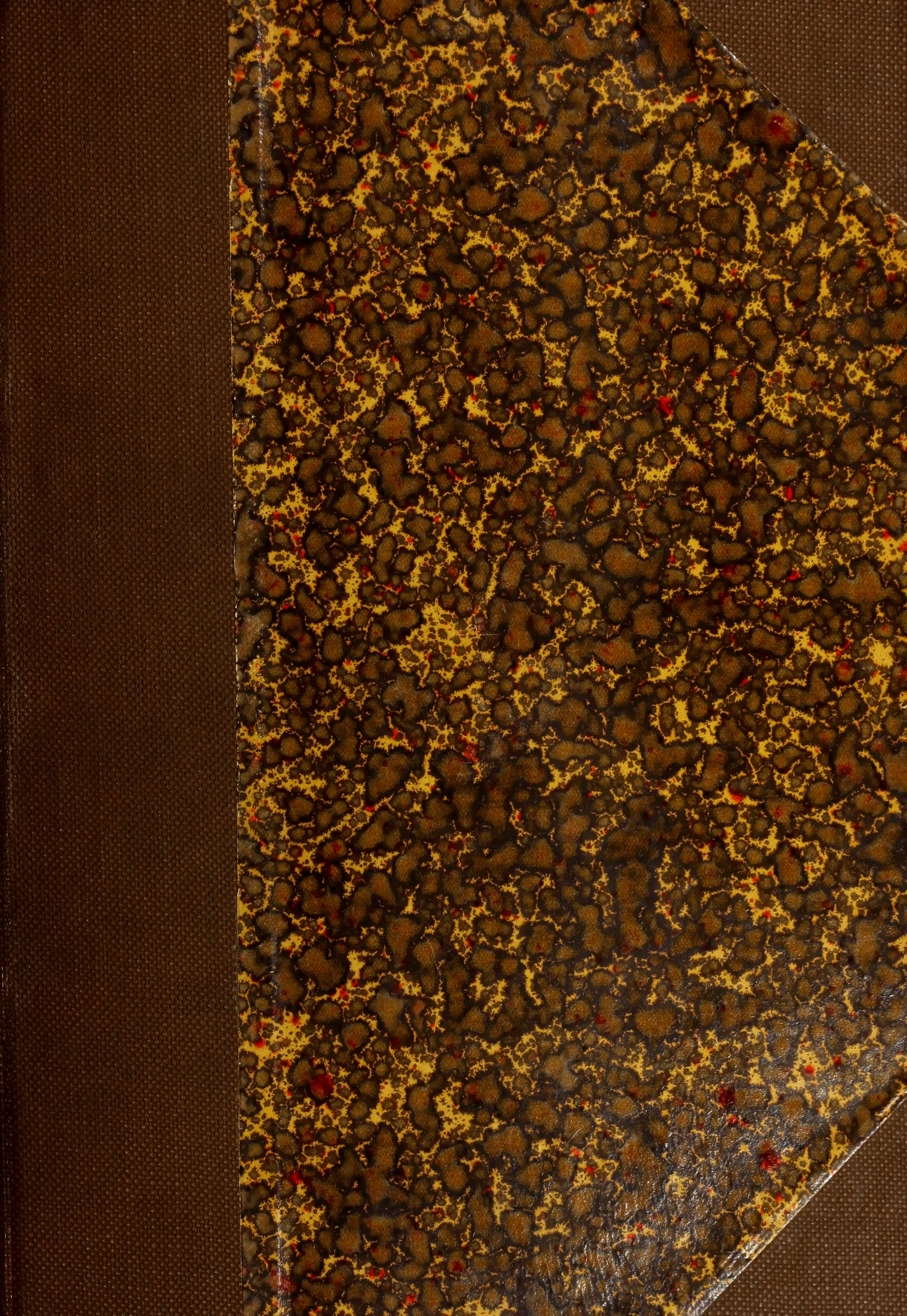

VERHANDELINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

DEEL XLVIII.

BATAVIA
LANDSDRUKKERIJ

'S HAGE
M. NIJHOFF

1896.

INHOUD.

7242

BIMANEESCH-HOLLANDSCH
WOORDENBOEK

DOOR

J. C. G. JONKER.

VERHANDELINGEN VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

DEEL XLVIII.

1STE STUK.

BATAVIA
LANDSDRUKKERIJ

'S HAGE
M. NIJHOFF

1893.

BIMANEESCH-HOLLANDSCH

WOORDENBOEK

DOOR

J. C. G. JONKER.

Behoort bij deel XLVIII, afl. 1.

BIMANEESCH-HOLLANDSCH

WOORDENBOEK

UITGEGEVEN DOOR

J. C. G. JONKER.

VERHANDELINGEN VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

DEEL XLVIII.

1STE STUK.

BATAVIA
LANDSDRUKKERIJ

'S HAGE
M. NIJHOFF

1893.

A.

Ada, I. (Mak. enz. *ata*), slaaf, onderdaan; *kaada,* tot slaaf maken.

II. ook *adat* (het Arb. Mal. *'âdat*), gewoonte = *sâra.*

Ade (Mak. *ate;* Mal. *hati*), hart; *ade edi,* voetzool; *ade rima,* handpalm (vgl. *penta*); *di ade* of *ade,* in; *wii di ade peti,* in eene kist leggen; *puwasa ade wura ramala,* vasten in de maand Ramadlan; *di ade ngemo kai-na,* onder het vliegen.

Adi, — *wiwi,* op de lippen bijten.

Adja, dikwijls, herhaaldelijk iets doen; *labo rasulu-'llahi ai-ai tòpo-na adja-mu lao kalai,* ga toch niet herhaaldelijk (een weg) verschillend van dien van den gezant Gods; *adja ba tunti* dikwijls schrijven.

Adjima = *djima.*

Adjo, laten afhangen; *dòho-adjo edi deï aū,* zitten, terwijl men de beenen langs de trap laat afhangen.

Adjumaà = *djumaà.*

Ado (Mal. *aduh*), ach! vgl. *ida.*

Aduniya = *duniya.*

Aduriya = *duriya.*

Afi (Mal. *api*), vuur; *afi Allah,* regenboog.

Afio (Mal. Arb. *afiun*), onbereide opium.

Afu (Mal. *kapur,* Jav. *apu,* enz.), kalk.

Agama (Mal. Skr.), godsdienst.

Ahera(t) (Mak. idem; het Arb. Mal. *achirat*), het toekomstige leven.

Ahi, I. iets ergens uitnemen, wegnemen.

II. (het Arb. Mal. *achir*) einde, ten einde loopen; *na-neè-ra ahi wakatu,* de tijd voor het gebed liep bijna ten einde.

Aho, vóór of vroeger dan iets wezen; *aho-pu wâra-mu,* vóór dat gij bestondt; *aho ba weha oi,* vóór het water nemen.

Ai, I. Mal. *hari;* oud-Jav. *we*), dag; *ai marai* = Mal. *hari siyang; ai mangadi* = Mal. *hari malam; boha ai,* middernacht (niet middag); *maai ake,* heden, nu; *ai* of *di ai,* toen; *di ai sapa-ta nanga,* toen wij de rivier overgingen. Zie voorts *nai.*

II. het luchtruim; *dèse-na èse woha ai,* hij stak in de lengte boven 't midden van het luchtruim uit.

III. (Mal. *tali*), touw.

IV, *ai-na;* partikel voor de verbiedende wijs; *ai-na nggâhi-mu,* spreek niet: *ai-ai tòpo-na,* versterking van *ai-na,* zooveel als Mal. *djangan sakali.*

V. partikel voor den vocatief; *ai ruma-e,* o Heer! Oud-Jav. idem.

Aka, I. gindsche; daar in (op, naar enz). *au-ra kombi èse wawo kontu-n aka,* wat heeft hij daar toch op den rug; *Lao, hade-pu la Keû aka doro Putju-lino,* ga Keû dooden, daar op den berg Putju-lino; *lao sodi weya-pu lamada ana wai aka,* ga voor mij het kind van gindsche vrouw vragen; *djama ai aka,* in gindschen, d. i. vroegeren tijd; *aka-n ede of aka-n de,* zoo even, te voren; wordt ook gebruikt in den zin van »de zoo even genoemde" evenals 't Jav. *wahu,* bijv. *na-dula-ra rahi-n aka-n de,* haar (zoo even genoemde) man keerde terug.

Aka, II. ook *akal*, (het Arb. Mal. *ʿaqal*), verstand, list, bedriegen; *waü-ra ringa ro batu aka ede*, nadat hij deze list gehoord en gevolgd had; *nira-pu ai ake kòne-pu mbeè-mbeè neè mawaü-mu aka ro kampula nggòmi*, maar nu kan zelfs eene geit u bedriegen en misleiden.

Akadawa, daar, daarheen, (vgl. *aka* I.); *rongga-pu akadawa*, toen hij daar gekomen was; *batu ròtji-pu aka-dawa*, volg hen snel daarheen; *akadawa-dawa wâli*, (ga) nog wat daarheen, maak wat ruimte.

Ake, deze, dit; *ake-ake*, nu.

Akedeï, hier, hierheen, (vgl. *ake* en *deï*, en *ededeï*); *bakai-ku pòo akedeï ake*, waar is dit stuk bamboe hier (dat hier steeds was); *wati wâra-na mai-na akedeï*, hij is hier niet gekomen.

Aku = *uku*, meten.

Âla, I. (Mal. Skr. vgl. *djâla*), net

II. ook *âlam*, (Arb. Mal. *ʿâlam*), wereld.

Alâmà, (Arb. Mal. *ʿalâmat*), kenteekenen, bewijs.

Âli(m.) (Arb. Mal. *ʿâlim*), geleerde.

Alo, glans, schijnsel.

Alowa = *olowa*.

Âlu (het Mal. *halus*), fijn; *kamòtji mena-pu sa-mena-na maâlu-âlu*, pak in al wat fijn is = wat medegenomen kan worden. Vgl. *mpida*.

Ama, I. (Bug. idem; Jav. *rama*), vader, (vgl. *uba*, *uwa*); *ama ori*, oom vgl. *ori*: *ama ndai* wordt door eene vrouw tegen haar man gezegd; *ama-ro-duwa*, benaming van een zeker soort hofbeambten (vgl. *duwa* II).

II. ook *amal* (Arb. Mal. *ʿamal*), goede werken.

Amaniya, broeder.

Amantjawa, zuster.

Amba, I. markt.

II. ook *ambar* (Arb. Mal. *ʿambar*), ambar.

Ambi, I. (vgl. *imba*), bijna; *ambi-na* of *ambi-ambi*, gelijk, alsof; *sangge-sangge sara nggâhi-mu maambi-ambi kabalo*, zoo dikwijls gij spreekt, schijnt 't, alsof gij schertst.

II. zich gereedmaken, gereed; *deï aherà na-waü-ra ambi mena naraka ndai hidi-na*, voor het toekomstig leven is de hel reeds gereed tot hunne verblijfplaats; *na-waü-ra ambi oi di tjere di kompe ntjai-na*, het water stond bijzijden de deur reeds gereed in den ketel; *ambi ro ntika*, behoorlijk, in orde, (vgl. *ntika*), in deze beteekenis ook wel *ambi* alleen, *doü mauba-uba dae ndai waü-na-ra imba kòne daä na-ambi*, de aanzienlijken (daeng's) volgen zij na, hoewel het niet behoorlijk is; *kaambi*, gereed maken; *ede-ra kaambi kai weki rato lao aka sera*, daarop maakte de Prins zich gereed om naar het bosch te gaan.

Ame, een plat woord voor *ngâha*, eten.

Ampa — *kaneè*, naar boven doen gaan, uitnoodigen boven (in huis) te komen.

Ampe (Mal. *sampei*), over iets heen hangen.

Ampo, pas, nu (toen, dan) eerst, dan, daarop Mak. *nampa*, Bug. *nappa*); *ampo ta-kaa weya-ku ilo-lili ampo ta-wii-ku di tuta maru-kai-na*, vervolgens brandt gij eene kaars er (het geneesmiddel) bij en daarop plaatst gij het aan het hoofdeneinde van zijne slaapplaats; *ede ampo*, = *ampo*; *na-waü-si wâra doü siwe ede âra uma ake, ede ampo ku-mbeï-ku*, als die vrouw hier in huis is, dan zal ik (het geld) geven.

Ampo de, 1°. zoodra, *ampo de na-bade ro na-iyu wati wâra gendi mada-na ede-ra nggâhi kai* enz., zoodra hij bemerkte en voelde dat hij geen wenkbrauw had, sprak hij enz.; 2°. zoo even, *djâra nahu maramòda*,

ampo de ku-èda mai luu enz. mijn verloren paard heb ik zoo even zien gaan in enz., 3°. = *ampo, doü siwe ampo de ku-èda; santo-ntoi-na wati wâra-na doü ake,* die vrouw zie ik nu voor 't eerst, nog nooit is zij hier geweest.

Ampo-sa, immers; *mbuda isi mada-mu nggòmi neè èda kai-mu katantu au-au-du mawâra di ade pòo ede, ampo-sa masa arupiya ntjau,* waart gij blind, dat ge niet zien kondt wat er in die holle bamboe was, immers enkel guldens! *ede mena wuwa dòdo lamada ada sa-dana Mbòdjo, ruma suu, ampo-sa ndede nggâhi ra-sama kai,* dit vragen wij, uwe onderdanen van het geheele land van Bima, o vorst, immers aldus is het woord, waarmede, men te zamen heeft ingestemd.

Ampo-ya (uit *ampo* en ?), zoo even, *bakai-ku doü ede? ntjambe kai ba wei-n*: *ampo-ya dula-na,* waar is die man? zijne vrouw antwoordde: zoo even is hij naar huis teruggekeerd; *ampo-mpi-ya* = *ampo-ya.*

Amu, wortel.

Ana (Mal. *anak*), kind, jong, zoowel van menschen als dieren; *ana doü,* kind (in het Bim. wordt 't woord *doü,* indien er van menschen sprake is, nooit weggelaten). Men onderscheidt den leeftijd der kinderen door de volgende uitdrukkingen:

Na-lowa-ra sanggòbo ro sarènga, het kan reeds vóór- en achterover liggen.

Na-lowa-ra rama, 't kan kruipen.

Na-lowa-ra dòho, 't kan zitten.

Na-lowa-ra kidi sambii, 't kan rechtop staan.

Na-lowa-ra suu panombo, 't kan een pot op 't hoofd dragen.

Na-lowa-ra ngèna sâhe, 't kan de buffels hoeden.

Ana wordt ook gezegd van jonge spruit van eene plant; *ana bedi,* geweerkogel.

Anakoda (uit 't Mal.), koopman, scheepsgezagvoerder.

Anangguru (vgl. Mak. *anrongguru,* Bug. *anreguru*), leermeester, hoofd.

Andjo (Mak. *andjong*), boegspriet.

Ane (Mal. *anei-anei*), witte mier.

Anga (vgl. Mal. *nganga*), geopend (v. d. mond).

Angga, goederen; *angga sarunde-na, masa sarunde-na,* te betalen half in goederen, half in geld.

Anggo (het Mal. *anggor*), wijn.

Angi I. (Mal. enz. *angin*), wind.

II. makker, alleen voorkomend in de verbinding *tjina-ro-angi,* makker.

III. partikel tot vorming van reciproque vormen (oorspronkelijk hetzelfde woord als sub II).

Ani (Mak. *bani*), bij, honingbij; *oi ani,* honing; vgl. *niwa.*

Aniyaya (Mal. Skr.), onrecht.

Anta, *anta-na,* ter oorzake van, omdat; *mu-mbui-ku nggâhi ntjihi-mu, anta-na ba lowa-mu une lowa kèkatuwa,* gij kunt nog juist spreken, ter oorzake van uwe kennis, welke gelijk is aan die van eene kakatoe.

Antala (het Arb. Mal. *atlas*), soort stof, atlas.

Antjo, heen en weer bewegen; *antjo ba balumba,* door de golven heen en weer bewogen worden.

Antju, bovenarm; ook als maat gebruikt.

Ao, I. tegenover iets zich bevinden, tegenover; *dòho ao watu èse tantonga,* boven zitten tegenover (met het gezicht gewend naar) het venster; *londo ao,* afdalen uit zijn huis om iemand tegemoet te gaan; *lao ao,* tegemoet gaan, *ede-ra londo kai-na awa tinti tonda ao ruma-t sangadji mamai ede,* daarop ging zij de trap af, den komenden vorst tegemoet; *mbeï ao* of *hanta ao,* iemand iets voorzetten (bijv. spijzen).

Ao, II. weerstand bieden; *ai-na-ti mpara nggâhi wâli bune santika nahu matoi ake neè mawaü-na ao matja ede,* laat staan dat ik, die klein ben, in staat zal zijn om den tijger te weerstaan (vergelijk voor de sub I en II genoemde beteekenissen Jav. *lawan*).

III. aannemen in ontvangst nemen, *ake ròtji toi ao-pu, tani pòda,* neem 't spoedig aan, want het is zeer zwaar; *mandai ao bali bae kai-ku ra-neè sâra dana Mbòdjo,* om daardoor met beide handen den wil (het bevel) van de Hadat van Bima in ontvangst te nemen.

Aö, beteekenis; *munafiq, aö-na sawai ade-na, asa-na mpa mataho,* »munafiq" wil zeggen, dat 't hart slecht is, terwijl de mond goed is (het goede uitspreekt); *kaaö* (eig. met eene beteekenis doen zijn), begrijpen; *ndadi batja-du ba ruma-t sangadji, na-lowa menâ-ra kaaö nggâhi sura ede,* daarop werd (de brief) door den vorst gelezen, die den inhoud er van geheel kon verstaan.

Api, knijpen; *api mina,* olie persen: vgl. *kapi.*

Apu, nevel. (vgl. Mal. *kabut*).

Âra I. (Jav. *alas*), woud; dikwijls met *wuba* verbonden.

II. hier; *mori maâra duniya,* het leven hier op aarde.

Ai-na neè-mu mbòto nggâhi ro rawi âra nahu ake, maak hier bij mij niet te veel praats en beweging; *tjòo tja-âra-pu sâhe ede,* lever uit (hier naar mij toe) dien buffel.

III. teruggekeerd; *waü-du âra pala ndai-mu watu do woro? nggâhi kai-na: ijo, âra-du ndai-ku,* zijt ge teruggekeerd uit het land der dooden? ja, zeide hij, ik ben teruggekeerd; *âra wâli-du matja aka,* de tijger is daar weer terug.

IV. (ook *ârak*) arak.

Âri I. buiten; *lao âri,* naar buiten gaan; *paki tja-âri,* naar buiten werpen; *âri-dawa* en *âri-luwa* = *âri.*

Maâri mai, behalve; *kani imba-ku kani kafir bune santika diki wòo ro tjapio ro bè-bè-na mpara maâri maî ba ede masama ntjau labo kani kafir,* het navolgen van de kleederdracht der kafirs, als het dragen van eene das, hoed of van al wat behalve dat, overeenkomt met de kleeding der kafirs.

II. (Jav. *ari*), jongere broeder; *ana maâri-âri,* jongste kind.

III. *âri-âri-kai-na* = *tjumpu-kai-na*, 't einde; *ndadi mpara âri-âri-kai-na raa-katufe ndai wâli nòno,* zoodat het einde er van zal zijn dat wat uitgespogen is, weer opgedronken moet worden (vgl. de Jav. spreekwijze).

Arira, buitengemeen zijn, *pana-na madja na-arira na-rada wâli-ku afi,* de hitte der schaamte is buitengemeen en gaat die van 't vuur te boven, *na-arira ade-ku maringi-rònga,* mijn hart is (ik ben) zeer verbaasd; *na-arira ipi tjâru-na,* het is zeer lekker.

Aru I. (Mal. enz. *alu*), stamper.

II. (Mal. *arus*), stroom van 't water.

Arubaa, Woensdag, (uit 't Arb.).

Arubana (Mal. *rĕbana*), tamboerijn.

Aruna, ananas, ook = *babuto,* soort van versiering aan een huis.

Arundae, soort plant, in het Mal. *sule* genaamd.

Arupiya = *rupiya.*

Asa I. mond; *asa nanga*, riviermond.

II. de waktoe ʿaçar.

III. ook *asal* (het Arb. Mal. *açal*), oorsprong, oorzaak; *ake asa(l) ndadi nggeya,* dit is de oorsprong (oorzaak) van het ontstaan der vampyrs; *ede asa--na neè boë kai-ku genda,* dit is de reden waarom ik de trom heb geslagen. Ook met het meervoud *uçûl* verbonden in dezelfde

beteekenis, bijv. *ede-ra sodi kai-na ba nabi Isa asa(l)-usu(l) neè ndede kai ruu-na,* daarop vroeg Jesus hem waarom aldus zijn lot was geweest.

Asi, paleis, woning van den vorst.

Ati (Mal. *atap,* Jav. *atĕp*), dekriet, dak; *ati ndolo,* alang-alang.

Atji of *atji-atji,* (Mal. idem); wellicht *atii-atji na-rada-du guru-na,* wellicht overtrof hij zijn leermeester.

Ato (Mal. *atur*), geordend, *lao ato,* in geregelde orde gaan.

Au I. wat? *au au* of *au-au-du,* wat ook, alwat; *wati wâra au-au-ku,* ik heb niets; *au-du,* dikwijls = *au-au; au kombi,* het een of ander; *wâra èda-ku doü mawaa taraku labo au kombi tundu-na,* ik heb iemand gezien, die eene buks droeg, terwijl hij het een of ander op de schouders had; *indo ndadi au-ku* z. v. a. het geeft mij niets; *ba au* = *bau.*

II. het geluid waarmede men een paard roept.

Aû, trap.

Aura (het Arb. *ʿaurat,* Mal. *urat*), dat gedeelte van 't lichaam, waarover men zich schaamt.

Awa (Mal. *bawah*). beneden onder aan (bij enz.) benedenwaarts naar; *dòho awa fuu hadju,* onder aan een boom zitten; *maawa nganto,* onder aan den rand zijnde; *awa mai ba,* onder.

Awi, *awi-n,* gisteren. Vgl. Bal. *ibi* en Bul. *kahawii.* Vgl. ook *ai* I.

B.

Ba, met, door, van; *ra-lambo ba doü,* door iemand geslagen; *ada-na ba ruma ede,* de onderdanen van den vorst.

Baa, uitschelden, vervloeken; Vgl. *ia*

Baba, vastbinden, terwijl men onderwijl het touw verscheidene malen om iemand heenwindt; *ede-ra lèto ro baba-kai di rihi woha-na,* daarop werd zij aan den middenstijl vastgebonden en (met het touw) omwonden. (Overgenomen uit het Mak. *bábá?* Vgl. Jav *bĕbĕd,* Mal. *bĕbat*).

Babu, I. laten vallen, neerhalen; vgl. *mabu; kataho-pu tembe-mu ro babu-pu weri-mu,* breng uw sarong in orde en laat uw slendang vallen.

II. springen in iets (eig. zich laten vallen?); *ede-ra ngâri wâli kai-na dana, ede mpara londo babu kai ndai-na,* daarop groef hij den grond uit (groef hij een kuil in den grond) en sprong vervolgens zelve daarin; *oi di sori ede na-deï labo-ku nowa katjiri-na, ede mpara tjuwa-tjuwa babu kantara-ntowu kai-na,* het water van de rivier was diep en helder, een ieder sprong er met een plomp in.

Babudja, gezegd van alles wat boven iets uitsteekt bijv. van een berg; ook van een gezwel of eene puist; ook spreek men van: *doro duwa babudja,* twee bergen.

Babuto, het boveneinde van een met allerlei gekleurd papier, nagemaakte bloemen en gekleurde eieren, versierde bamboe bij het Moeloedfeest gedragen. Ook een soort versiering onder de *bangku-bangku* boven aan het huis, naar den vorm ook wel *aruna,* ananas, geheeten.

Bada (van het Mal. *badak*), neushoorn.

Bade, weten, kennen, bekend zijn met, bekwaam; vgl. *bae* I *Indo kapo makaïha-na islâm ede wati bade-na, nde pala wati ngawa-na guru ro sodi labo doü mabade,* hetgeen den Islâm krachteloos maakt is het niet kennen, terwijl men geen leermeester wil hebben noch aan bekwame menschen wil vragen.

Badji (Mal. idem), wig.

Badju (Mal. idem), baadje; *badju kuru* = Mal. *badju kurung.*

Bae, I. steeds met *ade* verbonden, als *bae kai ade* = *bade* weten, kennen; bijv. *aï ruma-e pai-sa ku-bae kai-ku ade ntjòki mandake, ku-sambeya ku-puwasa,* O heer, als ik deze plagen had kunnen weten zou ik gebeden en gevast hebben; *indo kapo wâdjib ḍi ita mabae kai ade ḍi Allah s. w. t. ede ntau-na çifat ḍuwa mpuru,* voorts zijn wij verplicht te weten dat God twintig eigenschappen bezit.

II. (Mal. *baik*), goed; als stamwoord alleen met ontkenning in gebruik; *na-èda mpara pâhu òha mantjewi-ntjewi wâli da-bae-na,* hij zag dat de rijst er wederom zeer slecht uitzag; *wati bae-na tunti-na,* hij schrijft slecht; *wati bae-na* ook = Mal *tiada bĕrkatahuwan* (Jav. Mal. *tida karuwan*); *wati-ḍu bae-bae-na ruku ro rawi ompu ede ba ndiha ade na,* de bewegingen en het gedrag van den ouden man waren door zijne vreugde zeer bijzonder; *kabae* bijv. *pata kabae,* goed onderkennen, *kabae ndai rawi-na,* juist in orde brengen (vaststellen, bepalen) wat hun werk is.

III. (vgl. Mal. *bĕlah;* Mak. *bàle* en ook Bug. *wali*), zijde, kant; *watu bae ḍi-na* aan den Westkant: *sa-bae* = Mal. *sablah* de eene zijde, de andere zijde; bijv. *wâra-sa doü ndadi bitjâra ro paraèsa-na sa-reya-ku sa-bae mandede wâli sa-bae mandadi ḍuwa reya-ku,* indien er omtrent iemand een proces of een onderzoek plaats heeft, (moet) de eene zijde (partij) een reyaal (geven), zoo ook de andere partij, wat twee reyaal maakt; *ede-ra dula kai-na wai ede, nde pala na-lampa watu ntjai masabae,* daarop keerde de oude vrouw terug, maar zij ging door de deur aan de andere zijde; *sa-bae-bae,* aan beide zijden; *djima masa-ngganga tuwa matani upa mbuwa ringgi masabae-bae,* armbanden, van oud goud, aan beide kanten vier ringgits zwaar; *bali bae* zie *bali* I.

IV. (Mak. en Bug. *bali*), vijand; *kadeè weya-pu paiya-na ro kambata-na doü bae-mu, na-mambe-sa eli-na wati teè-na,* luister naar het gejuich en geschreeuw uwer vijanden: is dat zwak, dan zullen zij geen stand houden.

Baka, I. (vgl. Mak. *bangka*), wegjagen, bijv. een dier: *bakai-ku djanga peyo ede? ntjambe kai-na*: *ku-waü-ra baka kalòsa mena,* waar zijn de boschhanen? hij antwoordde; ik heb ze alle naar buiten gejaagd.

II. afstoffen, schoonmaken.

III. (Mak. *tàbangka*), verschrikken.

IV, (Jav. *bakal*), iets aanwenden om 't een of ander van te maken; bijv. *tjatja baka-ku sampa,* hak het (hout) er om een sampan van te maken.

Bakai, waar? waarheen? van waar? *bakai* of *bakai-ku madju ede? ntjambe kai-na ku-waü-ra hori mena,* waar zijn de herten? hij antwoordde: ik heb ze alle losgelaten; *nggòmi doû bakai,* waar zijt gij van daan? *bakai-du raa-lòsa kai-mu, ededeï mandai luu kai-mu,* waar gij uitgekomen zijt, moet gij weder ingaan; *bakai lao kai-mu?* waarheen gaat gij?

Bako, licht rood, rose.

Baku (Mal. enz. *bakul*), mand; in 't Bim. eene mand met scherpe hoeken.

Bala, I. (Mal. Arab. idem), ramp.

II. aanbreken van den dag; *ntika bala ai siḍi,* toen de dag aanbrak.

III. (Mal. *balas*), vergelden; zuiver Bim. is *tjèpe.*

Balae, duit, kĕpeng; *wati wâra kòne sa-balae tjoi waa-n,* zelfs geen duit wordt als bruidschat gegeven.

Balandja, het Mal. *bĕlandja* geld om uit te geven enz.

Balase (Mak. idem), soort zak.

Balata, leuning bijv. van eene brug.

Bale = *tòba*, werpen; *ede-ra lao kai sae-na mabale kai wadu, ede-ra hina kai-na ro mabu-na nasi ede*, daarop wierp haar oudere broeder met een steen, waardoor de vogel getroffen werd en neerviel.

Bali, I. (Mak. *bali*), in *bali bae* (vgl. *bae*) aan weerskanten; *ndai-ku duwa ndai makapi di sumpu bali bae-na hadju*, wij beiden zullen de uiteinden van het hout aan weerskanten in den mond nemen; *watja-ku rima bali bae mahampa tjihu*, wasch de beide handen tot aan den elleboog.

II. doen terugkeeren, terug zenden, (vgl. *mbali*) *nggâra mu-bali-sa ntau-na doü ede, mu-kasipâhu-ra*, indien gij het eigendom van die menschen terugzendt, zult gij arm zijn.

III. (Mak. *malisi*), van kleur verschieten.

IV. hoeden; *lao bali sâhe*, de karbouwen gaan hoeden.

Balu, I. geurig (vgl. *mèngi*); *na-woü balu mpara raa-na*, het bloed rook lekker.

II. *balu-balu* (uit het Mak.), koopwaren.

Balumba, (Mal. *bĕlumbang*), golf, golven.

Balunggu (Mal. idem)· voetboeien; *ndadi kaluu balunggu di edi-n*, zoodat zij de boeien aan zijne voeten deden; den voet boeien; *na-balunggu ntene weya-du edi-na*, zij deden hem toch de voetboeien aan.

Bana (Jav. *banjak*), gans.

Banawa (Mak. idem), soort vaartuig.

Banda (Jav. Mal. *bandang*), soort visch,

Bandera (Mal. Port.), vlag, banier.

Banga. meest met *rowa* gebruikt, soort pot.

Bange, *mpèke bange*, broodmager, zóó mager dat de ribben zichtbaar zijn.

Banggulae (Mal. *bunglei*), soort boom.

Bangka(r) (Mak. *bangkarà*), oorring.

Bangkolo, soort visch (in het Mak. *kalampetó* genoemd).

Bangku-bangku (Bug. *bangkung-bangkung*), soort versiering boven aan het huis.

Bango (Mal. *bangau*, Jav. *bango*), soort reiger.

Bangsa (uit het Mal.), geslacht.

Bapa, klanknabootsing voor iets dat valt; *kabapa*, dat geluid voortbrengen; *maringa eli hadju makabapa ra-loò bate ba la Bango*, hoorende 't geluid van hout dat met een plof neerviel, neergeworpen door Bango.

Bara, I. (het Mal. *barat*), de westmoesson.

II. *bara* of *bara-bara* (ook *barang-barang*), het Mal. *barang-barang*, goederen; vgl. *ndoi, taratui*.

Barakamate, *mpòso* — steenpuist.

Barako (Mal. *bĕrkuk* Arab. *burqa'*), sluier.

Baratju (Mak. *baratjung*, Mal. *mĕrtjun*), voetzoeker.

Bareka (Mal. Arab. *barkat*), zegen.

Bari, het Mal. *baris* als benaming voor de klinkerteekens bij het Arabische schrift.

Baro, naar zich toehalen, zich toeëigenen, (vgl. *garo*); *ntau doü mpara mandai baro-na*. het eigendom van anderen eigent hij zich toe.

Barungku, soort katjang.

Barupapa, wordt gezegd van een geluid veroorzaakt door bijv. het neervallen van een boom.

Baruwa (Mak. *baruwasà*). soort gebak.

Bata, I. aanraken, in aanraking komen met, *makaïha-na sambeya bata huri doü siwe*, de aanraking van de huid eener vrouw, gedurende het gebed, maakt dat krachteloos; *na-waü-ra mbia kòne saninu-n ra-hina bata ba kapenta dindi*, en de bril was zelfs gebroken doordien hij aangeraakt werd door (in aanraking kwam met) de planken van den wand.

II. (Mal. enz. idem), gebakken steen.

III. komt voor in verscheidene titels, bijv. *bata dadi,* = *nggampo,* — *djero,* — *djuru.*

Bate, I. neergooien, neersmijten, neerwerpen; dikwijls met *lòo* verbonden; bijv. *ede-ra hanta kai-na tare malabo tonggo ro pingga, lòo bate mena kai ba rido-n,* daarop nam hunne schoonzoon de schaal (*talam*) met het deksel en het bord en wierp alles neer. *Bate* ook alléén in gebruik; *nde pala kâli na mbui ntene pu lambuhu-lambate labo tjere bate tja-ḍo bate tja-ḍa-na,* maar de Kali was nog steeds met den ketel bezig, dien hij nu naar het noorden, dan naar het zuiden wierp.

II. (het Mak. *bateng*) = *bati,* inwendig.

Bati, I. (het Arab. *bâtin*), *nika bati* vgl. bij Dr. Matthes, Mak. Woordenboek, *nika bateng* s. v. *bateng.*

II. (Jav. *baṭik*), batikken; *tembe bati,* een gebatikte sarong.

Batja (uit het Mal.), lezen, oplezen, reciteeren.

Bato, *talibana bato* = Mak. *talibannang tonrabatang,* krisband van roode zijde, geheel met goud bestikt.

Batu, volgen, opvolgen; *kai masapòda-pòda ringa ro batu-ku-au-au-ḍu raa-kau kai ba ina ro ama ede,* luister in waarheid naar en volg op al hetgeen uwe ouders u bevelen; *ede-ra batu kai ba kiyu kapa ede,* de haai volgde daarop het schip.

Bau, I. *ba bau,* waarom? *ba bau nde nangi kai nggòmi?* waarom weent gij? *Bau* is reeds ontstaan uit *ba* en *au* (vgl. *ba au* onder *au*), en beteekent dus: door wat; het tweede *ba* is dus eigenlijk pleonastisch.

II. *ai bau* (Mak. *tali bahu*) bras.

III. (Mak. idem, vgl. Mal. *bau* reuk = *ngilu,* kussen, zoenen.

Bawa, I. (Mal. *bawang*), ui.

II. (Mal. *bawah*), laag, doch alleen in overdrachtelijke zin = *tuna;* (vgl. *awa*) *mu-bawa ḍeï mori-mu pala mu-tuna-ra made,* laag zult gij in uw leven zijn en laag in uw dood; *bawa ade,* ook ijverzuchtig, benijden; *ḥasad ao-na na-bawa mpa ade-na ḍeï lèṇga-na,* Hasad wil zeggen: dat men zijne makkers benijdt; *kabawa weki,* zich vernederen.

Bè, of *di bè* waar? welke? (vgl. *bakaï*); *bè-ku ntjai malao esse Kòlo?* waar (welke) is de weg naar Kolo? *bè-bè* waar ook, wat ook, welke ook, *oi nde nòno kai oi pana, oi busi, oi niwa, bè-bè-na mpara nde rai kai-na oi matolu mbuwa pâhu ede,* het vocht, waarmede het gedronken wordt, kan zijn warm of koud water of honig, welke van de drie het meest geschikt zal zijn: *bè-ḍu* = *bè-bè; dei aherà nekeka mandai timba ro tahi, ndai maluu ḍeï sorga bè-ḍu mpara mantjihi,* hiernamaals zal gewogen worden, ieder, die rechtvaardig geweest is, zal ingaan tot den hemel.

Bedi (Mal. *bĕdil*), schietgeweer, schieten.

Beha, bang, schrikachtig.

Bela (Mak. idem), vriend; *kabela angi* met elkander bevriend zijn; *wâra-wâra ruwa-n udi-ro-mudi labo sahada marimba makabela angi,* op zekeren tijd gebeurde het, dat een leguaan en een buffel met elkander bevriend waren.

Bembe (Mal. *katjubung*), soort plant.

Bendo, niet vlak, met hoogten, hobbelig.

Bengke (vgl. Jav. *benkeng* stijfhoofdig), stijf, v. d. stijf op zijn stuk staan, eigenwijs; *ake-ra pala-ni ibara kai-ta doü mabengke daa mangawa romo kani ro batu ede-ro-pehe,* neemt dit tot voorbeeld, gij stijfkoppen, die geen leering wilt aannemen en volgen; *kabengke weki,* zich stijf houden; *nde pala wei-na wati ngawa-na,*

na-kabengke-ku weki-na labo ku nenti-na rii uma-na doch zijn vrouw wilde niet; zij hield zich stijf en greep zich aan een paal van het huis vast.

Beni, niezen.

Benta = *rumpa,* stooten, aanstooten.

Bente (Mal. *benteng*), benteng, fort, versterking.

Bento, strik, strikken.

Bentu, tot iets strekken, tot middel voor iets dienen; *na-bentu-du ruu maiha,* het strekt tot ongeluk.

Beo (Mal. *beyo*), soort van vogel.

Bere, aanraken; meestal verbonden met *tudu* of *bata;* bijv. *makaïha-na sambeya ede tudu ro bere angi doü mòne ro doü siwe mangâha ba sura nika,* wat het gebed nietig maakt is de aanraking (tijdens het gebed) van een man en eene vrouw, die met elkander in het huwelijk kunnen treden.

Besi (Mal. *bĕsi*), ijzer.

Beta-beta, acht geven, oppassen.

Beti, rechte lijn, timmermanslijn: *indo kapo beti raa-lâra na-waü-ra mbèko,* de uitgespannen rechte lijn is krom getrokken.

Bètja, nat maken; vgl. *mbètja.*

Bewi, waaier.

Bia, iets breken (vgl. *mbia*); *ntjihi ndai-na nggòmi ake, pala bia weya-ku tuta-mu,* het zou uw verdiende loon zijn, als ik uw hoofd stuk sloeg.

Bibi, beven.

Biko-bako, bedriegelijk handelen, bedriegen, vgl. *kiko-kako.*

Bila, I. ('t Mal. *bilang*), tellen; *wati waü bila mbòto-na,* de hoeveelheid er van was niet te tellen; ook getal; *nggâra wâra-sa masa-na maraka bila-na,* indien men zooveel geld heeft, dat 't getal bereikt wordt, namelijk de som, welke als minimum voorgeschreven is, waarvan men de zakât betalen moet.

II. ook *bilal* (het Mal. *bilâl*), oproeper tot het gebed.

Bili (Mal. *bilik*), kamer.

Bilo-balo, onvoegzame taal spreken.

Binata (Mal. *binatang*), dier; (een ander woord daarvoor heeft het Bimaneesch niet).

Bindanga (Mak. *banrangang*), *budja* —, eene lans met een bos haar versierd.

Bindera = *bandera.*

Binggu (Mal. *bingkung*), dissel (timmermanswerktuig).

Bini (Mal. *pĕnuh*), vol; *na-neè-ra bini pòo ede ba arupiya,* het stuk bamboe was bijna geheel vol met guldens; *kabini,* vullen; *kabini kai-pu oi,* vul het met water.

Bintala (Mak. *bantalang,* Jav. *salang*), kruiselings over elkaar gelegde banden, welke een net of mat vormen om iets in te dragen.

Binti, schatting; *djâra binti, bòngi binti,* een paard of bras, welke als schatting moeten opgebracht worden.

Bintji, *sa-bintji,* het eene, het andere; de eene zijde, de andere zijde, (vgl. *sa-bae*); *na-tia weya-du kahuntu, sa-bintji ai masidi, sa-bintji ai mambia neè ngâha ba âri-na,* hij maakte voor zijne jongere zuster katoepat open, waarvan zij het eene gedeelte 's morgens, het andere gedeelte 's avonds moest eten; *na-lao-ra hengga ntjai lawa-na ro na-hengga-ra sa-bintji ntjai uma-na; na-dula-ra di uma-na ndai pande hadju na-èda-du ntjai lawa-na na-waü-ra tahengga mena ro ntjai uma-na tahengga sa-bae,* en zij ging de poort openen, alsook de huisdeur aan de eene zijde; toen de houthakker nu terugkeerde zag hij dat de poort geheel open stond, alsmede de huisdeur aan de eene zijde; *sa-bintji karata,* één half vel papier.

Bintòla, beslag, bijv. van eene piek of kris (vgl. Mak. *bantalang* soort gouden knop aan het einde van eene piek).

Biri, ergens met de handen aanzitten, iets schudden, met iets gedachteloos spelen: *ba bau biri kai-mu tau mantji nahu?* waarom speelt gij met mijn inktkoker?

Biru, I. (Mak. idem), plant, van welke de bladen bij de bereiding van *madat* gebruikt worden.

II. *niu biru*, jonge kokosnoot, waarvan het binnenste nog zacht is.

Biruwa (Mal. *baruwang*), beer.

Bisa, I. iets breken (vgl. *mbisa*); *na-neè-ku bisa ai ra-diki kai sarumbu-n ede*, bijna verbrak hij het touw, waarmede zijn lichaam vastgebonden was.

II. (uit het Mal.), knap, bekwaam; in het Bim. heeft het meestal de beteekenis van: met bovennatuurlijke krachten begaafd zijn: dikwijls verbonden met *guna;* als *bisa ro guna* of *bisa-r guna*, in de zelfde beteekenis.

Bitjâra, (Mal. Skr.), rechtspreken, onderwerp, punt, geding; *ruma-t bitjâra* is de titel van den rijksbestierder van Bima, omdat hij het hoofd der rechtspraak is.

Biyola, het Holl. viool; dit instrument wordt thans in Bima zeer veel gebruikt en daar zelfs ook vervaardigd.

Bò, wetboek; de eenigste keer dat het mij in geschrift voorkwam was de spelling *bob*, wellicht van het Arab. *bâb*, zoo genoemd naar de artikelen, waarin het verdeeld is. Voor de o. vgl. *pamòka*, Mak. *pamakkang*; *lodja*, Mal. *layar*.

Boa, soort katjang.

Bòdjo, figuurtjes, vervaardigd uit het hart van zekeren boom waarmede een bamboe versierd wordt ter gelegenheid van het Moeloedfeest. (Mak. *bódjolò*).

Bòḍo, (Mal. *bĕduk*, Jav. *bĕdug*), groote trom in de moskee.

Boë, slaan; *boë genda*, de trom slaan; *boë* wordt ook, evenals het Mal. *pukul*, gebruikt om den tijd, welke geslagen wordt, aan te duiden; *boë duwa*, twee uur; *boë magari*, de tijd van magrib; *kakiti-kiti tjahaya-na boë ba liro*, zijn glans schittert geslagen, d. i. beschenen door de zon; *boë rasa* een land aanvallen.

Boha, = *woha;* in *boha ai* zie *ai*.

Bòka, soort lans, van een haak voorzien (in het Mak. *kandjai* genoemd), bij de voorvechters in gebruik.

Bòko, daklat.

Bòla, ontwaken; *ede mpara tjuwa-tjuwa maru kagòro-n, makento mpara ba ede raka-du wakatu loho(r) tjuwa bòla mena kai-na*, daarop sliepen zij allen in en snorkten; toen het middag geworden was, ontwaakten zij allen.

Bòlo, I. (vgl. Mak. *bolong*), omgeven; *niu bòlo ba ròpe-na*, eene kokosnoot nog door de schil omgeven; (vgl. *mbòlo*).

II. *bòlo kadi*, soort plant.

Bolu (Mak. idem), soort gebak.

Bombo bala, morgenster, zie *bala*.

Bona, slecht, minder vlug, bijv. van een paard gezegd.

Bonggo, uithoozen, bijv. water uit een vaartuig; vgl. *nggombo*.

Bonggu, overwinnen: *doü ra-waü weya rasa-na na-pehe-ku weki-na waü bonggu, na-somba*, enz. wanneer het land van iemand genomen is, en deze bekent dat hij overwonnen is, en hij onderwerpt zich enz.: *sara-sa puli-ta labo bonggu ba doü bae-ta*, indien gij niet sneuvelt, zult gij door den vijand overwonnen worden.

Bòngi, ontbolsterde rijst, bras.

Bongka, I. (het Mal. *bongkar*), oplichten, lossen; *hidi ndai bongka kai wua*, losplaats.

II. (Mal. *bungkal*, Mak. *bongkalá*), een goudgewicht.

Bonte, sirihdoos van lontarblad of bamboe vervaardigd.

Bonto, dekken, bedekken, deksel van eene schaal; *ta-kaluu mena-ku di ade rowa, ta-bonto kai-ku malanta,* gij doet alles in een pot en bedekt dien met wit linnen; *bonto tare,* eene schaal (*talam*) met den deksel sluiten; *bonto asa,* den mond sluiten; *bonto weki-na,* zich bedekken; *ntika na èda mpara wei-na ede wunga nangi bonto weki-na* enz., toen hij zijne vrouw zag, die juist weende en zich geheel (met haar sarong) bedekt hield enz.

Bòo, doen omvallen (vgl. *mbòo*), *ede-ra ponggo bòo mena kai-na fuu aduriya,* daarop velde hij alle doerianboomen.

Bora, aanzienlijk; *dou manae ro bora,* de grooten en aanzienlijken; *wâra mena samena-na rato-rato ro bora-bora manggeè ada labo ruma-t,* alle vorsten en aanzienlijken waren aanwezig om hunne opwachting bij den vorst te maken.

Bore, I. *bĕdak,* poeder van rijstemeel.

II. wrijven, inwrijven met iets; *na-wehara ròo, na-nipi-ku ndai bore kai-na sarumbu-na,* en hij nam bladeren en maakte ze fijn, om daarmede zijn lichaam in te wrijven; (wellicht hetzelfde woord als sub I. vgl. Jav. en Bal. *boreh*).

Bòro, I. of *kabòro,* verzamelen; *lao bòro weya-pu hadju ndai kaa kai-mu nahu, ede-ra lao mena kai bòro hadju,* (hij zeide) zoekt hout bij elkaar om mij daarmede te verbranden, waarop zij allen hout gingen verzamelen enz.; *ede-ra kabòro ro kamòtji mena kai maâlu-âlu,* daarop zochten zij, al wat fijn was bij elkaar en pakten dat in, *kabòro* ook, zich verzamelen.

II. zie *bòtjo.*

Boru, I = *oru,* emmer.

II. scheren, afscheren; *ede-ra boru weya kai gendi mada kui-na kai piso wòku mangâha,* daarop schoor zij zijne linker wenkbrauw af met een scherp knipmes.

Bòta, voortgaan, opklimmen, gezegd van de uitspruitels van slingerplanten.

Bòte, aap; *bòte baro,* groot soort aap.

Bòtjo, beteekenis onbekend, in de spreekwijzen *bòtjo si bòtjo, bòro si bòro* of *mabòtjo si bòro* welke worden verklaard als: geheel en al ongelijk, heelemaal onregelmatig; bijv. *medi au-si mabòtjo si bòro ndede,* wat spint gij daar zoo geheel en al ongelijk?

Bòto, (Jav. *botoh,* Mak. *botorò*), spelen, dobbelen.

Botu, soort net of totebel om kleine garnalen te vangen.

Bou (Mal. *baharu,* Bug. *waru* enz.), nieuw; als godsdienstige term: scheppen; *tanda wâra-na Allah na-bou sa-menâ-na âla(m),* het bewijs voor het bestaan van God is, dat hij het heelal geschapen heeft; ook het geschapene; *na-ntjâra-ntjao labo sa-mena-na mabou,* (God) is verschillend van al het geschapene; *ra-bou kamalo,* pas met kasoemba geverfd; *kabou,* vernieuwen.

Bubu, *padju* — = *padju ubu-ubu.*

Budja, lans.

Buha, gist.

Buhu, knoopen, aaneenknoopen.

Buka, zie *bungka.*

Buku (Mal. Holl.) = *sura.*

Bumbu, — *djanga* = *bunggu djanga.*

Bumi, titel van zekere soort van beambten. De sultan heeft tot zijn dienst: drie bumi's, die zoowel voor tolken als voor boden enz. dienen; zij dragen de titels van *bumi parisi Mbòdjo, bumi Bolo* en *bumi Kae.* De bumi's worden voorts onderscheiden in: *bumi nae* en *bumi toi,* (de eersten volgen in rang onmiddelijk op de *djaneli*). Daaronder zijn de *bumi luma Rasa nae* en de *bumi luma Bolo* de voornaamste,

beiden beslissen met den *radja bitjâra* alle geschillen, *Bumi asi,* hofdames.

Bune (vgl. *une*), hoe? *bune* (of *bune-ku*) *pâhu-na?* hoe ziet het er uit? dikwijls = *bune*; *bune ai,* op welken dag, wanneer; *bune ai-du kubi-na,* wanneer het fijn (gestampt) is. *Ba bune,* wel eens in plaats van *ba bau,* waarom? *bune kai-na* = *mai ka-ra ndede-n,* daarom; *wati mpa bune kai-na,* er is niets, hoedanig ook, aan, d. i. er is volstrekt geen kwaad aan; *na mèngi-sa ede-o mataho, na-balu-sa wati mpa bune kai-na,* is het geurig, dan is het goed; is het welriekend dan is er geen kwaad bij. *Bune santika* = *une santika; sabune,* hoeveel? *sabune tjoi-na,* hoeveel kost dat? *sabune ntoi-n* hoe lang? *sabune-bune ntoi-n,* eenigen tijd lang; *sabune-du* = *sabune-bune; wati-pu sabune* of *sabune ntoi-n,* niet lang daarna.

Bunga (Mal. idem), bloem (vgl. *wunta*); ook geweven figuren, op sarongs enz.; *bunga masa,* interest.

Bunggu, — *djanga,* enkel; *watja-ku edi bali bae mahampa bunggu djanga,* wasch de beide voeten tot aan de enkels.

Bungka, ook *buka*; het Mak. *buka,* het einde van de vasten.

Bungke (Mak. *bungkeng*), een koffertje.

Bunti (Mak. *bunting*), bruid, bruidegom.

Buntu, — *djago,* oude djagong, in allerlei figuren op bamboe ter versiering aangebracht.

Bura, I. wit; *na-waü-ra bura mena djenggo-na,* zijn baard was reeds geheel wit; *doü bura,* blanken, Hollanders; *sabura* witachtig; *bura-bara,* zeer wit.

II. Mak. *burasà*), rijst in een pisangblad gekookt.

Buri I. soort plant (in het Mal. *bĕngkuwang* genaamd).

II. bruinachtig, roodachtig.

Busi, koud; *oi busi oi pana,* koud en warm water.

Buta, *ai buta,* een touw aan den boegspriet.

Butu, dak.

Buwa, *sa-buwa,* (Mal. *sabuwah*), hulptelwoord, één; voor alle getallen boven één wordt *mbuwa* gebruikt, dus *duwa mbuwa, tolu mbuwa* enz. *sa-buwa-buwa,* elk, ieder, per stuk, ook één voor één.

Buwe, soort lange katjang.

Buwi (Kisser. *wui*), begieten; *ampo ta-didi-ku di dana, ampo ta-buwi-ku kai mada koha, ta-kabini kai-ku oi,* vervolgens begraaft gij het in den grond en begiet het daarna door middel van een klapperdop, dien gij met water gevuld hebt.

D.

Da, zie *daa.*

Da, I. = *du* (vgl. *ra*), *wati-da waü-na horu pala nekeka ba nabi,* hij kan hiernamaals niet meer door den profeet geholpen worden.

II. (vgl. *di* en *do*), het Noorden.

Daa of *da,* niet; *wâra-ra òne-na bengke sawai daa mabatu ngyâhi guru,* er is loon voor stijfhoofdig- en slechtheid die niet opvolgt de woorden van den leermeester; *lòsa raa madaadengga lòsa ede,* bloedvloeing die niet ophoudt; *da ndai weha kai ntewi,* waarvoor geen voorbeeld te vinden is, onvergelijkelijk; *pili tuta madangawa dengga,* hoofdpijn, welke niet wil overgaan.

Daakai, zie *dakai*.

Dadi I. rijstveld, meer in 't bijzonder die rijstvelden, welke in de familie moeten blijven, z. v. a. *tòlo pasaka*. erfsawah; *pao-mu òha ede isi-na dadi doü*, indien gij rijst eet, is het van de opbrengst van de erfsawah van een ander.

Dadi in *bata dadi*, titel van een hoofd (vgl. *bata*).

Dadju (vgl. Bal. *mayus*), lui.

Dadu (Mal. Port.), dobbelsteen.

Dae of *dae* de Makassaarsche titel *daeng*.

Daga (Mal. *dagang*), handeldrijven, handelen; *doü madaga*, handelaar; *lopi daga*, handelsvaartuig.

Daha, I. wapen; *wâra-si daha madumpu kamalo-pu* indien er wapenen mochten zijn, welke stomp zijn, slijpt ze dan.

II. versieren, met figuren beschilderen; *daha-daha kai-pu makala ro mamontja* versier het met roode en gele figuren Ook z. v. a. *kantika-ntika*, mooi maken; *nggâhi ra-kadaha-daha*, mooie woorden.

Dahu (Mal. *takut*), vreezen, bang zijn.

Dakai of *daakai*, stout, ondeugend; *doü matoi-toi na-ngawa sara tanaö tunti ro ngadji, na-midi ro maü wati tjaü-na daakai*, kinderen, die schrijven en lezen leeren willen, moeten rustig en stil en niet ondeugend willen zijn. (Het eerste gedeelte van het woord bevat duidelijk *da* of *daa:* niet. Wat is echter *kai?*).

Dalima (Mal. idem), meestal *talima*, granaatappel.

Dama, (Mal. *damar*), fakkel; (vgl. *ilo*).

Dama (Mal. *djamah*, Mak. *djama*), aanraken, betasten, bevoelen; *ede-ra tuu kai rahi-na malao dama weya weki-na, na-iyu mpara busi samangi*, daarop stond haar man op om haar lichaam aan te raken, en hij voelde dat het geheel koud was.

Dambe, kind; *karu dambe toi* een klein kind te slapen leggen; *ai dambe lao tiyo tja-pu ama-mu*, kinderen, gaat eens naar je vader zien! De vrouw spreekt haar man aan met: *ai ama la dambe;* het is ook als aanroeping onder makkers in gebruik; *ntika na-èda mpudu ba doü malao puka djâla, ede mpara nggâhi kai-na labo lènga dòho-n*: *ai dambe* enz., toen de visschers dat zagen, spraken zij tot hunne makkers: vrienden! enz. *Dambe mòne ana rato*, benaming van de dragers der sirihdoos van den sultan.

Dampa, I. gelijk, effen.

II. *dampa lopi*, dek van een schip.

Dana (Mal. *tanah*), grond, land.

Danda, I. (Mak. *ranrang*), ankertouw; *samparadja na-waü-ra nggao, danda-na na-waü-ra mbisa*, het anker is losgeschoten en het ankertouw gebroken.

II. bij de hand leiden (vgl. Mak. en Beg. *renreng*); *nahu malao danda tja-ipa waü sae-mu*, ik zal eerst uw ouderen broeder naar de overzijde geleiden.

Dani, half rijp.

Dapi (Mal. *lapis*), laag.

Dapu, soort van raam aan het weeftouw (in het Mak. *passa* geheeten).

Dâra, — *ade*, hongerig.

Dâri, I. = *ntâri; dâri-pu ponda ede*, sla (een touw) om deze *labu* vrucht (zoodat men die dragen kan).

II. benaming van de afdeelingen, waarin het volk voor de heerendiensten verdeeld is, gilden.

Daro, wild; *djâra daro mahurahama da ndai waü kamampa ro kahowe*, een wild paard, dat niet rustig wil zijn, kan men niet door roepen tot voortgaan of stilstaan bewegen.

Daro, rondtasten, al voelende zoeken; *ede-ra kaluu kai-na rima-na di ade karombo peti ede, ntika na-hina-ra daro edi ompu*

ede enz. daarop stak hij zijne hand in de opening van de kist, toen hij bij het rondtasten den voet van den ouden man aanraakte enz.; *ede-ra lao wâli kai-na madaro rero, ntika na-hina-du daro kula* daarop ging hij wederom overal alles betastende, zoeken, toen raakte hij eene mand aan.

Daru (vgl. Daj. *buring,* Mal. *arang?*), houtskool.

Darudòle = *tarutohe.*

Datji (Mal. *datjin*), unster, wegen.

Dau (Mal. *tarum,* Jav. *tom*), de indigo plant.

Dawa, daar, alléén in verbindingen als: *akadawa, âri-dawa.*

De, verkorting van *ede; aka-n de* = *aka-n ede.*

De = *dei* of *di; nggâhi-na de ana mori mbòto-na* hij zeide tot zijne leerlingen.

Debu, soort visch, waarvan de buik opzwelt, zoodra hij op het drooge komt, v. d. als beeld gebruikt voor al wat dik en niet groot is.

Dede of *dede nggâlu* (Jav. *dedes*), muskus

Deï, I. zoeken, alléén in de uitdrukking: *ngupa ra deï; lao ngupa ra deï ndai ngâha ro nòno,* ga iets zoeken om te eten en te drinken.

II Naar iemand toegaan, op iemand afgaan; *mai ta-lao-kada hade! Ede-ra tjuwa lampa mena kai-na lao deï wai ede, raka mpudu uma wai* enz., komt, laten wij haar gaan dooden. Daarop gingen zij te zamen op de oude vrouw af; toen zij bij haar huis gekomen waren enz.; *ede-ra neè deï kai ba doü mpanga ede, nggâhi kai-na: mu-made-ra hade ba nahu,* daarop wilden de dieven op haar aanvallen, terwijl zij riepen: »gij zult door ons sterven".

Deï, I. 1. diep; 2. binnen (Mal. *dalam;* vgl. Jav. *dalĕm*); *oi madeï,* diep water; *doü madeï,* zij die binnen (in het paleis) wonen, hovelingen. *Lao deï* (zie ook *deï* II.), naar binnen gaan; *nggara ta-lodja lao âri-sa ta-mbia sambura, ta-lodja lao deï-sa ta-mimi made,* indien gij naar buiten vaart, zult gij schipbreuk lijden; indien gij naar binnen vaart, zult gij verdrinken.

II. of *de,* praepositie: in, te, tot, aan, enz.; *deï woha ntjai,* midden op den weg; *ai deï temba ndei tau di rowa,* water uit den put moet in den pot gedaan worden; *ta-wura weya-ku bunga deï rade,* gij moet daarbij bloemen op de graven strooien; *ede mpara dula-na deï guru-na,* daarop keerden zij tot hunnen leermeester terug.

In plaats van *deï* kan steeds ook *di* gebruikt worden, Waarschijnlijk zal de praepositie wel hetzelfde woord zijn als sub. I, en dus oorspronkelijk als praepositie alléén de beteekenis van *binnen, in,* gehad hebben, vgl. *ade;* dewijl nu *deï* in de beteekenis van *in* gelijk in waarde is aan *di,* Mal. *di,* Jav. *ri, ring,* moeten beide woorden met elkander verward zijn en alzoo ook aan *dei* het meer uitgebreide spraakgebruik van *di* gegeven zijn.

III. in *akedeï* (*kadeï*), hier; *ededeï,* daar; zie aldaar.

IV. *deï fare,* rijstplantjes om te verplanten, *bibit.*

Deka = *raka,* en komt alleen daarmede verbonden voor.

Dèke (Mal. *tokek*), de gekko.

Dèko, korte broek.

Dela afgebrokkeld, met een stuk er af, bijv. van een berg.

Dempa, draden met het spinnewiel samendraaien.

Dende, vergezellen, begeleiden, en v. d. ook spec. den bruidegom in statie begeleiden; *ede-ra lampa dende kai angi-na*

duwa-na labo wei-na, daarop ging hij te zamen met zijne vrouw op reis.

Dengga, ophouden, uitscheiden; *pili tuta madangawa dengga,* hoofdpijn welke niet wil ophouden; *ede-ra dengga kai ufi djalitu,* daarop hield hij op met het blazen op de fluit.

Deni, dicht bij, nabij; *tanda nggawe ro deni lahir imâm Mahdi,* teekenen, dat de verschijning van den Mahdi aanstaande is; *deni-r wura,* hare bevalling is aanstaande.

Dera, een oud woord = *mena* of *dòho,* om het meervoud te kennen te geven; *na-nggâhi-ku ba rato dera maluwa-tuwa: nggòmi dera mamòne ntjau: patu tanaö-mu rawi lewa,* de vroegere vorsten hebben gezegd: »mannen, gij allen moet het krijgshandwerk leeren; (vgl. *siyadera*).

Deri, nek.

Dèse, hoog (vgl. *èse*); *doü madèse mortaba(t)-na,* lieden van hoogen rang; *kadèse,* verhoogen.

Dewa of *dewa* (Mal. Skr.), god; ook een feest geven, als er een zieke in huis is.

Di, I. (Mal. *di,* Jav. *ri, ring*), praepositie; in, te, naar, van, aan, enz. *di kontu,* achter; *di peti,* in de kist: *dula di uma-na,* naar huis terugkeeren; (vgl. *deï*).

II. het Westen, west; *watu bae di-na,* aan den westkant.

Dida = *pita,* op iets drukken.

Didi, *nggâhi didi,* bevel aan iemand die vertrekt, laatste bevel; in beteekenis gelijk het Mal. *pĕsan; bala mpara ai sidi lao bali kalòsa wâli kai sâhe waa di doro mandinga labo nggâhi didi wâli ba riyana-n: ai-na-ra sambele-mbele wâli-mu sâhe,* toen de dag aanbrak voerde hij de buffels weder naar de bergen; zijn schoonvader gaf hem de last mede dat hij geen buffels meer zou slachten.

Didi I. begraven; *ampo ta didi-ku di dana,* daarop moet gij (het pakje) in den grond begraven.

II. *didi-s,* overmorgen; *wâra si umu, nai-s kombi didi-s kombi,* indien wij leven, morgen of overmorgen ....: *didi-n,* eergisteren.

Dihi (steeds met *ade* verbonden), verheugd, vreugde; *na-dihi mantjòki-ku ade-ku maringa boë genda, ede-ra tuu rebo kai lamada,* ik werd zeer verheugd toen ik de trom hoorde slaan, daarop ik ging dansen; *waü mpudu tjuwa-tjuwa kadihi-na ade-n,* nadat zij allen zich vermaakt hadden; *na-sanawa-ra kadihi-dihi weya kai ade tuwa putiri duwa ake,* zij hielden rust om de twee prinsessen te vermaken.

Diki, binden, vastbinden; *ampo ta-ponte-ku kai karata, ampo ta-diki-ku kai ai ladju,* vervolgens wikkelt gij het in papier en bindt het vast met touw van den ladjuboom; *kani imba-ku kani kafir bune santika diki wòo ro kani tjapio,* de ongeloovigen in kleeding volgen, bijv. door het dragen van das of hoed; *sa-diki,* één bundel.

Dimpa (Mal. *limpah*), lever.

Dimu (Mal. *timun* of *hantimun*), komkommer.

Dindi, I. (Mal. *dinding*), wand; v. d. *madindi-* beschutten; *òne-na ba salawa ede ndai madindi-ta deï afi naraka,* het nut van het gebed bestaat daarin, dat het ons beschutten zal voor het helsche vuur.

II. (waarschijnlijk wel hetzelfde woord als sub I), gordijn, klamboe; *dindi raa-tero lâra,* een opgehangen en uitgespannen gordijn.

Dinga, (Mal. *dĕngan*), makker, kameraad; hooger dan *iwa* of *lènga*; *sa-mena-na dinga dòho-ku di ade rasa wati-da tjaû-na karuma ita ruma-ku,* al mijne landgenooten willen u niet langer als heer erkennen; *doü dinga,* benaming voor de hofdanseressen (vgl. *ndinga*).

Dintja, = *lipi*, schouder.

Dipi (Bul. *tĕppe*, Benten, *tipi*), mat; *dipi maru kai*, slaapmat; *fanda dipi*, zie *fanda*;

Disa, durven; *hukum mapòda-sa ba nggòmi mu-disa-ku pèso*, van de rechtvaardige straffen durft gij af te wijken; *wati disa-na ufi di tando nahu*, hij durft niet te blazen (op de fluit) in mijne tegenwoordigheid.

Do, het Zuiden, zuid; *watu bae do-na*, aan den zuidkant; (vgl. *da* en *di*); *do woro* zie op *woro*.

Dobu (Mal *tĕbu*), suikerriet.

Dòdo, naar beneden kijken, (vgl. *tiyo*); *ede-ra neè kai-na èse tadja, na-dòdo tja-awa-ku na-èda-ku doü sodi-na*, daarop ging hij naar boven naar den zolder; toen hij naar beneden keek, zag hij zijne verloofde; *dòdo deï kita(b)*, in een boek kijken.

Dòdo, vragen, om iets verzoeken = *raho*, maar gebezigd tegen personen van rang, *ku-dòdo wâli weya-ku nâru mori-na*, wij vragen (bidden) voorts, dat hij een lang leven mogen hebben; *ede-ra lao kai dòdo kuru besi labo ruma-ta*, daarop ging hij aan den vorst eene ijzeren kooi vragen; *dòdo dula*, verlof vragen om te vertrekken, afscheid nemen. Ook wordt wel bij verkorting *dòdo* alleen gebruikt in de beteekenis van *dòdo dula*.

Dòho, (Kolo: *tòho*) zitten; *dòho èse kadera*, op een stoel zitten; *dòho tando ele*, zitten met het aangezicht naar het Oosten gekeerd; *maru sadòho*, zittende slapen.

Dòho, een woord, dat achter de pers. nvw. als ook achter substantieven, welke een persoon voorstellen, gevoegd wordt om het meervoud aan te duiden; *lamada dòho* wij; *lòsa mena nggòmi dòho*, gaat allen er uit! *ana dòho*, de gezamenlijke kinderen; *ede-ra nggâhi kai-na labo lènga dòho-n* daarop zeiden zij tot hunne makkers.

Doku, wan.

Dolu (Mal. *tĕlor*), ei.

Dolube, het scrotum, (vgl. *dolu*).

Dompo (met verandering van de tenuis in de media uit *tompo*, omzetting van Mal. *potong?*), afsnijden, afhouwen, afkappen, een gedeelte of de helft; *dompo honggo*, het haar snijden; *dompo rima*, de hand afkappen; *kapenta sa-dompo*, een stuk plank. *Sa-dompo* ook z. v. a. *sa-tènga*. *Kòne ompu raa-diki aka-n de, na-rebo mpa ruku dompo-dompo sarumbu-na*, zelfs de genoemde oude man, die vastgebonden was, danste, terwijl hij gedeelten van zijn lichaam bewoog; *masa-dompo ade*, met een half hart, d. i. slechts gedeeltelijk belang in iets stellende; *sa-dompo nai*, een halve dag.

Dona, zeer lang of te lang, bijv. van een kris, de hals van eene gans.

Dondo, lang van duur, *lai-na doü matuwa ba dondo umu(r)-na mampowa-mpowa*, men is niet oud door een lang leven alleen. Ook spreekt men van: *ntjai madondo*, een lange weg; *sa-dondo ntanda*, zoo ver men zien kan; *wati-du waü-ta kadondo nuntu ro mpâma*, wij kunnen het verhaal niet langer maken.

Donggo, berg = *doro; doü donggo*, benaming voor de nog heidensche bewoners der bergen ten westen van Bima.

Donggo, aangeven, overhandigen; *ede-ra hina hanta kai-ku maneyo, donggo ro mbeï kai-ku*, daarop tilde ik iets lichts op, hetgeen ik vervolgens overhandigde; *ede-ra ou bu ompu, kau neè ro donggo weya-du oi di tjere watja kai edi-na*, daarop riep hem de oude man en noodigde hem uit, boven (in huis) te komen en gaf hem water in een ketel aan, om zijne voeten te wasschen.

Donto, veranderen of verschieten van kleur bijv. van eene stof.

Dontu, *niu* —, oude kokosnoot.

Dòo, (Mal. *djauh,* Jav. *doh*), ver; *pu-pantasa bente, tòho riha-pu dòo-na mangâha ba bedi toi hela-na bente,* indien gij eene versterking opricht, maak die dan in den vorm der drie steenen, waarop men kookt (*tungku*), terwijl de afstand der drie bentengs zoo ver moet zijn als eene buks draagt.

Dòo-ḍu ook = *ndonta-ra; dòo-ḍu dòho rakaḍuwa-ta dipi, kòne langgadi sa-ndòo-na mada, na-tada ntene mpa ita ḍuwa masama,* al zijn wij ook gezeten onze matten tot twee gemaakt hebbende (z. v. a, ieder op eene eigen mat), zelfs al spelen wij ook op een gezichtslengte van elkaar, toch zal het openbaar worden, dat wij bij elkander behooren; *kadòo-ku weki ḍeï sa-mena-na raa-kanta kai-na ba ruma Allah,* zich verwijderd houden van al wat door God den Heer verboden is.

Dore, (vgl. *ndore*), nederleggen, nederzetten.

Dori, gezegd van wat jong of klein is; *dori fòo,* een jonge mangga; *dori dalima,* jonge granaatappel; *dori wadu,* een steentje; *ana doü na-mbui-pu dori-na,* een nog jong kind.

Doro, berg.

Dosa, (Mal. Skr.), zonde.

Doü, (Mak. enz. *tau*), mensch.

Ḍoü, *sa-ḍoü-na,* oogenblikkelijk, aanstonds; *nggâhi kai-na: ku-neè lao nggeè ada labo rato, nggâhi kai mbòda: peya sadoü-na, nahu ku-lao nggeè ada waü labo rato,* hij sprak: ik wil den vorst spreken; de volgeling antwoordde: aanstonds, eerst zal ik hem er kennis van geven; *duniya masadoü-na,* de wereld, welke slechts een oogenblik bestaat.

Dowa, (Arab. Mal.), gebed.

Ḍu, een woordje voor den nadruk achter verba gezet = *ra.*

Duba, wasschen, bijv. een kleed enz.

Dudu, stekelvarken.

Duḍu, (vgl. *dumpu*), stomp, bot.

Duha, I. ziek: *woi maduha,* een zieke tand; *duha mantjòro,* verkouden.

II. hoog, op zijn hoogst zijn, van water voordat de eb begint.

Ḍui, schepnet.

Duka, het Holl. dukaat; *sinto kagata isi ringgi duka,* een verguld zakje een dukaat inhoudende.

Duki-duri, *nggâhi* — —, wartaal spreken.

Dula, (Jav. *tulak* en Bat. *ulak,* vgl. Mal. *pulang,* vgl. *mbali*), terugkeeren, naar huis gaan; *kadula,* doen terugkeeren.

Dumpa, naar iets grijpen, met de handen vangen; *bune santika bòte madumpa kamoa, na-waü-ra wâra kamoa ra-dumpa-na, na-wii kipi-ku ḍi saliri-na, ndadi kamoa ndai dumpana edè wati raka-na, kamoa raa-kipi-na ede na-waü-ra rai ngemo,* gelijk een aap, die naar een sprinkhaan grijpt, terwijl hij reeds een gegrepen heeft en onder den arm houdt, waarop hij dien, naar welken hij grijpt, niet krijgt en de reeds gevangene ook nog wegvliegt.

Dumpa-dampa = *ruba-ruba,* zeer haastig, driftig; *na-pata-ḍu eli mèhe ruma-ta bitjâra, ede mpara tuu rai dumpa-dampa kai-na na-neè-ra nggontju watu tantonga,* hij herkende het hoesten van den rijksbestierder, waarop hij zoo haastig mogelijk ging vluchten en het venster wilde uitspringen.

Dumpu, I. een gedeelte van iets, bijv. van hout of eene kris.

II. Mal. *tumpul*), stomp, bot,; *budja ro sampari ro peḍa-ta madumpu kaleme ro kangâha-pu,* slijpt uwe lansen, krissen en zwaarden, welke stomp zijn.

Dumu, I. (vgl. *tumu*), uitspruitsel; *dumu hadju, dumu parongge, dumu tjatjingi* enz.

II. (Mal. *tĕmu*), soort plant; *dumu kuntji* = Mal. *tĕmu kuntji.*

Duna, (Bat. *tuna*) aal, paling.

Dunḍu, duwen, een duw geven, *ntika na-èda-du ba anakoda doü ede di nganto kapa, ede-ra lao dundu na-mabu-ra awa mòti*, toen de anakoda dien man aan den kant van het schip gewaar werd, gaf hij hem een duw, zoodat hij in zee viel.

Dungga, (Kolo. *katungga*), citroen, djeroek; *dungga ntjiya* = Mal. *djĕruk tipis*.

Duniya, (Arab. Mal. *dunya*), de aarde, het tegenwoordige leven.

Dupa, of *dupa* (Sanskr. Mal.), wierook.

Duriya, (Mal. *duriyan*), soort vrucht.

Duwa, I. (Mal. *tuba*, Mak. *tuwa*), eene plant, waarvan het wortelsap gebruikt wordt om visschen te bedwelmen; visschen vangen door dat middel.

II. oom (vader's broeder).

Duwa, (Mal. *duwa*), twee.

Duwe, (Jav. *duwĕt*), soort vrucht.

Dj.

Dja, zie *udja*.

Djabatanga, (Mak. *djabatangeng*), het Mal. *djabat tangan*, de hand geven.

Djadja, (vgl. *ngadja* en Jav. *djadjah*) = *rero*, overal rondgaan; *ngyâhi djadja* of — *djadja rero*, allerlei praatjes zonder degelijken inhoud houden; *ede-ra neè loa djadja kai-na iwa dòho-na*, daarop bevrijdde hij rondgaande (z. v. a. achtereenvolgens) zijne makkers.

Djaga, (Mal. Sanskr. idem), waken, bewaken; *djaga sâhe*, de buffels bewaken; vgl. *sandaka*.

Djago, (Mal. *djagung*), Turksche tarwe, maïs.

Djagu, (Mak. *djagurú*, Jav. *djagur*), met de achterzijde der gebalde vuist slaan, met de vuist slaan.

Djaka(t), de zakât.

Djâla, (Mal. Sanskr. idem; vgl. *âla*), werpnet.

Djalitu, soort fluit.

Djama, (Arab. Mal. *djamân* [*zamân*]), tijd; *ngâra ndai djama*, een naam, welke lang voortleeft.

Djamaro, (Arab. Mal. *djamrud*), smaragd.

Djamba, of **padjamba** (Mal. *djamban*; Mak. *djambang*), de vuilnis onder het huis.

Djambata, (Mal. *djambatan*), brug (vgl. *nonto*).

Djambu, (Mal. Sanskr. idem), soort vruchtboom.

Djampa, I. (Mak. *djampang*), zich met iets bemoeien.

II. (Mak. dial. *rampá*; vgl. Mak. *djalampá* een bindsel van rotan), stevig binden.

Djaneli, titel van rijksgrooten, echter lager dan *tureli*.

Djanga, (Mak. *djangang*), hoen.

Djangka, (Jav. *djangka*), passer; ook de gepaste of bepaalde tijd voor iets; *na-raka sara djangka ndeu-na, kandeu-pu*, als de tijd voor het baden aangebroken is, baad het (kind) dan.

Djangkiri, (Mal. *tjangkrik*, Jav. *djangkrik*), krekel.

Djanta, (Mal. Sanskr. *djantĕra*), spinnewiel.

Djao, (Mal. *hidjau*), groen, vgl. *mòro*.

Djâra, (Jav. *djaran*, Mak. *djarang*), paard.

Djâri, (Mal. vinger), de lengte van een vinger als maat.

Djarimpi = *dindi* I. wand. Vgl. Mak. *djarupi*, verschansing van een schip.

Djaro-djoro = *djaru-djoro*.

Djaru-djoro, of *kadjaru-djoro*, overal uit-

komen, overal te voorschijn komen; *na-lòsa djaru-djoro* of (*kadjaru-djoro*) *oi mada-na*, de tranen vloeiden (overal) uit hare oogen, vgl. *kadjoro.*

Djati, de djatiboom.

Djau, alléén in *djau ro rendu*, aanzien, grootheid; *dòdo-ku nggasa ra nggâri-na dana Mbòdjo malai labo nggasa ra nggâri-na marawaü, djau ro rendu-na dana Mbòdjo malai labo djau ro rendu-na maülu-ulu*, wij smeken dat de welvaart en grootheid van Bima anders (meerder) mogen worden dan te voren.

Dje, uitroep om een buffel tot voortgaan te bewegen; *kadje*, een buffel met dien roep aandrijven.

Djèka = *djaka*, de zakât.

Djempa, (Mak. *djempang*), schaamdeelplaatje van kleine meisjes.

Djena, komt in verschillende titels voor, zooals in — *djâra*, — *luma*, — *mòne.*

Djene-mawara, het Mak. *djènè mawarâ*, de kambodja.

Djenggo, (Mal. *djanggut*), baard.

Djero, in *bata djero*, een titel.

Djiki(r) (het Arab. Mal. *dzikir*), vermelding van Gods eigenschappen.

Djimá, ook *adjimà* (Mal. Arab. *djîmat*), amulet; ook armband of enkelring.

Djimba, (Mak. *gimbalá*), schaap.

Djina, (Mal. Arab. *zinâ*), overspel.

Djinta, (Mal. *djintan*), komijn.

Djompa, (vgl. *lengge*), soort rijsthuisje.

Djòpu, *miro djòpu*, groote rotansoort (in 't Mak. *raukang lompo* genoemd).

Djoro, (Mak. *rorong*, Jav. *doyong*), overhellen, zich buigen, in de schuinte staan of zijn.

Djuba, (Mal. Arab. *djubah*), tabbaard.

Djumaa, (Mal. Arab. *djumaat*), Vrijdag.

Djungge, al wat in het haar gestoken wordt, zooals bijv. eene bloem achter het oor (Mal. *sunting*). In het Mak. een versiersel van gekleurd papier door de danseressen in het haar gedragen.

Djuru, I, (uit het Mal.), meester, baas; *djuru-mudi*, stuurman; — *batu*, bootsman; — *tuli*, schrijver, — *basa*, tolk, — *kuntji*, sleutelbewaarder.

II. = *djoro*, alleen met *lele* verbonden als *djuru-lele*; *tandii-na na-waü-ra djuru-lele*, de stijlen hellen over.

III. *bata djuru*, soort titel.

E.

E, I. = *ai*. v.

II. woordje in den vocatief achter een substantief geplaatst; *ruma-e*, heer! *tjina-e*, vrienden!

È, iemand eene klad aanwrijven; *na-lowa pòda nggâhi ro è doü*, hij is werkelijk knap in het spreken (aanmerkingen maken) en om de menschen eene klad aan te wrijven.

Èda, (Bug. *ita*), zien; *baçîrun aö-na maèda*, het woord *baçîron* beteekent: ziende; *èda angi*, elkander zien, v. d. ontmoeten; *ede-ra lao lampa kai-na sa-niki-niki kampo, kombi-kombi wâra èda angi-na labo wai ede, nde pala wati-du èda labo-na angi*, daarop ging hij door alle kampongs of hij ook wellicht die vrouw nog ontmoeten zou; maar hij ontmoette haar niet meer.

Ede, I. die, dat; dikwijls zooveel als ons lidwoord; vgl. *ake*. Vooraan in den zin z. v. a. daar, dan, nu; *ede bakaï-ku madju ede*, waar zijn dan die herten? *ede-du*, dit is het nu eenmaal, laat maar; *ede-du bòtjo-si bòtjo bòro-si bòro, sura wâra ndai salòngi*

kai ntjada ama-mu, laat 't maar ongelijk gesponnen zijn, als uw vader maar iets heeft om zijn kapmes in te steken.

Ede-ra, A. versterking van *ede; na-mbeï-du tembe ro badju-na, ede-ra ndai kani-na ba ana sangadji ede,* en hij gaf zijn sarong en baadje, dit nu moest door den vorstenzoon gedragen worden.

B. Ook *ede mpara,* dit is het nu, alzoo, vervolgens, daarop; *ndai nggâhi kai ruma-t: ba bau nde nangi kai nggòmi, ede-ra ntjambe kai ba wei-na,* enz. de vorst sprak: »waarom weent gij?" daarop antwoordde zijne echtgenoote enz.; *nggâhi-na: weha toi-pu ba ndai-mu, wai-e! ede mpara lao kai wai maweha pòo ede,* zij zeide: »neem het maar even zelve moedertje", daarop ging zij de uitgeholde bamboe halen.

C. z. v. a. dit is nu geweest, het is nu genoeg, en v. d. het is nu niet meer noodig; *ede-ra dòho sura kidi mpa,* men moet nu niet meer zitten, maar opstaan; *ede-ra ia ro kamai lamada,* het is nu voldoende geweest (houd op met) mij uit te schelden.

II. alleen in *ede-ro-pehe,* zie *pehe.*

III. alleen in *ede-ra-hidi,* of *ede-hidi* zie *hidi.*

Ededeï, daar (vgl. *akedeï*); *di bè-bè-du rasa lodja kai ita, ededeï neè wii kai-ta lamada duwa,* naar welke plaats gij ook vaart, daar moet gij ons beiden aan wal zetten.

Edi, voet.

Edja, soort plant, in het Mal. *kĕladi* genaamd; *edja wilu,* soort edja.

Edu, *uta* —, soort visch.

Eï of *eï mada,* (Mal. en Jav. *arip?*): slaperig, slaap krijgen.

Èla = *lènga,* makker; *èla ro doü,* volk, v. d. vertaling van het Arb. *ummat,* volk, gemeente.

Ele, het Oosten, oost.

Eli, (vgl. Mal. *bunji,* Bug. *uni?*), geluid, geluid geven, stem, gezegde, woord, zeggen, *eli djalitu* geluid van eene fluit; *ede mpara rawa-na. ede-ra nâha-nâha kanae kai-na eli-n, bune santika mbumba doro eli-na,* daarop begonnen zij te zingen en verhieven hunne stemmen hoe langer hoe meer, zoodat 't was als het geluid van een instortenden berg; *nggâhi ra eli doü ede,* het door den man gesproken woord; *eli ade,* opzet, voornemen; *kaeli genda,* de trom geluid doen geven, de trom roeren; *raa-kaeli ade kai,* uitgesproken met het hart = met het bepaalde voornemen, met opzet; *sjarat sudjud ede tampuu-mpuu-na sudjud raa-kaeli ade kai-na,* de voorschriften voor de sudjud zijn: ten eerste, dat het een bepaald voorgenomen sudjud is.

Elo, top, punt, uiteinde; *èse elo hadju,* in den top van een boom; *elo mpori,* punt van het gras; *elo bandera,* uiteinde van eene vlag.

Ème, alleen in *wati waü ème,* krachteloos.

Empe, heimelijk bij zich hebben, bewaren; *na-waü-ra empe dou siwe,* heeft in het geheim eene vrouw bij zich in huis genomen.

Epi, een hoogwoord voor *ou,* roepen.

Èpu, I. aardbeving.

II. soort gebak.

Ero, datgene wat na het weven van een stuk goed van de draden overblijft; *weha ero ro weri,* hoog voor *suna,* besnijden.

Èse, boven (in, op enz.); *èse elo,* boven in den top; *bè-ku ntjai malao èse Kòlo,* welke weg loopt naar Kolo? (dat hooger dan Bima ligt): *èse wawo* = *èse*; *ruma maèse-èse mai waü,* de heer, die steeds boven (verheven) is geweest = Mohammed.

Èsene, Arb. *itznin,* Maandag.

Èsetiya, Arb. *ichtîyâr,* keuze, oordeel.

Ewe = *roi,* prijzen.

F.

Faa, *faa ade,* haten, gebeten zijn op.

Fada, dingen, afdingen (omzetting van *dafa* = Mal. *tawar*).

Fai, (Mal. *pari,* Jav. *pe*), *uta* —, rog.

Faki, (het Arb. *faqîr*), bedelmonnik.

Faku, (Mal. *paku*), varen.

Fana, (Mal. *panah*), boog; *ana, fana,* pijl.

Fanda, (Mal. *pandan*), soort plant of boom; soorten daarvan, zijn: *fanda mèngi* en *fanda dipi* (Mal. *pandan tikar*).

Fano, (Mal. *panau,* Mak. *pano*), gevlekt van huid; *djâra gunu fano* = Mak. *djarang gulung panowang,* een geappeld Isabellepaard.

Faralu, (van het Arb, *fardlu*), noodzakelijk, noodig; vgl. Mal. enz.

Fâre, (Mal. *padi,* Jav. *pari*), rijst; *fâre nae,* harige padi.

Fati, hakken, omhakken, bijv. een boom, vgl. *manti.*

Fèka, alléén met *bura* verbonden, ter versterking; *mandinga labo bura fèka pâhu-na ba kakente ade-na,* terwijl uit vrees zijn gelaat zeer bleek werd.

Fii, kreukel, rimpel, gerimpeld, bijv. *na-waü-ra fii tantangga-na,* zijn voorhoofd is gerimpeld.

Fiki, (Mal. Arab. *fikir*), denken; vgl. *kananu.*

Fiko, (omzetting van *kofi* = Jav. *kuping*), oor; *karombo fiko,* oorgat; *ròo fiko,* oorschelp; *sumpu fiko,* oorlel.

Fintja, alléén in *ringu fintja,* stapelgek.

Fitena, (het Arab. *fitnah*), laster, kwaadstoking; *na-waü-du kafitena ba ibili,* hij werd door den duivel opgestookt (in verzoeking gebracht).

Fòde, (Mangg. *pote, wuru pote*), storm, *na-rongga mpara angi ro fòde guntu ro kila,* en er kwam wind en storm, donder en bliksem.

Fòlu, (Mal. *hampĕdu,* Jav. *ampĕru*), gal.

Fònu, (Mal. *pĕnju*), zeeschildpad.

Fòo, (Bug. *pao*), de mangga; eenige soorten zijn: *fòo tjihu,* — *pandja,* — *lowa,* — *bura,* — *kabunu,* — *mpangi,* — *mpowa,* — *huni,* — *kadòdo,* — *djawa.*

Fou, (Mal. *buru*), najagen, nazetten; *fou doü mpanga,* een dief nazetten; *ede-ra lao kai udi ngupa ngâha di sori lao fou mena-ku kapanto,* enz., daarop ging de leguaan in de rivier voedsel zoeken en joeg de garnalen na, enz.

Fuu, (Mal. *pohon*), stam, boom; *fuu hadju,* boom; *fuu nggâhi* = Mal. *pokok bitjâra,* hoofdzaak.

G.

Gade, I. (Mak. *gàde,* Mal. *kĕdei*), winkeltje, kraampje.

II. (Mal *gadei*), pand.

Gadi, (Mal. *gading*), de buikstukken of vloerhouten van een schip.

Gadja, (Sanskr. Mal. *gadjah*), olifant.

Gadji, (Mal. *gadjih*), loon; *masa ra gadji,* verdiend geld.

Gadu, (Mal. *gadung*), soort plant,

Gâla, I. (Mal. *galah*), stok om een vaartuig voor te duwen, een boom.

II. (Mal. idem), *gâla-gâla,* pek.

Galara, (Mak. *gallarrang*), titel der kamponghoofden.

Gali, soort oogziekte.

Galu, kruipen in iets; *na-lao galu-ku dana*

tjompo, het kruipt in de modder, zooals bijv. een insect.

Ganda, (Mal. idem), *upa kâli ganda-n* viervoudig.

Gandarisa, (Mal. *gandarusa*), soort plant.

Ganta, (Mal. *gantang*), eene inhoudsmaat: *ganta ro kaba,* inhoudsmaat in 't algemeen (vgl. *ndupa ro kaba* bij *ndupa*); overdrachtelijk de maat, welke iemand vol moet maken, taak; *gonta pohu,* idem; *ndai kawòdo kai-ku ganta pohu-ku mamai-ra sa dompo,* om daarmede mijne maat te vullen (z. v. a. mijne taak af te maken) waaraan nog de helft ontbreekt.

Gantu, *gantu-gantu,* met tusschenpoozen iets doen, stuksgewijze; *lao gantu-gantu,* loopen en dan weer stilstaan; *rawi gantu-gantu,* werken en dan weer telkens rusten; *mbisa gantu-gantu,* telkens flauw vallen en weer bijkomen, van de eene flauwte in de andere vallen.

Garagadji, (Mal Sanskr. *gĕrgadji*), zaag.

Garagaku, platte uitdrukking voor *ngâha,* vreten.

Garagente, tegengehouden, belemmerd worden; *garagente rai-na,* belemmerd in den loop; stilstaan bijv. een horloge.

Garaha, kraai.

Garakangga, (Bug *garangkang*) = *karakangga,* spin.

Gare, nalatig zijn, verzuimen, speciaal gebruikelijk in *doü magare sambeya,* iemand, die het gebed verzuimt; en in *doü magare taï,* iemand, die de reiniging na het doen van zijne behoefte verzuimt.

Garètje, donder en bliksem; *woi garètje,* donkerkeil.

Gari, smal, bijv. eene brug, de rug van een paard.

Garintji, soort haan; Mak. *buri.*

Garo, I. (Mal. *garuk*), krabben.

II. = *baro.*

Garòso, de srikaya.

Garu, glanzen, bijv. een sarong (Mak. *garrusú*), *lino une bou raa-garu,* glad als of het pas geglansd is.

Gaû, naar iets trachten te grijpen.

Genda, (Mal. *kĕndang,* Man. *ganrang*), trom.

Gendi, I. (Mal. *gĕndi*), aarden waterkruik.

II. *gendi mada,* wenkbrauw.

Gendo, iets ergens inwikkelen; *na-gendo mena-du di ade tembe-na saponte nae,* hij wikkelde alles in zijn sarong, zoodat het een groot pak werd.

Gere, (Jav. *gĕrit*); *kagere,* kraken.

Geri, soort bamboezen mes.

Gili, de zeilen oprollen; vgl. *pelo.*

Giri, scheel, (Mal. *djuling*); *giri sambanta,* zeer scheel.

Gòdo, (Mal. *gudang*), pakhuis.

Gogo, zeef.

Gòla, (Mal. Sanskr. *gula*), suiker.

Gòlo, (Mal. *golok*), soort houwer.

Gondi = *gondo.*

Gondo, (Mal. *gundul*), kaal.

Gutu, (Mal. *guntur,* Bug. *gutú*), donder.

Guna, (Sanskr. Mal.), komt in het Bim. alleen voor met *bisa* verbonden, zie aldaar.

Guni, (Mal. idem), plant, welke vlas oplevert, waarvan men zakken maakt.

Gunu, *djâra gunu* (Mak. *djarang gulung*), Isabellekleurig paard.

Guru, (Mal. Sanskr.), leermeester.

H.

Haa, (Tag. *kagát,* Bat. *harat*), bijten (vgl. *ngènge*); *nira haa angi-na rawi,* letterlijk: indien de (krijgs)daden elkander bijten, d. w. z. indien de oorlog aangevangen is.

Haba(r), (Mal. Arab. *chabar*), bericht, tijding, nieuws.

Hade, (vgl. *made*), dooden; *nggâhi kai-na: mu-made-ra hade ba nàhu,* gij zult sterven, door mij gedood.

Hadi, I. *hadi weki,* zich verheugen.

II. alleen in: *meè hadi,* pikzwart.

Hadjal, (verbastering van het Mal. Arab. *hadjat*), behoefte, benoodigdheden: *wâra pòda hadjal ndai-ku ake, kapo de kasi kai-pu ade ro inga-pu kai masawaü-waü,* ik heb behoefte aan iets, heb dus medelijden met mij en help mij zooveel mogelijk.

Hadji, (Arab.), bedevaartganger.

Hadju, (Mal. *kayu*), hout, boom.

Hado, (vgl. *kado*), beweging, zich bewegen.

Hala, I = *ponda,* de laboevrucht.

II. of *halâl* (uit 't Arab.), geoorloofd.

Hambu, I. schudden, uitschudden, bijv. een doek; *hambu weki,* het lichaam schudden en v. d. = *maka.*

II. ophalen; *ngâri hambu,* uit den grond opgraven, v. d. ook, iemand iets voor de voeten werpen; (vgl. de beteekenis van het Mal. *bongkar*).

Hamisi, (Arab. *chamîsj*), Donderdag.

Hampa, grens, grensscheiding, tot aan; *watja-pu rima bali bae hampa tjihu,* wasch de beide handen tot aan de ellebogen; *hampa tolu nai mpa mpabuwa tjumpu-na,* drie dagen slechts zijn de grens, waarin het klaar moet zijn, d. w. z. binnen drie dagen slechts moet het klaar zijn; *kalalo raa-kahampa,* de gestelde grens overschrijden.

Hampu, warm; *daa maiyu romo hampu,* volstrekt geen warmte gevoelend,

Handa, soort klimplant, welke bij aanraking een jeukerig gevoel veroorzaakt.

Hangga, (vgl. *mangga*), elk, ieder; *hangga sa-mangko,* van alles een kop vol; *labo waa-na di sumpu-na hangga sa-bae-na,* terwijl zij het ieder aan een der uiteinden dragen.

Hanta, opnemen, optillen; *hanta tuta,* het hoofd opheffen; *hanta kadèse mortaba,* tot een hoogen rang verheffen; *hanta òha,* eten opzetten; *hanta weki* (vgl. Mal. *bĕrangkat*) vertrekken.

Hanu, (Mal. *anu*), een zekere, N. N.; *tuwa hanu* = Mal. *tuwan anu.*

Hara(m), (uit het Arab.), geoorloofd; *kahara,* als geoorloofd beschouwen.

Harahèdo, (vgl. *karakèdo*), vol kuren.

Hâri, lachen.

Hâru, (Mal. *harus*), behoorlijk; *kahâru,* als behoorlijk beschouwen.

Haruhama, onrustig, niet stil kunnen blijven; *na-waü-ra haruhama iyu-na,* ook wordt gezegd *djâra maharuhana,* een paard, dat niet stil wil blijven staan.

Hati(b), (Arab *chatib*), prediker.

Hau, (meest met *ade* voorkomend), traag, lui; *wâra mpara madadju ro hau ade,* sommigen zijn lui en traag.

Hawi, (Mal. *kajil*), haak, hengel.

Hawo, (vgl. Bug. *saung?*), schaduw; *hawo adju,* schaduw van een boom; *hawo ro ninu ruma-ta,* overdrachtelijk voor den vorst gebezigd; *di djama hawo ro ninu ruma-ta mantau ngâra Ismail,* ten tijde van onzen sultan, die den naam Ismail droeg.

Hedja, overrijp van vruchten.

Heè, (Mak. *kekesé*), opgraven; *mu-turu karawi-ku nggòmi ba lowa-mu umbu samori kai weki-mu, ede-ra heè ro hanta kai ba doü ede* (zij zeiden:) gij hebt slecht gehandeld door u zelven levend te begraven; daarop groeven zij hem op en tilden hem omhoog.

Hei, soort klimplant, welke bij aanraking een jeukerig gevoel veroorzaakt.

Hèko, omsingelen, iets omringen, rondom; *mu-rumpa-sa, ai-na hèko-mu bente, mbeï-pu ntjai,* indien gij een aanval doet, omsingel dan niet de benteng, maar laat een uitweg; *hèko baitu 'llah,* om den tempel gaan.

Hela, (Mal. *hĕlat,* Jav. *ĕlĕt;* vgl. ook Mak. *ela*), tusschenruimte van plaats of tijd; *dòho deï hela tanda-na doü mamade,* zitten, tusschen de grafteekenen der afgestorvenen; *hela isa malabo magari,* tusschen de waqtu's isjâ en magrib.

Hengga, (Manggareisch *tjengka*; vgl. Mak. *sungke*), openen; *hengga ntjai,* de deur openen; *hengga padju,* een zonnescherm opzetten; *hengga kita(b),* een boek openen; *tahengga,* geopend, open staan; *na-waü-ra tahengga ntjai-na,* de deur stond open.

Hengge, koorts, de koorts hebben; *nahu ku-hengge-ku, pana weki-ku bune santika afi,* ik heb de koorts, mijn lichaam is zoo heet als vuur; men zegt ook: *hengge mena ade-ku* in dezelfde beteekenis; *kahengge-pu weki-mu,* doe alsof gij de koorts heb.

Hentja, (Mal. *hantu*), geest, spook.

Hera, I. zwager.

II. of *heran* (Mal. Arab.), zich verwonderen, verwonderd; in het Bim. meest met *ade* gebruikt, *na-hera ade-na,* hij verwondert zich.

Here, (vgl. *diḳi*) binden; *here lòko,* buikband; *ai here,* buiksingel.

Hète, (Mak. *kattili?*), plukken.

Heya, afbreken, bijv. een huis.

Hiḍi, I. A. plaats; *hiḍi nggeè kai,* woonplaats. B. (vgl. Bal. *gĕnah,* plaats, Jav. bepaald), bepaald, zeker, en v. d. het moet wel, het kan niet anders; *na-raho-ra kamgampu ruma-na, hiḍi kalòsa-na tjuke-na,* als de vorst zijne onderwerping aanbiedt, dan moet hij bepaald schatting opbrengen; *ede-ro-hiḍi* of *ede-ra-hiḍi,* of *ede-hiḍi,* vast, blijvend; *baqân aö-na ede-hiḍi santoi-ntoi-na Allah taʿâla, baqân* beteekent: het steeds vast en onveranderd zijn van God; *deï duniya masadoü-na ake deï ahera maede-ra-hiḍi,* in het aardsche leven, dat slechts een oogenblik duurt, alsook in het leven hiernamaals, dat blijvend (eeuwig) is: *kaëde-hiḍi* blijvend doen zijn.

II. *hiḍi weki* gestalte.

Hiḍo, (meest met *lòko* verbonden), honger, hongerig, honger hebben.

Hihi, (Mak. *kiki*), *kahihi,* A. hinniken van een paard. B. het geluid dat iemand maakt als hij iets eet, dat te warm is.

Hii, (Bal. *isi*), vleesch; *hii madju,* hertenvleesch.

Hina, (Mal. *kĕna*), raken, treffen, geraakt; *hina ba ntjòki,* door rampen getroffen; *hina ba ruwi,* geraakt (gewond) door doornen; van koopwaren gebezigd, beteekent het: gewild; *kahina,* (met woorden) treffen, bedriegen; *ra-kahina ba ibili,* door den duivel getroffen, d. i. door den booze misleid.

Hinti, trekken, voorttrekken; *ede mpara hinti kai-na wei-na, nde pala na-kabengke-ku weki-na labo-ku nenti-na rii uma-na,* daarop trok hij zijne vrouw voort, maar zij hield zich stijf en greep zich vast aan een stijl van het huis; *hinti lodja,* de zeilen hijschen; *hinti nawa,* ademhalen.

Hiwa, fijn gestampte korrels van rijst, boonen enz. menir.

Hiya, zie *lari.*

Hòba, platte uidrukking = *ngâha,* eten, vreten; *bune-tji da kapòro kai-ku labo mbeï-mu hòba kuu ro hiwa,* hoe zoo ik niet boos worden terwijl gij mij zemelen en fijn gestampte rijstkorrels te eten geeft.

Hodi = *hadi,* I.

Hòdo = *ade* (waarmede het dikwijls verbonden wordt), hart.

Hompa, vermoeid; vgl. *maki,* waarmede *hompa* dikwijls verbonden voorkomt.

Homu, droesem.

Hondo, krimpen, bijv. waschgoed.

Honggo, (vgl. *kere*), haar, hoofdhaar.

Hòo, — *doü,* soort spook.

Horama(t), (Mal. Arab. *ḥormat*), eerbetuiging.

Hori, (Kiss. *huri*), loslaten, vrijlaten; *ampo na-hori-ku bòngi raa-kimi-na ede*, daarop moet hij de ontbolsterde rijst, welke hij in de hand houdt, loslaten; *bakai-ku madju ede? ntjambe kai-na: ku-waü-ra hori mena*, waar zijn de herten? hij antwoordde: ik heb ze allen laten loopen.

Horu, (Mal. *tulung*), helpen bijstaan; *wati-da waü-na horu pala nekeka ba rasulu 'llahi*, zij kunnen hiernamaals niet meer door den gezant Gods geholpen worden; *horu toi-pu nahu ake: na-neè-ku ngâha weya ade-ku ba matja ede*, help mij! de tijger wil mijn hart verslinden.

Howa, alleen in *kala howa*, lichtrood.

Howe, het geluid waarmede men een paard aandrijft om voort te gaan; *kahowe*, dat geluid maken, een paard doen voortgaan; *djâra daro da ndai waü kahowe*, een wild paard kan men niet door roepen doen voortgaan.

Howi, zweet, zweeten.

Huda, (Mal. *hutang* vgl. Bat.), boete, geldstraf.

Hudu, (Mal. *kutu*), luis.

Huku, I. (Jav. *kosok* of *gosok*), langs of over iets heenstrijken, wrijven, v. d. afvegen; *ai kabunu waü-ra huku kai mina ndai sumbu*, kaboenoe-touw (*tali sabut*) ingewreven met olie, tot eene lont; *huku biyola*, op de viool strijken, viool spelen; *huku saninu*, een bril afvegen; *huku wowa*, snot afvegen, den neus snuiten.

II. of *hukum* (Mal. Arab.), wet, vonnis, straf.

Humpa, soort slingerplant (in het Mak. *kaleleng* genoemd); wordt ook als touw gebruikt en dan ook *ai humpa* genoemd.

Huni, (Mal. *kunjit*), kurkema.

Hurahara, (uit het Mal.), ontstuimig, druk, ontrust.

Huri, (Mal. *kulit*), vel, huid; vgl. *ròpe*.

Huru, I. knoopen, een knoop aantrekken.

II. (vgl. Jav. *uṇduh*), afplukken, in menigte plukken.

I.

I, een nadrukswoordje; *ede-i lima mbuwa*, dit zijn de vijf.

Ia, uitschelden; vgl. *kamai* en *baa*.

Ibili, (Arb, *iblîs*), duivel.

Iḍa, uitroep van smart; *iḍa! tjoü-tji malampa rumpa weya koha tuta-ku ake*, auw, wie stoot met den voet tegen mijn hoofd?

Idi-òda, gedurig het hoofd naar alle kanten heen wenden, gedurig om zich heenzien.

Iha, bederven, bedorven, geschonden, vernield; *iha ade*, bedroefd (vgl. Mal. *rusak hati*); *iha iyu*, flauw vallen; *kaïha*, bederven, krachteloos maken, vernietigen; *kapo makaïha-na islâm ede*, voorts wat den islâm krachteloos maakt is enz.; *mpangga-na ro kaïha angi-na djâra ede*, het elkander bijten en beschadigen van die paarden, (Mal. *rusak*).

Ila, I. niet willen; v. d. *sura ila*, mits maar niet wil, mits niet; *sura ila-ku katada nggero*, mits het mijne magerheid maar niet zichtbaar doe worden; *kaïla* = *ila*, *rawi raa-maülu waü-ḍu kaïla*, wat vroeger gedaan is, wordt niet meer gewild.

II. (Mak. *illà*) de oogen openen; *ba bausi da ila toi kai-mu isi mada-mu*, waarom hebt gij uw oogen niet een weinig opengedaan, d. w. z. niet beter uit uwe oogen gekeken.

Ili, beschutten, v. d. bedekken, verbergen; *ai-na dahu ro ili ro pita-mu ruu ana-k ede*, vreest niet en verbergt of ver-

heimelijkt niet hoedanig het lot van mijne kinderen zal zijn. Vgl. *tjili.*

Ilo, (Mak. *sulo*), fakkel; *ilo lili,* waskaars,

Ilu, (Mal. *hidung,* Jav. *irung,* Tag. *ilong*), neus; *e ana-e, pòda si nggòmi asa(l)-mu dewa-dewa neè makatarowa weya mada ro ilu ina-r ama-mu,* enz. o kind! indien gij werkelijk van goddelijke afkomst zijt om oog en neus (het aangezicht) uwer ouders te verlichten enz.

Imba, (Mal. *imbas*), nabootsen, nadoen; vgl. *ambi*; *kani imba-ku kani kafir,* in de kleeding de ongeloovigen nabootsen.

Imbi, gelooven, vertrouwen; *imbi-ku sa-mena-na kakai-na,* geloof in zijne (God's) gezanten; *ede mpara imbi kai ba ruma-ta nggâhi doü ede,* daarop geloofde de vorst het woord van dien man.

Impi, vertrekken voor altijd; *na-waü-ra lao impi,* hij is vertrokken om niet weer te keeren.

Ina, (Bug. idem), moeder; *ina toi,* tante, *ina rima,* duim; *ina ndai,* wordt door den man tot zijne vrouw gezegd; *ina ruma-e* wordt als uitroep gebezigd zonder op de beteekenis te letten, z. v. a. lieve hemel!

Indo, I. niet; *indo na-wâra dja djâra-n,* hij heeft ook geen paard; *indo na-wâra imbi-na,* hij bezit geen geloof.

II. in *indo kapo,* wat aan het begin eener volzin geplaatst de beteekenis heeft van: voorts, wat betreft; z. v. a. het Mal. *ada-pon; indo kapo tanda wâdjib wâra-na Allah taʿâla* enz., voorts het bewijs dat God moet bestaan, is, enz.; vgl. *kapo.*

Inga, (vgl. *dinga*), helpen; *ai-na pòda-pòda mika ro hambu labo ina ro ama-mu ba supu inga-mu ro sandaka-mu,* laat er u vooral niet op voorstaan bij uwe ouders en werpt het hen niet voor de voeten, dat gij hen geholpen en verzorgd hebt; (vgl. *horu*).

Ingge = *ndede,* aldus; *ndede-ku nggâhi kai weha romo ingge de,* dit wordt genoemd rechtmatig handelen, aldus is het; *ede matangâra kai sabu-kati-na ingge de,* dit wordt de *sabu-kati* genoemd, aldus is het; *kòne ingge da ndi ruu kai ndinga,* al is het ook aldus, dat het daardoor ons lot niet is te zamen te zijn.

Ini, (Mal. *ĕnam,* Jav. *nĕm*), zes.

Inta, (Mal. *intan*), diamant.

Intja, op iets passen, over iets heen schuiven of gaan; *nangi-ra kangge ba da intja ba sintji,* de vinger weent omdat de ring niet over hem heen kan gaan.

Intji, soort boom; in het Mal. en Jav. *kadondong* geheelen.

Ipa, de overzijde, meest met *bae* verbonden; *hadju marambòo fuu-na ipa bae ba nanga, elo-na na-raka-ku sa-bae ba nanga,* een omgevallen boom waarvan de stam aan de overzijde van de rivier lag, terwijl de top deze zijde bereikte; *nahu malao danda tja-ipa waü sae-mu,* ik zal uw ouderen broeder eerst naar de overzijde leiden.

Ipi, I. zeer, te zeer; *tjoü-tjoü-du mametji ipi-na duniya* enz., al wie de aarde te zeer bemint enz.; *nae-na na-kura mpa, nâru-na maipi,* het is niet groot genoeg, maar te lang; *na-ipi lingi ade-na labo ita,* zijn hart verlangt zeer naar u.

II. snel; *ipi lao-na,* hij loopt snel.

Ira, *na-ira saraa,* het is duidelijk zichtbaar.

Iri, I. (Mal. *bulu*), *iri fare,* de haartjes van de rijst.

II. (Mal. *tiris*), lekken, langzaam ergens uitloopen, bijv. water.

Isa, benaming van één der *waqtoe's;* het Arb. *isjâ.*

Isi, I. (Mal. *isi*), inhoud, iets ergens mee vullen; *isi sori,* inhoud van eene rivier = visschen; *oi tjere wati wâra ra-isi-mu,* gij hebt het water niet in den ketel gedaan; *kaïsi* vullen.

II. (Mal. *bidji*), zaadkorrel; *isi mada*, oogappel.

III. (Mal. *isap*, Jav. *ingsĕp*), zuigen.

Iso, het geluid waarmede men kippen verjaagt; *kaïso*, kippen verjagen, door middel van dat geluid.

Isu, soort welriekende boombast, bij het wasschen van het hoofdhaar gebezigd, het Mal. *langir;* ook in het algemeen al wat tot dit doel gebruikt wordt; het hoofd wasschen met langir of iets dergel.

Ita, (Mal. en Jav. *kita*), A. wij (inclusief); B. gij, u (hoog).

Iti, (Mal. *utak*, Jav. *utĕk*), de hersenen.

Itja, I (Mal. *ĕsa*), één; *itja kai-na*, ten eerste.

II. *itja-itja* = *tabai*, beproeven (verwant met Jav. *tjatjak;* Sud. *pĕtjak*).

Itji = *tji*, *bakai itji* = *bakai-tji.*

Iwa, I. (Mal. *riba*), op den schoot houden; *na-iwa-ku ana toi-n*, zij hield haar kindje op den schoot.

II. makker, deelgenoot; *na-tjuwa wâra mena-ra sá-mena-na iwa dòho-n mangèna sâhe*, al zijne mede-buffelhoeders waren reeds aanwezig.

Iwe, hermaphrodiet.

Iyo, ja; kaïyo ja zeggen.

Iyu, voelen; gevoelen; ook wel van den reuk en smaak gebezigd, ruiken, proeven.

K.

K, verkorting van *ku*; *ana-k* = *ana-ku.*

Ka, I. wordt achter *verba* gevoegd met de beteekenis van: opdat, of om den imperatief te omschrijven *ḍòḍo kuru besi wâra-ka ndai tau kai nasi*, eene ijzeren kooi vragen opdat men daarin den vogel kan doen; vgl. *kaḍa.*

II. = *aka*, daar, ginds; *tantu ruma sangadji mamai ka, tiyo-pu, na-waü-ḍu tantoru saraa kalubu ka*, zeker komt de vorst daar aan, kijk daar stuift de stof geheel naar boven; *ḍa sumpu dana ka-ku nggeè kai-na*, daar aan de noordelijke landpunt is zijne woonplaats; *ana rato ka mai doü taho weki-n*, die prinses ginds (of van wie zoo even gesproken is) is schoon.

Kaa, (Lampongsch *kakan*) aansteken, verbranden; *kaa lilo*, eene fakkel aansteken; *hadju kaa*, brandhout.

Kaantanana, beletten, verbieden; *makaantanana ntau-na wei mahalal rahi*, (eene vrouw) die haren man belet eene andere vrouw te hebben, hoewel deze hem nog geoorloofd is.

Kaba, I. licht, niet zwaar.

II. alleen in gebruik verbonden met *ganta* en *ndupa;* zie aldaar.

III. *kaba-kaba*, hoogvaardig zijn; *takabbur aö-na: sangi-sangi kaba-kaba kanae weki*, *takabbur* beteekent: steeds hoovaardig zijn en zich zelf voor groot houden.

Kababa, stamelen.

Kababu, (vgl. het oud Mak. en Bug. *babú*) = *badju.*

Kabaho, bladscheede van de pinang; *mpèke bune kabaho mantjafa*, mager (dun) als eene pinangscheede welke ergens over heen hangt.

Kabalo, schertsen, gekheid maken, spotten, bespotten; *doü matjaû hâri-hâri kabalo, ambi-ambi doü masowa*, die er van houdt om te lachen en gekheid te maken, alsof hij een halve gek is; *tjoü-tjoü-ḍu manggâhi kabalo ro katjowa guruna*, ieder, die zijn leermeester bespot en hem voor een leugenaar uitmaakt enz.

Kabantja, bespotten, beschimpen, (vgl. *kabalo*), meest met *sungge* verbonden, doch

ook wel alleen gebruikt; *mu-kabantja ro sungge-ku mpa raa-nggâhi-na guru-mu,* gij bespot en beschimpt maar, hetgeen uw leermeester zegt.

Kabare, onverschillig omtrent iets zijn, iets als beuzelachtig beschouwen.

Kabata, heerschen over iemand, onder zijne macht hebben; *wâra sabuwa sangadji na-ntjewi-ku labo nae ro nene-n, na-mbòto sangadji-ngadji ndai kabata-na,* er was een zeer groot vorst, die vele vorsten onder zijne heerschappij had.

Kabaya, (Mal. Arb.), kabaai.

Kabe, (vgl. Toumpak. *kawĕr*), iets oplichten of naar zich toehalen met een haak of ander werktuig.

Kabere, komt alleen voor in *kabere hampa,* zooveel mogelijk; waarschijnlijk letterlijk: de uiterste grens doen bereiken; *kabere hampa-pu nggâhi maḍèse,* gebruik zooveel mogelijk hooge (beleefde) woorden.

Kabiri, (uit het Mal.), gesneden, alleen van hoenders gebruikt, anders *kòḍe.*

Kabisa, *mpori —,* een gras soort, onderscheiden in *mpori kabisa nae* en *mpori kabisa toi.*

Kaboë, katjang; vgl. *buwe.*

Kabòko, toestel voor een lastdier om het te bevrachten.

Kabore, I. tot een rol gemaakt; vgl. *more;* v. d. ook als hulptelwoord voor langwerpig ronde voorwerpen; *kamaa sa-kabore,* één stuk gloeiend houtskool.

II. dicht opeen gedrongen bijv. bij eene slagorde.

Kabòti, (Ponos. *buti,* Bol. Mong. *busi,* vgl. Bug. *båtti*), pokken, pokdalig.

Kabnha, bedorven, bijv. een ei.

Kabunu, (in de Alfursche dialecten: *wanut, banut, wonuos*), bast van de kokosnoot; *ai kabunu,* touw gemaakt van de bast der kokosnoot; in het Mal. *tali sabut* genaamd.

Kabusu, kruin van het hoofd.

Kabuwa, zorgen voor iets, verzorgen; *ede-ra ao kai ba wei-na labo-ku pohu ro ngilu-na ana doü ede. Ede-ra kanae ro kabuwa kai,* daarop werd het kind door de vrouw onder omhelzingen en kussen in ontvangst genomen. Daarop bracht zij het groot en verzorgde het; *kabuwa ngâha,* voor het eten zorgen z. v. a. het eten bereiden; *na-kabuwa-ḍu pangâha manikiniki pâhu,* zij had allerlei soort gebak toebereid; *kabuwa kataho,* versieren.

Kaḍa, I. soort krab; in 't Mal. *rĕndjung* genaamd).

II. (uit *ka* en *ḍa = ḍu*) = *ka,* I.; *ta-weha isi kòròma wâra-kaḍa ndai ngguḍa-mu,* neem die dadelpitten opdat gij ze kunt planten; *ede-ḍu na-bòtjo-si boro-kaḍa,* laat het maar ongelijk zijn; *taho-ra ta-lao-kaḍa rai aka uma-ta,* laat ons snel naar huis gaan; vgl. *kiḍi.*

Kaḍale, kiezen, uitkiezen.

Kaḍami, (Mak. *kanjame*), smaak, proeven; *mbui matji kaḍami-ta,* wij proeven nog den zoeten smaak.

Kaḍara, soort boom; (in het Mak. *bagoré* genaamd).

Kaḍari, (Mak. *dari*), schepnet.

Kadawa = *akadawa.*

Kadeè, I. luisteren naar; *ai-na turu kadeè au-au-ḍu habar daa mawâra tantu,* luistert niet naar elk onzeker bericht; *ai-na kadeè nggâhi doü ede,* luistert niet naar de woorden van dien man.

II. of *kadeè-deè,* wachten; *sabune-bune-du ntoi-na kadeè-deè-na ba ruma sangadji wati ntene-pu mai-na,* de vorst wachtte eenigen tijd op hem, maar hij kwam toch niet; *sabune-bune ntoi kadeè-na kasi ade ruma-t,* eenigen tijd wachtte zij of de vorst medelijden zou hebben.

Kaḍeï = *akeḍeï.*

Kadera, (Mak. Port.), stoel.

Kadi, (Jav. *gatĕl*), jeuk, jeuken.

Kadja, (Mal. *kadjang*), mat; vgl. *sande, dipi.*

Kadjoro, uitloopen van vocht, zooals sap uit vleesch, tranen uit de oogen, bloed uit wonden, enz. Vgl. *djaru-djoro.*

Kadju manisa, (het Mal. *kayu manis*), kaneel.

Kadjudji, soort spel (in het Mak. *galatjang* genaamd). Vgl. Mal. *djudi.*

Kado, (vgl. Bug. *kedo*, bewegen en Mak. *kado,* knikken met het hoofd), bewegen, in beweging brengen, schudden, bijv. een boom; *kado kèto,* kwispelstaarten.

Kadòdo, (Mal. *dodol*), gebak.

Kadora, wijd geopend staan van de oogen.

Kadòri, zacht van smaak; dikwijls met *matji* verbonden.

Kadudu, zak, beurs.

Kaduha, — *ade*, zich iets aantrekken, toornig of bedroefd over iets zijn, vgl. *duha.*

Kadure, stuursch, onwillig; *ai-na tiyo-mu duwa-na ede kai tiyo makadure,* ziet hen beiden (nl. de ouders) niet aan met stuursche blikken.

Kaduwi, de nachtschade, *terong;* — *tarende.* soort terong (in het Mak. *bódong-bódong parrá* genaamd); nog andere soorten zijn *kaduwi nae,* — *dolu djanga,* — *paranggi.*

Kafa, garen.

Kafero, het vooruitstekend en overhangend gedeelte van iets; *kafero ati,* het vooruitstekend gedeelte van het dak.

Kafoa, eene fluit, vervaardigd van een padihalm.

Kafua, (vgl. Bal. *kĕpur*), schilvers op 't hoofd.

Kagaka, loeien van het vuur; *eli-na afi na-waü-ra kagaka.*

Kagata, (Mal. *gagĕtar* Mak. *gagattará*), klatergoud.

Kagòko, in *mpula kagòko,* zeer dom, aartsdom.

Kagòro, Mal. *gĕroh*), snorken; *na-tjoro-tjoro kamaru-du weki-na, na-kagòro-ra eli nawa-na,* zij hield zich slapende, terwijl haar adem een snorkend geluid maakte.

Kahawa, (Arb. *qahwah*), koffie.

Kahi, I. berusten; *kahi ade-ku labo ra- kaneè ruma,* ik berust in den wil van mijnheer.

II. *mbâru kahi,* zie *mbâru.* II.

Kahundu, verzameld, in menigte: *na-waü-ra lao kahundu mena,* zij gingen allen te zamen.

Kahuntu, rijst in een kokosblad gekookt; in 't Mal. *katupat* genaamd.

Kai, met (gewoonlijk instrumentaal); *ra-tata kai inta,* met diamanten ingelegd; *tudu kai* (of *makai*) *rima,* met de hand aanraken; *ro makai katjai kai-ta wâra-na rongga-na wakatu,* en terwijl gij daarbij vermeent dat de waqtoe aangebroken is. Over de grammatische functiën van *kai* zal elders gesproken worden.

Kaïngge, — *weki,* zich verhoovaardigen, zichzelf bewonderen; *udjub aö-na: ade-na makaïngge weki* (vgl. Jav. *inggil*).

Kaka, (Mak. *kaká*), *kakaka,* kwaken van eenden.

Kakai, I. zenden (iemand), uitzenden, bode, gezant; *nira tampuu-mu rawi ulu waü kakai-mu doü,* indien gij een oorlog begint, zend dan eerst iemand (om den oorlog te verklaren); *imbi-ku sa-mena-na kakai-na,* geloof in al zijne gezanten (nl. van God).

II. rochelen.

Kakando, uitspruitsels van bamboe (*rĕbung*), v. d. jong, zoowel van mensch als dier.

Kakaro, wandelen.

Kakente, I. verschrikken; *kakente mena-*

ra ade-na maringa eli ede, zij verschrokken allen toen zij dit geluid hoorden; ook speciaal: wakker schrikken; *na-tjuwa-tjuwa maru-ra saraka mbia ai, ampo na-tjuwa-tjuwa kakente,* iedereen sliep tot den avond, toen eerst schrikten zij wakker.

II. zie *kente.*

Kakèro, (Mal. en Mak. *kerung-kerung*), soort visch.

Kakèta, soort visch.

Kaki, (uit het Mal.), voet, als maat; *na-ntjewi upa kaki ḍèse-na,* het is meer dan vier voet hoog.

Kakida, (Mal. *gĕtar*), huiveren, vreezen.

Kakii, soort klimplant.

Kakila, (Mal. *kilat*), glinsteren, blinken; *na-waü-ra kakila bune saninu weki-na djâra ede,* het lichaam van het paard blonk als een spiegel.

Kakiti, of *kakiti-kiti,* schitteren, glinsteren; *kakiti-kiti tjahaya-na une inta,* het schittert als een diamant.

Kala, I. (Bug. *tjăllă?*), rood; *sakala* roodachtig.

II. *kala-kala,* branding.

III. ruimte waarin men zich bewegen kan, afgeperkte ruimte; *tuka-ra kala,* de ruimte waarin men zich bewegen kan, is eng.

Kalaba, gespleten bamboe.

Kalai, zie *lai.*

Kalakati, (Mak. idem), betelnootschaar; ook een toestel, waaraan iemand tot straf te pronk gezet wordt.

Kalake, dekkleed van een paard.

Kalalu, *mpori* —, soort gras.

Kalambu, (Mal.), gordijn; vgl. *ḍinḍi.*

Kalana, heet, hitte van het vuur of van de zon.

Kalangga = *kirandji.*

Kalasa, alleen in *bura kalasa,* geheel en al wit.

Kalate, rotsblok, rots.

Kalau, kaal, onbegroeid, zonder plantengroei; *nira kalau awa wombo-na fuu mangge ede,* de ruimte onder dien tamerindeboom was schoon en onbegroeid; *ede-ra lampa kai-na, na-raka-si hawo hadju, na-hengga-ku padju-na, na-lampa-si ḍi manira ro makalau na-kapu-ku padju-na,* daarop ging hij voort, kwam hij in de schaduw dan opende hij zijn zonnescherm, liep hij waar het onbegroeid was, dan sloot hij het; *na-waü-ra kalau saraa fuu hadju ede,* het was geheel zonder boomen; *ede-ra lao boru kai gendi mada-na, na-waü-ḍu nira kalau,* daarop schoor zij zijne wenkbrauw af, zoodat hij geheel kaal was.

Kalawe, in de zon gedroogd vleesch, dendeng.

Kale, tulband, hoefddoek.

Kalea, klapperschaal: *sarae sa-kalea,* één klapperschaal vol zand.

Kaleï, eene vracht met een stok over den schouder dragen; *timba rahi-na kau-na kaleï ita ḍòho ake,* zij beval ons het lijk van haren man te dragen.

Kalekuwa, soort slak (in 't Mak. *kalaumang* genaamd).

Kaleli, kĕmiri.

Kalende, watermeloen; ook hoog voor *lòko,* buik.

Kalero, *mpaa* —, soort dans.

Kalète, vleugel, ook overdrachtelijk, *na-kalète-sa doü bae-ta,* indien uwe vijanden hunne vleugels uitspreiden.

Kaleya, (Bul. *layas*), vlam, ontvlammen, glimmen van vuur; *waü-mpudu kaa, tahora kaleya-na,* toen het aangestoken was ontvlamde het zeer goed; *afi makaleya,* vlammend vuur.

Kâli, I. (Mak. idem, uit het Arb. *qâdli*), opperpriester.

II. (Mal. en Mak. idem), maal, keer; *sa-kâli* éénmaal; *pidu kâli* zeven maal.

Kalibawo, nokbalk.

Kalila, een roover, bepaaldelijk: een menschenroover.

Kalilèko, onrechtmatig, onrechtvaardig; *bitjâra kalileko*, een onrechtvaardig vonnis vellen; (vgl. Mak. *leko-leko*, kronkelen).

Kalinde, (Mal. *kĕlindan*), afgepaste draad.

Kalingango, hinderen, overlast aandoen; *na-sawai pòda-ku karòku tjilaka ede, na-mai wâli-ra siya 'makalingango*, die ellendige vlieg is zeer lastig; daar komt zij weer hinderen; vgl. *ngango*.

Kalisu, (Mak. *lisu*), *oi kalisu*, draaikolk.

Kalo, (Bat. *gaol*), pisang; soorten zijn: *kalo Gowa*, — *mada*, — *mada donggo*, — *manda*, — *masa* (*pisang mas*), — *matji* (*pisang idjo*), — *piri*.

Kaloa, koppelen (man en vrouw).

Kaloi, soort insect, glazenmaker.

Kalubu, asch, ook stof; *tantoru kalubu*, stofwolk (vgl. Mal. *abu* asch, *lĕbu* stof).

Kaluka, soort schelpdier.

Kamaa, (Mal. *bara*, Jav. *wawa* of *mawa*), gloeiende kool.

Kamadja, het onderste gedeelte van een boomstam, inzonderheid van de pisang, doch ook van andere boomen.

Kamai, alleen in *ia ro kamai*, uitschelden, vgl. *ia*.

Kamâla, (Mal. *kumala*), soort steen.

Kamalo, I. (Mak. *kamalo*), rood verwen. II. slijpsteen, slijpen; *daha madumpu kamalo-pu*, de wapens, welke bot zijn, moet ge slijpen.

Kamambe, achteloos zijn.

Kaman, en *kaman-e*, alleen in den vocatief, makkers! vrienden! *ede-ra nggâhi kai labo sa-mena-na doü makalai-lai mangèna sâhe*: *he kaman-e mai ta-sambele-ku sâhe ede*, daarop zeide hij tot de andere buffelhoeders: makkers, laten wij die buffel slachten."

Kamana, (Mal. *kamĕnjan*), benzoin.

Kamande-mande = *kamambe*, achteloos.

Kamate, *kamate weki*, zich stilhouden, zich verbergen.

Kamau, soort slang, de *ular sawa*.

Kambaya, (Mal. idem), soort stof.

Kambala, de horizontale bamboe of dwarsbalk in een omheining.

Kambata, schreeuwen, juichen; *ndadi hâri kambata ro paiya-iya labo boë-boë rima*, zoodat zij begonnen te lachen, te schreeuwen, te juichen en in de handen te klappen; *kadeè weya-pu paiya-na ro kambata-na doü bae-mu*, luistert naar het juichen en schreeuwen van uwe vijanden.

Kambeyo, hangen, opgehangen zijn; vgl. *tarambeyo*.

Kambèke om iets vragen, iets zoeken te verkrijgen; *labo tjuwa-tjuwa kambèke-n hidi mandai rai kai*, terwijl ieder eene plaats zoekt, waarheen hij vluchten kan.

Kambera, vriendelijk, beleefd.

Kambilo, (Mak. idem), soort doos van lontarblad.

Kambia, — *ade*, verschrikt; *kambia ade lamada dòho ba supu èda-ku sa-mena-na londe di mòti makarente mena*, wij waren zeer verschrikt, om reden wij alle visschen in zee boven zagen komen.

Kambòo, soort visch.

Kambowa, iets willen hebben, naar iets verlangen, wenschen; *huda doü mpara ndai kambowa*, hij begeert slechts de boeten (van zijne onderhoorigen); vgl. *kasaro*.

Kamburu, tros; bijv. *fòo sa-kamburu nae*, een groote tros mangga's; *dungga makamburu tolu*, citroenen, drie aan een tros.

Kambuti, (Mak. *kamboti*), soort mandje.

Kamea, afval van *kapas*, te vermengen met *kemiri* en dan gebruikt voor het vervaardigen van de inlandsche kaars.

Kamènga, troosten, vgl. *mènga.*

Kamentji, sparen, ontzien, jammer vinden; (vgl. *kantjada* en *metji*); *kamentji-pu lampa rawi agama-mu,* ontziet uwen handel en wandel en godsdienst; *na-kamentji ro kantjada ade-na mbeï doü,* hij vindt het jammer om iets aan een ander te geven: *raso ade daa wâra kai ba nae neè ro kamentji,* rein van harte zonder iets te begeeren of te ontzien.

Kami of *gami*, (het Arb. *qamîç*), soort kleedingstuk.

Kamoa, sprinkhaan.

Kamodjo, iets in den mond hebben.

Kamòto, uiteinde van den staart.

Kampa, (Mal. en Mak. *kapang*), meening; vgl. *katjai.*

Kampaḍa = *ka* I. vgl. *kimpiḍi, kaḍa.*

Kampadja, (Sund. Mal. *papaya*), de papaya.

Kampao, hoepel, omwinden.

Kampasu, (Mak. *kompasu* uit het Holl. *kompas*) = *djangka,* passer; *kampasu ra-waü tòho na-waü-ra mbentjo,* de passer, die gesteld is, is krom geworden.

Kampo, (Mal. *kampong*), kampong, buurt.

Kampòdo, stuk hout om mee te slaan, knuppel; (Jav. *pĕṭuq?*).

Kampòdu, (Sang. en Sass. *pĕtu*), tortelduif: *kampòdu sawète, — mòro,* soorten.

Kampoi, I. zie *mpoi.*

II. alleen in *toi kampoi,* aardig, klein; *sintji toi kampoi,* een aardige kleine ring.

Kampu, (Mal. idem), soort werkdoosje.

Kampudja, (Mal. *lampuyang*), soort plant.

Kamuḍi, (uit het Mal.), roer van een vaartuig.

Kamudju, wrijven: bijv. goed dat gewasschen wordt.

Kamumu, (Mak. *kalimómoró*), den mond spoelen.

Kamuni, (Mal. *kamuning*), soort boom.

Kamuntju, jonge pinang vrucht; ook wel van andere vruchten gebruikt.

Kamutja, smakken.

Kanâha, winst, voordeel, een voordeel, een buitenkansje hebben; *ngupa kanâha,* winst zoeken te verkrijgen; *nahu ku-kanâha satoi,* ik heb een klein voordeeltje.

Kananga, (Mal. idem), soort boom.

Kananu, gedachte, denken; *ede-ra kananu kai ade ruma-t: wâra pala bisa-r guna-na doü ede,* daarop dacht de vorst bij zichzelven: »die man bezit bovennatuurlijke macht."

Kanâri, (Mal. idem), soort boom.

Kanatja, soort visch.

Kanda, *kakanda,* kakelen, van eene kip.

Kandai, iets geheel of volledig doen zijn *mbeï kandai-pu,* geef het volledig, geef alles; *kandai kai-ku oha pingga ede,* het bord vol rijst doen; *kandai-ku kai oi ḍi sa-mena-na sarumbu,* laat het geheele lichaam met het water in aanraking komen.

Kandantja, helder van geluid, doch zwaarder dan *kandintji, eli-na rante kandantja ro kandintji.*

Kandeï, lang rijstbolk, vgl. *nòtju.*

Kanderu, (vgl. Bug. *galelu* rollen), in droppels over iets heen loopen of vloeien, rollen; *na-kanderu rero mpa oi ḍeï ròo edja,* het water vloeit slechts over de bladeren van de kaladi (zonder ze nat te maken).

Kandèse, (Bug. *ganretje?*), soort kinderspel.

Kandindo, zich bewegen.

Kandintji, helder van geluid; *bioyla makandintji,* een viool met helderen klank; vgl. *kandantja.*

Kandja, (Mal. *kandjar*), *mpaä —,* op Bima een soort van dans met schild en lans van een vadem lengte.

Kandòle, (Mak. *doli* rollen, Bug. *loli* of *lole,* (vgl. boven *kabore*), tot een bal draaien.

Kandòtji, stinkmuis.

Kandu, in het bezit van iets zijn of komen; *nggâra wâra-si bade-na, ede-i doü makandu rahasiya,* indien iemand (met den godsdienst) bekend is, dan is hij in het bezit van een geheim; *kandu ntau doü,* het in 't bezit nemen of houden van eens anders eigendom.

Kangampu (Mal. *ampun*), vergiffenis, vergeven; *raho kangampu,* vergiffenis vragen; *kangampu mbòto-mbòto,* duizendmaal verschooning! *na-kangampu weya-du raantjâra-mu,* hij vergeeft u hetgeen gij misdaan hebt. In de uitdrukking *kangampu dòho sura kidi mpa* is *kangampu* z. v. a. *ede-ra,* zie *ede.*

Kangento, wandluis.

Kanggado, schudden, zich bewegen; vgl. *kado* en *hado.*

Kanggâma, (alleen met *kanggihi* verbonden), werken, werkzaam.

Kangganti, zich bewegen; *maru mapambòdu tuta, loki-ta makangganti,* slapen, terwijl men het hoofd schudt en zijn achterste beweegt.

Kangge of *kangge rima,* vinger; *ana kangge,* vingerlid; *kangge edi,* teen.

Kanggihi, werken in 't algemeen en meer speciaal in de uitdrukking: *lao kanggihi weya-ku doü siwe,* gaan werken om eene vrouw te krijgen (bij de aanstaande schoonouders, meest drie of vier jaar).

Kangginda, schudden, zich bewegen, bijv. de aarde, vgl. *kinda.*

Kangginti = *kangganti.*

Kanggio, jammeren.

Kanggitja, schreeuwen; *ede-ra neè kaa kai-na, kanggitja kai-na: lai-na nahu la Kalai* vervolgens wilde men hem verbranden, doch hij schreeuwde: »ik ben Kalai niet!"

Kanggiya of *kanggiya ngganga,* roode mier. Jav. *krangkrang.*

Kangihu, onaangenaam voor het gevoel.

Kango, roeren, omroeren; *kango karedo* pap roeren; vgl. *kantjo.*

Kani, gebruiken, dragen, als kleedingstukken, zich kleeden; *ampo ta kau-ku kani malanta,* daarop laat gij hem zich in 't wit kleeden; *kani tjapio,* een hoed dragen; *kani ede-ro-pehe,* leering gebruiken (opvolgen); *kani-kani,* kleedingstuk, kleederen; *kakani-kani,* iemand aankleeden.

Kaniki (Mak. *kaniki*), wanding boven op een handelsvaartuig.

Kanta, verbieden; *wati-tji raa-kau kaimu sambeya, raa-kanta-mu nòno tuwa?* hebt gij niet geboden te bidden en verboden palmwijn te drinken?

Kantaha, verklaard als: de onderwereld; *awa kantaha,* in de diepste diepte.

Kantaï, klaar leggen, klaar zetten, gereed maken; *kantaï òha ro uta di ade tare,* rijst en toespijzen in eene schaal klaar zetten; vgl. *katari.*

Kanteè; vast, rustig; *maru makanteè madapampeso di hidi dòho kai-na,* rustig, onbewegelijk op de plaats, waar men zit, slapen; *na-waü-sa kanteè ade-mu raa-fati doü bae ta,* nadat uw hart gerust is (nadat gij overtuigd zijt) dat (de boom) door uwe vijanden is omgehakt.

Kantero, hangen, hangende zijn, bijv. eene lamp; blijven, niet hooger of lager gaan; vgl. *tero.*

Kanteya, I. zichtbaar maken, vertoonen; *kanteya tuna-na,* zijne geringheid doen blijken; *waü wâra mataho, ampo kanteya-ku weki,* wanneer het goed zal zijn geworden, vertoon ik mij.

II. (Mak. *terá,* Jav. *top*), oprisping, eene oprisping hebben.

Kanti, soort obi.

Kantjaa, neet.

Kantjada = *kantjadja.*

Kantjadja, sparen, ontzien; vgl. Mal. *sayang*.

Kantjaka = *santjaka*.

Kantjale, stut voor eene klimplant om tegen op te klimmen.

Kantjatja = *kantjadja*.

Kantjere, alleen gebruikt in: *montja kantjere*, mooie gele kleur, bijv. de kleur der huid van een meisje.

Kantji, I. (Mal. *kantjing*), houten pin of grendel.

II. (meestal met *aka(l)* verbonden), list.

Kantjilo, schitteren.

Kantjiya, sterk, stevig, bijv. een huis; vgl. *tjiya*.

Kantjo, naar zich toescheppen, roeren, vgl. Mal. *katjau*.

Kantjora, te ver gaan, overschrijden.

Kantjowa, kuil. Mak. *kalobang*.

Kanto, beginnen, bijv. te spreken.

Kantolo, ravijn, laagte tusschen de bergen.

Kantonga = *tantonga*, venster.

Kantore, oneffen, met verhevenheden, bijv. de grond.

Kanutju-kanetje, zich verwonderen, *na-tjuwa-tjuwa hera ro kanutju-kanetje-ra*, een ieder verwonderde zich. Ook als uitroep van verwondering gebezigd.

Kao, I. krabben, vgl. *garo*.

II. soort obi.

Kapa, I. huid van eene geit of een paard.

II. (Mal. *kĕkapa*), zadel of een kussen op het paard als zadel gebruikt; *kapa rapa*, zadel van padihalmen.

III. (Mal. Tam. *kapal*), groot vaartuig.

Kapaa, soort schelpdier.

Kapae, zie *kapòro*.

Kapala (Mal. *pala*), muskaatnoot.

Kapantja, I. inwikkelen, tot een bundel maken.

II. (Mal. en Jav. *patjar*), soort gewas; *kapantja tjina*, soort *patjar*; dewijl de fijn gewreven bladeren van de *kapantja* evenals bij de Maleiers dienen om de binnenzijde der handen van bruid en bruidegom rood te verwen, spreekt men van *nika kapantja* of ook alleen *kapantja* in den zin van den avond vóór het huwelijk.

Kapanto, garnaal.

Kapapa = *kangampu*, waarmede het dikwijls verbonden wordt, *na-kangampu ro kapapa udja kai-du ba ruma-ta Allah ta' âla*, God vergeeft (u) ook.

Kapempe, vlinder.

Kapenta, plank.

Kapi, I. (vgl. *api* en het Mal. en Jav. woord), schaar, bijv. van eene krab, nijptang, knijpen; *na-kapi-ku kai kapi besi*, zij kneep met eene ijzeren nijptang.

II. bos, bijv. padi, ook van uien: *ntjuna sa-kapi*.

Kapo = *indo kapo*, zie *indo* II. (Bal. idem), *kapo maai ake ku-sanggapi weya-ku edi-mu ake*, maar nu zal ik uwen voet afknijpen; *kapo ake*, of *kapo ede*, of *kapo de*, daarom; *wati wâra marakani nahu ake, kapo ake kau-pu ndawi weya garagadji*, ik heb geen werktuigen, laat hem daarom eene zaag voor mij maken; *wati-pu mai na saraka mbia ai ake, kapo de lao tiyo-pu*, hij is tot heden avond toe, niet gekomen, ga daarom eens kijken.

Kapògo, soort visch; in het Mak. *papukulú* geheeten.

Kapori, snel, vlug; vgl. *ròtji*.

Kapòro, (Bul. *kumoro?* Tonsaw. *boro?*), boos, toornig; *na-wantju kapòro-na pala Allahi rabbi, sa-mena-na doü mantau ndai maraho, daa mbeï*, zeer toornig is God de Heer op hen, die iets niet geven, terwijl de eigenaars er om vragen; *kapòro kapae*, versterking van *kapòro*.

Kapu, I. (Mak. *kapú*) sluiten; *kapu*

padju, het zonnescherm sluiten; *kapu-kapu romo-pu sanuru-mu*, houd je bek! *takapu*, gesloten.

II. *kapu baru* (het Mal. *kapur barus*), kamfer.

Kapusa, draderig of taai van eene vrucht.

Kapuwa, alleen met *kamami* ter versterking; *ede-ra sambele kai-na mbeè ede, kamami ra kapuwa-na*, daarop slachtten zij de geit en maakten haar gaar.

Kara, I. droog, uitdroogen; meest met *mango* verbonden gebruikt; *ntika na rongga mpara kura-na oi, ntika na-kara mango saraa oi di kòla ede*, daarop kwam er gebrek aan water, en het water in den vijver droogde geheel op.

II. (Mal. *karang*), samenschikken, bijv. bloemen.

III. (vgl. Jav. *karang, pakarangan*, erf), alleen in *asi ro kara* = *asi*, paleis; *na-nggeè-ra la Kasipâhu di asi ro kara-na, na-tangâra-kai-du weki-na Maharadja Indra Anggasa*, daarop woonde Kasipâhu in zijn paleis en noemde zich M. I. A.

IV. *Ka-ra* in *mai ka-ra*, zie *mai*.

Karaba, ongebolsterde rijst enz. roosteren, geroosterde ongebolsterde rijst; *ede-ra wura ao kai bòngi montja ro karaba*, daarop strooiden zij voor hem neder gele en geroosterde ongebolsterde rijst; *wòtu kai na bedi bune santika eli karaba ringa*, het geluid van het afvuren der geweren was evenals dat van het roosteren van oliezaad.

Karabu (Mal. idem), oorring.

Karae (het Mak. *karaeng*), koning, heer.

Karagangga (Bug. *garangkang*), spin.

Karahe, jonge luis.

Karaka, I. de huid afstroopen, villen; *na-karaka-du huri-na, ede mpara tjuwa puru-na*, zij stroopten de huid af en daarop ging elk aan 't braden.

II. soort net, sleepnet.

III. zie *raka*.

Karakèdo, I. kloppen van het hart.

II. stout, kurig, vgl. *harahèdo*.

Kara-kiro, zie *kiro*.

Karakòhi, onrustig, niet op zijn gemak zijn.

Karakonto, (Toump. *kumonto*, Tonsea. *kumoto*), *dòho* —, op de hurken zitten.

Karakowa, soort vogel; vgl. *tjakakowa*

Karaku, soort aarden bord.

Karama, I. (Mal. Arab. *karâmah*), heilig; *doü makarama*, een heilige, een wonderdoend man; ook een heilig graf.

II. haartjes op de obi of kaladi, (volgens anderen: zeer jonge obi of kaladi).

Karana, I. = *kapana*, warm maken; *ai-na kandeu kai oi busi, karana-rana toi-pu oi*, baad hem niet met koud water, maak het water een weinig warm.

II. (Mal. Sanskr. *kârana*), *karana Allah*, om Godswil.

Karandji (Mak. *karandjing*, Mal. *krandjang*), mand.

Karanggo, I. (Mal. *kĕrangga*), soort groote roode mier.

II. twijg, takje.

Karao, bros, breekbaar.

Karapu, sluiten, bijv. de lippen; vgl. *kapu*.

Karara, de broodvrucht. Sumba idem.

Karata, (ook geschreven *karatasa*, Mak. *karatasà*; Mal. *kĕrtas*), papier.

Karatji, zweep.

Karawe, roeiriem, roeien. Mal. *dayung*.

Karawo (Mak. *balawo*, Fidji *kalavo*), muis.

Karedo, pap, brij; ook hoog voor *òha*.

Karena, soort pokken.

Karenda, I. verbod, in 't algemeen wat niet geoorloofd is; *indo kapo karenda-na ba lewa ede kalalo raa-kahampa, nèfa-ta fuu nggâhi*, het is in den oorlog verboden de bepaalde grens te overschrijden, namen-

lijk als wij vergeten den oorlog te verklaren.

II. in herinnering brengen, aan iets herinneren, mededeelen, *mai karenda-ku, ruma-e, parakâra lamada,* ik kom mijne zaak in herinnering brengen, heer! *wâra sara rawi-mu, mawaü-ra daa taho, na-waü sara karenda ba doü, karòtji mpudu paki,* indien eene handelwijze van u niet goed is en men u dat herinnert, verwerp haar dan snel.

Karente, bovenkomen, aan de oppervlakte van het water komen.

Karète, besprenkelen; *ede-ra lao weha kai oi mawa ndai karète kai pâhu-na,* daarop ging hij rozenwater halen om daarmede haar gezicht te besprenkelen.

Karia = *omba.*

Karifa (Sasak. *lepang,* Sangg, *lepaq*), kikvorsch.

Karinggo, soort tor, in het Mak. *genggong* genoemd; soorten zijn *karinggo fanda, karinggo wau.*

Karii, soort vogeltje, rijstdiefje.

Karinggu, zorgeloos, onbedachtzaam.

Karitji (vgl. Mak. *galitji?*), jong.

Karisa, soort visch.

Karita (Mak. *kurita*), soort visch.

Karo, naar zich toehalen of schrapen; vgl. *garo* en *baro.*

Karoba (Mak. *karóbá*), pokdalig.

Karòḍo, soort gerecht van fijn gestampte rijst met klapper en suiker.

Karohe (Mak. *karepu?*), grof, ruw.

Karòku, vlieg; *karòku mòro,* groote groenachtige vlieg; *karòku tongga,* muskiet.

Karombo, I. gat, opening (vgl. Mak. *kalobang* en *kali'bong,* Sikka *robong*); *karombo ilu,* neusgat; — *fiko,* ooropening; *karombo peti,* gat in eene kist.

II. (Bul. *korowung* soort mand), rijstmandje; *òha sa-karombo,* een mandje vol gekookte rijst.

Karonde, *djâra* —, soort schimmel.

Karondo, soort kleine garnaal.

Karonto, *niu* —, zeer jonge kokosnoot.

Karore, een gat maken of inboren (maar niet met eene boor); *pili tula makarore,* hoofdpijn, welke als 't ware inboort.

Karoro, een tot op de voeten nederhangend kleedingstuk.

Karòto (vgl. Mal. *karungkungan,* Sund. *tikoro*), strot.

Karowa = *koroa,* de *qorân.*

Karu, I. (Mal. *karung*), zak; *karu-pu âla,* maak het net tot een zak (bijv. om garnalen te vangen).

II. (vgl. *maru*), nederleggen; *karu-pu ḍambe toi ede,* leg dat kindje neder (om te slapen); *karu ro dore parenta,* bevelen in den wind slaan; zie ook *dore.*

Karuku, eene bewaarplaats of huisje voor zout.

Karumpa, (Jav. *tĕrumpah*), drempel.

II. (Jav. *tĕrumpah*), sandaal.

Karunu, in gruis, vernield; *waü kamubu weya rasa-na, karunu ra mbia-na,* nadat hun land geheel verwoest en vernield is; *mbia karunu une pingga,* in duizend stukken gebroken, als een bord.

Karuru, morren, in stilte mokken; *parenta ama ro ina-mu ai-na karuru,* mor niet tegen de bevelen uwer ouders; *doü wodja ro samba-n pala ake, nde pala nggâhi karuru ndai-na labo wai,* (hij sprak:) dat is een ellendige kerel; hij zeide dit evenwel brommend voor zich heen tegen de oude vrouw.

Karuwe (Mal. *karuwis;* Holl. *kruisboot*), soort vaartuig.

Kasa, I. (Mal. idem), soort stof.

II. (Mal. *kasar*), grof; *eli makasa,* grove woorden.

Kasaro, wensch, wenschen, wil; *nggâhina kasaro ro kambowa-na: ai ana-e pòda-si nggòmi asa(l) dewa-dewa, ndadi tòpo rasa di ade wuba ake,* hij sprak dezen wensch uit: »o mijn kind, indien gij werkelijk van goddelijke afkomst zijt, moge dan in dit woud eene stad ontstaan; *kasaro kambowa,* ook: moge! Mal. *mudah-madahan,* als hulpwoord voor den optatief.

Kasaru-sere = *haruhama,* niet stil kunnen zijn.

Kasaturi (Mal. *kasturi*), muskus.

Kasi ade (Mal. *kasihan*), medelijden, medelijden hebben; *wati sara kasi ade nggòmi wati sâla-sâla-na made nahu ai-nai-n ake,* indien gij geen medelijden hebt, kan het niet missen of ik sterf nog heden.

Kasii, schelp, schelpdier; *kasii pela,* groot soort schelp; *kasii bulu,* eveneens een groot soort schelp, waarvan kalk gemaakt wordt. Vgl. *sii* I.

Kasipâhu, arm, behoeftig; ook: een wees.

Kasiso, koel, van den wind gezegd.

Kasumba (Mal. Sanskr. idem), saffraan.

Kata (Mak. *kattang*), beteldoos.

Kataba, I. *mpaa kataba,* soort spel.
II. (Bug. *katabang*), scheepsdek.

Katagiya of **tagiya** (Mak. *katagiyang*), soort ziekte van een opiumschuiver bij gebrek aan opium.

Katamba (Mal. Mak. idem), soort visch.

Katari, klaar maken; *na-waü-ra katari mena,* alles heeft hij gereedgemaakt.

Kataru-tebe, droppelen, in droppels nedervallen, zooals bijv. tranen; vgl. *ntjaru-ntjinggi.*

Katehe, met een deuk of een indruk zijn; *na-waü-ra katehe,* hij heeft reeds eene deuk of een indruk gekregen, bijv. de vinger door een ring.

Katenta, met verdiepingen, trapsgewijze.

Katèpa, soort sirihdoos van lontarbladeren.

Katere, *katere bulu,* de ruimte onder het vooruitspringend gedeelte van het dak.

Katèsa, wegjagen, bijv. een dier; vgl. *baka.*

Katète, soort vogeltje.

Kati, (Mak. *kati*), zekere geldswaarde; *sa-kati sa-tai,* een kati en een taïl.

Katî, een groot soort kikvorsch.

Katinti, alleen in *mbai katinti,* erg stinken, bijv. een lijk.

Katiri, kleine zeevischjes, welke gebruikt worden om in te leggen; als zij grooter zijn, worden ze *tadju* genoemd.

Katja (Mal.) = *saninu.*

Katjai, meenen, meening; *ndadi katjai-ḍu ba lamada ḍòho lalehe rasa ro dana,* zoodat wij meenden dat het land door eene ramp getroffen was; *ampo-ampo-sa ba katjai-mu mu-romo, pala mu-ntuku-ntèko,* immers, gij vermeent recht te handelen, gij doet evenwel krom (verkeerd).

Katjamba, soort *katjang.*

Katjandu, grafpaal.

Katjapi, (uit het Mal.), luit.

Katjihi, verstand, zijn verstand gebruiken, denken, gedachte; *tanda-na ba doü mawâra katjihi, sa-mena-na mandai rawi na-neè waü-ra ba kaḍale ro wiḍi,* het bewijs, dat iemand verstand heeft is, dat hij alles wat hij uitvoeren zal, met oordeel des onderscheids doet; *wati lowa-na katjihi,* niet weten hoe men doen moet, geheel in de war zijn; *ngupa katjihi* = *ngupa aka,* trachten een middel op iets te vinden.

Katjiri (vgl. Sund. *tiris, tiis*), koel, koud, bijv. water; *oi ḍi sori ede na-ḍeï labo-ku nowa katjiri-na,* het water der rivier was diep, alsook helder en koel; vgl. *katjitji.*

Katjitji = *katjiri*; *busi katjitji katjiri tjâru-na,* het water is lekker van koelte en frischheid.

Katjiwi, snip.

Katjòlu, *katjòlu ade*, troosten; (van *tjòlu?* zie aldaar).

Katjori = *tjaba*, flauw, smakeloos.

Katjunda, arrowroot; Mak. Bug. idem.

Kato, inwikkelen; meestal gebruikt wanneer iets in bladeren gewikkeld wordt; vgl. *putu*, Sikka *kattu*.

Katòho, I. zie *tòho* I.

II. zie *tòho* II.

Katòko, soort visch (in het Mak. *kurotong* genaamd).

Katombo (Mak. *katombong*), soort visch.

Katongga, klein soort gong.

Katòpo, staatsiemuts van de *djene djâra*.

Katòtu, fuik.

Katowa (Mak. *katowang*), aarden pot.

Katufe, kwijl, spog, spuwen; *katufe-kai*, kwispedoor.

Katumba (Mak. *katumbar*), korianderzaad.

Katuntu, belemmerd; *katuntu neè*, in zijn wil belemmerd worden.

Katuru, benaming van een soort dienaren van den vorst.

Kau, I. laten doen, bevelen, bevel; *ampo ta-kau-ku weha bòngi deï pantu-na, ta-kau-ku kimi bali bae rima-na doü masupu ede*, daarop laat gij den zieke ontbolsterde rijst uit zijn mandje nemen, en gij laat hem die in beide handen vasthouden; *wati-du kau-na luu*, zij lieten hem niet binnenkomen; *ringa ro batu-ku au-au-du raa-kau kai ba ina ro ama ede*, luistert naar en volgt op alle bevelen uwer ouders; *da kau*, verbieden. Jav. *kon?*

II. in *ada ro(ra) kau*, onderhoorigen, slaven.

Kaüa (Mal. *urat*, Jav. *otot*), ader.

Kaüru, I. *mabu kaüru*, vallen van eene menigte tegelijk.

II. soort vischje, levende in het water op de sawah's.

Kawa (Mal. *kawat*), metalen draad.

Kawalu, schoonzuster, zwager, (vgl. *hera*).

Kawangka, — *weki*, zich verhoovaardigen, pralen; *fachar aö-na sâra ro nâra makawangka weki, fachar* beteekent een hoovaardig gedrag.

Kawâra, I. zie *wâra*.

II. zich herinneren, indachtig zijn; *maai ake mbui-pu kawâra-mu ra-sake-mu*, zijt gij uwe belofte heden nog indachtig?

Kawâri (Mak. *kawari*), twee plaatjes, welke kinderen op borst en rug gebonden worden.

Kawaro (vgl. Bal. *krawan*), waterpokken.

Kawe (vgl. Mak. *kape* en Jav. *awe*), wenken, wuiven; *kawe kai tembe lanta*, met een witten lap wuiven.

Kawinda, moeras, moerassig.

Kawiri = *karedo*, pap.

Kawongga, I. tol (speelgoed).

II. soort schelpdier.

Kawori, zie *tawori*.

Kawubu, kwartel.

Ke, verkorting van *ake*.

Kebe (Mal. *kĕbal*), onkwetsbaar, ijzervast.

Kefu, — *ade*, lui, onwillig.

Keha = *ngeha*, omkrabbelen, omhalen, bijv. zooals eene kip den grond.

Keï = *kadi*, jeuk, jeuken.

Kèka, verkorting van *kèkatuwa*.

Kèkatuwa (Mal. *kakatuwa*), de kakatoe.

Kèke, *fare kèke*, onbehaarde padi.

Kela (Mal. *kĕlat*), de brassen van een schip.

Kèle, sterk, bedwelmend (van tabak), bedwelmd door tabak.

Kempa = *kapu*, sluiten, dichtmaken bijv. een baadje, eene opening.

Kengge, rand, oever; *kengge mòti*, zeestrand; vgl. *nganto*.

Kente (Mal. *kantjang*, Jav. *kĕntjĕng*; Bug. *gĕttĕng*), stijf gespannen; *kakente*, spannen.

Kentji = *sera,* groote behoefte doen, maar slechts een weinig, vgl. Mal. *kĕntjing* wateren.

Kento, na, later; vgl. *kèto* en *kontu; kento* of *makento ba ede,* daarna; *kasama-sama-ku niya(t) ede, ai-na ndai ulu ro kento kai-na,* laat de *niyat* tegelijkertijd aanwezig zijn, niet vroeger of later; *sudju(d) makento,* de latere of tweede *sudjud* bij het gebed.

Kentu, mesje om padi te snijden.

Kenu, soort plant, in het Mak. *tábu sala* geheeten.

Kèpo, plukken, afplukken, nemen.

Kera, (vgl. Bug. *gesa?*), langs iets heen strijken of schuren; *afi kera,* lucifer.

Kere, haar op 't lichaam van menschen en dieren; *kere mada,* oogharen.

Keri (Mal. *kĕruh* Sund. *kiruh*), troebel.

Kèse, of *kèse-kèse,* op zichzelf staan, alleen, eenig; *dula mena-ra rato labo doü labo-na, nggeè mpara la Kalai kèse-kèse-na,* de prins en zijne volgelingen keerden huiswaarts, Kalai bleef alleen; *waḥad aö-na kèse-kèse-na, wati wâra ndai ḍuwa kai-na pâhu,* waḥad wil zeggen: dat (God) eenig is en geen tweede aan hem gelijk is; *kakèse,* alleen laten, alleen doen zijn; vgl. *èse, ḍèse.*

Kèta, I. paarsch; *bure kèta,* soort katjang; *ba supu raa-lambo ro boë ba nggòmi mandinga labo èda-ku sarumbu-na na-waü-ra kèta-kèta mena,* omdat gij (uwe vrouw) geslagen hebt en ik gezien heb dat haar lichaam geheel bont en blauw was.

II. *fare kèta, kĕtan,* kleefrijst; *fare kèta ntjuna,* ook een soort kĕtan, in 't Mak. *ase punú kebó* genoemd.

Ketja (Mal. *ketjap*), soya.

Ketji (Mal. *kitji*), soort vaartuig, brik.

Kèto, staart (vgl. *kento*).

Keu, krab (vgl. Mak. *sikuyu*).

Keû, klein; dikwijls als naam gebruikt.

Keyo (Mak. *keyó*), *kakeyo,* schreeuwen van ganzen.

Kiḍi, I. staan, overeindstaan, vgl. *tuu; tuu kiḍi tando ḍi,* gaan staan met het gelaat naar het Westen gekeerd; *kakiḍi,* doen staan, in stand houden; *kakiḍi hukum; kakiḍi sambeya; sakiḍi,* staande; *ḍonggo sakiḍi,* staande iets overreiken.

II. = *kimpiḍi; na-ngodu-kiḍi dumu hadju ndai kèpo,* opdat de uitspruitsels der boomen, welke geplukt moeten worden, jong zijn.

Kiḍi-kòda, (vgl. *iḍi-òda*), geheel in de war zijn, niet weten waarheen men zich wenden moet, verward zijn; *rai kiḍi-kòda,* in verwarring her- en derwaarts loopen.

Kiki, I. het hoofd reinigen met klappermelk.

II. (Mal. *kikir*), gierig; vgl. *padòli.*

III. (Mal. *kikir*), vijl, vijlen.

Kiko-kako = *biko-bako.*

Kila (Mal. *kilat;* Mak. *kila*), bliksem.

Kili, oprapen; *tjafi wombo kili rafa,* de ruimte onder het huis bijvegen en de sirihpruim oprapen; eene versierde uitdrukking voor: dienen, gelijk de schoonzoon bij zijne schoonouders.

Kili-kili (Mak. idem), ring tusschen gevest en lemmet van eene kris.

Kili-kòle, kronkelen, zich kronkelend voortbewegen, zooals bijv. eene slang. vgl. *òle.*

Kilu = *manta,* III., vast, niet week.

Kimi, in de gesloten hand houden, (vgl. Mal. *gănggam,* Mak. *kangkang*); *ta-kau-ku kimi bali bae rima na,* gij laat hem in beide handen (rijst) vasthouden; *amu òo sa-kimi,* een handvol bamboewortels.

Kimpiḍi = *ka* I.; *na-neyo kimpiḍi oi ndai tjondo,* dat het water, dat uitgeschept moet worden, licht moge zijn; vgl. *kaḍa, kampaḍa, kumpuḍu* en *mpa.*

Kina, eig. doen raken of bereiken;

(vgl. *hina*), v. d. aandoen, bijv. kleederen (Mal. *mĕngĕnakan*); *ede-ra lao kai-na lao kina weya rante djâra,* daarop ging hij het paard den toom aandoen; *nahu malao kina nggòmi mandadi sangadji di sabuwa rasa,* ik ga u tot vorst van een land aanstellen.

Kinda, iets schudden, vgl. *kangginda.*

Kini, vocht van eene zekere plant, waarmede wapens vergiftigd worden.

Kinggi, (Mal. *kalingking*), pink.

Kiô, dial. = *keû,* klein.

Kipa (het Mal. *kipas*), waaier; vgl. *bewi.*

Kipi (Mal. *kĕpit,* Jav. *kĕmpit*), onder den arm dragen; *na-wii kipi-ku di saliri-na,* hij plaatste het onder den oksel en hield het vast.

Kipidi = *kimpidi.*

Kira, *kira-kira,* (uit het Mal.) vermeenen, berekenen, naar gissing, ongeveer.

Kiri, draaien, (trans.) omdraaien, omrollen; vgl. *nggiri*; *wati-du wäu-na kiri weki,* hij kon zich niet meer omkeeren.

Kiri-Kori, (vgl. *kiri?*), onwaar, leugenachtig verdraaid; *ai-ai tòpo-na katjai-mu nggâhi makiri-kori,* vermeen toch niet dat het leugentaal is; *asa-mu ngupa kiri-kori,* uw mond zoekt leugens.

Kiro, stijf, grof, ook van de stem, of van het spreken (Mak. *kádoró* Bug. *kĕddó*); *kara-kiro,* idem; *na-kara-kiro mena weki-ku, ede asa(l) neè mai kamapu-kai weki-ku,* geheel mijn lichaam is stijf, daarom kom ik het lenig maken.

Kisi (Mal. idem), klos van het spinnewiel.

Kita, (het Arab. *kitâb*), boek, en speciaal de Qorân.

Kiti, uitstel vragen.

Kitja, *kakitja-kitja,* schreeuwen als een aap.

Kiu (Mal. *hiju*), haai.

Kiya, soort vogel, nachtuil.

Kòbi (Mak. *kóbi*), met den vinger aanstooten; *kòbi katjapi,* de luit met de vingers aanraken, bespelen.

Kòbo, ledig; vgl. *ntaru.*

Kòbu, opwellen, van water.

Kòda, vrees, vreezen.

Kòda-kada = *kidi-kòda.*

Kode, snijden, lubben; *mbeè ra-kode* = Mal. *kambing kabiri.*

Kòdi (Jav. *gĕli*), een kittelig gevoel hebben, (vgl. *koi*).

Kodja (Mal. *koyan*), zekere maat.

Kòdo (Mal. *kuntul,* Mak. *kondo*), reiger.

Kodo-e, uitroep, ach! helaas!

Kòdu, (vgl. Mak. *kado*), met het hoofd knikken; vgl. *mbòdu, pambòdu, wòdu.*

Kòdu (vgl. Jav. *kĕtok*), afsnijden, afhakken, bijv. hout; ook hulptelwoord, vgl. *dompo; masa-ngganga upa kòdu,* vier stukken goud.

Kòfa, I. afvijlen; *wanga madju raakofa-ta,* hertenhoorn, welke door u afgevijld is.

II. soort visch.

Koha, klapperdop; *koha tuta,* schedel.

Kohi = *padòli,* gierig.

Koi, (iemand) kittelen, vgl. *kodi.*

Kòki, uitpeuteren (vgl. Mal. *kotji*); *hadju ndai kòki kai woi,* een houtje om het vuil tusschen de tanden uit te peuteren, een tandenstoker.

Kòko (Mal. *kukuk,* Mak. *tingkoko*), kraaien van een haan.

Kòla, I. kaal, kaal afgeschoren.

II. (Mal. *kolam*), vijver.

Kole, soort vaartuig.

Koli (vgl. Tumpak. *koloi,* worm), ingewandswormen.

Kòlo, I. soort broodvrucht. Sumba. *kulu.*

II. *mpaa ntjimi kòlo,* soort spel, verstoppertje spelen.

III. naam van eene plaats.

Komba, bont, gevlekt, bijv. van een paard.

Kombakasi, soort plant.

Kombi, misschien, wellicht, hetzij; *kombi wâra lalehe-na*, misschien is hen een ongeluk overkomen; *wâra talima ra-waa-n labo au wâli kombi ḍi ade sontjo*, hij droeg granaatappels en nog iets, ik weet niet wat, in een peperhuis; *nggâra na-mpòka ro na ntjuwu kombi*, indien hij (een arm of een been) breekt of gewond wordt; *kombi-kombi*, hetzij-hetzij, *kakombi*, als misschien = onzeker beschouwen.

Kòmi, — *ade*, verheugd.

Kompe, zijde, kant; *wii ḍi kompe maru-kai-na*, iets aan de zijde van iemands slaapplaats zetten; *ḍi kompe ntjai*, bijzijden de deur; *na-lampa ḍi kompe-na*, hij ging aan zijne zijde; *sakompe*, bijv. *maru sakompe*, op zijne zijde liggen.

Kompo, afsnijden, snijden, vgl. *dompo*; ook waarvan een stuk af is; *doü makompo rera*, iemand met eene tong van welke een stukje af is.

Kòne (vgl. Bug. *kĕnneng*, Mak. *keng* zelfs), zelfs, al is het ook; *wati-du waü-na kòne kiri weki*, hij kan zich zelfs niet omdraaien; *na-tjuwa-tjuwa tuu rebo kòne ompu ede*, iedereen ging dansen tot zelfs de oude man aan toe; *kòne na-èda-ku ba mada-na, ade-ṇa pala mambuda*, al zien zij het ook met hunne oogen, hun hart is blind.

Kongge (Mak. *genggong*), soort mondorgel.

Kongo, soort oneetbare krab, welke haar hol op het land heeft.

Kontu, rug; *ḍi kontu*, achter, later; *ḍi kontu doü ede, na-dula dja-ra*, na die menschen keerde ook hij terug; vgl. *kento*.

Kòpa, I. zool; *kòpa eḍi*, voetzool; *rai kòpa*, springend loopen, huppelen.

II. soort boom (in het Mak. *kadawo* genaamd).

Kòpe, litteeken.

Kore, soort boom (in het Mal. *rĕmbega* geheeten).

Kori = *hori; kompo hori*, lossnijden.

Koroa, (uit het Arab.) de Qorân.

Koròma (Mak. idem; Mal. Pers. *churma*), dadel.

Kosi, soort tor, welke de klappers dooreet.

Kòta (Mal. Sanskr. *kuta*), fort, versterking; *pâhu-na kòta ro bente upa mbuwa*, er zijn vier soorten van forten en bentengs.

Kòtju (vgl. Mak. *lattjü*), glad, glibberig.

Kou, recht; van een mensch: oprecht, dan meestal met *romo* verbonden.

Kowa, overwonnen, verslagen zijn.

Kowo, de nieren.

Ku, I. nadrukswoordje.

II. = verkorte vorm of genitief van het voornaamwoord van den eersten persoon.

III. = *ka* I.

Kubi, fijn; *ede-ra mama kai nahi ro ua, waü mpara kubi*, daarop kauwde zij betel en pinang; toen dat fijn was ...; *kakubi*, fijn maken; *ta-mbadju kakubi lalo-ku*, gij stampt het zeer fijn.

Kuḍu = *kaḍa* = *ka*, I.; *mai-ra ta-lao kuḍu*, komt, laat ons gaan!

Kui (Mal. *kiri*), links, linker.

Kuko-kèko en kakuko-kèko, op bedriegelijke wijze ontvreemden, ontfutselen; *doü raa-mampanga ro kukukèko ntau doü* ..., zij, die van een ander goederen gestolen of op bedriegelijke wijze ontvreemd hebben ...; vgl. *kiko-kako*.

Kula, klein mandje om bijv. kapas in te doen.

Kule-kale = *kili-kòle*.

Kulu, I. (vgl. Bug. *kunru*), = *dumpu*, stomp.

II. vet, besmeerd, bijv. gezegd van eene hand, welke iets vettigs heeft aangeraakt.

Kuma-kuma (Mal. Sanskr. *kumkuma*), kurkuma.

Kumbe, soort boom.

Kumpa, grijpen naar iets, iets trachten te vangen bijv. een muskiet; vgl. *dumpa.*

Kumpani, de O. I. companie, het Nederlandsch gouvernement.

Kumpudu = *kimpidi.*

Kundu, alles tegelijk aftrekken, de vruchten met de bladeren, veel tegelijk afplukken.

Kunta, beginnen; *kunta karawi,* een werk beginnen.

Kuntji, I. (Mal. enz. *kuntji,* slot), slot, sluiten; *peti matjiya-ra kuntji,* eene stevig gesloten kist; ook: opensluiten, het slot openen; *waü mpara kuntji, hengga weya kai-na ntjai-na,* toen het slot geopend was, werd de deur opengemaakt.

II. (Mal. *kantjing*), knoop.

Kura, I. (Mal. *kurang*), te weinig, niet genoeg, gebrek aan iets hebben; *kura aka(l),* te weinig verstand hebben, verstandeloos, dom zijn; *sa-kura-kura-na,* op zijn minst; *sakura-kura-na tjoi-na sa-buwa sasuku,* de prijs van een stuk is op zijn minst een halve gulden; *kakura,* te weinig doen zijn; *ai-na kakura-na paraèsa,* laat hij niet te weinig onderzoeken.

II. (Mal. *kura*), *kura-kura,* landschildpad.

Kure-kare, verkeerd, bijv. handelen of spreken, vgl. *kiri kori.*

Kurewe (vgl. Jav. *tjĕriwis*), babbelachtig, alles maar uitflappen; bijv. *kurewe asa-na* zijn mond flapt alles uit.

Kuru, I. (Mal. *kurung*), kooi.

II. (Mak. *kurrú*), het geluid waarmede men kippen roept; *kakuru,* kippen roepen; *kuru sumanga,* eig. de levensgeest aanroepen (vgl. Mak woordenboek s. v. *kurrú*), v. d. gebruikt om te kennen te geven dat iets van meer dan voldoende qualiteit of quantiteit aanwezig is; *ai-na lalehe ade, kuru sumanga òha ake, kòne tolu kâli ngâha kai-ku mbòto-na,* weest niet bezorgd, er is overvloed van rijst, wel zooveel als voor drie malen eten noodig is.

Kuta, (waarschijnlijk wel het Mal. Sanskr. *kuta*), omheining, heg, pager, vgl. *kòta; kuta dobu,* suikerriet omheinen; *ake kuta kai weki,* dit dient om zich te omheinen, d. i. beschermen.

Kutika (Mal. Sanskr. *kutika*), tijdstip; *sura kutika,* geschriften, waaruit het gunstige tijdstip voor iets kan berekend worden; (Mak. idem).

Kuu (vgl. Sund. *huut*), zemelen.

Kuwasa (Mal. idem), macht, machtig.

L.

Labi, (omzetting van *bali,* het Arab. *bâligh;* vgl. *sampela*), groot, volwassen.

Labo, met, mede, benevens, enz.; *liwa labo kapenta,* met eene plank zwemmen; *doü malabo daha,* menschen met wapenen, gewapende mannen; *nahu maüfa nggòmi kai sampari malabo djalitu,* ik zal u beloonen met eene kris en eene fluit; *nakarawi-ku rawi labo wati bae kai-na ade,* hij verricht iets zonder het te kennen. Dikwijls wordt *labo* met *ndinga* verbonden (zie aldaar). In het Holl. moet het dikwijls met andere praepositie's weergegeven worden, bijv. *sodi labo,* vragen aan; *nggâhi labo,* zeggen tot; *kapòro labo,* boos zijn op; *katuna weki labo,* zich vernederen voor.

Ook komt *labo* dikwijls in samenstellingen voor, bijv. *upa-na doü nde lao labo-ta,* vier menschen moeten met u medegaan; *na-waü-ra safangga labo djenggo-na,* en zijn baard was daarbij geheel verward; *wati wâra ndai kasama labo kai,* niets kan daarmede gelijk gesteld worden; *doü labo,* volgeling.

Labu (Mal. *labuh,* het anker laten vallen), het anker laten vallen, haven.

Ladjo (vgl. Jav. *ladjur,* in de lengte), *ladjo-ladjo,* uitgespannen, uitgestrekt; *na-waü-ra ladjo-ladjo lao-na ai ede,* het touw is uitgespannen; *kaladjo-ladjo,* uitstrekken, uitspannen.

Ladju, soort boom (in 't Mak. *kuwalá* geheeten); *ai ladju,* touw, vervaardigd van de vezelen van dien boom.

Lafa(l) (uit het Arab.), woord; meestal gebruikt in de beteekenis van tooverformulier.

Lafere, (van het Port. *alferes*), vaandeldrager, een nog bestaande lagere militaire rang.

Lagu (Mal. Sanskr. idem), wijze, zang, eene wijze zingen.

Lahe(r), (Arab. *tlâhir*), uitwendig, zichtbaar; *kalahe,* zichtbaar of duidelijk maken.

Lahi, wel = *lahe(r), lahi wâra-mu,* nu gij bestaat (d. i. nu uw bestaan zichtbaar geworden is); tegenover: *aho-pu wâra-mu,* toen gij nog niet bestondt.

Lai, I. (Mal. *lain*), anders, verschillend, verscheiden; *wuwa malai-lai pâhu,* vruchten van allerlei soort; *lai-na nggâhi raa-ngguda-mu, lai-na rawi ndai mawòko,* anders is het woord door u geplant, anders het werk dat opkomt. *Lai-na* beteekent ook: iets niet zijn; *lai-na nahu la Kalai,* ik ben Kalai niet; *doü masampurna aka doü matuwa, lai-na doü matuwa ba dondo umu(r)-na mampowa-mpowa,* hij, wiens verstand volkomen (ontwikkeld) is, is een oud man, niet hij, die slechts door lengte van leeftijd een oude man geworden is; *malai-na-sa* = het Mal. *malainkan; ruma-ta na-waü-du lao nggalo, malai-na-sa ruma paduka mpa mawâra,* de vorst is op de jacht gegaan, maar de vorstin is aanwezig; *kalai.* I. ander, *doü makalai,* een ander mensch; *lao kalai,* verschillend gaan, een anderen weg opgaan. II. afzonderen.

II. oplichten; *wü-pu di ade peti, ampo ta-lai waa-ku di kengge mòti,* doe dit in de kist, dan beuren wij ze op en brengen ze naar het zeestrand.

Laka, alléén gebruikelijk in: *lewa ro laka;* zie *lewa.*

Lake, alléén gebruikelijk in: *linggi ro lake;* zie *linggi.*

Lako, hond.

Lalai, verrukt, verrukking; *wati du bae-na ruku ro rawi ba lalai ade-na,* hij bewoog zich en stelde zich op allerlei wijzen aan, uit verrukking (vgl. *lale*).

Lale (Mal. *lalei*), vergeetachtig.

Lalehe, bekommerd, kommer, ramp; *ai-na lalehe ade,* wees niet bekommerd; *mu-mimi-ra deï mòti lalehe,* gij zult in eene zee van rampen omkomen; *wâra lalehe rasa,* eene ramp heeft het land getroffen.

Lalo (Mal. *lalu*), eig. voorbijgegaan; v. d. aanstonds, terstond, doorgaan, tot aan, zeer, (Mal. *terlalu*); *nggâra turu kai-sa doü, na-made lalo mpa,* indien daarmede op iemand gewezen wordt, dan sterft hij terstond; *na-lao waa lalo-ku aka uma ruma sangadji,* zij droegen hem tot aan het huis van den vorst; *na-nuntu-du watu tampuu waü-na malao lalo sambele ro landa-na sâhe,* hij verhaalde van het eerste begin, tot aan het slachten en verkoopen der buffels toe; *ba bau-si nggòmi mpèke ndake lalo kai-mu,* hoe komt het, dat gij zoo erg mager zijt?

kalalo, te ver gaan, overschrijden; *kalalo raa-kahampa,* de grens overschrijden; *wua nggâhi-mu maadja kalalo,* uw spreken gaat dikwijls te ver.

Lalòne, schertsen; *tjuwa-tjuwa hâri lalòne kai-na,* ieder lachte en schertste; vgl. *kabalo.*

Lalòse, fluisteren; *na-tjuwa kamidi mena-ku weki-na labo nggâhi lalòse-na; ai-na nggâhi nae nae,* zij hielden zich stil, terwijl zij elkander toefluisterden: spreekt niet hard op.

Laluru (Mal. Jav. *lurung*), weg.

Lama, toedekken, overdekken, bedekken; *lama kai ròo,* met bladeren overdekken; *nggâhi lama,* bedekte toespeling.

Lamada (vgl. *ada*), voornaamw. eerste persoon, gebruikt tegen hooger geplaatste of oudere personen (vgl. *nahu*).

Lambahi, schertsen, gekheid maken; *hâri lambahi = hâri lalòne.*

Lambate, alléén in gebruik met *lambuhu,* verbonden.

Lambe, nemen, iets ergens van afnemen, bijv. van een zolder.

Lambila = *latehe,* kommer, zorg, bekommerd.

Lambo, (vgl. *boë; nduku*), slaan; *huku(m)-na doü raa-manòno tuwa, lambo weya-ku loki-na,* de straf voor hen, die palmwijn gedronken hebben is, dat zij op hun achterste geslagen worden.

Lambuhu, worstelen, aan iets rukken en trekken, als men bijv. iets niet kan open krijgen; *lambuhu lambate,* idem.

Lampa (Jav. *lampah,* Mak. *lampa*), gaan, loopen; *ntika na-wâra mpara doü duwa-na malampa maneè lao di rasa Kòlo,* toen liepen er twee menschen, die naar Kolo wilden gaan; *lampa rawi,* de gang of toedracht eener zaak; ook: handel en wandel; *kalampa,* doen gaan, doen.

Lampifi (Mal. *pipi*), het gedeelte van het aangezicht bij de slapen, wang, vgl. *rawe.*

Lampu (Mal. Holl.), lamp.

Landa, verkoopen; *doü malanda-landa wuwa hadju,* iemand, die vruchten te koop heeft, fruitverkooper.

Langa = *lònga.*

Langga, I. (Mal. *langkah*), stap, stappen. II. (Mal. Jav. *langgar*), bidkapel.

Langgadi = *nggadi,* spelen, stoeien.

Langèda = *èda, lao langèda angi,* iemand te gemoet gaan.

Langgiri, I garen afwinden; garenwinder; vgl. *nggiri.*

II. *tobe langgiri,* soort plant.

Langgòro, een werktuig om garen af te winden, grooter dan de *langgiri.*

Langi (Mal. *langit*), hemel; *langi dindi,* het bovenste gedeelte van den wand.

Lano (Bat. *lano,* buiten de oevers treden van water), *oi lano,* hoog water

Lanta, wit; *malanta,* ook datgene wat wit is, nam. witte stof; *ta-bonto kai-ku malanta,* gij bedekt het met wit goed.

Lante (Mak. van Sal. idem; Mal. *lantei*), soort rotanmat.

Lantera (Mal. Holl.), lantaarn.

Lanti (Mal. *lantik*), een vorst huldigen.

Lantjo, goot.

Lao, I. (Bug. idem Jav. *laku*), gaan; *lao di amba,* naar de markt gaan. Dikwijls pleonastisch gebruikt bij verba welke eene beweging uitdrukken: *lao luu,* binnengaan; *lao ntjau* zie *ntjau.*

II. zie *rawi.*

Lapa, waterleiding, goot.

Lapi (Mal. *lapis*), laag, met eene laag overdekken; *lopi raa-lapi kai tambâga,* een met eene laag koper overdekt schip. Ook: scheede, bijv. van eene kris. Ook = *lipi* om een veelvoud aan te duiden.

Lâra, I. uitspannen, uitspreiden; *lâra-pu ai,* span het touw uit; *dindi raa-tero lâra,* een uitgespreid opgehangen tapijt.

II. soort plant, in het Mak. *kangkong* genaamd.

Låre-låre, *uma låre-låre*, benaming van de achthoekige, van verdiepingen voorziene poort voor het paleis van den sultan van Bima.

Låri (vgl. Mal. Jav. *larik?*), rechtmaken, in de lengte uitstrekken, bijv. een touw, dat verward ligt; *låri ro hiya*, idem.

Lasa, I. (Mal. *lansat*, Mak. *lasá*), soort vrucht.

II. (ook *lakasa* geschreven; Mal. Sanskr. *laksa*), tienduizend.

Lasi, benaming van een spiegelgevecht, waarbij de strijders met de lans naar elkanders schaduw steken.

Laso, in *laso angi* (Mak. *laso anging*), wervelwind.

Lasu (Mak. *laso*, penis), tuit, bijv. van een ketel.

Lata, I. komt voor in de uitdrukking: *batu lata ro batu nggendi*, zonder nadenken iemand of iets steeds volgen; welke gebezigd wordt als vertaling van het Arab. *taqlîd*. De eigenlijke beteekenis van *lata* is niet meer bekend; vgl. het Mal. *latah*, Mak. *lata*, nabauwen, nadoen.

Latu, *latu sera*, soort plant.

Lawa (Jav. *lawang*), poort van een erf of benteng.

Lawili, borst; van eene slagorde: het centrum.

Lawu (Mal. *kalabu*), vaal, aschgrauw, van een paard; *lawu wiya* = Mal. *kalabu putih;* men zegt ook: *lawu meè, lawu kala*,

Lawui, soort gierst, in het Mal. *kĕdĕlé* genoemd.

Lebe (Mal. *lĕbei*), benaming van een priestersoort, onderscheiden in: *lebe nae* en *lebe toi* of *tjèpe lebe;* zij sluiten de huwelijken en staan de dorpshoofden (*galara*) bij in de rechtspraak.

Lèḍe, soort aardvrucht, in het Mal. *gadung* geheeten.

Lèka (vgl. Jav. *lingkab?*), = *hengga*, maar eenigszins grover; *lèka asa*, den mond openen.

Lèko (vgl. Jav. *lengkoq*, krom; Mak. *léko*), *mpaa lèko*, valsch spelen.

Lela (vgl. Bul. *ranina*, Tumpak. *lalaina*), blad, alléén gebruikelijk als hulptelwoord bij het optellen van bladeren, enz.; bijv. *ròo wunta sa lela*, één kapasblad; *wåri sa-lela*, een bladzijde (van een boek) omslaan.

Lele (Bal. *lèleng*), schuin, hellend, afloopend, bijv. een weg; schuin of scheef staan.

Leli (vgl. Mal. *lilih* en *luluh*), uiteen, opgelost, versmolten; *sarae hina sara ba oi na-leli mena sarae ede*, als zand met water in aanraking komt, valt het geheel uiteen; *leli une lili*, gesmolten als was; vgl. *lelo*.

Lelo, geheel en al stuk, verbrijzeld; *na-hina upa-ku ana udi aka-n de, ede-ra made lelo kai-na*, en (de buffel) trapte op het jong van den leguaan, waardoor dat geheel vermorzeld werd en stierf; *na-waü lelo saraa eḍi-na hina ba ruwi rangga*, en zijne voeten waren geheel en al gewond door de doornen van de bidara; *na-waü-ra lelo bune santika åla*, (zijn sarong) was vol gaten alsof het een net ware; *lelo ade* of *lelo lòko*, bedroefd, treurig, wanhopig; vgl. *leli*.

Lelu (vgl. Bul. *lumĕlo*), verlangen, begeerig, begeeren; *tama' aö-na lelu ro nae neè*, *tama'* beteekent begeerigheid. Ook: met lusten, van eene zwangere vrouw.

Lemba (Mak. *lembará*), dragen met eene bamboe over een of beide schouders; *bè-bèḍu da-waü-na ngâha na-kau-ḍu lemba waa mena ḍi uma ḍòho-n*, al wat zij niet konden opeten liet hij hen met eene bamboe naar hunne huizen dragen.

Lembantaro, soort plant.

Lembo (vgl. Mal. *lebar*), breed, bijv. een zeil, eene vlag; *ake uku bandera tolu singku turu nâru-na, lembo-na duwa singku turu,* de afmetingen van de vlag moeten zijn: de lengte 3 en de breedte 4 singkoe toeroe's (vgl. *singku*); *lembo ade,* geduldig, geduld.

Leme, scherp; *na-kani-ku sapatu-n kombi wâra ruwi ro hadju maleme-leme di oi,* hij trok zijne schoenen aan, omdat er wellicht doornen of scherpe stukken hout in 't water lagen; *kaleme,* scherp maken, slijpen; *sampari madumpu kaleme-pu,* slijpt de krissen, welke bot zijn.

Lempasowa, *djanga malempasowa,* kuiken; ook gebezigd voor een kind.

Lènga (vgl. *dinga*), makker; *hasad aö-na na-bawa mpa ade-na deï lènga-na, hasad* wil zeggen: dat men ijverzuchtig is op zijne makkers.

Lenggo, eene rijstschuur met hoog oploopend dak; vgl. *djompa.*

Lenggo, I. (Mak. *lenggò*), *mpaa lenggo,* dansen, vgl. *rebo.*

II. hoog; *hadju malenggo*, een hooge boom; *doü malenggo,* een groot, lang mensch.

Lèngi, lekken, bijv. van een dak gezegd; vgl. *iri.*

Lento, *lento nggala,* het gedeelte van den ploeg, dat de landman vasthoudt.

Leo (Mak. *si-leyo*) = *liri* I.; *nahi saleo* = *nahi sa-liri,* één betelpruimpje.

Lepe, geheel omgevallen, bijv. de rijst op het veld.

Lepi, met geweld en om strijd iets wegnemen of ontrukken.

Lere, een groot soort van katjang.

Lète, in de zon zetten, in de zon droogen.

Lètjo (Mak. *letjò*), polijsten; *lètjo kalinopu,* polijst het glad.

Lèto, binden, vastbinden; *lèto di fuu hadju,* aan een boom vastbinden; vgl. *diki, pete.*

Lewa, I. (vgl. Jav. *lawan* en Mak. *ewai*), strijden, oorlog; *hidi lewa kai* of *lewa kai,* slagveld; *lewa ro laka,* twist, ruzie.

II. (Mak. idem), in evenwicht, bijv. een vaartuig.

Lewi, tuin; *ngâha-mu wuwa hadju ede, lewi doü raa-kanahu,* eet gij vruchten, dan zijn ze uit een andermans tuin, welken gij u toegeëigend hebt.

Lihu, soort van houten rugsteunsel bij het weefgetouw, in het Mak. *boko boko* genoemd.

Lii, weeken, geweekt worden.

Liki, I. met de nagels knijpen.

II. *sa-liki* = *satoi,* een weinig.

Lili, I. (Mal. *lilin*), was; *ilo lili,* waskaars.

II. indompelen.

III. (Mak. *loilsi*), kapas zuiveren van de pitten; ook het werktuig, waarmee men die bezigheid verricht.

Lima (Mal. enz. idem), vijf; vgl. *rima.*

Limbi (Mal. *balimbing*), soort vrucht.

Lindo, (vgl. Bug. *linrang*), wild, niet tam, schuw; *sâhe lindo,* wilde buffel.

Lingga, I. kussen, hoofdkussen; *lingga pohu,* rolkussen.

II. helder, van een geluid; met een helder geluid, bijv. *biyola malingga.*

Linggi, (Mal. *lingkar*) oprollen, ineenrollen, bijv. een touw; *linggi ro lake,* idem. Wordt ook als hulptelwoord gebruikt: *rante upa linggi,* vier stuks kettingen.

Lingi, verlangen naar iemand; *lingi ro samada ade-na labo ina-r-ama-na,* steeds verlangen naar en denken aan zijne ouders.

Lino, I. (Jav. *lunju*), glad; vgl. *kòtju, ngiri.*

II. (Mak. idem), windstilte.

Linta (Mal. *lintah* of *halintah;* Mak. *alinta*), bloedzuiger.

Linti, (Daj. *lento*), opschudding, gedruisch, in opschudding zijn; (vgl. *ngango*); *kalinti*, in opschudding brengen; *ai na nangi kalinti kampo*, ween niet zoo hevig dat gij de buurt in opschudding brengt.

Lintji, pit; *lintji wunta*, pitten van de kapas.

Lipi, I. (Mal. *lipat*), vouwen; ook om het veelvoud aan te duiden: *ini lipi*, zesvoud.

II. schouder.

Lira (Jav. *walira*), weverspoel.

Liri, I. = *leo*; *nahi sa-liri*, een pruim sirih.

II. *di liri*, juist op de plaats van iets, juist op (aan, bij, enz.); *ede-r lèto pète kai ana sangadji ede di liri hadju ra pète kai la Kalai aka-n de*, daarop werd de prins gebonden aan den boom, waaraan te voren Kalai gebonden was geweest; *wii-ku deï liri tuta maru-kai doü ra-ngâha ba nggeya*, leg het aan het hoofdeinde der slaapplaats, gebruikt door hem, die door een vampier verslonden is.

III. *liri-na* of *liri-n*, het moet wel, natuurlijk.

Liro (Mangg. *leso* Bul. *ĕndo*), de zon.

Liwa, zwemmen, overzwemmen; *liwa labo kapenta sa-dompo*, met eene plank zwemmen; *liwa mbere*, eene overstrooming (d. i. eene door overstrooming gezwollen rivier) overzwemmen.

Liya, alleen gebruikelijk met de ontkenning; *doü madaliya*, een onbeleefd mensch; *wati liya-na deï*, zonder beleefdheid of eerbied zijn jegens.

Loa, losmaken, bijv. iemand die gebonden is; *saloa*, losgeraakt zijn.

Loba (Mal. *lobak*), raap.

Lobe, afdeeling, stuk (vgl. *tobe*); *lante sa-lobe*, één stuk mat.

Lodja (Jav. Mal. *layar*, Bug. *ladjà*), zeil, zeilen; *lodja malembo*, een breed zeil; *wati-pu sa-bune lodja lao âri-na*, nog niet lang waren zij naar buiten gezeild.

Lodjo (Mak. *lodjong*), soort bak.

Lohi, braken, uitbraken.

Loho, I. veelvuldig en algemeen, bijv. een vruchtensoort als de tijd van 't jaar daarvoor aangebroken is.

II. krom, gebogen? *sintji sa-loho*, één ring.

III. ook *lohor* (Mal. Arb), de *waqtu tluhur*.

Loi, geneesmiddel, medicijn; genezen; behandelen; ook buskruid; *pili tuta ake loi-na*, voor hoofdpijn is dit het geneesmiddel; *nggâra na-supu-sa ta-loi-ku makai* enz. indien hij ziek is, moet hij hem genezen met enz.; *ana bedi sa-buwa, loi sa-taka*, één kogel en één takar (soort maat) kruit.

Lòke (vgl. Bug. en Mak. *luka*) losmaken, bijv. een kleedingstuk, een doek; openmaken bijv. eene schelp.

Loki, achterste, partes posteriores, onderste deel; *loki mangkò*, de bodem van een kopje.

Lòko, buik; *isi lòko*, ingewanden; *lòko kangge*, het binnenste der vingers; *nae lòko*, zwanger. Vgl. Sikka *lekeng*, maag.

Lombo (vgl. Bug. *salowong*), bedekken, toedekken, sprei.

Lomo, bijwijf. (Vgl. Mak. *lómó*).

Lòna, (vgl. *ròna* en Bul. *lolona*, stengel), hulptelwoord, bij het samentellen van langwerpige voorwerpen; als: boomen, lansen, messen, enz. *hadju sa-lòna*, een boomstam; *ilo lili pidu lòna*, zeven waskaarsen.

Londe = *uta*, visch.

Londo, afdalen, naar beneden gaan; *ta-londo-sa awa dana*, indien gij afdaalt (uit uw huis); *londo di lopi*, scheepgaan; *kalondo*, doen afdalen; bijv. *kalondo wuwa*,

de vruchten naar beneden doen komen (z. v. a. naar beneden werpen).

Lònga, met openingen, niet dicht; v. d. schaars, zeldzaam.

Longga (Mak. *longgá,* een reus), een fabelachtig groot dier.

Longgo (Mal. *lunggar*), los, ruim; *sa-kimi malonggo,* ruim een handvol.

Lòo, I. gat, opening, bijv. in den vloer.

II. naar beneden werpen, laten vallen; *lòo-pu wuwa niu,* werp de klappers naar beneden; *ta-lòo mbia-ku rowa ede,* gij moet den pot stuk werpen.

III. aanklagen.

Lopi (Bug. idem), vaartuig, prauw.

Loru, oppassen, verzorgen, bijv. een klein kind.

Lòsa, uitgaan, naar buiten gaan; *luu watu do, lòsa watu da,* ingaan aan den zuidkant en uitgaan aan den noordkant; *daa dengga lòsa (raa) ede,* het uitkomen (van het bloed, de bloeding) houdt niet op: *kalòsa,* doen uitgaan, lossen, bijv. een pand, opbrengen, bijv. belasting.

Lowa, I. kunnen, bekwaam zijn, bekwaamheid, in staat zijn, *lowa nggâhi,* kunnen spreken; *doü malowa,* een bekwaam man; *samporona lowa rumata,* volmaakt is het kunnen (onbeperkt is de macht) van den Heer; *wati lowa-ku tuu,* ik kan niet opstaan, *wati lowa-na sanggori,* het kan (wil) niet losgaan.

II. een boom (Mal. *tĕngkulun*).

Lowi, koken, bijv. visch, groenten; *lowi wante,* afkoken.

Luba (vgl. Jav. *dĕluwang*), papier, meestal slechts van gekleurd papier gezegd; *luba mpaa,* speelkaarten; *padju luba,* een papieren zonnescherm.

Luku-lèko (vgl. *lèko*) = *biko-bako.*

Lulu, — *fâre,* rijststoppels.

Luma, komt voor in verschillende titels als: *bumi luma, djena luma, nenti luma.*

Lumba, tegen iets aanstooten of loopen, door iets heen waden; vgl. *rumpa.*

Lupa, soort plant.

Luru (vgl. Mak. *kalūrú* en Bug. *lúlung*), oprollen.

Luu, ingaan, binnengaan; *bakai-du raalòsa kai-mu, ededeï mandai luu kai-mu,* van waar gij uitgekomen zijt, moet gij ook weder ingaan; *kaluu,* doen ingaan, indoen, *ta-kaluu mena-ku de ade rowa bou,* gij doet alles in een nieuwen pot.

Luwa, I. (Mal. *luwar*), buiten; alleen gebruikelijk in; *âri luwa,* vgl. *âri* I.

II. uitstorten; *sa-buwa tau nde luwa tjura kai isi guni ede,* een bak om daarin den inhoud van den zak door elkander uit te storten.

M.

M, verkorting van *mu; djâra-m,* voor *djâra-mu,* uw paard.

Mabu (vgl. Jav. *labuh, dawuh,* Sumba, *nabu*), vallen; *ndede nggâhi-na, hengga-na asana labo mabu-na mpara di dana, ede mpara made,* aldus sprekende, opende (de schildpad) den bek, viel op den grond en stierf toen.

Mada, I. (Mal. *mata*), oog, vgl. *mata.*

II. (Mal. *mĕntah*), niet gaar.

III. (Mal. *madat*), toebereide opium.

Made (Mal. *mati,* Mak. *mate*), sterven, uitgaan van een licht; dood; vgl. *hade.*

Madja of *madja ade,* beschaamd, schaamte; *daa madja ro tani-na ade-mu kanahu-mu*

ntau-na doü, gij schaamt u niet en ziet er geen bezwaar in u het eigendom van een ander toe te eigenen; *kamadja,* beschaamd maken, schande aandoen.

Madjakani (Bug. idem), soort plant.

Madjakale (Bug. *madjakâling*), soort plant.

Madju (vgl. Jav. *mĕndjangan?*), hert.

Mafaka (Mal. Arab. *muwâfaqat*), beraadslagen.

Magari (uit het Arb.) de waktoe magrib.

Mai (Bul. *mei,* Toumpak. *mai,* komen, Mak. *mae,* Bug. *mai,* Mal. *mari,* herwaarts), komen, terugkomen; *tjumpu-ra; nde pala wâra sa-buwa doü wati-pu lowa-na mai ba supu pili lòko-na,* zij zijn er allen; één persoon slechts heeft niet kunnen komen wegens buikpijn; *ndai katebe kai masa ra-kimi-ku mamai-ra nipi,* om dik te maken het geld, dat wij in de hand houden en dat komt dun te worden (dat dun wordt); — *mai-ra* of *mai* ook: welaan! komt! (Mal. *mari-lah*); *mai-ra ta-lao kaḍa lampa,* laat ons gaan! *mai,* evenals het Mak. *mae,* na enkele woorden: derwaarts, bijv. *awa mai* = *awa* II.; *ka mai* = *ka* of *aka,* bijv. *doü siwe ka mai,* die vrouw ginds; *deï mai bili ede,* daar in de kamer; *âri mai,* behalve; *mai kai-ra ndede-na* meestal verkort in: *mai ka-ra ndede-n* of: *mai ka ndede-n,* waardoor iets aldus komt te zijn = omdat, want; *ku-waü-ḍu tjempe kai wuwa hadju ba lamada mai ka-ra ndede-n ana-m na-nangi neè weli wuwa hadju,* ik heb ze verruild voor vruchten, omdat uwe kinderen huilden om vruchten te koopen; *kamai,* doen komen, spec. een bevel doen toekomen, bevelen; *kamai kai ba nahu nggòmi: lao ngupa weya-pu nahu nasi,* ik heb u (daarom) doen komen: ga een vogel voor mij zoeken.

Maka, dans, dansen, in 't algemeen, maar 't meest voor een wapendans gebruikt.

Maki = *hompa,* vermoeid; dikwijls met *hompa* verbonden.

Maladi (Jav. *latĕng,* Bug. *lalatăng*), brandnetel; *maladi âra,* soort plant, van welke de bladeren dezelfde eigenschap hebben als de brandnetel.

Maladju (Mal. *malayu*), Maleier, Maleisch; *kampo maladju,* Maleische kampong (*Kampong malayu* gelegen in het gouvernementsgebied op Bima).

Malaeka (Mal. Arab. *malaikat*), engel.

Malama (het Mal. *malam*), nacht; alleen gebruikelijk in *malama d̄jumaà,* de nacht van Donderdag op Vrijdag; vgl. *ngaḍi.*

Malasi, benaming van de bamboe waarmede de vloerbalken gebonden worden; *malasi sante,* naam der bamboe waarmede de *sante* gebonden worden.

Male, verwelkt, bijv. eene bloem.

Malemanggi, half opgedroogd, nog vochtig.

Mama (Mal. *mamah,* kauwen; Mak. *máma,* sirih), *a* kauwen; *b* = *nahi,* betel; *mama nahi,* sirih kauwen; *mama wanga madju,* op hertenhoorn kauwen; *mama sa-liri,* één sirihpruim; *mama ro isi,* de ingrediënten voor eene sirihpruim.

Mambe, zwak; bijv. een geluid, ook zwakjes, onwel.

Mami, gaar; *kamami,* gaar maken; *bòngi ro uta ake na-kau-ku kamami,* hij beval deze bras en visch gaar te koken; *ntjango kamami,* gaar braden.

Mampa, uitroep om een paard te doen stilhouden; *kamampa,* een paard door dien uitroep stil laten staan.

Manda, I., *kalo manda,* soort pisang.

II. eenigszins bedwelmd, zooals bijv. iemand, die opium gebruikt heeft.

Manena, soort hagedis.

Mangga, I. anker.

II. = *hangga.*

Mangge, tamarinde.

Manggi, langzaam, traag; vgl. *mani.*

Manggusta (Mal. *manggistan,* Sund. *manggu*), soort vrucht.

Mangke, stooten, met de hoorns stooten; *ra-mangke ba sâhe,* door een buffel gestooten.

Mangkò (het Mal. *mangkoq*), kop, kopje.

Mango, droog, opgedroogd; v. d. *èse mamango,* op het drooge, op den vasten wal, aan land; *mango wòo,* droog van keel, d. i. dorstig, dorst; *ina samango,* drooge min; vgl. *ina sambètja.*

Mani, I. (uit 't Arab.), *sperma genitale.*

II. zeer langzaam, traag bijv. een mensch, of een paard; vgl. *manggi.*

Manika (het Mal. Tam. *mânikam*), robijn, edelsteen.

Manisa (het Mal. *manisan*), confituren.

Manta, I. soort eetbare aarde.

II. verzadigd; *manta ade-ku ngâha,* ik ben verzadigd van het eten.

III. vast, stevig, niet papperig en toch ook niet taai, bijv. vleesch of eene vrucht; vgl. *kilu.*

Mantari (het Mal. Sanskr. *mantri*), deze titel wordt naast de zuiver Bimaneesche titels: *tureli* en *djaneli* gevoerd door de rijksgrooten.

Mantaro (het Mal. *mantros,* verbastering van het Holl.), matroos; vgl. *sawi.*

Mantau, soort boom, in 't Mal. *njamplung* genaamd.

Mante (Arab. *mantiq*), logica.

Manti = *fati* (Bul. *manti, mati*), hakken, bijv. hout.

Mantja, tante; vgl. *ina.*

Mantji (Jav. *mangsi*), inlandsche inkt.

Mantjòro (Bug. *wolò,* snot?), verkouden, verkoudheid.

Manusiya (Mal. Sanskr.) mensch, dikwijls met *doü* verbonden.

Maö, *oi mamaö,* brak water.

Mapu, lenig; *kamapu,* lenig maken; *nde pala na-kara-kiro mena weki-ku, ede asa(l) neè mai kamapu kai weki-ku,* mijn lichaam is evenwel geheel en al stijf, daarom kom ik het lenig maken.

Marakani, (vgl. *kani*), gereedschap, geraad; *kau-pu ndawi garagadji ro sa-mena-na marakani neè ndawi kai lopi,* laat hem eene zaag vervaardigen, benevens alle gereedschappen, welke er noodig zijn om een vaartuig te bouwen; *marakani maru kai,* slaapstede; *marakani doü mòne* = *reè; marakani djawa,* specerijen.

Maradeka (Mak. idem, Mal. *mardahika*), vrij, een vrije; *kamaradeka,* vrij maken.

Mariya (Mal. *mariyam*), kanon.

Maru (vgl. Jav. *udjur,* Mak. *undjurú,* Bug. *udjú*), uitgestrekt liggen, v. d. slapen; *ntika na-èda mpara wunga maru ngèpa-na awa fuu dobu,* (de vorst) kreeg hem plotseling in het oog, terwijl hij recht uitgestrekt liggend, zich onder het suikerriet verborg; *hubbu-nniâmi aö-na tjaû makambòlo-mbòto maru, hubbu-nniâmi,* beteekent er van houden om zeer veel te slapen; *kamaru weki,* zich slapend houden. Vgl. *karu.*

Masa (Mal. *mas* of *ĕmas* goud), geld; — *toi,* klein geld; — *bura,* zilvergeld; *masa-ngganga,* goud; vgl. *ngganga; kalo masa,* Mal. *pisang mas.*

Mata (Mal. *mata,* oog; vgl. *mada*), alleen in overdrachtelijke beteekenissen gebruikelijk; bijv. *mata garagadji,* tand van eene zaag; *mata sintji,* steenen in een ring.

Mate, *ua mate,* oude pinang (vgl. *mòro*); *ua mate kòlo,* halfoude pinang.

Matja (Jav. *matjan*), tijger.

Matji (Mal. *manis* met omzetting van de s), zoet.

Matjo (Jav. Mal. *patjol*), soort schop of spade.

Matu (Mal. Tam. *mĕtu*), karaat.

Maü, mak, getemd, van een dier; zacht, mak, van een mensch; ook: gewend zijn aan iets.

Mawa, I. gapen; vgl. *anga.*

II. *oi mawa* (Mal. *ajĕr mawar*), rozenwater.

Mawo = *busi,* koud, bijv. van spijzen.

Mawu (Mal. *maboq*), dronken; *na-waü-ra mawu une doü raa manòno tuwa,* hij is dronken gelijk iemand, die palmwijn gedronken heeft.

Meda, *wolo mawaü-ra meda,* gezuiverde katoen.

Medi (Jav. *ngantih*), spinnen.

Meè, zwart; *sameè,* zwartachtig.

Meha (Jav. *wirang?*), = *madja,* beschaamd, verlegen; *meha* word dikwijls met *madja* verbonden.

Mèhe, hoesten, hoest; vgl. Jav. *ngekes.*

Mèke = *sapâhu* (vid. *pâhu*); *na-mèke-ku pâhu ama-na,* hij gelijkt op zijn vader. Wordt ook van levenlooze voorwerpen gebezigd.

Mèku, ingevallen, bijv. de wangen; (vgl. Mal. *tjĕkung*).

Melu, I. gevoelen, ondervonden; *melu-mu ra-rawi ndai-mu,* gij ondervindt (de gevolgen van) hetgeen gij zelf gedaan hebt; *melu-pu* = het Mal. *biyar-lah,* laat!

II. *mbâru melu,* zie *mbâru.*

Mena, met zijn allen, gezamenlijk; *sa-mena-na,* alle (vgl. Bug. *manăng*); verder in het algemeen gebruikt om een meervoud aan te duiden (ook van twee personen of zaken); *kamori mena waü-pu doü mara-made,* maak de gedooden allen weer levend; *sa-mena-na doü,* alle menschen, de menschen; *lao nuntu mena kai sa-mena-na raa-rawi-na,* alles wat hij verricht had, ging hij verhalen.

Mène, kleine vischjes, in het Mak. *lure-lure* geheeten, welke gebruikt worden bij de bereiding van de bekende Makassaarsche roode vischjes.

Mènga, I. vuil in de oogen.

II. in *nèfa ro mènga* = *nèfa.*

Mèngi (Jav. Mal. *wangi;* Bug. *mongi*), geurig, welriekend.

Mentja (Mal. *mĕntjak*), *mpaa mentja,* zwaarddans, een zwaarddans uitvoeren.

Mèpe (vgl. Jav. *kĕmpes*), slinken.

Meti, schorpioen.

Metji (Jav. *asih,* Mal. *kasih,* Bug. *mase*), beminnen, liefhebben, liefde; *mametji duniya,* die de wereld lief heeft; *djâra metji-na,* zijn geliefd paard.

Mibi, op iets uitsluitend en nauwkeurig achtgeven: *ndawi kamibi-mibi-pu,* doe het met zorg!

Midi, stil zijn, stil zitten of blijven zitten, rusten en v. d. zwijgen; *doü matoi-toi na-ngawa sara tanaö tunti, na-midi ro maü,* indien kinderen schrijven willen leeren, moeten zij stil en gehoorzaam zijn; *midi mboha,* midden in blijven zitten; *kamidi,* stil doen zijn, tot rust brengen; *kamidi weki,* zich stil houden, en v. d. zooveel als: zich verbergen; *kamidi weki èse tadja,* zich boven op zolder verbergen.

Mika, iemand iets verwijten, iets voor de voeten werpen; *ai-na mika ina ro ama-mu* (of *labo ina ro ama-mu*) *ba supu wâra-na karawi-mu mataho di doü duwa-na,* werp uwe ouders nooit het goede, dat gij jegens hen verricht hebt, voor de voeten: vgl. *hambu.*

Mila, naam van een kleine bamboesoort, in het Mak. *bulo karisá* genaamd.

Mimi, zinken, verzinken; *mu-mimi-ra deï mòti,* gij zult in de zee verzinken; *ta-lodja lao deï-sa ta-mimi made* indien gij naar binnen zeilt, zult gij verdrinken; *mimi mada,* duizelig.

Mina (Mal. *minjak*), olie.

Mintji, duf, goor, bedorven, bijv. rijst; (vgl. Mal. *basi*).

Miri (wel uit het Mal. *miring*), *rai miri,*

met een onvasten stap loopen, telkens overhellen.

Miro, rotan (vgl. Bug. *lauro?*).

Mito, alléén gebruikelijk in *meè mito*, pikzwart.

Mòbo, knop, bloemknop. Vooral ook gebruikt als hulptelwoord, *wunta djumpaka pidu mòbo*, zeven tjampaka-bloemen.

Mòda, verdwijnen, verloren gaan, weg zijn; *ntika na-mòda mpara di woha kòla ede*, plotseling verdween het, midden in den vijver; *mòda aka(l)-na*, hij verliest het bewustzijn, zijn bewustzijn gaat verloren; *kamòda*, wegmaken.

Mòda (Mal. *mudah*), gemakkelijk; v. d. *mòda* of *mòda-ka*, of *mòda kimpidi*, opdat; (vgl. *ka* enz. en het Mal. *mudah-mudahan*); *patula ndei kani-na mòda-ka ai-na hina ba rawi doü*, voorbehoedmiddel om gedragen te worden, opdat men niet door betoovering geraakt kan worden; *waa weki ita ruma-ku mòda-ta ntanda ro tiyo rawi ede*, maak u op, opdat gij deze zaak ziet en aanschouwt; *kamòda*, gemakkelijk doen zijn, v. d. zich iets gemakkelijk maken, iets zonder de noodige aandacht verrichten.

Mòke, in iets zien; *mòke deï kita*, in een boek zien; *doü mataki mòke*, zij, die gewend zijn (in de boeken) te kijken, z. v. a. wichelaars.

Molu, de maand Moeloed.

Mòne (Mak. *burane;* Bug. *worowane*), mannelijk; *doü mòne*, man.

Mono = *omba*

Montja, geel; ook gebezigd van de huidkleur der inlanders.

Mòo (Mak. *momoró?*), zacht.

More (Mal. *bulat*), rond, rond van omvang, bijv. zooals de stam van een klapperboom; *sa-more doü*, een lengtemaat, zoo groot als de breedte van het lichaam en één arm.

Mori, I. (Jav. *hurip*, Mal. *hidup*), leven; *ku-dòdo wâli weya-ku nâru wâli mori-na*, ik smeek (bid) bovendien dat hij een lang leven moge hebben; *doü labo-na waü-ra made mena, neè rato mpa mamori*, al de volgelingen kwamen om, de prins alleen bleef in 't leven; *kamori*, levend maken; *samori*, *umbu samori*, levend begraven.

II. (Mal. Arab. *murîd*), gewoonlijk met *ana* verbonden, *ana mori*, leerling.

Mòro, I. groenachtig, v. d. *ua mòro*, jonge pinang; *kaleya mòro*, met groenachtigen glans schitteren; *djao mòro*, donkergroen.

II. opwinden, bijv. garen.

Morotaba (Arab. Mal. *martabat*), rang, plaats.

Mòti, zee; *doü mamòti djâla*, zij die het net in zee brengen, gaan visschen.

Mòtji en *kamòtji* (vgl. Jav. *buntĕl*), inpakken, bijeenpakken, wegbergen; *lai taratui waü-ra mòtji*, de ingepakte goederen opnemen; *kamòtji pu ringgi ake*, berg deze rijksdaalders weg; *kamòtji weki*, zich bijeen pakken, zich concentreeren, bijv. eene slagorde.

Moü, afvallen bijv. bladeren, uitvallen; *pili tuta maüne santika mamoü isi mada*, hoofdpijn, alsof de oogappels (uit het hoofd) zullen vallen.

Mu (Mal. enz. idem) = verkorte vorm of genitief van het voornaamwoord van den tweeden persoon.

Mubu (vgl. Mak. Bug. *labú*, meel; Jav. *bubuk*, tot poeder), vergruisd, tot stof en v. d. meel; het meelachtige gedeelte van eene vrucht; *kamubu;* vergruizen, vernietigen, bijv. een land.

Mudi, alléén in *udi ro mudi;* in verhalen = *udi*.

Mudja = *tune*, groote pot om bijv. water in te bewaren.

Mudu (vgl. Bug. *tutung*), afbranden, verbranden; *na-mudu-ra rasa, mpoi mpada*

mena uma ngâha ba afi, de stad brandde af; alle huizen werden door het vuur verslonden.

Muhe-mahe, voortdurend in beweging zijn, zich heen en weer wiegelen of schudden.

Muna (Mal. *tĕnun?*), weven.

Mundo, wijd geopend (van de oogen).

Mundu, mĕlati.

Mura, uitplanten, bijv. de bibit.

Muri, klein soort fluit.

Musu (Mal. *musuh*), vijand, beoorlogen; vgl. *bae, lewa.*

Mb.

Mbaa, I. jaar; *upa mpuru mbaa ntoi-n,* veertig jaar lang.

II. ziekte, meestal voor uitwendige ziekten; *mbaa mada,* oogziekte.

Mbadju, stampen, bijv. rijst enz.; *pala la Mpano wunga mbadju-na mubu,* Mpano nu, was juist bezig met meel stampen.

Mbai, bedorven; *ku-neè dòdo wuwa fòo mambai-mbai di lewi ita ruma-ku,* ik smeek om eene mangga, al is 't ook eene welke bedorven is, uit den tuin van uwe Majesteit; *woü mbai,* stank.

Mbaî (Mal. *buwaya*), kaaiman.

Mbako, koken, spec. rijst koken, (vgl. *lowi*); *wâra bòngi ade balase-ku ake neè kau-ku mbako,* in mijn zak heb ik rijst welke ik wil laten koken; *bè-du sewi-na ta-mbako-ku labo bòngi,* al wat er over is moet gij met bras koken.

Mbala, spoor, voren, sporen dragen van iets; *mbala ntjai,* spoor van een weg; *au-tji haba(r) mai kai nggòmi mandinga labo waü-ra mbala-mbala sarumbu-mu ake? ntjambe kai-na*: *mai kai lamada raa-lambo ba rahi-ku;* wat komt gij hier doen terwijl uw lichaam vol sporen is (bont en blauw ziet); zij antwoordde: ik kom, omdat mijn man mij geslagen heeft; *lambo kambala,* slaan, dat het sporen nalaat, z. v. a. bont en blauw slaan.

Mbale, dikwijls, meestal, gewoonlijk; *gradlab aö-na mbale kapòro kòne daa mapatu,* gradlab beteekent: herhaaldelijk toornig zijn, al geeft het ook geen pas; *katowa rambale kandeu kai ana ede,* de pot, waarin het kind gewoonlijk gebaad wordt.

Mbali, I. (vgl. Mak. *bali* en *maliyang;* Mal. *kumbali*), terugkeeren; *au-du raa-rawimu na-dula deï ra-hidi-na, au-du raa-rawimu na-mbali deï weki ndai-mu,* al wat gij verricht hebt (van tooverij) keere op zijne vorige plaats weder; al wat gij verricht hebt, keere tot u zelf terug; *kambali* = *bali,* doen terugkeeren; *kadula ro kambali ntau doü ai-na kaduha,* verzet u er niet tegen om het eigendom van anderen te doen terugkeeren (terug te geven).

II. = *mbale; na-tjaû-ku mbali dòho labo doü matuwa-tuwa ro âli(m),* hij houdt er van om dikwijls met oudere en wijze menschen samen te zijn.

III. *mbali-elo* (vgl. *elo* en Mal. *balik*), onderste boven.

IV. *mbali-mbuwa,* veranderen; *ai-na mbali-mbuwa ade-mu,* laat uw hart niet veranderen; *nggâra na-midi sara, na-daa-mbali-mbuwa-ra dosa, deï ai-nai kiyâma na-raka mpara naraka siksa,* als hij maar rustig voortleeft en zijne zonden niet veranderen, zal hij op den dag des oordeels de hel met hare straffen verkrijgen. (Het eerste deel der samenstelling komt weer met Mal. *balik* overeen).

Mbalo, eenigszins warm, lauw; *wati hengge-na, ku-dama weya-ku weki-na wati kòne mbalo-na,* zij heeft geen koorts, nu

ik haar aanraak, voelt ze zelfs niet eenigszins warm.

Mbalu, krom bijv. een stuk hout.

Mbâna = *pana.*

Mbangga, *made—,* heelemaal dood; *hadju sa-mpuu mawaü-ra made mbangga,* een boom welke geheel en al dood is, zoowel de takken als de stam; ook gebruikt voor sterven van vele menschen tegelijk.

Mbangi, opperhoofd van minderen rang: *mbangi-ku bata Nggampo, nenti luma ndai sapatu-na matebe,* onze hoofden, de *bata Nggampo* en *nenti luma* zullen (den vorst) tot stevige schoenen zijn.

Mbani, I. (Mal. *barani,* Jav. *wani*), moedig van dieren ook: woest; (*di naraka*) *samena-na binata mambani ndai makantjòki,* (in de hel) zullen alle woeste (wilde) dieren hem plagen.

II. gemelijk, kwaad zijn met iemand.

Mbanta, recht uitgestrekt houden; *natundu mbanta hadju malabo amu ro sanga-n ake,* hij droeg den boomstam met wortel en tak recht voor zich uit; *sambanta,* recht uitgestrekt liggen; *na-èda mpara doü siwe mawaü-ra made sambanta di woha ntjai,* hij zag eene doode vrouw recht uitgestrekt, op den weg liggen.

Mbâra, I. verrot, stinkend.

II. *mbâra-mbuntu* = *mbuntu,* opgezwollen.

Mbari, I. dronken, dronkenmakend; *wâra mbari-na ba bembe,* hij is dronken van de katjoeboeng; *kadi-na edja ro mbari-na lede* het jeuk veroorzakende van de kaladi en het dronkenmakende van de gadong.

II. *mbari-rihu,* geheel omgekeerd (vgl. *mbali*); *mbora pâhu di nggòmi, mbari-rihu ade nahu,* als uw aangezicht verdwenen is, verandert geheel mijn hart.

Mbaro, reinigen, spec. = het Arb. *istindja.*

Mbâru, I. jong, ongehuwd (vgl. *bou*).

II. (Mal. *balu* enz.), ter onderscheiding meestal *mbâru mboha,* van echtgenooten gezegd van wie het huwelijk ontbonden is en wel in 't bijzonder *mbâru melu,* man of vrouw, waarvan het huwelijk door echtscheiding ontbonden is; *mbâru kahi,* weduwnaar, weduwe.

III. *mbâru-mbanta,* overal verspreid of door elkander liggen, (vgl. *mbanta*); *fuu hadju raso mena, mbòo mbali-elo-na ro mbârumbanta-na ra-bòo ba rido-mu,* de boomen liggen alle ondersteboven en door elkander door uw schoonzoon omgekapt.

Mbasi-mbasi (Mal. *bangsi*), soort van kleine fluit van bamboe.

Mbau, steeds verbonden met *rondo;* bijv. *na-waü-ra mbau rondo,* zonder nut, ijdel, bijv. woorden of een werk.

Mbè, het geluid van eene geit, ook gebezigd om eene geit te roepen; *kambè,* blaten van eene geit.

Mbeè (vgl. *mbè* en Mak., enz. *bembe*), geit.

Mbeï (Mal. *bĕri,* enz.), geven; *nggâra ta-neè sa mbeï doü ndei kani-na mòda-ka ai-na hina ba rawi doü,* indien gij iemand iets wilt geven om te dragen, dat hem behoedt tegen tooverij enz.; *nahu neè mambeï-mu sintji inta,* ik zal u een ring met diamanten geven.

Mbèko (vgl. Mal. *bengkok,* Mak. *beko*), krom; *beti raa-lâra na-waü-ra mbèko,* de uitgespannen lijn is krom geworden.

Mbembe, sik, bijv. van eenen bok.

Mbèna, bleek (vgl. Mak. *palisá,* Jav. *biyas*).

Mbengge, krom.

Mbenti, — *wolo,* kapas zuiveren met den boog.

Mbentjo, ongelijk, niet goed, bijv. een cirkel.

Mbere, overstrooming (Jav. *bandjir?*).

Mbètja (vgl. Bug. *pitja*); nat; *faralu-na ndeu na-mbetja mena sarumbu-ta ba oi,* het is verplicht bij het baden dat geheel

uw lichaam nat wordt door het water; *sambètja* in *ina sambètja* = *ina makasusu*, zoogster, min (vgl. *ina samango* op *mango*).

Mbewa, zwaaien met de armen, met een doek.

Mbewi, krom, verbogen.

Mbia, stuk, gebroken van glas- en aardewerk enz., in beteekenis het Mal. *pĕtjah* (vgl. *mbisa*, I.); *ndadi mbia karunu unepingga*, zoodat het geheel in stukken gebroken is, gelijk als een bord; *waü kamubu weya rasa-na, karunu ro mbia-na*, nadat hun land geheel vernietigd en verwoest is; *mbia lopi*, schipbreuk; *ai mambia*, avond (vgl. *ntjü*); *ba bau wati ntene kai-pu mai-na saraka mbia ai ake*, waarom is hij nog niet gekomen, het is toch reeds avond geworden?

Mbintja (vgl. Bul. *bĕntjah*, vergaan), rot, niet gaaf van hout, bouwvallig van een huis; *ndai ruma kâli mamai kasampusampu eḍi ḍi uma mbintja lamada ake*, het is mijnheer de Kali zelf die zijne voeten komt smerig maken (die zich verwaardigt te komen) in mijn bouwvallig huis.

Mbira (*sa-mbira, ḍuwa mbira* enz.), hulptelwoord bij het optellen van matten enz.; vgl. *wira*.

Mbiri, — *tuta*, het hoofd schudden.

Mbisa, I. stuk, afgebroken; *ede-ra mbisa kai ai raa-ḍiki kai*, daarop brak het touw, waarmede hij gebonden was; *danda-na waü-ra mbisa*, het ankertouw is gebroken (vormelijk = Mal. *pĕtjah*).

II. flauw vallen, buiten kennis raken; *ntika na-èda-ḍu wei-na wunga mbisa-na, ede-ra weha kai oi mawa, karète weya kai-ḍu pâhu-na*, toen hij zijne vrouw buiten kennis zag, nam hij rozenwater en besprenkelde daarmede haar aangezicht. (Wellicht hetzelfde woord als sub I?).

Mbò, *mbeè mbò*, bok; *mbeè mbò ake mbeè ama-ku, mbeè wine ake mbeè ina-ku*, de bok is van mijn vader, de geit van mijne moeder.

Mboa, in het water plassen.

Mbobo, koken van water; *ede-ra lao kai-na kapana oi, waü-ra taho mbobo-na*, daarop maakte hij water warm, en toen het goed aan de kook was....; *mbobo ade*, toornig.

Mbòda, I. beginnen; *mbòda rawi*, een werk beginnen; *bid ‘at aö-na mbòda-mbòda nggâhi*, ketterij (lett. nieuwe instelling) beteekent: iets (nieuws of afwijkends) beginnen te zeggen.

II. dienaar van een *rato*, die zijne bevelen overbrengt enz.

Mbòdjo, benaming van het land Bima.

Mbòdu, — *tuta*, het hoofd laten hangen, bijv. van een paard gezegd; vgl. *wodu* en *pambodu*.

Mboha, in het midden zijn (vgl. *woha*); *nggâra mu-teka-si, made ama-m, mu-londo-si, made ina-m, mu-midi mboha-si, made ndai-mu*, indien gij (den boom verder) beklimt zal uw vader sterven, indien gij naar beneden komt, uwe moeder en indien gij in het midden blijft zitten, zult gij zelf sterven.

Mbohi, inmaaksel van vischjes; *leli ro lelo-na na-waü-ra une mbohi katiri*, tot eene brei geworden, gelijk aan ingemaakte katiri visch.

Mboho, druipen, van iets overgoten zijn; *na-mboho kai-ku ba raa*, overgoten zijn met bloed; *na-waü-ra mboho kara labo howi-na*, hij droop van zweet.

Mbòko, krom, bijv. een hakmes; vgl. *mbèko*.

Mbòlo, rond (vgl. Mak. *bodong*); *tòho kai djangka masama-mbòlo*, met een passer eenen overal ronden cirkel trekken; *mbòlo ninu*, middag.

Mbonto, uitgetrokken bijv. kweekpadi; vgl. *wonto*.

Mbòo, omvallen bijv. een boom; *ntika na-ringa-du eli mbòo hadju*, toen hij het geluid van de omvallende boomen hoorde, vgl. *bòo*.

Mbora, verdwijnen (vgl. *mòda*); *wâra djâra-ku mamòda di ade kòla ede*; *ntjambe-na bune-ku pâhu-na neè lowa kai-na mbora di ade kòla ede*, mijn paard is in dien vijver verdwenen; zij antwoordden: hoe is 't mogelijk dat het paard in dien vijver kan verdwenen zijn; *mbora* wordt van vorsten gezegd in plaats van *made*, sterven.

Mboro, beginnen te ontkiemen, bijv. eene kokosnoot; *kamboro*, doen ontkiemen.

Mbòtju (Jav. *bĕsur*), verzadigd.

Mbòto, veel, *doü mambòto*, de menigte; *mbòto asa*, praatachtig; *kambòto*: *hubbu-nniâmi aö-na tjaû makambòto-mbòto maru, hubbu nniâi* wil zeggen: er van houden om zeer veel te slapen.

Mboü, algemeen bekend, beroemd; *na-waü-ra linti di ade rasa ede ba supu mboü taho weki-na wei sangadji ede;* en de geheele plaats was in opschudding, dewijl de schoonheid der vrouw van den prins algemeen bekend was geworden; *kamboü*, algemeen bekend aken.

Mbowo, blaffen van een hond.

Mbuda (Mal. *buta*), blind; *baçar aö-na èda, mustahîl mbuda-na*, baçar wil zeggen: (God) kan zien, het is onmogelijk dat Hij blind is; *afu mbuda*, zeer fijne stof- of kalkdeeltjes, welke de oogen verblinden.

Mbudi, geschubd, ruw; *mbudi une garòso*, geschubd als eene srikaya.

Mbuhu, verward, niet recht, in den knoop van haar, touw, garen enz.; *kambuhu*, verwarren.

Mbui (vgl. Bal. *buwin*), nog; *sa-tebe sara raa-nòno-ta pala pidu mpuru mbaa daa mango, mbui-na matji ro kadòri kadamita*, indien gij één druppel (n. l. uit de Kautzar) gedronken hebt, zult gij in 70 jaren niet meer dorstig zijn en nog een aangenamen smaak hebben; *mbui* wordt meestal met *pu* verbonden gebruikt; *mbui mena-pu wâra-na*, zij waren er nog allen.

Mbuka (schijnt eigenlijk: ongaar te beteekeen), *nggâhi mbuka*, onbekookte taal.

Mbuku (vgl. Mal. *bongkok*), gebocheld.

Mbumba, instorten; *bune santika mbumba doro eli-na, ndadi na-katjihi-ku neè mbumba langi*, het geluid was als dat van een instortenden berg, zoodat zij meenden dat de hemel op 't punt was van in te storten.

Mbumbu, I. (Jav. *bumbu*), kruiderijen.

II. *wua kambumbu*, overladen, te veel inladen.

Mbunta, (vgl. *wunta*), bloeien, bloemen dragen; *djâra mbunta*, bles.

Mbuntu, opgezwollen, bijv. de hand.

Mbure, onbedachtzaam, nalatig; bijv. *ai tòpo-na-ra nèfa-mu, doü mambure*, wil het toch niet vergeten, onbedachtzaam mensch! *kangâha-pu ro kataho-pu budja ro sampari, ai-na-ra mbure mena dòho-mu*, slijpt en maakt de lansen en krissen in orde, laat niemand uwer daarin nalatig zijn.

Mbute, komt alléén voor in: *mbari ro mbute*, z. v. a. *mbari*.

Mbutu, (vgl. *butu*), doorloopende bamboe in de geheele lengte van het huis.

Mbuwa. I. (vgl. *wuwa*), vrucht dragen.

II. in *mbali-mbuwa* en *tambâra-mbuwa*, zie op *mbali*, IV. en *tambâra*.

III. *duwa mbuwa* enz., zie *buwa*.

Mbuwe, stuk, gebroken; *mbuwe di wohana*, in 't midden gebroken; *na-waü mbuwe saraa*, het is geheel en al stuk.

Mp.

Mpa, slechts, alleen maar, nu; *au di ade pòo ede? isi koròma mpa*, wat bevindt zich in dat stuk bamboes? slechts dadelpitten; *ntika na-èda mpa masa ede,* toen hij dit geld nu zag; *ede mpa*, dit slechts. Verbonden met *du, kudu* of *kidi* verandert de vocaal van *mpa* in *u* of *i*, alzoo naast *ka-mpa-da mpu-du, ku-mpu-du, ki-mpi-di.* Ook zegt men voor de welluidendheid: *ampo-mpi-ya;* vgl. *ampo-ya.*

Mpaa, spelen; *mpaa luba,* kaartspelen; *luba mpaa,* speelkaarten; *mpaa rebo* of *mpaa lenggo,* dansen.

Mpabuwa, met geweld iets doen, met alle macht iets verrichten, met alle geweld iets willen; *na-randa mpabuwa-ku doü ede,* hij sleepte dien man met alle geweld voort; *sa-mena-na malonga sara, mpabuwa-pu pula,* bedek zooveel mogelijk elke opening; *nggâra ta-mpabuwa-sa ou,* indien gij hem met alle geweld wilt ontbieden.

Mpada, eindigen, ten einde zijn, op, geheel en al; *ntjòki mpara da ndai mampada ro mpoi,* ellende, die niet eindigen noch ophouden zal; *wati mpada romo waü-na tuu,* hij kan werkelijk in 't geheel niet opstaan; *mena mpada,* allen zonder uitzondering; *ngâha kampada,* geheel en al opeten.

Mpâha (Bug. *para?*), scherp, bijtend, zooals bijv. kalk.

Mpako, kreupel.

Mpâma (Mal. Sanskr. *upama?*), zeer dikwijls met *nuntu* verbonden, verhaal, vertelling, verhalen.

Mpanga, stelen; *saròme mpanga,* steelsgewijze glimlachen.

Mpangga, vechten, van paarden gebezigd.

Mpangi, (vgl. Mal. *angus*), verbrand, verschroeid.

Mpaö, (Mal. *parau,* Mak. *parro*), schor.

Mpara (uit *mpa* en *ra*) = ra; *ede mpara,* daarop, vervolgens.

Mparumpa, klanknabootsing, bijv. voor het vallen van boomen; *kamparumpa,* dat geluid voortbrengen.

Mpasa of *mpasa-mpasa,* geheel versleten bijv. een kleedingstuk.

Mpeè, gebrek hebben; *ai ake ta-mpeè-ra ba da wâra sâhe,* nu lijden wij gebrek, doordien de buffels er niet zijn.

Mpèke, mager; *bune-ku da mpèke kai nahu labo ngâha-ku wati romo ntjihi-na,* hoe zou ik niet mager zijn, daar ik werkelijk niet voldoende te eten heb; *mpèke* van bladeren gezegd, beteekent: dor, droog.

Mpelu, stomp.

Mpèna (Mak. *penja*), plat.

Mpengga, kreupel; vgl. *mpako.*

Mpesa (Bul. *pĕssĕl*), ledig, zonder inhoud; bijv. *fare mampesa.*

Mpida, fijn; *mampida djawa* kruiderijen.

Mpidji, alléén in *mpaa ro mpidji,* spelen.

Mpile, onvriendelijk, stuursch.

Mpinga (vgl. Tumpak. *wĕngĕl;* Mak. (dial.) *bongolò*), doof; *sama' aö-na ringa, mustaḥil mpinga-na,* sama' wil zeggen: dat (God) hoort, onmogelijk is het, dat Hij doof is; *sampinga-mpinga,* hardhoorend.

Mpini, door den neus spreken; *sampini-mpini,* een weinig door den neus spreken.

Mpoi, eindigen, ten einde, op, afgeloopen (vgl. *mpada*); *ntjòki da ndai mampoi,* eindelooze rampen; *na-mpoi-sa mai-na,* indien de komst (der vijanden) afgeloopen is, z. v. a. indien er geen vijanden meer komen; *kampoi,* opmaken; *kampoi bè-du sewi-na,* wat er ook overblijft opmaken; *landa kampoi,* alles verkoopen.

Mpòka, breken, bijv. van een arm of been; *mpòka pidu*, in zeven stukken gebroken.

Mpòngi, I. stom; *kalâm aö-na na-nggâhi Àllah ta'âla, mustaḥîl mpòngi-na;* kalâm wil zeggen: dat God spreekt, onmogelijk is het, dat Hij stom is.

II, = *mpesa*, ledig, zonder inhoud.

Mpòngo, uitvallen van de tanden.

Mpore, vet; *sâhe mampore*, een vette buffel; *kampore*, vet maken, vetmesten.

Mpori, gras; verschillende soorten zijn: *mpori sisi, — ngâme, — paï, — rade-mila, — kabisa toi, — kabisa nae, — karïï, — kalalu, — lòko djanya, — salongga.*

Mporo, alléén in: *kampo ro mporo* = *kampo.*

Mpòso (Mal. *bisul*), puist, zweer; *doü mampòso*, iemand die puisten of zweren heeft.

Mpou = *fou*, nazetten, verjagen.

Mpowa, enkel, alleen, zonder iets meer *lai-na doü matuwa ba ḍonḍo umu-na mampowa-mpowa*, niet alleen door lengte van jaren is men oud; *nggâra na-made-sa natjèpe-ku, nggâra na-supu mpowa-sa, na-loi-ku*, sterft hij, dan moet (de schuldige) hem vergoeden; wordt hij alleen maar ziek, dan moet hij hem genezen; *kòne mpowa*, al is 't ook maar, hoewel; *kòne pòda mpowa lamada ada doü*, al ben ik ook maar een slaaf.

Mpuḍu = *mpara;* vgl. *mpa.*

Mpula, I. gesloten; vgl. *pula.*

II. dom; *ilmu aö-na lowa Allah ta'âla, mustaḥîl mpula-na; kampula*, dom maken, v. d. bedriegen. (Waarschijlnijk hetzelfde woord als sub I.

Mpule, vergeetachtig.

Mpule-mpala, het onderste boven, geheel verward.

Mpuli, voldoende, juist voldoende; *wehaku sewi ndupa-na, na-mpuli-sa ndupa-na wati taho-na*, neem als maat iets over den vadem, want als deze juist een vadem groot is, is het niet goed; *ilmu-na wati mpuli-na*, hunne wetenschap is onvoldoende.

Mpuru (Mal. *puluh*), tiental; *sa-mpuru*, tien; *ḍuwa mpuru*, twintig, enz.

Mpuu = *fuu;* als hulptelwoord, *sa-mpuu, ḍuwa mpuu* enz. *sa-mpuu nggâhi*, een woord.

N.

N = *na*, bijv. *ama-n* = *ama-na.*

Na (Mak. en Boeg. idem; Mal. *nja*), verkorte vorm of genitief van het voornaamwoord van den derden persoon; *ama-na*, zijn vader; *na-taho-ra*, het is goed; *na-èda-ḍu doro maḍèse*, hij zag een hoogen berg.

Nadu, spinazie.

Nae, groot, volwassen, voornaam; *uma manae*, een groot huis; *nae oi*, vloed; *doü matoi mpara doü manae*, hetzij een kind of volwassen mensch; *doü manae*, ook: een aanzienlijke; *nae ade*, begeerig; *nae-nae*, ook: grof; *kanae*, groot maken, groot doen *kanae weki*, zichzelf verhoogen, zichzelf zijn; als groot beschouwen; *kanae sâra*, op eene groote of voorname wijze zich gedragen = hoogmoedig; *kanae eli*, zijn stem verheffen; *kanae ana*, een kind groot brengen, v. d. *ina makanae*, benaming der baboe's van de prinsen.

Nafasu (Arab. *nafsu*), hartstocht, toorn.

Nâha-nâha, hoe langer, hoe meer; *na-nâha-nâha sèke mpaa-na*, zij dansten hoe langer hoe hartstochtelijker; *mu-nâha-nâha kambuhu*, gij verwart het hoe langer hoe meer; *nâha-nâha-na*, wordt verklaard als: opdat(?); *wâra-ka ndai tjengga ḍòho nâah-*

nâha-na wâra kudu ndai lao timba dòho kaimu, (welk geld) gij onder ulieden moet verdeelen, opdat gij iets heb waarvoor gij opium kunt koopen.

Nahi, betel, sirih.

Nahu (Mal. enz. *aku;* vgl. Mak. *nakke*), voornaamwoord van den eersten persoon, gebruikt tegen minderen of gelijken; vgl. *lamada; kanahu,* tot het mijne maken, zich toeëigenen, bijv. iemands goederen.

Nai = *ai* dag, gebruikelijk na telwoorden en in enkele spreekwijzen; *tolu nai,* drie dagen; *sa-nai,* een dag; ook: per dag; *raka-na sa-nai duwa mbuwa rupiya,* hij verdiende twee gulden per dag; *sa-nai-nai,* dagelijks; *sambeya lima wakatu di sa-nai ai marai ro sa-nai ai mangadi,* op den tijd van de vijf waqtu's dagelijks bidden, zoowel over dag als 's nachts; *wâra ai sa-nai,* op zekeren dag; *nai-si* of *nai-s.* morgen, den volgenden dag; *ai-nai-na,* wordt gebezigd bij de namen der dagen; *ai-nai-na djumaà,* Vrijdag, *ai-nai-na ake* = *ai ake,* heden, nu.

Nami (Mal. *kami*), voornaamwoord van den eersten persoon meervoud exclusief.

Nana, plantenlijm, bijv. *nana hadju;* ook wel: etter (Mal. *nanah,* etter).

Nanga (Mak. *binanga*), rivier.

Nangga, de nangka; *nangga karao,* eene soort, welke in het Mak. *rappo tjidù kùmili* wordt geheeten.

Nangi (Mal. *tangis*), weenen, geween.

Nao (Mal. *ănau*), de arenpalm.

Naö, *naö nggâla,* ploegkouter.

Napa(s) (Mal. Arab. adem).

Nâra, I. boom, waarvan het *angsana*-hout komt.

II. (vgl. Mak. *narang,* gewend), gedrag, handelwijze. wijze van zijn; vgl. *sâra,* waarmede het meestal verbonden voorkomt.

Nâri. I. de waterplas, welke zich vormt, wanneer de sawah's onder water staan.

II. *nâri-nâri,* langzaam, zacht; *na-tuü-ra nâri-nâri,* hij stond langzaam op; *nggâra mu-raka sara uma, lòo kanâri-nâri-pu,* werp het, als gij bij 't huis komt, zachtjes neer.

Nâru (Kisser. idem; vgl. Jav. *ladjur,* in de lengte), lang; *duwa djâri nâru-na,* twee vingers lang; *kanâru,* verlengen.

Nasi, vogel.

Nata, heet van smaak, als peper, sirih, enz., bijtend; *wâra sasili di ade bunga, na-luu di mada-ku, na-nata malai-ku iyu-ku,* in die bloem was eene mier, welke in mijn oog gekomen is, wat ik hevig voel bijten; *nata ade,* medelijden; vgl. *ntjii.*

Nawa (Mal. *njawa,* ziel, Mak. *nawa,* denken; vgl. Bug. *ininawa,* ademhaling), ademhaling, adem; *na-kagoro eli nawa-na,* haar adem maakte een snorkend geluid.

Neè, I. (Kisser. idem, Bat. *naing*), willen, op iets gesteld zijn, wil; *batu neè kèse-na,* zijn eigen wil volgen; *nae neè,* begeerig; *doü neè-na,* eig. beminde, v. d. maîtresse, *neè angi labo,* het met iemand houden; *neè-ra* of: *na-neè-ra,* ook = Mal. *hĕndaqlah; indo kapo neè-ra ntjambe kai nggâhi mangâme,* evenwel moet men met beleefde woorden antwoorden; *sa-mena-na mandai rawi na-neè-ra ba tahi,* al wat men verrichten gaat, moet eerst overwogen worden. Ook: zullen, op het punt zijn van, bijna; *na-neè-ra bini pòo ede ba arupiya,* de bamboe was bijna vol guldens.

II. (Mal. *naïk*), omhoog gaan, klimmen; *neè di lopi,* scheep gaan; *kaneè*: *antjo kaneè èse kengge mòti,* door de golven op het strand geslingerd worden.

III. in de tegenwoordige spreektaal =

ndai, I.; *hidi neè maru kai*, slaapplaats; *ede-ra neè nggâhı kai*, daarop zeide hij.

IV. overblijven (vgl. *nggeè*); *sabune-bune-du ra-fati-na neè sa-lòna-pu hadju*, reeds had hij veel omgehakt, toen er nog een boomstam overbleef; *doü labo-na waü-ra made mena, neè rato mpa mamori*, de volgelingen waren allen omgekomen, de prins alleen bleef in leven; *neè satoi*, weinig blijft over, v. d. het scheelt weinig of.

V. de helft van een stuk geweven goed, bijv. *sa-neè tembe, tembe duwa neè* = *tembe sa-ndòo, tembe duwa ndòo*.

Nèfa (Mal. *lupa*), vergeten, *nèfa-nèfa*, voortdurend iets vergeten, v. d. eenigszins verbijsterd zijn, niet wèl bij 't hoofd zijn.

Nekeka, hiernâmaals; *ai-na tòpo-na-ra kakombi, wati-da waü-na horu pala nekeka ba rasulu-llahi*, twijfel er toch niet aan, de gezant Gods zou u hiernamaals niet kunnen helpen.

Nemba (Mal. *sĕmbah, manjembah*), een sĕmbah maken, een sĕmbah.

Nempa (Mal. *tampal, manampal*), verstellen, lappen, ergens eene lap op zetten.

Nene, I. gezamenlijk, met zijn velen; *lao nene mena di uma-na*, zij gingen gezamenlijk naar zijne woning.

II. in: *nae ro nene* = *nae; wâra sa-buwa sangadji na-ntjewi kai-ku labo nae ra nene-n*, er leefde eens een vorst, die in grootheid ieder overtrof.

Nenggi, een klein soort nangka.

Nente, rijden, berijden, bijv. een paard.

Nenti, vasthouden, in de hand houden, bijv. een stok; *nenti toï weya-pu djâra nahu ake*, houd mijn paard eens voor mij vast; *doü malao tako rasa makalai, na-nenti-sa ba doü lao-na raka*, indien iemand, die de vlucht genomen heeft naar een ander land, door hen, tot wie hij gegaan is, teruggehouden wordt; *nenti luma, nenti mòne*, ambtstitels.

Nepi, matras, bultzak.

Neyo, licht, niet zwaar; *neyo marada wolo*, lichter dan katoen; *supu maneyo*, een lichte ziekte; *neyo ade*, verheugd; *kaneyo*, licht achten, geringschatten.

Ni, nadrukswoordje; *taho mpa-ni*, het beste is het; *kòne na-waü tuwa-ni*, al is hij ook oud; *pala-ni* zie *pala*.

Nifi (Mal. *mimpi;* Bug. *nipi*, Jav. *ngimpi*), droomen, droom.

Nii, of *nii kai ade*, haten; vgl. *sarentje*.

Nika, (Mal. Arb. *nikâh*), huwelijk, huwen; *naku ake neè nika labo ana rato*, ik wil met eene prinses trouwen; *kanika*, in het huwelijk verbinden, een huwelijk sluiten.

Niki, voldoende, volkomen (vgl. Mak. *sukkú* en ook: *tjiki*). *Niki ro ndai*, volkomen, bijv. *nggâra wati-sa karawi-na, wati niki ra ndai islâm-na*, indien men dit niet verricht, is de islâm ook niet volkomen; *niki-niki*, allerlei; *maniki-niki pâhu*, van allerlei vorm of kleur; *sa-niki-niki*, elk; *lao lampa kai-na sa-niki-niki kampo*, hij ging naar elke kampong; *na-mboü-ra di sa-niki-niki rasa lowa-na loi doü*, zijne kennis om de menschen te genezen werd in elk land beroemd; *sa-niki-niki galara*, elk dorpshoofd; *kaniki*, volkomen of voldoende maken of doen zijn; *sodi kaniki*, volkomen ondervragen.

Nila (Mal. Skr.), toebereide indigo.

Nina, gluren, loeren, bespieden.

Nintji, wannen.

Ninu, (Bul. *leno*, Bat. *linglom*, Ponosak. *olinu*), schaduw, ook spiegelbeeld; *na-èda ninu ndai-na di ade talaga*, hij zag zijn beeltenis in het meer.

Nipa, de nipapalm.

Nipi, I. (Mal. *tipis, nipis*), dun.

II. (Mal. *pipis, mamipis*), fijnwrijven; *na-weha-ra ròo na-nipi-ku ndai bore kai-na sarumbu-na*, hij nam bladeren, welke hij

fijn wreef om daarmede zijn lichaam te besmeeren; *wadu nipi,* molensteen.

Nira, I. schoon, rein, zonder onkruid; *kanira,* schoon maken; *kanira sa-mena-na masaki,* al wat begroeid en onbegaanbaar is, van onkruid reinigen; *ede-ra tjafi kanira kai taï-na,* daarop veegde hij den drek schoon weg.

II. = *nggâra,* indien; *nira panta-mu bente,* indien gij een benteng opricht; *nira tampuu-mu rawi, ulu waü kakai-mu doü,* indien gij een oorlog begint, zend dan allereerst een gezant; *nira-pu,* evenwel, maar; *fuü-na paramata mabura, nira-pu sanga-na paramata makala,* de stam is van wit edelgesteente, de takken nu zijn van rood edelgesteente; *rawi doü mpa mandai èda weya-mu pala ntjâra-na nira-pu rawi ndai-mu-sa mantjâra wati pala èda-mu,* wanneer een ander iets doet dan ziet gij daarin wat verkeerd is; doet gij zelve echter iets verkeerds, dan ziet gij dat niet.

Nisa, (Jav. *nusa*), eiland.

Niu, (Mal. *njiur;* oud-Jav. *njiû*), kokospalm, kokosnoot. De noot wordt genoemd naar den ouderdom: *niu karonto, niu biru* of *niu tenggo tjinga. Niu* ook een hoog woord voor *tuta,* hoofd.

Niwa = *ani;* bijv. *oi niwa,* honig.

Niya(t), (Arab.) voornemen, plan ook = *tindja,* gelofte, eene gelofte afleggen.

Nò, een slaginstrument, gong.

Noi, clitoris.

Nompa = *toba,* smijten.

Nona (Mal. idem), juffrouw, doch ook voor 't Mal. *nonja,* mevrouw.

Nòno, (Mak. *njónjó*), drinken; *kanòno,* doen drinken, drenken, vgl. *òno.*

Nonto, over een brug gaan brug, vonder.

Nonu, soort boom, in het Mal. *mangkudu* genoemd; *hii nonu ade-n,* het vleesch aan den achterbout van een buffel.

Nori, verklaard als: her- en derwaarts gaan.

Nòro (vgl. Sund. *lĕguk,* Mal *tĕguk*), slok, teug; *ede-ra nòno kai-na kahawa, na-waü-ra tolu nòro upa nòro nòno-na* enz., daarop dronk hij koffie en nadat hij drie of vier teugen gedronken had enz.

Nòte, een stuk grond zuiveren van boomen enz. om het later te bebouwen.

Nòtju (Mal. *lĕsung*), kort rijstblok.

Nòto (Jav. *nutjuk;* Mak. *tottó*), bijten, pikken van vogels.

Nowa, helder; *oi manowa,* helder water; *doü mamada nowa,* iemand met een helder oog, dat wil zeggen: iemand die in de toekomst kan zien, wichelaar.

Numpa, (Mal. *manumpang*), als passagier medevaren op een schip.

Numpu (vgl. Mal. *tumbuk*) = *mbadju,* stampen.

Nuntu (vgl. Jav. *tutur,* mededeelen, zeggen), vertellen, verhaal; *na-nuntu mena-du watu tampuü-na saraka tjumpu-kai-na,* hij verhaalde alles van 't begin tot 't einde; *ede-ra nuntu ro mpâma-na,* dit is het verhaal.

Nuru, I. (vgl. Mal. *djudjur?*), *nggeè nuru,* in het huis van de aanstaande schoonouders wonen om voor de bruid te werken.

II. *hidi nuru kai,* hoog voor: *hidi maru kai,* slaapvertrek.

Nuu, I. (vgl. Jav. *turun*), afkomstig zijn, afkomst; *nuu ro ntuu,* idem.

II. vriend; *nuu nahu nggòmi ede,* gij zijt mijn vriend.

Nd.

Ndaa, een bos (sisir) pisang.

Ndada, ongelukkig, ongeluk aanbrengend = *tjilaka; nafasu-na mandada tjilaka,* haar ongelukkige en verderfbrengende hartstocht.

Ndadi (Mal. *djadi* enz.), worden, ontstaan, geschieden, zoodat. Na woorden als: zeggen, beweren, enz. te vertalen door: dat; *nggâhi-na ndadi lowa*, hij zegt dat hij knap is; *kandadi ruma-t bitjâra*, tot rijksbestierder aanstellen; *kandadi au*, ergens om geven, zich aan iets storen; *na-raho-ku ba daü mantau, wati ngawa-mu kandadi au*, en wanneer de eigenaars (om hunne goederen) vragen, wilt gij u daaraan niet storen.

Ndai, I. dienen tot, zijn tot, om te, en v. d. de mogelijkheid of de noodzakelijkheid eener handeling te kennen gevend; *ndai nepi*, tot matras dienen; *ndawi-ku ndai saninu*, tot spiegel maken; *doü ndai pung-gawa*, hij, die de aanvoerder is; *lao ngupa ndai ngâha ro nòno*, iets gaan zoeken om te eten en te drinken; *wati wâra ndai ntewi ro kasama labo kai*, er is niets wat daarmede vergeleken of gelijkgesteld kan worden; *indo kapo ndai rawi di lewa kai*, voorts, wat men doen moet op het slagveld enz. *indo kapo ndai tangâra-kai âlam ede sa-niki-niki mawâra*, wat de wereld genoemd wordt, is al het bestaande; *ndai kaada-ku* zij moeten tot slaaf gemaakt worden. zie verder Grammatica.

II. = *neè*, IV.

III. zelf, eigen; bij personen vóór het subst. welk het bepaalt; *na-tjuwa-tjuwa tuu rebo mena mpa, ndai* (of *ndai-na*) *ruma-t masèke pòda rebo*, elkeen danste, en de vorst zelf danste het meest; *ana doü malowa-ra karaso weki ndai*, een kind dat zich zelf reeds reinigen kan; *qiyâmu-hu bi nafsi-hi aö-na na-kidi ndai-ndai-na Allah ta'âla*, qiyamu-hu bi nafsi-hi wil zeggen: dat God op zich zelven staat; *lamada ku-ufi ndai-ndai-ku djalitu ake*, ik blies voor mij zelf op deze fluit; *ndai-ku, ndai-mu* en *ndai-na* worden gebruikt als persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden, als men beleefd, doch niet al te eerbiedig wil spreken.

IV. *kandai*, zie aldaar.

V. volkomen, alleen in *niki ro ndai* en *ntjihi-ndai;* zie bij *niki* en *ntjihi;* vgl. *ntai*

VI. in: *ndidi ro ndai*, zie: *ndidi*.

Ndaka, voortdurend, steeds; *mai ka-ra ndede-n parakâra mandede ede ku-waü-ra ngina kai ro ndaka-ra karawi-ku labo doü maraho inga labo ndai-ku*, omdat ik aan dergelijke zaken gewend ben en ze steeds uitvoer voor menschen, die mij om hulp vragen; *wâra-ka ndai ruma ndende ba ana mòne, ruma ndaka ba ana siwe*, opdat hij langen tijd vorst moge blijven voor (onze) zonen, en steeds heer voor (onze) dochters; *kandaka-pu kadale*, doet steeds plaats hebben het onderscheiden = onderscheidt steeds.

Ndake, aldus, dusdanig, (vgl. *ake* en *ndede*); *ntjòki mandake*, dusdanige plagen; *au-tji rawi-mu kandake kai weki-mu ake*, waarom doet gij aldus jegens u zelven?

Ndako (vgl. Jav. *rakĕt*, Mak. *rakki'*), kleven aan iets; *faralu-na ndeu paki ulu waü-ku au-du mandako deï weki*, bij het baden is het verplicht, eerst alles te verwijderen, wat aan het lichaam kleeft.

Ndala, alléén in: *ndoi ro ndala*, goederen, bezittingen (vgl. *ndoi*); *weha kai tlâlim ndoi ro ndala doü*, iemands bezittingen op onrechtmatige wijze zich toeeigenen.

Ndambi, gescheurd; *lodja-na lopi na-waü-ra ntjii ndambi*, de zeilen van het vaartuig zijn stuk en gescheurd; vgl. *ntjii*.

Ndamu, ringworm, soort huidziekte.

Ndanda, in volgorde; vgl. *ndidi, ndindi; sai ndanda-pu sa-niki-niki rasa*, ga in volgorde, alle plaatsen, aandoen.

Ndanga, zoutig, (vgl. *siya*).

Ndano, I. (Mal. *danu*), stilstaand water.

II. alleen in verbinding met *ndiha*, als: *ndiha r(o) ndano* of *ndiha-ndano*, druk, levendig, in beteekenis het Mal. *ramei; na-ndiha-ndano-ra sa-nai-nai eli genda ro nò*, dagelijks was het geluid van trom en gong zeer levendig; *wâra sa-buwa rasa mabou ndadi ade woha sera mandinga labo ndiha-r ndano-na,* er was in het bosch pas eene nieuwe plaats ontstaan, welke zeer druk (welvarend) was.

Ndanti, gras of alang-alang afsnijden.

Ndapo, (vgl. Mal. *rapat,* Jav. *rapĕt*), vast blijven zitten, van iets niet kunnen afkomen; *na-hina-du ba supu ndapo mena rima-na bali bae malabo antju-na,* en hij kreeg eene ziekte, door welke zijne beide handen aan den bovenarm bleven vastzitten.

Ndâra, *ndâra-si* of *ndâra-s*, aanstonds; *na-kau-ku dòdo kani-kani masa-ngganga ndai kani-na kapantia ndâra-s ede,* hij heeft mij bevolen met goud versierde kleederen te vragen, om aanstonds op de bruiloft te dragen; *ndâra-s sangadi* of *ndâra sangadi*, aanstaande nacht; *ndâra-s sambia*, van avond.

Ndâro, alleen met *rindi* verbonden, *rindi ndâro,* zeer donker.

Ndâru, I. *afi ndâru,* vuurvlieg,

II. naam van een boom, in het Mak. *langoting* genoemd.

Ndasa, wonen, bewonen.

Ndau (Mal. *djarum,* Jav. *dom*), naald, naaien; *ngâha ndau wura,* maansverduistering.

Ndawi, iets maken (vgl. *rawi*); *ndawi òha,* rijst (nasi) maken; *ndawi kapa,* een schip maken.

Nde, *a.* = *ndei* = *ndai*, I. *b. nde* of *nde pala,* maar; (vgl. voor deze beteekenis Mak. *maka* en *mangka*); *raka-na sa-nai duwa mbuwa arupiya, nde pala na-karinga-ku wei-n sa-buwa rupiya,* hij kreeg dagelijks twee gulden, maar hij zeide aan zijne vrouw dat hij één gulden ontving; *na-mbòto doü masodi-na, nde wati ngawa ndai-na ana doü siwe ede,* er waren wel velen, die om hare hand vroegen, maar het meisje zelve wilde niet.

Ndede, I. alzoo, zoodanig; (vgl. *ede* en *ndake*); *sandede,* zooveel, zoo zeer; *bidiya-dari masandede ede ba doü mûmin mandai kawei,* alle nymphen (hoeri's), zooveel (als genoemd) zijn, zullen door de geloovigen tot vrouw genomen worden; *kòne bune santika doü ede, sandede-ra tjaû ba lamada ai-na-ti mpara nggâhi wâli ita ruma-ku,* als deze man reeds zoo zeer door mij bemind wordt, laat ons dan niet spreken van u, mijn vorst (d. i. hoeveel te meer gij dan, mijn vorst); *sandede ntoi,* zoo lang als.

II. (Mak. *dédé*), smeden, ijzer of goud; *pande ndede,* smid.

Ndei = *ndai* I. *ta-nenti miro ndei lambo kai*, gij neemt een bamboe in de hand om er mede te slaan.

Ndempà, vechten.

Ndende, lang van tijd, (vgl. *dondo*); *ku-dòdo wâli weya-ku nâru wâli mori-na, ndende wâli umu(r)-na,* voorts bidden wij voor hem, dat zijn leven lang moge zijn.

Ndengga, in iets onmatig zijn; *ndengga labo ngâha,* gulzig; *ndengga labo maru,* overmatig veel slapen.

Ndenta, als een paar, paarsgewijze; *doü mampòso duwa mbuwa manggeè ndenta di lawili-na*, iemand met twee gezwellen, welke zich paarsgewijze op de borst bevinden (bedoeld zijn: de borsten eener vrouw); *au-tji haba(r) mai ndenta kai ana-ku duwa-na ake?* wat is er voor nieuws dat mijne beide kinderen gepaard (te zamen) komen?

Ndere, bruin.

Ndeu, (Mal. *dirus,* Jav. *dus*), baden, zich baden; *ndeu ba howi sarumbu-mu,* uw lichaam (gij) baadt in 't zweet; *kandeu,* zich laten baden, doen baden, bijv. een klein kind baden.

Ndeya, gewoon zijn van iets de last te ondervinden; *waü-ra ndeya ba lambo,* gewend zijn slagen te krijgen; *ku-waü ndeya ba balumba,* ik ben gewoon last van de golven te hebben.

Ndi = *ndai,* I. (naar het schijnt alleen in gedichten voorkomend); *kòne ingge da ndi ruu kai ndinga,* al is het ook zoo, dat het daardoor ons lot niet is te zamen te zijn.

Ndida, ingezakt zijn, in den grond gezakt zijn, zooals bijv. de stijlen van een huis, laag zijn.

Ndidi, steeds verbonden met *ndai,* als: *ndidi ro ndai* of *ndidi-ndai,* volgorde; v. d. bij godsdienstige voorschriften gebruikt als vertaling van het Arab. *tartîb.* (Vgl. Mak. *djidjiri* rij, regel).

Ndiha, druk, levendig; *na-ndiha mantjòki-ku nika ede,* op de bruiloft gaat het erg levendig toe; *kandiha agama,* den godsdienst doen bloeien.

Ndili, zich dicht bij iets bevinden, naderen (vgl. *ḍeni*); *ndadi mpara tada-na daa wârana madja-mu, na-ndili-ḍu nggòmi ba tuna mortaba(t)-mu,* zoodat bekend zal worden dat gij geen schaamte hebt, dan zal eene lage plaats nabij u zijn (zult gij spoedig in weinig aanzien zijn).

Ndindi, I. volgorde; vgl. *ndidi.*

II. *ndindi ati,* een dak maken.

Ndinga, (vgl. *dinga*), te zamen zijn; *da ruü si ndinga aduniya,* indien het ons lot niet is hier op aarde samen te zijn; te zamen met, benevens, tegelijk, en in die beteekenis dikwijls met *labo* verbonden; *sandaka raho rela ro ntjâra labo ina ro ama-ta mandinga labo katuna ro kabawa-ku weki-ta,* draag zorg uwe ouders verlof en vergiffenis te vragen, tegelijk u zelf vernederende; *mandinga wâli ku-waü-ra ipi hompa-ku,* en daarbij, ik ben zeer vermoeid; *kandinga,* te gelijk doen plaats hebben; bijv. *niya(t) kandinga-ku labo oi,* doe de *niyat* tegelijk met het nemen van het water plaats hebben.

Ndiri, zagen, zagend snijden, bijv. iemand den hals afsnijden; *ndiri afi,* vuur maken door met bamboes als 't ware over elkander heen te zagen.

Ndoi, goederen, bezittingen; bijv. *lao sambele ro ngâha-pu sâhe ndoi ndai-mu,* slacht en eet je eigen buffels; *ndoi ro ndala,* idem; *weha kai tlâlim ndoi ro ndala doü,* eens anders bezittingen op onrechtmatige wijze zich toeëigenen.

Ndola, soort plant.

Ndolo, zeer groot, onbeschrijvelijk, bijv. van vreugde.

Ndompa, de eigenlijke beteekenis is onbekend; het komt voor in de uitdrukking: *mandompa mandoro-n,* welke eene verwensching bevat; *mandompa mandoro-n nggâra ku-bade-sa sa-ori-ori pâhu,* hetgeen ongeveer te vertalen is met: ik mag verdoemd zijn, indien ik er iets van afweet.

Ndona, (vgl. *dona*), zeer lang van tijd.

Ndonta, vermelden, verhalen; *ndonta wâli-ḍu matja aka-n ede, na raka-ḍu ḍi hidi gadja,* wij verhalen wederom van den tijger, dat hij bij den olifant kwam; *ba wantju dahu-na ḍeï sa-mena-na ntjòki naraka raä-ndonta ede,* wegens hunne zeer groote vrees voor de vermelde helsche straffen; *ndonta-ra,* soms te vertalen door: laat staan, zooveel eerder (letterlijk zou nog vermeld moeten worden); *ndonta-ra bune santika la Bango kòne bune santika lako,* al was het een hond (zou ik hem als schoonzoon aannemen) dus laat staan Bango.

Ndòo, blad, als hulptelwoord, vgl. *ròo badju sa-ndòo,* een baadje; *sambòlo tolu ndòo*, drie hoofddoeken.

Ndore, liggen, vgl. *dore.*

Ndoro, zie *ndompa.*

Ndòso, de tanden slijpen.

Ndoü, gewoon, wat steeds geweest is.

Ndowa, helderziend, goed van gezicht.

Ndubu, bros, bijv. zooals hout dat door de wormen doorgeknaagd is; overdrachtelijk: verzwakt, bijv. *waü ra ndubu ba musu,* door den vijand verzwakt.

Nduha = *mbumba,* omvallen, instorten; *bune santika eli mabu wadu manduha,* evenals het geluid van eene instortende rots of steenhoop.

Nduku, slaan; vgl. *lambo, boë.*

Ndumba, vervallen, afgebrokkeld; *bente mandumba ro manipi kataho-pu ro katebe-pu,* de vervallen en dunne aardewerken moet gij verbeteren en dikker maken.

Ndundu, steeds voortgaan, steeds, (vgl. *ndaka, ndende); na-ndundu-ndundu mpa rugi-ku,* steeds lijd ik verlies.

Ndupa (Mal. *dĕpa*), vadem, met vademen afmeten; *sa-ndupa,* één vadem; *wati pehena uku ba doü makalai daa ndai punggawa nae mandupa-na,* niemand, behalve de opperbevelhebber kan die afmeten; *kaba ro ndupa,* maat, in 't algemeen; *mandai kanâru kaiku kaba ro ndupa-ku mamai-ra poro,* om daarmede mijne maat, waaraan nog te kort komt, te verlengen, z. v. a. om mijne taak, welke nog onvoltooid is, daarmede te volbrengen.

Nduru, tonder.

Nduu = *ngâha,* maar platter uitdrukking, vreten.

Nduwe, bij elkander behooren van twee zaken, bijv. *doü nduwe,* tweelingen.

Ndj.

Ndjulu-ndjulu (Mal. *djulung* Daj. *djulong-djulong*) soort vaartuig.

Ng.

Ngaḍi (Mal. *malam* voor *malĕm*); *ai mangaḍi,* nacht; *sambeya lima wakatu di sa-nai ai marai ro sa-nai ai mangaḍi,* het gebed op de vijf waqtu's elken dag, gedurende den dag en nacht.

Ngadja, *lao ngadja,* een verkeerden weg bewandelen, verkeerd handelen; vgl. *djadja.*

Ngadji (Jav. idem), leeren, lezen, speciaal godsdienstige boeken.

Ngâha, *a.* (Mal. *makan*), eten, het eten, voedsel; *ngâha òha,* rijst eten, *ngupa ngâha ḍi sori,* voedsel in de rivier zoeken; *ngâha gadji,* voor loon werken; *dòö-na mangâha ba bedi toi,* een afstand zoo ver als eene buks draagt; *madangâha ba loi,* niet door geneesmiddelen te genezen, *doü siwe mangâha ba sura nika,* eene vrouw met wie men trouwen mag.

b. scherp, (wel eig. etend); *kangâha,* scherp maken, slijpen; *kangâha sampari,* eene kris slijpen.

Ngai, den coïtus bedrijven.

Ngâme, fijn, net, beschaafd van iemands woorden; *neè-ra ntjambe kai nggâhi mangâme*

ro mohòrama(t), men moet in beleefde en eerbiedige bewoordingen antwoorden.

Ngâmo (Mal. *gamoh*), pot om water in te bewaren.

Ngamu (Mal. *amuk mĕngamuk*), amok maken.

Ngâna (Mal. *anjam, mĕnganjam*), vlechten.

Ngande, een soort bij.

Ngando, touw, vervaardigd van de huid van een buffel, doch niet samengedraaid; vgl. *pangaro.*

Ngane (Mak. *ane*, *mangane* Mal. *ani*), de draden opzetten bij het weven.

Ngango, opschudding, geraas, geraas maken; *ede-ra mbisa kai-na, na-waü-ra ngango saraa di ade asi,* daarop viel zij flauw, en er onstond eene groote opschudding in het paleis; *doü mangango,* een levenmaker; *kangango = kalingango.*

Ngantji, nerf van een blad; *nahi mantiri ngantji,* sirih met rechtloopende bladnerven.

Nganto, kant, rand, ook de dijkjes tusschen de rijstvelden; *nganto mòti,* zeestrand.

Ngao, kat (vgl. Mak. *meyong*); *kangao,* miauwen.

Ngâra, I. (O. Jav. *ngaran* Jav. *aran*), naam; *doro Putju-lino-ku ngâra-na,* de berg genaamd *Putju-lino; doü mangâra,* iemand van naam; z. v. a. een aanzienlijk persoon; *tangâra-kai, a.* genoemd worden, den naam dragen van; *ake-ra matangâra-kai çifat duwa-mpuru,* deze nn worden de twintig eigenschappen genoemd; *doü matangâra-kai dae Mawadja,* hij die den naam draagt van daëng Mawadja; *b.* noemen, een naam geven; *na-tangâra-kai-du weki-na la Kasipâhu,* hij noemde zich *Kasipâhoe.*

II. eend.

Ngare (Mak. *karisá*), ruw, stekelig, bijv. een baard, v. d. *ngare ade*, ongerust, onlekker.

Ngâri (Mal. *gali*), graven, opgraven.

Ngâro, her- en derwaarts gaan, overal heen; *ra-fou ngâro ba udi,* overal heen vervolgd worden door den leguaan; vgl. *rero.*

Ngaü, ophalen, uit de laagte halen.

Ngau, I. *ngau di,* geoefend zijn in iets.

II. *ngau-na = kombi,* wellicht; *ake-ku ngau-na doü siwe mamidi ro maü,* dit is wellicht eene bescheiden en zachte vrouw.

Ngawa, willen; *doü na-ngawa sara tanaö tunti ro ngadji* enz., indien iemand schrijven of lezen wil leeren; *pili tuta madangawa dengga,* hoofdpijn, welke niet wil wijken.

Ngedja (Arab. *hidjâ,* Mal. en Jav. *edja*), spellen.

Ngeha = *keha.*

Ngehi, groot soort kiekendief.

Ngemo, vliegen; *nasi mangemo ntiri rasa-na nggâhi kai-mu raa-wuwa ade-mu,* door een vogel, welke in de richting van het land (van den vijand) vliegt, moet gij uw voornemen (om oorlog te voeren) bekendmaken.

Ngèna, wachten, afwachten, v. d. bij iets wachten, bewaken; *ngèna kau ro ou,* afwachten totdat men bevolen en geroepen wordt; *tjoü mantau mbeè ngèna-m ede?* van wien zijn de geiten, welke gij hoedt?

Ngende (vgl. Jav. *kere*), bedelen.

Ngènge (vgl. Mal. *gigit*), = *haä,* bijten.

Ngèpa, zich verschuilen.

Ngeri (vgl. Bul. *ure*), lang van tijd, laat; *ai-na ngeri, mai ka ndede-n nahu ake na-hido-ra lòko-ku,* maak het niet te lang, want ik heb honger; *na-kapòro ruma-t ba supu ngeri lao nggòmi,* de vorst is toornig omdat gij zoo laat gaat.

Ngeu, *dòho ngeu,* zitten, zonder er om te geven hoe de plaats is, ergens in zitten; *na-waü-ra ngeu di kalubu,* in het stof zitten; vol stof zijn.

Ngii (Bug. *ngingi*), tandvleesch.

Ngilu (vgl. *ilu* neus), ruiken, kussen; *ede-ra pohu ro ngilu kai-na doü siwe ede,* daarop omhelsde en kuste hij die vrouw.

Ngina, gewoon zijn, gewoonte.

Ngiri, glad, bijv. de haren; *ngâha-ku wati mbòtju-ku, isu wati ngiri-na,* al eet ik, toch word ik niet verzadigd; al wasch ik mijne haren, ze worden toch niet glad; *ngiri une bou ra-garu,* glad, alsof het pas geglansd ware.

Ngoḍa, jong Mal. *muda; amu niu mangoḍa,* jonge klapperwortels.

Ngodja, om iets heen draaien, zooals bijv. een haai om een schip.

Ngodu = *ngoḍa,* jong; *na-ngâha-ra ròo-ròo hadju mangodu,* en zij aten jonge boombladeren.

Ngoḍu (Jav. Mal. *andjun?*), potten bakken.

Ngòlo, I. welriekend, geurig.

II. tot een draad trekken; *ngòlo salaka,* zilver tot draad trekken; *ngòlo huri sâhe neè ngando,* buffelhuid tot draad trekken, (Jav. *ngurut*).

Ngòlu, winnen, winst in 't spel.

Ngontjo (Jav. *kĕtjut,* Mak. *katji*), zuur; *kangontjo,* zuur maken; *kangontjo pâhu,* een zuur gezicht zetten; *sangontjo,* zuur-achtig.

Ngoru (Jav. *arus*), naar visch ruiken.

Ngowa, I. (Bul. *kumua* zeggen?), mede-deelen, vertellen, mededeeling; *ngowa ro teï sara ba doü nggòmi mu-kabantja mpuḍu,* indien men u dit verhaalt en leert, spot gij er mede; *mbeï ngowa kantiri-ntiri-pu nahu au pòda-tji ndai weha,* deelt mij goed mede wat ik toch nemen moet.

II. *ngowa fare,* rijsthalm.

Ngudju, omwroeten: *dana ra-ngudju wawi,* door de varkens omgewroeten grond.

Ngupa, zoeken, *ngupa ngâha,* voedsel zoeken.

Ngg.

Nggabu (vgl. *nggobu*), vol, dicht van de haren enz.; *pâra djâra na-nggabu,* de manen van het paard zijn zeer dicht; v. d. ook overdrachtelijk = *nggâri.*

Nggadi, I. twist, twisten; *sandede ntoi tjampo-na wati-pu wâra-na nggadi-na ma-lai-na-sa metji-metji angi-n,* zoolang zij getrouwd waren hebben zij geen twist gehad, maar steeds in vrede met elkander geleefd.

II. = *langgadi,* spelen.

Nggadu (vgl. Mak. *pikatu*), iets zenden *nggadu sura,* een brief zenden.

Nggâhi, spreken, zeggen, woord, gezegde; *motakallimon aö-na manggâhi-nggâhi;* motakallimon wil zeggen: sprekend zijn, (spreken kunnen); *nggâhi kai* of *ndai nggâhi kai,* waarvan te zeggen is, genoemd worden; *ndede ku nggâhi-kai weha ròmo,* (als het) aldus is, wordt het juist handelen genoemd; *kanggâhi* uitspreken; *ai-na dahu-mu, kanggâhi weya-pu ruu-na ana-ku duwa-n ede,* vreest niet, spreekt het lot van beiden mijne kinderen uit.

Nggâla (Mal. Sanskr. *tanggala*), ploeg.

Nggali (vgl. Bul. *lĕngka?*), zeldzaam; *doü manae ro bora na-nggali-ra daä mafasîq tlâlim pala,* zeldzaam zijn de grooten en aanzienlijken niet slecht en willekeurig; *nggali tjoi-na,* duur.

Nggalo, op de hertenjacht gaan; *na-lao nggalo pala di ade wuba, watu ai masidi waü ngupa-na madju wati wâra raka-na,* hij was in het bosch op jacht gegaan; van den

vroegen morgen af had hij herten gezocht maar niet gevonden.

Nggâlu, muskusdier.

Nggambe, *ai nggambe,* singel of staartriem van een paard.

Nggampo, I. te zamen, vereenigd doen zijn, (vgl. *tjampo*); *waa nggampo djago malabo dobu,* mais en suikerriet te zamen dragen; *na-nggampo-ra eli duwa-na ede,* en beiden vereenigden hunne stemmen.

II. komt voor in de titels: *tureli nggampo.*

Nggâna (vgl. *ana*), baren, van eene vrouw, maar ook gebezigd van een man, een kind krijgen; *wei-n na-wunga nggâna toi-n, na-iwa-ku ana toi-n ede,* zijne vrouw was juist korten tijd geleden bevallen en had haar kindje op den schoot; *kanggâna*: *na-mai raho kanggâna weki-na labo nahu* hij is komen vragen of hij zichzelf tot een kind van mij mocht maken, z. v. a. hij heeft gevraagd om mijn schoonzoon te worden.

Ngganga, met een rooden glans; *kala ngganga,* donkerrood; *masa-ngganga,* goud, vgl. *masa.*

Nggange, kwaadaardig; *mbòto mbaî maïpi-ipi sawai ro nggange-na di ade nanga ede,* vele bijzonder booze en kwaadaardige kaaimannen bevonden zich in die rivier.

Ngganta, I. zwanger.

II. iets overal medevoeren; *na-ngganta rero sampari,* hij neemt de kris overal mee.

Nggao, I. schreeuwen, iemand iets toeschreeuwen; *ntika na-nggao-ku rato: e rato* enz., daarop riep hij den prins toe: o prins enz.; *wâra mpara manggâhi labo nangi nggao sintji ade: ai ruma-e,* enz. anderen wederom roepen weenende en schreeuwende met berouw: O heer! enz.

II. losgaan, niet willen houden, bijv. van een anker.

Nggapi, I. (verwant met Mal. *sĕmpit*, Jav. *rupit* enz. vgl. *api, kapi*), naauw, eng.

II. = *santira*, en evenals deze onderscheiden in: *nggapi doro* en *nggapi wela,* wanneer de stijlen niet uitgehouwen zijn en de dwarsbalken alleen met hoekklampen bevestigd zijn.

Nggâra, indien; steeds met *sa* of *sara* achter het verbum; *nggara ta-èda-sa,* indien gij ziet.

Nggaragente, *lèto nggaragente,* één voor één binden.

Nggaranggonggo, voor- of achtergevel van een huis; *doü nggeè di nggaranggonggo,* hiermede worden menschen aangeduid, die buiten de negorij, in alleenstaande huizen, wonen.

Nggâri, veel, velerlei, verscheidene, van vele en verscheidene zaken voorzien zijn, bloeien (een land); *na-ufi sara ba angi nggâri eli-na malai-lai pâhu* indien zij door den wind aangeblazen worden, geven zij allerlei verschillende geluiden; *niki ro ndai mena akadawa, wati-du nde weha kai ntewi nggâri-na,* alles is daar in overvloed, men kan geen voorbeelden voor de veelheid en verscheidenheid vinden; *lewi manggâri,* een tuin, waarin allerlei boomen staan, een boomgaard; *nggâra na-lampa-sa di fuü hadju mataho-taho nggâri na-sanawa-ra,* als zij kwamen bij mooie boomen, welke vol bladeren waren, hielden zij rust; *kanggâri,* veel doen worden, doen bloeien; bijv. *agama kanggâri kai-ku ngadji kitab,* hij doe door het lezen van den Qorân den godsdienst bloeien; *kanggâri kai-mu mori-mu ntau doü,* gij geeft verscheidenheid en overvloed aan uw bestaan door middel van het eigendom van anderen.

Nggâro, aanplanting; *nggâro dobu,* aanplanting van suikerriet; *di-bè-du lewi ro nggâro doü manggâri-nggâri,* waar ook goed

gevulde tuinen en aanplantingen van menschen zijn.

Nggasa = *nggâri*, doch alleen daarmede verbonden; *nggasa ro nggâri-na dana Mbòdjo*, de bloei van Bima.

Nggati, van een dak voorzien; vgl. *ati.*

Nggawe (vgl. Bug. *awè*) = *deni* nabij; *tanda nggawe ro deni lahe(r) imâm Mahdi*, een teeken dat de verschijning van den Imam Mahdi nabij is.

Nggawi, met den hengel visschen, hengelen, (vgl. *hawi*).

Nggawo, schaduw opzoeken, in de schaduw zijn, (vgl. *hawo*); *kanggawo*, overschaduwen, beschaduwen, in de schaduw doen zijn; *hadju ede sa-mena-na sorka nakangawo mena-ku*, deze boom beschaduwt den geheelen hemel.

Nggawu, benaming van eene kleine inhoudsmaat, bijv. voor olie.

Nggèdo, vurig, geil.

Nggeè, wonen, verblijf houden, blijven; *nggeè di rasa Mbòdjo*, in Bima wonen; *hidi nggeè kai*, woonplaats; *dula mena-ra rato labo doü labo-na, nggeè mpara la Kalai kèse kèse-na*, de prins met zijne volgelingen keerden naar huis terug, Kalai bleef alleen achter; *doü mawâra nggeè ro mori*, letterlijk: iemand die woning en leven heeft, z. v. a. een rijk mensch, *nggeè ada*, letterlijk: als slaaf wonen en verblijven, v. d. dienst verrichten en speciaal: bij een hoog persoon zijn opwachting maken of hem iets mededeelen; *nggâhi kai ba doü woro ede: lao nggeè ada toi-pu labo ruma paduka wâra doü woro, ede-ra lao kai nggeè ada kai ba wâra-na doü woro*, de geest sprak: »ga der koningin mededeelen dat een geest verschenen is", daarop ging men tot haar en deelde haar mede dat er een geest verschenen was.

Nggèko, eigenlijk: rondom zijn (vgl. *hèko*); v. d. *doü manggèko*, benaming voor vrouwelijke hofbeambten, de Mal. *dayang.*

Nggèle, vuil, v. d. *kanggèle edi*, de voeten vuil maken, z. v. a. de moeite doen; vgl. de Mal. uitdrukking.

Nggeli = *nggâhi*, vgl. *eli.*

Nggenda, eene laagte tusschen twee hoogten, in 't midden laag en aan beide kanten hoog, bijv. de rug van een paard.

Nggendi, I. zie *lata.*

II. klein soort mandje.

Nggero (Mal. *kurus*), mager.

Nggète, met iets in aanraking komen, overgaan op een ander, besmetten, bijv. van eene ziekte; *nggète angi*, met elkander in aanraking komen, *sandaka taho-ku oi ede ai-na nggète angi labo oi mafaralu*, pas goed op, dat dit (gebruikte) water niet met het water, hetwelk aan de vereischten voldoet, in aanraking komt.

Nggeya, soort spook, vampyr, in het Mak. *popokang* genoemd.

Nggina (Mal. *gĕnap*), veel, voltallig; *mbeï kanggina-pu*, geef veel.

Nggini, I. (vgl. sub II.) *fare manggini*, rijst met vele mooie korrels.

II. pit, korrel, stuk, alleen als hulptelwoord gebruikt; *isi sisi pidu nggini*, zeven korrels van de sisiplant; *dori wadu sa-nggini* één kleine steen; *sa-nggini-nggini*, elk (van vruchten en dergelijken), vgl. *sa-niki-niki.*

Nggiri, draaien, omkeeren (intrans.) vgl. *kiri.*

Nggobu (vgl. *nggabu*), vol, dicht bezet met; *djenggo manggobu*, een volle baard, *fuu hadju malenggo ro manggobu*, een hooge en rijk van bladeren voorziene boom.

Nggòdu, knagen, bijv. van eene muis.

Nggòke, een woord, waarmede men een kind of ook wel zijne makkers aanspreekt.

Nggoma, schurft, schurftig.

Nggombo = *bonggo*, uithoozen.

Nggome, verwisseld, verruild; *waü-ra nggome,* het is verruild; *kanggome,* verwisselen, verruilen.

Nggòmi, voorn. van den 2^den^ persoon tegen ondergeschikten en lager geplaatste personen of ook bij gemeenzame wijze van spreken gebruikt.

Nggongga, heen en weder gaan; *luu lòsa di uma sigi ro lampa ro nggongga deï ade-na,* de moskee in- en uitgaan of daarin heen en weder loopen; v. d. van het hart: niet bestendig zijn, twijfelen; *na-nggongga ade-na wâra Allah ta'âla ro wati,* hij twijfelt of God bestaat of niet.

Nggontju, springen, van iets afspringen, in iets springen; *nggontju watu tantonga,* uit het venster springen.

Nggore, I. vloerbalk.

II. verruild.

Nggori, los, vrij; (vgl. *hori*) *ai-na kakurana sambeya ro puwasa ampo na-lowa nggori deï dosa,* laat hij niet te kort schieten in het gebed en het vasten, dan kan hij vrij zijn van de zonde; *kanggori,* losmaken.

Nggoru, *nggoru bòko,* dwarsbamboe onder de daksparen en op de daklatten.

Ngguda, in den grond plaatsen, planten, begraven; *ta-tjempe mpudu wuwa hadjumu ake labo isi koròma wâra kada ndai ngguda-mu,* verruil uwe vruchten met de dadelpitten, opdat gij die kunt planten; *lao ngguda oma,* het veld gaan bewerken; *ngguda doü mamade,* een doode begraven.

Nggufa, kleine afdamming in de rivier.

Nggumbu, rand, aarden dam of ophooging langs een kanaal.

Nggumpa, omhoog klimmen, zich ergens omheen slingeren, bijv. planten; vgl. *humpa.*

Nggunggu, I. veranderen.

II. versleten, bijv. een kleedingstuk.

Nggunti (Mal. *gunting*), schaar, knippen.

Ngguntu (Mal. *gĕntung*), een soort aarden vat.

Nggusi (Mal. *gutji*), aarden pot of kruik.

Ngguwu (vgl. Jav. *kuwu*), tijdelijke verblijfplaats.

Nt.

Ntaä, vervolgens, daarop.

Ntadi, I. onderhouden, er op nahouden; *na-batu-ku doü mantadi-na*, hij volgt wien hem onderhoudt, gezegd van een hond, die zijn meester volgt.

II. (Jav. *tandur?*), planten, wat geplant is, aanplanting; *ntadi edja,* kaladi planten; *nggâra wâra-sa djâra ro sâhe mangâha ntadi doü,* indien een paard of buffel van den aanplant van een ander eet.

Ntai, slechts in: *taho ro ntai* en *niki ro ntai;* zie *taho* en *niki;* vgl. *ndai.*

Ntaki, in *niki ntaki,* van alles voorzien zijn, alles volop hebben; vgl. Bug. *sakkå tagi-tagi.*

Ntana, soort plant.

Ntanda, zien, aanzien; *na kidi di dorona madèse ndai ntanda kasaraa lamada ada-na sa-dana Mbòdjo,* (moge) hij staan op een hoogen berg om met een oogopslag ons allen, zijne onderdanen van geheel Bima te kunnen (over) zien; *sa-kâli-si ntanda-na saraa sarome,* zoodra hij hem aanzag begon hij meteen te glimlachen.

Ntando = *tando dòho ntjao ntando,* tegen over elkander zitten.

Ntangga, aan den grond raken, bijv. een vaartuig.

Ntâra, ster; *ntâra maöbu,* komeet.

Ntara-ntodo, vol gaten zijn, bijv. een kist; vgl. *ntodo.*

Ntara-ntuu, bootst het geluid van een in het water vallend voorwerp na, plomp; *kantara-ntuu,* dat geluid voortbrengen.

Ntâri, binden, omwinden, bijv. eene vrucht.

Ntaru, ledig, bijv, van een huis, vgl. *kòbo.*

Ntaru-ntodo = *ntara-ntodo.*

Ntaru-ntoü = *ntara-ntuu; kantaru-ntoü* = *kantara-ntuu;* vgl. *ntoü.*

Ntasa (Mak. *tasá*, Mal. *masak*), rijp, gaar; *masa-ngganga ntasa,* zuiver goud.

Ntau, bezitten, hebben, bezitting, eigendom, rijk; *ntau wei,* gehuwd zijn; *ntau neè,* een wil hebben; *ntau ngâra,* heeten; *kanahu ntau-na doü,* het eigendom van een ander zich toeëigenen; *doü mantau* (en meestal: *doü mantau ro wâra;* vgl. *wâra*); een rijk man; *kantau* = *ntau; Altah makantau çifat duwa mpuru,* God die twintig eigenschappen bezit.

Ntawi of *santawi,* zoolang als; *ntawi* (of *santawi*) *wati-pu deni-n,* zoo lang hij nog niet in de nabijheid is.

Ntedi = *ntadi,* doch alleen daarmede verbonden, als *ntadi ro ntedi.*

Ntèko (Vgl. Mak. *teko* bocht; *djeko* krom), krom, gebogen, niet recht; *kantèko,* krom doen zijn, krom maken; vgl. *ntuku.*

Ntene, toch; *ba bau wati ntene kai-pu mai-na saraka mbia ai,* waarom is hij tot op den avond toch nog niet gekomen; *kòne pòda wati kasi ade-mu ku-raho ntene-ku sa-waü-waü kasi-ade-mu labo nahu,* al zoudt gij ook in 't geheel geen medelijden gevoelen, verzoek ik u toch zooveel mogelijk medelijden met mij te hebben; *ede ntene mpa rawi-na wai ede,* dit toch = zoo toch deed de oude vrouw.

Ntewi, voorbeeld, tot voorbeeld stellen, gelijken, gelijkstellen; *ni 'mat da ndai weha kai ntewi,* heerlijkheid, waaraan niets gelijk is, waarvan geen voorbeeld bestaat; *wati wâra ndai ntewi ro kasama labo kai,* niets kan met hem gelijk en op eene lijn gesteld worden.

Nti = *ti.*

Ntika, I. schoon, fraai; *târe mantika,* eene mooie schaal.

II. *a.* plotseling; *na-waü-ra made mena doü, ntika-ntika na-mbòo mpa di sareï,* de menschen zijn gestorven, terwijl zij plotseling op het erf neervielen; *b.* toen, vervolgens; *ede-ra tuü maka, ntika na-hina upa-ku ana ra-tonggu-na ede,* daarop begon hij te dansen en toen trapte hij bij ongeluk op het kind dat door hem bewaakt werd; toen (lorsque) *ntika na-dula-mpara udi ede, na-èda-ku ana-na na-waü-ra made,* toen de leguaan terugkeerde en zag dat zijn kind dood was, (toen sprak hij enz.).

Ntinde, soort harpoen.

Ntiri (Mal *tudju*); recht op iets aanloopend, juist ergens heen gericht zijn, juist, precies, *kafero ati mantiri labo ntjai,* het uitstekende gedeelte van het dak juist bij de deur; *oi malao ntiri rasa-na,* een water (rivier) dat recht op hun land aanloopt; *lao ele ntiri,* recht oostwaarts gaan; *ròmo ro ntiri,* rechtvaardig; *kantiri* in de juiste richting brengen, juist doen zijn; *weki ede kantiri-ku labo qiblat,* richt u naar de qiblat; *bedi kantiri,* raak schieten; *mbeï ngowa kantiri,* juist kennis geven; *santiri,* met opzet, opzettelijk.

Ntodo, met gaten zijn, doorstoken zijn; vgl. *todo.*

Ntoi, lang van tijd, langdurig, lang ergens blijven; oud, vroeger, *upa mpuru mbaa ntoi-na,* veertig jaar lang; *nggâhi mantoi,* de oude taal van Bima (ook voor het oude schrift); *'hawo ndai ntoi kai,* schaduw, in welke men lang vertoeft; *sa-ntoi-*

ntoi-na, steeds, altijd, het Mal. *sa-lama-tamanja, ede mpa mandai rawi-na sa-ntoi ntoi-na,* zóo deed hij steeds; *kantoi,* langdurig doen zijn, lang maken; *wii kantoi di ade rasa,* toelaten dat iemand langen tijd in een land vertoeft.

Ntolo, buil, bult.

Ntomo, hulptelwoord, gebezigd bij het tellen van klapper-bladen.

Ntori, beginnen te bloeien.

Ntoro, filtreeren.

Ntoü, geluid van een vallend voorwerp, bijv. eene kokosnoot; *kantoü,* dat geluid voortbrengen.

Ntowa, soort plant.

Ntuba, amok maken; vgl. *ngamu* en *tuba.*

Ntuda, klutsen, bijv. eieren.

Ntuku = *ntèko,* krom, gebogen; *ntuku-ntèko* of *kantuku-ntèko,* krom, onrechtmatig handelen.

Ntuma, voltallig, iets, waaraan niets ontbreekt; *kalo mantuma ndaa,* een volle kam pisang.

Ntumbu, *ntumbu labo,* aantreffen, ontmoeten, vinden,; *na-kau lao ngupa di sa-niki-niki rasa, nde pala wati-ra ntumbu labo-na,* hij beval hem in elke plaats te zoeken, maar men trof hem niet aan; *ede-ra lampa kai-na, na-ntumbu wâli labo nonto,* daarop ging hij voort en hij kwam wederom bij eene brug.

Ntura, puntig maken, aanpunten; *ntura putju karumpa,* de punt van een houten sandaal maken.

Ntuu, I. gaan zitten, zich nederzetten, van vogels.

II. bereiken, aanraken, tot aan *ilu ro tantangga sama-sama ntuu-ku di dipi,* neus en voorhoofd moeten gelijktijdig de mat aanraken; *di ai ntuu kai ba oi,* wanneer (het lichaam) door het water bereikt wordt, wanneer het water met het lichaam in aanraking komt; *na-ntuu-ra Mbòdjo,* hij bereikt Bima; *kantuu,* doen bereiken of aanraken, met elkander verbinden, bijv. twee woorden.

III. in *nuu ro ntuu,* zie *nuu.*

Ntuwu, voortdurend, steeds en bij voortduring plaats hebben.

Ntj.

Ntjada, hakmes

Ntjae, verbrijzeld, vergruisd.

Ntjafa, (vgl. Mal. *dampar,* stranden; Mak. *sampará,* blijven hangen), in iets hangen blijven, bijv. in de takken van een boom; over iets heen hangen, vastraken, van een schip; *na-lao ntjafa-ra di sa-buwa nisa,* hij spoelde op een eiland aan; vgl. *tjafa.*

Ntjai, I. weg; *bè-ku ntjai malao èse Kòlo,* waar is de weg naar Kolo?

II. deur; *ede ra hengga kai-na ntjai, lòsa ngemo mena kai nasi ede,* daarop deed hij de deur open en alle vogels vlogen weg; *ntjai lawa,* de deur in de poort.

Ntjaki, geheel en al; *madentjaki,* morsdood; *mbuda ntjaki,* geheel blind, stekeblind.

Ntjamba, zie *ntjaru-ntjamba,* vgl. *santjemba.*

Ntjambe, antwoorden, andwoord; *nggâra na-waü sara nggâhi ina ro ama, neè-ra ntjambe kai nggâhi mangâme ro mahòrama,* indien de ouders gesproken hebben, moet men in beleefde en eerbiedige bewoordingen antwoorden.

Ntjambu (vgl. Jav. *tjampuh*), vermengen; *ntjambu angi*, zich vermengen, handgemeen met elkander worden, bijv. twee legers

Ntjanga, gevorkte tak of stengel; *nahi pidu ntjanga*, zeven betelstengels. Ook gebezigd voor tak van eene rivier of een weg; *wati lao batu-na di ntjai lampa kai ba ama ro ina-na na-lampa kai-ku watu ntjanga makalai*, hij volgde niet den weg, welken zijne ouders gevolgd hadden, maar hij ging langs een anderen tak van den weg, vgl. *ntjangga* en *sanga*.

Ntjangga, zich in takken splitsen van een weg; *ntjai ede na-ntjangga duwa*, die weg splitst zich in twee takken; *ntjai mantjangga*, kruisweg; vgl. *tjangga* en *ntjanga*.

Ntjango, bakken, braden.

Ntjao, I bij elkander komen, elkander ontmoeten, elkander raken; *ndadi na-ntjaora rera nggòmi labo rera nahu*, zoodat uwe tong bij de mijne komt, of de mijne raakt; *ampo ta-kau-ku nòno ntjao asa labo ròpe-na*, daarop laat gij hem drinken, terwijl de mond de schaal (van het ei) aanraakt; *dòho ntjao ntando*, tegenover elkander en elkander aanrakende zitten; *na-waü-du horu ntjao ita ba sa-mena-na nabi*, en gij zult geholpen zijn door alle profeten te zamen (eig. bij elkander komende); *kantjao*, bij elkander doen komen, bij elkander brengen, in aanraking met elkander brengen, elkander doen raken; *diki kantjao kèto*, vastbinden, en de staarten elkander doen raken, z. v. a. bij de staarten aan elkander vastbinden.

II. strijden, vechten.

Ntjâra (Mal. *salah;* vgl. *sâra*), mislukken, mis zijn, verkeerd zijn, fout, schuld; *rawi doü mpa mandai èda weya-mu pala ntjâra-na, nira-pu ndai-mu-sa mantjâra wati pala èda-mu*, van wat een ander doet, ziet gij wel het verkeerde in, maar als gij zelf verkeerd handelt, ziet gij dat niet in; *na-ntjâra kai-ku ba doü siwe*, en de vrouw handelt daardoor verkeerd; *raho ntjâra*, eene elliptische uitdrukking: om vergeving vragen.

Ntjâra-ntjao (uit *ntjâra* en *ntjao* dus eig.: elkander misloopen), verschillen, onderscheiden zijn, verschil hebben, met iemand twisten; *na-ntjâra-ntjao labo-ku samena-na mabou*, (God) is onderscheiden van al het geschapene; *nggâra wâra-sa doü mantjâra-ntjao ro ròpo sama angi ndai-na*, indien er personen zijn, die onder elkander verschil en twist hebben.

Ntjâra-ntjuwa, mislukken, niet kunnen doorgaan; *na-ntjâra-ntjuwa-ra kaà-ta doü ake, nai sidi ampo ta-kaà*, (heden) kan de verbranding van dien man niet doorgaan, morgen zullen wij hem verbranden; *oi mantjâra-ntjuwa* = *oi masâla-sâla; kantjâra-ntjuwa*, doen mislukken.

Ntjare, zich het monopolie van den verkoop van de eene of andere waar toeëigenen; iets met dwang voor een zeer hoogen prijs verkoopen; *wati pòda-pòda lowa-na ana ruma-ruma ro ana rato-rato makarawi-na rawi ntjare malai-na-sa ruma-ta sangadji mpa*, geen afstammeling van een vorst of rijksgroote kan het recht van alleenverkoop uitoefenen, alleen de Sultan kan zulks; *ntau doü mpa ndai luku-leko, weli paralente, ntjare, biko-bako*, de goederen van anderen eigent hij zich op onrechtmatige wijze toe (door) met dwang voor een geringen prijs in te koopen, en met dwang voor een hooger prijs te verkoopen en allerlei bedriegerijen te plegen.

Ntjaro, uitscheppen, namelijk: de visch uit een fuik.

Ntjaru-ntjamba, overal verspreid, verstrooid, *kantjaru-ntjamba*, overal verspreiden, verstrooien.

Ntjaru-ntjinggi, druppelsgewijze uitkomen, in druppels neervallen; *lòsa ntjaru-ntjinggi oi mada-na,* zijne tranen kwamen in druppels te voorschijn; vgl. *kataru-tebe.*

Ntjau, alleen maar, slechts, niets anders dan, geheel en al, al te maal, steeds maar; *mawâra ḍi àde pòo ede, ampo-sa masa arupiya ntjau,* dat wat zich in die bamboe bevond, was immers niets anders dan guldens; *weki ntjau,* eigenlijk: niets anders dan het lichaam v. d. naakt; *malao ntjau,* gaan, zonder iets te bereiken, v. d. nutteloos, *nggàhi malao ntjau,* nutteloos gepraat, ijdele woorden; *kau-pu kamori mena doü maramade ntjau ede,* beveel hem de gestorvenen al te gaar weder levend te maken; *nggâra wati sara kani ro batu ḍi sa-mena-mena-na raa-kanta ntjau kai-na ede,* indien men geen gebruik maakt en niet opvolgt al hetgeen door (de ouders) geboden wordt.

Ntjeba, open staan, geöpend; vgl. *seba.*

Ntjèko (Mak. en Bug. *tjeko* en *djeko*), krom, gebogen; *kantjèko,* krom maken, buigen; *lâri ba nahu mu-lowa wâli-ku kantjèko,* hetgeen door mij uitgespannen is, kunt gij wederom krom maken; *bitjâra kantjèko,* een onrechtvaardig vonnis vellen.

Ntjele = *santjihu,* ongelijk, met hoogten en laagten, getand, zooals bijv. eene zaag.

Ntjemba, overvloedig, meer dan voldoende, ook: meer dan behoorlijk.

Ntjengga, scheiden van man en vrouw, echtscheiden; vgl. *tjengga.*

Ntjenggu, zich afscheiden van, verschillend zijn met; vgl. *ntjengga.*

Ntjera, algemeen, gewoon, en v. d. goedkoop.

Ntjewi, overtreffend, meer dan, zeer buitengewoon; *na-balo mantjewi-ku,* het is zeer geurig; *wâra sa-buwa kòla na-ntjewi kai-ku ba taho,* er was een vijver, welke (elke anderen) overtrof door schoonheid = een zeer schoone vijver; *na-ntjewi upa kaki ḍèse-na,* hij was meer dan vier voet hoog; vgl. *sewi.*

Ntjidi, *oi ntjidi,* rijstwater, stijfsel.

Ntjihi, voldoende, juist goed, juist; *uta daa mantjihi siya,* visch, welke niet voldoende gezouten is; *nggâhi mantjihi,* een juist gezegde; *ntjihi-ndai-na nggòmi ake, pala bia weya tuta-mu,* gij verdient dat ik u den kop insla (vgl. *ndai,* V.); *ntjihi-ntjao* = *ntjihi; nggâra na-ntjihi-ntjao-sa tjoi-na ku-landa mpa,* als er een voldoende prijs voor (geboden wordt) verkoop ik het; *ta-lambo kantjihi-ku,* gij moet op voldoende wijze (terdege) slaan; *tarima weya ba Allah-ta ʿâla kantjihi-ntjao-na loi ede,* het behaagde God, het geneesmiddel eene goede uitwerking te laten doen; vgl. *tjihi* en *tjiki.*

Ntjihi-ndai, zie *ntjihi.*

Njjihi-ntjao zie *ntjihi.*

Ntjii, I. (vgl. Jav. *silĕp*), verdwijnen; *na-ntjii liro,* de zon verdwijnt, het is avond = *na-mbia ai.*

II. (Sund. *soëh,* Jav. *suwek*), gescheurd, verscheurd bijv. een sarong, een zeil; *ntjii ade,* medelijden.

Ntjimbi, herstellen, repareeren (vgl. *tjimbi*).

Ntjimi, verzakt, in den grond gezakt bijv. eene paal van een huis; verborgen, geheim, vgl. *tjimi.*

Ntjiya, *dungga ntjiya,* soort citroen.

Ntjòbe, met afgebrokkelden rand, gekerfd; Mal. *sumbing.*

Ntjòki (Mal. *sukar* vgl. Jav. *sukĕr*), onaangenaam, lastig, moeielijk, last, moeite, kwelling, soesah; ook: erg, zeer; *ndiha mantjòki,* erg druk; *ḍihi mantjòki,* erge vreugde, zeer groote vreugde; *kantjòki,* kwellen, plagen.

Ntjongga, ongelijk, oneffen.

Ntjonggo, schuld, eene schuld maken;

lao ntjonggo, eene schuld gaan maken = ter leen vragen.

Ntjora, aanstooten, aanbonsen; *ntjora angi*, tegen elkander aanbonsen, bijv. twee vaartuigen. (Ook wel eens voor *kantjora?*).

Ntjore, en *kantjore*, met zijn velen, in tegenwoordigheid van velen; *mandai waa ntjore ro waa sama-na*, hetgeen met velen (of: in tegenwoordigheid van velen) en te zamen gebracht moet worden; *ba supu bunga-na lepi kantjore-ntjore ba doü;* dewijl de bloemen door de lieden met hun velen ontrukt waren; *ta-kaà kantjore-pu;* laten wij hem, in veler tegenwoordigheid verbranden.

Ntjubu, ergens in of onder door kruipen; *ntjubu deï wombo uma-na, luu watu da lòsa watu do*, door de ruimte onder zijn huis kruipen, aan den Noordkant binnengaande en aan de Zuidzijde uitkomende; *lampa ntjubu di wombo hadju*, onder de boomen doorkruipen; vgl. *tjubu*.

Ntjumbu = *ntumbu*.

Ntjuna, (Mak. *lasuna* ui), witte ui.

Ntjundu, klagen, eene klacht indienen; *wati lowa-na waa wuwa nggâhi ntjundu ba doü makalai malai-na-sa galara ndadi mawaa-na wuwa nggâhi ede, ampo na-tarimaku ba bitjâra*, niemand dan het dorpshoofd kan eene klacht inbrengen, dan eerst wordt zij door het gerecht aangenomen; vgl. Mak. *tuduh*.

Ntjuwu, gewond; vgl. *suwu; kantjuwu*, wonden.

O.

O = *i*, nadrukswoordje; *ndede-o*, aldus; *na-busi-o marada oi*, dat het koeler zij dan water.

Òbu (Bul. *awun;* vgl. Mak. *umbu*), rook, walm; *na-waü-ra òbu saraa nggâhi-na*, hij spreekt veel niets beteekenende woorden.

Òha, gekookte rijst; vgl. *ngâha*.

Oi (Mal. *ajĕr*), water; *kaoi*, bevochtigen; *kaoi kai tuwa ngontjo*, met zuren palmwijn bevochtigen.

Òka (Mak. *ayoka*), juk voor buffels; *sâhe sa-òka*, een juk d. i. twee stuks buffels.

Òke, stikken, stikken ook iets in het verkeerde keelgat krijgen; *òke ba pèke uta*, door eene vischgraat stikken.

Òko, I. (Mak. *okong*), mandje van rotan voor een pot.

II. buigen bijv. het hoofd.

Òle, uitwringen, bijv. goederen, welke gewasschen zijn; samendraaien, bijv. touw (Mal. *pulas*); *òle ro pòde* (vgl. *pòde*) = het Mal. *putar-baliq*); *weha ntau kai òle ro pòde*, goederen door allerlei bedriegerijen zich toeëigenen; *òle-kapòle* = *òle*, samendraaien.

Olowa (Mak. *olowang*), voorsteven van een vaartuig.

Oma (Mak. *huma*), droog rijstveld.

Omba, *pudendum muliebre*.

Ombo, vischvijver; *mu-ngâha-ku londe ede, ombo-na doü wâli*. indien gij visch eet is het wederom uit den vijver van een ander.

Òmo, water in den mond houden; vgl. Bug. *omang*.

Ompo, soort vaartuig met vlerken, iets grooter dan een *sampa*.

Ompu; *a*. Bul. *opo;* Bug. *opu* heer), grootvader; vgl. *wai* en vandaar ook in 't algemeen oude man; *b*. kleinzoon en

in deze beteekenis ook *ompu siwe*, kleindochter.

Òne (Bat. *uli* voordeel, Mal. *olih*, Jav. *oleh*, verkrijgen), nut voordeel; *òne-na ba sampari ede nggâra turu kai-sa doü, na made lalo mpa*, het voordeel dezer kris is, dat, indien gij er mede naar iemand wijst, hij terstond sterft.

Òno = *kanòno*, doen drinken, drenken bijv. een dier.

Ongge, waterschepper; gaijong; *oi sa-ongge*, water ter hoeveelheid van een waterschepper.

Òo (Bug. *awo*), bamboe; *òo todo*, (het Mak. *bulo pattung*) *òo paï, òo ai, òo ragi*, soorten van bamboe.

Òpu, doorslikken.

Ore veel, talrijk.

Ori, I. (vgl. Bug. *ure* in *ama ure*), oom van vaderszijde.

II. hulptelwoord (oorspronkelijke beteekenis onbekend) nooit van stoffelijke voorwerpen gebezigd; *madja ara dunia ake sa-ori madja ḍei ahera pidu mpuru ori*, de schaamte welke hierop aarde één is, zal hiernamaals zeventig zijn; *masaori-ori pâhu*, het een of ander; *ḍuwa ori kai-na, tolu ori kai-na* enz. = *ḍuwa kai-na* of *ḍuwa mbuwa kai-na*, ten tweede, ten derde.

Oro, medevoeren, medesleepen, van water gebezigd; *koha tuta-na oro tja awa ba oi, lao-lalo ra awa mòti*, zijn schedel werd naar beneden (de monding der rivier) tot aan de zee meegevoerd.

Oru, I. moeson, tijdstip; *oru bara* westmoeson; *raka-pu wura oru-na*; toen de maand, het tijdstip (harer bevalling) aangekomen was.

II. *lao uru*, dienst verrichten; verplicht werk præsteeren.

III. = *boru*, I., emmer.

Òsa (Jav. *usap*), wrijven, afvegen, schoonmaken bijv. het hoofd.

Òsu, voorraad op reis, reisgeld; *òsu ro siya*, allerlei voorraad voor de reis (*siya* heeft hier oorspronkelijk de beteekenis van zout gehad).

Òtjo, lossen bijv. een pand, een gevangene, losgeld.

Òto (vgl. Jav. *atĕr*), begeleiden; *òto ro waa*, speciaal den aanstaanden bruidegom naar het huis zijner schoonouders brengen.

Òtu, I. *òtu boru*, een emmer maken van 't een of ander; *òtu kabaho*, een emmer maken van pinangscheede.

II. *òtu mada*, de oogen sluiten; v. d. *òtu* eene hooge uitdrukking voor *maru* slapen.

Ou, roepen, ontbieden; *lao ou-pu doü mamòti djâla ede; ede-ra lao ou kai, mai-ra doü mamòti djâla*, gaat de visschers roepen! daarop ging men hen roepen en zij kwamen.

Owa, I. blauw.

II. metalen smelten, gieten.

P.

Pà (Mak. idem uit het Holl. *pacht*), pachter.

Paa (Mal. *pahat*), beitels.

Pabelo (vgl. Mak. *tau belo*), zeeroover.

Pabule (vgl. Mak. *bulekang*), draagstoel; *pabule tongko*, overdekte draagstoel.

Padasa (Mak. *padasang*), steenen waschbak bij eene moskee.

Padati (Jav. *pĕḍati*, tweewielig voertuig), *mariya*, affuit van een kanon.

Padere, komt alleen voor in: *paï padere*, zeer bitter.

Padewaka (Mak. *padewakang* of *paduwakang*), soort vaartuig.

Padi, I. meestal *padi-padi*, en ook *kapadi-padi*, iets met tusschenpoozen doen; *puwasa kapadi-padi*, met tusschenpoozen vasten.

II. de vakken waaruit de wand van een huis bestaat.

Padingi (Mak. *padinging-dinging*), deksel van een *padja* bamboezen schaal of presenteerblaadje.

Padja, I. breed, ruim, uitgestrekt; *sera daa mantau sumpu padja-na*, een veld, dat eindeloos uitgestrekt is; *kapadja*, ruim maken, ruim doen zijn.

II. tijd of gelegenheid hebben.

III. (Mak. *padjá*), bamboezen schaal.

Padjâla (Mak. idem), soort visschersvaartuig.

Padjamba, zie *djamba*.

Padjana (van het Mak. *padjannang*), lamp.

Padjo (vgl. Mal. *ayun*). wieg, wiegen, schommel.

Padju (Mal. *payung*), zonnescherm; *sapadju Mbòdjo*, zoover de zonnescherm van Bima reikt d. i. het geheele land van Bima.

Pado (Jav. *padon*), hoek.

Padòko = *padòli*, gierig.

Padòli, gierig.

Padoma (Jav. Mal. *padoman*) kompas.

Padowa = *tuu; na-waü-ra padowa watu maru kai-na*, hij is van zijne slaapplaats opgerezen; ook fig. zich verheffen.

Paḍu, natuurlijke spoor van een haan.

Paḍuka (Mal. Sanskr.), benaming van den vorst; *ruma paḍuka*, de echtgenoote van den sultan.

Paḍupa (het Mak. *padupâng*), wierookvaatje, ook een komfoor waarop gloeiende kolen gelegd worden.

Paë, angel, met een angel steken.

Pagae, soort vaartuig.

Pagege = *padòli; hubu 'l buchli aö-na tjaû pagege ro padòli.*

Pàha, I. (Jav. *pakan*), voederen, te eten geven; vgl. *ngâha*.

II. (Mal. *pakan*), inslag bij het weven.

Pahe, op iets toeschieten, bijv. een roofvogel op zijne buit.

Pàhu (uit het Mal. Sanskr. *rupa?* voorkomen, soort; Mak. aangezicht, soort). voorkomen, aangezicht, soort; *watja pâhu*, het aangezicht wasschen; *ta-ndawi-ku òha upa mbuwa pâhu, mabura makala mameè mamontja*, gij maakt vier soorten rijst: witte, roode, zwarte en geele; *sapâhu*, van één voorkomen, v. d. gelijken; *na-sapâhu rahi ndai-ku labo ndai-mu* mijn man gelijkt op u.

Paï, (Mal. *pahit*), bitter, *paï ade*, ongeduldig; *paï ade-mu wati ngèna-ngèna-mu angi*, gij waart zeer ongeduldig, dat gij niet op elkander wachttet.

Pai ook *pai-pai*, veronderstel, gesteld dat; *pai wâra made nde mamori wâli*, gesteld dat de dooden weder in het leven konden terugkeeren.

Païya of *païya-iya* (vgl. Mak. *riya*), juichen, hoera roepen.

Pake, = *rima*, vingerknokkel; vgl. *pèke*.

Pakeke = *mpabuwa*.

Paki, wegwerpen, verwerpen, verbannen; *ede-ra ao kai ba doü ede, na-èda-ku pala wadu, ede mpara paki-na*, daarop namen zij het in ontvangst, maar toen zij bemerkten dat het slechts een steen was, wierpen zij het weg; *lao mbeï kai ba nahu ntika na-paki ao-ku*, ik ging het hun geven, maar zij wierpen het, nadat zij het aangenomen hadden, plotseling weg; *paki au-ḍu mandako deï weki*, verwijder hetgeen aan het lichaam kleeft; *paki doü mantjuwu*, de gewonden wegwerpen, z. v. a. verwaarloozen, onverzorgd laten; *paki rasa-na*, zijn land verlaten.

Pako, padiesnijden.

Paku (Mal. idem), spijker.

Pala, I. = *lambo, boë*, slaan; *pala bia tuta-na*, zijn kop stuk slaan.

II. evenwel, nu, echter, maar, doch, toch, dan; *kòne na-èda-ku ba mada-na, ade-na pala mambuda*, al ziet hij het met zijne oogen zoo is zijn hart evenwel blind; *na-mpinga-ku pala lako ake* deze hond is doof; *pala ina-na wunga medi-n*, de moeder nu was juist aan 't spinnen, *nde pala*, maar; vgl. *nde; pala-ni*, uitroep, z. v. a. helaas, ach.

Palada, (het Mak. *paladang*), soort bordes voor aan het huis.

Palana (Mal. *pĕlana*), zadel.

Palando (het Mal. *palanduk*), dwerghert.

Palanu, de plaats aan armen en beenen waar ringen gedragen worden; het Mal. *pĕrgĕlangan*.

Palari (Mak. idem), soort vaartuig.

Palawu, soort boom, waarvan de bladeren als groenten gegeten worden; in het Mal. *turi* genaamd; *palawu bura* en *palawu kèta*, twee verschillende soorten van den zelfden boom.

Palele (uit het Mak.), rondgaan met koopwaren, rondventer.

Palipònga, het onderste boven keeren.

Paliya, verbod, hetgeen verboden is; vgl. *karenda*.

Palu-mara (uit het Mak.), kooken totdat het water er af is, droogkooken.

Pamali (Mal. Bug. idem), verboden, taboe.

Pamaru (het Mak. *pamarung*), steven van een vaartuig.

Pambòdu, — *tuta*, het hoofd buigen, knikken met het hoofd; vgl. *mbòdu, kòdu*.

Pamòka (uit het Mak. *pamakkang*), zolder.

Pampèso zich verplaatsen, zich bewegen; *maru makantee madapampèso di hidi dòho kai-na*, met vast gesloten oogen en onbewegelijk op zijne zitplaats slapen; Vgl. *pèso*.

Pampindi, iets aanplakken, bijv. eene pap tegen het hoofd.

Pamu (het Mal., Jav. *pamur*), soort ijzer.

Pana (Mal. *panas*), warm, ook hoog voor *hengge*, koorts; *kapana*, warm maken bijv. water.

Panaa, langzaam en keurend eten, proeven.

Panawa, zie *tawa*.

Pandala, zeer, erg; *dèse pandala*, zeer hoog; *nâru pandala*, zeer lang.

Pande (Mal. *pandei*), bekwaam, handig, geöefend in eenig handwerk, handwerksman; *pande ndede*, smid; *pande hadju*, timmerman.

Pandja = *kampadja*.

Pandjadja (Mal. *pĕndjadjab*), soort vaartuig.

Pangâha, (vgl. *ngâha*), gebak, koekjes; *pangâha sintji, pangaha bunga-bunga*, benamingen van gebaksoorten naar den vorm.

Pangaro, *ai* —, touw van buffelhuid; (vgl *ngando*).

Pangere, (Jav. *pangĕrĕt*), bindbalk van een huis.

Pangewa, aanvuren(?).

Panggalari, de horizontale balk op de palen op welke de uiteinden van het dak rusten. (Vgl. Jav. *galar?*).

Panggawa = *punggawa*.

Panggempe, afhangen; bijv. *au panggempe di kontu-n*, wat hangt er op zijn rug?

Pangka (Mal. *pangkat*), verhoogde plaats, rang; *wii kapangka-pangka*, alles naar zijn rang plaatsen, in volgorde plaatsen.

Panihi (Mak. *panjiki*), vleermuis.

Panimba (Mak. *palimbang*), overzetten, bijv. over eene rivier; *sampa mataki panimba doü*, een bootje, dienende om personen over te zetten.

Panombo (Bug. *panombong*), of *rowa panombo* klein soort pot.

Panta, I. (vgl. Mal. *pantjang* paal, palen inslaan), insteken, indrijven; *panta paku,* een spijker inslaan; *panta bandera,* de vlag planten; *panta kuta,* eene omheining zetten; ook zegt men: *panta bente,* een benting oprichten.

II. een gespleten bamboes waarop bloemen gezet worden; *bunga sa-panta,* een bosje bloemen, een bouquet.

Pante = *nggoma,* soort huiduitslag.

Pantu, soort mandje.

Pao, a. hap, happen; *ede-ra ngâha kai duwa pao, tolu pao,* daarop at hij twee of drie happen; b. doen happen, in den mond geven; *ngâha pao ba doü,* eten terwijl iemand hem het voedsel in den mond brengt.

Papaku, diertje dat gevondon wordt op de kippen in den ruitijd, kippenluis; ook als spreekwijze gebruikt om aan te duiden dat iets zeer klein is

Pâra, I. de manen van een paard.

II. wordt, voorafgegaan door een woord dat onderzoeken of beproeven beteekent, gebezigd in; *pâra marai,* om 't hardst loopen; *pâra mantiri,* om de wed schieten; *pâra matenggo,* meten wie de sterkste is.

Parabo, langwerpig soort kist; *parabo bedi,* geweerkist; *parabo doü mamade,* doodkist.

Parada (Mak. idem; Mal. Jav. *prada,* dun, blad van metaal), verguldsel, ook verf.

Paraèsa = *parèsa.*

Parakâra (Mak. idem; Mal. Sanskr. *pĕrkara*), zaak, artikel.

Paralente, geweldadig, met geweld; *mpanga paralente,* met geweld stelen; *weli paralente,* met geweld koopen, gebezigd bijv. van den vorst, als hij zijne onderdanen dwingt hem iets te verkoopen tegen geringen prijs.

Paramata (Mak. idem; Mal. *pĕrmata*), edelgesteente.

Paramau, soort plant in het Mak. *tjinaguri* genaamd.

Paranaka (het Mal. *pĕranakan*); *doü paranaka,* de afstammelingen van Maleiers en Bimaneezen.

Parangga, stal.

Parasila (van het Mal. *bĕrsila*); *dòho parasila* de bijzondere wijze van zitten, in het Mal. *duduk bĕrsila* genaamd.

Parenta (Mal. *parentah*), bevel, bevelen; vgl. *kau.*

Parèsa (Mal. Sanskr. *pariksa* Mak. *paressa*), *lao parèsa di ruma sangadji,* een rechtgeding voor den vorst gaan voeren.

Pari, uitstrooien, v. d. zaaien.

Parisi, *bumi parisi,* ambtstitel, zie *bumi.*

Pariya (Mak. idem), soort slingerplant.

Paro, snel, vlug; *lampa paro,* draven; *paro rima,* vlug, handig.

Parongge (Mal. *mĕronggei*) soort boom.

Paròpa (Mal. *parapat*), soort boom.

Paru Mal. *parut*), rasp.

Paruga (Mak. *baruga*), bamboezen gebouw, waarin vergaderingen enz. gehouden worden. Men onderscheidt twee soorten: de *paruga suba,* buiten de omheining van het paleis (vgl. *suba*) en de *paruga tau,* binnen de omheining; de laatste wordt zoo geheeten, omdat daar, bij feesten, de schotels met eetwaren moeten neergezet worden door hen, die daartoe verplicht zijn.

Parupae, klanknabootsing, bijv. van iets dat met een knal uit elkander springt; *kaparupae,* dat geluid maken; men zegt ook: *nuntu kaparupae,* met veel omhaal en bluf iets vertellen.

Pasa (Mal. *pasang*), *wati-du wâra pasa-na,* zonder wedergade.

Pasaka (Mal. *pusaka*), erfstuk, *ada pasaka,* een door erfenisverkregensla af.

Pasapu (Mak. idem), zakdoek, handdoek.

Pasatimpo (het Mak. *pasantimpo*), met goud beslagen bijv. eene kris.

Pasiki (Mak. *pasiki* voorvechter), een hofbeambte, die met vertrouwelijke zendingen en boodschappen belast wordt.

Pasòle (van het Mal. *pĕrsoliq*), pronken, v. d. ergens verzot op zijn, iets zeer in waarde houden; *pasole kai-pu ba nggòmi sunat*, houdt de soenat in waarde.

Pasusu (Mak. *pasusurú*), *ai pasusu* touw om de zeilen van een vaartuig mee vast te maken.

Pata, I. kennen, onderkennen, herkennen; *bae kai-pu ade ilmu firasat ndai lowa kai pata ro bade sa-mena-na doü*, beoefen de gelaatkunde om daardoor de menschen te kunnen onderkennen en te weten wie zij zijn; *mandede wâli mbeè pata mpudu ba doü mantau*, zoo ook, indien eene geit door den eigenaar (als zijn eigendom) herkend wordt enz.; *pata katjuwa-tjuwa lai-ku doü mataho ro masawai*, onderscheid de goeden en slechten van elkander.

II. in *wuu ro pata*, zie *wuu*.

Pataha, soort plant, welke men nog onderscheidt in — *mpori* (Mal. *sĕrei*), — *doro*, en — *kòlo*.

Patala = *tala; patala pangâha di ade tare*, koekjes op een schotel ordenen.

Pateri (Mal. *pĕtari*), soldeeren, soldeersel.

Patiti, aanleggen, mikken.

Patjinga, — *woi*, zichtbaar van de tanden.

Patòho, schuldvordering (vgl. *tòho*).

Patola (Mal. Mak. idem), soort komkommer.

Patu (het Mal. *patut*) gepast, voegzaam.

Patula (vgl. Mal. *tulaq*, Mak. *tula*), middel tot afweering van ziekten.

Pawala (Mak. *pawallang*, rood koralen armband), enkelring.

Peda (Mal. *pĕdang*), sabel.

Pee (Bul. *mihis* met de vingers knijpen), met de vingers drukkend, knijpen, pidjetten; (vgl. *pètje*).

Pehe, I. kunnen, mogelijk zijn; vgl. *lowa; doü daa mawâra oi sambeya wali pehe-na karawi sambeya*, door hem, wien het water, om zich te reinigen vóór het gebed ontbreekt, kan het gebed niet verricht worden.

II. leeren kennen, kennis maken, (vgl. *pata*); *ntjai mandai pehe katantu kai-ta wâra-na*, een weg, welke ons het bestaan van (God) duidelijk leert kennen; *pehe angi*, met elkander kennis maken; *pehe weki waü bonggu*, erkennen, bekennen, dat men overwonnen is.

III. *ede-ro-pehe*, (alleen aldus verbonden, in deze beteekenis gebruikelijk) onderricht, onderrichten, raad, vermanen; *doü mabengke daa mangawa batu ede-ro-pehe*, eigenwijze menschen, die naar heen raad willen luisteren.

Pehi, *ai pehi*, het touw, waarmede het juk om den hals van den buffel verbonden wordt.

Pèke, been, bot (vgl. Mak. *buku?*).

Pela (Mak. *lépá*), plat.

Pelo (Mak. *peló*), oprollen van de zeilen.

Pene = *tabai*.

Penge kwaadaardig bijv. een dier.

Penta, *penta edi*, voetzool, *penta rima*, handpalm; vgl. *kapenta*.

Pèpa, naar iets slaan, bijv. naar eene vlieg.

Pere, slaan met een veerkrachtig of elastisch voorwerp, slaan met de vleugels, zooals de vogels.

Pèso, afwenden, verwijderen, afwijken, van iets (vgl. Mak. Bug. *lessó*); *wati-du pèso-pèso-na mada-na mantanda weya pâhu-na*, hij wende zijne oogen niet af van haar gelaat maar bleef het steeds aanschouwen; *pèso weki*, zich afwenden, weggaan; *pèso*

wëki di hidi makalai, naar eene andere plaats verhuizen.

Pète, binden, vastbinden aan iets = *lèto,* waarmede het dikwijls verbonden wordt.

Peti (Mal. *pĕti*), kist.

Pètje (Mal. *pitjit*) = *peè.*

Peto, soort boom, in het Mal. *dĕdap* genaamd.

Peya, aanstonds, straks, zullen; *peya, sa-doü-na,* aanstonds! zoo dadelijk! *peya na-waü sara maru, ampo* enz., aanstonds, als hij in slaap zal zijn, dan enz., *na-kapòro-ra peya rahi-mu,* uw man zal toornig worden; *peya-sa ede = peya.*

Peyo, *djanga peyo,* boschhaan, *padu peyo,* soort plant, wilde hanespoor.

Pida, blikken, knippen met de oogen; v. d. *sa-pida mada,* één oogenblik; (vgl. Mal. *kĕdjap;* Mak. *kida*).

Pidu (Jav. *pitu*), zeven.

Pihi, kleine boor; *pihi-pu afi,* maak vuur door met een stuk hout in een ander te boren.

Pii, inhouden; *pii nawa,* den adem inhouden; *pii eli,* zijne stem inhouden; *pii rai,* zijn loop inhouden.

Piku, I. (vgl. Bal. Mang. *mokopi;* Jav. *nĕkuk*); opvouwen; *nahi ra-piku,* opgevouwen betel.

II. het Mal. *pikul,* als gewicht.

Pila, (Jav. *pira,* Mak. *pirang*), hoeveel; *boë pila,* hoe laat is het? *pila-pila,* verscheidene, vele; *labo fâre-mu mawaüra bini pila-pila djompa,* terwijl verscheidene schuren vol zijn met uwe rijst.

Pili (Mak. *pàrisi'* en Jav. *prih*), pijnlijk zijn, pijn; *pili tuta,* hoofdpijn, *pili lòko,* buikpijn.

Pimpi, achtereenvolgens; *ta-nòno pimpi-ku tolu nai,* gij moet het drie dagen achtereenvolgens drinken.

Pingga (Mak. *pinggan*), schotel.

Pinta, op een, opgestapeld; ook: dikwijls; *na-pinta lalo mai-na,* hij komt zeer dikwijls; vgl. *pita.*

Piri, I. gelijk, vlak, bijv. een veld.

II. wrang.

III. (Mal. *piring*), bord.

Pisi, rondloopen, overal rondgaan; *na-waü-ra pisi doro ede lao ngupa,* hij heeft den berg geheel rondgeloopen om te zoeken.

Piso, (Mal. idem), mes.

Pita, drukken, ergens bovenop zijn; *ampo ta-dòho pita-ku,* vervolgens gaat gij er bovenop zitten; *mabu pita lènga-na,* boven op zijn makker vallen; *kanggâhi-pu kai masapòda-pòda-na, ai-na pita-mu ruu ana-k ede,* spreekt vrij de geheele waarheid uit en houdt niet onder (z. v. a. verbergt niet) wat het lot van mijne kinderen zal zijn; *pita mbutu,* de op het dak zich kruisende bamboezen balken (in het Mak. *rakka-rakka* geheeten).

Piti, duit, van Bali afkomstig; ook geld in 't algemeen; (Mal. *pitis;* Mak. *pitisi'*).

Pitja, met de nagels knippen, bijv. ongedierte; (vgl. Mal. *pidjat*).

Pitu, in: *pitu mpowa,* versterking van *mpowa.*

Piyu (vgl. Mak. *purusú*), over iets heenstrijken, bijv. over de manen van een paard.

Po, dial. = *pu.*

Pòda, waar, juist; *nggâhi poda,* een waar woord; *sa-pòda-pòda-na,* waarlijk, inderdaad; *indo na-wâra imbi sa-pòda-pòda-na,* zij hebben inderdaad geen geloof; *kai masapòda-pòda-na,* naar waarheid; *kapòda,* waarmaken, juist doen zijn; *kapòda ade* het hart zuiveren; ook: zich zoo veel mogelijk inspannen.

Pòde, I. (Mal. *putar*) draaien, opwinden, bijv. een touw; *òle ro pode,* zie *òle.*

II. (Mal. *pĕte*), stinkboonen.

Poë, afbreken.

Pohu, omhelzen, met de armen omvatten, (Bal. *pĕkul;* Mal. *pĕluk*).

Pòke, plukken, bijv. vruchten.

Pòku, I. terugkeeren = *dula* en *mbali*. II. vouwen, (vgl. *piku,wòku*), *pòku tolu-ku*, men vouwe het in drieën, *sa-pòku tjihu*, eene maat van af de hand tot aan den elleboog.

Pòle = *òle; kapòle*, zie bij *òle*.

Polo, plukken, afplukken stuk voor stuk.

Ponda, kalebas; eenige soorten zijn: *ponda nâru, ponda mbòlo, ponda ndali*.

Ponggo, (Mak. *pangkulú;* Bolaang. Mong. *momongko*, met eene bijl hakken), bijl, hakken; *ede-ra ponggo bòo mena kai-na fuu hadju ede*, daarop hakte hij alle boomen om.

Ponggu, ziek worden, zich eene ziekte op den hals halen.

Ponte, (vgl. Jav. *buntĕl*), inwikkelen, pak; *ponte kai karata*, in papier wikkelen; *doü mawaa ponte*, iemand, die een pak draagt; *sa-ponte òha*, één pakje gekookte rijst.

Pontjo, *pontjo sambia*, de avondster; (vgl. Jav. *pandjĕr sore*).

Ponto (Mak. idem), armband; *ponto rato*, naam van een vischsoort dat in holen aan den zeekant leeft en zich kan opblazen.

Pontoreka, stamelen.

Pòo, stuk bamboe om iets, bijv. geld, in te bergen, (vgl. Lamp. *paruh*, uitgeholde bamboe om water in te bewaren).

Pore, kneden; *òha sa-pore òha duwa pore*, één, twee klompen gekookte rijst.

Poro (Mak. *bodo*), kort; *kaporo*, kort maken.

Pòtju, veest, een veest laten; (vgl. Mal. *kĕntut;* Jav. *ĕntut*, Sumb. *kapisu*).

Pu, (vgl. Mal. *pon*, Mak. *pa*), nog; voorts dient het om den nadruk op een woord te leggen en wordt ook gebruikt tot aanduiding van den imperatief (zie spraakkunst); *rongga-pu èse tadja*, bovenop zolder gekomen; *hanta-pu*, til op! *wati-pu*, nog niet; *mbui-pu*, nog.

Pudju = *ranu*, kneden, fijnkneden.

Puḍu = *nempa*, lappen, ergens een lap op zetten; dikwijls beide verbonden gebruikt: *puḍu ro nempa*.

Puka (Mal. *pukat*), sleepnet; een net uitwerpen; bijv. *puka djâla*.

Pula, stoppen, dichtmaken, bijv. een gat.

Pule, I. (Jav. *pulĕn*), gestold, klonterig; *kapule*, tot eene vaste massa maken.

II. verbrijzeld, vergruisd, v. d. geheel op, schoon op; (vgl. Mal. *punah*); bijv. *ede-ra ponggo bòo mena kai-na fuu hadju ede na-pule saraa fuu hadju ḍi lewi ede*, daarop hakte hij alle boomen om, zoodat geen enkele boom meer in den tuin stond; *na-waü-ḍu pule saraa lewi-ta*, onzen tuin is geheel van boomen beroofd; *ngâha kapule*, schoon op eten.

Puli (vgl. het Mak. en Bug. woord) sneuvelen.

Puli-lawa, het Mal. *kulit lawang*.

Punggawa (Mal. Sanskr.), legerhoofd, bevelhebber.

Punti (Jav. *prĕnṭĕl?*), gekruld van 't haar.

Puntiana (Mal. *puntiyanak*), de geest, die de kraamvrouwen kwelt.

Pupu (Jav. *pupur*). blanketsel.

Pure, zwavel.

Puru, I. roosteren; *deï afi naraka puṛu kai siksa*, in het helsche vuur zullen zij geroosterd worden tot hunne straf; *na-karaka-ḍu huri-na sâhe, ede mpara tjuwa-tjuwa puru-na*, zij vilden de buffels en daarop roosterde elk (zijn deel); *puru pela*, gedroogd vleesch, dendeng.

II. de punt van een stijl; vgl. *putju*.

III. (Mak. idem), *puru djawa*, soort huiduitslag.

IV. (Mak. *purusú*), een band toehalen.

Puti, soort boor.

Putji-anggi (Mal. *puki andjing*), soort plant.

Putju (Jav. *putjuk*), punt, bijv. van een zonnescherm.

Putu, inpakken, inwikkelen, meestal in linnen; vgl. *kato; sa-putu*, één pak.

Puwa, I. (Bug. *puwang*), meester, meesteres; met dezen titel spreekt een slaaf zijn heer aan.

II. (Mal. *pěrah;* Jav. *poh*), uitpersen.

Puwasa (Mal. Sanskr.), vasten.

R.

R = *ra*, I en III; *ede-r* = *ede-ra*, *ina-r ama*, ouders.

Ra, I. geeft evenals het Mal. woordje *lah*, nadruk aan het woord waarachter het gevoegd wordt; *nggòmi-ra*, gij; *na taho-ra*, het is goed. Zie voorts de spraakkunst.

II. = *raa*, III.

III. *ra* = *ro*, I, doch alleen in samenstellingen, welke één begrip aanduiden; *nggasa ra nggâri*, bloeiend, levendig, bloei; *ia ra kamai*, uitschelden; het wordt ook dikwijls tot *r* verkort.

Raa, I. (Mal. *darah*, Oud-Jav. *râh*), bloed.

II. (Bal. *lahad, lad*); spoor, iets, wat de sporen draagt ergens voor gediend te hebben of mede in aanraking geweest te zijn (het Mal. *běkas*); *raa edi*, voetspoor

III. dikwijls verkort tot *ra*, vormt deelwoorden van den verleden tijd; *doü raädiki* (*ra-diki*), een gebonden mensch; *wei raa-diki* (*ra-diki*) *ba rahi-na*, eene, door haren echtgenoot gebonden vrouw; *uta rawaa-mu*, de door u medegebrachte visch; *au-au-du raa-rawi-ta ro raa-nggâhi-ta*, al wat gij gedaan en gezegd hebt; *doü raamadiki wei-na* of: *doü maradiki* (zelden: *maraadiki*) *wei-na*, iemand, die zijne vrouw vastgebonden heeft; *doü maramade ede*, de gestorvenen, (vgl. de sub II opgegevenen beteekenis).

Raba, (Bug. *rěbang*), een bamboezen omheining (vgl. *kuta*); ook eene bamboezen afperking in eene rivier.

Rabi, iets van boven halen; *rabi uta èse tadja*, visch van den zolder halen.

Rada, I. overtreffen, meer dan; *na-rada mpudu guru-na ba ana mori-na*, de leermeester werd door zijn leerling overtroffen; *pana-na madja na-rada-ku afi*, de gloed van de schaamte overtreft dien van het vuur; *na-busi marada oi, na-neyo marada wolo*, het zij kouder dan water en lichter dan kapas.

II. alléén in *rada-rudju* = *rudju*, kneden.

Radarasa, *pelo radarasa*, soort dědapboom.

Rade (in het Kòlo'sch *rate*, Sumba *reti*), graf.

Rae, soort van vergiftige slang, in het Mak. *ularà tara balawo* genoemd.

Rafa, uitgekauwde betelpruim; (Mal. *sěpah*).

Raga (Mal. idem), bal van rottan.

Ragi, *dobu ragi*, soort suikerriet *těbu merah*.

Rahama(t) Arab. *rahmat*, genade, barmhartigheid.

Rahasiya (Mal. Skr.) geheim, ook het innerlijke, het gemoed.

Rahi (Mal. *laki*), man, echtgenoot; *karahi*, huwen (van eene vrouw gezegd).

Raho, vragen om iets (Daj. *laku*); *raho*

kangampu, vergiffenis vragen; *ta-raho weyaku daha nâru-na,* gij vraagt aan hen hunne lange wapenen; *raho weki,* elliptische uitdrukking voor verlof vragen om heen te gaan, Mal. *minta diri.*

Rahu, soort viervoetig dier (civetkat? vgl. Jav. *rase*).

Rai, (Mal. *lari*); hardloopen, ijlen, vluchten; *karai,* snel doen gaan, hard laten loopen; *karai lopi-na deï taka,* zijn schip met eene vaart op eene klip doen loopen.

II. *ai marai,* lichtdag, overdag, in beteekenis het Mal. *hari siyang; kakidi sambeya lima wakatu di sa-nai ai-marai ro sa-nai ai mangadi,* de gebeden verrichten op de vijf waqtoe's iederen dag, gedurende den dag en de nacht; vgl. *sidi.*

III. gesteld zijn op iets, in iets zin hebben; *oi nde nòno kai: oi pana, oi busi, oi niwa, bè-bè-na mpara nde rai kai-na oi malolu mbuwa pâhu ede,* het vocht waarmede het moet gedronken worden is warm of koud water, of honig, op welk van deze drie men het meest gesteld is.

Raka, komen tot, bereiken, voltallig, voldoende, verkrijgen, vinden, (vgl. Mal. *dapat* en Bal. *bakat*); *tjoü-tjoü-du mabatuna parenta aka(l)-na, na-raka ilmu,* ieder, die de bevelen van zijn verstand opvolgt, zal wijsheid verkrijgen; *raka-na sa-nai duwa mbuwa rupiya,* dagelijks verkreeg hij twee gulden; *doü ra-raka,* krijgsgevangene; *raka-du di woha ntjai,* toen hij het midden van den weg bereikt had (toen hij halverwege gekomen was); *tantu-ra dompo weyana tuta-mu, na-raka-ra upa mpuru upa,* hij zal u zeker het hoofd afhouwen, opdat hij de vier en veertig bereikt, (voltallig maakt); *kalòsa-ku djèka-na, nggâra wâra sara masa-na maraka bila-na,* men moet de zakât opbrengen indien men geld bezit, dat het getal (voor de belastbaarheid) bereikt); *daa maraka* of *wati raka-na,* ook: onvoldoende, *raka-tjiki,* voldoende (vgl. *tjiki*); *karaka,* doen verkrijgen, doen bereiken; *saraka,* tot aan; *watu tampuu-mpuu-na saraka tjumpu kai-na,* van het begin tot het einde; *ba bau wati ntene kai-pu mai-na saraka mbia ai ake,* waarom is hij tot heden avond toe toch nog niet gekomen?

Rama, kruipen, zoowel voor menschen als voor slangen enz. gebezigd.

Ramba, I, slijpen; *wadu ramba,* slijpsteen.

II. snijden, bijv. gras of katjang.

Rambuta (het Mal. *rambutan*), eene vrucht.

Rame (Mal. *rami*), vlas.

Rampa (Mal. *rampas*), ontrukken, rooven.

Rana, lauw (vgl. Toumpak. *nanar*), ook hoog voor *supu,* ziek.

Randa, I. sleepen; *randa-ku peda-ta dei dana,* sleep uw zwaard over den grond; *ede-ra randa-kai ba doü, na-lao hade-du,* daarop sleurde men hem voort om hem te dooden; (vgl. *hinti*).

II. stengel, steel, bijv. van den betel.

Rangga, I. de bidaraboom.

II. = *mòne,* mannelijk, zoowel van menschen als dieren.

Ranggasasa, (van het Mal. Sanskr. *raksasa*), booze geest, reus.

Ranggo, koraalsteen.

Rangki, (Mal. *rakit*), vlot.

Ranta (Mal. en Mak. *rantang*), soort mand.

Rante (Mal. idem), ketting; *ai rante,* toom van een paard.

Rantja = *lepi; na-waü-ra mpoi weli rantja ba doü,* door de lieden is alles als om strijd geheel en al opgekocht; ook benaming van eene wijze om de trom te slaan.

Ranu, kneden, persen, uitpersen, (vgl.

Bug. *djĕmmû*); *mangge ndei ranu kapule*, tamerinde, welke tot eene vaste massa moet gekneed worden; *oi mangge ra-ranu*, uitgeperst sap van tamerinde.

Rapa, I. afgesneden rijsthalm.

II. soort peulvrucht, in het Mak. *katjang goreng* genoemd.

Rapu (Mal. *rapat*, Jav. *rapĕt*), dicht, stevig aan één gevoegd.

Rasa, groote plaats, negorij; *rasa toi*, dorp, (Mak. *parasangang*).

Rase, A. insteken, speciaal in den mond; *rase weya-pu ḍi asa lako ede*, steek het in den bek van den hond; B. vreten; *asa-mu-sa na-turu rase*, of: *mu-turu rase-ra*, gij vreet maar alles op.

Raso, schoon, rein; (Mal. *bĕrsih*, Jav. *rĕsik*), *raso weki*, rein van lichaam; ook in overdrachtelijke beteekenis gebruikt: *raso rera-na ḍi nggâhi mantjowa*, zijne tong is rein van leugentaal; *bura raso*, helder wit; *karaso*, reinigen; *oi maraso maka-raso-na*, zuiver water om het te reinigen; vgl. *nira*,

Ratja, soort plant.

Ratju (Mal. *ratjun*), vergift.

Rato (Jav. *ratu*, vorst), vorstelijk persoon, prins; deze titel mag gevoerd worden door de *djaneli* en *tureli*.

Ratu (Mal. *ratus*), honderdtal, *sa-ratu*, honderd.

Rau (Mak. *rawo*), soort vrucht.

Rawa, zingen, gezang, liedje.

Rawamû (dit is: *mu*, zingend; vgl. *rawa*), soort duif, in het Mal. *punei* genoemd.

Rawe, wang.

Rawi, werk, handelwijze, ook wel toestand, zaak, en in sommige vormen ook gelijk *karawi*; (vgl. *ndawi* en Daj. *djawet*); *rawi doü*, A. iemands handelwijze, B. tooverij; *hina ba rawi doü*, betooverd; *karawi*: *karawi rawi mataho*, een goed werk verrichten; *ai-na mika ro hambu labo doü ba supu wâra-na karawi-ta mataho ḍi siya*, houd nooit iemand na, dat gij een goed werk aan hem verricht hebt; *na-waü-ra lao karawi hadju*, hij is hout gaan bewerken; *rawi ro lao*, veldarbeid verrichten, (vgl. Bug. *laonruma*).

Rebo, dansen, tandakken; vgl. *lenggo*.

Rede (vgl. Mal. *rindu*), = *pili* (waarmede het meestal verbonden wordt), pijn, pijn doen, ook in het bijzonder: minnepijn.

Reè, pudendum virile; *reè rato*, soort zeevisch.

Refu, laten varen, loslaten; wordt soms met *nèfa* verbonden.

Reke, I. het Holl. rekenen = *bila*; *mbòto-na wati-ḍu waü reke ro bila*, de menigte er van was ontelbaar.

II. krachtig, sterk, bijv. van een mensch of paard; *nggâhi mareke*, een hard woord.

Reko, (Mak. *deko* en *léko*), zich om iets heen kronkelen als bijv. de slang, wortels van planten; iets omgeven, zooals bijv. de hoofddoek het hoofd; iets omwinden, bijv. met een touw.

Rela (het Arab. *ridlâ*), goedvinden, tevredenheid; *rela ade-ku*, ik ben tevreden, ik schenk vergiffenis; *raho rela*, om verlof vragen.

Rembe, zwak; *doü marembe*, een zwak mensch.

Reme, punt, bijv. van een sabel.

Rempa = *rumpa*.

Renda, I. (Mal. idem), passement.

II. *bumi renda*, een titel.

Rende, lies.

Rendu, zie *djau*.

Rengge, rotsblok, groot stuk steen.

Renta, uitspreken, vermelden; *renta-ku kai rera*, men spreke uit met de tong (het geloof).

Rente, slaan; vgl. *boë, lambo, nduku, pala.*

Repa = *mena; ede-ra tjuwa made repa kai-na* = *ede-ra tjuwa made mena kai-na* daarop stierven zij allen.

Rera (Mal. *lidah,* Mak. *lila*), tong.

Rerakalo, soort vleermuis, in het Mak. *balang-balang* genoemd; *padju rerakalo,* een zijden zonnescherm (Mak. *payung panjiki*).

Rere, in samenstelling: hebben, bezitten, rijk, (vgl. *wâra*) meest in gebruik met *wati* of *da; doü wati rere* (*madarere*) *nggeè ro mori,* iemand, die niets bezit om van te wonen en van te leven; *doü madarere,* een arm of gering mensch; *wati rere,* ook: ziekelijk, van menschen of dieren; langzaam of achterlijk in 't groeien, van planten.

Rero, overal rondgaan; her- en derwaarts gaan; *ngupa rero,* overal rond zoeken; *ngâra-na rero na-kamboü ba dou,* door de lieden is zijn naam overal in 't rond bekend gemaakt; (vgl. *ngaro* en Sikka *rerong,* in: *bano rerong,* rondloopen).

Reso, in menigte aanwezig zijn, zeer talrijk zijn; *na-waü-ra reso saraa uta,* de visch is zeer talrijk.

Rètje, aansporen, iemand tot iets overhalen; *ede-ra rètje kai-na iwa dòho-na: mai-ra ta-neè-ka di uma-na,* daarop spoorde hij zijne makkers aan (met de woorden:) komt, laten wij in het huis gaan; *ba supu neè-na rètje lao tiyo rasa ro dana-na,* dewijl hij haar wilde overhalen zijn land te gaan zien.

Rewo, gewoon zijn te gaan; *doü marewo di kampo aka,* iemand die naar gindsche kampong pleegt te gaan.

Reya, I. (Mal. Port.) *reyal,* spaansche munt.

II. (Mal. *haliya*), gember.

Ridi = *nggâra,* indien.

Rido, schoonzoon.

Rifa (Mal. *lipan* of *halipan*), duizendpoot.

Riha, kookplaats, verkregen door drie steenen, welke een driehoek vormen (Mak. *taring* met omzetting?).

Rihu (vgl. Mak. *ritju?*), zie *mbari.*

Rii, (Bul. *arihi,* Bug. *aliri*); paal, bijv. van een huis) *rii panta,* de stijlen, waarop de nokbalk rust.

Rima (Mak. *lima*), hand: *ana rima,* vinger.

Rimba, I. *oi marimba,* hoog water.

II. in *sahada marimba,* eene versierde uitdrukking in Bimaneesche vertellingen voor: *sâhe,* karbauw, doch waarvan de beteekenis nu niet meer bekend is.

Rimbi, *karimbi,* ratelen, rollen, zooals de donder.

Rimpa = *niki; bila marimpa,* een vol getal, *tjengga karimpa-pu* = *tjengga kaniki-pu,* verdeel het geheel en al.

Rimpi = *djarimpi.*

Rindi, I. (vgl. Tonsaw. *dĕndĕm*), donker, duister; *ndai makatarowa-na marindi,* om te verlichten, hetgeen duister is.

II. bamboestoel; *òo upa rindi,* vier bamboestoelen.

Ringa, I. (Mal. *dĕngar,* Jav. *rungu*), hooren; *karinga,* doen hooren, v. d. mededeelen, verhalen; *raka-na sa-nai duwa mbuwa rupiya, nde pala na-karinga-ku wei-n sa-buwa rupiya,* dagelijks verdiende hij twee gulden, maar hij vertelde aan zijne vrouw slechts van één.

II. (Mal. *lĕnga*), sesam, oliezaad.

Ringgi, (Mal. *ringgit*), dollar, rijksdaalder.

Ringi, kapok.

Ringi-ronga (vgl. Mak. *lannasá,* Bug. *lannâ*), *ringi-ronga ade,* zich verwonderen, verbaasd staan over iets; *kuwasa-na Allah tâʿâla na-arira ringi-ronga ade ita,* over de

macht van God zijn wij geheel verbaasd; *na-arira ade-ku maringi-ronga rawi doü ede,* ik ben ten hoogste verwonderd over de handelingen van dien man.

Ringu, (Mak. *lingu*), gek; *karingu,* iemand voor den gek houden.

Rinta ((omzetting van *tinra?* vgl. Mak. *tinrang,* Mal. *tĕndang*), schoppen, een schop geven.

Ripa-ripa, geheel verscheurd.

Riru, wolk (Bug. *ållung*).

Risa, soort plant.

Riti, (Bug. *reti*), geel koper.

Ritju, I. (Mak. idem), = *sawai,* slecht.

II. (vgl. Bug. *retje* en Bul. *rĕwĕk*), snel, vlug; *djâra maritju,* een hardloopend paard.

Riu, meest: *sama riu,* vlak.

Riwu, (Mal. *ribu*); duizendtal, *sa-riwu,* duizend.

Riyana, schoonvader, schoonmoeder.

Ro, I. en; *kalo ro fòo,* pisangs en mangga's; *ku-sakasi-ku wati wâra-na ruma makalai malai-na-sa. Allah ta'âla ro ku-sakasi-ku nabi Muḥammad ede ndai kakai-na,* ik betuig, dat er geen andere heer is dan Allah en dat de profeet Mohammed zijn gezant is. Soms ook met: of, te vertalen; *ta-raka-ku ro wati,* hebt gij het gekregen, of niet?

II. Een woordje om aan den zin eene vragende beteekenis te geven; *mu-pili lòko-mu-ro?* hebt gij pijn in de buik?

Ròbo (uit het Arab. *marbot*), de geestelijke, die de bĕdoeg in de moskee slaat.

Ròdjo, toespreken, aanspreken; *ròdjo angi,* elkander toespreken, zich verzoenen; *wati ntene-pu-ro ròdjo angi labo rahi-mu,* zijt gij nog maar niet met uw man verzoend?

Roḍu, (Mak. *ronrong*), wekken.

Roi, prijzen; *na-roi-ra taho sâra-na doü ḍi ade rasa ake,* zij prees de goede gewoonten van de menschen in dit land; *ringa ndede roi ba doü ede-ra nâha-nâha kanae kai-na eli marawa,* toen zij zich aldus hoorden prijzen, verhieven zij hoe langer, hoe meer hunne stemmen bij het zingen; *karoi,* doen prijzen.

Ròka, I. de lendenen.

II. (Mal. *karat*), roest, roestig; *besi maròka,* roestig ijzer.

Ròko, waken, bij iets waken, feestvieren feest; *ròko kamaru,* waken, bijv. bij een kind tot dat het slaapt; *na-maru ròko ba sintji weki,* hij ligt neder terwijl het berouw bij hem de wacht houdt, vgl. *sandaka.*

Romba, roodkoper; *sâhe romba,* roodkleurige buffel.

Rombe, grasmes.

Rombo, recht, rechtuitgestrekt; vgl. *romo.*

Rome, (Mal. *lĕmah,* Bul. *lĕme*); zwak, *qodrat aö-na: tenggo Allah-ta'âla, mustaḥîl rome-na, qodrat* beteekent dat God sterk is, het is onmogelijk, dat hij zwak is; *ruma marome,* een zwak vorst.

Romo, I. (vgl. *rombo* en 't Mak. *lambusú*), recht; *ntjai maromo,* een rechte weg; v. d. juist, waar, werkelijk; *katjai-ku mu-romo,* naar ik vermeen zijt gij juist, (handelt gij recht); *ruma maromo,* een waar vorst; *wati romo iyu-ku,* ik had werkelijk geen gevoel, ik had in 't geheel geen gevoel.

II. steel, stok, v. d. *romo bedi,* loop van een geweer.

Ròna, stam; *ròna hadju,* boomstam; *ròna fana,* het lichaam van een boog; vgl. *lòna.*

Ronda, naakt, van een mensch; bladerloos, van eene plant; ook wel; van geldmiddelen ontbloot, zonder geld; *karonda,* naakt maken, naakt doen zijn, v. d. naakt uitkleeden, van alles berooven; men zegt ook: *karonda tembe,* de sarong uittrekken.

Rondo, zie *mbau.*

Rongga (Kòlo *longga*), komen tot, aankomen; *da ndai marongga-ku nekeka ela ro doü nahu sangadji une parange matja,* tot mijn volk mogen later niet komen vorsten met een tijgeraard; *na-rongga djara ama-n watu doro,* de vader kwam eveneens aan van de bergen; *rongga-pu akadawa,* dáár gekomen; *karongga,* doen aankomen, doen toekomen, overbrengen, bijv. de bevelen van iemand.

Rongko (het Mal. — Holl. *rokok*), sigaar, rooken.

Ronti = *runti,* afsnijden.

Ronto, van roest zuiveren met limoensap; *ronto-pu besi,* maak het ijzer met limoensap schoon!

Ròo, I. (Mal. *daun,* Jav. *ron*), blad.

II. iets ergens uitnemen, bijv. uit eene kist.

Ròpe, schors, schil; *ròpe hadju,* boomschors; *ròpe dolu,* eierschaal.

Ròpo, twisten, twist.

Ròpo-ròpo (Mak. *rappo-rappo*), hangslot, met een hangslot sluiten; *ede-ra ròpo-ròpo kai-na,* daarop sloot zij (de kist) met een hangslot.

Ròtji, (vgl. Mak. *lattjiri*), snel, vlug; *lao rotji,* snel gaan; *karòtji,* snel doen zijn, ook: *karawi karòtji,* iets snel, spoedig verrichten.

Ròtjo, A. (vgl. Mak. *soso*); met een parang schillen; B. = *saròtjo,* afgeschilverd; *parada na-waü-ra saròtjo* (*ròtjo*), de verf is afgeschilverd.

Ròtju of *saròtju,* loszitten, losraken, losgeraakt zijn, bijv. het heft van een mes; *waü-ra ròtju* (of *saròtju*) *wòle-na,* de grendel is los (of afgeschoven) geraakt.

Rowa, I. = *beo,* de beyo, soort vogel.

II. (Jav. *dowah,* soort pan), *rowa mbako kai,* pot om rijst in te koken; *rowa weha kai oi,* pot om water in te halen.

III. (het Mal. Arab. *arawah*), feesten voor de afgestorvenen, voor een afgestorvene zulk een feest vieren.

Ruba-raba = *rupe-rape.*

Rudju = *ranu,* kneden.

Rugi (Mal. idem), schade; verlies.

Rugu-rege, klanknabootsing van een rammelend geluid, vgl. *karugu* en *karege.*

Ruku, bewegen; *maru maruku loki,* slapen, terwijl men het achterste beweegt; *wati-du bae-bae-na ruku ro rawi ompu ede,* de bewegingen en handelingen van den ouden man waren niet goed = hij was geheel buiten zich zelven (*tiyada bĕrkatahuwan laku-nja*).

Ruma, heer; *ku-sakasi-ku wati wâra-na ruma makalai malai-na-sa Allah ta^câla,* ik betuig dat er geen andere heer is dan Allah; *ruma-t,* onze heer = de vorst; *ruma-t bitjâra,* de rijksbestierder, *ita ruma-ku,* zeer hoog voor: *ita; ruma londe,* soort visch, in het Mak. *banjarà* genoemd; *karuma,* als heer hebben, als heer erkennen; *wati-da tjaû-na karuma ita ruma-ku,* zij willen u niet meer als heer hebben; *ita ruma-ku ndai karuma,* gij, de vorst (het laatste gedeelte wel vertaling van het Mal. *jang dipĕrtuwan*).

Rumpa, (Mak. *tarumpà*), aanstooten, aanbonzen; *rumpa angi,* tegen elkander aanbonzen, bijv. twee schepen; *lampa rumpa,* aanloopen tegen iets; *rumpa bente,* of *rumpa* alleen, een benteng aanvallen of bestormen.

Rundu, (vgl. Mal. *sorong,* Jav. *surung*), schuiven, wegschuiven; *rundu-pu kau mai mena doü rasa toi,* schuif voort het bevel = breng over of geef het bevel dat de lieden uit de dorpen komen.

Rungka, afbreken, bijv. een huis; *rungka ra-sake-na,* zijne belofte verbreken.

Runti (vgl. Bug. *rà/là*), ergens een stuk afsnijden, v. d. eene zaak uitmaken.

Runtju, uittrekken, uitdoen; *ede-ra runtju mena kai sa-mena-na kani-kani-na, na-mbeïdu la Kalai, tembe ro badju la Kalai, edera ndai kani-na ba ana sangadji ede,* daarop ontdeed hij zich van zijne kleederen en gaf ze aan Kalai, terwijl de vorstenzoon daarop het baadje en de sarong van Kalai aantrok; *na-lampa-si di sori, na-kani-ku sapatu-na, na-waü sara lòsa watu oi naruntju-ku sapatu-na,* als hij eene rivier doorwaadde, droeg hij zijne schoenen, en als hij uit het water kwam trok hij zijne schoenen uit.

Runtu = *reso,* in menigte aanwezig zijn; *na-waü-ra runtu uta* = *na-waü-ra reso uta.*

Rupe-rape, onbesuisd, doldriftig; *nggâra mu-teka-sa rasa, tiyo taho-pu doü labo-mu, ai-na rupe-rape-mu deï masawai,* indien gij eene plaats aanvalt, let dan goed op uwe volgelingen en stort u niet onbesuisd in het verderf.

Rupiya (Mal. Hind. idem), ropy, gulden.

Rusu (vgl. Mal. *susuk*), steken, insteken.

Ruu, I. lot; *ruu mataho ro ruu maïha,* geluk en ongeluk; *kòne ingge de da ndi ruu kai ndinga,* als zij het ook zoo, dat het daardoor ons lot niet is te zamen te leven.

II. *karuu,* geheel en al opmaken; *ngâha karuu,* geheel opeten; *landa karuu,* alles verkoopen, geheel uitverkoopen.

Ruwa, *ruwa-na, ruwa-n,* wordt gebezigd bij het mededeelen van wat men van anderen gehoord heeft, alzoo vooral in overgeleverde verhalen, gelijk het Mak. *bedeng,* het Bug. *gare; wâra-wâra ruwa-n sa-buwa doü,* er was eens, naar men verhaalt, iemand; *mukakai-ku ada-mu ruwa-na ede ada-na doü wâli,* gij zendt uwe slaven uit naar men zegt, maar het zijn wederom de slaven van een ander.

Ruwe, (Bug. *maruwe,* Mal. *madu*), medeechtgenoote, vrouw van denzelfden man.

Ruwi, I. (Mal. *duri,* Jav. *ruri* en *ĕri*), doorn.

II. melaatsch.

S.

S, verkorting van *sa,* I en III, *nggâra ku-bade-s,* indien ik het weet; *nai-s,* morgen; *didi-s,* overmorgen.

Sa, I. (enclitisch na een woord), indien, als, wanneer; het wordt dikwijls tegelijk met *nggâra,* doch ook afzonderlijk gebruikt; *nggâra wâra-sa doü* of *wâra-sa doü,* indien er iemand is. Vgl. *sa,* II. waarmede het oorspronkelijk wel identiek zal zijn.

II Een woordje, dat achter een vooropgeplaatst woord gevoegd wordt, om daaraan een bijzonderen nadruk te geven, en is naar het verband te vertalen door: nu, doch, wat betreft; *ilo-sa na-waü-ra made, mada-na-sa na-waü-ra mbuda,* de fakkel nu is uitgegaan en zijne oogen zijn verblind; *loki-na mpa mandai karaso, asa-na-sa naturu rase,* de partes posteriores slechts worden door hem gereinigd, doch zijn mond eet maar alles op (al is het ook harâm).

III. Een woordje, dat in enkele uitdrukkingen de toekomst aanduidt, *nai-sa,* morgen; *didi-sa* overmorgen (tegenover *didi-na,* eergisteren).

IV. tot, tot aan.

Saa, *saa hudu,* luizen zoeken of vangen.

Saba(r), (Mal. Arb. *çabar*), geduld, geduldig.

Sabanda(r), (Mal. Perz.), havenmeester.

Sabe, I. (Mak. *sàbe*), zijde.

II. in: *waa sabe ro* (*ra*) *neè* = *waa kuwasa,* doen wat men wil, zich willekeurig gedragen; *sâhe ndoi ama-mu-ro, neè kuwasa, sabe ra neè kai-mu sâhe ede,* zijn het de buffels van uw vader, dat gij er mee doet, wat gij wilt?

Sabenta, binden, alleen ten opzichte van dieren gebezigd.

Sabiya (Mal. *tjabe;* Mak. *tjabiya*); Spaansche peper; *sabiya mbuku,* soort in het Mak. *rappo gandjeng* genoemd.

Sabu, *diḳi sabu*, vastbinden, terwijl men het vast te binden voorwerp eenige malen met het touw omwindt.

Sabu-kati (uit het Mak. of Bug.), schatting, te betalen door de in den krijg overwonnenen.

Sabura, zie *bura.*

Sadanta, steun, datgene, wat tot steun van iets dient; *sadanta lira,* dat gedeelte van het weefgetouw, dat in het Mak. *papasolorang balira* genoemd wordt.

Sadeka, (Mal. Arab. *sidĕkah*), aalmoezen, godsdienstig feest.

Saḍiḍi, recht op; *kiḍi masaḍiḍi,* het recht op staan; *rii masaḍiḍi,* recht overeind staande palen.

Sadiya (uit het Mal.), gereed; *kasadiya* = *kaambi,* gereedmaken.

Sadja = **kantjadja**, te bejammeren, jammer van; (Mal. *sayang*).

Sadòho, zie *dòho.*

Sadopa, muil.

Sadundu, opgestapeld, op elkander liggen.

Sae, oudere broeder; *ana sasae,* oudste kind.

Safaï I. bitterachtig; vgl. *paï.*

II. weinig, een weinig (hetzelfde woord?) *ura safaï,* motregen.

Safaka (Bug. *tàbakkà,* Jav. *mĕkar*), opengaan, opengegaan, als eene bloem.

Safaku, *safaku doü,* een nietswaardig mensch.

Safangga, verward, bijv. de haren.

Safaö, eenigszins schor, heesch; vgl. *mpaö.*

Safii, vuilnis, puin; *saki ba safii,* onbegaanbaar door vuilnis.

Sageï, *ntanda sagei,* iemand van terzijde aanzien.

Sagu (Mal. idem), sago.

Sâha, peper, (Daj. *sahang.*)

Sahada, I. (Arab. *sjahâdat*), de geloofsbelijdenis.

II. in: *sahada marimba,* versierde benaming van een buffel; zie *rimba,* II.

Sahara (Mal. *saharah*), of *peti sahara,* kast.

Sâhe (van het Jav. Sanskr. *mahesa?*), buffel, karbauw; *sâhe sura,* benaming van den buffel, welke bij aankomst van een brief van den Gouverneur van Celebes moet opgebracht worden; *sâhe kapa,* een buffel, welke bij aankomst van een oorlogsschip moet opgebracht worden.

Sahi, getuige, getuigen; vgl. *sakasi,* waaruit het vermoedelijk ontstaan is.

Sahingo = *satoi.*

Sai, onderweg ergens aanleggen, in het voorbijgaan.

Saka, I. = *djèka* of *djaka.*

II. (Mal. *sakar*), suiker.

Sakadju, benaming van het bamboesje, waartegen de kapas en kemiri aangeplakt wordt, tot het maken van eene inlandsche kaars.

Sakaka, in de hoogte houden, op de hand dragen.

Sakala, zie *kala.*

Sakasi (Mal. Sanskr. *saksi*), getuige, getuigen.

Sake, overeenkomen, beloven, afspreken; *nggâra mu-ngawa-si sake labo nahu, nahu*

masanggu-na kampore. Au-tji pâhu-na sake ede? Nggâra mu-waü-si mpore; ku-ngâha weya-ku ade-mu. Als gij eene overeenkomst met mij sluit, zal ik op mij nemen u vet te mesten. Hoedanig is die overeenkomst? Als gij vet geworden zijt, eet ik uw hart op; *rungka raa-sake-na,* zijne belofte breken.

Saketi, *saketi karabu,* de haak, of wat 't ook zij, waarmede een oorsieraad aan het oor bevestigd wordt; *saketi padju,* de knip van een zonnescherm.

Saki, onbegaanbaar door onkruid en dicht gewas, dicht begroeid; *kanira samena-na masaki,* al wat met onkruid dicht bezet is schoonmaken; *fuu dobu masaki,* zeer dicht opéengegroeid suikerriet, hetgeen den doortocht onmogelijk maakt.

Sakiḍi, zie *kiḍi.*

Sakompe, zie *kompe.*

Sakona (Mal. Holl. *sakonar*), schoener.

Sakonto, ergens afgeraakt zijn, losgeraakt; *na-waü-ra sakonto pula-na,* de deksel is er af.

Sakotji (Mal. Holl.), schuitje, boot.

Sakòto, soort vaartuig, van eene mast voorzien.

Sâla, I. (Jav. *salang*), benaming van de touwen aan een juk of draagstok waaraan de last bevestigd is.

II. in: *sontjo ra sâla,* geschenk; vgl. *sontjo.*

III. (het Mal. *salah*) alleen in de uitdrukking: *wati sâla-sâla-na,* het kan niet missen; vgl. *ntjâra.*

IV. *sâla-sâla,* brak, van water; ook gebruikt om aan te duiden dat het water noch hoog, noch laag is, maar de gemiddelde hoogte heeft.

Saladja, bijgebouw van een huis.

Salaho, tegelijk, tevens; *labo saròme salaho-na,* tevens, of al glimlachende.

Salaï, vermeerderen, doen toenemen.

Salaka (Jav, Bug. idem), zilver.

Salama (Arab. Mal. *salâmat*). heil, welvaren; *kasalama,* voorspoedig, welvarend maken.

Salampe, (Mak. idem.), een doek, welke over den schouder gedragen wordt, een slendang; ook: over den schouder dragen.

Salanga, I. soort visch, in het Mak. *gamasi* genoemd.

II. uit elkander gaan; *kasalanga,* uit elkander doen gaan.

Salanga-tjòngi, geheel en al, ten eene male, volkomen; de eigenlijke beteekenis der deelen van deze samenstelling is onbekend.

Salapa, (Mal. *salĕpa,* Mak. *salappa*), een doosje voor tabak, sirih, enz.

Salata (het Mal. *sĕlatan*) = *ḍa.*

Salawa (Arab. Mal. *salawat*), gebed.

Saleko (Mak. idem), bastion.

Salenda (Mal. *salendang*), een doek, welke over den schouder gedragen wordt.

Salentje, draagbaar, waarmede een lijk wordt vervoerd.

Salepe (Mak. *sulepe,* sjerp), buikband.

Saliku, een werktuig om garen op te winden, kleiner dan de *langgòro.*

Salipi, een bijgebouwtje om in te koken, een keuken.

Salira, soort boom, met eetbare vruchten.

Saliri, oksel.

Saloa, zie *loa.*

Salondo, I. landwind.

II. Zie *londo.*

Salongga, soort gras.

Salòngi, insteken, tusschensteken, bijv. eene kris in den gordel; (vgl. Mal. *sĕlang?*).

Salolo, lijkkleed.

Salunga, mandje, waarin de rijst wordt gaar gestoomd, koekoesan; vgl. *sunga.*

Sama, (Mal. Sansk.), gelijk zijn, gelijk

even, te zamen; *sama piri,* gelijkelijk vlak; *nggâhi ra-sama kai,* een gezegde, waarin men gelijk is geweest, d. i. een gezegde waarmede men te zamen heeft ingestemd; *kasama,* gelijkstellen, te gelijk doen zijn.

Samada, (Kòlo, *hamata*), indachtig zijn, denken aan; *ede-ra nangi kai-na ba supu samada-na ana-n ḍuwa-n,* daarop weende zij, dewijl zij aan hare beide kinderen dacht; *ku-samada-ku made,* ik denk aan den dood.

Samangi, huiveren, bijv. van vrees, ijzen; *busi samangi,* zeer koud, ijskoud.

Samango, zie *mango.*

Sambanta, zie *mbanta.*

Sambara-mbura, zie *sambura.*

Sambariki, kakkerlak.

Sambeka, geluk, voordeel; *nggâra natarima-si, ruu ro sambeka ita,* indien men er in toestemt, is het ons geluk en voordeel; *raho bareka ḍi sangadji masambeka,* den zegen van den gelukzaligen vorst vragen.

Sambele (Mal. *sambĕleh*), slachten, bijv. een dier; afsnijden; *ku-sambele wòo-ku lamada,* ik zal mijn hals afsnijden.

Sambètja, zie *bètja.*

Sambeya (Mal. *sambahyang*), gebed, bidden.

Sambi (Mal. *kusambi*), soort hout.

Sambia (vgl. *mbia*), des avonds; *ndâra-s sambia,* van avond; *nai-s sambia,* morgen avond; *amba sambia,* de avondmarkt.

Sambii, geleding, bijv. van riet.

Sambòlo, hoofddoek; vgl. *mbòlo.*

Sambore, hamer, (Sanggar *sambole,* slaan).

Sambura, of *sambara-mbura,* verspreid, zich verspreiden; *sambura liro,* de zon heeft zich overal verspreid, het is overal licht geworden; *mbia sambura* of: *mbia sambara-mbura,* zoo gebroken, dat de stukken verspreid in 't rond liggen, bijv. van aardewerk; vgl. *wura.*

Sameè, zie *meè.*

Samo, bevochtigen, een weinig natmaken.

Samonto, zich juist tegenover iets bevinden.

Samori, zie *mori.*

Sampa, (Mal. *sampan*), bootje.

Sampake, opgepropt, verstopt; *bini sampake,* opgepropt vol, eivol; *mpula sampake,* aartsdom.

Sampana, (Mal. Skr. *sapana*), trap van eene vorstelijke woning.

Samparadja (Mak. idem), soort anker.

Sampari, soort dolk, kris.

Sampela, jong, volwassen, jongeling, maagd; *doü masampela-ku ngâra-na, kòne na-tuwa, daa malowa kananu ro wiḍi,* jong is hij te noemen, die, hoewel oud, niet kan nadenken of onderscheiden, *wâra tolu-n ana mòne-n na-waü-ra nae sampela mena,* zij hadden drie zoons, die allen volwassen waren.

Samperu, in: *nggâhi samperu,* de lettergrepen van een woord bij het spreken omzetten, een soort van dieventaal, bijv. *hânga* voor *ngâha.*

Sampinga, zie *mpinga.*

Sampingo, eenzaam.

Sampini, zie *mpini.*

Sampori, losgaan, losgegaan; los, vgl. *hori.*

Samporo, een weinig; *hadju samporo,* een weinig hout; *lampa samporo,* een weinig gaan.

Samporona (het Mal. Sanskr. *sampurna*), volkomen.

Sampu, vuil; *sampu asa-na,* hij heeft een vuilen mond, hij spreekt vuile taal; *kasampu edi* = *kanggèle edi.*

Sampuru (Mal. *sĕmbur*), spuiten, bespuiten.

Samuu, haarkapsel.

Sana (Mal. *sĕnang*), rustig.

Sanaü, *wati sanaü ade-na,* niet op zijn gemak zijn, verrast door iets onverwachts.

Sanawa, ophouden, stilhouden, poozen (vgl. *nawa?*); *wati sanawa-na karai-na djâra ede,* hij hield niet op zijn paard te laten loopen; *na-sanawa-ra kalalo kai-na hompa-na,* hij hield stil om de vermoeidheid te laten voorbijgaan, om uit te rusten.

Sandaka, (vgl. Bug. *paraka*), bewaken, zorgen; *sandaka ana doü,* op een kind passen; *sandaka-pu iha ngâra-mu marada sandaka-mu ntau-mu,* draag meer zorg dat gij uw goeden naam niet verliest dan voor uwe bezittingen.

Sandari, eene afdamming van hout.

Sande = *kadja.*

Sandida, de twee opstaande bamboes aan het weefgetouw, in het Mak. *tanrakang* genoemd. Vgl. *dida,* in beteekenis = het Mak. *tanrá,* op iets drukken.

Sando (Mak. *sanro*), inlandsche dokter of doctores.

Sandonawa, soort plant, in het Mak. *tolong* genoemd.

Sanga (Ponosak. idem; Bol. Mong. *tanga*), boomtak.

Sangaḍi, des nachts; *ndâra-s sangaḍi,* aanstaande nacht; *ròka sangaḍi,* nachtelijk feest, vgl. *ngaḍi.*

Sangadja, (uit het Mal.), met opzet doen, opzettelijk; *wati pòda-pòda ra-sangadja weya-ku hade ana-m,* ik heb uw kind waarlijk niet met opzet gedood. Vgl. *kaeli ade* (op *eli*) en *santiri.*

Sangadji (Bug. idem; uit het Jav.), vorst; wordt dikwijls met *ruma* verbonden; *peḍa sangadji kai,* het rijkszwaard.

Sangafa = *ngilu,* ruiken.

Sangâme, iets met zachtheid doen of behandelen: *sangâme kai nggâhi mataho,* iemand door goede woorden trachten te bewegen. Vgl. *ngâme.*

Sanganga, *mbuda sanganga,* stekeblind.

Sangari, soort plant, in het Mal. *lagundi* genoemd.

Sanggalita, tegenhouden, beletten.

Sanggapi (vgl. Jav. *gapit*), alles wat dient om iets vast te klemmen, vastklemmen, afknijpen; vgl. *kapi, api.*

Sangge, *sangge-sangge sara,* zoo dikwijls als; *sangge-sangge sara djaka-na ede, sangi-sangi mpa ba tjili,* zoo dikwijls hij de zakat opbrengt, houdt hij steeds er iets van achter.

Sanggentu, de sarong onder de armen bevestigen, gelijk de vrouwen dikwijls doen.

Sanggere, rib, de ribben; vgl. Lamp. *kĕkĕraj.*

Sanggili, zich verschuilen; vgl. *ili.*

Sanggilo, soort visch, de *ikan gaboes.*

Sanggòbo, voorover liggen, op de buik liggen.

Sanggori = *nggori,* losraken, los.

Sanggu (Jav. *sanggup*), op zich nemen, voor iets instaan, zich verantwoordelijk stellen.

Sangi, I. of *sangi-sangi,* steeds, herhaaldelijk.

II. *dae sangi,* soort zeevisch.

Sangkila (van het Mak. *sangkilang*), roeibank.

Sangontjo, zie *ngontjo.*

Saninu (Sumba. *kaninu,* Sikka. *linong,* vgl. *ninu*), spiegel; *saninu mada,* bril; *ai-na daa umbu-mu doü mamade na-ndawi-ku ndai saninu ba doü labo-mu,* begraaf ook vooral de gesneuvelden, want uwe volgelingen zullen dit tot spiegel maken (zullen zich hieraan spiegelen).

Santa (Mal. *santan*), klappermelk, iets met klappermelk gereedmaken.

Santabe (Bat. *sattabe,* Jav. *tabe*), met uw verlof!

Santawi, zie *ntawi.*

Sante (Mak. *santé*), dak van bamboe.

Santika, in: *une* (*bune*) *santika,* zie *une.*

Santira, de balken, welke in de palen van een huis onder de vloer zijn aangebracht; zij worden onderscheiden in *santira doro* en *santira wela,* naar gelang zij in de richting van de lengte of der breedte van het huis zijn geplaatst.

Santiri, zie *ntiri.*

Santjada, soort schildpad.

Santjaka = *kantjaka,* bank, bale-bale; Sumb. *kĕndjaka.*

Santjamba (vgl. Jav. *sĕbar*), zich verspreiden; vgl. *tjamba.*

Santjaru-ntjamba, overal verspreid; vgl. *ntjaru-ntjamba.*

Santjedi, (Mal. *sĕdu;* Mak. *tàtjàdo*), hikken, de hik hebben.

Santjihu, met vooruitspringende hoeken; vgl. *tjihu.*

Santjiwe = *siwe* in *galara santjiwe,* de vrouwen der dorpshoofden.

Santjori, eenigszins afwijkend; vgl. *tjori.*

Santju, praatachtig.

Santuda, in het nauw gebracht zijn, ook overdrachtelijk.

Sanuru, een plat woord voor *asa*: snoet, bek; ook: zeggen; *ede raa-sanuru nggòmi,* dit heb je gezegd.

Saö, de bloemkolf van een palm.

Sapa, over iets heen trekken of gaan, zooals bijv. over eene rivier of over een berg; doortrekken, bijv. een bosch; *sapa nggâhi,* een gezegde (bevel) overtreden.

Sapatu (Port. Mal.), schoen.

Sapatû (Mal. Arab.), Zaterdag.

Sara, I. (uit *sa* en *ra*) = *sa,* I, II en III.

II. *sara-sa* (*sara-si* of *sara-tji*), indien niet; *sara-sa kani-ku sampari, ku-kani-ku tjila,* indien ik niet eene kris draag, zal ik een hakmes dragen; *sara-si lodja kai-mu kapa, mu-lodja kai-ku lopi,* indien gij niet met een groot schip gaat, moet gij maar met een klein varen.

Sâra, I. missen, niet raken, bijv. bij het werpen of schieten; vgl. *ntjâra.*

II. = *ada,* II. (van het Arab. *sjara'*), meest gebruik in den zin van het bestuur, de hadat van Bima.

III. gedrag, handelwijze; meestal in verbinding met *nâra* gebezigd.

IV. *sâra mòne* (of: *weki sâra mòne*), het pudendum virile; *sâra siwe,* het pudendum muliebre.

V. uithouden, verdragen; *pili ade da ndai waü-ta sâra,* hartzeer dat wij niet kunnen verdragen; *wati-du waü-na sâra madja ade-na labo doü mambòto,* hij kon het van schaamte voor de menigte niet meer uithouden; vgl. *siya.*

VI. (Mal. *sarat*), volgeladen.

Saraa, eenmaal, in eens, ten eene male; *na-neè-ra bini poò ede ba arupiya. Ede-ra weha saraa kai ba wai ede labo pòo-pòo-n,* de bamboe was bijna geheel gevuld met guldens. Deze werden nu door de oude vrouw, tegelijk met de bamboe, weggenomen; *na-bini saraa-ku tamba nahu,* mijn net was ten eene male (geheel en al) vol; *kasaraa: na-kidi di doro-na madèse ndai ntanda kasaraa kai-na ada-na,* moge (de vorst) op een hoogen berg staan, om daardoor al zijne onderdanen tegelijk te zien; *saraa-raa ringa-na,* de eerste maal hoorde hij dit = zoodra hij dit hoorde.

Saraba (Mal. Perr. *sĕrban*), tulband, hoofddoek.

Sarae, zand.

Sarai, gelijken op.

Saraka, zie *raka.*

Saramba, eerst, voor het eerst; *ana saramba,* eerste kind; *saramba-na,* ten eerste, in het begin.

Saranggo, *saranggo padju,* de baleinen

van een zonnescherm; *saranggo wele,* het geraamte van een vlieger.

Sarao, *doü masarao-rao hidi weki-na,* iemand van middelmatige grootte.

Sarapahina, bij vergissing of bij ongeluk raken of treffen; den een bedoelen en den ander treffen; *waü-ra lambo sarapahina-mu ba nggòmi,* nadat gij hem bij ongeluk geslagen hebt.

Sarasa = *sandari.*

Sarata, eenigszins heet van smaak; vgl. *nata.*

Saraü (Mak. *saraung*), soort zonnehoed.

Sareè, toelaten; *sareè-pu,* laat het toe, het zij zoo; *sareè-pu ku-landa,* laat ik ze maar verkoopen; *kasareè,* toelaten, toestaan, overgeven.

Sareï, I. erf rondom een huis.

I. de rijst, bij het kooken, iets hooger van het vuur afzetten

Sarempa, hagedis, tjitjak.

Sarendo, *sarendo weki* = *kadeni weki,* tot iets naderen; *lao sarendo rero,* zich rondom (tot allerlei menschen) in betrekking stellen.

Sarènga (Mak. *lengang*), achteroverliggen.

Sarente, strik; *teè sarente,* een strik zetten.

Sarentje, — *ade,* haten, haat.

Sarere, met de hand over iets heenstrijken, bevoelen, betasten; *ede ampo nasarere, na-iyu-ku wati pòda-du wâra gendi mada-n sa bae,* toen betastte hij zijne wenkbrauwen en voelde (toen) dat de eene er werkelijk niet meer was.

Sari, I. vloer van een huis (vgl. Bug. *salima*).

II. (Jav. *saring*), doorsijpelen, doorlekken, filtreeren.

Sarika, soort lans, bij de *djene djâra* in gebruik.

Sariya, sergeant, een nog bestaande lagere rang bij het leger van den Sultan.

Saro, I. lui, onhandig.

II. de zaal van het paleis, waarin de Sultan de gasten ontvangt.

Saròme (vgl. Mak. *támuri,* Bug. *tjáberú*), glimlachen.

Sarompi, — *hadju,* houtsplinters.

Saronto, schelletjes aan het hoofdstel van een paard.

Saròti = *kambera,* doch alleen in verbinding met dat woord in gebruik.

Saròtjo, zie *ròtjo.*

Saròtju, zie *ròtju.*

Sarowa (Mal. Arab. *saluwar,* of *saruwal*), broek.

Sarumbu, lichaam, vgl. Mal. *tubuh.*

Sarume (Mal. *tjĕrĕmei*), soort vrucht.

Sarunde, *sarunde-na,* de helft, een gedeelte, sommigen, eenigen; *sarunde-na mawèse, sarunde-na magâla,* sommigen pagaaiden, anderen boomden.

Saruwa, onregelmatig, ongelijk, bijv. gezegd van vlechtwerk, van den gang van een paard; ook van iemand, die zich de vrouw van een ander toeëigent.

Saruwe, *saruwe-na* = *sarunde-na.*

Sasa, I (Bug. idem), heining, haag.

II. boender, schuier.

III. *uma ra-sasa,* een huis van gespleten bamboe.

Sasae, zie *sae.*

Sasero, pijn, plaag, kwaal.

Sasili, zwarte mier.

Sasòngo (Mal. *sungut*), snor, knevel.

Satahi, parel.

Satjina, zie *tjina.*

Satoi, zie *toi.*

Satu, alleen in: *wòka ro satu* = *wòka.*

Sawa (Tonsea: idem), slang; *sawa mòro,* oelar sawa.

Sawai, slecht, boos; *doü masawai,* een slecht mensch; *raa masawai,* slecht bloed.

Sawi (Mak. idem.), matroos.

Sawo, soort boom.

Saworu, klapperrasp.

Sawu (Jav. *sawung*), *djanga sawu,* haan.

Seba, openen, openhouden, bijv. de struiken van eene levende heining om een dier door te laten.

Sèke, I. (Mak. *seké*), nauw, eng; *sakimi masèke,* één handvol, krap aan; *wunga sèke tagiya-na,* het was er juist nauw aan toe, dat zij aan opium behoefte kregen, (bijna kregen zij behoefte aan opium).

II. met hartstocht of drift iets verrichten; *na-nâha sèke mpaa-na,* hij ging hoe langer hoe hartstochtelijker dansen.

Sela, I. (Daj. *sila,* splijten; vgl. *mbia*), breken, stuk, uit elkander; *peti na-waü-ra sela lòki-na,* eene kist met gebroken bodem; *na-waü-du sela lopi ede,* het schip ligt uit elkander.

II. (vgl. Jav. *silah,* afzonderlijk), *sela-ti, sela-tji* of *sela-du,* behalve, uitgezonderd, niet medegerekend; *au-au-du masaori-ori pâhu malòsa watu ntjai maduwa mbuwa sela-ti mani,* alles wat ook, dat langs de twee wegen uitgaat, behalve het semen; *upa-na doü ndè lao labo-ta sela-du doü masupu ede,* vier menschen moeten u vergezellen, buiten en behalve de zieke (de zieke niet medegerekend), *kasela,* uitzonderen.

Sempa (Mak. *sempá,* Mal. *sepak*), schoppen; *sempa raga,* (Mal. *sepak raga*), met den bal spelen.

Sena, dauw.

Sengge, overeindstaan, bijv. de stekels van een dier.

Sengka (Mak. *sengkang*), tangetje om de baardharen uit te trekken.

Sente, ontzag voor iets hebben.

Sèpe, leenen, ter leen vragen; vgl. *tjèpè.*

Sepi, (vgl. Bul. *sapun,* garnaal), *uta sepi,* soort kleine garnaal, gebruikt om trassie van te maken.

Sera, I. vlakte, veld, onbebouwd land, ook wel bosch.

II. eene groote behoefte doen, (vgl. Mal. *berak*); *sera-sera,* diarrhee hebben; *lao sera maneyo* = *lao tarii.*

Sere, *mpaa sere,* soort wapendans der anangguru.

Sero, (Mal. *serun*), passement; *tembe sero,* een met passement versierde sarong.

Sewa (Jav. idem.), huur.

Sewi Jav. *luwih*), overmaat, datgene, wat meer is, dan het vereischte; datgene, wat overblijft, overblijfsel; *ndupaku bè mpara neè-ta padja-na ro nâru-na sura weha-ku sewi ndupa-na,* meet de breedte en lengte af, waar gij wilt; maar gij moet iets meer dan de maat nemen, *bè-du sewina,* al wat er overblijft. Vgl. *ntjewi.*

Seya, (Bug. *seya-seya,* soort gezang); *rawa seya,* benaming van het gezang der baliyan's of bissoe's; *doü marawa seya,* bissoe.

Si, I. = *sa,* I. II en III.

II. = *tji.*

Sidi, *ai masidi, ai sidi,* morgen, des morgens; *sidi-sidi,* vroeg in den morgen.

Siga, (Mak. *sigará*), soort muts bij feesten in gebruik.

Sigi (Mak. Arab. *masigi'*), moskee.

Sii, I. (vgl. Sumb. en Bul. *susu*), eene schelp, schelpdier; *sa-ròpe sii,* eene schelp vol; vgl. *kasii.*

II. *sii pâhu,* gelaatsuitdrukking; *sii pâhu mataduki,* een stuursch gelaat.

Sikasa (Mal. Sanskr. *siksa*), straf; *kasikasa,* bestraffen.

Siki (Mak. *siki*), een doek om de heupen binden; zijn kleed opnemen en midden om het lijf vastmaken.

Silo, soort plant.

Silu (Mal. *suling*), soort fluit.

Sima (Mak. idem.), belasting, vertiening.

Simbi, iets, bijv. een doek, als bedekking van het lichaam dragen.

Simi (Mal. *sĕlam*), duiken, onderduiken, naar iets duiken; vgl. *mimi*.

Simpa, *simpa-simpa* = *kombi*, wellicht; *simpa-simpa wâra kasi ade-na*, wellicht heeft hij medelijden; *simpa-simpa*, of: *simpa-simpa tòpo-na*, ook gebruikt om een wensch uit te drukken, moge! *simpa-simpa ndondo umu-mu*, moge uw leven lang zijn.

Singa, het uit een lontarblad bestaand hoofddeksel der *doü donggo*.

Singku, arm; ook een maat, ter lengte van den ellenboog tot het uiteinde van den middelsten vinger; *singku turu*, maat, ter lengte van den elleboog tot het uiteinde van den wijsvinger; vgl. *tjihu*.

Sintji, I. (Mal. *tjintjin*), ring; *sintji saö ua*, een stel bij elkander behoorende ringen.

II. (Mal. *sĕsal*, vgl. Bol. Mong. *monontol*), *sintji ade*, berouw, berouw hebben.

Sinto (Mak. idem.), een in bepaalden vorm gevouwen papier, waarin eenig geld als bruidsgeschenk gedaan wordt.

Sipa (vgl. Mak. *sappe*), scheuren, verscheurend als een wild dier; *sipa* ook hulptelwoord; bijv. *pasapu sa-sipa*, één doek.

Sipasau, alléén gebruikelijk in: *randa sipasau*, met geweld voortsleepen.

Siri, ergens om vragen, verzoeken; *na-siri-ku uma-mu*, hij vraagt om uw huis (namelijk: om in te wonen).

Sisi, I. (Mal. *sisik*), schub van een visch, ook: schaal van eene schildpad, of de schildpad zelve.

II. *mpori sisi*, soort gras, in het Mak. *sisi piring* genoemd.

III. *ngâha kasisi*, iets eten dat te heet van smaak is; (*sisi* vermoedelijk een klanknabootsend woord).

Siwe (Toumpak. *siwej*, wijfje; Sund. *awewe*), vrouwelijk; *doü siwe*, vrouw; *djanga siwe*, kip.

Siwi, vleien, vleiende woorden spreken.

Siya, I. (Bug. idem, Mal. *iya*), voornaamwoord van den derden persoon: hij, zij, het.

II. (Sumbawa: idem. Bat. *sira*, Mak. *tjéla*), zout (subst).

III. uithouden, verdragen; *wati-du waüna siya ngâha kuu*, hij kon het zemelen eten niet meer verdragen; vgl. *sâra*, IV., waarmede het dikwijls verbonden wordt.

IV. *mpòso siya*, kleine puist of zweer.

V. *siya-siya* (uit het Mal.), ijdel, te vergeefs; *kasiya-siya*, ijdel maken.

Siyadara, — *ede*, voornaamwoord van den derden persoon meervoud, het Mal. *marika-itu*; vgl. *siyadera*.

Siyadera, — *ede* = *siyadara ede*, vgl. *dera*.

Siyara-e, voornaamwoord van den tweeden persoon meervoud, in de aanroepende wijze: O, gij allen.

Sò, inham.

Sobu, nest van vogels, mieren enz. vgl. Sawu. *njàbu*.

Sodi, vragen, eene vraag doen; *sodi kai ba ina-na: bé-tji uta ra-waa-mu*, zijne moeder vroeg hem: waar zijn de visschen, welke gij medegebracht hebt? *na-mai mpara ina-na mamai sodi ana-na*, de moeder kwam naar haar kind vragen. Ook speciaal: een meisje ten huwelijk vragen, v. d. *doü sodi*, verloofde, *sodi angi*, verloofd zijn.

Sòka, I. soort groente, postelein.

II. (Mak. *sokkâng?*), met de schilden afweren.

Sòke (vgl. Bug. *salùké* en *sùké*), opgraven, uitgraven, bijv. een boom.

Sòku (Mal. *tjĕkur*), soort medicinale wortel.

Soma, de vlerken van een vaartuig.

Somba (uit het Mak.), zich onderwerpen aan den vijand.

Songga, soort boom, de *bidara pahit.*

Songge = *songke.*

Songke (Mal. *sungkit*, Bug. *songke*), eene met gouddraad doorweven stof.

Songko, I. (Mak. *songkó*), hoofddeksel; *songko ntjanga*, kroon, zooals bij het Moeloedfeest door den pangoeloe van kampong Malayoe gedragen wordt.

II. (vgl. Mak. *tongkó*), opsluiten; *doü ra-songko*, een gevangene.

Sòno (Mak. *súnú*), soort visch (volgens anderen de kakap).

Sontjo, I. (Jav. *tjonṭong*), een peperhuisje van pisangblad.

II. (vgl. Bul. *sumoso*), stroomen; *oi masontjo*, stroomend water.

Sòo (Mak. *solong*), vloeien, smelten, versmolten, opgelost, zooals bijv. zout. Ook in figuurlijken zin, bijv. *na-sòo-ra ade-na* (of *lòko-na*), hij is, als 't ware, opgelost door droefheid.

Sòpe (Mak. *soppé*), soort vaartuig.

Sora, zie *sure.*

Sore (vgl. Mak. *ritju*), *wâri-sore*, zie *wâri.*

Sori, riviertje, beek; vgl. *nanga.*

Soro (Bul. *suru*), uitspruitsel.

Soròba = *saraba*

Soròga (Mal. Sanskr. *suwarga, surga*), hemel.

Sòsa, manen, aanmanen om te betalen.

Sowa, I. simpel, idioot; *tjaû hâri-hâri kabalo ambi-ambi doü masowa*, er van houden steeds te lachen en gekheid te maken als een idioot.

II. *sowa wòo*, halskuil.

Sowo, I. *sowo kanggiya*, mierennest; vgl. *sobu.*

II. koud, koel; *oi masowo*, koud water; vgl. *busi.*

Suba, benaming van het gilde der krijgslieden; *paruga suba*, benaming van de baroega of loods buiten de omheining van het paleis.

Subu (Mal. Arab. *çubuh*), de tijd van het morgengebed.

Sudaga of *saudaga* (Mal. Perz. *sudagar*), koopman.

Sudje (Jav. *sunduk*, Mak. *sude*), aan het spit steken, braadspit.

Sudju of *sudjud* (Arab. Mal.), zich op den grond nederbuigen.

Suku (Mal. idem), een halve gulden.

Sumbu (Mal. idem.), lampepit, ook: lont.

Sumpi (Mal. *sumpitan*), blaaspijp, met eene blaaspijp blazen.

Sumpu, uiteinde, eindpunt; *ta-weha-ku sumpu-na mangoḍa* (*amu fanda*), gij moet de jonge uiteinden der pandanwortels nemen; *sumpu awa-na ba maraka*, het onderste einde der hel; *sera mantjewu lembo daa mantau sumpu padja-na*, eene zeer uitgestrekte vlakte, welker breedte eindeloos is. *Sumpu* wordt alleen van concreete voorwerpen gebruikt; anders bezigt men: *tjumpu.* (Sumb. *supu*, vgl. Bug. *tjappú*, Jav. *puput*, als ook Bim. *putju.*)

Suna of *sunat* (Mal. Arab.), traditie, verdienstelijk, ook: besnijden, de besnijdenis.

Sune, beschrijven, vertellen; *pâhu-na wati ndai lowa weya-ta sune kai matantu*, zijn uiterlijk kunnen wij niet met zekerheid beschrijven.

Sunga (vgl. Benten. *sangu*, Tonsaw. *sapunga*), damp, wasem.

Sungga, rijststroo, mĕrang.

Sungge, of *sungge-sungge* = *kabantja*, spotten, bespotten.

Suntu (Mal. *sĕntul*), soort plant.

Supa (Mal. *kayu sĕpang*), soort hout; *kasupa*, met sepang verven.

Supu, I. ziek zijn, ziek, ziekte; *doü masupu*, een zieke.

II. oorzaak, reden; *au-tji supu-na ndai hade kai-mu ana lènga-m ake*, wat is oorzaak, dat gij het kind van uw makker gedood hebt? *ba supu*, om reden, omdat, dewijl; *wati lowa-ku tuu ba supu iwa-ku ana-ku ake*, ik kan niet opstaan, omdat ik mijn kind op den schoot heb.

Sura, I. (Mal. *surat*), geschrift, brief, in schrift brengen; *na-waü-du sura*, hij heeft het opgeschreven.

II. mits, maar, als maar, al is het maar, slechts; *ta-nòno waü kahawa sura sa-tjanggi toi*, gij moet eerst koffie drinken, al is het maar een klein kopje; *nahu mambeï-mu bedi sura mu-bedi weya nahu*, ik zal u een geweer geven, mits gij voor mij schieten wilt: *ede-ra dòho sura kidi mpa*, (gij) moet nu niet zitten, maar opstaan.

III. (Mak. *súrang*), soort oebi.

IV. *daa masura-sura*, eindeloos, voortdurend, steeds.

Sure, overmatig veel, te veel; *na-sure ura oi di ade rowa ede*, hij giet te veel water in den pot (zoodat het overloopt); *sure ro sora*, idem.

Suru, I. Bug. *sorò*; vgl. Mal. *surut*), achteruitgaan, terugtrekken, bijv. in den oorlog; *suru-na amba*, afloop, einde der markt.

II. uitroep, waarmede buffels worden voortgedreven; *kasuru*, een buffel, door dien uitroep, doen voortgaan.

Susu (Mal. idem.), de borsten eener vrouw; *oi susu*, melk; *doü masusu* of *doü makasusu*, min.

Suu (Jav. *suhun*, Mak. *suung*), op het hoofd dragen; *ruma suu* = *sangadji*.

Suwasa (Mal. Sanskr. idem.), klokkenmetaal.

Suwu, wond; *rima kui-na mabonto suwu-na di liri ade-na mawontu di kontu-na*, met zijne linkerhand de wond bij de hartstreek bedekkende, welke op den rug uitkwam; vgl. *ntjuwu*.

T.

T verkorting van *ta*; *ruma-t* = *ruma-ta*.

Ta, verkorte vorm of genitief van *ita*.

Taa (Jav. *tal*, Mad. *taal*, Mak. *talá*), de lontarpalm.

Taba, meest met *sakali*, eens, èreis; *batja taba sakali sura ede*, lees dien brief eens!

Tabai, beproeven, probeeren; ook: verzoeken, in verzoeking brengen; *tabai-tja-pu karawi rawi ede*, probeer eens, dit te verrichten; *na-tabai dja-du ba ibili*, de duivel verzocht hem ook.

Tabe, pot, braadpan; *tabe kamami kai-na òha*, een pot om rijst in te koken.

Tabelo = *pabelo*.

Tada = *ntjai* deur, waarmede het dikwijls verbonden wordt.

Tada, duidelijk, duidelijk zicht- of hoorbaar, blijkbaar; *ndadi mpara tada-na daa wâra-na madja-mu*, zoodat het blijkbaar wordt, dat gij geen schaamte hebt; *na-tada di rera-na huruf ede*, de letters zijn duidelijk op zijne tong (worden duidelijk uitgesproken); *na-waü-ra kalau tada mena kòne langi*, geheel onbegroeid, zoodat zelfs de hemel geheel zichtbaar is; *katada*, doen blijken; bijv. *katada kapòro-na*, zijnen toorn doen blijken.

Tadja, zolder boven de keuken; vgl. *pamòka*.

Tadji Mal. idem), kunstspoor voor hanen, eenen haan een kunstspoor aan doen, en v. d. ook: hanen laten vechten.

Tadjo, I. gevest van eene kris.

II. (Mak. *tadjö*), balken in een schip, welke de verlengstukken van de *gadi* vormen.

Tadju, soort zeevisch, welke, nog klein zijnde, *katiri* genoemd wordt.

Taduki = *taduku*.

Taduku, gevouwen, gerimpeld, met gefronste wenkbrauwen.

Tafaku (Mal. Arab. *tafakkur*), in gedachten, denken.

Tafefa-fefa, wapperen als eene vlag.

Tagambe, gambir.

Tagiya = *katagiya*.

Tahengga, zie *hengga*.

Tahi (Mak. *tai*; vgl. Mal. *tahil*), wegen, overwegen; *tahi-pu mandai nggâhi, timba waü-pu ndai rawi*, weeg wat gij zegt, overweeg eerst, wat gij doet.

Taho, goed; *doü mataho*, een goed mensch; *taho weki-na*, A. schoon, mooi, B. het is goed zoo, best; *taho mena mpa*, het is onverschillig, het blijft hetzelfde; *taho ro ntai*, volkomen, volmaakt; *kataho*, goedmaken, verbeteren.

Taï I (Mal. *tahi*), drek; ook: groote behoefte doen; *tai angi*, wolk.

II. (Mal. *tahil*), zeker goudgewicht.

Taka I. (Mal. *takar*), zekere maat; *loi sa-taka*, één *takar* buskruit

II. (Mak. *takâ*), klip; *karai lopi-na deï taka ro wadu*, zijn schip op klippen en steenen laten loopen.

Takabu (Arab. *takabbur*), zelfverheffing, verwaand, trotsch.

Takapu, zie *kapu*.

Taki, I. plegen, gewoon zijn, bedreven zijn in 't een of ander; *au-au-du rawi-na taki dida-na*, bij wat hij ook doet plegen te onderdrukken. Vandaar ook gebezigd om aan te duiden dat iemand van iets zijn beroep maakt, of dat eenig voorwerp voor iets pleegt gebezigd te worden; *doü mataki môke*, iemand, die pleegt (in de boeken) te zien, of daarin bekwaam is = wichelaar; *doü mataki panimba*, iemand, die de menschen pleegt over te zetten = veerman; *sampa mataki panimba*, een schuitje, dat gewoonlijk gebruikt wordt om de de menschen over te zetten = veerpont.

II. gebezigd om eene plaats voor iets aan te duiden, bijv. *taki tunti kai*, plaats waar men schrijft, schrijftafel.

III. in *taki ngâha*, eetwaren; *ede-ra weli kaniki kai-na mama ro isi-na ro taki ngâha-na*, daarop deed hij een compleeten inkoop van de ingrediënten voor het betelkauwen en van allerlei eetwaren; *kombi-kombi wâra doü makasi ade mambeï-na taki-taki ngâha*, of er wellicht een medelijdend mensch was, die hem eenige eetwaren zou geven.

(Waarschijnlijk is bij de sub II en III vermelde beteekenissen oorspronkelijk een substantief verzwegen, zoodat het zelfde woord is als sub I.).

IV. een peperhuisje van boombladeren gemaakt.

V. *taki weki*, zich overgeven, zich toevertrouwen.

Tako, I. stengel, steel, loot; *tako edja*, stengel van de kaladi; *tako padju*, steel van een zonnescherm. Ook als hulptelwoord gebruikt: *amu niu tolu tako*, drie stuks klapperwortel.

II. vluchten naar iemand of iets, zijn toevlucht nemen tot; *doü ra-waü weya rasa-na malao tako rasa makalai*, menschen, wier land genomen is, en die naar een ander land vluchten (vgl. *taki*, IV.).

Tala (Mak. *patala*), ordenen, gereedleggen, opdisschen.

Talàga (Mal. Sanskr.), meer.

Talehi, nier?

Talibana (het Mak. *talibannang*), krisband.

Talima = *dalima*.

Taliri, een dun bamboesje, waarom het garen bij het weven gewonden wordt; in het Mak. *palatting* genoemd.

Talòlo, loslaten, los, bijv. vel.

Tamba, soort fuik, ook op het land gebruikt om bijv. vogels te vangen.

Tambàga (Mal. Sanskr.), koper; vgl. *ramba*.

Tambaku, (Mal. Port. *tambako*), tabak.

Tambara-mbuwa, = *sambara-mbura*,

Tambâri (vgl. *wâri, mbali*), zich omwenden, omzien; *ede-ra tjuwa rai mena kai-na, wati kòne tambâri-mbâri-na*, daarop vluchtten zij allen, zonder zelfs eens om te zien; *sa-bune-bune ntoi lampa-na, ede ampo na-tambâri*, nadat zij eenigen tijd voortgegaan waren, wendden zij zich eerst om.

Tambe (Mak. *kambe*), grijpen naar iets, nemen.

Tambètja voor *uta mbètja*, zie *uta*.

Tambinga (Mak. *tumbera*, Sanskr. *tîwra*), lood.

Tambiri (vgl. *wiri, mbiri*), schudden, zich bewegen, van het hoofd gezegd.

Tambu (Mal. Holl. *tambur*), trommel.

Tampiku = *tariku*.

Tampòde-mpòde, (vgl. *pòde*), ineengekronkeld, ineengedraaid, in ringen opgerold zooals bijv. een kabeltouw; v. d. evenals de ringen van een aldus opgerold touw op elkander liggen; *sikasa matampòde-mpòde*, kwelling op kwelling.

Tampole, soort visch, in het Mal. *bĕlanak* genoemd.

Tampuu (vgl. *fuu*), beginnen, begin; *ta-tampuu kai-ku boë magari*, gij moet beginnen, als de waktoe magrib invalt; *na-nuntu mena ku watu tampuu-na saraka tjumpu kai-na*, en hij verhaalde alles van het begin tot het einde; *tampuu-na* of *tampuu-mpuu-na*, ook: ten eerste.

Tanaö (vgl. Jav. *sinahu*), leeren, onderricht ontvangen.

Tanda (Mal. idem), teeken; *tanda-na doü mamade*, de paaltjes op de graven.

Tandamba, overal gescheurd; vgl. *ndambi*.

Tandii (vgl. *rii*), stijlen of stutten van bamboes bij een huis; *tandii muna*, twee overeindstaande bamboezen bij het weefgetouw, in het Mak. *tanrakang* genoemd; *uwi tandii*, soort oebi.

Tandju (Mal. *tandjung*), soort plant.

Tando, voorzijde, met het gezicht gericht zijn naar; (voor *ntando*); *di tando* voor, vooraan; *dòho tando èle*, zitten met het gelaat naar het Oosten gewend; *wati disa-na ufi di tando nahu*, hij durft voor mij (in mijne tegenwoordigheid) niet blazen; *tando*, van vorsten ook in de beteekenis van *ngâha* gebruikt. *Satando*, A. met het gelaat naar iets zich richten; *satando-ku baitu'llah*, richt het gelaat naar Gods huis; B. aanstaand; *wura masatando*, aanstaande maand.

Tangàra, zie *ngâra*.

Tanggiri, zich draaien, in de rondte draaien; vgl. *nggiri*.

Tangguru, loslaten, losgeraakt, bijv. twee bamboezen welke verbonden waren; vgl. *hori*.

Tangiri, I. soort schelp, in het Mak. *kandjappang* genaamd.

II. soort visch, (Mal. *tĕnggiri* of *tĕngiri*).

Tani (Bug. *tanĕ*), zwaar; v. d. bezwaar, ergens bezwaar in hebben; *daa madja ro*

tani-na ade-mu kanahu-mu ntau-na doü, gij schaamt u niet en ziet er geen bezwaar in u de bezittingen van een ander toe te eigenen. Ook gebruikt in de beteekenis van: boete; *nggâra na-mpòka ro na-ntjuwu kombi, tani-na wâru reya-ku,* indien hij (een arm of been) breekt of gewond wordt bedraagt de boete acht reyaal; *katani,* zwaar maken, bezwaren, voor zwaar houden; *tlalîm aö-na katani-ku sa-bae bitjâra kalileko, tlalîm* beteekent eene zijde (eene partij) onrechtvaardig rechtsprekende voor zwaar houden (begunstigen); *wati lowa-na katani kai doü ede ba bitjâra,* het gerecht kan dien man er niet mede bezwaren.

Tanta (Mak. *tuntung,* Bug. *tattang*), schudden, bijv. een flesch; *rai tanta,* schuddende loopen, zooals bijv. een hond.

Tantangga, voorhoofd; *ai tantangga,* lederen band om het voorhoofd van een paard.

Tantonga (uit het Mak. *tontongang*), venster; *ana tantonga,* de tralies voor het venster.

Tantoru, opstuiven van zand of stof, stofwolk; *na-èda-du tantoru kalubu rai kai ba matja,* hij zag het stof opstuiven, waar de tijger liep.

Tantu (Mal. idem), zeker, vast; *katantu,* zeker doen zijn, zich vast overtuigen van iets, vast afspreken; *èda kantantu-pu au-au-du mawâra di ade pòo ede,* zie met zekerheid, (zie goed), wat zich in dat stuk bamboe bevindt; *pehe katantu,* met zekerheid leeren kennen.

Tapa, beletten, afhouden; *ai-na wâra-na masaori-ori pâhu ndai matapa-na oi di sarumbu,* laat niets het water van het lichaam afhouden.

Tâpa (Mal. Sanskr. idem), boete doen, een kluizenaarsleven leiden.

Tapu (Bal. *tapuk*), stengel, bijv. van eene vrucht.

Tara (vgl. Bug. *tara,* spoor van een haan), stekel.

Taraku (Mal. *tĕrkul*), buks.

Tarambaka, soort zeevisch.

Tarambeyo (vgl. *kambeyo*), hangen, afhangen (vgl. Mak. *belong* en *melong*); *amu fanda matarambeyo madaraka-pu dana,* pandangwortels, welke afhangen en nog niet den grond bereiken.

Tarangeha, soort ziekte in de vingers, fijt.

Tarasi, trasi.

Tarasuku, soort visch, in het Mak. *pendjang* genoemd.

Taratòbo, geluidsnabootsing van het breken van touw enz.; *mbisa taratòbo,* met zulk een geluid breken.

Taratui, goederen, bagage, = *bara-bara.*

Târe (Mal. *talam*), soort koperen schaal.

Tarende, eenigszins bitter of wrang; *kaduwi tarende,* soort terong.

Tari, I. slijpen, een vorm aan iets geven; *gula tari,* suiker in vormen.

II. *ai tari,* teugels.

Tarigu (Mal. Port.), tarwe.

Tarii (vgl. Jav. *uyuh* Sund. *kiih*), pissen; *oi tarii,* pis.

Tariku, gekruld, omgekruld.

Tarima (Mal. idem), ontvangen, aannemen, goedvinden, in iets berusten; ook in het bijzonder: aannemen van, d. i. zich toeleggen op geheime kunsten.

Tarindi, I. *tarindi mangge,* jonge tamarinde bladen; *na-tarindi-ra mangge,* de tamarinde krijgt jonge bladen.

II. dik worden, van een paard.

Taripa (Mak. *taripang*), tripang.

Tariti, I. alléen in *tariti nata,* zeer heet (van smaak).

II. alléen in *tariti ro howi* = *howi.*

Taròpo, (Mak. *taropong*); A bamboe, waarin de *taliri* bewaard wordt; B. Mal.

Mak. *taropong*) verrekijker; *taròpo afi*, een bamboe waardoor in het vuur geblazen wordt (vgl. Mal.).

Tarowa (vgl. Mal. *tĕrang?*), helder, schijnsel, schijnen, licht van de zon, de maan of van eene lamp; *katarowa*, verlichten.

Taru, eig. stellen, zetten (vgl. *tòho*), v. d. inzetten, inzet bij het spel (Mal. *taruh*), *taru weki*, zich overgeven, zich toevertrouwen; vgl. *katòho.*

Tarutake, gezegd van iets, dat met een doffen slag neervalt; *na-waü-ra tarutake eli koha tula na*, zijn schedel (sloeg) met dof geluid (tegen den grond).

Taru-tehe (vgl. *katehe*), ongelijk, met afwisselende hoogten en laagten, getand als eene zaag, zooals bijv. sommige boombladen; overdrachtelijk *rawi mataru-tehe*, op eene wijze handelen, welke het daglicht niet velen kan, welke niet in orde is.

Taru-tòhe, overal verspreid?, *taru-tòhe sarae ḍi dipi*, z. v. a. de mat is vol zand. De beteekenis: overal, aan alle kanten, schijnt in *taru* opgesloten te zijn, vgl. *taru-tehe kataru-tebe*, alsook: *ntjaru* in *ntjaru-ntjamba*, *ntjaru-ntjinggi*); *rawi mataru-tòhe* = *rawi mataru-tehe.*

Tasabe (Arab. *tasbîh*), rozenkrans.

Tasi (Mak. idem, Jav. *tadjin*), stijfsel, stijven.

Tata (Mal. *tatah*), beleggen, inleggen, bijv. met edelgesteenten.

Tatanga, soort boom; in het Mal. *djarak*, genoemd.

Tatarapa (Mak. *tatarapang*), eene kris met gouden heft en scheede.

Tateo-teo (vgl. Jav. *ḍeyok*), mank, trippelend.

Tato (vgl. Mak. *tau-tau*, Bul. *totou*), pop, beeld, afbeelding.

Tatoi, voor *toi-toi; ana tatoi-na galara*, de onderhoorigen van een dorpshoofd.

Tatuu (Sund. *tuur*), knie.

Tau (vgl. Mal. *taruh* Bul. en Bal. *tahu*), indoen, het voorwerp, waar iets ingedaan wordt, bak, vat of iets dergelijks; *ampo ta-tau-ku ḍe rowa*, daarna doet gij het in een pot; *na-weha-ḍu sa-buwa tau ndai luwa kai isi guni ede*, en zij nam een bak om er den inhoud van den zak in uit te schudden; *tau mantji*, inktkoker.

Taua, soort sirihdoos; vgl. *ua.*

Tawa, I. (Mal. *tawar*); tegengift; *panawa*, idem.

II. (Mal. *tawan*), buit, krijgsgevangenen, krijgsgevangenen maken.

III. (Mal. *tawas*), aluin.

Tawori, bijdragen in geld te geven bij inhuldiging van een nieuwen sultan.

Tebe, I. (Mal. *tĕbal*), dik; *katebe*, dik doen zijn, dikmaken.

II. druppelen, druppel; *sa-tebe sara raanòno-ta*, als gij er één druppel van gedronken hebt; *katebe*, indruppelen, laten druppelen, doen druppelen; *na-katebe kai-ḍu oi ḍi asa-na*, zij liet water in zijn mond druppelen (zie ook *katebe*).

Tedi, ijverig, vlijtig.

Teè (Mal. *tahan*), tegenhouden, standhouden, bijv. in den strijd; *teè tamba*, een net stellen.

Teka, klimmen, beklimmen; *teka niu*, een klapperboom beklimmen; *teka doro*, een berg beklimmen; opgaan (zon of maan); *teka rasa*, eene stad bestormen, aanvallen; vgl. *neè.*

Tèma, of *mpòso tèma*, soort steenpuist.

Temba, I. put.

II. scheepsterm: de juiste plaats van iets bepalen, opnemen; *temba-tja-pu tòro-na*, neem eens (nauwkeurig) op, waar de landpunt ligt.

III. een woord van onbekende beteekenis, waarmede het tweede gedeelte van

een Bimaneesch liedje (*rawa*) ingeleid wordt. Dit tweede gedeelte staat gewoonlijk niet in het minste verband met het eerste gedeelte, en heeft meestal ook op zich zelve geen zin; alleen moeten daarin drie woorden voorkomen, welke dezelfde medeklinkers bevatten (zoo zij uit meer dan twee lettergrepen bestaan, behoeft dit slechts met de twee laatste het geval te zijn); het eerste dier woorden volgt op *temba;* de plaats der overige is niet zoo vast bepaald, doch komen meestal aan het einde van een versregel. Bijv.

Èse-du wura matarowa sambia,
ai-na mbure lao kakaro mbâru,
ratju manina awa tinti tonda,
Temba **kandindo,**
sintji mata **mandanda,**
neè kani waa **mandundu.**

Boven aan den hemel is de maan, welke des avonds schijnt.

Weest niet roekeloos, om als gij jong zijt te gaan wandelen, vergift gluurt onder de trap.

Temba kandindo (beweging) een, met op eene rij gezette steentjes, versierde ring, welke steeds gedragen moet worden.

Tembe, I. kleedingstof, stof, en v. d. sarong.

II. eig. beteekenis mij onbekend; wordt gebruikt als hulptelwoord; *sabiya tolu tembe,* drie stuks spaansche peper; *mangge sà-tembe,* eén tamarinde vrucht.

Tembo (Mal. *tembok*), muur.

Tème, kin.

Tempo (Mal. Port), tijd, termijn.

Tende, schild.

Tendo, ondiep, bijv. water.

Tènga, *sa-tènga,* half, helft; eigenlijk geen Bimaneesch, doch tegenwoordig veel in gebruik; vgl. *dompo.*

Tenggo, (Sikka *teggor;* vgl. Bug. *tĕkko,* Mak. *takko*), sterk, krachtig; *dipi matenggo,* een sterke mat; *qodrat aö-na: tenggo; katenggo,* sterk maken, ook: bekrachtigen, bijv. *na-katenggo-ku ba Kumpani,* het wordt door het gouvernement bekrachtigd.

Tengguli (Mal. idem), suikerstroop.

Tèngi (vgl. Bul. *tumanei*), leunen.

Tengko (uit het Mak), een balletje toebereide opium.

Tera (Mal. *tĕras;* Mak. *terasa*), hard.

Tere, I. (vgl. Mal. *teling,* Mak. *tiling?*), hellen, scheef staan; *djangka ra-tòho nawaü-ra tere,* de passer, welke gezet is, staat scheef.

II. zich verwijderd houden van, vermijden; *tere-pu doü bae-mu,* vermijdt uwe vijanden! Wellicht hetzelfde woord als sub. I., zoodat de eigenlijke beteekenis, afwijken, zou zijn.

Tero, ophangen, hangen; *pòo ra-tero-na di kompe ntjai,* een stuk bamboe, dat hij aan den kant van de deur opgehangen had.

Teru, iets vlechten tot een mandje; *teru-pu kabaho,* maak een mandje van de pinangscheede.

Teta, afweren, pareeren, bijv. een lansstoot.

Tewu, soort rond mandje; het wordt dikwijls met andere benamingen voor mandjes verbonden: *wontja ro tewu, kula ro tewu;* deze samenstellingen ook gebruikt wanneer er slechts van één mandje sprake is.

Teï of *kateï,* toonen, laten zien, leeren, onderwijzen, onderrichten, mededeelen.

Ti, of *nti,* een nadrukswoordje (vgl. *tji*); *ai-na-ti mpara nggâhi wei-na,* laat ons niet spreken van (= hoeveel te meer of te minder) hunne vrouwen.

Tia, splijten, klooven; v. d. *ua sa-tia,* een halve pinang; *sa-tia lawili,* benaming van eene lengtemaat van het midden van de borst tot de hand. Vgl. *mbia.*

Tiki (Jav. *tĕkĕn*), stok; *budja tiki*, korte lans.

Timba, I. lijk.

II. ook *timbang* (het Mal. *timbang*), wegen, overwegen; *timba waü-pu ndai rawi* overweeg eerst, wat gij doen zult.

III. *lao timba*, opium gaan koopen.

IV. *timba rowa* (het Mal. *timba ruwang*), hol van een schip, waar het water bijeenkomt.

Tindja (Mak. *tindjá*), gelofte, eene gelofte doen.

Tingi, knap, bekwaam.

Tini (vgl. Sund. *könöng* of Mal. *tumit*), hiel.

Tinti, I. slaan, bijv. het waschgoed tegen steenen aanslaan (vgl. Mak. *titi*, aanhoudend slaan?).

II. *tinti tonda*, de ruimte onder de trap.

III. de kapala van een sarong.

Tire (Mal. *tiram*), oester.

Tiri (Mal. *tudju*), recht door gaan, recht af gaan op, vgl. *ntiri; mai tiri tada-ku* recht op mijne deur afgaan; (men kan ook zeggen: *mai ntiri*).

Tiro, oudere vorm van *tiyo*, kijken.

Tiso = *piso*.

Tiwi (Bug. *tiwi*, mededragen, brengen,) dragen met afhangende hand.

Tiya (het Mal. *tiyang*), mast van een schip.

Tiyo (vgl. *tiro*; Bug. *tiro*, uit de hoogte op iets neer zien, bekijken), kijken, bekijken, aankijken, blik; *tiyo-pu doü bae-mu*, kijk naar (let op) uwe vijanden; *ai-na tiyo-mu ina ro ama-mu kai tiyo makadure*, kijk uwe ouders niet met schuinsche blikken aan.

To, een nadrukswoordje; *iyo-to*, ja.

Tòba, werpen, smijten, naar iemand smijten; *na-weha wadu, na-tjuwa-tjuwa tòba-du doü ede*, zij namen steenen en elk smeet dien man (daarmede).

Toba, (Mal. Arab. *tobat*), bekeering, zich bekeeren; ook als uitroep gebezigd.

Tòbe, I. stuk, brok; *kapenta sa-tòbe*, een stuk plank; *tòbe pingga, tòbe rowa*, scherf van een bord, van een pot.

II. *tòbe langgiri*, soort plant.

Todja, (Sikka. dansen), soort dans met slendang, zulk een dans uitvoeren.

Todo (Mak. *tódó*), steken, door iets steken.

Todu (Mal. *tudung*), zonnehoed, hoofddeksel; *malanta ndei todu-na*, witte katoenen stof, om zich het hoofd mede te bedekken; *todu padju*, een zonnescherm gebruiken of dragen.

Tòho, I. (Mal. *taruh*, Jav. *toh*), plaatsen, stellen; *djangka ra-tòho*, een passer, welke gesteld is; *tòho riha-pu*, plaatst ze evenals de drie steenen, welke eene stookplaats vormen; *nggâra mu-panta-sa bente, tòho kai-pu padoma*, indien gij een benting opricht, plaats die dan met een kompas; *tòho rawi*, een werk stellen z. v. a. beginnen; *katòho*, toevertrouwen, overgeven, het vertrouwen; *katòho weki*. zich toevertrouwen aan (vgl. *taru*); *madantau katòho*, (hij) die geen vertrouwen (op God) bezit.

II. of *katòho*, laat maar! het Mal. *biyarlah*; *tòho-ra nggero*, laat ik maar mager zijn; *katòho mpara ntjengga*, laten zij maar echtscheiden, het is het beste, dat zij echtscheiden; (wel hetzelfde woord als sub I., vgl. Mak. *boli', nanro*)

III. alléén in: *rasa toi rasa tòho*, de verschillende kleinere plaatsen, waarin *tòho* dus = *toi* is.

Toi, (Sikka. *doi*), klein, gering, jong; als bijwoord: een weinigje, eenigszins, eventjes (vooral bij den Imperatief), soms ook: pas; *wei-na na-wunga nggâna toi-na*, zijne vrouw was juist pas bevallen; *satoi*, weinig, een weinig; *ròo lasa satoi*, een

weinig langsap bladen; *satoi pòda mpa malampa lao di*, slechts zeer weinigen gaan naar het Westen; *nde pala satoi* = *nde pala*, maar.

Tòke (vgl. Jav. *totok*, Mak. *tètè*), tikken, kloppen; *tòke ntjai*, op de deur tikken, aankloppen; *tòke afi*, vuur maken, door op den vuursteen te slaan.

Tòko, liggen op den grond, zooals bijv. een dier.

Tòku, I. sterk, hevig, gezegd van den wind, van een geluid, van saguweer; in *tòku ro kapòro*, wordt het verklaard als: toornig; wellicht eigenlijk: heftig; *katòku*, hevig doen zijn, sterk maken; *katòku eli*, zijne stem heftig doen zijn, eene sterke stem opzetten.

Tola, in: *sâhe kèto tola, wanga masa*, benaming van buffels, welke bij inhuldigingsfeesten worden rondgeleid; zeker wel uit het Mak. *patola* (Jav. Sanskr. idem) een soort van stof, zoodat de beteekenis is: buffels met staarten van (omwonden met) *patola*, en hoorns van goud; *masa* alleen in de beteekenis van goud is ook geen Bimaneesch).

Tòlo (vgl. Mak. *galung?*), nat rijstveld, *sawah*.

Tolu (Jav. *tĕlu*, Mak. *tallu* enz.), drie.

Tomberowa, soort plant.

Tonda, trappen op, betreden, bijv. den grond; *tonda djaneli*, benaming van eene klasse van menschen, ook *doü maupa dâri* genoemd; (vgl. Mal. *tindjak, djĕdjak*).

Tongga, herstellen, beter worden, bijv. een zieke, ook gezegd van de fortuin.

Tongge, I. dakribbe.

II. soort strafwerktuig, dat den misdadiger om den hals wordt gedaan; dat werktuig iemand aandoen; *tongge doü*, scheldwoord, z. v. a. iemand, die verdient de tongge om te krijgen, galgenaas.

III. het geluid, waarmede men geiten verjaagt.

Tonggo, deksel, bijv. van een bakoel; vgl. *tongko*.

Tonggu (Mal. Jav. *tunggu* of wellicht *tangguh*, vgl. *ngèna*), hoeden, bijv. vee, bewaken, oppassen, bijv. een kind.

Tongko (Mak. *tongkò*), sluiten; *parabo ra-tongko*, eene gesloten kist; *tongko-na parabo*, de deksel van eene kist.

Tonte, uitgebroeid, van een ei.

Tonto, *tonto nana*, etter uitknijpen, doen te voorschijn komen.

Tòpa, I. (Mal. *tampar*), slaan met de vlakke hand, een klap geven.

II. *tòpa lampifi*, oogkleppen van een paard.

Tòpe (vgl. Mak. *topi*), soort hoofddeksel dat bij de Moeloedfeesten gedragen wordt.

Tòpo, een woordje, gebruikt om een wensch uit te drukken; toch! bijv. *ai-tòpo-na* of *ai tòpo-tòpo-na*, wil toch niet; *sa-waü-waü tòpo lao rotji*, ga toch zoo snel mogelijk! *simpa-simpa tòpo-na*, moge toch; vgl. *simpa*.

Tòro (Mal. *tandjong*), landpunt, kaap.

Toro, droog, verdroogd, van planten of bladeren.

Tòsi, in stukken snijden, een stuk afsnijden van iets.

Tòta, fijnhakken; *tota kamubu bune santika nae sepi*, fijnhakken (in stukjes) zoo groot als een *sepi* (soort garnaal).

Tòtekadju, soort vogel, specht?

Tuba (vgl. Mal. *tumbak* lans), steken, bijv. met eene lans of kris.

Tudu, aanraken, in aanraking komen; *tudu angi doü mone ro doü siwe*, of *tudu angi huri labo doü siwe*, het aan elkander raken (met de huid) van een man en eene vrouw.

Tuha, geëerd; *katuha*, eeren; meestal: *katuha ro kadèse*.

Tuka, nauw, smal, bijv. een weg.

Tuki (Mak. *tungkulú*, Bug. *tukú*), stutten.

Tuku, met opgetrokken knieën; *maru tuku, dòho tuku*, met opgetrokken knieën liggen, zitten.

Tula, soort plant.

Tule (Mal. *tulak*), afweeren, terugstooten.

Tumbu (vgl. Mal. *tambak*), aarden afdamming.

Tumu = *dumu*, uitspruitsel; ook als hulptelwoord in gebruik: *randa nahi pidu tumu*, zeven stuks sirih stengel.

Tumu-meme, de lip laten hangen, zooals een kind dat op 't punt staat te gaan huilen; het hangen van de lip.

Tuna (Mak. idem), laag, gering; *wâra tuna-na*, hij is gebrekkig; *katuna*, verlagen.

Tunde (Jav. *tundun*, Mak. *tunrung*), tros van pisang.

Tundu, dragen op de schouders.

Tune, soort grooten pot.

Tungge, waden, doorwaden.

Tunggu, eene bamboezen staak, welke als veldteeken gebruikt wordt; v. d. *ndai mbòo kai tunggu*, waarop de oorlogsstandaard valt; benaming van eene oorlogsschatting; *na-kawâra ndai mbòo kai tunggu sa-kati, sa-taï*, en zij brengen als oorlogsschatting op: één kati, één tahil; *tjengga duwa-ku ba ruma-ta labo punggawa nae raa-mbòo kai tunggu ede*, de oorlogsschatting worde door den vorst en den opperbevelhebber in tweeën gedeeld.

Tunti, schrijven (vgl. Bul. *mantik*).

Tuntu, met een dikken hals, zooals bijv. een karbauw; ook: *doü matuntu wòo*, iemand met een kropgezwel.

Tupa (Bat. gepast, geoorloofd), in orde, juist; *tupa mena rawi-na*, al zijn werk is in orde; *katupa*, in orde brengen; *mbeï ngowa katupa*, juist en duidelijk kennis geven; *katupa ntau ro wâra-na*, orde stellen op zijne bezittingen.

Tureli, benaming van de hoogste afdeeling der rijksgrooten.

Turu, I. (Mal. *tundjuk*), wijzen; *turu doü*, wijsvinger; *sa-turu doü*, de lengte van een wijsvinger.

II. slecht, onbehoorlijk, iets slecht of op onbehoorlijke wijze doen, iets zonder nadenken doen, iets zoo maar doen; *fâsiq aö-na sangi-sangi turu karawi ro turu nggâhi*, *fâsiq* beteekent steeds slecht handelen en spreken; *ba waü-mu bumi parisi mu-turu-rase-ra*, omdat gij nu eenmaal Bumi Parisi zijt, eet gij op onbehoorlijke wijze, (door de bezittingen van anderen te verteren); *ai-na turu kadeè au-au-du haba(r) daa mawâra tantu*, leen maar niet zoo het oor aan elk onzeker gerucht.

Tuta, hoofd, kop; *tuta maru-kai*, hoofdeinde van de slaapplaats.

Tutu (Jav. *tutu*, rijst stampen), kloppen, stampen; *tutu kai wadu kalawe*, dendeng met een steen kloppen; *tutu-pu fâre*, stamp rijst! vgl. *mbadju*.

Tuu (vgl. Bul. *tumoor*), opstaan, gaan staan; *tuu watu maru-kai-na*, van zijne slaapstede opstaan; *tuu mpaa lenggo*, opstaan om te dansen, gaan dansen.

Tuwa, I. (Mal. idem), oud; *doü matuwa*, een oud mensch.

II. (Mal. *tuwak*), palmwijn.

III. (het Mal. *tuwan*), bijv. *tuwa kâli*, vgl. *ruma*.

Tuwi, een zachte houtsoort.

Tj-

Tja, I. (Mak. *sa*), eens, bij den imperatief; *tabai tja-pu*, probeer eens.

II. naar; *tja-âri*, naar buiten, *tja-awa*, naar beneden; *tja-ipa*, naar de overzijde.

III. (Mal. *tjap*), zegel, merk.

Tjaba (Mal. *tawar*), laf, flauw, smakeloos; van water ook: zoet; koel, onverschillig.

Tjaba-raba, leugenachtig.

Tjafa, iets ergens overheen- of opleggen, zooals bijv. een sarong over een heg, een zadel op een paard; vgl. *ntjafa*.

Tjafi (Mal. *sapu*), bezem, met een bezem vegen.

Tjaha, ijverig, ijver.

Tjaka (Bug. *tjakkâ*, Mal. *djangkal*), span.

Tjakakowa, soort vogel (in het Mak. *tatuwâ* genoemd?).

Tjamba, *ana tjamba*, geweerhagel; vgl. *santjamba*.

Tjampo (Mal. *tjampur*), vermengd, zich vermengen; *nggeè tjampo*, bij elkander (in één huis of in een land) wonen; ook: zich vermengen van man en vrouw, en v. d. eenvoudig: gehuwd zijn: *sandede ntoi tjampo-na wati-pu wâra-na ròpo-na*, zoo lang zij gehuwd waren, hadden zij nog geen twist gehad; *tjampo* ook gelijk *katjampo; katjampo*, vermengen, ook: in het huwelijk verbinden; *ta-katjampo menaku pâhu mawâra ede*, alle soorten van kruiden, welke voorhanden zijn, moet gij dooréen mengen; *taho-ra ba katjampo-ta ana duwa-n ede*, het zal goed zijn om die twee kinderen met elkander door den echt te verbinden.

Tjampu (Mak. *sampu*), neef, nicht; *tjampu sakâli*, of *tjampu saraa*, broeders- of zusterkinderen.

Tjampulempa, lastig zijn, hinderen.

Tjandu (Mal. enz. idem), toebereide opium.

Tjangga (Jav. *tjanggah*), een gevorkt hout dat om den hals van een misdadiger gedaan wordt; vgl. *ntjanga*, en *ntjangga*.

Tjanggi (Mal. *tjangkir*), kop, kom.

Tjangke, (Mal. *tjangkeh*), kruidnagel.

Tjapa, schrijlings ergens op zitten, bijv. op een tak; vgl. *tjafa*.

Tjapi (Mak. idem, Mal. *sapi*), koe.

Tjapio (Mal. Port.), hoed.

Tjârapuḍu, eene uitdrukking, welke zooveel beteekent als: hier maar! geef maar op; *nggâra na-ndede-s, tjârapuḍu djalitu ede*, als het er zoo mede gesteld is, geef die fluit dan maar hier; (uit *tja*, II. en *âra*, II. en *puḍu* (*pu* en *ḍu*) = *mpuḍu*).

Tjarade (Mak. *tjarâdè*, Mal. *tjardik*), slim.

Tjâri, samentrekking van: *tja-âri*.

Tjâru, lekker voor den smaak of het gevoel; *katjâru*, lekker maken, v. d. *doü makatjâru*, iemand, die het een ander lekker maakt of hem op zijn gemak doet zijn, een vriendelijk mensch.

Tjatja (Mal. *tjatjah*), in kleine stukjes snijden, fijnhakken.

Tjatjingi, soort plant.

Tjatjòro, paddestoel.

Tjaü, A. kam, haarkam; ook kam van het weeftoestel; B. eg (Sumba. *sai*, kam).

Tjaû, genoegen in iets vinden, iets gaarne willen, genoegen.

Tjedo (Mal. *tjeduk*), lepel, pollepel, met een pollepel opscheppen; *na-waü-mpara mami mena, ede-ra tjedo kai-na ḍi ade pingga*, toen alles gaar was, schepte zij het in een bord op; vgl. *tjiru*.

Tjeha, schoppen, bijv. van een paard gezegd; vgl. *sempa*.

Tjei, dragen op de heup.

Tjela, I. scheiden, bijv. vechtende dieren; vgl. Mak. *sallâ*.

II. *katjela* = *kasela*, vgl. *sela*.

III. houten stijl van een huis.

Tjempe (vgl. Mak. *sambe?*), ruilen, verruilen, verwisselen; *wati wâra piti-k, ndadi wuwa hadju ku-tjempe kai-ku isi kòroma*,

ik heb geen geld, daarom zal ik die vruchten ruilen voor de dadelpitten; *wati wâra ura-ura-na ro tjempe-tjempe-na Allah ta'âla,* God ondergaat geene verandering of wisseling; v. d. *ama tjempe,* stiefvader, *ina tjempe,* stiefmoeder, *ana tjempe,* stiefkind; vgl. *tjèpe.*

Tjena, iets, bijv. een geneesmiddel in den dauw zetten; vgl. *sena.*

Tjengga, deelen, verdeelen, deel, afdeeling; *tjengga duwa-ku ba ruma-ta labo punggawa nae raa-mbòo kai tunggu,* hetgeen in den oorlog als schatting opgebracht is, wordt tusschen den vorst en hoofdaanvoerder in tweeën verdeeld; *ai-na karinggu-mu, na-tjengga-ku ba doü bae-mu,* wees niet onachtzaam, zoodat de vijand u kan verdeelen (afsnijden) *pata tjengga-ku rawi mataho labo masawai,* onderken met onderscheiding goede en slechte werken; *tjengga-ku mafaralu labo suna,* onderscheidt wat fardlu of sunnat is; *tjengga tolu,* één derde, *tjengga duwa,* twee derden, enz.

Tjenggu, *bumi* —, een ambtstitel.

Tjengke = *tjangke.*

Tjentje, met alle geweld iets willen, iets zooveel mogelijk doen.

Tjentji = *tjetji.*

Tjèpe, vervangen, de plaats innemen van iemand of iets, voor iets in de plaats geven, vergelden; *taho-ra lao-mu rai tjili weki, nahu ndai tjèpe-mu panta kuta-m ake,* het zal het beste zijn, dat gij u zoo spoedig mogelijk gaat verschuilen, ik zal voor u in de plaats uwe heg zetten; *ruma Allah-ta'âla ndai matjèpe-na kasi ade nggòmi,* uw medelijden zal God de Heer u vergelden; vgl. *tjempe.*

Tjere (Mal. *tjerek,* Mak. *tjerè*); ketel.

Tjetji, nabij, in de nabijheid komen of zijn; *ede-ra lao tjetji kai ba doü mpanga,* daarop kwam de dief bij hem; *wati-du disa-na kòne tjetji tewi-na ede,* hij durfde zelfs niet meer in de nabijheid van zijn tuin komen; *na-tjetji angi uma-na labo uma doü ede,* zijn huis stond nabij het huis van dien man.

Tji, I. (Mal. chin. *tjet*), verf.

II. nadrukwijzer, meestal gevoegd achter woorden, welke een vragenden zin hebben; *bè-tji uta ra-waa-mu,* waar zijn de visschen, welke gij mede gebracht hebt? *eti au-tji ringa-ku makarimbi ede,* wat voor een donderend geluid hoor ik daar? Soms wordt *tji* wel alleen gebruikt om eene vraag uit te drukken; *wati-tji raa-kau kai-mu sambeya,* hebt gij niet geboden de gebeden te verrichten? Het kan evenwel ook zonder vragende beteekenis gebezigd worden: *ede-tji* = *ede-o, sela-tji* = *sela-du,* vgl. *si* II.

Tjihi, tot maat nemen, als maat gebruiken; *kapo lawa-na tjihi-ku penta edi, pòku tolu-ku,* als maat voor de poort (eener benteng) moet gebezigd worden de voetzool, men vouwt die in drieën (men neemt er het derde deel van); *ngâri waü-pu dana tjihi sa-tjaka,* graaf eerst eenige aarde uit, tot maat nemende één span (ter diepte ongeveer van een span); vgl. *ntjihi.*

Tjihu (Mal. *siku*), elleboog; *fòo tjihu,* soort mangga.

Tjii, het rijstewater afgieten.

Tjiki (Jav. *tjukup*), voldoende, genoegzaam; wordt meestal met *raka* verbonden; *amal-mu daa maraka ro tjiki,* uwe goede werken (alleen) zijn niet voldoende; vgl. *ntjihi.*

Tjiko-tjako = *biko-bako.*

Tjila, hakmes; *tjila nâru,* een klewang.

Tjilaka (Mal. Sanskr.), ongeluk, ongelukkig, ongeluk aanbrengend; ook als scheldwoord gebezigd.

Tjili, A. verbergen, achterhouden, bijv. goederen; *ede-ra lao rai-na di uma-na na-*

neè-ra tjili weki èse pamoka-na, daarop snelde hij naar huis en ging hij zich op zolder verbergen; B. in het geheim, in het verborgen; *kaduwa mbuwa rahi kai matjili,* in het geheim twee echtgenooten hebben; *kato tjili uta,* in het geheim visch inpakken; vgl. *ili.*

Tjimi, *tjimi weki* = *tjili weki,* zich verschuilen, vgl. *ntjimi.*

Tjina, vriend, broeder; *satjina* medebroeder, *ita ake satjina,* wij zijn broeders.

Tjinde (Mal. enz. idem), soort stof.

Tjingga, uithalen, uitpeuteren; *niu tenggo tjingga,* een kokosnoot, waarvan de inhoud reeds hard is en dus uitgepeuterd moet worden.

Tjinggi, verzorgen, er op na houden, onderhouden.

Tjingi-tjanga, allerlei zenuwachtige bewegingen maken, zenuwtrekkingen; *mutumu meme-du wiwi-mu, tjingi-tjanga-du asa-mu,* gij laat uwe lip hangen, en vertrekt uw mond; *ringu tjingi-tjanga,* gek, zoodat men zich beweegt, zonder te weten wat men doet.

Tjira, soort hout, waarvan eene verfstof gemaakt wordt, in het Mal. *kĕdĕrang* genoemd; *katjira,* met die verfstof verwen.

Tjiri, dorens in eene heg enz. planten.

Tjiru (Mak. *sirú,* Mal. *senduk*), lepel, met een lepel opscheppen; *na-tjiru weya-du karedo, kaluu weya-du asa-na,* zij schepte hem pap op en gaf ze hem in den mond.

Tjitji (Mak. *sisi*), insteken; *na-tjitji-du ròo di asa-na,* zij stak hem een blad in den mond; een gat stoppen, iets in eene opening steken, en in het bijzonder: *tjitji lopi,* een vaartuig kalfateren.

Tjitjompe, soort insect.

Tjiwi (Bat. Bal. *siya,* Amb. *siwa,* Bul *siyow*), negen.

Tjiya, vast, stevig, sterk; *tjiya-na na-daa wâra doü mawaü-na lòke,* het zit zoo stevig vast, dat niemand het kan losmaken; *samparadja matjiya,* een stevig anker, *katjiya,* vast maken, sterk maken, versterken, bevestigen; *bune santika raa-sake ede katjiya-ku,* zooals overeengekomen is, wordt bevestigd; vgl. *kantjiya.*

Tjoi (een andere vorm van *weli*), prijs, kosten, iets kosten, een prijs opbrengen; *sa-kura-kura-na tjoi-na sa-buwa sa-suku,* de prijs per stuk is minstens een halve gulden; *neè ngâha ro nòno-na ra-tjoi hadju-na ede,* zij aten en dronken van de opbrengst van hun hout; *tjoi waa,* de bruidschat, koopsom voor eene vrouw.

Tjòla (Mak. *tjallá*), betalen; *nggâra na-siwe-sa na-tjòla-ku tjoi ngâha-na ede wâru reya, nggâra na-mòne-sa na-tjòla-ku upa reya,* indien het eene vrouw is, betaalt zij als prijs voor het voedsel acht reyalen, een man vier reyalen.

Tjòlu, koel, gezegd van den wind, van een berg, enz.

Tjoma (Sund. *sömat,* speld; Mal. *sĕmat,* insteken), soort speld voor eene kabaai.

Tjompo, I. (vgl. Mal. *lumpur*), modder.

II. indompelen; *na-tjompo saraa-ku di oi mapana,* en hij dompelde het geheel en al in heet water; *tjompo kangge rima di oi,* de vingers in het water dompelen.

III. *katjompo,* eene sirihpruim gereedmaken.

Tjondo, uitscheppen, bijv. water.

Tjongge, planten, bijv. rijst en dergl.

Tjòo, I. slapmaken, los laten hangen.

II. laten gaan, laten wegloopen, bijv. water uit een vijver; iemand uitleveren; *tjòo tja-âra-pu sâhe ede,* lever dien buffel hier (aan mij) uit.

Tjòpu (Mak. *tjappo*), *na-tjòpu-ra woi-na,* hij heeft van tanden gewisseld.

Tjori, I. (het Mal. *tjuri*, stelen), heimelijk; vgl. *mpanga*.

II. *lampa tjori*, afwijken; vgl. *santjori*.

III. *tjori-tjori*, eene met goud beslagen krisscheede; vgl. Mak. *tjoring*.

Tjoro, meestal: *tjoro-tjoro*, voorgeven, veinzen, voor de leus iets zeggen of doen; het Mal. *pura-pura;* vgl. Mak. *sara*.

Tjòtjo, aanraken, treffen.

Tjoü, wie? welke? vgl. *au*; *tjoü-tjoü*, al wie; *katjoü*, iemand aanroepen, werdaroepen.

Tjowa, liegen, leugenachtig, leugen; *nggâhi matjowa*, leugentaal; *katjowa*, voor een leugenaar houden.

Tjua, spade.

Tjubu, insteken, bijv. eene naald; vgl. *ntjubu*.

Tjuke (Mal. *tjukei*), schatting.

Tjula, iemand iets opdringen; *na-mbeï tjula ntene mpa, kòne waü-ra mbòtju*, hij dringt hem toch nog iets op, hoewel hij reeds verzadigd is.

Tjumpu, eindigen (intr.), geëindigd, klaar, op, af, einde bijv. van een verhaal; vgl. *sumpu; nggâra na-tjumpu oi ede*, als het water op is; *ede ra ndawi kai na tamba. waü-ra tjumpu tamba*, daarop maakte hij een net; toen dat klaar was enz.; *tjumpu kai-na* = *tjumpu-na*, het einde van iets, bijv. van een verhaal enz.; maar nooit van lichamelijke voorwerpen gebruikt; *ana tjumpu kai-na*, het jongste kind; *katjumpu*, beëindigen bijv eene rechtzaak.

Tjupu (Mal. idem), soort potje; *dòḍo tjupu ro nggawu*, eene verbloemde uitdrukking voor de bevelen van den vorst vragen.

Tjura, I. (Mak. *tjura*), streep; *matjura-tjura*, gestreept, bijv. een patroon.

II. door elkander, bij elkander; *na-wehaḍu sa-buwa tau nde luwa tjura kai isi gum ede*, zij nam een bak om daarin den geheelen inhoud van den zak door elkander uit te storten; *wau tjura-pu*, laadt alles bij elkander. Van daar ook: verward, alles door elkander, van spreken of handelen.

Tjutja, tooverij. (Mal. idem).

Tjuwa en *tjuwa-tjuwa*, voor een woord van verbale beteekenis door ons te vertalen met »ieder, elk", *na-tjuwa-tjuwa ngâha*, ieder van hen at; *na-tjuwa-tjuwa hera-ra*, elk van hen was verwonderd; *iyu ḍeï masanggini-nggini sa-riwu matjuwa-tjuwa lai*, in elke (vrucht) zijn duizenderlei, elk van elkander verschillende smaken; *katjuwa-tjuwa*, elk afzonderlijk doen zijn; *pata katjuwa-tjuwa lai-ku doü mataho labo doü masawai*, onderscheidt goede en slechte menschen van elkander, (*tjuwa* is een verbale vorm, die ontstaan moet zijn uit een * *suwa* = *sa-buwa*, vgl. Bug. *tjuwa* = *seuwa*).

U.

Ua (Bul. *wua*), pinang, vgl. *wuwa*.

Uba, hoog voor *ama*, vader; v. d. *uba-uba*, collectieve naam voor degenen die den titel van *dae*, dragen; vgl. *uwa*.

Ubu-ubu, in *padju ubu-ubu*, het Mal. *payung ubur-ubur*, soort staatsiezonnescherm; vgl. *bubu*

Udi, leguaan.

Udja (Mal. *djuga*, Jav. *uga*, Mak. *dja*), of bij verkorting *dja*, ook, eveneens; *na-kangampu ro kapapa udja kai-ḍu ba ruma-ta*, de Heer zal u ook vergeven en genade schenken; *na-dòho ḍi tantonga uma ndai-na, ntika na-hina-ku èda wei pande ede, na-dòho ḍi tantonga uma ndai-dja-na*, hij zat voor zijn venster, plotseling kreeg

hij de vrouw van den timmerman in 't oog, die ook voor haar venster zat; *ede udja* of *ede udja mpa* = Mal. *itu djuga.*

Udu (Jav. *undung*), opstapelen, bijv. hout.

Ufa (Mal. *upah*), beloonen, loon geven; *nggâra wâra-sa masa-mu ndai ufa kai-mu nahu,* indien gij geld hebt om mij daarmede te beloonen.

Ufi, blazen; *ake lafa(l) ndei ufi kai watu fiko-na,* dit is eene tooverspreuk om aan 't oor te blazen; *ufi djalitu,* de fluit blazen; vgl. Mal. *tiyup*, Bal. *ngupin.*

Uhu (Mal. *kuku*), nagel.

Uku (Mal. *ukur*), meten, maat.

Uli, I. met *mpabuwa* verbonden en ook alleen = *mpabuwa.*

II. met een hefboom oplichten.

Ulu, (Mak. en Bug. *olo*, vgl. Mal. *hulu* Mak. *ulu* hoofd), vooraan, te voren, vroeger; *paki ulu waü-ku au-du mandako deï weki,* verwijder te voren al wat aan het lichaam kleeft; *lampa ulu,* vooraan gaan; *ruma-ta maulu-ulu,* de vroegere vorsten; *wati wâra maulu weya ulu-na,* niemand heeft vroeger dan (God) bestaan; *kaulu,* vooraan of vroeger doen zijn; *punggawa ndai kaulu-mu,* uw legerhoofd moet gij vooraan plaatsen.

Uma (Mal. *rumah,* Jav. *umah* of *omah*), huis.

Umbu, in den grond stoppen, planten, begraven; *ai-na paki-mu doü mantjuwu, ai dja-na daa umbu-mu doü mamade,* laat de gewonden niet in den steek en begraaft ook de dooden.

Umpu, *dipi umpu,* een omzoomd matje; Mak. *tapperé ni-umpú.*

Umu(r) (Mal. Arb. *'umur*), ouderdom, leeftijd.

Une (vgl. *bune*), als, gelijk, wat betreft; *na-leli-ra une lili,* het versmelt als was; *une santika* = *une; une santika kalea ede ta-bonto-ku kai malanta,* en wat de klapperschaal betreft, die moet gij met wit goed bedekken.

Upa, I. (Mal. *ampat,* Sund. *opat* enz. vier.

II. betreden, trappen op iets; *upa dana,* den grond betreden; *na-hina upa-ku ana udi ede,* hij trapte bij ongeluk het jong van den leguaan.

Ura, I. (Mal. *udjan,* Bul. *uran*), regen; *ura safari* of *ura safai,* stofregen.

II. schenken, inschenken, overgieten; *waü-ra taho mbòbo-na. na-ura kai-du katowa,* toen (het water) goed kookte, goot hij het in een pot over; *na-ura weya-ra kahawa,* zij schonk hem koffie in.

III. meest *ura-ura,* veranderen (intr.), vgl. Bul. *mera(?), wati wâra ura-ura-na,* (bij God) is geen verandering; *na-ura saraa mena-ra doü mada nowa kai tembe,* hij beschonk tegelijk de waarzeggers met wisselkleederen, (hierin is *ura* vertaling van het Mal. *pĕrsalin*); *kaura-ura,* veranderen (trans.), *mustahîl pòda-pòda lowa-n mpa ura-ura, nggâra daa wâra sara marakaura-ura-na,* het is geheel onmogelijk dat iets verandert, indien er niemand is, die het veranderd heeft.

Ure = *bore; ure kai tji,* met verf besmeeren.

Urî (Mak. *enrung?*), begeeren, verlangen; *Ntjòki urî-n ana siwe, na-urî sintji labo bangka,* lastig is het verlangen van het meisje: zij verlangt een ring en oorbellen; *tjoi tòlo labo huda ndai urî,* hij begeert (te verkrijgen) den prijs der landerijen en de boeten.

Uru, I. het hoofd of begin van iets; *uru piso,* het heft van een mes, de steel van eene lans, vgl. *ulu.*

II. eene zekere hoeveelheid dieren; *nasi sa-uru,* een zwerm vogels; *djâra sa-uru,* eene kudde paarden.

Usu, vruchtbaar, veel jongen werpend.

Uta, visch; *uta mbètja,* groente, toespijs; in deze beteekenis ook wel *uta* alleen, *nira-pu uta-n oi mangge ra-ranu,* de toespijs (bij de rijst) was het sap van fijn gekneden tamarinde.

Uwa, I. (vgl. Bug. *uwá*), = *uba.*

II. (Jav. *uwang* idem), eene geldwaarde van tien duiten; *sa-uwa,* tien duiten; *tolu uwa,* dertig duiten of een kwart gulden, *wâruwa* = *wâru uwa,* tachtig duiten.

Uwaranga (Mal. *barangan,* Jav. *warangan*), rattenkruid, arsenicum; gebezigd om krissen vergiftigd te maken.

Uwi, de *obi* of *oebi; uwi tandii,* soort *obi.*

W.

Waa, (Mal. *bawa,* Bug. *wawa*), dragen, brengen; *sa-mena-na dosa-na doü ndai waa-(na),* zij moeten alle zonden der menschen dragen; *uta ra-waa-mu,* de visschen, welke gij hebt medegebracht; *bakai waa kai weki-ta* = *bakai lao kai-ta,* waar gaat gij heen; *waa hâri lalòne,* een gelach aanheffen; *waa kuwasa,* willekeurig handelen.

Wadja (Mal. *badja,* Jav. *wadja*), staal.

Wadji, (Mal. *wadjik*), soort gebak.

Wâdji of *wâdjib* (Arb.) noodzakelijk, plichtmatig.

Wadjo (Mal. *ayo*), uitroep, kom aan; *kawadjo,* aanmoedigen, opwekken.

Wadu, (Mal. *batu,* Jav. *watu*), steen, van steen, steenen.

Wâha, I. houten raam, waarop de wanden van een huis rusten.

II. *wâha weki* = *kawòdju weki,* doch alleen met dat woord verbonden in gebruik.

Wai, I. (Bol. Mong. *bai;* Kòlo. *pawai,* vrouw), A. grootmoeder, ook: oude vrouw, (oudje); B. kleindochter.

Wakatû (Arb. *waqtu*), tijd, gelegenheid, spec. tijd voor het gebed.

Wako, *keu wako,* soort rivierkrab.

Wale, krachtig, sterk, kracht; *doü bae mawale,* een krachtige vijand; *ede-ra rai kai-na sa-wale-wale ade-na,* daarop liep hij uit alle macht weg.

Wâli, wederom, bovendien, ook nog; *ake wâli fasal wâdjib ndai bae kai-ta ade,* dit is nog een hoofdstuk, dat wij uit het hoofd moeten kennen; *ku-dòdo wâli weya-ku nâru wâli mori-na,* wij vragen (bidden) ook nog voor hem, dat hij lang moge leven; *mandinga-ndinga-wâli* of *labo wâli,* als ook; vgl. *mbali.*

Waliwèko, verkeerd, slecht; *kawaliwèko,* verkeerd maken, in de war brengen; vgl. *mbali.*

Wâna (Sumb. *kawana,* Mal. *kanan*), rechts, rechter zijde; *rima wâna,* rechterhand.

Wanga, hoorn, van een hert, buffel enz.; ook gezegd van de opstaande slippen van een hoofddoek, of de uiteinden van eene snor; voorts nog eene benaming van eene versiering van den voorgevel van een huis, door twee balken naar het verloop van het dak aangebracht; in het Mak. *simboleng* geheeten.

Wangga (Mak. *bongga*), dij; *dòho di wangga,* op de dij van iemand zitten z. v. a. op den schoot zitten.

Wanta = *rodu,* doch alleen in de uitdrukking *rodu-wanta* in gebruik.

Wante, *lowi wante,* zie: *lowi;* (vgl. Bug. *walatté*).

Wanti, wegwerpen. Daj. *panting,* vgl. *paki.*

Wantju, zeer, erg; *na-wantju nae kapòro-na,* hij is zeer toornig; *ba supu iyu-na mawaü-ra wantju samporona,* ter oorzake van het zeer aangename gevoel (dat zij ondervinden); vgl. *ntjewi.*

Wâra (Oud-Jav. idem), zijn, aanwezig zijn; *wati wâra madawâra,* er bestaat niets, wat er niet (reeds) aanwezig is, alles is er; *wâra kai ade labo,* met zijn hart zijn bij, z. v. a. gesteld zijn op; *wâra mpa malodja, wâra mpa makarawe,* er waren, die zeilden, er waren die roeiden, sommigen zeilden, anderen roeiden; *doü mawâra,* een rijk mensch; in deze beteekenis wordt *wâra* meestal met *ntau* verbonden; *na-ntau ra wâra,* hij is rijk; *ntau ro (ra) wâra,* ook: rijkdommen, schatten, kostbaarheden; *mbòto ntau ra wâra ra-wii-na ḍi ade peti nae,* vele schatten, welke hij in eene groote kist gelegd had; *kawâra,* doen zijn, het aanzijn geven; (een ander *kawâra* zie aldaar).

Warawinggo, *ngupa warawinggo* = *ngupa rero,* her- en derwaarts zoeken; (vgl. Jav. *warawiwi*).

Warawito = *warawinggo; rai warawito,* her- en derwaarts ijlen; *na-waü-ra warawito rima-na mabatu rero karòku,* zij bewoog hare hand in alle richtingen, de vlieg volgende.

Wâri (vgl. *mbali* en Mal. *balik*), omdraaien, iets draaien, omkeeren, veranderen; *kiḍi wâri antju,* staan terwijl men de armen omdraait, z. v. a. met de handen op den rug staan; *djama ai ake na-waü-ḍu wâri ba Allah taʿâla,* tegenwoordig is het door God omgekeerd (veranderd); *wâri-sore* ondersteboven; ook gebezigd van iets dat alle grenzen overschrijdt, paal en perken te buiten gaat; *nangi wâri-sore,* allerhevigst weenen.

Wâro, overgrootvader, overgrootmoeder.

Wâru (Bul. *walu,* Jav. *wolu*), acht.

Wâruwa, samentrekking voor *wâru uwa.*

Waruwònga, overal doorboord, vol gaten.

Wasu = *lambo.*

Wata (Oud-Bug. *wattă* inwikkelen), omhulsel, foudraal; *wata bedi,* geweerfoudraal; *wata sampari,* krisscheede.

Wati (Jav. *botĕn, batĕn* vgl. *wâra*), niet; *wati-pu,* nog niet; *wati-ḍu,* niet meer.

Watu, I. (Jav. *wĕtu,* uitkomen), van, van uit, van af, aan den kant van, langs; *watu tampuu-na saraka tjumpu-kai-na,* van het begin tot het einde; *na-mai watu Allah taʿâla,* het komt van God; *lòsa watu,* uit iets komen; *na-mai watu nggalo,* hij komt van de hertenjacht; *watu bae ḍi-na,* aan den Westkant; *watu wâna-na,* aan de rechterzijde; *lampa watu ntjanga makalai,* langs een andere tak van den weg voortgaan.

II. spoedig, snel?.

Wau (Mal. *baru*), soort boom.

Waü, I. (Sumbawa. en Sassak. *baü*), pakken, grijpen, gevangen nemen, (een land) bemachtigen; *na-mbeï-ḍu parenta kau lao waü ro lèto mena doü upa-n ede,* hij gaf bevel de vier mannen te gaan grijpen en te binden.

II. (Sumbawa. *baü*), kunnen, in staat zijn; *wati waü bila mbòto-na,* de hoeveelheid er van, kan men niet tellen; *wati-ḍu waü-na kòne kiri weki,* hij kon zich zelfs niet omdraaien, *waü ngadji,* kunnen lezen; *sa-waü-waü,* zooveel mogelijk. (Oorspronkelijk hetzelfde woord als het sub I. genoemde, vgl. Mal. *dapat, boleh*).

III. (vgl. Bal. *malu* en Jav. *mahu, wahu?*), eerst, vooraf, te voren, van oudsher, steeds, stellig; *Qidam aö-na wâra waü-na Allah taʿâla,* qidam wil zeggen: dat God steeds bestaan heeft; *ḍi toi waü-na,* van hare vroegste jeugd af; *ta-lèto waü-pu lamada ḍi rii woha ake,* bind mij eerst vast aan den middelsten paal; *sâra waü,* wat van oudsher de gewoonte is; *ta-lao ḍòḍo-pu kuru besi malabo kuntji waü-na,* gij moet

om eene ijzeren kooi vragen, benevens het slot, dat er steeds bij is geweest, z. v. a. het bijbehoorende slot.

IV. *waü, waü ba* of *waü-na-ra ba,* na afloop, na; *waü boë magari,* na het slaan van de waktu magrib; *waü ba nggâna,* na het baren; *waü ede, waü ba ede, waü mpara ba ede* = *makento mpara ba ede,* daarna; *waü-na-ra ba upa mpuru nai,* na veertig dagen.

Wanneer *waü* gevolgd wordt door een woordt van verbale beteekenis. wordt het gebezigd ter aanduiding van het Perfectum, zie voorts de spraakkunst.

Wawa, boven zijn, hooger zijn; *rato mawawa-ku madjaneli-tureli,* de vorsten, die boven mij zijn, de djaneli's en tureli's; *kawawa,* boven doen zijn, hooger maken, hooger doen zijn; *ampo ta-buwi kawawa kai-ku oi,* vervolgens giet gij er water bovenop; *kawawa weki,* of ook alléen *kawawa,* zich verheffen boven; vgl. *wawo.*

Wawi (Bul. idem, Mal. *babi*), varken.

Wawo (Bul. *wawo,* Bug. *ri wawo*), *èse* (of *di*) *wawo,* bovenop; *èse wawo doro,* boven op een berg; *deï wawo rade,* op de graven.

Wedi (Jav. *wĕdi,* vreezen), meestal *wedi ade,* verschrikken, ontstellen.

Weha, krijgen, halen, nemen; *weha weya-pu nahu oi;* haal water voor mij; *weha toi-pu ba ndai-mu, lamada ake wati lowa-ku tuu,* neem het maar even zelf, want ik kan niet opstaan; *weha weki,* zich terugtrekken, bijv. in den strijd; *weha romo,* het rechte nemen, z. v. a. recht handelen.

Wei (vgl. Kòlo. *pawai,* vrouw, vrouwelijk; als ook het Bim. *wai.* Vgl. ook *siwe,* Toumpak. *siwei* alsmede Mal. *bini* Benten, *wawinei*), vrouw, echtgenoote; *kawei,* trouwen, tot vrouw nemen.

Weki (Sumba. *wiki*) lichaam, zelf; *na-kara-kiro mena weki-ku,* mijn geheele lichaam is stijf; *paki ulu waü-ku au-du mandako deï weki,* verwijder eerst, al wat er (vuils) aan het lichaam kleeft. *Weki sâra,* zie *sâra* IV. Van daar wordt *weki,* meestal verbonden met den genitief van een der voornaamwoorden, in de volgende beteekenissen, gebruikt:

A. als persoonlijk voornaamwoord; *ede-ra tjuwa-tjuwa ngâha kai-na sa-mena-mena-na weki-na mawâra ede,* daarop aten zij allen, die aanwezig waren; *sambele-pu sâhe duwa mbuwa mai-ka-ra ndede-n weki-ta ake na-mbòto,* slacht twee buffels, want wij zijn met ons velen.

B. met het begrip van: van zelve; *na-mai weki-na,* zij komen uit zich zelven, (niet gedwongen of geroepen).

C. als wederkeerig voornaamwoord, *na-kabawa weki-na* (of ook *weki* alléen), hij vernedert zich; *mu-kadèse weki-mu,* gij verhoogt u zelven.

Wela, kant, zijde, bijv. van een vierkant; vgl. *bae.*

Wele (vgl. Mal. *hĕlang*), schijnt in de dorpen nog kiekendief te beteekenen, op de hoofdplaats echter is het tegenwoordig = *nasi; wele kampòdu,* duif. Voor kiekendief heeft men alleen de omschrijving *wele mpanga djanga. Wele* ook: vlieger.

Weli (Mal. *bĕli,* Mak. *balli*), koopen.

Wenta, soort vischnet, dat bij het ophalen dichttrekt.

Wento, *wento weki,* zich inspannen; *na-rai wento kaipi-ra weki-na, ede-ra mbisa kai ai raa-diki kai,* hij haastte zich al zijne krachten in te spannen, en toen brak het touw, waarmede hij gebonden was.

Weri of *weri lombo,* sprei.

Wèse (Mak. *bise,* Bug. *wise*), pagaai, pagaaien.

Weta, jammeren, kermen.

Wète, afschudden, bijv. waterdruppels van de hand.

Weya (Bul. *wiya* Sawu. *wiye*), duidt in samenstelling met een woord van verbale beteekenis de betrekking aan tot een meer verwijderd object; *hengga weya-pu nahu ntjai* doe de deur voor mij open: *nenti toi weya-pu djâra nahu,* houd mijn paard even vast; *na-rampa weya-du ntau-na,* hij ontrukte hem zijne bezittingen. Zie voorts de spraakkunst.

Widi (Mal. *pilih*) = *kadale,* kiezen, uitkiezen.

Wii, zetten, plaatsen, leggen, *sa-buwa rupiya na-wii-ku di ade pòo,* een gulden legde hij in het stuk holle bamboe; *masa toi sa-uwa ta-wii-ku èse wawo nahi ede,* tien duiten klein geld legt gij bovenop de sirih; *wii weki labo doü,* zich toevertrouwen aan, zich onder hoede stellen van iemand; *wii,* ook: iets nederleggen, in den zin van: met iets ophouden: *nggâra ta-ufi sara, naringa sara ba doü, au-au mpara karawi-na, na-wii-ku rawi-na ede,* indien gij (op die fluit) blaast, en iemand hoort dat, dan legt hij het werk, wat het ook zij, waarmede hij bezig is, neder; *sangge-sangge sara sambeya-na sangi-sangi ba wii,* zoo dikwijls hij bidt, steeds houdt hij (voor het einde) op. Ook: achterlaten, iemand verlaten en met rust laten, *wii kantoi,* iemand langen tijd ergens laten blijven.

Wika, *wika mada,* de oogleden kunstmatig openhouden, bijv. met de vingers; (vgl. Bug. *wuka,* Mal. *bukak* openen).

Wiko-wako = *biko-bako.*

Wilu, *edja wilu,* soort keladi.

Wine (Mal. *baine*) = *siwe,* meestal slechts door kinderen gebezigd.

Winte, opgezwollen, met builen en bulten.

Wira (Daj. *birang*), uitspreiden; *ampo na-wira weya-ku malanta, na-tala mena-du èse malanta pingga ro piri,* vervolgens spreide zij daarbij (een lap) wit goed uit, en zette daarop de schotels en borden in orde; *wira bandera,* de vlag ontrollen.

Wiri, (Daj. *biling*), *wiri tuta* = *mbiri tuta,* het hoofd schudden.

Wisi (Mal. *bĕtis*), kuit.

Witi, benaming van een soort katjang.

Wiwi, (Mal. *bibir*), lip.

Wiya (Mak. *bira*), soort plant.

Wòbo, I. *wòbo oi,* schuim.

II. zweep.

Wòdi, zie *woü.*

Wòdja, meestal verbonden met *samba.* Met de uitdrukking *wòdja ro* (of *ra*)*samba-n* wordt eene verwensching bedoeld, bijv. *wòdja ro samba-n nggâra ku-bade-s sa-ori-ori pâhu,* (z. v. a.) ik mag verdoemd zijn, als ik er iets van weet. Zoo ook: *la tjilaka wòdja-n,* die verdoemeling. De eigenlijke beteekenis van *wòdja* en *samba* is niet meer bekend.

Wòdju, wordt verklaard als: zeer goed, uitstekend; *kawòdju weki,* zich voor uitstekend houden.

Wòdo = *bini,* vol; *kawòdo,* vullen, vol maken.

Wòdu, buigen, krommen, bijv. een stuk ijzerdraad; vgl. *mbòdu.*

Woha, midden, middelste; *rii woha,* de middelste paal; *woha sera sòroga tangâra kai* enz., het midden van den hemeltuin wordt genoemd enz.; *di woha ntjai,* op den weg; *ana madiwoha,* het middelste kind.

Woi, tand; *woi haa,* slagtand.

Wòka, overblijfsel; *dòdo wòka-wòka sadeka,* vragen om hetgeen van de aalmoezen is overgebleven; vgl. *sewi.*

Wòke, navel, (vgl. Manggar. *putis*).

Wòko (vgl. Mak. *bakká,* Bug. *wâkkâ*), groeien, opgroeien, gedijen; *lai-na nggâhi*

raa-ngguḍa-mu, lai-na rawi ndai mawòko, anders is het woord, dat gij geplant hebt, en anders de daad, welke opgroeit.

Wòku, opvouwen; *piso wòku,* een mes, dat men toevouwt, knipmes; (vgl. *pòku* en Jav. *tĕkuk*).

Wola, de glans penis ontblooten.

Wòle, grendel, grendelen; *na-bonto ro wòle-ra ntjai uma-na,* hij sloot en grendelde de huisdeur; *nggâhi ra-wòle,* toegegrendelde, v. d. geheime gesprekken.

Wolo, kapas; vgl. *wunta.*

Wombo, de ruimte onder iets; bijv. *wombo uma,* de ruimte onder een huis, de kolong; *wombo hadju,* de ruimte onder de takken van een boom.

Wontja, soort bamboezen mand.

Wonto, uittrekken, trekken; *wonto peda* (*sampari*), het zwaard (de kris) trekken; *tjoü-tjoü-ḍu manggâhi kabalo ro katjowa guru-na, wonto weya-ku rera-na,* van ieder, die zijn leermeester bespot of voor een leugenaar uitmaakt, moet de tong uitgetrokken worden.

Wontu (Kisser. *woku*), oprijzen, bovenkomen, te voorschijn komen; *wontu-ra wura,* de maan komt op; *wontu mena-ra londe,* de visschen komen boven (aan de oppervlakte); *au rawi ro nggâhi neè da wontu ntene kai-na kâli ede,* wat zou er te doen of te zeggen zijn, dat de opperpriester daardoor toch maar niet te voorschijn komt.

Wòo, hals. Sanggar. *wòko.*

Woro, I. uitloopsel, uitspruitsel; *woro niu,* eene kokosnoot, welke begint uit te loopen; *woro katjamba,* een katjang, welke begint uit te spruiten.

II· *ḍo woro,* het land, waar de zielen der afgestorvenen wonen, hetwelk zich ergens ten Zuiden (*ḍo*) van het eiland zou bevinden; *doü woro,* de ziel van een afgestorvene, spook.

Wòrona, (Mal. Sanskr. *wărna*), kleur, soort.

Wòsa, soort krandjang.

Wòtu (Bug. *båttu*), barsten, losbarsten, uiteen spatten, losbranden; *ede-ra kaa kai ana sangadji ede, na-wòtu kaparupae-ra tuta-na,* vervolgens werd de koningszoon verbrand; zijn hoofd barstte met een knal uiteen; *wòtu-na bedi,* het losbarsten of losbranden van een geweer.

Woü, (Mal. *bau*), lucht, geur, rieken; *waa woü ro wòdi ngâra doü,* iemands naam in een kwaden reuk brengen.

Wowa, snot.

Wua, (Mal. *muwat*) geladen (van een schip), lading.

Wuba (Tag. *gubat*), woud; vgl. *âra.*

Wudi, het binnenste gedeelte van eene fuik.

Wudiwondja, soort medicinale plant (in het Mak. *bódi* geheeten?).

Wudja = *wura,* II.

Wudu (Mal. *butuh*) = *reè.*

Wule, uitspatten, spatten bijv. water.

Wunga, juist, juist plaats hebben; *na-dula-ra ḍi uma-na, pala ina-na wunga medi-na,* (het kind) ging naar huis, de moeder nu was juist aan het spinnen; *wei-n na-wunga nggâna toi-n, na-iwa-ku ana toi-n ede,* zijne vrouw was juist kortelings bevallen en hield nu haar kindje op den schoot; *na-èda mpara wei-n wunga nangi bonto weki-n,* hij zag dat zijne vrouw aan het weenen was en zich bedekte.

Wunta (vgl. Bul. *wurak,* bloesem) = *bunga,* bloem; ook wel = *wolo,* kapas, waarmede het in die beteekenis dikwijls verbonden wordt; *ba ndadi au-mu weha kai-n wolo ro wunta ḍi ade kula ro tewu wai ake,* wat hebt gij er aan om de kapas uit de mand van deze oude vrouw weg te nemen; *wunta ro wolo,* ook benaming voor hen, die de laagste diensten voor den vorst moeten verrichten.

Wura, I. (Mal. *bulan*), maan, maand. II. (vgl. Jav. *sawur*, Mal. *hambur*), strooien, uitstrooien.

Wure, soort boom, in het Mak. *kara-kara* genoemd.

Wuri, (Mal. *bulir,* Jav. *wuli*), *wuri fâre,* padi-aar.

Wuru, (Mal. *bulu,* haar op het lichaam), het haar van de schaamdeelen.

Wuu, jaloersch, ijverzuchtig; (Mal. *tjamburu*); *wuu ro pata,* idem.

Wuwa (Mal. *buwah*), vrucht; *wuwa ade* = *eli ade,* voornemen. In gedichten vindt men dikwijls: *wuwa-nggâhi* (eig. de vrucht of quintessens van het spreken) geheel in de beteekenis van *nggâhi* gebruikt; zoo ook: *wuwa dòdo* = *dòdo;* *wuwa sake* = *sake.*

LIJST VAN KÒLOSCHE WOORDEN.

Âla (Bug. idem, Jav. *alap*), nemen, halen, (Bim. *weha*).

Âlu = Bim. *wâru*, acht.

Alu = Bim. *aru*, stamper.

Ando = Bim. *liro*, zon.

Apa (Mal. idem), wat? (Bim. *au*); *apa-te*, wat ook, (Bim. *au-du*); *ba apa*, waarom? (Bim. *ba bau*). *Saapa*, hoeveel? (Bim. *sabune*).

Api = Bim. *afi*, vuur.

Ate = Bim. *ade*, hart; *ate woha-n* = Bim. *ade woha-n*, in het midden.

Au = Bim. *ai* III, touw.

Awa, te, in, op, naar; in gebruik = het Bim. *di*; *awa-kai*, waar? (Bim. *bakai*). Vgl. het Bim. woord.

Badji = Bim. *badju*, baadje.

Bae, zelf, in gebruik = het Bim. *ndai* III. *bae-ku*, *bae-mu* of *bae heu* = Bim. *ndai-ku*, *ndai-mu* of *ndai nggòmi*.

Balango (Manggar *langu*. Bol. Mong. *mololangu*), dronken (Bim. *mbari*).

Bela, schouder (Bim. *dintja* en *lipi*).

Bintje = Bim. *bintji*, *ha-bintje* = *sa-bintji*, eene zijde, een stuk.

Biya, in gebruik = het Bim. *mena*.

Boha, raken; juist; *lodja boha*, juist ergens heen varen. (Bim. *lodja ntiri*).

Bulu, betel. (Bim. *nahi*).

Di, = Bim. *du*.

Dika, mensch. (Bim. *doü*).

Enda, (Mal. *endah*), schoon, fraai. (Bim. *taho weki*).

Ène, die, dat. (Bim. *ede*), *ène mpa* en *ène pala* in beteekenis = Bim. *ede mpara*.

Ènewène, daar. (Bim. *akadawa*).

Gàli = Bim. *ngâri*, graven.

Gantu, — *djago*, de steel of stengel waar de korrels van de mais omheen zitten. (Bim. *kalombo djago*).

Ha I, prefix = Bim. *sa*, *ha-mbuwa* = Bim. *sa-buwa*, één; *ha-kâli* = Bim. *sa-kâli*, éénmaal.

II = Bim. *tja* II, *ha-rowa* = Bim. *tja-awa*, naar beneden.

Haï = Bim. *hadju*, boom, hout.

Hala, wit. (Bug. *bura*).

Hamata = Bim. *samada*, denken aan.

Hami = Bim. *nami*, wij (exclusief).

Hampòla = Bim. *sampela*, volwassen.

Hangadji = Bim. *sangadji*, vorst.

Hanuwa = Bim. *ngowa*, mededeelen.

Hateï = Bim. *kateï*, toonen; onderrichten.

Haü = Bim. *nahu*, ik.

Hèta = Bim. *èda*, zien. (vgl. Sumbawa. *gita* en Daj. *hagitä*. *gitan* enz.).

Heu = Bim. *nggòmi*, gij.

Horu = Bim. *kidi*, staan.

Hòtu, misschien. (Bim. *kombi*).

Howi, (Tag. *huwag?*) partikel voor den vetatief. (Bim. *ai-na*).

Ini, (Mal. idem) deze, dit. (Bim. *ake*).

Iniwini, hier. (Bim. *akedeï*).

Iru = Bim. *ilu*, neus.

Kadai, bereiken, verkrijgen, vinden. (Bim. *raka*).

Kaḍalu = Bim. *ḍeï*, diep. (vgl. Sumba *dalu*).

Kaḍempi = Bim. *ḍeni*, nabij.

Kadike, goed. (Bim. *taho*).

Kaka = Bim. *haa*, bijten.

Kâla, maan. (Bim. *wura*).

Kalawoi = Bim. *kawei*, huwen.

Kalendo, koken, spec. rijst. (Bim. *mbako*).

Kalinga, (Mal. *tĕlinga*), oor. (Bim. *fiko*). vgl. *palinga*.

Kaliyu, I. weg. II. deur. vgl. het Bim. *ntjai*, Sawu: *kelai*, wat waarschijnlijk hetzelfde woord is, als ook Bim. *laluru*.

Kalonggo = Bim. *lenggo*, hoog.

Kaluki = Bim. *huri*, vel, huid.

Kalupa = Bim. *nèfa*, vergeten.

Kambau, (Mal. *karbau*), buffel (Bim. *sâhe*).

Kamète = Bim. *meẹ̀*, zwart; *ai makamète*, nacht.

Kamoli = Bim. *beli*, verkoopen. vgl. *woli*.

Kamulu (Bug. *akangulûng*), hoofdkussen. (Bim. *lingga*).

Kapaḍa = Bim. *poro*, kort (vgl. Mal. *pendek*, Sumba, *pandak*).

Kapo, hoofd. (Bim. *tuta*).

Kapu = Bim. *afu*, kalk.

Karatu = Bim. *riu*, vlak.

Katòo = Bim. *tera*, hard.

Katumpu = Bim. *dumpu*, stuk, brok.

Katungga = Bim. *dungga*, citroen.

Katuwa = Bim. *tuwa*, oud.

Kena, in gebruik = het Bim. *mena*. (vgl. Mak. *kénang*).

Keu = Bim. *òo*, bamboe.

Koi (Ambon *keli*, *eri*; vgl. Bug. *kărri*, schrappen), scheren. (Bim. *boru*).

Kombu, T. W. (Sumba. *kambu*), buik. (Bim. *lòko*).

Lampuru (Manggar. *wuru* of *buru*, vgl. Bent. *limpurus*, onweder), wind. (Bim. *angi*).

Lapa, droog rijstveld. (Bim. *oma*).

Lape (Mak. *salapang*), negen. (Bim. *tjiwi*).

Lima I = Bim. *lima*, hand. II = Bim. *rima*, vijf.

Liri, van, van uit. (Bim. *watu*).

Londu = Bim. *rindi*, duister.

Longga = Bim. *rongga*, aankomen.

Mâli = Bim. *hâri*, lachen.

Mando (Daj. *mandau*, lang zwaard), hakmes. (Bim. *tjila*).

Manuwa (Mal. *bĕnuwa*, Bug. *wanuwa*), land. (Bim. *rasa*).

Marène, zoodanig, vgl. *ène*. (Bim. *ndede*).

Masu = Bim. *maru*, slapen.

Mata = Bim. *mada*, oog.

Mate = Bim. *made*, sterven.

Mboë, van waar? waarheen? vgl. Bim. *bè*.

Mbuta = Bim. *mbuda*, blind.

Mesa of *mesa-mesa* (Sumba., Roti. idem, Sawu, Sikka, Maori, *meha*), alleen, afzonderlijk. (Bim. *kèse-kèse*).

Mingi, (vgl. Sawu. *mĕningi*), vragen, verzoeken. (Bim. *raho*).

Molu, = Bim. *mimi*, zinken.

Mòngi = Bim. *mèngi*, welriekend.

Mòngu, T. W. = *mòngi*.

Mpaï = Bim. *paï*, bitter.

Mpulu = Bim. *mpuru*; *ha-mpulu* = Bim. *sa-mpuru*, tien.

Nako, zoeken. (Bim. *ngupa*).

Nanga, spreken, zeggen, woord. (Bim. *nggâhi*).

Nangi = Bim. *ndinga*, in gebruik = Bim. *labo*.

Ngale, tong. Het woord zal wel verwant zijn met het Bim. *rera*, Mal. *lidah*, waarschijnlijk staat de *ng* voor *n* (voor *l*.) als in Sumba. *ngusung* = Bim. *nòtju*, en heeft er klinkeromzetting plaats gehad. vgl. Sumba. *djali* (likken) en Mal. *djilat*).

Nganta = Bim. *ngâra,* naam; *panganta kai* = Bim. *tangâra kai.*

Nggembo = Bim. *ngemo,* vliegen.

Nggodu, bijten. vgl. het Bim. woord.

Nggòle, vallen. (Bim. *mabu*).

Nggoü, (Sumba. *ngaru*), mond, bek. (Bim. *asa*).

Nòpu, = Bim. *epu,* aardbeving.

Ntjelu, verruilen. vgl. *selu.* (Bim. *tjèpe*).

Onu, = Bim. *ini,* zes.

Ósa = Bim. *itja,* één.

Pâ, (Mal. *paha*), dij. (Bim. *wangga*).

Paharame, (Jav. *kramas*), het hoofd wasschen, (Bim. *isu*).

Pahate = Bim. *hade,* dooden.

Pakaha = Bim. *kaa,* aansteken, branden.

Palinga = Bim. *ringa,* hooren.

Palu, (vgl. Mak. *péla*), wegwerpen, verbannen. (Bim *paki*).

Panganta, zie *nganta.*

Pâre = Bim. *fâre,* padie.

Pau, *ai mapau,* over dag. (Bim. *ai marai*).

Pawai, (Sumba. *bai*), vrouw, vrouwelijk. (Bim. *siwe*).

Pe, woordje om aan den zin eene vragende beteekenis te geven. (Bim. *ro*).

Pitu, = Bim. *pidu,* zeven.

Po, verkorting van *kapo,* hoofd.

Pusa, (Mak. Bol. Mong. *butta*), aarde, grond.

Puu = Bim. *fuu,* stam.

Rai, zijn. (Bim. *wâra*).

Rate, = Bim. *rade,* graf.

Retji = Bim. *talehi,* nier.

Riu = Bim. *ndeu,* zich baden.

Roi, opstaan. (Bim. *tuu*).

Rowa, beneden, onder, (in, bij enz.), *ha-rowa,* naar beneden. (Bim. *awa*).

Saapa, zie *apa.*

Sahala, witachtig; vgl. *hala,* (Bim. *sabura*).

Seï, (Bul. idem), wie? (Bim. *tjoü*).

Selu, (Sumba. *silu,* Bal. *singlung*), wat vervangt, vervanger; vgl. *ntjelu*).

Sisa, regen. (Bim. *ura*).

Soki, (Sumba. *loku*), rivier, vgl. Bim. *sori.*

Sòko, de lontarpalm. (Bim. *taa*).

Sumpu, I = Bim. *sumpu,* II = Bim. *tjumpu, waü-pu sumpu* = Bim. *waü-pu ntjumpu,* na afloop, *sumpu-kai-n* = Bim. *tjumpu-kai-n,* einde.

Ta, nadrukswijzer, in functie = het Bim *ra,* vgl. *te* en Bim. *ti.*

Tai, niet; vgl. *rai.* (Bim. *wali*).

Tamuru, ver, verwijderd,

Te, nadrukswijzen, in gebruik = het Bim. *du,* vgl. *ta.*

Teè = Bim. *taro,* inzetten bij het spel.

Ti = Bim. *tji; ba apa-ti* = Bim. *ba baü-tji,* waarom? vgl. *ta* en *te.*

Tjòtjo = Bim. *tjitji,* kallefateren.

Tiya, (Mal. *tiyan*), buik. (Bim. *lòko*).

Tòho = Bim. *dòho,* zitten, ook gebezigd in de beteekenis van: wonen. (Bim. *nggeè*).

Tolu = Bim. *dolu,* ei.

Tonda = Bim. *ntanda,* aanzien.

Tòpu = Bim. *dipi,* mat.

Towu = Bim. *dobu,* ei.

Tupa, kokosnoot. (Bim. *niu*).

Tuwu, (Mal. *tubuh*), lichaam, zelf. (Bim. *weki*).

Waï = Bim. *mbadju,* stampen.

Wanggo, maken, vervaardigen. (Bim. *ndawi*).

Wewu, (Jav. *wuwu*), fuik. (Bim. *katòlu*).

Weya, Bim. *mbeï,* geven.

Wiro, (Sawu. *wodilu,* vgl. Sumba. *kasilung,* Mak. *toli*), oor. (Bim. *fiko*).

Wisi, vormelijk = het Bim. *wisi,* doch in beteekenis = Bim. *edi,* voet.

Woli = Bim. *weli,* koopen.

TOEVOEGSELEN EN VERBETERINGEN.

A.

Adi, Fidji. en Sumba. *kati.*

Adjo, Mal. *bĕrayun kaki,* vgl. *padjo.*

Ahi, vgl. Mal. *angkit.*

Aho, is soms ook te vertalen met: het duurt nog lang voordat . . . vgl. Sawu. *ngado* en Bim. *tando?.*

Ai, IV. *ai-ai,* noch — noch. vgl. Kòlo. *rai.*

Aka, Mal. *akan* en *ka,* Jav. *ikå.*

Ake, ook: hier, nu. vgl. Jav. *iki.*

Aku, vgl. Mak. *bakú.*

Alo, vgl. Mak. *siyalo* en *silo.*

Amba, vgl. Sumbawa. *amat.*

Ambi II. verwand met Jav. *tjawis* en *wis,* Mal. *habis.*

Ame, vgl. Samoa. *samu.*

Ampa, vgl. Jav. *ambat.*

Ampo. Onder *ampo-sa* blz. 3 reg. 8 te lezen: *neè da èda kai-mu* enz.

Amu, Sumba. idem, Sawu. *amo,* Sikka. *ramut,* Bis. *gamut.*

Angga, vgl. Mal *barang,* Bug. *warampararang.*

Angi II, Sumba. *ăngu,* vgl. *dinga.*

Antjo, vgl. Lamp. *hadjor,* Bat. *ayup,* (wegdrijven) alsmede *oro.*

Antju, Ròti. *alu.*

Ao III. wellicht te vergelijken Sawu. *hame,* Sikka. *himo,* Ròti. *simpak* en Mal. en Daj. *sambut.*

Api, ook = Mal. *apit,* iets tusschen zich in hebben, aan weerskanten van iets zich bevinden.

Âra, II. vgl. *wâra.* Zie de spraakkunst.

Âra III. eigenlijk 1 met *âra* II. Zie de spraakkunst.

Âri I. vgl. Bug. *wali,* enz. vgl. de spraakkunst.

Âri III. vgl. Mal. *habis,* Jav. *wis,* Sund. *gös.*

Aruna, vgl. Nias. *göna.*

Asa I. vgl. Maori. *waha,* Mlg. *wawa,* Mak. *baba.*

Asi, vgl. Mal. *dalam?.*

Au, vgl. Tag. *anu.*

Aû, waarschijnlijk voor *ua,* vgl. Ponos. *tukar,* Bol. Mong. *tukad,* Mak. *tukà.*

B.

Baa, vgl. § 10 der spraakkunst.

Babudja, lees: *babudju,* vgl. Bug. *boro* = Mal. *barah.*

Babuto, vgl. Daj. *buntang,* (knop).

Bade, Mak. *bate,* teeken? vgl. Bul. *nanauan,* kenteeken, *matau,* weten, Nias. *ila-ila,* kenteeken, *mangila,* weten.

Bae I. vgl. *waü* I en II.

Baka I. vgl. Mak. *bangka,* lees: Mak. *bongka.*

Bako, Mak. idem.

Balae, uit het Mak. *bulaeng,* (goud)? vgl. *masa.*

Bale, Jav. *balang.*

Balu I. vgl. *ngòlo* en *tjâru.*

Banga, vgl. Mal. *bĕlanga?.*

Barakamate, het eerste gedeelte van het woord bevat wellicht *bara* = Mal. *barah,* vgl. *mate.*

Bata I. vgl. Mak. *taba.*

Bate I. Mal. Jav. *banting.*

Batu, verwant met Jav. *tut,* en.

Bè, vgl. Kòlo. *mboë.*

Beni, Mal. *bĕrsin.*

Bento, vgl. Mak. *pengko.*

Beta-beta, vgl. Ròti. *besa-besa.*

Beti, Mak. *bassi.*

Bewi, vgl. Ròti. *fufu,* als ook Bim. *mbewa.*

Bibi, vgl. Bent. *kumiki,* Bol. Mong. *gumugur,* Tompak. *gumĕgĕr.*

Biko-bako, vgl. Sikka. *biko* in *dri biko,* scheef zitten.

Bilo-balo, vgl. Mak. *bilo.*

Binti, Mal. *upĕti?.*

Bintji, Kòlo. *bintje,* vgl. Mak. *biring.*

Bintòla, voor »vgl. Mak. *bantalang*” lees: Mak. *bantolang.*

Biri, vgl. *wiri.*

Boë, Mal. *pukul?.*

Bòla, Sumba. *wåla.*

Bonto, ook: sluiten; *bonto-pu ntjai,* sluit de deur.

Bora, vgl. Sumba. *bokul?.*

Bòro, voeg bij: *ou kabòro,* te zamen roepen, vgl. Sawu. *kebòko,* als ook Mak. en Mal. *borong.*

Boru I. vgl. *buwi.*

Boru II. verwant met *baro* en *garo?* vgl. Kòlo. *koi.*

Bòte, Sumba. *buti.*

Bou, vgl. ook Bul. en Manggar. *wĕru,* Sawu. *wiu,* Sumba. *bidi.*

Budja, vgl. Sumba. *kodja,* lanssteek.

Buha, vgl. Sikka. *purang,* gisten.

Buhu, Tondano. *wuku,* knoop, Fidji. *buku,* knoop, knobbel, vgl. *bunggu.*

Bunggu, Mal. *buku; bunggu djanga* = Mal. *buku kaki.*

Buntu, vgl. Kòlo. *guntu.*

Bura, Sikka. idem, Ròti. *fulak,* vgl. Ibanag. *furau,* Bisaya. *pulau,* vgl. § 10 der spraakkunst.

Butu, Sumba. *witu,* (alang-alang, dak).

Buwe, Manggar. *wue,* Sikka. *bue,* vgl. *kaboë.*

Buwi, voeg bij: Sawu. *buwi,* (ook: emmer), Sumba. *buri.*

D.

Ḍadju, voeg bij: vgl. Sumba. *mayou.*

Ḍaha I, vgl. Sumb. *dăka,* scherp; *madăka,* wapens.

Ḍambe, vgl. Jav. *lare.*

Dampa I. Daj. *tampak.*

Dampa II. Mak. *dapará.*

Ḍanḍa II. vgl. ook Bal. *dandan,* en Bim. *ḍenḍe.*

Dâra, Manggar. *darĕm.*

Ḍeï III. eigenlijk hetzelfde woord als *ḍeï* I. zie de spraakkunst.

Ḍeï IV. vgl. Jav. *winih,* Sunda. *binih.*

Dèke, voeg bij: Sumba. *tèkè.*

Dempa, Mal. *pintal* (met omzetting)?

Ḍenḍe, vgl. *ḍanḍa,* Mak. *rurung,* Mak. en Bug. *renreng,* alsmede Mal. en Jav. *iring.*

Dengga, Mal. *tinggal?* vgl. Jav. *kari* en *mari.*

Ḍeni, Kòlo. *kadempi,* Mak. *dampi,* vgl. Mal. *damping.*

Ḍiḍi II. vgl. *sidi.*

Dintja, vgl. Kòlo. *bela.*

Dipi, voeg bij: Sawu. *dapi,* Sumba. *tòpo,* Kòlo. *tòpu.*

Disa, Jav. *wantĕr,* vgl. *santĕr,* met omzetting?.

Dòḍo, Jav. Bal. *djaluk?.*

Dòho, voeg bij: vgl. Fidji. *tiko.*

Dòku, Ponos. Bol. Mong. *digu,* Bat. *anduri,* Mal. *njiru.*

Dolube, Sanggar. *tĕlu wutu,* vgl. *wudu.*

Ḍonḍo, vgl. *ndende* en *ndundu,* alsmede Jav. *ladjur, djudjur, bandjur,* Mal. *landjut.*

Donggo, vgl. Jav. *tĕnggĕr?.*

Doro, vgl. Sumba. *tĕndulang.*

Doü, Sumba. *kadiru,* vgl. Sawu. *kediki.*

Duba, vgl. Jav. *kumbah.*

Dudu, Sikka. *rutung.*

Duḍu, vgl. ook *kulu* en *mpelu.*

Dumpu I. Kòlo. *katumpu.*

Dunḍu, vgl. *rundu.*

Duwa II. wel hetzelfde woord als: *tuwa.*

Djalitu, vgl. Sawu. *kihido.*

Djungge, vgl. het Mak. *djungge.*

E.

Eḍi, vgl. Bug. *adje?.*

Eli, wellicht beter in verband te brengen met Jav. *ling,* vgl. Sawu. *li,* Sikka. *liing.*

Elo, Mal. *hudjung,* vgl. Sumba. en Sasak. *elong,* staart.

Èpu, Kòlo. *nòpu,* Manggar. *nĕpu.*

Èse, Mal. *atas?* vgl. Mak. *ate.*

G.

Garaha, Sumba. *gangga.*

Gendi II, vgl. Mal. *kĕning,* Mak. *kanjing.*

Giri, voeg bij: Sawu. *kere, wo-kere.*

H.

Haa, voeg bij: Kòlo. *kaka.*

Hade, Kòlo. *pahate,* vgl. Jav. *pati.*

Hadi II. vgl. Jav. *arĕng,* enz.? Voor de *h* vgl. Lamp. *harong* en Mal. *hitam.*

Hambu I. vgl. Jav. *kĕbut, ngĕbut.*

Hamiya, soort bamboe, Sund. *tamiyang.*

Hampa, Mal. *batas?*

Hampu, vgl. Balin. *kĕbus.*

Hanta, vgl. Mal. *angkat?*

Hâri, Kòlo. Manggar. *mâli,* Sawu. *mari* of *mare.*

Hawi, voeg bij: Sikka. *kawir,* Sawu. heeft *kawa.*

Hawo, voeg bij: Sikka. *wau(n),* vgl. Sawu. *mawo,* beschaduwd, koel.

Hedja, vgl. Mal. *merah,* Mak. *edja,* Sawu. *mea,* (rood, rijp)?

Hei, vgl. Jav. *rawe?*

Hèko, Sikka. heeft *leko* (in: *bano leko,* om iets loopen) en *likon* omsingelen, Manggar. *lerong,* vgl. Mak. Bug. *liyung* en *lipung,* als ook Ponos. en Bol. Mong. *liwu* en *libu.*

Hera, Sikka. *kera,* Sumba. *ijera,* Mangg. *kesa.*

Hete, kan ook beantwoorden van een Mal. *pĕtik.*

Hiḍi I. ook tijdstip, vgl. *liri.*

Hii, voeg bij: Mangg. *itji,* Mak. *assi.*

Hiro, slurpen, (Daj. *hirup* en *surup,* Sumba. *ijeri*).

Honggo, Sumba. heeft *longgi.*

Howi, vgl. Sumba. *sĕnggobu,* Sikka. *rewwu,* als ook Sawu. *kebàhu.*

Huru I. vgl. Bug. *singkĕrrù?*

I.

Iḍa, Mal. *aduh,* vgl. *aḍo.*

Iha, Mal. *rusak.*

Ila I. vgl. Sikka. *lèè.*

Ili, ook wel = *tjili,* verborgen zijn.

Ilo, voeg bij: Mal. *suluh.*

Indo I. vgl. Sawu. *do, ădo.*

Ingge, vgl. Jav. *inggih.*

Ipa, Bat. *ipar,* Daj. *dipah.*

Isi II. voeg bij: Manggar. *itji.*

Isu, vgl. Sumba. *isu,* baden, waarschijnlijk een nevenvorm van *ndeu.*

Iyo, Mak. idem.

K.

Kaa, voeg bij: Kòlo. *pakaha.*

Kaba I. Mal. *gampang,* vgl. Bal. *hampang.*

Kabalo, vgl. Mak. *bandjulú* en Jav. *banjol.*

Kabantja, Jav. Sund. *tjampah.*

Kaboë, Sawu. *kabui.*

Kabuha, Jav. *wuk,* vgl. Bal. *sĕmbuhuk* een mislukt ei.

Kabunu, voeg bij: Tag. *bunut,* Daj. *bulut,* Fidji. *bulu.*

Kabusu, Mal. *ubun-ubun,* Bat. *ambubu,* Bug. *buwung.*

Kadeè, I. vgl. Sikka. *diri.*

Kaduwi, Sumba. *kĕnduru,* Mal. *tĕrung?*

Kafa, Mal. *kapas,* vgl. Ròti. *abas,* katoen, draad; Sikka. *kappa,* kapok, *gogor kappa,* draad op een houtje rollen.

Kahundu, vgl. Mak. *katulung?*

Kahuntu, vgl. Jav. *tumtuman?*

Kakai I. vgl. *kau,* alsmede Lamp. *kayun.*

Kakai II. Sumba. *pagai* (rochel).

Kako, worm.

Kalaba, vgl. Bug. *palapá.*

Kalana, vgl. *rana.*

Kalau, de eerste beteekenis is: ruim, wijd, *sera makalau,* een ruim veld, vgl. Mal. *luwas.*

Kaleï, vgl. Sawu. *merei,* ook Mak. *kalawing?*

Kaleli, vgl. Bug. *kaweli,* Sumba. *kawilu.*

Kalète, Sumba. *kalètek.*

Kalo, voeg bij: Sumba. *kălo,* Bug. en Sal. *loka.*

Kaloa, vgl. Daj. *loang,* bemiddelaar, tusschenpersoon.

Kalombo, — *djago,* de steel of stengel waar de korrels van de mais om heen zitten.

Kaluka, vgl. Mal. *lokan.*

Kamai, vgl. Mal. *maki?*

Kamalo, II. voeg bij: vgl. het Mak. Wellicht is het woord aan een der Ambonsche dialecten ontleend, Sapar. *kamallo,* Haruku. *kâmalo* = Mal. *damar,* hars.

Kaman, waarschijnlijk Mal. *tĕman.*

Kambala, vgl. Mal. *palang.*

Kamoa, Sumba. *kabalang,* Sawu. *hebara,* Jav. *walang.*

Kamodjo, Bug. *orong, morong.*

Kamumu, voeg bij: Sumba. *kamomu.*

Kamuntju, vgl. Lampong. *kamutik.*

Kanâha, Sawu. *nara.*

Kananu, vgl. Sumba. *kĕnandi.*

Kande, heilwensch.

Kandòle, lees: Mak. *doli,* Bug. *loli.*

Kanggio, vgl. Mak. *kiyó,* (roepen) en Sawu. *keu* (klagen).

Kantaï, reg. 20 voor: *ḍi ade tare,* lees: *ḍi ade târe.*

Kanteya I. vgl. *tada.*

Kantji II. vgl. het Daj. *putar kantjing.*

Kantjindo = *kantjilo.*

Kao, I. Sawu. idem, Sumba. *kau,* Sund. *kaut.*

Kapapa, vgl. Mak. *poporó.*

Kapempe, Samoa. *pepe,* Fidji. *bebe,* Sumba. *kabeba,* Sawu. *kebeba,* Bul. *kalipopo,* Bug. *kalubampa,* Lamp. *alibambang.*

Kapi, voor »woord" reg. 16 lees: *sĕpit, supit.*

Kapòro, voeg bij: Sikka. *moro.*

Kapuwa, vgl. *kabuwa,* ook Lamp. *buwak,* (gebak)?

Kara I. waarschijnlijk = Bul. *pĕra,* vgl. Mak. *mara* en Bat. *hora.*

Karana I. is onder *rana* te brengen.

Karanggo, I. voeg bij: Bat. *harirongga,* Sund. *kararangge.*

Karawe, kan ook beantwoorden aan het Bent. *magawel, gogawel* (roeien, riem).

Karenda II. vgl. *renta.*

Karente, vgl. Sawu. *heleti.*

Karète, vgl. Mal. *rĕtjik,* Mak. *ratji,* spatten, vgl. ook *wète.*

Karinggo, ook vormelijk = Mak. *genggong.*

Karòku, Bal. en Sawu. *lĕgu,* muskiet.

Karoro, vgl. het Mak. *toro,* bijv. in *kobayá toro.*

Karunu, vgl. Jav. *rĕnjuh.*

Kasipâhu, uit *kasi,* bewaard in *kasi ade* en *pâhu.*

Kataru-tebe, voeg bij: vgl. *tebe.*

Katjihi, vgl. Bal. *sĕrĕp?*

Kauru, I. vgl. *uru* II.

Kawalu, wordt gebezigd om de betrekking aan te duiden van de echtgenooten van twee broeders of zusters.

Kawubu, Jav. *puyuh,* Tag. *pogo.*

Kere, een nevenvorm van *iri* I. met het prefix *ka?*

Kèse, vgl. *kiḍi,* en voor de beteekenis Mal. *diri, bĕrdiri, sĕndiri.*

Kèta II. voor »*fare kèta*" lees: *fâre kèta.*

Kiḍi, Kòlo. *horu.*

Kòbo, vgl. Mal. *kosong,* Jav. *koṭong.*

Kòḍa, vgl. Mal. *gundah.*

Koḍe, lees: *kòḍe,* vgl. Sumba. *kĕla.*

Koha, Mal. *tĕngkorak,* Sikka. *korak.*

Kòla, vgl. Bol. Mong. *logat,* Tons. *loogas,* Ponos. *loas,* alsook Mal. *lokos.*

Komba, Sumba. *kakomba.*

Kompe, vgl. Jav. *tĕmbing.*

Kontu, *sakontu,* met den rug naar iets gewend zijn, zich met den rug naar iets wenden.

Kou, vgl. Fidji. *donu,* Ibn. *matunung?*

Kowa, vgl. Jav. *kawon.*

Kunta, vgl. *kanto.*

L.

Laka, Mal. Jav. *laga.*

Lako, vgl. Sawu. *ngaka.*

Lalòse, vgl. Jav. *kalĕsik.*

Lambe, vgl. *rabi.*

Langgòro, vgl. *mòro,* II.

Latu, — *sera,* vgl. Manggar. *latung,* mais.

Leli, het Mal. *lilih,* beantwoordt aan *leli,* het Mal. *luluh* aan *lelo.*

Lenggo II, Kòlo. *kalonggo,* Manggar. *langkas,* Saleijer. *langkasá.*

Lewi, vgl. Daj. *lewu,* dorp?

Lihu, Daj. *likut,* Bent. *likur* (rug).

Lii, Sawu. *lie,* Daj. *lukum.*

Lili II. vgl. Daj. *sulop,* Sanggar. *pasuloq,* als ook Mal. *tjĕlup.*

Lino I. kan ook beantwoorden aan het Daj. *linus.*

Lintji, vgl. Mak. *liseré.*

Liro, voeg bij: Sikka. *lerro,* Sawu. *lodo,* Sumba. *ladu, lodu,* Mak. *allo,* Bug. *ăsso.*

Lohi, vgl. Mal. *muntah?*

Loi, voor * *oli,* als nevenvorm van *huri?* vgl. Sumba. *tada ai,* boomschors en medicijn.

Londo, *salondo,* van geslacht tot geslacht.

Lònga, Jav. *langka,* Bal. *lĕngka* (schaars)

Lulu, vgl. Mak. *lálarà.*

Luu, vgl. Sawu. *nuhu,* Jav. *nusup?* Zie ook *ntjubu.*

Luwa II. vgl. Daj. *balua, palua.*

M.

Madju, voeg bij: Sumba. *mayong,* Sanggar. *manjang,* vgl. Daj. *badjang.*

Mai, voor: herwaarts, reg. 13, lees: derwaarts. Omtrent het gebruik van *mai,* in uitdrukkingen als *awa mai,* reg. 24 zie de spraakkunst. Over de voorzetsels.

Maki, vgl. Sumba. *manggil.*

Male, vgl. Sawu. *ĕle.*

Mami, Sawu. idem, Sumba. *memi.*

Mangga I. Bal. *manggar,* Sumba. *tanangga,* Sawu. *temaga.*

Mangge, Sikka. *mage,* Sumbawa. *bage,* vgl. ook Sawu. *helagi.*

Mango, Samoa. idem, Sawu. Maori. *mangu,* vgl. Lamp. *njangu.*

Maru, voeg bij: Kòlo. *masu.*

Maü, Sawu. heeft *mabo,* Sumba. *mopu.*

Meè, Sumba. *meting,* Sikka. *mitanq,* Kòlo. *kamète* Mal. *hitam,* Jav. *irĕng.*

Meha, voeg bij: Sikka. *meang.* Het vraagteeken achter *wirang,* dient te vervallen. Vgl. voorts Sund. *era,* Bat. *ila, maila.*

Meti, vgl. Sumba. *tamisi.*

Midi, vgl. Bal. *ĕndĕp, mĕndĕp.*

Mimi, Kòlo. *molu,* vgl. *simi.*

Miro, voeg bij: Sawu. *lawero* (riet)?

Mito, Sikka. *mitang,* vgl. *meè.*

Mòbo, vgl. Mak. *tákamumusú,* in knop.

Mòda, vgl. *mbora* en Manggar. *mora.*

Mòke, vgl. Sumba. *kòki,* (naar binnen gluren).

Mòne, voeg bij: Bal. *muwani,* Sumba. *meni.*

More, voeg bij: Sawu. *wore,* Sumba. *kawuri.*

Mòro I. Sumba. *muru,* vgl. Sawu. *mengăru.*

II. vgl. *langgòro,* als mede Sikka. *gogor* (*kapa*), draad oprollen.

Mòti, Sanggar. *metti,* Manggar. van Tjiba *mĕti,* Sikka. *metting bennu,* vloed; *metting, mara,* eb.

Moü, vgl. Sumba. *mundju?*

Mudu, voeg bij: Lamp. en Sumba. *mutung,* aangebrand, Sikka. *mutung,* aanbranden.

Mundu, Mal. *mĕlur.*

Mura, Bal. en Sikka. *mula,* Sumba. *mola.*

Mb.

Mbaa I. Mal. *barat,* Tag. *habagat?*

II. Mal. *barah,* Tag. *bagá?*

Mbadju, vgl. Kòlo. *waï,* Sumba. *bai.*

Mbai, Jav. *wuk,* Mal. *buruk.*

Mbaî, voeg bij: Sumba. *wuya,* Sawu. *woe.* Het is een omzetting van * *mbiya* voor * *wiya.*

Mbala, vgl. Bal. *balan,* striem.

Mbale, vgl. *wale.*

Mbangga, Bal. *bangkå,* sterven.

Mbâra I. Jav. Bal. *basah.*

II. vgl. *mbaa* II en Bal. *barah,* gezwollen.

Mbâri I. Jav. *wuru.*

Mbètja, voeg bij: Daj. *bisa,*

Mbia, schijnt vormelijk het Mal. *bĕlah,* (wat in het Bim. *tiya* luidt) te zijn, vgl. voor de beteekenis *sela* I. en Daj. *sila,* voor den vorm Rotti. *bia* = Mal. *bĕlah.*

Mbintja, voor »vgl. Bul" lees: Bal.

Mbiri, Daj. *biling*, vgl. *wiri*.

Mbobo, vgl. Sikka. *bobok*, opborrelen.

Mbòdu, voor *wodu* en *pambodu* II. (reg. 17 en 18) lees: *wòdu* en *pambòdu*.

Mbòo, vgl. Sawu. *bui*, ook Mal. *rubuh?*

Mboro, vgl. *woro*.

Mbòto, vgl. *tebe*, alsmede Mak. *tàbála*, Bug. *tabbă?*

Mboü, vgl. *woü?*

Mbowo, Sikka. *bua*, Bat. *ambuwang*, huilen van een hond.

Mbuhu, vgl. *buhu*.

Mbure, Sumba. *mbulăng*.

MP.

Mpaa, vgl. Sawu. *pelaa?*

Mpada, vgl. Sumba. *mbada*, reeds.

Mpako, vgl. Sawu. *beko*.

Mpâma, het vraagteeken na *upama* dient te vervallen, vgl. Bat. *umpama*.

Mpanga, vgl. Sumba. *mangănga*.

Mpengga, vgl. Bug. *keppang* = Mak. *tempang*, Mal. *tempang*, met omzetting *pintjang*.

Mpinga, voeg bij: Sumba. *kawănga*, Bal. *bongol*.

Mpòka, O. Jav. *pukah*, afgebroken, N. Jav. *pokah*, geknot, Fidji. *wuka*.

Mpòngi I. vgl. Sawu. *bånga*, Sikka. *ngangan*.

Mpore, vgl. Sikka. *bolek*.

Mpori, Mal. *rumput*, met omzetting?

Mpowa, beteekent in de eerste plaats: ledig = *mpesa*. Vgl. Daj. *boang*. Voeg bij: *salaka mpowa*, zilver alleen, d. i. onbewerkt zilver.

Mpule, vgl. *mbure*.

N.

Nae, vgl. Mal. *raya*, Bug. *radja?*

Nahi, Jav. *kinang*, met omzetting.

Naö, vgl. Mal *nayam*, Jav. *landjam*.

Nâri II. vgl. Lamp. *lali*, als ook Sumba. *ngiri-ngiri*, en Jav. *lirih*.

Nata, vgl. *sarata*.

Nente, Sumba. *kaleti*.

Nenti, vgl. Sumba. *ĕnti*, Sikka. (*n*)*etti*.

Nepi, Sumba. *lăti*.

Neyo, vgl. Sumba. *salimu*.

Nintji, Mal. *njiru*, wan. vgl. *dòku*.

Ninu, voeg bij: Sumba. *kaninu*.

Niwa, Lamp. *njiwan*, Sund. *njiruwan*.

Nò, Sikka. *mò*, Sumba. *mong*, Mal. *gong*.

Noi, vgl. Sumba. *ngĕti*.

Nompa, Mal. *lempar*.

Nonto, ook: over een brug gaan, vgl. Mal. *titi*, *mĕniti*, en het Sumba. *palendi*, brug.

Nòro, beantwoordt aan het Sund. *lĕguk*.

Nuru II. vgl. Sumba. *kurung*, slaapvertrek, *mahurung*, slapen.

Nd.

Ndadi, ook: iets zijn, bijv. *ndadi sangadji*, vorst zijn.

Ndai IV. vgl. Mal. *diri*, *sĕndiri*.

VI. waarschijnlijk een nevenvorm van *ndidi*.

Ndaka, van *aka?* vgl. *ndake* en *ndede*, en zie ook de spraakkunst bij *aka mai*.

Ndambi, vgl. Jav. *sĕbit*.

Ndanda, voeg bij: vgl. Jav. *djadjar*.

Ndâra, vgl. Sawu. *dăra*, dichtbij, weldra.

Ndâro, vgl. *daru.*

Ndâru I. vgl. Bal. *dĕdalu,* vliegende witte mier.

Ndasa, vgl. *rasa.*

Ndau, *Ngâha ndau wura* moet staan onder. *Ndau* II. Mal. Sanskr. *rahu.*

Ndenta, vgl. Mak. *remba.*

Ndonta, vgl. *renta.*

Ndumba, vgl. Mal. *tumbang.* Zie ook: *mbumba.*

Nduru, Mak. Bug. *djúdjú,* Sumba. *kadudu.*

NG.

Ngantji, vgl. Mak. *tikarrung.*

Ngaü, Sikka. *ngaun,* lossen.

Ngemo, Kòlo. *nggembo,* vgl. Sumba. *wurung.*

Ngèna, voor * *ngenta,* Jav. *nganti* met klinkeromzetting?

Ngii, wordt ook gezegd kies. te beteekenen; vgl. Manggar. *ngĭis* (*nĭis*), tand.

Ngina, voeg bij: *raa-ngina,* gewend; *makai raa-ngina kai,* naar gewoonte.

Ngoḍa, voeg bij: Sumba. *kangurak,* Sawu. *ngàru,* Sikka. *nurak.*

Ngòlo I, vgl. Mal. *harum?*

Ngolu, vgl. Sumba. *talu,* overwinnen, Bat. *talu,* overwonnen.

Ngowa I. voeg bij: Kòlo. *hanuwa.*

Ngudju, vgl. Sumba. *nguri.*

Ngupa, Jav. Sanskr. *ngupaya?*

NGG.

Nggâhi, vgl. Ibanag *kagi,* woord?

Nggalo, Bol. Mong. *mogalou,* najagen.

Nggâmu, bevlekt; *nggâmu ba raa,* met bloed bevlekt.

Nggange, Jav. *wĕngis,* Daj. *bangi-bangis* en *rangi-rangis.*

Nggâri, vgl. *ntjore* II.

Nggeè, Sumba. heeft *penge,* Sawu. *pee.*

Nggome, vgl. *nggore* II.

Nggontju, vgl. Sawu. *ridju?*

Nggore II. Sawu. *huru,* Daj. *hurup,* Mal. *urup.*

NT.

Ntanda, Kòlo. *tonda,* Daj. *tendjang,* vgl. Mal. I. *pandang.*

Ntâra, Sikka. *dala.*

Ntâri = *dâri,* Mal. *tali?*

Ntewi, voeg bij: *kantewi,* vergelijken.

Ntori, voor »te bloeien" lees: vrucht te dragen.

Ntumbu, vgl. Sumba. *hämbur* en Sawu. *peabu.*

NTJ.

Ntjafa, voeg bij: Daj. *sampah,* Bal. *sampĕh.*

Ntjai I en II. oorspronkelijk wel het zelfde woord; vgl. Sawu. *kelai,* deur en Kòlo. *kaliyu,* weg en deur. Vgl. ook *laluru.*

Ntjambe, vgl. Mak. *sambe?* vgl. ook *tjèpe.*

Ntjango, Sumba. *songu.* Sawu. *hangi.*

Ntjao I. vgl. Daj. *salok, tjalok.*

II. vgl. Sikka. *tâu.*

Ntjera, vgl. Jav. *lumrah* en Mal. *murah.*

Ntjidi, vgl. Bal. *didih.*

Ntjii II. vgl. Sawu. *hiu.*

Ntjonggo, voeg bij: *mbeï ntjonggo*, ter leen geven; *tjòla ntjonggo*, zijn schuld betalen. Sikka. *sogong*, leenen.

Ntjore, Sanggar. heeft *bore*, (vgl Zollingers woordenl. op *pesta* en *ramei*), wat een omzetting schijnt te zijn van het Bat. *ribur*. Bug. *rowá*, Mak. *suwará*, zijn ongetwijfeld oorspronkelijk één met Bat. *ribur*, voor de vocalen zie § 7 der spraakk. Waarschijnlijk behoort hier ook bij het Bim. *nggâri*, eveneens met omzetting.

Ntjundu, voor »Mak.” (reg. 15) lees: Mal.

O.

Ôke, vgl. Mal. *tjĕkik.*

Ôko II. vgl. Sikka. *hugu.*

Òngu, gehecht zijn aan iemand. Vgl. Jav. *angĕn?*

Ore, voeg bij: *ore-pu*, dikwijls.

Oro, vgl. Lamp. *hadjor*, als ook *antjo.*

Oru I. Lamp. *aru*, tijd van iets, vgl. Sumba. *wăndu*, oostmoeson. In *Tòlo-weri* is *oru* = Bim. *ai*, dag.

II. voor: *lao uru* lees: *lao oru*, vgl. *oru* I. en *lao* II.

Ôsu, vgl. Sawu. *kebiru* en Bul. *walun*, Bol. Mong. *balun.*

Ou, vgl Jav. *uwuh*, schreeuwen. Vgl. ook *kanggio* met Mak. *kiyò.*

Owa I. vgl Bal. *bawah.*

II. vgl. *ura* II.

P.

Padja I en II. zijn oorspronkelijk wel hetzelfde woord; vgl. de beteekenissen van het Mal. *lapang, kalapangan.*

Pae, Sikka. *baing*, doorn, stekel.

Pahe, omzetting van * *hepa*, Mal. *sĕmbar.*

Paki, vgl. *wanti*,

Pala I. Jav. idem.

Palanu, vgl. Tondan. *kulalu*, enkelring, ook Daj. *palayu*, armring.

Pampindi, vgl. Mal. *tempel* (met omzetting)?

Panaa, vgl. Sumba. *manjama.*

Pao, vgl. Mal. *suwap?*

Paralente, schijnt hetzelfde woord te zijn als het Mal. *parlentai* (of Lamp. *parlintih*), leeglooper, voor het Sikka wordt opgegeven *paralinte*, slecht mensch, bedriegen.

Pari, vgl. Sikka. *buri*, als ook Mak. *marri.*

Pata I. vgl. Mal. *pĕta*, waarvan de oorspronkelijke beteekenis wel »teeken” schijnt te zijn: vgl. het Mak. *pipattà*, de teekens bepalen. Vgl. ook Daj. *patoh*, bekend zijn, met Mak. *pato*, teeken en Sumba. *patanda*, Sawu. *tada.*

Patjinga, vgl. Daj. *djadjingar*, zichtbaar (van de tanden).

Peda, lees: *peḍa.*

Pehe I en II. vgl. Manggar. *pĕtji(ng)*, kunnen, kennen; wellicht ook Bug. *wădding*, *mpădding*, Mak. *màring.*

III. vgl. Sumba. *papeka,* zeggen, onderwijzen, Sawu. *pika, peke?*

Pepa, Roti. *fempa*; vgl. ook Sund. *pöpöh.*

Pète, Sikka. *bette.*

Peyo, vgl. Bal. *kiyuh.*

Pihi, Bal. *pusut.*

Piku I. voeg bij: vgl. *pòku* II. en Daj. *pikul,* krom gebogen.

Piri I. voor het Sanggar. wordt *piler* opgegeven; vgl. Mak. *lappará.*

II. Jav. *sĕpĕt,* met omzetting?

Pita, vgl. Fidji. *bita,* drukken op.

Pòda, voeg bij: *ana maâri-âri pòda,* het allerjongste kind. Vgl. het Bal. *patut?*

Pòde, voeg bij: Sawu. *pote,* Sumba. *puti.*

Poë, vgl. Sawu. *pue,* plukken; zie ook *pòke.*

Polo, beteekent in de eerste plaats: met de vingers nemen; en is dus een aequivalent van het Mak. *djappú* (Mal. *djĕmput*), vormelijk is het wellicht = Mak. Bug. *ballo,* plukken.

Pòtju, voeg bij: Manggar. *pĕtju.*

Pòtu, (Mal. *bĕtung*), *òo* —, soort bamboes.

Pula, vgl. Daj. *pulam,* volgestopt van den mond, (= *paulam*) den mond volstoppen, alsmede Daj. *paleng,* verstopt, dom; zie ook *mpula.*

Puru I. vgl. Mak. *padará.*

Puti, Sikka. *putik.*

R.

Rabi, vgl. *lambe.*

Raho, voeg bij: Jav. *malaku.*

Rai II. vgl. Sumba. *sari,* helder.

Rama, vgl. Mak. *lambá* of Jav. *rangkang.*

Ramba II vgl. Lamp. *rambah,* wieden van gras.

Rana, voeg bij: vgl. *kalana.*

Randa I. vgl. *ḍanḍa* II.

Rangga II. vgl. Bul. *laka.*

Ranggo, Mal. *karang* (met omzetting)?

Rantja, Jav. *rangsang.*

Rase, vgl. *rusu.*

Rawa, Kòlo en Sanggar. *lawa.*

Rawe, vgl. Bal. *rahi.*

Rawi, beantwoordt aan Daj. *gawi, awi,* Jav. *gawe.*

Rètje, vgl. Mak. Bug. *paletje,* vleien, lokken.

Rindi I. voor vgl. Tonsan. *dĕndĕm,* lees: Kòlo. *londu,* Tonsan. *dĕndĕm,* Bul. *rĕndĕm,* (zwart), Daj. *rindem,* (zwart, donker), Bal. *rĕmrĕm,* (halfdonker), vgl. ook Sumba. *rodung,* nacht.

Ringi-ronga, *ringi,* beantwoordt aan Jav. *lĕngĕng.*

Riro, voor »Bug. *ällung*", lees: vgl. Jav. *ribut,* betrokken van de lucht, Bal. *ribut* of *libut,* pikdonker, Lamp. *hariyuk,* wolk.

Riti, voeg bij: Bul. *witu.*

Riu, Kòlo. *karatu,* vgl. Sikka. *dettun.*

Riyana, Sumba. *riyanak,* neef.

Ròko, vgl. Bul. *lukar, lumukar.*

Ròpe, vgl. Lamp. *karumpung.*

Ròtjo, voeg bij: Manggar. *tjotjo,* Sumba. *sisi.*

Ròtju, vgl. Mal. *lutjut, lotjot.*

Ruku, vgl. Mal. *gĕrak?*

Runtju, vgl. Mak. *sulú, pasulú.*

Ruu I. vgl. Atjeh. *lurung* of *liro,* geluk, voorspoed.

Ruwi II. Manggar. *luwi,* ringworm.

S.

Saḍiḍi, vgl. Mal. *diri* en Bim. *rii.*

Sadundu, vgl. Bal. *ḍuḍug.*

Sae, vgl. Sumba. *aya,* Sawu. *aa* en Manggar. *kae.*

Sake, vgl, Bal. *sangke.* en Bal. Sanskr. *sangketa.*

Saki, vgl. Sawu. *rai,* vuil en Mal. *daki,* Bul. *raki.*

Sakontu, zie *kontu.*

Salaï, vgl. Bug. *rai.*

Salanga II. vgl. *langa.*

Saliri, Sumbawa. *sĕlili.*

Sambii, Mal. *buku.*

Sambura. Bij *sambura liro* is het Jav. *samburat* te vergelijken.

Sampari, vgl Sund. *djamparing,* pijl.

Sampela, Sanggar. *sampòla,* Kòlo. *hampòla.*

Sanaü, vgl. Mak. *tinau.*

Samggòbo, vgl. Jav. *kurĕb.*

Sangi I. O. Jav. *sari-sari,* vgl. Sawu. *hare-hare.*

Sanuru, vgl. Mal. *mulut.*

Sâra III. vgl. Jav. *tjara?*

IV. Arb. *isârat.*

Sarae, Sawu. *lahalae.*

Saramba, vgl. Jav. *sa rambah,* éénmaal.

Sarapahina, vgl. *sâra* I en *hina.*

Sarempa, Sanggar. *salompa.*

Sarente, vgl. Jav. *djĕril,* Daj. *djantar.*

Sarentje, vgl. Mal. *bĕntji?*

Sarere, vgl. *bere.*

Sari I. voeg bij: vgl. Toumpak. *salei.*

Sasòngo, voeg bij: Daj. *sasingut*·

Sawo, Bal. *sabo.*

Seba, Bal. *sĕbak,* wijd open.

Sera I. vgl. Manggar. *beya,* vlak.

Siḍi, vgl. Bat. *sogot.*

Sii II. vgl. Sumba. *isi.*

Sili, voeg bij: Jav. Bal. *silĕm.*

Siwi, vgl. Mal. *budjuk* (met omzetting)?

Siya II. voeg bij: Bat. *sira.*

Sò, vgl. Mal. *tĕluk,* Bal. *tjĕluk,* Benten. *luk.*

Sòbu, voeg bij: Bal. *sĕbun*

Sori, vgl. Kòlo. *soki,* Sumba. *loku.*

Sowa, vgl. Fidji. *sewa* en Jav. *owah.*

Suwu, vgl. Ponosak. *mosuwuk,* steken met eene kris, zie ook *tjubu,* vgl. ook Fidji. *kapulu.*

T.

Taba, waarschijnlijk verkorting van *tabai.*

Taḍa, vgl. Sumba. *tada,* omhulsel?

Tada, vgl Jav. *katara,* Bal. *tara* of Bat. *tanda.*

Tadja, oorspronkelijk één met Jav. *paga,* Mal. *para-para?*

Tako I. vgl. Sawu. *pago.*

II. vgl. Bug. *kappo.* Voor »*taki* IV" laatste reg. v. o. lees: *taki* V.

Talehi, Kòlo. *retji.* Het vraagteeken achter »nier" kan vervallen.

Talolo, Bal. *lutlut.*

Tando, verwant met Jav. *arĕp,* Mal. *hadap?* vgl. *aho.*

Tantangga, vgl. Bul. *tungtung,* ook Sawu. *tanga,* in *tanga-rai.*

Tarowa, wellicht is Mak. *rawang,* doorschijnend, te vergelijken.

Tateo-teo, vgl. Bul. *keol.*

Tawori en *kawori* zijn verbasteringen van het Mak. *kiyori,* zoo als de zaak in het te Bima gebruikelijke Maleisch genoemd wordt.

Tebe II. vgl. Jav, *tetes.*

Teka, vgl. Mal. *naik,* zie Sund. *taek?*

Tero, vgl. Sawu. *ketode, ketoë.*

Teï, vgl. *turu* en Kòlo. *hateï.*

Timba I. vgl. Mal. *tubuh,* lichaam?

Tingi, Sanggar. *tungu.*

Tinti III. Daj. *tintim.*

Tòko, Tond. *kumoto,* Fidji. *koto.*

Tòlo, vgl. ook: Jav. *talun.*

Tonda, vgl. ook: Jav. *onda.*

Tongge II. vgl. Sumba. *tangga,* sluitblok.

Toro, vgl. Sikka. *duur.*

Tunggu, Bat. *tonggol,* Daj. *patunggul,* Sikka. *tugur.* (vlag), Mal. *tunggul.*

Tuta, vgl. Sawu. *kătu, kĕtu,* Sumba. *katiku.*

Tj-

Tja III lees: *tjà.*

Tjaba, vgl. ook Mak. *lába.*

Tjàru, vgl. *balu.*

Tjaû, uit Mal. Sanskr. *suka* (met klinker-omzetting.

Tjei, vgl. Jav. *sawung, nawung?*

Tjèpe, Bug. *sapi.*

Tjì II. lees: *tji.*

Tjila, Sawu. *wela,* Sumba. *kabela;* vgl. Jav. en Mak. *berang.*

Tjili, kan beantwoorden aan Bal. *silib;* dewijl echter ook *ili* en *sanggili* voorkomen beantwoordt het waarschijnlijk aan O. Jav. *wuni,* vgl. Sumba. *pakawini,* vgl. ook *tjimi.*

Tjina, Sund. *silah,* vriend.

Tjingga, vgl. Mal. *tjungkil.*

Tjira, Jav. *tĕgĕrang.*

Tjiya, vgl Manggar. *tsjira(n),* hard.

Tjua, Jav. *suwan.*

Tjubu, is het causativum van *ntjubu,* in- of onderkruipen; vgl. Jav. Mal. Bal. *susup,* in- af onderkruipen, Mal. *sisip,* in of tusschensteken, waarbij zeker behoort Jav. Bal. *surup,* ingaan (vgl. ook het Bal. *susup*) of wel Bat. *suruk,* Daj. *surok,* in- of tusschenkruipen, waarmede, Mal. Jav. *rasuk,* Mal. *masuk,* als ook *susuk, tjutjuk* en *tusuk* te vergelijken zijn.

U-

Udi, Manggar. *wĕti,* Sikka. *oti,* groote hagedis.

Uli II. Mal. *ungkil,* met omzetting.

Une, uit *anu?* vgl. Bul. *tanu,* Sumba. *tunanu,* Sawu. *nune,* aldus.

Ura II. vgl. *owa* en Bul. *tuwas,* Ponos. *tigis.* III. vgl. Jav. *owah,* Mal. *ubah,* Bat. *uba.*

Uru II. vgl. Bal. *busut.*

Uta, Sikka. *utang,* Ambon. *utanno,* groenten.

W-

Wantju, vgl. Sumba. *kawalu,* hevig.

Watja, Sawu. *baha,* vgl. Bal. *bĕsah.*

Waü III. voeg bij: Samao. *wawau,* oudtijds.

Weki, voeg bij: Sikka. *wüng* (zich), Bal. *siki.*

Wele, voeg bij: Jav. *wulung.*

Wète, vgl. *karète.*

Winte, vgl. *mbuntu.*

Wòbo I. vgl. Mal. *buwih,* Bul. *sĕwu?* II. vgl. Mak. *bábalá.*

Wòdju, vgl. Daj. *budjok.*

Wòdo, vgl. Sawu. *tobo.* Ook Bul. *wuta?*

Wòdu, voeg bij: vgl. *pampòdu* en *kòdu,* als ook Mal. *bĕntuk.*

Woha, vgl. Sawu. *telora,* Sikka. *lorang.*

Woi, vgl. Jav. *bahĕm.*

Wola, vgl. Sumba. *pawăla,* openen.

Wombo, vgl. Sikka. *lewwung.*

Wontja, Sumba. *bola,* vgl. *wòsa.*

Wonto, vgl. Sumba. *butus.*

Wontu, voeg bij: vgl. Jav. *wĕtu.*

Wòo, voeg bij: vgl. Sawu. *lakoko.*

Woro II. vgl. Sawu. *liru,* Sumba. *londung,* hemelrijk.

Wowa, vgl. Sumba. *wira,* Sawu. *wàri.*

Wua, voeg bij: Daj. *buat.*

Wudi, eene vervorming van *wudu*; vgl. Mak. *buto.*

BIMANEESCHE

TEXTEN

DOOR

J. C. G. JONKER.

VERHANDELINGEN VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

DEEL XLVIII.

2DE STUK.

BATAVIA
LANDSDRUKKERIJ

'S HAGE
M. NIJHOFF

1894.

BIMANEESCHE TEXTEN

UITGEGEVEN DOOR

J. C. G. JONKER.

I.

Ake asa(l) ndadi nggeya. Guru malabo ana mori, kento mpara ba ede, na-rada mpudu guru-na ba mori-na. Ede mpara nggâhi-na ḍe ana mori mbòlo-na: lao hade-po la Kio aka doro, Putju-lino-ku ngâra-na doro ede. Ede-ra hade kai-na èse wawo doro. Makento mpara ba ede kau-na kaa, na-woü balu mpara raa-na la Kio. Makento mpara ba ede, na-tjuwa ngâha mpuḍu raa-na. Ede mpara dula-na ḍeï guru-na, na-ngowa ḍi guru-na: maune santika raa la Kio na-balu mantjewi-ku, ede-ra ngâha kai ba lamada ḍòho. Nde nggâhi kai guru-na: lao weha weya dja-po nahu. Waü-po weha, ngâha kai ba guru-na raa la Kio.

Makento mpara ba ede, na-mai mpara ina-na la Kio, mamai soḍi ana-na. Ntjambe kai ba guru-na: na-waü-ḍu raho weki-na malao tiyo nggòmi. Makento mpara ba ede, tjambe kai ba ina-na: wati-po, guru-e, dula-na ḍe uma-na. Makento mpara ba ede, na-nggâhi mpara ina-na: ai ana Kio-e! Ntika na-nggâhi mpara ḍeï lòko guru-na: iyo ina-e! Ntika na-nggâhi mpara ina la Kio: ta-waü mpuḍu ngâha weya pala ana lamada, kapo ede salondo doü manggeya. Ede-ra asa(l) doü mandadi nggeya.

Nggâra ta-neé-(sa) èda kalahe(r) kai mabate(n), ake mandai rawi-ta: ta-ndawi-ku òha upa mbuwa pâhu mabura, makala, mameè, mamontja; ampo ta-weha-ku kalubu ḍeï mada riha, ta-batja weya-ku salawa pidu kâli malabo mama sa-liri, ampo ta-weha-ku ròo ntana labo ròo wunta kèta, hangga sa-lela-na, ampo ta-lao wii-ku ḍeï liri tuta maru-kai doü ra-ngâha ba nggeya, ta-wira-ku ròo ntana labo ròo wunta kèta; ampo ta-tala kai-ku òha upa mbuwa pâhu ede, ampo ta-wii kai-ku kalubu ḍeï òha-na, ampo ta-bonto kai-ku mada kalea, ampo ta dòho pita-ku, ta-nenti miro djòpu ndei lambo kai ḍeï wakatu matolu mbuwa, ta-tampuu kai-ku waü boë magari, [mai-na], wati-sa mai-na ḍe wakatu magari, ta-ngèna-ku wakatu boha ai, wati-sa mai-na ḍe wakatu boha ai, na-mai kai-ku wakatu subu, bè-bè-na mpara wakatu tolu mbuwa ede mai kai-na, bè-bè-na mpara pâhu matolu mbuwa ede: wawi, lako, ngao, djanga. Bè-bè-na mpara mamai ḍeï maupa mbuwa pâhu ede, une santika kalea ede, ta-bonto-ku kai malanta, nggâra ta-èda-sa mai-na, ta-suru satoi, ampo ta-wura kai-ku òha labo kalubu; kira-kira ndei raka ba miro, ampo ta-lambo kantjihi-ku, da ndei ntjâra kai-na.

Ake patula nggeya mandai karawi-ta. Dolu djanga pidu mbuwa, (sa-buwa) ta-pâha kai-ku doü masupu ede, ta-kalòsa-ku dolu bura-na, ampo ta-kau-ku nòno, ntjao asa labo ròpe-na, montja dolu ede ai-na kau kampoi; bè-ḍu sewi-na ta-mbako-ku labo bòngi, fâre nae, fâre montja, (fâre) kèta meè, fâre kèta kala, wati ndei tjii weya oi ntjidi-na, ampo ta-wii-ku ḍeï kontu rasa labo dolu ini mbuwa ede; watu bae ḍi-na ḍuwa mbuwa dolu malabo òha lama kai ròo ntana labo ilo lili ḍuwa djâri nâru-na,

ndei kaa; watu bae ḍo-na sa-buwa dolu djanga labo òha sa-pore lama kai ròo ntana, ilo lili-na sa-djâri nâru-na; watu bae ele-na ḍuwa mbuwa dolu djanga labo òha-na ḍuwa pore lama kai ròo ntasa, ilo lili-na ḍuwa djâri nâru-na, nde kaa [lama-kai ròo ntana]; watu bae ḍa-na sa-buwa dolu, sa-pore òha lama kai ròo ntana, ilo lili sa-djâri, ndei kaa, ai-nai-na djumaà, bè-bè-na mpara ai-nai-na, hamisi, èsene.

Ake patula ndei wii ḍiḍi ḍeï tinti tonda labo awa tantonga: hadju lembantaro nâru-na sa-turu doü, ampo ta-pone (l. ta-ponte)-ku kai karata(s), ampo ta-ḍiki-ku kai ai ladju, ampo ta-ḍiḍi-ku ḍi dana, ta-buwi-ku kai mada koha, ta-kabini kai-ku oi, ampo ta-kau-ku londo watu mada-na, ake nde nggâhi-ta: sa-mena-na mamusu, hampa raa-wii nahu, ake dula kai-mu.

Ake loi doü masupu, bè-bè-na mpara ndei loi kai supu. Fâre kèta ntjuna sa-mangko, puli-lawa sa-ròpe sii, mampida djawa sa-ròpe sii, sabiya sa-tjanggi, ntjuna sa-kapi, kapala tolu mbuwa, amu niu mangoḍa tolu tako, amu ua tolu tako mangoḍa, amu fanda dipi matarambeyo, madaraka-po dana, ta-weha-ku sumpu-na mangoḍa tolu mbuwa, amu òo sa-kimi malonggo, soro kenu tolu mpuu, soro fanda tolu lela, soro mila sa-kimi masèke, dori dalima tolu mbuwa, unta (l. wunta) kapantja sa-kimi, wunta kapantja tjina satoi, ròo lasa satoi, wunta tandju satoi, ròo rangga satoi, ròo kombakasi satoi, amu arundae satoi, amu wudiwontja satoi, amu paramau kèta satoi; ampo ta-katjampo mena-ku pâhu mawâra ede, ḍe mala(m) djumaà mbadju-kai, ḍeï woha ntjai, tolu-na doü mòne mambadju-na, maweki-ntjau mena, ta-mbadju kakubi lalo-ku, wati ndei nintji, bune ai-ḍu kubi-na, ampo ta-ahi-ku. Nggâra na-nae sa supu-na, ta-mbadju-ku ḍeï wawo rade doü nahi upa lela, ta-kantjao kèto, ḍuwa lela masarènga, ḍuwa lela masanggòbo, masa toi sa-uwa ta-wi (l. ta-wii)-ku èse wawo nahi ede, ampo ta-pita kai-ku nòtju, nggâra na-taha (l. taho) sara kubi-na, ampo ta-pore-ku, ndei nòno, labo ndei bore kai weki, oi nde nòno kai oi pana, oi busi, oi niwa, bè-bè-na mpara nde rai kai-na oi matolu mbuwa pâhu ede.

Loi pili tuta makarore: isi si (l. sisi) pidu nggini, nde ntjango kamami, puli-lawa, nde ntjango kamami, wunta kaduwi tarende pidu mòbo, ampo ta-nipi-ku, kaoi kai tuwa ngontjo, ndei pampindi.

Pili tuta maune santika mamoü isi mada ake loi-na: dumu parongge, dumu tjatjingi manggumpa, ta-nipi-ku labo kadju-manisa, tuwa ngontjo nde oi-na, nde pampindi.

Ake loi pili tuta madangawa dengga, ta-kalòsa weya-ku raa-na, ta-weha wunta wau, bawa kala, wolo sa-kimi, mangge ndei ranu kapule, ampo ta-nipi-ku, ndei pampindi, nggâra na-malemanggi sara, ampo ta-lòke-ku.

Ake ndeu patula doü masupu: unta (l. wunta) mundu pidu mòbo, wunta djumpaka pidu mòbo, kananga pidu mòbo, wunta djene-mawara pidu mòbo, wunta tandju satoi, wunta kapantja tjina, randa nahi awa dana pidu tumu, saö ua sa-rima nde weha-ta èse elo-na, ai-na weha mena, ampo ta tau-ku ḍe rawa (l. rowa) bou, nahi awa loki rowa upa lela mantjao kèto, ḍuwa lela masarènga, ḍuwa lela masanggòbo malabo masa toi tolu uwa ndei wii ḍe ade rowa, ampo ta-kaluu mena-ku wunta hadju ede ḍe ade rowa bou, ta-waü sara tau, ta-bonto kai-ku malanta, oi ḍeï temba ndei tau ḍe rowa ede, ampo ta-kaa weya-ku ilo lili, ampo ta-wii-ku ḍi tuta maru-kai-na, ai

masiḍi, sambura liro, ampo ta-ndeu-ku (l. ta-kandeu-ku) dòho tando ele, ta bonto-[ḍu] kai-ku malanta, ita makandeu-na makiḍi tando ḍi, nggâra na-tjumpu sara oi ede, ta-lòo mbia-ku rowa ede, awa katere butu dòho kai ndeu.

Indo kapo ake [wâli ndeu] sa-ori wâli (ndeu) patula: dipi maru kai-na satoi, sari satoi, nggore satoi, rii uma-na satoi, pangere uma-na satoi, ati uma-na satoi, aû-na satoi, hangga satoi ndei tòsi, ampo ta-weha oi ḍeï tune, ta-batja weya-ku salawa tolu kâli, kalo sa-buwa, nahi sa-leo, ampo ta-waa-ku oi ḍe tune, ta-waa-ku ḍeï ntjai mantjangga nde buwi kai hadju ra-weha-ta, ampo ta-samo kai-ku weki sâra mòne-ta oi ede, ta-batja weya-ku sahada ai watja-ta weki sâra mòne-ta ede, ampo ta-wii-ku ḍe kompe maru-kai-na, ampo ta-kaa kai-ku ilo lili, nggâra (ta-) kandeu-sa, kau-ku sakontu ntjai, adjo-ku honggo-na.

Ake patula ndeu kai doü maringu: ròo tula pidu lela, ròo salira pidu lela, tako edja pidu dompo, ampo ta-panta kai-ku paku pidu mbuwa, ampo ta-tau-ku kai òko ròo tula, ampo ròo salira, ampo tako edja raa-paku-ta ede labo sa-dumpu hadju sambi raa-kaa-ta ede, ampo ta buwi kawawa kai-ku oi sa-ongge.

Ake wâli sa-ori ndeu patula: kamuntju ua malabo saö-na, nahi pidu ntjanga, dungga ntjiya makamburu tolu, dungga ntjiya makamburu pidu, ndei isu-na, ampo ta-kau-ku weha bòngi ḍeï pantu-na, ta-kau-ku kimi bali bae rima-na doü masupu ede, ampo ta-kandeu-ku ḍeï nanga hela isa malabo magari, ampo ta-kau-ku kiḍi tando awa, ampo ta-kau-ku pohu saö ua ede, ta-batja weya-ku salawa, tjumpu salawa ede, ampo ta-kau-ku simi, ampo na-hori-ku bòngi raa-kimi-na ede malabo saö ua ede, ampo ta-dula ḍeï uma, ampo ta-kau-ku ntjubu ḍeï wombo uma-na, luu watu ḍa, lòsa watu ḍo, ampo ta-kau-ku neè èse uma.

Ake tjumpu-kai-na ba ndeu patula madangâha ba loi; ta-weha-ku oi ḍeï nanga mantjanga èse, tjampo awa-na, ampo ta weha-ku oi ḍi tjampo-kai-na kai ngamo, wunta mundu, wunta djumpaka, wunta kananga, saö ua, ampo ta-kandeu-ku ḍeï rade, upa-na doü nde (ma)lao labo-ta, sela-ḍu doü supu ede, ampo ta-kau-ku kani malanta doü masupu ede labo malanta ndei toḍu-na, ampo ta-wura weya-ku bunga ḍeï rade, ampo ta-kau-ku dòho, ḍeï hela tanda doü mamade ede ndei dòho kai ba doü supu ede, ampo ta-waa djiki(r) upa mpuru upa, ampo ta-kandeu-ku hela isa labo magari, upa bonto ngamo kandeu kai, ampo ta-rowa weya-ku doü mamade ede malabo sadeka-na.

Ake loi doü siwe masupu malòsa raa, madaadengga lòsa ede, ake mandai loi-na, ndei nòno-na: dumu buwe kèta, ròo kapantja, ròo wure kèta, madjakani satoi, madjakale satoi, sabiya mbuku tolu tembe, ampo mbadju katjampo-ku, ndei nòno-na, ta-tau kai-ku mangko bura, bonto kai-ku ròo kalo masa, ampo tjena-ku, mai teka liro, ampo nòno-ku.

Loi doü madamai raa: ròpe nangga karao, ta-tjatja-ku watu bae ele-na, ta-batja weya-ku salawa tolu kâli; lintji wunta; ampo ta-kaa-ku, wanga madju raa-kòfa-ta, ampo katjampo-ku, ndei mbadju, ampo tjena-ku, sambura liro, ampo ta-nòno-ku, dòho adjo-ku eḍi ḍeï aû, ta-nòno pimpi-ku tolu nai, ampo ta-kaa-ku, wanga madju ndei mama-na (l. mama-ta) tolu nai wâli.

Ake patula ndei ufi kai doü raa-hina ba rawi doü: nggâra ta-neè-sa mbeï doü

ndei kani-na, mòḍa-ka ai-na hina ba rawi doü, ta-tunti weya-ku ḍeï karata(s), ndei kani-na: kiri-kiri-ku, nggòmi hanu-e, au-ḍu raa-rawi-mu masaori-ori pâhu na-dula ḍeï ra-hiḍi-na, na-mbali ḍeï weki ndai-mu, bakai-ḍu raa-lòsa kai-na (l. mu), ededeï mandai luu-kai-ḍu (l. mu).

Ake kuta kai weki, ta londo-sa awa dana, ta-lowa-sa ufi doü masupu: as-salâm alai-kom, ku-lòsa ḍe kalambu Adam, ina-ku ḍe tando-ku, ama-ku ḍeï kontu-ku, pohu-po nahu, dana-e, lombo-po nahu liro-e, ḍinḍi-po nahu oi-e!

Ake wâli patula nggeya: nahi mantiri ngantji tolu lela, dana ra-tonda-na, kalubu ḍeï mada riha, kafero ati mantiri labo ntjai; nde ufi kai.

Ake dowa (l. loi) mbaa mada, ua mòro labo sòku, ndei sampuru kai; ake dowa-na: afu mbuda mangâme, afu mbuda mangemo, afu mbuda mangamu, na-weha-ku ba ama-mu bagenda Ali, bareka Muḥammad rasulu'llah.

II.

Bismi'llahi 'rraḥmâni 'rrahîmi. Indo kapo wâdjib ḍi sa-mena-na islâm mamòne ro islâm masiwe mabae kai ade sa-mena-na mawâdjib ḍi Allahu subḥanahu wa ta'âla labo sa-mena-na mamustaḥîl labo sa-mena-na maharus; mandede wâli wâdjib ndai bae kai ade mawâdjib ḍi rasulu'llahi labo sa-mena-na mamustaḥîl labo sa-mena-na maharus.

Indo kapo wâdjib ḍi ita mabae kai ade ḍi Allahu s. w. t. ede ntau-na çifat ḍuwa mpuru labo mamustaḥîl ḍuwa mpuru; wati tarima weya imân-na doü islâm ede, nggâra wati sara bae kai-na ade mawâdjib ro mamustaḥîl ro maharus mandinga labo bade-ku sa-mena-na aö-na ede.

Indo kapo ake-ra matangâra kai çifat ḍuwa mpuru:

Tampuu-mpuu-na: wudjûd aö-na wâra Allah s. w. t. sa-ntoi-ntoi-na, mustaḥîl wati wâra-na; indo kapo tanda wâdjib wâra-na Allahu s. w. t. ede, na-bou sa-mena-na 'âlam ede, indo kapo ndai tangâra kai 'âlam ede: sa-niki-niki mawâra makalai ḍi Allahu ta'âla ede, âla-ku ngâra-na.

Qidam aö-na: wâra waü-na Allah s. w. t. mustaḥîl bou-na, aö-na. wati wâra maulu weya ulu-na, ro wati wâra-na makento weya-na ndai tjumpu-kai-na.

Baqâun aö-na: ede-hiḍi sa-ntoi-ntoi-na Allahu ta'âla, mustaḥîl ura-ura-na ro tjempe-tjempe-na Allahu ta'âla.

Muchâlafatu li'lḥawâditzi aö-na: na-ntjâra-ntjau labo-ku sa-mena-na mabou, mustaḥîl sama labo-na ro wati wâra ndai ntewi ro kasama labo kai ḍi masaori-ori pâhu.

Qiâmuhu bi nafsihi aö-na: na-kiḍi ndai-ndai-na Allah ta'âla, mustaḥil kiḍi labo-na makalai.

Waḥdâniyatun aö-na: kèse-kèse-na wati wâra ndai ḍuwa kai-na pâhu ro wati wâra ndai ḍuwa labo na rawi, ede mustaḥîl.

Ḥayât aö--na: mori Allahu ta'âla, mustaḥîl made-na. aö na mori Allah ta'âla: mustaḥîl mori-na labo nawa.

'Ilmu aö-na: lowa Allah ta'âla, mustaḥîl mpula-na.

Qodrat aö-na: tenggo Allah ta'âla, mustaḥîl ròme-na; aö-na-tenggo ede: na-tenggo kandadi-na sa-mena-na mumkin, raa-da-wâra na-kawâra-ku, na-waü-ḍu wâra na-kadawâra-ku, mandede wâli ḍi sa-mena-na 'âlam.

Irâdat aö-na: ntau neè Allah ta'âla, mustaḥîl wati wâra neè-na.

Sam'a aö-na: ringa Allah ta'âla, mustaḥîl mpinga-na, nde pala wati ringa-na labo fiko, nggâra na-ringa-sa labo fiko hiḍi-na mpinga-ra.

Baçar aö-na: èda Allah ta'âla, mustaḥîl mbuda-na, nde wati èda-na labo mada.

Kalâm aö-na, na-nggâhi Allah ta'âla, mustaḥîl mpòngi-na, nde pala wati nggâhi-na labo rera ro wati nggâhi-na labo hurûf ro wati nggâhi-na labo karòto.

Hayun aö-na: mamori, mustaḥîl mamade, nde pala wati mori-na labo nawa.

'Âlimun, aö-na malowa ro mabade ḍi sa-mena-na isi langi ro isi dana, mustaḥîl mpula-na.

Qâdirun aö-na: makuwasa, mustaḥîl marome.

Murîdun aö-na: mantau neè, mustaḥîl madawâra neè.

Sâmi'un aö-na: maringa, mustaḥîl mampinga.

Bâçirun aö-na: maèda, mustaḥîl mambuda.

Mutakallimun aö-na: manggâhi-nggâhi, mustaḥîl mampòngi.

Indo kapo çifat ḍuwa mpuru ede tjengga ḍuwa-ku. Tampuu-mpuu-na çifat istigrnâ ngâra-na, ede-i sa-mpuru sa-buwa, makaḍuwa mbuwa kai tjengga-na çifat iftiqâr-ku ngâra-na, ede-i tjiwi mbuwa.

Indo kapo mapanggempe ḍi çifat istigrnâ maluu ḍi ade a'qâidu 'limân ede tolu ori.

Tampuu-mpuu-na: wati wâdjib ḍi Allah s. w. t. makandadi-na 'âlam, mustaḥîl wâdjib Allah ta'âla makandadi-na sa-mena-na 'âlam.

Makaḍuwa kai-na: wati weha-na òne ḍi sa-mena-na raa-karawi-na, mustaḥîl weha-na òne.

Tolu mbuwa kai-na: wati ntau-na raä ḍi sa-mena-na raa-kandadi-na malabo ṭabi'at parange weki-na, mustaḥîl ntau-na raa ḍi sa-mena-na mabou ede.

Indo kapo djamla-na maluu ḍi nggâhi »lâ ilâha illâ Allah" ede lima mpuru qawâ'idu'limân.

Indo kapo maluu ḍi nggâhi »Muhammad rasulu'llah" sa-mpuru ini.

Tampuu-mpuu-na: imbi-ku sa-mena-na malaeka, ḍuwa mbuwa kai-na: imbi-ku sa-mena-na kitâb, tolu ori kai na: imbi-ku sa-mena-na kakai-na, upa ori kai na: imbi-ku ai-nai-na makento, lima ori kai-na: na-romo na-ntiri, ini ori kai-na: ndai imbi-ku, pidu ori kai-na: tabalîgr aö-na: na-karongga-ku, wâru ori kai-na: faṭânat aö-na: na-lowa ro tingi; ro maluu wâli ḍi maharus ḍi rasulu'llah ede aradl basjarîyat, bune santika supu-na maneyo ndai kura kai morotaba-na, supu hengge-na ro pili tuta-na ro pili lòko-na ro au-ḍu masaori-ori pâhu supu ndai tuna ro bawa kai weki ro ntau wei ro ana-na.

Ake façal rukun islâm lima ori. Tampuu-mpuu-na, ku-sakasi-ku wati wâra-na ruma makalai mandai nemba-ku, malai-na-sa Allah ta'âla, ro ku-sakasi-ku nabi

Muḥammad ede ndai kakai-na ba Allah ta'âla. Ḍuwa ori kai-na: na-kakiḍi-ku sambeya lima wakatu ḍi sa-nai ai marai ro sa-nai ai mangaḍi. Tolu ori kai-na: kalòsa-ku djèka-na, nggâra wâra sara masa-na maraka bila-na, maḍuwa mpuru lima ringgi kalòsa-ku sa-tènga ringgi; nggâra na-lima mpuru ringgi, kalòsa-ku sa-buwa ringgi. Upa ori kai-na: puwasa ḍi ade wura ramadlân ḍi masambaa tolu mpuru nai. Lima ori kai-na: lao hadji, nggâra na-kuwasa-sa.

Ake façal. Rukun imân ede ini ori.

Tampuu-mpuu-na: imbi-ku ruma Allah ta'âla. Ḍuwa ori kai-na: imbi-ku sa-mena-na malaeka. Tolu ori kai-na: imbi-ku sa-mena-na kitâb-na. Upa ori kai-na: imbi-ku sa-mena-na kakai-na. Lima ori kai-na: imbi-ku ai-nai-na makento. Ini ori kai-na: imbi ku ruu mataho ro ruu maiha raa-mamai watu Allah ta'âla mena mpa.

Ake façal. Makaiha-na sjahâdat ede upa ori. Tampuu-mpuu-na: na-kaḍuwa mbuwa-ku Allah ta'âla. Ḍuwa ori kai-na: na-nggongga ade-na wâra Allah ta'âla ro wati. Tolu ori kai-na: na-kadawâra-ku weki-na ede raa-kandadi ba ruma Allah ta'âla. Upa ori kai-na: wati katjai ba ade-na wâra-na Allah ta'âla makandadi-na sa-mena-na 'âlam ake.

Ake façal. Niki ra ndai kai-na ba islâm ede upa ori. Tampuu-mpuu-na: renta-ku kai rera. Ḍuwa ori kai-na: kapòda-ku ba ade. Tolu ori kai-na: karawi-ku ba weki. Upa ori kai-na: nggâra wati sara karawi-na, wati niki ra ndai islâm-na.

Ake façal. Tanda islâm ede upa ori. Tampuu-mpuu-na: na-kabawa-ku weki-na labo islâm. Ḍuwa ori kai-na: na-raso rera-na ḍi nggâhi matjowa. Tolu ori kai-na: raso lòko-na ḍi ngâha maharâm. Upa ori kai-na: raso weki-na ḍi loba labo ṭama' aö-na: lelu ro nae neè.

Ake façal. Indo makaiha-na islâm ede upa ori Tampuu-mpuu-na: na-karawi-ku masaori-ori pâhu karawi-na ede labo wati bae kai-na ade. Ḍuwa ori kai-na: na-bae kai-ku ade, wati ngawa-na karawi. Tolu ori kai-na: wati bade-na, nde pala wati ngawa-na guru ro soḍi labo doü mabade. Upa ori kai-na: na-kabantja ro sungge-ku doü makarawi mataho.

Façal. Ake sjaraṭ maulu ḍi weha oi sambeya ede ini ori. Tampuu-mpuu-na: islâm. Ḍuwa ori kai-na: doü malowa-ra tjengga mataho ro maiha. Tolu ori kai-na: na-raso ḍi ḥaidl labo nifas. Upa ori kai-na: oi maraso makaraso-na. Lima ori kai-na: ai-na wâra-na masaori-ori pâhu ndai matapa-na oi ede ḍi sarumbu mawâdjib ndai watja. Ini ori kai-na bae kai-ku ade mafaralu ro sunna(t)-na.

Façal. Ake faralu weha oi sambeya ede ini ori. Tampuu-mpuu-na: niyat. Ḍuwa ori kai-na: watja pâhu. Tolu ori kai-na: watja-ku rima bali bae mahampa tjihu. Upa ori kai-na: watja-ku tuta. Lima ori kai-na: watja-ku eḍi bali bae mahampa bunggu djanga. Ini ori kai-na: ndidi-ndai-na.

Façal. Indo kapo makaiha-na oi sambeya ede upa ori. Tampuu-mpuu-na: au-au-ḍu masaori-ori pâhu malòsa watu ntjai maḍuwa mbuwa, sela-ti mani. Ḍuwa ori kai-na: mòda 'aqal-na ba supu maru-na ro mimi mada-na ro mawu-na, sela-ti maru makanteè, madapampèso ḍi hiḍi dòho kai-na. Tolu ori kai-na: tuḍu ro bere angi doü mòne ro doü siwe makai penta rima ro makai lòko-na ana kangge.

Ake façal adab ro sâra-na ana malabo ina ro ama ro guru. Tampuu-mpuu-na: kai masapòda-pòda ringa ro batu-ku au-au-ḍu raa-kau kai ba ina ro ama ede, wâdjib ndai tarima weya-ta ro ḥarâm, nggâra wati sara kani ro batu ḍi sa-mena-mena-na raa-kanta ntjau kai-na. Ai-na lampa rumpa watu tando-na ina ro ama-na. Ai-na katòku kanae-mu eli-mu marada eli ina ro ama-mu. Nggâra na-waü sara nggâhi ro nuntu ina ro ama-mu, indo kapo neè-ra ntjambe kai nggâhi mangâme ro mahòrama. Kai masapòda-poda sandaka maraho rela ro ntjâra labo ina ro ama-ta au-au-ḍu raa-rawi-ta ro raa-nggâhi-ta mandinga labo katuna ro kabawa-ku weki-ta labo ina ro ama-ta. Ai-na pòda-pòda mika ro hambu labo ina ro ama-mu ba supu wâra-na karawi-mu mataho ḍi doü ḍuwa-na ede ba supu inga-mu ro sandaka-mu, mandede ede ḥarâm. Ai-na tiyo-mu ḍuwa-na ede kai tiyo makadure ro mataduku ro mataduki sii pâhu-mu ede ba supu kapòro-mu ina ro ama-mu ede. Ai-na lampa ro lao, nggâra wati sara kau ba ina ro ama-mu. Ai-na kangontjo pâhu-mu ḍi tando ina ro ama-mu. Wa Allah aʿlam.

III.

Indo kapo sjaraṭ imân ede sa-mpuru ori; metji ro tjaû-ku ruma Allahu taʿâla; metji-ku sa-mena-na malaekat; metji-ku sa-mena-na kitâb; metji-ku sa-mena-na nabi; metji-ku sa-mena-na walî; nii kai-ku ade sa-mena-na doü ndai bae ntjau-na ruma Allah taʿâla; dahu kai-ku kantjòki ba ruma Allah taʿâla; imbi-ku kasi ade-na ruma Allah taʿâla; nae kai-ku ade rawi raa-kau kai-na ba ruma Allah taʿâla mandinga labo karawi-ta; kadòo-ku weki ḍeï sa-mena-na raa-kanta ntjau kai-na ba ruma Allah taʿâla.

Indo kapo makaiha-na imbi ede sa-mpuru ori: kaḍuwa mbuwa ruma Allah taʿâla; kaede-hiḍi-ku karawi sa-mena-na masawai; kaiha sama raa-kandadi kai daa mantiri mandinga labo kaneyo sjarîʿat; na-ntjara-ntjao labo sama islâm; kaneyo sjarîʿat; wati dahu-na ba mabu imbi-na; imba-ku rawi kâfir; na-katjumpu-ku daa kasi ade-na ruma Allah taʿâla; kani imba-ku kani kâfir, bune santika ḍiki wòo ro kani tjapio ro bè-bè-na mpara maâri mai ba ede masama ntjau labo kani kâfir; na-katjumpu-ku weki-na daa ngawa-na satando qiblat mandinga labo neyo kai-na ade.

Indo kapo rukun islâm ede lima ori: renta-ku ḍuwa mbuwa kalimat sjahâdat; kakiḍi-ku sambeya sa-nai ai mangaḍi, sa-nai ai marai; puwasa ḍi wura ramala; kalòsa-ku djèka, nggâra na-wâra sara ntau-ta maraka niçâb, na-faralu ḍeï ade sa-mbaa saraa.

Kapo niçâb bòngi ede: tolu ratu ganta tolu mpuru ganta malòsa, mandede wâli djago ro kaboë ro latu-sera ro witi ro lere ro barungku, sama mena mpa labo bòngi. Nggâra sâhe sara tolu mpuru sa-nicâb sa-buwa malòsa; sâhe mandai kalòsa weya-ta djèka-na ede sâhe mamaü raa-ngina ndai manenti rawi, umur sâhe ndai malòsa ede, umur mantjewi ḍuwa mbaa. Nggâra mbeè sara upa mpuru sa-niçâb, sa-buwa malòsa ḍeï ade sa-mbaa, sama wâli mpa labo sâhe. Nggâra masa bura sara, tani ḍuwa mpuru lima sa-niçâb, na-salaka mpowa-ku kombi, sama mena mpa lòsa-na: ndai malòsa ede ḍuwa suku tolu uwa; nggâra piti sara, kòne sa-mpuru goḍò-ku, wati

lòsa-na. Nggâra masa-ngganga sara, tani upa mbuwa ringgi sa-niçâb; kapo mandai kalòsa-ta sa-tènga mitsqâl aö-na: kura satoi upa uwa tani-na.

Neè hadji na-faralu sa-umur-mori-ta, fardlu islâm siya udja-ku mpa, fuu-na ba islâm siya udja mpa. Indo kapo niki kai-na ba islâm une santika niki kai-na ba imân udja[-ku] mpa.

Indo kapo tanda islâm ede upa ori: kabawa-ku weki ḍeï sama islâm; raso rera-na daa wâra kai ba nggâhi matjowa ro fitena; raso weki-na daa wâra kai ba karawi maḥarâm; raso ade daa wâra kai ba nae neè ro kamentji.

Indo kapo sjaraṭ islâm ede upa ori: saba kai-ku ḥukum Allah ta'âla; nira kai-ku ade au-ḍu sa-ori-ori pâhu raa-karongga kai ba ruma Allah ta'âla; kanteè mandinga labo wii weki ḍi ruma Allah ta'âla; batu-pu raa-eli ruma Allah ta'âla ro raa-eli rasulu'llah; kadòo-ku weki sa-mena-na raa-kanta ntjau kai-na ba ruma Allah ta'âla.

Indo kapo makaiha-na islâm ede upa ori: karawi labo daa bae ade; bade-ku mpa, wati ngawa-na karawi; daa lowa, wati ngawa-na tanaö; kabantja ro sungge-ku doü makarawi matabo.

Indo kapo fardlu ba ndeu djunub ede tolu ori: niyat mandinga labo oi, kapo hiḍi mabu kai ba niyat ede, ḍi ai saramba ntuu kai ba oi bè-bè-n mpara sarumbu; kandai-ku kai oi ḍi sa-mena-na sarumbu, ai-na daa hina-na kòne sa-lela honggo ro kere, nggâra na-wâra sara daa mahina wati çaḥ-na ndeu; kalao-ku nadjis, nggâra na-wâra sara nadjis ḍi weki-ta.

Indo kapo makawâdjib ndeu ini ori: ba ra-lòsa mani; kapo ndai tangâra kai mani ede, pâhu-na une santika mabura dolu djanga, iyu-na une santika mubu lere mamintji, lòsa-na na-mbòto, iyu-na ni'mat, nggâra wati sara ndede-na, lai-na tangâra kai mani, kapo wati wâdjib-na ndeu.

Ba raa siwe labo mòne, nggâra na-kalalo sara tanda, nggâra âri luwa ba tanda sara, wati wâdjib ndeu.

Ndeu made, sela-ti made sjahîd.

Ḥaidl; indo kapo tangâra kai ḥaidl ede, pâhu-na na-mpule, iyu-na na-mbai, nira-pu umu-na sa-kura-kura-na sa-mbia ai sa-bala ai, woha-na ini nai pidu nai, sa-ntoi-na sa-mpuru lima nai, nggâra na-ntjewi sara sa-mpuru lima nai, lai-na tangâra kai ḥaidl, istiḥâdl-ku ngâra-na, indo kapo wati wâdjib-na ndeu-na, ndede-ra kai-na lai-na ḥadats nae.

Ndeu ba ra-nggâna, ridi ana malòsa sama labo raa sara, wati wâdjib-na ndeu wilâdat, mai ka-ra ndede-na na-batu angi labo raa nifâs, kapo ndai tangâra kai ndeu wilâḍat ede: ana malòsa bura daa mawâra raa kòne sa-tebe ḍeï weki-na, ede siya ndai ndeu wilâdat.

Ndeu ba nifâs, ede raa malòsa mawaü ba nggâna; kapo hampa-na ba raa nggâna [ba raā nifâs] ede: sa-kura-na sa-piḍa mada midi-na makai raa-ngina kai upa mpuru nai, sa-mbòto-mbòto-na ini mpuru nai, nggâra na-ntjewi sara ini mpuru nai, istiḥâdl-ku ngâra-na, pehe ndai masambeya labo sewi-na ede.

Indo kapo maḥarâm mandai karawi-na ba doü maḍeï ade ḥadats nae ede lima ori. Itja kai-na: sambeya. Ḍuwa ori kai-na: batja qorân. Tolu ori kai-na: hèko baitu'llah.

Upa ori kai-na: nenti koroa ro tiwi ro waa, sela-ti ḍi ade lalehe. Lima ori kai-na: luu lòsa ḍi uma sigi ro lampa ro nggongga ḍe ade-na.

Indo kapo sjaraṭ-na ba djunub ede sa-mpuru ori: doü islâm; na-wâra-ra katjihi-na; bae kai-ku ade mafardlu ro masunnat ḍeï ndeu ede; kafaralu-ku mafaralu ro kasuna masuna ḍeï ndeu ede; raso weki, ai-na wâra malama-na huri ede kai masaori-ori ndai matapa-na oi, bune santika nana hadju ro afu; ede-hiḍi samada-na ḍeï niyat; kandai-ku kai oi ḍi sa-mena-na huri ro hiḍi wòko kai ba kere masaraka awa mai ba huri raa-suna; sandaka taho-ku oi ede, ai-na nggète angi labo oi mafaralu; raso weki-na daa wâra kai ba ḥaidl ro nifâs.

Indo kapo sjaraṭ-na maaho ba weha oi sambeya ede ini ori: doü islâm; doü malowa-ra tjengga mataho ro maiha; oi maraso; ai-na wâra matapu-na oi ede ḍei hiḍi ndai watja; daa wâra kai-na ba ḥaidl ro nifâs ḍeï weki; bae kai-ku ade mafaralu ro masuna ḍi oi sambeya ede.

Indo kapo mafaralu ḍi oi sambeya ede ini ori: niyat; watja pâhu; watja antju bali bae masaraka labo tjihu, sunnat wâli èse mai ba tjihu; watja tuta, bè-bè-na mpara tuta, na-ḍeri-ku kompe fiko; watja eḍi bali bae masaraka bumbu djanga, sunnat wâli hampa sama nae wisi; ndidi-ndai-na.

Indo kapo makaiha-na oi sambeya ede lima ori: bè-bè-na mpara malòsa watu ntjai ḍuwa mbuwa, sela-ti mani, na-wâdjib ndeu; nenti weki sâra mòne ro weki sâra siwe makai ade rima ro ade kangge, sela-ti sumpu kangge ro kompe-na ro kontu-na; tuḍu angi huri labo doü siwe ma‘âqil-bâligr mangâha ba sura nika makai daa ra-lama, sela-ti honggo-na ro uhu-na ro woi-na, kapo umu bâligr doü siwe ede: sa-kura-kura-na tjiwi mbaa, woha-na sa-mpuru ḍuwa, èse-na sa-mpuru upa; mambora aka ba supu maru ro ringu, bè-bè-na mpara ndai nèfa ntjau kai ade; maru daa makanteè ḍeï dòho kai-na, sela-ti nggâra maru madòho kanteè sara, kòne sa-bala ai.

Indo kapo masuna oi sambeya ede upa ori: watja rima hampa palanu; kamumu; watja fiko; watja pâhu.

Indo kapo maḥarâm ndai karawi-na ba doü madawâra oi sambeya ede tolu ori: sambeya; hèko baitu'llah; nenti koroa ro tiwi ro waa, sela-ti ḍi ade lalehe.

Indo kapo sjaraṭ-na maaho-pu ba sambeya ede wâru ori: doü mabade-ra mataho ro maiha; na-bae kai-ku ade mafaralu ro masuna; tjengga-ku mafaralu ro masuna; na-bae kai-ku ade luu-na wakatu mandinga labo kanteè ade-na ro katjai-na; bonto-ku aura; satando-ku qiblat; raso weki-na, raso kani-na, raso hiḍi kiḍi kai-na ndai sambeya kai-na; raso weki-na daa wâra kai-na ba ḥadats nae ro ḥadats toi.

Indo kapo mafaralu sambeya tolu ori: doü islâm; na-ntau-ra katjihi; na-raka-ra umu-na.

Indo kapo rukun sambeya ede sa-mpuru tjiwi ori: niyat, kapo òne-na ba niyat ede makataho weya weki-ta ḍi rade; kiḍi mantiri, kapo òne-na ba kiḍi ede ndai makapadja-ta hiḍi ḍi rade; takbîr, kapo òne-na ba takbîr ede ndai padjana mataho tarowa ḍeï rade; batja fâtiḥah, kapo òne-na ba fâtiḥah ede ndai kani ro lombo ḍeï rade; rukû‘ kapo òne-na ba rukû‘ ede, ndai dipi-ta ḍeï rade; i‘tidâl, kapo òne-na ba i‘tidâl ede ndai nòno-ta ḍeï rade; sudjûd, kapo òne-na ba sudjûd ede, ndai makaròtji-ta lampa ḍeï

nonto çirâṭu'lmustaqîm; dòho ḍi hela ḍuwa sudjûd, kapo òne-na ba dòho ede ndai makanggawo-ta ḍeï hawo bandera liwâu'lḥamdi; sudjûd makento, kapo òne-na ba sudjûd makento ede ndai matundu-ta ḍeï sera Maḥsjar; batja taḥiyah achir, kapo òne-na ba taḥiyah ede ndai matjambe-na soḍi Munkar wa Nakîr; batja salawa, kapo òne-na ba salawa ede ndai maḍinḍi-ta ḍeï afi naraka; salâm saramba-na, kapo òne-na ba salâm ede, makaluu-ta ḍeï soròga; ndidi-ndai-na, kapo òne-na ba ndidi-ndai-na ede makau-ta èda angi labo Allahu ta'âla.

Indo kapo sjaraṭ niyat ede pidu ori: niyat ede ḍeï ade-ku; doü islâm ndai maniyat; dou mabade-ra mataho ro maiha; doü ma'âqil; tjengga-ku sambeya wakatu malabo qadlân; kandinga-ku niyat ede ḍi alifu'llah, nggâra daa waü sara, bè-bè-na mpara ḥurûf mawâru mbuwa ede; ai-na ntjâra-ntjao niyat ede malabo takbîr. Indo kapo kiḍi ede sa-ori mpa: kira-kira na-ntiri sara pèke ròka-ta, ai-na lele-na.

Indo kapo sjaraṭ-na takbîr ede tjiwi ori: sandaka-ku kalimat-na, ai-na kura ḍeï wâru ḥurûf; tjengga-ku sa-mena-na bari; tjengga-ku sabdu-na; tjengga-ku ndindi-na; kantuu; takbîr ede ḍeï kiḍi kai-na, sela-ti doü masupu; (ai-na) ndonta-na *wou* ḍeï tando bune santika *Allahu wakbar;* ai-na kânggahi bune santika *akbâr;* na-tada ḍi rera-na wâru mbuwa ḥurûf.

Indo kapo sjaraṭ fâtiḥah ede wâru ori: djaga-ku sa-mena-na kalimat-na; djaga-ku sa-mena-na sabdu-na; djaga-ku bari(s)-na; djaga-ku ḥurûf; batja fâtiḥah ḍeï kiḍi kai-na, sela-ti doü masupu; kantuu; ndidi-ndai-na; bae kai-ku ade fâtiḥah ede ḍeï tampuu-na sa tjumpu-kai-na.

Indo kapo sjaraṭ rukû' ede tolu ori: sangadja-ku ndai rukû'; kasama piri-ku ròka; kadèse-ku dintja mandinga labo sanawa ḍeï ade-na.

Indo kapo sjaraṭ 'itidâl ede tolu ori: tuu raa-kaeli ade kai; kiḍi mandinga labo renta *rabba-nâ la-ka 'lḥamdu;* sanawa ḍeï ade.

IV.

Sa-ori wâli nira panta-mu bente, ngâri waü-pu dana tjihi sa-tjaka, ampo mu-teè-ku, ampo mu-batja salawa tolu kâli, ampo mu-kimi-ku, ampo mu-sangafa-ku; nggâra na-ngoru-sa, na-mboho kai-ku ba raa, na-mèngi-sa ede-o mataho, na balu-sa wati mpa bune kai-na, nira haa angi-na rawi. Nggâra mu-panta-sa bente, tòho kai-pu padoma, lawa-na ede ai-na hina-na ba angi nae, mu-panta-sa bente, tòho riha-pu, dòo-na mangâha ba bedi toi hela-na bente.

Sa-ori wâli, mu-rumpa-sa, ai-na hèko-mu bente, mbeï-pu ntjai, na-nggâhi-ku ba ade-na: wati-ḍa ntjai mori kai-na; na-ngamu sa-waü-waü-na. Sa-ori wâli, mu-rumpa-sa, kadeè weya-pu paiya-na ro kambata-na doü bae-mu, na-mambe-sa eli-na, wati teè-na, na-tòku-sa eli-na ta-ntjao-ra. Na-kabore sa mai-na doü bae-ta, kalète-pu ḍaha-ta kambòto-pu lawili-na doü ra-kaḍale-mu ndai lawili-na; nggâra na-kalète-sa doü bae-ta, ringa-mu eli-na, kamòtji-pu weki-ta, rumpa-pu woha-na. Nggâra na-weha-sa weki-na

doü labo-ta, kau-pu panta bandera-na, wati-ḍa daa sente-na doü bae-ta, ai-na karinggu-mu, na-tjengga-ku ba doü bae-mu, nggâra une nggâhi de-sa rawi-mu, wati waü-na tjengga. Nggâra mu-suru-sa, punggawa raa-kaḍale-mu ndai kaulu-mu, ampo taho kiḍi-na, ampo na-taho weha weki-mu. Na-mbòto-ra masadompo ade-na doü labo-mu, mbòto-ra nggâhi-na, ai-na katoi weya ade-na ḍi lewa-kai-mu ede, ai-na paki-mu doü mantju-wu, ai dja-na daa umbu-mu doü mamade, na-ndawi-ku ndai saninu ba doü labo-mu.

Sa-ori wâli, nggâra mu-teka-sa rasa, tiyo taho-pu doü labo-mu, ai-na batu neė kèse-mu, doü mbòto ede ndai wale-mu, ndede udja mpa doü neė-na mataho, ai-na rupe-rape-mu ḍeï masawai.

Sa-ori wâli, nira tampuu-mu rawi, ulu waü kakai-mu doü. Daa mu-lowa-sa èda angi labo doü bae-mu, wâra-sa oi malao ntiri rasa-na ndai nggâhi kai-mu raa-wuwa ade-mu; daa wâra-sa oi, nasi mangemo ntiri rasa-na nggâhi kai-mu raa-wuwa ade-mu; daa wâra-sa nasi, sâhe malampa ntiri rasa-na ede ndai nggâhi kai-mu eli ade-mu; hadju raa-bou fati taho dja mpa nggâhi kai-mu raa-wuwa ade-mu, na-waü-sa kanteė ade-ta raa-fati ba doü bae-ta. ndede-ku nggâhi kai weha romo ingge de; kabere hampa-pu nggâhi maḍèse, daa ndai pita ba nggâhi doü bae-ta, ai-na kakai doü matjaba-raba ro doü mangango. Indo kapo karenda-na ba lewa ede, kalalo raa-kahampa, nèfa-ta fuu nggâhi, ntika daa ra-ngowa hade doü-na.

Sa-ori wâli bitjâra lewa, nira neė teka rasa-na, na-mai mpara weki-na doü ede, ndawi-ku ndai malampa ulu weya ḍaha-ta, na-kawâra ndai mbòo kai tunggu sa-kati sa-taï, ndawi-ku ndai ada taho. Indo kapo doü ndai mbòo kai tunggu ede doü marai paki rasa-na, sarunde-na raka-ku tawa ede, ta-raho weya-ku ḍaha nâru-na, tjengga ḍuwa-ku ba ruma-ta labo punggawa nae raa-mbòo kai tunggu. Indo kapo nggâhi kai doü maraho kangampu ede, na-pèso-ku weki-na punggawa-na, ruma-na wati paki-na rasa-na, wati ao-na panta tunggu, ta-weha weya-ku ḍaha nâru-na, ede-o tangâra kai doü maraho kangampu, ndai kaada-ku ba ruma-ta.

Sa-ori wâli, waü kamubu weya rasa-na, karunu ro mbia-na, tawa ntjaru-ntjamba-ḍu, weha weya-ḍu ḍaha nae-na, ampo na-somba, ede-o ampo kabae weya-ku mandai rawi-na ro ndai sâra-na ba ada ḍi ruma-na, ede matangâra kai sabu-kati-na, ingge de.

Sa-ori, doü ra-waü weya rasa-na na-pehe-ku weki-na waü bonggu weya-ku rasa-na, na-somba, na-raho-ku weki-na daa kantjaru-ntjamba ro kabae weya-ḍu mandai rawi-na, tangâra udja kai-ḍu sabu kati. Indo kapo ruma-na ba doü bae-ta, ada-na ta-weha-ku mbòo kai tunggu, na-raho-ra kangampu ruma-na, hiḍi kalòsa-na tjuke-na.

Indo kapo nggâhi kai nasi mangemo: doü ra-waü weya rasa-na malao tako rasa makalai, batu-ku, weha-ku ba ruma-ta doü raa-pita ba òbu afi; na-nenti-sa ba doü lao-na raka, teka weya-ku rasa-na, waü-sa, kaada-ku, ndede-ku rawi ḍeï doü manggontju ndei malampa ulu weya ḍaha-ta.

Sa-ori dja nggâhi ba ruma-ta maulu-ulu: lai-na kasaro-na punggawa nae labo punggawa toi ro doü toi ntjau: eli punggawa nae, na-somba waü daa wâra-pu ana bedi sa-buwa, loi sa-taka maiha; eli punggawa toi, na-waü lòsa tunggu, [na-]waü wira bandera, na-wòtu bedi, ampo na-somba; eli doü toi ntjau, na-waü mòda rasa, ampo na-somba.

Sa-ori wâli mandai bae kai-ta ade, uku kòta ro bente, ndupa-ku bè mpara neè-ta padja-na ro nâru-na, sura weha-ku sewi ndupa-na, na-mpuli-sa ndupa-na wati taho-na, sa-kimi-sa wati dja taho-na, sa-more doü-sa wati dja taho-na. Kapo òne-na ba mpuli ndupa-na, na-mbòto maponggu, òne-na ba masapòku tjihu ro masamore doü ede, sara-sa puli-ta labo bonggu ba doü bae-ta; kapo mataho-sa sa-tia lawili. Kapo pâhu-na kòta ro bente upa mbuwa, ake uku bente matoi, wati sama-na labo siya matolu mbuwa: lampa hèko-ku labo pii nafas padja ro nae-na siya mambòlo, ede-i sâra-na, indo kapo sâra-na: wati pehe-na uku ba doü makalai daa ndai punggawa nae mandupa-na. Indo kapo lawa-na, tjihi-ku penta eḍi, pòku tolu-ku.

Ake uku bandera: tolu singku turu nâru-na, lembo-na ḍuwa singku turu. Aka tunggu bandera, tjihi-ku padja bandera ampo nggâhi-ku: »mori, made”, tjumpu kai-ku »mori.”

Na-nggâhi-ku ba rato dera matuwa-tuwa: nggòmi dera mamòne ntjau patu tanaõ-mu rawi lewa, mu-èda weya-ku òne-na ḍeï woha sera, ampo na-daa hina-ku ba sintji ade-mu.

V.

(. . . . .) djâra kombi ro èse elo hadju kombi, ntaa na-mabu mpara, nggâra na-mpòka-sa ro na-ntjuwu-(sa) ba supu ndede-n; nggâra na-supu-sa. ta-loi-ku makai kaleli sa-buwa, mangge sa-tembe; nggâra na-mpòka ro na-ntjuwu kombi, tani-na wâru reya-ku.

Makasampuru ḍuwa kai-na. Nggâra wâra-sa doü manggeya, wati pòda-pòda lowa-na waa wuwa nggâhi ntjundu ro lòo ba doü makalai, malai-na-sa galara ndadi mawaa-na wuwa nggâhi ede, ampo na-tarima-ku ba bitjâra.

Makasampuru tolu kai-na. Nggâra wâra-sa doü mambeï ngâha ro nòno doü mahiḍo ro doü masusu ana doü, nggâra na-siwe-si, na-tjòla-ku tjoi ngâha-na ede wâru reya, nggâra na-mòne-sa, na-tjòla-ku upa reya, kòne na-ntoi sabune-bune mpuru mbaa.

Makasampuru upa kai-na. Nggâra wâra-sa doü makau neè hadju ro liwa mbere, nggâra na-made-sa, na-tjèpe-ku, nggâra na-supu mpowa-sa, na-loi-ku.

Makasampuru lima kai-na. Nggâra wâra-sa bune ntika sâhe kapal, na-waü-ra mawafaka bitjâra rato Ompu la Muni wati ndadi kantjâra weya wâli, kòne bitjâra ro djaneli tureli pitu mpowa ndede-na na-kuwâsa, ai-na mpara nggâ wâli doü makalai, raa-kamai ede, ro mandede wâli sâhe sura, malai-na-sa siya na-kalòsa udja-ku piti-na sa-mena-na doü ḍeï ade rasa toi ndadi weli kai-na ḍi doü mantau sâhe ede.

Makasampuru ini kai-na. Nggâra wâra-sa djâra ro sâhe ro au-au-ḍu mamade ro mantjuwu ḍeï ade ntadi doü, wati lowa-na katani kai doü ede ba bitjâra.

Makasampuru pidu kai-na. Nggâra wâra-sa djâra ro sâhe mangâha ntadi doü, nggâra djâra rangga-sa, sa-suku òtjo-na, nggâra djâra siwe ro sâhe-sa, òtjo-na tolu uwa, nggâra raa-tuba-sa djâra ro sâhe ede, nggâra na-made-sa ro na-ntjuwu-sa, tani-na wâru reya.

Makasampuru wâru kai-na. Nggâra wâra-sa doü mahori djâra rangga ro djâra siwe, nggâra na-mòda-sa djâra rangga ede, ntaa na-wâra mpara djâra rangga doü makalai ḍi ade-na ede, wati waü weha weya ba doü mantau djâra mamòda ede, nggâra wati-sa wâra-na doü maèda-na mpangga-na ro kaiha angi-na, mai kai-ra ndede-na ede na-mbòto doü mahori djâra rangga madawâra wei-na.

Makasampuru tjiwi kai-na. Nggâra wâra-sa djâra ro sâhe raa-haa ba lako, nggâra na-made-sa ro na-iha-sa ndadi da lowa weya-na kani, na-tjèpe-ku ba doü mantau lako, nggâra na-ntjuwu mpowa-sa, na-loi-ku ba doü mantau lako ede.

Makaḍuwa mpuru kai-na. Nggâra wâra-sa ana tatoi-na ro ompu-na ba galara mantjâra-ntjao ro ròpo sama angi ndai-na ede, indo kapo na-raho kangampu siya mantjâra ede bune santika raa-ngina kai-ta makai kaleli sa-buwa, mangge sa-tembe; sa-mbòto-mbòto-na sa-buwa sâhe masambaa umu-na malabo bòngi sa-mpuru ganta ro nahi ro ua-na ro afu-na, ede mandadi waa ntjore ro waa sama-na, nggâra wati-sa ngawa-na tarima, ede na-patu-ra galara ede kapòro kai-na siya, mandede ede ngupa-na weya-na taho ana tatoi-na ḍi ade rasa-na ede ro ai pòda-pòda-na daa batu-na nggâhi galara ḍi ade hiḍi ro rasa nggeè kai-na.

Makaḍuwa mpuru sa-buwa kai-na. Ruu galara, nggâra wâra-sa doü ndadi bitjâra ro paraèsa-na, sa-reya-ku sa-bae mandede wâli sa-bae, mandadi ḍuwa reya-ku; ruu doü mandadi kakai-na ba galara ede sa-suku sa-buwa doü-na sa-bae mandede wâli sa-bae, mandadi ḍuwa suku, nggâra na-sama dòho-sa labo bumi-bumi ro djena-djena, mandede wâli-ku ruu-na.

Makaḍuwa mpuru ḍuwa kai-na. Indo kapo ḍi zamân hawo ro ninu ruma-ta mantau ngâra Isma'îl ro hawo ro ninu Ruma-ta Bitjâra Muḥammad Ya'qûb ana-na ba 'Abdu'nnabi labo sa-mena-na mantari-mantari dòho ro kabòro-na ḍi paruga suba, kabou ro katenggo wâli-na amânat ro waçîyat raa-kamai ruma-ta mabata wadu ro ruma-ta mantau uma djati mandinga labo tòho kai-na di ade bob ake ḍeï parenta-na maini mbuwa.

Makaḍuwa mpuru tolu kai-na. Nggâra wâra-sa ana tatoi-na ba galara ede, na-neè-ra galara ndadi mawaa-na ḍeï bumi luma ḍuwa-na, indo kapo nggâra wati-sa waü-na ba bumi luma, na-waa-ku ḍeï bitjâra; indo kapo tjoü-tjoü-ḍu marungka-na ro masapa-na nggâhi galara ede, tani-na ḍuwa mpuru reya; indo kapo mandede wâli galara na-rungka-sa ro na-sapa-sa nggâhi bumi luma ḍuwa-na ede, tani-na upa mpuru reya.

Makaḍuwa mpuru upa kai-na. Wati pòda-pòda lowa-na ana ruma-ruma ro ana rato-rato makarawi-na rawi ntjare ḍeï sa-niki-niki-na rasa toi rasa tòho, malai-na-sa ruma-ta sangadji mpa makarawi-na rawi ntjare ede.

Makaḍuwa mpuru lima kai-na. Wati pòda-pòda lowa-na ana ruma-ruma maweli bebas ḍeï sa-niki-niki-na rasa toi rasa tòho.

Makaḍuwa mpuru ini kai-na. Wati pòda-pòda lowa-na waa woü, waa wòdi ngâra hawo ro ninu ruma-ta ro sa-mena-na djaneli tureli ba doü ḍi sa-niki-niki-na rasa toi rasa tòho.

Makaḍuwa mpuru pidu kai-na. Wati pòda-pòda lowa-na ngâra mantari-mantari ro doü taho-taho maluu ḍeï ade lopi daga, nggâra wati-sa luu-na labo djuru tuli ro djuru bâsa.

Makaḍuwa mpuru wâru kai-na. Wati pòda-pòda lowa-na ana rato-rato ro ana doü taho-taho mawaa kuwasa ḍi sa-niki-niki rasa toi.

VI.

Kande galara Belo.

Ruma suu! Nemba mena ada-ta sa-dana Mbòdjo labo ana mòne, ompu mòne, ana siwe, ompu siwe, na-waü-ḍu sa-lobe kai lante, sa-ndòo kai dipi ba Ruma-ku Bitjâra, mantari sa-dana Mbòdjo, na-katenggo-ku ba Kumpani. Ruma-ku Bitjâra nde lodja-na malembo, ḍanḍa-na matenggo, samparadja-na matjiya, wâra-ka ndai lâra kai beti mataho ntiri, [ma]tòho kai djangka masama mbòlo, ḍatji masama tani. Rato mawawa-ku madjaneli tureli ndai rii-na masaḍiḍi, tandii-na matjiya, balata-na mataho bou ba sâra dana Mbòdjo. Rato Bumi-ku ḍuwa-na ndai ilo-na matarowa, romo-na maraso, lampu-na mataho ba sâra dana Mbòdjo. Ompu-ku Djena Luma, Djena Mòne ndai parabo-na mabou-ra tongko, peti-na matjiya-ra kuntji ba sâra dana Mbòdjo. Mbangi-ku Bata Nggampo, Nenti Luma ndai sapatu-na matebe, tiki-na matenggo ba sâra dana Mbòdjo. Wâra wâli parenta sâra ndai katenggo-na ba ḥukûm, ndai kabòro kai lamada ada-ta sa-padju Mbòdjo. Wâra mpara ruma mandende waü ro ruma-ku mandaka mamidi ḍi tuta masuu, matjiya ḍi lipi matundu, ku-ḍòḍo wâli weya-ku nâru wâli mori-na, ndende wâli umu-na, ḍèse morotaba-na, nae kuwasa-na, wâra-ka ndai ruma ndende ba ana mòne, ruma ndaka ba ana siwe sa-ntoi-ntoi duniya. Ede mena wuwa ḍòḍo ba lamada ada-ta sa-padju Mbòdjo, ruma suu, ede nggâhi raa-sama kai.

Kande galara Sape.

Ruma suu! Nemba mena lamada ada-ta sa-dana Mbòdjo. Ḍuwa mbuwa kai ḍòḍo-ku ḍi ruma Allah ta'âla makèse wâra, nabi Muḥammad mantjewi tarowa bisa ra guna, morotabat, ruma maèse-èse mai waü nggasa ro nggâri-na dana Mbòdjo malai labo ngasa ro nggâri-na marawaü, djau ra rendu-na dana Mbòdjo malai labo djau ro rendu-na maulu-ulu; nde na-busi-o marada oi, na-ngâme marada mina, na-neyo marada wolo.

Nde ḍòḍo-ku ndende umu-na, nâru mori-na, èse-o morotaba-na, nae-o kuwasa-na, na-kiḍi ḍi doro-na maḍèse, donggo-na manae ndai ntanda kasaraa. èda kasanai kai-na lamada ada-ta sa-dana Mbòdjo, na-neyo kimpiḍi oi ndai tjondo, na-ngodu kiḍi dumu hadju ndai kèpo, na-mango kiḍi karanggo ndai reko mandai bou mena kai ade lamada ada-ta sa-dana Mbòdjo. Tambe-ku tjila mandai salòngi, hinti-ku ponggo mandai salampe ndai lao kai raka-ku raba-ku mantjòki mbuwe, lapa-ku maḍèse nggumbu, ndai kawòdo

kai-ku ganta pohu-ku mamai-ra sa-dompo, mandai kanâru kai-ku kaba ro ndupa-ku mamai-ra poro, ndai katebe kai-ku masa ra-kimi-ku mamai-ra nipi, mandai ao bali bae kai-ku ra-neè sâra dana Mbòdjo mambòto, Kumpani manae. Ede mena wuwa ḍòḍo lamada ada sa-dana Mbòdjo, ruma suu, ampo-sa ndede nggâhi ra-sama kai.

VII.

Mpâma doü mampinga sa-uma-uma.

Wâra-wâra ruwa-n doü mampinga sa-uma-uma, mpinga ama-n, mpinga ina-n, mpinga ana-n, mpinga ada-n, ada siwe-na. Wâra ai sa-nai, ana-n ede na-lao tonggu mbeè mangâha ḍi tòlo, mbeè-na ede wâra tolu mbuwa. Ntika na-wâra mpara doü ḍuwa-na malampa, maneè lao ḍi rasa Kòlo. Ede-ra soḍi kai-na ana doü ede: e nggòke, bè-ku ntjai malao èse Kòlo? Ede-ra ntjambe kai-na ba ana doü ede: mbeè mbò ake mbeè ama-ku, mbeè wine ake mbeè ina-ku, mbeè toi ake mbeè ndai-ku. Ede-ra ndai ringa kai ntjambe ana doü ede ba doü aka-n de: na-mpinga-ku pala lako ake, mai-ra ta-lao kaḍa lampa! Ḍi kontu doü ede, na-dula dja-ra ana doü ede ḍi uma-na, pala ina-na wunga medi-na kafa. Ede-ra nggâhi kai ba ana-n: ai ina-e, wâra doü ḍuwa-n aka-n de masoḍi lamada: tjoü mantau mbeè ngèna-m ede; ede-ra ntjambe kai ba lamada: mbeè mbò mbeè ama-ku, mbeè wine mbeè ina-ku, mbeè toi mbeè ndai-ku. Ntjambe kai ba ina-na: ai ana-e, ede-ḍu bòtjo-si bòtjo, bòro-si bòro, sura wâra ndai salòngi kai ntjada mbòko ama-m. Ntika, wati-p sa-bune, na-rongga dja-ra ama-n watu doro. Ede-r nggâhi kai ba wei-na: ai Ama la Ḍambe, na-lowa pòda nggâhi ro è doü ba ana-mu ake, na-nggâhi-ku': medi au mabòtjo-si bòro ndede; nde ntjambe kai ba nahu: ede-ḍu na-bòtjo-si bòtjo kaḍa, sura wâra ndai salòngi kai ntjada mbòko ama-m. Ntjambe kai ba rahi-na ede: nggâhi au maturu karawi lako ndede, bune ai nahu maneè angi labo la Mpâno? Bakai-ku binata ede? Ede-ra lao ngupa kai-na la Mpâno, pala la Mpâno wunga mbadju-na mubu. Neè nggâhi kai ba ruma-na: ai Mpâno, nggâhi ba puwa-mu aka nahu maneè angi labo nggòmi, binata ake, lowa pòda-ra kurewe asa-m! Ede-ra ntjambe kai ba la Mpâno: ai ruma-e, kòne pòda mpowa lamada ada doü masampuru ruma, wati pòda-pòda tjaû-ku nduu mubu ḍi nòtju-nòtju. Ndede-ra nuntu ro mpâma-na doü mampinga sa-uma-uma.

Mâpma la Ḍadju.

Wâra-wâra ruwa-n doü maḍadju. Nggâhi kai ina-n: lao dja-ra ngupa ra deï ndai ngâha ro nòno, Nggâhi kai ba la Ḍadju: taho mpara lao teè-ku tamba. Ede-ra ndawi kai-na tamba, waü-ra tjumpu tamba, lao kai-na teè èse doro. Waü-ra teè-na

ai mambia, ai masiḍi, na-lao-ra tiyo tamba-n ede. Ntika na-èda mpara djanga peyo, na-waü-ra bini tamba-na ede. Nggâhi kai la Ḍadju: au mai luu-na ḍi tamba nahu binata ake, lao lòsa mena! Ede-ra hengga kai-na ntjai tamba-n ede, lòsa ngemo mena kai djanga peyo ede. Ede-ra tjafi kanira kai taï-na ḍi ade tamba ede, ede mpara dula-na ḍi uma-na. Soḍi kai ba ina-na: bè-tji uta ra-waa-mu, Ḍadju-e? Ntjambe kai ba la Ḍadju: wati wâra-na uta, ina-e, djanga peyo mpa, na-bini saraa-ku tamba nahu aka-n de. Ntjambe kai ba ina-na: bakai-ku djanga peyo ede? Ntjambe kai ba la Ḍadju: ku-waü-ra baka kalòsa mena. Ntjambe kai ba ina-n: e tongge randa-e, ba bau neè lao hori kai-m peyo ede mantjewi taho, sa-kura-kura-na tjoi-na sa-buwa sa-suku ro wâruwa. Ntjambe kai la Ḍadju: nahu wati bade-ku nggali tjoi-na peyo ede, ede-ra ia ro kapòro kai lamada, nggâra na-luu wâli sara, nai-sa, ku-lemba-ku sa-mena-mena-na mawâra ede. Ntika, bala ai siḍi, na-lao wâli-ra ḍi tamba-na; ntika na-èda-ḍu madju na-waü-ra bini sampake ḍi ade tamba-na. Nggâhi kai ba la Ḍadju: au mai luu mena-m nggòmi ḍòho ḍi ade tamba nahu, djanga peyo mataho, nggâhi ba ina-ku, lòsa mena nggòmi ḍòho! Ede-ra hengga weya kai ntjai-na, ede-ra lòsa mena kai madju ede, ede-ra la Ḍadju lao dula-n ḍi uma-na. Soḍi kai ba ina-na: bè-tji peyo ra-waa-mu, Ḍadju-e? Nggâhi kai ba la Ḍadju: wati wâra-na peyo, madju mpa mambòto aka-n de. Nggâhi kai ba ina-n: ede, bakai-ku madju ede? Ntjambe kai ba la Ḍadju: ku-waü-ra hori mena, nggâhi ba ina-ku, peyo mataho. Ede-ra kapòro kai ba ina-n ba supu da weha-na madju. Nggâhi kai la Ḍadju: ede-ra kapòro, ina-e, nggâra na-luu wâli sara, nai-sa, ku-waa mena-ku ba nahu. Ntika, bala ai siḍi, na-lao wâli-ra ḍi tamba-na, na-èda mpa sa-buwa longga makiḍi ḍi ade wudi tamba-n, ḍèse-na èse woha ai. Nggâhi kai ba la Ḍadju: ai binata, au rawi-mu luu ḍi tamba nahu, madju mataho, nggâhi ba ina-ku, kapo maai ake ku-sanggapi weya-ku eḍi toi-m ake, neè waa weya-ku ina-ku. Ntjambe kai ba longga: ai, Ḍadju-e, ai-na kantjòki-mu nahu, nahu maufa nggòmi kai sampari malabo djalitu. Nggâhi kai ba la Ḍadju: au òne-na sampari ede ro au òne-na djalitu ede? Ntjambe kai ba longga: indo kapo òne-na ba sampari ede, nggâra turu kai-sa doü, na-made lalo mpa, nggâra neè sara kamori wâli, kabe kai-ku tadjo-na ede; indo kapo òne-na djalitu, nggâra ta-ufi sara, na-ringa sara ba doü, mambadju ro matunti ro au-au mpara karawi-na, na-wii-ku rawi-na ede, na-tuu mpaa lenggo. Nggâhi kai ba la Ḍadju: nggâra na-ndede-s, tjârapuḍu sampari malabo djalitu ede! Ede-ra mbeï-kai ba longga ede sampari malabo djalitu, ede-ra hori kai-na longga ede ba la Ḍadju, na-dula dja-ra ḍi uma-na. Raka-ḍu ḍi woha ntjai, ntika na-èda mpara ompu mafati ruwi rangga. Ede-ra ufi kai-na djalitu ba la Ḍadju. Na-ringa ba ompu eli djalitu ede, ede mpara tuu maka kai ompu ede labo rebo-n mpa, na-waü-ḍu pule saraa ruwi rangga aka-n de maka ro mpaa kai ba ompu, wati-ḍu bae-bae-na ruku ro rawi ompu ede ba lalai ade-na maringa eli djalitu. Ntika na-èda mpara ba la Ḍadju rawi ompu ede, wati-ḍu iyu-na weki-na hina ba ruwi rangga, na-waü lelo saraa eḍi ro sarumbu-na, wati iyu-na ba ompu, na-nâha-nâha sèke mpara mpaa-na, ede-ra dengga kai laḌadju maufi djalitu. Ntika, na-waü mpuḍu dengga djalitu, ompu aka-n de, wati-ḍu waü-na dòho, ede mpara maru sarènga-na ḍi wawo ruwi mambòto ede, la Ḍadju dula-r ḍi

uma-na, ompu aka-n de wati-ḍu waü-na kòne kiri weki saraka mbia ai. Ede-ra nggâhi kai wei-na ba ompu, e ḍambe, lao tiyo tja-pu ama-mu maralao fati ruwi, ba bau wati ntene kai-pu mai-na saraka mbia ai ake, kapo de lao iyo-pu. Ede-r lao kai ana ḍòho-n aka sera lao fati kai ruwi ba ama-n. Ntika na-èda-ku ama-na ede wunga maru sarènga-na èse wawo ruwi, nggâhi kai ba ana ḍòho-na: ai ama-e, ba bau-si nggòmi, mu-pili lòko-mu-ro? Nggâhi kai ba ama-na: wati pili lòko nahu, wâra la Ḍadju maufi djalitu aka-n de, ede-ra tuu rebo kai nahu, wati romo iyu-ku hina ba ruwi rangga sarumbu-ku, waü mpuḍu dengga ufi-na, wati-ḍu waü-ku nahu makiri weki, ede-ra neè maru kai-ku èse wawo ruwi ake. Ede-ra kaleï kai ba ana ḍòho-na ede, lao waa lalo-ku aka uma ruma sangadji, lao nuntu mena kai sa-mena-na raa-rawi la Ḍadju. Ede-ra kapòro kai ruma-t labo la Ḍadju: lao ou-pu binata ede, bune-ku pâhu-na ndai kantjòki kai-na doü matuwa ake, kapo ede lao ou. Nggâhi kai ba ompu: kangampu mbòto-mbòto, ruma-e, lao ou-ta la Ḍadju, nggâra na-mai sara la Ḍadju, na-ufi wâli-ku djalitu-n? Nggâhi kai ba ruma-t: wati disa-na ufi ḍi tando nahu. Nggâhi kai bai ompu: nggâra ta-mpabuwa-sa ou, ta-lèto pète waü-pu lamada ḍi rii woha ake! Ede-ra lao ou kai la Ḍadju; mai kai la Ḍadju ḍi tando ruma-t. Bune-ku-tji neè kantjòki kai-mu ompu ake, na-waü-ḍu winte-winte mena sarumbu-n ake? Nggâhi kai la Ḍadju: wati wâra lamada marakantjòki ompu, lamada ku-ufi ndai-ndai-ku djalitu ake, ndake-ku ra-ufi ba lamada. Ede mpara ufi-na ba la Ḍadju. Ede-ra ringa kai ba ruma-t ro sa-mena-na doü madòho ede, na-tjuwa-tjuwa tuu rebo mena mpa, ndai ruma-t masèke pòda rebo, kòne ompu raa-ḍiki pète aka-n ede na-neè-ku bisa ai ra-ḍiki kai sarumbu-n ede, na-rebo mpa ruku dompo-dompo sarumbu-na. Èda ndede ba la Ḍadju, ede mpara lao rai-na ḍi uma-na, na-neè-ra tjili weki èse pamòka-na. Ntika, na-waü mpuḍu dengga djalitu, na-tjuwa-tjuwa iyu mena mpada ḍi weki-na, la Ḍadju wati-ḍu wâra-na. Nggâhi kai ba ruma-ta: lao hade weya-pu la Ḍadju. Ede-ra lao kai doü masabune-bune mbòto lao ḍi uma la Ḍadju. Ntika na-èda mpara ba la Ḍadju mai doü mambòto malabo ḍaha mena, ede-ra dòho ao kai ba la Ḍadju watu èse tantonga pamòka-na. Ede-ra wonto kai sampari, turu sa-buwa-buwa kai ba la Ḍadju, ede-ra tjuwa made repa kai-na doü mambòto ede, ndadi wâra sa-buwa ro ḍuwa-n da hina ba turu ede malao rai nggeè ada labo ruma: na-waü-ra made mena doü maralao, ntika-ntika na-mbòo mpa ḍi sareï la Ḍadju. Ede-ra kananu kai ade ruma-t: wâra pala bisa-r guna-na la Ḍadju ake, lao waa weya-pu peḍa sangadji kai nahu ake, tanda-na wati-ḍu ndai hade, nde pala kau-pu kamori mena doü maramade ntjau ede. Ede-ra lao kai doü malao waa peḍa sangadji kai. Èda kai ba la Ḍadju, ede mpara londo ao kai-n ba la Ḍadju: au habar waa kai-mu peḍa sangadji kai ake? Nggâhi kai ba doü ede: wati-ḍu neè hade nggòmi, na-kangampu weya-ḍu raa-ntjâra-mu, nde pala kamori mena waü-pu doü maramade ake. Nggâhi kai ba la Ḍadju: taho mpa. Ede-ra kabe sa-buwa-buwa kai tadjo sampari-na, ede-ra tuu mena kai doü maramade aka-n de, na-waü-ra mori mena. Ede-ra lao kai la Ḍadju nggeè ada ḍi ruma sangadji, malao raho kangampu ro na-sudju ro nemba hawo ra ninu ruma-t. Ede-ra kandadi kai ba ruma-t ruma-t bitjâra la Ḍadju ede. Ede mpara tjumpu-na.

Mpâma udi-ra-mudi labo sahada marimba.

Wâra-wâra ruwa-n udi-ra-mudi labo sahada marimba makabela angi. Kento mpara ba ede, udi-ro-mudi ake wâra ana-n, na-neè lao ngupa ngâha. Ede-r nggâhi kai-na labo sahada marimba: ai tjina-e, tonggu toi weya-pu ana nahu ake, ku-neè lao ngupa ngâha. Ntjambe kai ba sahada marimba: taho mpa, tjina-e, nahu matonggu-n. Ede-ra lao kai udi-r-mudi ngupa ngâha ḍi sori, lao fou mena-ku karondo, kapanto, karisa ro kambòo, sanggilo ro kanatja. Ede-ra tjuwa rai mena kai-na isi sori ede awa mòti. Ntika na-èda mpara ba londe ḍi mòti sa-mena-na uta isi sori na-waü-ḍu lao mena awa mòti, ede-r nggâhi kai londe ḍi mòti: karente mena nggòmi, ḍambe, kombi wâra lalehe-na rasa ra dana-ta: Ede-ra tjuwa karente mena kai londe ḍi mòti ede. Ntika na-èda mpuḍu ba doü malao puka djâla, ede mpara nggâhi kai-na labo lènga ḍohò-n: he ḍambe, kombi wâra lalehe rasa ro dana-ta, neè karente mena kai londe ḍi mòti ake, kapo de taho-ra ta-lao kaḍa rai aka uma-ta. Ede-ra hinti kai-na lodja labo lodja mpa, sarunde-na makarawe, sarunde-na mawèse, sarunde-na magâla. Ntika na-èda-ḍu ba nasi tòte-kadju doü malodja-lodja, makarawe-rawe, mawèse-wèse ro magâla-gâla, ede-ra boë kai-na genda. Ntika na-ringa-ku mpa ba sahada marimba eli genda malai-lai pâhu, ede-ra tuu maka ro hambu-na weki-n.

Ntika na-hina upa-ku ana udi-ro-mudi ra-tonggu-na aka-n de; ede-ra made lelo kai-na ana udi-r-mudi ede. Makento ba ede, ntika na-dula mpara udi ro-mudi ede, na-èda-ku ana-na na-waü-ra made lelo. Ede-r nggâhi kai-na: hai tjina-e, ba bau-si hade kai-mu ana nahu ake? Ede-r ntjambe kai ba sahada marimba: hai tjina-e, wati pòda-pòda ra-sangadja weya-ku hade ana-m ede, ra-ringa-ku eli genda tòte-kadju, ede-ra tuu rebo kai nahu, hina upa-ḍu ana nggòmi. Nggâhi kai udi-ro-mudi: wati tarima-ku ba nahu rawi nggòmi ake, mai-ra ta-lao parèsa-ku ḍi palando, mai ka-ra ndede-n palando ede mandadi sangadji ḍi wuba ake. Ede-ra lao sama kai ḍuwa-na ede ḍi palando. Nggâhi kai ba palando: au habar nggòmi ḍòho ake? Ntjambe kai udi-ro-mudi: Wâra ana lamada ra-kau-ku sandaka sahada marimba, lamada ku-lao ngupa ngâha awa sori, pòku lamada na-waü mpuḍu made lelo ana lamada ra-hade weya-na ba sahada marimba. Nggâhi kai ba palando: bune waü-tji lampa rawi-mu, sahada marimba, au-tji supu-na ndai hade kai-mu ana lènga-m ake? Ntjambe kai ba sahada marimba: tampuu-mpuu-na na-ḍihi mantjòki-ku ade-ku maringa boë genda tòte-kadju, ede-ra tuu rebo kai lamada, hina upa-ḍu ana udi-ro mudi. Nggâhi kai ba palando: lao ou-pu nasi tòte-kadju ede. Ede-ra lao ou kai; mai tòte-kadju. Soḍi kai ba palando: ba bau supu-na kaeli kai-mu genda? Ntjambe kai ba tòte-kadju: Bune-ku daa boë kai-ku genda labo èda-ku doü malodja, makarawe-rawe wâli ro mawèse ro magâla, ede asal-na neè boë kai-ku genda. Nggâhi kai ba palando: lao ou-pu doü mamòti djâla ede. Ede-ra lao ou kai; mai-ra doü mamòti djâla. Soḍi kai ba palando: au supu-na, nggòmi ḍòho, neè èda kai-mu lodja-lodja ro karawe-rawe ro wèse ro gâla? Ntjambe kai ba doü mamòti djâla: kambia ade lamada ḍòho ba supu èda-ku sa-mena-na londe ḍi mòti makarente mena: Nggâhi kai ba palando: lao ou mena-pu londe ḍi mòti ede. Ede-ra lao kai ou; mai mpuḍu londe ede. Soḍi

kai ba palando: au supu-na ndai karente mena kai nggòmi ḍòho? Ntjambe kai ba londe ḍi moti: bune-ku da karente kai lamada ḍòho, èda-ku kanatja ro kambòo, karondo ro kapanto, karisa ro sanggilo manggèe mena ḍi sori rai londo mena ḍi mòti; ndadi katjai-ḍu ba lamada ḍòho lalehe rasa ro dana, ede asal karente kai lamada ḍòho. Ede-ra nggâhi kai ba palando: lao ou-pu karondo ra kapanto, kanatja ro kambòo, sanggilo ro karisa. Ede-ra lao ou kai; mai-ra sa-mena-na isi sori ede. Soḍi kai ba palando: au supu-na, nggòmi ḍòho, manggeè ḍi sori lao rai mena awa mòti? Ntjambe kai ba isi sori ede: bune-ku da lao rai kai lamada ḍòho labo rafou ngâro ba udi-ro-mudi, ede lao rai kai awa mòti. Ede-ra nggâhi kai ba palando: nggâra na-ndede sara, ntjâra waü ndai-mu, udi-ro-mudi, kapo ede raa-tarima-na ana-m ede mamade upa ba sâhe. Ede mpara tjumpu-na.

Mpâma la Kalai.

Wâra-wâra ruwa-n la Kalai-ku ngâra-n, wâra lewi-na ḍi kengge mòti. Ede-ra lao kai-na teka niu ḍi lewi-na ede. Pala wâra dja rato malodja labo lopi. Ede-r nggâhi ba rato ede: e Kalai, ai-na teka-mu niu nahu ede; nggâra mu-teka-si, made ama-m; mu-londo-si, made ina-m; mu-midi mboha-si, made ndai-mu. Ede-ra ringa kai ba la Kalai nggâhi rato ede: taho mpara made ama-ku. Ede-ra teka kai-na niu ede, kalondo mena kai wuwa-na, ede-ra londo batu kai-na ba la Kalai, lemba-na niu ede, dula ḍi uma-n. Na-èda-ku ama-na ro ina-na mbui mena-pu wâra-na. Nggâhi kai ba la Kalai: na-tjowa pala rato ake. Ede-ra rai-rai wâli kai-na, lao aka lewi-n, ntika na-nggao-ku rato: he rato, nggâra ta-lodja lao âri-sa, ta-mbia sambura; ta-lodja lao ḍeï-sa, ta-mimi made. Nggâhi kai rato labo mbòda-na ede: e mbòda-e, wâri-pu lodja ede, ta-lao âri; taho wâli-pu mbia sambura labo mimi made-ta. Ede-ra wâri kai lodja ede, lao âri-na. Wati-pu sabune lodja lao âri-na, ede mpara mbia sambura pòda-na lopi rato aka-n ede, doü labo-na waü-ra made mena, neè rato labo mbòda mpa mamori maliwa labo kapenta lopi-na sa-dompo. Raka-pu ḍi mamango, nggâhi kai ba rato: tundu-pu kapenta ede, lao mbeï-pu la Kalai, bune santika rato waü-ra mbia sambura lopi-na, bune santika kapenta sa-tòbe ake ndawi weya-pu kapa toi, kapa nae, ketji toi, ketji nae, sakona toi, sakona nae, ḍi ade mapidu nai mpabuwa-ku tjumpu-na. Ntjambe kai ba la Kalai: e mbòda-e, suu kai tuta, tundu kai lipi raa-parenta rato ede; nde pala satoi wati wâra marakani nahu ake neè ndawi kai kapa ketji, kapo ake lao nggeè ada weya-pu nahu ake ndau sa-dompo, kau-pu ndawi weya garagadji toi, garagadji nae, binggu toi, binggu nae, paa toi, paa nae, puti toi, puti nae, sambore toi, sambore nae ro sa-mena-na marakani neè ndawi kai lopi. Ede-ra dula kai-na mbòda ede, lao nggeè ada kai-na ḍi rato, na-karinga mena-ku raa-nggâhi la Kalai masanggu-na ndawi kapa ro ketji, »nde pala wati wâra marakani-na, ruma-e, ake ndau sa-dompo kau-na ndawi sa-mena-n marakani neè ndawi kai kapa". Ede-ra kapòro kai rato maèda ndau sa-dompo neè ndawi kai marakani masandede mbòto, nggâhi wâli kai rato: hai mbòda, lao waa

wâli-pu wadu ake, kau-pu ndawi weya nahu kapa, ḍi ade matolu nai tempo-na mpabuwa tjumpu-na. Ede-ra lao kai mbòda ḍi uma la Kalai. Soḍi kai ba la Kalai: au-tji habar, mbòda? Nggâhi kai mbòda: wâra-ra ra-parenta rato makau waa wadu ake, ndawi weya-pu ruwa-n kapa, hampa tolu nai mpa mpabuwa tjumpu-na. Nggâhi kai ba la Kalai: tarima-ku ba nahu raa-parenta rato ede. Ede-ra dula kai-na mbòda nggeè ada kai-na ḍi rato: na wii-ku wadu aka-n de, na-sanggu weya-ku ndawi kapa. Nggâhi kai ba rato: na-waü sara raka tolu nai, lao weha-pu kapa ede, ede mpara dula-n mbòda ḍi uma-na. Waü mpuḍu raka tolu nai, lao wâli kai-na mbòda ḍi la Kalai: kau mai ba rato weha kapa wadu ede. Ntjambe kai ba la Kalai: waü-du tjumpu mena kapa wadu ede, ḍuwa nai mpa raa-ndawi ba nahu, nde pala satoi wati-pu wâra mangga-na. Ede-ra mbeï kai ba la Kalai sarae sa-kalea: lao waa-pu ḍi rato, kau-pu ndawi weya mangga ndai labu kai kapa ede. Ede-ra lao waa kai ba mbòda sarae sa-kalea. Nggâhi kai ba mbòda: na-waü-ḍu tjumpu, ruma-e, kapa wadu ede, ḍuwa nai mpa ntoi-na ndawi ba la Kalai, nde pala wati-pu wâra mangga-na, ake sarea sa-kalea ake kau-na mbeï ita ruma, ta ndawi weya-pu mangga. Ringa ba rato, ede mpara kapòro-na: lao karinga-pu, mbòda, ra-kateï kai ba ina-n ro kateï kai ba ama-na ndawi mangga sarae, bune mpara pâhu-na sarae, hina sara ba oi, na-leli mena sarae ede! Ede-ra lao wâli kai mbòda ḍi uma la Kalai, nggâhi kai ba mbòda: ra-kateï kai ba ina-m ro kateï kai ba ama-m, nggòmi Kalai-e, mandawi mangga sarae, ndede-ku eli-na rato. Ntjambe kai ba la Kalai: nemba mbòto-mbòto-ku nahu ḍi penta ra tini rato, ra-kateï dja kai ba ina-n ro kateï kai ba ama-n rato ede mandawi kapa wadu? Ede-ra lao kai mbòda makaringa bune ra-nggâhi la Kalai aka-n de. Ringa kai ba rato, kapòro kai-na la Kalai: lao lèto-p lako ede, waü sara lèto, lao waa-pu aka sera, ta-kaa kantjore-ku! Ede-ra lao kai doü mambòto malao waü ro lèto la Kalai ro waa kai aka sera. Waü mpara rongga ḍi sera, ai na-mbia-r. Nggâhi kai ba rato: na-ntjâra-ntjuwa-ra kaa-ta la Kalai ake, nai siḍi ampo ta-kaa. Ede-ra lèto pète kai ḍi fuu hadju, dula mena-ra rato labo doü labo-na, nggeè mpara la Kalai kèse-kèse-na. Makento ba ede, ntika wâra mpara ana sangadji Djawa mamade doü soḍi-na, na-nèfa-nèfa-ra, ntika na-lampa ḍi kompe la Kalai. Ede-r nggâhi kai-na ana sangadji ede: e tjinae, au-tji rawi-mu kandake kai weki-mu ake? Ntjambe kai ba la Kalai: nahu ake neè nika labo ana rato, nde pala na kara-kiro mena weki-ku, ede asal neè mai kamapu kai weki-ku. Nggâhi kai ba ana sangadji ede: mai, tjina-e, nahu mpara ndai matjèpe nggòmi nika labo ana rato ede. Nggâhi kai ba la Kalai: wati lowa-n ndede, mai ka-ra ndede-n nahu waü-ḍu mbòto rugi-ku ro ana rato ka mai doü taho weki-n, montja kantjere, nâru honggo-n hampa tini-n, wati-ḍu wâra doü masama labo taho weki-na. Ede-r nggâhi kai ana sangadji ede: e tjina-e, kasi ade-mu labo nahu, mbeï-pu doü soḍi-mu ede, weha mena-pu kani-kani nahu ake, tjori-tjori masa-ngganga, tali-bana bato, here lòko tjinde, sambòlo songke, tembe songke, tinti kambaya, weha-pu saraa mena ba nggòmi! Ede-r nggâhi kai la Kalai: na-waü sara ndede, taho weki-na, loa-pu nahu ake! Ede-ra loa kai ba ana sangadji ede. Waü mpuḍu loa, ede-ra runtju mena kai sa-mena-na kani-kani ana sangadji ede, na-mbeï-ḍu la Kalai, tembe ro badju la Kalai mampasa-mpasa, ede-ra ndai kani-na ba ana sangadji ede. Ede-ra

lèto pète kai ba la Kalai ana sangadji ede ḍi liri hadju ra-pète kai la Kalai aka-n de. Ede mpara dula-na la Kalai ḍi uma-na, na-nggeè-ra ana sangadji ede kèse-kèse-na ḍi sera. Ntika, bala ai siḍi, na-mai-ra rato labo sa-mena-na doü labo-na, wâra matundu hadju, wâra mawaa afi; raka mpudu ḍi hiḍi la Kalai, ede-ra neè kaa kai-na. Kanggitja kai ana sangadji Djawa ede: lai-na nahu la Kalai. Nggâhi kai ba rato: ai-na kadeè nggâhi lako ede, tjoü doü-doü-ra mamai tjèpe weki-na labo nggòmi, kaa-pu, ḍambe! Ede-ra kaa kai ana sangadji ede, na-wòtu kaparupae-ra tuta-na. Ede mpara tjuwa dula mena kai-na ḍi uma-na. Makento mpara ba ede, na-raka-ra tolu nai waü-ra kaa ede. la Kalai na-kani-kani-ra kani ana sangadji Djawa, na-lao-ra ḍi amba, waa talima tolu mbuwa labo rafa sa-sontjo. Ede-ra kiḍi kai-na ḍi woha amba. Pala wâra dja mbòda rato ḍi amba ede. Ede-ra nggâhi kai ba mbòda: waü-ḍu âra pala ndai-mu watu ḍo woro? Nggâhi kai ba la Kalai: iyo, âra-ḍu ndai-ku, ku-neè lao nggeè ada labo rato. Nggâhi kai mbòda: peya sa-ḍoü-na, nahu ku-lao nggeè ada waü labo rato. Ede-ra lao rai-rai kai-na mbòda makaringa rato. Nggâhi kai ba mbòda: e ruma-e, na-waü-ra mai la Kalai. Nggâhi kai ba rato. Tjowa-na binata mbòda ake, bune pâhu-n neè lowa kai-na mai wâli la Kalai labo waü-ra mpangi ro wòtu tuta-n! Nggâhi kai mbòda: wati tjowa-ku, rumae, na-wâra pòda la Kalai, na-waü mpuḍu kani sambòlo songke ro tembe songke, tjori-tjori, talibana bato, kiḍi wâri antju aka amba, wâra talima ra-waa-n labo au wâli kombi ḍi ade sontjo. Ede-ra nggâhi kai ba rato ede: lao ou weya-pu nahu. Ede-ra lao kai mbòda malao ou la Kalai. Lao kai la Kalai manggeè ada ḍi rato, raka mpa ḍi rato, ou ao kai ba rato: mai, Kalai-e, au habar ḍo woro? Nggâhi kai ba la Kalai: ai ruma-e, wati-ḍa wâra madawâra, masaniki-niki mantau eli, masaniki-niki ndai ngâha ra nòno, masaniki-niki kani ra lombo, niki ra ndai mena akadawa, wati-ḍu nde weha kai ntewi nggâri-na; ake kani-kani ra-mbeï mena ba ama ro ompu ita ruma-ku, ede mai kakai-na lamada mamai weha ita ruma-ku, na ipi lingi ade-na labo ita ruma, sa-waü-waü tòpo lao ròtji, kangampu mpara dòho, sura kiḍi mpa, ndede-ku pâhu nggâhi ama ro ompu ita ruma-ku. Nde ringa kai ba rato nggâhi ra-karongga ba la Kalai, ede mpara nangi rato. Nggâhi kai rato: lao bòro weya-pu hadju ndai kaa kai-mu nahu, ku-neè lao sa-ḍoü-na ḍo woro. Ede-ra lao mena kai mbòda labo doü labo-na mabòro hadju, waü mpara bòro hadju, ede-ra dula karinga kai-na rato: waü mpuḍu bòro hadju, ruma-e! Nggâhi kai rato: lao kaa ḍòho-pu nahu ndâra-s sambia. Ede-ra tjuwa dula mena kai-na. Raka-pu ai mambia, lao wâli kai-na la Kalai, lao ou rato. Ede-ra kaambi kai weki rato malabo mbòda malabo sa-mena-na ada ra kau-na lao aka sera. Ede-ra uḍu mena kai hadju masabune-bune mbòto-n ede, ede mpara kaa-n hadju ede, waü mpuḍu kaa, taho-ra kaleya-na, ede mpara tjuwa-tjuwa nggontju mena-na ḍi ade afi labo-ku neyo ade-n, lao batu rato ba neè-na èda rasa woro. Ede mpara tjuwa-tjuwa wòtu tuta-na, made mpangi mena; ndadi ana ro wei-na kawei ba la Kalai, uma ra saladja-n, kampo ro mporo-na weha mena ba la Kalai. Ede mpara tjumpu-na.

Mpâma pande hadju.

Wâra-wâra ruwa-n sa-buwa pande hadju, sa-nai-nai lao ngâha-na gadji, raka-na sa-nai ḍuwa mbuwa rupiya, nde pala na-karinga-ku wei-n sa-buwa rupiya. Nggâra na-pòku sara ai mambia ḍi uma-n, na-mbeï-ḍu wei-na masa ra-gadji-n ede sa-buwa rupiya, masabuwa rupiya ede na wii-ku ḍi ade pòo ra-tero-na ḍi kompe ntjai. Ede mpa mandai rawi-na ba rahi-na ede sa-ntoi-ntoi-n, sa-buwa rupiya na-mbeï-ku wei-n, masabuwa rupiya na-wii-ku ḍi ade pòo. Sangge-sangge sara soḍi ba wei-n au ḍi ade pòo ede, ntjambe kai ba rahi-n isi kòroma mpa di ade pòo ede. Nde pala wâra sa-buwa wakatu, rahi-na ede na-waü-ra lao karawi hadju, ana-na ba pande ede lima doü-n, wei-n na-wunga nggâna toi-n, na iwa-ku ana toi-n ede. Pala wâra dja doü malanda-landa wuwa hadju, ede-ra ou kai ba ana ḍòho-n ede. Waü-ra mai doü malanda ede ḍi uma-na, na-raho-ra piti labo ina-n. Nggâhi kai ina-na: e ana e, wati romo wâra piti, wâra isi kòroma ḍi ade pòo ḍi kompe ntjai ede, tabai-bai tja-pu raho-pu tjempe labo wuwa hadju ra-landa ba wai ede. Ede-ra lao kai ana-n ede manggâhi labo wai: ta-tjempe mpuḍu wuwa hadju-mu ake labo isi kòroma, wara kaḍa ndai ngguḍa-mu. Ntjambe kai ba wai ede: indo ndadi au-ku isi kòroma, nde pala nahu kasi ade-ku labo nggòmi ḍòho mawaü-ra nangi ake, taho mpa-ni, ta-tjempe-ku-ni, bakai itji isi kòroma ede? Nde nggâhi kai ba ina-na ana doü ḍòho ede: wâra ra-tero ḍi ade pòo ede, weha toi-pu ba ndai-mu, wai-e, lamada ake wati lowa-ku tuu ba supu iwa-ku ana-ku ake. Ede mpara lao kai wai maweha pòo ede. Ntika na-èda-ku mpa masa ḍi ade pòo ede, na-neè-ra bini pòo ede ba arupiya, ede-ra weha saraa kai ba wai ede labo pòo-pòo-n, ndadi sa-mena-na wuwa hadju sa-ḍoku ede na-mbeï saraa-ḍu ana doü ḍòho ede. Ede mpara wai ede dula-na, na-lampa labo rai-rai, lao ḍi uma-n. Ntika, na-raka mpa ai mambia, na-dula-ra rahi-n aka-nde, na-neè-ra wii sai masa sa-buwa rupiya ede ḍi ade pòo; indo kapo pòo ede wati-ḍu wâra èda-n, Ede-ra soḍi kai-na wei-na: bakai-ku pòo akeḍeï ake? Ntjambe kai ba wei-n: ku-waü-ḍu tjempe kai wuwa hadju ba lamada aka-nde, mai ka-ra ndede-n ana ḍòho-m na-nangi, neè weli wuwa hadju, nde pala lamada wati wâra piti-k, ndadi ku-tjempe kai-ku isi kòroma ḍi ade pòo ede. Ntika na-ringa-mpara ba rahi-na ede nggâhi mandede pâhu, ede-ra kapòro kai-na labo wei-na ede, saraka ia ro kamai-na ro na-neè-ku lambo wei-na ede. Ntjambe kai ba wei-n: ba bau neè kapòro kai-mu nahu? Nggâhi kai ba rahi-n ede: mbuda isi mada-mu nggomi, neè da èda kai-mu katantu au-au-ḍu mawâra ḍi ade pòo ede, ampo-sa masa arupiya ntjau ra-wii ba nahu, na-neè-ra bini pòo ede ba arupiya. Nggâhi kai wei-n: nahu wati lowa-ku tuu ba supu iwa-ku ana toi-k; makaḍuwa ori kai-na nggâhi ba nggòmi, sangge-sangge sara soḍi ba nahu: isi kòroma mpa di ade pòo ede. Ndadi wati-ḍu lowa-na nggâhi ro kira-kira ba rahi-na ede, mai ka-ra ndede-n kananu-na: ntjâra waü nahu. Ede mpara lao londo-n rahi-na ede, lao lampa kai-na sa-niki-niki kampo ro sa-niki-niki ntjai, kombi-kombi wâra èda angi-na labo wai raa-mawaa weya pòo-na aka-n ede, nde pala wati-ḍu èda labo-na angi; ede mpara kananu kai ade-na pande hadju ede; taho mpara, nahu ake, kandadi-ku weki-ku doü woro. Ede-ra lao ntjonggo kai-na malanta doü, ndai tembe-na, sarowa-na sambòlo-na

malanta mena, ede-ra lao kai-na ḍi uma ruma-t Nde pala ruma-ta ede na-waü-ḍu lao nggalo, malai-na-sa ruma paduka mpa mawâra. Ede-ra dòho kai-na doü woro ede. Wâra dja doü manggèko sa-buwa ededeï. Nggâhi kai ba doü woro ede: lao nggeè ada toi-pu ba nggòmi labo ruma paduka, wâra doü woro raa-kakai ba ina ro wai ndai ruma paduka, kau-na mai karinga: bune santika âri-na ba ruma-ta paduka ede na-neè mpara nika, ndâra-s sangaḍi kapantja-na, ede kau kai-na mai karinga, ede-ra dòho, sura kiḍi mpa, lao toi sa-waü-waü èda ro ntanda sama-ku rawi ede. Ede-ra lao kai doü manggèko, nggeè ada kai ba wâra-na doü woro âri luwa raa-kakai ba ina ro wai ba ita ruma-k. Ede-ra lòsa kai-na ruma paduka ede, dòho kai-na ḍi tando doü woro ede. Ede-ra nggeè ada kai ba doü woro: ngilu ro bau-na ina ra wai ita ruma-ku, bune santika âri ba ita ruma-ku na-neè mpara nika, ndâra-s sangaḍi kapantja-na; indo kapo sa-waü-waü toi waa weki ita ruma-ku malabo doü woro, mòḍa-ta ntanda ro tiyo sama rawi madapatu; makaḍuwa ori kai-na na-kau-ku ḍòḍo kani-kani masa-ngganga ndai kani-na kapantja ndâra-s ede. Ede mpara nangi kai-na ruma paduka ba ringa-na nggâhi doü woro ede ba neè-na nika tjina-na ede. Nde nggâhi kai ruma paduka: wati lowa-ku lao nahu, doü woro, malai-na-sa kani-kani ndai raho-n ede waa weya-pu ba nggòmi. Ede-ra lao weha kai ba ruma paduka taròmo taki wii kai masa-ngganga, ede-ra kuntji kalòsa kai-na ponto ro rante, salepe, bangka(r), sintji labo sa-mena-mena-na kani doü manika, na-mbeï saraa-ku ba ruma paduka, na-kau-ku waa doü woro ede: karinga-pu ina ra wai-ku wati lowa-ku lao nahu. Ede-ra èda wâli kai ba doü woro wâra taraku ruma sangadji ra-tata mena kai masa-ngganga. Nde nggâhi wâli kai-na: na-kau-ku ḍòḍo labo taraku, wâra-ka ndai wòtu-na ndâra sangaḍi. Nggâhi kai ruma paduka: weha-pu taraku ede, mbeï-pu doü woro ake. Ede-ra weha ro mbeï kai taraku ede, ede-ra ḍòḍo kai-na dula, lampa ro rai kai-na maròtji-ròtji. Wati-pu sabune ntoi-na dula-na doü woro ede, na-mai dja-ra ndai ruma-ta watu nggalo. Ntika na-èda mpara wei-na ede, wunga nangi, bonto weki-n, ndai nggâhi kai ruma-t: ba bau nde nangi kai nggòmi? Ede-ra ntjambe kai ba wei-na: wâra doü woro ra-kakai ba ina ro wai-ku. Ndadi na-nuntu mena-ku watu tampuu-n saraka tjumpu-kai-na. Ede-ra nggâhi kai ba ruma-t: bakai-ku doü woro ede. Nggâhi kai ba wei-n: ampo-ya dula-na. Ede mpara ruma-t londo kai-na, weha djâra ra-nente-n ndai lao fou kai-na doü woro aka-n de, wati sanawa-nawa-na karai-na djâra ede. Ntika ba doü woro wâra èda-na tantoru kalubu ḍi ntjai ede, neè kananu kai-na: tantu ndai ruma sangadji mamai fou nahu ake. Ede mpara rai dja-na kapòda-pòda ade-na. Nde pala wâra dja doü matuwa makuta dobu, neè nggâhi kai doü woro ede: e doü matuwa-e, tantu ruma sangadji mamai kà, tiyo-pu, na-waü-ḍu tantoru saraa kalubu ka; ringa ba nahu, ruma-ta ede na-ngupa tuta doü matuwa, ndai dompo-n ndai tjoi waa-n, upa mpuru upa tuta doü matuwa ngupa-na, ampo upa mpuru tolu mawâra, neè sa-buwa-pu ngupa-na, nggâra na-èda sara nggòmi, tantu-ra dompo weya-na tuta-mu, na-raka-ra upa mpuru upa; kapo ai ake taho-ra lao-mu rai tjili weki ḍi ade fuu dobu masaki, nahu ndai tjèpe-mu panta weya kuta-m ake. Ede-ra batu kai ba ompu ede, na-rai tjili weki ḍi ade dobu, ndadi siya-ra matjoro-tjoro panta kuta ede. Ntika, wati-p sabune ntoi-na, ruma-t aka-n de na-raka dja-ra ḍi hiḍi panta kai kuta ede, ede-ra soḍi

kai ba ruma-ta: wati wâra èda-mu doü woro mawaa taraku ro ponte aka-n de? Nggâhi kai ba doü mapanta kuta ede: wâra èda-ku doü mawaa taraku labo au kombi tundu-na sa-ponte nae, na-waü-ḍu lao rai tjili weki-na ḍi ade fuu dobu. Ede-ra nggâhi kai ruma-t: ede bune-ku lowa kai luu labo djâra ḍi ade dobu ake, kasi toi ade nggòmi, nenti toi weya-pu djâra nahu ake! Nggâhi kai doü mapanta kuta ede: taho mpa, nde pala ai-na ngeri, mai ka ndede-n nahu ake na-hiḍo-ra lòko-ku. Nggâhi kai ruma-ta: taho mpa. Ede-ra mbeï kai-na djâra, ndadi ruma-t lao luu-ra ḍi ade nggâro dobu. Waü mpuḍu luu ruma-t, nente kai-na djâra ruma-t ede, lao weha-na marakani raa-tjili-n aka-n de, ede mpara karai kai-na djâra, masatenggo-tenggo djâra ede rai-na. Indo kapo ruma-ta aka-n de na-luu ngâro-ra ḍeï ade dobu ede, labo wonto-na peḍa-n, ngupa rero kai-na doü woro. Masabune-bune ntoi ngupa warawinggo-na ede, ntika na-èda mpara doü ede wunga maru ngèpa-na awa fuu dobu. Ede-ra nenti kai ba ruma-ta tuta-na, nggâhi kai ruma-t: he tjilaka-e, ba bau neè lao kahina-hina kai-mu labo nggâhi matjowa putarbalik wei nahu, bakai-ku taraku ro marakani ra-waa-m aka-n de? Saraa-raa ringa ba ompu nggâhi ruma-t ede, na-hera ade-na. Ndei nggâhi kai ompu ede: taraku au kombi, ruma-e, ro marakani au kombi, ruma-e, wodja ra samba-n mandompa mandoro-n, nggâra ku-bade-s sa-ori-ori pâhu! Indo kapo asal-na ndai mai rai kai lamada, na nggâhi-ku ba doü aka-n ede, ita ruma-ku mangupa tuta doü matuwa ndai tjoi waa ita ruma-ku. Na-nuntu mena-ku sa-mena-na raa-nggâhi doü woro aka-n ede watu tampuu-n saraka tjumpu-kai-n. Ede mpara imbi kai ba ruma-ta nggâhi doü ede, na-lòsa sama-sama-ra watu nggâro dobu, lao ngupa kai doü mapanta kuta aka-nde. Raka mpa di hiḍi ede, ai-n mpara doü mawâra wâli, kòne-pu djâra na-waü-ra mòda wâli. Ede-ra ndei hera kai ade-na ruma-t ede, wati-ḍu sa-kâli-kâli lowa-n nggâhi. Ede mpara lao-na dula ḍi uma-na. Soḍi kai ba wei-na: ta-raka-ku doü woro aka-n ede ro wati? Ntjambe kai ba ruma-ta: raka-ku ba nahu ḍo woro, pala na-ndiha mantjòki-ku nika ra nggeè-na âri nggòmi ede, wati-ḍu wâra madawâra sa-niki-niki-n mantau eli, kòne bune santika djâra nahu ede na-raho wâli-ku wii ba ina ra wai nggòmi, wâra-ka mandai nente-na wakatu ḍenḍe-na nai-s ede. Ede mpara tjumpu-na.

Mpâma riyana malabo rido-na.

Wâra-wâra ruwa-n ompu ro wai, wâra tolu-n ana mòne-n na-waü-ra nae sampela mena. Ede-ra nggâhi kai ba ana-na masasae: ai ina-e, lao soḍi weya-pu lamada ana wai aka! Ede-ra ntjambe kai ba ina-n: ai ana-e, na-dahu ade-ta lao soḍi doü aka, mai ka-ra ndede-n doü aka na-ntau ra wâra. Ntjambe kai ba ana-na: he ina-e, tabai tja-pu lao tabai-pu, nggâra na tarima-si, ruu labo sambeka ita, nggâra wati-s tarima-n, wati dja mpa ndai madja kai-ta, sâra waü-na doü mòne labo doü siwe.

Makento-pu ba ede, lao kai ina-na aka wai mantau ana siwe ede. Ede-ra ou ao kai ba wai ede. Ede-ra soḍi kai-na: au-tji habar, Ina la Ḍambe? Ntjambe kai ba wai ede:

mai kai ndai-ku mamai tjafi wombo, kili rafa, kau ba ada-m masasae ede. Ntjambe kai ba ompu ro wai: sa-kâli ade ndai ḍòho-m, sa-mpuru kâli tarima ba ndai-ku. Ede-ra ntjambe kai ba wai mantau ana mòne: kasi-ra ade-mu makaada weya ana-ku ede, nde pala ḍòḍo-ku tani ro neyo-n. Ntjambe kai ba wai mantau ana siwe: wati wâra kòne sa-balae tjoi waa-n, malai-na-sa sake mpa, tjoü-tjoü-ḍu makapòro, landa-ku. Ede-ra dula kai ḍi uma-n wai ede, na-karinga mena-ḍu ba waü-ra tarima ba doü siwe ro wati wâra tjoi waa-na kòne sa-balae. Ede-r nggâhi kai ba ana-na: lao tarima-pu, wai, nggâhi ede! Ede-ra lao kai-na wai ede: na-tarima mena-ḍu ra-parenta ndai-m ede, na-tundu kai-ḍu lipi, na-suu kai-ḍu tuta. Ede-ra ndadi kai-na parakâra soḍi angi ede. Ede-ra lao òto ra waa kai ana mòne wai ede aka uma riyana-n lao nggeè nuru. Makento-pu ba ede, riyana-n ake mbòto sâhe-na, ede-ra nggâhi kai ba riyana labo rido: ai ana-e, lao ngèna-pu sâhe aka doro! Ede-ra lao kai rido-n malao bali sâhe ḍi doro, kira-kira waü-ra loho, na-dula-ra rido aka-n ede, lao ḍi uma riyana-na. Ede-ra mbeï ao kai òha kai târe ra tonggo mantika-ntika. Saraa-raa hengga karombo, pala òha hiwa matjampo labo kuu, nira-pu uta-n oi mangge ra-ranu. Ede-ra ngâha kai ba rido-na ḍuwa pao, tolu pao, ede mpara tjumpu ngâha-n, rido-n akan de na-lao wâli-ra ngèna sâhe-na saraka-ra mbia ai, ampo na-dula, na-bali mena-ku sâhe-n, waa ḍi uma-n, lao kaluu mena-ku ḍi ade parangga-na. Nai siḍi ndede wâli rawi-na, lao waa-ku sâhe-n ḍi doro, loho, na-dula wâli-ra ngâha ḍi uma riyana-na, na mbeï wâli-ḍu òha kuu ro hiwa. Ede ntene mpa rawi-na wai ede mbeï-na ngâha rido-na. Makento mpara ba ede, na-raka mpara pidu nai, wati-ḍu waü-na siya ba rido ngâha òha kuu ro hiwa, oi mangge ndai uta-n, ede-ra hanta kai-na târe malabo tonggo ro pingga, lòo bate mena kai ba rido-n, na-waü-ḍu mbia sambara-mbura mena pingga ra mangko labo kapòro-na rido ede, nggâhi-na: rawi au matjilaka, wodja ro samba-n ndake, wâra patu doü mahompa ra maki mbeï-mu ngâha òha ro uta mandake pâhu ake? Ntjambe kai ba riyana-na ede: mu-kapòro-ro? Ntjambe kai ba rido-n: ku-kapòro waü-ni! Bune-tji da kapòro kai-ku labo mbeï-mu hòba kuu ro hiwa labo fâre-mu mawaü-ra bini pila-pila djompa? Ntjambe kai ba riyana-n: ai ake mu-kapòro pala! Ede-ra lèto kai, lao landa aka uma pà. Waü mpara ḍuwa nai tolu nai, na-ringa mpara habar ba ina-r ama-n ana-na waü-ḍu landa, ede-ra nangi kanggitja kai ina-na: ai ana-e, indo wâra nggâhi waü nahu, ta-ngupa-ku doü siwe makalai, nde pala wati ndede-n ba nggòmi, kapo ede ruu ra-tarima sarumbu-m, ana-e! Makento mpara ba ede, wâra ḍuwa nai tolu nai hela-na, ntika na-nggâhi wâli mpara ana ba wai maḍiwoha: lao soḍi wâli weya-pu lamada doü ra-soḍi ba sae-ku ede. Nggâhi kai ba ina-na: ai ana-e, ta-ngupa-ku mpa doü siwe makalai, na-landa wâli-ku nggòmi peya. Ntjambe kai ba ana-n: lao mpabuwa weya-pu lamada ḍi doü siwe ede, sae-ku ede ruu ndai-n, lamada ruu ndai-ku. Ndadi wati-ḍu lowa-na nggâhi ina-n ede. Ede-ra lao kai-na raka ina doü siwe ede, ede mpara nggâhi-na: nemba mbòto-mbòto-na ada-m maḍiwoha, kau-na mai wâli tjafi wombo, kili rafa. Ntjambe kai ba ina doü siwe ede labo saròme salaho-na: taho mpa-ni, nde pala bune santika ra-sake ede katjiya-ku, tjoü makapòro, landa-ku. Ntjambe kai ba wai ede: na-tarima-ku bune santika raa-sake ede. Ede-ra ndadi kai-na ro òto ro waa kai ana wai ede aka uma

riyana-na. Pala ba riyana-na na-kau wâli-ḍu ngèna sâhe, na-dula-si ngâha rido-na, na-mbeï-ḍu òha kuu ro hiwa, ede mpa mandai rawi-na wai ede, sa-nai-nai mbeï-na ngâha kuu ra hiwa. Wâra-pu ai sa-nai, waṭi-ḍa waü-na siya ngâha kuu ro hiwa, ede-ra tòku ro kapòro kai-na ro ia-r kamai-na riyana-na ede. Makento mpara ba ede, lèto ro landa wâli kai rido-n ede labo pà. Makento mpara ba ede, na-ringa wâli mpara ba ina ro ama doü mòne ede ana-na waü-ḍu landa wâli, ede-ra nangi wâli kai wai ede mantjewi-ntjewi ba supu ḍuwa-na ana-na saraa landa mena ba wai mantau ana siwe ede. Makento mpara ba ede, na-ntau wâli mpara neè ana-na maâri-âri pòda. Ede-ra nggâhi kai-na labo ina-na: e ina-e, lao soḍi wâli weya-pu lamada ana wai aka! Ntjambe kai ba ina-n: kangampu mbòto-mbòto, ana-e, lao-ta soḍi wâli doü ede, ntika na-landa karuu-ku nggòmi, mbòto-pu doü siwe makalai ḍi rasa ake neè lao soḍi-ta. Ntjambe kai ba ana-n: lao soḍi weya-pu doü siwe ede sa-waü-waü, ina-e, nggâra wati sara soḍi weya-ta doü siwe ede, ku-sambele-ku wòo-ku lamada. Ndadi wati-ḍu lowa-n nggâhi ina ro ama-n ede, ede-ra lao soḍi wâli kai-na ana wai, tarima ao wâli kai ba wai ede mandinga labo katjiya-na sake: tjoü makapòro, landa; lao òto ro waa wâli kai ana-n ede aka uma riyana-na. Makento ba ede, na-kau wâli-ra ngèna sâhe, na-dula-si ngâha, na-mbeï wâli-ḍu ngâha òha kuu ra hiwa. Ntika na-èda mpara pâhu òha mandede ede, ntika na-kananu mpa ba ade-na: ake pala rawi ndai daa waü-na siya ba sae ḍoho-ku ede. Ede mpara kamidi-na weki-n, wati ngawa-na ngâha, bonto-na târe ede, londo lao-na aka doro. Ede-ra nggâhi kai labo sa-mena-na doü makalai-lai mangèna sâhe: he kaman-e, mai ta-sambele-ku sâhe nahu ake, neè pòda ade-ku ngâha sâhe. Ede-ra lao waü ro sabenta-ḍu sâhe ede, ede mpara sambele kai-na, na-karaka-ḍu huri-na. Ede mpara tjuwa-tjuwa puru-na ba sa-mena-na weki-na, bè-ḍu da waü-na ngâha na-kau-ku lemba waa ḍi uma ndai ḍòho-na mandinga labo nggâhi-na: nai-sa, tjuwa-tjuwa waa ḍòho òha mangga sa-ponte kabaho, ta-sambele wâli-ku sâhe romba tuntu aka. Nggâhi kai ba tjina ḍòho-n ede: taho weki-n, kaman! Ede mpara tjuwa-tjuwa dula-n, waa-na sâhe-na ḍi uma-n, na kaluu-ḍu ḍi parangga-na. Ntika ba riyana mòne-na na-parèsa-ku sâhe-na ede, wati-ḍu wâra-na sa-buwa. Soḍi kai-na: bakai-ku sâhe ake sa-buwa? Ntjambe kai ba rido-na: ku-waü-ḍu sambele ngâha, ta-kapòro-ro? Ntjambe kai ba riyana-na: wati kapòro-ku, nde pala satoi ba lowa-mu sambele sâhe manae ede, mu-neè sara ngâha sâhe, sambele-pu matoi-toi-ni! Ntjambe kai ba rido-na: sâhe toi ake wati mpore-na, manae ede mampore, ta-kapòro-ro? Ntjambe kai ba riyana-na: wati kapòro. Bala mpara ai siḍi, lao bali kalòsa wâli kai sâhe; waa ḍi doro mandinga labo nggâhi didi wâli ba riyana-n: ai-na-ra sambele-mbele wâli-mu sâhe ake! Wati kòne ntjambe ba rido-na, ede mpara lao-na ḍi doro. Rongga-pu akadawa, na-tjuwa wâra mena-ra sa-mena-na iwa ḍòho-n mangèna sâhe. Ede mpara soḍi-na: wâra òha ra-waa ḍòho-mu-ro? Ntjambe kai ba iwa-na ḍòho: wâra òha sa-ponte kabaho sa-buwa doü. Ede-ra nggâhi kai-na: lao sambele-pu sâhe romba aka! Ede-ra lao sambele, tjuwa-tjuwa tòsi ro karaka, tjuwa-tjuwa sanggapi ro sudje-na ade ro lòko-na, ḍimpa ro talehi-na ro hii nonu ade-na mataho-taho manta ro mpore-na, na-tjuwa-tjuwa puru-ḍu di afi. Waü mpara mami, tjuwa-tjuwa hengga kai kabaho-na, ede mpara tjuwa-tjuwa ngâha-n mandinga labo nggâhi wâli-na rido ompu ede: wâra

òha sewi ta-wii wâli-ku, neè ngâha-ta ndâra sambia, ta-sambele wâli-ku sâhe nahu sa-buwa! Ntjambe kai ba iwa ḍòho-n: ai-na lalehe ade, kuru sumanga òha ake, kòne tolu kâli ngâha kai-ku mbòto-na! Ro nggâhi wâli kai rido ompu ede: wati neè-mu weli sâhe-ro, ku-mbeï mpa ntjera-ntjera tjoi-na. Ntjambe kai ba iwa ḍòho-n: neè weli sâhe, sa-bune-tji tjoi-na sa-buwa? Nggâhi kai-na: tjòla kai-pu pidu reya sa-buwa-buwa, nde ai-na tjòla kai-mu piti, tjòla kai-pu ringgi! Ede-ra sanggu mena kai ba iwa ḍòho-n; nai siḍi, sake-na, tjuwa-tjuwa waa mena masa weki-na mambòto ede. Waü mpara tjuwa-tjuwa ngâha-na, na-tjuwa-tjuwa maru-ra ḍi hawo hadju saraka mbia ai, ampo na-tjuwa-tjuwa kakente. Ede-ra nggâhi wâli kai ba rido ompu: lao sambele wâli-pu sâhe rangga meè aka! Ede-ra lao sambele ro karaka-na, na tjuwa-tjuwa puru wâli mpuḍu, bèbè-ḍu da waü-na ngâha na-kau-ḍu lemba, waa mena ḍi uma ḍòho-n. Ede-ra tjuwa dula kai-na ḍi uma-n, waa mena-ḍu sâhe-na labo tjuwa-tjuwa lemba-na hii ro pèke sâhe akan de. Rongga mpara ḍi uma-na, nggeè ao-ḍu ba riyana mòne-na ḍi ntjai parangga sâhe ede labo bila salaho-na. Ntika na-kura wâli mpara ḍuwa mbuwa sâhe ede. Ede-ra soḍi kai-na: bakai wâli-ku sâhe ake ḍuwa mbuwa? Ntjambe kai ba rido-na: ku-waü mpuḍu sambele ngâha, ta-kapòro-ro? Ntjambe kai ba riyana-na: wati kapòro-ku, nde pala hòba sâhe au maḍuwa-ḍuwa mbuwa sa-nai? Ntjambe kai ba rido-n: bune-ku da ḍuwa mbuwa kai-na sa-nai labo mbòto weki lamada ḍòho mangâha! Ntjambe kai ba riyana-n: lao sambele ro ngâha-pu sâhe ndoi ndai-mu maupa mbuwa lima mbuwa sa-nai! Nggâhi kai ba rido-na: kombi ta-kapòro labo lamada ba sambele weya-ku sâhe-ta? Ntjambe kai ba riyana-na: wati kapòro-ku. Ede mpara tjuwa dula mena ḍi uma-na Nggâhi kai-na labo rido-na: ai ana-e, ai-na-ra sambele wâli sâhe, mai ka-ra ndede-n na-ḍeni mpara rawi ro lao-ta ake. Ntjambe kai ba rido-na: wati-ḍu sambele-ku, ama-e! Makento mpara ba ede, waü mpuḍu bala ai, na-lao bali kalòsa wâli-ḍu sâhe-na. waa ḍi doro, raka di doro, ntika na-èda mpara lènga ḍòho-na manâha-nâha mbòto, mangèna sâhe, matjuwa-tjuwa waa mena òha kai ponte kabaho. Ede-ra nggâhi kai ba rido ompu aka-n de: lao sambele-pu sâhe aka ḍuwa mbuwa, mai ka-ra ndede-n weki ita ke na-mbòto ro mandede wâli sâhe mambui-pu ede tjòla ḍòho-pu kai mapidu reya sa-buwa. Ede-ra tjuwa tjòla mena kai-na sâhe ede, na-mpoi saraa sâhe mawâra ede, ndadi tjoi-na na-tarima mena-ḍu ringgi ntjau. Ede-ra sambele kai-n ḍuwa mbuwa, karaka ro puru kai-na ro tjuwa-tjuwa ngâha kai-na sa-mena-mena-na weki-na mawâra ede. Waü mpara ngâha, tjuwa-tjuwa hâri lalòne kai-na, kambata ro paiya kai-na, waü mpuḍu tjuwa-tjuwa kaḍihi-na ade-n, ede mpara tjuwa-tjuwa maru kagòro-n. Makento mpara ba ede, raka-ḍu wakatu loho, tjuwa bòla mena kai-na, na-lao-ra ndeu ḍi sori, oi ḍi sori ede na-ḍeï labo-ku nowa katjiri-na. Ede mpara tjuwa-tjuwa babu kantara-ntuu kai-na, waü mpara ndeu, tjuwa dula mena kai ḍi uma-na; rido ompu aka-n ede na-dula dja-ra ḍi uma riyana-na. Ede-ra mbeï ao kai òha ba riyana siwe-na. Ntika na-èda mpara pâhu òha mantjewi-ntjewi wâli da bae-na, ede mpara tjoro-tjoro ngâha kai-na ba rido-n, na-paki-ku awa dana neè ngâha ba djanga sarunde-na, ndadi na-mpoi òha ḍi ade karombo ede, Ede mpara nòno-na, waü mpara ede, na-ḍòḍo-ra labo riyana-na. Nggâhi kai ba riyana-na: taho-ra lao-mu, djaga ro sandaka

kataho-taho-pu sâhe-mu ede! Ntjambe kai ba rido-n: iyo ita! Ede mpara lao-n ḍi uma ndai-na, raka-pu ḍi uma-na, ou mena kai ina ro ama-na, mbeï mena kai-na ringgi sa-putu nae. Nggâhi kai ba ina ra ama-na: ai ana-e, ra-bakai raka kai-mu ringgi mambòto ndake lalo? Ntjambe kai ba ana-na: midi-midi romo-ra, ina-e, kamòtji-pu ringgi ake, ede pâhu kuwasa-na ruma Allahu ta'âla, waü-ḍu rugi ta-laba dja-ra. Makento mpara ba ede, na-raka-ra mbia ai, ede-ra lao kai-na ḍi uma riyana-na, wati-ḍu wâra sâhe ndai bali-na. Soḍi kai ba riyana-na: bakai mena-ku sâhe-mu ede, neè da wâra kai èda-ku, kòne sa-buwa? Ntjambe kai ba rido-na: ku-waü mena-ra landa. Nggâhi kai ba riyana-na ede: ba bau neè lao landa turu karawi kai-mu, sâhe pasaka nggòmi-ro, neè lao landa mena kai-m? Ntjambe kai ba rido-na: tjaû-tjaû-ku-ni, sareè-pu ku-landa; mu-kaporo-ro ba supu landa kampoi weya sâhe-mu ede? Ntjambe kai ba riyana-na: wati disa kapòro, ana-e! Ede mpara dula-na riyana-na ede ḍi uma sama-sama labo rido-na, ede-ra karinga kai ba ompu wai ede: bune santika sâhe-ta, wai-e, na waü mpuḍu mpoi, wâra mpara ndai sambele ngâha-na, wâra mpa ndai landa-na ba rido-mu. Ede mpara lòsa kai-na âri luwa wai aka-n de, malao raka rido-n, ede-ra ia kai-na rido-n ede: matongge ba doü, matòta kamubu ba doü bune santika nae sepi, sâhe ndoi ama-mu-ro, sâhe ndoi ina-mu ro, neè kuwasa sabe ra neè kai-mu sâhe nahu ede? Ntjambe kai ba rido-na: tjaû-tjaû-ku-ni, sareè-pu ku-landa, mu-kapòro-ro? Ntjambe kai ba wai-na: wati kapòro-ku-ni, nde pala ai ake ta-mpeè ro ntjòki-ra ba da wâra sâhe ndai rawi kai-ta, maai ake nai-s siḍi lao tja-pu kanira toi lewi-ta, na-waü-ra ipi lalo saki-na! Ntjambe kai ba rido-na: taho mpa-ni. Makento ba ede, wakatu subu nae, ede mpara lao kai rido-n aka lewi, ede-ra ponggo bòo mena kai-na fuu aduriya, fuu nangga, fuu nenggi, fuu suntu, fuu intji, fuu dungga nae, fuu kalo manda, kalo piri, kalo Gowa, kalo mada donggo, fuu òo, fuu niu, fuu taa, fuu kòlo, fuu karara, raso mena mbòo-na, na-waü-ra kamparumpa kantaru-ntoü eli mbòo-na, na-pule saraa fuu hadju ḍi ade lewi riyana-n ede. Ntika na-ringa mpuḍu ba riyana-n eli mbòo hadju makantaru-ntoü ndede lalo ede, nggâhi kai ba wai: e ompu-e, eli au-tji mawaü kantaru-ntoü ro mabarubapa ndede lalo aka lewi aka, lao tiyo tja-pu! Ede-ra lao tiyo kai-na ba ompu ede, raka-pu ḍi lewi, na-èda-ku na-waü-ra kalau saraa fuu hadju mambòto ede. Ede-ra nggâhi kai ba ompu: rawi au malako ndede, bune mpara pâhu-n lewi mawaü-ra ndake pâhu-na ake? Ntjihi-ndai-na nggòmi ake pala bia weya-ku tuta-mu! Ntjambe kai ba rido-na: tabai tja-pu pala, ampo-sa sanuru nggòmi ḍòho mambeï parenta kau bòo kanira mena lewi ake, maai ake mu-kapòro-ro? Ntjambe kai ba riyana-na: wati disa-ku kapòro, nde pala bune mpara pâhu-na lewi na-waü-ra kalau tada mena kòne langi? Ede mpara dula-na ompu ede, lao karinga-ḍu wai: ai wai-e, na waü-ḍu pule saraa lewi-ta aka, wati-ḍu wâra-na kòne sa-mpuu fuu hadju, raso mena mbòo mbali-elo-na ro mbâru-mbanta-na ra-boo ba rido-mu. Ringa kai ba wai, ede mpara ia ro baa-na ro nangi kanggitja ro kanggio-na ba ringa lewi-na waü mena-ḍu mpoi fuu hadju-na. Makento mpara ba ede, na dula dja-ra rido-na ede ḍi uma. Ede-ra nggâhi kapòro wâli kai ba riyana siwe-na. Nggâhi kai ba rido-na: mu-kapòro-ro, wai? Ntjambe kai ba wai: wati kapòro-ku, ana, nde pala ai ake taho-ra dula-mu aka uma ro saladja-mu. Nggâhi kai

ba rido-na: wati neè-ku dula, nggâra wati sara dula sama-ku labo ana siwe-mu, ku-hade kampoi-ku ba nahu. Nggâhi kai ba wai labo ompu: taho-ra ba mbeï-ta ana-ta ake. Nggâhi kai ba ompu: tjaû-tjaû nggòmi, mu-neè sara mbeï, sareè-pu mbeï-mu. Ede-ra kau-na ana siwe-na ede lao batu doü sodi-n aka uma-na. Rongga-pu di uma-na, èda kai ba ina ro ama-na na-waü-ra mai, waa doü sodi-na di uma-na, sodi kai ba ina ro ama-na: au supu-na neè èda kai-mu mai ndake dòho. Ede-ra ntjambe kai ba ana-na, na-nuntu weya-du watu tampuu waü-na, mbeï ba riyana-na ngâha òha kuu ra hiwa malao lalo sambele ro landa-na sâhe ro kau-na kanira lewi: ede-ra waü-ku kanira weya, ede-ra katèsa-kai-na nami dòho ake! Maai ake lao weha weya-pu tjèpe lebe ro doü matuwa-tuwa duwa ra tolu-na ndai makanika lamada dòho ake! Ede-ra ou kai tjèpe lebe ro doü matuwa-tuwa kanika kai siya. Makento mpara ba ede, na-lao weli ro kalòsa wâli-du sae-na duwa-na raa-landa ba wai riyana-n ede ba supu ra-kapòro-na, ede-ra tjòla kai-na labo doü maraweli-n makai masa ra-tjoi sâhe aka-n ede. Mai tjitjompe, lao galu-ku dana tjompo. Ede-ra tjumpu-na.

Mpâma la Bango.

Wâra-wâra ruwa-n la Bango, na-nggâhi labo ina-n: ai ina-e, lao sodi weya-pu nahu ana wai aka! Ntjambe kai ba ina-na: ai ana-e, na-dahu ade-ta lao di doü aka, mai ka-ra ndede-na doü aka na-ntau ra wâra. Nggâhi kai ba la Bango: tabai-bai-pu lao, ina-e, simpa-simpa wâra kasi ade-na ompu ro wai ede labo ita dòho, ndede waü-ku sâra-na doü mòne labo doü siwe. Makento mpara ba ede, lao kai-na wai ede aka ina doü siwe ede, raka mpara di uma-na doü siwe ede, ou kai ba wai, kau dòho, na-sodi-du: au kombi habar mai kai wai ake? Ntjambe kai-na: iyo, habar taho, nemba mbòlo-mbòlo-na ada-mu la Bango, kau-na mai tjafi wombo, kili rafa. Ntjambe kai ba ompu ro wai: taho weki-na, ndonta-ra bune santika la Bango, kòne bune santika lako sa-dompo ro wawi sa-dompo na-mai tiri weya-si tada-ku, ede-ra ruu-na ana-ku ede. Ede-ra tarima kai-na la Bango, ede mpara dula kai-na di uma-na wai ede, na-karinga-du ompu ro la Bango ba waü-ra kasi ade doü matarima-na, ede-ra-pehe kai la Bango: he ana-e, na-mbòto sâra-na ro lampa rawi-na doü masodi siwe, nggâra mu-èda-si riyana mòne-mu ro riyana siwe-mu madòho, ai-na lampa rumpa-mu ro kataho-pu tembe-mu ro babu-pu weri-mu, ai-na simbi lombo ro au-au-du rawi ai-na ngèna kau ro rundu ro mandede wâli mpa, mu-lao sara weha hadju kaa, dompo kasama dampa-ku, ampo mu-pète kataho-ku, ampo mu-lemba-ku, nggâra mu-raka sara uma lòo kanâri-nâri-pu, ndede-ku sâra-na doü masodi siwe. Ntjambe kai ba la Bango: taho, ina-e. ai-na lalehe ade-mu! Makento mpara ba ede, lao-na waa ro òto la Bango di uma riyana-na malao nggeè nuru, ede mpara nggeè la Bango. Wâra-ra upa nai lima nai, nggâhi-ra riyana-na: ai ana-e, lao toi-ra weha hadju kaa! Ede mpara lao-na, raka-pu di doro, ede-ra weha kai-na hadju sa-mpuu mawaü-ra made mbangga, ede mpara tundu kai-na labo fuu-fuu-n labo sanga-sanga-n labo amu-amu-n,

waa-na aka uma riyana-na. Rongga-pu ḍi uma-na, lòo bate kai-na badju ede, kakente mena-ra ade-na riyana mòne ro riyana siwe-na, maringa eli badju makabapa ra-lòo bate ba la Bango. Nggâhi kai ba riyana-na: doü wodja ro samba-n pala ake! Bune-ku pâhu-na tundu mbanta kai-na badju malabo amu ro sanga-n ake? Nde pala nggâhi karuru mpa ndai-na labo wai. Ede mpara neè-na la Bango èse uma, ede-ra hanta weya kai òha ba riyana siwe-na, ede-ra ngâha kai ba la Bango, na-mpoi mena òha sa-karombo nae labo tambètja sa-karaku. Waü mpara tjumpu ngâha, ntika na-mai mpara ura manae. Nggâhi kai ba riyana-na: ai ana-e, neè ntjimbi-ntjimbi tja-pu ati uma-ta ake, na-waü-ra ipi lèngi-na, ede-ra neè kai-na la Bango èse tadja, kataho mena kai-na ḍi bè-ḍu malèngi-lèngi. Makento mpara ba ede, na-dòdo tja-awa-ku, na-èda-ku doü soḍi-na wunga bore-na loi, na-kanteya mena labo lawili-wili-na. Makento mpara ba ede rai londo kai la Bango, lao aka uma ndai-na, na-nggâhi labo ina-na: hai ina-e, doü matuwa tjilaka pòda nggòmi ake! Ba bau-si da ila toi kai-mu isi mada-m labo doü siwe aka? Ntjambe kai ba ina-na: ba bau-si neè nggâhi ndede kai-mu. Nggâhi kai ba la Bango: »ba bau, ba bau" nggâhi nggòmi, wati ila-mu isi mada-mu, doü mampòso barakamate ḍuwa mbuwa waü manggeè ndenta ḍi lawili-na, bune santika nae tjanggi nae-na sa-buwa-buwa! Ntjambe kai ba ina-na: e tjilaka Bango-e, mampula kagòko, lai-na mpòso barakamate ede, ede-ra tangâra kai susu-ku ngâra-na, na-ndede mena nami siwe. Ntjambe kai ba la Bango: lao kawei-pu ba ndai-mu, ina-e, wati tjaû-ku ba nahu doü mawaü-ra mbâra-mbuntu lawili ndede-n. Ntjambe ka ba ina-na: sareè-pu, wati sara tjaû-m, lao-ra ngupa ba ndai-mu doü siwe mataho: Ntjambe kai ba la Bango: iyo-ra, ku-lao ngupa-ku ba ndai-ku, nde pala doü siwe mabune-tji ndai ngupa? Nggâhi kai ba ina-na: ngupa-pu doü siwe mamidi ro maü. Ede-ra lao kai-na la Bango ngupa doü siwe. Sabune-bune-ḍu ntoi lampa-na ede, ntika na-èda mpara doü siwe mawaü-ra made sambanta ḍi woha ntjai, ede-ra lao raka kai ba la Bango. Kananu ade-na: ake-ku ngau-na doü siwe mamidi ra maü nggâhi ba ina-ku aka-n de. Ede mpara tundu mbanta kai ba la Bango, waa-na aka uma-na, na-lao tòho lalo-ku ḍi ade bili-na, ede-ra waa kai-na nuntu ro hâri lalòne ro koi kai-na ba la Bango. Makento mpara ba ede, na-ringa mpa ba ina-na hâri ro lalòne la Bango ḍi ade bili-na, ede-ra luu tiyo kai ba ina-na. Ntika na-èda mpuḍu timba manusiya, nggâhi kai ba ina-na: hai tjilaka Bango-e, mampula sampake, wâra patu-tji mai waa kai-mu timba manusiya ake? Lao waa kadula-pu doü mamade ake! Ede-ra ntjambe kai-na ba la Bango: ede raa-sanuru nggòmi makau ngupa doü mamidi ro maü, ake na-waü-ḍu wâra doü siwe mamidi ra maü, mu-kau-ku lao kadula wâli! Ede doü mabune pòda-tji ndai ngupa? Ntjambe kai ba ina-na: ngupa-pu doü, makambera ro makatjâru! Ede mpara lao tundu kadula wâli kai ba la Bango timba aka-n de, kadula-ḍu ḍi hiḍi-na. Makento mpara ba ede, lao ngupa wâli kai-na doü siwe makambera ro makatjâru, wati-pu sabune lampa-na, ntika na-èda mpuḍu doü mamade wâli waü-ra anga asa-n, kadora mada-n. Nggâhi kai ba la Bango: he amantjawa-e, ntoi waü-ḍu kau-na ngupa ba ina-ku doü makambera ro katjâru, ampo ake ntumbu labo-ku, mai-ra ku-tundu-ku waa ḍi uma-ku. Ede mpara tundu mbanta wâli kai-na timba ede, na-waa-ḍu ḍi uma-na, rongga-pu ḍi uma-na, ede-ra lèto ro

baba kai ḍi rii woha-na, ede-ra waa kai-na hâri lalòne ba la Bango. Makento mpara ba ede, ntika na-iyu mpuḍu woü mbai, ede-ra luu tiyo kai ba ina-na, na-èda-ḍu timba manusiya raa-lèto ro pète ḍi rii woha ba la Bango. Nggâhi kai ba ina-na: e Bango-e, matongge ba doü-e, mampula sampake, wâra-tji patu mai waa kai-mu ḍi uma doü mawaü-ra mbai katinti ndake? Lao paki-pu ro lao ngguḍa-pu! Ntjambe kai ba la Bango: doü matuwa tjilaka pòda pala ake, sa-mena-mena-na raa-rawi nahu wati wâra-na mantjihi! Ede-ra lao waa kai ba la Bango ro ngguḍa-na doü ede. Makento mpara ba ede dula kai-na ḍi uma-na. Ntika na-pòtju mpara wai ede, ede mpara nggâhi ba la Bango: na-waü-ra mbai wai ake! Ede mpara randa-na: mai lao ngguḍa-ku wai ake, na-waü-ra mbai woü-na ake! Ntjambe kai ba wai: e Bango, matongge ba doü-e, wati-pu made-ku nahu! Nde pala ba la Bango na-randa mpabuwa-ku wai ede ba waü-ra mbai-na, raka mpara ḍi sera, ḍiki waü kai-na wai ede kai ai humpa, ede-ra ngâri weya kai-na rade-n, waü mpara tjumpu, randa kaluu kai-na wai ede, na-umbu-ḍu ḍi ade rade-na. Makento mpara ba ede, dula kai-na la Bango aka uma-na, pòtju wâli-ra ama-na. Nggâhi kai la Bango: ina ruma-e, na-waü-ra mbai wâli ama-ku ake, taho-ra ba lao-ku ḍiḍi wâli. Ede-ra lao randa sipasau kai-na ama-na: ai Bango-e, wati-pu made-ku nahu ake, woü mbai pòtju-ku nèe iyu ba nggòmi ede. Nggahi kai ba la Bango: pòtju au-tji, ra-nggâhi ba ina-ku, na-waü sara mbai, ede lao umbu-ku. Ede-ra umbu wâli kai-na. Makento mpara ba ede, na-pòtju wâli mpara ndai-na, ede-ra nggâhi kai-na ba la Bango: toba-toba, waü-ḍu mbai wâli ndai-ku ake! Ede-ra ngâri wâli kai-na dana, waü mpara ḍeï kira-kira hampa wòo-na, ede mpara londo baboe kai ndai-na, na-umbu-ḍu weki-na hampa wòo-na. Makento ba ede, raka mpuḍu ba ai mangaḍi, wâra doü mampanga ḍuwa-na maneè lao mpanga, ede-ra lampa kai-na watu ede. Ntika na-hina-ḍu rempa weya tuta-na la Bango. Nggâhi kai la Bango: iḍa, tjoü-tji malampa rumpa weya koha tuta doü ake? Ntjambe kai ba doü mpanga ede: tjoü-tji akẹ? Nggâhi kai la Bango: nahu la Bango, ku-waü-ra mbai, ede ndai umbu kai weki-ku ake. Nggâhi kai ba doü mpanga: mu-turu karawi-ku nggòmi ba lowa-mu umbu samori weki-mu, mai-ra ta-lao kuḍu mpanga labo nahu! Nggâhi kai ba la Bango: taho weki-na, nde pala heè ro hanta waü-pu nahu ake! Ede-ra heè ro hanta kai ba doü mpanga ede, ede-ra lao kai-na mpanga tolu-tolu-n ede. Raka mpa ḍi uma doü, nggâhi kai doü mpanga ede; ndake-ku, Bango-e, nggòmi maneè èse uma, nami ḍuwa neè maao-na watu awa. Nggâhi kai ba la Bango: taho mpa-ni, nde pala au-tji ndai weha? Nggâhi kai ba doü mpanga ede: weha-pu, wâra-si iyu-mu matani-tani! Ede-ra neè kai la Bango, lao hanta rero kai-na isi uma doü ede. Ntika na-hina-ḍu hanta wadu riha: ake-ku, ngau-na, kau-na weha matani-tani. Ede-ra tundu mena kai ba la Bango, nggâhi kai-na: ake, ròtji toi, ao-pu, tani pòda, ake! Ede-ra ao kai ba doü mpanga ede, na-èda-ku pala wadu, ede mpara paki-na: he Bango-e, ndai au-mu kalondo kai-mu wadu riha doü ake? Nggâhi kai ba la Bango: ede-ra nggâhi nggòmi ḍòho mpa makau weha kaḍale matani-tani, indo kapo ai ake mabune wâli-tji ndai weha? Ntjambe kai ba doü mpanga ede: he tjilaka Bango-e, ai-na nggâhi kanae-nae lalo-mu, na-bòla doü mantau uma peya ede, lao-ra tiyo, wâra-si èda-mu mabura-bura maneyo

ede, weha waa kalondo-pu! Ede-ra lao wâli kai la Bango maḍaro rero. Ntika na-hina-ḍu ḍaro kula, ede mpara hanta-na, ntika na-hengga mpara, na-èda-ku na-waü-ra bura-bara, nggâhi kai ba la Bango: ake-ku, kira-ku, raa-nggâhi-na mabura-bura aka-n de. Ede-ra pohu waa kai-na. Raka mpuḍu ḍi ntjai, nggâhi kai ba la Bango: ake ao ròtji-pu, ake! Ede-ra ao kai ba doü mampanga ede. Ntika na-èda mpara kula na-waü-ra bini ba wolo mawaü-ra meda, nggâhi kai ba doü mpanga: he tjilaka Bango-e, ba ndadi au kai-mu wunta ro wolo neè-na medi ba wai mantau uma ake? Nggâhi kai ba la Bango: ede mbeï ngowa katupa-tupa ro kantiri-ntiri-pu nahu, au pòda-tji ndai weha? Ntjambe kai ba doü mpanga: he tjilaka mampula-e, weha-pu wâra-si èda-mu makala-kala ngganga ede! Ede-ra lao kai-na ḍaro rero, wati wâra èda-na makala ngganga, ede-ra londo kai-na awa santjaka riha. Ntika na-èda mpuḍu kaleya-leya-na afi ra-umbu ba doü ḍi riha, ede-ra lao raka kai-na ro keha kai-na afi ede, na-gendo mena-ḍu kamaa afi ede ḍi ade tembe-na sa-ponte nae. Ede-ra lao kai-na, pala tembe-na ede ngâha-ra ba afi, mabu kai-na kamaa ede watu tembe-na, sa-kâli-kâli mabu kamaa, nggâhi-ra la Bango »ede awa-ḍu sa-kabore", sa-nâru ntjai dja nggâhi la Bango »ede-i awa-ḍu sa-kabore". Makento mpara ba ede, na-kakente-ra doü mantau uma, na-ringa-ḍu nggâhi doü »ede awa-ḍu sa-kabore", ede-ra katjoü ro soḍi kai ba doü mantau uma: tjoü-tji ede? Ntjambe kai-na: nahu la Bango. Nggâhi kai doü mantau uma: au-tji rawi-mu mai ḍi uma nahu labo ai mangaḍi ro ai marindi? Ntjambe kai ba la Bango: nahu ku-mai mpanga. Ringa ba doü labo-na mampanga aka-n de waü-ḍu kakente doü mantau uma, ede mpara tjuwa rai mena-na, ndadi la Bango wâra èse uma doü ede. Ede-ra kaa kai-na ilo ba doü mantau uma ede, nggâhi kai-na labo la Bango: au-tji ra-mpanga-mu? Ntjambe kai ba la Bango: tampuu-mpuu-na na-nggâhi-ku ba iwa-ku »ḍaro-pu wâra-sa matani-tani", ede-ra ḍaro rero kai ba nahu, raka-ku matani, lao mbeï kai ba nahu, ntika na-paki ao-ku, na-nggàhi-ku »ndadi au kai-mu wadu riha ake, lao weha-pu mabura-bura ro maneyo-neyo"; ede-ra lao ḍaro rero wâli kai ba nahu, ede-ra hina hanta kai-ku maneyo, ḍonggo ro mbeï kai-ku; ntika na-nggâhi wâli-ku »ba ndadi au-mu weha kai-m wunta ro wolo ḍi ade kula ro tewu wai ake, lao weha-pu makala-kala ngganga"; ede-ra ḍaro rero wâli kai ba nahu, lao lalo awa riha, ku-èda-ḍu makala ngganga, ede-ra gendo saraa kai ba nahu; ntika na-mabu tambara-mbuwa mpa sa-kabore-bore sa-nâru-nâru ntjai, na-waü-ra iha mena kòne tembe-ku. Ndadi sa-mena-na doü mantau uma maringa-na nggâhi la Bango, wati-ḍu wâra kapòro-na, malai-na-sa tjuwa-tjuwa hâri linti maringa weya rawi la Bango mampanga. Ede-ra nggâhi kai ba doü mantau uma: ai Bango-e, ede-ra lao-mu mpanga, mai-ra ta-nggeè sama-ku labo nahu! Nggâhi kai la Bango: taho weki-na. Ede-ra nggeè sama-sama kai-na labo la Bango. Ntika na-èda mpuḍu parange la Bango na-kou ra romo, ede-ra tjaû ro imbi kai ade ba doü mantau uma ede. Makento mpara ba ede, doü mantau uma ede na-neè lao ngguḍa oma-na, nggâhi kai-na labo la Bango: e Bango-e, nami ḍòho ake neè lao ngguḍa oma, sandaka-pu uma ba nggòmi ro ndede wâli bune santika âri-mu la Keu ake loru kataho-taho-pu, na-raka sara djangka ndeu-na, kandeu-pu, nde pala ai-na kandeu kai oi busi, karana-rana toi-pu oi! Nggâhi kai ba la Bango:

taho weki-na. Ede-ra tjuwa lao mena kai-na ḍi oma-na. Makento mpara ba ede, raka-pu djangka ndeu-na, ede-ra lao kai-na kapana oi, waü-ra taho mbobo-na, na-ura kai-ḍu katowa ra-mbale kandeu kai la Keu ede, waü mpuḍu ede, lao weha kai-na la Keu, ede mpara lao kandeu-na, na-tjompo saraa-ku ḍi oi mapana ḍi ade katowa ede. Makento mpara ba ede, made kai ana doü ede, na-waü-ra talòlo mena huri-na, ḍuwa kâli tolu kâli tjompo-na ḍi ade katowa, ede mpara weha-na tembe ponte ra kataho kai ana doü ede, na-wii wâli-ra ḍi ade padjo-na. Makento mpara ba ede, na-dula mena-ra ina ro ama-n la Keu ede, na-soḍi-ḍu la Bango: waü-ḍu kandeu-mu-ro âri-mu aka-n ede? Nggâhi kai la Bango: waü-ḍu kandeu ba nahu kai oi pana, nde na-tjâru malai-ku iyu-na maru-na aka-n de mpa, saraka ake wati kakente-kente-na. Ede-ra lao tiyo kai ba ina-na ba neè-na mbeï susu. Ntika na-èda mpuḍu ana-na ede na-waü-ra bura kalasa ba supu ròtjo tandamba huri-na, na-waü-ra made, ede mpara nangi kanggitja ro kanggio kai ina ro ama-na ba èda-n ana-na waü-ra made. Ede-ra lao lambo ro pala kai-na ro katèsa-na la Bango, wati-ḍu kau-na nggeè ḍi uma. Ede-ra londo rai kai la Bango, lao pèso weki-na. Ede-ra umbu ro kataho kai ana-na ede. Ede mpara tjumpu-na.

Mpâma sâhe.

Wâra-wâra ruwa-n wâra sa-buwa sâhe na-waü-ra mpèke bange pòda-pòda. Makento mpara ba ede, na-èda mpara angi-na labo Ama Metjo. Nggâhi kai ba Ama Metjo: e Ama Seho-e, ba bau-si, nggòmi, waü-ra mpèke ndake lalo kai-mu? Ntjambe kai ba Ama Seho: ai Ama Metjo-e, bune-ku da mpèke kai nahu labo ngâha-ku wati romo ntjihi-na. Nggâhi kai ba Ama Metjo: mu-ngawa-si sake labo nahu, nahu masanggu-na kampore. Nggâhi kai ba Ama Seho: au-tji pâhu-na sake ede? Nggâhi kai ba Ama Metjo: nggâra mu-waü-si mpore, ku-ngâha weya-ku ade-mu. Nggâhi kai ba Ama Seho: taho weki-na. Nggâhi kai ba Ama Metjo: nggâra ndede sara, mai-ra lao batu-pu nahu! Ede-ra lampa batu kai ba Ama Seho, raka mpuḍu ḍi lewi doü manggâri pòda-pòda, ede-ra luu kai-na ḍi ade lewi ede, na-kau-ḍu ngâha mena Ama Seho isi lewi doü ede, na-tonggu-ḍu ba ndai Ama Metjo. Makento mpara ba ede, na-mai mpara doü mantau lewi ede, ntika na-èda mpuḍu Ama Seho na-waü-ra ngâha kapule mena isi lewi ede, ede-ra lao weha kai-na ba doü mantau lewi ede hadju wâra sa-ndupa nâru-n, nae-na bune santika antju· Ede-ra luu kai-na, na-neè-ku lao pala Ama Seho, na-ḍeni mpara ḍi Ama Seho, ntika na-èda-ḍu Ama Metjo na-waü-ra anga asa-n, kadora mada-n, nggâhi kai ba doü mantau lewi ede: he wodja ra samba-n-e! Ede mpara rai lòsa-na watu lewi ede, wati-ḍu disa-na kòne tjetji lewi-na ede. Ndadi Ama Seho na-taho mpara ade-na ngâha, tòko masambia-mbia ai; na-raso taho isi lewi doü ede. Ede mpa ndai rawi-na Ama Metjo labo Ama Seho, ḍi bè-ḍu lewi ro nggâro doü manggâri-nggâri, edeḍeï-ra waa kai-na Ama Seho. Makento mpara ba ede, wati-pu sabune ntoi-na, ede-ra mpore kai-na, bune kapenta kontu-na Ama

Seho ede. Nggâhi kai ba Ama Metjo: he Ama Seho-e, mu-waü-ra mpore, èda ba nahu, nggòmi ake, maai ake mbui-pu kawâra-mu-ro raa-sake-mu? Ntjambe kai ba Ama Seho: iyo, ku-kawâra-ku bune santika raa-sake-ku. Nggâhi kai ba Ama Metjo: maai ake ku-neè-ra ngâha weya ade Ama Seho ede. Ntjambe kai ba Ama Seho: taho weki-na, nde pala ku-raho toi tempo saraka nai sidi. Nggâhi kai Ama Metjo: taho weki-na. Ede-ra diki kai Ama Seho ai mangadi ede, nde pala wati-du wâra romo midi ro sana ro taho ade-na sa bala ai ede, ntika wakatu subu nae, na-rai wento kaipi-ra weki-na, ede-ra mbisa taratòbo kai ai pangaro raa-diki kai ba Ama Metjo. Ede-ra rai kai-na sa-wale-wale ade-na, rai lao di ntiri, na-lao raka-ku sangadji bada. Rongga-pu akadawa, nggâhi kai-na: e Ama Bedo-e, horu toi-pu nahu ake, na neè-ku ngâha weya ade-ku ba Ama Metjo! Nggâhi kai ba Ama Bedo: au-tji supu-na neè ngâha kai-na nggòmi? Ede-ra nuntu weya kai-na watu tampuu-mpuu-na ra-sake ro kampore ba Ama Metjo. Waü mpudu ringa ba Ama Bedo: wati disa-ku inga ro horu nggòmi, mai ka-ra ndede-n ndai nggòmi waü mantjâra, kapo ai ake tabai-bai tja-pu lao raka Ama Gedjo, da sumpu dana ka-ku ngeè kai-na. Ede-ra rai wâli kai-na, lao da. Makento mpara ba ede, lao tiyo ba Ama Metjo, wati-du wâra-na Ama Seho aka hidi-n saraka waü-ra bisa ai pangaro ra-diki kai-na. Ede-ra lao fou batu kai-na raa edi Ama Seho ede, malao lalo aka nggeè kai Ama Bedo. Ede-ra sodi kai ba Ama Metjo: ai Ama Bedo-e, wati wâra èda-mu Ama Seho aka-n ede? Ntjambe kai ba Ama Bedo: wâra mai raka-na nahu, na-mai raho horu weki-na ba supu neè ngâha weya ade-na ba nggòmi, nde pala ba nahu wati disa-ku inga ro horu, mai-ka-ra ndede-n ntjâra waü ndai-na; maai ake na-waü-ra lao raka wâli Ama Gedjo-ku nggâhi-na. da sumpu dana-ku nggeè kai-na, lao batu ròtji-pu akadawa! Ede-ra lao kai Ama Metjo. Ndonta wâli-du Ama Seho, na-raka-du di Ama Gedjo. Nggâhi kai ba Ama Gedjo: e Ama Seho-e, au-tji lalehe-mu nggòmi ake, na-waü-ra ndeu saraa ba howi sarumbu-m ake? Ntjambe kai ba Ama Seho: ai Ama Gedjo-e, inga sa-waü-waü-pu nahu, nggâra wati sara kasi ade nggòmi, wati-du sâla-sâla-na made nahu ai-nai-n ake. Nggâhi kai ba Ama Gedjo: au-tji lampa rawi nggòmi? Nggâhi kai ba Ama Seho: nahu neè ngâha ba Ama Metjo ade-ku. Nggâhi kai ba Ama Gedjo: au-tji supu-na? Ndadi na-nuntu weya kai-du sa-mena-na raa-lampa rawi-n labo Ama Metjo. Nggâhi kai ba Ama Gedjo: e Ama Seho-e, wati disa-k inga ba nahu, lao raka tabai tja-pu Ama Barewo, do sumpu dana-ku nggeè kai-na. Ede-ra wâri wâli kai-na weki-na, rai lao do ntjau-ntjau, malao raka Ama Barewo. Ndonta wâli-du Ama Metjo aka-n ede, na-raka-du di hidi Ama Gedjo, ede-ra sodi kai-na: wati wâra èda-mu Ama Seho aka-n ede? Ntjambe kai ba Ama Gedjo: wâra ampo-ya aka-n ede, na-mai raka-ku nahu, na-raho-ku inga labo- nahu ba supu neè ngâha ba nggòmi, nde pala nahu wati disa-ku horu ro inga siya, mai ka-ra ndede-n ntjâra waü ndai-na; maai ake na-waü-ra rai raka Ama Barewo, do sumpu dana ka-ku nggeè kai-na. Ede-ra rai batu wâli kai-na ba Ama Metjo. Ndonta wâli Ama Seho aka-n ede, raka-du di Ama Barewo, ede-ra nggâhi kai-na: inga tòpo toi-pu nahu ake, ku-made-ra, wati sara kasi ade nggòmi, na-hade-du ba Ama Metjo. Nggâhi kai ba Ama Barewo: au-tji raa-ntjâra-mu? Nggâhi kai ba Ama Seho tampuu lampa rawi saraka

tjumpu-kai-na parakâra-na labo Ama Metjo. Nggâhi kai ba Ama Barewo: nggâra na-ndede-sa, wati disa-ku horu ba nahu, mai ka-ra ndede-na ntjâra waü ndai-mu nggòmi, maai ake lao raka tja-pu Ama Kambeo, ele sumpu dana ka-ku nggeè kai-na. Ede-ra rai wâli kai-na lao ele. Ndonta wâli-ḍu Ama Metjo, na-raka-ḍu hiḍi Ama Barewo, ede-ra soḍi kai-na: e Ama Barewo-e, wati wâra-na Ama Seho aka-n ede? Ntjambe kai ba Ama Barewo: wâra aka-n ede, na-mai raho horu-ku weki-na, nde pala ba nahu wati disa-ku horu, mai ka-ra ndede-n ntjâra waü ndai-na; maai ake na-waü-ra lao raka Ama Kambeo. Ede-ra rai batu wâli kai ba Ama Metjo. Ndonta wâli-ḍu Ama Seho, na-rongga mpuḍu ḍi Ama Kambeo: e Ama Kambeo-e, inga tòpo toi-pu nahu ake, ku-made-ra ngâha ba Ama Metjo, mai ka-ra ndede-n na-waü-ra ipi hompa ade-ku marai lao ḍi, lao raka-ku Ama Bedo, rai lao ḍa, lao raka-ku Ama Gedjo, rai lao ḍo, lao raka-ku Ama Barewo wati wâra makasi ade inga ro horu nahu ake, maai ake ndonta-ra wâra waü kasi ade-mu, kòne pòda mpowa wati, ku-raho ntene-ku sa-waü-waü kasi ade-mu labo nahu. Ntjambe kai ba Ama Kambeo: ai Ama Seho-e, kòne-pu Ama Bedo ro Ama Gedjo ro Ama Barewo manae ro maḍèse, mapatu ndai bae-na ba Ama Metjo, wati disa-na horu, ai-na-ti mpara nggâhi wâli bune santika nahu matoi ake neè mawaü-na ao Ama Metjo ede; nde pala mu-waü-ra mai wii weki labo nahu, nahu-ra neè mainga-mu kai masawaü-waü, mai kiḍi kamidi-pu weki-m ḍi kompe talaga ake! Ede-ra batu kai-na ba Ama Seho, kiḍi-na ḍi kontu Ama Kambeo ḍi kompe talaga Makento mpara ba ede, na-èda-ḍu tantoru kalubu rai kai ba Ama Metjo, wati-pu sabune rai-na, na-raka-ra ḍi kompe Ama Kambeo. Ede-ra nggâhi kai ba Ama Seho: e Ama Kambeo-e, nggâhi kantiri-ntiri-pu labo nahu, nggâra wati sara waü-mu horu nahu, ku-lowa kumpiḍi rai pèso waü weki-ku. Ntjambe kai ba Ama Kambeo: he kapu-kapu romo-pu sanuru-mu ede, midi romo ḍi kontu nahu ake! Makento mpara ba ede, ede-ra mai raka kai-na ba Ama Metjo mandinga labo nggâhi-na: e Ama Kambeo-e, tjòo tja-âra-pu Ama Seho ede, neè-ku ngâha weya ade-na, mai ka-ra nḍede-na na-waü-ḍu tjumpu ra-sake-na labo nahu mandinga-ndinga wâli ku-waü-ra ipi hompa-ku malao ngupa rero siya, maai ake hori tja-âra ndake-pu, ku-ngâha sipa-sipa weya-ku sarumbu-na! Ntjambe kai ba Ama Kambeo: he Ama Metjo, ai-na neè-mu mbòto nggâhi ro rawi âra nahu ake, mai ka-ra ndede-n na-lai-ra djama maulu labo djama ake, ḍi maulu-ulu-na mbeè ndai ngâha ba matja, djama ai ake na-waü-ḍu wâri ba Allah ta'âla, matja ndai ngâha ba mbeè; nde pala wati sara imbi-mu, mai tiyo tja-pu ḍi ade talaga ake iwa nggòmi ḍòho waü-ra ngâha ba nami! Ringa kai ba Ama Metjo nggâhi Ama Kambeo, ede-ra lao tiyo kai-na ḍi ade talaga ede. Ntika na-èda mpuḍu ninu ndai-na Ama Metjo ḍi ade talaga ede, katjai ba Ama Metjo iwa ndai pòda-na ra-waü-ra ngâha ba Ama Kambeo. Ede-ra nggâhi kai ba Ama Metjo »wodja-r samba-n, mandompa mandoro-na” labo rai-na kapòda-pòda-na ade-na ba supu dahu-na ngâha ba mbeè. Waü-ra pila-pila mbuwa kombi sera raa-sapa-na, ede mpara èda-na sa-buwa fuu hadju manae ro malenggo, nde pala fuu hadju ede mbòto bòte èse elo-na, ndadi Ama Metjo, na-sanawa-ra kalalo kai-na hompa-na. Masabune-bune ntoi sanawa-na ede, saraka wati-ḍu lowa-na londo ngupa ngâha bòte èse elo hadju aka-n de ba supu dahu-na labo Ama Metjo.

Ede-ra mafaka kai bòte ḍòho ede: taho-ra ba ròdjo-ta Ama Metjo ake. Nggâhi kai ba lènga ḍòho-na: iyo, taho pòda weki-na, ta-ròdjo-ku, ta-lowa kuḍu pehe angi ro londo ngupa ngâha. Ede-ra ròdjo kai-na: he Ama Metjo, Ama Metjo-e, bakai-tji ra-pòku kai-mu? Ringa kai ba Ama Metjo, ede-ra ntjambe kai-na ro na-nuntu kai-ḍu watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na parakâra-na labo Ama Seho ro masaraka nggâhi ra eli Ama Kambeo. Ntjambe kai ba Ama Batu: e Ama Metjo-e, kananu ba nami ḍòho, wati-ḍu wâra-na sa-mena-na matangâra kai binata ḍi ade duniya ake mawaü ao nggòmi, nira-pu ai ake kòne-pu mbeè-mbeè neè mawaü-mu aka ro kampula nggòmi, wâra patu-tji mbeè neè mangâha matja, na-tjowa pòda-ku Ama Kambeo ede, mandede wâli èda-mu ḍi ade talaga ede lai-na matja pòda, mu-èda-ku mpa ninu ndai-mu ba nggòmi, kòne ede wati sara imbi-mu, mai ta-lao sama-sama-ku labo nahu! Ringa kai ba Ama Metjo nggâhi Ama Batu ede: nggâra na-ndede sara, mai-ra ta-lao kaḍa sama-sama aka Ama Kambeo! Ede-ra londo kai-na Ama Batu watu èse elo hadju, na-londo raka-ḍu Ama Metjo, ede-ra nggâhi kai ba Ama Batu: bune-ku lampa rawi lampa-ta ake, mai ka-ra ndede-na nahu ku-toi, nggòmi manae, ndadi wati lowa-ta lampa sama-sama. Nggâhi kai ba Ama Metjo: nggâra ba ndede-na-sa, neè nggòmi èse wawo kontu nahu! Ntjambe kai ba Ama Batu: taho pòda weki-n, nde pala kombi nggòmi mu-lampa ntjubu, rongga ḍi wombo-wombo hadju, ndadi ku-mabu-ra nahu bata ba hadju ede. Nggâhi kai ba Ama Metjo: nggâra ba ndede-na sara, ta-ḍiki kantjao-ku kèto-ta. Ede-ra ḍiki kantjao kai kèto-na, ede-ra lampa kai-na Ama Metjo labo Ama Batu èse wawo kontu-na. Sabune mpara ntoi lampa-na, na-rongga mpuḍu aka hiḍi Ama Kambeo. Èda kai ba Ama Seho: e Ama Kambeo, Ama Kambeo-e, âra wâli-ḍu Ama Metjo aka-e! Au kombi èse wawo kontu-n aka? Ede-ra tiyo kai ba Ama Kambeo. Ntika na-èda mpuḍu Ama Batu èse wawo kontu-na, nggâhi kai ba Ama Seho: he Ama Kambeo-e, mu-waü pòda-pòda-ku horu nahu ake ro wati, nggâra wati-si waü-mu horu, santawi wati-pu ḍeni-n, mòḍa-ku lowa lao rai waü. Nggâhi kai ba Ama Kambeo: midi-midi romo mpa nggòmi ḍi kontu nahu ake, Ama Metjo ede na-waü-ra ringa ro batu aka ro katjihi-na Ama Batu ede, nde pala ai-na lalehe-lehe nggòmi, kamidi-pu weki-mu ḍi kontu nahu ake! Wati sabune lampa-na, na-ḍeni-ra Ama Metjo ede labo Ama Kambeo. Ede-ra hanta kai-na tuta-na Ama Kambeo mandinga labo nggâhi-na: e bòte omba ina-mu, ra-ntjonggo nggòmi tolu mbuwa matja neè waa-mu labo nahu, maai ake mu-waa tjòla kai-ku ntjonggo-mu sa-buwa, bakai wâli-ku ḍuwa mbuwa? Ede-ra ringa kai ba matja nggâhi Ama Kambeo ede, kananu kai ba ade-na: nggâra na-ndede sara, na-aka wâli-ku nahu ake, pala na-neè-ku mai tjòla kai ntonggo-na nahu ake. Ede mpara rai-na Ama Metjo ede, wati-ḍu bae-bae-na rai rumpa-na hadju ro wadu, wati-ḍu kadeè-na ba dahu-na neè tjòla kai ntjonggo ba Ama Batu ḍi Ama Kambeo, saraka mabu tarambeyo-na Ama Batu ḍi kèto Ama Metjo, na-waü-ra tarutake eli koha tuta-na labo kakitja-kitja salaho-na randa rero ba Ama Metjo saraka made-na ḍi kèto Ama Metjo ede. Ede mpara tjumpu-na.

Mpâma wai malabo doü mpanga.

Wâra-wâra ruwa-n wâra sa-buwa wai malabo ompu manggeè ḍi ade nggâro-na. Makento mpara ba ede, na-supu-ra ompu, sabune ntoi supu-na, ede-ra made-n. Makento mpara ba ede, wati-ḍu lowa-na katjihi ba wai ede, na-neè-ku lao umbu, wati waü-n ngâri rade-n, na-neè-ku paki, wati waü-na hanta ro randa, ede-ra ngupa kai-na katjihi Pala wâra dja sa-buwa peti nae ḍi saladja wai ede, ede-ra tau kai-na ḍi ade peti ede ompu, ede-ra kuntji ro ròpo-ròpo kai-na, ampo na-nangi ro nggâhi ḍi ade nangi-n ede: ai ompu-e, ai ake bune-tji wii kai-mu nahu labo ntau ra wâra mambòto ḍi ade peti nae ake! Ede mpa ndai wuwa nggâhi-na ḍi ade nangi-na ede, saraka boha ai nangi-na. Makento mpara ba ede, wâra doü mampanga upa-n malampa, ntika na-ringa-ku nangi wai ede ba supu waü-ra-made ompu ro mbòto ntau ra wâra ra-wii-na ḍi ade peti nae, ede-ra kadeè kai nangi wai ede ba doü mpanga mandinga labo tjuwa-tjuwa luu mena-na ade lewi wai ede. Raka-pu ḍi katere butu uma wai ede, na-tjuwa kamidi mena-ku weki-na labo nggâhi lalòse-na, na-nggâhi-ku: ai-na nggâhi nae-nae, mòḍa ai-na ringa ba wai ake, peya na-waü sara maru wai, ampo ta-neè-ku weha weya peti-na. Ndadi ba wai na-ringa-ku nggâhi lalòse doü awa kompe uma-n ede, ndadi na-tjoro-tjoro kamaru-ḍu weki-na, na-kagòro-ra eli nawa-na. Ndadi ba doü mpanga na-ringa-ḍu eli kagòro nawa wai ede, ede-ra rètje kai-na iwa ḍòho-n: mai-ra ta-neè-ka ḍi uma wai! Ede-ra tjuwa neè mena kai-na, waü mpara èse uma, ede-ra lao ḍaro rero-na, ntika na-hina ḍaro mpuḍu peti nae aka-n ede. Ndadi na-nggâhi-ra doü mpanga ede: ake-ku ngau-na peti isi ntau ra wâra wai ede, na-tani malai-ku iyu-ku ake. Ede-ra tjuwa hanta kalondo kai-na awa dana, waü mpara awa dana peti ede, na-tjuwa-tjuwa mafaka-ra: ndake-ku ndai rawi-ta, ta-tjengga upa taho-ku, ai-na wâra makura ro mantjewi ḍi sa-buwa-buwa doü-ta! Ntjambe kai ba iwa ḍòho-n: pòda ipi lalo nggâhi ndai-mu ede, kaman, mai ka ndede-na sama mena mpa maki ra hompa-ta, maai ake taho-ra ta-hanta-ku peti ake. Ede-ra tjuwa hanta kai-n, nde pala peti ede, na-waü-ra wâra mantara-ntodo, ede-ra waa kai-na. Nde pala wâra sa-buwa doü mpanga ede, na-ipi pòda-ku nae neè-n, ndadi na-kananu-ku ba ade-na: taho mpara ròo mpanga waü-ku ntau ake. Ede-ra kaluu kai-na rima-na ḍi ade karombo peti ede. Ntika na-hina-ra ḍaro eḍi ompu ede, ede-ra nggâhi kai-na: he doü ake! Ntjambe kai ba iwa ḍòho-na: nggâra doü-sa, ta-rai kaḍa! Ede-ra rai waa kai-na peti ede. Nggâhi kai ba lènga-na marahina ḍaro-na aka-n de: he, doü pòda ake! Ntjambe kai ba iwa-na: nggâra doü pòda-si, ta-rai kaḍa! Ede-ra tjuwa rai mena wâli kai-na. Ntika na-ngâhi wâli ba maḍaro-na ede: doü ade peti ake! Ringa ba iwa-na, ede-ra tjuwa tòho kai-na peti ede. Ntika na-hengga-ku, na-èda-ḍu timba ompu mawaü-ra made sarènga ḍi ade peti ede, ede-ra nggâhi kai-na: ai tjilaka, wodja-r samba-n pòda wai ede, na-nggâhi-ku ntau ra wâra-na ḍi ade peti ake, pala timba rahi-na kau-na kaleï ita ḍòho ake, kapo ede mai ta-lao-ku hade! Ede-ra tjuwa lampa mena kai-na, lao ḍeï wai ede, raka mpuḍu uma wai, nggâhi kai doü mpanga ede: e tjilaka tuwa-e, mu-waü-ḍu kampula-mpula nami ḍòho ake, mu-nggâhi-ku mbòto ntau ro wâra-m ḍi ade peti, pala timba rahi-mu

ḍi ade peti ede; maai ake ku-hade-ku ba nami. Ntjambe kai ba wai: ai ana ḍòho, kangampu mbòto-mbòto hade-mu nahu, indo au dja òne-na, maai ake taho-pu lao-mu landa nahu ake, sa-mpuru kombi ḍuwa mpuru kombi, wâra-ka ndai tjengga ḍòho, nâha-nâha-na wâra kuḍu ndai lao timba ḍòho kai-mu. Ringa ba doü mpanga nggâhi wai ede, na-pòda dja ba kananu-na, ede-ra rètje kai-na wai ede, lao kai-na landa. Raka mpuḍu ḍi uma pà, nggâhi kai ba wai ede: e ana ḍòho-e, ngèna mpa âri lawa ake, ndai-ku mpa ndai malao landa weki-ku, ku-waü sara tarima masa, ku-mai mbeï mpa ndai ḍòho-mu. Ntjambe kai ba doü mpanga: taho weki-na, mai ròtji toi, mai ka-ra ndede-na nami ḍòho ake wunga sèke tagiya-ku. Ede-ra lao kai-na wai ede, neè èse uma pà mandinga labo nggâhi-na labo pà: ai ana-e, wâra pòda hadjal ndai-ku ake, kapo de kasi kai-pu ade ro inga-pu kai masawaü-waü, bune santika ompu na-waü-ra made, wâra dja ada pasaka upa doü-na mai waa-ku ḍi ndai-mu, ḍòḍo kai-ku masa, sabune-bune kombi kasi ade-mu, wâra kumpiḍi ndai rowa kataho kai-ku ompu. Ntjambe kai ba pà: maai ake ḍi bè-ku doü pasaka-ta ede? Nggâhi kai ba wai: wâra mena, ḍi ntjai lawa aka ngèna kai-na, kau-pu lao tiyo parèsa pòda! Ede-ra kau lao tiyo kai ba pà, ede-ra èda kai ba doü malao parèsa-na aka-n de, na-wâra pòda èda-na doü upa-na. Ede-ra dula karinga kai-na pà: wâra pòda èda-ku doü upa-na. Ede-ra mbeï kai masa upa mpuru ringgi. Tarima kai ba wai masa ede, mandinga labo nggâhi-na: ai ana-e, ada pasaka-ku upa-n ede, na-ipi-ipi pòda òngu-na labo ndai-ku, maai ake taho-pu kau-mu lao waü ro lèto ai mangaḍi ake, mòda ai-na lao-na rai ḍòho. Ntjambe kai ba pà: taho weki-na. Ede-ra dula kai-na wai ede labo masa upa mpuru ringgi, nde pala wai ede na-lampa watu ntjai masabae. Makento mpara, waü londo wai ede, na-mbeï-ḍu parenta ba pà, kau lao waü ro lèto mena doü upa-n ede. Na-raka mpuḍu ḍi doü ede, ede-ra tjuwa waü ro lèto ḍòho kai-na doü ede. Nggâhi kai ba doü upa-n ede: e tjina ḍòho-e, au-tji ra-ntjâra-ku nami ḍòho ake neè waü ro lèto kai? Ntjambe kai ba doü mambòto ede: wati wâra ra-ntjâra-mu nggòmi ḍòho, nde pala na-waü-ḍu landa ba wai, na-nggâhi-ku ada pasaka-na nggòmi ḍòho ake. Ringa kai ba doü upa-n ede ra-rawi wai, na-tjuwa-tjuwa hera ro kanutju-kanetje-ra, labo mbiri salaho tuta-na: wodja-r samba-na, tjilaka tuwa ede, wuwa raa-sake »nami ḍòho ndai malanda-na", maai ake siya malanda nami; maai ake bakai-ku pòda wai ede? Ntjambe kai ba doü ḍòho ede: na-waü-ra tarima masa upa mpuru ringgi, ede mpara dula-na. Nggâhi kai ba doü mpanga ede: satoi mpa sintji-ku ndai pà ba supu lowa-na tjòla ro mbeï lalo masa, wati toi neè-na ou ro parèsa waü nami ḍòho ake. Nggâhi kai ba doü mambòto ede: ai-na-ra kadeè weya nggâhi lako pòda ḍòho ede, kapo lèto ro waü ḍòho mpuḍu! Ede-ra lèto nggaranggente kai, wii-ḍu ḍi sa-buwa uma. Ndonta wâli-ra wai aka-n de, lòsa-na watu uma pà, na-sai-ra ḍi amba, na tjèpe-ḍu sa-buwa ringgi, ede-ra weli kaniki kai-na mama ro isi-na ro taki ngâha-na. Waü mpara ede, ede-ra lao rai kai-na aka sera saraka-ra ntjii liro, nde pala wâra dja sa-buwa fuu mangge maḍèse ro manae, ede-ra sanawa kai wai ḍi hawo-na saraka ai mangaḍi, nde pala kananu ade-na wai ede: nggâra ku-maru-sa awa fuu mangge, kombi-kombi wâra doü mamai batu-ku, tantu na-raka-ku ro na-èda-ku nahu, taho-pu neè maru-ku èse elo-n mangge ake. Ede-ra neè kai-na èse elo mpida-na. Makento mpara ba ede,

doü mpanga ra-lèto aka-n de, ntika na-nggori mpa sa-buwa doü-na, ede-ra neè loa djadja kai-na iwa ḍòho-n, waü mpara tjuwa nggori, ede-ra tjuwa rai lòsa kai-na watu kampo pà ede, rai lao lalo aka sera saraka-ra subu, na-eï mena dja-ra mada-na. Ntika na-èda-ku sa-buwa fuu mangge manae ro taho, nira kalau awa wombo-na fuu mangge ede, tjuwa nggâhi ḍòho kai-na: taho-ra maru-ta awa fuu mangge ake, ntjambe kai ba iwa ḍòho-n: iyo-to kaman-e, taho pòda weki-na, ta-maru kaḍa, kòne wâra doü mamai fuu batu-ta, wati dja-ḍu raka-na. Ede-ra tjuwa maru mena kai-na. Nde pala wâra sa-buwa doü-na mantjewi pòda dahu: kombi wâra doü mamai fou batu, tantu na-raka-ku èda, nggâra ku-maru-sa awa fuu mangge ake, taho mpara neè-ku maru èse elo-na. Ede-ra neè kai-na kèse-kèse-n ede, raka mpara èse elo-na, tjapa kai-na sanga mangge ede, ede-ra maru sadòho-na. Makento mpara ba ede, wai aka-n ede na-tuu tarii, ndadi na-hina mena-ra ba oi tarii-na doü mpanga ede. Ede-ra kakente-n ro katjoü-na ba waü-ra bini mena tuta-na ba oi tarii. Ntjambe kai-na ba wai: nahu! Nggâhi kai ba doü mpanga; nahu tjoü? Ntjambe kai-na: nahu wai! Ede-ra neè ḍeï kai ba doü mpanga ede, nggâhi kai-na; mu-made-ra hade ba nahu, binata tuwa, mai ka-ra ndede-n mu-waü-ra karingu nami ḍòho, tampuu-mpuu-na mu-nggâhi-ku ba nggòmi mbòto ntau ro wâra-mu ḍi ade peti nae, pala timba rahi-mu; makaḍuwa kai-na mu-kau-ku lao landa weki-mu, pala tjumpu-kai-na nggòmi malao landa nami, saraka ntjòki nami ba ra-lèto ro tongge ba doü; maai ake ku-hade-ku ba nahu. Ntjambe kai ba wai: e ana-e, ai-na hade-mu nahu, indo au dja òne-na, maai ake taho mpara kawei ro karahi angi-ta. Ntjambe kai ba doü mpanga: nggâra na-ndede sara, taho mpa. Ede-ra lao tjetji kai ba doü mpanga pohu ro ngilu kai-na wai ede. Nggâhi kai ba wai: ai ana-e, wati ndede-na doü makarahi ra kawei angi, ta-nika bati waü, ede ampo ta-lowa ngilu ro pohu angi. Ntjambe kai ba doü mpanga: bune-ku-tji nika bati ede? Nggâhi kai ba wai; ndake-ku matângara kai nika bati, ku-mama waü nahu, ndadi rafa-ku ede ao-ku ba nggòmi kai rera-mu, ndadi ntjao-ra rera nggòmi labo rera nahu, ede-ku tangâra kai nika bati. Nggâhi kai ba doü mpanga: nggâra ndede-si, taho-ra ba mama-mu. Ede-ra mama kai ba wai nahi ro ua ede, waü mpara kubi, ede-ra kalòsa kai-na rera. Ede-ra ao dja kai rera ba doü mpanga aka-n de, ndadi haa lalo weya ba wai rera doü mpanga ede sa-dompo, ede mpara mbisa-na doü mpanga ede ro mabu-na awa dana, mabu pita-ku lènga ḍòho-n mamaru watu awa. Ede-ra tjuwa kakente mena kai-na, ro na-soḍi-ku: au, au? Ntjambe kai ba doü mpange »ho lolo ho lolo” labo turu salaho-n. Katjihi ba lènga ḍòho-na, katjai-na wâra doü mamai-na fou batu, ede-ra tjuwa rai mena kai-na, Waü mpara dòo, na-soḍi wâli-ku: he au pòda-tji? Ntjambe wâli kai ba doü makompo rera ede: ho lolo! Ede-ra tjuwa rai mena wâli kai-na, kapòda-pòda ade-n ḍòho-na, wati kòne tambâri-mbâri-na, na-lao ngupa wâli-ḍu hiḍi madòo neè lao rai tjili kai weki-na. Ndadi wai aka-n-de, na-waü-ra èda rai mena doü mpanga ede, ede-ra londo-na watu èse elo mangge, na-lao-ra aka uma-na, na-nggeè-ra labo taho-taho ade-na, balandja-na masa maupa mpuru ringgi aka-n de. Ede mpara tjumpu-na.

Mpâma sangadji Ana-Ana.

Wâra-wâra ruwa-n sangadji Ana-ana-ku ngâra-na, nde pala wâra dja sa-buwa sangadji ade rasa ede, na-ipi malai-ku metji ro tjaù-na labo sangadji Ana-ana ede. Makento mpara ba ede, sabune-bune-ḍu parenta ndai ruma sangadji makau-na ntau wei, wati ngawa-na ntau wei. Nggâhi kai ba ruma-ta: e sangadji Ana-ana, au supu-na da ngawa kai-mu mantau wei? Ede-ra ntjambe kai-na; kangampu mbòto-mbòto penta ro tini, hawo ro ninu ita ruma-ku, supu da ngawa kai-ku ntau wei wati wâra èda-ku doü siwe ḍi ade rasa ita ruma-ku ake, malai-na-sa doü mòne ntjau mpa. Ringa kai ba ruma-ta nggâhi sangadji Ana-ana, na-ipi malai-ku hera ade-na. Ede-ra nggâhi kai-na: maai ake lao ngupa weya-pu nahu pâhu-na matangâra kai doü siwe ede, ake masa sa-ratu dina ndai òsu-mu. Ntjambe kai ba sangadji Ana-ana: taho weki-na, ruma-e! Ede-ra tarima kai-na masa sa-ratu dina ede, ede-ra lao kai-na ḍi sa-buwa rasa. Ndadi na-sai-ra ḍi amba, ndadi na-weli kaniki mena-ḍu isi amba ede, bòngi satoi, djago satoi, kaboë satoi, buwe satoi, wure satoi, witi satoi, ringa satoi, bawa satoi, katumba satoi, djinta satoi, sâha Djawa satoi, sa-mena-na marakani Djawa malabo uta, puru-pela satoi, uta tampole. karònga, mène tarambaka, dae sangi, reè rato, ponto rato, kasii pela, kasii bulu, kaluka, tire, santjada, kapaa, tangiri labo nahi ro ua, tagambe ro tambaku, afu, ua mòro, ua mate, mpoi mpada mena pâhu mawâra ede, tau katjampo mena-na ḍi ade balase guni. Ede mpara tundu kai-na, lòsa-na watu amba ede, ndadi na-lampa-ra, neè luu ḍi ade kampo. Ntika na-èda-ku sa-buwa ompu malampa. Nggâhi kai ba sangadji Ana-ana: e ompu-e, bakai kombi lao kai ita? Ntjambe kai ba ompu: ku-neè lao ḍi uma-ku. Nggâhi kai ba ompu: nggòmi doü bakai ro bakai neè lao kai-mu? Ntjambe kai-na: lamada ake doü lai rasa, nggâra wâra sara kasi ade-ta, ku-neè sai ḍi uma ita, na-dâra pòda ade-ku; wâra bòngi ro uta ade balase-ku ake neè kau-ku mbako, wâra dja kombi ana ita? Ntjambe kai ba ompu: wâra ana siwe sampela-ku sa-buwa, taho pòda weki-na sai-mu ḍi uma, peya ku-kau mpa mbako. Ede-ra lampa sama-sama kai-na, wati sabune lampa-na, na-èda mpara taï ḍi kompe ntjai ede, na soḍi-ku ompu: taï au ake, ompu-e? Nggâhi kai ba ompu: taï doü ke, ana-e! Ntjambe kai-na: lai-na taï doü ke, taï lako ake, ompu-e. Ede-ra lampa-lampa wâli kai-na, na-èda-k sa-buwa nonto, soḍi kai-na: nonto au ake? Ntjambe kai ba ompu: nonto doü ake, ana-e! Ntjambe kai ba sangadji Ana-ana: lai-na nonto doü ake, nonto bòte-ku ngâra-na. Kananu kai ade-na ompu ede: kombi na-ringu-ku doü ake; na-sòḍi-ku taï, nggâhi nahu taï doü, nggâhi siya taï lako; na-soḍi-ku nonto, nggâhi nahu nonto doü, nggâhi siya nonto bòte. Ede-ra lampa-lampa wâli kai-na, na-raka-si hawo hadju, na-hengga-ku padju-na, na-lampa-si ḍi manira ro makalau, na-kapu-ku padju-na, na-lampa-si ḍi sori, na-kani-ku sapatu-na, na-waü sara lòsa watu oi ro sori, na-runtju-ku sapatu-na. Sa-mena-na lampa rawi-na ede na-èda mena-ku ba ompu, ndadi nggâhi ba ade ompu ede: na-ringu pòda-ku pala doü ake! Ede mpara lampa-na, na-rongga-ra ḍi uma-na, nggâhi kai ba ompu: ake-ku uma-ku, ana-e. Nggâhi kai ba sangadji Ana-ana: ede ake bòngi ro uta lamada ake, ta-kau-ku mbako ro kamami weya, lamada ku-neè lao waü ngupa uma madantau

riha. Ede-ra ao kai balase guni ede ba ompu, ndadi na-lao-ra sangadji Ana-ana ngupa uma madantau riha, na-raka mpara ḍi uma ede, weha kai-na oi sambeya ḍi padasa, ede mpara neè sambeya-na ḍi ade sigi ede. Ndadi ompu aka-n ede na-lao mbeï-ḍu balase guni aka-n ede ana-na. Soḍi kai ba ana-na: au-tji ḍi ade guni ake, ama-e? Ntjambe kai ba ama-na: bòngi ro uta ruwa-na ḍi ade guni ake, wâra sa-buwa doü ra-lampa labo aka-n de. Na-nuntu mena weya-ḍu sa-mena-na lampa rawi ro nggâhi-na watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na: ede bòngi ro uta ake na-kau-ku kamami, na-ipi pòda dâra ade-na doü ede, kombi na-ringu-ku doü ede. Ede-ra ao kai ba ana-na guni ede, na-weha-ḍu sa-buwa tau nde luwa tjura kai isi guni ede. Ntika na-èda mpara ba ompu ro ana-n ede na-waü-ra tjampo saraa, nggâhi kai ba ana-na: he ama-e, na-ringu pòda pala doü ede! Maai ake mbako weya-pu bòngi makalai, wati waü-ta kili kalai weya sa-nggini-nggini. Ntjambe kai ba ana-n: iyo, taho pòda mpa mbako weya-ta bòngi makalai, maai ake bakai-ku doü ede? Ntjambe kai ba ama-na: na-waü-ḍu lao ngupa uma madantau riha. Ede-ra mbako kai ba ana-n ede, waü mpara mbako ede-ra tjedo kai-na òha ro uta kantai-na ḍi ade târe, ampo na-bonto-ku kai tonggo. Makento mpara ba ede, na-waü-ra tjumpu sambeya ro dowa-na sangadji Ana-ana aka-n ede, ede mpara londo lao kai-na ḍi uma ompu, ede-ra neè kai-na dòho, ede-ra hanta ao kai òha ḍi tando-na ba ompu ede, ede-ra hengga kai tonggo ede. Ntika na-èda mpara pâhu òha ro uta mandede ede, ede-ra bonto wâli kai-na, wati-ḍu ngawa-na ngâha, ede mpara ḍòḍo kai-na dula, ede-ra londo-na watu uma ompu ede. Nggâhi kai ba ompu: doü maringu pòda pala, ana-e, tiyo-pu, ake wati ngawa-na ngâha òha ro uta ake labo nggâhi-na »na-dâra malai-ku ade-ku" labo waü-ra maki ro hompa nggòmi makabuwa weya ngâha ro nòno. Makento mpara ba ede, lampa wâli kai-na ḍi sa-buwa rasa, na-luu wâli-ra ḍi ade amba, na-weli wâli-ra pâhu bune santika pâhu ra-nuntu aka-n ede, ro na-èda wâli-ra angi labo sa-buwa ompu wâli, na-raho wâli-ra weki-na neè sai ḍi uma ompu ro na-lampa ro nggâhi wâli bune santika lampa ro nggâhi-na labo ompu maulu aka-n-de ro na-kau wâli-ḍu mbako ba supu hiḍo-na, ndai-na na-lao wâli-ra ngupa uma madawâra riha ro sa-mena-mena-na lampa rawi bune santika lampa rawi-na labo ompu maulu ede ro mandede wâli mpa ompu ro ana siwe-na na-nggâhi mena-ku doü maringu ba supu èda-na lampa rawi-n ro nggâhi-na ro londo lao-na wati ngawa-na ngâha. Makento mpara ba ede, lampa wâli kai-na sangadji Ana-ana ḍi sa-buwa rasa makalai wâli, raka-pu ḍi rasa ede, na-luu wâli-ra ḍi ade amba, na-weli kaniki mena-ḍu isi amba ede ro na-kantjewi-ntjewi wâli-ku pâhu-na bune santika pâhu ra-weli ulu-n ede, ede-ra lòsa kai-na watu amba, lampa kai-na lao ḍi kampo, na-èda wâli-ḍu sa-buwa ompu. Ede-ra soḍi wâli kai-na uma ompu ede ro soḍi kai-na: wâra ana siwe-ta-ro? Ntjambe kai ba ompu: iyo, wâra ana siwe-ku ro uma-ku na-ḍeni mpa labo ntjai. Ede-ra nggâhi kai-na neè lao ḍi uma ompu ba supu hiḍo-na, wâra bòngi ro uta ḍi ade guni-na. Ede-ra lampa sama-sama kai-na labo ompu, ntumbu wâli labo taï, na-soḍi-ku ompu, nggâhi ompu taï doü, nggâhi siya taï lako; ntumbu wâli labo nonto, na-soḍi wâli-ku ompu, nggâhi ompu nonto doü, nggâhi siya nonto bòte, ndadi sa-mena-mena-na lampa rawi ro nggâhi bune santika ompu maḍuwa-n aka-n de, ndede wâli lampa rawi-n

labo ompu ede, raka mpuḍu ḍi uma ompu na-mbeï wâli-ḍu guni aka-n ede, ndadi sangadji Ana-ana na-lao-ra ngupa uma madantau riha. Ndadi guni aka-n ede, na-mbeï-ra ana siwe-na. Nggâhi kai ba ana siwe-na: au-tji ḍi ade guni ake? Ede-ra nggâhi kai ba ompu watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na rawi sangadji Ana-ana ede, na-nuntu mena-ku ana-na: na-ringu kombi doü de, ana-e! Nggâhi kai ba ana-na: wati ringu-na doü de, ama-e, ede-ku doü mòne masamporona, wâra mena aö-na nggâhi-na ede. Nggâhi kai ba ama-na: au-tji aö-na nggâhi-na ede, nggâhi nahu taï doü, na-nggâhi-ku ba siya taï lako? Ntjambe kai ba ana-na: pòda nggâhi-na, ama-e, nggâra taï doü-si, ba bau neè taï kai-na ḍi woha ntjai, malai-na sara lako mpa mataï ḍi woha ntjai; mandede wâli nonto ede, nggâra nonto manusiya-si, wâra balata-na, malai-na-si nonto bòte madawâra balata; mandede wâli nggâra na-lampa-sa ḍi hawo hadju, na-hengga-ku padju-na, kombi wâra sawa ro meti ro rifa ro taï-taï nasi mamabu, na-hina weya-ḍu weki-na, mandede wâli lampa-na ḍi sori ro ḍi oi na-kani-ku sapatu-n, kombi wâra ruwi ro hadju maleme-leme ḍi ade oi ede, wati lowa-na èda, ndadi na-kani-ḍu sapatu-na; mandede wâli nggâhi-na lao ngupa uma madantau riha aö-na ede: na lao ngupa-ku sigi ro langga, ede mpa madantau riha. Makento mpara ba ede, ede-ra luwa saraa mena kai-na isi guni aka-n ede, ntika na-èda pâhu ratu wòrona pâhu-na, ede-ra tiyo sa-buwa-buwa kai-na, ede-ra nggâhi kai-na labo ompu: ta-lao weli weya-pu lamada sa-mena-na bune santika pâhu mawâra ake, nde pala ta-ai-na katjampo, ta-kalai-lai weya-pu! Ede-ra lao kai ompu ḍi amba, lao weli kaniki mena kai bune santika pâhu mawâra ḍi ade guni ede, ede-ra waa kai-na ḍi uma-na, mbeï-na ana-na. Ndadi na-kamami weya-ḍu ba ana-na bòngi ede, na-kalai-ku ndai-na, kaboë ede na-kalai-ku ndai-na, djago ede na-kalai-ku ndai-na, sa-mena-mena-na pâhu mawâra ntjau ede na-tjuwa-tjuwa kamami kalai-ku mandede wâli mpa uta, wâra ndai ntjango-na, wâra ndai lowi-na, wâra ndai santa-na, wâra ndai palu-mara-na, wâra ndai puru-na, wâra raa-sanggapi-na, wâra raa-sudje-na, wâra raa-kato-na, matjuwa-tjuwa ambi ro ntika labo pâhu mawâra ede. Makento mpara ba ede, na-waü mpara mami mena, ede-ra tjedo kai-na ḍi ade pingga, sa-pingga sa-pâhu sa-pingga sa-pâhu, ampo na-wira weya-ku malanta, na-tala mena-ḍu èse wawo malanta pingga ro piri ro mangko, ampo na-bonto wâli kai-ḍu malanta. Nde pala ana siwe ompu ede na-mbòto-ra doü masoḍi-na, nde wati ngawa ndai-na ana doü siwe ede ba supu lai-na doü mòne mena masoḍi-na ede. Makento mpara ba ede sangadji Ana-ana na-waü-ra sambeya ro batja dowa ro batja salawa, ede-ra lao kai ḍi uma ompu de, ede-ra neè kai-na dòho, na-waü-ra ambi waü oi ḍi tjere ḍi kompe ntjai-na, ede-ra ou ro ròdjo kai ba ompu, kau neè ro ḍonggo weya-ḍu oi ḍi tjere watja kai eḍi-na, waü-ra watja-na, ede-ra dòho kai-na. Nggâhi kai ba ompu: taho-ra ngâha waü-mu, ana-e! Ntjambe kai-na: iyo ita! Ntika na-hengga-ku ba ompu malanta ra-bonto kai òha ro uta ede, na-èda-ḍu ba sangadji Ana-ana na-waü-ra nggâri saraa ro malai-lai pâhu raa-kamami ba ana ompu ede, ede mpara kananu sangadji Ana-ana: ake-ku pala doü siwe ede! Ede-ra ngâha kai-na, wati sabune ngâha-na ede-ra tjumpu-na ro nòno-ra kahawa labo wuwa hadju masaniki-niki pâhu. Waü mpara tjumpu nòno kahawa, ede mpara mama-na nahi ra-piku ḍi ade salapa

masa-ngganga. Makento mpara ba ede, na-nggâhi mpara labo ompu ede; e ompu-e, bune santika âri siwe-ku ḍeï mai bili ede na-waü-ra wâra doü soḍi-na-ro? Ntjambe kai ba ompu: na-waü-ra mbòto doü masoḍi-na, nde pala wati tjaû-na ba ndai âri-m ede, na-nggâhi-ku doü siwe mena marasoḍi-n ede. Ntjambe kai ba sangadji Ana-ana: maai ake simpa wâra kasi ade ita mandinga labo tjaû-na lamada ba âri-k ede, ku-neè-ku ḍòḍo kaada weki-ku lamada labo ita ḍòho. Ntjambe kai ba ompu: taho pòda weki-na, ana-e, peya ndai-ku malao soḍi waü-na âri-mu ede. Ede-ra tuu kai ompu malao soḍi ana-na ede. Nggâhi kai ba ompu: e ana-e, bune santika doü âri mai na-mai raho kanggâna weki-na labo nahu. Ntjambe kai ba ana-na: e ama-e, ta-waü sara tjaû ba ita, ake mpa weki lamada. Nggâhi kai ba ompu: ku-tjaû ba nahu doü âri mai. Ntjambe kai ba ana-na: nggâra waü-sa tjaû ba ita, taho mpara tarima-ta. Ede-ra lòsa kai ompu makaringa sangadji Ana-ana ba waü-ra ntjihi-ntjao mafaka ḍòho-n ede. Ntjambe kai ba sangadji Ana-ana: nggâra na-ndede sara, taho mpara ou-ta guru lebe labo sa-buwa ro ḍuwa-na doü matuwa-tuwa neè manenti weya rima lamada. Ede-ra lao ou kai-na guru lebe labo doü matuwa sa-buwa ro ḍuwa-na, na-waü mpara wâra mena, ede-ra kanika kai sangadji Ana-ana malabo ana ompu ede. Waü mpara nika, ede mpara tjuwa dula mena kai ḍi uma-na, ndadi na-nggeè-ra sangadji Ana-ana labo wei-na. Makento mpara ba ede, wâra pidu nai nggeè-na, na-mafaka-ra labo wei-na ba supu neè-na rètje lao tiyo dja rasa ra dana-na. Ntjambe kai ba wei-na: taho pòda weki-na, kangampu mpa lao ḍi rasa ra dana ita, kòne pòda mpowa lao luu ḍi mòti afi, au mpara parenta ita, mai ka-ra ndede-na ḍi lamada ḍòho siwe au mpara parenta rahi-na. Ringa ba sangadji Ana-ana nggâhi wei-n ede, ede-ra saròme kai-na ro pohu ro ngilu-na mandinga labo nggâhi-na: e âri-e, mu-metji pòda pala nggòmi labo nahu, maai ake mai-ra ta-lao karinga waü-ku ama-ta! Ede-ra lao kai-na karinga ama-na. Soḍi kai ba ama-na: au-tji habar mai ndenta kai ana-ku ḍuwa-na ake? Ntjambe kai ba sangadji Ana-ana: mai kai lamada ḍuwa, mai karinga-ku ita ba neè-ku dula lao tiyo rasa ro dana-ku. Ntjambe kai ba ama-na: taho pòda weki-na, mai ka-ra ndede-na rasa maḍuwa mbuwa ntoi akadawa ro ntoi akeḍeï mandinga-ndinga wâli âri-mu ede ḍi maulu-na parenta ro kuwasa nahu, maai ake nggòmi mantau parenta ro kuwasa ḍi siya. Makento mpara ba ede, ede-ra ḍòḍo kai-na ro tjuwa-tjuwa sudju ro nemba ama ḍòho-n ede. Nggâhi kai ba ama-na: taho-taho ro salama-lama lao-mu, ana ḍòho-e! Ede-ra lampa ḍenḍe kai angi-na ḍuwa-na labo wei-na ede, lao aka rasa sangadji Ana-ana. Wati sabune lampa-na, ede-ra raka kai rasa-na, na-lao waa-ra aka uma-na. Makento mpara ba ede, na-ringa mena-ra ba doü ḍi ade kampo ede sangadji Ana-ana waü-ra mai labo wei taho weki-na, na-waü-ra linti ḍi ade rasa ede ba supu mboü taho weki-na wei sangadji Ana-ana. wati-ḍu wâra pasa-na ḍi ade rasa ede taho weki-na. Makento mpara ba ede, ede-ra lao kai sangadji Ana-ana labo wei-na lao nggeè ada aka ruma sangadji, waü mpara raka ḍi ade asi, na-dòho-ra nggeè ada labo ruma-ta. Nggâhi kai ba ruma-ta: waü-ra mai pala nggòmi sangadji Ana-ana, tjoü mai labo-mu ake? Ntjambe kai ba sangadji Ana-ana: ake wei lamada, ruma-e! Nde pala ba ruma-ta na-wâra lalo kai-ku ade labo wei

sangadji Ana-ana, wati-ḍu pèso-pèso-na mada-n mantanda weya pâhu wei sangadji Ana-ana, wati-pu sabune dòho-na, ḍòḍo-na dula ḍi uma-na. Nde pala ruma-ta na-ipi malai-ku neè-na labo wei sangadji Ana-ana. Ede-ra ngupa kai-na aka ro katjihi neè hade kai-na sangadji Ana-ana, moḍa-ku lowa-na kawei ra-wei sangadji Ana-ana. Makento mpara ba ede, na-waü-ḍu raka kananu ndai hade kai sangadji Ana-ana, ede-ra kau kai-na lao ou sangadji Ana-ana. Wati-p sabune ntoi-na doü malao ou-na, ede-ra mai kai sangadji Ana-ana ḍi tando ruma. Ḍi ai wakatu ede na-bini-ku doü manggeè ada labo ruma-ta, wâra dja ruma-t bitjâra, wâra dja tuwa kâli, indo kapo tuwa kâli ede na-waü-ra bura mena djenggo-na mandinga labo nggobu-na ro nâru-na hampa lawili-na. Ede-ra nggâhi kai ruma-ta: e sangadji Ana-ana, kamai kai ba nahu nggòmi, lao ngupa weya-pu nahu nasi mantau djenggo ḍi ade matolu nai tempo-na, nggâra wati-sa raka-mu, ku-hade-ku nggòmi ba nahu. Wati wâra ntjambe-na sangadji Ana-ana. Ede-ra nggâhi kai ba ruma-ta: taho-ra lao waü-mu maai-nai-n ake-ake waü. Ede-ra ḍòḍo kai-na dula ḍi uma-na sangadji Ana-ana, na-karinga-ḍu wei-na ba supu wâra-na parenta ruma sangadji makau ngupa nasi mantau djenggo ḍi ade matolu nai tempo-na: wati-si wâra raka, na-hade-ku nahu. Ro na-nggâhi wâli sangadji Ana-ana: na-neè-ku hade pala nahu ake! Bakai ndai raka kai-ta nasi mantau djenggo, saraka hâri kiyâma ngupa-ta, wati raka-ta, na-waü-ra wâra fitena pala ḍi weki nahu ake! Ntjambe kai ba wei-na: ai sae, ta-ai-na lalehe ade-ta ba supu ra-parenta ruma-ta ede, maai ake ta-lao mbali wâli aka ruma-ta, ta-lao ḍòḍo-pu kuru besi malabo kuntji waü-na matjiya. Ede-ra lao kai sangadji Ana-ana maḍòḍo kuru besi labo ruma-ta, wâra-ka ndai tau kai nasi mantau djenggo. Ede-ra mbeï kai ba ruma-t kuru besi wâra sa-ndupa nâru-na, sa-tènga ndupa ḍèse-na. Ede-ra kau lao waa kaleï kai aka uma sangadji Ana-ana. Nggâhi kai wei-na labo sangadji Ana-ana: he saê, ta-lao neè kamidi-pu weki-ta èse tadja, au-au mpuḍu rawi lamada ta-ai-na ròdjo ro nggâhi! Nggâhi kai sangadji Ana-ana: taho weki-na. Ede mpara neè kamidi-na weki-na èse tadja. Makento mpara ba ede, na-kabuwa-ḍu pangâha maniki-niki pâhu ro na-pana-ra kahawa, na-tjampo-ku labo wuwa bembe, wau mpara mami kahawa, ede-ra lao patala kai-na pangâha ḍi ade târe. Makento mpara ba ede, nggâhi kai ba ruma sangadji: na-waü-ḍu lao rai pèso weki-na ḍi hidi makalai sangadji Ana-ana ede, mai ka-ra ndede-na kòne sa umu kiyâma ngupa-na nasi mantau djenggo, wati wâra ndai raka kai-na. Ntjambe kai ba ruma-t bitjâra: iyo, pòda ipi lalo nggâhi hawo ro ninu ita ruma-ku ede. Nggâhi kai ruma sangadji: e kâli, lao ou weya-pu nahu wei sangadji Ana-ana, kamai labo rotji toi-pu! Ede-ra lao kai kâli ḍi uma sangadji Ana-ana, nde pala kuru besi aka-n ede na-waü-ra hengga weya ntjai-na ba wei sangadji Ana-ana, kuntji-na na-nenti-ku ba wei sangadji Ana-ana. Ndadi kâli aka-n de, na-rongga-ra ḍi uma sangadji Ana-ana, ede-ra neè kai-na dòho. Ede-ra lòsa kai wei sangadji Ana-ana, malòsa wira weya dipi umpu ro taua, ede-ra dòho tando kai-na kâli ede mandinga labo nggâhi-na: au kombi habar ndai ruma kâli mamai kasampu-sampu eḍi ḍi uma mbintja lamada ake? Ntjambe kai ba kâli labo saròme salaho-na mandinga labo wati-ḍu hori ba mada-na wei sangadji Ana-ana ede, na-wâra kai-ḍu ade, ndadi wati-ḍu karongga-na raa-parenta ruma-ta malao ou ro

weha wei sangadji Ana-ana, na-wontu mpara neè ro hadjal ndai-na. Ede-ra nggâhi kai-na: ndake mpa mai kai nahu ake, simpa wâra kasi ade nggòmi labo nahu, na-wâra pòda ade-ku nahu ake labo nggòmi. Ntjambe kai ba wei sangadji Ana-ana mandinga labo saròme-na: taho pòda weki-na, ruma-e, nggâra wâra kasi ade ita ruma-ku labo lamada, kòne bune santika sangadji Ana-ana sandede-ra tjaû ba lamada, ai-na-ti mpara nggâhi wâli ita ruma-ku! Ntjambe kai ba kâli: iyo, ina ndai-e, sa-waü-waü karongga weya-mu hadjal nahu ake! Ntjambe kai ba wei sangadji Ana-ana: saraa ade ita ruma-ku makasi kai ade lamada, riwu-riwu kâli tarima ba lamada, nde pala ta-ai-na dja pana-pana ipi lalo, peya nòno waü kahawa! Ede-ra lao weha kai-na pangâha ḍi ade târe labo kahawa, ede-ra hanta kai-na ḍi tando kâli, na-ura weya-ra kahawa ra-tjampo-na labo wuwa bembe, waü-ra luwa-na, na-nggâhi-ra: ta-nòno waü-ra kahawa ruma-e, mandinga labo pangâha-na madapatu ra-kaambi! Ntjambe kai ba kâli: taho weki-na, ndonta-r bune santika pangâha mataho-taho ro malai-lai pâhu ake, kòne bune santika ntanda weya mpowa pâhu-mu ro ringa weya nggâhi ra eli-mu, malai-na-sa ruma Allah taʿâla ndai matjèpe-na kasi ade nggòmi! Ede-ra nòno kai-na kahawa, waü-ra tolu nòro, upa nòro nòno-na, ntika na-iyu mpa wâra sapili-pili tuta-n ro sambari-mbari-na ba bembe aka-n ede. Makento mpara ba ede, sabune-bune-ḍu ntoi-na kadeè-deè-na ba ruma sangadji, wati ntene-pu mai-na kâli mamai waə wei sangadji Ana-ana, nggâhi kai ruma sangadji: au rawi ro nggâhi neè da wontu ntene kai-na kâli ede, kapo ai ake lao tja wâli nggòmi malao ou wei sangadji Ana-ana. Ede-ra lao kai ruma-t bitjâra, raka-ḍu awa uma-na, ntika na-mèhe-mèhe mpa. Ntika na-pata-ḍu ba kâli eli mèhe ruma-ta bitjâra, ede mpara tuu rai dumpa-dampa kai-na, na-neè rai nggontju watu tantonga, wati lowa-na, ede-ra rai luu tjili kai weki-na ḍi ade kuru besi. Èda ndede ba wei sangadji Ana-ana kâli waü-ra luu ḍi ade kuru besi, ede-ra bonto kai ntjai-na ro kuntji katjiya-na kuru besi ede. Waü mpara ba ede, ede-ra lao kai-na ao ruma-t bitjâra watu ntjai, na-kau-ḍu neè dòho. Ede-ra neè kai-na ruma-t bitjâra mandinga labo soḍi-na: wati wâra-na kâli mamai aka-n ede? Ntjambe kai ba wei sangadji Ana-ana »wati wâra-na, ruma-e, mai-na akeḍeï", mandinga labo nggâhi-na: au kombi habar, ruma-e, mai kasampu-sampu kai eḍi ita ruma-ku ḍi uma mbintja lamada ake? Nggâhi kai ruma-t bitjâra: habar taho, nde pala wati-ḍu karongga-na ra-parenta ruma-t sangadji ede, na-karongga mpara ra-neè ndai-na labo wei sangadji Ana-ana. Ntjambe kai ba wei sangadji Ana-ana: taho pòda weki-na, ruma-e, nde pala taho mpara ta-nòno waü kahawa, sura sa-tjanggi toi. Ntjambe kai-na: taho weki-na. Ede mpara nòno-n kahawa, na-waü mpara nòno kahawa, ede mpara iyu-na mawu. Makento mpara ba ede na-rètje-ḍu wei sangadji Ana-ana luu ḍi ade bili. Nggâhi kai ba wei sangadji Ana-ana: taho weki-na, ruma-e, nde pala satoi mpa neè ḍòḍo ba lamada boru waü weya-ku gendi mada kui-ta. Nggâhi kai ba ruma-t bitjâra: taho weki-na. Ede-ra boru weya kai gendi mada kui-na kai piso wòku mangâha. Makento mpara ba ede, kadeè-deè ba ruma sangadji, wati-pu wâra mai-na ruma-t bitjâra ro kâli, ede-ra lao kai ndai-na ruma sangadji, wati sabune lao-na, na-raka-ra ḍi lawa. Na-èda-ḍu ba ruma-t bitjâra, ede-ra londo rai kai-na watu ntjai riha labo waü-ra kòla gendi

mada kui-na. Makento mpara ba ede, ede-ra londo kai wei sangadji Ana-ana awa tinti tonda maao ruma-t sangadji mamai ede, ede-ra kau kai-na neè. Waü mpara neè ruma sangadji, sangadji Ana-ana aka-n ede na-tuu-ra nâri-nâri, na-lao londo nggontju watu nggaranggonggo uma-na, na-kamidi-ḍu weki-na awa katere butu-na. Makento mpara ba ede, na-nggâhi-ra ruma sangadji: wati wâra-na kâli ro ruma-t bitjâra mamai akeḍeï aka-n ede? Ntjambe kai-na: wati wâra-na, ruma-e! Nggâhi kai ba ruma sangadji: doü na-ringu mena-ku pala! Kau-ku mai ba nahu kâli ro ruma-t bitjâra mamai ou nggòmi lao nggeè ḍi ade asi, mai ka-ra ndede-na sangadji Ana-ana wati-ḍu dula-na, kòne pòda mpowa na-dula, wati sara waa-na nasi mantau djenggo, ku-hade ntene-ku ba nahu; maai ake wâra kasi ade-mu labo nahu ro wati? Ntjambe kai ba wei sangadji Ana-ana: kangampu mbòto-mbòto, ruma-e, ai-na nggâhi ndede, ndonta-ra bune santika ita ruma-ku ndai karuma neè da tarima ro neè da tjaû, kòne bune santika sangadji Ana-ana sandede-ra tjaù ba lamada, ndonta wâli-ra ita ruma-ku! Nggâhi kai ba ruma-ta: iyo, ina ndai-e, sa-waü-waü kasi kai-pu ade nahu ro wati wâra neè lalehe kai ade-mu kani-kani-mu, peya nahu neè mambeï-mu sintji inta ro karabu inta ro djima masa-ngganga tuwa matani upa mbuwa ringgi sa-bae-bae malabo djima antju ro sintji saö ua ro sintji paramata maniki-niki pâhu ro salepe masa-ngganga ra-tata mena kai inta ro djamaro mandede wâli nahu mambeï-mu salampe songge ro badju antala, makuru wâra mpa, makabaya wâra mpa, na-tjuwa-tjuwa wâra mena waü labo tjoma-na kabaya ede, inta mena ro bune santika ada ra-kau nggòmi mena ndai maparenta-na ro mandede wâli sa-mena-na ntau ro wâra ro masa ra piti nggòmi mena mantau, sura mu-kasi toi ade-mu labo nahu. Ntjambe kai ba wei sangadji Ana-ana: au-ḍu parenta ita ruma-ku ku-suu-ku ba lamada kai masawaü-waü, nde pala satoi ta-nòno waü kahawa, ruma-e, ampo ta-lao sama-sama labo lamada ḍi asi! Ede-ra mbeï kai-na kahawa, nòno kai ba ruma-t kahawa ede, waü mpara nòno, na-iyu mpara mbari ba ruma-t. Makento mpara ba ede, na-nggâhi mpara wei sangadji Ana-ana: pòda-pòda-si kasi ade-ta labo lamada, ku-neè-ku ḍòḍo boru weya gendi mada wâna-ta. Ntjambe kai ba ruma-ta: taho weki-na, ndonta-ra gendi mada nahu kòne bune santika makalai-lai wâli ra-neè nggòmi, ku-mbeï-ku ba nahu. Ede-ra lao boru kai ba wei sangadji Ana-na gendi mada ruma sangadji, na-waü-ḍu nira kalau. Makento mpara ba ede, sangadji Ana-ana ede na-lao-ra tjoro mèhe watu taḍa uma-na. Ringa mpuḍu ba ruma-ta eli doü mamèhe, ede-ra soḍi kai-na wei sangadji Ana-ana: tjoü ringa-ku mamèhe-mèhe awa dana ede? Ntjambe kai ba wei sangadji Ana-ana: eli mèhe rahi lamada ringa-ku ede, ruma-e! Ede-ra tuu rai kai ruma sangadji, na-londo nggontju watu ntjai riba, ede-ra lao kai-na ḍi uma-na. Makento mpara ba ede, neè kai-na èse uma sangadji Ana-ana, labo tjuwa hâri linti mpa ḍuwa-na labo wei, maèda weya rawi ruma sangadji ro ruma-t bitjâra mandinga labo waü-ḍu boru kakòla mena weya gendi mada-na ro ndai kâli marai luu ḍi ade kuru besi, wati-ḍu lowa-na lòsa. Ede-ra nangi kanggitja kai-na ro raho-na ntjâra labo sangadji Ana-ana ro raho-na hengga weya ntjai kuru besi ede, wati-ḍu kadeè weya-na ba sangadji Ana-ana, na-nggeè-ra ḍi ade kuru besi sa-mbia ai labo sa-bala ai. Makento mpara ba ede, nggâhi-ra wei sangadji Ana-ana labo rahi-na: ta-lao-ra nggeè ada labo ruma-ta,

ta-karinga-pu waü-ra wâra nasi mantau djenggo, ta-raho-pu doü neè makaleï-na. Ede-ra lao kai-na nggeè ada, raka mpa ḍi ruma-ta, ede-r nggeè ada kai-na: bune santika nasi mantau djenggo na-waü-ra wâra, ruma-e, ḍòḍo-ku dinga-ku neè makaleï-na. Nggâhi kai ba ruma-ta: taho weki-na. Ede-ra mbeï kai-na doü, kau-na lao batu sangadji Ana-ana. Nde pala wakatu ede na-wâra mena sa-mena-na rato-rato ro bora-bora manggeè ada labo ruma-t ro ndai ruma-t bitjâra wâra mena, nde pala ba sa-mena-mena-na doü madòho ede na-hera mena ade-na, na-èda-ku ruma sangadji na-waü-ra kòla gendi mada-na sa-bae, na-èda-ku ruma-t bitjâra na-ndede wâli mpa; nde pala wati disa-na ròdjo ro nggâhi, malai-na-sa tjuwa-tjuwa saròme mpanga mena-n mpa. Makento mpara ba ede, na-rongga-ra ḍi ruma sangadji Ana-ana doü malao weha nasi mantau djenggo, ede-ra kalondo ro kaleï kai, waa ḍi asi, ndadi sa-mena-mena-na doü sa-niki-niki kampo ro sa-niki-niki laluru na-waü-ra ngango mena, malao batu mena aka asi ba supu neè-na èda nasi mantau djenggo; na-waü-ra bini ro sèke asi ede ba mbòto doü maneè èda nasi mantau djenggo. Rongga-pu ḍi asi kuru besi ede, tòho-ḍu ḍi tando ruma-t ro ḍi tando rato-rato ro sâra-sâra madòho ede. Ede-ra lao ḍonggo kai kuntji-na ba sangadji Ana-ana ḍi ruma sangadji. Ede-ra kuntji kai ba ruma-ta kuru besi ede, waü mpara kuntji, hengga ro rundu weya kai-n ntjai-na kuru ede. Nggâhi kai ba sangadji Ana-ana: he nasi mantau djenggo-e, waü-ḍu hengga weya ntjai kuru-mu ede ba hawo ra ninu ruma-ta. Ede-ra tuu nâri-nâri kai lao rama, lòsa-na watu ade kuru ede. Na-waü mpara lòsa, na-èda mena-ḍu pala ndai kâli na-waü-ra lòsa watu kuru besi, na-waü-ra safangga labo djenggo-na malanta ede. Ede-ra tjuwa hâri linti mena kai doü, bune santika eli mabu wadu manduha eli hâri doü mambòto ede mandinga labo tjuwa-tjuwa hera ade-na »au-ku tampuu rawi-na kâli ake neè luu kai-na ḍi kuru besi". Nde pala kâli wati-ḍu waü-na sâra madja ade-na labo doü mambòto mandinga labo dahu-na labo ruma sangadji, ede-ra tuu londo rai kai-na ḍi doro ro wuba. Makento mpara ba ede, ruma sangadji ake na-ntanda-ku ruma-t bitjâra, nde pala sa-kâli-si ntanda-na saraa saròme-na, ntika na-nggâhi mpa ruma sangadji: e ruma-t bitjâra, pasòle mabune nggòmi ede neè boru kampoi kai-mu gendi mada-mu sa-bae! Ringa ba ruma-t bitjâra nggâhi ruma sangadji, ede ampo na-sarere, na-iyu-ku wati pòda-ḍu wâra gendi mada-n sa-bae, ampo de na-bade ro na-iyu wati wâra gendi mada-na. Ede-ra nggâhi kai ruma-t bitjâra: ede, ita ruma-ku, ba bau dja kombi waü-ra kòla kai-na gendi mada-ta sa-bae? Ede-ra sarere kai ba ruma-ta, ntika na-iyu mpuḍu na-waü-ra kòla, wati-ḍu wâra gendi mada-na, ede-ra tjuwa-tjuwa hâri linti mena kai-na ruma sangadji ro ruma-t bitjâra labo sa-mena-na doü mambòto ede. Ede mpara tjumpu-na nuntu ro mpâma sangadji Ana-ana.

Mpâma kali.

Wâra-wâra ruwa-n, wâra sa-buwa kâli na-ntjewi-ku âlim, na-mboü ḍi sa-niki-niki rasa. Wati wâra rawi-na makalai sangi kateï doü mpa, sa-nai-nai ratu-ratu-na doü ndai kateï-na ḍi parakâra hukum agama isilam, niki-niki ede-ro-pehe-na: ai-na lao-mu mpanga, kòne pòda mpowa ua sa-tia, nahi sa-lela raa-weha-mu, wati-sa rela doü mantau-na, ede mpanga-ku ngâra-na mandede wâli ana ro wei doü ai-na lao-mu djina labo. Na-niki-niki mpara pâhu-na kateï-na ḍi ade masanai-nai mandinga labo sangadji ḍi ade rasa ede na-ntjewi-ku tjaû-na labo kâli ede. Nde pala wâra sa-buwa pande hadju manggeè ḍi kompe uma-na; wei pande ede doü sampela taho weki-na, na-nggali-ra pasa-na ḍi ade rasa ede, sandede ntoi tjampo-na labo pande wati-pu wâra-na ròpo ro nggadi-na, malai-na-sa metji-metji angi-n. Nggâra na-lao sara pande malao karawi, na-bonto-ra ntjai lawa ro na-bonto ro wòle-ra ntjai uma-na, kòne tjoü-tjoü maraho hengga ntjai, wati ngawa-na hengga. Indo kapo ndai rawi-na ba wei pande ede, na-waü sara lao rahi-na, na-kaambi weya-ḍu oi ḍi tjere, na-wii-ku ḍi kompe ntjai mandede wâli òha ro uta-na ro mama ra isi-na na-waü-ra ambi, ede mpara rawi-na sa-nai-nai. Makento mpara ba ede, tuwa kâli ede na-dòho ḍi tantonga uma ndai-na, ntika na-hina-ku èda wei pande ede na-dòho ḍi tantonga uma ndai dja-na, ndadi wati-ḍu midi ade-na ro na-ringu-ra kâli ede labo wei pande ede, na-ngupa-ra katjihi ro aka neè lowa kai-na kawei wei pande ede. Ede-ra kau kai-na ou sa-buwa wai matuwa. Nggâhi kai ba kâli: e wai-e, wâra pòda hadjal lamada ake, ta-sa-waü-waü karaka weya ba ita, nggâra ku-waü-sa raka, sa-ratu arupiya ufa kai-ku ita. Ntjambe kai ba wai: au kombi hadjal ndai-mu, ana-e, taho mpara kalòsa-mu, mòḍa-ku ringa-ku. Nggâhi kai-na ba kâli: ndake-ku hadjal lamada ake, na-ipi malai-ku tjaû ro pili ade-ku labo wei pande ḍi kompe uma lamada ake. Ntjambe kai ba wai: ai ana-e, nggâra parakâra ede-sa, ai-na lalehe-lehe-mu, ndai-ku masanggu-na kawâra, mai ka-ra ndede-n parakâra mandede ede ku-waü-ra ngina kai ro ndaka-ra karawi-ku labo doü-doü makalai maraho inga labo ndai-ku, ai-na-nti mpara nggâhi wâli bune santika ndai-mu, sa-waü-waü ndai-ku malao ḍi wei pande ede. Makento mpara ba ede, lao kai-na wai ede ḍi uma pande, na-boë-boë-ḍu ntjai lawa mandinga labo ou-ou-na. Ntjambe kai ba wei pande: tjoü-tji maou-ou âri lawa ede, wati wâra ndai-na pande? Ntjambe kai ba wai: ai ana-e, wati mai-ku ḍi pande. ku-mai pòda mpa ḍòḍo oi nòno, mango pòda wòo-ku ake. Ringa-pu ndede-na ba wei pande, ede-ra londo kai-na watu uma-na malao hengga ntjai lawa. Ede-ra luu kai-na wai ede, lampa sama-sama labo wei pande, neè èse uma-na, na-dòho-ra âri luwa; wei pande na-lao-ra weha oi nòno, na-mbeï-ḍu wai, ede mpara nòno-na ba wai. Makento ba ede, na-nggâhi-ra wai ede: bakai-ku lao kai-na ndai pande? Ntjambe kai ba wei-na: na-waü-ra lao karawi, ndâra-s wakatu loho, ampo na-dula ngâha. Nggâhi wâli kai ba wai: na-ntoi-ra tjampo-mu labo pande? Ntjambe kai ba wei pande; wâra-ra tolu mbaa. Nggâhi kai ba wai: wâra dja-ra ana-mu-ro? Nggâhi kai ba wei pande: wati-pu wâra ana lamada. Ndadi wai ede na-tjoro-tjoro nangi-ra ro na-mbiri-ra: tuta-na. Ede-ra soḍi kai ba wei pande: au-tji ndai nangi kai-mu, wai-e? Ntjambe

kai-na: ai ana-e, na-lelo ade ro lòko-ku mantanda pâhu ro sarumbu nggòmi matjampo labo pande hadju neè kaada, masaniki-niki doü ndai maparenta-na, ntjihi-ndai-na pâhu ro sarumbu ro parange-mu ake doü manae-nae-y-o neè makawei-mu. Ntjambe kai ba wei pande: ai wai-e, parakâra sura nika ede, indo ndai lowa-ta turu weha ro hinti rero, malai-na-sa au-ra kaneè kai ba ruma Allahu ta'âla. Nggâhi kai ba wai: pòda mena nggâhi ndai-mu, ana-e, nde pala sa-mena-mena-na lampa rawi ede labo-ku èsetiya, ede ampo ta-lowa-ku wii kai ruma Allaho ta'âla, mai ka-ra ndede-na na-kasi pòda-pòda ade ndai-ku maèda ndai-mu nggeè kèse-kèse wii paki ba rahi-mu mandinga-ndinga wâli rahi-mu ede wâra doü neè-na, ringa-ku habar matantu, na-waü-ra mpoi masa-na mbeï-na doü siwe ede; maai ake, ana-e, bune-tji, wâra-si tjaû ba ndai-mu, ndai-ku malao nggâhi labo kâli aka, simpa-simpa wâra kasi ade-na labo ndai-mu, nde pala wati waa weya-ku ngâra ndai-mu ḍi kâli, wâra waü nggâhi ro aka ndai-ku marongga labo kâli. Ntjambe kai ba wei pande: na-pòda mena nggâhi ita de, wai, nde pala wati-pu wâra-na sa-ori-ori pâhu iha-na ro kapòro-na rahi-ku. Ntjambe kai ba wai: parakâra ede na-mòḍa mpa, nggâra mu-neè sara ròpo ro ntjâra-ntjao labo rahi-mu, bune santika ntjai uma-mu ake ra-ngina-mu bonto ro wòle ro mandede wâli ntjai lawa-mu mu-bonto ro wòle dja-ku, na-waü sara lao rahi-mu; maai ake ntjai lawa-mu hengga mena-pu, ntjai uma-mu hengga-pu sa-bae, bune santika tjere ai-na isi kai oi ro bune santika ndai-mu, ai-na mbako ro lowi, maru kamidi-pu weki-mu ḍi ade bili-mu, kòne na-ou-ou-ku ba rahi-mu, ai-na kadeè, kahengge-pu weki-mu na-kapòro-ra peya rahi-mu labo nggòmi. Ntjambe kai ba wei pande: na-pòda mena nggâhi ita de, wai, nde pala satoi kombi-kombi wati wâra kasi ade-na labo lamada ndai kâli; ndadi bune santika bòte madumpa kamoa, na-waü-ra wâra kamoa ra-dumpa-na, na-wii kipi-ku ḍi saliri-na, ndadi na-dumpa wâli-ku kamoa makalai, ndadi kamoa ndai dumpa-na ede wati raka-na, kamoa raa-kipi-na ede na-waü-ra rai ngemo; samada-ku ndede-na, wai-e! Nggâhi kai ba wai: ai ana-e, ai-na lalehe-lehe ade-mu, wâdji karahi ntene ba ndai-mu kâli aka! Nde pala mu-waü-si karahi, ai-na dja nèfa-nèfa-mu ndai-ku, makaḍuwa ori kai-na na-kapòro ro na-lambo ba rahi-mu, lao lalo mpa aka uma kâli, ai-na-ra ngawa-mu londo ro dula wâli labo rahi-mu! Nggâhi kai ba wei pande: taho weki-na, wai, ku-batu mena-ḍu au-au mpara nggâhi ita ede. Makento mpara ba ede raho kai-na weki dula wai, na-lao-ra aka uma kâli, na-nuntu weya-ḍu sa-mena-mena-n nggâhi ro rawi-na labo wei pande: na-waü-ra wâra kasi ade-na labo ndai-mu. Ringa kai ba kâli mandinga labo saròme-na: kasi-ra ade-ta, wai-e, mainga lamada, nde pala bune santika masa sa-ratu arupiya, na-waü-si wâra doü siwe ede âra uma ake, ede ampo ku-mbeï-ku. Ntjambe kai ba wai: taho weki-na, ana-e! Indo kapo wei pande, na-waü-ra dula wai ede, na-lao-ra hengga ntjai lawa-na ro na-hengga-ra sa-bintji ntjai uma-na, ampo na-luu kamaru weki-na. Na-raka-ra ba wakatu loho, na-dula-ra ḍi uma-na ndai pande, na-èda-ḍu ntjai lawa-na na-waü-ra tahengga mena ro ntjai uma-na tahengga sa-bae. Ede-ra neè kai-na, na-neè watja eḍi wati wâra oi ḍi tjere. Ede-ra lao watja kai ḍi mudja, ndadi na-luu-ra ḍi ade bili-na, na-èda-ku wei-na mamaru. Ede mpara nggâhi-na: ba bau neè tahengga mena kai ntjai lawa ro ntjai uma mandede wâli oi tjere wati wâra ra-isi-mu? Ntjambe

kai ba wei-na: kombi-ni, wati bade ba nahu, mai ka-ra ndede-n nahu ake ku-hengge-ku. Ndadi rahi-na na-hengga-ḍu òha ḍi târe, pala wati-pu kòne ra-mbako. Ede-ra kapòro kai rahi-na: ba bau-si wati wâra-na kòne òha ḍi tare ake? Nggâhi kai ba wei-na: nahu wati waü-ku mbako neè hengge mena ade-ku. Ede mpara lao kai-na mbako ndai pande ede, waü mpara mbako, ede mpara ngâha-na, waü mpara ngâha, ede-ra luu kai-na ade bili-na, lao maru. Ndadi na-ou-ḍu wei-na, wati-ḍu ngawa-na kadeè ba wei-na, na-nggâhi-ku nahu ku-hengge-ku, pana weki-ku bune santika afi. Ede-ra tuu kai rahi-na malao ḍama weya weki-na, na-iyu mpara busi samangi. Nggâhi kai-na: binata ake, wati hengge-na, ku-ḍama-ku weki-na, wati kòne mbalo-na. Ede mpara hinti kai-na wei-na lao maru èse nepi; nde pala wei-na wati ngawa-na, na-kabengke-ku weki-na labo-ku nenti-na rii uma-na mandinga labo nangi kanggitja-na. Ndadi ba rahi-na na-weha-ra hadju, ede-ra lambo kai-na wei-n ede. Ede-ra nâha-nâha nangi kanggitja mandinga labo londo rai-na, lao aka uma kâli. Ede-ra soḍi ao kai ba kâli: au-tji habar mai kai nggòmi mandinga labo waü-ra mbala-mbala sarumbu-mu ake? Ntjambe kai-na: iyo, ruma-e, mai kai lamada raa-lambo ra boë ba rahi-ku ba supu da waü-ku mbako, mai ka-ra ndede-n lamada ku-hengge-ku, maäi ake neè kasi ade ro samporona ita ruma-ku mpa, wati-ḍu ngawa-ku tjampo wâli labo tongge pande ede. Ntjambe kai ba kâli: pòda ipi lalo nggâhi nggòmi ede mandinga-ndinga wâli nggâhi huku ra-nenti nahu wati-ḍa lowa-mu tjampo wâli labo rahi-mu, mandede wâli kâli ede na-waü-ḍu kahina-hina ro kafitena ba ibili ba supu wâra ade-na matakabu-kabu, ndadi na-tabai dja-ḍu ba ibili. Makento mpara ba ede, kâli na-kau-ḍu lao ou pande ede wati-p sabune ntoi-na, na mai-ra pande. Ede-ra nggâhi kai ba kâli: e pande, wâra wei nggòmi mamai âra nahu mawaa parakâra ba supu raa-lambo ro boë ba nggòmi kai madawâra sa-ori-ori pâhu ntjâra-na mandinga labo èda-ku sarumbu-na na-waü-ra kèta-kèta mena; maai ake wati-ḍu ngawa-na dula ḍi uma-na ro tjampo wâli labo nggòmi mandinga labo nggâhi huku ra-nenti nahu wati-ḍu sa-kâli-kâli lowa-mu tjampo; maai ake lao-ra dula nggòmi ḍi uma-mu, wati-ḍu wâra ntjai-na tjampo labo wei-mu. Ede-ra dula kai-na pande ede labo nangi-nangi salaho-na iha ade-na labo wei-na ba supu parenta kâli wâti-ḍu lowa-na tjampo. Ede-ra lampa rero kai-na ḍi sa-niki-niki ntjai. Makento mpara ba ede, na-èda angi-na labo ibili marakafitena kâli ede. Ede-ra nggâhi kai ibili: e pande, au-tji nangi rero kai-mu? Ntjambe kai ba pande, na-nuntu weya-ḍu parakâra-na labo wei-na masaraka labo parakâra ra-katjumpu weya ba kâli wati lowa-na tjampo labo wei-na. Nggâhi kai ba ibili: ai pande, ai-na lalehe ade-mu, nahu ndai matjèpe-na raa-rawi kâli ede; maai ake nahu neè makandadi weki-ku djâra, nggâra na-raho sara weli ba kâli ede landa kai-pu maḍuwa ratu ringgi. Nggâhi kai ba pande: taho weki-na. Makento mpara ba ede, wei pande na-kawei-ḍu ba kâli, ndadi wai marakaloa-na ede na-lao-ra raho masa masaratu arupiya, ede-ra mbeï kai ba kâli sa-ratu arupiya. Makento mpara ba ede wâli, ibili na-kandadi-ḍu weki-na djâra meè, komba mena eḍi ra rima-na upa mbuwa, hampa tatuu komba-na mandinga labo-ku nae labo-ku ḍèse-na, na-ntjewi upa kaki ḍèse-na labo-ku mpore-na, na waü-ra kakila bune saninu weki-na djâra ede. Ede-ra ḍiki kai ba pande ede ḍi tando uma-na. Ede-ra èda kai ba kâli djâra

ra-ḍiki ḍi uma pande na-waü-ra ntika ndede lalo, ede-ra ou kai-na pande, lao-ra pande di uma-na. Na-soḍi-ḍu: tjoü mantau djâra? Nggâhi pande: lamada mantau djâra. Soḍi kai ba kâli: wati neè-mu landa? Nggâhi kai ba pande: nggâra na-ntjhintjao-sa tjoi-na, ku-landa mpa. Nggâhi kai ba kâli: sabune ndei landa kai-mu? Nggâhi pande: ḍuwa ratu ringgi neè landa kai-ku, wati-ḍu wâra kura-na kòne sa-balae. Nggâhi kai kâli: taho weki-na, nahu matjòla-na kai maḍuwa ratu ringgi. Ede-ra lao weha kai-na masa ḍuwa ratu ringgi, ede-ra tjòla-na labo pande, ndadi djâra ede na-mbeï-ḍu kâli. Makento mpara ba ede, wati-ḍu wâra rawi-na makalai kâli ede sangi lao nente djâra mpa sa-nai-nai, lao ḍi sa-niki-niki kampo mòḍa kaḍa èda mena ba doü djâra kâli mataho weki, ndadi nâha-nâha ipi-ra takabu ade-na kâli ede. Makento mpara ba ede, raka mpuḍu ba ai-nai-na djumaa, ede-ra lao kai ndai-na kâli malao kina weya rante djâra ro malao tjafa kapa-na; raka-pu wakatu djumaa, ede-ra kani kai-na saraba ro badju djuba ro kami mataho-taho weki, wati-pu wâra raa-kani-na ḍi sa-niki-niki djumaa makalai, ampo djumaa ede kani kai-na badju ro saraba mantika-ntika. Ede-ra lao kai-na ḍi sigi, na-nente-ra djâra ede. Raka-pu ḍi sigi, wâra dja sa-buwa kòla ḍi tando uma sigi, ḍeï-na oi ḍi ade kòla ede awa mai ba tatuu. Ndadi ba kâli wati-pu neè lalo-na ḍi uma sigi, na-òno sai waü-pu djâra-na ḍi ade kòla, nde pala wati londo-na kâli watu èse kontu djâra, na-hengga weya-ku mpa rante-na, kanòno-na djâra labo nente salaho-na. Doü ḍi uma sigi na-waü-ra ngèna mena neè-na kâli ḍi uma sigi ba supu neè-na ahi wakatu adjumaa. Nde pala ndai kâli na-mbui ntene-pu kanòno ro sarere ro piyu mena-na pâra djâra-na. Makento mpara ba ede, djâra ede ntika na-mòda mpara ḍi woha kòla ede. Ede mpara lao ḍaro rero kai ro simi rero kai ba ndai kâli ḍi ade kòla ede, na-waü-ra mbètja mena badju ro saraba mataho-taho, na-waü-ra nggèle mena ba supu lao liwa rero-n ḍi ade kòla. Ndadi londo mena-ra doü watu sigi malao soḍi kâli: e ruma-e, au kombi rawi ita ruma-ku lao simi rero kai-ta ḍi ade kòla ake, wati-ḍu runtju waü-ta djuba labo saraba? Ro katjihi ba sarunde doü-na, na-katjai-ku rongga supu-na kâli. Ede-ra ntjambe kai-na ba kali: he kaman-e, wâra djâra-ku marongga mòda ḍi ade kòla ake, ede neè ḍaro rero kai ro neè simi rero kai-ku ḍi ade kòla ake, kapo mai ḍòho-ra simi ro ḍaro inga weya ḍi ade kòla ake! Ndadi kananu-n ba doü mambòto ede: na-rongga-ra ringu-na kâli ake, wâra-tji patu-na neè lao simi rero kai-na djâra ḍi ade kòla labo ḍeï oi wati raka-na kòne tatuu, pai-pai-sa mabu gòlo-na ro tasabe-na rò masa-na, na-patu neè lao ḍaro ro simi rero-na, ake sa-buwa djâra manae mandinga labo-ku ḍèse-na, bune-ku pâhu-na neè lowa kai-na mbora ḍi oi kòla masandede ḍeï, maai ake na-waü-ḍu ringu. Ndadi doü mambòto ede na-neè sambeya-ra adjumaa, na-ngupa-ra doü makalai mandadi imâ(m). Makento mpara ba ede, waü mpuḍu tjumpu sambeya, na-tjuwa londo mena mpa watu uma sigi malao nggeè ada ḍi ruma sangadji ba supu kâli na-waü-ra ringu, na-nggeè ada kai-ḍu labo ruma-ta sa-mena-na lampa rawi kâli. Ntjambe kai ba ruma-ta: nggâra na-waü sara ringu, wati-ḍu lowa-ta kandadi kâli, maai ake lao pèto weya-pu eḍi-n: Ede-ra lao mena kai doü ede maraka kâli, indo kapo kâli ede na-mbui ntene-pu lao ngâro rero-n ḍi ade kòla ede mangupa djâra-na, na-waü-ra mboho kara labo howi-na.

Ede-ra lao kai doü malao nenti ro randa kâli ede, waa-ḍu ḍi sa-buwa uma ntaru, kalòsa mena weya-ḍu soròba ro djuba ro kami-na, sarowa-na, ampo mbeï-ḍu kau kani tembe ro badju makalai, ndadi balunggu weya-ḍu eḍi-n kai hadju peto. Nggâhi kai ba kâli: ba bau neè kandake ḍòho kai-mu nahu? Wati ringu-ku nahu! Nde pala wati-ḍu kadeè-na ba doü mambòto ede, na-balunggu ntene weya-ḍu eḍi-na, ede-ra lao kai nggeè ada ḍi ruma-t ba waü-ra balunggu-na kâli. Ndadi na-waü-ra mboü sa-niki-niki kampo kâli waü-ra balunggu ba supu ringu-na ro mandede wâli ana ro wei, tjina ra angi kâli na-waü-ra ringa kâli waü-ra balunggu ba ringu-na, ndadi na-tjuwa-tjuwa niya ro tindja: nggâra na-taho sara kâli watu ringu-na ro na-dula taho ro ntai ḍi uma ro saladja-na, ku-sambele mbeè ku-batja dowa salama. Makento mpara ba ede, kâli ra-balunggu na-tiyo dja-ku ba doü masandaka-na, wati-ḍu wâra èda-na nggâhi-na kombi rawi-na kombi mantjâra tanda ringu-na. Ede-ra lao nggeè ada kai-na ḍi ruma ba supu èda-na kâli wati-ḍu wâra-na nggâhi ro rawi maringu Nggâhi kai ba ruma-ta: lao kalòsa-pu, òto waa-pu ḍi uma-na! Ede-ra lao kai doü ede malao òto ro waa kâli ḍi uma-na. Rongga-pu ḍi uma-na, ede-ra wura ao kai bòngi montja ro karaba ba ana ro wei ba supu neyo ade-na dula labo taho-r ntai ndai kâli. Ede-ra ndai ngupa kai-na mbeè neè sambele tjòla kai tindja-na. Makento mpara ba ede, ibili na-lao karinga wâli-ra pande hadju ba waü-ra dula kâli ḍi uma-na mandinga labo nggâhi-na ibili ede: maai ake na-neè wâli ngupa mbeè neè sambele tjòla kai tindja-na, peya nahu makandadi weki-ku mbeè. Ede mpara dula kai-na, na-lao kandadi weki-na mbeè. Makento mpara ba ede, kâli labo wei ro ana-n na-ngupa rero mbeè, wâra dja èda-na mbeè ra-ḍiki ba pande. Ede-ra ndai lao soḍi kai-na: mbeè ake neè landa-ro. Nggâhi kai ba pande: landa-ku, nggâra na-ntjihi-ntjao sara tjoi-na. Ede-ra soḍi kai-na: sabune-ku tjoi-na mbeè ake? Ntjambe kai-n upa mbuwa ringgi. Ede-ra tjòla ro waa kai-na ḍi uma-na, nai siḍi, ampo sambele. Makento mpara ba ede, ede-ra kabòro mena kai sa-mena-na tjina ro angi-na ro bela-na. Ndadi raka-pu ai masiḍi, ede-ra sambele kai-na mbeè ede, kamami ra kapuwa-na, waü mpara mami, ede-ra lao ao kai-na sa-mena-na tjina ro angi-na ḍi ade kampo. Makento mpara ba ede, ndai kâli na-kau-ku isi tjere, na-neè sambeya asa. Ntika na-èda mpuḍu djâra-n mamòda ede na-mai luu lalo ḍi ade tjere, na-kalòsa-ku kèto-na watu lasu tjere. Ede-ra lao nenti bate rero kai-na lasu tjere ede, na-waü-ḍu rugu-rege tampòde-mpòde-na labo tjere ede. Ede-ra lao mena kai doü masoḍi-na: au kombi rawi ita ruma-ku ake? Ntjambe kai ba kâli: djâra nahu maramòda ḍi ade kòla ampo de ku-èda mai luu lalo-n ḍi ade tjere ake, ndadi kèto-na djâra ede nenti katjiya ba nahu, mòḍa ai-na mòda wâli-na. Ede-ra kananu wâli kai ade ana ro wei-na ro doü mambòto ede: na-waü-ḍu rongga wâli pala ringu-na kâli ake! Ede-ra lao karinga-na ruma-ta lampa rawi kâli manenti bate rero tjere ba supu wâra djâra maluu ḍi ade-na· Ntjambe kai ba ruma-t: nggâra na-ndede-sa, na-rongga wâli-ra ringu-na, maai ake lao balunggu wâli-pu eḍi-n kai hadju peto! Ede-ra lao kai-na doü ḍi uma kâli. Nde pala kâli na-mbui ntene-pu lambuhu-lambate labo tjere, bate tja-ḍo bate tja-ḍa-na. Ede-ra lao nenti kai ba doü mambòto, lao waa wâli-ḍu aka uma ntaru, balunggu weya-ku eḍi-na kai hadju peto. Ndadi òba ro uta ra-kamami ra kapuwa

ede wati-ḍu ngâha ba doü ba supu ngango labo kâli marongga ringu. Ede-ra tjumpu-kai-na nuntu ro mpâma kâli.

VIII.

Mpâma sangadji Ali.

Wâra-wâra ruwa-n wâra sa-buwa sangadji Maharadja Ali-ku ngâra-n, nira-pu wei-n ede tangâra kai Putiri Hanin, na-ntjewi kai-ku labo nae ra nene-n ro mbòto sangadji-ngadji ndai kabata-na. Indo kapo sangadji ede wâra ana-na tolu mbuwa, mòne ntjau, masasae tangâra kai Badar-sah maḍiwoha tangâra kai Djohan-sah, maâri-âri pòda tangâra kai Ali-sah. Makento mpara ba ede, ana-na masasae wati wara rawi-na makalai sangi lao kaiha rero weya wei ro ana doü. Ede mpa mandai rawi-na ḍi ade masanai-nai, nggâra na-lao sara ama ro rahi-na malao nggeè ada ḍi ruma-ta, wati ngawa-na parèsa ro huku ana-n ede. Makento mpara ba ede, wati-du waü-na siya ba doü ḍi rasa raa-rawi ana ruma ede, ede-ra mafaka mena kai-na ba doü ḍi ade rasa: taho-ra ba lòsa-ta lao ngupa rasa makalai. Makento mpara ba ede, ede-ra lao mena kai-na siyadera ede malao nggeè ada ḍi ruma-t bitjâra. Rongga-pu akadawa, soḍi kai ba ruma-t bitjâra: au-tji habar mai mbòto kai weki nggòmi ḍòho ake? Ntjambe kai-na: mai nggeè ada, ruma-e. neè mpara lòsa lao ngupa sangadji makalai, lamada ḍòho wati-ḍu waü siya kantjòki ba ana-ruma-ta masasae. Ntjambe kai ba ruma-t bitjâra: na-ntjâra kananu ḍòho-mu ede maneè lòsa lao pèso weki ḍi rasa makalai, nggâra mu-batu sara kananu nahu, ta-kau-ku lòsa ruma sangadji labo ana ro wei-na: nggâra wati sara neè-na lòsa, ede ampo mu-lòsa ḍòho, kòne nahu ku-lòsa sama-sama labo nggòmi ḍòho; mai-ra ta-lao-ku labo nahu nggeè ada labo ruma-t! Ede-ra tjuwa lao mena kai-na ḍi uma ruma-t, rongga-pu akadawa, ede-ra nggeè ada kai ba ruma-t bitjâra: nggeè ada, ruma-e, bune santika sa-mena-na dinga ḍòho-ku ḍi ade rasa wati-ḍa tjaû-na karuma ita ruma-ku, taho mpara lòsa ita ruma-ku watu rasa ake. Ringa kai ba ruma-ta nggâhi ruma-t bitjâra, ede-ra kananu-na: ḍi raka-ku madja taho-pu batu-ku nggâhi ruma-t bitjâra ake. Ede-ra ntjambe kai-na ruma sangadji: ai ake nggòmi-ra ndai maparenta rasa ake, bune santika nahu taho mpara lòsa-ku. Ede-ra tuu kai-na, lao karinga-ku wei ro ana-na: mai ruma-t bitjâra labo sa-mena-na ada ra kau rasa mamai katèsa kalòsa ita ḍòho ake, wati sara ngawa-ta lòsa, ede siya ḍòho mena neè malòsa, kananu ba nahu: ḍi lòsa mena siya ḍòho taho-ra ba lòsa-ta ita-ra-ake, mai ka-ra ndede-na na-waü sara lòsa ḍòho, tjoü-ra mandai makaruma-ta ita ḍòho, ndadi ta-nggeè-ra bune santika hentja ḍi ade rasa-ta; maai ake taho-ra ta-lòsa kaḍa, kamòtji mena-pu sa-mena-na maâlu-âlu! Ede-ra kamòtji ro kabòro kai, waü mpara kamòtji, ede-ra tjuwa lemba kai ba ndai ruma-t labo ana-na tolu-n, tuwa putiri na-suu-ra. Ede-ra lòsa lampa kai-na lima doü-n ede, ede-ra lampa kai-na. Raka-pu ḍi sa-buwa sera makalau na-èda-ra angi-na labo doü mpanga pidu-n,

ede-ra rampa mena kai sa-mena-mena-na ntau ro wâra ra-waa-n ede. Makento mpara ba ede, ede-ra lampa kai-na, nira-pu ana-n masasae na-sera sai ḍi nanga, ndadi na-lampa-ra upa-n ede. Sabune-bune ntoi lampa-na, ede ampo na-tambâri, wati-ḍu èda-n ana-na masasae. Soḍi kai-na: bakai-ku sae-mu ede? Ntjambe kai ba ana-na ḍuwa-n: ḍi ai sapa-ta nanga na-sera sai-ra. Nggâhi kai ama-na: taho-ra ta-ngèna waü-ku. Sabune-bune-ḍu ntoi ngèna-na, wati ntene-pu mai-na ana-n ede. Pala ana-n ede, waü tjumpu sera, ede-ra lampa kai-na, nde pala ntjai ede na-ntjangga ḍuwa, wati lao batu-na ḍi ntjai lampa kai ama ro ina-na, na-lampa kai-ku watu ntjanga makalai. Ede-ra lampa-lampa kai-na Badar-sah, na-raka-ra sa-buwa rasa, wati-ḍu èda angi-na laḅo ama-na. Sabune-ḍu ntoi-na nggeè ḍi ade rasa ede, na-kandadi-ḍu djuru kuntji ba sangadji ḍi ade rasa ede. Makento mpara ba ede, ndonta wâli-ḍu ama ro ina-n mangèna-na. Sabune-bune ntoi ngèna-na, wati ntene-pu wâra mai-na, ede-ra nggâhi kai ba ama-na: mai-ra ta-lampa-ku, wati-ḍu patu-na ndai ngèna ana matjilaka ede, ba supu siya neè èda kai ntjòki ita ḍòho, mai-ra ta-lao kaḍa lampa! Ede-ra lampa kai-na, na-raka-ra sa-buwa rasa, ede-ra nggeè kai-na ḍi nganto rasa ede, na mafaka-ra labo wei ro ana-na mandai rawi ḍòho-na. Nggâhi kai ba rahi-na: midi nggòmi ḍòho akeḍeï, nahu neè malao raho sadeka labo doü ḍi ade rasa ake. Ntjambe kai ba wei-na: wati taho-na lao ita, mai ka-ra ndede-n tantu wâra doü ḍi ade rasa ake mapata ita, ndadi na-nâha-nâha ntjewi-ra madja-ta; maai ake lamada labo ana ḍuwa-na ake ndai malao raho sadeka labo doü ḍi ade rasa ake. Nggâhi kai ba rahi-n: taho pòda kananu nggòmi, taho-ra ba lao-mu. Ede-ra lao kai-n ḍi ade rasa ede, raho kai-n sadeka. Nggâhi ba doü: he faki, mu-neè sara raho sadeka, lao aka uma sigi, mai ka-ra ndede-n sâra-na ḍi ade rasa ake, ḍi ai-nai-na adjumaa na-kabòro mena sa-mena-mena-n doü madarere nggeè ro mori, ndai ruma-t bitjâra neè mambeï mena-na sadeka ḍi doü mandede ede ḍi ai wakatu adjumaa. Ede-ra lao lalo kai-na ḍi uma sigi, waü mpara sambeya adjumaa, na-mbeï mena-ḍu sadeka sa-mena-mena-n siyader ede, ndadi wei Maharadja Ali na-luu dja-ra raho. Ntika na-èda-ḍu ba ruma-t bitjâra sa-buwa doü siwe mataho weki-na, ede-ra kananu kai ade-n: doü siwe ake ampo de ku-èda, santoi-ntoi-na wati wâra-na doü ake, kombi-kombi doü makalai rasa makandadi weki-na kasipâhu. Ede-ra mbeï kai-na ba ruma-t bitjâra sadeka tolu-n labo ana-n. Makento mpara ba ede, sâra-na ruma-t bitjâra, na-waü sara sambeya djumaa ro na-waü sara mbeï sadeka ḍi sa-mena-mena-n doü makasipâhu, na-luu-ra ḍi ade asi nggeè ada labo ruma sangadji. Raka-pu ḍi ruma sangadji, na-nggeè ada kai-ḍu: wâra sa-buwa doü siwe mataho pòda weki-n, wati-ḍu wâra-na ndai kantewi kai-ta ḍi ade rasa ake taho weki-na doü makasipâhu ede. Ede-ra nggâhi kai ruma-ta: nahu ku-neè-ku èda doü siwe ede, nggâra na-mai wâli-sa ḍi sigi djumaa makento, kau-pu mai âra nahu neè mambeï-na sadeka. Ede-ra tarima kai ba ruma-t bitjâra parenta ruma-t ede, ede-ra ḍòḍo-na dula. Indo kapo doü siwe aka-n de, na-waü-ra tarima sadeka, lao kai-na ḍi amba, weli kaniki kai neè ngâha ro nòno-n, ede mpara dula-n lao aka hiḍi rahi-na, na-nggâhi-ra ro na-roi-ra taho sâra-na doü ḍi ade rasa ake. Ede-ra tjuwa ngâha ro nòno kai-na upa-upa-na labo ana-na. Makento-ra ba ede, na-raka-ra ai-nai-n djumaa, ede-ra lao wâli kai-na ḍi sigi, waü-ra sambeya

djumaa, ḍonggo ro mbeï wâli kai sadeka ba ruma-t bitjâra, ndadi na-luu dja-ra doü siwe ede maraho sadeka. Nggâhi kai ruma-t bitjâra: e doü siwe makasipâhu-e, wati-ḍu wâra-na masa ḍi nahu, lao-ra nggòmi aka asi, ḍòḍo-pu ḍi ruma sangadji sadeka! Ede-ra lao kai-na ḍi asi tolu-tolu-n labo ana-n, raka-pu ḍi lawa, raho kai-n hengga ntjai labo doü masandaka-na. Ede-ra hengga weya kai ntjai, ede mpara luu-n, bune santika ana-n maḍuwa-n wati-ḍu kau luu, ntjai lawa waü-ra bonto ro wòle. Ede-ra lampa kai kèse-kèse, lao ḍi ruma-ta, na-dòho-ra awa sampana. Ntika na-èda-ku ba ruma-t doü siwe mataho weki, soḍi kai ba ruma-ta: au-tji habar nggòmi? Ntjambe kai-na· nggâra wâra sara nata ro ntjii ade ita ruma-ku, neè-ku mai ḍòḍo wòka-wòka sadeka. Ntjambe kai ba ruma-t: taho weki-na, taho-ra neè waü-mu dòho èse uma. Ede-ra neè kai-n, waü mpara dòho, sabune-bune ntoi kadeè-na kasi ade ruma-t, wati ntene-pu mbeï-na, ede-ra ḍòḍo kai-na dula, nde pala wati kau-na dula ba ruma-t, na-kau-ḍu bonto ro wòle weya ntjai asi. Ede-ra nangi kantjii-ntjii kai ade-na ba supu samada-na ana-n ḍuwa-n mamidi âri lawa, wati kau luu ba doü matonggu ntjai. Watu ai masiḍi saraka wakatu asa kadeè-deè ba ana-na, wati ntene-pu lòsa ina-na, ede-r nggâhi kai ana-na mandinga labo nangi salaho-na: mai-ra âri-e, ta-lao-ku dula mbeï ngowa ama-ta. Ede-ra lao kai-na dula, raka-pu ḍi ama-na, nuntu mena kai sa-mena-mena-na lampa rawi ina-na watu tampuu waü-na masaraka luu-na ḍi ade asi: lamada ḍuwa wati kau-na luu, masaraka ake wati-pu lòsa-na. Ntjambe kai ba ama-n: nggâra na-ndede-sa, na-tlâlim pala sangadji ḍi ade rasa ake, wati patu-patu-na neè nggeè kai-ta rasa ake, mai-ra ta lao-ku lòsa ngupa rasa makalai! Ede-ra lòsa lampa kai-na tolu-tolu-n labo ana-n, teka doro, londo sori. Sabune-bune-ḍu sera makalau lampa kai-na tolu-n labo ana-n, ntika na-raka-pu sa-buwa nanga maḍeï ro mapadja ro mbòto mbaî maipi-ipi sawai ro nggange-na ḍi ade nanga ede, na-neè-ku sapa, wati disa-na, nde pala wâra dja sa-buwa sampa mataki panimba doü. Ede-ra nggâhi kai-na: e tjina-e, kasi toi ade-mu, òto tja-ipa-pu nahu! Nggâhi kai ba doü mapanimba: taho weki-na, nggâra wâra-sa masa-mu ndai ufa kai-mu nahu. Ntjambe kai-na ba Maharadja Ali: wati wâra masa-ku nahu kòne sa-balae. Nggâhi wâli kai doü mapanimba ede: nggâra wati sara wâra masa-mu nggòmi ḍòho ake, tolu-na weki-mu mbeï-pu nahu sa-buwa neè ufa kai panimba-ku. Ntjambe kai Maharadja Ali: kangampu mbòto-mbòto, tjina-e! Ede-ra lampa lao awa kai-na, batu nanga, nde pala wâra dja sa-buwa fuu hadju marambòo, fuu-na ipa bae ba nanga, elo-na na-raka-ku sa-bae ba nanga. Ede-ra nggâhi kai-na labo ana-na: watu ake pala mataho ndai nonto lao ipa kai-ta, maai ake midi nggòmi, ana-e, akeḍeï, nahu malao ḍanḍa tja-ipa waü sae-mu. Ede-ra lao kai-na ḍanḍa tja-ipa ana-n sa-buwa, waü mpara rongga ipa, na-lao wâli-ra weha ana-n sa-buwa. Raka-pu ḍi woha-woha nanga, ede-ra hinti kai ba mbaî, na-ngâha mena weya-ḍu sa-mena-na sarumbu-na, nggeè mpara koha tuta-na oro tja-awa ba oi, lao lalo-ra awa mòti, Bune santika ana-na ede, sa-buwa manggeè ipa bae ba nanga, sa-buwa manggeè watu sa-bae ba nanga. Makento mpara ba ede, ntika na-èda-ra ba doü mapanimba lampa rawi mandede ede, ede-ra lao weha kabòro mena kai ba doü mapanimba ede, ndadi na-waa kadula-ḍu ḍi rasa-na, na-nggeè sama-sama-ra labo

doü mapanimba. Sabune-ḍu ntoi nggeè-na, na-èda-ḍu lampa rawi-na ana doü ḍòbo ede, na-taho-taho parange-na, ede-ra waa kaluu kai ḍi ade asi, ndadi kandadi-ḍu ba ruma-ta ama-ra-duwa, sa-buwa kandadi-ku pasiki. Nde pala sae-n matangâra kai Badar-sah na-nggeè ḍi ade rasa ede, na-kandadi-ku ba ruma-ta djuru-kuntji, nde pala sabune-bune-ḍu ntoi nggeè tjampo-na, ai sae-si mapata ḍi âri, ai âri-si mapata ḍi sae. Makento mpara ba ede ḍi ade ndede kai-na, na-supu-ra ruma-t sangadji, wati-pu sabune ntoi supu, ede-ra made-na: ruma-t bitjâra neè matjèpe-na sa-ḍoü-n. Ndonta wâli-ḍu parakâra wei Maharadja Ali. Sabune-bune-ḍu siwi ba ruma-t labo nggâhi mataho-taho ro nggâhi kapòro ro kantjòki ba ruma-t, wati romo-romo ngawa-na kawei ba ruma-t, ede-ra raho kai-na dowa ḍi ruma Allah ta'âla wei Maharadja Ali. Ndadi na-kalondo weya-ḍu bala ḍi sangadji ede, na-hina-ḍu ba supu ndapo mena wangga-na bali bae malabo wisi-na mandede wâli rima-na bali bae na-ndapo antju-na masaraka palanu-na, ndadi wati-ḍu lowa-na kòne taï ro tarii ro ngâha ra nòno, malai-na-sa na-neè sara ngâha, pao weya-ku ba doü. Sabune-bune ntoi supu-na ede mandede wâli sabune-bune sando maloi-na, wati ngawa-na taho, na-nggeè-ra labo siya-siya ro ntjòki bala weya ba Allah ta'âla ra-rawi-na ede. Makento mpara ba ede, ndonta wâli-ḍu koba tuta aka-n de, ra-oro ba oi, antjo kaneè-ḍu ba balumba èse kengge mòti. Ede-ra raho kai-na dowa ḍi ruma Allah ta'âla koba tuta ede, na-kaèda topo-ku angi labo nabi Isa: kòne pòda mpowa sa-piḍa mada èda angi-ku labo nabi Isa, ampo na-weba-ku ntau-na Allaho ta'âla. Pala na-tarima weya-ḍu dowa-n ede ba ruma Allah ta'âla. Makento ba ede, nabi Isa na-lampa-lampa-ra aka kengge mòti, raka-pu ḍi koba tuta ede, ede-ra mbeï kai-na salâm ba koba tuta ede. Nggâhi-na: assalâmu alaikom ya ruhullah Isa! Ringa ba nabi Isa eli doü masalâm, na-tambâri kui na-tambâri wâna, wati wâra èda-na doü masalâm, malai-na-sa koba tuta mpa mangeè edeḍeï. Nggâhi kai ba nabi Isa: e koba tuta-e, au-tji hadjal-mu labo nabu? Nde pala koba tuta ede, waü-ra mbeï-na salâm ro èda angi labo nabi Isa, ede-ra made-na. Makento mpa ba ede, na-raho dowa nabi Isa ḍi ruma Allah ta'âla, mai ka-ra ndede-n au-au mpara raho-n nabi Isa na-mpabuwa tarima ba ruma Allah ta'âla. Nggâhi ba nabi Isa: e ruma-e, kamori tòpo weya-pu nahu koba tuta ake! Tarima weya ba ruma Allah ta'âla dowa-na, ede-ra mori kai-na koba tuta ede labo niki-r ndai sa-mena-mena-na pâhu sarumbu-na, Ndadi na-sudju ro nemba-ra labo nabi Isa. Ede-ra soḍi kai-na ba nabi Isa asal usul neè ndede kai ruu-na. Ndadi na-nuntu weya-ḍu ba Maharadja Ali watu tampuu waü-na ḍi ai ndadi-na sangadji masaraka tjumpu-kai-na hinti ba mbaî sarumbu-na, nggeè mpara koba tuta-na. Ede-ra ntjambe kai ba nabi Isa: kanae-nae-pu saba, mai ka-ra ndede-n sa-mena-mena-na raa-rawi-mu ro ruu-mu ra-kaneè waü mena kai ba ruma Allah ta'âla, ndai ntjai-na mpa rawi manusiya ro rawi mbaî, waü-ra ulu waü ra-tarima ba ndai-ta sa-mena-mena-na ruu-ta mataho ro ruu-ta maiba raa-mamai mena watu Allah ta'âla; indo kapo ake nahu malao kina nggòmi mandadi sangadji ḍi sa-buwa rasa ndai matjèpe-na sangadji ḍi ade rasa ede na waü-ra made, malai-na-sa ruma-t bitjâra mpa ndai matjèpe-na. Ede-ra waa kai ba nabi Isa, kandadi-na sangadji ḍi ade rasa nggeè kai ba ana-n tolu-n ede. Ḍi ade nggeè kai-na ai ama-tji mapata

ana, ai ana-tji mapata ama. Makento mpara ba ede, na-ntjewi malai-ku tjaû-na ba sâra ro doü ade rasa ede parenta-na sangadji bou ede mandinga-ndinga wâli, nggâra wâra-si doü masupu, au-au mpara pâhu supu, na-waü sara loi ba ruma-ta, wati-ḍu lowa-na daa taho, malai-na-sa na-taho lalo mpa supu ede ro sangadji ede na-mboü-ra ḍi sa-niki-niki rasa lowa-na loi doü ro karama-na. Makento mpara ba ede, na-ringa-ra habar ba sangadji masupu ntuku rima ro eḍi-n ede, kau kai-na kaambi sa-buwa kapa neè lao kai-na raho loi weki-na labo sangadji makarama. Ndadi kaambi weya-ḍu sa-buwa kapa maniki ra ndai labo òsu ro siya-na labo sa-mena-mena-na marakani sangadji kai-na, na-waa mena-ḍu; raka-pu ai-nai-n mataho, ede-ra londo kai-na ḍi kapa ro na-waa-ḍu doü siwe raa-wei sangadji Ali. Ede-ra lodja kai-na, wati-pu sabune lodja-na, na-raka-ra ḍi rasa sangadji makarama ede; ede-ra wòtu kai-na bedi bune santika eli karaba ringa. Ede-ra kau lao kai ba ruma-t parèsa kapa mamai ede. Ntjambe kai ba doü ḍi kapa: wâra sa-buwa sangadji masupu rima ro eḍi-n neè mamai raho loi labo sangadji ḍi ade rasa, Ede-ra dula kai doü maparaèsa, na-lao sama-sama-ra labo doü kakai sangadji masupu ede, Raka-pu ḍi tando ruma-ta, nggeè ada-na: kapa mai kai sa-buwa sangadji masupu ntuku rima ra eḍi-n, neè mamai ḍòḍo loi labo hawo ro ninu ro penta ro tini ita ruma-ku. Ede-ra nggâhi kai ba ruma-ta »taho weki-na" mandinga labo mbeï-na parenta, kau-na kaambi sa-buwa uma neè hiḍi-na ba ruma masupu ede. Ndadi doü ra-kakai na-dula-ra awa kapa, na-nggeè ada kai-ḍu labo ruma-ta: taho weki-na, ruma-e, na-wau-ra kaambi weya sa-buwa uma neè hiḍi ita ruma, wâra-si patu-na, taho mpa londo waü-ta ai-nai-n ake. Makento mpara ba ede, ede-ra londo waü kai-n ndai-na sangadji masupu ede, wati-pu waa-na wei-na ro doü siwe-siwe, rongga-pu èse mamango, ede-ra kaleï waa kai ḍi tando ruma-t. Soḍi kai ba ruma-t: na-ntoi-ra supu-mu-ro? Ntjambe kai-na: na-ntoi ipi lalo-ra supu lamada ake, sabune-bune-ḍu sando maloi-na wati romo ngawa-na taho, ede asal mai ḍòḍo kai bareka labo ita ruma-ku. Nggâhi kai ba ruma-t: taho weki-na, ta-raho-raho-ku ḍi ruma Allah ta'âla salama taho-r ntai-na. Waü mpara tjumpu nuntu ro nggâhi labo ruma-ta, ede-ra kau waa kaleï kai aka uma ra-kaambi weya mandinga labo parenta ruma-ta labo ama-ro-duwa ro pasiki, kau-na lao tonggu weya kapa sangadji ede ba supu mbui-pu wâra-na wei sangadji masupu ede ḍi ade kapa, kombi-kombi wâra doü maneè turu karawi ro madabade sâra ḍi ade kapa ede. Ede-ra lao kai ḍuwa-n ede awa kapa, ndadi na-tjuwa dòho mena-ra ḍi kompe ḍinḍí, wei-na ruma-t ede wâra ḍi ade bili-na. Makento mpara ba ede, ba pasiki na-èda-ḍu nasi mambòto mapahe uta ḍi ade mòti pahe ba lènga-na makalai ade mòti, ndadi lènga-n makalai ndai marampa-na ro mangâha-na. Ede-ra hâri kai-na pasiki mantjewi-ntjewi kòmi ade-n. Ede-ra soḍi kai ba ama-ra-duwa: au-tji neè hâri kai nggòmi mandede-ndede lalo? Ntjambe kai ba âri-n mapasiki: bune-ku da hâri kai nahu, ku-èda-ku nasi mambòto mapahe londe ḍi moti, makalai mapahe-na, makalai neè mangâha-na. Ntjambe kai ba sae-na: wati patu-na neè hâri kai parakâra ede, sabune ruu-na nasi ede labo ruu ita ḍòho ake, mai ka-ra ndede-n asal-asal ita ake tolu-ta satjina ana-na ba Maharadja Ali. Ndadi na-nuntu weya-ḍu watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na, ḍi ai luu-na ḍi lawa ruma-t bonto ba doü ntjai, wati kau-na

luu: ngèna ba ita watu ai masiḍi waü masaraka ai mambia, wati-pu lòsa-na ina-ta. Na-nuntu mena-ḍu ba sae-na, ndadi sa-mena-mena-na raa-nuntu ḍuwa-na ede, na-ringa-mena-ku ba ina-na ḍi ade bili ede, ede-ra lòsa kai-na âri luwa labo nangi, pohu ro ngilu lalo mpa ama-ro-duwa labo pasiki ede. Èda kai ba doü ḍi ade kapa rawi mandede ede, ede-ra linti ro ngango kai-na, na-neè-ku kantjòki ba supu pohu ro ngilu angi-na labo wei ruma-ta, sarunde doü-na malao nggeè ada èse ruma-ta pasiki ro ama-ro-duwa na-waü-ra pohu ro ngilu angi-na labo wei ruma-ta. Ntika na-ringa-ku ba ruma-ta lampa rawi-na pasiki labo ama-ra-duwa makamadja-na, ede-ra mbeï kai-na parenta, kau lao lèto ba neè hade. Ede-r lao kai doü malèto-na, waa-ḍu ḍi sa-buwa uma mbòda, nai siḍi, ampo hade-ku. Makento mpara ba ede, raka-pu ai masiḍi, djuru kuntji na-neè-ra lao èse asi, na-èda-ḍu ama-ro duwa ra-lèto ḍi uma mbòda, ede-ra sai kai-na ro soḍi-na sa-mena-mena-na lampa rawi-na ḍi ade kapa ede. Ede-ra tjuwa nuntu kai-na watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na. Ntika na-ringa-ku ba djuru kuntji sa-mena-na nuntu ro nggâhi, ede-ra nangi ro pohu ngilu kai angi-na: nggâra na-ndede-sa, tjina nahu pala nggòmi ḍuwa ake; maai ake mai ta-lao kuḍu nggeè ada labo ruma-ta, kòne poda mpowa na-hade-ku ba ruma-ta, sura waü nuntu tala mena weya lampa rawi-ta. Ede-ra waa kai ba djuru kuntji èse asi. Èda kai ba ruma-ta mai djuru kuntji mamai waa wâli ama-ro-duwa malabo pasiki, ede-ra kapòro kai ba ruma-ta mantjewi-ntjewi lalo labo djuru kuntji. Nggâhi ba ruma-ta: ba bau supu-na, nggòmi, neè disa kai-mu mai waa wâli ḍi tando nahu doü ḍuwa-n ede, maai ake taho-ra lao-mu hade. Ntjambe kai ba djuru kuntji: au-ḍu parenta ita ruma-ku suu-ḍu ba lamada ḍòho, nde pala wâra-si kasi ade hawo ro ninu ita ruma-ku, wâra sa-buwa parakâra ndai nuntu waü labo ita ruma-ku, waü-si ringa ba ita ruma-ku nggâhi ro rawi ake, wati dja-ḍu lowa da tarima raa-parenta ita ruma-ku. Ntjambe kai ba ruma-ta: parakâra au-tji neè nuntu-mu labo nahu ede, maai ake tabai tja-pu nuntu! Ede-ra nuntu weya kai ba djuru kuntji watu tampuu-mpuu-na »lamada ḍòho tolu-n ake doü masabuwa ina ro ama, ngâra ama-ku Maharadja Ali, ngâra ina-ku Putiri Hanin" masaraka tjumpu-kai-na, lao-na tonggu kapa, èda angi-na labo ina-na ḍi ade kapa ro pohu ro ngilu angi-na labo ina-na. Ndadi na-ringa-ra ba ruma-t nuntu weya ba djuru kuntji asal usul-na, ede-ra nggâhi kai ba ruma-ta: nggâra ndede-sa, ana nahu pala nggòmi ḍòho tolu ake! Ede-ra pohu ro ngilu kai angi-na ama malabo ana ede, ndadi sa-mena-mena-na doü mambòto na-hera mena ade-na. Makento mpa ba ède, waü-ḍu ana mapata ama ro ama mapata ana, ede-ra tjuwa-tjuwa neyo mena kai-na ade. Makento mpa ba ede, na-kau-ḍu lao weha sangadji masupu, wati-p sabune ntoi-na, na-mai waa kaleï-ra ba doü ḍi tando ruma-t. Ede-ra nggâhi kai ba ruma-ta: maai ake taho-ra tabai-bai-mu nòno loi nahu ake, nde pala satoi nggâhi kantiri-ntiri pòda-pu labo nahu, au supu-na raa-rawi-mu kombi ro raa-nggâhi-mu kombi ḍi maulu-ulu-n neè èda kai-mu raka supu mandake ake? Ntjambe kai sangadji masupu: wati wâra-na nggâhi ra rawi lamada, malai-na-sa raa-rawi lamada: wâra sa-buwa doü siwe mandadi faki malao raho sadeka labo lamada, nde pala doü siwe ede na-ntjewi taho weki-na, ndadi wati-ḍu kau-ku dula, na-nggeè-ra labo lamada, kananu ade-ku, neè-ku kawei,

nde pala masandede ntoi nggeè-na ede siwi ro sangâme kai nggâhi ro eli mataho-taho, wati ngawa-na tarima ro mandede wâli nggâhi ro kapòro ro kantjòki ba lamada, wati pòda-pòda ngawa-n tarima bune santika ra-neè lamada ede, wâra upa nai lima nai ndede-na ede, ede ntika raka ba supu mandake ake. Ntjambe kai ba ruma-ta makarama: patu-ra pala neè raka kai-mu supu mantjewi tani, mai ka-ra ndede-n lampa rawi nggòmi na-ntjewi-ku nae ntjâra-mu, na-ntjâra-ntjao labo nggâhi huku; maai ake bune santika parakâra raa-ringa-mu pohu ro ngilu angi-na doü ra-kakai ba nahu malao tonggu kapa nggòmi, wati ba supu tjaû ra neè angi-na labo doü siwe ede, malai-na-sa ina makalòsa weya tuta-na doü malao touggu-na kapa-mu ede, bune santika ana ede ana ba nahu ro nahu mantau wei makandadi weki-na faki. Na-nuntu mena weya-ḍu ba sangadji makarama ḍi sangadji masupu watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na. Ede-ra ringa kai ba sangadji masupu, na-hera ade-na masanae-nae hera mandinga labo raho-na kangampu sa-mena-mena-na rawi-na mawaü-ra kantjora ro na-toba mena-ra samena-na raa-rawi ro raa-nggâhi-na ede ro na-ḍonggo ro mbeï-ra wei sangadji Ali ḍi rahi-na mandinga labo sudju ro nemba-na labo sangadji Ali. Ede-ra tarima kai ba sangadji Ali ro kangampu weya kai raa-ntjâra-na, waü mpara ba ede, na-mbeï-ḍu loi, tarima weya ba Allah ta'âla kantjihi-ntjao-na loi ede, na taho lalo mpa ḍi ade masaḍoü-ḍoü-na ede. Ede-ra ḍòḍo kai-na dula ḍi rasa-na, ndadi tuwan Putiri Hanin na-èda-ra angi labo rahi-na labo ana-na tolu-n, na-nggeè-ra siya labo taho-r ntai-n ḍi ngâra masangadji labo ndiha ro ndano masanai-nai. Ede-ra tjumpu kai-na mpâma sangadji Ali.

IX.

Mpâma la Kasipâhu.

Wâra-wâra ruwa-n wâra dewa-dewa tolu-n masatjina, mòne mena; ngâra-n masasae Batara Guru, maḍiwoha Batara Kala, maâri-âri Batara Siwa. Di ade matolu-n ede matjuwa-tjuwa ndadi mena sangadji èse kahayanga. Waü mpara ede, na-ntjâra-ntjao Batara Siwa labo ḍuwa-n ede, ndadi-na na-baa-ḍu ba Batara Guru labo Batara Kala. Eda-ra londo kai-na ḍuwa-ḍuwa-na labo wei-na awa dunia, na-hina ḍi rasa Anta-Baranta-ku ngâra-na, indo kapo ngâra sangadji ede Maharadja Indar-Dewa. Indo kapo Batara Siwa ede na-nggeè-ra ḍi sa-buwa wuba, kompe rasa Anta-Baranta, na-tangâra kai-ḍu weki-na la Kasipâhu labo tembe-na hinti tja-èse wati rongga èse-na, hinti tja-awa wati rongga awa-na, labo na-waü-ra lelo bune santika âla. Waü mpara ba ede, na-tjuwa-tjuwa ngâha mpara wuwa-wuwa hadju ro ròo-ròo hadju mangodu-ngodu ḍi ade wuba ede. Makento mpara ba ede, na-lao-ra la Kasipâhu ḍuwa-ḍuwa-na labo wei-na luu ḍi ade rasa. Èda ba doü mantau rasa la Kasipâhu labo pâhu tembe-na bune santika âla, ede-ra kambata ro paiya kai-na, wâra maweha hadju, wâra maweha wadu, na-tjuwa-tjuwa tòba-ḍu la Kasipâhu

mandinga labo fou kalòsa-na watu rasa. Ede-ra rai kai-na la Kasipâhu ḍuwa-n labo wei-n labo waü kadjoro-djoro raa weki-na ra-hina ba bale. Ede-ra nangi salaho kai-na sa-nâru-nâru ntjai, na-lao lalo-ra aka wuba hiḍi nggeè kai-na, na-weha-ra ròo ro hadju, na-nipi-ku ndai bore kai-na sarumbu-na mawaü-ra ntjuwu. Waü ede, bala-pu ai sa-nai, na-tjuwa-tjuwa lao wâli-ra ḍi amba, kombi-kombi wâra doü makasi ade mambeï-na taki-taki ngâha, nde pala ba doü ḍi amba maèda la Kasipâhu maluu ḍi amba, ede-ra tjuwa-tjuwa bale kai-na hadju ro wadu ro fou-na. Na-rai-ra la Kasipâhu ḍuwa-na labo wei, lao wâli-ra aka wuba hiḍi-na, ndadi wati-ḍu disa-na luu raho sadeka ḍi rasa ro ḍi amba, malai-na-sa na-ngâha-ra ròo-ròo hadju ro tako-tako hadju mangodu. Ede mpara rawi-na sa-nai-nai sandede ntoi-na nggeè-na ḍi ade wuba. Ntika na-nae mpara lòko-na wei-na. Makento ba ede na-lelu, neè ngâha fòo ḍi ade lewi-ruma-t, na-kau-ḍu lao rahi-na malao raho. Ntjambe kai ba rahi-na: ai âri-e, ndonta-ra raho-ta labo ruma, kòne labo doü ḍi ade rasa wati kau-na luu. Ede-ra nangi kai wei-n mampabuwa ntene fòo ḍi ade lewi ruma. Ede-ra lao kai-na ḍi ruma-t. Soḍi kai ba ruma-ta: au habar mai kai nggòmi, Kasipâhu? Ntjambe kai-na: nggâra wâra-sa kasi ade ita ruma-ku, ku-neè ḍòḍo wuwa fòo mambai-mbai ḍi lewi ita ruma-ku. Ringa ba ruma-ta, ede-ra kau kai-na lao weha sa-kamburu nae, na-mbeï-ḍu la Kasipâhu ro na-ḍòḍo-ra dula lao mbeï fòo wei-na. Èda-na fòo ede ba wei-na, ede-ra neyo kai ade-na mandinga labo ngâha-na. Raka-pu wura oru-na, ḍi sa-mpuru lima-na wura, ede-ra nggâna kai-na ana mòne taho weki-n. Nde pala ḍi ai wakatu nggâna-na, na-rongga mpara angi ro fòde, guntu ro kila mandinga labo wakatu nggâna-na na-kaleya kabusu-na, Ede-ra kabuwa kai ḍuwa-ḍuwa-na labo rahi-na mandinga labo nangi salaho-na, nggâhi-na: nira-pu ḍi ai ndadi-ta sangadji ro nae ro nene, sabune-bune neè-ta labo ana, wati wâra raka-ta ana, nira-pu waü-ḍu raka-ta ntjòki ro kasipâhu, ampo na-wâra ana; nde pala waü-ḍu ra-kaneè mena kai ba ruma Allah ta'âla. Ede-ra tangâra kai-na ana-n ede Maharadja Kurma. Makento mpa ba ede, na-kananu ade ama-na: bune-ku pâhu-na nggeè-ku labo ana doü toi ake ḍi sera makalau, maai ake taho mpara ndawi-ku saladja. Ede-ra lao weha kai-na hadju ndai saladja, ndadi na-lao-ra ngâri dana neè panta kai rii-na. Kira-kira wâra sa-singku ḍeï-na dana ra-ngâri-na ede, ntika na-èda-ḍu masa-ngganga pidu dompo, ḍi ade masadompo-dompo wâra sa-ndupa nâru-na, nae-n bune santika wangga. Ede-ra ngâri kalòsa kai-na, waa kateï-ku wei-na, nggâhi-na: ruu nae pòda-ta ita ḍòho ake maraka masa-ngganga pidu dompo waü, saraka ana ra wai-ta mangâha weya tjoi-na wati waü-na kampoi; maäi ake wii-pu ba nggòmi upa kòḍu, nahu malao waa-na tolu dompo aka sudaga-daga ḍi ade rasa. Ede-ra lao waa kai-na aka sudaga, rongga-p akadawa ede-ra ou kai ba saudaga, na-kau-ḍu dòho. Soḍi kai-na: habar au kombi mai kai-na tjina-ku? Ntjambe kai-na: wâra-si kasi ade ndai-mu neè-ku mai raho inga ndawi weya sa-mena-na marakani masa-ngganga ake. Ntika na-ringa-ḍu ba sudaga ro na-èda-ḍu pâhu masa-ngganga mambòto ipi lalo, ede-ra neè hera kai-na mandinga labo nggâhi-na: bune santika ra-hadjal ndai-mu ede ku-sanggu mpa kau ndawi weya pande, nde pala ku-raho tempo sa-mbaa, mai ka-ra ndede-na na-ipi-ku ntjòki-na ndawi weya marakani ede. Ede-ra tarima kai ba la Kasipâhu

nggâhi sudaga ede, na-ḍòḍo-ra dula, na-lao wâli-ra ḍi sudaga makalai-lai, kau ndawi wâli marakani masaniki-niki pâhu, sanggu wâli kai-na ba saudaga, na-raho wâli-ra tempo sa-mbaa wâli, ndadi mpoi sa-mena-na saudaga ade rasa Anta-Baranta ede, kau ndawi sa-mena-mena-na marakani. Waü mpara ba ede, na-dula-r ḍi uma-n, na-nggâhi-ra labo wei-na: e âri-e ndawi weya-pu nahu isu ro bore ro ngupa weya-pu nahu kalo ro karaba ro ilo lili pidu lòna, ta-lao kandeu tja-ku ana-ta ake ḍi sori. Ede-r kaambi mena kai ba wei-na sa-mena-mena-n marakani isu ro bore, ede-ra tjuwa lao kai-na, waa-na ana-na ḍi sori. Rongga-pu akadawa na-isu ro bore-ra, na-kaa weya-ḍu ilo lili, na-tòho weya-ra kalo ro karaba, na-kandeu-ḍu ana-n ede labo nggâhi-na, kasaro ro kambowa-na: e ana-e, pòda-si nggòmi asal-mu dewa-dewa neè makatarowa weya mada ra ilu ina-r ama-mu, ndadi tòpo rasa ḍi ade wuba ake malabo sa-mena-na marakani sangadji kai labo sa-mena-na hulubala raaja ro sangadji-ngadji ndai kabata-ku! Waü mpara ba ede, ntika na-ndadi pòda mpara sa-buwa rasa mantjewi nae, niki-r ndai mena labo sa-mena-na marakani sangadji kai malabo doü mapila-pila mpuru riwu labo sangadji ndai kabata-na mampuru-mpuru. Makento mpara ba ede, na-nggeè-ra la Kasipâhu ḍi asi ra kara-na, na-tangâra kai-ḍu weki-na Maharadja Indar-Anggasa labo tangâra kai-ḍu rasa-na Puspa-Sari, na-ndiha-ndano-ra sa-nai-nai eli genda ro nò, silu tambu labo doü mampaa sa-nai-nai wati-ḍu sanawa-na. Makento mpara ba ede, na-ringa-ra habar ba sangadji Maharadja Indar-Dewa wâra sa-buwa rasa mabou ndadi ḍi ade woha sera mandinga labo ndiha-r ndano-na sa-nai-nai, ede-ra kau lao parèsa rasa ede. Lao kai doü, rongga-p akadawa, na-soḍi ro parèsa-ḍu rasa ede. Ntjambe kai ba doü ḍi ade rasa ede, nggâhi-na: indo kapo la Kasipâhu maulu-n ede na-waü-ra ndadi sangadji tangâra kai Maharadja Indar-Anggasa labo ngâra rasa-na Puspa-Sari. Ede-ra dula kai-na doü kakai ede, na-lao nggeè ada-ra ḍi Maharadja Indar-Dewa. Ntika na-ringa-ḍu parakâra mandede ede, ndadi ruu ba la Kasipâhu na-waü-ra ndadi sangadji nae, ede-ra kapòro kai-na ro pana ade-na mantjewi-ntjewi, nde pala wati katada-na. Waü mpara ba ede, na-nggeè-ra Maharadja Indar-Anggasa labo ndiha ro ndano sa-nai-nai. Makento ba ede, na-nae wâli-ra lòko-na wei-na sangadji ede, raka-pu wura oru-na, ede-ra nggâna-na ana siwe taho weki-n, tangâra kai-ḍu ba ina-r ama-na Putiri Nila-Kasuma. Ede-ra nâha ntjewi-ntjewi kai neyo ade-na ruma-t ḍuwa-n labo wei-na, na-kau-ḍu ndawi weya ndai kani-kani-na ana-n ḍuwa-n ede. Makento mpa ba ede, na-tjuwa-tjuwa ringa mena-ḍu ba saudaga ra-kau-na ndawi sa-mena-mena-n marakani ede, na-tjuwa-tjuwa ndawi mena-ra marakani sa-mena-mena-na ra-kau ba la Kasipâhu. Waü mpara tjumpu ndawi-na, ede-ra saraa lao mena kai-na ḍi sangadji Indar-Anggasa. Rongga-p akadawa, tarima ao kai ba sangadji labo kau-na dòho èse kaḍera sa-niki-niki saudaga ede. Na-nggeè ada kai-ḍu marakani ra-kau-na ndawi ede. Ede-ra saròme kai ruma-ta: kasi-ra ade-mu ndai ḍòho-mu makandadi weya pâhu marakani ake. Wati sabune, na-lòsa-ra kahawa ro pangâba masaniki-niki pâhu, waü mpara nòno kahawa, na-mbeï-ḍu kani-kani ḍi sa-mena-mena-na saudaga ede. Ede-ra tjuwa nemba ro dula mena kai-na ḍi uma-na. Na-ringa-ra habar ba sangadji Indar-Dewa sa-mena-na, saudaga ḍi ade rasa Anta-Baranta na-lao kabòro mena aka sangadji Indar-Anggasa, ede-ra nâha

ipi-ipi kai kapòro-na, nde wati katada-na. Makento mpara ba ede, na-rongga-ra kananu-na sangadji Indar-Anggasa makau ngupa doü mamada nowa neè matiyo weya ana-na ḍuwa-n ede ruu-na, na-taho ro na-iha. Ede-ra kau lao ngupa kai mada nowa ḍi ade rasa-na, nde pala wati wâra-na ḍi ade rasa-na. Ede-ra neè kau kai-na lao ngupa ḍi rasa Anta-Baranta. Na-ringa-ra habar ba sangadji Indar-Dewa sangadji Indar-Anggasa maneè ou doü mamada nowa, ede-ra kau lao ou mena kai sa-mena-na doü mamada nowa. Rongga-pu ḍi tando ruma-ta, ede-ra mbeï kai-na parenta: na-kau-si ou ba Indar-Anggasa, na-kau-ku dòdo ro tiyo ḍi ade sura kutika ḍòho-mu, nggâhi weya-pu tjilaka nae ana-na ḍuwa-n ede! Ede-ra tarima kai ba doü mataki mòke, nemba ro dula-na ḍi uma-na. Waü-ra ede, ntika na-mai-ra doü kakai Indar-Anggasa, na-lao ou doü mataki mòke. Ede mpara tjuwa lao mena kai-na ḍi tando Maharadja Indar-Anggasa, Ede-ra nggâhi kai-na: nahu ku-neè raho inga labo nggòmi ḍòho, tiyo weya-pu ruu-na mataho ro ruu-na maiha ḍi ana-ku ḍuwa-na ake, kanggâhi-pu kai masapòda-pòda-na, ai-na dahu ro ili ro pita-mu ruu ana-k ede! Waü mpara ba ede, tjuwa hengga mena kai-na sura kutika, na-tiyo-ḍu ro na-bila-ḍu sa-mena-na huruf-na, na-tjuwa-tjuwa wiri mpara tuta-na, wati-pu disa-na nggeè ada kai-na ruma-t. Nggâhi kai ba ruma-ta: au-tji èda-mu ndai mbiri kai-mu? Ntjambe-na: kangampu mbòto-mbòto, ruma-e, wati disa-ku nggeè ada ba lamada ḍòho ruu-na ana-k ede. Nggâhi kai ba ruma-ta: ai-na dahu-mu nggòmi ḍòho, kanggâhi weya-pu ruu-na ana-ku ḍuwa-na ede! Ede-ra nggeè ada kai-na ḍi ruma-t: bune santika ana ita ruma-ku maḍuwa-na ake na-nae malai-ku tjilaka-na, wati disa neè wii kantoi ḍi ade rasa, na-raka sara ba pidu nai, na-mudu nae rasa ake, mpoi mpada uma ro doü ngâha ba afi. Ringa kai ba ruma-ta, ede-ra kamidi kai-na weki-na ro kau-na lao weha kani-kani, na-ura saraa mena-ra doü mada nowa kai tembe ro badju, ede-ra nemba ro dula-na. Makento ba ede, na-luu-ra ruma-ta makaringa wei-na: bune santika ana-ta ḍuwa-na ake ku-waü-ra kau dòdo ro tiyo ruu-na, na-nggâhi-ku ba doü mamada nowa, na-nae malai-ku tjilaka-na, wati disa neè wii kantoi ḍi ade rasa, na-raka sara ba pidu nai, na-mudu nae rasa ro dana-ta; maai ake ku-neè-ku hade ana ḍuwa-n ede. Ntjambe kai ba wei-na: kangampu mbòto-mbòto hade-ta, ruma-e, mai-ka-ra ndede-n wati taho ade-ku maèda weya raa-na masambara-mbura ede, nggâra wati sara tjaû ba ita ruma-ku, taho-ra ba lao paki-ta watu rasa ake. Nggâhi kai ba ruma-ta: taho weki-na, wii-ku ndadi au ana matjilaka, runtju mena weya-pu sa-mena-mena-n kani-kani-n ro djima ro kawâri-na! Ede-ra runtju mena kai, nggeè mpara sintji sa-loho ḍi kangge-na. Ede-ra tòpa ro djagu ro rinta ba ama-na ana-n ḍuwa-n ede labo katèsa kalondo-na watu asi. Ede-ra londo kai-na Maharadja Kurma labo tjei-na âri-na Putiri Nila-Kasuma. Ede-ra londo lao kai-na ḍuwa-ḍuwa-na ede, kira-kira na-dòo-ra lampa-na, rai batu kai ba ina-na mawaa weya sa-buwa kamâla labo kahuntu pidu mbuwa rai batu kai ana-n aka-n de. Rongga-pu ḍi ana-na, ede-ra ḍonggo kai-na kahuntu malabo kamâla labo nggâhi-na: ake, ana-e, wâra-ku neè ngâha-mu ḍi ntjai-ntjai! Ntjambe kai ba ana-na kangampu mbòto-mbòto, ina-e, lamada maweha kamâla ro kahuntu ake, mai ka-ra ndede-n lamada ḍuwa ake doü matjilaka. Ringa kai ba ina-na nggâhi ana-n ede, na-pohu ro ngilu-ra ro na-mbisa

gantu-gantu-ra maèda weya nâra ro sâra-ñ ana ede, na-tjuwa nangi ndiha-ra tolu-n ede. Wati dja-ḍu waü-na siya ba Maharadja Kurma kasi ade-na maèda weya rawi ina-na, ede-ra weha kai-na kamâla malabo kahuntu pidu mbuwa, ede-ra ḍòḍo kai-na labo ina-na mandinga labo nemba-na. Nggâhi kai ina-na labo nangi salaho-na: lao-ra, ana-e, salama-lama lao-mu! Ede-ra lampa kai Maharadja Kurma labo tjei salaho-na âri-na. Ndadi ina-n ede na-dula-ra. Na-lampa-ra Maharadja Kurma, sabune-bune-ḍu sera makalau ndai lampa kai-na ro sabune-bune-ḍu sori madeï ndai sapa-na labo sabune-bune-ḍu doro maḍèse-ḍèse ndai teka-na, ḍi ade lampa kai-na ede, na-tia weya-ḍu kahuntu sa-bintji ai masiḍi, sa-bintji ai mambia neè ngâha ba âri-na. Makento mpa ba ede, wâra lima nai lòsa-na ana-n ḍuwa-n ede, ntika na-mudu-ra rasa Puspa-Sari, mpoi mpada mena uma labo sa-mena-na doü-na ngâha ba afi, nggeè mpa Maharadja Indar-Anggasa ḍuwa-ḍuwa-na labo wei-na. Ede-ra nggeè wâli kai-na ade wuba, na-kakiḍi-ra saladja-ladja neè nggeè kai-na, ampo de na-sintji-ku weki-na ro na-bade-ḍu weki-na ra-hina ba fitena, na-nangi kanggitja kanggio-ra ḍuwa-na labo wei-na ba samada Maharadja Kurma labo Nila-Kasuma. Nde pala sintji-na ede wati-ḍu wâra òne-na, ndadi na-dula wâli-ra siya kasipâhu, na-lao-ra weha hadju kaa ḍuwa-ḍuwa-na labo wei-na neè lao landa rero-na ḍi ade rasa Anta-Baranta. Ede mpa ndai rawi-na sa-nai-nai, neè ngâha ro nòno-na ra-tjoi hadju-na ede. Ḍi ade weha kai-na hadju ede, wati kura-na tiyo ro ngupa rero-na ana-na ḍuwa-n ede, simpa-simpa mbui-pu wâra-na ḍi ade wuba ede. Ndonta wâli-ḍu Maharadja Kurma malampa, na-raka-ra pidu nai lampa-na, kahuntu ede na-mpoi dja-ra, ndadi Nila-Kasuma na-nangi-ra ba supu hiḍo-na. Nggâhi kai ba Maharadja Kurma: ai âri-e, bakai-tji ndai raka kai-ta òha labo ita doü matjilaka, malai-na-sa kanae-nae-pu lembo ade-mu! Ede-ra midi kai âri-n ede, wati-p sabune wâli ntoi lampa-na, na-raka-ra sa-buwa fuu hadju malenggo ro manggobu, nira-pu awa fuu hadju ede mbòto wadu manae-nae pela. Ede-ra dòho sanawa kai-na ḍi wombo hadju ede. Ntika na-èda-ḍu sa-buwa nasi mantuu ḍi fuu hadju nae ede, na-nangi-ra labo sae-na, raho waü weya nasi ede. Ede-ra lao kai sae-na mabale kai wadu, ede-ra hina kai-na ro mabu-na nasi ede, na-lao weha-ra ba Maharadja Kurma, na-mbeï-ḍu âri-na. Ede-ra kau kai sambele ba âri-na, waü-ra sambele, na-kau-ḍu puru. Nggâhi kai Maharadja Kurma: wati wâra-na afi, âri, nde puru kai-ta, nde pala nahu malao ngupa afi, nggòmi dòho midi èse wawo wadu ake, nenti-pu nasi-mu ake! Ede-ra lao kai Maharadja Kurma mangupa afi. Ntika na-èda-ḍu òbu afi, ede-ra lao raka kai-na, rongga-pu akadawa, wâra sa-buwa lewi na-mbòto malai-ku isi-na, wâra fuu kalo, fuu dobu, fuu edja ro uwi, wâra dja sa-buwa saladja ḍi ade nggâro ede. Ede-ra lao lampa hèko kai ba Maharadja Kurma lewi ede mandinga labo ou-ou salaho-na doü mantau lewi, wati wâra kaiyo-na, ḍuwa kâli tolu kâli lampa hèko-na ngupa rero ntjai lewi, wati wâra èda-na ntjai-na. Nde pala wâra dja sa-buwa lapa awa mai ba kuta, ede-ra luu batu kai-na lapa ede ḍi ade lewi, na-lao-ra weha afi ḍi kompe saladja, waü-ra weha afi, na-lampa dula-ra. Raka-pu ḍi nganto lewi, ède-ra angi-na labo ompu mantau lewi, ede-ra nenti kai ba ompu ede Maharadja Kurma. Nggâhi ompu: mu-made-ra ba nahu, lako, pala sandake ntoi-na rongga mòda mpa kalo

nahu matunde-tunde, dobu nahu ro uwi nahu, pala nggòmi mampanga-na. Nggâhi kai ba Maharadja Kurma: ai ompu-e, wati mpanga-ku lamada, lamada ake doü marasantuda, ku-mai weha afi-ku ḍi ade lewi ita. Nggâhi kai ba ompu: tjowa-na lako ake! Ede mpara tòpa ro rinta-na saraka mabu labo kamâla Maharadja Kurma. Nggâhi kai ba ompu: ake-ḍu kamâla nahu ra-mpanga-na lako ake! Ede-ra weha kai ba ompu kamâla ede labo tòpa ro djagu wâli mpa saraka mbisa-na, wati-ḍu iyu-na weki-na Maharadja Kurma. Ḍi ade sandede ntoi-na mbisa-na, na-katjai-ku ba ompu na-waü-ra made, ede-ra lèto pète kai-na labo òo upa dompo, ede-ra lao oro kai-na ḍi sori, na-waa tja-awa-ḍu ba oi lao lalo aka mòti, na-waa rero-ra ba balumba ro aru, na-lao ntjafa-ra ḍi sa-buwa nisa. Pala nisa ede nggeè kai sa-buwa ranggasasa ḍuwa-na labo wei-na. Pala ranggasasa ede wâra ra-weha-na ana sangadji Tjina, tangâra kai Tuwan Putiri Tjahaya-Hairani, ḍi toi waü-na ra-weha-na saraka-ra nae sampela-na nggeè sama-sama labo-na ḍi ade nisa ede. Indo kapo rawi-na ranggasasa ede pidu nai lao ngupa-na ngâha, ede ampo na-dula ḍi uma-na. Indo kapo Tuwan Putiri, nggâra na-waü sara lao ranggasasa, na-lao lampa rero-ra ḍi kengge mòti, kombi-kombi wâra kapa ro sakona masai ḍi nisa ede wâra-ku ndai numpa kai-na, nde pala wati wâra-na sa-niki-niki kapa ro sakona madisa sai ḍi nisa ede ba supu dahu-na labo ranggasasa. Pala wâra ai sa-nai Tuwan Putiri malampa ḍi kengge mòti, ntika na-èda mpuḍu sa-buwa doü manusiya. Ede-ra neyo kai ade-na, mai ka-ra ndede-na ḍi toi waü-na saraka nae sampela-na ḍi ade rima ranggasasa, wati wâra èda-na manusiya, ampo ai-nai-n ede èda-na. Ede-ra hinti kaneè kai-na èse mamango labo nggâhi-na »au kombi ntjâra-na manusiya ake neè lèto ro kantjòki kai ba doü" labo loa salaho-na ai ra-pète kai Maharadja Kurma. Waü mpuḍu loa-na Maharadja Kurma, na-iyu-ra taho iyu-na mandinga labo luu lòsa nawa-na. Nggâhi kai ba Tuwan Putiri: na-mbui-pu mori-n pala doü manusiya ake. Ede-ra lao rai-rai kai ḍi uma-na, lao kango weya kareḍo, waü mpara mami kareḍo, ede-ra lao waa kai-na labo oi nòno. Rongga-pu akadawa, na-katebe kai-ḍu oi ḍi asa-na, ndadi na-iyu-ra ba Maharadja Kurma luu oi busi ede, ndadi na-hengga wâli-ḍu asa-na. Ndadi na-tjiru weya-ḍu kareḍo, kaluu weya-ḍu ḍi asa-na, ndadi na-ngâha-ra kareḍo ḍuwa tolu tjiru. Waü-ra luu oi nòno ro kareḍo, wâra-ra tenggo iyu-na labo ila-na mada-na, na-èda-ku Tuwan Putiri ḍi tando-na. Ede-ra soḍi kai-na: ai âri-e, bakai-ku nasi aka-n ede? Ntjambe kai ba Tuwan Putiri: nasi au-tji soḍi-mu labo nahu? Ede ampo na-wedi ade-na, na-katjihi-ku âri ndai-na Niha-Kasuma ba supu mada-na ede mbui-pu rindi-na ro fiko mbui-pu sampinga-mpinga-na. Ede-ra soḍi kai ba Maharadja Kurma: tjoü-si ndai-mu ake, âri? Ede-ra nuntu kai ba Tjahaya-Hairani watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na nggeè-na labo ranggasasa. Soḍi wâli dja kai ba Tjahaya-Hairani asal-na. Ede-ra nuntu kai ba Maharadja Kurma watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na, lèto ro kantjòki ba ompu mantau lewi. Ede-ra tjuwa nangi kai-na ḍuwa-na labo Tjahaya-Hairani ba supu sama malao ndai ruu-na. Soḍi kai ba Maharadja Kurma: maai ake bakai-ku ranggasasa ede? Ntjambe kai ba Tuwan Putiri: na-waü-ra lao ngupa ngâha, nde pala nai-sa wakatu mai-na. Nggâhi kai Maharadja Kurma nggâra na-mai-sa, tantu-ra ngâha-na nahu. Ntjambe kai ba Putiri: ta-ai-na lalehe ade, sae,

lamada matjili-mu. Nggâhi kai ba Maharadja Kurma: taho weki-na, nde pala na-mai sara ranggasasa, na-soḍi sara ade nggòmi, nggâhi-pu »ade lamada bune santika nae hiwa witi, nggâra ta-neè sara ròtji nae ade lamada, ta-ngupa weya-pu ade binata upa mpuru upa ndai ngâha-ku, ede ampo na-nae ade lamada". Nggâhi kai ba Tuwan Putiri: taho weki-na. Ndonta wâli-ḍu parakâra âri-na Nila-Kasuma. Sabune-bune ntoi-na ngèna-na Maharadja Kurma mamai waa afi, wati ntene-pu mai-na, ede-ra nangi kai-na labo kèse-kèse-na. Ndonta wâli-ra wuba nggeè kai Nila-Kasuma ede na-ḍeni labo rasa Palinggam-Tjahaya, indo kapo sangadji-na Maharadja Puspa-Indar, wâra dja ana mòne-na sa-buwa, sangadji ede matangâra kai radja Mangendar-Sri, wati wâra ana siwe-na. Makento ba ede, na-lao nggalo pala Maharadja Puspa-Indar ḍi ade wuba, watu ai masiḍi waü ngupa-na madju saraka ai mambia wati wâra raka-na, ndadi na-raka-ra sa-buwa fuu hadju manae, na-neè-ra lao sanawa ḍi wombo hadju ede. Ntika na-èda-ḍu sa-buwa ana doü siwe mataho weki-na wunga nangi-na labo nenti salaho-na nasi. Ede-ra èda kai ba ruma-ta, lao weha-na ana doü siwe ede. Nggâhi kai-na labo doü labo ḍòho-na: ruu nae pòda ita ḍòho ake maraka ana doü siwe taho weki-na, sabune-bune-ḍu nahu maneè labo ana siwe, wati-pu ra-kaneè-na ba Allah ta'âla, nira-pu ai ake labo-ku mòḍa-na raka-ta ana siwe. Ede-ra wua kai ba ndai ruma-t èse wawo djâra, ede-ra dula kai-na ruma-t ḍi rasa. Rongga-pu ḍi rasa na-linti ro ngango mena-ra doü matiyo-na ana doü siwe taho weki-na ra-raka ba ruma-ta wunga nenti-na nasi ḍi ade wuba ede. Raka-pu ḍi asi, londo kai ruma-t na-tjei kaneè-ku ba ndai-na ruma sangadji, na-lao mbeï-ḍu wei-na, na-nuntu kai-ḍu wei-na ana doü ede ra-raka-na ḍi sera. Ede-ra ao kai ba wei-na labo-ku neyo ade-na, pohu ro ngilu-na ana doü ede ba supu da wâra ana siwe-na. Ndadi na-tangâra kai-ḍu ana doü ede Putiri Mayang-Mangure. Ede-ra kanae ro kabuwa kai ro ndawi weya-ḍu kani-kani masaniki-na kani-kani ro na-ndawi weya-ḍu sa-buwa uma malige neè nggeè kai-na, na-mbeï-ḍu doü ndai nggeè labo-na ḍi malige. Ndadi Putiri Mayang-Mangure bune santika ra-ndawi-ndawi-n mpa nae-na, ḍi ade masanai-nai lai nae-na saraka sampela-na. Nde pala ḍi ade nggeè-na tolu nai sa-kâli lao nggeè ada-na ḍi ina-r ama-na. Pala wâra ai sa-nai lao-na nggeè ada, na-neè raho weki-na lao mpaa-mpaa ḍi sa-buwa lewi matangâra kai Mandambirahi, nde pala wakatu ede wâra dja radja Mangendar-Sri malao nggeè-ada aka ina-r ama-na, ede-ra dòho sama kai-na labo Putiri Mayang-Mangure. Nggâhi kai ba ina-na: au-tji habar, ana-e, mai kai-mu siḍi-siḍi? Ntjambe kai ba Putiri: wâra-si kasi ade ita ruma-ku, lamada neè ḍòḍo lao mpaa-mpaa aka lewi Mandambirahi. Ntjambe kai ba ina-na: taho weki-na, ana-e. Ede-ra ntjambe kai dja ba Radja Mangendar-Sri: tjoü-tjoü-ḍu maneè lao mpaa-mpaa raho waü rela labo doü mantau lewi, nggâra wati-sa raho waü-na rela labo doü mantau lewi, wati kau-na luu ba hentja masandaka lewi ede. Ringa kai ba Mayang-Mangure nggâhi radja Mangendar-Sri, ede mpara kamidi-na weki-na ba supu madja-na labo Mangendar-Sri. Ndadi ina-na na-bade-ra aö-na nggâhi ro rawi radja Mangendar-Sri, ede mpara saròme-na mandinga labo nggâhi-na labo Mayang-Mangure: bune ai-tji neè-mu lao mpaa-mpaa? Nggâhi kai-na Mayang-Mangure: wati-ḍu ndadi-ku lao, ruma-e! Ede-ra nemba-na, raho-na dula ḍi malige-na. Ndadi radja Mangendar-Sri na-ḍòḍo

dja-ra dula ḍi uma-na. Waü mpara ba ede, na-mai dja-ra ruma sangadji watu awa paruga, ndadi na-nuntu kai-ḍu labo ruma-ta rawi ro nggâhi Mangendar-Sri labo Mayang-Mangure: taho-ra ba katjampo-ta ana-ta ḍuwa-n ede, na-patu-ra neè mantau wei ro ntau rahi. Ntjambe kai ba ruma-ta: taho pòda weki-na ba katjampo ròtji-ta, wâra-ka ndai matjèpe-ta ita ḍuwa ake. Ede-ra kaambi lalo mpa marakani neè kanika kai ana-n ede, waü mpara ambi mena, raka-ra ai-nai-n mataho, ede-ra tampuu kai-na rawi, upa mpuru nai ai mangaḍi ai marai ndiha-ndiha-na labo genda ro nò labo mpaa masaniki-niki pâhu, wati-ḍu wâra mpaa madawâra ḍi wakatu ede. Raka-pu upa mpuru nai, ede-ra tjuwa kakani-kani kai Radja Mangendar-Sri labo Putiri Mayang-Mangure bune santika kani-kani ana sangadji manae-nae manika. Waü mpara kani, ede-ra londo ḍenḍe kai ḍi sa-niki-niki ntjai wura kai bòngi montja matjampo labo sa-mena-mena-n paramata ro dina ndai wura kai sa-niki-niki ntjai, pidu kâli ḍenḍe hèko asi ede, ampo kaneè-ku èse uma, kadòho-ḍu watu wâna-na Mayang-Mangure. Makento ba ede, waü mpara nika ro tjampo, ede-ra metji-metji kai angi-na rahi labo wei ede. Ntika wâra ai sa-nai na-kawâra mpuḍu ba Mayang-Mangure sae-na Maharadja Kurma, ede-ra nangi ro mbisa kai-na. Ede-ra ngango ro linti saraa mena kai ḍi ade asi ede maèda rongga-rongga mbisa Mayang-Mangure. Ede-ra lao weha kai oi mawa ndai karète kai pâhu-na, ede-ra iyu kai-na weki-na. Soḍi kai ba ina ro rahi-na: au-tji neè èda-kai-mu ndake? Ntjambe kai-na rongga samada-ku sae-ku matangâra kai Maharadja Kurma. Ndadi na-nuntu tala weya-ḍu watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na, ntjengga-na ḍi ade wuba, Maharadja Kurma malao weha afi. Ede-ra ringa kai ba ruma-t ḍuwa-n labo wei-na nuntu Mayang-Mangure, ndadi na-nggâhi-ra ade ḍòho-na: nggâra na-ndede-sa Mayang-Mangure ake asal-na ana sangadji manae-nae pala! Ede-ra neyo kai ade ḍòho-na mandinga labo nggâhi-na ba ruma-ta labo Mayang-Mangure: ba bau sandake ntoi-na da wâra kai nuntu ro nggâhi-mu, karinga-mu nami wâra sae-mu, pai-sa mu-nuntu kai, pehe-ra kau-ku lao ngupa ḍi sa-niki-niki doro ro wuba, nggòmi, sandede ntoi-n, mu-nggeè labo ade maiha ro mantjòki. Ede-ra mbeï kai-na parenta ba ruma-ta, kau lao ngupa ḍi sa-niki-niki doro ro wuba malembo-lembo, ḍi sa-niki-niki rasa ra-parenta ba sangadji ede, nde pala wati-ra ntumbu labo-na Maharadja Kurma. Ede-ra tjuwa dula nggeè ada kai-na labo ruma-t ba supu daa wâra èda-na. Nuntu wâli-du parakâra Maharadja Kurma, ampo sa-nai nggeè-na ḍi nisa ede, ntika na-ringa mpuḍu eli mawaü-ra karimbi bune santika guntu, ede-ra soḍi kai-na Tjahaya-Hairani: eli au-tji ringa-ku makarimbi ede? Ntjambe kai-na: ede-ra eli mai ranggasasa, maai ake taho mpara tjili waü-ku ita ḍi kompe nepi maru kai-na. Ede-ra tjili kai-na Maharadja Kurma. Wati sabune ntoi-na, na-rongga-ḍu ḍi uma-na ranggasasa, na-ou-ra wai-na: ai wai-e: bakai-tji iyu-ku woü manusiya iyu ba nahu ake? Ntjambe kai ba wai-na: ai wai-e, bakai-tji manusiya madisa mai ḍi hiḍi ita ake, malai-na-sa lamada ke mpowa mpa manusiya, nggâra ta-neè sara ngâha lamada, ta-ngâha-ra! Ntjambe kai ba ranggasasa: ede na-nae-ra ade-mu-ro? Ntjambe kai-na: ai wai-e, ade lamada ake mbui-pu toi-na bune santika hiwa witi, nde pala ta-neè sara ròtji nae ade lamada, ta-ngupa weya-pu ade binata upa mpuru upa! Ntjambe kai ba ranggasasa rahi labo wei-na: taho weki-na, wai-e, nahu mangupa

weya-ku ade binata ede. Ede-ra lao wii tjura mena kai-na ḍi dipi sa-mena-mena-na ra-waa-na ede labo lao-na weha tabe ḍuwa mbuwa, lao tòho-na ḍi riha sa-buwa tabe kamami kai-na òha, sa-buwa tabe kamami kai-na uta. Waü mpara mami, ede-ra tjedo kai-na òha, na-ao kai-ḍu ba dipi, ndadi na-bini taho-ku dipi maupa ndupa nâru ro padja-na. Ndadi na-mabu mena-ra sa-mena-na binata matoi-toi, bune santika sambariki ro sarempa, garakangga, rifa ro meti, waü-ḍu bune santika bunga òha mabu-na binata ede watu èse tadja-na ba supu pana sunga òha ede. Ede-ra tjuwa ngâha kai-na ranggasasa ḍuwa-n ede, na-mpoi taho-ku òha ro uta, waü mpara ngâha tjuwa londo kai-na nòno ḍi talâga, mangga sa-buwa talâga. Ndadi na-tjuwa kara mango mena oi talâga ḍuwa mbuwa ede. Waü ede, na-weha-ra fuu ua manae-nae, na-kaleme-ku neè kòki kai-na woi-na, ndadi na-lòsa mena-ra binata matoi-toi mantjafa ḍi hela woi bune santika bòte ro rahu, nggâlu ra-kòki-na kai fuu ua ede mandinga labo eli kanteya-na bune santika eli guntu. Ede mpara nggâhi-na labo Tjahaya-Hairani: ai wai-e, mai saa weya-pu hudu nahu! Ede-ra lao weha kai-na kapi besi labo sambore besi labo djago ra-waü ntjango, ede-ra lao kai-na saa hudu, na-kapi hengga weya-ku honggo-na kai kapi besi. Ndadi na-rama-ra sawa ro meti ro rifa, na-kapi weya-ḍu tuta-na, na-wii tjampo-ḍu labo isi djago, ampo na-tutu kai-ḍu sambore besi ḍi tuta ranggasasa mandinga labo nggâhi-na: mu-lowa pòda pala nggòmi, wai-e, saa hudu labo-ku tjâru-na pitja-mu! Ede mpara rawa-na. Nggâhi-na labo wai-na: bune ringa-mu rawa nahu ede? Ntjambe kai ba wai-na: taho pòda eli ita marawa mandinga labo lowa-ta lagu; na-ringa-si ba doü manae lòko, na-mabu ana-na, oi masontjo na-midi, nasi mangemo na-dengga makadeè weya eli wai-ku marawa. Ringa ndede roi ba Tjahaya-Hairani, ede-ra nâha-nâha kanae kai-na eli-n rawa, na-batu dja-ra ba ompu rawa, na-nggampo-ra eli ḍuwa-n ede, waü bune santika mbumba doro eli-na, ndadi sa-mena-na binata ḍi sera maringa eli ede, na-katjihi-ku neè mbumba langi, ede-ra tjuwa rai dòo kai-na labo wuba ede. Wai ranggasasa tjuwa maru kai-na ḍuwa-na labo rahi-na, bala ai siḍi, ede-ra raho kai weki-na labo Tjahaya-Hairani, na-neè lao wâli ngupa ngâha. Nggâhi kai ba Tjahaya-Hairani: ta-ai-na lao ntoi, wai-e, lamada dahu ade-ku nggeè kèse-kèse. Ntjambe kai-na: ai-na dahu-mu, wai-e, wati disa-na manusiya ro binata mamai ḍeni ḍi hiḍi ita ake. Ede-ra lampa kai-na ḍuwa-na labo rahi-na lao ḍi sera, na-lao ngupa-ku binata upa mpuru upa, nde pala wati-ḍu èda-na kòne sa-buwa binata, na-waü-ra lao rai dòo ḍi sera makalai ba supu dahu-na maringa eli rawa ede. Ede-ra lao ngupa rero kai-na ḍi sa-niki-niki doro ro wuba. Ndonta wâli-ra Maharadja Kurma, waü-ra lao ranggasasa, ede-ra lao kalòsa kai ba Tjahaya-Hairani. Nggâhi kai Maharadja Kurma: ai ake taho-ra ba kamòtji mena-mu marakani maâlu-âlu, wii-pu ḍi ade peti, ampo ta-lai waa-ku aka kengge mòti, simpa-simpa wâra lopi mamai ḍi nisa, ta-lowa-ku numpa rai watu ade rima ranggasasa. Ede-ra kamòtji kai-na sa-mena-na bara maâlu-âlu, na-lao waa mena-ḍu ḍi kengge mòti, Waü mpara tjumpu lai-na, na-lao ngâri-ra sa-buwa karombo ḍi ntjai lawa ranggasasa, ampo na-wii-ḍu ròo-ròo hadju èse wawo-na, na-wii-ḍu ai kabunu wau-ra huku kai-na mina ndai sumbu, sumpu-na sa-bae ḍi karombo sumpu-na sa-bae èse wawo butu ranggasasa. Waü mpara ba ede, na-lao-ra aka kengge mòti.

Nde pala wâra dja sa-buwa kapa ra-oro ba oi, wati wâra angi ra-hina ba lino, na-lao waa-ḍu ba oi ḍi kompe nisa ede. Èda kai ba Maharadja Kurma sa-buwa kapa, ede-ra teè kai-na bindera lanta mandinga labo kawe-na kai tembe lanta. Ntika na-èda mpara sa-buwa bindera ḍi kengge mòti ede mandinga labo wâra èda-na doü makawe, ede-ra mafaka mena kai-na anakoda labo sa-mena-na sawi-na: ai ake bune-ku ndai rawi-ta, wâra doü makawe ita, sa-buwa ede ta-lao weha-ku-ro ro ede-ra lao weha, mai ka-ra ndede-n nisa ake, habar doü, wâra ranggasasa manggeè kai-na, kombi-kombi doü makawe ita ake doü mararaka ba lalehe, ba ra-mbia lopi-na. Ntjambe kai ba sawi-na: taho weki-na, ta-lao weha doü ede! Ede-ra kalondo kai sakotji, lao kai ndai anakoda. Rongga-pu akadawa èda angi-na ro djabatanga-na ro na-soḍi-ra asal ndai wâra kai-na ḍi nisa ake. Ede-ra neè nuntu mena kai ba Maharadja Kurma mandinga labo nggâhi-na labo anakoda: wâra-si kasi ade ita, lamada ḍòho neè numpa labo kapa ita ake, ḍi bè-bè-ḍu rasa lao kai ita, edeḍeï neè wii kai-ta lamada ḍuwa. Nggâhi kai ba anakoda: taho weki-na. Ede-ra kau kai-na lai waa mantaro-na ḍi sakotji taratui Maharadja Kurma, waü mpara mòtji neè ḍi sakotji, ede-ra ou kai ba anakoda Maharadja Kurma labo Tjahaya-Hairani, na-londo-r ḍi kapa, ede-ra lodja kai-na, na-raka dja-ra angi mataho. Ndonta wâli-ra ai sumbu aka-n de. na-raka-ḍu butu ranggasasa, ede-ra mudu kai uma-na, na-rindi saraa wuba ede ba òbu-na ro ḍèse kaleya-na bune santika na-neè raka langi. Ede-ra èda kai ba wai ranggasasa, nggâhi kai-na: ai ompu-e, uma ita mamudu aka! Ede-ra tjuwa rai kai-na ḍuwa-na ede, rongga-pu ḍi kantjowa, ede-ra mabu kai ḍuwa-na ede, ede-ra made-na ngâha ba afi. Waü mpara ba ede, anakoda kapa na-ipi malai-ku ringu ade-na labo Tjahaya-Hairani, na-neè-ku kawei, sabune-bune-ḍu ngupa-na aka ndai hade kai-na Maharadja Kurma. Nde pala wâra sa-buwa wakatu, rongga angi makente, balumba manae labo ura ro fode, na-waü-ḍu rindi saraa mòti ede, pala Maharadja Kurma na-lao tarii ḍi nganto kapa ede. Ntika na-èda-ḍu ba anakoda Maharadja Kurma ḍi nganto kapa, ede-ra lao ḍunḍu-na, mabu-ra awa mòti. Na-èda-ḍu ba sa-buwa sangadji kiu mamai ngodja ḍuwa kâli tolu kâli hèko-na Maharadja Kurma. Nggâhi kai ba Maharadja Kurma: e sangadji kiu-e, taho-ra ngâha-mu nahu ake, taho-ra ba made-ku wati-ḍu waü-ku siya ba nahu maiyu ntjòki mandake-ndake lalo. Ntjambe kai ba sangadji kiu: e ruma-e, wati mbòtju-ku lamada ba supu ngâha-ku ita ruma-ku, malai-na-sa ta-nggâhi-pu ba ita ruma-ku bakai-kai neè lao kai-ta, lamada neè mawaa-na. Nggâhi kai ba Maharadja Kurma: nggâra na-ndede sara, waa-pu nahu ḍi bè-ra lao kai kapa ake! Ede-ra batu rero kai ba kiu kapa ede. Waü mpuḍu dengga ura, na-tarowa-ra ai, na-ngupa-ku Maharadja Kurma ba Tjahaya-Hairani, wati-ḍu wâra èda-na. Ede-ra nangi kai-na. Nggâhi kai ba anakoda: kombi na-waü-ra mabu ḍi ade mòti Maharadja Kurma ede, ai-na-ra nangi-mu nggòmi, wâra-si kasi ade nggòmi, nahu ake-ra ndai tjèpe-na. Ede-ra siwi ro sangâme kai nggâhi ro eli mataho-taho, wati ngawa-na tarima ba Tjahaya-Hairani, na-neè-ḍu kantjòki ba anakoda, ede-ra rai lòsa kai-na, lao ḍi tuta kapa. Nggâhi kai ba djuru batu: wati patu-patu-na rawi anakoda ede, maai ake taho mpara lao luu-mu ḍi sa-buwa bili, ampo mu-kuntji-ku watu ḍeï. Ede-ra batu kai-na ba Putiri. Ba anakoda maèda rawi Putiri ede na-lembo

ntene mpa ade-na, mai ka-ra ndede-na kananu-na: bakai wâli lao kai-na, waü-ra ḍi ade rima nahu. Ede-ra midi kai-na anakoda ede. Nde pala anakoda ede na-pehe angi-na labo sangadji Puspa-Indar ḍi rasa Palinggam-Tjahaya, ede-ra lao sai kai-na ḍi bela-na sangadji ede. Rongga-pu ḍi labu, wòtu kai-na bedi. Kau lao kai parèsa ba sangadji: kapa au mamai ake? Nggâhi kai ba doü ḍi kapa: anakoda makabela angi labo ruma-ta ede mamai nggeè ada labo ruma-ta. Ede-ra dula kai-na, nggeè ada labo ruma-t: kapa anakoda makabela angi mamai ede. Ruma-ta na-kau-ra kaambi ngâha ro nòno, na-sambele weya-ḍu tjapi ro sâhe, mbeè ro djanga neè tarima kai-na anakoda bela-na. Nira-pu kiu ede na-lòsa sambanta dja-ra ḍi sa-buwa lewi, Wai Kabaya-ku ngâra-na wai ede, na-neè lao sera ḍi kengge mòti, ntika na-ringa-ku eli sa-buwa nasi nae, nggâhi-na: ai Wai Kabaya, wâra sa-buwa ana sangadji manggeè ḍi ade lòko kiu ede, lao weha-pu ròo fâre kèta, rase weya-pu ḍi asa kiu ede, ampo na-lòsa ana sangadji ede. Ringa ba Wai Kabaja nggâhi nasi, ede-ra lao weha kai-na ròo fâre kèta, na-lao tjitji-ḍu ḍi asa kiyu, ede-ra lòsa kai-na Maharadja Kurma. Èda ba Wai Kabaya Maharadja Kurma, ede-ra pohu ro ngilu kai-na: mai-ra, wai-e, patu-ra nahu ngâha-ku wati mbòtju-ku, isu wati ngiri-na, ndeu wati mbètja-ku ro wati taho ade-ku maru, pala ba supu neè èda angi labo nggòmi, wai-e, mai-ra ta-lao-ku aka lewi nahu! Ede-ra lao waa kai-na Maharadja Kurma, kiu ede na-londo nggontju-ra awa mòti. Rongga-pu ḍi lewi, na-lowi weya-ḍu edja ro uwi, na-kau-ḍu ngâha ro na-soḍi-ḍu ḍi Wai Kabaya: rasa au-ku ngâra-n ake ro au-ku ngâra-na sangadji ake? Ede-ra nuntu tala mena kai ba wai ngâra rasa ro ngâra sangadji ro ḍi ai wakatu lao nggalo-na wâra raka-na sa-buwa ana siwe wunga nenti-na nasi ḍi ade sera: maai ake ana doü ede na-waü-ḍu kawei ba ana sangadji matangâra kai Radja Mangendar-Sri ro wâra wâli sa-buwa kapa mai kai bela ruma-t, nggâhi ba doü, anakoda ede wâra waa-na wei taho weki-na. Waü mpara tjumpu nuntu Wai Kabaya, ede-ra nggâhi kai Maharadja Kurma: maai ake, wai-e, mbòto, èda-ku, bunga mundu, ta-lao weha-pu, lamada neè makara-na, ampo ta-lao-ku landa awa kapa mabou mai, simpa-simpa na-tjaû weli, wâra kaḍa ndai ngâha ro nòno. Ntjambe kai ba wai: ai ana-e, ai-na lalehe-lehe-mu ba supu ngâha ro nòno nggòmi, ngâha kuu nahu, ngâha kuu nggòmi, ngâha hiwa nahu, ngâha hiwa nggòmi; ede-ra lalehe-lehe-mu ba supu ngâha ro nòno. Ntjambe kai ba Maharadja Kurma: pòda mena nggâhi ita de, wai-e, nde pala sa-mena-meua-na lampa rawi ede labo-ku èsetiya, taho-ra lao polo-ta mundu ede. Ede-ra lao kai-na weha, na-bini saraa-ku sa-buwa kula tewu manae, ede-ra mbeï kai-na Maharadja Kurma, ndadi na-kara-ra, ba Maharadja Kurma. Waü mpara tjumpu kara-na, na-nggâhi-ra labo Wai Kabaya: ake bnnga, wai-e, ta-lao-ra landa ḍi kapa mabou mai ede! Ede-aa lao waa kai ba wai bunga, rongga-pu aka kapa, lepi mena kai ba doü bunga Wai Kabaya ede. Ringa ndede-pu ngango ḍi tuta kapa, na-hengga-ḍu ntjai bili-na Tjahaya-Hairani. Na-èda-ḍu sa-buwa wai matuwa, ede-ra ou kai-na, na-dòho sama-sama-ra ḍi ade bili-na. Nggâhi Tjahaya-Hairani: au mai landa-ta, wai-e? Ntjambe kai ba wai: mai landa bunga, ana-e! Nggâhi kai ba Tjahaya-Hairani: ede wâra-pu bunga ede? Ntjambe kai ba wai: na-waü-ra mpoi weli rantja ba doü aka tuta kapa. Nggâhi kai Tjahaya-Hairani: ta-lao raho tja-pu

sa-panta labo doü maweli-n ede, ku-neè-ku èda ba lamada. Ede-ra lao kai wai malao raho sèpe weya bunga doü ede, na-waa-ra ḍi Tjahaya-Hairani, na-tiyo-ḍu bunga ede mandinga labo nggâhi-na: tjoü marakara-na bunga ake? Ntjambe kai ba Wai Kabaya: ndai-ku makara-na bunga ake. Ntjambe kai ba Tjahaya-Hairani: ta-kateï dja-pu lamada taho pòda hina-na ro ntika-na kara ita ake! Nggâhi kai wai: taho weki-na, nde pala ndai-ku ake na-waü-ra rindi mada-ku, wati ra-waa-ku saninu mada. Nggâhi kai Tuwan Putiri: ta-mai wâli nai-s, waa-pu labo saninu mada-ta, ku-neè pòda tanaö labo ita. Nggâhi kai ba wai: taho weki-na. Èda kai ba anakoda tahengga ntjai bili Tjahaya-Hairani, ede-ra neè kai-na luu. Èda ba Tjahaya-Hairani anakoda maneè luu, ede-ra bonto kai-na ntjai bili, na-kuntji-ḍu watu ḍeï. Ede-ra dulu-na anakoda. Ba Wai Kabaya na-èda-ku rawi mandede ede, na-soḍi-ku: ra-ròpo ndai-mu-ro labo rahi-mu? Ntjambe kai ba Tjahaya-Hairani: iyo, ra-ròpo-ku lamada. Waü mpara nuntu ro nggâhi-na, na-raho-ra weki-na dula, ede-ra londo kai-na watu kapa, na-lao-ra ḍi uma-na. Rongga-pu ḍi uma-na, na-nuntu kai-ḍu Maharadja Kurma ba supu hina bunga-na lepi kantjore-ntjore ba doü ḍi kapa ro mandede wâli na-nuntu weya-ḍu rawi Tjahaya-Hairani maou kaluu siya ḍi ade bili-na, mai ndai anakoda maneè luu udja ḍi ade bili, na-bonto weya-ḍu ntjai ba wei-na: kira ba nahu ra-ròpo-na anakoda ede labo wei-na, ro mandede wâli na-raho tanaö kara bunga ba wei anakoda ede; ntjambe kai ba nahu »taho weki-na, nde pala na-waü-ra rindi mada-ku, wati waa-ku saninu"; nggâhi kai ba wei anakoda »nggâra ta-mai-sa nai-sa, ta-waa-pu saninu"; nggâhi-ku »taho weki-na"; maai ake na-ipi lalehe ade-ku ba waü-ḍu sake labo wei anakoda, bune-ku pâhu-na kateï-ku labo nahu wati lowa-ku kara bunga? Nggâhi kai ba Maharadja Kurma: ta-ai-na lalehe ade, wai-e, peya ḍi ai wakatu kateï ba ita ede, lamada makau-na lao karòku mòro, ḍi bè-du lao kai-na karòku ede, edeḍeï ndai tjubu kai-ta ndau ḍi ade bunga ede. Nggâhi kai ba wai: taho pòda weki-na. Raka-ḍu bala ai makalai, ede-ra lao weha wâli kai-na mundu sa-kula nae wâli, na-lao waa-ḍu ḍi Maharadja Kurma. Ndadi na-weha-ḍu ba Maharadja Kurma, na-kaḍale-ḍu bunga mataho-taho mambui-pu wâra labo ròo-ròo-na sarunde-na, ede-ra kara kai-na labo na-tunti-ḍu ḍi ròo bunga ede. Nggâhi ade sura-na ede: Ake sura watu Maharadja Kurma marongga ḍi Tuwan Putiri Tjahaya-Hairani; na-ou-si ba sangadji ḍi ade rasa ake, nuntu tala mena weya-pu sa-mena-mena-na raa-lampa rawi ita ḍòho labo Putiri Mayang-Mangure wei Radja Mangendar-Sri. Waü mpara tjumpu tunti, na-kaluu-ḍu sa-buwa sintji ḍi ade bunga ede. Indo kapo sintji ede, sintji ra-kani waü-na ra mbeï ba ina-r ama-n Maharadja Kurma. Waü mpara tjumpu mena, na-nggâhi-ra labo Wai Kabaya: bune santika bunga masabuwa ake ai-na tòpo-tòpo landa-mu labo doü makalai, malai-na-sa landa-pu labo wei anakoda! Nggâhi kai ba wai: taho weki-na. Ede-ra lao kai-na, rongga-pu ḍi kapa, ede-ra lepi mena kai ba doü bunga ede, nde pala sa-buwa ede na-nenti kalai-ḍu, sabune-bune-ḍu raho ba doü weli, wati neè-na mbeï. Ede-ra lao kai-na aka bili Tjahaya-Hairani, na-hengga weya-ḍu ntjai ba Tjahaya-Hairani. Ede-ra luu-na. na-ḍonggo-ra bunga ede labo Tjahaya-Hairani. Ede-ra ao kai-na ba Tjahaya-Hairani mandinga labo wiḍı salaho-na. Ntika na-èda-ḍu raa-tunti ḍi ròo mundu ede, ede-ra batja kai ba Tjahaya-Hairani, ḍi ade batja-na ede

na-lòsa kadjaru-djoro oi mada-na ba supu wedi ade-na wâra-na Maharadja Kurma ḍi ade rasa ede mandinga labo pata-na sintji Maharadja Kurma. Èda ba wai Tjahaya-Hairani mawaü-ra lòsa djaru-djoro oi mada-na, ede-ra nggâhi kai-na: ba bau-tji neè nangi kai ndai-mu, wati ntene-pu-ro ròdjo angi-mu labo rahi-mu? Ntjambe kai ba Tjahaya-Hairani wati nangi-ku lamada, asal neè lòsa kai oi mada-ku, wâra sasili, kira-ku, ḍi ade bunga wai ake, na-luu ḍi mada-ku, na-nata malai-ku iyu-ku, ede asal-na neè lòsa kai oi mada-ku. Ro na-soḍi wâli-ḍu ba Tjahaya-Hairani: wâra waa-ta saninu-ro wai? Ntjambe kai ba wai: wâra waa-k saninu. Ede ta-mai-ra kateï lamada. Ede-ra kalòsa kai ba wai saninu labo huku-huku salaho-na labo tembe-na saninu ede, na-raho-ra kafa labo ndau. Ede-ra mbeï kai kafa malabo ndau, na-mai dja-ra sa-buwa karòku mòro mamai ntuu ro marama rero ḍi ade bunga ede, ḍi bè-ḍu lao kai karòku ededeï-ra kaluu kai-na ndau. Sa-mena-mena-na lampa rawi-na ede na-èda mena-ḍu ba Tjahaya-Hairani, ede-ra saròme-na ro na-bade-ḍu Wai Kabaya ede wati lowa-na kara bunga, mantau kara ake tantu Maharadja Kurma. Ndadi ba wai na-waü ra warawito rima-na mabatu rero karòku mòro mandinga labo pèpa-na »tjilaka pòda karòku mòro ake, mada nahu marindi, mai wâli siya makangango ro marama tjampu-lempa ḍi bunga ake" labo pèpa-na ro tòpa-na karòku ede saraka mabu-na labo saninu-n, na-waü-ra mbia kòne saninu-n ra-hina bata ba kapenta ḍinḍi. Nggâhi kai ba Tjahaya-Hairani: pòda dja, wai-e, na-sawai pòda-ku karòku tjilaka ede, na-èda-ku ita marindi mada, na-mai wâli-ra siya makalingango saraka waü-ḍu mbia saninu ita, ai ake wati-ḍu lowa-ta kateï lamada, wâra-si umu nai-s kombi ḍiḍi-s kombi, ede ampo ta-waa wâli-ku saninu makalai! Ndadi na-mbeï-ḍu tembe ra-kani ndai Tjahaya-Hairani: ake, wai-e, wâra-ka ndai lombo-lombo-mu. Ede-ra ao kai ba wai mandinga labo neyo ade-na, na-raho-ra weki-na dula. Rongga-pu ḍi uma-na na-nuntu mena kai-ḍu Maharadja Kurma sa-mena-na lampa rawi-na ḍi kapa. Makento ba ede, na-kaambi weya-ḍu ngâha ro nòno ba ruma-t neè lao ou kai-na anakoda malabo wei-na, waü mpara ambi, ede-ra lao kai sa-mena-na wei djaneli tureli londo ḍi kapa malao ao wei anakoda. Waü mpara ambi mena, ede-ra londo kai-na anakoda malabo wei-na, wati-p sabune lampa-na, na-rongga-ra ḍi asi, anakoda na-dòho-ra ḍi paruga labo ndai ruma-ta labo radja Mangendar-Sri, Tjahaya-Hairani na-dòho-ra labo Mayang-Mangure. Ḍi ade dòho-na ede wati-ḍu paki-na mada-na mantanda Mayang-Mangure. Nggâhi kai-na ba Mayang-Mangure: e sae, au-tji neè ntanda kai-ta lamada mandede-ndede lalo? Ntjambe kai ba Tjahaya-Hairani: ai âri-e, kangampu mbòto-mbòto, asal-na ndai ntanda kai ba ndai-ku, na-sapâhu pòda rahi ndai-ku matangâra kai Maharadja Kurma labo ndai-mu, lai kai-na ba supu siwe labo mòne mpa. Ndadi na-nuntu tala mena-ḍu watu tampuu-na saraka tjumpu-kai-na lampa rawi ntjengga-na labo Maharadja Kurma, »maai ake wâra nggadu-na sura ro wâra sintji ede. Ntika na-èda-ḍu pâhu sintji na-pata-ḍu ba Mayang-Mangure sintji Maharadja Kurma. Ede-ra mbisa kai-na Mayang-Mangure ḍi tando doü mbòto ede, na-waü-ra ngango saraa ḍi ade asi. Ede-ra neè kai Radja Mangendar-Sri malao paraèsa ngango ede. Ntika na-èda-ḍu Mayang-Mangure wunga mbisa-na, ede-ra weha kai oi mawa, karète weya kai-ḍu pâhu-na. Ede-ra iyu kai weki-na. Ndadi na-soḍi-ḍu ba Radja Mangendar-Sri

asal neè nangi ro mbisa kai-na. Ndadi na-nuntu tala mena weya-ḍu sa-mena-na lampa rawi Maharadja Kurma watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na mandinga labo nggâhi-na: maai ake Maharadja Kurma wâra ḍi ade rasa ake. Ntjambe kai ba Radja Mangendar-Sri: ai-na-ra ngango ḍòho-mu Ede-ra londo kai-na, na-nggeè ada-ra labo ruma-t sa-mena-na lampa rawi ro nggâhi-na Mayang-Mangure labo Tjahaya-Hairani. Waü-pu ringa ba ruma-ta sa-mena-na nuntu ro nggâhi-na Radja Mangendar-Sri, na-mbeï-ḍu parenta makau lao ou kabòro mena sa-mena-mena-na doü mòne ḍi ade rasa ede, matuwa, masampela, matoi, mambuda ro mampako ro mampinga. Ede-ra lao kai doü malao ou mena sa-mena-na doü ḍi rasa, na-lao lalo-ra aka uma Wai Kabaya, na-ou dja-ra ana Wai Kabaya ede. Nde pala nggâhi-na ba Maharadja Kurma: kangampu mbòto-mbòto, wati waü-ku lao ba supu pili lòko-ku. Ede-ra dula kai-na doü kakai ruma-t. Ndadi sa-mena-mena-na doü ḍi ade rasa ede, na-waü-ra wâra mena. Ndadi soḍi-ra ba ruma-t: na-waü-ra tjumpu doü ḍi ade rasa-ro? Ntjambe kai-na: tjumpu-ra, ruma-e, nde pala wâra sa-buwa ana Wai Kabaya manggeè ḍi lewi wati-pu lowa-na mai ba supu pili lòko-na. Ringa kai ba Radja Mangendar-Sri nggâhi doü kakai ede, ede-ra neè kai-na ḍi asi, lao karinga-ḍu Mayang-Mangure ro Tjahaya-Hairani: na-waü-ra tjumpu doü ḍi ade rasa makabòro awa paruga, taho-ra lao-mu tiyo ro pata rahi-mu ede. Ede-ra neè kai-na èse tadja Tjahaya-Hairani labo Mayang-Mangure, ndadi na-tiyo-ḍu sa-buwa-buwa ḍi ade doü mambòto ede, wati-pu wâra èda-na Maharadja Kurma ede. Ede mpara karinga-na Radja Mangendar-Sri ba supu wati-pu wâra èda-na. Ede-ra londo kai Radja Mangendar-Sri awa paruga, na-soḍi-ḍu doü mataki kabòro doü: na-wâra-pu doü ḍi ade rasa ake ro wati-ḍu? Ntjambe kai-na wati-ḍu wâra-na, ruma-e, malai-na-sı neè ana Wai Kabaya mawati-pu mai ba supu pili lòko-na. Nggâhi kai ba ruma-ta: lao ou weya-pu Wai Kabaya! Ede-ra lao ou kai, ndadi na-ròtji-ròtji-ra lao-na ba supu ra-parenta ruma-t. Rongga-pu akadawa, na-nggâhi-ra ruma-t: ba bau neè da mai kai-na ana nggòmi? Ntjambe-na: da mai kai-na, ruma-e, na-pili lòko-n. Nggâhi kai ba ruma-ta: lao waa weya-pu pabule neè kaleï tja-âra kai-mu! Ede-ra lao kai wai sama-sama labo doü makaleï-na pabule. Ḍi kontu ba Wai Kabaya malao ḍi ruma-t ede, ba Maharadja Kurma na-tjita-ku, ntika na-rongga wâra mpara djâra sambarani labo doü manente waü-na, doü wunga sampela mena-na maniki labo kani-kani-na mantika-ntika. na-tjuwa kiḍi mena-ra ḍi sareï Wai Kabaya. Wati-p sabune lampa Wai Kabaya labo doü pabule, na-raka-ra uma-na, na-èda-ku djâra mambòto labo doü waü manenti-na, na-hera-ra ade-na labo kananu salaho-na: nggâra na-ndede sara Maharadja Kurma ake asal-na doü manae-nae ro na-ntjewi-ku bisa ro guna-na. Ede-ra neè kai-na èse uma-na, na-èda-ḍu Maharadja Kurma na-waü-ra ntika labo kani-kani malai-lai pâhu. Ede-ra nangi ro pohu ro ngilu-na: e ana-e, taho-ra ba lao ròtji-mu, na-kapòro ruma-t labo nahu ba supu ngeri lao nggòmi; nde pala ku-raho-ku, ana-e, labo nggòmi, ai-na tòpo-tòpo paki-mu nahu! Ntjambe kai ba Maharadja Kurma: wati pòda-pòda lowa-ku nahu, wai-e, mawii paki ita, ta-sama mimi, ta-sama karente labo lamada. Ede-ra londo lao kai-na, nente djâra, na-ḍenḍe mena-ḍu ba doü mambòto. Wati-p sabune lampa-na, na-rongga-ra ḍi asi. Ba Tjahaya-Hairani na-eda-du Maharadja Kurma mamai labo doü mambòto, ede-ra karinga kai-na

Mayang-Mangure. Na-ntanda dja-ḍu ba Mayang-Mangure, ndadi na-pata-ḍu sae-na ede, na-neè-ra londo lao raka sae-na, na-nenti kantjore-ḍu ba doü: kangampu mbòto-mbòto, ruma-e, londo, au nggâhi-na doü mambòto maèda ita ruma-ku malondo awa paruga, saba mbòto-mbòto, mustahi daa waa kaneè-na ba Radja Mangendar-Sri. Ede mpara midi-na Tuwan Putiri. Ndadi Maharadja Kurma, rongga-pu awa paruga, na-londo ao-ḍu ba Radja Mangendar-Sri, na-djaba-tanga-ra, waa kaneè-ra èse paruga. Ndadi na-lao-ra karinga Tjahaya-Hairani ba waü-ra tjumpu doü. Rongga-pu èse tadja, nggâhi kai ba Tjahaya-Hairani: ede-ku siya Maharadja Kurma. Na-nuntu weya-ḍu ba neè-na londo awa paruga Mayang-Mangure: taho-ra ta-ampa kaneè waü-pu! Ede-ra londo kai-na Mangendar-Sri maampa kaneè Maharadja Kurma, rongga-pu èse tadja, ede-ra ngilu ro pohu kai angi-na ro tjuwa-tjuwa mbisa gantu-gantu-na, na-waü-ra ngango saraa èse tadja ede, ndadi na-weha-ra oi mawa ndai karète kai pâhu-na, na-tjuwa iyu mena-ra weki-na. Ndadi na-nuntu-ra Maharadja Kurma labo Radja Mangendar-Sri watu tampuu waü-na masaraka kantjòki-na ba doü mantau lewi masaraka ḍunḍu lòo-na ba anakoda awa mòti. Waü mpara tjumpu nuntu, ede-ra londo sama kai-na Maharadja Kurma labo Mangendar-Sri, na-lao-ra nggeè ada ḍi ruma-t, na-sudju ro nemba-ra labo ruma-t. Na-djaba-tanga labo anakoda kapa mandinga labo nggâhi-na: ntoi-ḍu rongga-mu-ro, anakoda-e, pai ade-mu wati ngèna-ngèna-mu angi. Ndadi anakoda na-ntjambe-ra: ampo ḍuwa nai tolu nai rongga-ku ḍi ade rasa ake mandinga labo waü bura fèka pâhu-na ba kakente ade-na mbui-pu mori-na ro rongga wâra-na Maharadja Kurma. Ntjambe dja-ḍu ba Radja Mangendar-Sri »ndede waü doü mambani, wati waü ngawa-na ngèna-ngèna angi, na-mbani pòda anakoda ake, na-sa-buwa guru-na ro na-tjampu saraa labo ompu mantau lewi ede" mandinga labo na-kampaa-ḍu mada-na labo sa-mena-na anangguru-anangguru ro pangalima, aö-na rawi Mangendar-Sri ede: na-kau-ku waü ro lèto anakoda labo ompu marakantjòki-na ḍi maulu-n ḍi ade lewi. Na-ou kamai-ḍu ba Radja Mangendar-Sri ompu lewi ede, na-kau-ḍu dòho ḍi kompe anakoda. Ntika na-èda-ḍu ro na-pata-ḍu Maharadja Kurma ba ompu ede, na-sudju ro na-nemba-ra labo raho-na ntjâra mandinga labo na-ḍonggo-ḍu kamâla Maharadja Kurma maramabu ḍi ai ra-tòpa ro djagu-na ḍi ade lewi. Ao kai ba Maharadja Kurma kamâla ede mandinga labo saròme-na, na-nggâhi-ra Mangendar-Sri labo anangguru-anangguru ro pangalima: lao hade-pu anakoda labo ompu lewi ake! Ede-ra hinti kalondo kai ba doü, na-lao hade-ḍu. Waü mpara made anakoda, djurubatu-na neè kandadi-na matjèpe anakoda. Makento mpara ba ede na-nggeè-ra Maharadja Kurma labo Tjahaya-Hairani ḍi sa-buwa uma ra-kaambi weya, na-ndiha ro ndano sanai-nai ba supu neyo ade-na ba waü-ra wâra Maharadja Kurma mandinga labo na-bade-ra asa-usu-na Putiri Mayang-Mangure sangadji nae-nae. Makento mpara ba ede, na-rongga-pu samada-na ina-r ama-na Maharadja Kurma. Ede-ra lao kai-na ḍi uma âri-na Mayang-Mangure, rongga-pu akadawa, na-nuntu kai-ḍu Mayang-Mangure ba supu lingi ro samada ade-na labo ina-r ama-na. Ntjambe kai ba Mayang-Mangure: pòda dja, sae, kòne lamada waü-ra pila-pila nai na-rongga samada-ku ina-r ama-ta, maai ake taho-ra ba lao-ta tiyo ai-nai-n bè-tji mataho ndai lampa kai-ta. Ntjambe kai Maharadja Kurma: nai siḍi neè-ku lampa. Ntjambe kai ba Radja Mangendar-Sri: kangampu mbòto-mbòto

lampa-ta nai-s, lamada maraho tempo pidu nai wâli, mai ka-ra ndede-na aho dja-pu kaambi-ta marakani ro doü ndai maòto-ta lao. Ntjambe kai Maharadja Kurma: kangampu mbòto-mbòto, âri-e, kaambi-mu marakani labo doü ndai maòto, mai ka-ra ndede-na wati-pu waa-ku Mayang-Mangure, malai-na-sa ndai-ndai kèse-ku mpa malao ulu. Nggâhi kai ba Radja Mangendar-Sri: kòne pòda mpowa wati waa-ta Mayang-Mangure labo wâra ntene-na doü maòto ita, wati taho ade-ku lampa kèse-kèse-ta. Ntjambe kai Maharadja Kurma: kangampu mbòto-mbòto kau-mu lao doü ndai maòto ndai-ku, ku-lampa mpa kèse-kèse-ku, na-ròtji kuḍu lao ro mai-ku. Ntjambe kai Radja Mangendar-Sri: na-waü sara ndede parenta ita sae, taho weki-na. Ede-ra raho kai-na dula Maharadja Kurma ḍi uma-na. Raka-pu wakatu subu, ede-ra lampa-na Maharadja Kurma labo kèse-kèse-na. Sabune-bune-ḍu sapa-na sera makalau-lau ro sori maḍeï-ḍeï ro doro maḍése-ḍèse ro na-kananu-ra ade-na Maharadja Kurma: ndake sara lampa nahu, aho-pu raka-ku rasa Puspa-Sari. Ede-ra tjita kai-na rasa ede, ede-ra rongga wâra kai-na ra-hiḍi rasa Puspa-Sari ede, wati-ḍu wâra uma, wati-ḍu wâra doü. Ede-ra lampa rero kai-na Maharadja Kurma mangupa rero ina ro ama-na ḍi woha sera ede. Nde pala wâra dja sa-buwa saladja, ede-ra lao raka-na saladja ede. Ntika na-èda-ḍu doü matuwa ḍuwa-na labo wei-na. Na-pata-ḍu ba Maharadja Kurma ina ra ama-na, nde pala ina ro ama-na wati pata-na Maharadja Kurma. Ede-ra ou kaneè kai-na dòho èse saladja. Waü mpara neè, na-soḍi-ḍu ba doü matuwa ede: e ana-e, bakai-tji lao kai-mu? Ntjambe kai ba Maharadja Kurma: lamada ake doü kakai Radja Puspa-Indar mawaa sura aka sangadji Indar-Dewa ḍi rasa Anta-Baranta. Nggâhi ba wai ro ompu: ḍi ade lampa kai ndai-mu, ana-e wati wâra èda-mu ḍambe toi ḍuwa-na siwe sa-buwa, mòne sa-buwa? Ntjambe kai Maharadja Kurma: wâra èda-ku aka woha sera ḍuwa mbuwa koha tuta. Ringa ba ompu ro wai wâra-na koha tuta ḍuwa mbuwa ḍi sera ede, ede-ra neè kai-na lao tiyo, na-nenti-ḍu ba Maharadja Kurma mandinga labo nggâhi-na: sabune bè-ku umu-na lao-na ana-ta ḍuwa-n ede? Ntjambe kai-na: na-mbui-pu toi-na sae-na matangâra kai Maharadja Kurma, âri-na matangâra kai Nila-Kasoma, wati-pu lowa-na kòne lampa ḍi ai wakatu lao-na. Ndadi na-nggâhi-ra Maharadja Kurma: nggâra na-ndede-sa, lai-na ana ita, mai ka-ra ndede-na koha tuta ḍuwa mbuwa ede na-waü-ra bura honggo-na, na-wau-ra mpòngo woi-na. Ede-ra midi kai-na wai malabo ompu ede, wati-ḍu ndadi-na lao tiyo. Soḍi kai ba Maharadja Kurma: bakai-tji kau kai-ta lao ana-ta ede? Ntjambe kai-na labo nangi salaho-na: ede-ra pâhu-n, ana-e; nahu ake waü-ra hina ba fitena ba doü, na-nggâhi weya-ku nae tjilaka-na ana ḍuwa-na ede, ede-ra kau kai lao paki ba nahu. Ntjambe kai ba Maharadja Kurma: ndede waü-pu sâra-na ita manggeè ḍi duniya, kira ba lamada ana-ta malao ede wati dja mpa ipi lalo ntjòki-na, lamada ake, ede-y-o maiyu pòda ntjòki, sabune-bune lampa-ku ḍi doro maḍèse-ḍèse, sera mapadja-padja, sori maḍeï-ḍeï angi manae-nae, balumba matòku-tòku ndai iyu ba lamada. Ntjambe kai ba wai ro ompu: au rawi-mu lao ndede? Ntjambe kai Maharadja Kurma: ede-ra pâhu ra-parenta ruma-ku, kau-na waa sura ḍi Maharadja Indar-Dewa. Makento mpa ba ede, wati-ḍu waü-na teè ade-na Maharadja Kurma makasi ade maèda weya nâra ra sâra wai ro ompu ede. Ede-ra sudju ro nemba kai-na ina-ra ama-n mandinga

labo nggâhi-na: lamada ake-ra ana matjilaka matangâra kai Maharadja Kurma! Ntika na-ringa-ḍu ba ama ra ina-na ngâra Maharadja Kurma, ede-ra pohu ro ngilu kai-na ro mbisa gantu-na ro na-soḍi-ḍu sa-mena-mena-na lampa rawi-na ro na-soḍi-ḍu âri-na Nila-Kasoma. Ede-ra nuntu kai ba Maharadja Kurma watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na. Makento ba ede, na-nggâhi-ra Maharadja Kurma: ta-kaambi weya-pu lamada isu ro bore, ilo lili, kalo ro karaba! Waü mpara ambi mena, ede-ra lao mena kai-na ḍi sori, na-tòho ro dore-ra sa-mena-na marakani ede ro na-tjuwa ndeu-ra ḍi sori. Waü mpara ndeu, na-kasaro ro kambowa-ra mandinga labo nggâhi-na: pòda-si nahu asal-ku dewa-dewa, ndadi tòpo-ra rasa maniki waü labo sa-mena-na marakani sangadji kai manae-nae malabo sa-mena-na ada ra kau-ku ro doü labo ro iwa-ku ro sangadji-ngadji awa mai ba parenta-ku. Ede-ra ndadi kai-na sa-buwa rasa manae, na-rada-ku rasa-na maulu na-niki-niki mena waü labo sa-mena-na marakani labo doü labo asi ro malige-na. Ede-ra ndiha ro ndano kai-na ro na-ntau eli-ra mantau eli bune santika genda ro nò, silu, djalitu, mbasi-mbasi kafoa katongga ro kongge, tambu, arubana ro biyola, na-ntau eli mena-ra labo mpaa ro mpidji masaniki-niki pâhu. Makento mpara ba ede, na-ringa-ra habar ba Maharadja Indar-Dewa sangadji ḍi rasa Anta-Baranta Maharadja Kurma na-waü-ra dula wâli labo ina-ro ama-na ro na-waü-ra kandadi wâli sa-buwa rasa mantjewi nae. Ede-ra mafaka kai-na labo sa-mena-na mantari-mantari, hulubala-na: nggâra na-ndede sara, wati-ḍu lowa-na wati lewa-ta labo Maharadja Kurma, maai ake taho-ra ba kaambi waü-ta sa-mena-na marakani lewa kai-ta, bune santika bente mandumba ro manipi kataho-pu ro katebe-pu, budja ro sampari ro peḍa-ta madumpu kaleme ro kangâha-pu, ai-na-ra mbure mena ḍòho-mu! Ntjambe kai-na ba sa-mena-na mantari-mantari: pòda ipi lalo nggâhi ita ruma-ku ede. Waü-ra ede, na-kaambi ro na-kasadiya mena-ku sa-mena-na marakani lewa kai. Makento ba ede, na-raka-pu pidu nai, Maharadja Kurma na-raho-ra weki-na malao weha âri-na Mayang-Mangure. Ede-ra lao kai-na, wati-p sabune lampa-na, na-rongga-ra ḍi Puspa-Indar, na-lao-ra èda angi labo âri-na, na-nuntu mena kai-ḍu sa-mena-na lampa rawi ina ro ama-na ro na-nuntu wâli-ḍu ndawi-na sa-buwa rasa: maai ake taho-ra ba kaambi-mu sa-mena-na marakani ro òsu ra siya, pidu nai wâli ampo ta-lampa-ku. Ede mpara dula-na ḍi uma-na. Makento-ra ba ede, na-kaambi mena-ḍu ba Radja Mangendar-Sri sa-mena-mena-na marakani bune santika pabule tongko ro mungku(r) mapila-pila mbuwa labo na-kau-ḍu kabòro sa-mena-na sangadji-ngadji ra-awa mai parenta-na labo sa-mena-mena-na mantari-mantari, hulubala raaya masabune-bune mbòto-na wati-ḍu waü reke ro bila, bune santika sarae manggeè ḍi sò-na mbòto manusiya mandede wâli djâra ro gadja ndai nente ba ana sangadji-ngadji ḍòho ede. Waü mpara ambi mena marakani ro doü, na-raka dja-ra pidu nai, ḍi ai wakatu lòsa fadja(r) ro sa-mena-mena-na nasi ro wele wati-pu ngemo lao ngupa ngâha, na-ntau eli-ra nò nae. Ndadi sa-mena-mena-na sangadji-ngadji ro raaya na-ambi mena-ra. Ede-ra lao ato kai lampa ede. Tampuu-mpuu-na malampa ulu sangadji Baharom-Sah mawaü-ra kani mantika-ntika, manente djâra gunu fano labo marakani rante ro kapa masa-ngganga ra-tata kai inta ro ḍenḍe kai-ḍu ba sa-mena-mena-n mantau eli labo sa-ratu ḍuwa mpuru bindera montja, na-ipi lalo nggâri-na lampa-na

ede. Makento ba ede na-lampa wâli-ra sangadji Budjangga-Indar manente djâra komba neè labo rante ro kappa-na masa-ngganga ra-tata kai inta djamaro labo bindera kala ḍuwa ratu mbuwa, lampa ḍenḍe kai-ḍu ba sa-mena-n mantau eli ro sa-mena-na mantari hulubala raaya-na. Wati-ḍu waü-ta kaḍonḍo nuntu ro mpâma pâhu lampa-na sa-mena-na ana sangadji ḍòho mantjewi ratu. Makento mpara ba ede, ampo de-ra lampa-na mungkur katja, ḍi ade mungkur ede Putiri Tjahaya-Hairani labo Putiri Mayang-Mangure ro Wai Kabaya na-kau dja-ra neè ḍi ade mungkur, na-lampa-ra mungkur bune santika marama pâhu-na. Makento ba ede, na-lampa-ra Maharadja Kurma malabo Radja Mangendar-Sri maḍenḍe-na mungkur ede. Ḍi ade lampa kai-na ede na-lampa-si ḍi doro maḍèse, na-ndadi piri, na-lampa-si ḍi dana mapiri, na-ndadi sori, na-lampa ḍi sori, na-ndadi-ra bune santika mòti ba pâhu mbòto-na eḍi manusiya. Nggâra na-lampa-sa ḍi fuu hadju mataho-taho nowa oi-na, na-sanawa-ra kaḍihi-ḍihi weya kai ade Tuwan Putiri ḍuwa-na ake. Ede mpara mandai rawi-na ḍi masanâru-nâru-na ntjai. Wati-p sabune ntoi lampa-na, na-raka-ra ḍi kompe rasa Puspa-Sari. Ede-ra sanawa mena kai-na, kau-na kakiḍi paruga ro na-kakai-ra doü lao karinga ina-r ama-na. Na-ringa-ḍu ba ina-r ama-na, na-hanta-ra weki-na ina-r ama-na labo sa-mena-na ada ra kau-na masiwe ro mamòne, lao raka Maharadja Kurma ro Mayang-Mangure. Na-rongga-pu akadawa, ede-ra lòsa mena kai Maharadja Kurma ro Mangendar-Sri ro Putiri ḍuwa-na ede maao ina ro ama-na mamai mandinga labo sudju ro nemba-na ina-r ama-na ro pohu ro ngilu dja-ra ba ina ro ama-na mandinga labo tjuwa mbisa gantu-gantu-na labo nangi kanggitja ro kanggio-na labo nggâhi-na: ampo-si wati-ḍu èda angi-ta, ana-e, mu-waü-ra nae sampela pala, ampo ta-èda angi. Ntjambe kai ba Mayang-Mangure: bune-tji da rotji kai nae sampela labo ngâha-ku uwi ro edja ro kamadja hadju mangodu-ngodu ḍi sera ra wuba? Na-ringa-ḍu ba Radja Mangendar-Sri nggâhi Mayang-Mangure mamika ro hambu ina-r ama-na, ede mpara ntanda sageï-na labo kèto mada-na, ndadi na-lowa-ḍu kaaö ba Mayang-Mangure ntanda-na Radja Mangendar-Sri ede. Makento mpara ba ede, na-tjuwa luu mena-ra ḍi ade rasa Puspa-Sari, na-ndiha ro ndano-ra labo ngâha ro nòno ro mpaa kaḍihi-ḍihi ade ḍi masanai-nai. Sabune-bune-ḍu ntoi-na ḍi ade kaḍihi kai ade-na, na-mafaka-ra Maharadja Kurma labo Radja Mangendar-Sri ro sa-mena-mena-na sangadji-ngadji ba supu neè lao boë rasa Anta-Baranta. Ede-ra kaambi mena kai ḍaha mandinga labo na-tunti-ra sura ba Radja Mangendar-Sri. Indo kapo nggâhi sura ede: »ake sura watu Maharadja Kurma malabo Radja Mangendar-Sri ḍuwa-na labo hera-na manae tjilaka madalowa wii kantoi ḍi ade rasa ndai marongga ḍi Maharadja Indar-Dewa sangadji mabusi ro mawo ro manae ro neneֹ, mabisa ro guna, mambòto sangadji-ngadji kabata-na ro mbòto hulubala raaya-na, mai karinga-ku »wâra-si bente maiha ro mandumba ro ḍaha madumpu, kamalo-pu, mai ka-ra ndede-n nami doü matjilaka ake maneè mai nggeè ada awa penta ro tini maraho bareka ḍi sangadji masambeka". Ede-ra kau kai-na lao waa sura ede, rongga-pu ḍi Maharadja Indar-Dewa, na-ḍonggo sakiḍi-ḍu sura ede ba doü ra-kakai. Ndadi batja-ḍu ba Maharadja Indar-Dewa, na-lowa mena-ra kaaö nggâhi sura ede. Nggâhi kai Maharadja Indar-Dewe: lao-ra dula, nggòmi, mbeï ngowa-pu Maharadja Kurma labo Radja Mangendar-Sri, bune santika ra-neè-n ede ku-tarima weya-ḍu ba nami

ḍòho ake. Ede-ra dula kai-na doü kakai ede. Ḍi kontu doü kakai ede, na-mbeï-ra parenta ba ruma-t: taho-ra ba kaambi mena weki-ta, ta-lòsa ao-ku aka woha ntjai, nggâra ta-lewa-sa ḍi ade rasa-ta, na-mbòto maiba doü siwe ro ntau ro wâra-ta, taho-ra ba tuu-ta nai-s siḍi. Waü mpara ai masiḍi, na-kani-kani-ra kani lewa kai-na masaniki-niki pâhu ḍi tando wei-na Maharadja Indar-Dewa labo pohu ro ngilu-na wei-na mandinga labo nggâhi-na: nahu ku-lao-ku lewa, âri-e! Ntjambe kai ba wei-na: salama-lama lao-ta, sae! Waü mpara kani ro nggâhi ro eli labo wei-na, ede-ra londo kai-na nente djâra, lampa ḍenḍe-ḍu ba sa-mena-mena-na mantari, hulubala, pangalima raayat mena-na. Raka-ḍu ḍi woba sera, ede-ra sanawa mena kai-na ro kau-na kakiḍi paruga maratu-ratu ndai sanawa kai ḍòho-na. Ndadi na-eli-ra genda lewa kai-na. Ndadi na-ringa-ḍu ba Maharadja Kurma eli genda-r nò Maharadja Indar-Dewa ḍi woha sera ede, ndadi na-tjuwa ambi mena-ra sa-mena-na sangadji-ngadji ḍòho ede. Waü mpara ambi, ede-ra lòsa mena kai-na malao raka Indar-Dewa. Raka-pu ḍi hiḍi Indar-Dewa, ede-ra tjuwa kakiḍi mena kai-na paruga. Waü mpara tjumpu paruga, ede-ra tjuwa kaeli kai-na genda lewa kai-na. Ndadi na-tjuwa luu-ra ntjambu angi-na, mafati fati dja-ku, matuba tuba dja-ku, mapala pala dja-ku labo sabune-bune-ḍu bento kawa malabo djâra. Ro mandede wâli mpa sa-mena-mena-na ana sangadji na-tjuwa-tjuwa kina-ḍu bae ade-na malabo fana, wâra-ra mandadi ana fana-n ede goroda, wâra-ra mandadi naga, wâra-ra mandadi ura afi, masaniki-niki pâhu lampa rawi lowa-na ro bisa ro guna-na sa-mena-mena-na ana sangadji malewa ede. Nde pala wati-ḍu kaḍonḍo weya nuntu-na parakâra lewa ede ba supu na-hompa-ra doü matunti ro doü matala-na nuntu ro mpâma ake mandinga wâli karata na-neè-ra mpoi ro mantji na-neè-ra kara ro kala na-ambi mpòka ro dumpu-ra. Sabune-ḍu ntoi lewa-na, ede-ra made kai-na Maharadja Indar-Dewa ra-tuba ba Maharadja Kurma, rima wâna-na manenti tadjo sampari, rima kui-na mabonto suwu-na ḍi liri ade-na, na-wontu ḍi kontu-na, na-waü-ra bini mena pâhu-na ba ra-sampuru kai ba raa-na, na-maru sambanta-ra ḍi lewa-kai ede. Ndadi na-kambata ro paiya-ra doü watu sa-bae Maharadja Kurma. Makento mpara ba ede, na-ringa-ra habar ba ruma paduka Maharadja Indar-Dewa na-waü-ra made, ede-ra lòsa kai-na labo sa-mena-mena-na doü siwe-siwe ade rasa Anta-Baranta ede. Raka-pu ḍi sera, na-èda-ḍu ba Maharadja Kurma doü siwe mambòto malòsa watu rasa Anta-Baranta, ede-ra nggâhi kai-na: taho-ra ba suru waü-ta, na-mbòto ipi doü siwe mamai ake, ede-ra suru mena-na sangadji-ngadji mambòto ede. Rongga-pu ḍi lewa-kai doü siwe ede, ndadi na-tjuwa-tjuwa ngupa-ra timba rahi-na, wâra mangupa timba tjina-na, wâra mangupa timba tjina-na, wâra mangupa timba ama toi-na, wâra mangupa timba duwa-na, wâra mangupa timba kawalu-na, wâra mangupa timba ama tjempe-na, na-tjuwa-tjuwa ngupa-ra ḍi ade sera ede, ruma paduka na-ngupa-ḍu timba ruma sangadji, na-èda-ḍu Maharadja Indar-Dewa na-waü-ra sambanta, na-waü-ra bini mena ba raa pâhu-na, rima wâna-na manenti tadjo sampari, rima kui-na mabonto suwu-na. Ede-ra lao nangi pohu kai ba ruma paduka, na-wonto weya-ḍu sampari-na, ede-ra tuba-na weki-na, na-sama made-ra ḍuwa-na labo ruma sangadji. Ndadi na-waü-ra ndiha malai-ku ḍi woha sera ede ba eli nangi mawaü-ra karimbi saraa. Makento mpara ba ede, tjuwa dula mena kai-na

sa-mena-na doü siwe ede ḍi ade rasa-na, ndadi na-lao-ra Maharadja Kurma labo sangadji-ngadji mambòto ede malao umbu ro kataho Indar-Dewa labo sa-mena-mena-na doü labo-na mamade. Waü mpara tjumpu umbu, na-luu-ra ḍi ade rasa ede, na-katupa mena weya-ḍu ntau ro wâra-na doü ḍi ade rasa ede ro na-kandadi-ḍu radja Budjangga-Indar amaniya ba Tuwan Putiri Tjahaya-Hairani, ede-ra matjèpe-na Maharadja Indar-Dewa neè mandadi sangadji ḍi rasa Anta-Baranta. Waü mpara tjumpu mena ato-na sa-mena-na lampa rawi ḍi ade rasa ede, na-dula-ra Maharadja Kurma labo sa-mena-mena-na sangadji ḍòho, lao ḍi rasa Puspa-Sari. Rongga-pu akadawa, na-ura-ḍu sa-mena-mena-na sangadji ḍòho ede kai kani mantika-ntika. Ede-ra tjuwa dula kai-na ḍi rasa-na ro Radja Mangendar-Sri na-waa dja-ra Mayang-Mangure ḍi rasa-na ro Maharadja Kurma na-waa kadula dja-ra Putiri Tjahaya-Hairani ḍi rasa Tjina. Ede mpara tjumpu-na.

X.

Wâra sa-buwa wuba, ḍi ade-na mbòto bòte nggeè èse sanga hadju. Na-mai-ra sa-buwa doü pande maneè weha hadju ndai ndawi-na marakani uma. Sabune-bune-ḍu mbòto ra-weha-na, nggeè sa-lòna-pu hadju mantjewi nae, wati waü-na waa. Ede-ra bia kai-na ba pande hadju ede, na-tau-ḍu badji, na-raka-pu ba mbòlo ninu, na-wii-ḍu hadju ede malabo badji-na, ede-ra dula kai-na ngâha ḍi uma-na. Ntika na-èda-ku ba sa-buwa bòte doü ede na-waü-ra dula, ede-ra londo kai-na watu èse fuu hadju ede ro na-neè-ra èse wawo hadju ra-bia ba doü ede labo na-kaḍo-kaḍo-ku badji ede. Ede-ra lòsa kai-na badji ede, ndadi na-api weya-ḍu kèto-na ba hadju ra-bia ede, wati-ḍu lowa-na nggori. Indo kapo bòte ede made-ra labo doü marabia hadju ede na-mai-ra, na-èda-ḍu sa-buwa bòte mamade ra-api, ede-ra weha kai-na, na-paki-ku. Ede-ra òne-na doü maluu lòsa ḍi karawi doü labo lai-na karawi ndai-na, na-raka-ra ba siya ntjòki ḍi sarumbu-na ba supu kura aka kira-kira-na.

Wâra sa-buwa doü matapa, na-tjetji angi uma-na labo uma doü malanda oi ani labo mina. Wâra ai sanai na-òto weya-ḍu ba doü malanda oi ani labo mina ḍi doü matapa. Ede-ra kananu kai ade-na doü matapa: sa-pòda-pòda-na mina ede, nggâra ku-landa-sa, tjoi-na ede ku-weli kai-ḍu mbeè siwe, ku-kabuwa-ḍu, na-tantu ndadi mbòto-ra labo ku-landa-ra oi susu-na labo ana-ana-na mamòne, wati-p sabune ntoi-na, na-tantu-ra ntau-ku nahu; waü mpara ba ede, ku-soḍi-ra siwe doü mantau ro wâra ndai wei-ku, nggâra ku-soḍi-si ba nahu, wati-ḍu lowa-na da mbeï-na ba supu na-èda-ku ntau ro wâra-ku mbòto; waü mpara ba ede, ku-nika-ra, na-tantu-ra nggâna-ku labo wei-ku ede, nggâra na-siwe sa-ku-tangâra kai-ku labo ngâra mataho, nggâra ku-nggâna-si ana mòne ku-kau-ku ngadji, nggâra wati-si ngawa-na ngadji, ku-lambo-ku kai tiki-ku ake. Labo hanta-na tiki-na ede akadawa akaḍei, na-hina-ḍu lambo ḍi tau doü malanda

mina ro oi ani masabuwa uma labo siya. Makento mpa ba ede, tau doü ede na-mbia-ra, na-mpoi hina tuta ro pâhu-na ra-mboho kai mina labo oi niwa ede. Ede-ra ndai kantewi kai doü manggâhi mawati wâra labo pâhu, tjumpu-kai-na sintji ntene mpa ade-na.

Wâra sa-buwa doü mòne malao nggalo, ḍuwa kâli tolu kâli wati wâra raka-na kòne sa-ori pâhu ro na-ipi-ra ntjòki ade-na. Wâra ai sa-nai, doü mòne ede na-lao-ra nggalo, ntika na-èda-ḍu madju. Ede-ra hori kai-na lako-na ede, na-raka-ra sa-buwa madju, na-neè-ra waa kadula ḍi uma-na. Ntika-ntika na-mai-ra ḍi woha ntjai sera ede, na-ntumbu-ra siya labo sa-buwa wawi labo na-kina-ḍu ai fana-na, ede-ra fana kai-na wawi ede. Ntika na-iyu-ḍu ba wawi weki-na na-waü-ra ntjuwu hina ba ana fana doü ede, ede-ra haa kai-na doü mawaa hii madju ede ba wawi labo woi haa-na, ndadi wawi ede na-made-ra ro doü ede made dja-ra ḍi hidi ede labo hii madju ede na-nggeè-ra kadawa, Makento ba ede, na-mai-ra sa-buwa matja ḍi hiḍi ede, na-èda-ḍu timba doü ro timba wawi labo hii madju sa-buwa manggeè sambanta ḍi hiḍi ede. Ndadi matja na-ntjewi-ku neyo ade-na labo nggâhi-na: ḍi ai-nai-n ake-ra nahu makabòro-na ngâha mantjewi mbòto, nggâra ku-ngâha-sa saraka sa-mpuru nai, wati mpoi-na ngâha-ku ede. Na-weha-ḍu ròna fana doü ede maranggeè ḍi wawi labo na-hinti-ku ròna-n ede labo woi-na ba supu na-neè kanggori ḍi ai fana ede watu ròna-na, mai ka-ra ndede-na neè-na ndawi sudje hii madju ròna ede. Ndadi na-pere-ra ba ròna fana ede. Indo kapo ana fana ede na-nggori-ra, na-hina-ḍu ḍuwa bae fiko-na, ndadi matja ede na-made-ra. Ede-ra lampa rawi-na doü mantjewi lelu ro nae neè masaraka mbora labo nawa-na siyadera ede.

Wâra sa-buwa saudaga maneè lao lodja ḍi sa-buwa rasa labo na-wii kanumpa-ḍu besi-na ḍi sa-buwa saudaga bela-na ḍi ade rasa ede, mbòto-na sa-ratu piku. Makento mpara ḍi waü-na lodja saudaga mantau besi, na-landa-ḍu ba saudaga besi ede. Sabune-ḍu ntoi-na, na-dula-ra saudaga mantau besi ede, na-raho-ku besi-na ḍi saudaga ra-wii kai-na besi ede. Na-nggâhi-ra ba saudaga: indo kapo besi ita ede na-waü-ḍu mpoi ngâha ba karawo. Ede-ra nggâhi kai-na ba mantau besi: na-pòda-ro bune santika nggâhi ita ede, kòne pòda mpowa pèke na-waü-ḍu dompo ba karawo, ai-na-nti mpara nggâhi wâli besi, na-waü-ḍu ruu lamada ndai maraka rugi. Waü mpara ba ede, na-raho-ra dula ḍi uma-na. Na-nggâhi-ra saudaga ede: peya sa-ḍoü na, ta-ngâha waü! Ro saudaga mantau besi ede wati ngawa-na ngâha, ede-ra lampa dula kai-na ḍi uma-na. Sabune-ḍu ntoi-na, wâra ai sa-nai ana saudaga ede wâra mampaa âri luwa ba ntjai uma-na ede, ede-ra waa kai-na ḍi uma-na ba saudaga mantau besi, ede-ra tjili kai-na. Ntika na-mbia mpara ai, na-ngupa-ḍu ba saudaga ede ana-na ḍi saniki-niki ntjai ro kampo, wati raka-na. Ede-ra èda kai angi-na labo saudaga mantau besi, na-soḍi-ḍu

malabo nangi-na: wati wâra èda ba ita ana lamada mamòda? Ntjambe kai-na ba saudaga mantau besi: wati wâra èda-ku ana ita, nde pala wâra èda-ku sa-buwa ḍambe toi ra-kangemo ba nasi radjawali ḍi èse woha ai. Nggâhi kai ba saudaga ede: nggòmi-ra matjili weya-na ana-ku ede! Na-ntjâra-ntjau-ra ḍuwa-na saudaga ede, na-lao-ra raho huku labo kâli. Ede-ra nggâhi kai-na: ai saudaga-e, bau-tji, nggòmi, tjili kai-mu ana saudaga ede? Nggâhi kai ba saudaga ede: e ruma kâli, wati lamada matjili weya ana-na, nde pala wâra èda-ku sa-buwa ḍambe toi ra-waa ngemo ba nasi radjawali ḍi woha ai. Ede-ra nggâhi kai ba kâli: wati-pu ra-ngina kai ringa-ku nasi radjawali makangemo ḍambe toi, ampo ḍi ita ake-ra. Ede-ra nggâhi kai ba mantau besi ede; wâra dja kombi ra-ngina kai-ta ringa, ruma kâli-e, karawo mangâha besi sa-ratu piku, ampo de ringa ba lamada ḍi saudaga ake? Labo na-nuntu weya kai-ḍu lampa rawi ḍi ai kau-na wii besi ḍi wakatu neè-n lodja. Indo kapo kâli na-kau-ḍu kadula ana saudaga ede ḍi ama-na labo besi na-kau-ḍu kadula ḍi doü mantau besi ede.

Ndede-ndede mpara ruwa-n ḍi maulu-ulu, wâra sa-buwa kòla na-ntjewi kai-ku ba taho. Pala na-wâra dja nasi mangâra wele manggeè kai-na ḍi fuu hadju lupa. Pala ruwa-na nasi maḍuwa ede na-kabela angi labo kura-kura. Sabune-ḍu ntoi-n, ḍi ade ndede kai-n, ntika na-rongga mpara kura-na oi, ntika na-kara mango saraa oi ḍi kòla ede. Na-nggâhi mpara nasi ḍuwa-na ede ḍi bela-na kura-kura: e bela, au-ra ndadi-ta ita-ra ake ḍi ade waü kai-na-ra mango oi kòla ake, na-taho mpara ba pèso-ta weki ḍi kòla makalai, akadawa ndai lowa kai-ta ngupa ngâha ra nòno; nde satoi mpa wâra lalehe ro lambila kai ade-ku tuu wii-ku nggòmi, bela-e, âra-kaḍeï; indo kapo na-taho-ra ba waa-ku ndai-mu, ku-hori-ku ḍi hiḍi mawâra kai-na ba oi ro na-midi dja ade-ku samada, ndei satoi mpa ku-neè-ku ngemo waa ndai-mu, tjina-e, kura tenggo kapi ba ndai-ku ḍi ndai-mu ba tera huri-mu; pala wâra sa-buwa kananu ḍi ndai-ku ngupa hadju sa-dompo ndai ngènge-mu sama woha-na, ndai-ku ḍuwa ndai makapi ḍi sumpu bali bae-na hadju, ku-lowa-ku waa ngemo ndai-mu; satoi mpa ndai-mu ai-na tòpo-tòpo hengga-mu asa. Ede-ra ntjambe kai-na ba kura-kura: na-taho-ra, bè-ḍu nggâhi-mu, ku-batu mena mpa. Ede-ra pala ruwa-na waa kai-n ba nasi hadju sa-dompo ndai ngènge sama woha-n ba kura-kura labo ngemo waa-na ba nasi wele ḍi sumpu-na mangga sa-bae. Pala ruwa-na ḍi ade ngemo kai-na, ntika na-raka mpara ntiri labo kampo doü. Nde midi ro hera-na mpara ade-na doü mena-n ba èda-na kura-kura mangemo ḍi woha-na, na-api-ku ba nasi kui wâna. Ndadi hâri kambata ro paiya-iya labo boē-boē rima. Mai-pu [ba] kura-kura, na-ringa mpuḍu eli kambata doü ede labo nggâhi labo-na mpara: au kombi kambata ndiha kai-na doü ede? Ndede nggâhi-na, hengga-na asa-na labo mabu-na mpara ḍi dana, ede mpara made-na. Na-ndede-ku tjumpu-kai-na mpâma ede.

XI.

. . . .

Mu-nggeè mpara, nggòmi, ḍeï sorga maawa nganto,
mu-ndasa-ḍu ba nggòmi sorga makòbo.
Nggeè-mu ḍeï duniya ake sangi-sangi mpa biko-bako,
ntau-na doü ba nggòmi ndai kakuko-kèko.
Daa madja ro tani-na ade-mu [ndei] kanahu-mu ntau-na doü,
pao-mu òha ede, isi-na ḍaḍi doü;
ngâha-mu wuwa hadju ede, lewi doü raa-kanahu;
daa madja-mu nggâhi lewi lewi-ku, pala lewi doü.
Mu-ngâha-ku londe ede, ombo-na doü wâli,
sangi-sangi raka-na nuntu mpa ba doü mantau ndoi;
mu-kakai-ku ada-mu ruwa-na ede, ada-na doü wâli,
doü maradeka sarunde-na wati raa-weli.
'Amal-mu ede, nggòmi, daa maraka ro tjiki,
ampo na-rampa wâli weya-ḍu ba doü mantau ndoi.
Au-au wâli kombi raa-dosa ro durhaka-mu wâli,
na-nâha-nâha pinta ro salaï.
Pana-na madja pala, sîyara-e, na-arira, na-rada wâli-ku afi,
ntjòki-na meha pala nekeka na-rada-ku raa-lii;
sarumbu-sa pala na-ntuma mpa iyu ndai mantjòki,
na-rada-ku madja ro meha-na doü taho ra-tongge lii.
Madja âra duniya ake sa-ori, madja ḍeï ahera pidu mpuru ori,
ba èda-ta doü maḍèse-ḍèse mortabat malabo nggâri.
'Ibâdat mafaralu-sa pala nenti maadja hori,
'ibâdat masunnat ba siya pala wati ndai karawi.
Mu-tumu-meme-ḍu wiwi-mu, tjingi-tjanga-ḍu asa-mu,
marai warawito-ra ba nae-na madja ro meha-mu,
ba èda-mu lènga-mu maḍèse mortabat marada-mu,
tuna ro bawa nggòmi ba raa-satoi 'amal-mu.
Ndai parange-na ba sa-mena-na doü munâfiq ro fâsiq ede,
au-ḍu raa-wuwa nggâhi-na doü ma'âlim na-iha kai-ku ade;
parange Ibili ro Sjaiṭân pala mandede ede,
ai-ai tòpo-na tjaû-mu batu rawi bune santika ede.
Ḥadîts rasulu'llahi ḍeï kitâb maede-ro-pehe:
wâra mpara doü mampanga pala masambele sâhe,
mandede wâli mpara djanga ro mbeè;
pata mpuḍu ba doü mantau, ḥarâm pala sambele.
Ḥarâm pala ede sambele karuu,
waü-kai-na pala tantu kanahu ba doü mantau,
tjoü-tjoü-ḍu manggâhi-na ḥalâl, mortad matantu;

qiyâs mpuḍu ḍeï makalai-lai sa-mena-na ntau doü.
Wuwa nggâhi ake, siyara-e, ai-ai tòpo-na-ra kakombi,
wati-ḍa waü-na horu pala nekeka ba rasulu'llahi nabi,
na-wantju nae kapòro-na pala Allahi rabbi,
sa-mena-na doü mantau ndai maraho, daa mbeï.
Mundo mpara mada-na, ntanda batu-na ḍeï raa-rawi,
rampa weya ba doü, koḍo-e, na-tumu-meme wiwi,
sa-mena-na dosa ro durhaka-na doü ndai waa ro tiwi;
ḍi afi naraka wâra mpara mandai puru, wâra mpa mandai lowi.
Madja ro meha-ta nekeka na-arira pala malai-lai,
sintji-ta ade pala daa mangawa mpoi;
labo rusulu'llahi ede ai-ai tòpo-na adja-mu lao kalai,
ampo mu-luu ḍeï sorga masampurna ndai roi.

. . . .

. . . .

Kantjada-pu bangsa-mu, kamentji-pu lampa rawi agama-mu,
sandaka-pu iha ngâra-mu marada sandaka-mu ntau-mu;
imân ndai ngâha-mu, dahu mandai kani-mu, madja ndai lombo-mu,
labo-pu kârana Allah ta'âla au-ḍu mandai nggâhi ro rawi-mu.
Nggâra wati sara une santika raa-wuwa nggâhi ede,
wati-ḍa wâra òne-na sa-mena-na nggòmi ḍi ra ade (l. ḍi rade,)
na-(l. mu-) bawa ḍeï mori-mu pala, mu-tuna-ra made,
mu-mimi-ra ḍeï ade afi naraka sikasa-na matampòde-mpòde.
Tampòde-mpòde-na sikasa naraka sa-mena-na binata mambani ndai makantjòki mawantju nggange,
wâra mpara ndai mapae ro (wâra) mpara ndai mahaa ro ngènge,
sawa ro meti, rifa ro rae mawantju penge,
sa-mena-na mantau mena eli kapòro kapae,
na-waü mena-ra patjinga woi-na, sengge tara ro pae.
Eli-na afi mawaü-(l na-waü-) ra kagaka mbobo kapòro kapae;
karege ro karugu, kandantja ro kandintji eli-na rante;
pai-pai na-ringa-ku (ba) sa-mena-na binata âra duniya ake,
wati-ḍa mangâha ro nòno sa-mena-na siyadara ede,
ba wantju samangi ro dahu labo kambia-na ade
ḍeï sa-mena-na ntjòki naraka raa-ndonta ede.
Daa dahu mabune-ra-tji sa-mena-na manusiya ita,
ḍeï sa-mena-na ntjòki ra-waü nuntu ro ndonta?
nde pala indo na-wâra imbi sapòda-pòda-na masamata-mata,
chabar ḍeï ade kitâbu'llahi ede indo wâra ndai manjata.
Kanggitja ro kanggio masabune-bune mpuḍu ntoi,
manâha-nâha ntjòki mpara da ndai mampada ro mpoi
labo tjuwa-tjuwa kambèke-na hiḍi mandai rai kai

labo weta ba hiḍo ro mango wòo-na, raho oi.
Wâra mpara manggâhi labo nangi nggao sintji ade:
ai ruma-e! pai-sa ku-bae kai-ku ade ntjòki mandake,
ku-sambeya ro ku-puwasa, ku-zakât kapòda-ku ade,
wati-ḍa ngawa-ku weha ntau kai òle ro pòde.
Ou kai Kirmân Kâtibîn labo sa-mena-na doü malowa-lowa,
soḍi kaniki kai sa-mena-na siyadara ede sa-buwa-buwa:
nggòmi ma'âlim matjèpe-na rasulu'llahi wati-tji raa-mangowa,
wati-tji raa-kau kai-mu sambeya, raa-kanta-mu nòno tuwa,
sa-mena-na doü malowa ro bade daa mangawa nggâhi
wâra mpara maḍadju ro hau ade, wâra mpara ba dahu-na teï;
ḍeï ahera nekeka mandai kira-kira timba ro tahi,
ndai maluu ḍeï sorga bè-ḍu pala mantjihi.
Sa-mena-na doü malowa-lowa daa mangawa teï doü,
sa-mena-na doü mampula, maḍadju ro hau,
sa-mena-na doü masambeya mangèna kau ro ou
ḍeï ade afi naraka ndai tongge ro balunggu.
Sangge-sangge sara sambeya-na, la tjilaka wodja-n, sangi-sangi ba wii,
sangge-sangge sara puwasa-na, adja puwasa kapadipadi,
sangge-sangge sara zakât-na ede, sangi-sangi mpa ba tjili,
sangge-sangge sara teï ba doü, asa-mu makaiyo, ade-mu makalai.
Teï sara ba doü tjoro-tjoro kaiyo, ade-mu daa matjaû,
kanggâri kai-mu mori-mu sangi-sangi ntau doü,
na-raho-ku ba doü mantau wati ngawa-mu kandadi au,
katjihi, pòde ro òle-mu na-waü-ra ntuwu.
Ba ndede pâhu parange-mu ede, sâra-mu na-waü-ra palipònga;
ḥukum kitâbu'llahi ta'âla mpada mpoi waü-na-ra lònga;
doü mabora ro ngâra, na-waü mena-ra tjingi-tjanga,
doü sa-dana Mbòdjo ake, na-waü-ra mena ringi-ronga.
Lai-na nggâhi raa-ngguḍa-mu, lai-na rawi ndai mawòko;
lâri ro hiya-ku ba nahu, mu-lowa wâli-ku kantjèko,
ampo-ampo-sa ba katjai-ku: mu-romo; pala mu-ntuku-ntèko;
ede-ro-pehe ba doü, mu-lowa wâli-ku kawaliwèko.
Djâra daro maharuhama da ndai waü kamampa ro kahowe,
sâhe lindo mamuhemahe da ndai waü kasuru ro kadje;
ake-ra pala-ni, siyara-e, ibâra kai-ta doü mabengke
daa mangawa romo kani ro batu ede-ro-pehe.
Na-tantu-ra pala doü mabengke ede une binata,
nggâhi ro rawi maiha ro mataho daa malowa (l. na-lowa) mpa pala
aka-na na-waü-ra rindi lombo ba nafasu-na masamatamata,
sangi-sangi mpa pala ndai ili-na ḥukum sjara' raa-parenta.
Indo kapo 'aqal ede sobu-na ba malaekat,

tjoü-tjoü-ḍu mabatu-na parenta ʻaqal-na ede raḥmat,
na-raka ʻilmu labo rahasiya, taufiq labo hidâyat,
duniya labo ahera tantu udja-ra raka-na salâmat.
Indo kapo nafasu ede sobu-na ba sjaiṭân;
tjoü-tjoü-ḍu mabatu-na parenta nafasu-na ede kahina-n,
na-raka-ra mpula labo rindi, na-mòda-ra pala imân,
wati-ḍa pala lowa-na ringa ba siyadara ede dalîl labo firmân.
Sa-mena-na doü mafâsiq maringu tjingi-tjanga,
kòne na-ringa-ku ba fiko-na, pala ade-na siya mampinga,
kòne na-èda-ku ba mada-na, ade-na pala mambuda sanganga,
sa-mena-na nggâhi ede-ro-pehe ede, wati tjaû-na ringa.
Na-mbuda ro mpinga sara pala siyadara ede ade-na,
na-karawi-ra pala maʻçiyat labo dosa sa-mena-na sarumbu-na;
ḍeï achirat na-waü-ra ambi mena naraka ndai hiḍi-na,
sorga mandai ruu-na peya-sa ede wati ndai matjaû-na.
Rawi doü mpa mandai èda weya-mu pala ntjâra-a;
nira-pu ro (l. rawi) ndai-mu-sa mantjâra, wati pala èda-na;
na-nggâhi weya ba doü, na-iba mpara pala ade-na,
indo pala na-neè romo mpa kanteya tuna-na.
Na-lowa mpa kanta kai doü labo ndai-na makarawi,
indo pala na-lowa romo mpa weha-weha ntewi,
na-ndede mpara hurahara-na, au-ḍu sa-ori ndai rawi
nggâhi-mu kombi-kombi na-ntjihi, na-ntjâra tòho-mu rawi.
Sangge-sangge sara nggâhi-mu, èda-ku, maambi-ambi kabalo,
rawi-mu daa maraka tjiki, wuwa nggâhi-mu maadja kalalo;
doü siwe ro mòne raa-mazinâ wati ngawa-mu ḥukum kai lambo,
doü raa-mampanga ede rima-na wati ngawa-mu dompo.
Ḥukum-na doü daa mangawa sambeya ede dompo weya-ku wòo-na,
ḥukum-na doü raa-manòno tuwa, lambo weya-ku loki-na.
Doü manae ro bora, na-nggali-ra daa mafâsiq ro tlâlim pala,
ambi-na na-mpèle dahu-na, koḍo-e, na-marampela;
hadju maladi-âra nggumpa kai ba hei ro handa,
tjoü-tjoü-ḍu manggawo kai-na siya, na-hina-ḍu ba bala.
Ḥukum mapòda-sa ba nggòmi mu-disa-ku mpa pala pèso,
mu-dahu tjempe mpara kai angi-mu ndai-mu lèko;
ḥukum matlâlim sara pala mu-mpabuwa-ḍu pala kèpo,
wati mpada dahu-mu ḍeï lènga-mu nggâhi kantèko.
Nggâhi ba sa-buwa doü-mu, ringa-ku: nahu mpòda ro ntjihi;
ntjambe wâli ba sa-buwa doü-mu: nahu mapòda ro ntjihi;
ede-tji pâhu-na ba doü matjentje ntjihi,
daa neè-mu ḍeï tuna nggòmi, nâra-mu malowa wâli nggâhi.
Saramba-na raa-buhu kantjèko waü-na ba wâro-mu,

waü ede, na-pòde wâri nggiri-ḍu ba ompu-mu,
waü ede, na òle kapòle-ḍu wâli ba ama-mu,
nira-pu ba nggòmi ndai matjoro-tjoro lâri-na; pala mu-nâha-nâha kambuhu.
Tjoü-tjoü-ḍu manggâhi kabalo ro katjowa guru-na
ro mantjambe weya nggâhi-na labo nafasu-na,
mandede udja wâli mpara ḍeï ama ro ina-na;
wonto weya-ku rera-na, lòsa kai raa nana.
Sa-mena-na doü kâfir mamade waa kâfir-na,
labo doü islâm mamade santuda sampori imân-na,
labo doü raa-maweha ntau doü, wati raa-bali-na;
rante weya-ku asa-na, tongge weya-ku wòo-na.
Tarungku wâli weya-ku bali bae-na eḍi,
rante besi afi makaleya ḍeï rima-na wâli;
sa-mena-na ntjòḳi pala wâra mena mandai hiḍi,
sèke-na ro nggapi-na labo wâli-ku hampu ro rindi.
Na-nggâhi-ku ba rasulu'llahi anangguru-ta sâidu'lanbiâ;
indo kapo sumpu awa-na ba naraka hawiyat,
hiḍi-na ba doü daa mangâwa puwasa ro sambeya
ba raa-ḍadju-na kombi ro ba raa-ngupa-na dunyâ,
ro doü raa-mampanga ro kukukèko ntau manusiya,
ro doü raa-maweha ntau doü pala kai aniaya;
na-lambo kai-ku kampòdo afi ba malaekat Zabaniyat,
sarumbu-na na-leli-ra une lili, na-sòo-ra une siya.
Ro mandai hiḍi-na ba doü daa mantiri parèsa,
mabitjâra kantjèko mandai raka kai-na piti ro masa;
doü mandede ede pala manae dosa,
ḍeï afi naraka ndai iyu kai-na sikasa.
Ro mandai hiḍi-na ba doü madurhaka ḍeï rahi,
madisa kalòsa eli-na makiro makasa nggâhi,
makaantanana ntau-na wei maḥalâl rahi;
ede-i doü daa matjaû-na sunnat nabi.
Sa-mena-na mandai rawi na-neè-ra ba tahi;
tjumpu-tjumpu-kai-na pesa (l. peya-sa) ede na-zinâ rahi.
Nggâra na-zinâ-sa rahi-mu ede, mu-kaḍuwa-ḍu dosa,
kòne mada-na raa-mazinâ rahi-mu, nggòmi ndai kasikasa;
pahâla ndai paki-mu ede riwu-riwu lasa,
dunyâ achirat pala mu-tani mawantju-ku ba suu-mu dosa.
Dosa-mu mantjewi nae sanggalita-mu rahi-mu
ba neè-na ntau wei, wontu mpara wuu-mu,
lampa rawi-mu ede wati liya-na ḍeï ndai-mu,
na-tlâhir pòda ḍeï doü siwe padòko-mu ḍeï rahi-mu.
Na-ntjâra kai-ku ba doü siwe mampula ro tjilaka,

ba neè ntau wei rahi ede na-ndadi lewa ro laka,
nae ade-na ḍeï rahi pala nafasu-na mandada tjilaka
anta-na ba daa kakèse-na rahi katòho mpara ntjengga.
Rahi-na mangupa zinâ, ampo na-wâdjib ndai kanta;
rahi-na mantau wei maḥalâl, ḥarâm wuu ro pata;
lai-na ḥukum sjarî‘at ro ḥaqîqat rasulu nabi-ta,
Allahu subḥâna-hu wa ta‘âla wati wâra udja-na raa-makanta.
Kaḍuwa mbuwa rahi kai matjili ede daa mapehe,
lòsa kai-ḍu ngâra manusiya, luu kai-ḍu djâra ro sâhe;
rawi mandede ede rawi mataru-tehe,
dunyâ achirat nggòmi mu-mimi-ra ḍeï mòti lalehe.
Djaga ro kanta-ku rahi, ana mòne mangupa zinâ,
ai-na-ti mpara nggâhi wei ro ana siwe ro inantjawa-na;
lampa ro lao-na, londo ro neè-na, maru ro dòho-na,
lampa rawi agama-na labo duniya-na kau-ku parange sampurna.
Tahi-pu mandai nggâhi, timba waü-pu ndai rawi,
nggâhi ro rawi mantjâra ro maiha ai-na kapori-pori,
ai mangaḍi labo ai maraï kandaka-pu kaḍale ro wiḍi;
mòke ro dòdo waü-pu ḍeï kitâb imâm Ghazzâli.

. . . .

. . . .

Kanggitja mena-na maraho oi nòno ba mango-na wòo,
mandede wâli mpara weta-na ba lòko mahiḍo,
weki-ntjau, daa mawâra saraü, tembe ro sambòlo,
nangi wâri-sore ba madja-na labo rai warawito.
Nggâhi kai malaekat Zabaniyat ba ringa-na weta-na doü:
weta-na ede, la tjilaka, tjoü ndai ou?
wâra-ra òne-na bengke sawai daa mabatu nggâhi guru,
ai ake wati-ḍa wâra-na doü ndai mangawa-mu horu.
Melu ndeya-ro, tjilaka-e, ede pâhu-na raa-rawi ndai-mu,
raa-nggâhi Allahu ta‘âla labo rasulu’llahi indo wâra imbi-mu,
mu-kabantja ro sungge-ku mpa raa-nggâhi-na guru-mu,
mu-kaiha-ku mpa ade-mu nggòmi ba rungka weya nafasu-mu.
Na-waü-ra tjuwa-tjuwa lai karaka-mu ra-neè-mu ḍeï dosa,
wâra mpara daa masambeya, wâra mpara daa mazakât ro daa mapuwasa,
mampanga paralente huda, pòde ro òle mu-disa,
kantjèko ro kantuku-ntèko mu-nggâhi au-ḍu ndai parèsa.
Tanda-na ba daa imbi-mu Allah ta‘âla kuwasa-na matantu wâra;
nggâra mu-bali sara ntau-na doü ede, mu-kasipâhu-ra,
mu-kasareè mpuḍu weki-mu sikasa-mu ḍeï ahera
ba kamentji kai-mu ade ḍeï ntau-na doü mahurahara.
Ḥukum mafardlu ede mandai karawi karòtji-ròtji;

kaede-hiḍi-pu ba nggòmi tjaû ro metji;
sa-mena-na doü mûmin na-kaḍòri ro matji,
ba doü munâfiq ro fâsiq tlâlim na-mbai ro mintji.
ʻÂdil aö-na: sama tani bitjâra mantiri ro romo;
tlâlim aö-na: katani-ku sa-bae bitjâra kalilèko;
munâfiq aö-na: sawai ade-na, asa-na mpa mataho;
chiânat aö-na: tjempe ro kanggome rero.
Fâsiq aö-na: sangi-sangi turu karawi ro turu nggâhi;
bidʻat aö-na ndawi-ndawi rawi, mbòda-mbòda nggâhi;
taqlîd aö-na: sangi-sangi batu lata, ro batu nggendi;
takabbur aö-na: sangi-sangi kaba-kaba kanae weki.
Fachar aö-na: sâra ro nâra makawangka weki;
ʻudjub aö-na: ade-na makaingge weki;
riâ aö-na: ade-na pala makaroi weki;
ḥasad aö-na: na-bawa mpa ade-na ḍeï lènga-na wâli.
Hubbuʼldjalli aö-na: kawòdju ro wâha-ku weki;
ḥubbuʼddunyâ aö-na: samata-mata duniya mpa ndai tjaû ro (metji):
ḥubbuʼlmâli aö-na: tjaû ntau ndai made wii;
ḥubbuʼlbuchli aö-na: tjaû pagege ro padòli.
ʻAqquʼlustâdi-hi aö-na: daa dahu durhaka ḍeï guru;
ʻaqquʼlwâlidaini aö-na: durhaka ḍeï ina ro ama-na matantu;
achdzu hawâidjiʼnnâsi: weha weya ntau doü;
sjirratuʼlkalâm aö-na: kambòto nggâhi ndai malao ntjau.
Ghadlab aö-na mbale kapòro kòne daa mapatu,
sjirratuʼṭṭaʻâmi aö-na: kambòto ngâha mawantju;
ḥubbuʼnniâmi aö-na: tjaû makambòto-mbòto maru;
ḥubbuʼdldlachki aö-na: tjaû hâri-hâri daa mapatu.
Bae kai-pu ade, nggòmi, ʻilmu firâsat labo qiyânat (l. qiyâfat?),
ndai lowa kai pata ro bade sa-mena-na ummat;
sa-ori-ori pâhu nggâhi malabo rawi ndadi ʻalâmat
ndai maturu weya-ta tanda raḥmat ro tanda laʻnat.
Doü matoi-toi na-ngawa sara tanaö tunti ro ngadji,
na-midi ro maü, wati tjaû-na daakai,
taho sâra ro nâra-na, na-lowa kambera ro saròti,
na-ngâwa kanggihi ro kanggâma, ntadi ro ntedi.
Na-neè-ra ba kataho parange ro rawi doü masampela,
ngadji-ku ʻilmu ḥadîts labo kitâbuʼllah,
ai-ai tòpo-na tjaû-mu karawi-rawi rawi masiya-siya pala,
pasòle kai-pu ba nggòmi au-au-ḍu sunnat rasuluʼllah.
Doü matoi-ku ngâra-na, kòne na-waü tuwa-ni,
nggâra pala koroa ede wati-sa-pu waü-na ngadji,
doü masampela-ku ngâra-na, kòne na-tuwa, daa mawâra ʻaqali,

daa malowa kananu ro wiḍi, timba ro tahi.
Tangâra kai doü mantau ʻaqal, timba ro tahi:
amru'llahi taʻâla ndai karawi, kadòo-ku au-ḍu nahi;
pata tjengga-ku rawi mamada labo mamami,
pata katjuwa-tjuwa lai-ku doü mataho labo doü masawai.
Doü masampurna ʻaqal labo ʻilmu, ede doü matuwa,
lai-na doü matuwa ba ḍonḍo ʻumur-na mampowa-mpowa,
matjaû nggâhi duki-duri une doü raa-manòno tuwa,
matjaû hâri-hari kabalo ambi-ambi doü masowa.
Pata-pu kai tjahaya ʻilmu pâhu-na ba doü malowa;
wâra doü malowa ede une kèkatuwa,
wâra doü malowa ede une tjakakowa,
wâra doü malowa ede pala une karakowa.
Hengga-na kitâbu'llahi taʻâla na-waü-ra òbu,
ʻibârat une-sa doü malodja kente kela ro bau,
balumba-sa manae pala, angi mawantju tòku,
karai dja mpa mpuḍu lopi-na ḍeï taka ro wadu.
Sângge-sangge sara mandai nuntu ede raa-nggâhi buku
raa-qiyâs tureli nggampo labo qâdli bitjâra waü,
sulṭân mantau uma djati ana-na ba sulṭân mawaa padju,
nggâhi buku-buku nggeli-na labo buku-na nafasu.
Pata kabae-pu ba nggòmi mandai tangâra kai ruma;
ruma maromo ede na-tjaû ḥukum agama,
ruma mantau ruwi ro reme na-tjaû-ku ʻulamâ,
ruma marome ede wati tjaû-na ʻulamâ labo agama.
Tampuu-mpuu-na ruma-ruma ede pala bangsa-na,
ḍuwa ori kai-na ruma-ruma ede ba lowa ro bade-na,
tolu-ori kai-na ruma-ruma ede ba ntau ro wâra-na,
upa ori kai-na ruma-ruma ede ba ngâra ro bora-na.
Ruma-ruma ede, kakiḍi ḥukum labo ʻadat, kandiha-ku agama,
agama sjarîʻat labo haqîqat kanggâri kai-ku ngadji kitâb masama-sama,
na-tjaû-ku mbali dòho labo doü matuwa-tuwa ro ʻâlim ʻulamâ,
dana labo rasa-na na-nggâri, weki-na ampo na-salama.
Ruma-ruma ede ai-ai tòpo-na weha-na nggâhi ntjundu,
ai-na turu kadeè au-au-ḍu habar daa mawâra tantu.

. . . .

. . . .

Sa-mena-na doü mûmin maèda dzâts ruma-na,
alo-na tjahaya nûru'llahi mantjewi nae qodrat-na,
mbisa mena kai-na ada-na upa mpuru mbaa ntoi-na
ba supu iyu-na niʻmat mawaü-ra wantju sampurna-na.
Doü mûmin na-neè-sa ngâha ade-na, ampo na-kanggaḍo

sanga-na hadju ede, ròtji kai mai-na djoro,
wuwa-na pala ede ndai mai-na waa ro òto,
wâra mpara wuwa-na ede zumurud makala ro madjao.
Isi hadju ede mèngi ro balu, matji ro kaḍòri,
waü sara ngâha pala, ampo na-pòku ro dula ro mbali;
iyu ni'mat ḍeï masanggini-nggini sa-riwu pala matjuwa-tjuwa lai,
kaḍami-ta ede ḍuwa mpuru mbaa-ku ntoi.
Wâra mpara upa mpuru mbaa iyu-na matji,
mandede wâli mpara pala iyu-na ni'mat kaḍòri;
mandede wâli mpara balu-na malabo mèngi
marada mèngi-na kumakuma ro ambar labo kasaturi.
Sa-ori wâli mandai ringi-ronga kai pala ade-ta,
qodratu'llahi ta'âla, samporona lowa ruma-ta:
ḍeï ade-na wuwa hadju ede ana bidiadâri samata-mata,
lòsa mena kai-na ḍeï wuwa hadju ede, mena-mena-na ndai ada ba ita.
Fuu hadju ede fuu-na tambâga suwasa,
sanga-na pala masa-ngganga mantjewi ntasa,
sanga-na manae pidu mpuru lasa,
sanga-na matoi-toi wati waü bila mbòto-na malasa-lasa.
Ḍeï masabuwa-buwa tapu-na wuwa-na pidu mpuru riwu
malai-lai pâhu djinis-na ḍeï masakamburu-mburu,
pâhu-na wati ndai lowa weya-ta sune kai matantu,
ròo-na masa-ngganga ro salaka, wunta-na zumuru(d).
Hadju ṭûbî ede awa mai-na ba 'arasj Allah,
fuu-na paramata mânikam mabura kakiti ro kakila,
nira-pu pala sanga-na paramata mânikam makala,
ròo-na sundusin labo istabraqin wâli pala.
Nae-na hadju ede pala wati-ḍa ndai waü-ta nuntu,
sa-mena-na sorga labo mâlige na-kanggawo mena-ku,
na-ufi sara ba angi ròo-na, ampo na-ngawa moü,
nggâri eli-na mawantju-wantju pala malai-lai pâhu.
Sorga ede pala masa-ngganga sa-mpuru matu,
raa-tata kai mânikam labo zumurud, paramata, jâqûtu.
Lima ratu mbaa hela-hela-na ḍeï masaniki-niki-na pamòka-na,
ana bidiadâri wâli ndai mabini mena-na;
une ntâra èse langi mbòto-na lantera ro padjana,
tjahaya-na kalambu ede une liro ro wura pâhu-na.
Ḍeï masaniki-niki pamòka-na ede ndai nuntu ro bitjâra
pidu ratu riwu ḍinḍi raa-tero lâra,
pidu ratu riwu kalambu labo pantas une wura,
èse wawo-na pantas nepi wâli, bunga-na matjura-tjura.
Mu-ringa sara nuntu ḥadîts ake, batja-pu alḥamdu li'llahi,

ampo mu-batja wâli-ku ba nggòmi subḥâna'llahi,
ampo mu-batja wâli-ku lâ ḥaula wa lâ qodrata illâ bi'llahi,
ai-na hâri kabalo kai-mu ambi-ambi une daa maimbi.
Ḍeï masabuwa-buwa pantas ede pidu ratu nepi,
ḍeï masabuwa-buwa nepi ede pidu mpuru ḍuwa bidiadâri
masandede ede ba doü mûmin mandai kawei,
tjahaya-na bidiadâri ede da wai (l. ndai) weha kai ntewi.

. . . .

. . . .

Sa-ori tjengga-na ede: rawi ade ḍuwa ori,
ḍuwa ori kai tjengga-na: rawi rera lima ori,
tolu ori kai tjengga-na ede: rawi weki ini ori,
na-ndedê-o pala, ampo na-sampurna taho-na, nggabu ro nggâri.
Tampuu-mpuu-na rawi ade ede niyat; òne-na ndai makataho-na weki
ḍeï duniya masaḍoü-na ake mpara, ḍeï ahera maede ra hiḍi,
ndai makatarowa-na marindi, ndai makanira-na sa-mena-na masaki,
ndai makasalama taho ro ntai ita, wati-ḍa hina-na ba ntjòki.
Taho ro ntai-ta ḍeï duniya ake pala wati-ḍa tangâra kai munâfiq,
ta-luu-ra ḍeï djumlat doü mûmin, çâliḥ ro çâdiq;
auliyâ ro ʻulamâ ro ʻârif mandai rafîq,
ta-ntjenggu toi kai-ḍu qaum kâfir zindîq.
Taho ro ntai-ta ḍeï rasa ahera nekeka pala, alḥamdu li'llah,
ta-waü toi lampa batu kontu rasulu'llah,
na-kangampu ro kapapa udja kai-ḍu ba ruma-ta Allah taʻâla,
na-waü-ḍu horu ntjao ita ba sa-mena-na nabi Allah.
Ḍuwa ori kai-na rawi ade pala tartîb,
lampa rawi-na ba sambeya ede wâra-ra labo . . . . ;
òne-na ndai makaluu-ta ḍeï ade sorga hiḍi muqârib,
ndai makau-ta èda angi labo ruma Allah taʻâla. . . . .
Èda-ta ede pala, siyara-e, kai mada tuta,
pidu mpuru riwu mbaa iyu-ta niʻmat masamata-mata,
sa-mpuru ḍuwa hiḍi wati ndai hiḍi-na ba ruma-ta,
sa-mena-na pâhu mabou ake wati ḍa ndai ntewi kai-ta.
Tampuu-na takbîratu'liḥrâm ede rawi-na ba rera,
ḍeï ade rade pala òne-na ndai padjana mantjewi tarowa,
niʻmat ade rade da ndai waü-ta kira-kira,
au-au-ḍu parhiyasan pala wati-ḍa daa mawâra.
Nggâra takbîratu'liḥrâm ḍeï sambeya bardjumaa,
ede pala ʻamal ndai mahanta kaḍèse weya mortaba(f).

. . . .

. . . .

(Tampuu-mpuu-na rawi) weki ede: kantiri-ku labo qiblat kiḍi,

òne-na ndai makapadja-na ade rade, wati ngawa-na afi,
wati-ḍa wâra-na hina-na pala ba sikasa ro ntjòki,
samata-mata raḥmat labo ni'mat da ndai weha kai ntewi.
Saniki-niki maupa wela-na ede sa-ḍonḍo ntanda padja-na,
kuwasa-na Allahu ta'âla na-arira ringi-ronga ade ita ada-na,
lewi-na ba sorga pala ade rade ede ndai nggeè kai-na,
angi matjòlu kasiso, mèngi ro baln ndai (ma)mai tjotjo-na.
Ḍuwa ori kai-na rawi weki ede rukû' masama piri
òne-na ḍeï ade rade mandai dipi ro nepi,
lingga masa-ngganga pantas zumurudi, kalambu pidu mpuru ḍapi,
une liro ro wura, tangâra kai sundusin labo istabraqi.
Nggâhi ake na-waü-ra pòda-pòda na labo (l malabo) wâli-ku ntiri,
ai-ai tòpo-na katjai-mu nggâhi makiri-kori,
ndai èda-na ba doü mamade, wati èda-na ba doü mamori,
ndai iyu-na ba doü mamade, wati iyu-na ba doü mamori.
Tolu ori kai-na rawi weki i'tidâl kiḍi masaḍiḍi,
»sami'a Allahu li-man ḥamida-hu" sunnat udja ndai batja wâli,
òne-na ndai maòno-ta pala kai oi Kalkautzari,
mango wòo-ta ḍeï ade rade wati weha kai ntewi.
Sa-tebe sara raa-nòno-ta pala pidu mpuru mbaa daa mango,
mbui-na matji ro kaḍòri kaḍami-ta daa matjumpu,
busi katjitji katjiri tjâru-na, daa maiyu romo hampu,
waü sara nòno oi ede, na-nâha-nâha tarowa-ra pala pâhu.
Upa ori kai-na rawi weki ede dòho ḍeï hela-na,
ḍuwa kâli sudjûd ede kasabuwa-ku mpa bila-na,
mandai songko ro badju, saraü ro padju òne-na,
liro pala nekeka na-wantju-wantju afi pana-na.

. . . .

. . . .

Lima ori kai-na doü siwe raa-manggâna wilâdati,
ini ori kai-na doü siwe mantau raa nifâsi,
waü-na-ra ba upa mpuru kombi, ini mpuru nai,
labo sa-mena-na binata ampo pala ta-waü tjuwa lai.
Indo kapo wâra mpara doü malòsa pala manî,
wati wâdjib-na duba-na tembe, wâdjib ndeu-na mpa ndai,
mandede wâli mpara doü matjampo wei labo rahi,
sela-tji pala raa ḥaidli ro wilâdati labo nifâsi.
Kapo fardlu-na ndeu djunub ede tolu ori:
tampuu-mpuu-na niyat kandinga-ku labo oi,
ḍuwa ori kai-na na-mbètja mena-o sarumbu-ta ba oi,
tolu ori kai-na paki ulu waü-ku au-ḍu mandako ḍeï weki.
Kapo maḥarâm ḍeï doü madjunub ede pala-ni,

tampuu-mpuu-na sambeya-na pala wati pehe-na-ni,
ḍuwa ori kai-na ṭawâf ḍi baitu'rraḥmâni,
tolu ori kai-na batja-na qorân kalâmu'lmannâni.
Upa ori kai-na ḍama ro waa-ku pala qorân,
lima ori kai-na luu lòsa ḍeï masdjidu 'rraḥmân,
ai-ai tòpo-na karawi ba sa-mena-na mabudimân,
dosa mantjewi nae raa-nggâhi sajjidi 'lburhân.
Fardlu-na oi sambeya ede ini ori-ku bila-na,
tampuu-mpuu-na, »ku-paki-ku ḥadats toi" ndede-ku nîyat-na,
ḍeï ai watja pâhu ede pala waqtu-na
kasama-sama-ku nîyat ede, ai-na ndai ulu ro kento kai-na.
Ḍuwa ori kai-na watja-pu ba nggòmi pâhu,
tolu ori kai-na watja-pu rima bali bae hampa tjihu,
upa ori kai-na, òsa-ku pala satoi kabusu,
lima ori kai-na hampa bunggu djanga watja kandai-ku.
Ini ori kai-na fardlu-na oi sambeya ede tartîb,
lampa râwi mandede ede, na-waü-ra fî-'lghâlib,
doü daa mangawa soḍi ro tanaö ede 'adjâib,
ḍeï doü mangawa sambeya ede na-arira 'aib.
Makaiha oi sambeya ede pala lima mbuwa;
tampuu-mpuu-na au-au-ḍu malòsa watu ntjai maḍuwa mbuwa,
manî mpa ndai katjela ro kasela maâri luwa,
ede-i mantjewi raso, lai-na nadjis matuna ro bawa.
Ḍuwa ori kai-na tuḍu angi huri labo doü makalai,
daa wâra-na sa-ori-ori pâhu malama-na udja wâli,
doü mòne mapatu-ra ndai mantau wei,
doü siwe mapatu-ra ndai mantau rahi.
Tolu ori kai-na maru pala maruku loki,
mapambòdu tuta, loki-ta makangganti,
sela-ti pala maru aka mai loki mamidi,
'ibârat kòne pòda mpowa wâra-na mandai nifi.
Upa ori kai-na weki sâra mòne ro sâra siwe ndai ḍama
kai lòko-na kangge mpara ro ade rima,
doü mamori mpara doü mamade, doü matoi mpara doü manae (pala),
mòda mpara 'aqal-ta pala ede raka kai-na lima.
Tolu ori ndai maḥarâm ḍeï doü daa mawâra oi sambeya;
tampuu-mpuu-na wati pehe-na karawi sambeya,
ḍuwa ori kai-na ḍama qorân ro tiwi ro waa-na siya,
tolu ori kai-na (hèko) pala baitu'llahi ḍeï Makkah muliya.
Sjaraṭ maulu ḍeï sambeya ede wâru ori:
tampuu-mpuu-na ana doü matoi malowa-ra karaso weki ndai,
ḍuwa ori kai-na bae kai-ku ade mafardlu labo masunnat,

tolu ori kai-na tjengga-ku mafardlu labo sunnat wâli.
Upa ori kai-na bae kai-ku ade luu-na waqtu,
mandinga wâli labo kanteè kai-ku ade matantu,
ro makai katjai-ta pala wâra-na rongga-na waktu;
lima ori kai-na bonto-ku 'aurat hampa ndai mapatu.
Ini ori kai-na satando-ku ba ita baitu'llah;
pidu ori kai-na raso weki ro kani, hiḍi pala;
wâru ori kai-na raso ḥadats toi manae raka kai-na bila:
sa-mena-na ede na-lònga sara mpabuwa-pu pula.

. . . .

. . . .

XII.

»Asjahdu" ede lafatl sjahâdat,
tlâhir kai-na ḥukum sjarî'at,
ndai makanira-na ntjai ṭarîqat,
ndai wâçil kai-na 'ilmu ma'rifat.
Rahasiya-na ba sjahâdat mawâra »asjhadu"
matjiya nggeè ḍeï ade hòdo,
pai na-ngawa-sa la Hido,
lao soḍi-ku ḍeï la Hadu.
Daa na-bade sara ba manusiya,
doü ede na-mbui-pu labo siya-siya,
wati wàra-na-pu raka-na rahasiya,
une uta daa mantjihi siya.
»Asjhadu" ede na-waü-ra ntjera,
»an lâ ilâha" ede mbòto-ra mantjâra,
illâ llahu" na-waü-ra tjura-tjura,
»Muḥammada rasulu'llahi ndai mantjora-ntjora.
Sjahâdat ede maharahèdo,
matjaû pòda-pòda ngâha huda,
na-waü mpara meè hòdo,
ḍi afi naraka ndai mahuda.
Huda doü mpara ndai kambowa,
sambeya-na na-waü-ra mbai,
labo wâli-ku tarambeyo-mbeyo,
indo na-ngawa romo mpa mbuwa.
Indo wâra ndoi-na ndai kabòro-[na],
ntau doü mpa ndai bòro-[na];

loki-na mpa ndai tjaû-na mbaro,
maḥarâm rawi-na-sa na-waü-ra bòro.
Loki-na mpa mandai karaso,
asa-na-sa na-turu rase,
mbudi ade-na une garòsa,
mbòto-ra mada, tjandu ro tengko isi.
Ngadji kitâb matjiko-tjako,
sjahâdat matjaû wiko-wako,
ntau doü mpa ndai luku-lèko,
weli paralente, ntjare, biko-bako.
Siya mpara ndai maneè ḍi laba,
nafsu-na amara mawantju loba,
daa ngawa-na bali kadula ntau uba-uba,
indo pala na-dahu ngâha ribâ.
Iâ 'llahu, yâ maulâ ya rabbi!
na-ntjòki pala doü mametji nggâhi
rawi-na paï lalo la padòli kohi
neè weya-ta taho-na ndai kanggâhi.
'Ilmu çaraf pala na-waü mpara suru,
'ilmu naḥu sangi-sangi neè ngupa kanâha,
nggâhi sâra Mbòdjo na-waü-ḍu kasuru,
kataho-ku ruwa-na, pala nâha kaiha.
'Ilmu uçûl na-waü mpara mpule-mpale,
ndawi-ku pala ngadji ndai pasòle,
nggâhi-sa na-waü-ra nâha pòle
arira daa-madja-na pala dae Mapile.
Doü mangadji 'ilmu sa-mena-na faqîhi,
na-ndawi-ku mpa mandai ḍaha-ḍaha kai nggâhi,
rawi-na-sa na-mbai une oi mbohi,
sangge-sangge sara nuntu, hâri lambahi.
Sadja romo-n mpara rasa Mbòdjo,
waü-ḍu tero kaladjo-ladjo,
pai-sa neè-ku ndai tau kai lodjo,
wodja ro samba-na ndai waü kawadjo.
Ai Mbòdjo-e wau-ḍu pala tòta wudja,
ba dae matangâra kai dae Mawadja,
wati-ḍa wâra-na doü mangawa-na kantjadja,
indo pala wâra doü makantau-na madja.

Asjhadu an lâ ilâha illâ Allah wa asjhadu anna Muḥammada rasuluhu: ede-i mandai tangâra kai sjahâdat tauḥîd, aö-na: mandai tada ro kanteya kai-na aka mai ntjai mantjewi ntiri, mandai pehe katantu kai-ta wâra-na Allah subḥânahu wa ta'âla makantau-na çifat ḍuwa mpuru mawâdjib mandai bae kai-ta ade; ro laluru mantjewi

romo, mandai pata kanteè kai-ta ruma Allah ta'âla ḍeï tada-na sa-mena-na 'âlam ede, dalîl ndai maturu weya-ta wâra-na Allah ta'âla, ruma makandadi-na sa-mena-na 'âlam, makaçifat-na çifat bou. Ro ede udja mpa woha sera mantjewi lembo, daa mantau sumpu padja-na, daa mantau nganto, mapiri nira, daa mawâra mpori kòne sa-lela, dori wadu kòne sa-nggini. Wâra ntjai ḍeï woha sama nae-na sera mantjangga upa, matjuwa-tjuwa mbòto mena mpa doü malampa kai-na. Ḍeï ntjai malao ele ede mawantju mbòto doü malampa lele kai-na; satoi pòda mpa malampa lao ḍi, matjuwa-tjuwa ngupa mena wâra-na Allah ta'âla. Indo kapo ake-tji-ro, doü Mbòdjo, ruma mantjera ngâra wâra-na, maili sanggili ḍeï ntjai manira, nggali-ra ada-na ndai malowa èda.

Indo kapo dalîl-na bou-na sa-mena-na 'âlam ede ura-ura-na, ḍeï maradaawâra-sa na-waü mpara wâra, ro ḍeï raa-mawâra na-waü mpara (daa) wâra; ede-i ndai tangâra kai ura-ura-na. Kapo mandede ede ndai weha-ta mandai dalîl, maturu weya-ta tantu wâra-na raa-makaura-ura-na, mustaḥîl pòda-pòda lowa-n mpa ura-ura, nggâra daa wâra sara marakaura-ura-na na (l. ba) waü-na-ra ta'alluq kai ba cifat qodrat labo irâdat. Ndadi-ra raka-ta-ra pehe katantu, pata kanteè-ta ruma Allah ta'âla. Sa-kura-kura-na pehe-ta ruma Allah ta'âla ba ita doü mabawa ro tuna, ede-i mandai tangâra kai sjahâdat mantau isi ro mantau santa ro mantau mina, na-waü-ḍu ndede udja-o raka-ta bade, ampo na-wâra patu-na mandai tangâra kai-ta doü mawâra-ra 'ilmu ḥaqîqat ro mawaü raka martabat tauḥîd ro ma'arifat, doü ma'ârifu bi'llahi ta'âla. Kapo nggâra mbòto sara nggâhi-na malao ntjau da ndai waü-na karawi ro kambòto-ku mpa 'ilmu mandai ḍaha kanggâri kai-na nuntu duniya ro mandai ndawi ndai bente ro kòta, tjiri ro kuta; putu ro kato-na, pita ro ili-na, kalilèko-na pòde ro òle weya-na ntau doü salanga-tjòngi, daa ngawa-na kadula labo raa-nggâhi-na kadula, daa dahu-na ba tjowa ro daa madja-na rungka raa-sake-na ro daa imbi-na raa-nggâhi Allah ta'âla ḍeï ade Qorân.

Indo kapo wuwa nggâhi Allah ta'âla ede: nggâra mu-imbi-sa, ba au daa dahu kai-mu, nggâra mu-dahu-sa ba au daa karawi kai-mu? Indo kapo, nggâra daa mu-imbi sara, kafûr nggòmi, nggâra daa mu-dahu sara, kâfir nggòmi, nggâra daa mu-karawi sara munafîq nggòmi, tampuu-mpuu-na: mu-waü-ḍu bade, ḍuwa kai-na: mu-waü-ḍu ndonta ro nggâhi, tolu kai-na: mu-waü-ḍu sake weya waqtu-na, upa kai-na: na-waü-ḍu ringa ro bade mena ba doü nggâhi ruma Allah ta'âla: inna 'lmunafiqîna humu 'lkâdzibûna. Kapo nggâra mu-neè sara bade açal mandai ndede kai-na ede ba supu kani-na sjahâdat bòngi ro sjahâdat kòbo ro sjahâdat mampesa mpa ede.

Indo kapo na-nggâhi-ku ba nabi-ta rasulu'llahi: na (l. da) ndai marongga-ku nekeka èla ro doü nahu masangadji une parange asad (aö-na: matja), doü mabitjâra sara une dzîb (aö-na: biruwa), doü maqâdli une parange kilâb (aö-na: lako). Indo kapo mandai tjaû-na ngâha tolu mbuwa ede sangi-sangi mpa mbeè. Ndede-ra mori-na ba doü ḍi ade dana ro rasa ede une santika mori mbeè sangi-sangi kantjòki ba sangadji ro bitjâra ro qâdli, wati wâra-na mataho mandai iyu ro èda-na ba waü-na mpara tlâlim mena siya tolu ede. [Na-nggâhi-ku ba rasulu'llahi çalla 'llahu 'alai hi wa sallama: da ndai marongga-ku ḍeï èla ro doü nahu nekeka].

Na-nggâhi sara siyadara ede une santika nggâhi nabi̊-nabi̊ mamatji kandintji saramba-na, matjaba katjori tjumpu-kai-na. Nira-pu rawi-na une santika kâfir Fira'aun mapaï padere, mambari ro mampâha mambari ro mambute, marada ratju ro kini. Ba daa wâra ndoi-na mandai kabòro-na, ntau doü mpara mandai baro-na ba dae Mabere. Nira-pu ndai qiblat-na masa-ngganga ro salaka, tjandu ro afio, tengko ro biru, untal ro rongko, zinâ ro nòno tuwa, boto ro tadji djanga, mpaa ro todja, genda ro silu, djalitu ro muri, mbasi-mbasi ro kafoa, biyola ro katjapi, katongga ro kongge, landa ro weli makai tlâlim mandai kanggâri kai-na mori-na, weli-ḍu (l. weli-na) mpa ro paralente-na, daa wâra doü maridlâ, kahawa ro kaleli, bawa ro kaboē doü, makai daa madja-na ḍeï doü, daa dahu-na ḍeï Allahu ta'âla; ndai kira-kira weya raa-rawi-na yaumu'lqiyâmat ḍeï lampa rawi raa-tlâlim ntau doü ede.

Aḍo, tjina-e, tanaö-pu 'ilmu ndai ngawa kai-na dahu ade-mu ḍeï Allahu ta'âla, mai ka-ra ndede-na, tjina-e! sadja-na nggòmi-dera ede, ngawa-mu ngadji kitâb, 'ilmu, daa ngawa-mu tobat ro rungka parange-mu maulu-ra ba daa bade-mu ede, mòḍa kimpiḍi tjuwa lai-na labo parange-mu makento-ra ba waü-mu-ra bade, lai-na ngadji ro soḍi ro tanaö-mu ede mandai nâha katjiya kai-mu parange-mu matlâlim ro mafâsiq ro makalai-lai wâli ma'açi̊yat maâri mai ba ake. Kapo nafsu-mu ede ndai makaiha weya sarumbu ro nawa-mu, mu-mbui-pu nggâhi ntjihi-mu anta-na ba lowa-mu une lowa kèkatuwa, iqrâr daa mawâra taçadduq labo daa wâra 'amal. Ntjâra romo mpa, tjina-e, katjai-mu ede.

Ba waü-mu-ra lowa, mu-tjaû mpara lao kalai; ba waü-mu bora-sa, mu-katari mpara baro ro biri ro kabòro.

Ba waü-mu nene ro nae-sa, wati-ḍa tjaû-mu ntau nuu; ba waü-mu-ra labo ngâra mbòto mpara ringu-mu.

Ro ba waü-mu bitjâra, mu-nâha-nâha tjiri-ḍu; ba waü-mu bumi luma mu-katebe mpuḍu lama-mu; ba waü-mu bumi renda, mu-nâha-nâha rindi; ba waü-mu bumi parisi, mu-turu rase-ra, kòne daa na-raso; ba waü-(mu) djena luma, mu-waü mpara leme; ba waü-mu djena mòne, bè-bè mena-na mpara; ba waü-mu bata ḍaḍi, mu-turu dida mpara; ba waü-mu bata nggampo mu-turu nggumpa mpara; ba waü-mu bata djuru, mu-turu ntjora mpara; ba waü-mu sabandar, mu-turu bendo mpara.

Ba waü-mu kani tatarapa, mu-turu rupe-rape mpara; ba waü-mu badji, mu-turu hedja mpara, ba waü-mu guru, mu-turu garo mpara; ba waü-mu ngadji sara, mu-turu ngadja mpara, daa ngawa-mu ngedja; ba waü-mu anangguru mangadji sara, mu-turu ngudju mpara; ba waü-mu imâ(m), mu-turu ame-ame mpuḍu; ba waü-mu qâdli sara, mu-kalilèko mpara une doü Maloku; ba waü-mu hati mu-turu hète mpara; ba waü-mu bilâl, mu-bilo-balo mpara; ba waü-mu batja sura, mu-waü-ra karawi masaro; ba waü-mu ròbo, mu-turu ruba-raba mpara; ba waü-mu djuru-kuntji sara, mu-turu kintjo-kantjo mpara, na-arira lowa-mu kantji, na (l. ba) waü-mu-ra katuru, mu-baro mpara taru, anangguru ḍaḍi na-waü-ra turu ḍòḍo. Kapo nggâra ada sara, na-waü-ra rai idi-òda; doü madâri sara na-waü-ra rai daro, doü mauba-uba dae ndai waü-na-ra imba, kòne daa na-ambi; doü maḍeï-ḍeï na-waü-ra padowa-dowa (pado-pado) ḍi ro pado-pado ele, pado-pado ḍo, pado-pado ḍa labo lampa-na matadeo-deo, na-katjai

mpuḍu tendo-na oi maḍeï. Guru lebe-lebe na-ngupa-ra laba; nggâra lebe-lebe toi sara sangi [ma] ngupa-na ndai tia, dòho tuku-na tatuu-na ḍeï woha taï. Kapo ede-ra pala ompu-ta galara na-waü-ra turu garo, na-kangâha-ḍu geri-na, la Gare, sangi-sangi mpara garo-na.

Kapo doü mataki kabòro-na bora-bora-sa tjoi tòlo ndai katari-na baro; na-kamentji ro kantjadja mpara ade-na mbeï doü, mòḍa kimpiḍi ai-na lowa-na padowa, sareè-pu na-lao kimpiḍi ndai taï doü. Kapo rawi sâra dana Mbòdjo wau-ḍu paki âri woha sera, ra-nggâhi-na-sa sâra na-waü-ḍu sura, nira-pu ndai-na na-waü-ra pisi suru, doü-sa dana Mbòdjo na-waü-ra suru sera, kalana ro mbâna, kadi ro keï daa masura-sura.

Nira-pu lampa rawi sâra-sa na-waü-ra sure ro sora, laluru bitjâra raa-bou kanira-sa na-waü tjiri, laluru ntjai sâra na-waü mpara nangi wâri-sore ḍi wawo sari, wati doü ndai malowa-na siwi, pai-sa na-waü-ra ntasa wuwa sawo, ede-o ampo na-sowo, indo na-kandede au-ku ba la Sawi, wati ngawa-na, koḍo-e, siwi. Kapo ede tanda nggawe ro ḍeni tlâhir imâm Mahdi ro ʻalâmat qiyâmat ro dalîl ndai maturu weya-ta aka mai bou sa-mena-na ʻâlam. Kapo ba supu ndede-na mataho sara na-waü mpara taru-tebe, indo wâra weya mangawa katabo.

Kapo mantjihi sara na-waü-ra santjihu; rawi raa-maulu-sa wau-ḍu kaila, rawi ai ake sara tjaû mpara pòde ro òle, zamân ai aka-na wati-ḍa ngawa ndai aku, zamân ake sara, na waü-ra òko ba òke-na, indo na-tarowa ʻaqa(l).

Kapo doü makura ʻaqal
na-kura-kura udja mpara nawa tawakkul,
kandu-n ntau dou ḥarâm bâṭal
nèfa-ḍu weki-na, made ro adjal.
Na-arira eli ade-ku kantjadja
ḍeï ana tjina-na ba karae Sidja,
daa ntau toi-na dahu labo madja,
rabi weha-na mpa uta èse tadja.
Na-arira ade-ku parange doü mabitjâra:
[na] nggâhi-na sara na-waü-ra tjura-tjura
une santika raa-kasupa labo katjira,
nggâhi-na na-ntjihi mpa, rawi-na mpa mantjâra.
Na-waü-ra takabbur rawi-na ba waü-na lowa
çaraf, naḥû, uçûl, fiqih pala-ni ruwa,
na-waü-ra mawu une doü raa-manòno tuwa
mbòto-na ngau-na kombi-kombi sa-katowa.
Nèfa mpara ade-na ba waü-na-ra ntau,
wati-ḍa samada-na ndai mamabu kantoü,
ḍeï ade afi naraka rasa makento
ndai sikasa ba Allahu taʻâla mataragantu-gantu.
Bumi luma-sa na-mbòto mpara nggâhi lama-na;
ndai djena luma mpara ndai nâha leme,
nenti luma sara na-waü-ra dompo leme-na
ndai Lalimu ndai pande Lemo-lemo.

Bumi renda udja matabai-na rundu,
na-itja-itja-ku neè-na sarendo,
wati-ḍa wâra òne-na na-waü-ra mbau rondo,
simpa-simpa tòpo-na neè-na rampa.
Indo kapo mbangi-ta manae bata djuru,
satoi mpa lai-na labo bata djero,
wati-ḍa nggâri-na ra-waü djoro,
ḍuwa-na ede doü mawaü-ra djoro.
Sa-buwa doü manae tangàra kai bata ḍaḍi,
au-au-ḍu rawi-na mataki dida-na,
wâra mpara mandai ḍòḍo-na ro mandai dida-na,
lampa rawi pala na-waü-ra doda-na.
Nira-pu pala ompu nenti mòne toi,
wati mpada romo waü-na tuu,
ḍeï woha taï hampa tatuu-na,
na-waü-ra ngeu ḍeï hawo taa.
Ai tòpo-na-ra nèfa-mu, doü mambure,
duniya ahera, ai-na-ra tjaû-mu kabare,
dosa labo ḥarâm, ai-na tjaû-mu mbure;
mu-ndadi bòte baro ḍeï sera Bare.
Indo kapo beti raa-lâra na-waü-ra mbèko,
dosa pala na-mbòto-ra mawaü biko-bako,
doü manenti sâra na-waü-ra luku-lèko,
doü ḍeï ade dana ro rasa na-waü-ra tjiko-tjako.
Kampasu ra-waü tòho na-waü-ra mbentjo,
parada sara na-waü-ra saròtjo,
nggâhi ra-wòle na-waü mpara saròtju,
ndadi mpara ai ake mbòto-ra doü maritju.
Djangka raa-tòho-sa pala na-waü-ra tere,
na-waü-ra dòo pòda ḍeï raa-katari,
mbuka-na ra-nggâhi ndadi lowa weya pateri,
leli ro lelo-na na-waü-ra une mbohi katiri.
Kanahu-na weki ndadi lao ndai anakoda,
ampo-sa eli-ku na-ndede pòda,
une doü maweli wati kòne raa-fada,
ai ake-pu, pala-ni, waü mpuḍu pòda.
Anakoda-sa na-waü-ra kidi-kòda,
sâra ro nâra-na na-waü-ra kòda-kada,
mai sara sura raa-waa doü Balanda,
na-waü mpara karakèdo ade-na, na-kakida.
Kanahu-ḍu weki-na ndai anakoda dae Malònga,
labo siya pala doü maḍèse nèfa ro mènga,

lodja kai-na lopi-na mawaü-ra waru-wònga,
gadi ro tadjo-na na-waü-ra mpoi lònga.
Mandede wâli udja mpara tiya-na hadju tuwi,
mpòka pidu santjaru-ntjamba hina-na ba angi,
mpinga fiko ade-na la Da-ngâha ba teï,
mbuda pala mada hòdo-na koḍo-e, dae Madjai.
Sadja-na lopi raa-bou [raa-] ndawi,
kalowa-na weki-na madaaraka tjiki pande la Kawi,
na-luu djuru muḍi kai-ku ba la Sawi,
na-karai ntjafa mpuḍu ḍeï tòro Lawi-lawi.
Na-nggâhi-ku ba ade-na: nahu ake-ra mantjewi lowa,
kamòḍa-na lodja daa mawâra padoma,
daa tjaû-na batu nggâhi doü matuwa,
iha-na lopi siya mpara mantau ngâra ndai zamân.
Ana açal Djawa, na-dula ḍeï Djawa,
ana açal Gowa na-dula ḍeï Gowa;
raa-ndadi kai-ta sorga dula ḍeï sorga,
raa-ndadi kai-ta naraka dula ḍeï naraka.
Qodratu'llahi ta'âla ruma-ta maqadîm,
çifat djalâl labo djamâl ruma-ta makarîm,
dana labo oi raa-kalòsa-na ḍeï sorga na'îm,
afi labo angi raa-kalòsa ḍeï naraka djaḥîm.
Ake-ra 'ilmu-na ba sa-mena-na 'ulamâ ro auliyâ,
ede-ku açal-na ndadi kai ba doü manusiya,
nggâra wâra-si bade-na, ede-i doü makandu rahasiya,
nggâra wati-sa-pu bade-na, ede manusiya masiya-siya.
Lodja-na lopi na-waü-ra ntjii ndambi ripa-ripa,
wati romo mpara mandai lowa weya nempa,
na-arira ntjòki ade-na doü manumpa,
ḍaḍi ro lewi-na waü mena-ḍu mpoi rampa.
Sadja-na lopi masamporona taho mawaü-ra masa-masa,
raa-lapi kai pala tambâga sawasa,
samparadja-na waü-ra nggao, ḍanḍa-na waü-ra mbisa,
madjuru batu kai-na doü ḍeï nisa dae Manasa.
Lopi tangâra kai ba doü pala kapal,
na-waü-ra sâra ba wua kai maḥarâm bâṭal,
anakoda-na pala, koḍo-e, na-waü-ra raka adjal,
djuru-muḍi-na pala kura-kura ichlâç tawakkul.
Anakoda-na lopi na-waü mpara made,
malao lodja pala ḍeï rasa rade,
ndadi tjèpe-ḍu ba ndai djuru-muḍi,
pala djuru-muḍi kura udja-pu bade.

Waü kai-ra ba made-na pala anakoda,
bara-bara isi kapa mbòto mpara mamòda,
ilo-sa na-waü-ra made, mada-na na-waü-ra mbuda,
fiko-na na-waü-ra mpinga, tiki-na na-waü-ra kamòda.
Nira-pu sadopa ro sapatu waü-ḍu waa rai ba lako,
bara-bara wua lopi-sa na-waü-ḍu ngâha ba kako.
nira-pu mantaro na-waü-ra mbòto mabiko-bako,
mbòto-ra ntau isi lopi raa-kuku-kèko.
Paruga sara ore-pu daa ra-ngawa panta,
badju mandubu waü mandai balata,
indo pala wâra raa-bae-na parenta,
ndadi mbia karunu une pingga ḍeï ranta.
Tandii-sa, tjina-e, na-waü-ra djuru-lele,
balatai sara na-waü-ra tangguru tere,
nggâh Balanda-sa, wati-ḍa tjoü mawaü-na tule,
ade-sa na-kabare, sâra ro nâra-sa makili-kòla.
Nira-pu peti na-waü-ra sela loki-na,
parabo-sa pala na-waü-ra mbia tongko-na,
na-waü-ra pala saloa raa-ḍiki-na,
na-waü-ra pala saròtju mena wòle-na.
Na-arira kadeè-na ade-ku parange la Sawi,
ore pòda mpara nggâhi-na daa malao ndai rawi,
raa-waü-na-ra nggâhi na-waü mpara mbali,
une tji raa-kasupa matjaù bali.
Bumi rusi matabai dja-na rusu,
kitâb raa-ngadji ndai-na ndai kau rase;
dana Mbòdjo neè weya-ku raso,
pala durhaka-na na-waü-ra rindi ro reso.
Bumi tjenggu matabai-na tjangga,
nde pala wati-ḍa ndai lowa-na tjengga,
indo pala na-lowa weya-ra langga,
wati ndai waü dja-na linggi tau ḍeï kalangga.
Na-arira ade-ku parange dae Minte,
na-ipi tjaü-na pala ngâha manta;
dae Mamuntu mangadji-ra pala mante,
mòḍa kimpiḍi lowa-na ntjihi manti.
Doü mangadji manṭiq waü-ra dòho samonto,
besi ndai ndede-na wati waü-na ronto,
ndai paraèsa sara na-waü mpara runtu,
kòne sa-ori-ori wati-pu raa-waü runti.
Raa-nggâhi kitâb waü-ḍu ntjafa ḍeï kuta,
nggâhi sjaiṭân mpara mandai wii ḍeï kata,

'ilmu kitâb mandai ndawi ndai kuta,
mòḍa kimpiḍi lowa-na waü uta kakèta.
Arira tingi-na ro lowa-na uba Kata,
kato tjili-na mpa uta kakèta;
arira tingi ro lowa-na dae Makita,
kato tjili-na mpara ra-nggâhi kitâ(b).
Mòda-na sampa-ku masaḍoü-ḍoü-na maampo-mpi-ya,
ku-raka-ku èda âri sò matangâra Liya;
tjoü-tjoü-ḍu mametji ipi-na duniya,
une santika lako mori-na ede masiya-siya.
Na-waü-ḍu nggâhi ba rasûl labo nabî:
tanda-na ba doü mawâra katjihi,
sa-mena-na mandai nggâhi labo rawi,
na-neè waü-ra ba kaḍale ro wiḍi.
Nggâhi mawaü-ra tjumpu raa-kanamu ndai nggâhi,
wati-ḍa wâra patu-na mandai wâli tahi,
ndede mpara rawi-mu tjumpu-kai-na karakòhi,
une santika doü mangâha raa-lohi.
Doü mamadja wati-ḍa disa-na rungka raa-sake,
au-ḍu raa-nggâhi-na wati-ḍa ndai waü sòke,
tjiya-na na-daa-wâra doü mawaü-na lòke,
ḍeï ade-na pala na-waü-ra linggi ro lake.
Taho rawi dunyâ ro taho rawi âchirat,
mantjewi taho na-neè-ra muwâfaqat,
na-ndede-o ampo pala ta-raka-ku raḥmat,
nggâra wati sara ndede-na ta-raka mpara la'nat.
Mandede udja mpara ḥukum sjarî'at,
sa-mena-na nabî-nabî parenta-na ummat,
mandede wâli Sulṭân radja baradaulat,
ka'âdılan ḥukum ḍi sa-mena-na ra'yat.
Mandede wâli tjèpe-na ḍi sa-niki-niki-na rasa,
ai masiḍi ai mambia ai-na kakura-na paraèsa,
amar labo nabî, zakât ro sambeya, puwasa,
ampo na-lowa nggori kai ḍeï dosa.
Kampo, sa-niki-niki uma doü mòne makuwasa,
wâdjib nggâhi-na, ḥarâm daa ngawa-na lèka asa,
nggâra na-midi sara, na-daa-mbali-mbuwa-ra dosa,
ḍeï ai-nai qiyâmat na-raka mpara naraka sikasa.
Sabune-bune-ḍu doü maçâliḥ ro ma'alîm,
mandede wâli mpara doü ma'âdil ḥakîm,
mawaü-ra luu ḍeï ade naraka djaḥîm,
ba supu raa-daa-kasi kai-na ade ana jatîm.

Indo kapo ma'anâ jatim ede ḍuwa ori:
sa-buwa ana jatim daa mawârâ ngâha ro kani;
ama-na-tji weya mawâra ina-na wati,
ede-i sa-buwa udja pala çifat nabi.
Ana jatim masabuwa pâhu-na wâli,
adab labo 'ilmu-na, koḍo-e, wati mpuli;
parenta-na ruma-ta pala Allahi,
wâdjib teĩ ro ngowa mpabuwa-ku uli.
Ai tjina-e! bau-tji nggâhi tjowa kai-mu?
nggâhi-mu mpa raso-na, koḍo-e, rahasiya-mu,
nggâhi mpa wâra-na imbi ḍeĩ nawa-mu,
nggâhi mpa wâra-na dahu-na ade-mu.
Nggâra mandai kau kai ba Allah ta'âla mu-turu-tere,
mu-ngawa sara, labo-ku nae-na nggòmi kabare;
huri-na mpa ndai tjoro-mu bore,
tantangga-mu mpa ndai ngawa-mu ure.
Raa-kanta kai ba Allah ta'âla arira romo metji,
na-tantu waü-ra pala iyu-mu matji,
untal ro tengko-sa na-arira ròtji,
huda ro paralente-sa masa ndai kamòtji.
Na-arira ade-ku maringi-ronga rawi la Gare,
lampa nonto nori-na nonto magari,
nae ro nene mpara mandai katari,
tjoi tòlo labo huda mpara ndai uri.
Niyat labo hâdjat-na na-waü mpara ntjâra,
na-ndadi-ra wòko-na rawi na-waü mpara matjura-tjura,
ndai mantjâra mpara mandai mantjora-ntjora,
ade kârana Allah ta'âla wati-ḍa mantjera.
Mbòto-ra doü makantau-na ade mabawa,
nggâhi mantjihi-sa na-mpabuwa-ku kawawa,
kòne-pu mpowa ndai siya makowa,
tjumpu-tjumpu-kai-na siya mpa makadjoro wowa.
Tiyo tja-pu lampa rawi-na la Tahi,
nggâhi ba doü-sa: siya-ra mataho,
wuwa rawi-na taru-tehe une wunta pataha,
na-taru-tòhe-ra ba da ngawa-na katòho.
Kadi-na edja ro mbari-na lèḍe,
wati-ḍa tjoü doü daa mabade,
nggâra edja sara ngèna weya-ku toro-na ede,
nggâra lèḍe sara ndai ngèna-ta, ntika raka mpuḍu ba made.
Edja wilu ḍuwa mpuu raa-ntadi,
wonto, mai mpara ngâri ba djuru-muḍi,

pala edja wati-pu toro-na, na-mbui-pu kadi,
na-ngâha-pu, na-kadi mpara rera-na makòḍi.
Parange ròo-na ba sa-mena-na edja,
tjoro-tjoro mpa mbèlja daa madja,
na-kanderu oi mpa ḍeï la Wodja,
ndede-ra pâhu-na rawi doü daa mamadja.
Madja siar'i ede mantjewi taho,
rasa ahera labo sorga ndai katuha,
daa rere ro tuna ngawa kai-ku katòho,
kadula ro kambali-ku ntau doü ai-na kaduha.
Imbi-ku âchirat ntjòki-na ita raa-maweha ntau;
weha kai-ku tlâlim ndoi ro ndala doü,
'amal mataho-sa na-mpoi-ra rampa karonda,
na-suu ro lembu mpuḍu dosa doü mantau.
Indo kapo tangâra kai madja ṭab'i,
na-ipi-ku madja-na ḍeï rugi-rugi,
ntau ede nggâra na-kadula ro bali,
ndadi mpara une santika bòte malao kalai.
Indo kapo raa-imbi-mu ede kantau-pu pâhu,
çifat imâm ede tanaö-pu dahu,
paki-pu maiha, weha-pu au-ḍu mataho,
ba ai-na-tji ḍeï âchirat ndadi lao-mu ndai rahu.
Au-ḍu parenta ama ro ina-mu ai-na karuru,
mandede wâli udja mpara ḍeï guru,
au-au-ḍu pala mandadi kau ro turu,
ai-ai tòpo-na tjaû-mu dore ro karu.
Durhaka manae ḍeï sa-mena-na dosa:
weha ntau doü makai tlâlim kuwasa,
ḍeï afi naraka puru kai sikasa,
wa'llahu a'lamu, kombi-kombi wati mpada ndai malòsa.
Na-arira nae daa madja-na pala doü manggâhi,
djadja ro midjo-na na-ore mpara daa malao ndai rawi,
na-ndede-ra pâhu-na ade doü makarakòhi,
la tjoü-ku ngâra-na mangâha raa-lohi.
Kira-kira waü-ku pai-sa ḍeï hawo kore,
kananu waü-ku maâlu-âlu ḍeï hawo nonu,
ba ai-na tjumpu-kai-na karawi kure-kare,
ndadi mpara âri-âri-kai-na raa-waü katufe ndai wâli nòno.
Ai tjina-e, sandaka-pu tòpo-ni rera-mu,
watu siya mpa wontu kai tjilaka ndai iha kai weki-mu,
ndadi mpara tada-na daa wâra-na madja-mu,
na-ndili-ḍu nggòmi, tjina-e, ba tuna martabat-mu.

Ai-ai-na ipi lalo-mu kapori
ba èda-mu manusiya mûmin masantjori
rawi-na kombi ro raa-nggâhi,
kombi-kombi doü ede na-ntjihi.
Ntjai ede, tjina-e, upa ori,
kombi-kombi ba nggòmi wati-pu raa-waü-mu wâri,
ntjimi kòlo-na lènga-mu ḍeï sa-lela mpori,
tjingi-tjanga mpara asa-mu ngupa kiri-kori.
Ku-waü-ḍu ndonta parange edja ro lèḍe,
ḍeï façal-na maulu aka-na ede,
ḍeï lampa parange-na mandede ede
tjaû-tjaû-na parange maòle ro pòde.
Uwi tandii mango tako-na, lino ròo,
ngiri lino une bou raa-garu,
kakiti-kiti tjahaya-na boë ba liro,
ntewi kai-ta une inta zumuru(d).

. . . .

. . . .

XIII.

Sama meè, sama nae ngina,
ngâra-na rero ra-kamboü ba doü,
iba ba nggâbi, taho-pu iha ba rawi.

Mada na-midi maḍeï ra-èda,
ade kanteè maḍeï ra-neè,
nawa ndai taru, weki ndai katòhó.
Temba keu wako. Taho-si wòko-n doü ndai taki weki.

Doro maḍèse mantjewi tjòlu,
biyola mahngga mantjewi ndiha,
wati marada-na nggâhi ra-renta nggòmi.
Temba uta eḍu. Ra-rawi ade malabo mada ndai mabentu made.

Na-kahara-ḍu ba nggâhi kita,
na-pamali ba sâra dana,
ita doü taho daa maura ra-renta.
Temba kakèro. Nawa-na kara ba sa-kira-kira.

Da ruu-si ndinga aduniya,
sabune ḍòḍo-ku made matjentji rade,
ngèna-pu nahu ḍi makento neke-k.
Temba kaboë. Wâra-sa tjaû ra-raka bou, tjinggi wii kabae.

Dòo-ḍu dòho ra-kaḍuwa-ta dipi,
kòne langgadi sa-ndòo-na mada,
na-tada ntene mpa ita ḍuwa masama.
Temba ròo ndola. Mpèke pandala batu tjaû mandolo.

Pai wâra made nde mamori wâli,
ta-simi mòda ḍi pita wadu,
waü wâra mataho, ampo kanteya-ku weki.
Temba ruwi sura. Pili sasero ade ra lòko da ndai waü-ta sâra.

Mu-ringa ruwa si ra-made nahu,
ai-na nangi kalinti kampo;
made mangodu ra-lao-ku ngupa.
Temba kandindo. Da ruu mandundu sura ngodu ndanda.

Dòo-ḍu Belo malabo Bolo,
kòne-pu Djawa malabo Mbòdjo,
nangi-nangi-na, ta-lodja lao mai wâli.

Tjoü-tji doü bune ade nahu,
mandawi weki bune djâra montja,
ba èda-ku nggòmi malampa dana?

Ntjòki-na ade-ku malai-lai romo,
ngguḍa-ku dobu, dimu pai mawòko,
tanda kantjòki-na ita ḍuwa ba ruu.
Temba kasii. Na-sòo-ra lòko-ku ba samada sae.

Paï-na pala tjinggi tjaû lai rasa!
Ruu-si ndinga, ntjewi kai ba taho,
da ruu-si ndinga, ratju wii-ḍu sarumbu.

Pai ku-djâra, ntoi waü-ḍu nggero,
pai ku-lopi, ntoi waŭ-ḍu sela-n,
nde wua kai sâra ra-kalondo nggòmi.
Temba langgiri. Tòho-ra nggero, sura ila-ku nggori.

Èse-ḍu wura matarowa sambia,
ai-na mbure lao kakaro mbaru;
ratju manina awa tinti tonda.
Temba kandindo. Sintji mata mandanda neè kani waa mandundu.

Papa pai-sa ku-neè-ra nggumpa,
raka deka-ḍu ba mbòo kantjale,
ntjai da ndadi-na bòta dumu.
Temba ròo kalo. Tuka-ra kala ba kadeè nggâhi kale.

Wâra supu èse dana Sape,
na-ngupa loi ḍi Sangiya madòo,
wâra-ra loi-n supu mawaü-ra nae.
Temba pataha. Katòho-ra nahu, sura taho ḍi nggòmi.

Pili-na tuta, pili duha mantjòro,
pili-na lòko, pili duha kadada,
pili-na ade nggali doü maèdə-n.
Temba tjatjòro. Ndinga-ku tjâru-n tjaû ra-tjinggi tjori,

Busi siḍi-ku masiri pili,
lumba-ku sena mahampa wòo,
ba batu rawi tjaû labo neè.
Temba karawo. Ḍonḍo kai rewo ba ra-lowa-ku rawa.

Ntjòki urî-n ana siwe wai,
na-urî sintji malabo bangka,
rada-ku nəhu ana pande ndede.
Temba òha mango ndinga-ku mòngi-n labo-ku nae kamènga-n.

Nahu ku-ndede sintji ra-kau ba nggòmi,
ku-ndede waü-pu neè isi sinto,
sinto kagəta isi ringgi duka.
Temba kamea. Sintji mata meè ra-waa dae Moi.

Sintji âra nahu sintji toi kampoi,
kangge rima nggòmi kangge nae kantjiya,
nangi-ra kangge ba da intja ba sintji.
Temba ura mbere. Mbora pâhu ḍi nggòmi, mbari-rihu ade nahu.

Au ra-kanta-ku kani waa sintji?
mu-lao-si ndeu, runtju wii-pu sintji,
na-waü-si mabu, nggali doü maèda-n.
Temba karòku. Waü wâra nggâhi mareke, ampo ta-waü-ku raka.

Nggâra ba pili-s, ku-pili pita,
nggâra ba rede-s, ku-rede ngganta,
sura ila-ku katada nggero.
Temba lantera. Ridi wii kantero, taho-pu nggâhi mantiri.

Hado-na kalo hado sòke ngguda.
hado-na deï mbonto mura,
hado ita duwa madatantu hidi.
Temba mantau. Mbali taho-r ntai wunta ntowa mantoi.

XIV.

Kòlosch dialect.

Rai-rai ruwa-n rai ha-mbuwa kòla mantjewi kai kadike. Pala rai dja nasi mapanganta kai wele matòho kai-na awa puu haï lupa. Pala nasi kaduwa-n ène na-kabela angi nangi kura-kura. Saapa-te ntoi-n awa ate marène kai-n, ntika na-longga mpa kura-na oi. Ntika na-mango ha-kâli oi awa kòla ène. Nanga mpa nasi kaduwa-n ène nangi bela-n kura-kura: ai bela, apa ndadi-ta ate waü kai-na mango oi kòla ini; na-kadike lao pèso tuwu awa kòla makalai, hòtu ènewène neè lowa kai-ta nako ngâha ro nòno, nde pala satoi mpa neè lalehe lambila kai ate-ku roi wii heu iniwini; indo kapo kadike-pu waa bae heu, ku-tjòo-ku awa hidi rai kai ba oi, na-midi dja ate-ku hamata, nde pala satoi mpa ku-neè nggembo waa bae-mu. tjina-e, pala kura tenggo bae-ku neè makapi bae-mu ba katòo kaluki-mu; nde pala rai katjihi bae-ku nako haï ha-kompo ndai kaka-mu ate woha-n, hami duwa neè makapi awa sumpu bali bae-na, mòda lowa-ta nggembo waa bae-mu, pala bae-mu howi tòpo hengga nggoü. Ène mpa ntjambe kai-na ba kura-kura: na-kadike-te, apa-te nanga, ku-batu kena. Ène pala waa kai ba nasi haï ha-kompo neè nggodu sama woha-n ba kura-kura nangi nggembo waa ba nasi wele sumpu-na hangga ha-bintje. Pala ruwa-n awa ate nggembo kai-na, ntika na-ntiri nangi manuwa dika. Nde midi ro hera ate-na dika ba hèta-na kura-kura manggembo ate woha-na, na-api-ku ba nasi kui wâna. Ndadi mâli, kambata ro paiya-iya nangi kambata-mbata lima. Mai-pu kura-kura, na-palinga mpa eli kambata dika ène, nanga lalo-na mpa: apa ndai kambata pandiha kai dika? Marène nanga-na, hengga-na nggoü, nggòle-na mpa awa pusa, ène mpa mate-n. Marène sumpu-kai-n mpâma ène.

La Wontja Mbintja lao kili ròpe haï. »Tjòtjo lopi ruma, howi mai kili". »Ba apa-ti tai weya kai haü ròpe nde pakaha?" »Haü malao hanuwa ruma-t!". »Heu malao hanuwa ruma-t: haü maneè nggâna ana kapitu-n, ha-mbuwa mantjewi nde amantjawa ntjore, makontu enda-enda". Ndadi lao âla ba ruma-t. Waü-te kalawoi, ruma-t lao lodja. Waü-pu lao ruma-t, la Wontja Mbintja nggâna-te, ha-kâli nggâna-na ana pitu-n, kaonu-na mamòne, ha-mbuwa pawai. Ha-kâli lòsa, ntjelu kai guntu djago; ha-kâli lòsa, ntjelu kai katumpu haï, ha-kâli lòsa-n, ntjelu kai keu ha-kompo; ha-kâli lòsa-n, ntjelu kai daru kamaa. Waü-pu sumpu nggâna, ana-na lao oro weya ba dika awa oi, ndadi selu wii-na ndai selu ana. Pòku-pu ruma-t, tai rai ana. Ndadi sodi

ba ruma-t. Ndadi hateï guntu djago, katumpu haï, keu, daru kamaa. »Ndadi katjowa kai-mu haü!" Ndadi tongge wii awa padjamba. Pala ana-n waü-ta kili ba ompu ranggasasa, ndadi panae ba ompu ranggasasa. Waü-ta nae, lao wanggo lopi, mingi tuwu awa ompu marapanae. Ndadi weya ba ompu. Ndadi lao dja, ndadi lao ha-kâli nangi amantjawa-n, waa-n bedi lima bata, waa-n manu sawu tolu mbuwa. Lodja boha-na manuwa ruma-t. Kadai, labu, kawòtu bedi. Ndadi lòsa, tadji-ta manu. Ndadi tadji manu ruma-t. »Saapa teè heu?" »Teè kapo nangi manu". Ruma-ta teè masa ha-riwu. Sodi ba ruma-t nganta manu, nganta kai-na Hamiya Duu, saraa sa-pere-na, saraa kadeè. Nganta manu ruma-t Mila Mòro, saraa sa-pere-n, sa-raa tamuru. Ndadi tadji, pere ba manu ruma-t, kadeu lao-na, pere ba manu Kasipâhu, lao kalai kapo-na. Ndadi ngòlu Kasipâhu. Âla ina-n ra-tongge, padula-na masa ha-riwu. Ndadi pata angi-n nangi ina-n, ndadi waa-n ina-n. Nanga ba ruma-t, na-mpabuwa ate-n lao waa. Lao waa-na rowa lopi, ndadi riu paharame. Ndadi na-kawòtu-ku bedi. Ndadi tonda ha-rowa ba ruma-t. La Wontja Mbintja, waü-te âla-n, horu awa po lopi. Ndadi lao âla batu ba ruma-t. Ndadi tai weya ba ana-n. Ndadi mpabuwa waa ba ruma-t, ndadi na-mpabuwa kalawoi la Wontja Mbintja ba ruma-t. Ndadi nika. Ndadi lao èse ha-kâli nangi ana-n, ndadi tòho sama nangi ana-n ruma-ta. Ana ra-palu-n lao neè hangadji. Ndadi tòho sama biya nangi ruma-t. Ndadi kamòtji paneè biya èse mamango. Ndadi sumpu.

AANTEEKENINGEN.

De hier verzamelde Bimaneesche teksten zijn gedeeltelijk aan handschriften ontleend, gedeeltelijk door mij uit den mond van inlanders opgeschreven. Zooals bekend is, bezit het Bimaneesch geen eigenlijke literatuur, evenwel bestaan er eenige weinige geschriften, bewerkt naar Maleische of Makassaarsche bronnen, handelende over den godsdienst, over geneesmiddelen en dergelijke onderwerpen. Wat ik van deze geschriften machtig heb kunnen worden, is hier uitgegeven. De handschriften echter waren meestal slechts fragmenten en wemelden bovendien van fouten; een tweede handschrift van denzelfden tekst heb ik nooit kunnen verkrijgen, daarom en ook omdat deze geschriften, wat den inhoud betreft, weinig nieuws, wat niet van elders bekend is, bevatten, zoodat de uitgave meer uitsluitend ter wille van de taal geschiedt, zijn enkele zeer corrupte gedeelten, waarvan de tekst niet met zekerheid te herstellen was, weggelaten. Die gedeelten, welke nog van eenig belang geacht kunnen worden, zijn in de aanteekeningen opgenomen. In de uitgegeven stukken zijn de klaarblijkelijke schrijffouten welke, ook met inlandsche hulp, met volkomen zekerheid te verbeteren waren, stilzwijgend verbeterd geworden. Eerst was het mijn voornemen daarvan op de gewone wijze rekenschap te geven, waarvan vooral in N°. 1 nog eenige sporen overgebleven zijn; ik meen echter dat het aangeven van alle corrupt of gedeeltelijk geschreven woorden bij een uitgave als van deze teksten weinig of geen nut heeft en het lezen slechts bemoeielijkt. Andere verbeteringen, bijvoegingen enz. zijn op de gewone wijze kenbaar gemaakt.

Omtrent de door mij opgeschreven verhalen en liedjes kan ik verzekeren, dat ik daarbij met de grootste zorg ben te werk gegaan; ik vermeen dan ook, dat deze teksten geen minder vertrouwen verdienen dan de anderen, het beste bewijs daarvan levert wel de volkomen overeenstemming in grammaticale bijzonderheden, zoowel tusschen de teksten der verhalen onderling, als tusschen hen en de teksten der handschriften.

Voor mijne transcriptie verwijs ik naar het voorbericht en het Eerste Deel der Spraakkunst, welke eerstdaags in druk zal verschijnen.

Wegens het groot aantal plaatsen, welke in de Spraakkunst behandeld worden, heb ik het onnoodig geacht een vertaling der stukken te geven, om dezelfde reden zijn ook grammaticale aanteekeningen overbodig.

Omtrent de afzonderlijke stukken is het volgende op te merken.

N⁰. I verhaalt eerst het ontstaan der *nggeya* (een soort vampyren) en geeft vervolgens voorschriften voor de samenstelling van geneesmiddelen voor een aantal ziekten. Het begin van het geschrift is aanwezig, van het slot ontbreekt een grooter of kleiner deel. Het handschrift was met Makassaarsche karakters geschreven, de *f* en *p* waren door hetzelfde letterteeken voorgesteld, in den aanvang was ook de voorgevoegde neusklank nu en dan aangegeven door het betreffende letterteeken voorzien van de *antja*. Het geschrift moet aan het Makassaarsch ontleend zijn, onder de voorschriften waren eenigen onvertaald in het Makassaarsch gebleven.

De taal van het geschrift is zuiver Bimaneesch, doch wijkt in de uitspraak van enkele woorden van de ter hoofdplaats gebruikelijke af, bijv. *po* voor *pu, kio* voor *keu.*

Blz. 3 reg. 15. *Kai* vóór *mabate(n)* moet waarschijnlijk vervallen; zonder *kai* is de zin der uitdrukking: indien gij met duidelijkheid wilt zien wat verborgen is; met *kai*: indien gij met duidelijkheid in het verborgen (op verborgen wijze) wilt zien.

Blz. 3 reg. 25. Voor *pâhu matolu mbuwa* moet natuurlijk gelezen worden *pâhu maupa mbuwa.* Na *bè-bè-na mpara* moeten waarschijnlijk de woorden *mamai ḍeï* ingevoegd worden, gelijk in den volgenden regel te lezen staat, zoodat de beteekenis der woorden *bè-bè-na mpara wakatu tolu mbuwa ede mai kai-na, bè-bè-na mpara* (*mamai ḍeï*) *pâhu* (*maupa*) *mbuwa ede,* is: op welk tijdstip hij ook komt, hij komt in eene, welke het ook zij, dezer vier gedaanten. Het is niet onmogelijk dat de woorden *bè-bè-na mpara mamai ḍeï maupa mbuwa pâhu ede* in reg. 26 bij vergissing herhaald zijn, maar den zin storen zij niet, daarentegen kunnen de woorden *une santika kalea ede, ta-bonto-ku kai malanta* (reg. 27), hier in geen geval op de juiste plaats staan, een goeden zin kunnen zij slechts geven na *mada kalea* (reg. 21).

Blz. 6 reg. 5. Voor *ta-lowa-sa* is wel te lezen *ta-lao-sa.*

Blz. 6 reg. 11. *afu mbuda; mbuda* heeft hier den zin van blindmakend, vgl. *kèle,* bedwelmd en bedwelmend, enz.

N⁰. II en III handelen beide over de geloofsbelijdenis, het gebed, de wasschingen enz. N⁰. II handelt bovendien in het begin over de eigenschappen van Allah en aan het slot over de verplichtingen van kinderen jegens hunne ouders en leermeesters. N⁰. II is als geschrift compleet, doch behandelt vele onderwerpen zeer beknopt. N⁰. III is veel uitvoeriger, doch het begin en het slot ontbreken. Beide handschriften waren met Arabische karakters geschreven. N⁰. II is uit het Maleisch vertaald, gelijk de schrijver zelve mij verzekerd heeft, op enkele plaatsen is dit ook aan de taal merkbaar. N⁰. III zal denkelijk ook aan een dergelijke bron ontleend zijn, ofschoon mij dit niet met zekerheid bekend is. De taal van beide geschriften is behoudens het bovengezegde en behalve eenige deftige uitdrukkingen, de gewone ter hoofdplaats gebruikelijke. De spelling der Arabische woorden, namelijk van die welke als zoodanig erkend worden en welke men ook in de handschriften juist trachtte weer te geven, is stilzwijgend verbeterd geworden.

Blz. 6 reg. 19. v. o. De woorden *subhânahu wa ta'âla* zijn wegens de gedurige herhaling verkort tot s. w. t.

Blz. 7 reg. 32. *Sa-mpuru ini,* er volgen evenwel slechts acht verdeelingen, de fout was in het handschrift aanwezig en is geen vergissing bij de uitgave.

Blz. 9. *mataduku ro mataduki,* het gebruik van het prefix *ma* is hier aan het Maleische voorbeeld te wijten; juist zou zijn: *taduku ro taduki* (of: *taduki-na*) *sii pâhu-mu,* of wel (*kai*) *sii pâhu mataduku ro mataduki.*

Blz. 10 reg. 3. Voor *na-faralu sa-umu-mori-ta* is te lezen: *na-faralu ḍeï sa-umu-mori-ta saraa,* gelijk in het handschrift verkeerdelijk na *sjahâdat* (blz. 9 reg. 11. v. o.) stond; vgl. ook blz. 9 reg. 9. v. o.

Blz. 10 reg. 35—36. Na *ede siya* is *tangâra kai* in te voegen.

Blz. 11 reg. 10. *Maaho* zal wel *maaho-pu* moeten zijn, zoo is de gewone uitdrukking ook elders in dit geschrift, bijv. reg. 30 van dezelfde blz.

Blz. 12 reg. 11, 12. Tusschen *indo kapo* en *kiḍi* moet *sjaraṭ* uitgevallen zijn.

Blz. 12 reg. 25. Het handschrift bevatte nog het volgende fragment. *Indo kapo sjaraṭ sudjûd ede pidu ori: sudjûd raa-kaeli ade kai-na; ai-na sudjûd ḍeï hiḍi maruku bune santika rima badju ro nganto tembe ndai sudjûd pita-na;* — — — — —.

N°. IV handelt over krijgszaken, nam: over het oprichten van bentengs, het aanvallen van bentengs of steden, het strijden in het open veld; voorts over de oorlogsverklaring, enz. terwijl nu en dan uitspraken van oudere vorsten aangehaald worden. Begin en slot van het geschrift ontbreken. Het handschrift was met Arab. Mal. karakters geschreven en buitengewoon vol fouten, wellicht is de duisterheid, welke den tekst hier en daar aankleeft, dan ook aan niet ontdekte of niet te verbeteren fouten te wijten. Hiervoor kan echter ook een andere oorzaak bestaan. De inhoud van het geschrift bewijst, dat het van Makassaarschen of desnoods van Boegineeschen oorsprong is. Sommige gedeelten wijzen door hunne redactie bepaaldelijk op een geschrift als de Mak. *Rapang* (of de Bug. *Latowa*) bijv. blz. 13 reg. 38—42, blz. 14 reg. 13 vlg., ook de overige gedeelten kunnen, al is het niet bepaald noodzakelijk, aan zulk een geschrift ontleend zijn, enkele daarin voorkomende technische termen zijn ook in het Mak. slechts in de *Rapang* bewaard gebleven. Het is mogelijk, dat de duisterheid welke somtijds geschriften als de *Rapang* kenmerkt, invloed op de Bimaneesche bewerking heeft uitgeoefend. Meer over den oorsprong van het geschrift laat zich met eenige zekerheid niet zeggen; mij is geen Mak. of Bug. tekst bekend, waarvan het Bim. geschrift of een gedeelte ervan, een vertaling kan genoemd worden, waarbij evenwel in herinnering moet gebracht worden, dat er meerdere redacties van de *Rapang* bestaan en waarschijnlijk vroeger nog meerdere bestaan hebben. Derhalve moet het ook onbeslist blijven of de Bim. bewerker een Mak. (of Boeg.) geschrift gebezigd heeft, handelende alleen over krijgszaken en zoo ja, of dit geschrift alléén een uittreksel was van een of andere redactie van de *Rapang* (of *Latowa*) welke, gelijk bekend is, over verschillende onderwerpen, en slechts nu en dan over krijgszaken spreekt, of wel uit meerdere geschriften; dan wel of de Bim. bewerker zelve, hetzij uit een of meerdere geschriften gecompileerd heeft.

De taal onderscheidt zich in grammaticaal opzicht niet van het gewone Bim., doch bevat enkele woorden, welke tegenwoordig, althans ter hoofdplaatse, alleen nog in

gedichten voorkomen, als *dera* voor *ḍòho*, *ingge* = *ndede*, nog treft men den ouderen vorm *tiro* naast den nieuweren *tiyo* aan. Het is dus niet onmogelijk, dat dit geschrift, gelijk beweerd wordt, van eenigszins ouderen datum is; de inhoud, als ontleend, kan natuurlijk niet als bewijs daarvoor gelden.

Blz. 12 reg. 12 v. o. In het hds. ging nog het volgende vooraf: — — — — *tiro-pu elo mpori, ai-na kau-mu ntiri weki-mu, ampo mu-tiro-ku elo bandera-mu, tere-pu doü bae-mu, ampo na-taho. Sa-ori wâli ampo tiro udja-ku dana mataho, marii sâhe* (l. *mareè sâhe*, als de *reè* van een buffel?), *makantore, ampo mu-tiro-ku doü labo-mu ro doü bae-mu, na- meè hadi-sa, ede mawale.*

Blz. 12 reg. 8. v. o. *tòho riha-pu* vlg. het Mak. *benteng átaring tallu* (Bug. *benteng mátaring tállu*, zie de Mak. en Bug. Wdb. van Dr. B. F. Matthes s. v. *benteng.*

Blz. 12 reg. 7. v. o. Het hds. bevatte hierna nog: *Sa-oro wâli tiyo-pu doü bae-mu na-waü-sa hèko, na-mpoi-sa mai-nu, ròtji-pu* (l. *karòtji-pu*) *rai ao kai ḍaha, ta* —, het einde van den zin ontbrak.

Blz. 13 reg. 5. Na *lewa-kai-mu ede* bevatte het hds. nog: *indo kapo ndai rawi ḍi, lewa-kai, doü ndai punggawa sa-buwa na-weha kai-ku nggâhi, sa-buwa na-weha* (wel: *na-weha kai-ku*) *ḍaha, sama ḍuwa-na ede,* er moet hier iets weggevallen zijn of de woorden zijn door een afschrijver op een verkeerde plaats ingevoegd.

Blz. 13 reg. 20. *Ndawi-ku ndai malampa ulu weya ḍaha-ta,* maak ze tot dezulken, die voor uwe wapenen uitgaan, een technische uitdrukking, waarmede bedoeld schijnt te zijn: breng hen in een staat van afhankelijkheid. Het Mak. of Boeg. aequivalent is mij niet bekend.

Ibidem. *Ndai* (of naar omstandigheden, bijv. reg. 23, *raa* —) *mbòo kai tunggu,* Mak. *rába bate,* Boeg. *rábbu bate.*

Blz. 13 reg. 27. Voor *tawa ntjaru-ntjamba-ḍu* moet gelezen worden *tawa kantjaru-ntjamba-ḍu.*

Blz. 13 reg. 29. *Sabu-kati,* Mak. *sábu-kati,* Boeg. *sábbu-kati,* vgl. de Wdb.

Blz. 13 reg. 30. *Sa-ori* zal wel moeten zijn *sa-ori wâli.* Na *bonggu* moeten waarschijnlijk de woorden *weya-ku rasa-na* vervallen; met deze woorden is de constructie onverklaarbaar en bovendien schijnt *bonggu* niet van een land gebezigd te worden; de zin moet dus luiden: *na-pehe-ku weki-na waü bonggu,* hij erkent zich overwonnen, hij erkent dat hij overwonnen is.

Blz. 13 reg. 31. Ook de uitdrukking *na-raho-ku weki-na daa kantjaru-ntjamba* kan niet juist zijn, denkelijk is met een kleine verplaatsing der woorden te lezen *na-raho-ku daa kantjaru-ntjamba weki-na. Kabae weya-ḍu* zal wel evenals reg. 28. *kabae weya-ku* moeten zijn.

Blz. 13 reg. 34. *Nasi mangemo,* Mak. *diangang-djangang ni-pariba,* Boeg. *manú-manú ri-paluttú.*

Blz. 13 reg. 35. *Doü raa-pita ba òbu afi,* hij, die verborgen is, door den rook van het vuur, nam. van de verbrande plaats, en daardoor gelegenheid tot ontvluchten had. De Mak. of Boeg. term is mij niet bekend.

Blz. 13 reg. 36—37. *Doü manggontju ndai* (zoo te lezen, *ndei* in den tekst is

een drukfout) *malampa ulu weya ḍaha-ta.* De zin dezer uitdrukking is niet duidelijk. Slaan de woorden op hen, die den vluchteling weigeren uit te leveren, dan zal aan *nggontju* denkelijk de beteekenis moeten toegekend worden, welke ook het Mak. *lumpá* of het Bug. *luppâ* hebben kan, namelijk: tot den vijand overgaan. Na *nggontju* zou dan een komma moeten staan, terwijl met *ndai malampa* enz. dan bedoeld zou kunnen zijn: zij moeten hunne onafhankelijkheid verliezen. Doelt echter de uitdrukking op den vluchteling, dan zou denkelijk na *ndai*, *daa* in te voegen zijn, zoodat de beteekenis zou zijn: hij, die wegspringt of vlucht om niet van u afhankelijk te zijn.

Blz. 13 reg. 37. Na *ḍaha-ta* bevatte het hds. nog het volgende, voor mij bijna geheel onverstaanbare artikel. *Nggâra sa-buwa pasa (?) kamaradeka-ku maune sabukati-sa, wati pehe-na batu ro ndonta ndai marakani-dana-ku kòne raa-tawa-nasa-mpuru-sa doü-na weha-ku ba ruma-ta ḍuwa-na weha-ku ba punggawa sa-buwa pasa (?) ḍuwa reya doü raa-matawa na-tjengga ḍuwa-ku ba ruma-ta labo punggawa ndai bali kai, ḍaha ruma-ta maune ḍaha nâru ingge de pâhu-na masa-ngganga tjinde ndai ntau ruma-ta-ku.*

Blz. 14 reg. 7. *Siya mambòlo,* vgl. Mak. *benteng ni-tammu-tammu,* Bug. *benteng ri-lewo* of *málebu.*

Blz. 14 reg. 9. *Tjihi-ku penta eḍi, pòku tolu-ku,* neem als maat de voetzool, vouw die in drieën, d. i. neem het derde deel van de lengte der voetzool als eenheid van maat.

N°. 5 bevat een klein fragment der Bimaneesche wetten. Deze wetten zijn, even als alle officieele stukken, oorspronkelijk in het Maleisch geschreven, zoodat dus de Bimaneesche tekst een vertaling is. Het hds. was met Arabische karakters geschreven, het begin was verloren geraakt, terwijl het midden in het 29ste Artikel plotseling eindigde. Over de taal vergelijke men de sprk. aan het slot van het hoofdstuk over *ndai.*

Blz. 14 reg. 22 v. o. De verloren geraakte woorden aan het begin moeten ongeveer geluid hebben: *nggâra wâra-sa doü makau neè èse* enz.

Blz. 14 reg. 10 v. o. *Bitjâra* hier en verder voor *ruma-t bitjâra.* Deze *Ompu la Muni* is nog onder den tegenwoordigen Sultan in functie geweest.

Blz. 14 reg. 9 v. o. *Ndede-na kuwâsa-na,* er moet hier een fout in den tekst zijn, waarschijnlijk is te lezen *wati ndede-na* enz.

Blz. 14 reg. 8 v. o. *Raa-kamai ede.* De beteekenis dezer woorden zal wel zijn: (de voorschriften), welke men heeft doen toekomen; vgl. blz. 15 reg. 25, doch de plaatsing der woorden doet vermoeden, dat er iets weggevallen is

Blz. 15 reg. 14—15. *Ngupa-na weya-na,* gewoon Bim. zou zijn *ngupa weya-na,* wellicht is dit een dialectische eigenaardigheid, derhalve is het in den tekst niet veranderd. De gewone constructie wordt overigens boven, reg. 7, aangetroffen.

Blz. 15 reg. 21. *Mandede wâli* kan hier natuurlijk geen conjunctie zijn, dus is wel te lezen *na-ndede* enz.

Blz. 15 reg. 22. *Mantau ngâra* is een vertaling van het Mal. *bĕrnama*; zuiver Bim. zou zijn *matangâra kai.*

Blz. 15 reg. 23. *Ism'aîl*, grootvader van den tegenwoordigen Sultan (1819—1850).

Blz. 15 reg. 25—26. *Ruma-ta mabata wadu* en *ruma-ta mantau uma djati* zijn bijnamen der beide eerste Mahommedaansche vorsten van Bima, nam. *'Abdu' lqâhir* en *'Abdu' lchair sirâdju' ddîn* (omstreeks het midden der zeventiende eeuw; vgl. de lijst der Bim. vorsten in het Tijds. v. Ind. T. L. en Vlk. Deel XXXIV Afl. II). *Mabata wadu* zal wel moeten beteekenen: die een steenen muur heeft of die (de *asi* of kraton), met steenen ommuurd heeft, vgl. Mak. Chr. pag. 194, *ambata-batui-Udjung-Pandang*, hij omgaf U.-P. met een steenen muur. In de hedendaagsche taal althans heeft *bata* deze beteekenis niet, waarschijnlijk heeft zich hier wederom Mak. invloed doen gelden

Blz. 15 reg. 29. *Bumi luma ḍuwa-na* nam.: de *bumi luma Rasa-nae* en de *bumi luma Bolo*, vgl. de staat op blz. 16 reg. 6 volg.

Blz. 15 reg. 37. *Bebas*, het Bim. woord is *paralente*.

Blz. 16 reg. 2. Het hds. bevatte nog: *Makaḍuwa mpuru tjiwi kai-na. Wâra raa* (te lezen *wâra-ra* of *raa* moet geheel vervallen) *ḍeï zamân hawo ro ninu ruma-ta 'Abdu 'l'azîz* (de oudere broeder van den tegenwoordigen Sultan, opgetreden 1868) *ana-na ba hawo ro ninu ruma-ta 'Abdu' llah ro hawo ro ninu ruma-ta bitjâra mantau ngâra Aḥmad ana-na ba Muḥamad Djafar maraasabuwa kai-na mawâfaqat labo sa-mena-na sâra dana Mbòdjo, siya mantau parenta masalai-na ro katenggo-na ḍeï sa-niki-niki galara* [*ede*] *rasa toi ro kapâla-kapâla manina-na ro mangupa-na doü makarawi rawi maiha*, (voor *maraasabuwa kai-na* is te lezen *raa-sa-buwa kai-na*, vgl. de constructie in Art. 21, *kai* is een anticipatie van het volgende *labo*, voor *masalai-na* is te lezen *salai-na*, de zin dezer woorden is dan: zij hebben zich ter beraadslaging vereenigd, met de geheele hadat van Bima, welke de bevelen uitvaardigt, (en) zij hebben vermeerderd en bevestigd de bevelen aan elk dorpshoofd en verdere hoofden, om na te gaan en op te zoeken hen, die het kwade verrichten) *bune santika mpanga ro tadji djanga ro doü manòno tuwa ro âra, ndadi paraèsa kataho-taho-na ro maka'âdil-na* (*ndadi* = *ndai* voor *paraèsa* is te lezen *maparaèsa* even als *maka'âdil*) *masaraka patu-na ba hukum sjara' ro ḥukum sâra dana Mbòdjo. Nggâra wati-sa waü-na katjumpu ba galara ro kapâla-kapâla ḍeï rasa ede, indo kapo na-neè-ra sâra-ta akadawa* — — — — — —.

N°. VI bevat de heilwenschen (*kande*) der hoofden (*galara*) van Belo en Sape bij de inhuldiging van een nieuwen Sultan. Deze beide stukken zijn genomen uit eene, overigens in het Maleisch geschrevene, beschrijving der inhuldiging van den tegenwoordigen Sultan. Bij uitzondering zijn derhalve deze stukken niet uit een andere taal in het Bim. overgebracht. In grammaticaal opzicht onderscheidt zich de taal dezer aanspraken van de thans ter hoofdplaatse gebruikelijke alleen door het bezigen van enkele verouderde adverbiale vormen als *kasanai*, *kasaraa*.

Blz. 16 reg. 6. vgl *Ruma-ku bitjâra* enz. De hier volgende beeldspraak ziet op de werkzaamheden van den rijksbestierder, als bestuurder van het rijk en als hoofd der rechtspraak Omtrent de andere hier vermelde waardigheidsbekleeders is het volgende op te merken. De *tureli* (zes in getal) en de *Djaneli* (eveneens zes in getal zijn de voornaamste grooten of *mantari* van het rijk en vormen met de (twaalf)

Bumi nae, den rijksraad. De voornaamsten der *bumi nae* zijn de *Bumi luma Rasa-nae* en de *Bumi luma Bolo*, onder wier werkzaamheden het ambt van gewonen rechter op den voorgrond staat (vgl. Art. 23 van N°. V.). Onder *Rasa-nae* verstaat men in dezen titel, het land ten Oosten van de baai van Bima; onder *Bolo*, dat ten Westen der baai. De *Djena luma*, onderscheiden in den *Djena luma Mbòdjo* en den *Djena luma Bolo*, als ook de *Djena mòne*, volledig *Djena mòne nae*, zijn belast met het toezicht op de ornamentspadivelden. De *Bata Nggampo* en de *Nenti luma* zijn ambtenaren van minderen rang; in den tekst wordt gezinspeeld op hunne werkzaamheden als boodschappers. De eigenlijke beteekenis van *tureli* en *djaneli* is mij ten eenemale onbekend. *Bumi* heeft den schijn van een verkorting te zijn van een samenstelling met het bekende Skr. woord. Een bezwaar hiertegen, al is het niet overwegend, dewijl de eigenlijke beteekenis verloren kan zijn geraakt, is, dat het groot aantal *bumi*, welke in tegenstelling van de *bumi nae* met den naam *bumi toi* of *bumi nggèko* worden onderscheiden, met het besturen of bewaken van het land weinig of niets te maken hebben, bijv. de *bumi asi*, de *bumi* van het paleis d. w. z. de hofdames. *Djena* komt in verschillende titels voor, zoo is *Djena Teke* (plaatsnaam) een der titels van den Sultan; zoo heeten de hoofden der *dâri djâra*, *Djena djâra*. Waarschijnlijk is *djena* hetzelfde woord als Bug. *djannang*, Mak. *djĕnang*, vgl. Jav. *djĕnĕng*. *Bata* en *Nenti* komen in verschillende titels van lagere beambten voor, zoo is de *Bata dadi* (erfsawah) een der lagere beambten, belast met het toezicht op de ornements-padivelden; zoo bestaat er onder den *Bumi Djero* een *Bata Djero*; het hoofd der *dâri dambe mòne toi* heet *Nenti mòne toi*. Bij *Bata* is wellicht te denken aan het Sumb. *bata*: regelen, in orde maken; *Nenti* is wel hetzelfde woord als *nenti*, vasthouden, van daar z. v. a. bestuurder, beheerder. Het tweede deel van den titel der *Tureli*, *Djaneli* en *Bumi Nae* is gewoonlijk een plaatsnaam: bijv. *Tureli Belo*, *Tureli Sakuru*, *Djaneli Sape*, *Djaneli Parado*, *Bumi Nata*, *Bumi Tjenggu*. Hieruit is op te maken dat *luma* in de bovenvermelde titels oorspronkelijk beteekenis heeft gehad, thans evenwel is het een dood woord. *Rasa-nae* en *Nggampo* zijn thans geen bestaande plaatsen, waarschijnlijk echter bestonden er vroeger plaatsen, welke deze namen droegen, ten minste behalve de *Bumi luma Rasa-nae* bestaat nog de titel *Djaneli Rasa-nae*, zoo ook *Tureli Nggampo* (titel van den Sultan). *Bumi Nggampo* (een der *Bumi Nae*).

Blz. 16 reg. 10. *Ba sâra dana Mòdjo*, door (of volgens den wil) van de hadat van Bima.

Blz. 16 reg. 16. *Wâra mpara* wordt hier gebezigd in de beteekenis van: voorts; *Ruma mandende waü ro ruma-ku mandaka* staat in den vocatief; door *ndende* en *ndaka* wordt aangeduid dat het geslacht van den nieuwen vorst reeds lang geregeerd heeft.

Blz. 17 reg. 1. *Mamai-ra sa-dompo*, welke komt tot het half-zijn, welke er aan toe is om slechts half gevuld te zijn.

N°. VII. Onder dit nummer zijn de door mij opgeschreven verhalen opgenomen, welke men Bimaneesche verhalen noemt, in tegenstelling van de onder de beide volgende nummers opgenomen Maleische verhalen. Door de benaming wordt dus eigenlijk alleen te kunnen gegeven, dat men ze niet in een of ander Maleisch geschrift heeft

gelezen. Het is echter natuurlijk niet onmogelijk dat sommige dezer verhalen op Bimaneeschen bodem ontstaan zijn, allen dragen trouwens min of meer een Bimaneesche kleur, het minst wel de beide dierfabelen *Mpâma udi-ra mudi* (blz. 20) en *Mpâma sâhe* (blz. 35).

Blz. 17 reg. 11. *Ese Kòlo;* naar boven, naar *Kòlo* dat op een berg ten noordoosten van de baai van Bima ligt.

Blz. 20 reg. 1. Voor *udi-ra-mudi* vgl. de Sprk. bij de Samenstellingen. De eigenlijke beteekenis van *Sahada marimba,* waarmede de buffel bedoeld wordt, is mij onbekend.

Blz. 31 reg. 14. *Mai tjitjompe, lao galu-ku dana tjompo,* is een versje om het einde van het verhaal te kennen te geven. Het kunstmatige ligt in de gelijkheid der medeklinkers van *(tji)tjompe* en *tjompo.* Vgl. het Wdb. onder *temba,* III.

Blz. 35 reg. 20 v. o. *Ama Metjo,* een eigennaam, gevormd uit *matja,* tijger. Op gelijke wijze zijn de overige, in dit verhaal voorkomende namen gevormd, nam: *Ama Seho* van *sâhe,* buffel; *Ama Bedo,* van *bada,* neushoorn; *Ama Gedjo* van *gadja,* olifant; *Ama Barewo* van *biruwa,* beer, *Ama Batu* van *bòte,* aap; bij *Ama Kambeo* is zoowel aan het Bim. *mbeè* (bok) als aan het Mal. *kambing* te denken.

N°. VIII en N°. IX zijn aan het Maleisch ontleende verhalen. Het eerste moet hetzelfde verhaal zijn, wat door Dr. de Hollander genoemd wordt onder den titel *hikayat radja Djumdjumah dĕngan anak isteri bagiuda* of *hikayat Maharadja Ali*; het tweede is de bekende *hikayat Si-Miskin.* De Bim. tekst is echter geen vertaling, de inhoud der verhalen zijn mij in het Bimaneesch, uit het hoofd verteld geworden, wat tevens de verklaring geeft van de bekortingen in de redactie en enkele afwijkingen van het Maleische origineel, nam. van de *Si-Miskin*; den Maleischen tekst van het eerste verhaal heb ik nooit onder de oogen gehad. De eigennamen zijn naar de Bim. uitspraak opgeschreven.

N°. X bevat de Bimaneesche vertaling van eenige stukjes uit Dr. de Hollander's Maleisch leesboek, welke aldaar respectievelijk betiteld zijn: De Aap en de Boomstam; De Kluizenaar met de oliekruik; De Jager, het Hert, het Zwijn en de Tijger; De twee Kooplieden, alsmede de fabel, welke de heer K. F. Holle in de verschillende talen heeft doen overbrengen.

Deze stukken zijn voornamelijk daarom opgenomen, omdat er in de Spraakkunst enkele malen op gewezen wordt; het laatste stuk bovendien ter vergelijking met de vertaling in het Kòlosch dialect. Aan de taal dezer stukken is overigens wel te zien dat zij niet oorspronkelijk zijn, blz. 80 reg. 5 v. o. bevat zelfs een bepaalde fout, nam. *ba supu na-èda-ku* voor *ba supu èda-na,* welke door het Maleische *sĕbab di-lihat-nja* veroorzaakt is.

N°. XI en N°. XII zijn oorspronkelijke Bimaneesche geschriften, zij het ook onder sterken invloed van Maleische geschriften, het eerste geheel, het tweede grootendeels in gebonden stijl. Als zoodanig schijnen zij geheel alleen te staan; ook heeft men mij verzekerd dat beide, door denzelfden schrijver gedurende de regeering van Sultan 'Abdu' l'azîz vervaardigd zijn.

N°. XI heeft geheel den vorm van een Maleische sjair. Slechts losse bladen van een met Arabische karakters geschreven handschrift heb ik van dit gedicht machtig kunnen worden, toch is uit deze fragmenten wel op te maken, dat een eigenlijke logische volgorde in het gedicht ontbreekt; men treft er vermaningen in aan, voorts klachten over zedenbederf meestal ten opzichte van een onbepaalden tweeden persoon, beschrijvingen van de hel en de helsche straffen en van den hemel; verder verklaringen van eenige Arabische termen en ook nog de voorschriften omtrent de wasschingen, het gebed enz. De taal is, afgezien van enkele dichterlijke vrijheden en van het gebruik van eenige minder gewone of verouderde woorden, goed Bimaneesch en niet moeielijk te verstaan.

N°. XII is grootendeels in den sjairvorm geschreven, voor een deel ook in proza, daarvan nadert evenwel wederom een gedeelte de gebonden rede. Oorspronkelijk is het rijm aan de Bimaneezen onbekend, echter kennen zij een soort alliteratie; vgl. het Wdb. s. v. *temba,* als ook N°. XIII der teksten. Op meer vrije wijze wordt van dezen vorm hier, in een gedeelte van het proza, gebruik gemaakt, nam. van blz. 98 reg. 21 tot blz. 99 reg. 18. Meestal wordt in een nazin één woord aangetroffen dat dezelfde medeklinkers heeft als een uit den voorzin, bijv. *ba waü-mu bumi renda, mu-nâha-nâha rindi*; somwijlen treft men ook meer van zulke woorden aan, bijv. *ba waü-mu boru-sa, mu-katari mpara baro ro biri ro kabòro.* Nog komt in dit gedicht een vermenging van den sjair- en den temba-vorm voor, hetzij zoo, dat de slotwoorden der vier regels niet op elkander rijmen maar gelijke medeklinkers hebben, bijv. de woorden *rusu, rase, raso* en *reso,* blz. 102 reg. 25 vlg., hetzij zoo, dat de slotwoorden zoowel rijmen als gelijk van medeklinkers zijn, bijv. blz. 95 reg. 22 v. o. vgl.

Het gedicht bevat godsdienstige vermaningen en klachten over ongodsdienstigheid enz. zonder veel volgorde aaneengevoegd. Over het geheel staat dit werk in stijl beneden het vorige; vooral waar de *temba*-vorm aangewend is, valt het dikwijls moeielijk eenigen zin in de woorden te ontdekken, en ook waar de sjairvorm gebezigd is, moet dikwijls een niets beteekenende eigennaam als rijmwoord dienst doen. Het handschrift was met Arabische karakters geschreven; het slot ontbreekt.

Blz. 83 reg. 9. *Mu-ngâha-ku londe ede*; het gebruik van *ede* tot bepaling van een zin na een finiet werkwoord is geen zuiver Bimaneesch, doch door Maleischen invloed veroorzaakt.

Blz. 83 reg. 20. *Ra-tongge lii,* zoo lang in de *tongge* gezet, totdat hij als 't ware week geworden is.

Blz. 83 reg. 37. *Ḥarâm pala ede* voor *indo kapo ḥarâm* (of *maḥarâm*) *pala ede,* wat betreft het verboden zijn.

Blz. 84 reg. 19 en 18. v. o. *tampòde-mpòde-na* enz. In het hds. stonden deze woorden, op dezelfde wijze als in den tekst, onder aan den voet van eene bladzijde geschreven. Blijkbaar zijn twee regels ineen geloopen, de tweede moet met *sa-mena-na* begonnen zijn, het slot van den eersten en daarmede het rijmwoord zijn verloren gegaan.

Blz. 84 reg. 15. v. o. *Kapòro kapae* zonder *ma,* dewijl deze woorden niet het

subst. *eli* bepalen, doch eene adverbiale bepaling van het samengestelde werkwoord *ntau eli* uitmaken.

Blz. 84 reg. 10. v. o. *Wati-ḍa mangâha,* voor *wati-ḍa ngâha-na,* in dergelijke constructies moet *wâra* als verzwegen beschouwd worden.

Blz. 84 reg. 7. v. o. *Daa dahu mabune-ra-tji* is een eenigszins gewrongen constructie voor *bune-ra-tji daa dahu* (*kai*). Deze constructie zal wel gevormd zijn naar analogie van die van het als absolutivum gebezigde verbale substantief, indien het subject vooraf gaat.

Blz. 84 reg. 5 v. o. *Kanggitja ro kanggio* enz. Het met nadruk als subject vooropplaatsen der woorden *kanggitja* en *kanggio* is hier alleen geschied om *ntoi* als rijmwoord voor *mpoi* aan het einde te kunnen plaatsen.

Blz. 86 reg. 15. *Sorga mandai ruu-na,* de hemel, welke (anders) hun lot (deel) zou zijn.

Blz. 86 reg. 17. *Wati pala èda-na* voor *èda-mu,* een dergelijke overgang van den tweeden persoon in den derden is niet ongewoon.

Blz. 86 reg. 8 v. o. Voor *mu-dahu* is waarschijnlijk *da mu-dahu* te lezen.

Blz. 88 reg. 13. *Inantjawa* staat hier voor *amantjawa* (zuster), de schrijver zag in de eerste twee lettergrepen het woord *ama,* vader, en vond dit minder geschikt om een vrouwelijke familiebetrekking aan te duiden en veranderde daarom *ama* in *ina* (moeder). De eigenlijke afleiding van *amantjawa* is duister, vergelijkt men *amaniya* (broeder) dan ligt het vermoeden voor de hand dat in de laatste lettergrepen woorden voor vrouwelijk en mannelijk schuilen; *ama* zou een verbastering van *ana* kunnen zijn, vgl. Bug. *aná worowane,* broeder, Sumba *ana wini,* zuster. Bij de twee laatste lettergrepen van *amantjawa* is wellicht Fidji. *alewa,* Bal. *luwa,* te vergelijken (vgl. voor de klinkers Mak. *ewa,* Bim. *lewa,* tegenover Jav. *lawan,* en zie de Sprk. omtrent *s* of *ntj* voor een oorspronkelijke *l*). De laatste lettergrepen van *amaniya* zijn wellicht een verbastering van het woord dat in het Daj. *hatuä,* en het Niasch *matua,* luidt, zeer dikwijls heeft het Bim. *i* voor *u.*

Blz. 88 reg. 6 v. o. *Kantjèko ro kantuku-ntòko mu-nggâhi. Kantjèko* en *kantuku-ntèko* zijn adverbiale bepalingen van *nggâhi*; de plaatsing voorop is eene dichterlijke vrijheid. *Nggâhi* hier zooveel als *bitjâra.*

Blz. 88 reg. 4 v. o. *Mahurahara* is hier deelwoord: in onrust zijnde.

Blz, 89 reg. 18. *Made wii,* bij den dood achterlaten; de volgorde der woorden is door het rijm geboden.

Blz. 89 reg. 24. *Kapòro kòne daa mapatu,* het is mogelijk *mapatu* als bepaling van het subst. *kapòro* op te vatten; meer gewoon zoude evenwel de constructie *kòne daa na-patu* zijn.

Blz. 90 reg. 17. *Karai dja mpa mpuḍu,* deze opeenvolging van woorden is in gewoon Bimaneesch onmogelijk, òf *mpa,* òf *mpuḍu* zou moeten vervallen.

Blz. 90 reg. 18. *Sangge-sangge* enz. De zin van deze en der drie volgende regels is niet zeer duidelijk. *Tureli Nggampo* is een der titels van den Sultan, *qâdli bitjâra* is een mooie uitdrukking voor *ruma-t bitjâra.* Omtrent *Sulṭân mantau uma djati* ver-

gelijke men de Aant. bij blz. 15 reg. 25. Wegens het vermelden van dezen vorst, vermeen ik dat onder *buku*, de wetboeken moeten verstaan worden en de beteekenis van het geheel deze is: Zoo dikwijls dat, wat in de wetboeken gezegd is, door hen (nam. zij, over wie boven gesproken is) vermeld moet worden, waarmede bedoeld wordt de gezegden der vroegere vorsten rijksbestierders, (in het bijzonder) van *Sultân mantan uma djati*, den vader van *Sultân mawaa padju*, zeggen zij dat het 't gezegde der wetboeken is, terwijl de hartstocht (daarentegen) hun wetboek is *Ede*, reg. 18 bepaalt het subst *ndai nuntu*.

Blz. 91 reg. 3. *Wâra mpara* beteekent hier: voorts, zoo ook reg. 8. Vgl. de Aant. bij blz. 16. reg. 16.

Blz. 91 reg. 4. Voor *isi hadju* is wel te lezen *isi wuwa*, of *wuwa hadju*. *Mèngi* staat voor *na-mèngi*.

Blz. 91 reg. 6. *Sa-riwu* voor *sa-riwu ori*.

Blz. 91 reg. 25. *Mabura kakiti ro kakila* is als een samengesteld woord te beschouwen: wier schitteren en glinsteren wit is, welke schitteren met witten glans.

Blz. 91 reg. 16 v. o. *Sundusin* en *istabraqin* vgl. Mak. *sunduseng* en *istabrakeng*, vgl. H. N. van der Tuuk. Taalk. Aant. enz. Bat. Leesb. pag. 199.

Blz. 91 reg. 2 v. o. *Bunga-na matjura-tjura* wegens het rijm voor *matjura-tjura bunga-na*.

Blz. 92 reg. 25. *Na-waü-du horu* voor *waü-du horu*, nadat geholpen hebben.

Blz. 92 reg. 16 v. o. Het rijmwoord van dezen regel ontbrak in het hds.

Blz. 93 reg. 4. *Sa-niki-niki maupa wela-na* = *sa-niki-niki rade*.

Blz. 95 reg. 6. *Satando-ku ba ita* is eene in de gewone taal ongebruikelijk verkorting van *ta-satando-ku ba ita*.

Blz. 95 reg. 20 en 19 v. o. *Pai na-ngawa-sa la Hido lao sodi-ku deï la Hadu*, verondersteld dat Hido het wil (kennen), laat hij het dan aan Hadu gaan vragen. De eigennamen hier en meestal ook later in dit gedicht, staan alleen voor het rijm zonder verdere beteekenis.

Blz. 95 reg. 14 v. o. en vlg. „*Asjhadu*" *ede* enz.: (het woord) *asjhadu* is algemeen, van (de woorden) *an la ilâha* is veel verkeerd, (de woorden) *illâ 'llahu* zijn geheel dooreen geward. De beteekenis schijnt te zijn dat de geloofsbelijdenis door de meesten niet voldoende gekend wordt. Er is hier evenwel minder op den zin dan op den vorm te letten, aangezien de slotwoorden zoo wel rijmen als gelijke medeklinkers hebben. Wat met *mantjora-ntjora* (reg. 11 v. o.) bedoeld wordt, is niet duidelijk, *ntjora* beteekent: tegen iets aanbonzen, dus mogelijk: overal tegenaanbonzend, onvast, onzeker.

Blz. 95 reg. 10 v. o. *Sjahâdat* voor *doü masjahâdat*, even als blz. 96 reg. 7. *ngadji kitâb* voor *doü mangadji kitâb* enz.

Blz. 95 reg. 7 v. o. *Di afi naraka ndai mahuda*, *di afi naraka* is hier, niettegenstaande de praepositie als het subject te beschouwen, zie de Sprk.

Blz. 95 reg. 4 v. o. *Tarambeyo*, hier zooveel als uitgesteld.

Blz. 96 reg. 12. Wat *amara* wil zeggen is onzeker; een Bimaneesch woord schijnt het niet te zijn, wellicht het Arab. *imarat.*

Blz. 96 reg. 18. *Neè weya-ta taho-na ndai kanggâhi* z. v. a. wij zouden wenschen dat zijn goedzijn te vermelden was.

Blz. 96 reg. 22. *Kataho-ku ruwa-na,* z. v. a. *ndai kataho-ku,* zij moeten verbeterd worden, naar het heet.

Blz. 96 reg. 31 en vlg. *Sadja* enz. Deze regels kunnen niet anders beteekenden dan: Werkelijk jammer van het land Bima, dat uitgespannen opgehangen is, verondersteld dat het in een *lodjong* (soort bak) gedaan wilde worden, dan zou het, onmogelijk aangemoedigd kunnen worden. Veel zin valt daarin niet te ontdekken. De uitdrukking *wodja ro samba-na ndai waü* — — —, met de beteekenis van: het is onmogelijk, is niet ongewoon; een verklaring kan er evenwel niet van gegeven worden.

Blz. 97 reg. 6 en 7. *Lao ele* en *lao ḍi* doelen op de richting van en naar Mekkah.

Blz. 97 reg. 21 vlg. *Kapo nggâra* enz. Men kan aannemen, dat de nazin begint bij de woorden *putu ro kato-na* (reg. 23). In plaats van *kambòto-ku* was *kambòto-sa* (of *sara*) juister geweest, dewijl het nog afhangt van het voorafgaande *nggâra.*

Blz. 97 reg. 31. *Mu-wau-ḍu sake weya waqtu-na,* gij hebt Hem zijne tijden belooft, nam: gij hebt Hem belooft op de bepaalde tijden te bidden.

Blz. 97 reg. 7 en 6 v. o. De vertaling der Arabische woorden *asad* en *dzîb* is onjuist, doch kon moeielijk anders, daar de leeuw en de wolf op Bima ook niet bij name bekend zijn.

Blz. 98 reg. 1 en 2. *Mamatji* en *matjaba* zijn naar den zin adverbiale bepalingen van *na-nggâhi,* maar zijn geconstrueerd als bepalingen van het subt: *nggâhi* (*nabî-nabî*).

Blz. 98 reg. 25 vlg. Omtrent de in de volgende regelen vermelde waardigheids bekleeders vgl. van de Aant. op blz. 16 reg. 6. De *Bumi Renda* (plaatsnaam) is aanvoerder der krijgsmacht in oorlogstijd; over de drie *Bumi Parisi* zie het Wdb. de beteekenis van *parisi* is niet bekend. Bij dit gedeelte, waar de *temba*-vorm aangewend is, is meer op den vorm dan op den zin der woorden te letten.

Blz. 98 reg. 5 v. o. *Kintjo-kantjo* beteekent denkelijk eene, anders niet gebruikelijke reduplicatie van *kantjo.*

Blz. 98 reg. 15 v. o. *bè-bè mena-na mpara* nam: *neè-mu,* doet gij al wat gij maar wilt.

Blz. 98 reg. 1 v. o. *Matadeo-deo,* wellicht een plaatselijke variatie van het gewone *mataleo-teo.*

Blz. 99. reg. 11 *Na-waü-ra ntasa wuwa sawo, ede-o ampo na-sowo.* Dit wordt op de volgende wijze verklaard. De *sawo*-boomen, die bij de Sultanswoning staan, waren, toen dit geschrift opgesteld werd, nog zeer jong, en tevens was de tegenwoordige vorst nog minderjarig, terwijl de vorige overleden was; met bovenstaande woorden wordt nu te kennen gegeven, dat alles beter zal zijn, wanneer de vorst zelve de regeering zal aanvaard hebben. Tijdens de minderjarigheid van den Sultan was de macht geheel in handen van den Rijksbestierder *la Sawi Dae Manasa,* die ook de Arabische naam *Aḥmad* droeg; vgl. de Aant. bij blz. 16 reg. 2. Deze schijnt zeer gehaat geweest te zijn; hij is bedoeld met *la Sawi* reg. 12; ook reg. 16 v. o. vgl. zien op denzelfden persoon.

Blz. 99 reg. 5 v. o. *Ndai sikasa* voor *ndai sikasa kai. Mataragantu-gantu* = *magantu-gantu,* met het Maleische prefix *tĕr.*

Blz. 99 reg. 4 v. o. volg. Vgl. de Aant. bij blz. 98 reg. 25.

Blz. 99 reg. 1 v. o. Het eerste *ndai* is = *nde, nde pala,* maar. *Salimu* was de naam van een persoon, die *djuru-kuntji* bij den rijksbestierder was en veel invloed had. *Pande Lemo-lemo,* de smeden van *Lemo-lemo* zijn op Bima zeer gezien. Men verklaart den geheelen regel als te beteekenen: maar Salimu gedraagt zich als ware hij een smid van Lemo-lemo.

Blz. 100 reg. 5. De *bata djuru* is met den *bata nggampo* aan de beide *bumi luma* voor de rechtszaken toegevoegd.

Blz. 100 reg. 7. Voor *ra-waü djoro* is wellicht te lezen *ba waü djoro*; de zin wordt er overigens niet veel helderder door, *djoro* wil wellicht zeggen: op het punt zijn van te vallen.

Blz. 100 reg. 12. De beteekenis van *doda* was aan iedereen onbekend.

Blz. 110 reg. 20. *Bare,* naam van een plaats in Bima.

Blz. 100 reg. 10 v. o. vlg. Met den *anakoda,* later ook met den *djuru-mudi* wordt wederom de bovengenoemde *la Sawi* bedoeld, (men denke aan de beteekenis van *sawi*), meestal onder gefingeerde namen, een enkele maal evenwel (blz. 101 reg. 9 en reg. 9 v. o.) wordt hij onder zijn waren naam vermeld.

Het gebruik van *dadi* na woorden als: zeggen enz. (vgl. ook reg. 12 v. o.) is ter hoofdplaatse niet in zwang. Dit gebruik van *dadi* is niet te verwarren met dat, tegenwoordig ook dialectisch, in den zin van *ndai*; in dat geval zou in plaats van *ndadi lao, ndadi malao* moeten staan. Nu staat *lao* voor *na-lao,* gelijk boven (reg. 12 v. o.), *lowa* voor *na-lowa.*

Une doü maweli wati kòne ra-fada, zien op de gretigheid, waarmede *la Sawi* zich het bestuur heeft toegeëigend.

Blz. 101 reg. 4 v. o. Hier wordt met den *anakoda,* de overleden Sultan bedoeld.

Blz. 102 reg. 21. *Kadeè* geeft hier geen zin, wellicht te lezen *kasi*; zoo ook reg. 10 v. o. waar het werkwoord geheel ontbreekt.

Blz. 102 reg. 18 v. o. Een *bumi rusi* is niet bekend.

Blz. 102 reg. 16 v. o. De *bumi tjenggu* behoort tot de *bumi nae.*

Blz. 104 reg. 1. De twee beteekenissen, die hier aan het Arabisch woord *jatîm* toegeschreven worden, behooren eigenlijk alleen aan het Bimaneesche *kasipâhu.*

Blz. 105 reg. 11 v. o. *Midjo* is, ter hoofdplaatse althans, niet bekend. De schrijver bedoelt er blijkbaar een synoniem van *djadja* mede. Mogelijk is *djadja ro midjo* een door den schrijver nieuw gevormde samenstelling.

Blz. 105 reg. 8 v. o. vgl. *Kira-kira waü-ku pai-sa ḍeï hawo kore,* men overwege (eene zaak) eerst, bijv. in de schaduw van een kore-boom. *Kananu waü-ku maâlu-âlu,* men bedenke eerst wat net is. *Wâli nòno,* wegens het rijm voor *nòno wâli.*

Blz. 106 reg. 6. *Wâri* nam: *wâri weki. Sa-lela mpori,* reg. 7 ziet op de geringheid der punten van verschil.

Blz. 106 reg. 16. Het handschrift bevatte nog op een zeer geschonden bladzijde eenige fragmenten van het gedicht, van te weinig belang om hier mede te deelen.

N°. XIII bevat eene verzameling *rawa* of liedjes, welke gewoonlijk met begeleiding van de inlandsche viool gezongen worden. Een *rawa* bestaat regelmatig uit drie voeten, doch het aantal lettergrepen in elken voet is even onregelmatig als in de Bugineesche *elong*. Gewoonlijk bevat de eerste voet 10, soms ook 11, 12 of 13 lettergrepen, de tweede van 9 tot 13, de derde van 10 tot 15 lettergrepen. Meestal volgt op de *rawa*, de *temba*, vgl. het Wdb. De *temba* heeft, wat den inhoud betreft, geen verband met de *rawa* en kan dan ook willekeurig bij verschillenden aangebracht worden.

De hier uitgegeven *rawa* zijn door mij uit den mond van een inlandschen zanger opgeschreven.

Blz. 106 reg. 11 v. o. *Sama meè*, zij zijn beiden even zwart van vel, *sama nae ngina*, zij zijn beiden evenzeer aan elkander gewend.

Blz, 106 reg. 5 v. o. *Taho-si wòko-n doü ndai taki weki*. *Si* = *sa* II, *ndai taki weki* voor *ndai taki kai weki*.

Blz. 106 reg. 1 v. o. Hier heeft de *temba* een eenigszins afwijkenden vorm, nam: van vier woorden die slechts twee aan twee volkomen gelijk en overigens slechts gedeeltelijk gelijk van medeklinkers zijn, nam: *eḍu, ade* en *mada, made*.

Blz. 107 reg. 1. *Na-kahara-ḍu* enz. te verstaan is *kòne na-kahara-ḍu*.

Blz. 107 reg. 6. *Matjentji rade*, (hoewel reeds) dicht bij het graf zijnde.

Blz. 107 reg. 8. *Tjaû* hier concreet: geliefde.

Blz. 107 reg. 13. *Made*, hier voor *doü mamade*.

Blz. 107 reg. 14. *Ḍi pita wadu*, ter plaatse, waar een steen (boven ons) komt te liggen.

Blz. 107 reg. 7 v. o. *Ngodu* voor *doü siwe mangodu*. *Ndanda*, in volgorde, de eene na de andere,

Blz. 108 reg. 5. *Tjaû*, hier wederom concreet, zoo ook reg. 1 v. o.

Blz. 108 reg. 12 v. o. *Papa pai-sa* = *pai-sa*: *papa* alleen is zonder beteekenis.

Blz. 108 reg. 9 v. o. *Kale* wil hier zeggen: iemand die een tulband draagt, een hadji.

Blz. 108 reg. 7 v. o. *Sangiya* is de inheemsche naam van het eiland Goenoeng Api.

Blz. 108 reg. 5 v. o. *Katòho nahu*, laat het mij maar slecht gaan.

Blz. 108 reg. 4 v. o. *Pili-na tuta* z. v. a. *kòne na-pili tuta*.

Blz. 109 reg. 4. *Ḍonḍa kai rewo*, daarom pleeg (ik) ver te gaan.

Blz. 109 reg. 7. *Rada-ku nahu*, wordt verklaard als: *bune santika nahu*, als of ik ware. Een woord *rada* in deze beteekenis is mij elders evenwel niet voorgekomen. Had *rada* de gewone beteekenis van: overtreffen, dan moest de zin luiden: *na-rada-ku nahu ba ana* enz.

Blz. 109 reg. 9 v. o. *Pâhu ḍi nggòmi*, *ḍi* staat voor het meer gewone *ba*, dus z. v. a. *pâhu-mu*.

Blz. 109 reg. 1 v. o. *Wii kantero*, opgehangen laten, z. v. a. zich om iemand niet bekommeren.

Blz. 110 reg. 2. Voor *mbonto* is *hado* in gedachten in te voegen; de zin is dus: het bewegen van de bibit is het bewegen van (wordt veroorzaakt door) het uittrekken en weer planten. Eveneens is *hado* te denken vóór *madatantu* reg. 3.

Blz. 110 reg. 4. *Wunta ntowa mantoi* wordt verklaard als te zinspelen op een geliefde, zoodat de zin zou zijn: ongedeerd keer (ik tot de) vroegere geliefde terug.

N°. XIV bevat twee stukken in het dialect van Kòlo, welke door mij opgeschreven zijn. Het eerste is een vertaling van de onder N°. 10 opgenomen fabel. Het tweede is een vrij onbeholpen oorspronkelijk (namelijk niet vertaald) verhaal. Het was mij niet mogelijk meer te verkrijgen.

Blz. 110 reg. 9 v. o. In de eerste twee regels treden twee personen sprekende op, namelijk een vrouw, *Wontja Mbintja* genaamd, en iemand, die bezig is een vaartuig van den vorst te herstellen.

Blz. 110 reg. 6, v. o. *Amantjawa ntjore* z. v. a. zuster van vele (broeders).

Blz. 111 reg. 10 *Kadeu,* dat in de lijst der Kòlosche woorden overgeslagen is, = Bim. *dòo. Kasipâhu* is de haan die boven *Hamya Duu* genoemd is.

MAKASSAR,

September 1894. J. C. G. JONKER.

VERBETERINGEN.

Blz. 6 reg. 23 v. o. Voor *subḥanahu* lees: *subḥânahu.*

» 8 » 4. Voor *nggâra na-lima mpuru ringgi* lees: *nggâra na-lima mpuru ringgi-sa.*

» 8 » 28. Na *mataho* zijn uitgevallen: *mandinga labo na-kaharus.*

» 8 » 1 v. o. Na *doü siwe* zijn uitgevallen: *mangâha ba sura nika. Upa ori kai-na: ḍama ro tuḍu-ku marakani doü mòne ro doü siwe.*

» 9 » 2 v. o. Na *kombi* zijn uitgevallen: *na-pâhu marakani-ku kombi.*

» 14 » 10. Voor *Aka* lees: *Ake.*

» 14 » 14. Voor *mu-èda weya-ku* lees: *mu-èda weya kuḍu.*

» 14 » 21 v. o. De punt na *nggâra na-supu-sa* is in een komma te veranderen.

» 14 » 9 v. o. Voor *nggâ* lees: *nggâhi.*

» 16 » 15. Voor *ḥukûm* lees: *ḥukum.*

» 17 » 4 v. o. Voor *mâpma* lees: *mpâma.*

» 91 » 2 v. o. De komma na *wâli* moet vervallen.

» 92 » 4 v. o. Voor *mortaba(f)* lees: *mortaba(t).*

BIMANEESCHE

SPRAAKKUNST

DOOR

J. C. G. JONKER.

VERHANDELINGEN VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

DEEL XLVIII.

3DE STUK.

BATAVIA | 'S HAGE
LANDSDRUKKERIJ | M. NIJHOFF

1896.

BIMANEESCHE SPRAAKKUNST

DOOR

J. C. G. JONKER.

VOORBERICHT.

De voorbeelden in deze Bimaneesche Spraakkunst zijn (afgezien van die in het gedeelte over het Klankstelsel handelende) bijna uitsluitend aan de Teksten ontleend. Het eerste der cijfers achter de voorbeelden duidt de bladzijde, het tweede den regel aan, waarop die aangehaalde plaatsen in de Teksten voorkomen.

Een Romeinsch cijfer, dat eene enkele maal na een voorbeeld staat, duidt aan dat de plaats genomen is uit het handschrift, waarnaar het met dat cijfer benoemde gedeelte der Teksten is uitgegeven, maar dat het geheel te bedorven was om in de gedrukte Teksten op te nemen. Dikwijls is het in de Aanteekeningen achter de Teksten te vinden. Gewoonlijk heb ik een groot aantal voorbeelden gegeven. Zoo dit nog verontschuldiging behoeft, heb ik slechts te wijzen op de gesteldheid der Teksten, welke òf aan meest zeer corrupte handschriften ontleend zijn, òf door mij, volgens het gehoor, opgeschreven zijn, gelijk dat in de Aanteekeningen vermeld is. Alleen door de overeenstemming in grammaticale behandeling van vele plaatsen uit verschillende deelen der Teksten genomen, kon dus volkomen zekerheid verkregen worden. In een geval als bijv. dat, wat in § 78 behandeld wordt, dient het groot aantal voorbeelden tevens om de volkomen gelijkheid in het gebruik van *waü-ra*, *waü-ḍu* enz. te bewijzen. Ten slotte meende ik ook, door het behandelen van een groot aantal plaatsen, mij van eene vertaling der Teksten in hun geheel te kunnen ontslagen rekenen. Aan het slot der Spraakkunst is voor het gemak eene opgave gegeven der plaatsen, welke en waar zij behandeld zijn.

Het zal wel onnoodig zijn te zeggen, dat de vertaling der voorbeelden dikmaals min of meer gewrongen moest zijn, omdat bij eene meer vrije overzetting het karakteristieke van den zinbouw geheel verloren zou gaan.

Omtrent de transscriptie heb ik, behalve hetgeen in het eerste gedeelte der Spraakkunst daarvan gezegd wordt, alleen nog het volgende op te merken. De samengestelde woorden zijn in den regel niet vormelijk als zoodanig aangeduid. Dit is vooral geschied om redenen van praktischen aard. Door de groote geneigdheid toch, welke het Bimaneesch vertoont voor het samenstellen van verschillende woorden, bijv. het werkwoord met de bijwoorden enz., zou het aantal verbindingsteekens, vooral in de teksten, te groot zijn geworden. Trouwens de Bimanees-zelf duidt in Arabisch schrift eene samenstelling ook niet vormelijk aan.

Sa, in de beteekenis van »één" en waar het de functie van eene praepositie vervult, heb ik geschreven als *sa-*, in tegenstelling van het prefix *sa.* Dus: *sa-mbaa,* één jaar; *sa-pòda-na,* naar waarheid.

Alleen als het woord, waarvoor *sa* in bovengenoemde functiën voorkomt, niet meer in afzonderlijk gebruik is, staat *sa* met het volgende aaneengeschreven, bijv. *sabune.* Zoo ook, als voor *sa* nog het prefix *ma* komt; dus: *masambaa, masapòda-na,* omdat *masa-mbaa* mogelijk aanleiding tot verwarring zou kunnen geven met het woord *masa.* Om dezelfde reden is geschreven: *maraweha* naast *ra-weha; madaraka* naast *da raka.*

Ten slotte zij in herinnering gebracht, dat ik hier te Makassar voor de vergelijking slechts van die talen gebruik kon maken, van welke de hulpmiddelen meer algemeen toegankelijk zijn.

Makassar, 15 Oktober 1896. J. C. G. JONKER.

INHOUDSOPGAVE.

TWEEDE DEEL.

OVER DE AFGELEIDE WOORDEN EN DE HULPWOORDEN.

BLADZ.

Raa of ra.

Waü.

Ndai (*neè*).

Kai.

BLADZ.

Labo.

Weya.

DE IN ONBRUIK GERAAKTE PREFIXEN.

SAMENSTELLING.

Voornaamwoorden.

BLADZ.

Het perfectum.

Substantief-constructie.

INLEIDING.

Het Bimaneesch behoort tot de taalfamilie, welke de Maleisch-Polynesische genoemd wordt. Wanneer men bij de talen dezer familie, welke in den Indischen Archipel gesproken worden, eene Westelijke en eene Oostelijke afdeeling onderscheidt, dan is het Bim. vooral door de plaatsing van de bestanddeelen eener samenstelling en door de genitief — constructie in het algemeen, tot de eerstgenoemde te brengen. Ten opzichte van de grammatica vertoont de taal de bijzonderheid, dat zij na alle achtervoegsels en de meeste voorvoegsels, althans als levende elementen, verloren te hebben, dit verlies gedeeltelijk door nieuwe vormingen hersteld heeft. Ook is op te merken de vorming van het verbum finitum door de persoonelijke voornaamwoorden in verkorten of genitiefvorm voor het woord dat de handeling of toestand aanduidt te voegen ([1]).

Het Bim. wordt gesproken in de rijken van Bima (Mbòdjo) en Dompo en naar gezegd wordt, overal zonder eigenlijk dialectverschil, hoewel er natuurlijk plaatselijke eigenaardigheden in uitspraak en woordgebruik bestaan ([2]). Alleen in Kòlo en Tòlo-Weri verschilt de taal merkelijk van die van het overige gedeelte van het land. Het verschil tusschen het Kòlosch en het Bim. bestaat voornamelijk in den woordenschat, doordien beide voor de meest voorkomende begrippen of zaken meermalen òf geheel andere woorden bezigen (als bijv. *apa*, wat? *sei*, wie? *saapa*, hoeveel? *dika*

([1]) Ook in het Mak. en Bug. komen verbindingen van het voornw. met verbale woorden van intransitieve beteekenis voor, het gebruik dezer verbindingen is echter tot bepaalde gevallen beperkt en in het algemeen kan men zeggen dat daar, waar genoemde talen van deze verbinding gebruik maken, bijv. in zinnen als Mak. *ngapa nu-lampa* (waarom gaat gij?) of Bug. *iya-mi ku-ångka* (daarom slechts ben ik aanwezig) in het Bim. daarentegen een subst. constructie vereischt wordt. Meer overeenkomst bestaat er zoo het werkwoord transitief is, maar ook in dat geval bezigen Mak. en Bug. meermalen de genoemde verbinding, waar het Bim. een subst. constructie eischt, bijv. in uitdrukkingen als Bug. *wanuwa na-onrowi-e* (het land dat hij bewoont), of een Mak. *mate na-lollong djing* (sterven door een geest weggevoerd wordende).

In de schets der Sumbaasche grammatica van J. de Roo van Alderwereld (Tijds. v. Ind. T., L. en Vlk. XXXIV) wordt onder het hoofd Verba opgegeven de zinsnede: *mata ku-laku*, ik ben gegaan, wat overeenstemt met het Bim. taalgebruik (daargelaten dat daar het woord, dat het Perfectum aanduidt, met het verbale woord eene samenstelling vormt), elders treft men evenwel zinnen aan als *njuna laku mesa*, (hij gaat alleen), *njuna mbada taka*, (hij is gekomen). Ook bezit het Sumb. slechts voor den eersten en derden persoon enkelvoud den verkorten vorm van het voornw. De taal van Sawu kent de prefigeering van het pers. voornw. voor een verbaal woord niet. Eigenlijk sluit zich het Bim. in dat opzicht het meest aan bij de talen der Oostelijke afdeeling, al bestaat dit verschil, dat genoemde talen meestal het voornw. in volledigen vorm laten voorafgaan (doch niet altijd, bijv. niet in de taal van Sikka), wat in het Bim. ook wel kan plaats hebben, maar dan gewoonlijk nadruk op het voornw. legt.

([2]) Vgl. N°. 1, III, VIII en X der teksten.

mensch, *bulu*, betel, *pusa*, grond, *kâla*, maan, *rai*, zijn, *nanga*, spreken enz. waarvoor het Bim. bezigt *au, tjoü, sabune, doü, nahi, dana, wura, wâra, nggâhi*), of wel zulke woorden, die in den grond één zijn, doch door verschil in klankverschijnselen ook in vorm verschillen. Ten opzichte van den spraakkunstigen bouw onderscheidt zich het Kòlosch nagenoeg alleen van het Bim. door een ander prefix tot vorming van causatieve werkwoorden, hierbij is evenwel in aanmerking te nemen, dat het niet onmogelijk is, dat sommige grammaticale bijzonderheden door Bim. invloed verdrongen zijn. Overigens is de verwantschap, welke tusschen beide bestaat, zeer nauw; en kan het Kòlosch als een dialect van het Bim. beschouwd worden. De taal van Tòlo-Weri komt volkomen overeen met die van Kòlo ten opzichte der klankverschijnselen en grootendeels ook wat betreft den woordenschat, zij onderscheidt zich daarvan evenwel doordat zij hetzelfde prefix bezigt als het Bim. ter vorming van causatieve werkwoorden, alsmede door de vorming van de finiete vormen van het Perfectum (vgl. § 240) door middel van *kadja* in plaats van *waü*, bijv. T. W. *na-kadja-ti mate*, K. *na-waü-te mate*, Bim. *na-waü-ḍu made*, hij is gestorven ([1]).

Nog is op te merken, dat ook op den woordenschat, vooral waar het minder veelvuldig gebezigde woorden geldt, de invloed van het eigenlijke Bim. zoowel op het Kòlosch als op het Tòlo-Werisch groot is, hetgeen niet te verwonderen is, aangezien beide dialecten door een betrekkelijk gering aantal menschen gesproken worden, die voor hun verkeer met de buitenwereld van het gewone Bim. gebruik moeten maken.

Verschil van taalsoort is noch aan het Bim. noch aan de dialecten bekend. Wel bezigt men verschillende voornaamwoorden, naarmate men meer of minder beleefd spreekt; ook bestaat er een gering aantal van die woorden, welke het best met de Javaansche benaming van krâmâ-inggil te benoemen zijn.

De woordenschat van het Bim. heeft ook den invloed van andere talen ondervonden. In de eerste plaats komt het Mak. in aanmerking, uit welke taal vele woorden in het Bim. zijn opgenomen. In de tweede plaats moet het Maleisch genoemd worden, wat zoowel op Bima als op Dompo, als officieele taal geldt, en waarin de wetten en wat het volk aan geschiedverhalen bezit, geschreven zijn. Van Javaanschen invloed is zoo goed als niets waar te nemen.

De Sanskritsche woorden zijn door eene andere taal heen in het Bim. gekomen. Opmerkelijk is het dat men de *d* in deze woorden gewoonlijk als *ḍ* uitspreekt, bijv. *paḍuka* voor *paduka*, wat wel zal toe te schrijven zijn, aan de uitspraak in de taal waardoor deze woorden in het Bim. gekomen zijn. Evenwel hoort men ook de uitspraak *paduka*. Eveneens weifelt de uitspraak van een woord als het Mak. *daeng*

([1]) Een tweetal teksten in het Kòlosche dialect, waarvan één eene vertaling uit het Bim. is, de andere een oorspronkelijk verhaaltje, vindt men achter de Bim. teksten. Van het Tòlo-Werisch heb ik alleen woordopgaven kunnen verkrijgen. De Bimaneezen zijn zeer geheimzinnig met deze dialecten, waaraan zij een bovennatuurlijken oorsprong toeschrijven en gewoonlijk met den naam van de taal der hemelnymfen bestempelen, zelfs in eene officieele (Maleische) beschrijving van de inhuldiging van den tegenwoordigen Sultan, (bij welke gelegenheid door verschillende hoofden eene aanspraak gehouden wordt, vgl. N°. III der teksten) heet het: *kamudian datang-lah galaran* (dorpshoofd) *Tòlo-Weri jang bĕrkata dĕngan bĕhasa pĕri.* Zijdelings levert dit een bewijs, dat er overigens geen aanmerkelijke dialectverschillen voorkomen.

tusschen *dae* en *ḍae*. Voorts is, gelijk van zelve spreekt, een aantal Arabische woorden opgenomen, welke somtijds de inheemsche aequivalenten zelfs verdrongen hebben. De uitspraak van sommige der meest gewone woorden, als *ahera* (*achirat*), *haba*(*r*) (*chabar*) doet denken dat zij het eerst uit den mond van Makassaren vernomen zijn. Een gering aantal Portugeesche en Hollandsche woorden zijn nog door het Maleisch of Mak. heen, in het Bim. gekomen.

Het Bim. heeft, gelijk bekend is, geen eigenlijke litteratuur. Onder het volk leven verhalen (*mpâma* of *nuntu ro mpâma*) en liedjes (*rawa*) doch deze worden nooit opgeschreven. Er bestaan evenwel kleine geschriften over onderwerpen van meer praktischen aard, als over de godsdienstige verrichtingen, over geneesmiddelen enz., welke door den een of ander, meest voor eigen gebruik, naar Maleische of Mak. origineelen bewerkt zijn ([1]).

De grootste verwantschap vertoont het Bim. met het Sumbaasch (de boven genoemde dialecten niet medegerekend, als ook niet de zoo goed als onbekende taal van Sanggar), zoowel ten opzichte der grammatica, vooral wanneer men de nieuwere vormingen in het Bim. buiten rekening laat, als door de punten van aanraking, welke beide talen ten opzichte van den woordenschat vertoonen. Minder overeenkomst bestaat er met Sawusch, wat den grammaticalen bouw betreft, meer daarentegen ten opzichte van den woordvorm en enkele klankverschijnselen. Moeielijker is de verhouding tot het Manggaraisch te bepalen, zeker is de verwantschap veel minder nauw dan met het Sumbaasch en Sawusch, evenwel bestaan er toch nog meer punten van aanraking dan met eene der overige verwante talen. Op te merken is nog dat het Manggar. vele woorden uit het Bim. overgenomen heeft. Van de overige talen leveren het Mak. en Bug. nog de meeste punten van overeenkomst op; van het Sumbawareesch kan met zekerheid gezegd worden, dat het met het Bim. in geen nauwe verbinding staat, evenwel is van de taal, vooral ten opzichte der grammatica nog te weinig bekend, om te kunnen beslissen of het verder, of minder ver verwijderd is dan het Mak.

([1]) De twee stukken in gebonden stijl, waarvan fragmenten bij de teksten opgenomen zijn onder N°. XI en N°. XII, zijn oorspronkelijk, dat is te zeggen: het zijn geen vertalingen. Beide stukken zijn van denzelfden schrijver en schijnen in hun soort alleen te staan.

EERSTE DEEL.

KLANKSTELSEL.

---

§ 1. De Bimanees geeft bij het schrijven de volgende klanken door teekens weer:
a, â, e, i, o, u.
k, g, ng.
p, f, b, m.
t, d, n.
tj, dj.
l, r.
y, w.
s.
h en de spiritus lenis, welke bij het schrijven met het Latijnsch letterschrift het best onuitgedrukt blijft.

(Door *u* wordt de vocaal aangeduid welke wij *oe* schrijven; vooral in de talen waar dikwijls vocalen op elkander volgen, verdient de schrijfwijze met *u* de voorkeur. De *f* stelt denzelfden klank voor als in het Nederlandsch. De *y* stelt de palatale halfvocaal voor. De door de *g* en door de samengestelde letterteekens *ng, tj* en *dj* uitgedrukte klanken zijn die, welke men bij het schrijven der zustertalen met Latijnsch letterschrift, (althans bij ons) door deze letterteekens pleegt aan te duiden).

Het aantal klanken is evenwel grooter. Vooreerst kunnen ook de vocalen, *e* en *o* lang of kort zijn. Voorts bezit het Bim. twee soorten van *d*, eene meer dentaal, eene meer linguaal, evenwel schijnen beide klanken niet zoover van elkander te staan als in het Javaansch, (ik heb slechts éène *t* gehoord, uitgesproken als in het Makasaarsch ([1]). Voorts kunnen de *g, p, b, t, d, tj, dj* aan het begin van een woord met een nasalen voorslag worden uitgesproken.

([1]) Men houde in het oog dat de opmerkingen omtrent de uitspraak der klanken, voor zooverre de bijzonderheden daarvan door de Bimaneezen zelf bij het schrijven niet duidelijk worden te kennen gegeven, alleen daarop berusten, dat ik meen ze aldus gehoord te hebben. Noodzakelijk moet dit gedeelte der grammaticale behandeling eener taal min of meer gebrekkig blijven, zoo lang de waarnemingen alleen of althans grootendeels van de meerdere of mindere fijnheid van het gehoor afhangen, want gelijk bekend is, is het gehoor, vooral ten opzichte van fijnere onderscheidingen, bij vele personen geen getrouwe maatstaf, hetzij in het algemeen, hetzij bij bepaalde klanken of klankverbindingen. Daarenboven hebben de waarnemingen met het gehoor gedaan, aangenomen dat dit goed is, iets vaags, zoodat men bij de beschrijving daarvan niet veel verder komt dan tot aanduidingen als bijv. de *s*

(In mijne transscriptie stellen *e* en *o* den langen, *è* en *ò* den korten klank voor, daarentegen wordt door *a* de korte klank aangeduid, de lange door *â*, de reden dezer onregelmatigheid is dat de korte klank in de uitspraak zooveel menigvuldiger voorkomt dan de lange. Om zooveel mogelijk omslachtigheid te vermijden, wordt de *â*, *è* en *ò*, eenvoudig door *a*, *e* en *o* aangeduid, waar de uitspraak uit de in de volgende § te geven regels gekend kan worden. De twee *d* klanken worden onderscheiden in *d* en *ḍ*. De zooeven bedoelde letters met nasalen voorslag worden weergegeven met *ngg*, *mp*, *mb*, *nt*, *nd*, *ntj* en *ndj*).

De palatale neusklank of *nj* als afzonderlijke klank ontbreekt in het Bim. en wordt vervangen door de *n*. (De kleur, welke de neusklank voor een *tj*, *dj* of *ḍ* aanneemt vond ik noodeloos nader aan te duiden). Eveneens ontbreekt de klank, die aan de Javaansche *pĕpĕt* beantwoordt en wordt gewoonlijk door *i*, maar naar omstandigheden ook door andere klanken vervangen. Tweeklanken ontbreken eveneens.

§ 2. De *â* klinkt als de *a* in ons *maken*, de *e* als de eerste *e* in *weten*, de *o* als de *o* in *bode*.

De *a* klinkt als de *a* in ons *bad*, de *è* als de *e* in *deftig*, de *ò* als de *o* in lot.

De *a*, *e* en *o* zijn steeds lang in de geaccentueerde voorlaatste lettergreep van twee- of meer lettergrepige woorden, zoo de laatste lettergreep uit een vocaal bestaat, of met een halfklinker aanvangt (ik schrijf dus naar hetgeen in § 1 gezegd is *mpaï*, *mawu* enz. waarmede bedoeld wordt de uitspraak *mpâï*, *mâwu*). Eene uitzondering vindt men bij de *o*.

De *a* is bovendien steeds lang in de slotlettergreep. Dewijl de klemtoon op de voorlaatste lettergreep valt, is de *a* aan het slot uit den aard, iets minder lang; verspringt de klemtoon evenwel naar de laatste lettergreep, vgl. § 5, dan klinkt zij geheel en al gelijk boven gezegd is.

De eenlettergrepige woorden die den *a*-klank bevatten, vervullen meestal een functie in den zin, waardoor zij met minder accent worden uitgesproken dan het woord, waaraan zij voorafgaan of waarop zij volgen. De uitspraak van de *a* in deze woorden is, als in het algemeen in eene slotlettergreep. In een woord echter als *ḍa* (het Noorden) is de *a* bepaald lang. Daarentegen wordt de *a* in de enklitische nadrukwijzers *ḍa*, *ka*, *sa* en *ra*, alsmede in het veeltijds eveneens enklitische bijwoord *mpa* (slechts) bepaald kort uitgesproken. (Ook de lange slot-*a* wordt als regelmatig niet nader aangeduid, ik schrijf dus *awa* enz.; ook heb ik het noodeloos gevonden de korte *a* in de telkens terugkeerende enklitische woordjes aan te duiden).

---

wordt met meer (of minder) sissing uitgesproken dan enz. en dergelijke meer. Nog is een nadeel van de waarnemingen door het gehoor alleen, dat men de resultaten wel mededeelen kan, maar althans voor zooverre de klankverschijnselen eener taal geen middel tot controle oplevert, niet bewijzen kan. Volkomen zekere resultaten zijn eigenlijk eerst te verkrijgen, wanneer het gelukken zal de klanken eener taal te fixeeren, liefst zoodanig dat ook een ander zintuig dan het gehoor den onderlingen afstand kan meten (bijv. door het phonographisch schrift) of wanneer ten minste de mogelijke fouten van het gehoor door een of ander middel tot een minimum terug kunnen gebracht worden, gelijk dit bij de waarneming van andere natuurverschijnselen geschiedt. Ik meende het bovenstaande even in herinnering te moeten brengen, om niet genoodzaakt te zijn herhaaldelijk hetzelfde voorbehoud te maken.

De *a* is altijd kort in de eerste lettergreep van een drielettergrepig woord. Ook in die van tweelettergrepige woorden, zoo het accent op de laatste lettergreep valt, tenzij die alleen uit eene vocaal bestaat. Dientengevolge is de *a* kort in alle voorhechtsels.

De *a* is regelmatig kort in de geaccentueerde voorlaatste lettergreep, indien de laatste met een consonant (uitgezonderd de halfvocalen) aanvangt. Als Hollander is men geneigd, woorden als *mada* (Mal. *mata*), *raka* enz. *madda*, *rakka* enz. te spellen.

Hierop zijn evenwel vele uitzonderingen, wanneer de laatste lettergreep met eene *h, r* of *l* aanvangt, of ook met eene *n* of *m*, of indien het woord begint met een van een nasalen voorslag voorziene consonant. Eenige regel is hieromtrent niet te geven, en ook wordt hetzelfde woord niet overal met eene lange of korte *a* uitgesproken. Terwijl men bijv. op de hoofdplaats *mbani* (Mal. *barani*) zegt, heb ik ook de uitspraak *mbâni* vernomen, en omgekeerd ook *wali*, wederom voor *wâli* op de hoofdplaats. Ook spreken sommigen voor eene *n* of *m*, de *a* meermalen lang uit, zonder dat eene consonant met nasalen voorslag voorafgaat, bijv. *tâni* voor *tani* (zwaar). Er schijnt in dit opzicht veel plaatselijk verschil te zijn; men vergelijke hierbij het verschil in uitspraak van de *a* in een Mal. woord als *makan*, op verschillende plaatsen. De *â* is hier aangegeven volgens de uitspraak op de hoofdplaats. Op te merken is nog, dat de aanvangsconsonanten der aangehechte persoonlijke voornaamwoorden, de *a* aan het slot nooit verkorten.

De *e* steeds kort in een voorlaatste lettergreep wanneer er een neusklank met een consonant volgt, dus in *tjengga, bembe, bendo*. (Overigens wordt de korte *è* overal aangeduid).

In de laatste lettergreep is de *e* gewoonlijk lang, bestaat deze evenwel alleen uit de vocaal *e* en gaat onmiddelijk eene *e* vooraf, dan wordt de eerste steeds lang, de tweede echter kort en nasaal uitgesproken, *mbeè, neè, teè*. De nasale uitspraak blijft, ook wanneer het accent op de slotlettergreep komt te vallen. Kort en nasaal is de *e* ook in het eenlettergrepige *bè* (waar). (Hoewel het strikt genomen niet noodzakelijk is, schrijf ik steeds *mbeè* enz.).

De *o* is eveneens steeds kort in eene voorlaatste lettergreep, indien een neusklank met een consonant volgt, dus in *bonggu, kombi, bonto* enz.

In de laatste lettergreep is de *o* gewoonlijk lang, evenwel zweemt de klank steeds naar *ò* wanneer de voorlaatste lettergreep dezen klank bevat, bijv. in *lòko, nòno, bòro* enz. doch niet zoo de voorlaatste lettergreep door een nasaal gesloten wordt, bijv. in *bonto, nggombo;* verspringt echter de klemtoon naar de laatste lettergreep, dan wordt de vocaal steeds als *o* uitgesproken. Eenlettergrepige woorden, die met *ò* worden uitgesproken, als bijv. *sò,* behouden dezen klank ten allen tijde. Bestaat de slotlettergreep uit eene *o* en gaat onmiddelijk eene *o* vooraf, dan worden beide als *ò* en zeer nasaal uitgesproken. (Ik schrijf *mbòo, ròo* enz.).

De *i* klinkt altijd als onze *ie*, nooit als onze *i*, de *u* als onze *oe*. In de eerste lettergreep van een drielettergrepig woord of in de voorlaatste, zoo die door een neusklank gesloten is, worden zij iets korter uitgesproken, ongeveer als de korte Duitsche *i* of *u*; in open geaccentueerde lettergrepen heb ik deze klanken, zoo als zij bijv. in het Bug. *ìtta* (lang van duur) of het Mak. *butta* (land) voorkomen, nooit vernomen. (Men zie echter de noot bij § 1). Ook aan het slot zijn de *i* en *u* steeds lang. Uitgezonderd is evenwel het woord *tjì* verf, waarin men bepaaldelijk eene korte *i* (evenwel niet onze *i* als in *pit*) uitspreekt.

Wanneer de laatste lettergreep alleen uit een vocaal bestaat, kan deze in de uitspraak met de vocaal van de voorlaatste samenvloeien of wel geheel gescheiden blijven.

Het eerste heeft plaats:

Gewoonlijk bij opeenvolging van:

a en *i*, bijv. *lai, rai* enz.

a en *o*, bijv. *djao, lao,*

a en *u*, bijv. *bau, ndau.*

Zeldzamer bij opeenvolging van:

e en *i*, bijv. *ndei, wei,*

o en *u*, bijv. *bou, fou.*

De verhouding dezer ineengevloeide vocalen tot een eigenlijken tweeklank, is dezelfde als die van *ai* in een Mal. *lain*, of *au* in een Mak. *tau* tot de tweeklanken *ai* (of *ay*) en *au*. Een woord als *lai* blijft dus altijd tweelettergrepig, vooral komt dit uit als het accent naar de slotlettergreep verspringt, (vgl. § 3), *lai-na* bijv. zou men voor het Hollandsch het best transscribeeren met *laiî-* (of *laaiî-*) *na.*

(Wanneer bij de genoemde opeenvolging de slotvocaal afzonderlijk uit te spreken is, wordt dit door een trema aangeduid, bijv. *paï. mpaö, waü, ḍeï, doü*).

Wanneer nu de vocalen bij de uitspraak ineenvloeien, wanneer zij gescheiden blijven, kan niet onder vaste regels gebracht worden. In het algemeen kan men zeggen bij de opvolging van *ai, ao, au,* dat zij ineenvloeien in zulke woorden waar het Maleisch dezelfde uitspraak heeft en het Jav. tot samentrekking overgaat (mits de vocalen niet veranderd zijn) gelijk in het boven genoemde *lai,* dat beantwoordt aan het Mal. *lain,* Jav. *len*; *bau,* (zoenen) Mak. idem, vormelijk het Mal. *bau* of wel waar de beide vocalen een oorspronkelijken tweeklank vervangen, als in *djao,* dat beantwoordt aan de laatste lettergreep van het Mal. *hidjau.*

Daarentegen beantwoordt *paï* aan het woord dat de Maleiers *pahit* schrijven en in het Jav. ook niet samengetrokken wordt. Er zijn evenwel ook uitzonderingen op, vgl. § 19. Gewoonlijk heeft er voorts ineenvloeiïng plaats als er eene consonant uitgevallen is. bijv. *rai* = Mal. *lari, lao* = Jav. *laku, ndau* = Mal. *djarum,* men vergelijke het Jav. *dom,* enz. Evenwel is ook in *mpaö* = Bug.

paro, Mal. *parau* eene consonant uitgevallen, hoogstwaarschijnlijk ook in *waü* (in de beteekenis van eerst, voorheen).

Van de ineenvloeiïng van de *e* en *i*, als ook van de *o* en *u*, kan ik volstrekt geen zekeren regel stellen, aangezien mij van een te klein aantal der zoo uitgesproken woorden, de verwanten in andere talen met voldoende zekerheid bekend zijn. Het boven aangehaalde *ndei* is ontstaan uit *ndai*, ook kan *wei*, echtgenoote, vrouw, uit *wai* ontstaan zijn, vgl. Kòlosch *pawai*, vrouw, vrouwelijk (in het algemeen), Sumba. *bai*, vrouwelijk van dieren, als ook het Bim. *wai*, grootmoeder, oude vrouw, en *siwe*, vrouw = Toumpak. *siwej*, wijfje van dieren. Eenige onzekerheid veroorzaakt evenwel het Kòlosche *kalawoi*, tot echtgenoot nemen, vergeleken met Sawusch *mobĕni* (vgl. § 30). In het Sumbaasch schijnt ook enkele malen dezelfde ineenvloeiïng voor te komen, althans men vindt bij de Roo van Alderwerelt de woorden *lej*, *rej* en *sej* waarin de *ej* wel de bovengenoemde uitspraak moet voorstellen. *Lej*, echtgenoot, moet beantwoorden aan een Mal. *laki*; *sej*, opstijgen, bestijgen, aan het Bul. *sake*, *sumake*, een paard bestijgen, Bug. *sai*, paardrijden. Bij *rej*, waarvan als beteekenis *keladi*, opgegeven wordt, vergelijke men het Bim. *hei*, waarmede evenwel de slingerplant bedoeld wordt, die in het Mak. *lálatang kaleleng* (klimbrandnetel) en in het Jav. *rawe* genoemd wordt, hoogstwaarschijnlijk zijn *rawe*, *rej* en *hei* (vgl. § 19, 28) vormelijk één. Het schijnt dus wel of bedoelde uitspraak zoowel in het Bim. als in het Sumba. alleen voorkomt waar de klinkeropvolging *ei* uit *ai* ontstaan is. Evenwel heeft dit niet steeds plaats, in *deï* bijv. beantwoordende aan het Mal. *dalam*, is de *e* evenzeer uit *a* ontstaan. Bij die woorden, waar de ineenvloeiende uitspraak gevonden wordt, zal wel eerst de medeklinker uitgevallen zijn, voor de *a* tot *e* werd, zeker is dit met *ndei* voor *ndai* het geval (vgl. § 114. Aanm.).

Omtrent de opeenvolging van *o* en *u* is ten eerste op te merken, dat in woorden waar de *o* uit *a* ontstaan is, de vocalen steeds gescheiden uitgesproken worden, bijv. in *doü*, dat beantwoordt aan het Mak. *tau*. De ineenvloeiende uitspraak vindt men bij *bou*, nieuw, dit behoeft niet juist volkomen aan het Mal. *baru* of *baharu* te beantwoorden (zoodat na het uitvallen der *r* de vocalen *a* en *u* op elkander volgen) maar kan ook beantwoorden aan het Bul. *wĕru*, wat zeer waarschijnlijk is, daar ook het Manggar. *wĕru* heeft en het Sawu. *wiyu*, *wiu*, als ook het Sumba. *bidi* (voor *bidu*) op dien vorm wijzen. Vgl. ook de uitspraak van *bou* in de Bareë-taal (zie de grammaticale schets van de Bareë-taal door A[lb.] C. Kruijt. Bijdr. t. d. T. L. en Vlk. vijfde vlgr. dl. VIII.

In *fou* (najagen) moet uitstooting van de *r* plaats gehad hebben, aangezien het woord beantwoordt aan het Bat. *buro*, Tag. *bugau*, Mal. *buru*.

Er zijn mij nog slechts twee andere woorden bekend, die de bedoelde uitspraak van de *o*, *u* vertoonen, namelijk *kou*, recht, recht van aard, en *ou*, roepen, ontbieden. In Kern's vergelijkende woordenlijst van het Fidji treft

men aan *donu*, recht, rechtstreeks, wat gelijkgesteld wordt met Iban. *tunung*, juiste richting, *matunung*, recht. Nu zou *tunung* in het Bim. *tonu* of *donu* (vgl. § 10 en 13) kunnen worden, of ook wel *konu*, (vgl. § 25) en ook het uitvallen van consonanten, zoo wel aan het begin als in het midden van een woord, komt meermalen voor. *Ou* zou kunnen beantwoorden aan een Jav. *uwuh*, schreeuwen, roepen, vgl. ook Bim. *kanggio*, jammeren, jammerend roepen en Mak. *kiyô*, roepen, ontbieden. De gelijkstelling der woorden is evenwel te onzeker om daaruit een bepaalde conclusie te trekken.

Andere vocalen worden bij opvolging steeds afzonderlijk uitgesproken: *mpaa*, *nae*, *rii*, *oi*, *tampuu* enz. moeten dus steeds als *mpaä*, *naë*, *riï*, *oï*, *tampuü* enz. uitgesproken worden. Nooit heeft er ook ineenvloeiïng plaats van eene vocaal in de lettergreep voorafgaande aan de geaccentueerde, met de vocaal in de geaccentueerde lettergreep.

Derhalve blijft de *a* in een voorhechtsel, hetzij dit nog levende beteekenis heeft of niet, steeds in de uitspraak afzonderlijk (ik schrijf dus *kaulu*, *maulu*, *kaua*, *taua*).

De medeklinkers worden uitgesproken als in de verwante talen, op te merken is slechts dat de *h* altijd duidelijk hoorbaar is, als ook het in § 1 gezegde.

Alleen de *b* heeft iets eigenaardigs, doordien men bij het vormen van dien klank den mond zet alsof men *mb* wilde uitspreken. Spreekt een Bimanees Maleisch, dan kan hij de gewone *b* zeer goed vormen, in Bim. woorden heb ik evenwel steeds de genoemde *b* gehoord (zie de noot bij § 1).

§ 3. De klemtoon valt regelmatig op de voorlaatste lettergreep, zeer zelden op de laatste. (Door eene schrijfwijze als *tjaû* wordt het accent op de laatste lettergreep aangeduid).

Woorden, die in de taal waaruit zij overgenomen zijn, tweelettergrepig zijn, maar in het Bim. drielettergrepig moeten worden, behouden gewoonlijk hun accent, zoo hebben bijv. *putiri* Mal. Skr. *putri*, *mantari* Mal. Skr. *mantri*, *kòròma* Mal. Arb. *kurma*, *sapatu* Mal. Arb. *sĕptu*, den klemtoon op de eerste lettergreep. Het spreekt van zelve dat er bij hen, die zich niet bewust zijn, dat deze of dergelijke woorden overgenomen zijn, eene neiging bestaat om ook hier het accent op de gewone wijze te leggen. Zoo wordt *kòroma* ook wel met den klemtoon op de voorlaatste lettergreep uitgesproken, steeds spreekt men op die wijze *taraku* (buks) uit, ofschoon het woord uit het Maleisch (*tĕrkul*) overgenomen moet zijn.

Bij woorden welke door middel van een voorhechtsel afgeleid zijn, valt de klemtoon steeds op het grondwoord. Bij de overigens zeldzame afleidingen van éénlettergrepige grondwoorden valt dus de klemtoon steeds op de laatste lettergreep, bijv. *kambè*, blaten, van *mbè*, het geluid dat eene geit maakt.

De klemtoon wordt steeds op de laatste lettergreep gebracht:

1. Door aanhechting van een der persoonlijke voornaamwoorden in verkorten vorm. vgl. § 210.

2. Bij substantieven, indien zij in den vocatief staan, al of niet voorzien van het aanhechtsel *e*. Het woord *kodo-e*, dat thans de waarde van een tusschenwerpsel heeft, maar oorspronkelijk een subst. in den vocatief moet zijn, wordt dikwijls als *kodo-ê* uitgesproken.

3. Somwijlen door aanhechting der nadrukswijzers, vgl. § 269.

Bij verspringing van den klemtoon wordt de klinker in de eerste lettergreep, waarop hij van nature rust, wel is waar eenigszins verdofd, doch nooit zoodanig dat bijv. een lange *a* tot korte *a* wordt, (ik schrijf dus ook dan *ngâra-na* (zijn naam) enz.).

§ 4. Bij het schrijven zijner taal maakt de Bimanees gewoonlijk gebruik van het Arabische letterschrift, zooals dit voor het Maleisch gewijzigd is. Zeldzamer bezigt hij het Makassaarsche schrift.

([1]) Dit laatste kan nog op verschillende wijzen geschieden. Soms bezigt men het Mak. schrift onveranderd, zoodat bijv. uit het verband te zien is of met de letter *pa* eene *p* dan wel eene *f* bedoeld is. Soms ook worden er verschillende veranderingen in gebracht en geeft men de *f* aan door een van de *p* afgeleid teeken; ook bezigt men voor de *h* wel het teeken dat in het Mak. de *y* aanduidt, terwijl deze laatste dan door het teeken ╳ wordt voorgesteld. Een neusklank in een woord als ook de nasale voorslag wordt soms aangeduid door een extra-streepje bij de letters te voegen (nam. bij de *p*, *t* en *b* van de overige letters waaraan een nasaal kan staan, heb ik een dergelijk gevarieerden vorm nooit ontmoet) of wel, men schrijft de nasaal voluit en plaatst daarboven het teeken, waardoor in het Bug. de *å*-klank wordt aangeduid (de *åtjå*), maar hier den rol van de *djezma* in het Arabische schrift vervult. Evenwel is het aanduiden der neusklanken uiterst zeldzaam. De samengestelde letterteekens, waarvan de Buginees zich soms bedient, schijnen op Bima niet gebruikelijk te zijn. Op te merken is nog, dat de genoemde veranderingen van het Mak. schrift, niet altijd te zamen behoeven te gaan.

Bij het gebruik van het Arabisch letterschrift, worden steeds de klinkerteekens gebruikt. Vrij geregeld schrijft men de *a* lang op het einde van een woord, dus (wat de slotlettergreep betreft): *anâ*, kind, *amâ*, vader, *òhâ*, gekookte rijst enz.; steeds kort in de lettergreep voor die, waarop de klemtoon valt, in een door een neusklank gesloten lettergreep, alsmede bij de in § 1. genoemde eenlettergrepige woorden. Zeer onregelmatig is men daarentegen bij het schrijven van de korte *a* in de voorlaatste lettergreep, als die open is en er de klemtoon op valt. Door invloed van de Maleische spelling is men geneigd de *a* dan steeds lang te schrijven, maar dewijl de uitspraak daartegen strijdt, spelt men zonder eenigen regel, hetzelfde woord nu eens met de korte, dan met de lange *a*. Herkent de Bimanees in het woord uit zijne taal een, dat ook in het Mal. gebruikelijk is, dan richt hij zich meestal geheel naar de

([1]) Van het door Raffles het eerst vermelde oude Bimaneesche schrift heb ik nooit iets te zien kunnen krijgen, ook heet elk overblijfsel er van verloren te zijn geraakt. Evenwel spreekt men er van als van eene bekende zaak.

Maleische spelling, bijv. *mada* (oog) zal hij bijna altijd *mâda* schrijven, *dana* (het Mal. *tanah*) vond ik in hetzelfde geschrift gespeld als *danâ, dânâ* en zelfs als *dânah*. Het veel voorkomende *wâli* wordt gewoonlijk met korte *a* geschreven, ook ter hoofdplaatse (vgl. § 2) wat wel uit de gedeeltelijke onverbindbaarheid van de *Wau* en *Alif* zal te verklaren zijn. De *e* of *è* wordt gewoonlijk in elke lettergreep, open of gesloten, onafhankelijk van het accent, aangeduid door het teeken van den tweeklank *ai*, de *o* en *ò* door dat van den tweeklank *au*, sommigen stellen echter deze klanken in eene door een nasaal gesloten lettergreep, of in de lettergreep voor die, waarop het accent valt, respectievelijk door de Kesra of de Dlamma voor. De *i* en *u* worden kort geschreven in de lettergreep voor die, welke den klemtoon heeft. Soms ook in eene, door eene nasaal gesloten, geaccentueerde lettergreep; overigens steeds lang, ook bij de enklitische nadrukwijzers. De neusklank in een woord wordt natuurlijk bij gebruik van het Arb. schrift steeds geschreven, de nasale voorslagen evenwel zeer zelden. In het begin van een geschrift worden zij gewoonlijk vrij nauwkeurig aangeduid, maar na de eerste regels worden zij niet meer geschreven.

WOORDVORM EN KLANKVERSCHIJNSELEN.

§ 5. De meeste woorden, welke thans als grondwoorden te beschouwen zijn, zijn evenals in de verwante talen, tweelettergrepig. Nochthans is het aantal drielettergrepige woorden verre van onaanzienlijk, deze bevatten evenwel meestal een thans in onbruik geraakt afleidingselement.

Van overgenomen woorden, die oorspronkelijk drielettergrepig zijn, wordt soms de eerste lettergreep weggeworpen, bijv. *ntjuna*, witte uien, Mal. Skr. *lasuna, mpâma* verhaal van het Mal. Skr. *upama* (*umpama*), *rowa*, feesten van de afgestorvenen, Mal. Arb. *aruwah*. Ook niet overgenomen woorden hebben soms een tweelettergrepigen vorm waar zij in de verwante (althans de Westelijke) talen dikwijls of steeds drielettergrepig zijn, bijv. *wuu*, jaloersch, Mal. *tjĕmburu* enz., daartegenover echter staat dat er zeer vele woorden in het Bim. door een voorvoegsel drielettergrepig zijn geworden, welke dit elders niet zijn, als *kaua*, ader, Mal. *urat, lampifi*, vormelijk Mal. *pipi*, enz.

In de eerste lettergreep van een drielettergrepig woord bezigt het Bim. bij voorkeur de klinker *a*. soms ook *i*, zeer zeldzaam zijn de voorbeelden waar een andere klinker gebezigd wordt, (uitgezonderd zijn natuurlijk de overgenomen woorden, die om een of andere reden onveranderd zijn gebleven) voorbeelden zijn: *kurewe*, Jav. *tjèrewet, tureli*, zekere titel. Bevat zulk eene eerste lettergreep oorspronkelijk een anderen klinker, dan wordt deze gewoonlijk in *a* veranderd.

Woorden van vier lettergrepen, die als grondwoorden beschouwd worden, worden eenigszins als twee woorden uitgesproken, zoodanig dat het hoofdaccent

op de voorlaatste, maar een nevenaccent op de eerste lettergreep valt. Daarom kan de klinker in zulk een eerste lettergreep ook lang zijn. Zie voorts § 7. Dergelijke woorden zijn gewoonlijk ontstaan uit samenkoppeling van twee tweelettergrepige woorden of door herhaling met veranderde klinkers, of wel bevatten zij een tweelettergrepig prefix Ontstaat zulk een woord door afleiding met een nog bestaand prefix uit een drielettergrepig grondwoord, dan wordt het als één woord uitgesproken. Vijflettergrepige woorden, als bijv. *sambara-mbura* bevatten steeds duidelijk een in onbruik geraakt prefix, zij hebben dus steeds het hoofdaccent op de voorlaatste, en een nevenaccent op de tweedelettergreep.

Eenlettergrepige woorden zijn weinig talrijk, de partikels bestaan evenwel dikwijls uit eene lettergreep. Een enkele maal wordt een woord, dat in de verwante talen éénlettergrepig is, in het Bim. tweelettergrepig gemaakt door de vocaal die het bevat, nog eens te herhalen, zoo *masa,* namelijk gelijk Mal. *mas, taa* voor *tala* = Jav *tal,* waarschijnlijk is in *sampuru,* in beteekenis het Mal. *sĕmbur,* om een of andere reden de eindconsonant op deze wijze gespaard gebleven. Op te merken is, dat deze woorden (de eenige mij bekende waar deze sluitende medeklinkers op deze wijze zijn bewaard gebleven, zie ook de volgende §) oorspronkelijk op *l, r* of *s* eindigden, wat aan het Makassaarsch herinnert, dat deze sluitende medeklinkers regelmatig door een vocalen naslag spaart. In het Bim. evenwel wordt deze vocaal aan het einde op gewone wijze uitgesproken. Woorden, die behalve in eenlettergrepigen, nog in tweelettergrepigen vorm voorkomen door voorvoeging van eene vocaal als bijv. het Mal. *ĕmas* naast *mas,* zijn mij in het Bim. niet bekend ([1]). Wel plaatst de taal meermalen eene *a* voor drielettergrepige woorden, welke met eene *d, dj* of *r* beginnen en wier eerste lettergreep de vocaal *u* bevat, zoo *aduniya* naast *duniya* (Arb. *dunya*); *aduriya* naast *duriya* (Mal. *duriyan*), *adjumaà* naast *djumaà* (Arb. *djumaat*), *arupiya* naast *rupiya, arubana* = Mal. *rĕbana.* De vocale voorslag dient hier tot sparing van de *u,* welke men, gelijk boven gezegd is, geneigd is in *a* of *i* te veranderen.

§ 6. Het Bim. duldt geen medeklinkers aan het eind van een woord. In het algemeen wordt ook de sluitmedeklinker van overgenomen woorden in den uitspraak afgeworpen; men pleegt haar echter wel te schrijven, wanneer men ten minste met den eigenlijken vorm van het woord bekend is De Bimanees kan evenwel een sluitenden medeklinker zeer goed uitspreken, dientengevolge blijft bij sommigen, meer ontwikkelden, de medeklinker ook wel in de uitspraak bewaard. Bij enkele aan het Arabisch ontleende woorden, welke op eene *l* eindigen is dit, althans ter hoofdplaatse, vrij algemeen het geval, zoo zegt men meestal *asal* (Arb. *açal*), daarentegen pleegt men een woord als *kapal, kapa* uit te spreken. Op te merken is de verbastering *hadjal* uit het Arb. *hadjat.* Achter enkele woorden waarvan men den sluitmedeklinker om een of andere

([1]) Mogelijk bevat een woord als *eli,* geluid (vgl. Jav. *ling* en Sawu. *li*; Sikka. *liing*) oorspronkelijk zulk een vocalen voorslag, welke thans echter onafscheidelijk met het volgende verbonden is.

reden wil sparen, wordt somtijds eene *a* (als vertegenwoordigster van de *pĕpĕt*) geplaatst, bijv. *malama* (in *malama djumaa*, Mal. *malam djumaat*), *kadju manisa*, (Mal *kayu manis*). Natuurlijk blijft bij zulke woorden het oorspronkelijk accent bewaard. Men vergelijke hierbij een vorm als het Bug. *passalĕ* of *passalĕng* van het Arb. *façal*. Een vorm als *hamisi* van het Arb. *chamîsj* is waarschijnlijk uit het Mak. ontleend.

Op te merken is nog, dat de Bimanees bij het spreken van de genitiefvormen der persoonelijke voornw. *ku, mu, na* en *ta* als aanhechtsels, alsmede van de enklitische nadrukwijzers *ra* en *sa* of *si*, zeer dikwijls de vocaal weglaat, zoodat bijv. *ruma-ku* (*-mu, -na, -ta*), mijn (uw, zijn, onze enz. heer) wordt tot *ruma-k* (*ruma-m, ruma-n, ruma-t*), *ede-ra* vormelijk Mal. *itu-lah* tot *ede-r, na-èda-sa* (of *-si*) (indien hij ziet) tot *na-èda-s*. Ook van *ra* voor *ro* (en) in samenstellingen wordt dikwijls de vocaal weggelaten: *ina-r ama* voor *ina ra ama*, moeder en vader, ouders, *ede-r pehe* voor *ede-ra-pehe*, onderrichten. De vocaal aan het einde der woorden wordt ook in deze gevallen, lang uitgesproken.

Van één niet ontleend woord is de sluitmedeklinker bewaard gebleven, dewijl het alleen voorzien van het aanhechtsel *e* (vgl. § 189), in den vocatief gebruikelijk is nam. *kaman-e*, (uitgesproken met het accent op *e*) makkers! (waarschijnlijk = Mal. *tĕman* vgl. § 25). Tegenwoordig wordt de *e* ook wel weggelaten, maar dan wordt het woord met het accent op de laatste lettergreep uitgesproken alsof de sluitende *n* eene verkorting was van den genitief van het pers. voornw. derde pers. *na*.

Aan de uitspraak der eindvocalen is thans in het algemeen niet meer te hooren of het woord oorspronkelijk door een medeklinker gesloten werd of niet, vgl. § 2, uitgezonderd zijn evenwel de eenlettergrepige woorden, die niet tot de partikels behooren en met korte vocaal uitgesproken worden, als *pà*, pachter, uit het Mal. *pak*, Holl. pacht, *tji* Mal. Chin. *tjet*, verf, *nò* Sumba. *mong*, Mal. *gong* enz. waarin de uitspraak der vocaal op een weggevallen consonant wijst.

Als sluiters van eene lettergreep in een woord kunnen ook de neusklanken voorkomen, zoo de volgende lettergreep met eene verwante consonant begint. Op te merken is dat, wanneer de twee laatste lettergrepen van een drielettergrepig woord, waarvan de eerste lettergreep door een neusklank gesloten is, herhaald worden (vgl. § 173), de bedoelde neusklank mede herhaald wordt. Zoo luidt de herhaling van *kantjowa* (kuil) *kantjowa-ntjowa*, van *tambari* (zich omwenden), *tambari-mbari* enz. De neusklank aan het begin van de herhaalde lettergrepen heeft geen invloed op de uitspraak van den eindklinker van het grondwoord. Hieruit schijnt veel opgemaakt te kunnen worden, dat voor het gevoel der Bim. zulk eene uitsluitende neusklank meer behoort bij den volgenden medeklinker. Op de uitspraak heeft dit echter, behalve bij de herhaling, geen invloed, vgl. § 2. Andere medeklinkers duldt het Bim. aan het einde van eene lettergreep in een woord niet. Wordt in een ontleend woord zulk eene lettergreep door een medeklinker gesloten, dan wordt deze gespaard door naslag van den klinker

der lettergreep zoo de sluitende medeklinker eene *l*, *r* of *s* is, bijv. *soroga*, Mal. Skr. *sorga*, *samporona* Mal. Skr. *sampurna*, *èsene*, Arb. *itsnain*, *èsetiya*, verbastering van het Arb. *ichtiyar*, vgl. Jav. *istiyar* enz., in andere gevallen door achtervoeging van eene *a*, bijv. *sikasa*, Mal. Skr. *siksa*, *mantari*, Mal. Skr. *mantri*, *kumakuma*, Mal. Skr. *kumkuma*, terwijl hier ook bij te brengen zijn vormen als *wakatu*, Arb. *waqtu*, *sapatu* Mal. Arb. *sĕptu*, *ranggasasa*, (vgl. § 26.) Mal. Skr. *raksasa* enz. Zeldzaam verdwijnt de oorspronkelijke eindmedeklinker, als bijv. in *parèsa*, Mal. Skr. *pariksa*, welk woord mogelijk aan het Makassaarsch ontleend is. Daarentegen wordt in de woorden *paraèsa* naast *parèsa* en *koroa*, Arb. *qorân*, de vocaal van de eerste lettergreep nageslagen alsof de *r* hier als sluitconsonant fungeerde.

Eene andere uitzondering kan daardoor ontstaan dat het oorspronkelijke woordaccent verandert en op de voorlaatste lettergreep gebracht wordt, bijv. in *bareka*, Arb. *barqat*, *fitena*, Arb. *fitnah*, welke woorden behandeld zijn alsof er oorspronkelijk een *pĕpĕt* tusschen beide consonanten was, vgl. § 8.

Voor eene *y* volgende op eene andere consonant, wordt steeds eene *i* gevoegd, dus *duniya*, uit het Arb. *dunya*, *manusiya*, bij welke woorden het accent steeds op de voorlaatste lettergreep, dus op de *i* geplaatst wordt.

Bij den woordvorm is nog te vermelden, het groot aantal woorden welke met een nasalen voorslag beginnen, vgl. § 1. Uit § 154 zal blijken dat bij verreweg de meeste woorden de nasale voorslag grammaticale beteekenis heeft of (wat het meest voorkomt) heeft gehad. Er komen evenwel woorden voor, waarbij aan den voorslag onmogelijk eene andere dan phonetische waarde is toe te kennen, bijv. *nggusi* = Mal. *gutji*, *ngguntu* = Mal. *gĕntung*, enz., vgl. nog *ngamo* (voor *nggamo*) = Mal. *gamoh*. Voor de gevallen dat de nasale voorslag grammaticale beteekenis heeft gehad is het te bewijzen dat hij vroeger ook bij woorden moet voorgekomen zijn, waar hij thans ontbreekt, vgl. § 154. Bij de klankverschijnselen is in het oog te houden dat dit wegvallen van den nasalen voorslag ook kan hebben plaats gevonden bij zulke woorden, waarin hij phonetische waarde had. Een vorm als *kiyu* (haai), Mal. *hiyau* enz. zal wel waarschijnlijk te verklaren zijn uit een ouder *ngkiyu* of *nggiyu* (vgl. § 19. en Fidji *ngkio*). Het onstaan van zulk een nasalen voorslag zal wel in de meeste gevallen daardoor te verklaren zijn, dat de woorden, waarbij hij voorkomt, oorspronkelijk van een of ander prefix door een neusklank gesloten, voorzien waren en later, het prefix afgevallen, de neusklank echter gebleven is. In § 5 is er reeds opgewezen dat het Bim. en de naastverwante talen dikwijls een prefix vertoonen waar dit in de Westelijke zustertalen ontbreekt. Bij de woorden die thans nog zulk een prefix bezitten, blijkt dat er zeer dikwijls eene neiging bestaat, het door een neusklank te sluiten; men vergelijke het Hoofdstuk over de in onbruik geraakte voorvoegsels.

KLANKVERSCHIJNSELEN.

§ 7. De *a* beantwoordt in den regel aan eene algemeene Mal. Pol. *a*, hetzij deze dan lang of kort uitgesproken wordt (vgl. § 2), de *â* komt in den regel overeen met eene Mal. Pol. lang uitgesprokene *a*. Betrekkelijk zeldzaam gaat eene oorspronkelijke *a* (of *â*) in het Bim. in een anderen klinker over, zoo dit het geval is, verandert zij meestentijds in de *o* (zie § 10). Voorb. *ada* (slaaf) Mak. *ata*, *ama* (vader) Bug. idem, *ana* (kind) Mal. *anak*, *dana* (grond) Mal. *tanah*, *lampa* (gaan) Jav. *lampah*, *ndadi* (worden, gelukken), Mal. *djadi*, *nangi* (weenen) Mal. *tangis*, *mĕnangis*; *aru* (stamper) Mal. *alu*, *ndano* (stilstaand water) Daj. *danau*, *mbuda* (blind) Mal. *buta*, *wura* (maan) Mal. *bulan*, *èda* (zien) Bug. *ita*, *oma* (droog rijstveld) Mal. *huma*, *ina* (moeder) Bug. idem, enz. *Âra* (bosch) Jav. *alas*, *ntjâra* (verkeerd) Mal. *salah*, *awa* (beneden) Mal. *bawah*, *fâre* (rijst) Mal. *padi*, *fai* (rog) Mal. *pari*, *âri* (jongere broeder) Jav. *ari*, *mbâru* (weduwe) Mal. *balu*, enz.

In de eerste lettergreep van een drielettergrepig woord kan de *a* in plaats van elke andere vocaal komen. Voorb. *pasaka* (erfstuk) Mal. *pusaka*, *salepe* (buikband) Mak. *sulepe* (sjerp), *sadeka* (aalmoes) Mal. Arb. *sidĕkah*, *kaḍeï* voor *keḍeï* verkorting van *akeḍeï* (hier), *karowa* (of *karoa*) uit *korowa*) (de qorân), *alowa* = *olowa*, het Mak. *olowang* (voorsteven). De prefixen bevatten allen de vocaal *a*. Het is moeielijk uit te maken of de *a* hier voor een pĕpĕt staat, gelijk bijv. het Jav. en Mal. hebben, dan wel, of de *a*, die hier stellig oorspronkelijker is, is bewaard gebleven.

De *a* kan voorts in de eindlettergreep van een woord eene oorspronkelijke pĕpĕt vervangen, indien ook de voorgaande geaccentueerde lettergreep deze vocaal oorspronkelijk bevatte, welke dan in het Bim. tot *i* of *e* wordt, bijv. *ringa* (hooren) Oud. Jav. *rĕngö*, Jav. *rungu*, Mal. *dĕngar*; *mpinga* (doof) Tumpak. *wĕngĕl*, Bal. *bongol*; *hela* (tusschenruimte) Mal. *hĕlat*, Jav. *ĕlĕt*; *mpesa* (ledig) Bul. *pĕsĕl*. Dikwijls wordt evenwel de oorspronkelijke pĕpĕt in de slotlettergreep ook door eene *i* of *e* vervangen (zie § 8 en 9).

In *baba* (omwinden) Mal. *bĕbat*, Jav. *bĕbĕd*, Mak. *bábá* is de *ĕ* in beide lettergrepen door eene *a* vervangen. Nog komt de *a* weleens in plaats van de pĕpĕt in eene slotlettergreep zoo de voorgaande eene *a* bevat, bijv. *dâra* (hongerig) Manggar. *darĕm*, waarschijnlijk hetzelfde woord als Bul. *arĕm*, *wata* (foudraal), O. Bug. *watĕ*. In dit geval is echter *i* meer in zwang.

Ook in de geaccentueerde lettergreep kan de *a* voor eene oorspronkelijke pĕpĕt staan, zoo de slotlettergreep eene *a* bevat: *rafa* (betelpruim) Mal. *sĕpah* (zie § 22); *raba* (omheining) Bug. *råbang*; *sana* (rustig) Mal. *sĕnang*, Mak. *sannang*; *kala* (rood) Bug. *tjåla*; *ntanda* (aanzien) Kòlo. *tonda*, vgl. Daj. *tendjang*; *santjamba*, *ntjamba* (verspreid) Jav. *sĕbar*; zoo de laatste lettergreep eene *a* bevat, wordt anders de pĕpĕt gewoonlijk door eene *e* weergegeven. Zeldzamer treft men de *a* voor de *pĕpĕt* aan, zoo de laatste lettergreep eene andere vocaal

dan *a* bevat. Een voorbeeld levert *nggange* (wreed, boos) Mal. *bĕngis*, O Jav. *wĕngis* (toornig), Daj. *bangibangis* en *rangirangis* vgl. § 21. Een ander voorbeeld is *raso* (schoon, rein) Daj. *rasih*, Mal. *bĕresih*, (zie bij § 10 en 11). Mogelijk beantwoordt voorts *hambu* (uitschudden) aan een Jav. *kĕbut*, *ngĕbut*. Het behoeft wel geen betoog dat het steeds verdwijnen van de eindconsonanten in het Bim., gepaard aan de dikwijls groote veranderingen, die de oorspronkelijke consonanten en ook meermalen de oorspronkelijke vocalen van een woord ondergaan, de vergelijking met de zustertalen, in vele gevallen, zeer onzeker maken.

Ten slotte merke men de klinkeropvolging op in de volgende woorden:

mbai (bedroven, rot), Jav. *wuk*, O. Jav. *wûk*, (voor * *wuuk*).

mbari (dronken) Jav. *wuru*.

(Over den nasalen voorslag bij deze woorden zie men § 154, eene *w* moet na den nasaal in *b* veranderen, (zie § 17). De consonant, die in het Jav. *wuk* verdwenen is (vgl. Brandes, Bijdrage tot de vergelijkende klanken der Westersche Afdeeling van de Mal. Pol. taalfamilie) verdwijnt ook als regel in het Bim. terwijl in deze taal de vocalen niet plegen samengetrokken te worden (vgl. § 20). Met dezelfde vocalen zouden dus een Jav. *wuk* en *wuru* in het Bim. den vorm * *mbuu* en * *mburu* hebben). *Tjaü* (kam), Sumba *sai* (zie § 15 en 20), Bul. *susurur*, Bis. *sulud*, Ibn. *tugúd*. In dit woord heeft het Bim. *a—u*, het Sumba. wederom *a—i*, tegenover eene *u—u* elders.

Bij dit woord vertoont ook het Bol Mong. dezelfde klankafwisseling, het luidt namelijk in die taal *totaid* (voor * *sosair*, de *t* voor *s*, als bijv. in *totoput* (blaasroer) Bul. *sĕput*, de *d* voor *r* als in *moatod* (begeleiden). Ponos. *moator*, Jav. *atĕr*. In verband met elkander beschouwd kan de gelijkstelling dezer woorden, gelijk boven geschied is, wel als zeker beschouwd worden.

Tegenover eene *u—u* elders kan ook nog de vocaalopvolging voorkomen, welke bijv. aangetroffen wordt in het Bal. *suwah* (kam) = Bul. *susurur* enz. Een voorbeeld daarvan in het Bim. is:

Kabuha (*buha* met prefix *ka* vgl. § 150), bedorven, rot, maar speciaal van een ei. De *h* staat in dit woord voor eene *r* of *s* (zie § 19). Wat de behandeling van de aanvangsconsonant van de laatste lettergreep betreft, staat *kabuha* tot het boven besproken *mbai* als het Jav. *buruk* of *bosok* tot *wuk*.

Minder zeker is de volgende gelijkstelling: *ura* (inschenken), waarnaast *owa* (gieten van metalen), Bul. *tuas*, Tonsaw. en Ponos. *tigis*, Mak. *tiri*. In het Bul. *tuas* meen ik dezelfde klankafwisseling tegenover *i—i* te zien, als bijv. in het Bal. *suwah* tegenover Bul. *susurur*. (De regelmatige vorm van het woord in het Bul *tihis* heeft de beteekenis van droppel). Men merke hierbij op dat *u* en *i* ook in andere gevallen menigmaal verwisseld worden; het Bim heeft meermalen *i—i* tegenover *u—u* elders; het genoemde Bal. *suwah* kan, behalve met het Bul. *susurur*, ook met het Mal. *sisir* vergeleken worden. Met zekerheid zou men de boven opgesomde woorden gelijk kunnen stellen, als het te bewijzen was, dat *ura* uit * *tura* was ontstaan, de *r* aanvangsconsonant van de laatste

lettergreep zou hier dan op de wijze behandeld zijn, als in het Mal.. Mak. enz. geschiedt, terwijl daarnaast * *towa*, (over de verhouding van *o* tot *u* zie § 10) den meer regelmatigen vorm zou vertoonen. Het wegwerpen van eene consonant aan het begin van het woord, ook van eene *t*, heeft in het Bim. meermalen plaats; vgl. § 28.

Eveneens meen ik dat in:

ndai (eigen) *a – i* staat tegenover *i—i* en dat het woord oorspronkelijk één is met het Mal. *diri*. Reeds D[r]. Brandes heeft in de Aanvullingslijst van bovengenoemde Bijdrage gewezen op de vormelijke overeenstemming tusschen het Mal. *diri* en de woorden voor »paal" in het Bul., Bug. enz. Het woord voor »paal" nu luidt regelmatig in het Bim. *rii*, de *r* moet na een neusklank, welke hier wel weder door een verloren voorvoegsel te verklaren kan zijn, (vgl. § 6) in *d* overgaan. Nog mogen de volgende, op deze wijze behandelde woorden hier eene plaats vinden:

ntjai (weg en deur). Dit kan met vrij veel zekerheid gelijkgesteld worden met het Sawusche *kelai* (weg), nam. *lai* met prefix *ke*, zie § 21. Het dialect van Kòlo heeft *kaliyu*, weg en deur. Waarschijnlijk staan hier zoowel *a—i* als *i—u* (voorbeelden hiervan leveren ook de zustertalen meermalen op) voor *u—u*. Of nu in dit * (*kaluu*) hetzelfde woord schuilt als het Jav. *lurung*, (over het wegvallen van de *r* vgl. § 28), wat in het Bim. ook nog in den vorm *laluru* (groote weg) voorhanden is, laat den aard van het Bim. en Sawu. wederom niet toe met zekerheid uit te maken.

tjingga (uitpeuteren), Mal. *tjungkil*, Jav. *tjukil*, Mak. *súki*, Bug. *súkè*. Over de *g* voor *k* na een neusklank zie § 12. Waarschijnlijk is de *u* eerst tot *i* geworden (zie onder *i*). De klankafwisseling is eene eenigszins andere dan in de bovenbesproken woorden, maar komt overeén met die, welke bijv. het Jav. *kiwa* tegenover het Mal. *kiri* vertoont.

Aanm. Meer als gissing vermeld ik nog *muna* (weven) voor × *nuna*, vgl. § 24 en dit voor *nunu* = Jav *nĕnun*, zie §1 1 en vgl. onder § 154 vormen als *nangi* = Jav. *nangis*. Voor verwisseling van *a—a* en *u—u* vgl. § 11.

§ 8. De *e* en *è* (welke, wat den oorsprong betreft evenmin als de *â* en de *a* in het algemeen van elkander onderscheiden kunnen worden, (vgl. ook § 1) kunnen in de eerste plaats overeenkomen met dezelfde vocaal elders, hetzij dan lang of kort uitgesproken; voorb. *ḍeḍe* (muskus) Jav. *ḍeḍes*, *tjere* (ketel) Mal. *tjerek*, *bente*, Mal. *benteng*, *bengke* (stijf) Jav. *benkeng* (stijfhoofdig), *bela* (vriend) Mak. idem., *tjeha* (schoppen), Mal. *sepak*, *mbèko* (krom), Mak. *beko*, *kakero* (soort visch) Mak. *kerung-kerung*, *bore*, Jav. *boreh*, *pabule* (draagstoel), Mak. *bulekang* enz.

Voorts wordt door *e* in eene slotlettergreep gewoonlijk een oorspronkelijke tweeklank *ai* (*ei*) vertegenwoordigd; voorb. *ade* (hart), Daj. *atäi*, *made* (sterven), Tag. *matay*, *fâre* (rijst), Tag. *palay*, *wèse* (pagaai), Tag. *bagsáy* *ane* (witte-mier), Mal. *anai-anai*, *lebe* (soort priester), Mal. *lĕbai*, *sarume* (soort vrucht), Mal.

tjĕrĕmai, *siwe* (vrouwelijk), Toumpak. *siwej* (wijfje van dieren), *rame* (vlas), Sund. *haramaj* enz. Eene uitzondering hierop is *mbeï* (geven), Mal. *bĕri*, Tag. *bigay*, wellicht ook *kad̤ami* (smaak) = Mak. *kanjame*; vgl. Kern, de Fidji taal enz. s. v. *yama*.

In *banggulae* (soort boom), Mal. *bungĕlai* zijn de vocalen, die oorspronkelijk den tweeklank vormden, bewaard gebleven (daargelaten dat de *i* tot *e* geworden is, zie beneden), zoodat het woord in het Bim. vierlettergrepig is Dit zal te verklaren zijn daardoor, dat het accent oorspronkelijk op de laatste lettergreep viel. Ook *wai*, oude vrouw, Kòlosch *pawai*, vrouwen, vrouwelijk (dat is eene afleiding van *wai* met een prefix *pa*) bevat waarschijnlijk de vocalen van een oorspronkelijken tweeklank: vgl. Toumpak. *siwej*, Sund. *awewe*, Bent. *wawinei* enz. vgl. ook in § 10 *o* voor *au*.

Aanm. Op te merken is nog het Kòlosche *weya* (geven), Bim. *mbeï*, Mal. *bĕri*, Tag. *bigay*, waarin de *a* te vergelijken is met die in *mata* (sterven), uit *matay* in het Manggar., Ambonsch, enz. Het is evenwel ook mogelijk, dat *weya* beantwoordt aan het Sumbawa. *beyang;* vgl. § 21.

Aanm. II. Op te merken is nog in het Bim. zelve het woord *ndai* uit *ndadi* ontstaan, vgl. § 114, Aanm., waaruit zich de vormen *ndei*, *nde* en *ndi* ontwikkeld hebben.

Voorts komt de *e* in eene geaccentueerde lettergreep (of ook *è*, zoo zij door een neusklank is gesloten, zelden in eene open lettergreep) dikwijls voor een oorspronkelijken pĕpĕt te staan, zoo de slotlettergreep eene *a*, of *i*, of *e* bevat; zie echter ook § 7 en § 9. Voorb. *genda* (trom), Mal. *kĕndang*, *nemba*, Mal. *mĕnjĕmbah*, *kanteya* (oprisping). Sund. *tòrab*, (vgl. § 20), *peḍa* (zwaard), Mal. *pĕdang*, *tera* (hard), Mal. *tĕras*, *seba* (openen), Bal. *sĕbak*, (wijd geopend), *bareka* voor Mal. Arb. *barĕkat*, *sadeka* voor Mal. Arb. *sidĕkah*, *peti* (kist), Mal. *pĕti*, *bedi* (geweer), Mal. *bĕdil*. (*besi* (ijzer), Mal *bĕsi*, *mbeï* (geven), Mal. *bĕri*, (vgl. § 20) *weli* (koopen), Mal. *bĕli*, *gendi* (kruik), Mal. *gĕndi*; *sambele* (slachten), Mal. *sĕmbĕleh*, *kagere* (kraken), Jav. *gĕrit*, *lebe* (soort priester), Mal. *lĕbai*. Voorbeelden van *è* voor een *pĕpĕt* in een open lettergreep zijn: *wèse* (pagaai), Tag. *bagsáy*, Bat. *borsi*, Mak. *bise*, Bug. *wise*; *kèta*, in *fâre kèta* (kleefrijst), Mal. *kĕtan*, *djèka* uit het Arb. *zâkat*, wegens het accent op de slotlettergreep. De pĕpĕt schijnt in deze woorden eerst *i* en daarna *è* geworden te zijn.

Nog kan eene *e* (in gesloten lettergreep *è*) voor de pĕpĕt staan in eene geaccentueerde lettergreep, indien oorspronkelijk, zoowel de voorlaatste als de laatste lettergreep die vocaal bevatten; in de laatste lettergreep wordt de pĕpĕt dan tot *a*, (zie onder § 7) of eveneens tot *e*, bijv. *kente* (gespannen), Jav. *kĕntjĕng*, Bug. *gåttång*, *kebe* (onkwetsbaar), Mal. *kĕbal*, Bug. *kåbbång*, *tebe* (dik), Mal *tĕbal*, vgl. Jav *tĕbĕl* (stevig) en Bug. *tåbbå*, in *tau tåbbå-e*, Mak. *tau tåbalaka*, de menigte. In *epu* (aardbeving), staat de *e* blijkens het Kòlosche *nopu*, het Mangg. *nĕpu*, eveneens voor een pĕpĕt, terwijl de slotlettergreep de vocaal *u* bevat, in welk geval zij anders *o* pleegt te worden; vgl. § 10. Eenigszins kunnen hiermede vergeleken worden *keri* (troebel), Mal. *kĕruh*, Sund. *kiruh* en *santjedi* (hikken), Mal. *sĕdu*, Mak. *tåtjådò*, waar het Bim. in de slotlettergreep wel *i* heeft, doch deze vocaal eene oorspronkelijke *u* vervangt; vgl. § 9.

Ook in de slotlettergreep kan de *e* voor eene oorspronkelijke pěpět staan, vooral indien de voorlaatste lettergreep de vocaal *u*, of *o* uit *u* ontstaan, bevat: *duwe* (soort vrucht), Jav. *duwět*, *pule* (samenhangend, niet vloeibaar), Jav. *pulěn*, *pòde* (draaien), Jav *putěr*, *òle* (en *pòle*) (wringen), Jav. *pulěs*, *more* (rond) Sund. *bulöd*, *mbure* (nalatig), Sumba. *mbulěng*; somtijds ook, zoo de voorlaatste lettergreep eene *a* of *i* bevat, als bijv. *ntjae* (verbrijzeld, dun), Mal. *tjayar* of *tjayer*, *kabe* (haken), Toump. *kawěr*, *tire* (oester) Jav. *tirěm*, *meè* (zwart), Sumb *meting*, Sikka. *mitang*, Mal. *hitam*. Meer gewoon is in dit geval *i*, vgl. § 9.

Voorts kan de *e* of *è*, de *i* vervangen. Bevat zoowel de voorlaatste als de laatste lettergreep oorspronkelijk eene *i*, dan kan of de eerste in het Bim. tot *e* worden, als in *weki* (lichaam, zelf) Sumba. *wiki*, Bal. *siki*, *leli* (versmolten), Mal. *lilih*, of wel de beide *i*'s veranderen in *e*, als bijv. in *tebe* (druppel), Mal. *tiris*, vgl. § 20, *ngènge* (bijten), uit **nggengge*, Mal. *gigit*, vgl. § 24, *peè* (met de vingers knijpen), Bul. *pihis*.

In de geaccentueerde lettergreep verandert de *i* voorts meermalen in *e* of *è* zoo de laatste lettergreep eene *a* of *u* bevat: *mbètja* (nat), Daj. *bisa*, *mbèna* (bleek) Jav. *biyas*, Mak. *pilasà*, *èda* (zien), Bug. *ita*, *reya* (gember), Mal. *haliya*, *weya* = Bul en Savu. *wiya*, *ndeu* (baden), Mal. *dirus*, *tjedo* (lepel, oplepelen), Mal. *tjiduk*, *peyo* (boschhaan), Bal. *kiyuh* (boschkip). In *meè*, Kòlosch *kamète*, Sumb. *meting*, Sikka. *mitang* (zwart), is de *i* tot *e* geworden, terwijl de slotlettergreep eene *e* (oorspronkelijk pěpět) bevat, waarschijnlijk ging hieraan een vorm met *i* in de beide lettergrepen vooraf, vgl. ook boven *wèse*. Bij een een zeer groot aantal woorden blijft de *i* echter in deze gevallen onveranderd.

In de slotlettergreep treft men *e* voor *i* aan, bijv. in *bae* (in *da bae*, niet goed) Mal. *baik*, *bate* (smijten), Mal. *banting*, *ntjobe* (afgebrokkeld), Mal. *sumbing*, *neè* (opstijgen), Mal. *naik*, *kagere* (kraken), Jav. *gěrit*, *ngare* voor **nggare* (ruw), Mak. *karisà*, *madjakale* (soort plant) Bug. *madjakàlling*, *òne* (voordeel, nut). Bat. *uli*, Mal. *olih* of *oleh* (verkrijgen), *kaingge* (zich verhoovaardigen), vgl. Jav. *inggil*, *pasòle* van het Mal. *pěrsolik*. Voornamelijk dan heeft deze verwisseling van *i* met *e* plaats, zoo de eindlettergreep oorspronkelijk gesloten was en de voorgaande eene *a*, of *u*, of *o*, zeldzamer zoo die een andere vocaal bevatte. In vele gevallen blijft echter ook onder bovengenoemde voorwaarden, de oorspronkelijke *i* bewaard.

Daarentegen wordt de *i* soms ook wel tot *e*, al was de laatste lettergreep oorspronkelijk open, vooral weder na eene *a*, *u* of *o*; bijv. *banggulae* (zie boven) = Mal. *bungělěi*, *bae* (I zijde, II vijand) Bug. *wali*, (zijde) *bali*, (vijand), vgl. § 28, *ane*, Mak. idem, Mal. *ani*, *saròme* (glimlachen) Mak. *tàmuri*, *tòpe*, Mal. *topi* vgl. voorts *rade* (graf), Sumba. *reti* (voor *rati*), *bòte* (aap), Sumba. *buti*, *kaboë* (katjang), Sawu. *kabui*. Een enkele maal kent de taal zoowel de vorm met *i* als met *e*, bijv. *mbali* (dikwijls) naast *mbale*.

Voorts vertoont het Bim. wel *e* waar de verwante talen *u* hebben. In de eerste plaats in de geaccentueerde lettergreep, wanneer ook de laatste eene *u*,

of uit *u* ontstane *o* heeft, bijv. *lelo* (stuk, verbrijzeld), Mal. *luluh, nggero* (mager), Mal. *kurus* (vgl. § 12 en § 154, *wewu* (Kòlosch dialect: fuik) Mal. *bubu, elo,* uiteinde, Mal. *udjung.* Ook treft men de *e* wel eens in plaats van in de geaccentueerde, in de laatste lettergreep aan, bijv. *nggore* (verruild), Bal. en Daj. *hurup,* Mal. *urup,* vgl. § 19 en § 154, *sudje* (braadspit), Jav. *sunḍuk,* Mak. *sudé, tunde* (tros) Jav., *tunḍun,* Mak. *tunrung.*

Ook wordt wel eens *e—e* voor eene oorspronkelijk *u—u* aangetroffen, bijv. *wele* (oorspronkelijk: kiekendief, Jav. *wulung,* dewijl echter het Mal. *hĕlang* heeft, kan de *e—e* hier ook uit *ĕ—ĕ* ontstaan zijn; *kere,* haar op het lichaam, waarschijnlijk nevenvorm (met prefix *ka*) van *iri* (haartjes op de padi), Mal. *bulu.*

Ook als de slotlettergreep eene *a* bevat, kan eene *u* tot *e* worden, bijv. *rempa* (aanstooten) naast *rumpa,* Mak. *tárumpá, néfa* (vergeten), Mal. *lupa* en met klinkeromzetting: *hentja* (soort spook), Mal. *hantu.*

Als voorbeelden van *e* voor *u* in de laatste lettergreep, kan aangehaald worden *ròpe* (schors, schil), Lampong. *karumpung*; waarschijnlijk is ook *rede* (pijn, minnepijn) = Mal. *rindu*; vgl. Sawu. *kepue* = Jav. *puhun,* Bim. *fuu, tåre,* Mal. *tĕrung.*

Eigenlijk heeft men hier te doen met eene verwisseling van *u* en *i,* vgl. de volg. §, waar de *i* onder de hierboven behandelde invloeden tot *e* geworden is.

Eene oorspronkelijke *a* in de geaccentueerde lettergreep wordt somtijds *e* door invloed van eene volgende *i,* bijv. *ntedi,* in de uitdrukking *ntadi ro ntedi* (aanplant) uit *ntadi* (planten), *ḍeni,* Kòlo. *kaḍempi,* Mak. *dampi* (nabij), *mèngi* (geurig), Jav. *wangi, sepi* (soort garnaal), Bul. *sapun* (waarin de *i* dus waarschijnlijk voor eene oorspronkelijke *u* staat), *ḍeï* (diep, binnen), Jav. *dalĕm* (*i* dus voor de pĕpĕt). Ook de uit *i* ontstane *e* kan denzelfden invloed hebben, bijv. *neè* (opklimmen), Mal. *naik* en waarschijnlijk *mbere* (overstrooming), Jav. *bandjir,* vgl. § 16.

Zeer zeldzaam verandert de *a* in *e* door invloed van eene volgende *u,* een voorbeeld is *djenggo* (baard,) Mal. *djanggut.* Vgl. § 10 en § 30.

Ook wordt *e* voor *a* in de geaccentueerde lettergreep aangetroffen, wanneer de eindlettergreep eveneens *a* bevat: *sambeya* (bidden), Mal. *sĕmbahyang, kaleya* (vlammen) Bul. *layas, lewa* (strijden), Jav. *lawan,* vgl. Mak. *ewai, djèka* naast *djaka* voor het Arab. *zakât, nempa* (lappen), Mal. *tampal,* (*mĕnampal*).

Somtijds staat ook voor eene oorspronkelijke *a* in de slotlettergreep eene *e*; *bale* (werpen) Jav. *balang, wele* (kiekendief) Mal. *ĕlang,* Sund. *hölang*; vgl. Jav. *wulung, rome* (zwak), Mal. *lĕmah,* Bug. *lámmá,* vgl. Bul. *lĕme.* Waarschijnlijk is hier de *a* eerst tot *ĕ* geworden. In *teè* = Mal. *tahan,* zijn de beide *a's* tot *e* geworden, te vergelijken is Bug. *pepång* (plank) met Jav. *papan.* In *lòke* (openmaken), Mak. en Bug. *luka,* schijnt de *e* door invloed van de voorafgaande *u* (*o*) ontstaan te zijn, mogelijk ook in *tule* (terugstooten), Mal. Jav. *tulak.* Tusschen *lenggo* (hoog) en het Manggar. *langkas,* Saleijer. *langkasá,* schijnt men een tusschenvorm welke *u* in de beide lettergrepen bevatte, aan te moeten nemen, vgl. het Kòlosche *kalonggo* en § 11.

Aanm. Het is onzeker of *ae* wel eens voor *aya* staat. Men vergelijke evenwel *sae* (oudere broeder) met het Sumba. *aya*; *sae* zou alsdan een prefix moeten bevatten. Het Manggar. heeft *kae*; het Sikka. *wue*, mogelijk staat de *s* voor *w* en de *k* in het Manggar. woord voor *g*; vgl. § 21 (vgl. ook Sikka. *wari*, jongere broeder met Aru. *gali*, enz.). Mogelijk kan ook *nae* (groot) teruggebracht worden tot Mal. *raya*, Bug. *máradja*. *Nae* zou dan moeten staan voor * *ndae*, gelijk *nata* (heet van smaak) voor * *ndata* blijkens *sarata* (eenigzins heet).

§ 9. De *i* vertegenwoordigt in de eerste plaats dezelfde vocaal der verwante talen, bijv. *wiwi* (lip), Mal. *bibir*, *nifi* (droomen), Mal. *mimpi*, Bug. *nipi*, *rii* (paal), Bug. *aliri*, *dindi* (wand), Mal. *dinding*, *ina* (moeder), Bug. enz. idem, *dimpa* (lever), Mal *limpah*, *rima* (hand), Mak. enz. *lima*, *lira* (weversspoel), Jav. *walira*, *ipa* (overzijde), Bat. *ipar*, *siwe* (vrouw), Toumpak. *siwej*, *tiyo* en *tiro* (kijken), Bug. *tiro*, *niu* (kokosnoot), Mal. *njiur*, *tjihu* (elboog), Mal. *siku*, *ringu* (gek), Mak. *lingu*, *ilu* (neus), Mal. *hidung*, *afi* (vuur), Mal. *api*, *angi* (wind), Mal. *angin*, *lai* (ander), Mal. *lain*, *weli* (koopen), Mal. *bĕli*; *mengi* (geurig), Jav. *wangi*; *mori* (leven), Jav. *urip*; *nggunti* (schaar), Mal. *gunting*, *nggusi* (aarden pot), Mal. *gutji*, *uwi* (soort aardvrucht), Mal. *ubi*; *huri* (vel), Mal. *kulit*, enz., zie voorts de voorgaande §.

Hoewel het Bim. bij verwisseling van *e* en *i*, gewoonlijk de *e* verkiest, zijn er toch enkele woorden waarbij zich het omgekeerde geval voordoet: *riti* (geel koper), O. Bug. *reti*, *tjila* (hakmes), Sawu. *wela*, Sumba. *kabela*, *ori* in *ama ori* (oom), Bug. *ure*, *karinggo* (soort tor), Mak. *genggong*. Waarschijnlijk heeft het Bim. in deze woorden de oorspronkelijke vocaal bewaard.

Voorts kan *i* eene oorspronkelijke pĕpĕt vertegenwoordigen; of in beide lettergrepen, als in *ini* (zes), Jav. *ĕnĕm*, *tiki* (stok), Jav. *tĕkĕn*, *sintji* (berouw hebben), Mal. *sĕsal*, Bul. *manĕsĕl*, Ponosak. *manonsol*, *kimi* (in de vuist houden), voor * *kingi*, (vgl. § 24 en § 12), Jav. *gĕgĕm*, Mal. *gĕnggam*; of in de geaccentueerde lettergreep, als in *itja* (één) Mal. *ĕsa*, *hina* (raken), Mal. *kĕna*, *ringa* I (hooren) Mal *dĕngar* en II (oliezaad), Mal. *lĕnga*, *kakida* (huiveren), Mal. *gĕtar*, *karifa* (kikvorsch), Sasak. *lĕpang*, *wisi* (kuit), Mal. *bĕtis*, *pili* (pijn), Jav. *pĕrih* of Mak. *párisi*, *kipi* (onder den arm houden), Mal. *kĕpit*, *djangkiri* (krekel), Jav. *djangkĕrik*, *kiro*, stijf, Mak. *kádoró*, Bug. *kåddó*; of wel in de slotlettergreep, als in *ati* (dekriet, dak), Jav. *atĕp*, Mal. *atap*; *oi* (water), Mal. *ajĕr*, *maladi* (brandnetel), Jav. *latĕng*, *kadi* (jeuk), Jav. *gatĕl*; *deï* (diep, in), Mal. *dalam*, Jav. *dalĕm*, *isi* (zuigen), Jav. *ingsĕp*; *linggi* (oprollen), Mal. *lingkar*, Jav. *lĕngkĕr*, *ntjòki* (moeielijk), Mal. *sukar*; vgl. Jav. *sukĕr*. Men vergelijke voorts de drie voorgaande paragraphen. Zeer zeldzaam wordt eene oorspronkelijke *pĕpĕt* in de voorlaatste lettergreep door eene *i* weergegeven, als de slotlettergreep eene *u*, of uit *u* ontstane *o*, bevat (vgl. de volgende §); een voorbeeld moet echter zijn *piku* (opvouwen), waarmede *pòku* en *wòku*, alsmede het Jav. *tĕkuk* te vergelijken zijn; zie ook *epu*, onder § 8. Ook in de slotlettergreep is *i* voor de *pĕpĕt* zeldzaam, als de voorafgaande eene *u*, of uit *u* ontstane *o*, bevat, vgl. § 8.

Meermalen heeft het Bim. *i* voor *u* elders. Zoo kan eene *i* in beide lettergrepen voorkomen, voor eene *u* in beide lettergrepen in de verwante talen,

bijv. *tjiki* (voldoende), Jav. *tjukup, ntiri, tiri* (richting, zich richten), Mal. *tudju*; vgl. § 16, *pihi* (kleine boor), Bal. *pusut, tarii,* d. i. *ii* met prefix *tar* (pissen), Jav. *uyuh, iri* (haartjes op de rijst), voor * *wiri,* (vgl. § 28), Jav. *wulu, sambii* (geleding), Mal. *buku*; *lii* (weeken), Daj. *lukum,* vgl. § 28. Zeldzamer wordt voor *u—u* elders, *i—u* (*o*) aangetroffen, voorbeelden zijn: *ilo* (fakkel), Mal. *suluh,* vgl. § 28; *piyu* (strijken), Mak. *purusú.* Meer gewoon is *e—u* (*o*) vgl. § 8. In *tuki* (stutten), Bug. *tukú,* Mak. *tungkulú* en *gondi* = *gondo* (kaal), Mal. *gundul,* is de volgorde der vocalen omgekeerd, wat wel aan klinkeromzetting zal toe te schrijven zijn. Eenigszins afwijkend is *teï* (toonen, onderrichten), wat een bijvorm van *turu,* Mal. *tundjuk,* moet zijn.

Voorbeelden van *i* voor *u* in de voorlaatste lettergreep terwijl de laatste *a* of *i* (hetzij oorspronkelijk, hetzij uit *ĕ* ontstaan heeft) zijn: *nisa* (eiland), Jav. *nusa, iha* (bedorven), Mal. *rusak,* (vgl. § 19), *giri,* scheel, Mal. *djuling, lili* (kapas zuiveren), Mak. *lolisi,* Bug. *lelú, iti* (hersenen), Jav. *utĕk, iḍa,* het Mal. *aduh* met klinkeromzetting.

In omgekeerde volgorde wordt ook *i* voor *u* in de slotlettergreep aangetroffen, als de voorlaatste *a* of *i* bevat: *tjafi* (bezem), Mal. *sapu,* vgl. Sawu. *kehai* (de *s* wordt in het Sawusch tot *h* en eene *p* die in het Bim. tot *f* wordt, valt gewoonlijk uit, bijv. *ai,* Bim. *afi,* Mal. *api, ao,* Bim. *afu* Mal. *kapur, ano* Bim. *fano* Mal. *panau, are* Bim. *fâre,* Mal. *padi*); *ntadi,* (planten), Jav. *tandur, nintji* (wannen), Mal. *njiru* vgl. § 20; *bini* (vol) Mal. *pĕnuh.* Somtijds is de *a* of *i* door den invloed van de uit *u* ontstane *i,* tot *e* geworden, bijv. *sepi* (soort garnaal) Bul. *sapun, santjedi* (hikken), Mal. *sĕdu,* Mak. *tátjádo, keri* (troebel), Mal. *kĕruh*; vergelijk § 8 en § 10. Op te merken is nog het Kòlosche *badji* = Bim. en Mal. *badju* (baadje).

In de eerste lettergreep der drielettergrepige woorden *bindanga,* Mak. *banrangang*; *bintâla,* Mak. *bantalang*; *bintola,* Mak. *bantolang* komt eene *i* in plaats van *a* voor. Ook naast *bandera* wordt de vorm *bindera* aangetroffen. Al deze woorden vangen met *b* aan, terwijl hunne eerste lettergreep door eene *n* gesloten is. Dit is niet het geval in *biruwa,* Mal. *bĕruwang,* dit woord kan evenwel aan het Mak., dat ook den vorm *biruwang* heeft, ontleend zijn. Overigens heeft de eerste lettergreep der met *b* beginnen de drielettergrepige woorden, als zij open of door een anderen neusklank gesloten is, de vocaal *a.* Eigenlijk vervangt hier de *i* eene *a,* met de functie van een pĕpĕt.

Mintji (duf, goor) vgl. § 24 en 26, schijnt hetzelfde woord te zijn als het Mal. *basi.* De *i* kan daaruit verklaard worden, dat de vocaal, na invoeging van den neusklank eerst tot een pĕpĕt geworden is. Mogelijk zijn voor de *i—i* tegenover *a—i* de voorbeelden in § 7, te vergelijken. Ook *riu,* vlak, vergeleken met het Kòlosche *karatu,* Sikka. *dettun,* vertoont eene *i* voor eene *a.* Waarschijnlijk zijn deze vormen ontstaan uit een bijvorm van het Jav. *rata,* Mal. *datar,* met *u* in de beide lettergrepen, vgl. § 7 en 10. Ook in de slotlettergreep komt wel eens *i* voor *a* in de plaats. Een zeker voorbeeld is

tjiwi (negen), Sumba. en Ambon. *siwa*, Sikka. *hiwa* enz. Voorts vergelijke men *mpòngi* (stom) met Sawu. *bănga*, Sumba. *kambanga*; en ook met Sikka. *ngangan*; *bòngi* met het Mal. *bĕras* (vgl. § 20) en waarschijnlijk ook *lohi* met Jav. *mutah*, Sumba. en Sikka. *muta* enz. (voor de *l* vgl. Sumba. *luri* (leven) met Bim. *mori* enz. en voor de *h* zie § 19).

De opeenvolging *i—i* voor *i—a* in *tjiwi* is wellicht te vergelijken met die van *a—i*, *a—u*, *u—a* voor *u—u* of *i—i*, vgl. § 7, ditzelfde kan van *lohi* gelden. Bij de andere woorden schijnt de *a* eerst tot een pĕpĕt verdoofd te zijn, als bijv. in het Bug. *wårrå* = Mal. *bĕras*. Nog is het Kolòsche *howi*, partikel van den vetatief, met het Tag. *huwag* te vergelijken.

§ 10. De *o* en *ò* (welke, in oorsprong, in het algemeen niet van elkander te scheiden zijn) beantwoorden in de eerste plaats aan dezelfde vocaal elders, hetzij dan lang of kort uitgesproken, bijv. *bòto* (spelen), Jav. *botoh*; *kadòdo* (soort gebak), Mal. *dodol*; *gòlo* (soort houwer), Mal. *golok*; *ponto* (armband), Mal. *pontoh*, Mak. *ponto*, *djoro* (overhellen), Jav. *ḍoyong*, Mak. *rorong*; *bore*, (inwrijven en bĕdak) Jav. *boreh*, *kantjowa* (kuil), Mal. *lobang*, vgl. § 22, *wadjo* (soort uitroep), Jav. *ayo*, *matjo* (soort hak), Mal. *patjol*; *mbèko* (krom), Mal. *bengkok*, enz.

Zeer dikwijls heeft er verwisseling van *u* en *o* (*ò*) plaats. Dit geschiedt trouwens in de verwante talen eveneens, zoo hebben bijv. de talen van Celebes zeer dikwijls *o* waar het Jav. en Mal. *u* hebben, beide vocalen zijn dus niet altijd goed uiteen te houden.

Voor eene *u* in de beide laatste lettergrepen elders, heeft het Bim. meermalen *ò—o* of *o—o*, bijv.: *sasòngo*, (snor), Mal. *sungut*; *sòno* (soort visch), Mak. *súnú*; *soro*, (uitspruitsel), Bul. *suru*; *kòko*, (kraaien), Mal. *kukuk*, Mak. *tingkoko*; *gondo*, (kaal), Mal. *gundul*; *kòdò* (reiger), Mal. *kuntul*, Mak. *kondo*; *kòlo* (soort broodvrucht), Sumba. *kulu*, *mòro* (groenachtig), Sumba. *muru*. Ook *o—u* voor *u—u* elders komt voor: *toḍu* (zonnehoed), Mal. *tudung*; *tonggu* (bewaken), Mal. *tunggu*; *horu* (helpen), Mal. *tulung*, (vgl. § 19), *fou* (nazetten), Mal. *buru*, vgl. § 7, 8 en 9.

Eene oorspronkelijke *u* wordt in de voorlaatste lettergreep meermalen tot *ò* of *o*, zoo de laatste de vocaal *a* of *i* (hetzij oorspronkelijk, hetzij uit een pĕpĕt ontstaan), of eene uit *i* ontstane *e* heeft, bijv. *oma* (droog rijstveld), Mal. *huma*; *òsa* (wrijven), Jav. *usap*; *gòla* (suiker), Mal. *gula*; *rowa*, (feesten voor de dooden), Mal. Arb. *aruwah*; *mpòka* (gebroken), O. Jav. *pukah*; (ook in *longgo* (ruim, los), Mal. *lunggar*, is de vocaal op dezelfde wijze te verklaren, daar de vocaal in de slotlettergreep oorspronkelijk eene *a* was), *tjori*, vormelijk = Mal. *tjuri*; *mori* (leven), Jav. *urip*; *ntjòki* (moeielijk), Jav. *sukĕr*; *bòte* (aap), Sumba. *buti*; *òne* (nut), Bat. *uli* (voordeel), vgl. Mal. *oleh*; *ntjobe* (gekerfd), Mal. *sumbing*; *more* (rond), Sund. *bulöd*; *pòde* (draaien), Jav. *putĕr*; enz.

Ook in de slotlettergreep wordt eene *u* meermalen tot *o* (of *ò*) zoo de voorlaatste eene *a* of wel eene *i* of *e* (die ook uit *u* ontstaan kunnen zijn),

of wel een uit eene *a* of een *pĕpĕt* ontstane *o* of *ò* bevat, bijv. *tjampo* (vermengd), Mal. *tjampur*; *djago* (mais), Mal. *djagung*; *padjo* (wiegen), Mal. *ayun*; *garo* (krabben), Mal. *garuk*; *djamaro* (smaragd), Mal. Arb. *djamarud*; *afio* (opium), Mal. Arb. *apiun*; *ilo* (fakkel), Mal. *suluh*, Mak *sulo*; *sero* (passement), Mal. *serun*; *kakero* (soort visch), Mal. *kerung-kerung*; *djenggo* (baard), Mal. *djanggut*; *lelo* (verbrijzeld), Mal. *luluh*; *elo* (uiteinde), Mal. *hudjung*; *ponggo* (bijl), Mak. *pangkulú*; *ròo* (blad), Mal. *daun*; *ngontjo* (zuur), van * *nggontjo*, Jav. *kĕtjut*; *nòro* (slok), Sund. *lĕguk*, vgl. § 22. Gewoonlijk was de slotlettergreep oorspronkelijk gesloten, noodzakelijk is dit evenwel niet, een zeker bewijs leveren de beneden te bespreken woorden *nao* en *djao*; verder vergelijke men *rato* (vorst, prins), met Jav. *ratu*, (het woord zou evenwel ook aan een Mal. *datuk* kunnen beantwoorden), *mango* (droog) met Sawu. Fidji. *mangu*; *kato* (inwikkelen), met Sikka. *katu*; *tanaö* (leeren), met Jav. *sinahu*. Aan den anderen kant is het volstrekt geen noodzakelijkheid, dat de *u* in bovengenoemde gevallen in *o* (of *ò*) verandert, er heerscht daaromtrent volstrekt geen regelmatigheid. Wanneer men bijv. ten opzichte van de vocaal in de slotlettergreep het Bim. met het naverwante Sawusch vergelijkt, blijkt dat herhaalde malen de eene taal de *u* behouden heeft, terwijl die bij de andere in *o* is overgegaan, of omgekeerd. Soms bestaan ook in het Bim beide vormen naast elkander, bijv. *runti* en *ronti*, vgl. ook *laso* en *lasu*, *po* dialectisch voor *pu*.

In de slotlettergreep wordt door *o* voorts gewoonlijk de oorspronkelijke tweeklank *au* (*ou*) vertegenwoordigd: *bango* (soort reiger), Mal. *bangau*; *fano* (witte plekken op de huid), Mal. *panau*; *mpaö* (schor), Mak. *parro*, vgl. Mal. *parau*; *nggalo* (herten jagen), Bol. Mong. *galou* (najagen), *lao* (gaan), Jav. *laku*, Bis. *lakau*. Eene *u* vertoont *fou* (najagen), Mal. Jav. *buru*, Tag. *bugau*.

Wanneer echter alleen de slotlettergreep met den oorspronkelijken tweeklank van een woord overblijft, wordt deze tot *ao*, tweelettergrepig, doch ineenvloeiend uitgesproken, voorbeelden zijn *nao* (arenpalm), Mal. *ĕnau* en *djao* (groen), Mal. *hidjau*.

Aanm. *Bura* (wit), schijnt tegenover Ibanag. *furau*, Bis. *pulau* (vgl. Fidji. *budo*). te staan als *weya*; *mata* tegenover *bigay*; *matay* vgl. § 8. Of heeft hier eene verwarring met het woord voor »schuim" (Daj. *burä*, Mak. *busa* enz.), plaats gehad? Men vergelijke Sikka. *bura*, evenals in het Bim.: wit, maar *bura-bara*: schuim, terwijl in het Bim. *bura-bara* de beteekenis van »geheel en al of al te maal wit" heeft. Vgl. ook Sumba. *bara* (wit). In het Daj. beteekent *burä-baräa(n)* »anhaltend tadeln" terwijl het Bat. *bura*, de beteekenis van »vervloeking" heeft, is hierbij het Bim. *baa* (vervloeken) te brengen? Uit het Oud Jav. *wĕrö* vgl. ook Bol. Mong. *loba* naast Ponos. *lowu*, Tonmp *lĕwu*, is af te leiden daar er oorspronkelijk een vorm van het woord heeft bestaan met een pĕpĕt in beide lettergrepen, (de overige vormen schijnen wederom ontstaan te zijn uit een met *u—u*). Voor het wegvallen van de consonant vgl. Mal. *buwih*.

De (*ò* voor een *l*, *r*, *h*, *w* meest *o* uitgesproken) staat voorts bijna regelmatig (vgl. § 8, 9 en 11) voor eene oorspronkelijke pĕpĕt in de voorlaatste lettergreep, als de laatste eene *u* (of daaruit ontstane *o*), bevat. Voorb. *mbòtju* (verzadigd), Jav. *bĕsur*; *dobu* (suikerriet), Mal. *tĕbu*; *dolu* (ei), Mal. *tĕlor*; *fòlu* (gal), Mal. *hampĕdu*; *fònu* (zeeschilpad), Mal. *pĕnju*; *bòḍo* (groote trom), Jav.

bĕḍug; *karòku* (vlieg), Bal. *lĕgu* (muskiet), *tolu* (drie), Jav. *tĕlu*; *sòbu* (nest), Bal. *sĕbun*; *sòku* (soort wortel), Mal. *tjĕkur*; *nòro* (slok), Sund. *lĕguk*; *wòlu* (losbarsten), Bug. *bållu*; *ngontjo* (zuur), Jav. *kĕtjut* enz. De uitspraak van *dobu*, is wel te verklaren uit een vroeger *dowu*, (het Kòlosch heeft *towu*). Het Sumb. verkiest hier juist als meest regelmatige vocaal de *i*, dus *bisu*; *tibu* enz.

Doch ook als de slotlettergreep een *a*, *i* of *e* (maar niet, zoo zij uit een pĕpĕt ontstaan zijn), bevat, komt somtijds de *ò* of *o* in plaats van een pĕpĕt. Bijv. *tjoma* (kabayaspeld), Sund. *sömat* (speld), vgl. Mal. *sĕmat* (insteken); *paròpa* (soort boom), Mal. *parĕpat*; *bòla* (ontwaken), Sumba. *wăla*, vgl. ook *rome* (zwak), Mal. *lĕmah*, alsmede *kòḍe* (lubben) met Sumb. *kĕla*, vgl. § 8 en *mpòngi* (stom) met Sawu. *bănga*, Sumba. *kambanga*, vgl. § 9. De *ò* in *òha* (gekookte rijst), is dus waarschijnlijk gelijkwaardig aan de *ĕ* in een Mal. *ĕmas*. Voorbeelden met *i* of *e* in de laatste lettergreep zijn *mòli* (zee), Sanggar. *mettie*, vgl. Sikka *metting mĕtting bennu*, *mara* (vloed, ebbe), (*bennu* = Mal. *pĕnuh*, *mara*, Mak. idem droog); *kòḍi* (een kittelig gevoel hebben), Jav. *gĕli*; *kabòti* (pokken), Ponos. *buti*, doch Bug. *bålti*; *tjoi* (prijs), een nevenvorm van *weli*, koopen, vgl. § 21, *pode* (stinkboontjes), Mal. *pĕtai*; *kòne* (zelfs) Bug. *kănneng*, vergelijk ook *lalòse* (fluisteren), met Jav. *kalĕsik*.

Ook in de slotlettergreep vervangt *o* somtijds een pĕpĕt, bijv. *ndako* (aankleven), Jav. *rakĕt*; *ndapo* (dichtaaneen, vastzitten), Jav. *rapĕt*; *òto* (begeleiden), Jav. *atĕr* (zie beneden). Bij deze woorden bevat de voorlaatste lettergreep althans oorspronkelijk eene *a*. Evenwel schijnt ook *sanggòbo* (vooroverliggen), aan een Jav. *kurĕb* (met omzetting, vgl. § 26), gelijkgesteld te kunnen worden. Zie ook onder *o* voor *a* in de slotlettergreep.

Of een oorspronkelijke pĕpĕt in de beide laatste lettergrepen wel eens door *ò*—*o* wordt weergegeven, kan ik niet met zekerheid bepalen. Wel is waar beantwoordt een woord als *wòko* (groeien), aan een Bug. *wåkkå*, Mak. *bakkà*, doch mogelijk is de vocaal en de slotlettergreep oorspronkelijk *a* geweest en later verdofd, gelijk dat in het Bug. dikwijls plaats heeft, wellicht is *mbòto* (veel), een andere vorm van *tebe* (dik), met omzetting, vgl. § 8 en is *donggo* (berg, gebergte), met Jav. *tĕnggĕr*, gelijk te stellen.

Dewijl eene *u* tot *o* (*ò*) kan worden onder dezelfde omstandigheden waar deze laatste vocaal een pĕpĕt vervangt, is het zeer wel mogelijk dat deze pĕpĕt eerst tot *u* geworden is, vgl. de volgende §. Van enkele woorden als *paròpa*, *ndapo* enz. is dit vrij zeker.

Somtijds wordt eene oorspronkelijke *a* in de voorlaatste lettergreep tot *o*; als de laatste eene *u* of daaruit ontstane *o* heeft; is de *u* in de slotlettergreep onveranderd gebleven en volgt zij terstond op de *o*, dan wordt zij steeds van de voorafgaande *o* afgescheiden uitgesproken. Voorb. *doü* (mensch), Mak. *tau*; *woü* (lucht, geur), Mal. *bau*; *tjoü*, wie? naast *au*, wat? *ròo* (blad), Mal. *daun*; *dòo* (ver) Mal. *djauh*; *fòo* (mangga), Mal. *pauh*; *òo* (bamboe), Kòlo. *keu* (met

prefix *ka*), Bug. *awo*; *ngoru* (naar visch ruiken), voor * *nggoru* Jav. *arus*; *ponggo*, (bijl), Mak. *pangkulú*; *tòho* (plaatsen), Mal. *taruh*, *tòro* (landpunt), Mal. *tandjung*. Bij vele woorden blijft de *a* echter onveranderd. Naast elkander bestaan *nggabu* en *nggabu* (dicht begroeid, behaard).

Doch ook in andere gevallen komt *ò*, ook wel eens *o*, in de plaats van *a*. Naast elkander bestaan *langa* en *lònga* (wijd uiteen, schaars), vgl. Jav. *langka*, *longka*, en het Bul. *lĕngka*, schaars. Waarschijnlijk is in dit woord een oorspronkelijke pĕpĕt op tweeërlei wijze behandeld geworden, of bestonden er oorspronkelijk twee vormen: een met een pĕpĕt, een met *a* in de voorlaatste lettergreep. Uit de Mak woorden *pamakkang* (zolder), en *rappo-rappo* (hangslot), evenwel, hebben de Bim. *pamòka* en *ròpo-ròpo* gemaakt. *Bò* (wetboek), wordt wel eens geschreven *bob* en is dus waarschijnlijk uit het Arb. *bâb* (uitgesproken *bob*) ontstaan. Andere voorbeelden zijn *tòpa* (slaan met de hand), Mal. *tampar*, *òto* (begeleiden), Jav. *atĕr*, *lodja* (zeilen), Mal. *layar*, *oi* (water), Mal. *ajĕr* (wellicht heeft hier evenwel eene voorafgaande *w* invloed gehad), wellicht is *woi*, tand = Jav. *bahĕm* (kies), vgl. Bul. *waang* (tand), te stellen. Naast elkander bestaan nog *hadi* en *hodi* (verheugd). Bij enkele dezer woorden kan de *o* verklaard worden als in *lònga*, bij andere is een directe overgang van *a* in *o* aan te nemen.

Ook in de slotlettergreep komt wel eens eene *o* voor, waar de verwante talen *a* hebben, bijv. *longgo* (los, ruim), Mal. *lunggar*, Sumba. *kalongga*, *katòo*, Kòlosch (hard), Mal. *tĕras*, O. Jav. *twas*; *òmo* (in den mond houden), Bug. *omang*; *gòḍo* (pakhuis), Jav. *gudang*; *lembo* (breed), Mal. *lebar*, Bul. *lĕmpar*, vgl. O. Jav. *wĕlar*, Sumba. *mbĕlar*; *mito* (in *meè mito*, pikzwart), Sikka. *mitang*, Sumba. *meting*, vgl. Jav *irĕng*. De twee laatste voorbeelden leveren waarschijnlijk weder voorbeelden van de vervanging van een pĕpĕt of van eene tot pĕpĕt verdofde *a* door *o*, van de andere laat zich dat niet met zekerheid bepalen.

Zelden heeft het Bim. *a* waar in de verwante talen *o* gevonden wordt, als in *wangga* (dij), Mak. *bongka*; *baka* (wegjagen), Mak. *bongka*. In deze woorden zal de *a* wel de oorspronkelijke vocaal zijn. Somtijds wordt in het Bim. een *o* aangetroffen waar de verwante talen eene *i* vertoonen; bijv. *ḍòku* (wan), voor * *ḍògu*, vgl. § 12, Ponos. Bol. Mong. *digu*, Bat. *anduri*, Mal. *njiru*; *mpòso* (zweer), Mal. *bisul*, vgl. Bal. *busul* (bloedvin). Het Bal. *busul* wijst aan dat in deze woorden eigenlijk *u—u*, met *i—u* verwisseld is, gelijk zoo dikwijls plaats heeft; de eerste *u* is, gelijk boven besproken is, in het Bim. tot *ò* geworden. *Nonto* (over eene brug gaan; brug), is wel te vergelijken met het Mal. *titi*, *mĕniti*, hier zal dan oorspronkelijk *u—u* tegenover *i—i* gestaan hebben, *wowa* (snot), schijnt gelijkgesteld te kunnen worden met het Sumba. *wira*, Sawu. *wàri*, vgl. § 21 en 28. Hier zal men wel te doen hebben met het omgekeerde van het in § 9 behandelde geval, nam. met *u* voor *i*, welke op de gewone wijze tot *o* geworden is. Dezelfde verhouding schijnt te bestaan tusschen

nompa (smijten), en het Mal. *lempar.* Een voorbeeld van *o* voor *u*, in de slotlettergreep levert *raso* (schoon, zuiver), vergeleken met Jav. *rĕsik*, Mal. *bĕrsih.*

o voor *wa* wordt aangetroffen in *ao* (tegenover, weerstaan), Mal. Jav. *lawan*, wellicht in *oi* (water), zie boven. In *kamoa* (sprinkhaan). Jav. *walang*, Sumba. *kabalang*, is de *o* waarschijnlijk uit *a* ontstaan, de *m* toch wijst op een ouder * *kamboa*, uit * *kambola* = * *kambala.*

§ 11. De *u* beantwoordt in de eerste plaats aan eene *u* elders. Voorb. *fuu* (stam), Mal. *puhun*; *wuu* (jaloers), Mal. *tjĕmburu*; *susu* (borst), Mal. *susuh*; *mbumbu* (kruiderijen), Jav. *bumbu*; *dumpu* (stomp), Mal. *tumpul*; *hudu* (luis), Mal. *kutu*; *uma* (huis), Jav. *umah*; *mbuda* (blind), Mal. *buta*; *wuwa* (vrucht), Mal. *buwah*, *ufa* (loon), Mal. *upah*; *ura* (regen), Mal. *hudjan*; *ruwe* (medevrouw), Bug. *maruwe*; *buwe* (soort katjang), Sikka. *bue*, Manggar. *wue*; *pule* (klonterig), Jav. *pulĕn*; *uwi* Mal. *ubi*; *huri* (vel), Mal. *kulit*; *ninu* (schaduw), Ponos. *olinu*; *puti* (soort boor), Sikka. *putik*; *ndau* (naald), Mal. *djarum*; *kangampu* (vergeven), Mal. *ampun*; *afu* (kalk), Mal. *kapur*; *wadu* (steen), Mal. *batu*; *ndeu* (baden), Mal. *dirus*; *ilu* (neus), Mal. *hidung*; *pidu* (zeven), Jav. *pitu*; *doü* (mensch), Mak. *tau*; *mbòtju* (verzadigd), Jav. *bĕsur*; enz. vgl. § 7 tot 10.

Voorts kan *u* eene oorspronkelijke pĕpĕt vervangen, vooral in de geaccentueerde lettergreep, zoo de volgende met eene lipletter aanvangt: *supa* (soort hout), Mal. *sĕpang*; *ndupa* (vadem), Mal. *dĕpa*; *kalubu* (asch, stof), Mal. *lĕbu*; *arubana* (tamboerijn), Mal. *rĕbana*; *arubaa* (Woensdag), uit het Arb. *arbaʿâ*; *dumu* (soort plant), Mal. *tĕmu*; *sarume* (soort vrucht), Mal. *tjĕrĕmei.*

Zonder invloed van eene lipletter wordt *u* voor de pĕpĕt aangetroffen in *suntu* (soort plant), Mal. *sĕntul*; *mundu* (melati), Mal. *mĕlur*, vgl. § 16; *puwa*, (persen), Mal. *pĕrah*, Jav. *poh*; *udi* (leguaan), Manggar. *wĕti*, Sikka. *oti* (groote hagedis), in dit laatste woord kan ook de invloed van de oorspronkelijke aanvangsletter werkzaam zijn geweest.

De *u* voor een pĕpĕt in de laatste lettergreep wordt aangetroffen in *rapu* (dicht, aaneen), Jav. *rapĕt*, vgl. ook *daru*, houtskool in § 21, vgl. de vorige § .

Zelden staat *u* voor *i*, een voorbeeld is *manggusta*, Mal. *manggistan.* De *u* in *kui* (linksch), Mal. *kiri*, Mak. *kairi* enz. is waarschijnlijk niet uit *i*, maar uit eene *w* ontstaan, vgl. Bul. *kawihi*, Bat. *hambirang*, (vgl. ook Bim. *wâna*, Sumba. *kawana* (rechts), met Mal. *kanan*).

Hoewel bij verwisseling van *u* en *o* (*ò*) het Bim. gewoonlijk *o* (*ò*) heeft, wordt toch in enkele woorden eene *u* aangetroffen waar de verwante talen *o* hebben, bijv. *kamumu* (den mond spoelen), Mak. *kalimómoró*, Sumba. *kamomu*; *kambuti* (soort mandje), Mak. *kamboti*; *tjòpu* (wisselen van tanden), Mak. *tjappo* enz.

Van verwisseling van *u—u* en *a—a*, als bijv. Bol. Mong. *dugu* (bloed), vergeleken met Mal. *darah*; Manggar. *nunu* (etter), vergeleken met Mal. *nanah*; Bug. *lupú* (honger), vergeleken met Mal. *lapar*, vertoonen, vinden zich ook in het Bim. eenige sporen, bijv. *lulu — fâre* (rijststoppels), Mak. *lalara*; *tanta*

(schudden), Mak. *tuntung*; Mal. *kapapa* (vergeven), is waarschijnlijk met Mak. *poporó* te vergelijken. Vgl. ook Kòlo. *karatu* in § 9, en *lenggo* in § 8.

Eene *u* voor *wo* elders, vertoont *rau* (soort vrucht), Mak. *rawo*; vgl. vormen als Sumba. *kalau*, Sawu. *kedjau* met Fidji. *kalavo*, Mak. *balawo*. Op deze wijze schijnt ook *ure* naast *bore* (wrijven met iets), te verklaren te zijn.

§ 12. In het algemeen beantwoorden Bim. *k*, *g* en *ng* aan dezelfde klanken in de verwante talen. Bijv. *kapu* (sluiten), Mak. *kapú*; *kebe* (onkwetsbaar), Mal. *kĕbal*; *kipi* (onder den arm dragen), Jav. *kĕmpit*; *koha* (klapperdop, schedel), Mal. *tĕngkorak*; *kui* (linksch), Mal. *kiri*; *baku* (mand), Mal. *bakul*; *baka* (verschrikken), Mak. *tàbangka*; *weki* (lichaam), Sumba. *wiki*; *mbèko* (krom), Mal. *bengkok*; *tiki* (stok), Jav. *tĕkĕn*; *sòke* (opgraven), Bug. *súké*; *puka* (soort net), Mal. *pukat*, enz.

garo (krabben), Mal. *garuk*; *gendi* (waterkruik), Mal. *gĕndi*; *gondo* (kaal), Mal. *gundul*; *ngqunti* (schaar), Mal. *gunting*; *djagu* (met de vuist slaan), Jav. *djagur*; *djenggo* (baard), Mal. *djanggut*; *longgo* (ruim), Mal. *lunggar*; enz.

ngâra (naam), O. Jav. *ngaran*; *ngamu* (amok maken), Mal. *mĕngamuk*; *angi* (wind), Mal. *angin*; *mèngi* (geurig), Jav. *wangi*; *ringa* (hooren), Mal. *dĕngar*; enz.

Na den neusklank in een woord heeft de *k* neiging om tot *g* te worden, bijv. *langga* (stappen), Mal. *langkah*; *lenggo* (hoog), Sal. *langkasá*; *linggi* (oprollen), Mal. *lingkar*, Jav. *lĕngkĕr*; *nangga* (de nangka), *tjanggi* (kop), Mal. *tjangkir*; *ponggo* (bijl), Mak. *pangkulú*; *binggu* (dissel), Mak. *bingkung*; *ranggasasa* voor * *rangkasasa* uit Mal. Skr. *raksasa*; enz. Somtijds is de *ngg* nog tot *ng* geworden (vgl. § 24) bijv. *lònga* (niet dicht, schaars), Bul. *lĕngka*. Evenwel komt de *k* na den neusklank voor, in een aantal woorden, waarbij zeker niet aan overname kan gedacht worden, als: *bengke* (stijf), Jav. *bengkeng* (stijfhoofdig); *singku* (arm), naast *tjihu* (elleboog), *rungka* (afbreken), *mangke* (met de hoorns stooten) enz.

Daarentegen kan een woord niet met *ngk* aanvangen, maar moet de *k* in dit geval tot *g* worden, terwijl *ngg* wederom tot *ng* worden kan, dus: *nggero* (mager), Mal. *kurus*; *ngguwu* (tijdelijke verblijfplaats), Jav. *kuwu*; *ngende* (bedelen), Jav. *kere*; (vgl. § 13) *ngare* (ruw), Mak. *karisá*, enz. vgl. ook § 19.

Omgekeerd wordt *g*, niet voorafgegaan door een neusklank, dikwijls tot *k*, bijv. *kadi* (jeuken), Jav. *gatĕl* (vgl. § 13); *kakida* (huiveren), Mal. *gĕtar*; *kiri* (iets draaien), Mal. *giling*, (vgl. § 16), *kòḍi* (een kittelig gevoel hebben), Jav. *gĕli* (vgl. § 13), *kaba* (licht), Bal. *gampang*, (vgl. § 14), *ḍoku* (wan), Bol. Mong. *digu*, (vgl. § 10) *laka* (in *lewa ro laka*: strijd, ruzie) Mal. Jav. *laga*; *karòku* (vlieg), Bal. Sawu. *lĕgu* (muskiet); enz.

Voorts wordt eene oorspronkelijke *k* in het Bim. dikwijls tot *h* en is omtrent de *ng* de veel voorkomende verwisseling der neusklanken in het oog te houden. Hierover, alsook over eenige minder veelvuldig voorkomende klankwisselingen enz. vergelijke men voor:

k § 19, 20, 23, 25

g § 19, 21, 22, 23
ng § 20, 24.

§ 13. In de eerste plaats beantwoorden Bim. *t, d,* en *n* aan dezelfde klanken elders, de *ḍ* aan de Javaansche *ḍ* of de plaatsvervangers van dien klank elders, voorb. *taa* (lontarpalm), Jav. *taï*; *taì* (drek), Mal. *tahi*; *tebe* (dik). Mal. *tĕbal*; *tiki* (stok), Jav. *tĕkĕn*; *tòho* (plaatsen), Mal. *taruh* (vgl. § 20); *tuwa* (oud), Mal. *tuwah*; *ntasa* (rijp), Mak. *tasa*, vgl. Mal. *masak*; *ati* (dekriet), Jav. *atĕp*; *kèta* (in *fâre kèta*, kleefrijst), Mal. *kĕtan*; *ita* (wij) Mal. *kita*; *iti* (hersenen), Jav. *utĕk*; *òto* (begeleiden), Jav. *atĕr* (vgl. § 10), *uta* (visch), Sikka. *utang*; *puti* (boor), Sikka. *putik*; *nggunti*; (schaar), Mal. *gunting*; *linta* (bloedzuiger), Mal. *lintah*, enz. *Daga* (handeldrijven), Jav. *dagang*; *dâra* (hongerig), Manggar. *darĕm*; *duniya* Jav. Arb. *dunya*; *bedi*, (geweer), Jav. *bĕdil*; *kadòdo* (soort gebak), Mal. *dodol*; *todo* (door iets steken) Mak. *tòdò*; enz.

nana (etter), Mal. *nanah*; *nao* (arenpalm), Mal. *ĕnau*; *nipi* (dun), Mal. *nipis*; *mbani* (dapper), Mal. *bĕrani*; *duna* (aal), Sumba. *tunah*; enz. *Ḍeḍe* (muskus), Jav. *ḍeḍes*; *ḍuwe* (soort vrucht), Jav. *ḍuwĕt*; *aḍo* Jav. *aḍuh*; *boḍo* (groote trom), Jav. *bĕḍug*; *peḍa* (zwaard), Jav. *pĕḍang*; *toḍu* (soort hoed), Jav. *tuḍung*; *tjeḍo* (lepel), Jav. *senḍok*; *ḍinḍi* (wand), Mal. *dinding*, Mak. Bug. *rinring*; *ḍanḍa* (ankertouw), Mak. *ranrang*, vgl. Jav. *ḍanḍan*; ook *ḍeï*, Mal. *dalam*, Mak. *lalang*, Bug. *enralĕng*, waar het Jav. de dentale *d* bezigt, zoo ook de praeportie *ḍi*, Mal. *di*, Mak. en Bug. *ri*; enz.

Somtijds weifelt de taal tusschen *d* en *ḍ*, bijv. in de overgenomen woorden waarvan in de inleiding gesproken is. Een enkele maal treft men wel eens *d* aan, waar men *ḍ* zou verwachten, trouwens ook het Jav. verwart beide klanken wel eens. Als vaste regel geldt echter, althans voor de tegenwoordige taal, dat de *ḍ*, zoo een neusklank voorafgaat, tot *d* wordt, tenzij het woord met eene *ḍ* aanvangt, men zegt dus *ḍinḍi*; *ḍanḍa* enz., doch *fanda*, Jav. *panḍan*; *ndupa* (vadem), Jav. *ḍĕpa* enz. Men zie hierbij evenwel de Noot bij § 1.

Zeer dikwijls wordt eene oorspronkelijke *t* tot *d*, zoowel in het begin als in het midden van een woord, bijv. *dahu* (vreezen), Mal. *takut*; *dana* (grond), Mal. *tanah*; *dau* (indigo), Mal. *tarum*; *dimu* (komkommer), Mal. *timun*; *dobu* (suikerriet), Mal. *tĕbu*; *doü* (mensch), Mak. *tau*; *duna* (aal), Sumba. enz. *tunah*; *ada* (slaaf). Mak. *ata*; *ade* (hart), Mal. *hati*; *mada* (oog), Mal. *mata*; *èda* (zien). Bug. *ita*; *mbuda* (blind), Mal. *buta*; *rade* (graf), Sumba. *reti*; *hudu* (luis), Mal. *kutu* enz. Naast elkander zijn *tumu* en *dumu* (uitspruitsel), in gebruik. Daarentegen zegt men voor *dalima* (granaatappel), gewoonlijk *talima*, wat zeker veroorzaakt is door het voorbeeld van een aantal drielettergrepige woorden, welke met het verouderde prefix *ta* beginnen. Op te merken is de overeenkomst tusschen het Bim. en het Sawusch. niet alleen wat de overgang van *t* in *d* betreft, maar vooral wat betreft de woorden, waarbij zich dat verschijnsel voordoet, hoewel er ook enkele verschilpunten zijn (bijv. Sawu. *dai*, Bim. *taï*, drek). In het Sumbasch heeft de overgang slechts zelden plaats,

naar het schijnt vooral na een neusklank. In het Bim. wordt de overgang na een neusklank slechts een enkele maal aangetroffen, voorbeelden zijn: *ndai* naast *ntai*, in de samenstellingen *niki* (voldoende) *ro ndai* of *ntai* en *taho* (goed) *ro ndai* (*ntai*), welke »volkomen" beteekenen (vgl. Sawu. *dai*, genoeg?); *dâri* en *ntâri*, ombinden (Mal. *tali*, Sawu. *dari?*), vergelijk ook *karenda*, mededeelen, met *renta*, uitspreken, vermelden en *ndonta*.

Onder de minder naverwante talen doet zich het verschijnsel ook voor bij het Sikkasch en het Fidjisch, echter alleen in het begin en meestal bij geheel andere woorden, bijv. Sikka. *daha* (gaar), *dala* (ster), *doi* (klein), Bim. *ntasa*, *ntâra*, *toi*; daarentegen Sikka. *tewwu* d. i. *tĕwu* (suikerriet), *tello* (ei), *matang* (oog), Bim. *dobu*, *dolu*, *mada*, Fidji. heeft *dovu*, Bim. *dobu* en *duna* (aal). Bim. idem. *duwa* (zekere plant), Bim. idem, doch *dio* (oester), *doa* (hart van een boom), *timo* (komkommer), *mata* (oog), Bim. *tire*, *tera* (Kòlo. *katòo*), *dimu*, *mada*, enz. Een regel in welke gevallen de overgang van de tennis in de media in eene of andere taal plaats heeft, schijnt niet te bestaan.

De *d* komt voorts regelmatig in de plaats van eene Bim. *r* (hetzij deze oorspronkelijk, hetzij uit een anderen klank ontstaan is), na een neusklank, vgl. § 16. Hier staat de *d* wel voor eene *ḍ*, vgl. boven.

De *n* staat nog voor de *nj* in het Jav. Mal. enz. Bijv. *niu* (kokosnoot), Mal. *njiur*; *niwa* (bij), Lamp. *njiwan*, Sund. *njiruwan*; *mina* (olie), Mal. *minjak*; *fònu* (landschilpad), Mal. *pĕnju*; *huni* (kurkema), Mal. *kunjit*; *ngana* (vlechten), Mal. *mĕnganjam*; enz.

Meermalen staat *n* nog voor eene *l* elders, bij enkele woorden, die hiertoe gebracht kunnen worden, komt de verwisseling van beide klanken ook in de verwante talen voor. Voorb. *nâru* (lang), Mal. *landjut*, vgl. § 16; *nèfa* (vergeten), Mal. *lupa* (vgl. § 8); *nente* (rijden), Sumba. *kaleti*; *ninu* (schaduw), Bat. *linglom*, Ponos. *olinu*, Bul. *leno*; daarnaast *saninu* (spiegel), Sumba. *kaninu*, vgl. Jav. *pĕngilon*; *nòtju* (rijstblok), Mal. *lĕsung*; *palanu* (het Mal. *pĕrgĕlangan*), Tond. *kulalu* (enkelring), Daj. *palaju* (armring); *panimba* (overzetten), uit het Mak. *palimbang*; *mbèna* (bleek), Mak. *pilasà*, Jav. *biyas*; *tjina* (broeder, vriend), Sund. *silah*; *òne* (nut. voordeel), Bat. *uli*, Jav. *oleh* (verkrijgen), *gunu*, in *djâra gunu* (Isabellepaard), Mak. *gulung*; *kabunu* (klapperbast), Daj. *bulut*, Fidji. *bulu*, doch Tag. *bunut*, in de Alfoersche dialecten *wanut*, *banut*. (Het Mal. *sabut* zal wel hetzelfde woord zijn met omzetting, vgl. § 22 en voor de klinkers het bovengenoemde *wanut* en § 7).

Ook de *ḍ* kan nog eene oorspronkelijke *l* vervangen, bijv. *ḍapi* (laag), Mal. *lapis*; *ḍimpa* (lever), Mal. *limpah*; *ngaḍi* (nacht), Mal. *malam*, vgl. Jav. *malĕm*, vgl. § 24; *kòḍi* (kitteling), Jav. *gĕli*; *kòḍe* (lubben), Sumba. *kĕla*; *wiḍi* (kiezen), Mal. *pilih*, vgl, § 17. Op deze wijze is ook de *ḍ* in *kaḍami* (proeven), Mak. *kanjame*, te verklaren. vgl. Kern, De Fidjitaal enz. s. v. *yama*. In *ḍadju* (lui), vergeleken met Bal. *mayus*, Sumba. *mayou*, schijnt de *m* eerst tot *n* (vgl. § 24), toen tot *l* (als in Sumba. *luri* (leven), Bim. *mori*) en deze

weder tot *ḍ* geworden te zijn. Ook de *ḍ* in den nadrukswijzer *ḍa* naast *ra*, schijnt uit *l* ontstaan te zijn, vgl. Mal. *lah*. Ook staat *ḍ* wel eens waar elders *dj*. wordt aangetroffen, bijv. *ḍama* (aanraken), Mal. *djamah*, Mak. *djama*; *dòḍo* (vragen), vermoedelijk Jav. *djaluk*, vgl. § 10; *ḍonḍo* (lang van tijd), wel van denzelfden stam als Jav. *ladjur*, *djudjur*, Mal. *landjut*; *piḍa* (oogenblik), Mal. *kĕdjap*, doch Jav. *kĕḍap*, Mak. *kida*; *ngoḍu* (potten bakken), Jav. *ngandjun* In beide gevallen kan men de *ḍ* als eene differentiatie van de *r* beschouwen, vgl. § 16. Ook in andere gevallen waarin eene Bim. *r* een anderen klank vervangt, wordt wel *ḍ* daarnaast aangetroffen. Daarentegen schijnt de *r* zelden in *ḍ* over te gaan, waar het Jav. en Mal. in het gebruik van dezen klank één weg gaan, daargelaten de bovengenoemde overgang in *d* na den neusklank.

Eene enkele maal schijnt de *ḍ* nog voor eene Jav. *ṭ* te staan, bijv. *kampoḍo* (knuppel), vgl. Jav. *pĕṭuk*; *kòḍu* (afsnijden, afhakken), vgl. Jav. *kĕṭok*.

Zie voorts voor:
t § 19, 23, 25.
d § 15, 16.
n § 24.
ḍ § 16.

§ 14. In het algemeen beantwoordt de *p* en *m* aan dezelfde klanken elders, de *b* aan de Jav. *b*, terwijl de *f* gewoonlijk eene oorspronkelijke *p* vervangt Voorb. *pâha* (voederen), Jav. *pakan*; *paï* (bitter), Mal. *pahit*; *peḍa* Mal. *pĕdang*; *pidu* (zeven), Jav. *pitu*; *pili* (pijn), Mak. *pàrisi*; *pòde* (draaien), Jav. *putĕr*; *pule* (gestold, klonterig), Jav. *pulĕn*; *api* (inklemmen), Mal. *apit*; *ipa*; (overzijde), Bat. *ipar*; *ndupa* (vadem), Mal. *dĕpa*; *mpaö* (schor), Mal. *parau*; *mpesa* (ledig), Bul. *pĕssĕl*; *tjampo* (vermengd), Mal. *tjampur*; *lampa* (gaan), Jav. *lampah*; enz. *Baba* (omwinden), Mal. *bĕbat*, vgl. Jav. *bĕbĕd*; *bale* (werpen), Jav. *balang*; *bedi* (geweer), Jav. *bĕdil*; *bengke* (stijf), Jav. *bengkeng*; *bore* (besmeeren met zalf enz.), vgl. Jav. *boreh*; *tebe* (dik), Jav. *tĕbĕl*; enz. *Mada* (oog), Mal. *mata*; *mai* (komen), Bug. idem, Bul. *mei*, Mal. *mari*; *metji* (beminnen), vgl. Bug. *mase*, en Jav. *sih*; *mina* (olie), Mal. *minjak*; *mòḍa* (gemakkelijk), Mal. *mudah*; *mura* (planten), Bal. *mula*; *ama* (vader), Bug. idem, Jav. *rama*; *dimu* (komkommer), Mal. *timun*; *oma* (droog rijstveld), Mal. *huma*; *uma* (huis), Mal. *rumah*; enz. *Fai* (rog), Mal. *pari*, Jav. *pe*; *faku* (varen), Mal. *paku*; *fâre* (rijst), Mal. *padi*; *fiko* (oor), Jav. *kuping*, met omzetting; *afi* (vuur), Mal *api*; *afu* (kalk), Mal. *kapur*, Jav. *apu*; *kafa* (draad), vormelijk Mal. *kapas*; *karifa* (kikvorsch), Sasak. *lĕpang*; *lampifi*, Mal. *pipi*; *ufa* (beloonen), Mal. *upah*; *ufi* (blazen), vgl. Bal. *ngupin*; *nèfa* (vergeten), Mal. *lupa*; *nifi* (droomen), Bug. *nipi*, Mal. *mimpi*; *ntjafa* (in iets hangen blijven, vastraken), Daj. *sampah*, Bal *sampeh*, Mak. *samparà*, vgl. Mal. *dampar*; *tjafi* (bezem), Mal. *sapu*; *rifa* (duizendpoot), Mal. *lipan*; *safaï* (bitterachtig), naast *paï* (bitter), Mal. *pahit*; *safaö* (eenigszins schor) naast *mpaö* (schor), Mal. *parau*.

Dat de Bimaneesche *b* oorspronkelijk daar alleen voorkomt waar talen, als het Jav., Bug. enz. in het gebruik van dien klank met het Mal., Mak. enz. overeenkomen, is eigenlijk alleen op te maken uit de woorden, waarin eene oorspronkelijke *w* bewaard is gebleven, want in den tegenwoordigen toestand der taal staat de *b* ook dikwijls voor eene oorspronkelijke *w*. In de eerste plaats moet de *w* na een neusklank tot *b* worden, dus bijv. *mbani* (dapper), Jav. *wani*; *mbeï* (geven), Jav. *weh*; *mbaru* (weduwe), Bug. *walu*. Doch ook zonder neusklank kan *b* voor *w* slaan, bijv. *bou* (nieuw), Bul. *wĕru*, Jav. *wahu*; *bae* in *da bae* (niet goed), Bug. *wadji*, Mal. *baik*; *bae* en *bali* (zijde), Bug. *wali*; *butu* (dak), Sumba. *witu*. Nu blijft het altijd mogelijk dat deze en dergelijke woorden vroeger met een nasalen voorslag zijn uitgesproken, welke later verdwenen is, van woorden als *bou* enz., kan dit wel met zekerheid gezegd worden, vgl. § 154, het is evenwel niet noodzakelijk, dat dit steeds het geval geweest is; ook het Jav. levert menig voorbeeld van den hier besproken overgang. Een voorbeeld van *b* voor *w* in een woord levert *dobu* (suikerriet), Kòlo *towu*, Fidji. *dovu*, doch Jav. *tĕbu*, vgl. § 10, andere voorbeelden zie onder § 20 en 21.

Verwisseling van *p* en *b* is niet zeldzaam na een neusklank, bijv. *mbâna* naast *pana*, (warm), Mal. *panas*; *mbèna* (bleek), Mak. *pilasá*, (doch Jav. *biyas*); daarentegen *mpinga* (doof), Tumpak. *wĕngĕl*, Mak. (dialect), *bongoló*; *mpòso* (zweer), Mal. *bisul*, vgl. § 10; *mpongi* (stom), Sawu. *banga*, Sumba. *kambanga* (dom, stom); *mpowa* (ledig), Daj. *boang*, vgl. ook *mpule* naast *mbure* (onbedachtzaam), Sumba. *mbulăng*, Sawu. *bălu* (vergeten), voorts: *ntjambu* (zich vermengen, handgemeen), Jav. Bal. *tjampuh*; doch *hampu* (warm), Bal. *kĕbus*; wellicht is ook *ampa* (naar boven geleiden) met Jav. *ambat* te vergelijken. Zonder neusklank komen voor: *bini* (vol), Sumba. *binu*, Mal. *pĕnuh*; *bento* (strik), Mak. *pengko*; *binti* (schatting), Mal. *upĕti*; *poro* (kort), Mak. *bodo*; *pòtu* (soort bamboes), Mal. *bĕtung*; *ponte* (inwikkelen, pak), Jav. *buntĕl*; wellicht is ook *pèke* (been, bot) = Mak. *buku*, vgl. § 8; voorts *kaba* (licht, niet zwaar), Bal. *hampang*, idem, Mal. *ĝampang* (licht, gemakkelijk); *apu* (mist), Sikka. *apung* (dauw), Mal. *ambun* (dauw), of wel = Fidji. *kabu* (nevel), *pahe* waarschijnlijk voor * *hepa*, in beteekenis en vorm = Mal. *sĕmbar*, vgl. § 19. Van sommige dezer woorden kan wederom met zekerheid gezegd worden, dat de neusklank (hetzij vooraan, hetzij in het woord) verdwenen is, bij andere kan dit ook het geval zijn. *Parasila*, uit het Mal. *bĕrsila*, zal wel vervormd zijn naar analogie met de meer lettergrepige woorden, welke het verouderde prefix *pa* bevatten.

B staat ook in het Sumbaasch na den neusklank meermalen voor *p*, bijv. *mbana* (warm), *bini* (*mbini*) vol, enz. Zeer frequent is deze verwisseling voorts in het Sikkaasch, naar het schijnt zonder invloed van den neusklank, gedeeltelijk bij dezelfde woorden als bijv. *bennu* (*bĕnu*) vol, doch ook bij vele andere, als *baït* (bitter), Bim. *paï*, Kòlo *mpaï*. Mal. *pahit*; *buhu* (wind, veest), Bim.

pòtju, Sumba. *kapisu,* Manggar. *pĕtju*; vergelijk voorts *baing* (doorn, stekel), Bim. *pae* (angel); *bette* (*bĕte*) (binden), Bim. *pete*; *bolek* (vel), Bim. *mpore*; *baa* (reeds), Sumba. *mbada,* Bim. *mpada* (geëindigd, op). Bij de laatste vier woorden, waarvan mij de vorm in andere talen niet bekend is, kan ook het Bim. afgeweken zijn. Daarentegen is *p* voor *b,* zoowel in het Sumbaasch als in het Sikkaasch, zooal niet onbekend, toch niet gewoon. Sporadisch worden deze verwisselingen ook in andere talen aangetroffen, bijv. Jav. *biyas,* Mak. *pilasá;* Bug. *pitja,* Daj. *bisa.* Evenmin als voor den overgang van *t* in *d,* schijnt voor deze verwisselingen een regel opgesteld te kunnen worden.

Zeer moeielijk is het ook eenige regelmaat te vinden voor de gevallen waarin eene *f* eene oorspronkelijke *p* vervangt. De Bim. woorden, welke *f* in het woord hebben, eindigden oorspronkelijk, voor zooverre mij hunne vormen in andere talen bekend zijn, gewoonlijk op eene vocaal of eene *h,* of een neusklank. Hiertoe zijn ook te rekenen die woorden, welke in het Mal. enz. op eene *r* eindigen, welke evenwel in het Jav. verdwijnt, in het Daj. en Bal. tot *h* wordt (bijv: *afu, ntjafa*), dewijl ook in het Bim. deze letter, al waren niet alle eindconsonnanten afgevallen, zou moeten verdwijnen. Eene uitzondering maakt *kafa* (garen, draad), dat ik met het Mal. *kapas* meen gelijk te moeten stellen, vgl. Rottin. *abas,* zoowel kapas, als garen, als ook Sikka. *kappa,* Mal. *kapas,* doch *gogor* (Bim. *mòro*) *kappa,* draad op een houtje rollen. Of nu omgekeerd elke *p* in een woord, dat oorspronkelijk op bovengenoemde wijze eindigde, in het Bim. tot *f* moet worden, kan ik niet beslissen. Eene bepaalde uitzondering schijnen die woorden te vormen, wier voorlaatste lettergreep oorspronkelijk eene pĕpĕt was, dus *ndupa* (vadem), Mal. *dĕpa*; *dipi* (mat). Bul. *tĕppe,* Bent. *dipi,* Sumba. *topo,* Kòlo *tòpu.* Voorts kan eene *f* niet na een neusklank voorkomen, dus *lampa* (gaan), Jav. *lampah*; *mpuu* (hulptelwoord), van *fuu* (stam). *Tjapa* (schrijlings ergens opzitten), zal wel oorspronkelijk één zijn met *ntjafa* (ergens in blijven zitten, over iets heen hangen, als bijv. een doek over een heg), de *p* is hier dus gespaard om eene wijziging in de beteekenis aan te geven. Een woord als *nipa,* (de nipahpalm) is wellicht overgenomen.

Omtrent het voorkomen van de *f* aan het begin van een woord wordt het onderzoek bemoeielijkt door het veelvuldig gebruik van den nasalen voorslag (welke later ook weer verdwenen kan zijn), zoodat bijv. alleen uit het toevallig aanwezig zijn der vormen *safaö* naast *mpaö, safaï* naast *paï* te zien is, dat in deze woorden de *f* de plaats der *p* moet innemen. Naar het schijnt, heeft het Bim. dan regelmatig *f* aan het begin van een woord, wanneer de volgende lettergreep met eene vocaal, eene *h* of de Maleische *r,* welke in het Jav. verdwijnt, aanvangt. Voorb. *fòo* (mangga), Mal. *pauh*; *safaï* (bitterachtig), naast *paï,* Mal. *pahit*; *fuu* (stam), Mal. *puhun*; *fe* (rog), Mal. *pari,* Jav. *pe*; *safaö* naast *mpaö* (schor), Mal. *parau,* Daj. *pehau.* Doch *puwi,* (persen), Mal. *pĕrah,* wellicht door de pĕpĕt in de eerste lettergreep. Een woord als

paa (bijtel), Mal. *pahat*, is wellicht overgenomen, of andere onbekende oorzaken kunnen gewerkt hebben om de *p* te sparen. De *f* komt evenwel ook nog in het begin van andere woorden voor, een regel heb ik daarvan niet kunnen ontdekken. De *p* van het verouderde prefix *pa* (vgl. § 153), blijft steeds gespaard. Zoo ook die in het eenlettergrepige *pu* (vgl. § 270), Mak. *pa*, van daar is de *p* waarschijnlijk ook behouden in *kapo*, uit *ka* en *po* (*pu*) vgl. § 281, Balin. idem.

Van de verwante talen, welke naast *p*, eene uit *p* ontstane *f* bezitten, kan ik alleen het Malagasisch en het Samoasch vergelijken. Voor zooverre de gegevens eene beslissing toelaten, schijnt het dat, waar het Bim. eene *f* heeft ook de beide andere talen denzelfden klank bezigen, eene enkele maal ook *w*, bijv. Mlg. *wary* (rijst), Bim. *fåre*; Samoa. *wolu* (schildpad), Mlg. *fanu*, Bim. *fònu*, vgl. § 13. Daarentegen hebben genoemde talen zeer dikwijls *f*, waar in het Bim. de *p* behouden is, niet alleen voor aan het woord, waar de nasaal kan gewerkt hebben, maar ook in het woord, bijv: Mlg. *refy* (vadem), Bim. *ndupa*, vgl. Sam. *ngafa*; Mlg. *tify* (dun), Sam. *manifi*, Bim. *nipi*; Mlg. *rafitră* (aanéén), Bim. *rapu*, enz.

Tusschen het Bim. en Sawusch bestaat die overeenkomst dat eene *p*, welke in het Bim. tot *f* wordt, in het Saw. verdwijnt, terwijl de *p*, die in Bim. onveranderd blijft, ook in het Sawusch gespaard wordt. Voorb. *ădu* (gal), Bim. *fòlu*; *anju* (schildpad), Bim. *fònu*; *ano* (witte plekken op de huid), Bim. *fanò*; *are* (rijst), Bim. *fåre*; *ai* (vuur), Bim. *afi*; *ao* (kalk), Bim. *afu*; *ni* (droomen), Bim. *nifi*; (*ke*)*hai* (bezem), Bim. *tjafi*; daarentegen *pana* (warm), Bim. *pana*, Mlg. *fana*; *pări* (hoeveel), Bim. *pila*, Mlg. *firy*; *pote* (draaien, wringen), vgl. *mode*, Bim. *pode*, Mlg. *futană*; *pidu* (zeven), Bim. idem., Mlg. *fitu*; *ăpa* (vier), Bim, *upa*, Mlg. *efatră*; *ràpa* (vadem), Bim. *ndupa*, Mlg. *refy*; *làpa* (vouw), Bim. *lipi*, Mlg. *lefitră*, enz. Uitzonderingen echter zijn: *pau* (mangga), Bim. *fòo*; *kepue* (stam), Bim. *fuu*; en aan de andere zijde *menî* (fijn), Bim. *nipi*. Het Kòlosch kent de *f* niet en heeft eenvoudig *p*, waar het Bim. *f* bezigt, vgl. § 30.

Eene enkele maal stelt de Bim. *f* ook eene oorspronkelijke *w* voor, gelijk dit in het Rottineesch regel is, en ook veelvuldig in het Samoasch voorkomt, bijv. *safaka* (zich openen), Mak. *tàbakkarà*, Bug. *tabakkà*, Jav. *měkar*, waarnaast *sěkar*, wat er op wijst dat de beginletter oorspronkelijk eene *w* was; *fada* (dingen), omzetting van * *dafa* uit * *tafa*, Mal. *tawar*; *fou* (najagen), Tag. *bugau*, Daj. *bohau*, Bat. *buro*, Mal. *buru*, ook het Jav. heeft *buru*, maar is ook reeds ten opzichte van de *r* onregelmatig; hoewel mij geen vorm van het woord met *w* bekend is, kan toch aan de bovengemaakte gelijkstelling niet getwijfeld worden.

Zie voorts voor:

p § 17, 19, 25.

b § 20, 21, 23

m § 24.

§ 15. De *tj* kan beantwoorden aan denzelfden klank in het Jav. Mal. enz., zoo ook de *dj* doch zeldzamer; voorb.:

tjampo (vermengd), Mal. *tjampur*; *tjangga* (een gevorkt hout), Jav. *tjanggah*; *tjatja* (fijnhakken), Mal. *tjatjah*; *tjiki* (voldoende), Jav. *tjukup*; *tjòpu* (wisselen van tanden), Mak. *tjappo*; *ntjae* (vergruisd), Mal. *tjayer*; *pètje* (knijpen), Mal. *pitjit*; *putju* (punt), Jav. *putjuk*; *matjo* (hak), Mal. *patjol*; *kapantja* (soort plant), Jav. *patjar*; *ngontjo* (zuur), Jav. *kĕtjut*; *mbintja* (vergaan), Bal. *bĕntja*; enz. *Djâra* (paard), Jav. *djaran*; *djanga* (kip), Mak. *djangang*; *djao* (groen), Mal. *hidjau*; *djenggo* (baard), Mal. *djanggut*; *djadja* (rondgaan), Jav. *djadjah*; *ladjo* (uitspannen een touw), Jav. *ladjur* (in de lengte); *tadji* (kunstmatige spoor), Mal. idem; *tindja* (gelofte), Mak. *tindjâ*; enz.

Van de meeste woorden, waarin eene *dj* in het woord, beantwoordende aan eene *dj* elders, voorkomt, laat het zich moeielijk beslissen of zij als echt Bim. dan wel als overgenomen, zijn te beschouwen.

De *tj* staat voorts zeer dikwijls daar, waar het Jav. Mal. enz. eene *s* heeft. In de eerste plaats moet eene *s* in het Bim. na een neusklank tot *tj* worden, vgl. § 18. Maar ook zonder neusklank kan de *tj* zoowel vóóraan, als in het midden van een woord voor *s* staan. Voorb. *tja* (eens), Mak. *sa*; *tjafi* (bezem), Mal. *sapu*; *tjampu* (neef), Mak. *sampu*; *tjafa* (blijven hangen), Mak. *samparâ*, Bal *sampeh*; *tjapi* (koe), Mal. *sapi*; *tjihu* (elleboog), Mal. *siku*; *tjitji* (insteken), Mak. *sisi*; *tjiwi* (negen), Ambon. *siwa*, Bat. Bal. *siya*; *tjoma* (speld), Sund. *sömat*; *tjua* (spade), Jav. *suwan*; *watja* (wasschen), Bal. *bĕsah*, Tag. *basá*, Sawu. *baha*; *metji* (beminnen), Bug. *mase*, Jav. *asih*; *matji* (zoet), uit * *masin* voor Mal. *manis* (vgl. § 27); *ròtjo* (schillen), Mak. *soso*, Sumba. *sisi*; *mbètja* (nat), Daj. *bisah*, Mal. *basah*; *itja* (een), Mal. *ĕsa*; *nòtju* (rijstblok), Mal. *lĕsung*; *mbòtju* (verzadigd), Jav. *bĕsur*; *pòtju* (wind, veest), Sumba. *kapisu*, Manggar. *pĕtju*. Naast elkander staan *kasela* en *katjela* (uitzonderen). Een regel in welke gevallen *s* tot *tj* wordt laat zich wederom niet geven, alleen schijnt dit in het woord regelmatig te geschieden, wanneer de voorgaande lettergreep oorspronkelijk eene pĕpĕt bevatte; zie echter ook bij § 18, vooraan het woord bestaat ook weer de mogelijkheid van een verdwenen neusklank, uit *katjela* naast *kasela* (*tjela* of *sela* met prefix *ka*), blijkt echter dat het volstrekt niet noodzakelijk is in alle gevallen den invloed van een nasaal aan te nemen. Van de verwante talen heeft vooral het Manggaraisch dezelfde neiging om de *s* in de *tj* te doen overgaan, hoewel de klank in die taal meer sissend is en wellicht beter door *tsj* getransscribeerd wordt.

Nog kan *tj* staan waar elders *dj* voorkomt, bijv. *patjinga* (ontbloot van de tanden), Daj. *djadjingar*; *pitja* (knippen met de nagels), vgl. Mal. *pidjat*; *pontjo* in *pontjo sambia* (avondster), Jav. *pandjĕr sore*; *kantjaka* (bale-bale), Sumba. *kĕndjaka*; *tjaka* (span), Bug. *tjakkâ*, Mal. *djangkal*. Naast *kantjadja* (sparen), van een grondwoord * (*n*)*tjadja*, Mal. *sayang* komt *kantjatja* voor.

Eene Jav. Mal. *dj* wordt zeer dikwijls tot *r*, vgl. § 16 of *ḍ*, vgl. § 13.

Er komen evenwel ook woorden voor waar het Bim. eene *dj*, tegenover een *r* elders vertoont, of *r* en *dj* afwisselen; voorb: *wudja* naast *wura* (strooien), *kamodjo* (iets in den mond hebben), Bug. *orong, morong*; *djampa* (stevig binden), Mak. (dial.), *rampà*; *ngudju* (wroeten), Sumba. *nguri*, wellicht is ook *hedja* (overrijp) te vergelijken met Mal. *merah*, Mak. *edja*, vgl. Sawu. *mea*, (rood en rijp), (voor de *h* zou wellicht Mal. *hitam* met Sumba. *meting*, Bim. *meè* te vergelijken zijn, vgl. § 19). Zie ook *babudju* en *tadja* onder § 20.

Hiervan is niet te onderscheiden *dj* voor *ḍ*, als in *djoro* (hellen), Jav. *ḍoyong*, Mak. *rorong*.

Eene enkele maal staat *dj* ook voor *d*, bijv. in *sudje* (braadspit), Jav. *sunduk*, Mak. *sude*, doch Bal. *sudji, sudjen*; *kadjudji* (soort spel), Jav. Skr. *djudi*, Bat. *djudji*. In *kantjada* naast *kantjatja* voor *kantjadja* staat de *d* omgekeerd voor de *dj*.

De *dj* vervangt voorts eene oorspronkelijke *y* na de klinkers *a*, *o* en *u*; bijv: *padjo* (wieg), Mal. *ayunan*; *padju* (zonnescherm), Mal. *padjung*; *hadju* (hout), Mal. *kayu*; *kampadja*, Mal. *papaya*; *kantjadja* (sparen, ontzien), van * (*n*)*tjadja*, Mal. *sayang*; *lodja* (zeilen), Mal. *layar*; *kodja*, Mal. *koyan*; *kampudja* (soort plant), Mal. *lampuyang*, enz.

Zie voorts voor:

tj § 18, 21, 22, 23.

dj § 16, 18, 20, 23.

§ 16. De *r* beantwoordt in het algemeen, evenals in het Sumbaasch en Sawusch aan eene Jav. *r*, zij staat dus zoowel daar, waar het Jav. en het Mal. enz. eene *r* bezigen, als ook waar het Jav. *r* tegenover eene Mal. *d* heeft; de *l* beantwoordt in het algemeen aan een Jav. Mal. *l*. Voorb:

rapu (dicht aaneen), Jav. *räpet*, Mal. *rapat*; *rame* (vlas), Jav. Mal. *rami*; *rampa* (ontrukken), Jav. Mal. *rampas*; *raso* (schoon), Jav. *rĕsik*, Mal. *bĕrĕsih*; *garo* (krabben), Jav. Mal. *garut*; *djâra* (paard), Jav. *djaran*, Mak. *djarang*; *tire* (oester), Jav. *tirĕm*, Mal. *tiram*; *nggero* (mager), Jav. *kuru*, Mal. *kurus*; enz. *Raa* (bloed), Jav. *rah*, Mal. *darah*; *ròo* (blad), Jav. *ron*, Mal. *daun*; *ringa* (hooren), Jav. *rungu*, Mal. *dĕngar*; *ruwi* (doorn), Jav. *rwi*, *ĕri* Mal. *duri*; *rindi* (donker), Bul. *rĕmdĕm* (zwart), Tonsaw. *dĕmdĕm* (donker); *âri* (jongere broeder), O. Jav. *ari*, Mal. *adik*; *fâre* (rijst), Jav. *pari*, Mal. *padi*; *lira* (weverspoel), Jav. *walira*, Bug. *walida*; *liro* (zon), Mak. *allo*, Bug. *åsso*, Manggar. *lĕso*; *kera* (zwager), Manggar. *kesa* (vgl. § 154, Aanm. II.); *kiro* (stijf), Mak. *kàdóro*, Bug. *käddò*. Eene uitzondering is *ḍuwa* (twee), Jav. *ro, loro*, Mal. *duwa* en zie beneden onder *l*.

lai (anders), Mal. *lain*, Jav. *len*; *laluru* (weg), Jav. *lurung*; *lampa* (gaan), Jav. *lampah*, Mak. *lampa*; *leli* (opgelost), Mal. *lilih*; *lili* (was), Mal. *lilin*; *linggi* (oprollen), Mal. *lingkar*, Jav. *lĕngkĕr*; *lodja* (zeil), Mal. Jav. *layar*; *tolu* (drie), Jav. *tĕlu*; *weli* (koopen), Mal. *bĕli*; *hela* (tusschenruimte), Mal. *helat*, Jav. *ĕlĕd*; *òle* (uitwringen), Mal. *pulas*, Jav. *pulĕs*; *maladi* (brandnetel), Jav. *latĕng*; enz.

De *r* moet na een neusklank tot *d* worden; voorb: *ndòo,* hulptelwoord van *ròo,* blad; *ndako* (kleven aan iets), Jav. *rakĕt*; *ndapo* (aan iets vast blijven), vgl. *rapu,* Jav. *rapĕt*; *ndasa* (bewonen), van *rasa,* (land), *ndawi* (iets maken), naast *rawi* (werken), *bindanga* uit het Mak. *banrangang*; *sando* (geneesheer), Mak. *sanro*; *genda* (trom), Mak. *ganrang,* Mal. *kĕndang*; *ngende* (bedelen), Jav. *kere. Dudu* (stekelvarken), Sikka. *rutung,* (voor het Sanggarsch is *tĕrutung* opgegeven), zal wel weer een voorbeeld zijn van eene verdwenen nasaal.

Zeer dikwijls staat *r* voorts voor eene oorspronkelijke *l*; voorb: *rahi* (echtgenoot), Mal. *laki*; *rai* (hardloopen), Mal. *lari*; *reya* (gember), Mal. *haliya*; *ringa* (oliezaad), Mal. *lĕnga*; *ringu* (gek), Mak. *lingu*; *ruwi* (zekere huidziekte), Manggar. *luwi*; *âra* (bosch), Jav. *alas*; *aru* (stampen), Mal. *alu*; *karawo* (muis), Mak. *balawo*; *ngâri* (graven), Mal. *gali*; *ntjâra* (verkeerd), Mal. *salah*; *kiri* (draaien), Mal. *giling*; *more* (rond), Mal. *bulat*; *wura* (maan), Mal. *bulan*; *huri* (vel), Mal. *kulit*; *mundu* (melatie), Mal. *mĕlur* (met ingevoegden neusklank), enz.

Meermalen staat *r* nog voor eene Mal. Jav. *dj* in een woord; voorb: *ntiri* (in de richting van, zich richten), Mal. Jav. *tudju*; *tòro* (landpunt), Mal. *tandjung*; *turu* (wijzen), Mal. *tundjuk*; *nâru* (lang), Mal. *landjut,* Jav. *ladjur*; *maru* (uitgestrekt liggen, slapen), Kòlo. *masu,* vgl. § 17, schijnt verwant met Jav. *udjur,* Mal. *budjur*; *mbere* (overstrooming), is wellicht = Jav. *bandjir.* Als aanvangsletter schijnt *ḍ* voor *dj* verkozen te zijn, vgl. § 13; een voorbeeld met *r* is mij niet bekend; wel komt *nd,* dat zoowel uit *ḍ* als uit *r* kan ontstaan zijn, voor in woorden, welke als reduplicaties te beschouwen zijn, bijv. *nduru,* (tonder), Mak. Bug. *djúdjú*; *ndanda* (in volgorde), Jav. *djadjar*; *ndindi* en daaruit *ndidi* (volgorde), Mak. *djidjiri.*

Ook waar het Mal. *dj,* doch het Jav. *d* heeft, heeft het Bim. *r* of vooraan *nd,* bijv: *ura* (regen), Mal. *hudjan,* Jav. *udan*; *ndau* (naald), Mal. *djarum,* Jav. *dom*; *ndadi* (worden), Mal. *djadi,* Jav. *dadi*; *ndeu* (baden), Kòlo. *riu,* Mal. *djirus* naast *dirus,* Jav. *dus*; O. Jav. *dyus. Dòo* (ver), Mal. *djauh,* Jav. *doh* zal wel staan voor * *ndòo,* vgl. § 6.

De *l* is een der klanken, welke in het Bim. de meeste veranderingen ondergaan. Behalve dat zij meermalen tot *r, n* of *ḍ* (vgl. § 13) wordt, komen zeldzamer nog meer veranderingen voor, waarover later zal gesproken worden. In welke gevallen en waarin eene oorspronkelijke *l* verandert, is niet te bepalen. Ook is het niet waarschijnlijk, dat er oorspronkelijk eenig verschil in uitspraak bestond tusschen de *l* bijv. van Mal. *malam,* welke tot *ḍ* (*ngaḍi*) of die van Mal. *oleh,* welke tot *n* (*òne*) of die van Mal. *bulan,* welke tot *r* (*wura*) wordt of die van Mal. *suluh,* welke gespaard blijft (*ilo*). Uit de in § 13 en hier gegeven voorbeelden blijkt, dat van invloed der vocalen geen sprake kan zijn.

Naast elkander komen voor *rima,* in de beteekenis van »hand" en *lima,* in de beteekenis van »vijf"; *uru,* steel van eene lans enz., *ulu,* vooraan, te voren; *ròna,* stam, *lòna,* stam als hulptelwoord; ook *balu,* geurig, lekker van reuk en *tjâru,* lekker van smaak, schijnen oorspronkelijk één te zijn. Naast elkander

in dezelfde beteekenis zijn nog in gebruik *mbure* en *mpule* (nalatig), Sumba. *mbulăng*. Ook in het Sawusch bestaat de neiging de *l* in *r* te laten overgaan en meestal bij dezelfde woorden als het Bim., al komen enkele verschillen voor. Nog heeft Sawu. *măda* (nacht), Bim. *ngaḍi*, Mal. *malam*; de aequivalenten der overige woorden, welke in het Bim. *ḍ* voor *l* vertoonen, zijn mij in het Sawusch niet bekend, uitgezonderd nog dat van *wiḍi* (kiezen), waar het Sawusch evenwel *pili* heeft. Hetzelfde geldt van de woorden, waar het Bim. *n* voor *l* heeft, uitgezonderd *ngahu* (rijstblok), Sumba. *ngusung*, Bim. *nòtju*, Mal. *lĕsung*.

Nu en dan heeft het Bim. echter wel eens *l* waar men een anderen klank zou verwachten; *l* voor Mal. Jav. *r*; voorb: *pili* (pijn), Mak. *pàrisi*, Jav. *prih*; *kulu* (stomp), Bug *kunru*; *ngòlo* (tot een draad trekken) Jav. *ngurut*; *ngòlo* (welriekend), Mal. *harum*, Jav. *arum* (vgl. § 10, *ngòlo* zoù dan moeten staan voor * *nggòlo*, vgl. § 19 en § 24; het wegvallen der eindconsonant verhindert evenwel, gelijk menigmaal, eene zekere vergelijking); *lòo* (gat), Sawu. *roa*, Jav. *rong*, vgl. Mal. *ruwang*, doch ook *lobang*; wellicht is *lepi* in beteekenis het Mal. Jav. *rĕbut*, ook vormelijk daaraan gelijk.

L voor een Jav. *r*, Mal. *d*, Bat. *g* wordt aangetroffen in: *ilu* (neus), Jav. *irung*, Mal. *hidung*, Bat. *igung*; *fòlu* (gal), Jav. *ampĕru*, Mal. *hampĕdu*, Bat. *pogu*; *pila* (hoeveel), Jav. *pira*, Bat. *piga*, Mak. *pila*.

L voor eene Bim. *r* = Jav. Mal. *dj* staat hoogstwaarschijnlijk in *elo*, (top, uiteinde), Mal. *hudjung*; het wegvallen der slotconsonant maakt de gelijkstelling evenwel niet volkomen zeker. Hierbij kan gevoegd worden (*ka*)*balo* (schertsen), Mak. *bandjulù*, het Jav. heeft echter *banjol*, zoodat hier de *l* voor *nj* kan staan, vgl. *kaḍami* onder § 13.

L voor *ḍ* wordt waarschijnlijk gevonden in *lènga* (makker), naast *dinga*, Mal. *dĕngan*. De *d* in *dinga*, staat wel voor *ḍ* (wellicht door invloed van *ndinga*), blijken, Bug. *rangång*.

Luu, ingaan, is mogelijk te vergelijken met Sawu. *nuhu*, wat wel met Jav. *nusup* gelijk te stellen is, zoodat hier de *l* voor *n* zou kunnen staan.

Voorts zijn op te merken de woorden *tjili* (verbergen, verborgen), *tjimi* (verbergen), *ntjimi* (verborgen), *ili* (verbergen), *sanggili* (verborgen, zich verbergen). *Tjili* en *tjimi*, *ntjimi* zijn stellig oorspronkelijk hetzelfde woord, zoodat de *m* uit *n* ontstaan is, vgl. § 24; *ili* kan hetzelfde woord zijn door wegvalling van de aanvangsconsonant; *sanggili* is waarschijnlijk *ili* met het in onbruik geraakte prefix *sa*, wat door een neusklank gesloten is, vgl. § 152, waardoor de spiritus lenis tot *g* geworden is, vgl. § 19; er zijn mij echter geen andere voorbeelden bekend van samenstelling van een, met een klinker beginnend woord, met een der in § 150, vlg. te behandelen prefixen van verbale beteekenis, welke meermalen door een neusklank gesloten worden; mogelijk moet men zich dan ook *sanggili* van een nevenvorm * *gili* afgeleid, voorstellen. Daar eene Bim. *tj* eene oorspronkelijke *w* kan vertegenwoordigen, vgl. § 21, zou *tjili* vergeleken kunnen worden met Sumba. *wini* in *pakawini*, M. P. *wuni*. Evenwel

kan een vorm als *tjili*, evengoed beantwoorden aan een Bal. *silib* (onopgemerkt, heimelijk) of aan een Daj. *basilim* (verborgen), mogelijk nog aan anderen. Ook is het mogelijk dat *ili* en *tjili* niet oorspronkelijk één zijn, zeker is het, dat eene *w* aan het begin van een woord, het meest aan wegwerping onderhevig is, zoodat dus mogelijk wel *ili*, maar niet *tjili* aan M. P. *wuni* beantwoordt. Het wegvallen van de slotconsonant belet ook hier weder eenige zekerheid te verkrijgen. Mogelijk staat *l* voor *n* nog in *lohi* (braken), vgl. § 9 en § 19 en vgl. ook *ḍaju* onder § 13.

Ten slotte zij nog opgemerkt dat in het Bim. in hetzelfde woord zoowel twee *r's* of *l's*, als bijv. *rera, rero, leli, lelo,* als één *r* en *l* kunnen voorkomen, als *liro, liri, rela,* enz.

Zie voorts voor:

r § 19, 20, 21, 22.

l § 19, 22.

§ 17. De *y* staat nooit in het begin van een woord; in het midden van eene woord beantwoordt zij aan eene Jav. Mal. *y*, zoo eene *e* of *i* voorafgaat en eene *a*, *o* of *u* volgt, bijv. *reya* (gember), Mal. *haliya*; *kakeyo* (schreeuwen van ganzen), Mak. *keyo*; *peyo* in *djanga peyo* (boschhaan), Bal. *kiyuh*; *sambeya* (bidden), Mal. *sembayang*; *kaleya* (vlammen), Bul. *layas*; *siya* (hij), Bug. idem, Mal. *iya*; *iyo* (ja), Mak. idem; enz.

Onder dezelfde voorwaarden kan eene *y* ontstaan door het wegvallen van eene andere consonant, als bijv. in *kanteya* (oprisping), Mak *tera*; *tiyo* (kijken), naast het oudere *tiro*; *piyu* (strijken), Mak. *purusú* enz., of wel door achtervoeging van een enklitischen nadrukswijzer, als *ede-y-o*, uit *ede* (dat), en den nadrukswijzer *o*, vgl. § 270. Na de klinkers *a, o* of *u* wordt eene oorspronkelijke *y* tot *dj*, vgl. § 15. Tusschen *i* en *e*, of *e* en *i* spreekt het Bim. nooit eene *y* uit.

De *w* stelt in de eerste plaats de oorspronkelijke Mal. Pol. *w* voor; voorb.: *waa* (dragen), Bug. *wawa*, Mal. *bawa*; *wadu* (steen), Jav. *watu*, Mal. *batu*; *wau* (soort boom), Jav. *waru*, Mal. *baru*; *wawi* (varken), Mal. *babi*; *weli* (koopen), Mal. *bĕli*; *wèse* (pagaai), Bug. *wise*, Mak. *bise*; *wisi* (kuit), Mal. *bĕtis*; *wiwi* (lip), Mal. *bibir*; *woü* (geur), Mal. *bau*; *wuri* (aar), Jav. *wuli*, Mal. *bulir*; *uwi* (soort aardvrucht), Jav. idem, Mal. *ubi*; *riwu* (duizendtal), Jav. *ewu*, Mal. *ribu*; *iwa* (op den schoot houden), Mak. *riwa*, Mal. *riba*; *awa* (beneden), Mal. *bawah*; *karawo* (muis), Mak. *balawo*; *niwa* (bij), Lamp. *njiwan*, Sund. *njiruwan*; *luwa* (buiten), Mal. *luwar* enz. Zeer dikwijls is eene oorspronkelijke *w* tot *b* geworden, na den neusklank is dit regel, vgl. § 14; uit de bovenstaande voorbeelden echter blijkt, dat die overgang toch niet in die mate heeft plaats gehad als in het Mal., Mak. enz.

Voorts kan eene *w* ontstaan na eene *u* of *o* als de volgende lettergreep met *a, i* of *e* aanvangt, bijv. *puwa* (uitpersen), Mal. *pĕrah*, vgl. § 20; *ruwi* (doorn), Mal. *duri* vgl. § 20, *buwe* (soort katjang), Sikka. *bue*, Manggar. *wue*, vgl. *kaboë* enz.

Tusschen twee *u's* kan, ofschoon zeldzaam, eene *w* voorkomen, bijv. *suwu*; *nluwu*; nog zeldzamer geschiedt dit tusschen twee *o's*, bijv. *kowo*; meestal worden deze vocalen evenwel met een hiaat uitgesproken. Mogelijk moet de *w* in zulke woorden ook op andere wijze verklaard worden, vgl. § 21. Tusschen eene *o* en *u*, of *u* en *o*, komt nooit eene *w* voor.

Niet zelden ontbreekt de *y* na *i* of *e* en nog vaker de *w* na *u* of *o*, ook waar zij in andere talen aangetroffen worden, of eene consonant verdwenen is: bijv: *kiu* (haai), Mal. *hiyu*; *kanggio* (roepen), Mak. *kiyò*; *riu* (vlak), Kòlo. *karatu* vgl. § 7 en 9; *tjua* (schop), Jav. *suwan*; *ua* (betel), naast *wuwa* (vrucht); *kui* (links), Mal. *kiri*; *tjoi* (prijs), naast *weli*, Kòlo. *woli* (koopen), enz. Meermalen worden verschillende woorden ook onderscheiden naarmate zij met of zonder *y* en *w* worden uitgesproken, als: *tiya* (mast), en *tia* (splijten); *loi* (geneesmiddel), en *lowi* (koken); *loa* (losmaken), en *lowa* (kunnen). Waarschijnlijk zal het streven om verschil te maken ook bij de andere woorden, het niet aanwezig zijn der halfvocalen veroorzaakt hebben, al is dit in elk bijzonder geval niet altijd meer na te gaan.

Eene enkele maal staat *w* voorts voor *y*, bijv. in *kawori*, of *tawori*, dat ontstaan is uit het Mak. *kiyori*, welke laatste vorm nog in officieele Maleische stukken in gebruik is. Voorts *hawi* (vischhaak), Mal. *kayil*, mogelijk ook in *karawe* (roeiriem), als dit beantwoordt aan Jav. *ḍayung*, Mak. *gayong*; het kan echter ook aan een Benten. *gogawel* beantwoorden, vgl. § 22, dewijl het ontbreken van de slotconsonant, de vergelijking weder onzeker maakt. Nog staat *w* somtijds voor eene oorspronkelijke *p*; voorbeelden zijn: *wiḍi* (kiezen), Mal. *pilih*; *kawubu* (kwartel), Mal. *puyuh*, vgl. § 21; *wòke* (navel), Manggar. *putis*, vgl. ook *wòku* en *pòku* (opvouwen).

W tegenover eene *h* elders, vertoont *wadjo*, Sund. *hayu*, Jav. Mal. *ayo*, vgl. ook *wele*, Jav. *wulung*, Mal. *hĕlang*.

Zie voorts voor *w* § 20, 21.

§ 18. De *s* beantwoordt aan denzelfden klank elders; bijv. *sando* (geneesheer), Mak. *sanro*; *sâra* (missen), Mal. *salah*; *seba* (openen), Bal. *sĕbak*; *sèke* (nauw), Mak. *sekè*; *silu* (fluit), Mal. *suling*; *sintji* (berouw), Mal. *sĕsal*; *sòke* (opgraven), Bug. *sukè*; *soro* (uitspruitsel), Bul. *suru*; *supa* (soort hout), Mal. *sĕpang*; *suru* (achteruitgaan), Bug. *sorò*; *ntasa* (rijp), Mak. *tasà*, Mal. *masak*; *wèse* (pagaai), Bug. *wise*; *isi* (inhoud), Mal. idem.; enz.

Gelijk in § 15 gezegd is, wordt eene oorspronkelijke *s* dikwijls tot *tj*, wat regelmatig geschiedt na den neusklank, gelijk blijkt uit de vormen als: *mantji* (inkt), Jav. *mangsi*; *rantja* (ontrukken), Jav. *rangsang*; *sìntji* (berouw), Mal. *sĕsal*, met ingevoegden neusklank, als in Bol. Mong. *monontol*; *lintji* (pit), Mak. *liserè*, eveneens met ingevoegden neusklank; *ntjâra* (verkeerd), Mal. *salah*, naast *sâra* (missen); *ntjeba* (open), naast *seba* (openen); *ntjewi* (overtreffend, zeer), naast *sewi*, overschot; enz.

Eene enkele maal heeft het Bim. *s*, waar omgekeerd elders eene *tj* voorkomt;

bijv. *sòku* (soort wortel), Mal. *tjĕkur*; *sintji* (ring), Mal. *tjintjin*; *sontjo* (peperhuisje), Jav. *tjonṭong*; *nggusi* (aarden pot), Mal. *gutji*, waarschijnlijk is ook *mbisa* (breken, als een touw enz.), vormelijk gelijk Mal. *pĕtjah*, vgl. Bis. *posá*, ofschoon het de beteekenis van Mal. *putus* heeft. In *sabiya* (spaansche peper), Mak. *tjabiya*, zal de *s* wel aan de analogie met de drielettergrepige woorden met het prefix *sa*, zijn ontstaan te danken hebben.

In *isi* (zaadkorrel) schijnt de *s* voor eene *dj* elders, te staan, gelijk dit ook wel in het Bulusch plaats heeft, zoodat het woord met het Mal. *bidji* gelijk te stellen is. Vgl. ook Kòlo. *masu* (liggen, slapen), met Bim. *maru*, vgl. § 15.

Zie voorts voor *s* § 19, 20, 21, 22, 23.

§ 19. De *h* beantwoordt zeer zelden aan denzelfden klank elders, slechts in enkele woorden als *hela* (tusschenruimte), Mal. *hĕlat*; *hentja* (spook), Mal. *hantu*, is eene *h* aan het begin gespaard; ook in het woord is de *h* gewoonlijk verdwenen, zoowel tusschen gelijke klinkers, als bijv. in *paa* (bijtel), Mal. *pahat*; *fuu* (stam), Mal. *puhun*; *teè* (tegenhouden), Mal. *tahan*, als tusschen ongelijke klinkers als bijv. in *paï* (bitter), Mal. *pahït*; *taï* (drek en zeker goudgewicht), Mal. *tahi* en *tahil*; *tanaö̤* (leeren), vgl. Jav. *sinahu*. In het laatste geval worden de klinkers met een hiaat uitgesproken; eene uitzondering is *bau* (bras), Mal. *bahu*, dat wellicht uit het Makassaarsch overgenomen is. In *sâha* (peper), Daj. *sahang*, is de *h* evenwel gespaard gebleven, mogelijk in meerdere woorden waarvan mij de vormen in de verwante talen niet bekend zijn.

Meestal stelt eene *h*, zoowel in het begin, als in een woord, eene oorspronkelijke *k* voor, voorb.: *hadju* (hout), Mal. *kayu*; *hera* (zwager), Sikka. *kera*, Manggar. *kesa*; *hina* (raken), Mal. *kĕna*; *hudu* (luis), Mal. *kutu*; *huri* (vel), Mal. *kulit*; *pâha* (voederen), Jav. *pakan*; *rahi* (echtgenoot), Mal. *laki*; *dahu* (vreezen), Mal. *takut*; *mèhe* (hoesten), Jav. *ngekes*; *nahi* (betel), Jav. *kinang* (met omzetting), *panihi* (vleermuis), Mak. *panjiki*; *tjihu* (elleboog), Mal. *siku*; *pohu* (omhelzen), Bal. *pĕkul*; *uhu* (nagel), Mal. *kuku*; enz. In welke gevallen eene *k* tot *h* wordt, laat zich niet bepalen, de *k* van het prefix *ka* blijft regelmatig gespaard. Ook in het Kòlosch wordt de *k* dikwijls tot *h*, soms is er verschil met het Bim., bijv. *horu* (staan), Bim. *kiḍi*; daarentegen *kaluki* (vel), Bim. *huri*, ook wordt, het prefix *ka* in eene bepaalde functie wel tot *ha*, bijv. *hateï* (aantoonen), Bim. *kateï*; *hanuwa* (mededeelen), vgl. Bim. *ngowa*, zie § 150.

Eene enkele maal staat *h* ook voor eene oorspronkelijke *t*, bijv. *hamiya* (soort bamboe), Sund. *tamiyang*; *horu* (helpen), Mal. *tulung*; *riha* (de drie steenen, waarop gekookt wordt), Mak. *taring*, met omzetting. Mogelijk beantwoordt verder *(ka)huntu* (katoepat), aan Jav. *tumtum(an)*; *kahundu* (verzameld), aan Mak. *katulung*. Nog onzekerder is het, of *hampa* (grens), beantwoordt aan Mal. *batas* (met omzetting) en *p* voor *b* na een neusklank, vgl. § 14, en *lohi* (braken), aan Jav. *mutah*, Sikka. *muta*, vgl. § 9 en 16, te meer daar er mij geen zeker voorbeeld bekend is van eene *h* voor eene *t* in een woord, zie echter het volgende.

Ook kan de *h* voor eene oorspronkelijke *p* staan. Een zeker voorbeeld is *tjeha* (schoppen), Mal. *sepak,* voorts: *hade* (dooden), naast *made* (sterven), eigenlijk een verminkte vorm, blijkens Kòlosch *pahate,* wat beantwoordt aan een Mandareesch, Bareësch *papate.* Mogelijk beantwoordt nog *karahe* (grof), aan Mak. *karepú*; *hète* (plukken), aan Mal. *pĕtik.*

Nog kan eene Bim. *h* beantwoorden aan eene oorspronkelijke *r*, bijv. *koha* (klapperdop, schedel), Sikka. *korak,* Mal. *tĕngkorak*; *meha* (beschaamd), Sund. *era,* Bat. *ila,* (*maila*), of wel Jav. *wirang,* vgl. Sikka. *meang*; *tòho* (plaatsen), Mal. *taruh,* vgl. § 20; *kanâha* (winst, voordeel), Sawu. *nara*; *mpâha* (scherp, bijtend), Bug. *para*; (*ka*)*tjihi* (verstand, denken), Jav. *surup* of *sĕrĕp,* waarschijnlijk is voorts *pâhu* (aangezicht, soort), met omzetting uit *rupa* ontstaan.

Nog kan eene Bim. *h* aan eene oorspronkelijke *s* beantwoorden, voorb.: *sahi* naast *sakasi* uit het Mal. Skr. *saksi,* (getuige), *hii* (vleesch), Sumba. *isi,* Mak. *assi,* met omzetting; *hengga* (openen), Manggar. *tjengga*; *pihi* (soort boor), Bal. *pusut*; *huku* (strijken, wrijven), Mal. *gosok,* met omzetting, vgl. § 12; *talehi* (nier), Kòlo. *retji*; *iha* is waarschijnlijk Mal. *rusak,* Ibg. Jav. *risak* met wegwerping van de eerste *r*, vgl. § 28; *pahe* kan het Mal. *sĕmbar* met omzetting zijn, vgl. § 14. In *kabuha* (bedorven), vgl. § 7, kan de *h* zoowel aan eene *r* als aan eene *s* beantwoorden.

Sporadisch schijnt de *h* ook wel voor *l* te staan, vergelijk *konggo* (hoofdhaar), met Sumba. *longgi,* vgl. § 9; *hèko* (omsingelen, rondom), met Sikka. *likon*; *tarutòhe* met *darudòle,* waarschijnlijk is de *l* eerst tot *r* en daarna tot *h* geworden. Mogelijk beantwoordt ook *hodo* vormelijk aan het Mal. *djantung,* na verandering van de *dj* in *r*, vgl. § 16, wegwerping van den neusklank en verwisseling van *t* en *d*, vgl. § 15, en vergelijk voor de vocalen § 10.

Soms schijnt *h* tegenover eene *m* te staan, bijv. *hangga* naast *mangga,* zie § 204; *hâri* (lachen), Kòlo. *mâli,* Sawu. *mari, mare.* In het eerste woord staat de *h* evenwel waarschijnlijk voor eene oorspronkelijke *p*, de *m* van Kòlo. *mâli,* Sawu. *mari,* kan grammatische beteekenis hebben, wat de beteekenis van het woord waarschijnlijk maakt, zoodat het niet uit te maken is of de Bim. *h* of voor een onbekenden klank, waarmede het stamwoord begon, staat, dan wel oorspronkelijk, of wel anorganisch is. Mogelijk is *hedja* (overrijp) in verband te brengen met Mal. *merah,* vgl. Mak. *edja* (rood), Sawu. *mea,* rood, rijp, ook Sumba. *rara,* rood, rijp. De *h* zou dan anorganisch zijn.

Een zeker voorbeeld van eene anorganische *h* levert *hanu* = Mal. *anu.*

Na een neusklank, hetzij met, hetzij zonder grammatische beteekenis, waarna een tenuis niet verdwijnt, moet de *h* tot *g* worden, vgl. de voorbeelden onder § 154. Natuurlijk kunnen zulke woorden, waar de *h* uit *k* is ontstaan, niet als bewijs gelden, daar de *k*, verzacht tot *g*, na den neusklank bewaard kan zijn, ook zijn mij van eenigen der in gemelde § opgesomde woorden de aequivalenten in de verwante talen niet bekend en daarmede ook de waarde van de *h*, vgl. echter *nggèko,* van *hèko* zie boven, alsmede *nggore* (verruild),

Daj. *hurup*, Sawu. *huru*, Mal. *urup*. Een bewijs dat elke *h*, hoe ook ontstaan, op deze wijze behandeld is, levert het feit op dat ook de spiritus lenis in het zelfde geval tot *g* wordt, bijv. *nggâṇa* (baren), van *ana* (kind), *nggati* (van een dak voorzien), van *ati* (dak), *nggeli* (spreken) van *eli* (geluid), *nggawe* nabij, Bug. *awé*; *ngoru* voor * *nggoru*, Jav. *arus* (haar, visch, ruiken, enz.). Hieruit zijn denkelijk ook de vormen *kiu* (haai), naast Mal. *hiyu*, vgl. Fidji. *ngkio* en *kuu* (zemelen), naast Sund. *huut* te verklaren. Onbeslist moet echter blijven, of, voordat deze woorden den voorgevoegden neusklank verloren, de neiging om eene *k* na den neusklank tot *g* te doen worden, nog niet bestond, dan wel, of de *g* na verlies van den neusklank, wederom tot *k* is geworden.

§ 20. Het Bimaneesch vertoont als regel, evenals het Javaansch, geen consonant, waar de Philippijnsche talen eene *g*, het Maleisch eene *r*, het Dajaksch eene *h* vertoonen. Natuurlijk komen voor het Bim. slechts die woorden in aanmerking, waar de consonant oorspronkelijk aan het begin van een woord of lettergreep stond; voorb.: *kaua* (ader), *kui* (linksch), *haa* (bijten), *tau* (indoen), *dau* (indigo), *kanteya* (oprisping), *raa* (bloed), *ndau* (naald), *ndeu* (baden), *ruwi* (doorn), *mpaö* (schor) *fai* (rog), *puwa* (uitpersen), *kamaa* (kool), *mbani* (dapper), *ai* (dag), *bou* (nieuw), en *waü* (te voren), *mbeï* en Kòlo. *weya* (geven), *wiya* (soort plant), *mbai*, vgl. § 7 (bedorven), *wuu* (jaloers), *rai* (hardloopen), *uma* (huis), *kaduwi* (nachtschade), *rii* (paal), vgl. ook *ndai* in § 7, *peè* (knijpend drukken), *fou* (najagen), *tjaü* (kam); voor de aequivalenten van bovenstaande en volgende woorden in de verwante talen vergelijke men de lijst, alsook de aanvullingslijst in Brandes' Bijdrage tot de vergelijkende klankleer enz.

Mbòo (vallen), is waarschijnlijk gelijk te stellen met Mal. *rĕbah*, aangenomen dat er, toen de consonant nog niet verdwenen was, omzetting der lettergrepen heeft plaats gehad; voor de vocalen vgl. Bat. *robo*. *Pado* (hoek), kan wel niet anders dan het Jav. *padon*, vgl. Mal. *pĕndjuru*, zijn; het Bim. pleegt anders vocalen niet samen te trekken, denkelijk heeft de samentrekking hier plaats gevonden, nadat het prefix *pa* niet meer als zoodanig gevoeld werd, vgl. *tato* (pop), wat wel eerst * *tatau* (voor *tau-tau*) zal geluid hebben. *Mbaa*, wat gebezigd wordt voor elke uitwendige ziekte, meen ik verder met Mal. *barah*, bloedzweer, ontsteking, Sund. *barĕh*, gezwollen, te mogen gelijkstellen en *mbaa* (jaar), houd ik bij gissing voor hetzelfde woord als Mak. *barà* (westmoeson), Mal. *barat* (westen). Nog is te noemen *amu* (wortel), Bisaya. *gamut*; Sikka. *ramut*.

Daarentegen wordt eene *r*, als in het Maleisch, aangetroffen in *tera* (hard), Kòlo. echter *katòo*; *hiro* (slurpen), *ratu* (honderdtal), *riwu* (duizendtal), waarschijnlijk behoort hiertoe ook *ura* (inschenken), vgl. § 7, waarbij te vergelijken is *iri* (lekken), en *katjiri* (Jav. *atis*), koud, terwijl daarentegen *owa* (metalen gieten), geen consonant vertoont.

Nevenvormen met eene *r* zijn *mbàru*, jong, naast *bou* (nieuw), *taru* (inzetten

bij het spel), naast *tau* (indoen), en denkelijk *mbara* in *mbara—mbuntu* (gezwollen), en * *bara* in *barakamate* (steenpuist), naast *mbaa.*

Eene *h* vertoont *tòho* (plaatsen), naast *tau* (indoen). Vgl. ook *kabuha* (bedorven), naast *mbai. Ḍòku* (wan), moet wel hetzelfde woord zijn als Tonsaw. Ponos. en Bal. Mong. *digo,* Bis. *nigo,* Mal. *njiru.* De *k* staat hier dus voor *g,* gelijk meermalen, vgl. § 12.

Op dezelfde wijze is, naar ik meen, de tweede *k,* in het Kòlosche *kaka* (bijten) = Bim. *haa,* te verklaren.

Naast het subst. *ḍòku* (wan), komt een werkwoord *nintji* voor, dit kan een nevenvorm zijn in den trant van het Mal. *njiru* enz. doch met eene *s* in plaats van de Mal. *r* en met ingevoegden neusklank. Zie voor de vocalen § 9, voor *n* voor Mal. *nj* § 13, voor *tj* voor *s* § 18 en voor den ingevoegden neusklank § 26. Ook *isu* (het hoofd wasschen), vergeleken met Sumba. *isu* (baden), schijnt een variant van *ndeu* met *s* te zijn, hoewel het ontbreken van de beginconsonant eenige onzekerheid veroorzaakt. Voor het ontbreken van de slotconsonant in het Sumbaasche woord, vgl. de vormen in het Tag. en Bisaya.

Eene *tj* voor *s* wordt aangetroffen in *katjitji* = *katjiri* (koud), zie ook beneden § 22.

Ook eene *ng,* welke nu en dan in de verwante talen voorkomt, bezit het Bim. in *bòngi* = Mal. *bĕras; sangi-sangi* (steeds), is denkelijk met het O. Jav. *sari-sari,* gelijk te stellen.

Tadja komt in beteekenis overeen met het Mal. *para-para,* Jav. *pågå* en is waarschijnlijk hetzelfde woord. Verwisseling van *t* en *p* komt voor, vgl. § 25. Ook is het op zichzelf niet onwaarschijnlijk, dat eene *dj,* welke zoowel een Mal. Jav. *g,* vgl. beneden § 23, als eene Mal. Jav. *r,* vgl. § 15, vervangen kan, ook kan staan voor den klank die in de Philip. talen tot *g,* in het Maleisch tot *r* werd. Voorbeelden van *dj,* wel niet van eene Philip. *g* tegenover eene Mal. *r,* maar toch van eene Bat. *g* tegenover eene Jav. *r,* levert de taal van Lio op West-Flores, vgl. Tds. v. I. T., L. en Vlk. Dl. XXXV Afl. 2., bijv. *adji* (jongere broeder), Bat. *anggi,* O. Jav. *ari* Mal. *adik; idju* (neus), Bat. *igung,* Jav. *irung.*

Ook *babudju* (al wat uitsteekt, bijv. eene puist), houd ik voor eene variatie met *dj* van *mbara, mbaa.* De vocalen leveren geen bezwaar op; voor *u—u* tegenover *a—a* vgl. § 11, zie ook het Bug. *boro.*

Opmerkelijk is de *w* of daaruit ontstane *b* (zonder dat de voorafgaande vocaal daarvan oorzaak is, als in *puwa*) in *awi-n* gisteren, blijkbaar een nevenvorm van *ai* (dag), en in *tebe* (druppel). Ook *kawubu* (kwartel), mag hierbij genoemd worden, dewijl het Bim. tusschen twee *u*'s geen *w* pleegt uit te spreken. De *w* (*b*) is hier wel niet anders te verklaren dan als wisselklank met *r* of desnoods *g,* vgl. § 21. Wellicht kan hier bijgebracht worden *wuba* (bosch), Tag. *gubat,* Bat. *rubat,* dewijl de *g* en *r* in talen, waar men ze verwachten kan, optreden.

Ook het Sumb. en het Sawu. vertoonen in den regel in het boven behandelde geval geen consonant.

§ 21. Het in § 20 genoemde *wuba* laat zich evenwel ook anders verklaren. Eene Jav. *w*, Mal. *b* toch kan afwisselen met *s*, *tj*, *r*, *g* en *l*. Wel zal het zeldzaam voorkomen, dat, gelijk in de aequivalenten van *wuba*, de vormen in verschillende talen meerdere consonanten vertoonen, mogelijk is dit evenwel toch. Een voorbeeld levert Jav. *wĕngis*, Mal. *bĕngis*, Pamp. *bangis*, Daj. *bangi-bangis*, doch ook *rangi-rangis* of *rarangis*, Bim. *nggange*, waarin de afwisseling der consonanten niet met waarschijnlijkheid tot de in § 20 besprokene kan worden gebracht.

Nog is het volgende op te merken: uit de in § 20 genoemde vormen *awi*; *tebe* blijkt, dat de *w* niet steeds het oorspronkelijkst behoeft te zijn, verder kunnen de consonanten, welke met *w* afwisselen, ook onderling afwisselen (de *l* en *g* wat het Bim. ten minste betreft, voor zooverre de eerste voor *r* staat), het zal derhalve niet altijd uit te maken zijn, welke consonant als de oorspronkelijke moet beschouwd worden.

S voor *w* is uit de zustertalen bekend in vormen als Jav. *satang* naast *watang*, Mal. *batang*; *sarĕng* naast *barĕng*, Mak. *sare* naast Bug. *wårre* enz. Zekere voorbeelden in het Bim. zijn vóór aan het woord: *sera* (vlakte), Manggar. *beya*; *sera* (kakken), Mal. *berak*; en in het woord: *kabusu* (kruin van het hoofd), Mal. *ubun-ubun*, Mak. *ubung* en *buwung*, Bat. *ambubu*. In *sae* (oudere broeder), vergeleken met Sumba *aya*, Sawu. *aa*, houd ik de *s* ontstaan uit een in de oostelijke talen veelvuldig voorkomend voorvoegsel *u* of *w* ontstaan (bijv. Sikka. *wue*, oudere broeder, *wari*, jongere broeder). Het Manggar. heeft *kae*, ik vermoed dat de *k* hier voor *g* staat, als in Moa. *gâri*, Sikka. *wari*. Zeer waarschijnlijk beantwoordt *asa* (mond), aan Mlg. *wawa*, Mak. *bawa* met wegwerping van de eerste *w* (vgl. § 28) en *lòsa* (uitgaan), aan Bat. *ruwar*, Daj. *halua* (idem), Mal. *luwar* (buiten).

Tj voor *w* is vooral bekend uit het Sund. In het Bim. is niet uit te maken in hoeverre eene *tj* in plaats van *w* uit *s* is ontstaan; voorb. zijn: *tjoi* (prijs), vgl. Kòlo. *woli*, Bim. *weli* (koopen), vgl. Daj. *bili*, koopen en prijs, Sumbawa. *bĕli* (koopen en prijs), Sumba. *wili*, Sikka. *weling* (prijs), voor het wegwerpen van de *l* vgl. § 28; *tjowa* (liegen), Bal. *bobab*; *tjila* (hakmes), Sawu. *wela*, Sumba. *kabela*; *mantjòro* (verkouden), vgl. Bug. *wolò* of *bolò* (snot), *bolokång* (verkouden). Wellicht ook *tjili* (verbergen), zie onder § 16. Nog is op te merken *ntjore* dat eene der beteekenissen van Mal. *ramei* heeft, nam: met zijn velen, en Sanggar. *bore* (in de woordenlijst van Zollinger bij *pesta* en bij *rame*), zie ook beneden onder *g* voor *w*. Minder zeker is *òtjo* (lossen) = Daj. *tĕwus*, Solor. *tĕwu*, Mal. *tĕbus*, wegens het ontbreken van de aanvangsconsonant.

R voor *w* wordt o. a. aangetroffen in Mal. *rantang*, Toumpak. *wantang* (mand), Bug. *reti* (geel koper), Bulu. *witu*, Bol. Mong. *bitu* (koper); Bug. *ritja* (nat), naast *pitja* en *wasa*, Daj. *bisa*, Bim. *mbètja*, Mal. *basah*. Voorb. in het Bim. zijn, zoo de consonant in het begin van het woord staat: *riti* (geel koper),

Bug. *reti,* Bul. *witu*; *ringi* (kapok), Sawu. *wungu*; (*sa*)*rere* (bevoelen), naast *bere* (aanraken), vergelijk voorts: *sareè* (Mal. *biyar*) met *mbeï* (geven), Mal. *biyar* schijnt mij eene omzetting te zijn van *bĕri,* dat ook als *biyar* gebezigd kan worden. Op deze wijze zijn dan ook te verklaren Sumbawa. *beyang,* dat, zoowel voor het Mal. *bĕri* als *biyar* gebezigd wordt en Mak. *pabeyang* (toestaan), vgl. voor de *ng* § 20. Wellicht is de *h* in Jav. *weh* ook uit den omgezetten vorm te verklaren.

Minder zeker zijn *reè,* gelijk (ook in beteekenis) *wudu,* vgl. Mal. *buluh* en *sarentje* (haten), gelijk Mal. *bĕntji* (mij is geen vorm van het woord met *w* bekend).

De *r* wordt na een neusklank tot *d,* wanneer dus een voorgevoegde neusklank later weder uitvalt, blijft de *d* als beginletter. Zoo is te verklaren *daru* (houtskool), Bul. *wuring,* Daj. *buring,* Sikka *warang*; omtrent de vocalen vgl. § 7, alsook Mao. *wharo.* Waarschijnlijk is *deï* (in *deï fâre*) hetzelfde woord als Jav. *wiwih,* Daj. *binji,* waarmede het ook in beteekenis overeenstemt.

Voorbeelden van *r* voor *w* in een woord zijn waarschijnlijk (het ontbreken der eindconsonanten veroorzaakt wederom onzekerheid): *ura* (veranderen), Jav. *owah,* Mal. *obah,* Bat. *uba*; *âri* in *âri-âri kai-na* (ten slotte), Jav. *wis,* Mal. *habis*; *kawiri* (pap), Mal. *bubur* (zoo ten minste de *b* uit *w* is ontstaan). Men vergelijke ook *riru* (wolk), met Jav. *riwut* of *ribut* in de beteekenis van: betrokken, Bal. *liwut* of *hibut,* pikdonker en Lamp. *hariyuk* (wolk, regenwolk), ([1]).

G voor *w* als in Sund. *gös,* Jav. *wis*; Bat. *gara,* Bug. *wara,* Mal. *bara*; enz. wordt aangetroffen in het bovengenoemde *nggange* (kwaadaardig), mogelijk in *sanggili* (zich verbergen), vgl. boven *tjili* en waarschijnlijk *ngemo,* Kòlo. *nggembo* (vliegen), zie beneden. Voorts vergelijke men *nggâri,* dat verscheiden, druk, bloeiend, beteekent, dus gedeeltelijk de beteekenissen van het Mal. *ramei* heeft met het bovengenoemde *ntjore* voor *bore.* Beide woorden kunnen oorspronkelijk één zijn, indien zoowel de *b* (*ntj*), als de *g* of *ngg* uit *w* ontstaan zijn en de vocalen *u—u* of de varianten *i—u* of *u—i* waren, vgl. § 7. In het Bat. treft men in de beteekenis van Bim. *nggari* aan *ribur,* in het Mak. *suwarà,* in het Bug. *rowà,* de identiteit dezer woorden is niet te betwijfelen; voor de vocalen zie § 7, en voor de verwisseling van *r* en *s* beneden § 22. De *b* van het Bat. woord is dus uit *w* ontstaan, het Bim. *ntjore* zoowel als *nggâri* laten zich dus door omzetting van *ribur* verklaren. Naast *nggâri* komt *nggasa* voor; voor de *s,* vgl. het Mak. *suwarà* en voor de *a—a* voor *u—u* (*u—i*) § 11.

L voor *w* als in Jav. *lintang* tegenover Mal. *bintang,* Bug. *witoëng* wordt aangetroffen in *kaleli* (kemiri), Sumba. *kawilu,* Bug. *kaweli* en in *lela* (blad, vel), Sumba. *wĕla.* Wellicht is met *lawili* (borst), Bul. *wĕrwĕr* en met *iòko* (buik), Jav. *wĕtĕng* te vergelijken, vgl. § 10 en § 25.

Eene *w* vertoont *wèle* (uitspatten), naast *karète* (besprenkelen), Mal. *rĕtjik.*

([1]) Het Lamp. heeft menigmaal *k* aan 't einde voor *t* of *p,* bijv. *kulik* = Mal. *kulit*; *langik* = Mal. *langit*; *ikok* = Mal. *ikat,* Jav. *ikĕt*; *huwok* = Sund. *huut*; *paguk* Mal. *pagut*; *hurik* = Jav. *urip,* Mal. *hidup*; *hatok* = Sund. *hatöp,* Mal. *atáp*; *gĕnok* = Mal. *gĕnap*; *angkuk* = Mal. *angkup.*

Woha (midden), beantwoordt denkelijk aan Sawu. *(te)lora* (idem), Sikka. *lorang* (middelste van drie); *woro* (land der afgestorvenen) aan Sawu. *liru*, Sumba. *londung* (hemelrijk). Ook *wombo* (ruimte onder het huis), zou aan Sikka. *lewwung* (*lĕwung*) kunnen beantwoorden; wellicht is *weki* (lichaam), Sumb. *wiki* (zelf), Sikka. *wiing* (zich), gelijk te stellen met O. Jav. Bal. *siki* (individu). Men vergelijke voor de beteekenis Sawu. *ngiu*, hulptelwoord in den zin van het Mal. *ekor* (en in die beteekenis ook in het Sumbaasch gebruikelijk), en: lichaam, zelf ([1]). Evenwel versterken het Manggar. *wĕki* en het Solor. *wĕkin* dit vermoeden niet, al is het niet onmogelijk dat de nadruk bij *siki*, dat toch wel uit *si* + *ki* is ontstaan, oorspronkelijk op de laatste lettergreep viel, en daaruit de vormen met de pĕpĕt in de eerste lettergreep zijn voorgekomen.

Bembe, in beteekenis gelijk Mal. *katjubung*, Daj. *kasubung*, zou daar ook vormelijk aan kunnen beantwoorden, vgl. § 8, en § 26; *benta* (aanstooten), aan *rempa* = *rumpa*, vgl. § 25.

Met groote waarschijnlijkheid kan *ntjubu* (in- of onderkruipen), gelijkgesteld worden aan Jav. Mal. *susup* of wel aan Bat. *suruk* ([2]). Voorts *kowo* (milt), ([3]) met Mal. *kura* (vgl. § 10); *wobo* (schuim), met Jav. *wuruh*, vgl. Mal. *buwih*; *kobo* (ledig), met Mal. *kosong*; *mbobo* (kooken), Sumba. *kawurak*, vgl. Lamp. *runggak* (vgl. § 22). In al deze woorden kan de *w* (*b*) zich na wegwerping van eene consonant tusschen de beide vocalen, *u* of *o* ontwikkeld hebben, vergelijk evenwel het in de vorige § bij *kawubu* gezegde; na eene andere vocaal zijn mij evenwel geen andere voorbeelden dan de in § 20 gegevene, bekend. Ten slotte vergelijke men *ḍambe* (kind), met Jav. *lare*; Kòlo. *nggembo* (vliegen), wat in het Bim. tot *ngemo* wordt, met Sumba. *wurung*, vgl. Mal. *burung*, (vgl. voor de vocalen § 8). Een zeker voorbeeld van een dergelijken overgang levert Jav. *sumbi* (weverskam), vergeleken met *suri* (kam), daargelaten dat dit woord tot de in § 20 behandelde, behoort. Vgl. ook Bal. *pĕnjambung* (scheede), met *sarung* in vele verwante talen.

§ 22. De in § 21 besproken consonanten kunnen ook onderling afwisselen (de *g* en *l* wel alleen door de *r* heen, terwijl de *tj* meestal voor *s* staat). De meest voorkomende dezer afwisselingen zijn reeds in § 15, 16 en 18 besproken, hier zullen de meer sporadisch voorkomende genoemd worden.

Eene *r* tegenover eene *s* elders vertoonen: *rafa* (betelpruim), Mal. *sĕpah*;

([1]) Volgens de Roo van Alderwerelt beteekent *ngiu* in het Sumbaasch, staart. Dit kan zeer wel de oorspronkelijke beteekenis zijn, het gewone woord voor staart is *kiku*, d. i. blijkens de verwante talen *iku* met het prefix *k(a)*. Meermalen valt, zoowel in het Sawu. als in het Sumba. eene *k* uit, (voorbeelden uit de laatste taal zijn: *lai*, 't Mal. *laki*; *pani* (vleermuis), Mak. *panjiki* enz. Een nevenvorm *iu* is dus zeer wel denkbaar. De neusklank kan evenals bij de Bim. hulptelwoorden verklaard worden, vgl. § 196.

([2]) Mogelijk zijn ook *susup* en *suruk* oorspronkelijk een of althans variaties van denzelfden wortel (over de verwisseling van *s* en *r* zie beneden). Als overgangsvormen tusschen * *sup* en * *ruk* kunnen beschouwd worden * *suk* en * *rup*, men vergelijke nu Jav. Mal. *susup*, Mal. *sisip*, Jav. Bal. *surup*, Mal. *susuk* (ook het Jav. woord), *tjutjuk*; *masuk* en het Bat. *suruk*, welke alle het denkbeeld van ingaan, insteken enz. bevatten. Mogelijk behoort hier ook toe Bim. *suwu* (wonde), vgl. Mal. *tusuk* en voor de beteekenis Fidji. *kadulu*, (gewond), met Bis. *dulút* (snijdend indringen).

([3]) De in het wdb. opgegeven beteekenis van »nieren" is verkeerd.

ròtjo (schillen), Mak. *soso*, Manggar. *tjotjo*, Sumba. *sisi*; *rundu* (schuiven), Jav. *surung* Mal. *sorong* met ingevoegden neusklank, vgl. Bim. *ḍunḍu* (duwen); *rusu* (insteken), Mal. *susuk*, vgl. ook Bim. *tjitji*; *mbara* (verrot), Jav. Bal. *basah*; *kera* (langs iets strijken), Bug. *gesa*; *puru* (punt), naast *putju*; *piri* (wrang), kan aan het Jav. *sĕpĕt* beantwoorden (met omzetting).

Daarentegen schijnt *saki* (onbegaanbaar door vuilnis, onkruid), te beantwoorden aan Bul. *raki*, Sawu. *raï* (vuil), vergelijk ook *kèse* in beteekenis = Mal. *sendiri* met *kiḍi*, Kòlo. *horu* in beteekenis = Mal. *diri*.

Als ontstaan door verwisseling van *s* en *g*, als in Jav. *sarĕm* tegenover Mal. *garam*, is wel te beschouwen de vorm *tjira* = Jav. *tĕgĕrang*. Onzeker is de waarde van de *k* in *wòke* (navel), vergelijkt men Manggar. *putis* (voor de *s* vgl. § 154 Aanm. II), Bol. Mong. *putod*, dan zou de *k* voor de *t* kunnen staan (zie beneden), doch ook zou *k* uit *g* ontstaan kunnen zijn, vgl. § 12.

S (*tj*) voor eene *l* elders, wordt aangetroffen in: *sewi* (overschot), *ntjewi* (meer), Jav. *lĕwih*, Mal. *lĕbih*; *sò* (inham), Mal. *tĕlok*, Bĕnt. *luk*; *kantjowa* (kuil), Mak. *kalobang*; *tjompo* (modder), Mal. *lumpur*; Kòlo. *soki* (rivier), Sumba. *loku*; *ntjai* (weg), Sawu. (*ke*)*lai*; *ntjao* (strijden), Jav. Mal. *lawan*, vgl. Bim. *ao* en *lewa*; mogelijk is *tjaba* (laf) = Mak. *lába*, de *tj* zou hier echter ook voor *t* kunnen staan (zie § 23). Van *ntjera* (goedkoop), tegenover Mal. *murah* kan eene zelfde verklaring gegeven worden als van den vorm *ḍadju* tegenover *mayus* in § 13. *S* (*tj*) voor *l* in een woord komt voor in *wontja* (soort mand), Sumba. *bola*; *antju* (bovenarm), Rotti. *alu*; denkelijk ook in *wantju* (zeer), vergeleken met Sumba. *kawalu* (hevig).

Daarentegen schijnt *lili* (indompelen), aan Daj. *sulop*, Sanggar. *sulok*, vgl. Mal *tjĕlup*, te beantwoorden. Ook in de verwante talen komt *s* (*tj*) voor *l* sporadisch voor; daargelaten vormen als Bug. *åsso* (dag), tegenover Mak. *allo*, heeft het Mak. *tjipurú* (hongerig), tegenover Bug. *lupú*, Mal. *lapar*; over Mal. *sabut* = Daj. *bulut*, vgl. § 13.

R tegenover eene *g* elders wordt aangetroffen in *rawi* (werken), *ndawi* (maken), Jav. *gawe*; *nòro* (slok), Sund. *lĕguk*; *karinggo* (soort tor), Mak. *genggong*; *Aruna* (ananas), schijnt aan Nias. *göna*, Sund. *ganas*, te beantwoorden (vgl. § 5). Zekere voorbeelden van *g* voor *r* zijn mij niet bekend, naast *doro* (berg), komt *donggo* voor; is *angga* (goederen), gelijk te stellen met Mal. *barang*, Bug. *warang* (vgl § 28)?, *kanggâma* (werken), met Sumba. *parama*? Ook de verhouding tusschen Bim. *sori* (rivier) en Kòlo. *sòki*, Sumba. *loku*, Sawu. *loko* is niet duidelijk, wellicht staat de *k* overal voor *g*.

§ 23. Minder voorkomende klankafwisselingen komen nog voor tusschen:

k en *tj*, bijv. *kala* (rood), Bug. *tjållá*; *mbèko* (krom), naast *mbentjo*; *putji-anggi* = Mal. *puki-andjing*; *tjaba* (laf), Mal. *tawar* (zie echter § 22). Vlg. ook *nggampo* (vermengen), met *tjampo* (vermengd), Mal. *tjampur*.

G en *dj*; bijv. *putji-anggi* = Mal. *puki-andjing*; *giri* (scheel), Mal. *djuling*; *djimba* (schaap), Mak. *gimbalá*; *udja* (ook), Jav. *uga*.

G en *b*, bijv. *garo* (krabben), en *baro* (naar zich toe krabben); Bim. *buntu* met Kòlo. *guntu*; *bumbu-djanga* (enkel) = *bunggu-djanga*.

T met *s* of *tj*, bijv. *meti* (schorpioen), Sumba. *tamisi*; *karète* (besprenkelen), Mal. *rètjik* (spatten), Mak. *rattji* en *bassi*, vgl. Bim. *wète*; *putu* (omwikkelen, bundel), Sumba. *kawusu(k)*; *nòto* (pikken), Mak *tottó*, Jav. *nutjuk*; *kente* (gespannen), Bug. *gåttång*, Mal. *kĕntjang*; *panta* (inslaan, indrijven), Mal. *pantjang*; *beti* (meetlijn), Mak. *bassi*; daarentegen *wisi* (kuit), Mal. *bĕtis*; *katjiri* (koel), Sund. *tiris*.

§ 24. Niet zelden worden de neusklanken onderling verwisseld; voorb. *ngadi* (nacht), Mal. *malam*; *ngâha* (eten), Mal. *makan*; *ngao* (kat), Nias. *mao*, Mal. *mau* in *harimau*, vgl. Mak. *meyong*; *ngoda* (jong), Sund. *ngora*, Sumba. *mĕngura*, Sawu *ngaru*, Mal. *mudah*; *medi* (spinnen), Jav. *ngantih*; *mehe* (hoesten), Jav. *ngèkes*; vgl. ook *mepe* (slinken), met Jav. *kĕmpes* en *mòke* (in iets zien), met Sumba. *kòki*; *kimi* (handvol, vuist), Jav. *gĕgĕm*, Mal. *gĕnggam*, Mak. *gĕnggang* (het kan evenwel ook aan het Bal. *gĕmĕl*, beantwoorden), *ngowa* (mededeelen), Kòlo. *hanuwa*; *kango* (omroeren), naast *kantjo*, Mal. *katjau*; *mabu* (vallen), Sumba. *nabu*, Sawu. *nawu*; *maladi* (voor * *naladi* uit * *laladi*, (brandnetel), Bug. *lalatång*, Jav. *latĕng*; *simi* (duiken voor * *sini* uit * *sili*), Jav. *silĕm*, Mal. *sĕlam*; *mimi* (zinken), Kòlo. *molo*; *tjimi* naast *tjili* (verbergen); *nipi* (fijnwrijven), Mal. *mamipis*; *nò* (gong), Sumba. *mong*, Sikka. *mò*; *deni* (nabij), Kòlo. *kadempi*, Mak. *dampi*; *ranu* (kneden), Bug. *djåmmú*.

Meermalen wordt *ngg* tot *ng*, *mb* tot *m* en *nd* tot *n*. Een aantal voorbeelden bevat § 154, Aanm. Voorts: *ngemo* (vliegen), Kòlo. *nggembo*; *ngamo* (pot), voor * *nggamo*, Mal. *gamoh*; *ntjanga* naast *ntjangga* met eenigszins gewijzigde beteekenis; *romo* (recht), naast *rombo*; *kananu* (denken), Sumba. *kĕnandi*.

§ 25. Ook de tenues *k*, *t* en *p* worden somwijlen met elkander verwisseld. Voorb. *kara* (droog), Bat. *hora*, Bul. *pĕra*; *kaman* in *kaman-e* (vgl. § 6), Mal. *tĕman*; *kompo* (afsnijden), naast *dompo* (*d* voor *t* zie § 13); *kumpa* (naar iets grijpen), naast *dumpa*, vgl. ook: *kou* (recht), en Fidji. *donu*, Ibanag. *matunung*, vgl. § 2; *tambe* (aangrijpen), Mak. *kambe*; *tuta* (hoofd), Sumba. *katiku*, Sawu. *kătu*; *karòto* (strot), Mal. *karungkungan*; *duba* (kleeren wasschen), Jav. *kumbah*, vgl. § 13; *bento* (strik), Mak. *pengko*; *kili* (oprapen), Sumbawa. *pili* (oprapen en uitkiezen), Mal. *pilih*, vgl. ook: *tako* (stengel), met *tapu* (idem), Bal. *tapuk*; evenwel zou *tako* ook met het Sawu. *pago* vergeleken kunnen worden; *peyo* (boschhaan), Bal. *kiyuh*; *pida* (oogenblik), Mak. *kidá*, Mal. *kĕdjap*; *tiso* (mes), naast *piso*; *kapenta* (plank), Mal. *papan* (met ingevoegden neusklank en vgl. voor de vocalen Bug. *pepång*); ook *ndenta* (op eene rij), denkelijk voor * *ndempa*, Mak. *remba*; *pabelo* naast *tabelo*, Mak. *tau-belo*; *nepi* (matras), Sumba. *lăti*.

§ 26. Meermalen komt in het Bim. in het woord een neusklank voor, waar die in de verwante talen gemist wordt, terwijl zich ook, ofschoon zeldzamer, het omgekeerde geval kan voordoen. Voorb. *rangki* (vlot), Mal. *rakit*; *ranggasasa*

uit het Mal. Skr. *raksasa*; *rongko* uit het Mal. Holl. *rokok*; *bunggu* (in *bunggu djanga*, enkel), Mal. *buku*; *bungka* naast *buka* (einde van de vasten); *kampa* (meenen), Mak. *kapang*; *hambu* (uitschudden), Jav. *kĕbut*; *hampu* (warm), Bal. *kĕbus*; *wonto* (uittrekken), Sumba. *butus*; *binti* (schatting), waarschijnlijk = Mal. *upĕti*; *ndanda* (in rijen), Jav. *djajar*; *ndindi* (volgorde), Mak. *djidjiri*; *kapantja* (soort plant), Mal. *patjar*; *sintji* (berouw), Mal. *sĕsal*; *kantjo* (omroeren), Mal. *katjau*; *ngontjo* (zuur), Jav. *kĕtjut*; *lintji* (pit), Mak. *liseré*.

Baka (wegjagen), Mak. *bongka*; *bate* (neergooien), Mal. *banting*; *ndidi* (volgorde), naast *ndindi*; *kòda* (vreezen), Mal. *gundah*; *medi* (spinnen), Jav. *ngantih*; *tòpa* (klap), Mak. *tempa*; *ntjobe* (gekerfd), Mal. *sumbing*; *mbasi-mbasi* (fluit), Mal. *bangsi*; *tòro* (landpunt), Mal. *tandjung*; *turu* (wijzen), Mal. *tundjuk*.

§ 27. Enkele malen komt in het Bim. omzetting van vocalen voor, doch op verre na niet zoo veelvuldig als in het Sawusch. Voorbeelden zijn: *silu* (fluit), Mal. *suling*; *sunga* (wasem), Bent. *sangu*; *hentja* (spook), Mal. *hantu*; *kempa* = *kapu* (sluiten), Mak. *kapú*; *kongge* (mondorgel), Mak. *genggong*; *ida* (uitroep) = Mal. *aduh*; *ambi* naast *imba*, Bal. *imba*, Mal. *imbas*; *kalau* (ruim), Mal. *luwas*; *mbaî* (kaaiman), Sumba. *wuya*, Mal. *buwaya* (vgl. § 9). Omtrent dit laatste woord is op te merken, dat de vocaal, welke oorspronkelijk geaccentueerd was, het accent behouden heeft. Het accent op de laatste lettergreep heeft ook *aû* (trap), wat met *mbaî* gemeen heeft, dat het tweelettergrepig is en de vocalen niet door eene consonant gescheiden zijn. Zoo dit uit *ua* is ontstaan, dan zou Bent. Ponos. *tukar*, Mak. *tuká*, vergeleken kunnen worden, zie § 28.

In het zelfde geval verkeert ook *tjaû*; heeft ook hier klinkeromzetting plaats gehad, dan schijnt *tjaû* voor * *tjua* niet alleen in beteekenis, maar ook vormelijk aan Mal. Skr. *suka* te beantwoorden.

Meermalen komt omzetting van medeklinkers voor, vooral onder invloed van eene *l*, *r* of *s* (*tj*), (welke beide laatste klanken in het Bim. ook tot *h* kunnen geworden zijn), of ook wel door eene *f*, bijv.: *lingga* (kussen), Bal. *galĕng*; *pela* (plat), Mak. *lépá*; *kòla* (kaal), Bol. Mong. *logat*, Tonsea. *logas*, vgl. Mal. *lokos*; *rinta* (schoppen), Mak. *tinrang*, Mal. *tĕndang*; *sarome* (glimlachen), Mak. *támuri*; *riha* = Mak. *taring*, vgl. § 19, *pâhu* = Mal. Skr. *rupa*, vgl. § 19; *hii* (vleesch), Manggar. *itji*, Mak. *assi*, Mal. Bal. *isi*; *huku* (wrijven), Mal. *gosok*; *pahe* (op iets aanvliegen), Mal. *sĕmbar*; *kabantja* (bespotten, smaden), Jav. *tjampah*; *fada* (dingen), Mal. *tawar*; *fiko* (oor), Jav. *kuping*. *Nggâli* (schaarsch), zou met omzetting = het Bul. *lĕngka* kunnen zijn, het is evenwel niet onmogelijk, dat het woord aan Mal. *djarang*, Sumba *djaräng*, beantwoordt. Mogelijk, doch minder zeker, leveren nog de volgende woorden voorbeelden van omzetting op: *loi* (geneesmiddel), vgl. *uli* (in de beteekenis van bast), Kòlo. *kaluki* en vgl. voor de beteekenis Sumba. *tada ai*; *mpori* (gras), vgl. Mal. *rumput*; *roka* (roest), vgl. Mal. *karat*, vgl. § 10; *disa* (durven), vgl. Jav. *wantĕr* en *santĕr* en vgl. § 13, 21 en 26; *siwi* (vleien), vgl. Mal. *budjuk* (*s* voor *dj* zie § 18).

Voorbeelden van omzetting waarbij eene der lettergrepen niet met eene der

bovengenoemde consonanten aanvangt, zijn: *dempa*, voor * *tempa* = Mal. *pintal*; *pampindi* (aanplakken), vgl. Mal. *tampal* en Jav. *tempel*. *Mbòto* is, naar ik meen, met omzetting hetzelfde woord als *tebe*, Mal. *tĕbal*, vgl. Mak. *tau tàbalá*, Bug. *tau tåbā* (de menigte). Deze woorden eindigden oorspronkelijk nog op eene *l*, *nahi* (betel) = Jav. *kinang*, levert echter een voorbeeld op van omzetting zonder invloed van *l*, *r* of *s*. *Mbonggo* (uithoozen), naast *nggombo* is mij in de verwante talen niet bekend. Ook *dompo* (afsnijden), schijnt een omzetting te zijn van Mal. *potong*.

In talen die eene consonant aan het einde dulden, kunnen ook de aanvangs- en slotconsonant der laatste lettergreep van plaats verwisselen, als bijv. in Bal. *pĕkul* (omhelzen), tegenover Mal. *pĕluk*. Ook in het Bim. zijn uit het tijdperk, dat de slotconsonanten nog niet verloren waren, voorbeelden van dergelijke omzetting bewaard gebleven, bijv. *matji* (zoet), uit * *masin*, Mal. *manis*; *beni* (niezen), uit * *benis*, Mal. *bĕrsin*; *pohu* (omhelzen), Bal. *pĕkul*, Mal. *pĕluk*; *uli* (met een hefboom oplichten), uit * *ulik*, Mal. *ungkil*, (*sang*)*gobo* (voorover liggen), Jav. *kurĕb*. Mogelijk beantwoordt *bora* (voornaam) aan Sumba. *bokul* (zie voor de vocalen § 7, en *r* voor *l* § 16).

§ 28. Medeklinkers aan het begin van een woord of lettergreep worden somwijlen afgeworpen, het meest heeft dit plaats met *k*, *t*, *l*, *r*, doch ook met andere. Het spoorloos verdwijnen der slotconsonanten maakt echter in dit geval de vergelijking met andere talen dikwijls zeer onzeker. Voorbeelden zijn:

k. *adi* (bijten), Sumba. Fidji. *kati*; *èda* (zien), Tag. Bis. *kita*, Sumbawa. *gita*, Kòlo. *hèta*; *ita* (voornw.) Mal. *kita*; (*sam*)*bii* (geleding), Mal. *buku*; *wòo* (hals), Sanggar. *woko*; *heè* (opgraven), Mak. *kekesé*; *lii* (weeken), Daj. *lukum*; vgl. ook *aû* (trap), met Mak. *tukà*, zie § 27 en *tjaû* met Mal. Skr. *suka*, vgl. § 27.

t. *ai* (touw), Mal. *tali*; *òtjo* (lossen), Mal. *tĕbus*, vgl. § 21, *ura* (inschenken), Bul. *tuwas*, vgl. § 7, *aû* (trap), Mak. *tukà*, vgl. § 27, *meè* (zwart), Sumba. *meting*, vgl. § 8; *riu* (vlak), Kòlo. (*ka*)*ratu*, Mal. *datar*, vgl. § 7, (*kan*)*teè* (zeker, vast), Mal. *tĕtap*; *noi* (clitoris), Sumba. *ngĕti*.

d. *angi* (makker), en *inga* (helpen), naast *dinga* (makker), Mal. *dĕngan*; *isu* (het hoofd wasschen), naast *ndeu* (baden), vgl. § 20; *ndai*, uit *ndadi*, vgl. § 114. Aanm.; *ndai* uit *ndidi* zie § 7; *saruwe* (helft), naast *sarunde*.

p. b. *òle* (uitwringen), naast *pòle*, Mal. *pulas*; *karao* (bros); Mal. *rapuh*. Vgl. ook *maü* (mak), met Sawu. *mabo*, Sumba. *mopu*; *oru* (emmer), naast *boru*, vgl. *bui*.

tj. *òke* (verstikken), Mal. *tjĕkek*.

dj. *âla* (net), naast *djâla*; *bae* (in: *da bae*, niet goed), Mal. *badjik*, vgl. ook *moü* (afvallen), met Sumba. *mundju*.

l. Van wegwerping der *l* als beginletter is mij slechts één voorbeeld bekend: *ao* (tegenover, weerstand bieden), Jav. Mal. *lawan*, vgl. § 10 en *ntjao* § 22.

Dikwijls echter wordt *l* in het woord weggeworpen: *ai* (touw), Mal. *tali*; *bae* (zijde), Mak. *bàle*, Bug. *wali*; *bae* (vijand), Mak. Bug. *bali*; *mbia* (stuk), Sumbawa *bĕla*, idem, vgl. Mal. *bĕlah*; *ḍeï* (diep, binnen), Mal. *dalam*, vgl. § 8; *kamoa* (sprinkhaan), Sumba. *kabalang*, Jav. *walang* vgl. § 10; *kinggi* (pink), Mal. *kalingking*; *koi* naast *koḍi* (kittelen), Jav. *gĕli*; *tjoi* (prijs) naast *weli*, vgl. § 21; *sòo* (smelten), Mak. *solong*; *wii* (nederleggen, verlaten), Sumbawa. *bilin* (verlaten).

r (buiten het in § 20 genoemde geval). *iha* (bedorven), Jav. *rusak* en *risak*; *iwa* (op den schoot houden), Mal. *riba*; *tiyo* (kijken), naast het oudere *tiro*; *buwi* (begieten), Sawu. *buwi*, Sumba. *buri*; *ḍoü* (in: *sa-ḍoü-na*, oogenblikkelijk), Sumba. *kadiru*; *ei* (slaperig), Jav. Mal. *arip*; *kangge* (vinger), Sumbawa. *garangit*; *piyu* (strijken), Mak. *purusu*; *pòo* (uitgeholde bambu), Lamp. *paruh*; *tjiya* (stevig), Manggar. *tjira(ng)*; *siya* (zout), Bat. *sira*; *wau* (soort boom), Jav. *waru*.

s. *ampe* (over iets hangen), Mal. *sampei*; *ilo* (fakkel), Mal. *suluh*, Mak. *sulo*; *sii* (schelp), Sumba. Bul. *susu*.

w. *ani* (bij) Sikka. *wane*, Mak. *bani*; *awa* (beneden), Mal. *bawah*: *iri* (haren op de rijst), *kere* = *k(a)* + * *ere* (lichaamshaar) naast *wuru* (pubes), Sumba. *wulu*, Mal. *bulu*; *isi* (korrel), Mal. *bidji*, zie voorts § 17. *Wuwa* (vrucht), Mal. *buwah*; *ua* (pinang, oorspronkelijk één met *wuwa*, vgl. Mak. *rappo*), en *wua* (geladen), Daj. *buwat*, Mal. *muwat*, leveren een voorbeeld, hoe de wegwerping van eene consonant kan dienen tot onderscheiding der verschillende woorden.

Ng, ng en n. *anga* (gapen), Mal. *nganga*; *ḍeï* = Jav. *winih*, vgl. § 21; *epu* (aardbeving), Kòlo. *nopu*; *mòo* (zacht), Mak. *mòmorò*; *panaa* (kauwen), Sumba. *mĕnjama*. Vgl. ook *neyo* (licht, niet zwaar) met Sumba. *(sa)limu*.

§ 29. Voorbeelden van Kramavormen, daargelaten zulke vormen als *iha*, overeenkomende met *risak* tegenover *rusak*, zijn: Kòlo. *panganta* (naam), = Bim. *ngâra*, O. J. *ngaran*; Bim. *wunta* (bloem), Bul. *wurak*, (bloesem). Ook *wati* (niet) houd ik voor een kramavorm, vgl. § 266.

§ 30. Het klankstelsel van het dialect van Kòlo komt in het algemeen met dat van het zuivere Bim. overeen. De voornaamste punten van verschil zijn de volgende: Eene oorspronkelijke pĕpĕt wordt in de voorlaatste lettergreep door eene *o*, in de laatste door eene *u* vervangen; bijv. *òsa* (één), Bim. *itja*, Mal. *ĕsa*; *koi* (scheren), Bug. *kårri* (schapen); *hampòla* (volwassen), Bim. *sampela*; *kaḍalu* (diep), Bim. *ḍeï*, Mal. *dalam*, vgl. Jav. *dalĕm*; *woli* (koopen), Bim. *weli*, Mal. *bĕli*; *onu* (zes), Bim. *ini*, Jav. *ĕnĕm*; *londu* (duister), Bim. *rindi*, Tons. *dĕndĕm* (donker), Bul. *rĕmdĕm* (zwart). Derhalve zal *horu* (staan), wel hetzelfde woord zijn als Bim. *kiḍi*.

Eene *a* voor *u* wordt niet tot *o*, maar tot *e*: *keu* = *k(a)* + * *eu* (bamboe), = Bim. *òo*; *kadeu* (ver) = Bim. *dòo*.

De *f* ontbreekt, dus *api* (vuur), voor Bim. *afi*; *kapu* (kalk), van Bim. *afu*; *pâre* (rijst), voor Bim. *fâre*.

De *t* wordt niet tot *d*, bijv. *tolu* (ei), Bim. *dolu*; *towu* (suikerriet), Bim. *dobu*; *mate* (sterven), Bim. *made*; *mata* (oog), Bim. *mada*; *mbuta* (blind), Bim. *mbuda*.

De *l* pleegt niet in *r* over te gaan, bijv. *âlu* (acht), Bim. *wâru*; *mpulu* (tiental), Bim. *mpuru*; *lima* (vijf), Bim. *rima*; *alu* (stamper), Bim. *aru*; *gâli* (graven), Bim. *ngârï*. Ook in andere opzichten ondergaat de *l* niet zoo vele veranderingen, bijv. *kalupa* (vergeten), Bim. *nèfa*; *molu* (zinken), Bim. *mimi*; *kaḍalu* (diep), Bim. *ḍeï*.

De *s* wordt meermalen tot *h*, dan in het Bim. bijv. *ha* (één) als in *ha-kâli* (éénmaal), Bim. *sa*, *sa-kâli*; *hangadji* (vorst), Bim. *sangadji*; *hamata* (indachtig zijn), Bim. *samada*; *hampòla* (volwassen), Bim. *sampela*.

TWEEDE DEEL.

OVER DE AFGELEIDE WOORDEN EN DE HULPWOORDEN.

---

§ 31. Men kan de woorden verdeelen in stamwoorden en afgeleide woorden. Als stamwoorden zijn te beschouwen die woorden, welke in den tegenwoordigen toestand der taal, naar de in de taal geldende regels, niet tot een eenvoudiger vorm kunnen teruggebracht worden. Als zoodanig zijn dus niet alleen te beschouwen woorden als: *ana*, kind; *langi*, hemel; maar ook een woord als *pabule*, draagstoel, al leert ook eene vergelijking met het Bug. *ulerång* enz., dat het woord een prefix *pa* bevat, aangezien de taal thans geen levend prefix *pa* meer kent. Onder afgeleide woorden versta men die, welke uit een ander gevormd zijn, door die middelen, welke nog heden daartoe in gebruik zijn. Buitendien kunnen uit de stamwoorden, nieuwe woorden gevormd of hunne beteekenis gewijzigd worden door reduplicatie en samenstelling ([1]), waarover later zal gesproken worden (vgl. § 155 vlg. en § 173 vlg.).

§ 32. In vergelijking met de verwante talen, zijn de middelen om afgeleide woorden te vormen, in het Bim. zeer gering in getal. Van de in de Mal. Pol. talen voorkomende meest verspreide prefixen, vindt men in het Bim. slechts een paar, van de bekende affixen geen enkel, terug. Zeker is het evenwel, dat de taal, ten minste wat die prefixen betreft, vroeger rijker moet geweest zijn; een aantal daarvan leeft nog in verbinding met bepaalde woordstammen voort, op zichzelf echter als doode elementen, zonder het vermogen om nieuwe afleidingen te maken; terwijl ook hunne beteekenis, in verband met een woord, dikwijls geheel of gedeeltelijk verloren is gegaan. Over de voornaamste dezer doode prefixen zal later (§ 149 vlg.) gesproken worden. Van elders voorkomende affixen is daarentegen nauwelijks eenig spoor overgebleven, vgl. § 154, Aanm. II. Dat het Bim. ze eenmaal bezeten heeft, volgt reeds daaruit dat reeds voor de scheiding der verschillende Mal. Pol. stammen, de nu nog meest verspreide affixen reeds in de grondtaal aanwezig moeten geweest zijn, zooals blijkt uit de talrijke overblijfselen daarvan in de talen van Polynesië, enz.

([1]) Om verwarring te voorkomen zal er hier steeds onderscheid gemaakt worden tusschen samenstelling en afleiding, al is het laatste ook eigenlijk slechts eene bijzondere soort van het eerste.

Het Bim. dan bezit heden slechts de prefixen *ka* en *ma*, terwijl het prefix *sa*, in éene beteekenis, gedeeltelijk ook nog levende kracht bezit.

Behalve deze prefixen bezit het Bim. nog enkele woordjes, welke oorspronkelijk eene zelfstandige beteekenis hadden en dienden tot omschrijving van hetgeen door de verloren gegane prefixen of affixen werd uitgedrukt, maar langzamerhand hunne zelfstandige beteekenis verloren hebben, en dus nu slechts als hulpwoorden te beschouwen zijn. Zoodanig zijn; *raa* of *ra*, *waü* en *ndai* (ook *ndei*, *nde*, *ndi* of *neè*). Van deze woorden is *raa* op het punt van in een prefix over te gaan; in mindere mate is dit ook met *waü* het geval, terwijl *ndai*, enz. steeds een afzonderlijk woord blijft. Dewijl deze woorden dezelfde functie vervullen als de prefixen en affixen, zullen zij tegelijk met deze behandeld worden. Ook kent het Bim. eene samenstelling van een verbalen stam met de praeposities *kai* en *labo*; welke soms zoo nauw is, dat *kai* en *labo*, geheel als affixen te beschouwen zijn, evenals bijv. in het Mal. *kan*, in: *mĕlarikan*; in andere gevallen evenwel zeer los en scheidbaar is. Eenigszins anders is de samenstelling van een verbalen stam met *weya*, aangezien dit als afzonderlijk woord in de taal niet voorkomt, en dus eene scheiding, als bij bovengenoemde praeposities, niet mogelijk is; doch is de verbinding niet zoo eng, dat *weya* geheel als een affix kan beschouwd worden.

Aanm. Men zou hier nog bij kunnen rekenen: *angi*, waarmede het Bim. reciproque werkwoorden vormt, doch, hoewel het een dood woord is, wordt het nooit met het werkwoord tot één woord verbonden, er kan dus gevoegelijk later bij de behandeling der verba over gesproken worden.

§ 33. De woordsoorten zullen later afzonderlijk besproken worden; hier is alleen dit op te merken: dat, met uitzondering der voornaamwoorden en enkele bijwoorden, voegwoorden en voorzetsels, elk stamwoord als een substantief te beschouwen is. Een verbale stam, als bijv. *lao*, (gaan), kan, wel is waar, in bepaalde omstandigheden wel eens dienst doen voor een finiet werkwoord, maar het is dan uit den tegenwoordigen toestand der taal nog te bewijzen, dat in dit geval *lao*, ter verkorting of uit gemakzucht, in plaats van een anderen vorm, gebezigd wordt; meestal evenwel kan een stamwoord, zonder meer, niet anders dan als substantief opgevat worden. Dergelijke verbale stammen, zijn hier en in het woordenboek steeds met den infinitief vertaald, waartegen in het Bim. nog minder bezwaar bestaat dan in andere talen, dewijl hier deze vorm ook werkelijk gebezigd wordt om onzen infinitief uit te drukken, vgl. § 248 vlg. Bijvoegelijke naamwoorden bezit het Bim. wat den vorm betreft, niet; hunne plaats wordt ingenomen door een bepaald soort van intransitieve werkwoorden. Zulk een stamwoord, bijv. *nae* (groot), is dus in de eerste plaats even goed een verbaal subst. als *lao*; dewijl echter *nae* ook voorkomt als verkorting van *manae*, welke vorm geheel de functie vervult van ons bijv. naamw. als attribuut gebezigd, zijn dergelijke woorden gemakshalve door een adjectief vertaald, gelijk dit boven met *nae* is geschied.

HET PREFIX *ka.*

§ 34. Door middel van het prefix *ka* worden woorden afgeleid met verbale beteekenis. Vormelijk is zulk een afgeleid woord, gelijk dat met een stamwoord het geval is, als een substantief te beschouwen, en kan dus door onzen infinitief weergegeven worden, (vgl. de vorige §).

In de eerste plaats dient *ka* tot vorming van causatieve werkwoorden.

Het grondwoord kan zijn: 1°. een werkwoord, met eene enkele uitzondering steeds van intransitieve beteekenis, waartoe, zooals gezegd is, ook de stamwoorden der adjectieven gerekend moeten worden; 2°. een substantief; 3°. een telwoord, of ook wel een enkele keer een woord, dat thans alleen als bijwoord of voorzetsel in gebruik is. Ook van eene samenstelling van twee woorden kan eene afleiding met *ka* gevormd worden.

I. *Kadòho,* doen zitten, iemand plaats doen nemen, van *dòho* zitten; *kadula,* doen terugkeeren, iets terugbezorgen, van *dula,* terugkeeren; *kaeli,* geluid doen geven, bijv. *kaeli genda,* de trom geluid doen geven, de trom roeren, van *eli,* geluid geven; *kakani-kani,* iemand aankleeden, van *kani-kani,* zich kleeden of iets aantrekken; *kakiḍi,* doen staan, v. d. iets oprichten, bijv. een gebouw, van *kiḍi,* staan; *kalòsa,* doen uitgaan, bijv. iemand uit een land, naar buiten doen gaan, van daar: iets ergens doen uitgaan, iets ergens uitdoen, bijv. het wit uit een ei, iemand iets (bijv. de kleederen) uitdoen enz., van *lòsa,* uitgaan, naar buiten gaan; *kaluu,* doen binnengaan, binnen brengen, iets ergens indoen, van *luu,* ingaan, binnen gaan; *kamai,* doen komen, een bevel doen toekomen, van *mai,* komen; *kamori,* levend maken, van *mori,* leven; *kanika,* doen huwen, in het huwelijk verbinden, van *nika,* huwen; *kandadi,* doen ontstaan, doen worden, iets doen zijn, aanstellen tot, van *ndadi,* ontstaan, worden, iets zijn; *kandeu,* iemand baden, van *ndeu,* baden, zich baden; *kanggawo,* beschaduwen, van *nggawo,* in de schaduw zijn; (vgl. § 154); *karai.* snel doen gaan, bijv. een paard, van *rai,* snel gaan; *karongga,* doen aankomen, overbrengen, bijv. eene boodschap, van *rongga,* aankomen; *kawâra,* doen zijn, aanwezig doen zijn, van *wâra,* zijn.

Kaambi, gereedmaken, van *ambi,* gereed; *kabou,* nieuw doen zijn, vernieuwen, bijv. een huis, van *bou,* nieuw; *kadòo,* ver doen zijn, met het wederkeerig voornaamwoord: zich verre houden van iets, *kaiha,* iets bederven, verwoesten, van *iha,* bedorven of bederven (intransitief); *kakubi,* fijn maken, van *kubi,* fijn; *kamami,* gaar maken, of *mami,* gaar; *kamapu,* lenig maken, van *mapu,* lenig; *kanae,* groot maken, v. d. *kanae ana,* een kind grootbrengen; *kanae eli,* zijne stem groot maken = verheffen, van *nae* groot; *kangontjo,* zuur doen zijn, v. d. *kangontjo pâhu,* het aangezicht zuur doen zijn, een zuur gezicht zetten, van *ngontjo,* zuur; *kantjuwu,* wonden, van *ntjuwu,* gewond; *kapana* warm maken, bijv. water, van *pana,* warm; *karaso,* schoonmaken, reinigen, van *raso,* rein; *kataho,* goed maken, verbeteren, herstellen, bijv. eene vervallen

omwalling, van *taho*, goed; *katenggo*, krachtig, sterk doen zijn, v. d. bekrachtigen, bijv. een verdrag, van *tenggo*, krachtig, sterk; *katjampo*, vermengen en v. d. ook: in het huwelijk verbinden, van *tjampo*, vermengd; *katjiya*, vast doen zijn, bevestigen, bijv. eene overeenkomst, van *tjiya*, vast, stevig; *katjumpu* afgedaan doen zijn, afdoen, bijv. eene rechtszaak, van *tjumpu*, afgedaan, af.

Met het wederkeerig voornaamwoord beteekenen deze werkwoorden dikwijls zich houden als dat, wat het grondwoord aanduidt, bijv. *kabengke weki*, zich stijf maken = zich stijf houden, van *bengke*, stijf; *kahengge weki*, zich houden alsof men de koorts heeft, van *hengge*, koortsig zijn, de koorts hebben; *kamidi weki*, zich stil houden, van *midi*, stil zijn; *kamaru weki*, zich houden alsof men slaapt, van *maru*, slapen.

Van samenstellingen afgeleid, zijn: *kadawâra*, iets niet doen zijn, (7.6) van *da-wâra* uit *da*, niet, en *wâra*, zijn; *katjuwa-tjuwa-lai*, elk afzonderlijk doen zijn (90.5) van *tjuwa-tjuwa-lai*, elk afzonderlijk, uit *tjuwa-tjuwa*, ieder, elk en *lai*, anders, afzonderlijk; *kasama-piri*, even vlak doen zijn (12.22), van *sama-piri*, uit *sama*, gelijkelijk en *piri*, vlak.

De eenige mij bekende afleidingen van een transitief werkwoord zijn: *karinga*, van *ringa*, hooren, met de beteekenis van: iemand iets mededeelen en *kantau*, doen hebben, van *ntau*, hebben, bezitten; vgl. verder § 37. *Karinga* wordt geconstrueerd met den accusatief van den persoon, terwijl de zaak, welke medegedeeld wordt, door de praepositie *ba* (of *ba supu*) ingeleid wordt, bijv. *na-karinga-ḍu wei-na ba supu wâra-na parenta ruma sangadji*, hij deelde zijne vrouw mede, dat er een bevel van den vorst was, (46.14) *na-lao karinga wâli-ra pande hadju ba waü-ra dula kâli ḍi uma-na*, hij ging den timmerman wederom mededeelen, dat de kali naar huis was gegaan, (54.18). Schijnbaar treft men somtijds eene constructie met twee directe objecten aan, bijv. *na-karinga-ku wei-n sa-buwa rupiya* (hij deelde zijne vrouw mede dat er één gulden was), (24.2) doch het is duidelijk dat deze constructie is ontstaan door het verzwijgen van *wâra*, zijn, voorafgegaan door *ba*.

Aanm. Van *èda angi*, ontmoeten, lett. elkander zien, wordt afgeleid *kaèda angi*, doen ontmoeten, ofschoon nu *angi* oorspronkelijk het direct object van *èda* moet geweest zijn, dient thans *èda* met *angi*, wat het begrip aangaat, als een samengesteld werkwoord beschouwd te worden, al is deze samenstelling dan ook niet vormelijk uitgedrukt, terwijl dit samengesteld werkwoord daarenboven intransitief is, dewijl de persoon, dien men ontmoet, door de praepositie *labo* moet ingeleid worden, vgl. § 216, zoodat dan ook *kaèda angi* als van een intransitief afgeleid, moet beschouwd worden. Gewoonlijk wordt evenwel het causativum van reciproque werkwoorden op dezelfde wijze als dat der transitieven omschreven.

II. *Kaada*, tot slaaf maken, van *ada*, slaaf; *karahi*, tot echtgenoot maken, huwen (van eene vrouw gezegd), van *rahi*, man, echtgenoot; *kawei*, tot echtgenoote maken, huwen (van een man gezegd) van *wei*, vrouw, echtgenoote.

III. *Kaḍuwa*, twee doen zijn, bijv. *kaḍuwa dosa*, de zonde twee doen zijn, eene dubbele zonde begaan (87.34) van *ḍuwa*, twee; zoo ook van het samengestelde telwoord *ḍuwa mbuwa*, *kaḍuwa-mbuwa*, bijv. *kaḍuwa-mbuwa rahi*, de

echtgenooten twee doen zijn, twee mannen hebben (88.8), *kasanai,* op een dag doen zijn, van *sa-nai,* één dag; *kasela,* uitzonderen, van *sela,* behalve, uitgezonderd; *kakèse,* alleen doen zijn, van *kèse* (meest *kèse-kèse*), alleen.

§ 35. In de tweede plaats vormt *ka* werkwoorden, welke beteekenen: beschouwen als, houden voor, ten opzichte van iemand of iets dat zeggen wat het grondwoord aanduidt. Deze functie van *ka* hangt, gelijk bekend is, nauw samen met de in de vorige § behandelde. Het grondwoord is hier meest een kwalificatief werkw. of subst.

Kafaralu, als verplicht beschouwen van *faralu,* verplicht; *kanae* van *nae,* groot, kan ook beteekenen: als groot beschouwen, bijv. *kanae weki,* zich zelven als groot beschouwen, zich verheffen: *karingu,* als gek beschouwen, voor den gek houden, van *ringu,* gek; *kasama,* als gelijk beschouwen, gelijkstellen, van *sama,* gelijk; *katjowa,* als leugenachtig beschouwen, iemand voor een leugenaar houden, van *tjowa,* leugenachtig; *karuma,* als heer beschouwen, van *ruma,* heer; van *bela,* vriend, komt *kabela,* van daar: *kabela angi,* elkander als vriend beschouwen, met elkander bevriend zijn (wellicht beter te verklaren als: elkander tot vriend hebben, zie § 216).

Zelden of nooit worden zij afgeleid van andere verbale grondwoorden: alleen van *wâra,* zijn, kan het volgende voorbeeld aangehaald worden: *na-ka-dawâra-ku weki-na ede raa-kandadi ba ruma Allah ta'âla,* hij (of men) doet niet zijn lichaam geschapen zijn door God, z. v. a. men ontkent door God geschapen te zijn (8.14). Van het nu alleen als bijwoord gebezigde *kombi* (wellicht) wordt afgeleid *kakombi,* van iets wellicht zeggen, iets betwijfelen; op deze wijze kan ook verklaard worden: *kanahu,* zich iets toeeigenen, lett. van iets zeggen: het is het mijne, van *nahu,* ik.

§ 36. Vervolgens wordt *ka* gebezigd om werkwoorden te maken van klanknabootsingen of uitroepen.

Kangao, miauwen, van *ngao,* het geluid, dat een kat maakt (ook de kat zelve); *kambe,* blaten, zooals eene geit, van *mbe,* het geluid, dat eene geit (*mbeè*) maakt.

Deze werkwoorden kunnen ook transitieve beteekenis hebben, bijv. van *dje,* een uitroep, waarmede men een buffel aandrijft, wordt afgeleid *kadje,* wat transitief gebezigd wordt in *kadje sâhe,* een buffel aandrijven door *dje* te roepen. Zoo ook *kahowe djâra,* een paard aandrijven, van *howe.* Op dezelfde wijze zijn gevormd: *kaiyo,* ja zeggen, van *iyo,* ja en *katjoü,* wie roepen, iemand vragen wie hij is, van *tjoü,* wie.

Aanm. Er zal wel geen bezwaar bestaan, ook hier *ka* de beteekenis van maken, te geven, zoodat zulk een werkwoord eigenlijk beteekent: het geluid maken, dat door het grondwoord wordt voorgesteld. Het Bim. wijkt in de vorming van dergel. woorden, van de verwante talen af; het Bat. bijv. maakt van woorden, die een geluid te kennen geven, intransitieve werkwoorden door middel van het prefix *mar* of het infix *um,* transitieve met *mang* (bijv. *mandoda,* een hond met *doda* roepen), het Jav. verkiest meestal, tenzij het 't genoemde infix bezigt bij intransitieven den neusklank evenals bij transitieven (bijv. *njâpâ* = *katjou*), ook de talen die een causatief prefix kennen, maken deze werkwoorden op gelijke wijze, bijv. Mak. *anjaung* = Bim. *kangao,* door welke middelen aan het woord enkel een verbaal karakter wordt gegeven, zonder meer. Het

Bim. kent deze wijze, om een werkwoord te vormen, niet meer (vgl. § 154), het zou dus niet onmogelijk zijn, dat men hier met eene nieuwere formatie heeft te doen, ontstaan, toen de oudere werkwoordsvorm in onbruik geraakte. Men treft nog een aantal woorden aan, die nu als stamwoorden te beschouwen zijn, welke met *ka* aanvangen en het een of ander geluid maken, beteekenen. Hiertoe behooren bijv. *karege* en *karugu*, welke beide rammelen, bijv. als een keten, beteekenen. Deze bevatten stellig het bovengenoemd prefix, want al is nu ook, ten minste voor zooverre mij bekend is, geen *rege* of *rugu* meer als klanknabootsing in gebruik, blijkt toch voldoende, uit het ongeveer in dezelfde beteekenis als verbum gebezigde *rege-rugu*, dat zulk een woord eenmaal bestaan heeft. Eenigszins anders is het gesteld met een woord als *kagòro*, snorken, vgl. Mal. *gĕroh*, al neemt men aan, dat het grondwoord als eene klanknabootsing is te beschouwen, is het in alle gevallen zeer onzeker of het als zoodanig gevoeld werd, toen de vorm met *ka* in zwang kwam, ten minste in de verwante talen is daarvoor geen bewijs te vinden. Men moet dus aannemen, dat *kagòro* afgeleid is van den nominalen vorm, maar ook dan kan het prefix dezelfde beteekenis hebben, men denke bijv. aan ons gedruisch maken. Evenwel zou *ka* in dit woord nog op een andere wijze verklaard kunnen worden, vgl. § 150. Op deze wijze kan het Bim. evenwel nu geen afleidingen meer vormen. Het eenige voorbeeld van een op deze wijze gevormd woord in eene verwante taal, dat mij bekend is, is het Fidjische *vadungu*, ruischen, loeien van de zee, van *dungu*, ruischen, loeien. (¹).

§ 37. Soms heeft *ka* de beteekenis van: hebben tot. Een duidelijk voorbeeld hiervan vindt men in het van 't Arab. *çifat*, eigenschap (spec. van God) afgeleide *kaçifat*, bijv. *Allah ta'âla makaçifat çifat bou*, God, die tot çifat heeft, de çifat der schepping, (97.3).

Voorts treft men aan *kantau*, geheel in dezelfde beteekenis als *ntau*, wanneer dit als verbum gebezigd wordt, nam: bezitten, hebben, bijv. *Allah ta'âla makantau çifat ḍuwa mpuru*, God, die de twintig eigenschappen bezit, (96.1 v. o.) *mbòto-ra doü makantau-na ade mabawa*, velen zijn de lieden, die een ijverzuchtig gemoed hebben, vele lieden hebben een ijverzuchtig gemoed, (104.29). Men zou in beide voorbeelden even goed het meer gewone *ntau* kunnen bezigen. *Kantau* zal hier wel verklaard moeten worden als afgeleid van het subst. *ntau*, bezitting, eigendom, en dus eigenlijk beteekenen: tot bezitting hebben, het schijnt alleen attributief gebezigd te worden met het prefix *ma*. Daarnevens bestaat nog een ander *kantau*, afgeleid van het verbum *ntau* en dus met de beteekenis van: doen bezitten, doen hebben, bijv. *indo kapo raa-imbi-mu ede, kantau-pu pâhu*, wat gij gelooft, doe het een voorkomen hebben, (doe het zichtbaar worden, 105.19). Zoo is wellicht ook te verklaren de *ka* in *kaneè*, wat naast *neè*, willen, in dezelfde beteekenis voorkomt, doch alleen in de uitdrukking *ra-kaneè* (of *ra-kaneè kai*) *ba Allah*, het door God gewilde, *sa-mena-mena-na raa-rawi-mu ro ruu-mu ra-kaneè waü mena-ku ba ruma Allah ta'âla*, al wat gij verricht hebt en geheel uw lot was reeds te voren door God gewild, (van een mensch sprekende wordt in een dergelijken zin eenvoudig *ra-neè* gebezigd), vgl. hierbij *kaila* = *ila*, niet willen en het Bug. *poweló* = *maeló*. Het zou evenwel ook mogelijk kunnen zijn, dat men hier met een ander *ka*, als in het Mal. *kahĕndak*, te doen had.

Met meer zekerheid kan men de waarde van *ka*, als gelijk aan die in

(¹) Vgl. Kern., De Fidjitaal enz. pag. 57.

kaçifat, stellen in *kanggâhi*, wat naast *nggâhi*, zeggen, spreken, aangetroffen wordt, doch alleen, voor zooverre mij bekend is, in den imperatief, bijv. *kanggâhi weya-pu ruu-na ana-ku ḍuwa-na ede*, zegt hoedanig het lot zal zijn voor deze mijne beiden kinderen! (64.19). Oorspronkelijk zal dit woord wel niet anders beteekend hebben, dan iets tot woord of gezegde hebben, vgl. ook het Bug. *powada*, nu is deze oorspronkelijke beteekenis evenwel in zoo verre verloopen, dat het evenals *nggâhi*, zonder object kan gebezigd worden, bijv. *kanggâhi-pu kai masapòda-pòda-na*, spreekt naar waarheid! (64.13). Op dezelfde wijze is ook te verklaren *karawi*, iets doen, verrichten, van *rawi* (vgl. het Bug. *pogaú*), wat nog vrij duidelijk uitkomt in eene uitdrukking als: *karawi rawi mataho*, een goed werk verrichten, eene goede daad doen; overigens heeft het spraakgebruik beslist, dat *rawi* nu steeds de functie van een substantief vervult (met de beteekenis van: werk, daad, handeling), *karawi* die van verbum, het kan eveneens als intransitief dienst doen, bijv. *nggâra na-lao sara pande malao karawi*, als de timmerman was gaan werken (50.10). De hier besprokene wijze van afleiding met *ka* moet thans als verouderd beschouwd worden; uit een woord als *kaçifat*, van een Arab. grondwoord, blijkt evenwel, dat zij voor betrekkelijk korten tijd nog in zwang was en begrepen werd.

Aanm. In *kateï* = *teï* toonen, aantoonen, onderwijzen, moet *ka* eene andere beteekenis hebben, dewijl *kateï* geheel als *teï* den persoon, die onderwezen wordt, tot direct object heeft, bijv. *sa-nai-nai ratu-ratu-na doü ndai kateï-na*, dagelijks werden honderde menschen door hem onderwezen (50.2). Dit wordt bevestigd door den vorm van het woord in 't dialeet van Kòlo. nam. *hatei*, terwijl anders de *ka* van het prefix nooit in *h* overgaat. Waarschijnlijk is het eigenlijk een substantief, vgl. § 150. Over *bòro* en *kabòro* zie § 150.

§ 38. Sommige van substantieven, door voorvoeging van *ka*, afgeleide verba zijn in zooverre onregelmatig, dat zij, wat de beteekenis betreft, schijnen afgeleid te zijn, niet van het subst. zelf, maar van een woord, dat zou beteekenen: hebben, zijn met, of als datgene, wat het subst. voorstelt. Zoo bijv. *kasikasa* iemand straf doen hebben, iemand straffen, van het, aan het Maleisch ontleende *sikasa*, straf. Bij dit woord kan ook medegewerkt hebben de analogie met *kantjòki*, wat o. a. straffen, kwellen, beteekent, dewijl daar een substantief *ntjòki*, straf, kwelling, tegenover staat; *ntjòki* is evenwel geen oorspronkelijk subst., en *kantjòki* is regelmatig afgeleid van het intransitieve verbum. Voorts van *oi*, water, vocht, *kaoi*, iets met vocht doen zijn, iets bevochtigen, *kaoi kai ngontjo*, met azijn bevochtigen (4.28); van *aö*, beteekenis, begrip, *kaaö* iets met een begrip doen zijn, iets begrijpen; *katebe*, met of als druppels doen zijn, doen druppelen, bijv. *katebe oi ḍi asa*, water bij druppels in den mond gieten, (66.27) van *tebe*, druppel (vgl. *kataru-tebe*, druppelen, waar *ka* een ander prefix is, vgl. § 150); *kasupa*, als sĕpang doen zijn, met sĕpang verwen, van *supa*, sĕpang-hout.

Aanm. Op dezelfde wijze gevormd vindt men, bijv. in het Bug. *padara*, met bloed doen zijn, doen bloeden; *padaung*, als een blad doen zijn. Het Bug. bezit evenwel daarnevens afleidingen als: *mádara*, bloeden enz. welke het Bim. mist.

§ 39. Het prefix *ka* is bovendien nog duidelijk te herkennen in een aantal woorden, welke nu als grondwoorden te beschouwen zijn (buiten en behalve de in

§ 36, Aanm. besprokene), bijv. in *kantjadja*, iets sparen, ontzien, lett. van iets zeggen, dat het jammer is, vgl. Mal. *sayang*; *kamentji*, idem, vgl. *metji*, liefhebben en Jav. *asih* en Mal. *kasih* en *kasihan*; *kaingge* in *kaingge weki*, zich verhoovaardigen, vgl. Jav. *inggil*. Zoo naar alle waarschijnlijkheid ook in woorden, als *kawangka* (*weki*) = *kaingge weki*, *katari* en *kantai*, gereedmaken, *karana*, warm maken enz.

§ 40. Zeer dikwijls worden de met *ka* afgeleide werkwoorden met andere verbonden om weer te geven wat wij in onze taal uitdrukken door samenstellingen van een werkwoord met een adverbium of adjectief, als: opeten, schoonmaken enz., menigmaal moeten wij, in dat geval, het met *ka* afgeleide woord ook door een afzonderlijk bijwoord weergeven. Het met *ka* afgeleide werkwoord, staat evenals elke nadere bepaling, na het hoofdwoord, en beide vormen eene samenstelling, gelijk dit in het Bim. meestal het geval is, wanneer een verbum door een bijwoord bepaald wordt, (vergl. § 177); dus komen in een finieten zin de nadrukwijzers, bij de substantiefconstructie de genitief van het persoonelijk voornaamwoord, *kai*, *labo* en *weya* bij samenstelling met deze woorden steeds achter het tweede werkwoord te staan, 269 vlg., 243 vlg. vgl. § 115 vlg., 141 en 142 vlg.

Gewoonlijk is het eerste werkwoord transitief en is zijn object tevens het object van het met *ka* afgeleide werkwoord.

Voorb.: *mbadju kakubi*, iets stampen en het fijn doen zijn, iets fijn stampen (4.21) uit *mbadju*, stampen en *kakubi*, fijn doen zijn van *kubi*, fijn; *tjafi kanira*, schoonvegen (18.4) uit *tjafi*, vegen en *kanira*, schoon doen zijn, van *nira*, schoon; *ntjango kamami*, gaar braden, (4.27) uit *ntjango*, braden en *kamami*, gaar doen zijn, van *mami*, gaar; *na-waa kadula dja-ra Putri Tjahaya Hairani ḍi rasa Tjina*, hij bracht de prinses Tj. H. ook naar China terug, (80.11) (*waa*, *kadula*, terug brengen, uit *waa*, brengen en *kadula*, doen terugkeeren, van *dula*, terugkeeren); *mustahi daa waa kaneè-na*, het is niet te denken dat hij (hem) niet boven zal brengen, (75.4) (*waa kaneè*, boven brengen, uit *waa*, brengen en *kaneè*, doen naar boven gaan van *neè*, klimmen, naar boven gaan); *ede-ra ngâri kalòsa kai-na*, daarop groef hij (het goud) uit, (*ngâri*, graven, *kalòsa* van *lòsa*, uitgaan); *ku-waü-ra baka kalòsa mena*, ik heb ze al te gader weggejaagd, (18.8); *na-nuntu weya-ḍu rawi Tjahaya Hairani maou kaluu siya*, zij verhaalde hem de handeling van Tj. H. die haar binnen had geroepen. (72.16) (*ou kaluu* uit *ou*, roepen en *kaluu*, doen binnengaan van *luu*, binnengaan); *na-ou kamai-ḍu*, hij riep hem herwaarts, (75.26), *kamai*, van *mai*, komen; *ede-ra hinti kalondo kai ba doü*, daarop sleepten de lieden (hem) naar beneden, (75.31), *hinti*, trekken, *kalondo*, van *londo*, naar beneden gaan; *nde pala sa-buwa na-nenti kalai-ḍu*, maar één hield zij afzonderlijk (72.38), *nenti*, vasthouden, *kalai* van *lai*, afzonderlijk; *tau katjampo mena-na ḍi ade balase guni*, (daarop) deed hij alles door elkander in een goeni zak, (42.18) *tau*, iets ergens indoen, *katjampo*, vermengen, van *tjampo*, vermengd;

ta-ḍiki kantjao-ku kèto-ta, laat ons de staarten bij elkander binden, (28.19) *ḍiki,* binden, *kantjao* van *ntjao,* bij elkander komen, elkander ontmoeten of raken. Natuurlijk kan ook reeds het eerste werkwoord met *ka* afgeleid zijn, bijv. *na-tjuwa-tjuwa kamami kalai-ku,* zij deed alles afzonderlijk gaar worden, (44.24). Deze samenkoppeling van twee transitieve verba is ook aan de verwante talen niet onbekend, al heeft daar geen vormelijke samenstelling plaats. In het Bim. kan echter het eerste werkwoord in een bepaald geval ook intransitief zijn, bijv. *ede-ra nangi kantjii-ntjii kai ade-na,* daarop weende zij op hartverscheurende wijze, (57.13), *nangi,* weenen, *kantjii-ntjii,* verscheuren, van *ntjii,* gescheurd. Zoo zegt men ook: *mpaa kaḍihi-ḍihi ade,* samengesteld uit *mpaa,* spelen en *kaḍihi-ḍihi* van *ḍihi,* verheugd, (78.28).

Men vergelijke ook den volgenden volzin: *pai-sa ku-bae kai-ku ade ntjòki mandake* — — — *ku-zakât kapòda-ku ade,* gesteld (of: indien) ik van dergelijke kwellingen geweten had, zoude ik het hart waar (oprecht) doende zijn (d. i. met een oprecht hart) de *zakât* opgebracht hebben, *kapòda* van *pòda,* waar, oprecht, het Arab. *zakât* wordt in het Bim. ook als instransitief verbum gebezigd, (85.4). In plaats van samenstelling treft men, als het eerste werkwoord instransitief is, ook eene constructie aan als in het volgende: *labo rai-na kapòda-pòda-na ade-na ba supu dahu-na,* met zijn wegijlen (d. i. terwijl hij tevens wegijlde) uit al zijne macht, uit vrees, (27.38), waarbij beide werkwoorden in substantiefvorm staan, afhangende van de praepositie *labo* en dus gecoördineerd zijn. Het schijnt dat de werkwoorden met *ka,* alleen met *ade* (hart) als object, op deze wijze bij een intransitief werkwoord de rol van een bijwoord vervullen.

§ 41. Ten slotte vormt *ka* in het Bim. ook nog eigenlijke bijwoorden, welke eveneens met het voorafgaande werkwoord eene samenstelling vormen. Voorb.: *ede mbeï ngowa katupa-tupa ro kantiri-ntiri-pu labo nahu: apòda-tji ndai weha* geeft nu ordelijk en juist te kennen: wat moet nu werkelijk genomen worden? *mbeï ngowa,* kennisgeven, *katupa-tupa* van *tupa,* in orde en *kantiri-ntiri,* van *ntiri,* juist, (34.8); *nggâhi kantiri-ntiri-pu labo nahu, nggâra wati sara waü-mu horu nahu!* zeg het mij met juistheid, indien gij mij niet helpen kunt, (37.22); *na-neè-ra londo lao raka sae-na, na-nenti kantjore-ḍu ba doü,* zij wilde naar beneden gaan naar haren broeder, maar men hield haar in menigte tegen, *nenti,* vasthouden, tegenhouden, *kantjore* van *ntjore* = Mal. *ramei* (75.2); *ta-kaa kantjore-pu,* laat ons hem in tegenwoordigheid van velen verbranden! (22.24); *ai-na nggâhi kanae-nae lalo-mu, na-bola doü mantau roma peya ede,* spreek niet al te luid, de eigenaar van het huis wordt aanstonds wakker, *nggâhi,* spreken, *kanae-nae* van *nae,* groot, luid, van de stem (33.41); *ampo ta-lambo kantjihi-ku,* vervolgens slaat gij hem terdege, *lambo,* slaan, *kantjihi* van *ntjihi,* voldoende, (3.29); *sandaka kataho-taho-pu sàhe-mu,* bewaak uwe buffels goed! *sandaka* bewaken, *kataho-taho,* van *taho,* goed, (29.42); *ede-ra bonto kai ntjai-na ro kuntji katjiya-na kuru besi ede,* daarop deed zij de deur toe en sloot de ijzeren

kooi stevig dicht, *kuntji*, sluiten, *katjiya* van *tjiya*, stevig, vast (47.25); *ndadi-ra raka-ta-ra pehe katantu* — — — *ruma Allah ta'âla*, aldus verkrijgen wij, dat wij God den Heer met zekerheid leeren kennen, *pehe*, leeren kennen, *katantu* van *tantu*, zeker, (97.16); *na-kiḍi ḍi doro-na maḍèse, donggo-na manae, ndai ntanda kasaraa, èda kasanai kai na lamada* (*ada-na*), moge hij staan op zijn hoogen berg, op zijne groote hoogte om daardoor tegelijk te aanschouwen en op een dag te zien, ons, zijne onderdanen, *ntanda kararaa* uit *ntanda*, zien, aanzien en *kasaraa*, van *saraa*, tegelijk; *èda kasanai* uit *èda*, zien en *kasanai* van *sa-nai*, één dag, (16.5 v. o.). Blijkbaar staat in al deze zinnen het tweede verbum volstrekt niet in betrekking tot het object van het eerste, het heeft enkel de functie van een bijwoord, in denzelfden zin als het eenvoudige stamwoord dat elders en ook dikwijls in het Bim. doet. Omtrent het spraakgebruik is nog het volgende op te merken. Het gebruik van woorden als *kasaraa* (zie het laatste voorbeeld) is in de tegenwoordige taal geheel en al verouderd, men bezigt nu eenvoudig *saraa*. Ook niet alle van kwalificatieve werkwoorden met *ka* afgeleide vormen kunnen tegenwoordig op deze wijze als bijwoorden gebezigd worden, alleen die, welke het gebruik nu eenmaal als zoodanig geijkt heeft. Daaronder zijn er wederom sommige als: *kantiri, katupa, kantjihi, katantu*, die steeds *ka* hebben (ten minste als het eerste werkwoord transitief is), bij andere treft men ook wel het grondwoord als bijwoord aan, bijv. in plaats van *nggâhi kanae-nae*, zegt men ook *nggâhi nae-nae*, (39.14), zoo ook *ntjore*, in plaats van *kantjore*, bijv. *waa ntjore*, in menigte iets brengen, (15.13).

Aanm. Na een intransitief werkwoord, heb ik deze abverbia met *ka* nooit met zekerheid aangetroffen. Wel leest men *puwasa kapadipadi*, met tusschenpoozen vasten, het vasten telkens verbreken, (85.19), maar de juiste waarde van *ka* in dit woord kan ik niet bepalen, dewijl de beteekenis van het grondwoord mij onbekend is, (thans schijnt het grondwoord, evenals de afgeleide vorm, alleen als adverbium in gebruik te zijn, in dezelfde beteekenis; maar het zoude ook wel eene verkorting van den vorm met *ka* kunnen zijn; in alle gevallen de oorspronkelijke beteekenis kan het hier niet vertoonen). Is het grondwoord oorspronkelijk een subst. dan is het woord misschien te vergelijke met een Mak. *kaallá-allá*, tusschenpoozen hebbende, met tusschenpoozen. Een ander voorbeeld is: *lao kalai*, afzonderlijk of anders gaan, zich afscheiden van, (84.12), hier zou *kalai* een van *lai* afgeleid adverbium kunnen zijn, maar ook zou men hier met het adjectief *kalai*, (vgl. § 150), te doen kunnen hebben. De tegenwoordige taal geeft stellig bij intransitieven de voorkeur aan het gebruik van het grondwoord, bijv. *na-tuu-ra nâri-nâri*, hij stond langzaam en zachtjes op, (48.3), daarentegen: *lòo kanâri-nâri-pu*, laat het zachtjes vallen, (31.6 v. o).

§ 42. Dewijl het Bim. geen vorm heeft voor het causatief van een werkwoord met transitieve beteekenis, moet het daarvoor zijne toevlucht nemen tot omschrijving, meestal geschiedt dit door het woord *kau*, bevelen, laten. Op dezelfde wijze wordt meestal het causatief van de reciproque werkwoorden met *angi* omschreven, bijv. *òne-na ndai makaluu-ta deï ade sòroga, ndai makau-ta èda angi labo ruma Allah ta'âla*, het dient om ons in den hemel te doen gaan, om ons God den Heer te laten ontmoeten (92.15 v. o., vgl. 12.6). Een woord als het Mal. *mĕnĕrbangkan*, kan zoowel door den vorm met *ka* weergegeven

worden, bijv. *kangemo ḍambe toi,* met een kind wegvliegen, *kangemo* van *ngemo,* vliegen, (82.9), als door eene omschrijving met *waa* (Mal. *bawa*), bijv. *ḍambe toi ra-waa ngemo,* een kind, waarmede weggevlogen is, (ibid. 7). Voor *mĕlarikan,* schaken, zegt men steeds: *waa rai.*

Aanm. Het prefix *ka* vertoont alzoo in het Bim. volgende schakeeringen van beteekenis: maken, maken tot, beschouwen als, hebben tot; terwijl het tevens dienst doet om bijwoorden te vormen van kwalificatieve werkwoorden en met *sa* (één) samengestelde woorden. Het vertoont dus groote overeenkomst met het in verscheidene M. P. talen gebezigde *paka* of *maka* (vgl. Kern, De Fidjitaal enz. pag. 45 volg.). Ook elders komt een met *paka* synoniem prefix *ka* voor, het Mak. bijv. bezigt *ka* in *karannu-rannu* = Bug. *pakarĕnnurĕnnu,* vreugde veroorzakend, verblijdend, (vgl. ook het Bim. *katjáru*); *kasiri'-siri* = Bug. *pakasiri'-siri',* schande veroorzakend, schandelijk, enz. (vgl. Matthes, Mak. Sprk. § 73, Bug. Sprk. § 77). Voorts komt *ka* voor in een woord als *katuwo,* verzorgen, waarvan het grondwoord *tuwo* niet meer gebruikelijk is, maar in het Bug. nog voorkomt in de beteekenis van: leven, groeien, terwijl *atuwo* (*a* met de in het Bug. veelvuldig voorkomende wegwerping der *k*), in die taal zoowel den zin heeft van het Mak. *katuwo* als van *pakatuwo,* doen leven. In het Bug. komt het prefix voor zoowel met wegwerping, als met behoud van de *k.* Voorbeelden van het eerste zijn, behalve *atuwo, ageno,* tot een halsketen (*geno*) maken; *asigará,* tot een *sigará* (soort muts) maken; van het tweede: *karingi'-kringki'* = Mak. *karingi'-ringi, kaĕlĕĕlĕ* = Mak. *kaaláala,* overal tusschenruimten hebben, vgl. Matthes, Bug. Sprk. § 70 en 75. (Waar overigens in het Bug. behalve het prefix *a,* in het Mak. behalve *ka* of *pa* nog een affix voorkomt, heeft men in de meeste gevallen te doen met eene afleiding van secundaire stamwoorden, evenals in het Mal. bij *mĕngatahui* en in het Jav. *masrahi* = *njĕrahi*). Men vergelijke ook *ka* in het Dajaksch, in een woord als *kaasoaso,* zich steeds als een hond voordoen, zich steeds hondsch gedragen (vgl. Hardeland pag. 40, alsook *ha* in het Bat. in woorden als: *marhamaol* (*hon*), iets duur (*maól*) achten, op prijsstellen, *marhatutu* (*hon*), iets voor waarhouden (v. d. Tuuk, Tob. Sprk. § 96). Bij *ka* als formatief element van adverbia, vergelijke men het gebruik van *vaka* in het Fidjisch en van *pe* in het Sawusch. Overal is het gebruik van het prefix in genoemde beteekenis evenwel beperkt en min of meer verouderd. Het gebruik van *ka* als causatief prefix zou verklaard kunnen worden uit de beteekenis van *ka* als voornw., nam: tot. Een woord als *kaḍihi* (verheugd doen zijn) zou dan oorspronkelijk niets anders zijn dan: tot het verheugd zijn, tot vreugde (strekken); *kanae,* (groot doen zijn), tot het groot zijn, tot grootte of grootheid strekken.

Op te merken is, dat ook *maka* de beteekenis van »strekken tot" kan hebben (vgl. Kern., de Fidjitaal enz.), zeker kan bij woorden als *kaada* (tot slaaf maken), *karinga* (doen hooren), bovengegeven verklaring niet gebezigd worden, maar het kan zeer goed mogelijk zijn, dat men *ka,* nadat het in woorden als *kaḍihi,* als het ware causatieve beteekenis had verkregen, ook op analogische wijze bij andere woorden is gaan bezigen. Dat een woord als *kaḍihi* enz. in het Bim. de waarde van een subst. heeft, zou dan daaruit te verklaren zijn, dat *ka,* hoewel voor ons gevoel een voorzetsel, toch nog de oorspronkelijke grammaticale waarde van een aanwijzend voornw. bewaard heeft; iets dergelijks moet ook het geval zijn met een Mal. passieven vorm als: *di-pukul,* welke toch eveneens de waarde van een subst. moet hebben. Het eigenlijke causatieve prefix in *maka* * zou ook *ka* kunnen zijn, waaraan *ma* dan de verbale kracht geeft, en waarvan *paka* * dan weder den afgeleiden subst. vorm voorstelt. Vroeger moet in het Bim. ook een prefix *pa* bestaan hebben, blijkens *pâha,* doen eten (met direct object van den persoon, terwijl de zaak die men laat eten door de praepositie *kai* ingeleid wordt, soms evenwel ook met de zaak als direct object geconstrueerd). In het Kolosch is het gewone prefix *pa,* bijv. *panae ana* = Bim. *kanae ana,* een kind grootbrengen, *paneè lopi* = Bim. *kaneè lopi,* een vaartuig naar boven doen gaan, op het drooge brengen, *pariu dika mamate* = Bim. *kandeu doü mamade,* een doode baden. Zeer dikwijls bezigt men evenwel ook in het Kolosch met *ka* afgeleide woorden, gedeeltelijk kan dit wel aan den invloed van het Bim. worden toegeschreven, wat zoowel de eigenaardige woorden, als vormen van het Kolosch, hoe langer hoe meer schijnt te verdringen; men vindt *ka* echter ook in woorden waarbij in alle

gevallen niet aan directe overname gedacht kan worden, bijv. in *kawoli* = Bim. *landa*, verkoopen. Een overblijfsel van *maka* = *paka* wordt waarschijnlijk aangetroffen in woorden als: *makaduwa ori kai-na* = *duwa ori kai-na*, ten tweede, enz., vgl. §. 202

HET PREFIX *ma.*

§ 43. Het prefix *ma* wordt in de eerste plaats gebezigd voor woorden van verbale beteekenis, hetzij grondwoorden, hetzij met *ka* afgeleide. De functie van *ma* is hierbij de volgende: het vormt participia activa, welke over het algemeen overeenkomen met onze tegenwoordige deelwoorden.

§ 44. De actieve deelwoorden met *ma*, afgeleid van een transitief of intransitief werkwoord (met uitzondering van de kwalificatieve), worden in de eerste plaats gebezigd zoowel tot nadere bepaling van een substantief (of voornaamwoord) als van een praedicaat. De beteekenis van den vorm komt hierbij duidelijk aan den dag en oorspronkelijk schijnt dit ook de eenige wijze te zijn, waarop zij zelfstandig kunnen optreden, vgl § 102, volg. In onze taal kunnen zij ook bijna altijd door een deelwoord verstaanbaar worden weergegeven, al eischt ons taaleigen ook om ze liever door een betrekkelijk voornaamwoord met volgend finiet werkwoord of door een bijzin, aanvangende met de voegwoorden: als, terwijl, toen, enz. te vertalen.

Voorb: *amu fanda dipi matarambeyo*, zwevende wortels van de *pandan tikar*, (4.14); *ana doü malowa-ra karaso weki ndai*, een kind, dat zichzelven reinigen kan, (94.41); *nasi mangemo ntiri rasa-na nggâhi kai-mu raa-wuwa ade-mu*, aan (of door) een vogel, welke in de richting van zijn land vliegt, moet gij uw voornemen (om den oorlog te verklaren), zeggen (13.12); *bè-ku ntjai malampa èse Kòlo*, waar is de weg, die naar Kòlo gaat? (17.10); *ede-ra nangi kantjii-ntjii kai ade-na ba supu samada-na ana-n ḍuwa-n mamidi âri lawa, wati kau luu ba doü matonggu ntjai*, daarop begon zij op hartverscheurende wijze te weenen, dewijl zij dacht aan hare kinderen, die buiten de deur stonden en niet binnen gelaten werden door de lieden, die de deur bewaakten (57.13): *wâra sabuwa wai malabo ompu manggeè ḍi ade nggâro-na*, er was eene oude vrouw benevens een oude man, die in hunnen tuin woonden (39.1); *ndede waü-pu sâra-na ita manggeè ḍi duniya*, zoo is nu eenmaal de wijze van handelen voor ons, die op aarde wonen (76.35); *nggòmi ḍòho manggeè ḍi sori*, gij allen, die in de rivier wonen (21.7); *ntika na-èda-ku; sabuwa ompu malampa*, daarop zag hij een ouden man, die ging, z. v. a., daarop zag hij een ouden man gaan (42.19); *au nggâhi-na doü mambòto maèda ita ruma-ku malondo*, wat zullen de menschen zeggen, ziende Uwe Hoogheid afdalende (als zij Uwe Hoogheid zien afdalen, 75.3); *nde pala ba doü ḍi amba maèda la Kasipahu maluu ḍi amba, ede-ra tjuwa-tjuwa bale kai-na hadju,*

de menschen op de markt evenwel, toen zij *Kasapâhu* op de markt zagen komen, wierpen hem met (stukken) hout, (62.6); *na-waü-ra lao rai dòo ḍi sera makalai ba supu dahu-na maringa eli rawa ede,* zij waren ver weg gevlucht naar een ander woud, uit vrees, hoorende het geluid van den zang, (toen zij dat zingen hoorden (69.32). *Na-ḍihi ade-ku maringa eli genda,* mijn hart (ik) was verheugd, toen ik het geluid van de trom hoorde (20.30); *na-ringa-si ba doü manae lòko, na-mabu ana-na — — — nasi mangemo na-dengga makadeè weya eli wai-ku,* indien eene zwangere vrouw het hoort, ontvalt haar het kind, — — — een vliegende vogel houdt stil, als hij luistert naar de stem mijner grootmoeder (69.21); *indo kapo kâli ede mbui ntene-pu lao ngâro rero-n ḍi ade kòla ede mangupa djâra-na,* de kali ging nog in den vijver heen en weder, terwijl hij zijn paard zocht, (53.41); *anakoda-na lopi na-waü mpara made, malao lodja pala ḍeï rasa rade,* de gezagvoerder van het schip is gestorven, koers zettende (koers gezet hebbende) naar het land van het graf, (101.39); *mu-tumu-meme-du wiwi-mu, tjingi-tjanga-ḍu asa-mu marai warawito-ra ba nae-na madju ro meha-mu,* gij laat uwe lip hangen en vertrekt uw mond, her- en derwaarts vluchtende uit groote schaamte (83.25); *kanggitja mena-na maraho oi nòno,* zij jammeren, vragende om drinkwater (88.21 v. o.); *ai-na kanae-mu eli-mu marada eli ina ro ama-mu,* verhef uwe stem niet, overtreffende de stem (boven die) uwer ouders, (9.5); *na-mbeï-ḍu parenta makau lao ou kabòro mena sa-mena-mena-na doü mòne,* hij gaf bevel, bevelende (om), alle mannen te gaan samenroepen (74.7); *maru madòho kanteè,* rustig zittende slapen, slapen terwijl men rustig zit (11.25); *maru maruku loki, mapambòdu tuta,* slapen, terwijl men het achterste beweegt en het hoofd schudt.

§ 45. Afgeleid van een kwalificatief werkwoord, worden de deelwoorden met *ma* gewoonlijk tot bepaling van een substantief gebezigd en vervullen dan de plaats van onze adjectieven, wanneer deze attributief gebezigd worden. Voorb.: *oi mapana,* water warm zijnde, of dat warm is = warm water (35.4); *doü maringu,* een gek mensch, een gek (43.21); *na-lampa-si ḍi doro maḍèse, na-ndadi-piri, na-lampa-si ḍi dana mapiri, na-ndadi sori,* als zij over een hoogen berg gingen, werd deze vlak, gingen zij over vlakken grond, dan werd deze eene rivier (78.9); *amu òo sa-kimi malonggo,* bamboewortels een ruime handvol (een handvol ruim) (4.15); *doü masupu ede,* de zieke (5.28). Meerdere voorbeelden treft men passim in de teksten aan. Soms worden zij ook bij een praedicaat gebezigd, bijv. *maru makanteè* (8.40 vgl. 11.24), rustig zijnde slapen, (rustig slapen) waarvoor men evenwel ook zeggen kan: *maru kanteè,* waarin *kanteè* adverbium is, vgl. boven § 44, *madòho kanteè.*

§ 46. De deelwoorden met *ma* kunnen ook afgeleid worden van verbale composita, dat zijn dezulke, wier eerste lid verbale beteekenis heeft of uit het bijwoord *da* (niet) bestaat. Omtrent hun gebruik valt niets bijzonders te zeggen. Voorb. *Tjahaya-Hairani maou kaluu siya,* T. H. die haar binnen riep (72.16); *na-waü-ra warawito rima-na, mabatu rero karòku,* hare handen gingen heen en

weder, overal de vlieg volgende (73.15); *amu madaraka-pu dana,* wortels, die den grond nog niet bereiken (4.14); *maru madapampeso,* zich niet bewegende slapen (8.41). Alleen zij hier even de aandacht gevestigd op het gebruik van *ma* bij de bezittelijke samenstellingen, waarover later (§ 159, volg.), uitvoeriger zal gesproken worden, bijv. *ana sangadji djawa mamade doüsoḍi-na,* een Javaansche vorstenzoon, wiens verloofde dood (vgl. § 51) was (22.28); *doü madawâra oi sambeya,* iemand, die geen water voor het gebed heeft (11.28): *doü siwe mataho weki-n,* eene vrouw, wier lichaam schoon is, eene schoone vrouw (56.28).

§ 47. Uit de gegeven voorbeelden blijkt het spraakgebruik der actieve deelwoorden met *ma* in het, in de vorige §§ bedoelde geval, voldoende. Alleen zij nog opgemerkt, dat het Bim., dat geen betrekkelijk voornaamwoord bezit, evenmin als bijv. het Mak. of Bug., met uitzondering van een paar gevallen, elke relatieve zinsnede door een participiale constructie wedergeeft, waarbij het natuurlijk van den zin afhangt of het hier behandelde, dan wel de in § 62 en de in §§ 66, 67, 73 (of § 82, 83) te behandelen vormen, gebezigd worden; vandaar bezigt men de vormen met *ma* ook na woorden als: *tjoü-tjoü-ḍu* of *tjoü-ḍu* (ieder die; al wie); *au-au-ḍu* of *au-ḍu, bè-ḍu* (al wat, wat het ook zij). Bijv. *indo kapo tjoü-tjoü-ḍu marungka-na ro masapa-na nggâhi galara ede, tani-na* enz., al wie zich verzet tegen het bevel van het dorpshoofd en het overtreedt, word beboet enz. (15.50). *tjoü-tjoü-ḍu mametji ipi-na duniya,* al wie de wereld te zeer bemint (103.9); *nggâra wâra-sa djâra ro sâhe ro au-au-ḍu mamade ro mantjuwu ḍeï ade ntadi doü,* indien er een paard of een buffel of wat ook, dat gedood of gewond is, (gevonden wordt) in de aanplanting van iemand (41.4 v. o.); *paki ulu waü-ku au-ḍu mandako ḍeï weki,* allereerst verwijderen al wat aan het lichaam kleeft (93.2 v. o.); *bè-ḍu mantjihi,* al wat juist of goed is (85.13). De bedoelde uitzonderingen hebben alleen plaats bij het gebruik van *waü,* zie § 85, en somtijds bij dat der bezittelijke samenstellingen, vgl. § 161. Voorts merke men op, dat, indien het werkwoord *èda* (zien) gevolgd wordt door een anderen zin, welke het object van het werkwoord is, het oorspronkelijk subject van dien voorwerpszin, het object van *èda* wordt, terwijl het oorspronkelijk praedicaat den vorm van een deelwoord aanneemt.

Hier volgen nog eenige voorbeelden: *ntika na-èda-ḍu sa-buwa nasi mantuu ḍi fuu hadju nae ede,* daarop zag zij een vogel op dien grooten boom zitten, (65.27); *ndadi na-luu-ra ḍi bili-na, na-èda-ku wei-na mamaru,* vervolgens ging hij in de kamer en zag zijne vrouw slapen, (51.40); *èda ba Tjahaya-Hairani anakoda maneè luu, ede-ra bonto kai-na ntjai bili,* toen Tj. H. zag dat de gezagvoerder binnen wilde gaan, sloot zij de deur van de kamer (72.9); *bune-ku da hâri kai nahu, ku-èda-ku nasi mambòto mapahe londe ḍi mòti, makalai mapahe-na, makalai neè mangâha-na,* hoe zou ik niet lachen, ik zag verscheidene vogels naar visschen in zee neerschieten, en andere waren het

die ze vingen, andere die ze opaten (59.37). Ook kan het deelwoord een bezittelijke samenstelling zijn: *na-èda-ku ita marindi mada,* hij ziet u duistere oogen hebben, hij ziet dat uwe oogen duister zijn (73.20).

Aanm. Dit is de meest gewone constructie na *èda,* evenwel niet de eenig gebruikelijke. In de eerste plaats bezigt men ook wel na *èda,* een verbaal subst. evenals gewoonlijk dergelijke voorwerpszinnen na andere werkwoorden in het Bim. worden weergegeven, bijv. *èda kai ba anakoda tahengga ntjai bili,* toen de gezagvoerder het opengaan van de kamerdeur zag, toen de gezagvoerder de kamerdeur zag opengaan (72.8); *ampo de ku-èda mai luu lalo-na di ade tjere,* zoo even heb ik het rechtstreeks door in den waterketel zien gaan (54.34). Of wel men lost het deelwoord op in een finieten zin, dit geschiedt meestal wanneer men het hulpwoord *waü* bezigt, vgl. § 85, doch ook het actieve deelwoord met *ma* wordt nu en dan zoo omschreven, bijv. *ntika na-hina-ku èda wei pande ede, na-dòho di tantonga uma ndai-dja-na,* plotseling zag hij toevallig de vrouw van den timmerman ook voor het venster van haar huis zitten (50.16); *ntika na-èda mpudu djàra-n mamòda ede, na-mai luu lalo di ade tjere,* plotseling zag hij zijn verloren paard rechtdoor in den waterketel komen (54.30); *ntika na-èda mpudu parange la Bango na-kou ra romo,* toen zij zagen dat de aard van Bango oprecht was (34.37). Bij deze laatste constructie vervult het subject van den voorwerpszin eigenlijk eene dubbele functie, het is zoowel object van den hoofdzin, als subject van den nevenzin, van daar dat, indien het praedicaat van den voorwerpszin intransitief is, het verkorte persoonlijke voornaamw. voor het werkwoord ook weggelaten kan worden, vgl § 231. bijv. *na-kasi pòda-pòda ade ndai-ku maèda ndai-mu nggeè kèse-kèse* (voor *mu-nggeè*), ik heb veel medelijden, daar ik u alleen zie wonen (51.7); *bune-ku daa karente kai lamada dòho, èda-ku kanatja* ——— *manggeè mena di sori rai londo mena di mòti* (*rai londo* voor *na-rai londo*), hoe zouden wij niet aan de oppervlakte van het water zijn gekomen, terwijl wij zagen dat de *kanatja*-visschen ——— die de rivier bewonen, allen naar zee vluchtten? (21.2).

§ 48. Omtrent den vorm is nog op te merken, dat, zoo twee synoniemen, ook al zijn zij door *ro* (en) verbonden, den vorm van het deelwoord aannemen en hetzelfde woord bepalen, *ma* alleen voor het eerste behoeft geplaatst te worden. Voorb. *doü siwe mamidi ro maü,* eene zachtaardige vrouw (32.23 en 26); *ba ita doü mabawa ro tuna,* door ons, lage en geringe menschen, (92.17); *doü manae ro bora,* de grooten en aanzienlijken (86.30); *nggâhi Mayang-Mangure mamika ro hambu ina-r ama-na,* de woorden van M. M., die hare ouders verwijtingen deed (78.24). Somtijds geschiedt dit ook wel eens al zijn beide woorden geen synoniemen: *fuu mangge manae ro taho,* een groote en schoone tamarinde boom (41.4); *doü siwe mampula ro tjilaka,* eene domme en onheilaanbrengende vrouw (87.42). Men kan evenwel *ma* ook voor beide synoniemen plaatsen: *doü makambera ro makatjâru,* een vriendelijk, aangenaam mensch (32.38, daarentegen 32.40: *makambera ro katjâru*), zelfs wanneer een der beide woorden afzonderlijk niet meer in gebruik is, bijv. *mambari ro mambute* (98.5).

§ 49. Wanneer het deelwoord met *ma* tot direct object een persoonlijk voornaamwoord heeft, pleegt dit in verkorten vorm achter het deelwoord gevoegd te worden. Voorb. *rato mawawa-ku,* de vorsten, die boven mij staan (16.9); *kòne wâra doü mamai fou batu-ta, wati dja-du raka-na,* al is er ook iemand, die ons achterna komt zetten, zal hij (ons) toch niet bereiken (41.6); *ba èda-mu lènga-mu madèse morotaba marada-mu,* dewijl gij ziet, dat uwe makkers een hoogen rang hebben, welke u (volgens ons spraakgebruik: den

uwen) overtreft (83.27); *na-èda-ku djâra mambòlo labo doü waü manente-na,* zij zag vele paarden met de daarbij behoorende menschen, die ze vasthielden (74.32); *kâli ra-balunggu na-tiyo dja-ku ba doü masandaka-na,* de kali die geboeid was, werd ook in het oog gehouden door de lieden, die hem bewaakten (54.11); *raka-pu ḍi lawa, raho kai-na hengga ntjai labo doü masandaka-na,* toen zij aan de poort gekomen was, vroeg zij om de deur te openen, aan de lieden, die haar (de deur) bewaakten (57.4). Zelden wordt het volledige voornaamwoord gebezigd; een voorbeeld is: *maoü kalau siya,* vgl. het eerste voorbeeld in § 46, zoo ook: *wâra doü makawe ita,* daar is iemand, die ons wenkt (70.6 en 8). Dikwijls wordt ook het voornaamwoord als object verzwegen: *kombi wâra doü mamai fou batu,* wellicht komt iemand (ons) nazetten (41.8). Somtijds wordt het verkorte persoonlijke voornaamwoord van den derden persoon na het deelwoord met *ma*, pleonastisch gebezigd, hoewel het een substantief tot object heeft. Voorb. *na-hompa-ra doü matunti ro doü matala-na nuntu ro mpâma ake,* hij, die schrijft en hij, die dit verhaal ordent, zouden vermoeid worden (79.21); *ndadi sa-mena-na doü mantau uma maringa-na nggâhi la Bango, wati kapòro-na,* zoodat de bewoners van het huis, toen zij hoorden wat Bango zeide, niet toornig waren (34.32); *mandai pehe katantu kai-ta wâra-na Allah ta'âla makantau-na çifat ḍuwa mpuru,* waardoor wij met zekerheid leeren kennen het bestaan van God, die de twintig eigenschappen bezit, (96.41). In bovenstaande voorbeelden kan *na* wel moeielijk met iets anders in verband gebracht worden dan met het volgend object; niet zoo zeker is dit evenwel bij het volgende: *na-tjuwa-tjuwa lao wâli-ra, ḍi amba kombi-kombi wâra doü makasi ade mambeï-na tali-taki ngâha*; hier zou *na* ook op den persoon, het indirecte object kunnen slaan, zoodat de vertaling zou luiden: beiden gingen wederom naar de markt, wellicht zou er een medelijdend mensch zijn, die *hun* eetwaren gaf (62.5), (vgl. onder § 102 *nahu neè mambeï-mu sintji inta,* ik zal u een diamanten ring geven). Zeker slaat *na* op den persoon in den volgenden zin: *sa-bune-bune-ḍu parenta ndai ruma sangadji makau-na ntau wei, wati ngawa-na ntau wei,* verscheidene bevelen van den vorst-zelven waren er geweest, hem bevelende om te trouwen (herhaaldelijk had de vorst-zelf hem bevolen om te trouwen), maar hij wilde niet trouwen; (42.5), dewijl *kau* twee directe objecten pleegt te hebben, vgl. § 136, vergelijk hierbij: *haruhara madakau-ku maru,* onrust, die mij niet laat slapen; (XIII); *ndai makau-ta èda angi,* om ons te laten ontmoeten (92.14 v. o. vgl. § 96).

§ 50. Wordt een substantief bepaald door een deelwoord met *ma* en tevens door den genitief van een der persoonlijke voornaamwoorden, dan wordt deze laatste na het substantief en voor het deelwoord geplaatst, of wel met het substantief verbonden, indien het voornaamwoord in verkorten vorm optreedt. Voorb. *wâra waü nggâhi ro aka ndai-ku marongga labo kâli,* het zullen eerst mijne eigen woorden en mijn plan zijn, die tot den kali komen (51.12); *mbangi-ta manae bata djuru,* ons groot opperhoofd de *bata djuru* (100.5);

amu fanda dipi — — — *ta-weha-ku sumpu-na mangoḍa,* van de wortels der *pandan tikar* neemt gij de jonge uiteinden (4.14); *kuntji waü-na matjiya,* het bij de (ijzeren kooi) behoorende stevige slot, (46.21); *tiki-na matenggo,* zijn sterke stok (16.14). Ook een bepalend substantief in genitivo staat meestal voor het deelwoord: *doü kakai Radja Puspa-Indra mawaa sura,* een gezant van vorst P. I., die een brief medebrengt, (76.20); *djâra kâli mataho weki,* het schoone paard van den kali (53.10); alleen in geval de beteekenis van het deelwoord zoodanig is, dat het ook met het bepalende subst. in betrekking zou kunnen gebracht worden, wordt dit laatste achteraan geplaatst, bijv. *wati-ḍu wâra rawi-na makalai kâli ede,* er was geen andere bezigheid van den kali (z. v. a. de kali deed niets anders, 53.8) dewijl *rawi-na kâli makalai* zou beteekenen: de bezigheid (het werk) van een anderen kali.

De aanwijzende voornaamwoorden worden na het deelwoord geplaatst: *doü masupu ede,* die of de zieke [man] (5.18); *ampo ta-katjampo mena-ku pâhu mawâra ede,* vervolgens vermengt gij al de aanwezige soorten (4.19). Een deelwoord, dat de plaats van ons adjectief vervult, komt overigens, behoudens de bovengenoemde uitzonderingen, dadelijk na het daardoor bepaalde substantief (of pronomen) te staan.

Bepalen twee deelwoorden hetzelfde substantief, dan gaat dat, wat met ons adjectief overeenkomt, vooraf: *doü makalai maraho inga labo ndai-ku,* een ander mensch, die mij hulp vraagt (50.26); *kani-kani ana sangadji manae-nae manika,* de kleeding van zeer hooge vorstenkinderen, welke huwen (68.10). Daarentegen staat het actieve deelwoord, waar wij het door een betrekkelijk voornw. met een volgend finiet werkwoord plegen weer te geven, na elke andere bepaling, uitgezonderd de aanwijzende voornw.: *wâra ntjai ḍeï woha sera mantjangga upa,* er is een weg in het woud, welke zich in vier takken splitst (97.5); vgl. *ana ḍuwa-n mamidi âri lawa,* hare beide kinderen, die buiten de deur wachtten, onder § 45, en zie ook de andere voorbeelden van deze §. Wanneer het actieve deelwoord voor nevenzin dient, heeft het steeds betrekking op het subject van het hoofdwerkwoord, dit laatste kan zoowel den vorm van een finiet werkwoord hebben, als in substantiefconstructie staan. Alleen indien woorden als: *ade* (hart), *lòko* (buik), als subject optreden in overdrachtelijken zin, slaat het deelwoord niet op het grammatisch, maar op het logisch subject: *na-ḍihi ade-ku maringa,* mijn hart was verheugd (ik verheugde mij) hoorende (toen ik hoorde, 20.30); *na-lelo lòko-ku mantanda,* mijn buik gaat stuk (ik word zeer bedroefd), ziende (als ik zie, 51.1). Het deelwoord wordt in deze beteekenis steeds na het hoofdwerkwoord, na het object en na alle andere bepalingen geplaatst. Het bovenstaande blijkt genoegzaam uit de in § 44 gegeven voorbeelden.

Voorts zij opgemerkt, dat, indien het subject van een zin geheel vóóraan staat, het actieve deelwoord, ook in laatstgenoemde beteekenis, steeds tot bepaling van dit substantief kan gemaakt worden; *ba anakoda maèda rawi*

Putiri ede na-lembo ntene mpa ade-na, de gezagvoerder, die zag (= ziende of toen hij zag) wat de prinses deed, bleef toch geduldig (70.42, over *ba* vgl. § 272). Een ander voorbeeld zie boven in § 44.

§ 51. Omtrent de beteekenis van het actieve deelwoord met *ma* valt nog op te merken, dat, ofschoon het meestal met ons tegenwoordig deelwoord overeenkomt en dus bij het imperfectum van het werkwoord behoort, somtijds in de beteekenis van het actieve deelwoord van het perfectum wordt gebezigd, ofschoon het Bim. voor het laatste een afzonderlijken vorm heeft (vgl. § 72 en 83): *ta-lao weha-pu, lamada neè makara-na, ampo ta-lao-ku landa awa kapa mabou mai*, ga (die melatie's) halen, ik zal ze vlechten, en vervolgens moet gij ze op het schip, dat pas gekomen is, gaan verkoopen (71.22); *ede-ra dula kai doü maparaèsa*, daarop keerden de lieden, die onderzoek gedaan hadden, terug (59.15). Voorts hebben: *mamade, mantjuwu, maiha* en eenige dergelijke meer, steeds de beteekenis van een verleden deelwoord, nam. dood, gewond, bedorven, terwijl *made, ntjuwu, iha*, in de finiete tijden van het imperfectum, de beteekenis hebben van: sterven, gewond worden, bederven, (corrumpi). Over de verhouding dezer woorden tot die, welke ook naar den vorm verleden deelwoorden zijn als: *maramade, nawaü-ra ntjuwu*, vergelijke men § 242.

§ 52. Wanneer een actief deelwoord met het prefix *ma*, afgeleid van een kwalificatief werkwoord, een substantief bepaalt, wordt *ma* in vele gevallen weggelaten, bijv. *rowa bou*, een nieuwe pot (4.41); *fuu hadju nae*, een groote boom (65.27); enz. Dit kan ook plaats hebben bij de bezittelijke samenstellingen, wanneer het eerste lid een kwalificatief werkwoord is, bijv. *doü taho weki-n*, een schoone vrouw (22.34); *doü lai rasa*, iemand van eene andere plaats, een vreemdeling (42.22).

Wordt *ma* weggelaten terwijl het woord bepaald wordt door den genitivus der persoonlijke voornaamwoorden, hetzij in verkorten of volledigen vorm, of wel door een ander subst., dan wordt de bepaling niet achter het substantief geplaatst, zooals in § 50 vermeld is, maar na het adjectief. Vormelijk maakt dus het adjectief zonder *ma*, dan eene samenstelling uit met het daardoor bepaalde substantief. De voorbeelden van een aldus bepaald substantief met een adjectief zonder *ma*, zijn evenwel schaarsch; gewoonlijk vindt men in dat geval *ma* gebezigd, tenzij substantief en adjectief te zamen duidelijk een begrip uitmaken en dus logisch eene samenstelling vormen; waarschijnlijk moeten ook alle woorden, waarbij *ma* in dit geval weggelaten is, zoodanig beschouwd worden, vgl. § 157.

Regels voor het spraakgebruik omtrent de weglating van *ma* zijn moeielijk te geven. Meestal kan *ma* gebezigd worden; zoo zegt men zoowel: *oi mapana* (warm water, 35.4), als *oi pana* (ibidem reg. 9); *sa-buwa fuu hadju manae*, een groote boom (67.12); *doü siwe mataho weki-n*, eene schoone vrouw (56.29); vgl. de voorbeelden boven; doch is hier de vorm zonder *ma* gebruikelijker, wat over het algemeen geldt, wanneer het substantief een persoon of voorwerp voorstelt (behoudens de hieronder te noemen uitzonderingen).

Stelt het subst. geen concreet voorwerp voor, dan bezigt men meer *ma*, gewoonlijk zegt men: *ruu mataho*, goed lot, geluk; *rawi mataho*, een goed werk; *dosa manae*, een groote zonde; *ai-nai-n mataho*, een goede dag; *supu manae*, eene hevige ziekte; men zegt evenwel ook: *haba* (*chabar*) *taho*, goed nieuws, bijv. (47.31); *ḥadats nae ro ḥadats toi*, groote en kleine onreinheid (11.34). De adjectieven, welke eene kleur beteekenen, vindt men steeds zonder *ma*: *mangko bura*, een wit kopje (5.35); *buwe kèta*, paarsche buwe (ibid. reg. 33); *karòku mòro*, een groenachtige vlieg (73.11); *bindera montja*, een gele vlag (77.42); *tembe lanta*, een witte saroeng (70.3); *djâra meè*, een zwart paard (52.39); alleen bij tegenstellingen wordt wel eens *ma* gebezigd: *paramata mabura* — — — *paramata makala*, witte edelsteenen — — — roode edelsteenen (91.25—26),alsook indien het substantief door een voornaamwoord bepaald is: *djenggo-na malanta*, zijn witte baard (49.22). Andere adjectieven behouden *ma* bijna altijd, bijv. *masupu*, ziek, vgl. I. passim, VIII. passim, waarschijnlijk omdat *supu* niet alleen als *verbaal* substantief (het ziek zijn), maar ook als benaming van een bepaalden toestand (ziekte) in algemeen gebruik is, vgl § 182, 183, men *kan* evenwel ook zeggen: *doü supu* (bijv. 5.27). Eenige adjectieven evenwel kunnen *nooit* zonder *ma* gebezigd worden, hiertoe behooren: *makalai*, ander, bijv. *doü makalai*, een ander mensch; *makalau*, kaal (*bune-ku pâhu-na nggeè-ku labo ana doü toi ake di sera makalau*, hoe kan ik met dit kleine kind op de onbegroeide vlakte wonen, 62.27); *makambera*, vriendelijk; *masawai*, slecht; *mambuda*, blind; *mampinga*, doof, en andere met een neusklank beginnende adjectieven. De oorzaak hiervan schijnt te zijn, dat al deze woorden nog een prefix bevatten, waardoor zij ook vormelijk verba zijn, vgl. § 150 volg. Alleen in samenstellingen treft men sommige dezer woorden zonder *ma* aan, (vgl. *ana mori mbòto* onder § 185). Er zijn nog eenige andere adjectieven, welke *ma* bij bepaalde woorden nooit verliezen, waarvan mij de oorzaak evenwel niet bekend is, bijv. *tuwa*, oud, luidt in verbinding met *doü* (mensch) steeds: *matuwa*, men zegt echter: *binata tuwa*, oud dier (41.16). Behalve hetgeen boven nog gezegd is over het door een pronomen bepaald substantief, blijft *ma* bij alle adjectieven gewoonlijk gespaard:

I. Als de nadruk op het adjectief valt, dus waar in het Mal. *jang* zou gebezigd worden.

II. Als hetzelfde substantief door meerdere adjectieven, of hetzelfde adjectief meer dan één substantief bepaalt. De oorzaak hiervan zal wel zijn, dat het adjectief dan niet onmiddelijk het substantief volgen kan, vgl. boven, uitzonderingen op dezen regel komen, zooveel ik weet, niet voor, wel is het in het eerste geval soms voldoende *ma* alleen voor het eerste adjectief te plaatsen, vgl. § 48.

III. Als het adjectief gereduplcieerd is, met zeer zeldzame uitzonderingen. Voorbeelden vindt men passim in de teksten.

Aanm. Schijnbaar in strijd met al wat boven gezegd is, is de volgende uitdrukking: *nemba*

mbòto-mbòto-na ada-m, zeer vele nederige groeten van uwen dienaar (27.38), dewijl *mbòto* als adjectief de *ma* niet verliest en hier daarenboven gerepliceerd is. Men moet hier evenwel *nemba mbòto-mbòto* als eene samenstelling beschouwen, en wel als eene samenstelling van een verbaal substantief met het oorspronkelijk adverbium. In verreweg de meeste gevallen worden in het Bim. de adverbia met de werkwoorden samengesteld, en deze samenstelling blijft bestaan, zoo het verbum den vorm van een subst. aanneemt, bijv. *nggàhi nae-nae-pu*, spreek luide, in subst. vorm: *ba supu nggâhi nae-nae-mu*, om reden van uw luide spreken, omdat gij luid spreekt, enz., vgl. § 259. *Nemba* kan niets anders dan zulk een verbaal substantief zijn, wat de vorm reeds aanwijst, vgl. § 154. Op dezelfde wijze is te verklaren de uitdrukking: *kangampu mbòto-mbòto*: z. v. a. duizendmaal verschooning.

§ 53. Het hierboven besproken weglaten van *ma* kan alleen plaats hebben, zoo het grondwoord een kwalificatief werkwoord is, en dus de met *ma* afgeleide vormen met ons attributief gebezigd adjectief overeenkomen, nooit kunnen verbaal adjectieven als: *mantjuwu*, gewond; *maiha*, bedorven; *mamade*, dood, zonder *ma* voorkomen, evenmin als de overige, hetzij van transitieve of intransitieve werkwoorden afgeleide deelwoorden, uitgezonderd in enkele, vrij zeldzame samenstellingen, als bijv. *doü mpanga*, dief, enz., vgl. § 157. Evenmin kan een deelwoord, waar het in plaats van een nevenzin optreedt, *ma* verliezen, zonder tevens geheel het karakter van een deelwoord te verliezen. Wel treft men constructie's aan als de volgende: *ede-ra mbeï kai-na parenta, kau lao lèto*, daarop gaf hij bevel, bevelende hen (om hen) te gaan binden (60.8); *na-lao-ra di amba, waa talima tolu mbuwa*, hij ging naar de markt, medenemende (en nam mede) drie granaatappels (23.10); *ede-ra kalondo ro kaleï kai, waa ḍi asi*, daarop bracht men (de kooi) naar beneden en droeg haar, haar naar het paleis brengende (= en droeg haar naar het paleis) (49.11), en zeker zou men hier evengoed *makau* (zie een der voorbeelden in § 44) en *mawaa* kunnen bezigen, doch zijn *kau* en *waa* hier geen deelwoorden maar verbale substantieven, welke constructie dikwijls in plaats van de paritcipiale gebruikt wordt. Men vergelijke slechts volgende voorbeelden: *ede-ra pâhu ra-parenta ruma-ku, kau-na waa sura*, dit is de gedaante van wat door mijn heer bevolen is, (aldus heeft mijn heer bevolen) om een brief te brengen (76.39); *mandinga labo parenta ruma-ta labo ama-ro-duwa labo pasiki, kau-na lao tonggu weya kapa sangadji*, terwijl de vorst tevens beval aan den *ama-ro-duwa* en den *pasiki* (twee hofbeambten) om het schip van den vorst te gaan bewaken (59.29); *ede mpara tjuwa dula-n, waa-na sâhe-na ḍi uma-na*, daarop keerden zij terug, hunne buffels naar huis brengende (en brachten hunne buffels naar huis). Hier zijn *kau-na*, en *waa-na* door den genitief van het persoonlijk voornw. derden persoon duidelijk als subst. gekenmerkt, vgl. voorts § 243 volg. Deze substantief-constructie kan steeds gebezigd worden in de plaats van het deelwoord, wanneer dit de plaats van een nevenzin vervult. Voorts pleegt men uitdrukkingen als ons: al glimlachende, al weenende, te omschrijven door den nominalen vorm van het werkwoord, in samenstelling met het adverbium *salaho* (tevens), voorafgegaan door de praepositie *labo* (met, benevens): *ntjambe*

kai ba ina doü siwe ede labo saròme salaho-na, de moeder van het meisje antwoordde al glimlachende (27.39); *nggâhi kai ina-na labo nangi salaho-na,* de moeder sprak al weenende (65.4). Ook *labo* (*labo-ku, mandinga labo* en *mandinga labo-ku*) alleen voor den nominalen vorm van een verbum, dient dikwijls ter omschrijving van een participium in zulke zinnen, waar wij terwijl, tevens, bezigen: *na-luu ngâro-ra ḍeï ade dobu ede labo wonto-na peḍa-n,* hij ging in het suikerriet en trok daarin her- en derwaarts met het trekken van het zwaard (zijn zwaard tevens trekkende; terwijl hij te gelijk zijn zwaard trok, 26.10): *na-kabengke-ku weki-na labo-ku nenti-na rii uma-na mandinga labo nangi kanggitja-na,* zij hield zich stijf, terwijl zij den huisstijl vastgreep en tevens weende en jammerde (52.11).

§ 54. De actieve deelwoorden met *ma,* afgeleid van verbale woorden, zoowel van transitieve, intransitieve, als van kwalificatieve beteekenis, kunnen ook als praedicaat optreden. Het deelwoord wordt zoodanig gebezigd in plaats van het gewone verbum finitum, vgl. § 228, indien het subject een bijzonderen nadruk krijgt, wat wij voldoende door het accent kunnen uitdrukken, maar waarvoor in het Bimaneesch, dat evenmin als de verwante talen, het redeaccent kent, eene afzonderlijke constructie moet bezigen: *mu-kau-ku lao landa weki-mu, pala tjumpu-kai-na nggòmi malao landa nami,* gij gaaft (ons) bevel u te gaan verkoopen, maar ten slotte verkoopt gij ons (41.18, (zonder nadruk op gij, zou het zijn: *mu-lao landa nami*); *peya ḍi ai wakatu kateï ba ita, lamada makau-na,* enz., wanneer gij zult onderwijzen, dan zal *ik* bevelen, enz. (72.23), (zonder nadruk: *ku-kau* of *ku-kau ba lamada*); *kòne na-èda-ku ba mada-na, ade-na pala mambuda,* al zien zij het met hunne oogen, zoo is hun hart toch blind (zonder nadruk: *na-mbuda ade-na,* 86.10). Treden twee synoniemen als praedicaat op, dan behoeft *ma* alleen voor het eerste deelwoord geplaatst te worden (vgl. § 48); *'amal-mu ede daa maraka ro tjiki,* uwe goede werken zijn ontoereikend en onvoldoende (83.13). Hoe dikwijls dergelijke constructie's ook aangetroffen worden, toch schijnt dit praedicatief gebruik der deelwoorden in het Bim. oorspronkelijk niet in zwang geweest te zijn, ten minste niet op bovengenoemde wijze. Men kan namelijk vóór ieder praedicatief optredend deelwoord het hulpwoord *ndai* (*neè*) bezigen, zonder eenige verandering in de beteekenis, en de functie van *ndai* schijnt hier geen andere te zijn, dan om van het deelwoord een substantief te maken met de beteekenis van dat, wat (hij, die) en wat het werkwoord verder uitdrukt, zoodat *nahu* (*ndai*) *malao* eigenlijk beteekent: ik (ben) het, die gaat, vgl. de volgende §. Het gebruik van het actieve deelwoord alléén als praedicaat, meen ik dan ook, dat uit genoemde constructie met *ndai,* ontstaan is. Het nadere hierover, alsook over het praedicatief gebruik der deelwoorden in het algemeen, zie bij *ndai* § 102.

Aanm. De deelwoorden in het Bim. kunnen dus niet dienen, om onze praedicatief gebezigde deelwoorden weer te geven, daarvoor moet men gebruik maken van het woord *wunga* (met volgend verbaal substantief), dat eigenlijk »juist met iets bezig zijn' beteekent (vgl. Mal. en Jav. *lagi*), *ina-na wunga medi-na,* de moeder was juist bezig te spinnen, de moeder was spinnende (17.14).

§ 55. Elk actief deelwoord met *ma*, afgeleid van een verbaal grondwoord of van een, reeds met *ka* afgeleid, verbum, kan bij de werkwoorden: *wâra* (zijn); *mbòlo* (veel zijn) en eenige andere, als subject, dus als substantief optreden met de beteekenis van dat, wat (hij, die) en wat het grondwoord aanduidt: *ai-na wâra matapa-na oi ede*, niet zij dat, wat het water afhoudt (laat er niets zijn wat het water afhoudt, 11.11); *wâra mangupa timba tjina-na, wâra mangupa timba awa toi-na*, er waren, die (= sommigen) zochten het lijk van hun broeder, er waren, die (= sommigen, anderen) zochten het lijk van hun oom (79.34); *ma-mbòlo maponggu*, velen zijn of worden zij, die ziek zijn (velen zijn of worden ziek 14.4). Ook hier is, indien twee synoniemen als subject optreden, *ma* bij het eerste deelwoord voldoende: *wâra mpara maḍadju ro hau ade*, er zijn er, die lui en traag zijn (sommigen zijn lui en traag). Ook hier echter moet het hulpwoord *ndai* als verzwegen beschouwd worden (vgl. de vorige §) men zie § 109.

§ 56. Heeft evenwel zulk een actief deelwoord met *ma* tot grondwoord een kwalificatief werkwoord, dan kan het geheel en al als een substantief gebezigd worden, in de beteekenis van »dat, wat en wat het grondwoord verder uitdrukt" en kan dan dikwijls weergegeven worden met ons adjectief als substantief met het onzijdige lidwoord gebezigd; zeer zelden stellen zij een persoon voor: *ndai makatarowa-na marindi*, om te verlichten het duistere (92.16): *kafaralu-ku mafaralu ro kasuna-ku masuna(t)*, als verplicht beschouwen dat, wat verplicht is en als verdienstelijk beschouwen, wat verdienstelijk is (11.4); *tjengga-ku mafaradlu labo sunnat*, onderscheidt wat verplicht en wat verdienstelijk is (95.1, vgl. § 48); *doü malowa-ra tjengga mataho ro maiha*, iemand die het goede en kwade kan onderscheiden (11.10); *paki-pu maiha, weha-pu au-ḍu mataho*, werp weg, wat slecht is, neem al wat goed is (105.21); *pâhu-na une santika mabura dolu djanga*, het ziet er uit als het wit van een kippenei (10.22); *mataho sara na-waü mpara taru-tehe* ——— *mantjihi sara na-waü-ra santjihu*, het goed is ongelijk (slecht) geworden, ——— het juiste is met hoeken (d. w. z. onjuist) geworden (99.14 en 16); *ai-na rupe-rape-mu ḍeï masawai*, stort u niet doldriftig in het slechte (13.8); *na-lampa-si ḍi manira ro makalau*, als hij ging door het schoone en kale (waar het schoon en kaal of onbegroeid was, (42.34); *èse mamango*, op het drooge, op den vasten wal, aan land, bijv. (66.21). Is het grondwoord geredupliceerd, dan kan het subst. weergegeven worden door: iets, met het adjectief in genitivo (bijv. iets goeds); *weha-pu, wâra-si èda-mu makala-kala ngganga*, neem iets roodachtigs, als gij dat ziet (34.10); *ede-ra nggâhi nggòmi ḍòho mpa makau weha kaḍale matani-tani*, dit hebt gij gezegd: (namelijk) om bij voorkeur iets zwaars te nemen (33,39); *qiyâs mpuḍu ḍeï makalai-lai*, analogie zij er (naar analogie worde er gehandeld) ten opzichte van iets anders (84.1). *Malanta*, eigenlijk: het witte, wordt gewoonlijk gebruikt in den zin van: wit goed, wit katoen: *ede-ra lao ntjonggo kai-na malanta doü ndai tembe-na*, daarop ging hij wit goed van iemand leenen,

om hem tot saroeng te dienen (24.40): *ampo na-wira weya-ku malanta, na-tala mena-du èse wawo malanta pingga ro piri,* daarna spreidde zij een stuk wit goed uit, en schikte daarop de schalen en borden (44.29). Het eenige mij bekende woord, dat ook een persoon kan voorstellen is: *makalai,* hij, die een ander is, een andere, bijv. *mustahîl kidi labo-na makalai,* het is onmogelijk dat Hij (God) bestaat met een ander (6.4. v. o.); zoo ook in de uitdrukking: *makalai* — — — *makalai,* de een — de ander, sommigen — anderen.

Uit bovenstaande voorbeelden blijkt, dat deze substantieven zoowel als subject in het algemeen (vgl. § 55), als direct object en na eene praepositie kunnen gebezigd worden; in genitiefbetrekking tot een ander subst. kunnen zij evenwel niet staan, aangezien zij dan niet van attributief gebezigde adjectieven zouden te onderscheiden zijn, (uitgezonderd *malanta*; bijv. *sabune tjoi-na malanta ede,* hoeveel is de prijs van (kost) dit stuk wit goed?

Na *sa-mena-na,* wat vormelijk een substantief is, zoodat een daaropvolgend subst. in den genitief moet staan, zoo ook na *sa-niki-niki-(na)* en *bè-bè-na* kunnen zij evenwel gebezigd worden: *sa-mena-na mawâdjib,* al wat verplicht is (6·23, v. o.); *sa-mena-na masaki,* al wat niet schoon, (met onkruid en begroeid) is (92.16).

De functie van praedicaat plegen deze substantieven alleen dan te vervullen, als het subject een bijzonderen nadruk heeft en dus vooraan staat, over welke constructie reeds in § 54 gesproken is; zonder nadruk op het subject, in welk geval een ander substantief, als praedicaat optredende, vooraan staat, bijv. *kafir nggòmi,* een ongeloovige zijt gij, vgl. § 154, zou men hier niet het subst. met *ma,* maar het finiete werkwoord van denzelfden stam bezigen. Indien een subst. met *ma* in eene meer concrete beteekenis, als bijv. het bovengenoemde *matani-tani,* iets zwaars, als praedicaat optreedt, treft men nog eene bijzondere constructie aan, gelijk men uit het volgende voorbeeld zien kan: *ake-ku, ngau-na, kau-na weha matani-tani,* dit is wellicht dat zware, wat zij bevolen hebben om te nemen, (33.37); het bijzondere hiervan is, dat het lijdend deelwoord *kau-na weha* (hier, zooals meermalen, het lijdend deelwoord van den tegenwoordigen tijd in de beteekenis van dat van het perfectum, vgl. § 51) in plaats van, zooals gewoonlijk *achter, vóór* het bepaalde woord staat. Dit geschiedt klaarblijkelijk daarom, dewijl men bij *ake-ku matani-tani,* het eerste zou denken aan de beteekenis: dit is zeer (of eenigszins) zwaar, en letterlijk beteekent dus het bovenstaande voorbeeld: dit is dat, wat door hem bevolen is te nemen, het zware; zoo ook: *ake-ku, kira-ku, raa-nggâhi-na mabura-bura aka-n de,* dit is, naar ik meen, het gezegde, het witte van zooeven (dat witte, waarvan zij gesproken hebben, 34.3).

Buitendien kunnen ook de actieve deelwoorden met *ma* van *wâra,* zijn, en *ntau,* bezitten, hebben, (in eene samenstelling als: *ntau eli,* geluid geven, klinken) op bovengenoemde wijze als substantieven gebezigd worden: *na-ntau eli-ra mantau eli,* wat geluid had, gaf geluid (77.13), vooral na: *sa-mena-na, sa-niki-niki:*

sa-niki-niki mawâra, al het zijnde, al het bestaande (6.12. v. o.); *sa-niki-niki mantau eli,* al wat geluid heeft (26.27). Ook het deelwoord van *wati,* wat wij door »niet" moeten vertalen, maar eigenlijk wel »niet zijn" zal beteekenen, vgl. § 266, wordt op dezelfde wijze gebezigd: *doü manggâhi mawati wâra labo pâhu,* iemand, die zegt dat, wat niet met eene gedaante is(iemand, die ijdele praatjes gebruikt, 81.3).

Aanm. Geheel onderscheiden van dit, als zelfstandig substantief optreden der deelwoorden, is natuurlijk het geval, wanneer het bepaalde substantief eenvoudig verzwegen is, als bijv. in het volgende: *mu-neè sara ngâha sâhe, sambele-pu matoi-toi-ni! Ntjambe kai ba rido-na: sâhe toi ake wati mpore-na, manae ede mampore,* indien gij buffels wilt eten, slacht dan kleine! De schoonzoon antwoordde: deze kleine buffels zijn niet vet, (maar) die groote zijn vet (28.31); *wâra ana-na tolu mbuwa mòne ntjau, masasae tangâra kai* — — — *madi-woha tangâra kai* — — — *maâri-âri pòda tangâra-kai,* enz., hij had drie kinderen, altemaal zoons, de oudste werd genoemd (heette) — — —, de middelste — — —, en de jongste — — — (55.7).

§ 57. Onze infinitief, afhangende van een ander werkwoord, wordt in het Bimaneesch in afwijking van de verwante talen, niet door den vorm met *ma,* maar door het verbale subst. uitgedrukt, bijv. *nggâra ta-neè sara èda,* indien gij wilt zien (3.15); *wati romo ngawa-na taho,* (de ziekte) wilde volstrekt niet beter worden (58.15); *wati disa-ku horu,* ik durf niet te helpen (37.2). Later zal hierover uitvoeriger gesproken worden, (vgl. § 243), volledigheidshalve zij hier alleen het volgende aangeduid. In bepaalde gevallen bezigt men, indien het onderwerp van het tweede werkwoord als substantief of als volledig voornaamwoord onmiddelijk vóór het tweede werkwoord geplaatst wordt, den vorm met bet prefix *ma,* in plaats van het verbaal substantief: *wati-ḍu waü-ku nahu makiri weki,* ik kan mij niet meer omkeeren (19.9), (daarentegen *wati-ḍu waü-na kòne kiri weki,* hij kon zich zelfs niet meer omwenden, ibid. 1); *wâdjib ḍi ita mabae kai ade,* het is verplicht voor ons, om te weten (6.19. v. o.); (daarentegen: *wâdjib ndeu-na mpa ndài,* het is slechts verplicht, dat hij zich baadt (93.8. v. o.); *wati lowa-na ana ruma-ruma maweli* enz., de prinsen kunnen (mogen) niet koopen, enz. (15.36), (daarentegen: *lamada ake wati lowa-ku tuu,* ik kan niet opstaan, 24.18).

§ 58. Het praefix *ma* kan behalve voor verbale woorden, ook voor andere woordsoorten gebezigd worden. In de eerste plaats voor substantieven of samenstellingen van een substantief met een ander woord. In waarde staan deze afleidingen gelijk met de van kwalificatieve werkwoorden afgeleide deelwoorden; zij worden evenwel alleen attributief gebruikt. Voorb. *ngâra masangadji,* vorstelijke naam (van *sangadji,* vorst (61.20); *rawi malako,* een hondsche handelwijze (van *lako,* hond, 30.30); *kalo matunde-tunde,* pisangs aan trossen zijnde, pisangs, tros aan tros (van *tunde,* tros, 65.42); *doü mamada nowa,* wichelaar (van *mada,* oog en *nowa,* helder, 64.6). Van *sae,* oudere broeder en *âri,* jongere broeder, vormt men met *ma* en verdubbeling: *masasae* (*maâri-âri*), bijv. 26.8. v. o. en 28.8.

Weglating van *ma* heeft gewoonlijk niet plaats, om de duidelijke reden, dat anders het adjectief niet van een subst. in genitivo te onderscheiden zou

zijn, voor: *doü mamada nowa* kan men evenwel ook zeggen: *doü mada nowa* (64.24). De woorden *mòne* (mannelijk) en *siwe* (vrouwelijk), welke wel oorspronkelijk als substantieven te beschouwen zullen zijn, vormen gewoonlijk eene samenstelling met het voorgaande subst: *wâra tolu-n ana mòne-n*, zij hadden drie zoons (26.8. v. o.); *ada siwe-na*, zijne slavin (17.7); alleen wanneer er de nadruk opvalt, krijgen zij *ma* voor zich: *sa-mena-na islâm mamòne ro islâm masiwe*, alle geloovigen, zoowel mannen als vrouwen (6.24. v. o.).

Maweki ntjau, naakt (uit *weki*, lichaam en *ntjau*, enkel, alleen) maakt daarin eene uitzondering op het bovengezegde, dat het ook als bepaling van een praedicaat, als praedicaat, enz. kan gebezigd worden: *tolu-na doü mòne mambadju-na, maweki ntjau mena*, drie mannen moeten het stampen, allen naakt [zijnde] (4.20). Als verbaal substantief treedt *weki ntjau* op (88.19) alsof het een kwalificatief werkwoord ware.

Men bezigt *ma* ook dikwijls voor een substantief dat als appositie bij een ander subst. staat: *ntjambe kai ba âri-na mapasiki*, daarop antwoordde de jongere broeder, de *pasiki* (soort hofbeambte, 59.37); *nggâra wâra-sa doü manggeya*, indien er een vampyr is (14.19. v. o.); (*nggeya* is subst. en bet. vampyr). Het eerste subst. schijnt zelfs weggelaten te kunnen worden: *da ndai marongga-ku nekeka èla ro doü nahu masangadji* — — — *doü mabitjâra* — — — *doü maqâdli*, mogen niet later tot mijn volk komen, vorsten — — — rijksbestierders — — — rechters (94.36), *masangadji* staat hier voor *doü masangadji*, gelijk uit het volgende duidelijk te zien is. Zoo zijn ook te verklaren de uitdrukkingen: *ai mangaḍi*, nacht, Mal. *hari malam* (*ngaḍi* = *malam*), *ai marai*, ochtend, enz.

§ 59. Voorts wordt *ma* ook voor telwoorden geplaatst: *ompu maḍuwa-n aka-n de*, de genoemde beide oude lieden (43.42); *au-au-ḍu masaori-ori pâhu malòsa watu ntjai maḍuwa mbuwa*, alles, wat het ook zij, wat door de twee wegen uitkomt, (8.39); *oi matolu mbuwa pâhu ede*, de drie soorten van vocht (4.26), *bunga masabuwa ake*, deze éène bloem (72.35). *Masabuwa* kan ook voor het substantief geplaatst worden: *sa-buwa rupiya na-mbeï-ku wei-n, masabuwa rupiya na-wii-ku ḍi ade pòo*, een gulden gaf hij aan zijne vrouw, de eene (= de andere) gulden legde hij in de holle bamboe (24.5., vgl. ibid. reg. 4); *na-lao-ra raho masa masaratu arupiya*, zij ging vragen om de honderd gulden (welke haar beloofd waren, 52.37, vgl. 41.40): *kakiḍi paruga maratu-ratu*, honderde loodsen oprichten (79.9); *doü mapila-pila mpuru riwu labo sangadji kabata-na mampuru-mpuru*, verscheiden tienduizenden van menschen, alsook onderhoorige vorsten bij tientallen, (63.15); *lao sambele ro ngâha-pu sâhe ndoi ndai-mu maupa mbuwa lima mbuwa sa-nai*, ga vier of vijf buffels van je zelven per dag slachten en opeten (29.19).

De enkelvoudige eigenlijke telwoorden krijgen zelden *ma*, men zegt bijv. *ada pasaka-ku upa-n ede*, mijne vier geërfde slaven, en niet; *maupa-na* (vgl. 40.19, volg.). Uitgezonderd het geval, dat een getal met volgend substantief

als appositie na *masa* (geld) staat, (een voorbeeld hiervan zie boven), of wel eene praepositie voorafgaat (zie beneden) is mij *ma* alleen voor *ḍuwa-n* (beiden) bekend, wat toch ook meestal zonder *ma* gebezigd wordt: *ana-na ḍuwa-n ede,* hunne beide kinderen, (bijv. 65.20). Ook is *ma* bij de andere geenszins noodzakelijk, bijv. *bè-bè-na mpara malòsa watu ntjai ḍuwa mbuwa,* al wat door de twee wegen uitgaat (11.18, vgl. boven); *bakai-ku sâhe ake sa-buwa,* waar is één van deze buffels? (28.28); *bune santika masa saratu arupiya,* wat de honderd gulden betreft (51.34, vgl. 53.7); *ratu-ratu-na doü,* honderde menschen (50.2).

Het praefix *ma* wordt ook voor telwoorden geplaatst, welke het eerste lid van eene bezittelijke samenstelling uitmaken: *sâhe masambaa umu-na,* een éénjarige buffel (15.12); *doü masabuwa ina ro ama,* menschen, die één vader en moeder hebben, broeders van denzelfden vader en moeder (60.27). Ook hier kan *ma* bij attributief gebruik weggelaten worden, bijv. *ilo lili ḍuwa djari nâru-na,* eene waskaars van twee vingers lengte (34.35); wordt het subst. in dit geval ook nog bepaald door den genitief van een persoonlijk voornaamwoord, dan wordt dat aan het subst. gehecht: *ilo lili-na ḍuwa djari nâru-na,* de (bijbehoorende) waskaars van twee vingers lengte (4.3).

Wanneer een met *sa* (één) samengesteld woord of wel een telwoord, hetzij al of niet door een substantief gevolgd, door eene praepositie wordt voorafgegaan, wordt gewoonlijk het prefix *ma* gebezigd: *ḍi ade masambaa,* in één jaar, per jaar (8.5); *ḍi ade masanai-nai,* elken dag (55.11); *na-taho lalo mpa ḍi ade masaḍoü-ḍoü-na,* hij was in één oogenblik beter (61.18); *ede mpara ndai rawi-na ḍi masanâru-nâru-na ntjai,* zoo deden zij over de geheele lengte van den weg (78.13); *òne-na ba masapòku tjihu ro masamore doü,* het nut van één *pòku tjihu* (eene maat van de lengte van de hand tot den elleboog), en één *more doü* (eene maat van de breedte van het lichaam en één arm), is, enz. (14.4); *ḍi ade mapidu nai mpabuwa-ku tjumpu-na,* in zeven dagen moet het af zijn (22.1); *nahu matjòla-na kai maḍuwa ratu ringgi,* ik zal het betalen met 200 rijksdaalders, (53.6); *tjòla ḍòho-pu kai mapidu reya sa-buwa,* betaalt ze met zeven reyalen per stuk (29.29); *ḍi ade matolu-n ede,* onder deze drie, van deze drie (personen, 61.13 v. o.).

Hoewel *ma* gewoonlijk in dit geval gebezigd wordt, is het gebruik van dit prefix toch niet noodzakelijk, men kan ook zeggen, bijv. *ḍi ade sa-mbaa,* per jaar (9.9 v. o. en ibidem 3 v. o.).

De woorden *sa-ori-ori* (*pâhu*) »het een of ander” en *sa-niki-niki*(*na*), »elk” plegen meestal met het praefix *ma* gebezigd te worden: *ḍi masaori-ori pâhu,* in het een of ander (6.5 v. o.); *au-ḍu masaori-ori pâhu supu,* de eene of andere ziekte, welke het ook zij (7.39); *ai-na wâra-na masaori-ori pâhu,* dat er niet het een of ander zij, enz. (8.32); *ai ruma-e, wati-ḍa wâra madawâra, masaniki-niki mantau eli,* o heer! er is niets, wat er niet is (niets ontbreekt er), al wat geluid heeft (elk muziek instrument) is er (23.22); *masaniki-niki doü ndai*

maparenta-na, (zoodat) elkeen het bevelen geeft (51.2); *ḍeï masaniki-niki-na pamòka,* op elken zolder (91.34); wederom kan men evenwel zeggen: *au-ḍu sa-ori-ori pâhu,* bijv. 10.10; *ḍi sa-niki-niki rasa,* in elk land, bijv. 59.5; ook voor *sabune-bune-ḍu* of *sabune-ḍu,* bijv. in de uitdrukking *sabune* (*-bune*)*-ḍu ntoi-na* = het Mal. *bĕbĕrapa lama-nja,* vindt men nu en dan, ofschoon zeldzamer, *ma* gebezigd, bijv. (26.11; 37.41). Na een subst. heeft *sabune-bune* meestal het prefix: *doü masabune-bune mbòto,* verscheidene menschen (19.26).

§ 60. Ook sommige bijwoorden en voorzetsels kunnen met het prefix *ma* als adjectieven gebezigd worden: *doü siwe mabune-tji ndai ngupa,* hoedanig eene vrouw (wat voor eene vrouw) moet gezocht worden? (van *bune* of *bune-tji,* hoe? 32.23); *dunya masaḍoü-na* (of *masaḍoü-ḍoü-na* cf. 103.7), de wereld, die slechts één oogenblik bestaat (van *sa-doü-na,* oogenblikkelijk, aanstonds, 92.15); *sjaraṭ-na maaho-pu ba weha oi,* de voorschriften, welke (opgevolgd moeten worden) vóór het nemen van het water (van *aho-pu,* vóór, 11.10); *bè-bè-na mpara maâri mai ba ede,* al wat daar buiten is (9.13 v. o.); *maḍiwoha,* middelste, van *ḍi woha,* in het midden. Meestal treden deze woorden met *ma* alleen attributief op, zij kunnen evenwel ook op andere wijze gebezigd worden en wel als subst. op dezelfde wijze als de deelwoorden met *ma,* afgeleid van een kwalificatief werkwoord, bijv. *mabune wâli-tji ndai weha,* iets hoedanigs moet genomen worden? (33.40). Attributief gebezigd kunnen juist deze woorden ook zonder *ma* gebruikt worden, bijv. *sumpu awa-na ba naraka,* het benedenste einde der hel (87.17, *awa,* beneden, als praep.: onder).

Voorts is omtrent het gebruik van *ma* bij deze woordsoorten nog het volgende te vermelden.

Van de woorden *ntjewi* (overtreffen), *ntjòki* (lastig, hinderlijk zijn), *lai* (verschillend zijn) en *wantju* (overtreffen), worden bijwoorden gevormd met de beteekenis van »zeer, erg", welke met het werkwoord, eene samenstelling vormen (vgl. § 259, vgl.) en steeds het prefix *ma* hebben: *na-balu mantjewi-ku,* het is (was) zeer geurig (3.6); *na-ndiha mantjòki-ku nika âri nggòmi ede,* het huwelijksfeest van uwen jongeren broeder was erg druk (26.26); *na-ḍihi mantjòki-ku ade-ku,* ik was erg verheugd (20.30); *na-nata malai-ku iyu-ku,* het was bijzonder scherp voor mijn gevoel (73.6); *na-dâra malai-ku, ade-ku,* ik heb ergen honger (43.22); *mawantju mbòto doü,* zeer veel zijn de menschen (velen zijn er, 97.7); *mu-tani mawantju-ku ba suu-mu-mu dosa,* gij zult zeer zwaar zijn, dewijl gij de zonden draagt (87.37). (In plaats van *mantjewi* en *mawantju* bezigt men dikwijls die constructie, waarbij het werkwoord den vorm van een substantief aanneemt, vgl. § 243, vlg.). Geen ander als adverbium gebezigd woord, heeft in samenstelling met het werkwoord ooit het prefix *ma,* ook niet de met bovengenoemde bijwoorden synonieme woorden *pòda* (waar, juist en als adverbium ook: zeer) en *ipi.* Ook buiten samenstelling heeft het bijwoord nooit *ma,* uitgezonderd alleen: *maai ake,* heden, nu, van *ai,* dag en

ake, deze: *maai ake wâra nggadu-na sura*, nu heeft hij een brief gezonden (73.37); *maai ake ku-sanggapi weya-ku eḍi toi-m ake*, nu zal ik uwe teenen afknijpen (28.24); voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden; men kan evenwel ook het woord, zonder *ma*, als bijwoord bezigen, bijv. *ai ake wati-ḍu lowa-ta kateï lamada*, nu kunt gij mij niet meer onderrichten (73.21). Een geheel ander geval is het natuurlijk, dat een losstaand bijwoord een adjectief wordt, wanneer het werkwoord een formeel substantief wordt, bijv. *lampa ro rai kai-na maròtji-ròtji*, (daarop geschiedde) zijn loopen en vluchten, wat zeer snel was = daarop vluchtte hij zeer snel heen (25.24).

Op te merken zijn nog de bijwoordelijke uitdrukkingen bestaande uit het voorzetsel *kai* en het actieve deelwoord met *ma*: *kai daa mantiri*, op onjuiste, onrechtmatige wijze (9.17 v. o.); *kai matjili*, in het verborgen, in het geheim (38.8); klaarblijkelijk heeft men hier te doen met als substantieven optredende deelwoorden, vgl. § 56. Ook worden deze uitdrukkingen gevormd van verbale woorden, welke met *sa* samengesteld zijn, bijv. *kai masapòda-pòda*, in waarheid = het Mal. *sasungguh-nja* (9.2 en 7); of *kai masapòda-pòda-na*, bijv. *kanggâhi-pu kai masapòda-pòda-na*, spreek uit naar waarheid! (64.13); *nahu-ra neè mainga-mu kai masawaü-waü*, ik zal u helpen uit alle macht (zooveel ik kan, 37.18; *sa-waü-waü* van *waü*, kunnen; (vgl. ook § 59). Eenigszins vreemd is het gebruik van eene dergelijke uitdrukking in volgende zinsnede: *wâra wei nggòmi mamai âra nahu mawaa parakâra ba supu raa-lambo ro boë ba nggòmi kai madawâra sa-ori-ori pâhu ntjâra-na* (52.23). De beteekenis is duidelijk genoeg: uwe vrouw is hier bij mij gekomen om eene aanklacht in te dienen, dewijl gij haar geslagen hebt, terwijl zij volstrekt geen schuld heeft; men zou hier evenwel verwachten: *labo daa wâra-na ntjâra-na*, met het niet zijn van hare schuld = terwijl zij geen schuld heeft; terwijl men *kai madawâra* enz. op zichzelf beschouwd, naar analogie der andere voorbeelden, zou moeten vertalen met: op schuldelooze wijze. Mij schijnt het toe, dat de uitdrukking eigenlijk onjuist is en aan verwarring haar ontstaan te danken heeft; *kai* en *labo* toch zijn als praeposities in vele gevallen van gelijke beteekenis, *mawâra* kan, evengoed als bijv. *mantjihi*, als substantief optreden (vgl. § 56); naar analogie van eene uitdrukking als *kai daa mantiri*, vermeen ik, dat *kai madawâra* gevormd is voor *labo daa wâra-na*, waarvan het de beteekenis behouden heeft.

Volgende voorzetsels hebben dikwijls het prefix *ma*, nam: *saraka, hampa, labo, kai, hampa* en *ḍeï* (dit laatste echter zeldzaam), bijv. *na-nuntu weya-ḍu watu tampuu waü-na* — — — *masaraka tjumpu-kai-na*, hij verhaalde hem van af het allereerste begin tot aan het einde (58.33); *watja-ku rima bali bae mahampa tjihu*, beide handen wasschen tot aan den elleboog (8.35); *lumba-ku sena mahampa wòo*, terwijl ik door den dauw waad tot aan de keel, (109.2); *sâra-na ana malabo ina ro ama*, het gedrag der kinderen jegens hunne ouders (9.1); (*tuḍu*) *makai penta rima*, aanraken met de palm van de hand (8.42).

Een voorbeeld van *madeï* vindt men 106.8 en 9, v. o. *Labo* met het prefix *ma*, is meer in gebruik als voegwoord, in de beteekenis van: benevens, enz., terwijl het woord zonder het prefix, meer als voornaamwoord optreedt. Het bezigen van *ma* voor *saraka* vereischt bijna geen verklaring; oorspronkelijk toch is het een verbale vorm, afgeleid van *raka*, bereiken (vgl. § 152), en *ma* vervult hier dus eigenlijk de gewone functie van er een deelwoord van te maken; dit zelfde geldt van *ma* voor *deï* (oorspronkelijk = het Mal. *dalam*); *hampa* is thans, behalve als praepos., in gebruik als subst. met de beteekenis van »grens", waarschijnlijk echter zal de oorspronkelijke beteekenis van het woord wel verbaal geweest zijn. *Kai* en *labo* zijn thans alleen als voorzetsels (het laatste ook als voegwoord) in gebruik, maar het vermoeden ligt voor de hand dat zij oorspronkelijk ook verbale beteekenis hadden, en *ma* dus ook hier dezelfde functie vervult als voor *saraka*. Wat *labo* betreft, wordt dit bevestigd, doordien het in: *doü labo-na*, zijne volgelingen, in samenstelling met een substantief voorkomt. De praepositie's *di* en *ba* krijgen het prefix nooit.

Voorts komt het prefix *ma* nog voor in de uitdrukkingen: *makento mpara ba ede*, daarna; *mandede wâli*, zoo ook, *mandinga labo*, en daarbij, tevens. *Makento* enz. zijn hierin als substantieven gebezigde deelwoorden, zoodat de uitdrukkingen eigenlijk beteekenen: dat, wat achter of later is dan dit; dat, wat ook alzoo is; dat, wat te zamen is met.

§ 61. Een enkele maal wordt het prefix *ma* gebezigd voor een woord, dat blijkbaar in passieven zin gebruikt wordt, bijv. *dòo-na mangâha ba bedi toi hela-na bente*, de afstand, welke door eene buks gegeten wordt (zoover eene buks draagt) moeten de tusschenruimten tusschen de bentings zijn (12.8 v. o.). Men houde hierbij in het oog dat, zoover eene buks draagt, eigenlijk wil zeggen: zoover eene buks kan dragen, wat in Bimaneesche woorden uitgedrukt, is: de afstand welke te eten is door eene buks, zoodat *mangâha* in den zin gerundieve beteekenis heeft. Ditzelfde geldt van alle andere mij bekende voorbeelden, namelijk: *doü mòne ro doü siwe mangâha ba sura nika*, een man en vrouw, die te eten zijn door het huwelijksschrift = die met elkander huwen kunnen (8.42); *supu madangâha ba loi*, eene ziekte, welke niet te eten is door geneesmiddelen (welke door geneesmiddelen niet te verdrijven is, 5.12); *ede-ra ia kai-na rido-n ede*: *matongge ba doü, maranda ba doü, matòta kamubu ba doü*, daarop schold zij haar schoonzoon uit: (jij) die door de menschen de tongge (soort strafwerktuig) moest omgedaan worden, die door de menschen voortgesleurd en fijngehakt moest worden (30 16). Dit is aldus te verklaren: de woorden *ngâha*, enz. hebben hier de waarde van subst. (vgl. het hoofdstuk over *ndai*.), en bepalen het voorafgaande subst. bij wijze van appositie; deze subst. zijn nu op de wijze behandeld als in § 58 vermeld is, wat hier mogelijk is, dewijl door het volgende *ba*, eene verwarring met den actieven vorm niet te vreezen is. Vergelijk ook § 130, Aanm.

§ 62. Aan het einde van dit hoofdstuk is het de geschikte plaats, om over een anderen grammaticalen vorm te spreken, welke door geen prefix gekenmerkt is en moeielijk op eene andere plaats behandeld kan worden, namenlijk: het tegenwoordig lijdend deelwoord (participium praes. pass.). Om dit deelwoord uit te drukken, bezigt het Bim. den nominalen vorm van het werkwoord, waarvoor in deze taal het stamwoord optreedt (of wel het stamwoord met het prefix *ka*), terwijl de agens uitgedrukt wordt door den aangehechten genitief der persoonlijke voornaamwoorden of wel door een volledig voornaamwoord of substantief, voorafgegaan door *ba*. In vorm is deze constructie alzoo niet te onderscheiden van andere, waarin het werkwoord in den vorm van een substantief optreedt, waarvan wij reeds tevoren eenige voorbeelden gezien hebben; het verschil in beteekenis is alleen uit den zin op te maken, slechts wordt de agens zeer zelden verzwegen, wanneer de vorm als deelwoord gebezigd wordt, terwijl dit in andere gevallen zeer veelvuldig plaats heeft. Deze deelwoorden worden gebezigd: ten eerste tot bepaling van een subst., enz. wanneer wij een zin met een betrekkelijk voornaamwoord en volgend passief werkwoord gebruiken, of wel wanneer bij ons dit betrekkelijk voornaamwoord als object fungeert, in welk geval ook de verwante talen, gelijk bekend is, passieve vormen moeten bezigen. Ten tweede wordt dit deelwoord na een praedicaat gebruikt, wanneer wij ook zulk een deelwoord bezigen kunnen, maar dit gewoonlijk vervangen door een nevenzin, beginnende met: als, terwijl, enz. en volgend passief werkwoord, of wel door een dergelijken nevenzin, waarvan het subject van den hoofdzin, het object is. *Tjoü mantau mbeè ngèna-m ede,* wie bezit die geiten, welke door u gehoed worden (van wien zijn die geiten, welke gij hoedt? 17.15); *wâra dja ada pasaka upa doü-na mai waa-ku ḍi ndai-mu,* er zijn vier erfslaven, welke ik u kom brengen, (*mai,* komen, vormt in het Bim. met een volgend verbum, meestal eene samenstelling, welke, als dit tweede verbum actief is, ook in het passief kan gebezigd worden, 40.12); *bakai-tji iyu-ku woü manusiya iyu ba nahu,* waar ruik ik toch die menschenlucht, welke door mij geroken wordt (68.36); *mundo mpara mada-na, ntanda batu-na ḍeï raa-rawi rampa weya ba doü,* hunne oogen zijn wijdgeopend, terwijl zij hetgeen gewerkt is (d. w. z. hunne goede werken) nastaren, wat hun door de menschen ontrukt wordt (84.6); *na-èda-ḍu nasi mambòto mapahe uta ḍi ade mòti pahe ba lènga-na makalai,* hij zag, dat verscheidene vogels, welke visschen in zee aanvielen, door andere makkers van hun (andere vogels) aangevallen werden (59.33); *nggeè mpara koha tuta-na oro tja awa ba oi,* zijn schedel bleef over, welke door het water naar beneden (stroomafwaarts) gevoerd werd (57.38); *wara èda-ku doü mawaa taraku labo au kombi tundu-na sa-ponte nae,* ik heb iemand gezien, die eene buks droeg en het een of ander, dat door hem op den schouder werd gedragen (dat hij op den schouder droeg), als een groot pak (26.2); *ku-batu mena-ḍu au-au mpara nggâhi ita,* ik zal alles volgen, wat gij zegt (51.30); *bè-ḍu da*

waü-na ngâha na-kau-ku lemba waa ḍi uma ndai ḍòho-na, al wat zij niet konden eten (vgl. § 111), liet hij hen naar hunne eigen huizen brengen (28.23); *ede-ra made-na ngâha ba afi,* vervolgens stierven zij, door het vuur verslonden (terwijl het vuur hen verslond, 70.21); *mu-made-ra hade ba nahu,* gij zult sterven, door mij gedood wordende (gij zult door mijne hand sterven, 41.15); *mpoi mpada uma labo sa-mena-na doü-na ngâha ba afi,* de huizen en menschen waren geheel op, verslonden wordende (verslonden, vgl. § 51) door het vuur (de huizen en menschen waren geheel en al door het vuur verslonden, 65.11); *na-waü-ra mpoi masa-na mbeï-na doü siwe ede,* zijn geld is op, door hem gegeven wordende aan die vrouw (hij geeft al zijn geld weg aan die vrouw, 51.9); *kakiti-kiti tjahaya-na boë ba liro,* de glans (der *uwi tandii*) schittert, geslagen wordende door de zon (de *uwi tandii* heeft een schitterenden glans, als de zon haar beschijnt, 106.15); het grammatisch onderwerp van *kakiti-kiti* is *tjahaya,* het logisch onderwerp evenwel de *uwi tandii,* werd de uitdrukking attributief gebezigd dan zou men er eene bezittelijke samenstelling van maken: *uwi tandii makiti-kiti tjahaya-na,* in zulk een geval heeft dit deelwoord, evenals het actieve met *ma,* betrekking op het logisch subject, vgl. § 50. In deze laatste voorbeelden moeten *boë* (*ba liro*), enz. verklaard worden als verbale subst., welke bij wijze van absolutieven gebezigd worden, vgl. § 249. Uit bovenstaande voorbeelden blijkt, dat het in § 47 tot § 50 behandelde, omtrent de plaatsing der deelwoorden, het gebruik na *èda,* ook hier van toepassing is. Ook wordt het wel in de beteekenis van ons verleden deelwoord gebezigd: *òha ro uta kantai-na,* de door haar gereedgemaakte rijst en toespijzen (43.15, vgl. § 51). In *ḍaḍi ro lewi-na waü mena-ḍu mpoi rampa,* hunne velden en tuinen zijn op, geroofd geworden, (zijn geheel en al weggeroofd, 101.30), heeft men een voorbeeld, waarin de agens verzwegen is, zoo ook 105.13.

Ook praedicatief kan deze zelfde vorm optreden, het staat dan, evenals het actieve deelwoord met *ma* in de beteekenis van het verbum finitum, zoo het subject (het oorspronkelijk object bij actieve constructie) een bijzonderen nadruk heeft: *upa mpuru upa tuta doü matuwa ngupa-na,* vier en veertig hoofden van oude lieden zijn het, welke door hem gezocht worden (44 hoofden van oude lieden worden door hem gezocht, IV 85). Ook hier is wederom het hulpwoord *ndai* weggelaten (vgl. § 54 en § 55). Als subject, enz. komen deze deelwoorden zeer zelden zonder dit *ndai* voor, een voorbeeld vindt men in § 106.

Aanm. Het prefix *ma* is uit de zustertalen algemeen bekend als formatief element in actieve werkwoordsvormen. De verschillende vormen, waarin het in de verwante talen kan voorkomen, naarmate het door een of anderen consonant gesloten is (als *mar, mang,* enz.) of niet, bestaan in het Bim. niet, of liever niet meer, en daarmede is ook elk verschil in gebruik of beteekenis der verschillende vormen van het prefix, gelijk dat in de verwante talen voorkomt, verdwenen, zoodat in het Bim. *ma* alleen dient om een woord vormelijk als een actief werkwoord aan te duiden. Hoe het nu in het Bim. bepaaldelijk de waarde van een deelwoord gekregen

heeft, is niet moeielijk te verklaren. Het is reeds aangetoond geworden dat de werkwoordsvormen, zooals zij in de meeste M. P. talen optreden, eigenlijk deelwoorden zijn, al vervullen zij daarbij ook den rol van ons werkwoord (vgl Kern, de Fidjitaal, enz. pag. 33). Aangezien het Bim. zich nu zoo ontwikkeld heeft, dat het een verbum finitum *steeds* uitdrukt door de verbinding van een der persoonlijke voornaamwoorden met het woord, dat de handeling aanduidt en daarnevens nog de vormen met het prefix *ma* in gebruik zijn gebleven, treedt het oorspronkelijk deelwoordelijk karakter dezer laatste meer op den voorgrond dan in de andere talen. Ook waar *ma* optreedt voor een woord, dat oorspronkelijk geen verbale beteekenis heeft, mag men aan het prefix geen andere beteekenis toeschrijven, dan die, dat het formeel aanduidt, dat dit woord als actief deelwoord gebezigd wordt. Dat dit gebruik mogelijk is, ligt niet aan het prefix, maar aan het woord zelve, ook als intransitief verbum finitum kan zulk een woord optreden, bijv. *pai ku-djàra,* gesteld ik was een paard, of, mocht ik een paard zijn (108.10), evengoed als men zeggen kan, bijv. *pai ku-nae,* gesteld ik was groot, vgl § 228. Zeer duidelijk komt dit uit in eene uitdrukking als: *doü maqâdli* (vgl. § 58), wat letterlijk niets anders kan zijn, dan: een mensch, die qâdli is. Ook een woord als: *masupu,* ziek, kan men niet verklaren bijv. met »een ziekte hebbend" want »hij is ziek" luidt in het Bim. *na-supu,* bijv. 41.21, v. o. Waar men »hebben" wil uitdrukken, moet men in het Bim. gebruik maken van *ntau,* bezitten, hebben, bijv. *ntau wei,* eene vrouw hebben, gehuwd zijn, *bĕrbini*; *ntau ngàra,* als naam hebben, heeten, *bĕrnama*; of wel van *wâra,* zijn: *doü mawâra katjihi, orang bĕrbudi.* Uit hetgeen hier gezegd is, volgt verder, dat uitdrukkingen als, bijv. *di ade masambaa* en *masaori-ori pàhu* (vgl. § 61) moeten beschouwd worden, als waren zij deelwoorden, afgeleid van intransitieve verba, welke als substantief gebezigd worden, zoodat de letterlijke beteekenis is, »in dat, wat één jaar is" en »dat, wat het een of ander is", wat in beteekenis wel niet verschilt van: in één jaar en het één of ander. De verklaring van *ma* levert dus ook in dit geval geen moeielijkheden op; waarom het Bim. evenwel bij voorkeur van deze meer omslachtige wijze van uitdrukking gebruik maakt, weet ik niet. Het eenige geval waarin de verklaring van *ma* bezwaar oplevert, is gelegen in het bezigen van *mantjewi,* enz. als bijwoord (vgl. § 61), tenzij men zou willen aannemen, dat *mantjewi* enz. in zulke zinnen eene dubbele functie vervult, en als deelwoord in betrekking staat tot het subject en als bijwoord, het werkwoord, bepaalt. Het in dezelfde § behandelde *maai ake,* is wederom als een subst. gebezigd deelwoord te beschouwen: dat, wat heden is = heden.

Aanm. II. In de taal van *Kòlo,* waarin het prefix *ma* overigens geheel en al als in het Bim. gebezigd wordt, kan het bovendien nog gebruikt worden in uitdrukkingen als de volgende: *ana makontu enda-enda,* een kind, dat een schoonen rug heeft.

Raa OF *ra.*

§ 63. *Raa,* of bij verkorting *ra,* is oorspronkelijk een afzonderlijk woord, hetwelk gebezigd voor een ander woord van verbale beteekenis (en een enkele maal voor een substantief) zijn eigen beteekenis verloren en nagenoeg geheel en al het karakter van een prefix aangenomen heeft (vgl. de Aanm. aan het slot van dit hoofdstuk na § 76).

In de eerste plaats wordt *raa* of *ra* gebezigd voor woorden van verbale beteekenis en vormt dan substantieven, welke naar de beteekenis in twee soorten kunnen onderscheiden worden.

§ 64. De eerste soort dezer substantieven met *raa* (*ra*) wordt gevormd van elk verbaal stamwoord, onverschillig of de beteekenis eene transitieve, intransitieve

dan wel kwalificatieve is, alsmede van de met het prefix *ka* afgeleide woorden en van verbale samenstellingen. De beteekenis is deze: het stelt den inhoud van het werkwoord, waarvan het gevormd is, voor in substantiefvorm en duidt tegelijkertijd aan, dat de handeling voleindigd, afgeloopen is. Men bezigt dit substantief in plaats van een finiet verbum in het perfectum, in het algemeen in dezelfde gevallen, waarin men het eenvoudige verbale substantief in plaats van het imperfectum bezigt. Het nadere hierover zie men in het hoofdstuk over de substantiefconstructie, § 241 volg. Voorb. (*Sumpu awa-na ba naraka*) *hiḍi-na ba doü daa mangawa puwasa ro sambeya ba raa-ḍadju-na kombi ro ba raa-ngupa-na dunya*, (het onderste uiteinde der hel) is de plaats voor hen, die niet wilden vasten en bidden, hetzij door het lui geweest zijn, hetzij door het de wereld gezocht hebben (hetzij doordien zij lui geweest zijn, hetzij doordien zij de wereld gezocht hebben, 87.18); *tuna ro bawa mpara nggòmi ba raa-satoi ‘amal-mu*, gij zult gering en laag zijn door het weinig geweest zijn van uwe goede werken (doordien uwe goede werken weinig zijn geweest, 83.28); *wâra wei nggòmi mamai âra nahu mawaa parakâra ba supu raa-lambo ro boë ba nggòmi*, uwe vrouw is hier bij mij gekomen om eene aanklacht in te dienen, omdat gij haar geslagen hebt (52.23); *bune-ku da lao rai kai lamada ḍòho labo ra-fou ngâro ba udi-ro-mudi*, hoe zouden wij niet op de vlucht zijn gegaan, terwijl wij her- en derwaarts door den leguaan zijn nagejaagd? (21.8); *saraka ntjòki nami ba ra-lèto ba doü*, zoodat wij zelfs in moeielijkheden kwamen, dewijl de lieden ons bonden (41.19); *ḍi ai ra-tòpa ro djagu-na*, ten tijde van zijn slaan, enz. (toen hij hem met hand en vuist geslagen had, 75.29); *waü-ra ulu waü ra-tarima ba ndai-ta sa-mena-mena-na ruu-ta mataho ro ruu-ta maiha*, reeds van den beginne af, hebben wij ontvangen (is voor ons bepaald geworden) zoowel voorspoed als tegenspoed (58 37); *ḍuwa nai mpa raa-ndawi ba nahu*, in twee dagen slechts heb ik het vervaardigd 22.10); *ndake-ku ra-ufi ba lamada*, zoo heb ik geblazen (19.19); *mu-ringa ruwa-si ra-made nahu*, als gij wellicht hoort, dat ik gestorven ben (107.21); *wati pòda-pòda ra-sangadja weya-ku hade ana-n ede, ra-ringa-ku eli genda, ede-ra* enz., werkelijk heb ik niet met opzet gehandeld om uw kind te dooden, mijn gehoord — hebben (werkelijk heb ik uw kind niet met opzet gedood, toen ik het geluid van de trom gehoord had, toen, enz. (20.20); *une doü maweli wati kòne raa-fada*, als iemand, die koopt, zonder zelfs gedongen te hebben (100.35, vgl. 102.40 en 106.6).

Uit bovenstaande voorbeelden kan men zien, dat de agens op dezelfde wijze uitgedrukt wordt als bij de eenvoudige verbale substantieven, vgl. § 254, waarnaar ik hier verwijs.

§ 65. De tweede soort dezer substantieven wordt alleen gevormd van transitieve werkwoorden. Zulk een subst. heeft de beteekenis van ons verleden deelwoord, wanneer dit zelfstandig gebezigd wordt, als bijv. het geschrevene, het gesprokene, dat, wat geschreven (gesproken) is; of wel onbepaald: iets, dat geschreven

(gesproken), is; een persoon stelt het echter nooit voor. Voorb. *ntika na-èda-ḍu raa-tuuti ḍi ròo mundu ede*, toen zij zag het geschrevene (wat geschreven was), op het melatieblad (72.41); *doü mamadja wati-ḍa disa-na rungka raa-sake*, iemand, die eergevoel heeft, durft niet verbreken dat, wat beloofd is (durft eene belofte niet verbreken, 103.19), *mbui-pu kawâra-mu-ro raa-sake-mu*, herinnert gij u nog wat door u beloofd is (wat gij beloofd hebt? 36.2); *mu-kabantja ro sungge mpa raa-nggâhi-na guru-mu*, gij bespot slechts wat door uwen leermeester gezegd is, (wat uw leermeester gezegd heeft, 88.11 v. o., over het uitdrukken van den agens bij *nggâhi*, enz. vgl. 254), *na-karinga mena-ku raa-nggâhi la Kalai*, hij deelde hem alles mede wat door *Kalai* gezegd was 21.4, v. o.); *ndadi wati-ḍu karongga-na raa-parenta ruma-ta*, aldus bracht hij niet over, hetgeen door den vorst bevolen was (46.42); *na-èda-ḍu ba sangadji Ana-ana na-waü-ra nggâri saraa ro malai-lai pâhu raa-kamami ba ana ompu ede*, toen vorst *Ana-Ana* zag, dat hetgeen door de dochter van den ouden man gaar gemaakt was, zeer verscheiden en van velerlei vorm was (44.38); *ra-ntjonggo nggòmi tolu mbuwa matja*, het door u verschuldigde is, (bestaat uit) drie tijgers (38.31, vgl. § 106), *wâra-ra ra-parenta rato*, er is iets, dat door den prins bevolen is (er is een bevel van den prins, 22.3); *wâra raa-sudje-na wâra ra-kato-na* (vgl. § 109), er was, wat door haar aan het spit gestoken was, er was, wat door haar in bladen gewikkeld was (het een was door haar aan het spit gestoken, het andere ingewikkeld, (44.26); *sabune-bune-ḍu mbòto ra-weha-na* (vgl. § 109), hoeveel ook, was de veelheid van wat hij genomen had (toen hij eene zekere hoeveelheid (hout) genomen had, 80.15); *paruga sâra ore-pu daa ra-ngawa panta*, van de paruga's (soort gebouw) voor de hadat zijn er nog veel, welke (men) niet heeft willen opzetten (102.9, vgl. § 109 en § 111), *sa-mena-na ra-waa-na ede*, al het door hen medegebrachte (al wat zij medegebracht hadden, 69.1); *na-waü-ra dòo pòda ḍeï raa-katâri*, hij is zeer ver geraakt van het gereedgemaakte (van dat, wat hij voor zich bereid of bestemd had, (100.30); *mada na-midi maḍeï ra-èda*, het oog vindt rust in het geziene (in hetgeen het gezien heeft, 106.10, v o).

Indien de agens uitgedrukt wordt, geschiedt dit op dezelfde wijze in het algemeen, als bij de eerste soort dezer substantieven, welke van transitieve werkwoorden gevormd zijn; een enkele maal evenwel komt een volledig voornaamw. zonder *ba* voor, (vgl. de volgende §). De aangehechte genitief van een persoonlijk voornaamwoord duidt dus ook doorgaans den agens aan, eene enkele maal evenwel duidt hij een bezit aan, als in het volgende: *parabo-sa pala na-waü-ra mbia tongko-na, na-waü-ra pala saloa raa-ḍiki-na, na-waü-ra pala saròtju mena wòle-na*, van de kist nu, is het deksel gebroken, het gebondene (van de kist) losgeraakt, de grendel (wat tot sluiting diende) verschoven (102.18).

§ 66. In de tweede beteekenis worden deze substantieven ook gebezigd om een ander substantief of een persoonlijk voornaamwoord te bepalen, bijv. *ḍinḍi raa-tero*,

het opgehangene (een opgehangen) gordijn. Oorspronkelijk moet dus het substantief met *raa* als eene appositie opgevat worden, (zoodat het hierboven genoemde voorbeeld letterlijk beteekent: het gordijn, het opgehangene, of een gordijn, iets, dat opgehangen is); het onderscheidt zich evenwel van andere substantieven, welke als appositie gebezigd worden, daarin, dat het nooit het prefix *ma* kan hebben (vgl. § 58), aangezien de beteekenis dan geheel zou veranderen (vgl. beneden § 72). In hoeverre het thans nog als een substantief te beschouwen is, is moeielijk uit te maken; waarschijnlijk zal de substantief beteekenis bij het veelvuldig bezigen als bepaling van een ander substantief en naar analogie van het actieve deelwoord met *ma*, wel op den achtergrond zijn geraakt, zoodat de vorm in dit geval gelijk is geworden aan ons verleden deelwoord, attributief gebruikt; wilde men het ook nu nog als een substantief opvatten, dan zou, vooral indien het eerste substantief nog andere bepalingen heeft, bijv. *edja wilu duwa mpuru raa-ntadi*, twintig stuks geplante *edja wilu* (104.41), de constructie tamelijk gewrongen zijn. Hoe dit ook zij, in alle gevallen vervult de vorm met *ra* de functie van ons attributief gebezigd verleden deelwoord, en dient in 't algemeen ook om eene bepaling weer te geven, welke wij uitdrukken door een betrekkelijk voornaamwoord of met volgend passief werkwoord in het perfectum (plusquamperfectum) of wel door eene relatieve zinsnede in denzelfden tijd, waarin het betr. voornaamw. object is. Het kan zoowel gebezigd worden na substantieven, die een persoon, als die eene zaak voorstellen. Voorb. *nira-pu uta-n oi mangge ra-ranu*, de toespijs (bij de rijst) was het vocht van fijn gekneden tamarinde (27.15); *doü mpanga ra-lèto aka-n de*, de genoemde dieven, welke vastgebonden waren (41.1); *na-weli wâli-ra pâhu bune santika pâhu ra-nuntu aka-n de*, hij kocht wederom allerlei soorten (van allerlei) gelijk aan de zoo even vermelde (43.24); *beti raa-lâra na-waü-ra mbèko*, de uitgespannen lijn is krom geworden (100.21); *laluru bitjâra raa-bou kanira-sa na-waü tjiri*, de weg van het recht, welke pas schoongemaakt is, hebben zij onbegaanbaar gemaakt (99.9); *doü ra-kakai* iemand, die als gezant gezonden is (59.19, *doü kakai*, gezant, vgl. § 183); *bune santika parakâra raa-ringa-mu, pohu ro ngilu angi-na doü ra-kakai ba nahu malao tonggu kapa nggòmi*, en wat de zaak betreft, welke gij gehoord hebt, dat de lieden, die ik gezonden had om uw schip te bewaken (en de vrouw) elkander omhelsden en kusten (61.7); *sintji eda sintji ra-kani waü-na, ra-mbeï ba ma-r ama-na*, deze ring was een ring, welken hij van zijne jeugd af gedragen had en welke hem door zijne ouders gegeven was (dezen ring had hij van zijne jeugd af gedragen en was hem door zijne ouders gegeven, 72.33); *kira-kira wâra sa-singku deï-na dana ra-ngâri-na ede*, toen ongeveer een singku (armslengte) de diepte was van de aarde, welke hij uitgegraven had (toen hij de aarde tot ongeveer een singku had uitgegraven, 62.30); *nggâra mu-suru-sa punggawa raa-kadale-mu ndai kaulu-mu*, indien gij terugtrekt, moet gij den aanvoerder, welken gij gekozen hebt, vooraan plaatsen

(13.3); *lao sodi wâli weya-pu lamada doü ra-sodi ba sae-ku ede,* vraag wederom voor mij ten huwelijk het meisje, dat mijn oudere broeder gevraagd heeft (27.34); *nggâra wâra-sa djâra ro sâhe raa-haa ba lako, nggâra na-made-sa,* enz., indien er een paard of buffel is, welke door een hond gebeten is en indien hij dan sterft, enz. (15.6).

Indien de agens uitgedrukt wordt, geschiedt dit gewoonlijk op dezelfde wijze als in de vorige § vermeld is, nochthans komen er voorbeelden voor waarbij een substantief of volledig voornaamwoord als agens niet door *ba* ingeleid wordt: *mai sara sura raa-waa doü balanda,* indien er een brief komt, welke door de Hollanders is gebracht (100.39); *sintji mata meè ra-waa dae Moi,* een ring met zwarte steenen, welke door daeng Moi medegebracht is (109.13); *kapo ede ruu ra-tarima sarumbu-m,* maar dit is het lot, dat uw lichaam ontvangen heeft (dat voor u bestemd is, 27.32); *ake-du kamâla nahu ra-mpanga-na lako ake,* dit is mijn bezoaarsteen, welke door dezen hond (schurk) gestolen is (66.5); *nggâhi huku ra-nenti nahu,* de woorden der wet, welke ik handhaaf (52.19 en 26, vgl. § 70). Hetgeen in § 50 van het actieve deelwoord met *ma* gezegd is over de plaatsing met betrekking tot de andere bepalingen, is ook hier van toepassing, gelijk uit de in deze § gegevene voorbeelden genoegzaam blijkt. Alleen zij nog opgemerkt, dat het bijwoord *daa* of *da* als ontkenning, bij deze als attribuut gebezigde subst. met *raa,* niet gebruikelijk is, maar men daarvoor *wati* bezigt, dat het werkwoord in den vorm van een substantief vereischt, bijv. *ede-ra kani kai-na saraba mataho-taho weki, wati-pu wâra raa-kani-na di sa-niki-niki djumaa makalai,* daarop kleedde hij zich met een zeer mooien hoofddoek, nog niet was zijn gedragen — hebben op elken anderen Vrijdag (welken hij nog op geen enkelen anderen Vrijdag gedragen had, 53.13. Het woord *wâra,* zijn, wordt dikwijls pleonastisch na *wati* gebezigd, vgl. § 241).

§ 67. Ook tot aanvulling van een praedicaat kan het substantief met *raa,* gebezigd worden: *pòku lamad* van een praedicaat kan het substantief met *raa geya-na ba sahada marimba,* toen ik terugkeerde, was mijn kind gestorven, gedood door den buffel (dewijl de buffel het gedood had, 20.27); *ede-ra made kai-na Maharadja Indar-dewa ra-tuba ba Maharadja Kurma,* daarop stierf vorst I. d. doorstoken door vorst K. (79.24); *na-èda-du sa-buwa bòte mamade ra-api,* hij zag een aap, welke bekneld gestorven was (welke, gestorven was, doordien hij bekneld was, 80.23); *na-waü-ra mbia kòne saninu-n ra-hina bata ba kapenta dindi,* en haar bril was zelfs gebroken, aangeraakt door de planken van den wand, (doordien zij met de planken van den wand in aanraking was gekomen, 73.18, over *hina,* in samenstelling met een ander werkwoord, vgl. § 170); *wati-du wâra-na kòne sa-mpuu fuu hadju, raso mena mbòo mbali-elo-na ro mbâru-mbanta-na ra-bòo ba rido-mu,* geen enkele boom is er meer, alle zijn schoon op, ondersteboven en doorelkander liggende (zij liggen al te maal ondersteboven en door elkander), geveld door uw schoonzoon (30.36); *ngâra-na*

rero ra-kamboü ba doü, hun naam gaat rond, verbreid door de menschen (hun naam is her- en derwaarts verbreid geworden, 106.14 v. o.). Klaarblijkelijk behouden de woorden met *raa* ook hier hunne waarde als zelfstandige naamwoorden, vooral uit het eerste voorbeeld blijkt dit ten duidelijkste door den aangehechten genitief van het persoonl. voornaamw. Deze substantieven zijn dus als absolutieven te beschouwen, dewijl zij dienen tot nadere bepaling van hetgeen in den hoofdzin gezegd is en dus eigenlijk de plaats van een bijzin vervullen. Willen wij ze eveneens door een substantief weergeven, dan moeten wij, evenals bij andere absolutieven, (vgl. § 249), de voorzetsels *met, door* of *bij* bezigen, letterlijk beteekent dus het hierboven gegeven eerste voorbeeld: »mijn kind was dood (met of door) het gedood hebben van den buffel, enz.", men bezigt dan ook wel in plaats van het absolutivum, de praepositie's *labo* of *ba* voor het subst. met *raa,* vgl. in § 64 de voorbeelden: *labo ra-fou ngâro* en *ba ra-lèto.* Geheel op dezelfde wijze is te verklaren het gebruik van het stamwoordelijke verbale substantief om het lijdend deelwoord van den tegenwoordigen tijd uit te drukken, waarover in § 52 gesproken is. In bovengenoemde beteekenis staan deze substantieven steeds achter het hoofdwerkwoord van den zin. Wanneer zij vóór het praedicaat staan, kunnen wij ze weergeven door het voorzetsel »na" voor het substantief te plaatsen: *ḍi tòi waü-na, ra-weha-na, saraka nae sampela-na, nggeè sama-sama labo-na ḍi ade nisa ede,* van haar vroegste jeugd af, na het wegnemen van hen, nam.: de reuzen (nadat de reuzen haar weggenomen hadden), tot dat zij volwassen was, woonde zij met hen te zamen op dit eiland (66.12); *ndonta wâli-ḍu koha tuta aka-n de, ra-oro ba oi, antjo kaneè-ḍu ba balumba èse kengge mòti,* spreken wij wederom van den hoofdschedel, nadat hij door het water medegevoerd was, wierpen de golven hem aan het zeestrand (58.17).

Is den agens in bijzin en hoofdzin dezelfde, dan kan zulk een vóórop geplaatst subst. ook gebezigd worden in plaats van een actief deelwoord: *ra-ringa-ku eli genda, ede-ra tuu rebo kai nahu,* bij mijn gehoord — hebben (gehoord hebbende of toen ik gehoord had) het geluid van de trom, begon ik te dansen (20.21); vgl. hierbij het volgende voorbeeld: *ringa ba nabi Isa eli doü masalam, na-tambâri kui,* enz , toen Jezus de stem hoorde van iemand, die groette, keerde hij zich links, enz. (58.21); waarvoor men evengoed zou kunnen zeggen: *nabi Isa maringa,* enz. of *na-tambari kui nabi Isa maringa,* enz., vgl. bijv. § 44 en zie ook § 243, vgl. De substantieven met *raa* worden evenwel zelden op deze wijze voor den hoofdzin gebezigd, meestal wordt in deze beteekenis *waü,* met volgend stamwoord gebezigd, vgl. § 78.

§ 68. Het substantief met *raa* kan ook als praedicaat optreden. In § 54 is gezegd geworden dat het actieve deelwoord met *ma* als praedicaat optreedt in plaats van het verbum finitum in het *imperfectum,* indien het *subject* (de agens) een bijzonderen nadruk heeft, op overeenkomstige wijze treedt het substantief met *raa* als praedicaat op voor het verbum finitum in het

perfectum, indien de bijzondere nadruk valt op het oorspronkelijk *object*, wat dus, overeenkomstig een algemeen geldenden regel in de Mal. Pol. talen, als onderwerp van een passief moet optreden. Voorb. *kòne pòda mpowa ua sa-tia, nahi sa-lela raa-weha-mu, wati-sa rela doü mantau-na, ede mpanga-ku ngâra-na*, al is slechts een halve pinang, één blad sirih dat, wat door u weggenomen is (al hebt gij slechts een halve pinang, één blad sirih weggenomen) zonder toestemming van den eigenaar, dan heet dit diefstal (50.4); *sa-tebe sara raa-nòno-ta pala pidu mpuru mbaa daa mango*, indien gij één druppel (uit de Kautsar) gedronken zult hebben, zult gij in 70 jaar geen dorst hebben (93.20); *au-tji ra-mpanga-mu*, (vgl. § 104) wat is het, dat door u gestolen is (wat hebt gij gestolen, 34.23); *au-ḍu raa-nggâhi-na*, wat ook door hem gezegd wordt, wat hij ook zegt (103.20, vgl. § 104); *dana ro oi raa-kalòsa-na ḍeï sòroga, afi labo angi raa-kalòsa-na ḍeï naraka*, aarde en water zijn het, welke hij uit den hemel heeft doen uitkomen, vuur en wind zijn het, welke hij uit de hel heeft doen uitkomen (aarde en water heeft hij uit den hemel voortgebracht, vuur en wind uit de hel, 101.21); *made mangodu ra-lao-ku ngupa*, sterven, jong zijnde (jong te sterven) ga ik zoeken (107.23, over den genitivus van het pronomen na *lao* vgl. § 170).

Aanm. In strijd met het bovengezegde schijnt het praedicatieve gebruik van den vorm met *raa* in het volgende te zijn: *nggâra wâra-sa djâra ro sâhe mangâha ntadi doü* — — — — — — *nggâra raa-tuba-sa djâra ro sâhe ede, nggâra na-made-sa*, enz., indien een paard of een buffel van iemands aanplanting eet, — — — — — indien dat paard of die buffel gestoken wordt [en] indien hij [dientengevolge] sterft, enz. (14.4 v. o.). Uit den zin blijkt, dat op de woorden *djâra ro sâhe*, volstrekt geen bijzondere nadruk valt, wat bovendien ook blijkt uit de plaatsing na het praedicaat. Deze constructie is evenwel zoo te verklaren, dat hier het werkwoord *wâra*, zijn, verzwegen is. Men zie hierover nader § 241.

§ 69. Omtrent den vorm der met *raa* afgeleide substantieven, is nog op te merken, dat zoo twee woorden van synonieme beteekenis door het voegwoord *ro* (en) verbonden zijn, het voldoende is *raa* alleen voor het eerste te plaatsen, vgl. § 48. Voorb. *ḍi ai ra-tòpa ro djagu-na*, toen hij (hem) geslagen had met de hand en met de vuist (75.29); *ba ra-lèto ro tongge ba doü*, doordien men (ons) gebonden en de tongge om den hals gedaan heeft (41.19); *uta ra-kamami ro kapuwa*, toespijs, welke gaar gemaakt is (54.42). Daarentegen vindt men *raa* somtijds pleonastisch gebruikt, bijv. *lopi raa-bou raa-ndawi*, het pas vervaardigde schip (101.7); voor: *lopi raa-bou ndawi*.

§ 70. Omtrent de beteekenis moet nog opgemerkt worden, dat het subst. met *raa*, zoowel wanneer het zelfstandig optreedt, als ook wanneer het een ander subst. bepaalt, nu en dan in plaats van het verbale substantief of het lijdend deelwoord van het durativum gebezigd wordt, bijv. *mbeï ngowa-pu Maharadja Kurma*: *bune santika ra-neè-na, ku-tarima weya-ḍu ba nami ḍòho*, lett. meld aan M. K. wat betreft het door hem gewilde, wij berusten er in; d. i. meld aan M. K., dat wij berusten in hetgeen hij wil (78.42, vgl. ook 17.3); *raa-imbi-mu ede kantau-pu pâhu*, lett. het door u geloofde, doe het eene gestalte aannemen,

d. i. doe uw geloof eene gestalte aannemen (breng uw geloof in toepassing, 105.19). Zoo leest men 102.41: *raa-nggâhi kitâb,* wat de schrift zegt, tegenover: *nggâhi sjetân,* het woord van den duivel (wat de duivel zegt). Voorbeelden van het substantief met *raa,* tot bepaling van een ander substantief op deze wijze gebezigd, zijn: *kòne bune santika makalai-lai ra-neè nggòmi, ku-mbeï-ku ba nahu,* lett. zelfs iets anders wat door u begeerd is, zal ik u geven, d. i. al is er ook iets anders wat gij begeert, ik zal het u geven (48.28); *huku ra-nenti nahu,* de wet, welke ik houd (handhaaf, 52.19 en ibid reg. 26); *raho-pu tjempe labo wuwa hadju ra-landa ba wai ede,* vraag om ze te ruilen voor de vruchten, welke de oude vrouw verkoopt (of te koop heeft, 24.15), daarentegen *raa-landa*: verkocht (31.12).

§ 71. Ten slotte zij gewezen op eene adverbiale uitdrukking met voorvoeging van het voorzetsel *kai,* die, wat den vorm betreft, naar analogie van de in § 60 behandelde bijwoordelijke uitdrukkingen, als *kai mantiri* gevormd is. Op 11.21 leest men: *tudu angi huri labo dou siwe* (het vel van eene vrouw aanraken en wederkeerig), *makai daa ra-lama.* De zin dezer laatste woorden, kan wel niet anders zijn dan: terwijl het niet bedekt is, vgl. ook de paralelplaats op 94.25, maar eigenlijk kunnen de woorden niets anders beteekenen dan: met (d. i. bezigende) het onbedekte, wat desnoods zou kunnen zijn: op onbedekte wijze, evenals *kai mantiri,* met het juiste, op juiste wijze; wat hier echter niet te pas kan komen. De uitdrukking zal wel zoo verklaard moeten worden, dat, evenals bij het § 60 behandelde *kai madawâra ntjâra-na, kai* hier staat voor *labo* (met, benevens), *labo daa ra-lama* toch zou beteekenen: met (benevens) het niet bedekt hebben, d. i. terwijl men het niet bedekt heeft of terwijl het niet bedekt is. Geheel in overeenstemming met een *kai mantiri* is: *(ma)kai raa-ngina kai,* op de wijze, waarop men het gewend is, volgens gewoonte (10.38, over *kai* vgl. § 118 volg.).

§ 72. Naast het passieve deelwoord van het perfectum bezit het Bim. ook nog een actief deelwoord van denzelfden tijd. Het wordt op tweederlei wijze gevormd: òf door *raa* te plaatsen voor het actieve deelwoord van den tegenwoordigen tijd, òf door *ma* te voegen voor het passieve deelwoord van het perfectum; van *lambo* (slaan) luidt dus dit deelwoord: *raa-malambo* of *maralambo* (als het op de eerste wijze gevormd wordt, bezigt men altijd *raa,* is het op de tweede wijze gevormd, steeds den verkorten vorm). Beide vormen worden zonder eenig verschil van beteekenis of gebruik gebezigd. De verleden deelwoorden der intransitieve werkwoorden worden uit den aard der zaak op deze wijze gevormd.

§ 73. Deze deelwoorden worden in de eerste plaats gebezigd tot bepaling van een substantief of persoonlijk voornaamwoord.

A, afgeleid van een woord van transitieve beteekenis: *Na-waü-ra mawu une doü raa-manòno tuwa,* hij is dronken als iemand, die saguweer gedronken heeft (99.33); *ita raa-maweha ntau,* gij, die goederen weggenomen hebt

(105.11); *doü raa-mampanga ede rima-na wati ngawa-mu dompo,* den lieden, die gestolen hebben, wilt gij de handen niet afkappen (86.27); *na-kau-ku waü ro lèto anakoda labo ompu marakantjòki-na ḍi maulu-n,* hij beval den scheepsgezagvoerder te grijpen en te binden, alsook den ouden man, die hem vroeger gekweld had (75.25); *ndadi wai marakaloa-na ede na-lao-ra raho masa,* en de vrouw, die hen gekoppeld had, ging (haar) geld vragen (52.37); *na-èda angi-na labo ibili marakafitena kâli ede,* hij had eene ontmoeting met den duivel, die den kali in verzoeking gebracht had (52.30).

B, afgeleid van een werkwoord van intransitieve beteekenis: *waü-ra ulu-waü ra-tarima ba ndai-ta sa-mena-mena-na ruu-ta mataho ro ruu-ta maiha raa-mamai mena watu Allah ta'âla,* reeds van den beginne af, hebt gij ontvangen (is voor u beschikt) zoowel uw geluk als uw ongeluk, welke beide van God zijn gekomen (58.57); *rawi raa-maulu,* handelingen, die vroeger geweest zijn, (dat, wat vroeger gedaan werd, 99.16); *wâra dja sa-buwa fuu hadju marambòo,* er was een omgevallen boom (57.52); *ede-ra tuu mena kai doü maramade aka-n de,* daarop stonden de gestorvenen allen weder op (10.21); *na-ḍonggo-ḍu kamâla Maharadia Kurma maramabu ḍi ai ra-tòpa ro djagu-na,* hij overhandigde aan M. K. zijn kamala-steen, die gevallen was, toen hij hem geslagen had (75.28); *lao tiyo tja-pu ama-mu maralao fati ruwi,* ga eens naar uw vader zien, die doorns is gaan hakken (19.2); *kombi-kombi doü makawe ita ake doü mararaka ba lalehe ba ra-mbia lopi-na,* wellicht zijn zij, die ons wenken, lieden, die in het ongeluk gekomen zijn »door het gebroken zijn van hun schip" (doordien zij schipbreuk geleden hebben, 70.8).

Uit bovenstaande voorbeelden blijkt dat ook bij dit deelwoord geldt, hetgeen in § 50 omtrent de plaatsing gezegd is van het actieve deelwoord van het durativum, zoo ook wat in § 49 behandeld is, omtrent den verkorten vorm van het voornaamwoord als object van een deelwoord. Daarentegen worden de actieve deelwoorden van het perfectum nooit gebezigd in de plaats van een bijzin; wil men bijv. in het Bim. uitdrukken: dit genomen hebbende ging hij heen, dan kan men den vorm *maraweha* niet bezigen, maar moet men gebruikmaken van *waü,* vgl. § 78, of wanneer het geen onduidelijkheid veroorzaakt, kan men ook het tegenwoordig deelwoord bezigen, vgl. § 51. De oorzaak hiervan is, dat de actieve deelwoorden van het perfectum, zooals beneden blijken zal, in tegenstelling met die van het durativum, substantieven zijn met de beteekenis van: »dat, wat (hij, die) en wat verder het woord aanduidt, uitgedrukt in het perfectum", zoodat *maraweha* eigenlijk is: dat, wat (hij, die) genomen heeft, of het (de) genomen hebbende. Deze subst. nu kunnen bij wijze van appositie, ter bepaling van een ander substantief gebezigd worden, gelijk dat reeds bij de passieve deelwoorden van het perf. behandeld is, zoodat *doü maraweha* eigenlijk wil zeggen: de man, de genomen hebbende, d. i. de man, die genomen heeft, maar hunne beteekenis laat onmogelijk toe om de plaats van een nevenzin, als bijv. in bovengenoemden zin, te vervullen.

§ 74. Het actieve deelwoord van het perf. kan ook optreden als subject, enz., na eene praepositie, en ook als praedicaat: *wata wâra raa-makanta,* niets is er wat het verboden heeft, (88.7); *indo kapo dalîl-na bou-na sa-mena-na 'âlam ede ura-ura-na; deï maradaawâra-sa, na-waü mpara wâra ro deï raa-mawâra, na-waü mpara daa wâra, ede-i ndai tangâra-kai ura-ura-na. Kapo mandede ede ndai weha-ta mandai dalîl maturu weya-ta tantu wâra-na raa-makaura-ura-na, mustaḥîl pòda-pòda lowa-n mpa ura-ura, nggâra daa wâra sara marakaura-ura-na,* het bewijs nu, dat hij het heelal geschapen heeft, is de verandering: (namelijk) »uit iets dat niet is ([1]), is iets en uit iets, dat is, is iets niet" (iets bestaat, terwijl het tevoren niet bestond en iets bestaat niet meer, terwijl het te voren bestond), dit nu wordt verandering genoemd. En dit nu moeten wij tot bewijs nemen om ons te toonen, dat er iets is, wat die verandering veroorzaakt heeft, want het is geheel onmogelijk dat iets verandert, indien er niets is, wat die verandering veroorzaakt heeft (97.11, volg.); *kòne mada-na mazinâ rahi-mu* »al zijn het slechts de oogen van uw man, die overspel gepleegd hebben" (al heeft uw man slechts met de oogen overspel gepleegd, 87.35); *tjoü marakara-na bunga ake,* wie heeft deze bloemen tot een krans gevlochten? (72.3, vgl. § 104).

Uit de laatste voorbeelden blijkt, dat dit deelwoord in hetzelfde geval als praedicaat in de plaats treedt van een finiet werkwoord in het perfectum, als het actieve deelwoord van het durativum voor een in den daarmede overeenkomstigen tijd, namelijk dan, wanneer het subject (de agens) een bijzonderen nadruk heeft. Ook treedt het in de gegeven voorbeelden op dezelfde wijze als subject en na eene praepositie op, als het actief tegenwoordig deelwoord, vgl. § 55 en § 56. Er bestaat evenwel dit onderscheid tusschen beide, dat het actieve deelwoord van het perfectum nooit het hulpwoord *ndai,* nog eenig ander hulpwoord bezigt en ook niet kan bezigen, waaruit volgt, dat deze woorden uit zichzelve substantieven moeten zijn, met de beteekenis, waarvan in de vorige § gesproken is. Van personen worden zij alleen als bepaling van een ander subst. gebezigd, vgl. § 65.

§ 75. Omtrent den vorm is nog op te merken dat, wat in § 48 en § 69 gezegd is van twee synoniemen, ook hier van toepassing is: *doü raa-mampanga ro kukokèko ntau,* lieden, die goederen gestolen en op bedriegelijke wijze ontfutseld hebben (87.20).

Is het grondwoord een kwalificatief werkwoord of het werkwoord *wâra* (vgl. § 56) dan heeft het actieve deelwoord van het perfectum somtijds den vorm van het passieve, bijv. *sangadji ra-awa mai parenta-na,* de vorsten, die onder zijne bevelen stonden (77.33). Het perfect wordt hier gebezigd als bij een kwalificatief werkwoord, (vgl. § 242); *lampa rawi raa-tlâlim,* een levenswandel, die onrechtvaardig geweest is (98.11); *raa-da-wâra na-kadawâra-ku,* wat is, doet hij niet zijn (7.5, vgl. het tweede voorbeeld in § 74). Van een gebruik

([1]) Bij de vertaling houde men in het oog, dat *wâra* (zijn) in bovengenoemde beteekenis in het Bim. meestal in het perfectum gebezigd wordt, vgl. § 242.

van het actieve deelwoord van het perfectum in plaats van dat van den tegenwoordigen tijd, is mij nooit een geval voorgekomen.

§ 76. *Raa* kan ook voor eigenlijke substantieven geplaatst worden, en deze woorden, die zoowel afzonderlijk, als tot bepaling van een ander substantief gebezigd kunnen worden, duiden dan aan: »dat, wat (hij, die) geweest is wat het substantief aanduidt, bijv. *mòḍa-ku lowa-na kawei ra-wei sangadji Ana-ana,* opdat hij kon huwen haar, die de vrouw van vorst A-a geweest was (opdat hij de gewezen vrouw van vorst A-a kon huwen, 46.4); *na-waa-ḍu doü siwe raa-wei sangadji Ali,* hij bracht de vrouw mede, die de echtgenoote van vorst A. geweest was (59.10); *ra-hiḍi rasa Puspa-sari,* dat, wat de plaats geweest was van de stad P. s. (de plaats, waar de stad P. s. gestaan had, 76.14); *masa ra-tjoi sâhe aka-n de,* het geld, wat de prijs geweest was der genoemde buffels (het geld, dat de genoemde buffels opgebracht hadden, 31.13). Ook als van een substantief afgeleid, kan men beschouwen woorden, als: *raa-lampa rawi-raa-rawi, raa-ntjâra,* als bijv. in: *nuntu tala weya-pu sa-mena-na raa-lampa rawi ita ḍòho,* vertel geregeld alles, »wat onze lotgevallen geweest zijn" (al de lotgevallen, welke wij ondervonden hebben, 72.31; *lampa rawi,* zonder *raa,* is eenvoudig: de lotgevallen, bijv. 73.25); *sa-mena-na raa-rawi-mu ro ruu-mu ra-kaneè waü mena ba Allah ta'âla,* »al wat uw werk geweest is" (al wat gij verricht hebt) en uw lot was te voren door God gewild (58.36); *ede-ra kangampu weya kai raa-ntjâra-na,* daarop vergaf hij hem »dat, wat zijn misslag geweest was" (wat hij misdreven had, 61.16); *au-tji raa-ntjâra-mu,* »wat is het, wat uw misslag geweest is", (wat hebt gij misdreven? 36.42); *au-au wâli kombi raa-dosa ro durhaka-mu wâli;* »wat (het) bovendien ook (is) wat uwe zonden en ongehoorzaamheid geweest zijn", (wat ook bovendien uwe zonden enongehoorzaamheid geweest zijn, 83.15). Eigenlijk zijn de meeste hierboven behandelde woorden substantiefvormen van werkwoorden met intransitieve beteekenis, welke op dezelfde wijze gebezigd worden als bijv. bij ons: dit is zijn streven, in den zin van: dit is het, waarnaar hij streeft.

Aanm. I. Ook hier doet zich wel eens het in § 70 besproken geval voor, dat *raa* gebezigd wordt zonder dat er van een praeteritum sprake is, bijv. *wati-ḍu waü-na siya ba doü ḍi ade rasa raa-rawi ana ruma ede,* de menschen in het land konden niet meer verdragen, de handelingen van den prins, (de zin is nam. wat hij deed, niet wat hij gedaan had, 55.12); *bune santika ra-hadjal ndai-mu ede, ku-sanggu mpa kau ndawi weya pande,* wat betreft hetgeen gij noodig hebt, ik neem op mij, om het een werkman te laten maken, (62.14, *hadjal,* verbastering van het Arab. *hâdjat* beteekent reeds op zichzelve: wat noodig is, iets, wat men noodig heeft, vgl. 40.10). Voor zooverre deze woorden, alsook die genoemd in § 65, afzonderlijk als substantieven optreden, is dit gebruik wel te begrijpen; ook in andere talen ziet men de als substantief gebezigde verleden deelwoorden, wanneer zij geheel het karakter van een subst. hebben aangenomen, buiten tijdsbepaling gebezigd worden, als bijv. het Latijnsch dictum, in eene uitdrukking als: mutua dicta reddere, het Fransche fait, in eene uitdrukking als: sur le fait, met welke woorden de Bim. *raa-nggâhi* en *raa-rawi* vergeleken kunnen worden. Worden deze woorden evenwel als bepaling van een ander subst. gebezigd (vgl. § 70) dan kan dit moeielijk anders dan als misbruik of verwarring beschouwd worden. Gelijk bekend is, dient het in de M. P. talen algemeen verspreide prefix *ka,* zoowel tot vorming van verleden deelwoorden,

als van abstracte subst. (vgl. Kern., Fidjitaal, enz. pag. 40). Zoo uitgebreid is de functie van *raa* nu nog niet, een woord als *ra-neè*, vgl. § 70, kan wel synoniem zijn met een Jav. *karĕp*, in zooverre dit ook de beteekenis hebben kan van: dat, wat gewild wordt, maar in een uitdrukking als: *duwe karĕp* is het niet te bezigen, maar moet de eenvoudige substantiefvorm van het werkwoord gebruikt worden, dus *ntau neè*.

Aanm. II. In de verbinding van *raa* met een eigenlijk gezegd subst., moet de verklaring van den vorm gezocht worden. *Raa* komt ook thans nog in de taal als afzonderlijk woord voor met de beteekenis van: spoor van iets, bijv. *raa edi*, voetspoor. Dat zulk een woord in verband met een ander subst. licht eene meer overdrachtelijke beteekenis krijgt, ja zelfs de eigenlijke beteekenis meer en meer verliest, toont het Mal. *bĕkas*, in uitdrukkingen als: *bĕkas rumah tuwan itu*, het gewezen huis van dien heer, en nog meer het Jav. *tilas* in: *tilas dĕmang*, een gewezen dĕmang, welke woorden in formatie geheel en al overeenkomen met een Bim. *raa-siwe*. Uit bovenstaande voorbeelden is op te maken dat de oorspronkelijke beteekenis van het woord, neiging heeft om te verloopen in eene, welke in het Hollandsch moeielijk anders uit te drukken is als door: »het (de) gewezene of dat, wat (hij of zij, die) geweest is", ofschoon dit niet geheel juist is, dewijl in het Bim, enz. het tweede subst. in genitiefbetrekking tot het eerste staat. De zustertalen nu hebben van dit woord geen verder gebruik gemaakt, des te meer echter het Bim., wat het zelfs in betrekking met de substantief vormen der werkwoorden heeft gebracht; waarschijnlijk was door veelvuldiger gebruik met eigenlijke substantieven, de verloopen beteekenis meer op den voorgrond getreden dan dit in de andere talen het geval geweest is. Wanneer men nu *raa* in bovengenoemde beteekenis, in verbinding brengt met de substantief vormen van woorden als: *mai*, komen, *ngupa*, zoeken, of *ḍadju*, lui zijn, dan heeft *raa-mai-na raa-ngupa-na* of *raa-ḍadju-na* vanzelf de beteekenis van: zijn gewezen handeling van komen (zoeken) of zijn gewezen toestand van lui zijn, wat op hetzelfde neerkomt als: zijn gekomen zijn, zijn gezocht hebben, zijn lui geweest zijn. Dat zulk een woord, afgeleid van transitieve werkwoorden, tevens een verleden deelwoord kan beteekenen, is reeds uit het Hollandsch op te maken, waar wij eene uitdrukking als »dat, wat zijn zoeken is geweest", wel allereerst zouden opvatten als gelijk aan: dat, wat hij gezocht heeft. Dewijl *raa* oorspronkelijk een subst. is, moeten de met *raa* samengestelde of afgeleide vormen het eveneens zijn, wat ook bevestigd wordt, door de wijze waarop zij gebezigd worden. Het actieve deelwoord van het praet. moet van den besproken vorm afgeleid of liever naar analogie daarvan, gevormd zijn. Gelijk gezegd is, zijn van dit deelwoord twee vormen in gebruik, als bijv.; *raa-mangupa* en *marangupa*; logisch is eigenlijk alleen de tweede juist, welke in dezelfde verhouding staat tot *ra-ngupa* als *mangupa* tot *ngupa*. Toch schijnt de taal zich oorspronkelijk van den eersten vorm bediend te hebben. Tot bewijs hiervan kan strekken: in de eersten plaats, dat een vorm als: *marangupa*, waarin *raa* reeds tot *ra* geworden is, eene inniger betrekking van dit woord tot het verbale subst. doet zien, dan een vorm als: *raa-mangupa*; vooral echter doet de substantiefwaarde dezer vormen de prioriteit aan *raa-mangupa* toekennen; uit de oorspronkelijke waarde van *raa* als substantief toch is die van de samenstelling gemakkelijk af te leiden, terwijl de substantiefwaarde van *marangupa* in tegenstelling tot *mangupa*, alleen daaruit te verklaren is, dat deze vorm als geheel en al gelijkwaardig met den eersten wordt beschouwd. Men moet zich deze woorden dus voorstellen als gevormd van het part. praet., naar analogie van de schijnbare verhouding van het part. pass. praet., tot dat van het durativum; dus *raa-mangupa* van *mangupa* als schijnbaar *raa-ngupa*, gezocht van *ngupa*, gezocht wordende (vgl. 62). Uit deze vorming blijkt, dat ten tijde zij ontstond, *raa* in zulk eene betrekking reeds een woord was geworden, zonder andere grijpbare beteekenis, dan, om iets verledens uit te drukken, anders toch is de samenkoppeling met een deelwoord niet te verklaren. Het lijdt geen twijfel of in vormen als: *marangupa*, *raa-ngupa* en *ra-ngupa*, moet *raa* thans beschouwd worden als één met het volgende woord en dus geheel als prefix, vooral de verminkte vorm *ra* kan toch onmogelijk meer als een afzonderlijk woord gelden. Het zou dus consequent geweest zijn om, in plaats van *ra-ngupa*, het woord in een te schrijven als: *rangupa*, evenals dit bij andere prefixen pleegt te geschieden; dewijl echter de volledige vorm nog zoo duidelijk het oorspronkelijke karakter van samenstelling doet erkennen, heb ik

zoowel voor den volledigen als voor den verkorten vorm, de voorkeur aan de thans gevolgde schrijfwijze gegeven. De Bimaneezen zelven schrijven, wanneer zij het Arabisch schrift bezigen, den volledigen vorm *raa* altijd als een afzonderlijk woord, doch veel gewicht legt dit niet in de schaal, daar door de eigenaardigheid van het Arab. schrift *raa* (رڽ) moeielijk met het volgende woord tot een geheel kan verbonden worden. In het Makass. schrift staan uit den aard der zaak, zoowel *ra* als *raa* met het volgende woord aaneengeschreven ([1]).

WAÜ.

§ 77. Zeer na verwant met *raa* door het gebruik wat er van gemaakt wordt, is *waü*; zeer dikwijls toch hebben de vormen, waarbij *waü* gebezigd is geheel en al dezelfde waarde als die met *raa*.

Waü heeft als afzonderlijk woord in de tegenwoordige taal meestal de waarde van eene praepositie met de beteekenis van »na". Ettelijke malen kan men in de teksten de uitdrukking aantreffen: *waü ede*, ook *waü-ra ede* (bijv. 64.10) of *waü ba ede*, in de beteekenis van *kento* (*makento*) *ba ede*, daarna, daarop. Als bepaling van een subst. op de in § 60 beschreven wijze, vindt men dit woord gebezigd in: *ede raa malòsa mawaü ba nggâna*, dit is het uitkomende bloed, wat na de bevalling is (dit is het bloed, dat na de bevalling te voorschijn komt, 10.37). Op oorspronkelijk verbale kracht van *waü* wijzen evenwel vormen als: *waü-na-ra ba upa mpuru nai*, na veertig dagen (93.11 v. o.), en *waü kai-na* (vgl. § 115, vgl. bijv. 83.38), terwijl *waü-sa* (bijv. 13.36) wel niet anders op te vatten is, dan »als het afgeloopen is", vgl. de Aanm. aan het slot en § 270.

§ 78. *Waü*, gevolgd door den substantiefvorm van een werkwoord, hetzij met transitieve, hetzij met instransitieve of kwalificatieve beteekenis, wordt in de eerste plaats gebezigd tot uitdrukking van die tijdelijke adverbiale zinnen, welke wij vormen door de voegwoorden »nadat" of »toen" met volgend werkwoord in het perfectum of plusquamperfectum; *waü* wordt dan steeds gevolgd, hetzij door een der enclytische nadrukwoordjes *ra*, *ḍu* of een enkele maal *pu* (doch nooit *ku*), hetzij door de niet enclytische *mpara* of *mpuḍu*, alleen wanneer op *waü* de nominale vorm van een werkwoord met intransitieve beteekenis volgt, wordt het somtijds zonder nadrukswoord aangetroffen. Voorb.: *lao kai-na teè* (*tamba-na*) *èse doro, waü-ra teè-na, ai mambia*, hij ging (zijn net) op de bergen uitzetten, toen hij het uitgezet had, werd het avond (17.1 v. o.); *nde pala koha tuta ede, waü-ra mbeï-na salam, ede-ra made-na*, de schedel, nadat hij zijn groet gegeven had, stierf, (nadat de schedel gegroet

---

([1]) In de opmerkingen over de grammatica van het Manggaraisch (achter de Lijst van eenige woorden der Manggaraische taal verzameld door J. W. Meerburg, T. v. I. T. L. en Vlk. Deel XXXV. Afl. I.), wordt het Bim. *raa* door *bate* weergegeven, bijv. *lako ra-lambo* (een hond, die geslagen is) door: *atju bate kakal.* Dit *bate* zal wel hetzelfde woord zijn, als het Mak. *bate*, spoor, teeken, en dus oorspronkelijk éen in beteekenis met Bim. *raa* Overigens kan ik niet beoordeelen, of zulk eene constructie met *bate*, zuiver Manggar. is, het komt mij echter waarschijnlijk voor, dat de vertolker iets van de oorspronkelijke kracht van het Bim. *raa* voelde (ook heb ik het in het Mal. wel door *bĕkas* hooren weergeven) en dit letterlijk door *bate* vertolkt heeft.

had, stierf hij, 58.26); (*na-*) *ḍonggo weya-ḍu oi ḍi tjere watja kai eḍi-na, waü-ra watja-na, ede-ra dòho kai-na,* hij reikte hem water in een ketel aan om zich te wasschen; nadat hij zich gewasschen was, ging hij zitten, (44.35); *nira-pu ḍi ai ndadi-ta sangadji* — — — — *wati wâra raka-ta ana, nira-pu waü-ḍu raka-ta ntjòki ro kasipâhu, ampo na-wâra ana,* in den tijd nu, toen wij vorsten waren — — — — hebben wij geen kinderen gekregen en nu, nadat wij ellende en armoede bereikt hebben (tot ellende en armoede zijn gekomen), nu hebben wij een kind (62.23); *waü-pu ringa ba ruma-ta sa-mena-na nuntu ro nggâhi-na, na-mbeï-ḍu parenta,* enz., nadat de vorst gehoord had al wat hij verhaalde en zeide, gaf hij bevel, enz., (74.6) *ede-ra kamòtji ro kabòro kai, waü mpara kamòtji, ede-ra tjuwa lemba kai,* enz. daarop pakten zij (hunne draagbare goederen) bij elkander; nadat zij die ingepakt hadden, droegen zij ze, enz. (55.34); *ede mpara lao kai-na mbako ndai pande ede, waü mpara mbako, ede mpara ngâha-na, waü mpara ngâha, ede-ra luu kai-na ade bili-na,* daarop ging de timmerman- zelf koken; nadat hij gekookt had, at hij; toen hij gegeten had, ging hij in de kamer (52.4); (*tjuwa-tjuwa ngâha kai-na*) — — — — *waü mpara ngâha, tjuwa-tjuwa hâri lalòne kai-na, kambata ro paiya kai-na, waü mpuḍu tjuwa-tjuwa kaḍihi-na ade-n, ede mpara tjuwa-tjuwa maru kagòro-n,* (vervolgens aten zij allen) — — — — nadat zij gegeten hadden, lachten en schertsten, schreeuwden en juichten zij, nadat zij zich vermaakt hadden, ging elk hunner slapen en snorken (29.33); *ede-ra ou kai ba ana ḍoho-n, waü-ra mai doü malanda ede ḍı uma-na, na raho-ra,* enz., daarop riepen de kinderen haar aan en nadat de koopvrouw bij het huis gekomen was, vroegen zij, enz., (24.10); *ede-ra lao wâli kai-na ḍi sigi, waü-ra sambeya djumaa, ḍonggo kai,* enz., daarna ging hij wederom naar de moskee, toen hij het Vrijdagsgebed verricht had, gaf hij, enz., (56.42); *waü-ḍu rugi, ta-laba dja-ra,* nadat wij verlies geleden hebben, hebben wij nu ook winst (30.5); *ede-ra waa kai aka sera, waü mpara ronggo ḍi sera, ai na-mbia-ra,* daarop brachten zij (hem) naar het woud, toen zij daar gekomen waren, viel de avond in (22.25); *na-lao-ra ndeu ḍi sori* — — — —, *waü mpara ndeu, tjuwa dula mena kai ḍi uma-na,* zij gingen in de rivier baden — — — —, nadat zij zich gebaad hadden, keerde ieder naar zijn huis terug (29.37); *ndadi ruma-t lao luu-ra ḍi ade nggâro dobu, waü mpuḍu luu ruma-t, nenti kai-na djâra,* enz., daarop ging de vorst in de aanplanting van suikerriet; nadat de vorst daarin gegaan was, hield hij het paard vast, enz., (26.7); *wâra la Ḍadju maufi djalitu aka-n de* — — — —, *waü mpuḍu dengga ufi-na, wati-ḍu waü-ku,* enz., zoo even was hier Ḍadju, welke op de fluit speelde — — — — nadat zijn blazen opgehouden had (nadat hij opgehouden had met blazen) kon ik niet, enz., (19 7); *ede-ra lao kai kapana oi, waü-ra taho mbobo-na, na-ura kai-ḍu katowa,* daarop ging hij water warm maken, toen goed geworden was het koken er van (toen het goed kookte), goot hij het over in een pot (35.2, over het gebruik van het perfectum bij kwalificatieve werkwoorden vgl. § 242);

ede-ra ngâri wâli kai-na dana, waü mpara deï kira-kira hampa wòo-na, ede mpara londo babu kai ndai-na, daarna groef hij de aarde uit; nadat het diep [geworden] was ongeveer tot aan zijn hals (toen de kuil eene diepte bereikt had ongeveer tot aan zijn hals) sprong hij er zelf in (33.21); *ede-ra tjuwa rai mena kai-na, waü mpara dòo, na-sodi wâli-ku,* enz., daarop vluchtte ieder van hen, toen zij ver (gevlucht) waren, vroegen zij, enz., (41.34); *pala ana ede, waü tjumpu sera, ede-ra lampa kai-na,* nadat het kind nu zijne behoefte verricht had, ging het (verder) voort (56.6).

In de plaats der nadrukswoorden *ra* enz. kan ook *sa* (*si* of *sara*), vgl. § 270 achter *waü* gevoegd worden, om aan te duiden, wat wij uitdrukken door een zin, ingeleid door de voegwoorden »als, indien" enz. met volgend werkwoord in het futurum exactum of perfectum, bijv. *lao lèto-pu lako ede, waü sara lèto, lao waa-pu,* enz., ga dien hond van een kerel binden, als gij hem gebonden hebt (of: zult hebben), breng hem dan, enz. (22.23). Gewoonlijk bezigt men evenwel in dezen zin een finiet werkwoord in het perfect. (voorbeelden zie men in § 240), tenzij de agens onbepaald is, vgl. de volgende §.

§ 79. Uit de hierboven gegeven voorbeelden blijkt dat de hoofdzin, welke steeds volgt op den nevenzin met *waü,* meestal gevormd wordt door *ede-ra* (*ede mpara*), met volgend werkwoord in den substantiefvorm of wel door eene daaraan gelijkwaardige constructie, vgl. § 126, maar dat hij ook door een finieten zin kan uitgedrukt worden. De agens van het verbale subst. na *waü* wordt uitgedrukt op de gewone wijze, welke reeds in § 65 bij de subst. met *raa* besproken is. De agens kan uitgedrukt of verzwegen worden; de eenige daarvoor geldende regel is de duidelijkheid; is de agens verschillend in den hoofdzin en den met *waü* aanvangende nevenzin, zoo ligt het in den aard der zaak, dat hij meestal uitgedrukt wordt; waar evenwel geen verwarring kan ontstaan, wordt de agens meest weggelaten. Onderscheid tusschen actief en passief kan het Bim. bij het bezigen van *waü* met volgend verbaal nomen niet maken; maar indien de agens verzwegen is, kunnen wij de uitdrukking dikwijls met eene passieve constructie weergeven, bijv. *ede-ra loa kai ba ana sangadji, waü-ra, loa, ede-ra runtju mena kai sa-mena-mene-na kani-kani ana sangadji ede,* daarop maakte de prins (hem) los; nadat hij losgemaakt was, trok de prins al zijne kleeren uit (22.40); *ede mpara kaa-n hadju ede, waü mpudu kaa, taho-ra kaleya-na, ede mpara tjuwa-tjuwa nggontju mena-na di ade afi,* daarop staken zij het hout aan, toen het aangestoken was en goed vlamde, sprongen zij allen in het vuur (23.35); *lao weha weya dja-pu nahu! Waü-pu weha, ngâha kai-na ba guru-na,* (de leermeester sprak): gaat ook voor mij (wat) halen! Nadat het gehaald was, at hij er van (3.7). Zoo ook wanneer de verzwegen agens onbepaald is, bijv. (*wua hadju ede*) *waü sara ngâha pala, ampo na-pòku ro dula,* wanneer er nu van die vruchten gegeten is (of wanneer men van die vruchten gegeten heeft), keeren (de takken) naar hunne plaats terug (91.5); *waü sara nòno oi ede, na-nâha-nâha tarowa-ra pala*

pâhu, als er van dit water gedronken is, dan glanst het gelaat hoe langer hoe meer (93.23).

Aanm. In de hierboven behandelde uitdrukkingen moet *waü* oorspronkelijk verbale waarde gehad hebben. Naar den vorm zou men het houden voor een intransitief werkwoord in den derden persoon met weglating van het voorgevoegde verkorte pers. voornaamwoord, vgl. § 231, men vergelijke slechts: *waü-ra* (of *-du*) of *waü mpara* (*mpudu*) *lao-na,* nadat hij gegaan was, met: *lao-ra* (*-du*) of *lao mpara* (*mpudu*) *doü ede,* die man gaat (of ging). Daarentegen moet men *waü* in eene uitdrukking als: *waü-pu ringa-na* (nadat hij gehoord had), zelve voor een verbaal subst. houden. Het Bim. toch bezigt *pu* als nadrukswoord, behalve bij den imperatief, bijna uitsluitend bij als absolutieven optredende verbale subst., bijv. *ede-ra lao waa kai ba wai bunga, rongga-pu aka kapa, lepi mena kai ba doü bunga ede, ringa ndede-pu ngango di luta kapa, na-hengga-du ntjai bili-na Tjahaya-Hairani,* de oude vrouw ging daarop de bloemen brengen; bij de komst op het schip (toen zij op het schip kwam) ontrukte de bemanning haar de bloemen, bij het aldus hooren van die opschudding op het voorschip (toen zij aldus die opschudding op het voorschip hoorde) opende Tj. H. hare kamerdeur (71.36). In *waü-pu ringa,* staat *ringa* dus in genitiefbetrekking tot het verbale subst. *waü.* Het weergeven van zulke tijdelijke adverbiaalzinnen door den subst. vorm van een werkwoord, komt zoo volkomen overeen met hetgeen wij in het Bim. zelf zien bij het absolutief bezigen van een subst. met *raa,* als bijv. *ra-ringa-ku,* bij mijn gehoord hebben, toen ik gehoord had, vgl. § 64, alsook met de correspondeerende uitdrukkingen in de verwante talen, men denke aan een Jav. *sa-tĕka-ne* en dergel. dat men zich onwillekeurig afvraagt of *waü* in *waü-ra* (enz.) *lao* ook niet de waarde van een subst. hebben kan. Onmogelijk is dit niet, maar toch niet waarschijnlijk. Als bewijs zou aangehaald kunnen worden, dat *waü-ra* of *uaü-du* met volgend verbaal subst. te zamen, soms de waarde van een substantief hebben kan, vgl. § 81, doch dit kan ook verklaard worden, zonder dat men de toevlucht behoeft te nemen daartoe, om *waü-ra* reeds op zichzelve als een subst. te beschouwen. Daartegen pleit evenwel het gebruik van *ra,* enz. als nadrukswoorden, dewijl men deze in het Bim. na eigenlijke en verbale subst. althans in de tegenwoordige taal, niet bezigt. Daarenboven bewijst het feit, dat men een eenvoudigen finieten zin in het perfectum ook in den zin van den hierboven behandelden adverbialen bijzin kan bezigen, zoodat bijv. *na-waü-ra lao,* hij is, (was) gegaan, ook den zin kan hebben van »nadat hij gegaan was" (vgl. de volgende §. Aanm.) dat eene substantiefconstructie voor het Bim. in deze uitdrukkingen geen bepaald vereischte is. Men vergelijke ook het Makass. *lébaki.* In elk geval is *waü* in genoemde uitdrukkingen voor de tegenwoordige taal een dood woord zonder eigen zelfstandige, maar alleen met grammaticale beteekenis.

§ 80. Door voor *waü* met een der nadrukswoordjes en volgend verbaal subst. een voornaamwoord in verkorten vorm te plaatsen, vormt men in het Bim. het finiete perfectum, dus *ku-* (*mu-* of *na-* of *ta-*) *waü* (*-ra* of *-du* of *mpara* of *mpudu*) *ringa,* ik heb (gij hebt, hij heeft of zij hebben, of wij hebben gehoord); *ku-* (*mu-,* of *na-,* of *ta-*) *waü* (*-ra* of *-du* of *mpara* of *mpudu*) *mai,* ik ben (gij zijt; hij is of zij zijn, wij zijn) gekomen; *ku-* (*mu-* of *na-* of *ta-*) *waü* (*-ra* of *-du* of *mpara* of *mpudu*) *nae,* ik ben (gij zijt, hij is of zij zijn, wij zijn groot (geworden). Van de in § 78 genoemde nadrukswoorden is *pu* alleen hier ongebruikelijk. Gevolgd door een intr. werkwoord, treft men *waü* ook hier nu en dan zonder nadrukswoord aan. Voor meerdere voorbeelden zie men § 240.

Aanm. Men houde in het oog dat onder bepaalde omstandigheden het verkorte voornw. verzwegen kan worden, vgl. § 231, bijv. *e nasi, waü-du hengga weya ntjai kuru-mu ede ba hawo ro ninu ruma-ta,* vogel! Zijne Majesteit, onze vorst heeft uwe kooi geopend (49.19); *waü-du tjumpu mena kapa wadu ede,* het steenen schip is geheel en al klaar (22.9). Indien dit plaats

heeft, bestaat er dus vormelijk geen onderscheid tusschen deze constructie en de hierboven in § 78 behandelde, de beteekenis moet dan uit het verband opgemaakt worden. Daarentegen vindt men ook somtijds een finiet perfectum gebezigd in den zin van de in genoemde § 78 besproken constructie, bijv. *ede mpara nòno-n kahawa, na-waü mpara nòno kahawa, ede mpara iyu-na mawu,* daarop dronk hij koffie; nadat hij koffie gedronken had, voelde hij zich bedwelmd (47.35). Meerdere voorbeelden zie men onder § 240.

§ 81. *Waü-ra* of *waü-du,* gevolgd door een verbaal subst., hetzij met transitieve, hetzij met intransitieve of kwalificatieve beteekenis, kan ook gebezigd worden als synoniem van het verbale subst. met *raa* als nominale vorm van een werkwoord in het perf.; alleen bij kwalificatieven kan tusschen beide vormen eenig onderscheid gemaakt worden, vgl. § 82. De niet enclytische nadruks-woorden *mpara* en *mpudu,* als ook *pu,* kunnen in deze beteekenis niet gebezigd worden. Voorb. *ta-karinga-pu waü-ra wâra nasi,* deel hem mede dat de vogel er reeds is, (49.1, vgl. § 242); *ntoi waü-du kau-na ngupa ba ina-ku doü makambera,* lang is het bevolen hebben mijner moeder (mijne moeder heeft sinds lang bevolen) om een vriendelijk persoon (als vrouw) te zoeken (32.40); *na-raka-ra tolu nai waü-ra kaa ede, la Kalai na-kani-kani-ra kani ana sangadji djawa,* (toen) het verbrand hebben drie dagen bereikt had, (drie dagen nadat men den Javaanschen prins verbrand had), trok Kalai de kleederen van den Javaanschen prins aan, enz. (23.8); *maai ake na-ipi lalehe ade-ku ba waü-du sake labo wei anakoda,* enz., nu voel ik mij zeer bezwaard wegens het afgesproken hebben (dewijl ik die afspraak gemaakt heb) met de vrouw van den scheepsgezagvoerder (72.21); *labo tjuwa hâri linti mpa duwa-na labo wei maèda weya rawi ruma sangadji ro ruma-t bitjâra mandinga labo waü-du boru kakòla mena weya gendi mada-na,* hij en zijne vrouw lachten met gedruisch (schaterden van lachen) toen zij zagen hoe de vorst en de rijksbestierder zich gedroegen, met het geheel kaal af-geschoren hebben van de wenkbrauwen, (terwijl zij hun beiden de wenkbrauwen geheel kaal afgeschoren hadden, 48.36); *na-karinga-du ompu ro la Bango ba waü-ra kasi ade doü matarima-na,* zij berichtte aan den ouden man en aan Bango, dat de menschen medelijden gehad hadden (zoo goed geweest waren) om hem (als schoonzoon) aan te nemen (31.12 v. o.); *ntika na-ringa-ku nangi wai ede ba supu waü-ra made ompu,* plotseling hoorden zij de oude vrouw weenen, dewijl de oude man gestorven was (39.10); *ede-ra kakente-n ba waü-ra hini mena tuta-na ba oi tarii,* hij verschrok daarop, dewijl zijn hoofd vol urine [geworden] was (41.12, vgl. § 242); *ede-ra londo rai kai-na labo waü-ra kòla gendi mada kui-na,* daarop ijlde hij naar beneden, terwijl zijne linker wenkbrauw kaal (afgeschoren) was (47.42); *na-lao-ra karinga Tjahaya-Hairani ba waü-ra tjumpu doü,* hij melde aan Tj. H. dat de menschen op waren (dat er geen menschen meer waren, 75.7).

Gelijk uit de voorbeelden blijkt, volgt de agens, zoo die uitgedrukt wordt, op het verbale subst. na *waü,* of wordt daaraan verbonden, indien hij door een voornaamw. wordt voorgesteld. Nevens dezen vorm is evenwel ook een

andere in gebruik, waarbij het voornaamw. als agens optredende, aan *waü* wordt gehecht, terwijl dit laatste bijna altijd zonder *ra* of *ḍu* voorkomt; bijv. *ba waü-mu batja sura,* wegens uw gelezen hebben in geschriften (dewijl gij geschriften gelezen hebt, 98.36); *ede-ra waü-ku kanira weya, ede-ra katèsa kai-na nami ḍòho,* toen ik (den tuin) voor hen schoongemaakt had, joegen zij ons beiden weg (31.9. Over de subst. constructie na *ede-ra,* vgl. § 126); *makento mpara ḍi waü-na lodja,* dat, wat na zijn onderzeil gegaan zijn was (nadat hij onderzeil gegaan was, 81.12 v. o.), *ba waü-mu nae ro nene,* dewijl gij groot en voornaam geworden zijt (98.23). Een enkele maal treft men ook bij dezen vorm het nadrukswoordje *ra* aan, bijv. *ba waü-na-ra ntau,* wegens zijn rijk geworden zijn (omdat hij rijk geworden is, 99.35).

Aanm. Tot verklaring van den eersten vorm van den nominalen vorm van het perfectum met behulp van *waü,* denke men aan de subst. met *raa.* Deze kunnen, gelijk in § 67 gezegd is, ook als absolutieven optreden, zoodat in bepaalde constructie *ra-ringa-ku* ook beteekenen kan: bij mijn gehoord hebben, toen ik gehoord had. Aan dit *ra-ringa-ku* in bovengenoemde beteekenis was en is de uitdrukking *waü-ra* (enz.) *ringa-ku* volkomen synoniem. Toen nu *waü* langzamerhand zijne eigene, zelfstandige beteekenis verloren had, is men de uitdrukking gaan opvatten als één geheel, evenals *raa* met het volgende verbale substantief één geheel vormt. Dewijl nu *waü-ra ringa-ku* in beteekenis geheel gelijk was aan *ra-ringa-ku* als absolutief gebezigd, is men de geheele uitdrukking ook als een zoodanig gebezigd subst. gaan beschouwen, en is men *waü-ra ringa* ook in andere gevallen, bijv. als subject, of na praepos. geheel als synoniem van *ra-ringa* gaan gebruiken. Het valt gemakkelijk te begrijpen waarom men de niet enclytische nadrukswoorden *mpara* en *mpuḍu* niet in deze beteekenis na *waü* bezigt, toen men toch de uitdrukking, wat de beteekenis betreft, als een geheel ging voelen, was men vanzelf geneigd deze eenheid ook formeel uit te drukken; eene volkomen ineensmelting der beide woorden als in *ra-ringa,* kon niet plaats hebben; dewijl *waü* in de uitdrukking waaruit het subst. ontstaan is, nu eenmaal altijd met een nadrukswoord voorkwam, (men kan dus wel aannemen dat *waü* zonder nadrukswoord in eene uitdrukking als: *waü tjumpu* vgl. boven § 78 eene afslijting van veel later tijd is), men heeft dus de grootste en meest hinderlijke verwijderd. Eigenlijk zou ook het Bim., toen men de uitdrukking eenmaal als één woord opvatte, ook daar, waar zij gebezigd wordt als in § 78 beschreven is, de woorden *mpara* en *mpuḍu* niet kunnen gebruiken, maar daar waren zij nu eenmaal in zwang, als reminiscens van den tijd, dat *waü* en het volgend verbaal subst. nog als twee afzonderlijke woorden gevoeld werden, en zijn daar dan ook in gebruik gebleven. Ook het niet bezigen van het trouwens ook in het geval van § 78 zeldzame *pu,* is wel te verklaren. Het Bim. bezigt *pu* als nadrukswoord alleen bij den imperatief en bij verbale subst. als absolutief gebezigd, het ligt dus in den aard der zaak, dat het waar *ra* (*ḍu*) gebezigd kon worden, *pu* als strijdig met zijn taalgevoel verworpen heeft. Daarenboven komt het mij waarschijnlijk voor, dat eene uitdrukking als: *waü-pu weha* (nadat hij genomen had) verklaard moet worden als eene latere formatie, vgl. § 85, Aanm. I. en dus voor de verdere geschiedenis van de uitdrukking van geen invloed is geweest.

Van deze als een subst. gebezigde uitdrukking moet de finiete vorm van het werkwoord in het perfectum zijn afgeleid, dus *ku-waü-ra* (*-ḍu*) *ringa* van *waü-ra* (*-ḍu*) *ringa,* gelijk *ku-ringa* van *ringa,* vgl. § 228. Nu kunnen evenwel in den finieten vorm wederom *mpara* (*mpuḍu*) als nadrukswoorden optreden. Dit kan op volgende wijze verklaard worden. Mettertijd is men zich eene uitdrukking als: *ku-waü-ra ringa,* zonder zich de eigenlijke afleiding bewust te zijn, gaan voorstellen als een finiet werkwoord, gevolgd door een verbaal subst., gelijk bijv, *ka-neè-ra ringa,* ik wil hooren. Dit kan gemakkelijk plaats vinden, dewijl *waü-ra ringa* wel naar den zin, maar niet naar den vorm eene eenheid uitmaakt. Men stelde zich dus den vorm voor als samengesteld uit *ku* + *waü-ra* + *ringa* en niet, zooals het werkelijk is, uit

ku + *waü-ra ringa*. Dewijl men nu, in plaats van *ku-neè-ra ringa*, zeggen kan *ku-neè mpara* (*mpuḍu*) *ringa*, heeft men dat ook toegepast op *ku-waü-ra ringa*, wat des te lichter viel omdat een vorm *waü mpara* (*mpuḍu*) *ringa* zelve (vgl. § 78) reeds bekend was. Nadat men dus eerst de tweede woorden als één heeft beschouwd, is men later in de finiete vormen, deze eenheid weder als uit twee verschillende woorden te bestaan, gaan beschouwen, en wel met dit verschil, dat, terwijl in het geval van § 78 het volgend verb. subst. oorspronkelijk het subject van *waü* moet zijn, het hier fungeert als van *waü* afhankelijke infinitief. Het bewijs dezer verklaring, vindt men in den tweeden vorm, welke het verbale subst. van het perf. met *waü* kan aannemen. Na eene paepositie, bijv. *ba*, luidt eene uitdrukking als: *ku-neè-ra ringa*: *ba neè-ku ringa* (door mijn willen hooren = dewijl ik wilde hooren), op dezelfde wijze nu, vormt men *ba-waü-mu batja*, vgl. boven, alsof *waü* een afzonderlijk woord ware. Dat men nu ook hier nog weer wel eens *ra* aantreft, als in *ba waü-na-ra ntau*, is eigenlijk weder eene nieuwe verwarring, daaruit ontstaan, doordien men in andere gevallen *ra* als onafscheidelijk aan *waü* gehecht voelt.

§ 82. Indien het verbale subst. na *waü-ra* (-*ḍu*) afkomstig is van een werkwoord met transitieve beteekenis, dan kan de geheele uitdrukking, evenals het subst. met *raa* ook de beteekenis hebben van het passieve deelwoord van het perfectum. Gewoonlijk worden deze deelwoorden gebezigd tot bepaling van een ander subst. Voorb. *mai tiyo tja-pu ḍi ade talaga ake iwa nggòmi ḍòho waü-ra ngâha ba nami*, kom eens in dezen vijver kijken naar de makkers van ulieden, welke wij gegeten hebben (wij zouden zeggen: waarvan wij gegeten hebben, 37.33); *ana-n maḍuwa-n wati-ḍu kau luu ntjai lawa waü-ra bonto ro wòle*, hare beide kinderen lieten zij niet toe de poortdeur, welke gesloten en gegrendeld was, binnen te gaan (57.6); *na-wii-ḍu ai kabunu waü-ra huku kai-na mina* (voor *huku-na kai mina*, vgl. § 123) *ndai sumbu, sa-bae ḍi karombo sa-bae èse uma*, zij legden een kabunu-touw, dat zij te voren met olie ingewreven hadden om er eene lont van te maken zoo, dat het eene uiteinde in de kuil, het andere op het dak van het huis lag (69.40); *makento mpara ba ede, na-ringa wâli mpara ba ina ro ama doü mòne ede ana-na waü-ḍu landa wâli*, toen daarna de ouders van dien man hoorden »hun kind dat wederom verkocht was" (dat hun kind wederom verkocht was, 28.5, vgl. § 255). Men treft ze ook wel eens op andere wijze gebezigd aan, bijv. als praedicaat (natuurlijk onder dezelfde voorwaarden waaronder het deelw. met *raa* als praedicaat optreedt), bijv. *rawi raa-maulu-sa waü-ḍu kaila, rawi ai ake*, enz., het werk dat te voren geweest is, is het, wat niet gewild geworden is (dat wat men vroeger verricht heeft, wil men reeds niet meer doen), dat wat thans verricht wordt, enz. (99.16); *rawi sâra dana Mbòdjo waü-ḍu paki âri woha sera*, wat voor den Hadat van Bima verricht moet worden is het, wat buiten in 't woud geworpen is (99.6); *nahu ake waü-ra hina ba fitena ba doü*, ik ben hier onder den invloed geraakt van den laster der menschen (76.33). Ook van het verleden deelwoord met *waü* bestaat een andere vorm, welke ontstaat door voor *waü*, wat dan gewoonlijk geen nadrukswoord heeft, nog het prefix *raa*, meestal in verkorten vorm te plaatsen, bijv. *kampasu ra-waü tòho na-waü-ra mbentjo*, de cirkel, welke getrokken was, is niet meer goed rond (100.25, vgl. in denzelfden zin *djangka raa-tòho*, ibid. 29); *djagu ra-waü*

ntjango, gebakken mais (69.15); *ntjòki ra-waü nuntu ro ndonta*, de verhaalde en vermelde straffen (84.6, v. o.). Somwijlen wordt echter ook hier het nadruks-woordje *ra* achter *waü* gehecht: *katjai ba matja iwa ndai pòda-na ra-waü-ra ngâha ba mbeè*, naar de tijger meende, was het werkelijk een makker van hem, welken (z. v. a. waaraan) door de geit gegeten was (37.56). Een voorbeeld van zulk een deelwoord als subject optredende, is *raa-waü-na-ra nggâhi na-waü-ra mbali*, hetgeen door hen gezegd is (wat zij gezegd hebben) is teruggekeerd (z. v. a. niet in vervulling gekomen, 102.23). Uit het laatste voorbeeld blijkt dat bij den tweeden vorm van het verleden deelwoord met *waü*, het voornaamw. als agens optredende, aan *waü* gehecht wordt op dezelfde wijze als dit bij den tweeden vorm der verbale subst. met *waü* plaats heeft. Omtrent de plaatsing van dit deelwoord gelden dezelfde regels als van het met *raa* gevormde, vgl. § 66.

Aanm. De tweede vorm der passieve deelwoorden met *waü* moet op dezelfde wijze verklaard worden als die der verbale substantieven met *waü*, namelijk uit de schijnbare vorming van het finiete perfectum. Omtrent het nadrukswoord *ra* bij den tweeden vorm geldt hetzelfde, wat aan het einde der aanmerking na de vorige § gezegd is. Een zeer sterk voorb. van de verkeerde opvatting omtrent de verhouding van *waü* tot het volgend verbaal subst. in deze woorden is volgende constructie, welke ik éénmaal (98.40) aantrof: *doü mauba-uba dae ndai waü-na-ra imba*, wat beteekenen moet: de aanzienlijken, de daeng's, zijn door hen nagevolgd; *ndai waü-na-ra imba* moet hier dus de beteekenis hebben van: *ra-imba-na* of *waü-ra imba-na* (of *ra-waü-na imba* als praedicaat gebezigd); maar vormelijk is het een als praedicaat optredend lijdend deelwoord van het imperfectum (met het hulpwoord *ndai*, vgl. § 98), van een verondersteld werkwoord *waü*, gevolgd door een verb. subst. als infinitief, evenals bijv. in eene uitdrukking als: *ake-ra ndai tjaü-na ngâha*, dit is het, wat door hem bemind wordt om te eten, (hij houdt er veel van om dit te eten, vgl. bijv. 97.37). Het eenige verschil is, dat hier *waü* wederom met *ra* als 't ware samengegroeid is.

§ 83. Door voorvoeging van *ma* worden van de passieve deelwoorden van het perfectum met *waü*, actieve gevormd, evenals van die met *raa*, bijv. *nde pala nahu kasi ade-ku labo nggòmi ḍòho mawaü-ra nangi ake*, maar ik heb medelijden met ulieden, die geweend hebt, (24.16); *mandai tangâra kai-ta doü mawâra 'ilmu ro mawaü-ra raka mortabat*, om door ons genoemd te worden iemand, die in 't bezit is van wetenschap en die een rang heeft bereikt (97.19); *sabune-bune-ḍu doü — — — mawaü-ra luu ḍeï ade naraka ba supu raa-daa-kasi kai-na ade ana jatîm*, verscheidene zijn de menschen, die in de hel zijn gekomen (verscheidene menschen zijn in de hel gekomen) terwijl zij geen erbarmen gehad hebben met de weezen (103.39); *na-weha-ra ròo ro hadju, na-nipi-ku ndai bore kai-na sarumbu-na mawaü-ra ntjuwu*, hij nam bladeren en hout, en maakte die fijn om daarmede zijn lichaam, dat gewond was in te wrijven (62.3); *na-waü-ra bini ba wolo mawaü-ra meda*, het is vol gezuiverde wol (34.6); *wâra-tji patu mai waa kai-mu ḍi uma doü mawaü-ra mbai katinti*, past het, dat gij naar huis komt brengen (het lijk van) een mensch, dat reeds erg stinkt? (33.4); *rawi-mu kombi, nggâhi-mu kombi mawaü-ra daa taho*, hetzij eene daad, hetzij een woord van u, dat niet goed geweest is (II.). Hier volgen nog eenige voorbeelden van dit deelwoord, gevormd van

bezittelijke samenstellingen, vgl. § 46 *nggâhi mawaü-ra tjumpu raa-kananu ndai nggâhi,* een woord, waarvan het gedacht hebben afgeloopen is, (een woord, waarover voldoende nagedacht is), moet uitgesproken worden (103.15); *wati tjaû-ku ba nahu doü siwe mawaü-ra mbâra-mbuntu lawili ndede-n,* ik houd niet van iemand, die zulk een opgezwollen borst heeft (32.20); *bune-tji da kapòro kai-ku labo mbeï-mu hòba kuu ro hiwa labo fâre-mu mawaü-ra bini pila-pila mbuwa djompa,* hoe zou ik niet boos zijn, dat gij zemelen en gruis van rijstkorrels te eten geeft »met uwe rijst, die ettelijke gevulde schuren heeft" (terwijl ettelijke rijsthuisjes met uwe rijst gevuld zijn, 27.27). Behalve als bepaling van een subst., treft men deze deelwoorden ook wel als subject aan, in dezelfde gevallen, waarin het actieve deelw. van het imperf. als subject optreedt: *rawi-na na-mbòto-ra mawaü-ra tjura-tjura,* van zijne daden is veel wat verward [geworden] is, (veel van hetgeen hij verricht, is verward, IX.); *na-mbòto-ra mawaü biko-bako,* velen zijn het, die bedrog gepleegd hebben, (velen hebben bedrog gepleegd, 100.22).

Het taalgebruik heeft bij deze actieve deelwoorden het uitsluitend gebruik van *ra* na *waü* verkozen. Hiertoe kan wel medegewerkt hebben, de omstandigheid dat het Bim., zoo het na een actief deelwoord van het imperf. een nadrukswoord bezigt, daartoe steeds *ra* verkiest. Een enkele maal treft men *waü* zonder nadrukswoord aan (zie het laatste voorbeeld). Omtrent de plaatsing gelden bij dit deelwoord dezelfde regels als bij de andere. Nooit heb ik deze actieve deelwoorden met *waü* ontmoet afgeleid van een werkwoord met transitieve beteekenis. Één voorbeeld is mij bekend, waarin men het werkwoord als transitief zou kunnen beschouwen, nam.: *sangadji mawaü-ra kani mantika-ntika* (77.40); waarin *kani mantika-ntika* zou opgevat kunnen worden als »iets prachtigs dragen", doch meen ik dat dit onjuist is, en dat *mantika-ntika* hier adverbium is, dat de vorm van een adjectief gekregen heeft, dewijl het bepaalde werkwoord den vorm van een subst. heeft, vgl. § 60, zoodat het geheel beteekent: de vorst, welke zich zeer prachtig gekleed had, en *kani* dus hier ook intransitief is.

§ 84. De verbale subst. en deelwoorden, gevormd van werkwoorden met transitieve of intransitieve beteekenis (met uitzondering der kwalificatieve) door middel van *waü-ra* (*du*) komen in beteekenis volkomen overeen met die, welke met *raa* gevormd zijn, alleen worden die met *raa* veel meer gebezigd. Eene uitzondering hierop maken intransitieven als: *mbia,* breken (frangi), *tjumpu,* eindigen (finiri), *ntjuwu,* gewond worden, *mbâra-mbuntu,* opzwellen, *made,* sterven, enz. kortom de zoodanige, waarvan het verleden deelwoord ook in onze talen meer het karakter van een adjectief heeft, alsook die intransitieven, welke het prefix *sa* (*ka, ta*) bevatten (vgl. § 150—152), van deze werkwoorden nu vormt men het verbale subst. en het deelwoord van het perfectum bij voorkeur met *waü,* zonder dat nochthans de vormen op *raa* geheel uitgesloten zijn. Voorts vindt men *waü* herbaaldelijk bij de kwalificatieve werkwoorden. Hierbij maakt het taalgebruik eenig onderscheid tusschen de vormen met *raa* en *waü,*

terwijl de (trouwens zeldzaam voorkomende) vormen met *raa* meestal »het geweest zijn" aanduiden, drukken die met *waü* »het geworden zijn" uit; over het perf. bij de kwalificatieve werkw., vgl. § 242.

Aanm. Een voorbeeld van *ra* in plaats van *waü* gebezigd, is: *sangadji ra awa mai parenta-na* (77.33, vgl. § 75).

§ 85. Ter bepaling van een subst. dat in den zin de functie vervult van direct object, bezigt men, zoo subject en praedicaat voorafgaan, in plaats van het actieve verleden deelwoord, dikwijls een finieten zin met het werkwoord in het perfectum. Ditzelfde geschiedt ter bepaling van een subst., wat de functie van subject in een zin vervult, mits het praedicaat daaraan voorafgaat. Vooral geschiedt dit, in plaats van de actieve deelwoorden met *waü*, dus indien het werkwoord kwalificatieve beteekenis heeft en ook, hoewel in mindere mate, bij de overige intransitieve werkwoorden. Noodzakelijk is deze omschrijving echter niet, gelijk uit de voorbeelden in § 73 en § 83 blijkt. Voorb. *nahu malao kina nggòmi mandadi sangadji ḍi sa-buwa rasa ndai matjèpe-na sangadji ḍi rasa ede na-waü-ra made,* ik zal u aanstellen tot vorst in een land, om te vervangen den vorst in (van) dat land »hij is gestorven" (die gestorven, is, 58.39); *wâra tolu-n ana mòne-n na-waü-ra nae sampela mena,* er waren drie kinderen van hen, zij waren allen groot en volwassen [geworden], d. i. zij hadden drie kinderen, welke allen reeds groot, en volwassen waren (26.8 v. o.); *wâra sa-buwa sâhe na-waü-ra mpèke bange pòda-pòda,* er was eens een buffel, die zeer mager was (35.21 v. o.). Na *èda,* zien, (vgl. § 47) wordt het actieve deelwoord met *waü* steeds op deze wijze omschreven: *ntika na-èda mpuḍu doü (siwe) mamade wâli waü-ra anga asa-n, kadora mada-n,* daarop zag hij wederom eene doode vrouw, wier mond en oogen open waren (32.38); *na-èda mpara kula na-waü-ra bini ba wolo,* toen zij de mand zagen, welke vol wol was, enz. (34.5); *labo èda-ku sarumbu-na na-waü-ra kèta-kèta mena,* terwijl ik tevens zag, dat haar lichaam geheel en al bont en blauw was (52.24); *ntika na-èda mpara ba londe ḍi mòti sa-mena-na uta isi sori na-waü-ḍu lao mena awa mòti,* toen de visschen in de zee zagen, dat de visschen, die de rivier bewonen, allen naar zee waren gegaan (20.7) *na-èda mena-ḍu ndai kâli na-waü-ra lòsa watu kuru besi,* toen zij zagen, dat het de kali zelf was, welke uit de ijzeren kooi gekomen was, enz. (49.20). Het verkorte voornaamw. kan voor het werkwoord van den bepalenden zin ook weggelaten worden, vgl. § 47: *ba èda-na ana-na waü-ra made,* omdat zij zagen, dat hun kind dood was (35.13); *èda ndede ba wei sangadji Ana-ana kâli waü-ra luu ḍi ade kuru besi,* toen de vrouw van vorst A. a. zag, dat de kali in de ijzeren kooi was gegaan, enz. (24.47). Het eenige voorbeeld van een omschreven actief verleden deelwoord van een transitief werkw. mij bekend, is: *ntika na-èda mpuḍu sâhe na-waü-ra ngâha kapule mena isi lewi ede, ede-ra lao weha kai-na ba doü mantau lewi ede hadju,* enz., toen hij zag, dat de buffel, hetgeen in den tuin was, schoon opgegeten had,

ging de eigenaar van den tuin een (stuk) hout halen, enz. (35.10 v. o.) vgl. ook § 254. Eene uitzondering maken de actieve deelwoorden, afgeleid van samenstellingen als: *made sarènga,* op den rug doodliggen (vgl. § 168, en over het gebruik van het perf. bij deze woorden § 242) welke nooit in een finieten zin plegen opgelost te worden: *na-èda mpara doü siwe mawaü-ra made sambanta ḍi woha ntjai,* hij zag eene vrouw uitgestrekt dood op den weg liggen (32.25): *na-èda-ḍu timba ompu mawaü-ra made sarènga ḍi ade peti ede,* zij zagen het lijk van den ouden man achterover dood in de kist liggen (39.35); *èda ba wai Tjahaya-Hairani mawaü-ra lòsa djaru-djoro oi mada-na,* toen de oude vrouw zag Tj. H., wier tranen gevloeid hadden (toen de oude vrouw zag, dat de tranen van Tj. H. gevloeid hadden, (73.2).

Deze omschrijving van het actieve verleden deelwoord kan alleen dan plaats vinden, indien het bepaalde subst. op de wijze, als boven gezegd is, als subject of object optreedt, nooit na een subst. in genitivo of voorafgegaan door eene praepositie. Dewijl nu de agens van een transitief werkwoord door de praepos. *ba* wordt ingeleid, kan daarbij nooit van eene oplossing in een finieten zin sprake zijn.

Ook daar waar een actief deelwoord van het perfectum zelve als object, enz. zou kunnen optreden, op dezelfde wijze als dat van het imperfectum, vgl. § 56, kan het in een finieten zin ontbonden worden, bijv.: *raa-da-wâra na-kawâra-ku, na-waü-ḍu wâra na-kadawâra-ku,* wat niet is, doet hij zijn, het is (voor »dat wat is", *marawâra*), doet hij niet zijn (37.5. Over het gebruik van het perf. vgl. § 242). Ook de verbale subst. van het perfectum worden dikwijls ontbonden, vgl. § 255.

Aanm. Het zou het gemakkelijkst zijn, *waü* te verklaren door aan te nemen, dat de oorspronkelijke beteekenis is »afgeloopen, afgedaan". Een bewijs hiervoor heeft men evenwel niet, dewijl *waü* als levend woord, bijv. in een zin als: het werk is afgeloopen enz. in de taal niet voorkomt. Een gelijkluidend woord evenwel komt thans nog voor als adverbium in de beteekenis »eerst, vooraf", vgl. § 264. Het is mogelijk, dat deze beide gelijkluidende woorden ook oorspronkelijk één waren. Eene uitdrukking als *waü-ra* (enz.) *ngâha, ede-ra maru kai-na* (nadat hij gegeten had, ging hij slapen), zou dan oorspronkelijk alleen beteekenen: vooraf (was) het eten, daarop ging hij slapen. Wanneer te kennen wordt gegeven, dat de handeling van eten, voorafging aan het gaan slapen, dat dus van het tegenovergestelde standpunt beschouwd, die handeling ten opzichte van het gaan slapen, gepasseerd was, wordt daardoor dus op andere wijze hetzelfde denkbeeld uitgedrukt als door: nadat hij gegeten had, ging hij slapen. Daar *waü,* wat wij, aangenomen dat het bovenstaande juist is, door een bijwoord zouden weergeven, juist de hoofdzaak is van hetgeen in de eerste afdeeling van de uitdrukking wordt medegedeeld, is het geheel volgens den regel, dat het als praedicaat optreedt, vgl. § 259 (of desnoods bij subst. constructie als verbaal subst. met het volgende in genitivo). Hoe men *waü* nu ook opvatte, zeker is het, dat het woord eerst zijne beteekenis moet verloren hebben om het mogelijk te maken, dat verbale subst. en deelwoorden van den vorm, als boven beschreven is, konden ontstaan. Om nu tot het hierboven ondersteld terug te keeren, zoo kan, zooals uit hetgeen boven gezegd is blijkt, ook wanneer men voor *waü* oorspronkelijk de beteekenis van »vooraf" aanneemt, in eene uitdrukking als *waü-ra* (enz.) *ngâha, ede-ra maru-kai-na, waü-ra ngâha* vervangen worden door een subst. met *raa* als absolutief gebezigd. Ook in dit geval kunnen dus, toen de oorspronkelijke beteekenis van *waü* verloren was gegaan, beide vormen geheel gelijkgesteld zijn, gelijk dat in de Aanm. bij § 81 nader besproken is. Daardoor nu moet

dan de beteekenis van den vorm volgende verandering ondergaan hebben: terwijl bijv. *waü-ra ngâha* oorspronkelijk een relatief perfectum aanduidde, namelijk het afgeloopen zijn der handeling ten opzichte van eene volgende, moet door deze gelijkstelling die beteekenis overgegaan zijn in die van een absoluut perfectum. Nu houde men wederom in het oog, dat *waü* door het volgende nadrukswoord formeel een afzonderlijk woord blijft, vandaar dat de taal steeds onzeker is, en de uitdrukking nu naar den zin als een geheel, dan naar den vorm als uit twee afzonderlijke woorden bestaande, beschouwt, vgl. de Aanm. na § 81 en § 82. Het is dus zeker niet onmogelijk, dat dergelijke uitdrukkingen als: *waü-ra ngâha,* in een zin als: *waü-ra ngâha, ede-ra maru kai-na,* na eerst als een geheel beschouwd te zijn, later wederom, vooral door invloed van de finiete vormen van het perfect. als uit twee woorden bestaande, gevoeld is, maar nu als absoluut een perfectum aanduidende, zoodat het zinsverband medebracht aan *waü,* wat door den vorm als een finiet werkwoord wordt aangeduid, de beteekenis van: afgeloopen zijn, afgedaan zijn, te geven. De nominale vorm van *waü,* nu weder in deze beteekenis, als afzonderlijk woord gebezigd, is als absolutief gebezigd, gelijk aan een Jav. *sa-wis-e,* en kan dus als praepositie gebezigd worden. De praepositie *ba,* welke dikwijls na *waü* aangetroffen wordt, kan gemakkelijk verklaard worden uit analogie met zulke vormen als: *kento ba,* na; *ulu ba,* voor, enz. van daar: *waü ba ede = kento ba ede = waü ede,* vgl. § 77; *waü-na-ra ba upu mpuru nai* »bij (na) den afloop" d. i. »na" veertig dagen (93.11 v. o.). (Op te merken is hier wederom het nadrukswoord *ra*). Het komt mij waarschijnlijk voor, dat de vorm *waü-pu,* vgl. § 78 voor *waü-ra,* enz. het ontstaan te danken heeft aan deze opvatting van *waü* als afzonderlijk woord met de beteekenis van »afgeloopen zijn". Al het bovenstaande blijft evenwel slechts eene veronderstelling, het rechtstreeks bewijs zou alleen te leveren zijn, indien aangetoond kon worden, dat een vorm als *waü-na-ra ba,* bepaaldelijk posterieur was aan *waü-ra* met verbaal subst. tot uitdrukking van tijdelijke adverbiaalzinnen. Het bijwoord *waü,* vooraf, eerst, kan thans niet meer als praedicaat optreden, maar komt alleen in samenstelling voor, vgl. § 264 vandaar zoude later de idententiteit met het hier behandelde *waü* niet opgevallen kunnen zijn en dus het laatste ook lichter de eigenlijke beteekenis verloren kunnen hebben.

Aanm. II. Op te merken is nog volgende uitdrukking: *na-somba waü daa wâra-pu ana bedi sa-buwa, loi sa-taka maiha,* hij onderwerpt zich, »na het nog niet vernield zijn van één geweerkogel, of één takar kruid" d. i. voordat één geweerkogel of één takar kruid vernield d. i. verbruikt is (13,39). Omtrent den vorm is op te merken, dat *sa-buwa ana bedi, loi sa-taka,* wegens den nadruk, aan het verbale subst. *iha* voorafgaan, wat daardoor den vorm van een deelw. aanneemt, vgl. § 255. Ook volgt hier de bijzin op den hoofdzin, waaruit op te maken is, dat *waü* hier geheel als praepositie dient beschouwd te worden.

NDAI (*NEÈ*).

§ 86. *Ndai,* ook *ndei, nde, ndi* (dit laatste zeldzaam) uitgesproken, is een woord, waarvan de eigenlijke beteekenis (zie de Aanmerking aan het slot na § 114) naar het verschillend gebruik, dat er van gemaakt wordt, nu eens in meerdere dan in mindere mate op den achtergrond is geraakt. Nu eens vormt het met het volgende woord, wat den zin betreft, een geheel, dan weder kan het als een afzonderlijk woord beschouwd worden. In dit laatste geval kunnen wij het meestal weergeven door: »te, »om te", soms door »tot", maar ook wel door »strekken tot, dienen tot". *Ndai* onderscheidt zich van *raa* en *waü* daarin, dat het zich op welke wijze ook gebezigd, vormelijk steeds als een afzonderlijk

woord voordoet, en wel daardoor dat het 't prefix *ma* aannemen kan, zonder dat dit evenwel eenig verschil in de beteekenis teweeg brengt. Zoo is bijv. in tegenstelling van wat bij *raa* en *waü* geschiedt, *mandai ngâha* (van *ngâha*, eten) evengoed van passieve beteekenis als *ndai ngâha*, terwijl de actieve vormt luidt: *ndai mangâha* of *mandai mangâha*. Het gebruik nu van het prefix *ma* voor *ndai*, is geheel willekeurig, in elk geval kan den vorm met of zonder *ma* gebezigd worden; men treft *ndai* zonder *ma* aan daar, waar de tegenwoordig geldende regels der taal *ma* vereischen, bijv. als attribuut en omgekeerd. Hieruit is op te maken, dat *ndai* voor de tegenwoordige taal, ook daar waar wij het nog vertalen kunnen, eigenlijk een dood woord is, terwijl het gebruik van *ma* te verklaren is als overblijfsel van eene vroeger ook gevoelde verbale beteekenis van het woord. Voorts zij opgemerkt dat men *ma* alleen voor *ndai* pleegt te zetten, en niet voor de meer verloopen vormen *ndei*, *nde* of *ndi*.

Bovendien onderscheidt zich *ndai* nog daarin van *raa* en *waü* dat, terwijl de laatste steeds eene verandering van beteekenis teweegbrengen, *ndai* in bepaalde gevallen, de beteekenis van het volgende woord volstrekt niet verandert, maar het alleen in staat stelt om eene bepaalde functie in den zin te vervullen.

In de tegenwoordige taal bezigt men, althans in het eigenlijke Bima, in plaats van *ndai* meestal *neè*, geheel op dezelfde wijze en in dezelfde functie's, alleen pleegt men nooit het prefix *ma* voor *neè* te bezigen, hetgeen dan ook verwarring met *neè* in den zin van »willen" zou veroorzaken. *Ndai*, enz. is niet geheel en al uit het gebruik geraakt, maar geldt nu als een zeer deftig woord, vandaar dat men bij het schrijven steeds van *ndai*, nooit van *neè*, gebruik maakt.

§ 87. *Ndai* (*neè*) wordt gebezigd, in de eerste plaats, zoowel voor den nominalen vorm van een woord met verbale beteekenis, hetzij stamwoord, hetzij afgeleide vorm met *ka*, hetzij eene verbale samenstelling, alsook voor eenen, reeds van het prefix *ma* voorzienen verbalen vorm; in het eerste geval moet de beteekenis van het werkwoord eene transitieve zijn, in het tweede kan zij zoowel transitief als intransitief (ook kwalificatief) zijn. Deze uitdrukkingen nu kunnen gebezigd worden ter bepaling van een substantief, als praedicaat, na sommige werkwoorden en ook zelfstandig.

§ 88. De uitdrukking, gevormd door *ndai* met den substantiefvorm van een werkwoord met transitieve beteekenis, gebezigd tot bepaling van een substantief of voornaamwoord, heeft de beteekenis van een gerundivum. Meestal duidt dit gerundivum eene noodzakelijkheid aan, zeldzamer eene mogelijkheid, dikwijls ook een bestemd zijn voor iets, terwijl wij het dikwijls, waar het begrip van noodzakelijkheid of bestemd zijn niet zoo zeer op den voorgrond treedt, door een futurum kunnen weergeven. Voorb.: *sâhe mandai kalòsa weya-ta djèka-na ede sâhe mamaü*, de door ons als zakât op te brengen buffel (de buffel, welke wij als zakât moeten opbrengen), (zij) een makke buffel (9.6 v. o.); *ta-tunti weya-ku*

ḍeï kāratas ndei kani-na, gij schrijft voor hem op het papier, dat door hem te dragen is, (dat hij bij zich moet dragen, 6.1); *mu-nggâhi kantjèko ro kantuku-ntèko au-ḍu ndai parèsa,* op onrechtmatige wijze doet gij uitspraak over al wat te onderzoeken is (88.6 v. o.); *ai-na wâra matapa-na oi ede ḍeï hiḍi ndai watja,* er zij niets wat het water van de te wasschen plaats afhoudt (11.11); *malabo masa toi tolu uwa ndei wïi de ade rowa,* benevens in den pot te leggen klein geld, ter waarde van 30 duiten (benevens klein geld ter waarde van dertig duiten, om in den pot te leggen, 4.40); *watu bae ele-na ḍuwa mbuwa dolu djanga labo òha-na ḍuwa pore, ilo lili-na ḍuwa djâri nâru-na nde kaa,* aan de Oostzijde (legt gij neder) twee kippeneieren, met twee pakjes rijst en eene kaars van 2 vingers lengte om aan te steken (4.2); *saö ua sa-rima nde weha-ta èse elo-na,* een handvol door u boven uit den top te nemen pinang vruchten, (een handvol pinangvruchten, welke gij boven van den top van den boom moet nemen, (4.37); *sabune-bune-ḍu sori maḍeï ndai sapa-na labo sa-bune-bune-ḍu doro maḍèse ndai teka-na,* vele waren de door hem over te trekken diepe rivieren, alsook de door hem te beklimmen hooge bergen (vele diepe rivieren moet hij overtrekken en vele hooge bergen moest hij beklimmen, 65.7); *ra-ntjonggo nggòmi tolu mbuwa matja neè waa-mu labo nahu,* het door u verschuldigde zijn drie tijgers, welke door u aan mij gebracht moeten worden (gij zijt verschuldigd mij drie tijgers te brengen (38.31); *besi ndai ndede-na wati waü-na ronto.* het te smeden ijzer (het ijzer, dat hij smeden moet) kan hij niet schoonmaken (102.38); *ndadi bune santika bòte madumpa kamoa, na-waü-ra wâra kamoa ra-dumpa-na, na-wïi-kipi-ku ḍi saliri-na, ndadi na-dumpa wâli-ku kamoa makalai, ndadi kamoa ndai dumpa-na ede wati raka-na, kamoa raa-kipi-na ede na-waü-ra rai ngemo,* het zou gaan als met een aap, die sprinkhanen ving, hij had reeds één gevangen en dien in zijn oksel gelegd om hem vast te houden (eig. knijpen), daarop greep hij weer naar een anderen, zoodat hij den te grijpen sprinkhaan, (den sprinkhaan, welken hij zou grijpen) niet kreeg en die, welken hij onder den arm gehouden had, weggevlogen is (51.23); *bune santika sarae manggeè ḍi sò-na mbòto manusiya mandede wâli djâra ro gadja ndai nente ba ana sangadji-ngadji ḍòho,* talrijk als het zand, dat ligt in een inham der zee, waren de menschen, alsook de paarden en olifanten, die te berijden waren (bereden zouden worden) door de verschillende prinsen (77.34); *pahâla ndai paki-mu ede riwu-riwu lasa,* de vruchten welke gij moet of zult verwerpen (door aldus te handelen) zijn duizenden, tienduizenden (87.36); *ba daa wâra ndoi-na mandai kabòro-na,* wegens het niet zijn van erflanden om door hen verzameld te worden (dewijl de erflanden niet aanwezig zijn, welke zij kunnen verzamelen) (98.4); vgl. ook § 119. *Ndai* wordt ook wel eens verzwegen, bijv. *na-karawi-ku masaori-ori pâhu karawi-na labo wati bae kai-na ade,* men doet iets, wat men te verrichten heeft zonder te weten (wat men doet, 8.24). Zoowel *ndai* als het bepaalde woord is verzwegen in volgende, als scheldwoord gebezigde uitdrukking: *e tongge randa-e* (18.8), van *tongge,*

iemand in de *tongge* (soort strafwerktuig) zetten en *randa,* voortsleuren, zoodat de beteekenis is: o gij, die in de *tongge* te zetten en voort te sleuren zijt, o gij, die verdiendet in de *tongge* gezet en voortgesleurd te worden, vgl. ook § 61.

§ 89. *Ndai* met een verbaal woord, voorzien van het prefix *ma,* kan gebezigd worden tot bepaling van een subst. De beteekenis verschilt alleen in zooverre van die van *ndai* met het verbale subst. als een actieve vorm van een passieven. Vandaar bezigt men dezen vorm ten eerste: bij intransitieven: *umu sâhe ndai malòsa ede umu mantjewi duwa mbaa,* wat de leeftijd betreft van den buffel, die moet uitkomen (d. i. die opgebracht moet worden), de beste leeftijd is twee jaar (9.5 v. o.). In de tweede plaats bezigt men dezen vorm ook bij transitieve verba, bijv. *dalîl ndai maturu weya-ta wâra-na Allah,* een gids om ons te toonen (die ons toonen moet of zal) het bestaan van God (97.2); *asjhadu ede lafatl sjahâdat* — — — *ndai makanira-na ntjai ṭarîqat,* »*asjhadu*" is een woord van de geloofsbelijdenis, om schoon te maken (wat zal schoonmaken), den weg der ṭarîqat, (95.26—24 v. o.); *ede pala 'amal ndai mahanta kaḍèse weya martabat,* dit is een goed werk om onzen rang te verheffen, (dat onzen rang zal of moet verheffen 92.39). Het is duidelijk, dat het Bim. bij transitieven den passieven vorm dáar gebruikt, waar het bepaalde subst. het object van het op *ndai* volgende werkwoord is, den actieven daarentegen waar het den agens voorstelt. Ook in dit laatste geval kan *ndai* verzwegen worden. Wel is waar kán men in vele gevallen niet met zekerheid onderscheiden of *ndai* weggelaten is, dan wel of men eenvoudig met het actieve deelwoord met *ma* te doen heeft, aangezien het verschil in beteekenis tusschen beide constructie's soms al zeer gering is, als bijv. in: *dalîl ndai maturu,* een gids om te toonen, in het boven aangehaalde voorbeeld, en *dalîl maturu,* een gids, die toont (97.13). Soms evenwel is het verzwijgen van *ndai* duidelijker merkbaar, als bijv. in: *ake sura marongga di,* enz., dit is een brief om te komen tot (72.29—30), waarvoor men dan ook elders vindt: *ake sura ndai marongga di* (78.32—34); zoo ook in: *oi maraso makaraso-na,* schoon water om het (lichaam) te reinigen (8.31). Omtrent de plaatsing der passieve en actieve vormen met *ndai* als bepaling van een subst. of voornaamwoord geldt hetzelfde als in § 50 en § 62 omtrent de plaatsing der actieve en passieve deelwoorden gezegd is.

§ 90. Men bezigt voorts de passieve en actieve vormen met *ndai* om uit te drukken datgene, wat wij te kennen geven door een infinitief, voorafgegaan door »om te" (of ook wel door een infinitief alleen door »te" voorafgegaan, mits deze niet het rechtstreeksch object zij van het voorafgaande werkwoord, vgl. § 247). Is het eerste werkwoord transitief, dan bezigt men den passieven vorm met *ndai* van het eenvoudige werkwoord, (vgl. het einde van deze §), als beide werkwoorden het object gemeen hebben of wel, als de agens van het eerste, object van het tweede is. Voorb.: *na-ngupa tuta doü matuwa ndai dompo-n,* hij zoekt hoofden van oude lieden om af te slaan (25.36);

na-lao-ra weha hadju kaa ḍuwa-ḍuwa-na labo wei neè lao landa rero-na ḍi ade rasa, hij ging te zamen met zijne vrouw brandhout halen om dit her- en derwaarts in het land te gaan verkoopen (65.16—17); *na-mai-ra sa-buwa doü pande maneè weha hadju ndai ndawi-na marakani uma,* er kwam een timmerman, die hout wilde halen om het tot huisraad te bewerken (85.14—15); *ku-sanggapi weya-ku edi toi-mu ake neè waa weya-ku ina-ku,* ik zal uw kleinen teen afknijpen om hem aan mijne moeder te brengen (18.24—25); *ta-ngupa weya-pu ade binata upa mpuru upa ndai ngâha-ku,* zoek voor mij vier en veertig harten van dieren om op te eten (67.3—4); *kabere hampa-pu nggâhi maḍèse daa ndai pita ba nggâhi doü,* bezig zooveel mogelijk hooge taal om niet gedrukt te worden (opdat gij niet in het nauw gebracht wordt) door de woorden der anderen (13.15—16). De vorm met *ndai* komt steeds na het object van het hoofdwerkwoord, al behoeft het ook niet onmiddelijk daarop te volgen (vgl. het tweede voorbeeld), alleen wanneer een telwoord als object optreedt, kan dit ook de laatste plaats innemen, bijv. *na-paki-ku awa dana neè ngâha ba djanga sarunde-na,* hij wierp de helft op den grond om door de kippen gegeten te worden (hij wierp de helft op den grond voor de kippen om te eten, 29.40). Dit geschiedt waarschijnlijk alleen ter wille van de duidelijkheid, dewijl woorden als *sarunde-na* met een praedicaat met *ndai* (*neè*) plegen geconstrueerd te worden, en men, indien *sarunde-na* vorafging, den zin allicht zou opvatten als: hij wierp (de rijst) op den grond, de helft werd door de kippen opgegeten, vgl. verder op § 104 en § 132. Het object kan ook verzwegen worden, bijv. *nggâra ta-neè-sa mbeï doü ndai kani-na,* indien gij (ze d. i. de talisman), aan iemand geven wil om te dragen (5.42). In bepaalde gevallen moet onze infinitief met »om te" ook aangeduid worden door den passieven vorm met *ndai* van een met *kai* samengesteld werkw., men zie § 122 en § 132.

Aanm. Wanneer beide werkwoorden ook den agens gemeen hebben en daarbij het object verzwegen is, maakt het Bim. van beide werkwoorden ééne samengestelde uitdrukking, bijv. *ede-ra ngâri kalòsa kai-na, waa kateï-ku wei-na,* daarop groef hij (het goud) uit en bracht het aan zijne vrouw om het haar te toonen (62.32), vgl. § 165.

§ 91. *Ndai,* gevolgd door een verbaal woord met het prefix *ma,* bezigt men in het in de vorige § genoemd geval na een transitief werkwoord, zoo het object van het hoofdwerkwoord tevens den agens van het werkwoord na *ndai* voorstelt: *na-rongga-ra kananu-na sangadji Indar-Anggasa makau ngupa doü mamada nowa neè matiyo weya ana-na ḍuwa-n ede ruu-na,* vorst I A. kreeg in de gedachten om (vgl. de volgende §) waarzeggers te laten zoeken om naar het lot van zijne beide kinderen te zien (64.1—2); *taho mpara ou-ta guru lebe labo sa-buwa ro ḍuwa-na doü matuwa-tuwa neè manenti weya rima lamada,* het is het beste, dat wij een priester roepen, benevens een of twee oude lieden om onze handen vast te houden (45.14—15); *aho dja-pu kaambi-ta marakani ro doü ndai maòto-ta lao,* eerst zullen wij gereedschappen en menschen gereedmaken om u op uwen tocht te vergezellen (76.1—2, verg. ibid. reg. 3); *nahu malao kina nggòmi mandadi sangadji ḍi sa-buwa rasa ndai matjèpe-na sangadji ḍi ade rasa ede,* ik zal u aanstellen

tot vorst in een land om den vorst van dat land op te volgen (58.39—40). Ook hier kan *ndai* verzwegen worden, bijv. *doü ra-kakai ba nahu malao tonggu kapa nggòmi,* de lieden, die ik gezonden heb, om uw schip te bewaken (61.7—8); *na-ngupa-ra doü makalai mandadi imâm,* zij zochten iemand anders om voorganger bij het gebed te zijn (53.6); *djuru batu-na neè kandadi-na matjèpe anakoda,* de stuurman werd door hem aangesteld om den scheepsgezagvoerder op te volgen 75 32—33.

De actieve vorm met *ndai* is ook dan te bezigen, wanneer het volgende werkwoord intransitief is en den agens met het eerste gemeen heeft: *ede-ra matjèpe-na Maharadja Indar-Dewa neé mandadi sangadji di rasa Anta-Baranta,* deze nu volgde vorst I. D. op om vorst te zijn, (als vorst) van het land A. B. (80 5—6).

Aanm. In plaats van de hierboven behandelde constructie met den actieven vorm met *ndai* kan ook het verbale subst. gebezigd worden, vgl. § 248.

§ 92. Is het eerste werkwoord intransitief, dan is de passieve vorm met *ndai* te bezigen zoo het subject van het eerste, object van het tweede is; hebben zij den agens gemeen, dan is de actieve vorm te gebruiken. Alleen is op te merken, dat ook hier in bepaalde gevallen de passieve vorm met *ndai* van een met *kai* samengesteld werkwoord moet gebezigd worden, vgl. § 122 en § 132. Voorb. *ta-waü-ra taho ndai maiha mpa,* wij zijn goed (geworden) om maar te verderven (XIII); *sâhe mamau raa-ngina ndai manenti rawi,* een makke buffel, die gewoon is om te werken (9.5 v. o.: *raa ngina* heeft den vorm van een passief deelwoord, oorspronkelijk zal het dit ook wel zijn, thans echter beteekent *raa-ngina* als verb. subst. niet het gewend hebben, maar het gewend, gewoon zijn, dus is het ook boven als het deelwoord van een intransitivum op te vatten). Somtijds moeten wij een vorm met *ndai* na een intransitief door een zin met »zoodat" vertalen of liever een woord als »te, genoeg" bij het eerste werkwoord plaatsen: *na-iha-sa ndadi* (= *ndai,* vgl. § 114) *da lowa weya-na kani,* en het bederft (wordt geschonden), zoodat hij het niet meer kan gebruiken of indien het te geschonden wordt om door hem gebruikt te kunnen worden (15.7); *sòroga masampòrona ndai roi,* de hemel die volmaakt is, zoodat hij te prijzen is, of die volmaakt genoeg is om geprezen te worden, (84 15); *nggâra mbòto sara nggâhi-na malao ntjau da ndai waü-na karawi,* indien veel zijn de woorden (indien hij vele woorden bezigt) die te ijdel zijn om uitgevoerd te kunnen worden (97.21). Onze infinitief met »te" of »om te" na een onpersoonlijk werkw., als bijv. het is onmogelijk (om) dit te doen, wordt in den regel in het Bim. niet door *ndai* weergegeven, maar men maakt dezen infinitief ook grammatisch tot subject van het eerste werkwoord, alleen de in de volgende §§ te noemen woorden, hebben eene constructie, die met de onze gelijkwaardig is. Bij den actieven vorm kan *ndai* verzwegen worden: *kombi-kombi wâra doü makasi ade mambeï-na taki-taki ngâha,* of er wellicht iemand was, die (zoo) medelijdend was om hun eetwaren te geven (62.5—6); *wati*

taho ade-ku maèda weya raa-na masambara-mbura, niet goed is mijn hart (het smart mij) om te zien hoe hun bloed zich overal verspreidt, (64.30). Overal waar na een intransitief werkwoord de actieve vorm met *ndai* te bezigen is, kan ook een verbaal subst. gebruikt worden.

Op te merken is nog dat, zoo hier *ndai* bij den actieven vorm weggelaten wordt, deze bij sommige woorden moeielijk van het deelwoord met *ma* te onderscheiden is, zoo kan bijv. *na-neyo ade-na maringa* beteekenen: hij was verheugd om te hooren, dat hij hoorde; (vgl. ook § 248 sub. II en III), maar ook: hij was verheugd, hoorende, toen hij hoorde; somtijds is het verschil in beteekenis tusschen beide vormen zoo gering dat de zin beide opvattingen toelaat, bijv. *mbui ntene-pu lao ngâro rero-na ḍi ade kòla mangupa djâra-na,* hij ging nog maar in den vijver heen en weder naar zijn paard zoekende of om zijn paard te zoeken (53.41—42).

§ 93. Veelvuldig komen de vormen met *ndai* voor na *wâra* (zijn) in de uitdrukking *wâra-ka* (*wâra-ku, wâra kaḍa, — kuḍu, — kiḍi, — kampaḍa, — kumpuḍu, — kimpiḍi,* vgl. § 270). Letterlijk beteekent *wâra-ka,* enz. *ndai* »opdat hij (zij, het) zij om te". Als logisch onderwerp van *wâra* fungeert een subst. of voornaamw. in eene voorafgaande zinsnede; volgt *wara-ka* enz. terstond daarop dan kunnen wij de geheele uitdrukking door eene relatieve zinsnede en het werkwoord »kunnen" weergeven, anders door »opdat" of »om te". Het verzwijgen van het verkorte voornw. *na* als representant van het subject van *wâra* is tegen den regel, vgl. § 231. Eigenlijk is *wâra* hier ook niet meer als een op zich zelfstaand werkwoord te beschouwen, evenmin als *mòda* in *mòḍa-ka,* enz.

Behalve de voorbeelden onder deze § zie men ook § 112, § 122 en § 132. Voorb. *ta-tjempe mpuḍu wuwa hadju-mu ake labo isi kòroma, wâra kaḍa ndai ngguḍu-ma,* verruil uwe vruchten voor dadelpitten »opdat zij zijn om door u geplant te worden" (om ze te planten, 24.14); *kòne bune santika djâra nahu ede na-raho wâli-ku wii ba ina ra wai nggòmi, wâra-ka mandai nente-na wokatu ḍenḍe-na nai-s ede,* zelfs mijn paard hebben uwe moeder en grootmoeder mij gevraagd om achter te laten, »opdat het zij om" (om) morgen bij den huwelijksoptocht door hen bereden te worden (26.27—28); *taho-pu lao-mu landa nahu ake sa-mpuru kombi ḍuwa mpuru kombi, wâra-ka ndai tjengga ḍòho,* het is het best, dat gij mij gaat verkoopen, hetzij voor 10, hetzij voor 20 (rijksdaalders), »opdat zij zijn om (door u) verdeeld te worden" (welke gijlieden kunt verdeelen 40.2—3); *ake, ana-e, wâra-ku neè ngâha-mu ḍi ntiai-ntjai,* dit is, kinderen »opdat het zij om door u gegeten te worden onder weg" (dit, kinderen, is om onder weg door u gegeten te worden, 64.39); *taho pòda weki-na ba katjampo ròtji-ta, wâra-ka ndai matjèpe-ta ita ḍuwa-n ake,* het is het best, dat wij (hen) snel in het huwelijk verbinden, opdat zij ons kunnen opvolgen (68.4—5). Men bezigt nu wederom de passieve constructie met *ndai,* zoo het subject van *wâra* het object is van het werkwoord na *ndai,* de actieve, zoo het ook daar het subject is.

Aanm. Men zoude in de uitdrukking *wâra-ku*, enz. *ndai* het verbale woord met *ndai* ook als subject van *wâra* kunnen beschouwen, gelijk dit gedaan moet worden in het onder § 109 te noemen geval, het verzwijgen van *na* als representant van het subject van *wâra*, zoude dan geheel volgens den regel zijn. De beteekenis bijv. van *wâra kada ndai ngguda-mu* ware dan: opdat zij dat, wat door u te planten is, opdat er iets zij, wat door u geplant moet of kan worden, opdat gij iets te planten hebt. De meeste zinnen, waarin *wâra-ku* voorkomt, zouden ook deze opvatting wel toelaten. Men zie echter vooral het voorbeeld sub § 112: *wâra-ku ndai ruma*, enz. De zin schijnt daar toch niet te zijn: opdat er iemand zij, die heer is, maar: opdat hij strekken moge tot heer, opdat hij een heer (of vorst) zij, enz. Zoo dit juist is, dan kan de vorm met *ndai* niet het subject zijn, maar moet »hij" uit het voorgaande als subject van *wâra* genomen worden.

§ 94. Veelvuldig bezigt men *ndai* voorts na de overgenomen woorden: *wâdji* (*wâdjib*) *hara* (*ḥarâm*) en *suna* (*sunnat*). Het werkwoord na *ndai* is dan hierbij logisch het subject, doch grammatisch treedt, hetzij het object, hetzij het subject van dit werkwoord als subject van het eerste op, bijv. *wâdjib ndai bae kai ade mawâdjib ḍi rasulu'llahi*, het is plichtmatig te weten wat plichtmatig jegens den gezant Gods is (6.22 v. o.). Logisch is hier »het weten" subject, doch grammatisch treedt het object van weten (*mawâdjib*, vgl. § 56), als zoodanig op. Zoo ook in het volgende: *rahi-na mangupa zinâ, ampo na-wâdjib ndai kanta*, (als) de man overspel zoekt te drijven, dan is het plichtmatig hem te verbieden (88.4). Het duidelijkste komt deze constructie uit, zoo *wâdjib* attributief gebezigd wordt, als in: *sarumbu mawâdjib ndai watja*, het lichaam, waarvan de wassching plichtmatig is (het lichaam, dat men verplicht is te wasschen, 8.32). Plichtmatig is natuurlijk niet het lichaam, maar het wasschen, doch *wâdjib ndai watja* wordt als één geheel genomen en gebezigd als attribuut van *sarumbu*, vandaar dat *wâdjib* het prefix *ma* voor zich krijgt. *Wâdjib ndai watja* is dus als eene bezittelijke samenstelling te beschouwen (vgl. § 159) hier als attribuut gebezigd, terwijl in de voorafgaande voorbeelden *wâdjib* met *ndai* en volgend werkwoord op dezelfde wijze als eene bezittelijke samenstelling als verbum finitum gebezigd, moet opgevat worden. Nog een ander voorbeeld van het attributieve gebruik is: *çifat ḍuwa mpuru mawâdjib mandai bae kai-ta ade*, de twintig eigenschappen (van God) »waarvan het weten door ons plichtmatig is" (welke wij verplicht zijn te weten, 96.42). Het is duidelijk dat in al deze voorbeelden de passieve vorm met *ndai* gebezigd moet worden, dewijl het woord, dat als subject van *wâdjib* dient beschouwd te worden, object van het verbum na *ndai* is. Op dezelfde wijze zijn te verklaren: *sami'a*. enz. *sunnat udja ndai batia wâli*, het is verdienstelijk ook (de woorden) *sami'a*, enz. op te zeggen (het bovendien opzeggen der woorden: *sami'a*, enz. is verdienstelijk, 93.17); *indo kapo maḥarâm ndai* (*mandai*, 10.41) *karawi-na ba doü madawâra oi sambeya ede tolu ori*, wat voorts ongeoorloofd is om gedaan te worden door hem, die geen water voor het gebed heeft, zijn drie zaken (11.28). De constructie met *ndai* is evenwel na deze woorden niet noodzakelijk; het logisch onderwerp kan ook als het grammatische optreden, bijv. *wati wâdjib-na dula-na tembe, wâdjib ndeu-na mpa*

ndai, (vgl. § 215), niet plichtmatig is zijn wasschen van zijn kleedingstuk, plichtmatig is slechts zijn zich baden (het is niet plichtmatig, dat hij zijn kleedingstuk wascht, het is slechts plichtmatig, dat hij zich baadt, 93.8 v. o.); *wâdjib luu-na ḍeĩ naraka,* plichtmatig is zijn ingaan in de hel, het is plichtmatig (naar alle recht), dat hij in de hel gaat, (XII); *wâdji karahi ntene ba ndai-mu kâli aka,* gij verdient toch den opperpriester te huwen (51.27); *ḥarâm pala sambele,* het slachten is ongeoorloofd (83.36); *ḥarâm wuu ro pata,* ongeoorloofd is het ijverzuchtig worden (het is ongeoorloofd ijverzuchtig te worden, 88.5). Is in deze laatste voorbeelden het werkwoord na *wâdjib* of *ḥarâm* transitief, dan zou men ook somtijds aan eene weglating van *ndai* kunnen denken, is het daarentegen intransitief, zoo kan daarvan geen sprake zijn, dewijl een intransitief werkwoord na *ndai* natuurlijk steeds den actieven vorm met *ma* moet hebben. Stellig is *ndai* verzwegen in het volgende: *parenta-na ruma-ta pala Allahi wâdjib teĩ ro ngowa, mpabuwa-ku uli,* het is plichtmatig de bevelen Gods te onderwijzen en mede te deelen, men doe dit zooveel mogelijk (104.7—8); *maḥarâm rawi-na-sa na-waü-ra bòro,* wat ongeoorloofd is te doen, heeft hij verzameld, (op hetgeen ongeoorloofd is te doen, heeft hij zich toegelegd, 96.2). Ook *patu,* (voegzaam, gepast, natuurlijk) pleegt op dezelfde wijze met *ndai* geconstrueerd te worden: *patu-ra pala neè raka kai-mu supu,* het was voegzaam (het was rechtmatig) dat gij daardoor (vgl. § 118) eene ziekte kreegt (61.5); *pai-pai-sa mabu gòlo-na ro tasabe-na ro masa-na, na-patu neè lao ḍaro ro simi rero-na,* veronderstelt, dat zijn hakmes of rozenkrans of geld (in het water) gevallen ware, dan zou het natuurlijk zijn, dat hij daarnaar ging rondtasten en er her- en derwaarts naar ging duiken (53.32—33. *ḍaro* is in het Bim. steeds transitief, ook *simi* kan, evenals het Mal. *sĕlam*, transitief gebezigd worden; over de samenstelling van *lao* met een transitief, zie § 170); *wati-ḍu patu-na ndai ngèna ana matjilaka ede,* het past niet op dit ongelukskind te wachten (56.13. *ngèna* is in het Bim. steeds transitief); *taho-ra ba katjampo-ta ana-ta ḍuwa-n ede, na-patu-ra neè mantau wei ro ntau rahi,* wij moeten onze beide kinderen in het huwelijk verbinden, het is voegzaam voor hen eene vrouw en een man te hebben (68.3); *doü mòne mapatu-ra ndai mantau wei, doü siwe mapatu-ra ndai mantau rahi,* een man, wien het past eene vrouw te hebben, eene vrouw, wie het past een man te hebben (94.26 en 27). Uit het laatste voorbeeld vooral blijkt overtuigend dat men ook hier weder met bezittelijke samenstellingen te doen heeft; in de beide laatste voorbeelden is de actieve vorm met *ndai* gebezigd, dewijl het subject van het werkwoord na *ndai,* in de voorgaande de passieve, dewijl het object van dit werkwoord het grammatisch subject van *patu* is. Men kan *patu* evenwel ook zonder *ndai* bezigen: *patu tanaö-mu rawi lewa,* het is voegzaam, dat gij het oorlogshandwerk leert (14.13); *wâra patu doü mahompa ra maki mbeĩ-mu ngâha òha ro uta mandake pâhu ake,* is het gepast, dat gij aan een vermoeid mensch te eten geeft rijst en toespijs, welke er aldus uitziet? (27.25).

Na *patu* bezigt men ook somtijds *ndai* met volgend verbaal subst. samengesteld met *kai*, vgl. § 128.

Op dezelfde wijze is te verklaren: *pehe ndai masambeya labo sewi-na ede*, het is mogelijk te bidden met dat overblijfsel (van de onreinheid, 10.40). Het grammatisch onderwerp van *pehe* is wederom hetzelfde als dat van *masambeya*, het is hier verzwegen, wat meestal geschiedt, indien men in het algemeen wil uitdrukken, wat wij door »men" te kennen geven, het logisch onderwerp is het bidden. Meer algemeen construeert men *pehe* met het logisch onderwerp als subject, bijv. *kaḍuwa mbuwa rahi daa mapehe*, het hebben van twee mannen is niet mogelijk (twee mannen te hebben kan niet, 88.8).

§ 95. Een enkel woord is nog te zeggen over het gebruik van *ndai* na *wati*. *Wati*, de meest gebruikelijke ontkenning, vereischt het werkwoord na zich in den vorm van een subst., bijv. ik ga niet, is in het Bim. *wati lao-ku*, in welke zinnen *wati* als praedicaat en het werkwoord als grammatisch subject te beschouwen is. Bezigt men nu evenwel *ndai* na *wati*, zoo wordt, hetzij het subject, hetzij het object van het werkwoord na *ndai*, subject van *wati*, hoewel *wati* ook in dit geval nooit den vorm van een werkwoord door voorgevoegd voornaamwoord aanneemt, bijv. *deï afi naraka puru kai sikasa, kombi-bombi wati mpada ndai malòsa*, in het helsche vuur zal hij tot straf gebraden worden »wellicht is hij in het geheel niet om uit te gaan" (wellicht zal hij er in het geheel niet uitkomen, 105.29—30); *sòroga mandai ruu-na peya-sa ede wati-ḍa ndai matjaû-na*, de hemel, welke zijn deel zou zijn (vgl. § 112) »zal niet meer zijn om op hem gesteld te zijn", (zal niet meer op hem gesteld zijn, 86.15; *ntjaû*, op iets gesteld zijn, van iets houden, is in het Bim. steeds transitief). In den volgenden zin is het object van het werkwoord na *ndai* subject van *wati*: *lodja-na lopi na-waü-ra ntjii ndambi ripa-ripa, wati romo mpara mandai lowa weya nempa*, de zeilen van het vaartuig zijn ten eene male aan flarden gescheurd, »zij zijn volstrekt niet om gelapt te kunnen worden" (zij kunnen volstrekt niet meer gelapt worden, of men kan ze volstrekt niet meer lappen, 101.27—28). Deze constructie van *wati* met *ndai*, alsook de gewone met het verbale subst. is gemakkelijk te verklaren uit de oorspronkelijke beteekenis van »niet zijn". Men zou in bovengenoemde voorbeelden niet, zonder verandering in de constructie te brengen, *wati* door *daa* (*da*) of *indo* kunnen vervangen, dewijl deze geheel het karakter van bijwoorden aangenomen hebben en in geen geval praedicaat kunnen zijn, terwijl *ndai* met volgend verbum zonder uitgedrukt subject hier ook niet als praedicaat zou kunnen optreden, vgl. § 98. Daarentegen kan zoowel *wati* als *daa* (of *indo*) gebezigd worden daar, waar door bijzonderen nadruk, hetzij op den agens, hetzij bij passieve constructie op het oorspronkelijk object, *ndai* met volgend verbum als praedicaat kan optreden, vgl. § 98, bijv. *nae-na hadju ede wati-ḍa ndai waü-ta nuntu*, de grootte van dien boom kunnen wij niet beschrijven (91.28); *ni'mat da ndai waü-ta kira-kira*, de zaligheid kunnen wij niet berekenen (92.36); *'ibadat masunnat ba siya pala*

wati ndai karawi, de verdienstelijke godsdienstvoorschriften worden door hen niet verricht (83.24). Grammaticaal blijft tusschen beide zinnen natuurlijk dit verschil bestaan, dat in den eersten *wati* het hoofdwoord van het gezegde is, al wordt dit ook formeel niet uitgedrukt, terwijl in den tweeden *da* als bijwoord het gezegde *ndai waü-ta kira-kira* bepaalt. Over het algemeen behoort het gebruik van *ndai* na *wati* meer tot de dichterlijke taal en wordt het in de spreektaal niet gebezigd, uitgezonderd in de gevallen, waarover in § 98 § 96 en § 101 gesproken zal worden.

Ndai wordt voorts gebezigd na *ndawi*, maken; *weha*, nemen in de beteekenis van: om te zijn tot; voorbeelden vindt men § 112 en § 108 In dezelfde beteekenis treft men *ndai* aan na het steeds in substantiefvorm voorkomende woord *òne*, in de uitdrukking *òne-na*, het nut er van is = strekken tot, ten gevolge hebben: *kapo òne-na ba salawa ede ndai madinli-ta ḍeï afi naraka*, het gebed nu strekt om ons te beschutten voor het helsche vuur (12.5); *òne-na ndai makaluu-ta ḍeï ade sòroga, ndai makau-ta èda ngi labo ruma Allah ta'âla*, (de *tartîb*) strekt om ons te doen ingaan in den hemel, om ons te doen ontmoeten God den Heer (92.28). Ook hier kan *ndai* wederom verzwegen worden, bijv. *kapo òne-na ba ndidi-ndai-na ede makau-ta èda angi labo Allah ta'âla*, de volgorde (*tartîb*) strekt om ons God te doen ontmoeten (12.6); *kapo òne-na ba niyat ede makataho weya weki-ta ḍi rade*, de *niyat* nu strekt om ons lichaam goed te doen zijn in het graf (11.37). Heeft het werkwoord na *òne-na* een ander woord tot subject dan het in genitivo na *òne* staande subst., zoo bezigt men een finieten zin, bijv. *òne-na ba-mpuli ḍupa-na, na-mbòlo maponggu*, het nut van het juist voldoende zijn van de maat, is (dat de maat juist voldoende is, heeft ten gevolge) dat de zieken talrijk zijn (14.3).

Hierbij is nog te vermelden het gebruik van *ndai* na *lao*, gaan, welke uitdrukking wij moeten weergeven met: zijn tot, zijn als; voorbeelden zie men onder § 112.

§ 97. Het Bim. geeft onzen infinitief na woorden als: gaan (*lao*), willen (*ngawa*), durven, mogen (*disa*), enz. weer, door den substantiefvorm van het werkwoord, bijv. *na-ngawa-ra tanaö*, hij wil leeren, *na-lao-ra karawi*, hij gaat werken enz., vgl. § 248.

Ndai, gevolgd door den subst. vorm van een transitief werkwoord, kan nu in hetzelfde geval gebezigd worden om uit te drukken, wat wij door den passieven infinitief weergeven, bijv. *bune santika ana ita ruma-ku maḍuwa-na ake, na-nae malai-ku tjilaka-na, wati disa neè wii kantoi ḍi ade rasa*, wat nu de beide kinderen van uwe Majesteit betreft, het zijn echte ongelukskinderen, zij mogen niet langen tijd in het land gelaten worden (64.20—21, vgl. ibid. reg. 27); *ore pòda mpara nggâhi-na daa malao ndai rawi*, (vgl. § 111), zeer talrijk zijn zijne woorden, welke niet gaan om gedaan te worden (waarop geen daden zullen volgen, 102.22, vgl. 105.32); *zamân ai aka-na wati-ḍa ngawa ndai aku*,

de vroegere tijd wil niet gemeten (tot maatstaf gebezigd) worden (99.17). Veel gebruik van dezen vorm maakt het Bim. evenwel niet. Hij kan alleen gebezigd worden dan, wanneer de agens van het eerste werkwoord object van het tweede is, terwijl tevens de agens van het tweede werkwoord verzwegen is. Wordt die agens vermeld, dan bezigt men eene actieve constructie, waaraan ook overigens steeds de voorkeur wordt gegeven. Hierbij is te vergelijken het in § 94 behandelde. In een zin toch als: *sarumbu mawâdjib ndai watja*, is *wâdjib ndai watja* als eene bezittelijke samenstelling te beschouwen, *ndai watja* vervult dus de plaats, welke door een substantief bij zulk eene samenstelling moet ingenomen worden en moet dus ook hier de waarde van een passief verbaal substantief hebben.

Aanm. Hoewel het op zichzelve niet waarschijnlijk is, dat *ndai* in dit geval verzwegen kan worden, dewijl de zin dan een geheel andere beteekenis zou krijgen, vond ik toch volgenden zin: *ake sura watu (doü) manae tjilaka madalowa wii kantoi di ade rasa*, wat blijkbaar beteekent: dit is een brief (van hen) die echte ongelukskinderen zijn, die niet lang in het land kunnen *gelaten worden* (78.32—33). Eigenlijk staat er: welke niet lang in het land kunnen laten; evenwel is het niet met zekerheid te zeggen, dat de zin foutief is, *ndai* wordt toch zoo dikwijls verzwegen, ook in de hierboven genoemde bezittelijke samenstellingen, dat het niet onmogelijk is dat dit verzwijgen ook hier, waar toch geen verwarring in den zin kan ontstaan, geoorloofd is.

§ 98. *Ndai*, hetzij gevolgd door den nominalen vorm van een werkwoord, hetzij door een verbaal woord met het prefix *ma*, kan ook als praedicaat optreden. Wat nu in de eerste plaats den passieven vorm betreft, zoo heeft deze bij praedicatief gebruik, ten eerste wederom gerundieve beteekenis, bijv.: *au-tji ndai weha*, wat is te nemen? wat moet genomen worden, of wat moet (ik) nemen? (33.33). Evenwel blijft deze gerundieve kracht niet altijd bewaard, dikwijls toch is het verschil tusschen een als praedicaat gebezigd gerundivum en eene eenvoudige passieve constructie uiterst gering. Men vergelijke den volgenden zin: *ḍi maulu-ulu-nu mbeè ndai ngâha ba matja, djama ai ake na-waü-ḍu wâri ba Allah ta'âla, matja ndai ngâha ba mbeè*, vroeger was de geit (of bok) om opgegeten te worden door den tijger, in den tegenwoordigen tijd heeft God het omgedraaid (thans heeft God het veranderd), de tijger is om gegeten te worden door de geit (57.31 en 32). Hierin heeft *ndai ngâha* nog wel degelijk gerundieve beteekenis, toch zouden wij hier liever zeggen: vroege werd de geit door den tijger gegeten, enz. Dewijl nu in sommige gevallen het verschil in beteekenis tusschen zulk eene constructie met een gerundivum en een eenvoudig passief uiterst gering is, laat het zich denken, dat eene of andere taal nog een stap verder kan gaan en denzelfden vorm bezigt, zoowel om een gerundivum als om een eenvoudig passief uit te drukken. Dit geval doet zich nu in het Bim. voor, al is het ook onder de hierbeneden te noemen voorwaarde, bijv. *ḥubbu'ddunyâ aö-na samata-mata duniya mpa ndai tjaû ro metji*, de beteekenis van *ḥubbu'ddunyâ* is: slechts de wereld wordt bemind (89.17). Uit den zin, of anders uit het verband der andere zinnen, is meestal gemakkelijk

op te maken of de gerundieve beteekenis al dan niet op den voorgrond staat. Voorb. *ake ndai batja,* dit moet gereciteerd worden (I); *ede mbeï ngowa katupa-tupa ro kantiri-ntiri-pu nahu, au pòda-tji ndai weha,* geef mij dan duidelijk en juist te kennen: wat moet nu werkelijk genomen worden (34.8—9); *nggâhi mawaü-ra tjumpu raa-kananu ndai nggâhi, wati-ḍa wâra patu-na mandai wâli tahi,* »een woord, waarvan het overdacht hebben afgeloopen is" (een woord, dat goed overdacht is) moet uitgesproken worden, het is niet voegzaam het nogmaals te overwegen (103.15); *sa-mena-na dosa ro durhaka-na doü ndai waa ro tiwi,* alle zonden en ongehoorzaamheid van anderen moeten gedragen worden (moeten zij hiernamaals dragen, 84.8); *nggâra mu-suru-sa, punggawa raa-kaḍale-mu ndai kaulu-mu,* indien gij terugtrekt, moet gij den door u gekozen aanvoerder vooropplaatsen (13.3); *mbeè ake neè landa-ro,* (is) deze geit om te verkoopen? (54.23); *bidiadâri masandede ede ba doü mûmin mandai kawei,* al deze nymphen (hoeri's) zijn bestemd om door de geloovigen tot vrouw genomen te worden (92.6); *ede mpa mandai rawi-na ba rahi-na ede sa-ntoi-ntoi-na,* dit was steeds door haar man te verrichten, of: dit was het, wat haar man steeds verrichtte (24.5); *loki-na mpa ndai karaso, asa-na-sa na-turu rase,* de partes posteriores zijn het, die door hen gereinigd worden (zij reinigen hun achterste), hun mond evenwel eet maar alles (rein of onrein, 96.3); *ba daa wâra ndoi-na mandai kabòro-na, ntau doü mpara mandai baro-na,* dewijl er geen goederen zijn, welke hij verzamelen kan, zijn het de goederen van anderen, welke hij naar zich toehaalt, 98.4): *nggâra edja sara, ngèna weya-ku tòro-na, nggâra lèḍe sara ndai ngèna-ta, ntika raka mpuḍu ba made,* indien het de kĕladi (soort plant) is, laat ons dan wachten tot zij droog is, (en zij niet meer jeuken), indien het de gadung (soort plant) is, waarop door ons gewacht wordt (waarop wij wachten; *ngèna* is in het Bim. steeds transitief) plotseling sterft zij (d. w. z. de gadung sterft voordat zij hare bedwelmende eigenschap verliest, 104.39—40); *ratu-ratu-na doü ndai kateï-na ḍi parakâra hukum agâma,* honderden waren de lieden, welke door hem onderricht werden (welke hij onderwees) aangaande de wetten van den godsdienst (50.2—3); *waü mpara made anakoda, djuru-batu-na neè kandadi-na matjèpe anakoda,* nadat de scheepsgezagvoerder gestorven was, was het de stuurman, welke door hem werd aangesteld (welken hij aanstelde) om hem op te volgen (75.32); *wati-pu made-ku nahu ake, woü mbai pòtju-ku neè iyu ba nggòmi ede,* ik ben nog niet dood, stank van den wind, dien ik gelaten heb, is het, welke door u geroken wordt (of welke gij ruikt, 33.17).

§ 99. Uit bovenstaande voorbeelden blijkt, dat de passieve vorm met *ndai* dan alleen de beteekenis van een eenvoudig passief hebben kan, wanneer het oorspronkelijk object, wat dus bij de passieve constructie subject wordt, een bijzonderen nadruk heeft. Het vervult dus voor het durativum denzelfden rol als de als praedicaat optredende verbale substantieven met *raa* (of *waü*) voor het perfectum, vgl. § 68 en 74 (en § 82 en 83). Evenals deze praedicatief optredende

substantieven met *raa* of *waü* bij de gelijkluidende verleden deelwoorden behooren, behoort de passieve vorm met *ndai*, in deze beteekenis als praedicaat optredende, bij het in § 62 behandelde passieve deelwoord van het durativum. Ook waar de gerundieve beteekenis behouden blijft, valt de nadruk op het oorspronkelijk object.

§ 100. Ook hier kan *ndai* wederom verzwegen worden. Waar de gerundieve beteekenis op den voorgrond staat, bezigt men meestal het aanhechtsel *ku*, vgl. § 270 achter het verbale subst., bijv. *ndadi rafa-ku ede ao-ku ba nggòmi kai rera-mu*, vervolgens is de door mij gekauwde sirihpruim door u met de tong in ontvangst te nemen (vervolgens moet gij met uwe tong mijne sirihpruim aannemen, 41.26); *wati wâra kòne sa-balae tjoi waa-n, malai-na-sa sake mpa: tjoü-tjoü-ḍu makaporo landa-ku*, er is zelfs geen duit bruidschat (te betalen) maar alleen eene afspraak (te maken); ieder, die (of hij, die) toornig wordt, moet verkocht worden (27.5). Dit *ku* is evenwel niet noodzakelijk, men vindt ook: *tjoü makaporo landa* (28.15). Het spreekt vanzelf dat, daar wij hier slechts met een verzwijgen van *ndai* te doen hebben, dit aanhechtsel *ku* ook gebezigd kan worden indien *ndai* uitgedrukt wordt; toevallig ontbreekt evenwel daarvan een voorbeeld, zie echter de volgende § en § 108. Is de beteekenis van het praedicaat enkel passief, zoo wordt geen aanhechtsel gebezigd: *ndadi kèto-na djâra ede nenti katjiya ba nahu*, daarom is het de staart van het paard, die stevig door mij vastgehouden wordt, (de staart van het paard houd ik daarom stevig vast, 54.34); *eli mèhe rahi lamada ringa-ku ede*, het is het geluid van het hoesten van mijn man, dat daar door mij gehoord wordt (het is het geluid van het hoesten van mijn man, dat ik daar hoor, (48 34); *upa mpuru upa tuta doü matuwa ngupa-na*, vier en veertig hoofden van oude lieden worden door hem gezocht (25.37). Wanneer de zin ontkennend is, maakt men, zoo de gerundieve beteekenis niet op den voorgrond staat, geen gebruik van de constructie met *ndai*, althans niet in de meer gewone taal, vgl. § 95. Om eene ontkenning uit te drukken, gebruikt men *wati*, wat steeds het werkwoord na zich in substantiefvorm vereischt, daarop volgt dan in gewone gevallen het object, wil men nu dit object met nadruk doen uit komen, dan plaatst men het eenvoudig vóór *wati*, zonder verdere verandering, vgl. § 258. Wil men daarentegen de gerundieve beteekenis doen uitkomen, zoo wordt *ndai* na *wati* gebezigd (vgl. § 95): *wati-ḍu neè hade nggòmi*, gij zijt niet meer om te dooden, gij behoeft niet meer gedood te worden, (19.36, vgl. ibidem reg. 33), *wati ndei tjii weya oi ntjidi-na*, het rijstwater ervan is niet af te gieten (het rijstwater moet er niet van afgegoten worden, 3.33). Het onderwerp staat hier, dewijl het geen nadruk heeft, evenals altijd, na het praedicaat, vgl. § 258.

§ 101. *Ndai* met volgend verbaal subst. kan ook een afzonderlijken zin vormen, doordien het onderwerp verzwegen wordt. Natuurlijk is de beteekenis steeds eene

gerundieve, dewijl het subject niet den nadruk hebben kan. Men kan dezen vorm, die voornamelijk bij voorschriften, medicinale recepten, enz. in gebruik is, als een soort passieven imperatief beschouwen, bijv. *ndei nòno,* te drinken, d. w. z. het (uit bovengenoemde ingredienten bestaande geneesmiddel) moet gedronken worden, het worde gedronken (4.25), *ndei nòno-na,* het worde door haar gedronken (5.34); *nde pampindi,* het worde als eene pap aangelegd (4.31). Dikwijls maakt men hier van het in de vorige § genoemde aanhechtsel *ku* gebruik, bijv. *ndai imbi-ku,* in hem (den profeet) worde geloofd, men geloove in hem (7.35—36 *imbi* is in het Bim. steeds transitief); *ede-o tangâra kai doü maraho kangampu, ndai kaada-ku ba ruma-ta,* deze wordt genoemd iemand die vergiffenis vraagt, hij worde tot slaaf gemaakt door den vorst (13.25—26); vgl. ook de voorbeelden onder § 120. Als ontkenning bezigt men *wati*: *ta-mbadju kakubi lalo-ku, wati ndei nintji,* gij stampt het zeer fijn, (maar) het worde niet gewand (4.21). Het Bim. maakt evenwel zelden gebruik van dezen vorm; meestal verkiest het de constructie met een finiet werkwoord met *ku* als teeken van den conjunctief.

§ 102. Wanneer *ndai,* gevolgd door een verbaal woord met het praefix *ma,* als praedicaat optreedt, kan de vorm de beteekenis hebben van het actieve gerundivum, wat in § 89 reeds als attribuut besproken is. Toevallig ontbreken mij de voorbeelden hiervan, men vergelijke echter de volgende §. In die beteekenis kan ook het aanhechtsel *ku* gebezigd worden, men zie het voorbeeld: *da ndai marongga-ku,* enz. onder § 108.

Meestal evenwel wordt deze vorm, hetzij het werkwoord transitieve, hetzij intransitieve beteekenis heeft, op andere wijze gebezigd, namelijk in plaats van een finieten zin, bijv. *tolu ori ndai maharâm deï doü daa mawâra oi sambeya,* drie zaken zijn het, welke ongeoorloofd zijn (drie zaken zijn ongeoorloofd) voor hem, die geen water voor het gebed heeft (94.36); *ndai mantjâra* (vgl. beneden § 108) *mpara mandai mantjora-ntjora,* het verkeerde is het, wat steeds aanbonst (steeds op den voorgrond treedt, 104.27); *nira-pu ai ake kòne-pu mbeè-mbeè neè mawaü-mu* (vgl. § 111) *aka ro kampula nggòmi,* nu echter is het zelfs iets als eene geit, dat kan (nu kan zelfs iets als eene geit) u bedriegen en dom maken (38.8); *malai-na-sa Allah ta'âla ndai matjèpe-na kasi ade nggòmi,* maar God is het, die zal vergelden uw medelijden (maar God zal uw medelijden vergelden, 47.15); *ede-ra made-na, ruma-t bitjâra neè matjèpe-na sa-doü-na,* daarop stierf hij, de rijksbestierder was het, die hem voor het oogenblik opvolgde (de rijksbestierder volgde hem voor het oogenblik op, 58.7); *mai-ka-ra ndede-n sâra-na di ade rasa ake: di ai-nai-na adjumaa, na-kabòro mena sa-mena-mena-n doü madarere nggeè ro mori, ndai ruma-t bitjâra neè mambeï-na sadeka,* want het is gewoonte in dit land, dat op Vrijdag de armen zich verzamelen en de rijksbestierder zelve hun de aalmoezen geeft (56.23—24), *ana bidiadâri wâli ndai mabini mena-na,* het zijn wederom de hoeri's die alle (plaatsen) vullen (91.35).

Uit bovenstaande voorbeelden blijkt, dat de actieve vorm met *ndai* dan gebezigd wordt in plaats van een finieten zin met een werkwoord in het durativum, zoo de agens een bijzonderen nadruk heeft. De vorm moet dus beschouwd worden als te behooren bij het actieve deelwoord met *ma*. Ook als actief gerundivum is de vorm te bezigen, zoowel bij intransitieven, als bij transitieven, indien de agens een bijzonderen nadruk heeft; men zie de drie eerste voorbeelden van de volgende paragraaf.

§ 103. Ook hier kan *ndai* verzwegen worden. Een voorbeeld daarvan, waar de beteekenis met het gerundivum overeenkomt is: *kapo niçâb bòngi ede*: *tolu ratu ganta tolu mpuru ganta malòsa*, wat de belastbare hoeveelheid van rijst betreft: 300 gantangs, dertig gantangs (daarvan) moeten uitgaan (30 van de 300 zijn als zakât op te brengen, 9.8 v. o.); zoo ook: *nggâra sâhe sara tolu mpuru sa-niçâb, sa-buwa malòsa*, wat buffels betreft, 30 (daarvan maken uit) één niçâb, één daarvan moet uitkomen (is op te brengen, 9.6 v. o.); *ḍe malama djumaa mbadju kai* (vgl. § 131) *ḍeï woha ntjai, tolu-na doü mòne mambadju-na*, op Vrijdagnacht (den nacht van Donderdag op Vrijdag) moet het gestampt worden, midden op den weg, drie mannen moeten het stampen (4.19—20).

Herhaaldelijk treft men in de teksten zinnen aan, waarin een bijzondere nadruk op den agens valt, welke dan ook de eerste plaats in den zin inneemt en als praedicaat heeft een verbaal woord met het prefix *ma*, doch zonder *ndai*. Ook hier moet *ndai* als verzwegen beschouwd worden (althans oorspronkelijk, men vergelijke vooral Aanm. II. na § 110. Voorb.: *upa mpuru upa tuta doü matuwa ngupa-na, ampo upa mpuru tolu mawâra*, vier en veertig hoofden van oude lieden zoekt hij, pas drie en veertig zijn er (25.37); *na-tjuwa-tjuwa tuu rebo mena mpa, ndai ruma-t masèke pòda rebo*, zij gingen allen dansen, en de vorst zelve danste het hardst (19.20—21); *ampo-sa sanuru nggòmi ḍòho mambeï parenta*, het is immers ulieder (eigen) mond, die bevel gaf (30.33); *au rawi-mu luu ḍi tamba nahu? Madju mataho*; *nggâhi ba ina-ku*, wat doet gij in mijn net in te gaan? Herten zijn het, die goed zijn, naar het zeggen van mijne moeder (18.23—24); *kòne na-èda-ku ba mada-na, ade-na pala mambuda sanganga*, al zien zij het ook met hunne oogen, hun hart evenwel is het, wat stekeblind is (hun hart is toch stekeblind, 86.10); *munâfiq aö-na*: *sawai ade-na, asa-na mpa mataho, munâfiq* beteekent: slecht zijn van het hart, de mond echter is het, die goed is (terwijl de mond het goede spreekt, 89.6); *nggâhi-na na-ntjihi mpa, rawi-na mpa mantjâra*, zijn woorden zijn juist, doch zijn werk is verkeerd (99.30).

§ 104. Het is evenwel niet noodzakelijk om de bovenbehandelde constructie te bezigen, indien men een bijzonderen nadruk, hetzij op den agens, hetzij op het object wil uitdrukken. In *nggâhi-na na-tjihi mpa, rawi-na mpa mantjâra*, vgl. de vorige §, heeft zoowel *nggâhi-na* als *rawi-na*, bijzonderen nadruk. Hieruit blijkt, dat die nadruk ook kan uitgedrukt worden door den agens

geheel voorop te plaatsen, zonder nadruk toch zou de zin luiden: *na-ntjihi mpa nggâhi-na,* vgl. § 258. Op dezelfde wijze kan den nadruk op het object te kennen gegeven worden door vooropstelling met behoud van de actieve constructie, bijv. *sa-buwa rupiya na-mbeï-ku wei-n, masabuwa rupiya na-wii-ku di ade pòo,* één gulden gaf hij aan zijne vrouw, den anderen legde hij in de bamboe (24.5 en 6). Meerdere voorbeelden zie men op § 258. Er zijn evenwel eenige woorden, welke steeds in plaats van een finiet werkwoord, de constructie met *ndai* vereischen, hetzij dat dit dan uitgedrukt of verzwegen is.

Hiertoe behooren de aanwijzende voornaamwoorden *ake* en *ede,* indien zij als subject optreden, hetzij om den agens voor te stellen, hetzij in plaats van een object: *ro na-kandadi-du radja Budjangga-Indra amaniya ba Putiri Tjahaya-Hairani, ede-ra matjèpe-na Maharadja Indar-Dewa,* en hij stelde B. I. den broeder van prinses Tj. H. tot vorst aan, die nu was het, die vorst I. D. opvolgde (80.4—5); *indo kapo ake-ra matangâra kai* (vgl. § 137) *çifat duwa mpuru,* dit nu draagt den naam van de twintig eigenschappen (dit nu worden de twintig eigenschappen genoemd, 6.15 v. o.); *mandede wâli nggâhi-na lao ngupa uma madantau riha aö-na ede: na-lao ngupa-ku sigi ro langga, ede mpa madantau riha,* zoo ook, als hij zeide, dat hij een huis zonder stookplaats ging zoeken, dan beteekende dit: hij ging eene moskee of kapel zoeken, deze slechts hebben geen stookplaats (4.15—16); *ede-o mataho,* dit is goed (12.10 v. o.); *tembe ro badju la Kalai mampasa-mpasa, ede-ra ndai kani-na ba ana sangadji ede,* de sarong en het baadje nu van Kalai, welke geheel versleten waren, deze nu trok de vorstenzoon aan (2.42); *ede mpara mandai rawi-na di masanâru-nâru-na ntjai,* dit werd door hen gedaan (zoo deden zij) den geheelen weg langs 78.13); *ede-i ndai tangâra-kai* (vgl. § 137) *ura-ura-na,* dit wordt verandering genoemd (97.12); *ede-ku tangâra kai,* enz. dit wordt genoemd, enz. (41.27).

Dezelfde constructie wordt voorts vereischt na het vragende voornaamwoord *au* (wat?), hetzij dit zelfstandig optreedt of met een subst. verbonden, (in den zin van: wat voor een?), zoo ook na het vragende voornaamwoord *tjoü* afzonderlijk of verbonden met *doü* (wie?); vgl. § 222. Voorb. *au-tji èda-mu,* wat wordt door u gezien (wat ziet gij? 64.17); *au mai landa-ta,* wat komt gij verkoopen? (71.39, vgl. § 170); *nasi au-tji sodi-mu labo nahu,* naar welken vogel vraagt gij mij? (66.32, *sodi,* vragen, heeft de zaak, waarnaar gevraagd wordt, tot direct object); *kapa au mamai ake,* wat voor een schip is hier gekomen (wat voor een schip is het, dat hier gekomen is? 71.5, (vgl. § 111. *Wela-na ede, la tjilaka! tjoü-ra ndai ou,* door dit jammeren, ongelukkigen, wie wordt geroepen (wie wordt, ongelukkigen, door dit jammeren geroepen? 88.16 v. o.); *tjoü ringa-ku mamèhe-mèhe awa dana ede,* wie hoor ik daar beneden hoesten? (48.32, vgl. § 222); *mai-ka-ra ndede-na, na-waü sara lòsa dòho, tjoü-ra mandai makaruma-ta ita dòho,* want, indien zij allen (nam. de onderdanen) weggegaan zijn, wie zal ons dan als vorst beschouwen? (55.32); *tjoü-tji maou-ou âri lawa ede,* wie roept daar herhaaldelijk buiten de poort? (50.29);

tjoü mantau djâra, wie bezit (dit) paard, (van wien is dit paard? 53.2); *tjoü doü-doü-ra mamai tjèpe weki-na labo nggòmi,* wat voor een mensch zou er gekomen zijn om zich voor u in de plaats te stellen? (23.6).

Voorts zijn er enkele woorden, die eveneens de constructie met *ndai* voor het praedicaat vereischen, zoo zij als agens optreden, doch niet, indien zij als object fungeeren. Hiertoe behooren: *makalai — makalai,* anderen — anderen, de een — de ander, bijv. *ku-èda-ku nasi mambòto mapahe londe ḍi mòti, makalai mapahe-na, makalai neè mangâha-na,* ik zag vogels, die visschen vingen in zee, de een ving ze en de ander at ze op (59.38); zoo ook *sabuwa — sabuwa* in dezelfde beteekenis: *bune santika ana-na ede, sa-buwa manggeè ipa bae ba nanga, sa-buwa manggeè watu sa-bae ba nanga,* wat nu de beide kinderen betreft, het eene bleef aan de overzijde der rivier, het andere aan deze zijde (57.39). Zoo ook *sarunde-na,* wat zoowel de helft, als in het algemeen, een gedeelte te kennen geeft, bijv. *sarunde-na makarawe, sarunde-na mawèse, sarunde-na magâla,* een gedeelte van hen roeide, (sommigen roeiden), een gedeelte pagaaide, een gedeelte boomde (20.13); *sarunde doü-na malao nggeè ada èse ruma-ta,* de helft der lieden (of een gedeelte) ging boven (in het paleis) den vorst bericht geven (60.6).

Aanm. Uit bovenstaande voorbeelden is te zien, dat indien de woorden *au,* hetzij zelfstandig of na een substantief of *tjoü,* als subject optreden, het praedicaat meestal (hoewel het niet bepaald noodzakelijk is) bepaald wordt door de aanwijzende voornw. *ake* en *ede* (soms ook *aka*), welke wij door: hier of daar, kunnen weergeven. In werkelijkheid blijven het in het Bim. evenwel aanwijzende voornaamwoorden, daar bijv. *kapa au mamai ake,* letterlijk zeggen wil: welk schip is dit gekomene (dit, wat gekomen is, vgl. § 110. Aanm. II. Men vergelijke hierbij eene Maleische uitdrukking als: *siyapa jang tuwan panggil itu.* Hoewel zeldzamer treft men het praedicaat nu en dan ook, als een ander woord het subject is, op die wijze bepaald aan, men zie het laatste voorbeeld onder § 98, alsook de voorbeelden onder § 100.

§ 105. De volledige persoonlijke voornaamwoorden treden alleen als subject op, zoo er de nadruk op valt. Vandaar kunnen zij, evenals een met nadruk als subject optredend subst., een praedicaat met *ndai* (hetzij dit uitgedrukt of verzwegen is), na zich krijgen. Zoo de nadruk niet op het voornaamw. valt, bezigt men in het Bim. steeds het verkorte voornaamwoord in verbinding met het verbum, vgl. § 228. Voorb. *midi nggòmi ḍòho akeḍeï, nahu neè malao raho sadeka,* blijft gijlieden hier, ik ga om een aalmoes vragen (36.16); *ai-na-ti mpara nggâhi wâli bune santika nahu maloi ake neè mawaü-na ao malja ede,* hoeveel te minder kan ik, die klein ben, den tijger weerstaan (37.16—17); *wati taho-na lao ita — — — maai ake lamada labo ana ḍuwa-na ake ndai malao raho sadeka,* het is niet goed, dat gij gaat — — — ik met deze beide kinderen zal een aalmoes gaan vragen (6.18—19); *e ana ḍòho-e, ngèna mpa âri lawa ake. ndai-ku mpa ndai malanda weki ku,* kinderen, wacht hier buiten de poort, ik zelve zal mij verkoopen (40.6—7); *ndake-ku, Bango-e, nggòmi maneè èse uma, nami ḍuwa neè maao-na watu awa,* aldus Bango, gij gaat boven in huis, en wij beiden zullen het van beneden in ontvangst nemen (33.32); *ro bune santika ada ra kau nggòmi mena ndai maparenta-na ro mandede wâlį*

sa-mena-na ntau ro wâra ro masa ra piti nggòmi mena mantau, en wat (mijne) onderdanen betreft, gij zult ze bevelen, zoo ook de schatten en het geld, gij zult dat alles bezitten (48 21—22); *ai ake nggòmi-ra ndai maparenta rasa ake, bune santika nahu taho mpara lòsa-ku,* thans zult gij dit land regeeren, en wat mij betreft, het is het best, dat ik wegga (55.28); *siya mpara ndai maneè ḍi loba,* zij zijn het, die begeerig zijn naar winst (21.4); *wati sara ngawa-ta lòsa, ede siya ḍòho mena neè malòsa,* indien wij niet willen weggaan, dan zullen zij weggaan (het land verlaten, 55.30—31); *maai ake wii-pu ba nggòmi upa kòḍu, nahu malao waa-na tolu dompo aka sudaga-daga ḍi ade rasa,* legt gij nu vier stukken weg, ik zal drie stukken naar de verschillende kooplieden in de stad gaan brengen (62.34—35); *kangampu mbòto-mbòto lampa-ta nai-s, lamada maraho tempo pidu nai wâli,* duizendmaal verschooning voor uw gaan op morgen (ga toch niet morgen, vgl. § 238), ik vraag een uitstel van 7 dagen (76.1); *ai-na lalehe-lalehe-mu, ndai-ku masanggu-na kawâra,* wees niet bezorgd, ik neem op mij het aanwezig te doen zijn (50.24); *nami doü matjilaka ake maneè mai nggeè ada,* wij, de ongelukskinderen, willen onze opwachting maken (8.32); *sandake ntoi-na rongga mòda mpa kalo nahu — — — pala nggòmi mampanga-na,* zoo lang reeds verdwijnen mijne bananen — — — gij nu zijt het, die ze steelt (45.42—61.1); *wuwa raa-sake: nami ḍòho ndai malanda-na, maai ake siya malanda nami,* onze afspraak was, dat wij haar zouden verkoopen en nu verkoopt zij ons (40.29—30). Evenals er eene tweede constructie bestaat om den nadruk aan te duiden bij een subst. als subject, zoo is dit ook het geval bij de volledige voornaamwoorden, namelijk door deze te gelijk met den verkorten vorm te bezigen, vgl. § 230. Ook indien het persoonlijk voornaamwoord als object den nadruk heeft, bezigt men de constructie met *ndai*: *kòne mada-na raa mazinâ rahi-mu, nggòmi ndai kasikasa,* al heeft uw man maar met de oogen overspel gepleegt, zoo zijt gij het, die gestraft wordt (87.35). Over het gebruik der volledige persoonlijke voornaamwoorden zie men nader § 209.

Aanm. Met de bovenbehandelde constructie is niet te verwarren die, in een zin als de volgende: *nahu ake neè nika labo ana rato,* (2.31). Hierin kan *neè* niet door *ndai* vervangen worden, want dan zou het intransitieve verbum na *neè* het prefix *ma* moeten hebben. *Neè* staat hier voor *neè-ku,* mijn wil (is), en men heeft hier te doen met een verbaal nomen, voorop geplaatst, in plaats van een finieten zin, op dezelfde wijze als men bijv. in het Jav. *karĕp-ku* bezigt, vgl. § 251. Het volledig persoonlijk voornaamwoord wordt hier gebezigd, omdat de persoon hier pas begint te spreken, vgl. § 209. De vertaling moet dus luiden: ik wil met eene prinses huwen.

§ 106. Zoowel de passieve als actieve vormen met *ndai* kunnen zelfstandig als substantieven optreden. *Ndai* met volgend verbaal substantief heeft dan in de eerste plaats de beteekenis van een zelfstandig gebezigd gerundivum, doch ook wel die van een zelfstandig lijdend deelwoord van het imperfectum. *Ndai èda* kan dus de beteekenis hebben van: »het (de) te ziene" of dat, wat

(hij, die), te zien is, »maar ook van: het (de) gezien wordende" of »dat, wat (hij, die) gezien wordt", waarvoor wij ook dikwijls het actief gebruiken met het betrekkelijk voornaamw. als direct object., als: »dat, wat (hij, dien) men ziet", enz. Men bezigt nu de zelfstandige passieve vormen met *ndai* ten eerste als buiten het eigenlijke zinsverband met nadruk vooropgeplaatste subst. Voorb. *ndai paraèsa sara na-waü mpara runtu, kòne sa-ori-ori wati-pu raa-waü runti,* (wat betreft) het te onderzoekene, het is talrijk, »zelfs iets heeft hij nog niet kunnen afdoen" (toch heeft hij nog niets kunnen afdoen, 102.39); *ndai èda-na ba doü mamade wati èda-na ba doü mamori, ndai iyu-na ba doü mamade, wati iyu-na ba doü mamori,* wat gezien wordt door de dooden (wat de dooden zien), zien de levenden niet; wat de dooden voelen, voelen de levenden niet (95.14). Dikwijls wordt de vorm door *kapo* of *indo kapo* ingeleid: *kapo mandai kalòsa-ta sa-tènga mitsqâl,* dat nu, wat door u op te brengen is (dat, wat gij moet opbrengen), is een halve mitsqâl (10.1); *indo kapo mandai tjaû-na ngâha tolu mbuwa ede sangi-sangi mpa mbeè,* dat nu, waarvan deze drie houden om te eten (vgl. § 111), zijn steeds geiten (97.37); *indo kapo ndai rawi-na ba wei pande ede, na-waü sara lao rahi-na, na-kaambi weya-ḍu oi ḍi tjere,* dat nu, wat door de vrouw van den timmerman gedaan werd (wat de vrouw van den timmerman nu deed, was het volgende), als haar man was uitgegaan, maakte zij water in den ketel voor hem gereed, enz. (50.12); een voorbeeld van het verzwijgen van *ndai,* ook bij deze constructie, is: *mandede wâli èda-mu ḍi ade talaga ede lai-na matja pòda,* enz., zoo ook dat, wat gij in den vijver zaagt, was geen echte tijger, enz. (38.10). Over het algemeen zal *ndai* evenwel hier niet dikwijls verzwegen worden, dewijl er anders licht verwarring zou kunnen ontstaan met den nominalen vorm van het werkwoord, wanneer dit vooropgeplaatst wordt, vgl. § 249. Waar zulk eene verwarring evenwel niet te vreezen is, bijv. indien het werkwoord met *kai* is samengesteld, wordt *ndai* ook in dat geval meermalen verzwegen, vgl. § 121.

§ 107. Ook als object kunnen de passieve vormen met *ndai* optreden: *tahi-pu mandai nggâhi, timba waü-pu ndai rawi,* weeg wat te zeggen is, overweeg eerst wat te doen is (88.16); *na-kau-ḍu ndawi weya ndai kani-kani-na ana-n ḍuwa-n ede,* zij bevalen te maken dat, wat als kleeding te dragen was door hunne beide kinderen, (63.31—32); *na-mafaka-ra labo wei ro ana-na mandai rawi ḍòho-na,* hij overwoog met vrouw en kinderen, wat zij te doen hadden (56.15—16); *pata kabae-pu ba nggòmi mandai tangâra kai* (vgl. § 137) *ruma,* onderscheid goed wat een vorst te noemen is (90.22). Ook treft men ze na *ndawi* aan: *na-ndawi-ku mpa mandai ḍaha-ḍaha kai nggâhi,* zij maken (de wetenschap) slechts tot datgene, waarmede door hen hunne woorden versierd worden (waarmede zij hunne woorden versieren, 96.28 vgl. § 118, vlg.).

Ook kunnen deze passieve substantieven met *ndai* voorkomen na de woorden *sa-mena-na,* allen; *sa-niki-niki-(na),* elk; *bè-bè-na,* wat ook van, al wat, (een

voorbeeld van dit laatste zie onder § 121) welke woorden door hunne vorming een genitief na zich vereischen, bijv. *sa-mena-na mandai nggâhi labo rawi na-neè-neè waü-ra ba kaḍale ra widi,* al wat te zeggen of te doen is, behoort eerst uitgekozen en uitverkoren te worden (103.13); *sa-mena-na mandai rawi na-neè-ra ba tahi,* al wat gedaan moet worden, behoort overwogen te worden (87.32); *masaniki-niki ndai ngâha ro nòno,* al wat te eten en te drinken is (23.23). Verder kunnen zij ook daardoor in den genitief komen te staan, doordien, in geval zij zonder nadruk als subject optreden (vgl. § 109), het werkwoord, waarvan zij oorspronkelijk het subject zijn, den vorm van een substantief aanneemt, vgl. § 253. Overigens plegen deze woorden niet als genitief voor te komen. Na voorzetsels zijn zij mij niet voorgekomen (zie echter de volgende §.

§ 108. Wanneer de vorm *ndai,* gevolgd door een verbaal woord met *ma,* als substantief optreedt, kan het zoowel de beteekenis van een zelfstandig gebezigd actief gerundivum, als van een aldus gebezigd actief deelwoord van het imperfectum hebben. *Ndai maluu* kan dus zoowel zijn: dat, wat (hij, die) moet ingaan, als: het (de) binnengaande of dat, wat (hij, die) binnengaat. In de eerste plaats treft men deze actieve vormen met *ndai* aan buiten het eigenlijk zinsverband met den nadruk vooraan geplaatst: *na-salaka mpowa-ku kombi, na-pâhu marakani-ku kombi, sama mena mpa lòsa-na, ndai malòsa ede ḍuwa suku tolu uwa,* hetzij het enkel (onbewerkt) zilver is, hetzij het den vorm van gereedschap heeft (d. i. bewerkt zilver), er wordt evenveel voor opgebracht, »dat wat uit moet gaan" (wat als belasting opgebracht moet worden) is twee kwartjes en dertig duiten (9.2 v. o.). *Indo kapo na-nggâhi-ku ba nabi-ta rasulu'llahi: da ndai marongga-ku nekeka ela ro doü nahu masangadji une parange asad aö-na: matja,* enz., voorts zegt onze profeet, de gezant Gods: dat wat later niet moet komen tot mijn volk is: een vorst, die den aard heeft van een asad, dat wil zeggen: een tijger (eig. een leeuw), enz., 97.35). Dikwijls treft men deze vormen ook zonder *ndai* aan, hetzij al of niet ingeleid door *kapo* of *indo kapo,* bijv. *makaiha-na sjahâdat ede upa ori,* dat, wat de geloofsbelijdenis krachteloos maakt, zijn vier zaken, (8.12); *indo kapo makaiha-na oi sambeya ede upa ori,* wat nu het bidwater krachteloos maakt zijn 4 zaken (8.38); *indo kapo maluu ḍi çifat iftiqâr ede ḍuwa ori,* wat voorts ingaat (opgesloten ligt) in de çifat iftiqâr zijn twee zaken (II); *indo kapo maḥarâm ndai karawi-na ba doü madawâra oi sambeya ede tolu ori,* wat voorts ongeoorloofd is om te doen voor iemand, die geen water voor het gebed heeft, zijn drie zaken (11.28); *kapo maḥarâm ḍeï doü madjunub ede pala-ni, tampuu-mpuu-na sambeya-na pala wati pehe-na-ni,* enz., wat nu ongeoorloofd is voor iemand, die onrein is, de arme, (is het volgende): ten eerste kan het gebed niet gedaan worden, enz. (93.1 v. o.). Ook na *ndawi* komt de actieve vorm voor: *ndawi-ku ndai malampa ulu weya ḍaha-ta,* gij maakt ze tot »dat, wat voor uwe wapenen gaat" (een krijgsterm, gebezigd voor hen, die zich vrijwillig

onderwerpen, (13.20). Men vergelijke ook § 148). Voorbeelden, waarin de actieve vorm met *ndai* als direct object optreedt, zijn mij niet voorgekomen, uitgezonderd de in § 56 behandelde als substantief optredende deelwoorden met *ma*, bij welke ik evenwel *ndai* nooit uitgedrukt gevonden heb. Den genitief na *sa-mena-na*, enz. (vgl. de vorige §) treft men aan in: *bè-bè-na mpara malòsa watu ntjai duwa mbuwa*, wat ook van wat uitkomt (wat ook uitkomt) uit de twee wegen (11.18); *sa-mena-na matangâra kai* (vgl. § 137) *binata*, al wat dier heet (38.7); vergelijk overigens wederom § 56. Voorts kunnen ook deze substantieven daardoor in den genitief komen te staan, doordien het werkwoord, waarna zij oorspronkelijk als subject zonder nadruk optreden (vgl. de voorbeelden der volgende §) na: *ai-na, wati*, enz., den vorm van een subst. aanneemt. Een voorbeeld van actieven vorm met *ndai* na eene praepositie is: *bonto-ku 'aurat hampa ndai mapatu*, men bedekke het gedeelte van het lichaam, waarover men zich schamen moet, tot aan het behoorlijke (tot zoover, als het behoorlijk is, 95.5), men vergelijke daarbij wederom § 56.

Aanm. Wanneer de passieve of actieve vorm buiten het eigenlijke zinsverband met den nadruk vooropgeplaatst en ingeleid wordt door *kapo* of *indo kapo*, wordt hij meestal (doch niet altijd) bepaald door het aanwijzend voornaamw. *ede*. Dit staat, als gewoonlijk, het laatste van alle bepalingen, dus hier na het object of den agens of de bepalingen van het als substantief gebezigde deelwoord. Aldus bepaalt in de bovenaangehaalde voorbeelden: *indo kapo makaiha-na oi sambeya ede upa ori, indo kapo maharâm ndai karawi-na ba doü madawâra oi sambeya ede tolu ori*, het voornaamwoord *ede*, respectievelijk de woorden *makaiha* en *maharâm* en niet het subst. *oi sambeya*, vgl. § 217 en ook boven *ndai malòsa ede*. Men zou *ede* evenwel ook kunnen opvatten. als het grammatische onderwerp, zoodat *indo kapo makaiha-na oi sambeya ede upa ori*, letterlijk zou zijn: dat nu, wat het water om te bidden krachteloos maakt, dat zijn vier zaken ([1]). Men vergelijke echter het zevende voorbeeld onder deze §, alsook volgenden zin: *indo kapo tanda wâdjib wâra-na Allahu subhâna-hu wa ta'âla ede, na-bou sa-mena-na 'alan ede*, het teeken nu dat God moet bestaan is: hij heeft de wereld geschapen (6.13, o. v.). Het is duidelijk dat *ede* hier niet bij Allah kan behooren en in dezen zin evenmin kan beschouwd worden als onderwerp van het volgende. *Ede* dient dus alleen om aan het door *kapo* of *indo kapo* ingeleide woord meerderen nadruk te geven. Zoo vergelijke men ook volgenden Javaanschen zin (uit eene Javaansche verhandeling over *wulu* en *salat* opgenomen in de Aanteekeningen achter het Soendaneesch leesboek van G. J. Grashuis): *utawi wiwitan-e waktu asar iku, sa-wus-e wuwuh satitik wawajangan sa-widji-widji saking waktu luhur; iku* kan hier niet als bepaling van *waktu asar* beschouwd worden, men vergelijke slechts het volgende *waktu*, maar wordt gebezigd, omdat *wiwitan-e* ingeleid wordt door *utawi*, de Javaansche uitdrukking voor *indo kapo*. Ook daar waar *indo kapo* wel niet uitgedrukt is, maar toch in gedachten ingevuld kan worden, vindt men deze bepaling door *ede* gebezigd, zoo als uit de bovengegeven voorbeelden te zien is, vgl. voorts § 281.

§ 109. Ook als subject kunnen de passieve en actieve vormen met *ndai* optreden, doch in het algemeen alleen bij bepaalde praedicaten. In de eerste plaats treden zij op na *wâra* (zijn) en worden dan zoowel van personen als van

---

([1]) Als bijv. in het Soendaneesch: *ari rasaönana mata teh, èta opat parkara* (zedeleer naar *Ghazzâli*. uitgegeven door G. J. Grashuis, blz. 1), zoo: *nja èta* (ibidem, pag. 5), waar evenwel reeds door *teh* de aandacht op het voorgaande gevestigd wordt.

zaken gebezigd. Voorb. *di afi naraka wâra mpara mandai puru, wâra mpara mandai lowi,* in het helsche vuur zijn er, die gebraden worden of te braden zijn, zijn er die gekookt worden (in het helsche vuur worden sommigen gebraden, anderen gekookt, 84.9); *sa-buwa doü manae tangâra kai Bata dadi, au-au-du rawi-na mataki dida-na, wâra mpara mandai dòdo-na ro mandai dida-na,* één der grooten wordt genoemd de *Bata dadi* (soort titel) al wat hij doet, is gewoon (bij al wat hij doet, is hij gewoon) te onderdrukken, »er is wat door hem gevraagd en wat door hem onder zich gehouden wordt" (de eene zaak vraagt hij, de andere houdt hij onder zich, 100.9—11); *mandede wâli mpa uta, wâra ndai ntjango-na, wâra ndai lowi-na, wâra ndai santa-na, wâra ndai palu-mara-na, wâra ndai puru-na, wâra raa-sanggapi-na, wâra raa-kato-na,* zoo ook de visschen, (en andere toespijzen) sommige daarvan bakte zij, andere kookte zij, er was daaronder wat zij met klappermelk gereedmaakte, er was wat zij droogkookte, er was wat zij braadde, het eene heeft zij vastgeklemd, het andere aan het spit gestoken of (in bladeren) gewikkeld (44.25); *sela-ti pala maru loki mamidi, ʿibârat kòne pòda mpowa wâra-na mandai nifi,* uitgezonderd evenwel is het slapen, terwijl het achterste in rust blijft »zelfs bij voorbeeld bij het zijn van dat, wat gedroomd wordt" (zelfs indien men bij voorbeeld iets droomt, 94.30—31); *wâra mpara ndai mapae ro (wâra) mpara ndai mahau ro ngènge,* er zijn die steken, er zijn die bijten (sommige steken, andere bijten, 94.17); *habar deï ade kitâbu'llahi ede indo wâra ndai manjata* »de berichten in het boek Gods, niet is wat duidelijk is" (van de berichten in het boek Gods, is niets duidelijk (84,4. v. o.); *sa-mena-na raa rawi nahu wati wâra-na mantjihi,* »al wat ik gedaan heb, niet is wat juist is" (van al wat ik gedaan heb, is niets goed, 33.6—7); *wati wâra makasi ade inga ro horu nahu,* »niet is, die medelijden heeft" (niemand is er, die medelijden heeft) om mij te helpen en bij te staan (37.12); *wâra mpara manggâhi,* er zijn die zeggen of sommigen zeggen (85.2).

Meestal treft men den actieven vorm evenwel zonder *ndai* aan: *ede-ra kambata ro paiya kai-na, wâra maweha hadiu, wâra maweha wadu,* daarop schreeuwden en juichten zij, sommigen namen een stuk hout, anderen een steen (62.2—1. v. o.); *nggâra na-wâra sara daa mahina wati çah-na ndeu,* »indien er is, wat niet geraakt is" (indien iets niet geraakt is), is het bad niet geldig (10.19). In bovengenoemde voorbeelden is *ndai* niet op te vatten als afhankelijk van *wâra* (als bijv. in *wâra-ka ndai,* § 93). Wel is waar zijn er eenige, die een dergelijke opvatting zouden kunnen begunstigen, bijv. het eerste voorbeeld, wat men geneigd zou kunnen zijn te verklaren als: er zijn er om gebraden te worden enz. (hetgeen, wat den zin betreft, op hetzelfde zou neerkomen). Maar zoo men de constructie aldus wilde verklaren, dan zou men het subject van *wâra* als verzwegen moeten beschouwen en uit hetgeen voorafgegaan is (vergelijk de teksten) in gedachten moeten aanvullen, waarbij het hier minstens vreemd zou zijn, dat het verkorte voornaamwoord verzwegen is (vgl. § 231).

Vergelijkt men nu evenwel het tweede of vierde voorbeeld, dan ziet men dat er noch in den zin zelven, noch in hetgeen vooraſgaat, iets is, wat als subject van *wâra* opgevat kan worden, hetzij dan als logisch, hetzij dan als grammatisch subject, zoodat er niets anders overblijft dan den vorm met *ndai* als onderwerp aan te nemen. Men vergelijke ook het derde voorbeeld, waar de vorm met *ndai* afgewisseld wordt door het subst. met *raa*, terwijl men bij den actieven vorm denke aan het Mal. *ada, jang* Uit de gegeven voorbeelden blijkt dat het Bim. in die gevallen van deze vormen na *wâra* gebruik kan maken, waar wij de onbepaalde voornaamwoorden of telwoorden: iets, iemand, sommige, of met de ontkenning: niets, niemand, of wel (met herhaling van *wâra*) het (de) een — het ander (de andere), sommige — sommige, sommige — andere, als onderwerp bezigen. Tevens blijkt dat het Bim. ook bij deze constructie dat, wat wij door den genitief na deze woorden uitdrukken (als bijv. geen dezer lieden), zoo het een substantief is, kan weergeven door eenvoudige vooropstelling; andere woordsoorten moeten door *ḍi ade* ingeleid worden. Onvermijdelijk valt daardoor evenwel een bijzonderen nadruk op zulk een woord, wil men dien nadruk niet, dan moet dit subst. tot onderwerp van *wâra* gemaakt worden, vgl. de volgende §.

Voorts treden de actieve deelwoorden als subject op na de woorden: *mbòto,* veel, en synoniemen (alsook na: *ntuma,* voltallig, vgl. de volgende §); *satoi,* weinig; *nggali,* zeldzaam, welke wij meestal weergeven door de onbepaalde telwoorden: vele, weinige (enkele), waarbij wij dus dat, wat in het Bim. praedicaat is, tot subject maken en omgekeerd, evenals dat eigenlijk ook bij *wâra* geschiedt. Voorb. *kapo òne-na ba mpuli ndupa-na*: *na-mbòto-ra maponggu,* het nut (gevolg) nu van het juist voldoende zijn van de maat is; »veel zijn zij, die ziek zijn" (dat velen ziek ẓijn, 14.3—4); *na-ore mpara daa malao ndai rawi,* veel is, dat, wat niet gaat om gedaan te worden, (veel zal niet verricht worden, 105.32); *nira-pu mantaro(s) na-waü-ra mbòto mabiko-bako, mbòto-ra ntau isi lopi raa-kuku-kèko,* van de matrozen nu zijn velen bedriegelijk, vele goederen, welke de lading van het schip uitmaakten, zijn op bedriegelijke wijze ontfutseld (102.7); *satoi pòda mpa malampa lao ḍi,* zeer weinig slechts zijn zij, die westwaarts gaan (zeer weinigen slechts gaan westwaarts 97.7); *doü manae ro bora na-nggali-ra daa mafâsiq ro tlâlim pala,* van de grooten en aanzienlijken zijn slechts enkelen niet slecht en onrechtvaardig (86.30, vgl. ook de volg. §). Gelijk uit de voorbeelden blijkt, kan ook hier door een vooropgeplaatst subst. uitgedrukt worden wat wij door den genitief na deze woorden te kennen geven. Onvermijdelijk valt dan echter een bijzonderen nadruk op deze woorden; wil men ze zonder nadruk uitdrukken, dan moeten zij tot het subject van *mbòto,* enz. gemaakt worden, terwijl wat bij ons praedicaat is, als bepaling van dit substantief optreedt. Bij deze constructie is dan evenwel in het algemeen het verschil niet uit te drukken, wat wij maken tusschen »vele menschen" en »velen der menschen", tenzij het

subst. bepaald is door den genitief van een persoonlijk voornaamwoord, vgl. de volgende §, welk verschil in het algemeen dus alleen kan te kennen gegeven worden, zoo een bijzondere nadruk valt op het woord, dat bij ons in den genitief staat, evenals dat het geval is met het verschil tusschen »sommige menschen" en »sommigen der menschen", in het Bim. uitgedrukt met behulp van *wâra.* Toevallig is *ndai* in alle voorbeelden na *mbòto,* enz. niet uitgedrukt, dat het hier evenwel als verzwegen dient beschouwd te worden, blijkt voldoende uit de analogie met de voorbeelden waar *wâra* als praedicaat optreedt en voorts uit de volgende §. Valt er bijzondere nadruk op deze subst. dan kunnen zij vooropgeplaatst worden, terwijl een vorm met *ndai* als praedicaat optreedt: *ndai mantjâra mpara mandai mantjora-ntjora,* het verkeerde is zeer talrijk (104.27, *ntjora-ntjora,* is hier als synoniem van *mbòto* te beschouwen). Dit voorbeeld kan eveneens tot bewijs strekken van het bovenbesproken verzwijgen van *ndai* na *mbòto.* Een voorbeeld, waarin het subject vooropstaat zonder *ndai,* is: *nahu mambeï-mu salampe songge ro badju antala, makuru wâra mpa, makabaya wâra mpa,* ik zal u geven slendangs van soengkit (soort stof) en baadjes van atlas, waarvan sommige *badioe koeroeng's* (vgl. § 257), andere kabaya's zijn (48.18—19; *wâra* staat hier voor *na-wâra,* vgl. § 231).

Ook kunnen deze substantieven als subject optreden na *lai-na* (van *lai,* anders). *Lai-na* is vormelijk een substantief, dat evenwel steeds als praedicaat pleegt op te treden, bijv. *lai-na nggâhi* — — — *lai-na rawi,* anders is het woord — — — anders is de daad (85.30). Dit *lai-na* wordt ook in de beteekenis van het Mal. *bukan,* niet zijn, niet, gebezigd, vgl. § 266, bijv. *doü masampurna 'aqal labo 'ilmu, ede doü matuwa, lai-na doü matuwa ba ḍonḍo 'umu(r)-na mampowa-mpowa,* hij, wiens verstand en wetenschap volmaakt zijn, is een oud mensch, niet een oud mensch enkel door lengte van leeftijd (90.6—7). Letterlijk beteekent *lai-na doü matuwa,* enz. evenwel: een ander, dan deze of iets anders, dan dit (nam. het bovengenoemde) is een oud man, enz. waarbij dus *doü matuwa* als subject van *lai-na* moet beschouwd worden. Zoo moet ook in volgenden zin: *nggâra wati sara ndede-na, lai-na tangâra kai mani,* indien het niet aldus is, wordt het niet semen genoemd, (10.23), *tangâra kai mani* als subject van *lai-na* beschouwd worden. Alleen zou het de vraag kunnen zijn, dewijl *ndai* ontbreekt, of *tangâra kai* ook als het verbale nomen, vgl. § 243, vlg. moet opgevat worden, zoo als bijv. na *wati,* doch de letterlijke beteekenis kan wel niet anders zijn dan: anders dan dat (namelijk wat onmiddelijk voorafgaat aan: *nggâra wati sara ndede-na*) is datgene, wat semen genoemd wordt. Wij zouden hier, verondersteld, dat wij een met *lai-na* overeenkomstig woord bezigden, zeggen: indien het niet aldus is, is het iets anders dan dat, wat genoemd wordt, enz., doch het Bim. kan ons »het" zonder nadruk hier niet uitdrukken en moet daarom *tangâra kai* tot subject maken. Men zie ook de volgende §.

Is het grondwoord van een actieven vorm met *ndai* een kwalificatief werkwoord, dan kan het ook in andere gevallen als subject optreden, vgl. § 56. Over de passieve vormen met *ndai* als subject na *bune*, *ba-bau*, enz. in samenstelling met *kai*, vgl. § 124, 125 en 133.

Aanm. Eenmaal trof ik nog volgende uitdrukking aan: *ba supu sama malao ndai ruu-na*, »ter zake van het gelijk zijn van dat, wat ging als hun lot" (dewijl dat, wat hun lot was gelijk was, 66.39). alwaar dus *malao* optreedt als oorspronkelijk subject van *sama*, maar *lao ndai* met de beteekenis van: iets zijn, vgl. boven § 69, zal wel, evenals *wâra* »zijn", op dezelfde wijze behandeld worden als de kwalificatieve werkwoorden, waarvan de vormen met *ma*, gelijk in § 56 te zien is, vrijer in hun optreden zijn dan die der overige werkwoorden.

§ 110. Wanneer na de in de vorige § genoemde werkwoorden, een ander substantief als subject optreedt, bezigt men dikwijls ter bepaling van dit substantief den actieven of passieven vorm met *ndai*, in plaats van het gewone deelwoord, bijv. *ai ake wati-da wâra-na doü ndai mangawa-mu horu*, »thans is niet meer een mensch, die u wil helpen" (thans is er niemand meer, die u helpen wil, 88.14. v. o.); *ai-na wâra-na masaori-ori pâhu ndai matapa-na oi ede di sarumbu*, niet zij het een of ander (laat er niet het een of ander zijn), dat het water van het lichaam afhoudt (8.32, vgl *ai-na wâra matapa-na oi ede*, 11.11); *nggali-ra ada-na ndai malowa èda*, schaarsch zijn zijne dienaren, die hem kunnen zien (weinigen zijner dienaren kunnen hem zien, 97.9); *na-ntjewi kai-ku labo nae ro nene-n ro mbòto sangadji-ngadji ndai kabata-na*, »hij stak uit door grootheid en voornaamheid" (hij was zeer groot en voornaam) »en veel waren de vorsten, die hij beheerschte" (en vele vorsten werden door hem beheerscht, 55.6—7, *mbòto* hier voor *na-mbòto* volgens § 231); *sarumbu-sa pala na-ntuma mpa iyu ndai mantjòki*, wat het lichaam betreft, voltallig zijn de gevoelens, welke onaangenaam zijn, (het geheele gevoel van het lichaam is onaangenaam, 83.19). Nu is het niet te ontkennen, dat, waar *wâra* het praedicaat is, *ndai* zich wel op de gewone wijze laat verklaren, en in het Hollandsch door »om te" kan weergegeven worden, maar in het derde en vierde voorbeeld is *ndai* toch moeielijk op deze wijze op te vatten. Het schijnt mij toe dat het Bim. in dit geval gaarne den subst. vorm met *ndai* als appositie na het eerste subst. bezigt, in plaats van het gewone deelwoord. Hiervoor pleit nog, dat, zoo *mbòto* het praedicaat is, de bepaling ook voor het bepaalde substantief kan komen, bijv. *nggâra ta-lewa-sa di ade rasa-ta, na-mbòto maiha doü siwe ro ntau ro wâra-ta*, indien wij in ons land strijdvoeren, zullen vele vrouwen en vele onzer schatten verloren gaan (79.3); *na-mbòto-ra masadompo ade-na doü labo-mu* »velen (zijn) wier hart half bij de zaak is, uwe volgelingen" (velen uwer volgelingen zijn met hun hart half bij de zaak (13.4). Ook indien *wâra* het praedicaat is. kan deze constructie gebezigd worden, een voorbeeld vindt men onder § 121. Dit vooropplaatsen der bepaling zal wel dan alleen mogelijk zijn als het woord, gelijk hier, intransitieve beteekenis heeft. Op deze wijze meen ik ook *ndai* te moeten verklaren in volgenden zin: *lai-na nggâhi raa-ngguda-mu, lai-na rawi ndai mawòko*, anders

is het woord, dat gij geplant hebt, anders is het werk, dat (de daad, die) opgroeit (85.30).

Noodzakelijk evenwel is het gebruik van *ndai* in geen geval, gelijk uit de volgende voorbeelden te zien is: *daa wâra-na sa-ori-ori pâhu malama-na udja wâli,* »bij het ook niet zijn van" (terwijl er ook niet is) het een of ander, wat (de huid) bedekt (94.25); *kananu ba nami dòho: wati-du wâra-na sa-mena-na matangâra kai binata di ade duniya ake mawaü ao nggòmi,* wij dachten; »niet is alles wat dier heet" (niets van alles wat dier heet) hier op aarde is in staat om u te weerstaan (38.6—7); *nggâra wati-sa wâra-na doü maèda-na mpangga-na ro kaiha angi-na ede, mai kai-ra ndede-na ede, na-mbòto doü mahori djâra rangga madawâra wei-na,* indien er niemand was, die het vechten en elkander toetakelen (der paarden) zag (of gezien heeft), dewijl velen de hengsten los laten loopen zonder merries (15.4—5); *mbòto-ra doü makantau-na ade mabawa,* vele menschen hebben een ijverzuchtig hart (zijn ijverzuchtig, 104.29): *na-mbòto ipi doü siwe mamai ake,* zeer vele vrouwen komen hier (wij zouden zeggen: daar) aan (79.32).

Aanm. I. Wellicht is in den volgenden zin: *wati lowa-ku lao nahu, malai-na-sa kani-kani ndai raho-n ede, waa weya-pu ba nggòmi,* ik kan (zelf) niet gaan, maar de kleedingstukken, waarom zij vragen, breng gij die voor (hen) mede (25.16), *ndai* op dezelfde wijze te verklaren. Uit het verband blijkt dat *ndai raho-n* onmogelijk hier »door hen te vragen". kan beteekenen. Mogelijk is hier eene valsche analogie met het gebruik van *ndai* na *lai-na* in het spel, hoewel de constructie eigenlijk een geheel andere is, dewijl *malai-na-sa,* voor de tegenwoordige taal een voegwoord (vgl. § 280) en oorspronkelijk zulk een met nadruk vooropgeplaatste vorm is, waarover in § 106 gesproken is, en niet de functie van praedicaat vervult. Een ander voorbeeld met *malai-na-sa* is mij evenwel niet bekend. Vgl. ook het slot van Aanm. II.

Uit het Bim. blijkt duidelijk waarom in de M. P. talen woorden als: veel, weinig, enz., steeds vóór het bepaalde subst. staan. Met *lai-na* is eenigszins het Jav. *liyâ* te vergelijken, hoewel op te maken is, dat het Bim. woord voor *liyâ* ter bepaling van een subst. nam.: *makalai* steeds na het subst. geplaatst wordt.

Aanm. II. Zonder nu reeds te spreken over de oorspronkelijke beteekenis van *ndai* of *neè,* is uit het voorgaande reeds het volgende vast te stellen. Uit § 106, vlg. blijkt, dat een vorm als *ndai* (*neè*) *èda* (van *èda,* zien) eigenlijk een substantief is. Hieruit is af te leiden, dat de vorm, ook als praedicaat, de waarde van een subst. heeft, evenals dit het geval is bij het praedicatief gebruik der verbale substantieven met *raa,* vgl. § 68. Letterlijk beteekent dus een zin als: *nggòmi ndai èda-na,* »gij zijt het, die door hem te zien is", of met de reeds in § 98 besproken verzwakking van beteekenis »gij (zijt het) die door hem gezien wordt", op welke wijze dan ook reeds bij voorbaat de bovengegeven voorbeelden vertaald zijn. Het is duidelijk dat deze constructie bijzonder geëigend is om het eerste woord met nadruk te doen uitkomen. Waar nu *ndai* bij deze constructie niet aangetroffen wordt, heb ik het als verzwegen beschouwd. Hierbij is evenwel op te merken. dat eigenlijk het gebruik van *ndai,* ten minste waar de beteekenis geen gerundieve meer is, niet noodzakelijk kan genoemd worden. Gelijk boven opgemerkt is, heeft het substantief met *raa,* bijv. *raa-èda,* zoowel de beteekenis van »het gezien hebben" als van »het geziene', vgl. § 65. Deze beide beteekenissen liggen, gelijk daar gezegd is, opgesloten in het verbale subst., *raa* is daarop van geen invloed, dus moet ook in *èda* tegelijk de beteekenis van: »het gezien wordende" opgesloten liggen, zooals wij dan ook in het Hollandsch kunnen zeggen »dit is zijn zoeken" voor »dit is, hetgeen hij zoekt" (hetgeen door hem gezocht wordt). Men vergelijke hierbij ook het gebruik, dat het Bim., evenals de

zustertalen, maakt van sommige verbale substantieven vooraan in den zin, in plaats van een finiet werkwoord, bijv. *dòdo-ku ndende umu-na*, mijn vragen (in beteekenis gelijk aan: hetgeen door mij gevraagd wordt) is, dat lang zijn leven zij (16.6. v. o.); *dòdo-ku dinga-ku neè makalei-na*, mijn vragen (of wat door mij gevraagd wordt) zijn makkers van mij om het te dragen (49.3). In deze gevallen bezigt het Bim. nooit *ndai*, vgl. § 251. Dewijl nu evenwel het eenvoudige verbale substantief in het Bim. zoo veel in gebruik is, veel meer dan dat met *raa*, is het licht te verklaren, dat de taal er de voorkeur aan gegeven heeft, de beide bovenbesproken beteekenissen vormelijk van elkander te onderscheiden. Dewijl *ndai* nu in dit geval niet noodzakelijk is, zou men, waar het ontbreekt, eigenlijk niet van verzwijgen kunnen spreken. Daartegenover staat evenwel, dat ook *ndai* dikwijls dáár ontbreekt, waar de beteekenis zeker eene gerundieve is (en daarop heeft zeker het min of meer onverschillige van het al of niet gebruiken van het woord in de andere beteekenis, grooten invloed gehad), en aldaar dus zeker als verzwegen moet beschouwd worden, en de taal verder geen onderscheid maakt in de behandeling der vormen, of de beteekenis eene gerundieve is of niet, zoodat de constructie voor het taalgevoel in beide gevallen thans geheel en al één en dezelfde is, kan men ook van het verzwijgen van *ndai* spreken, zoo de vorm eenvoudig passieve beteekenis heeft, vooral daar *ndai* altijd ingevuld kan worden.

Eenigszins anders is het gesteld met de actieve vormen. De oorspronkelijke beteekenis van *ndai* is daar wederom zeker die, welke boven een actief-gerundieve genoemd is. Uit de voorbeelden is te zien, dat ook hier de beteekenis verzwakken kan zoo verre, dat in zinnen als: *ndai mantjàra mandai mantjora-ntjora* en *hampa ndai mapatu*, aan *ndai* in het geheel geen beteekenis meer te geven is. Uit het gebruik blijkt evenwel, dat het substantieven zijn. Nu bestaat tusschen de passieve en actieve vormen (bijv. *ndai èda* en *ndai maèda*) het volgende verschil. In beide heeft *ndai*, waar het gerundieve op den achtergrond is geraakt, geen beteekenis meer; maar bij den passieven vorm dient het alleen voor de duidelijkheid van een woord, dat reeds op zichzelf de beteekenis heeft, welke hier vereischt wordt en daarenboven uit den aard nooit iets anders dan een subst. kan zijn. Bij den actieven vorm als *ndai maèda*, dient *ndai* zeker niet ter verduidelijking of om verwarring te voorkomen, het kan dus hier alleen strekken om een vorm als *maèda* tot een substantief te maken, waaruit noodzakelijk volgt dat een deelwoord met *ma* (oorspronkelijk althans) in het Bim. niet als een subst. kan optreden, waar dus zulk een vorm als subst. zonder *ndai* aangetroffen wordt, moet *ndai* als verzwegen beschouwd worden. Uit het feit dat een vorm als *ndai maèda* ook als praedicaat optreedt, is af te leiden, dat dit praedicaat wederom, evenals bij den passieven vorm als zoodanig gebezigd het geval is, de waarde van een subst. heeft; *nahu ndai maèda* beteekent dus letterlijk: ik (ben het), die ziet (zoo als dan ook reeds bij voorbaat de voorbeelden in § 102 vertaald zijn). Waar *ndai* dus ontbreekt, is het wederom als verzwegen te beschouwen, waaruit volgt dat in het Bim. een deelwoord met *ma*, niet als praedicaat kan optreden, tenzij het eerst tot een subst. gemaakt is, wat vooral in het oog te houden is, in tegenstelling met wat men in de zustertalen ziet plaats vinden. Nu is het niet te ontkennen, dat door het veelvuldig verzwijgen van *ndai*, de tegenwoordige taal er wel eenigszins toe gaat neigen, om zulk een deelwoord met *ma* ook zonder hulpwoord als subst. te doen optreden. Evenwel juist bij het praedicatieve gebruik dezer vormen, ten minste in de teksten, overtreft het aantal der gevallen, waarin *ndai* of *neè* gebezigd is, verre dat, waarin het verzwegen is; waar zij als subject optreden is de verhouding omgekeerd, maar toch kan in beide gevallen steeds *ndai* ingevuld worden. Daarentegen zal nu niemand meer in uitdrukkingen als *èse mamango*, op het drooge; *sa-niki-niki mawâra*, het geheel van wat er is (al wat er is), *ndai* bezigen, hoewel ook hier *ndai* oorspronkelijk verzwegen moet zijn, wat nog ten overvloede door het uit een gedicht genomen *hampa ndai mapatu* bewezen wordt. Ik heb deze substantieven dan ook reeds bij *ma* behandeld, wat naar de eigenlijke afleiding onregelmatig, maar in overeenstemming met het tegenwoordige taalgebruik is.

Naar aanleiding van het in de laatste § behandelde, zou ook de vraag kunnen opkomen, of men het in § 62 behandelde passieve deelwoord van het imperfectum, attributief gebezigd, niet zou moeten beschouwen als te zijn ontstaan door verzwijging van *ndai*. Onmogelijk

zou dit zeker niet zijn, maar evenmin is de vorm noodzakelijk zoo te verklaren, dewijl zulk een verbaal subst. gelijk boven besproken is, zelve deze beteekenis in zich bevat. Daarenboven heb ik den passieven vorm met *ndai* als attribuut gebezigd (met uitzondering van de boven in deze § behandelde gevallen, die alle toch eene verklaring toelaten) nooit anders dan met gerundieve beteekenis aangetroffen. Ik vind dus geen voldoende reden om ook deze deelwoorden als uit den passieven vorm met *ndai* ontstaan, te beschouwen,

§ 111. Omtrent de vormen, ontstaan door de verbinding van *ndai*, hetzij met een verbaal subst., hetzij met een verbalen vorm met *ma*, is in het algemeen nog het volgende op te merken. Indien bij den passieven vorm de agens uitgedrukt wordt, geschiedt dit geheel en al op dezelfde wijze als dit steeds bij het verbale subst. plaats heeft, men vergelijke § 64, enz. Voorbeelden hiervan, alsook voor de meeste volgende opmerkingen, zijn voldoende in de voorafgaande paragrafen te vinden. In gedichten vindt men bij praedicatief gebruik den agens wel vóór dezen vorm geplaatst, bijv. *ntau-na doü ba nggòmi ndai kakuko-kèko*, de goederen van anderen worden door u op bedriegelijke wijze ontfutseld (83.4). Waar twee woorden door *ro* (en) verbonden zijn, is het zoowel bij de passieve als bij de actieve vormen voldoende, zoo *ndai* slechts éénmaal uitgedrukt wordt, meestal vindt dit plaats bij synoniemen, doch ook bij andere woorden, bijv. *ndai katjela ro kasela*, uit te zonderen (94.22); *ndai tongge ro balunggu*; in de tongge en in de voetboeien te zetten (85.17); *na-patu neè lao ḍaro ro simi rero-na* (vgl. boven § 94); *ndai mahaa ro ngènge* (vgl. boven § 109); *na-patu-ra neè mantau wei ro ntau rahi* (vgl. boven § 94); vergelijk ook § 54, 55.

Wanneer een voornaamwoord het direct object van een der actieve vormen met *ndai* is, wordt het meestal in verkorten vorm aangehecht, evenals dit bij de deelwoorden met *ma* het geval is, bijv. *nahu-ra neè mainga-mu*, ik zal u helpen (37.18). Dikwijls wordt ook het voornaamwoord, indien het belanghebbend object is en dus bij ons in den datief staat, in verkorten vorm aangehecht: *nahu neè mambeï-mu sintji inta*, ik zal u een diamanten ring geven (48.15); *ndai maturu weya-ta wâra-na*, enz., om ons te wijzen het bestaan, enz. (97.2); *ndai makapadja-ta hidi*, enz., om voor ons ruim te maken de plaats, enz,, (11.38); *ndai makaròtji-ta lampa*, enz., om voor ons snel te doen zijn het gaan, enz., (11.42). Als rechtstreeksch object is daarentegen *ta* te beschouwen in *ndai makau-ta èda angi*, om ons te laten ontmoeten (92.29); dewijl *kau* een dubbelen accusativus regeert, vgl. § 136. Zeer dikwijls wordt het verkorte voornaamw. van den derden persoon pleonastisch gebezigd om het volgend direct object aan te duiden, als bijv. in *ndai matjèpe-na sangadji* (58.40). Vergelijk hierbij § 49.

Vreemde woorden als: *ḥarâm*, *wâdjib*, enz. worden nu eens als instransitieve werkwoorden beschouwd, dan weder als subst., met de beteekenis van *ndai mahâram*, enz., bijv. *mandede ede ḥarâm*, het zoodanige nu is ongeoorloofd, (9.9—10).

Voorts is op te merken, dat, zoo de werkwoorden: *ngawa*, willen, genegen

zijn; *tjaû*, Mal. *suka*; *waü* en *lowa*, kunnen, in staat zijn, gevolgd worden door het verbale subst. van een transitief werkwoord, zij ten opzichte van *ndai* met het volgend verbaal subst. als één geheel beschouwd worden en in het passief kunnen gebezigd worden, bijv. *huri-mu mpa ndai tjoro-mu bore, tantangga-mu mpa ndai ngawa-mu ure*, uwe huid slechts »wordt door u geveinsd het inwrijven" (veinst gij in te wrijven, vgl. § 170), uw voorhoofd »wordt door u gewild het besmeeren" (wilt gij besmeeren, 104. 15—16); *nae-na hadju ede wati-ḍa ndai waü-ta nuntu*, de grootte van dien boom is niet om »door ons gekend te worden het verhalen" (kunnen wij niet verhalen, (91.28); *pâhu-na wati ndai lowa weya-ta sune kai matantu*, hun uiterlijk kunnen wij niet met zekerheid beschrijven (91.22); *indo kapo mandai tjaû-na ngâha tolu mbuwa ede sangi-sangi mpa mbeè*, dat nu, waarvan deze drie houden om te eten, zijn steeds geiten (97.37). Ditzelfde komt ook nog wel bij andere werkwoorden voor, men zie in het eerste voorbeeld *tjoro*, zoo ook bij *lao* (gaan) of *mai* (komen), indien zij door een verbaal subst. van transitieve beteekenis gevolgd worden, doch van deze woorden moet het eerste, en kunnen de laatste in elk geval eene samenstelling met het volgende verbaal subst. vormen, de bovengenoemde evenwel slechts bij het gebruik van den actieven en passieven vorm met *ndai* en bij de actieve en passieve deelwoorden van het imperfectum en van het perfectum; vgl. ook de voorbeelden sub § 62 en § 66. Zie voorts § 170. Wanneer bij actieve constructie het verbale subst. na deze woorden een persoonlijk voornaamw. tot direct object heeft, dan wordt dit meestal in verkorten vorm achter het eerste werkwoord geplaatst: *ai ake wati-ḍa wâra-na doü ndai mangawa-mu horu*, nu is er niemand, die u wil helpen (88.14 v. o.); *wati-ḍa wâra-na doü mangawa-na kantjatja*, niemand wil zich over het (land) ontfermen (96.37, *kantjatja* is in het Bim. transitief). Ook vindt men het voornaamwoord wel tweemaal: *nira-pu ai ake kône mbeè-mbeè mawaü-mu aka ro kampula nggòmi*, maar nu kan zelfs iets als eene geit u bedriegen en dom maken (38.8), en ook zoo het verkorte voornw. van den derden persoon, pleonastisch na het eerste werkwoord gebezigd; *ai-na-ti mpara nggâhi wâli bune santika nahu matoi ake neè mawaü-na ao matja ede*, hoeveel te minder kan ik, die klein ben, den tijger weerstaan (37.16).

Omtrent de beteekenis der vormen is nog op te merken, dat, waar de vorm met *ndai* optreedt voor het deelwoord, dus als praedicaat, subject, enz. deze vorm wel eens gebezigd wordt, niettegenstaande de zin een vorm van het perfectum eischt, evenals dat bij de deelwoorden het geval is, vgl. § 51. Voorb. *tjoü marakara-na bunga ake? Ndai-ku makara-na bunga ake*, wie heeft deze bloemen tot een krans gevlochten? Ik zelve heb ze gevlochten (72,3—4, *makara-na* voor *marakara-na*); *kapa au mamai ake*, wat voor een schip is hier gekomen? (71.5, *mamai* voor *maramai*); *bune santika sâhe-ta, wai-e, na-waü mpuḍu mpoi, wâra mpara ndai sambele ngâha-na, wâra mpa ndai*

landa-na ba rido-mu, wat uwe buffels betreft, moedertje, die zijn op, sommige heeft uw schoonzoon geslacht om op te eten, andere heeft hij verkocht, (30.14, *wâra mpara ndai sambele ngâha-na,* enz. voor: *wâra mpara raa-sambele ngâha-na,* enz.).

Hoewel het begrip van uitvoerbaarheid reeds in het gerundivum opgesloten ligt, bezigt het Bim. meestal nog de werkwoorden *waü* of *lowa* na *ndai,* om dit begrip uit te drukken; *djâra daro maharuhama da ndai waü kamampa ro kahowe, sâhe lindo mamuhemahe da ndai waü kasuru ro kadje,* een wild paard, dat onrustig is, is door roepen niet voort te krijgen of tot stilstand te brengen; een schuwe buffel, die voortdurend in beweging is, is door roepen niet tot stilstand te brengen (85.34); *nggâhi malao ntjau da ndai waü-na karawi,* woorden, die ijdel zijn, zoodat zij niet uit te voeren zijn (97.21). Meerdere voorbeelden kan men vinden onder § 95. In de meest gewone taal zegt men, bijv. voor »de menigte was niet te tellen"; *wati waü bila mbòto-na* (lett. niet (is) het kunnen tellen van de menigte), bijv. 91.19, 77.34, dus geheel en al zonder aanduiding van een gerundivum. Daarentegen pleegt *ndai,* indien het de gerundieve beteekenis behoudt, na *wati wâra* de mogelijkheid aan te duiden, bijv. *wâra sa-buwa doü siwe mataho pòda weki-na, wati-ḍa wâra-na ndai kantewi kai-ta,* er is eene zeer schoone vrouw, niemand is er die door ons met haar te vergelijken is (niemand kunnen wij met haar vergelijken, 56.34). Zonder ontkenning drukt het Bim. de uitvoerbaarheid nooit door een gerundivum uit, tenzij soms bij het attributief gebruik van den vorm, vgl. § 88.

§ 112. Behalve voor woorden van verbale beteekenis, is *ndai* nog in gebruik voor eigenlijke substantieven. Deze vormen worden op dezelfde wijze en in dezelfde gevallen gebezigd als die, welke ontstaan door de verbinding van *ndai* met een verbaal woord. Wat nu de beteekenis betreft, zoo drukt de vorm gewoonlijk eene noodzakelijkheid of een tot iets bestemd zijn, uit, zoodat wij dien kunnen vertalen met »om te strekken tot, om te zijn dat, wat het subst. aanduidt"; waar de vorm daarentegen als praedicaat of subject, enz. optreedt, verdwijnt dikwijls dit meer gerundieve in de beteekenis, en kunnen wij deze beteekenis weergeven door »strekken tot, zijn dat, wat het subst. voorstelt". Het subst. na *ndai* kan bepaald worden door een persoonlijk voornaamwoord in genitivo, of een deelwoord. Voorb. *Ake masa saratu dina ndai òsu-mu,* »dit (is) geld honderd dinar's, welke bestemd zijn tot uw reisgeld, (hier zijn honderd dinar's tot reisgeld voor u, 42.10); *wati waü-na siya ba rido ngâha òha kuu ro hiwa, oi mangge ndai uta-na,* de schoonzoon kon het niet uithouden zemelen en gestampte rijstkorrels te eten, met het sap van de tamarinde, wat tot toespijs moest dienen, (tot toespijs, 27.21—22); *tuwa ngontjo nde oi-na,* zure palmwijn »welke tot vocht er van moet zijn" (om het te bevochtigen, 4.31); vgl. § 88, 89. *Labo mbeï-na parenta kau-na kaambi sa-buwa uma neè hiḍi ba ruma masupu ede,* en tevens gaf hij bevel

om een huis gereed te maken »om te zijn eene plaats voor den zieken vorst" (tot plaats of verblijf voor den zieken vorst, 59.18—19); *na-nggâhi-ku ba doü aka-n ede*: *ita ruma-ku mangupa* (*tuta*) *doü matuwa ndai tjoi waa ita ruma-ku*, de man van zoo even zeide: Uwe Majesteit zoekt hoofden van oude lieden, tot huwelijksgift van Uwe Majesteit (26.18—19); *ku-sodi-ra siwe doü mantau ro wâra ndai wei-ku*, ik zal eene vrouw, en wel eene rijke vragen tot mijne vrouw, (80.6 en 5 v. o.); *na-waü-ra ambi mena naraka ndai hidi-na*, (de afdeelingen) der hel zijn gereed om hunne plaats te zijn (86.14). Vgl. § 90—92. Men kan evenwel bij deze laatste voorbeelden het subst. ook zonder *ndai* bezigen: *lao waa weya-pu peda sangadji kai nahu tanda-na wati-du ndai hade*, gaat mijn vorstelijk zwaard brengen (tot) teeken (in plaats van: *ndai tanda-na*) »van zijn niet zijn om gedood te worden" (dat hij niet gedood zal of moet worden, (19.33). *Ku-dòdo wâli weya-ku nâru wâli mori-na* ——— *nae kuwasa-na, wâra-ka ndai ruma ndende ba ana mòne, ruma ndaka ba ana siwe sa-ntoi-ntoi duniya*, wij vragen voorts voor hem, dat hij lang moge leven ——— dat zijne macht groot zij, »opdat hij zij om te zijn een langdurende vorst voor de zonen, een voortdurende vorst voor de dochteren" (opdat hij moge strekken tot een steeds voortbestaand vorst voor onze zonen en dochters), zoo lang de wereld zal bestaan (16. 17 en 18, vgl. § 93). *Kòne-pu bada ro gadja ro baruwa manae ro madèse, mapatu ndai bae-na ba matja, wati disa-na horu*, zelfs de neushoorn en de olifant en de beer, die groot zijn en voor wie het passend is om tegenstanders van den tijger te zijn, durven (u) niet helpen (37.15—16). Vgl. § 94. *Sa-mpuru duwa hidi wati ndai hidi-na ba ruma-ta*, twaalf plaatsen »zijn niet om de plaats te zijn" (zijn niet bestemd tot plaats) van onzen Heer (92.32). Vgl. § 95. *Na-ndawi-ku ndai saninu ba doü labo-mu*, uwe volgelingen zullen dit (nam.: deze wijze van handelen) tot spiegel maken (uwe volgelingen zullen zich daaraan spiegelen, 13.6); *ndawi-ku ndai ada taho*, gij maakt (of men make) ze tot goede onderdanen (13.21), (*'ilmu*) *mandai ndawi ndai bente ro kota, tjiri ro kuta*, de wetenschap om gemaakt te worden (welke hij bestemd om te maken) tot versterking en vesting, dorenhaag en beschutting, (97.22); *kapo mandede ede ndai weha-ta mandai dalîl*, wat zoodanig is nu, moeten zij nemen tot gids (97.13). In de Bim. uitdrukking voor »tot voorbeeld nemen" pleegt men *ndai* niet te gebruiken, men zegt eenvoudig: *weha ntewi*, vgl. 93.3; 23.24; enz.; *kapo òne-na ba takbîr ede ndai padjana mataho tarowa deï rade*, de takbîr is nuttig om te zijn tot eene lamp met een helder licht in het graf (de takbîr strekt tot eene lamp met een helder licht in het graf; 11.39); *òne-na deï ade rade mandai dipi ro nepi*, in het graf strekt het tot mat en matras (93.9): *mandai songko ro badju, saraü ro padju òne-na*, om te zijn tot hoofddeksel en baadje, tot zonnehoed en zonnescherm is het nuttig (93.26); *sareè-pu na-lao* [1]

[1] Vergelijk hierbij eene Bugineesche uitdrukking als: *lao-ata*, slaaf zijn, bijv. in deel I van de Boeg. Chestomathie van Matthes, pag. 498.

kimpidi ndai taï doü, laat hen gaan om te zijn de uitwerpselen der menschen, (laat hen zijn het uitvaagsel der menschen, 99.6); *ba supu sama malao ndai ruu-na,* om reden van het gelijk zijn van dat, wat ging als hun lot (dewijl hun lot gelijk was, 66.39, vgl. boven § 109 Aanm.). Vgl. § 96. *Doü ra-kadale-mu ndai lawili-na,* door u uitverkoren lieden »(zijn) om het centrum te zijn", (moeten het centrum der slagorde zijn, 12.2. v. o.); *doü mbòto ede ndai wale-mu,* de menigte moet uwe kracht zijn, (13.8); *Ruma-ku Bitjâra nde lodja-na malembo, danda-na matenggo, samparadja-na matjiya,* onze heer de rijksbestierder »is om te zijn" (moet zijn) zijn breed zeil, zijn stevige ankerketting, zijn sterk anker (16.6); *Ompu-ku Djena luma, Djena mòne ndai parabo-na mabou-ra tongko, peti-na matjiya-ra kuntji ba sâra dana Mbòdjo,* onze grootvaders (d. i. hoofden), de Djena Luma, en de Djena mòne moeten zijn de kist met een nieuw deksel, de kist met een stevig slot, volgens de hadat van Bima (16.12); *indo kapo sumpu awa-na ba naraka ——— mandai hidi-na ba doü daa mantiri parèsa,* het onderste uiteinde der hel ——— is bestemd tot plaats voor hen, die eene rechtszaak niet juist onderzocht hebben (87.17—24); *nahu ake-ra ndai tjèpe-na,* ik zal zijn opvolger zijn (70.38); *ake mandai loi-na.* dit is het geneesmiddel er van, dat strekt tot geneesmiddel er van (5.32); *hadju mandubu waü mandai balata,* hout, wat reeds van den beginne door de wormen aangetast is, strekt tot stutten (102.10). Vgl. § 98, 102. *Ndai ada ruma-ta-ku,* zij moeten onderdanen van den vorst zijn (VIII); *ndai ntau ruma-ta-ku,* zij moeten eigendom van den vorst zijn (VIII, vgl. Aant. bij de teksten, pag. 117). vgl. § 97 en 100. *Nira-pu ndai qiblat-na masa-ngganga ro salaka, tjandu ro afio,* wat hun voorts tot qiblat strekt is goud en zilver, extract van gekookte opium en opium (98.5); *ndai ntjai-na mpa rawi manusiya ro rawi mbaî,* dat, wat Hem tot weg strekte, waren de handelingen der menschen en van den kaaiman (58.37); *ndai parange-na ba doü munafiq ro fâsiq ede, au-du raa wuwa nggâhi-na doü ma'âlim, na-iha kai-ku ade,* wat betreft den aard van de huichelaars en slechten, wat ook de wijzen gezegd hebben, zij bedroeven er zich over (83.29). Vgl. § 106. *Sa-mena-na ntjòki pala wâra mena mandai hidi,* (van) alle kwellingen is iets wat tot plaats strekt, (voor alle kwellingen is eene plaats bereid, 87.14). Vgl. § 108. *Sangadja-ku ndai rukû',* doen met opzet dat, wat de rukû' is (de buiging des lichaams met opzet doen plaats hebben, 12.22); *ede-o ampo kabae weya-ku mandai rawi-na ro ndai sâra-na ba ada di ruma-na,* dan moet gij goed voor hen vaststellen wat het werk en wat de gewoonten zijn van onderdanen ten opzichte van den vorst (13.28). Vgl. § 107.

Vooral uit de laatste voorbeelden, waarin *ndai* met volgend subst. als subject, enz. optreedt, blijkt, dat ook de vorm *ndai* met volgend subst., wat de beteekenis betreft, nu als één geheel opgevat moet worden, evenals dat het geval is, indien het door een verbaal woord gevolgd wordt; al kunnen wij het ook dikwijls door een afzonderlijk woord vertalen, vormelijk blijven

het evenwel altijd twee afzonderlijke woorden, zoodat men in plaats van *ndai* steeds naar willekeur *mandai* kan bezigen (vgl. boven § 86), en het subst. steeds eene bepaling kan verkrijgen. Omtrent den vorm is nog op te merken, dat de genitivus van een subst., dat na het op *ndai* volgend subst. staat, dikwijls behalve door den verkorten vorm van het pers. voornw. van den derden persoon nog door de praepositie *ba* uitgedrukt wordt (vgl. § 187, 188) of ook wel alleen door *ba*. Voorts kan *ndai* dikwijls betrekking hebben op meerdere op elkander volgende substantieven.

Aanm. Wanneer de nominale vorm van een werkwoord, tevens in gebruik is als een eigenlijk subst. met actieve beteekenis, bezigt men wel eens na *ndai* dit subst. in plaats van den verbalen vorm met *ma*, bijv. *nahu ndai tjèpe-mu panta weya kuta-m ake*, ik zal uw vervanger zijn in het zetten van deze laag (voor: *nahu ndai matjèpe-mu*, enz., 25.40, vgl. 22 33). Is de nominale vorm tevens in gebruik als subst. met passieve beteekenis als bijv. *nggâhi*, »het spreken" en ook »gezegde, woord" dan zijn natuurlijk de passieve constructie met *ndai* en die van *ndai* met volgend subst. vormelijk niet te onderscheiden, evenmin als de passieve vorm met weglating van *ndai* van het eigenlijke subst. *Rawi*, dat afzonderlijk nooit als werkwoord voorkomt (ten minste in de tegenwoordige taal), maar steeds een subst. is, met de beteekenis van: »werk, daad, handelwijze", wordt na *ndai* zeer dikwijls voor *karawi* gebezigd, als in: *sa-mena-na mandai rawi*, al wat te doen is, (87.32); *maharâm* (*ndai*) *rawi*, wat verboden is om te doen (96.2); enz. Oorspronkelijk moet *rawi* wel verbale beteekenis gehad hebben; *ndai rawi* is daarom hierboven als *ndai*, gevolgd door een verbaal subst., behandeld geworden. Hetzelfde is op te merken omtrent *raa-rawi*.

§ 113. *Ndai* gevolgd door een subst. kan ook, attributief gebezigd, eenvoudig beteekenen: »zijn dat, wat het subst. voorstelt" zonder tevens de noodzakelijkheid of het bestemd zijn, uit te drukken, zoo het subst. een persoon voorstelt, bijv, *nii kai-ku ade sa-mena-na doü ndai bae ntjau-na ruma Allah ta'âla*, haten alle menschen, die vijanden zijn van God den Heer (9.22. v. o.); *doü ndai punggawa*, de man (hij) die opperbevelhebber is, *ku-sakasi-ku nabi Muhammad ede ndai kakai-na ba Allah ta'âla*, ik getuig den profeet M. den gezant Gods te zijn (ik getuig, dat de profeet M. de gezant Gods is, (7.92—8.1; voor de constructie, vgl. § 247).

§ 114. In een der in de teksten opgenomen geschriften (N°. V) wordt in plaats van *ndai* of *neè* steeds *ndadi* gebezigd, bijv. *wati pòda-pòda lowa-na waa wuwa nggâhi ntjundu ro lòo ba doü makalai, malai-na-sa galara ndadi mawaa-na*, het kan volstrekt niet dat een ander eene aanklacht inbrengt, maar het dorpshoofd is het, die de aanklacht inbrengt, (14.18. v. o.); *indo kapo na-raho kangampu siya mantjâra ede bune santika raa-ngina kai-ta makai kaleli sa-buwa* ——— *ro afu-na, ede mandadi waa ntjore ro waa sama-na*, voorts dan vrage de schuldige om vergiffenis, volgens onze gewoonte met een stuk gambir ——— en de (daarbij behoorende kalk), dit is door hem in tegenwoordigheid van velen (in optocht) en gezamenlijk te brengen (15.10—13); *ruu galara nggâra wâra-sa doü ndadi bitjâra ro paraèsa-na*, enz., de winst (het honorarium) van het dorpshoofd, indien er iemand is, over wien hij recht spreekt, is enz. (15.17); *nggâra na-made-sa ro na-iha-sa ndadi da lowa weya-na kani*, indien het sterft of bedorven wordt, zoodat het niet meer door

hem gebruikt kan worden (15.7); *na-kalòsa udja-ku piti-na sa-mena-na doü deï ade rasa toi ndadi weli kai-na di doü mantau sâhe ede*, en de lieden in de dorpen moeten ook hun geld opbrengen, om daarmede (vgl. § 122), te koopen bij de eigenaars der buffels, (14.8. v. o.).

Aanm. Uit hetgeen hierboven gemeld is, is reeds met vrij groote zekerheid op te maken, dat *ndai* is ontstaan uit *ndadi* (Mal. *djari*, Jav. *dadi* enz.). Dit wordt bevestigd door het gebruik dat gemaakt wordt van *ndai* met een volgend eigenijk subst. Bekend is het gebruik van de aequivalenten van het Bim. *ndadi* in sommige verwante talen, in de beteekenis van: iets, bijv. regent, zijn; het Bim. woord zelve komt eveneens in die beteekenis voor als praedicaat (bijv. 20.24) en na werkwoorden (attributief heb ik het alleen in bovenvermeld geschrift aangetroffen: *doü mandadi kakai-na galara ede*, de man (hij) die gezant van het dorpshoofd is, 15.19). Deze beteekenis nu is aan *ndai* toe te kennen in de onder § 113 aangehaalde voorbeelden, men vergelijke slechts den aldaar genoemden volzin: *ku-sakasi-ku nabi Muhammad ede ndai kakai-na ba Allah ta'âta*, met denzelfden zin in het Soendaneesch: *kaula njaho jen sa-tĕmĕntĕmĕn-na nabi Muhammad djadi piwarangan Allah*. Met de beteekenis aan *ndai* toe te kennen in een zin als: *ake mandai loi-na* (vgl. boven § 112) is te vergelijken, die van het Jav. *dadi* in een zin als: *karânâ banju iku dadi parabot-ing asusutji*. Het best wordt hier *ndai* of *ndadi* weergegeven door, »strekken tot, dienen tot, zijn tot, en deze beteekenis is gemakkelijk daaruit te verklaren, dat de oorspronkelijke beteekenis, van *ndadi* en aequivalenten eigenlijk is: worden, wat naar den zin als een soort passief van *maken* kan opgevat worden; men vergelijke het Latijnsche *fieri* als passivum van *facere*, waardoor *ndadi*, enz. ook in beteekenis gelijk kan zijn aan een Jav. *ginawe* (*kĕgawe*) of *pinaka* (*minongkâ*) of een Mal. *di-buwat*, strekken tot, dienen tot. In de genoemde gevallen is *ndai* dus naar alle waarschijnlijkheid uit *ndadi* ontstaan. Brengt men nu *ndai* met de laatstgenoemde beteekenis van *ndadi* in verbinding met een verbaal subst., bijv. in een zin als: *ake ndai weha-na* (dit is het, wat door hem genomen moet worden), dan moet de letterlijke beteekenis zijn: »dit is het, wat strekt (dient) tot zijn nemen", of »dit is tot het door hem genomen wordende", wat wel op hetzelfde neerkomt als: dit is door hem te nemen, dit is bestemd om (dit moet) door hem genomen worden. Dewijl de gerundieve beteekenis zich op deze wijze gemakkelijk laat verklaren, is het nu in het verband met het voorgaande met zekerheid te zeggen, dat ook hier *ndai* uit *ndadi* is ontstaan. De gerundieve beteekenis, welke de verbinding van *ndai* met een verbaal subst. heeft, is waarschijnlijk later ook overgegaan op de verbinding van *ndai* met een eigenlijk substantief. Om de beteekenis van een eenvoudig passief te verklaren, welke een vorm als *ndai weha* hebben kan, zou men, ook daargelaten het in § 99 opgemerkte, aan de beteekenis »worden", welke *ndadi* hebben kan en aan het gebruik, dat wij van dit woord tot vorming van passieven maken, kunnen denken: *ake ndai weha-na*: dit is het, wat wordt het door hem genomen wordende = dit is het, wat door hem genomen wordt of zal worden. Wat nu de waarde van den vorm betreft, zoo moet *ndai*, als ontstaan uit *ndadi*, een verbaal subst. zijn, zoodat de beteekenis van den vorm in de eerste plaats is: het strekken tot (worden, zijn) wat het verbale of eigenlijke subst. aanduidt. Maar evenals het verbale subst. van een transitief werkwoord, als bijv. *èda*, zien, ook de beteekenis kan hebben van »dat, wat gezien wordt". vgl. § 110 Aanm. II, zoo kan een verbaal subst. van een intransitief werkwoord tevens beteekenen: dat, wat het werkwoord aanduidt, bijv. *ndadi*, zoo wel »het worden, enz." als »dat, wat wordt". Nu wordt weliswaar ook in het Bim. een verbaal subst. van een intransitief werkwoord niet zoo dikwijls in deze tweede beteekenis gebruikt als dat van een transitief, geheel onbekend is het echter, ook tegenwoordig, niet. In de eerste plaats zijn er concrete subst. in deze beteekenis ontstaan uit het verbale subst., vgl. § 183, en vervolgens wijzen daar ook op vormen als *raa-wâra* (dat, wat geweest is of is) voor *raa mawâra*, vgl. § 75. Meer bepaald ten opzichte van *ndadi* vergelijke men de Makassaarsche uitdrukkingen: *djarinna andjaya*, de afstammelingen (d. i. lett. dat, wat wordt, ontstaat of wat geworden of ontstaan is) van de stervelingen, *djari-taunna taua*, iemand's afstammelingen (lett. dat van iemand, wat mensch wordt of geworden is). Aldus kunnen de vormen van *ndai* met een

verbaal of eigenlijk subst. ook beteekenen: dat, wat strekt tot (wordt, is) wat het subst. aanduidt.

Bij de verklaring der vormen, ontstaan uit de verbinding van *ndai* met een volgend verbaal woord met het prefix *ma*, stuit men op eene moeielijkheid. Men zou een vorm als bijv. *ndai maturu* kunnen verklaren door: »strekken tot dat, wat aanwijst", maar dan moet aangenomen worden dat zulk een deelwoord vroeger reeds uit zichzelve als een subst. in gebruik is geweest, terwijl nu juist *ndai* vereischt wordt om er een subst. in deze beteekenis van te maken, vgl. § 110. Aanm. II. Men zou *ndai maturu* ook kunnen verklaren als: »strekken om aan te wijzen", wat zeker het waarschijnlijkst is, maar hierbij is op te merken, dat het voor de tegenwoordige taal minstens twijfelachtig is, of ooit een werkwoord, dat op een ander werkwoord volgt (waar wij een infinitief bezigen, hetzij met, hetzij zonder om te, of te), het prefix *ma* kan hebben, zonder dat *ndai* als verzwegen dient beschouwd te worden, dus zonder dat *ndai*, al is het in 't verborgene, invloed heeft uitgeoefend. Het best is, eenvoudig den vorm te verklaren als te zijn gevormd naar analogie van den veel meer in gebruik zijnde passieven. In alle gevallen zijn deze vormen, als geheel, subst., dewijl *ndai* de waarde van een subst. moet hebben, wederom in de dubbele beteekenis. Hiermede is verklaard, hoe deze vormen gebezigd kunnen worden als subject, enz., als praedicaat (vgl. Aanm. II na § 110) en ook als attribuut; door het willekeurig gebruik van *ma* voor *ndai* is het niet uit te maken of in het laatste geval de vorm als appositie dient beschouwd te worden, evenals het verbale subst. met *raa* (vgl. § 66) of als een deelwoord, afgeleid van een samengestelden vorm. Het verder gebruik van *ndai* is gemakkelijk te verklaren. Alleen is hierbij het volgende op te merken. Wanneer het Bim. ons »om te", waarmede het doel van een werkwoord wordt aangegeven, uitdrukt zonder *ndai*, bijv. *kapo mai ḍòho-ra simi ro ḍaro inga weya*, komt nu allen duiken en rondtasten om mij te helpen (53.30), of *na-rètje-du nei sangadji Ana-ana luu*, enz., hij spoorde de vrouw van vorst A. a, aan om binnen te gaan (47.36), dan geeft het Bim. onzen infinitief met »om te" eenvoudig weer door het verbale subst., wat als een absolutief zonder nadere aanduiding van de syntaktische waarde na het eerste werkwoord geplaatst wordt, hetzij onmiddelijk, hetzij voorafgegaan door het object of ook den agens van het eerste werkwoord. Wij kunnen dat weergeven door de praepositie »tot" en den infinitief met het lidwoord, hier dus: »duiken en rondtasten tot het helpen" (tot hulp) en »overhalen tot het binnengaan". Bij het bezigen van *ndai* is de constructie eigenlijk geheel en al dezelfde, bijv. *kaambi uma ndai hiḍi-na* (vgl. § 112) beteekent letterlijk: een huis gereedmaken (tot) het strekken tot zijne woonplaats = om te strekken tot zijne woonplaats, *ngupa tuta ndai dompo-na* (vgl. § 92) hoofden zoekěn (tot) het strekken tot zijn afhouwen (of: tot dat, wat door hem afgehouwen wordt) = om te strekken om door hem afgehouwen te worden. De vormen met *ndai* zijn dus hier eveneens als absolutieven gebezigde subst.

Men kan in deze zinnen de vorm met *ndai* niet als attribuut van het object van het eerste werkwoord opvatten, want, hoewel hij gewoonlijk onmiddelijk op dit object volgt, kan toch de agens tusschen beide geplaatst worden, vgl. § 90, vlg., wat onmogelijk zou zijn, indien de vorm het subst. attributief bepaalde. Hetzelfde geldt van den vorm *ndai*, gevolgd door een verbaal woord met *ma* op deze wijze gebezigd. De reden van het gebruik van deze vormen is geen andere dan dat het door de beteekenis »strekken tot" van zelve het doel van het werkwoord aanduidt. Op dezelfde wijze vindt men ook wel in het Jav. *kĕgawe* gebezigd, bijv. *topi-ne di-silihake kĕgawe siwur*; *kampil iki dak-gåwå kĕgawe madahi duwit-e*; enz. (in den laatsten zin zou het Bim. evenwel geen actieven vorm na *ndai* bezigen, maar een passieven met *kai*, vgl. § 122. Het laat zich denken, dat dit gebruik van *ndai* het begin is geweest, waardoor men er toe gekomen is, het voor verbale vormen te bezigen. Waar *ndai* verder aangewend wordt als na: *patu, ndawi*, enz., moet de vorm steeds op de bovengenoemde wijze verklaard worden, behalve in het in § 97 behandelde geval, waar de vorm de waarde heeft van »het worden wat het werkwoord aanduidt.

Gelijk reeds boven gezegd is, kan thans aan *ndai* alleen, in geen geval eene eigenlijke beteekenis meer toegekend worden; het maakt nu één begrip uit met het volgende woord. Toen dan ook eenmaal *n̈dadi* tot *ndai* geworden was, wat wel door het veelvuldig gebruik te verklaren zal zijn en *ndai* soms weder verliep in *ndei*, of *nde*, moest vanzelf het bewust-

zijn van de identiteit met *ndadi* en daarmede de levende beteekenis van het woord verdwijnen. Vormelijk blijft *ndai* evenwel steeds van het volgende gescheiden, in meerdere mate zelfs dan dit bij *waü-ra* (vgl. § 81, Aanm.) het geval is, daar toch geeft de voorvoeging van het prefix *ma* eene geheel andere beteekenis aan het geheel, terwijl het hier niets terzake doet. Eigenlijk zou bij deze vormen het prefix *ma* dan alleen voor *ndai* kunnen gebezigd worden, wanneer zij attributief optreden, dewijl de vorm anders steeds de waarde van een subst. moet hebben. Nu echter wordt *ma* in elk geval naar willekeur al dan niet gebezigd, het moet beschouwd worden als een reminiscens van de vroegere verbale beteekenis van het woord; met de levende beteekenis daarvan, is ook het gevoel van het juiste gebruik van het prefix verdwenen. Wat nu *neè* betreft, dit is zeker hetzelfde woord als *neè*, willen, dat gelijk uit de verwante talen, bijv. het Mal. *hĕndak*, blijkt, sommige functie's met *ndai* gemeen kan hebben en later geheel en al als synoniem daarvan in gebruik is gekomen.

Als aequivalent van den vorm *ndai* met volgend verbaal subst. treft men in de verwante talen het met het aanhechtsel *ĕn* (*on*, *ön*, *an*)) afgeleide subst. aan, behoudens de eigenaardigheden van het spraakgebruik der verschillende talen. Veel overeenkomst bestaat nu in het gebruik van het met dit aanhechtsel afgeleide subst. in het Bat. en dat van den Bim. passieven vorm met *ndai*, bijv. *aek inumon ni gadja*, water om door de olifanten gedronken te worden; *di-buwat ma sada djuhut panganon di opput-toga*, door hem werd genomen een vrachtbeest om gegeten te worden door O. T.; *matsadi tonggi on panganon*, dit is zeer zoet om gegeten te worden; *rappingon ma pinggal-na*, hare ooren moeten worden verscheurd, vgl. H. N. Van der Tuuk, Tobasche spraakkunst, § 132, volg. Het gebruik van den met het aanhechtsel *ĕn* afgeleiden vorm als passieve imperatief, is uit het Jav. bekend, terwijl het Bulusch denzelfden vorm bezigt in finiete passieve zinnen.

Met den vorm *ndai* gevolgd door een eigentlijk subst. kan het best vergeleken worden de subst. in het Sundaneesch van den vorm als bijv. *pisalakiön* (hij die bestemd is tot echtgenoot) daargelaten dat de beteekenis van dit laatste enger is dan die van den Bim. vorm, vgl. Coolsma, Handleiding bij de beoef. der Sund. taal, § 74.

Met den vorm *ndai*, gevolgd door een verbaal woord met het prefix *ma*, weet ik alleen te vergelijken Sundaneesche vormen als: *pimaparinön*, *pinguranganön* (onder hetzelfde voorbehoud als boven gemaakt is), vgl. Coolsma § 40, de omschrijvingen, waardoor andere talen hetzelfde begrip uitdrukken, gelijk bijv. het Mal. door middel van *akan*, kunnen, daargelaten het engere spraakgebruik, moeielijk geheel als eene eenheid opgevat worden op de wijze als dit met den Bim. vorm het geval is. Opmerking verdient nog het tot hetzelfde doel gebezigde Mak. *maka*, wat ook, ofschoon in mindere mate, in het Bug. gebruikelijk is. Dit *maka* is thans een dood woord, maar schijnt hetzelfde woord te zijn als het Jav. *mongkå*, dus de actieve vorm van het O. Jav. *pinaka* (N. Jav. *minongkå*), de actieve vorm nu van dit woord kan in de beteekenis van »iets uitmaken" geheel en al hetzelfde uitdrukken als de passieve (vgl. Kern. Kawi-studien, pag. 110, de Fidjitaal, enz., pag. 45—46), zoodat het Mak. *maka* vrij wel een synoniem van het Bim. *ndadi* is.

Aanm. II. Er blijft nog over een eenigszins moeielijk te verklaren gebruik van *ndai* te behandelen. In volgenden zin: *doü labo-na waü-ra made mena, neè rato labo mbòda mpa mamori* (21.14. v. o.), kan *neè* door *ndai* vervangen worden, en in beide gevallen verklaart de Bim. het woord door het Mal. *tinggal*, wat in het verband zeer goed past, de beteekenis van genoemden zin is dus: de volgelingen stierven allen, overbleven de prins en zijn bode slechts, die leefden (slechts de prins en de bode bleven in leven). De overige plaatsen, waar deze constructie in de teksten voorkomt, zijn: *ampo upa mpuru mawâra, neè sa-buwa-pu ngupa-na*, eerst 43 zijn er, er blijft nog één over om te zoeken (25.37); *maai ake neè kasi ade ro samporona ita ruma-ku mpa*, nu blijft slechts over (nu kan ik alleen maar mijne toevlucht nemen) tot het medelijden en de volmaaktheid van Uwe Hoogheid (52.16); *wati-du wâra-na, ruma-e, malai-na-sa neè ana wai Kabaya mawati-pu mai*, er zijn niet meer (menschen), heer! maar over blijft de zoon van moeder K., welke nog niet gekomen is (alleen de zoon van moeder K. is nog niet gekomen, 74.22—23). Dit *neè* (of *ndai*) nu kan hier nooit den vorm van een finiet werkwoord aannemen (door het voorgevoegde verkorte persoonlijke

voornw. en achtergevoegd nadrukswoord). Hetzelfde kan het Bim. nog op andere wijze uitdrukken met het werkwoord *nggeè* (blijven, verblijven, wonen), bijv. *sa-bune-bune-du mboto ra-weha-na, nggeè sa-lòna-pu hadju mantjewi nae wati waū-na waa* (80.15—16, vertaling van het Mal. *tĕlah berapa banjak di-ambil-nja, tinggal sa-batang kayu amat bĕsar tiada terbawa oleh-nja*): *ede-ra hinti kai ba mbaè, na-ngàha mena weyo-du sa-mena-na sarumbu-na, nggeè mpara koha tuta-na oro tja awa ba oi*, daarop trokken hem de kaaimannen (in het water) en aten zijn geheele lichaam op, alleen zijn schedel bleef over, welke door het water stroomafwaarts gevoerd werd (57.37—38). Hieromtrent is op te merken, dat in deze beteekenis *nggeè* steeds vooraan in den zin staat, ook waar, gelijk in den tweeden zin het geval is, de subjecten van twee nevengeschikte zinnen niet dezelfde zijn, terwijl anders het subject van den tweeden zin steeds voorop geplaatst wordt. Ook schijnt hier nooit het verkorte voornaamw. voor *nggeè* geplaatst te worden, waardoor men geneigd zou zijn *nggeè* voor een subst. te houden, in den zin van: het overblijvende, dat wat overblijft. Hierop wijst ook in den eersten zin met *nggeè* de plaatsing van *pu* (dat daar geen nadrukswoord is, doch de beteekenis van: nog, heeft) na *sa-lòna* en niet na *nggeè*, maar dan is de plaatsing van *mpara* in den tweeden zin verkeerd en alleen te verklaren door aan te nemen, dat de waarde van *nggeè* toch niet recht meer gevoeld wordt. *Neè* kan evenwel in de boven aangehaalde zinnen nooit door een woord van het volgend subst. gescheiden worden. Schijnbaar vormt het daarmede dus weder eene éénheid, maar verklaren laat het zich niet, daar al wat op het subst volgt door den vorm duidelijk bepalingen van het subst. zijn en er dus geen volzin gevormd wordt; kon men aannemen, dat het eigenlijke woord voor „overblijven" uitgevallen is, en *neè* dus staat bijv. voor: *neè manggeè*, dan zou de zaak in orde zijn, dit is echter niet zeer waarschijnlijk. Er blijft dus niets anders over dan aan te nemen, dat *neè* in boven aangehaalde zinnen, werkelijk de beteekenis van: „overblijven" heeft (mogelijk als corruptie van een ander woord) en dat het de waarde van een subst. heeft, zooals boven van *nggeè* is gezegd, en dat men later dit *neè* is gaan verwarren met *neè* = *ndai*.

Kai.

§ 115. Het woord *ka* (ook soms *makai*, vgl. § 60) heeft in het tegenwoordige Bimaneesch als afzonderlijk woord de waarde van eene praepositie en wordt gebezigd om den instrumentalis uit te drukken, bijv. *ampo ta-diki-ku kai ai*, dan bindt gij (het) vast met een touw (4.7). In sommige gevallen evenwel kan dit *kai* met het verbale woord samengesteld worden, gelijk in het volgende: *na-neè-ku bisa ai ra-diki kai sarumbu-n ede*, hij wilde breken het touw, waarmede vastgebonden was zijn lichaam (18.22). Het is duidelijk dat in dit tweede voorbeeld de praepositie *kai*, die oorspronkelijk bij het subst. (*ai*) behoort, met het werkwoord (*diki*) is samengesteld geworden, van welk samengesteld werkwoord uit den aard der zaak het subst., dat buiten samenstelling door die praepositie zoude ingeleid moeten worden, het direct object is, zoodat het dan ook door het verleden deelwoord van dit samengesteld werkwoord kan bepaald worden, vgl. § 66.

§ 116. Als afzonderlijk woord wordt *kai* met de in de vorige § genoemde beteekenis meestal gebezigd na een finiet werkwoord, na een werkwoord in substantiefvorm en na de actieve deelwoorden en vormen met *ndai*: *ta-weha oi de tune kai mangko bura*, gij neemt water uit een vat met een wit kopje (1): *ampo*

na-bonto-ku kai tonggo, daarop dekte zij (ze) toe met een deksel (43.15—16); *nggâra wati-sa ngawa-na ngadji, ku-lambo-ku kai tiki-ku ake,* indien zij niet willen leeren, zal ik ze met dezen mijn stok slaan (80.2, v. o,); *waü-du kandeu ba nahu kai oi pana,* ik heb (hem) gebaad met warm water (35.9); *lao balunggu wâli-pu edi-n kai hadju pèto,* gaat wederom zijne voeten boeien met dĕdap-hout (54.39); *indo kapo na-raho kangampu siya mantjâra* — — — *makai kaleli sa-buwa,* enz., voorts vrage de schuldige om vergiffenis — — — met één stuk kĕmiri, enz. (4.10—11); *dama ro tudu-ku marakani doü mòne ro doü siwe makai penta rima ro makai lòko-na kangge,* de pudenda van man of vrouw aanraken met de handpalm of het binnenste der vingers (8.41—42); *wati-da ngawa-ku weha ntau kai òle ro pòde,* ik zou niet gewild hebben de goederen (van anderen) met (of door middel van) bedriegerijen te nemen (85.5); *bune santika tjere ai-na isi kai oi,* en wat den ketel betreft, vul (dien) niet met water (51.18—19); *ai-na tiyo-mu duwa-na ede kai tiyo makadure,* zie deze beiden niet aan met een stuurschen blik (9.11); *mandinga labo kawe-na kai tembe lanta,* »met hun wuiven" (terwijl zij wuifden) met een witten doek (70.3, de constructie zou hetzelfde zijn indien er stond *labo raa-kawe-na* of *labo waü-ra kawe-na,* voorbeelden met het subst. van het perf. ontbreken evenwel toevallig in de teksten); *nahu matjòla-na kai maduwa ratu ringgi,* ik ben het, die het zal betalen met 200 rijksdaalders (53.6); *nahu maufa nggòmi kai sampari malabo djalitu,* ik zal u beloonen met eene kris en eene fluit (18.26).

Aanm. Van de constructie met *kai* van de actieve deelwoorden met *ma* als attribuut, enz. alsmede van die van de actieve deelwoorden van het perfect. ontbreken voorbeelden in de teksten, het is echter duidelijk, dat zij dezelfde moet zijn als in de boven aangehaalde voorbeelden, uit deze toch blijkt dat als regel dient aangenomen te worden, dat na elke actieve constructie *kai* een afzonderlijk woord blijft, zie evenwel ook de volgende §.

§ 117. De in de vorige § behandelde constructie is de meest algemeen voorkomende. Somtijds evenwel wordt *kai* ook in finiete zinnen met het werkwoord samengesteld. Dit geschiedt meestal dan, wanneer het direct object verzwegen is, wat gewoonlijk geschiedt, wanneer wij dit object uitdrukken door een persoonlijk voornaamw. van den derden persoon of wel indien het werkwoord geen direct object heeft. Voorb. *nde pala lamada wati wâra piti-k, ndadi ku-tjempe kai-ku* (men merke op dat *kai* hier en in de volgende voorbeelden geplaatst is vóór de nadrukswoorden *ku, du* of *ra,* in tegenstelling met de zinnen in de vorige §) *isi kòroma di ade pòo ede,* maar ik had geen geld, dus heb ik (ze, nam. de vruchten) verruild met de dadelpitten in die bamboe (24.27—28); *ta-bonto kai-ku malanta,* gij bedekt (het) met wit goed (4.41; daarentegen zonder eenige nuance van beteekenis: *ta-bonto-ku kai malanta,* 3.27); *ta-kabini kai-ku oi,* gij vult (het) met water (4.8); *ampo ta-panta kai-ku paku,* dan steekt gij het vast met een spijker (5.13); *na-lambo kai-ku kampòdo afi ba malaeka(t) Zabaniyat,* de engel Z. slaat (hem) met een knuppel van vuur (87.22); *nggâra na-raho sara weli ba kâli, ede landa kai-pu maduwa ratu ringgi,* indien de

kali vraagt om (het paard) te koopen, verkoop (het) dan met (d. i. voor) 200 rijksdaalders (52. 35—36); *na-tarima mena-ḍu ra-parenta ndai-mu ede, na-tundu kai-ḍu lipi, na-suu kai-ḍu tuta,* hij vindt goed alles wat gij bevolen hebt, hij draagt (dit) op de schouders en het hoofd (27.8—9); *ampo na-tutu kai-ḍu sambore besi ḍi tuta ranggasasa,* daarop stampte zij met een ijzeren hamer op het hoofd der reuzen (69.17); *ampo nggâhi-ku: mori, made, tjumpu kai-ku mori,* vervolgens spreke men (de woorden) »leven, dood" uit; men eindige met (het woord) »leven" (14.11). Nu en dan ziet men deze samenstelling gebezigd ook dan als er een direct object aanwezig is: *weha kai-ku tlâlim ndoi ro ndala doü,* (men) neme met geweld de goederen van anderen (105.12; vgl. ibid. 28); *ampo ta-samo kai-ku weki sâra mòne-ta oi ede,* vervolgens maakt gij uwe pudenda een weinig nat met dit water (5.8). Voorbeelden van samenstelling bij den substantiefvorm van het werkwoord zijn: *tiòla kai-pu pidu reya sa-buwa-buwa, nde ai-na tjòla kai-mu piti, tjòla kai-pu ringgi,* betaalt ze met zeven reyalen per stuk, maar betaalt niet met duiten, betaalt met rijksdaalders (29.5—6); *maai ake mu-waa tjòla kai-ku ntjonggo-mu sa-buwa,* nu brengt gij één (tijger) om daarmede uwe schuld te betalen (38.32. In het Bim. is *sa-buwa* zoowel het direct object van *waa* als van het samengestelde *tjòla kai,* welke beide werkwoorden wederom eene samenstelling vormen, vgl. § 165) *na-neè-ku mai tjòla kai ntjonggo-na nahu ake,* hij wil met mij (of door middel van mij) zijne schuld komen afbetalen (ibid. reg. 35). Gelijk uit de laatste voorbeelden blijkt, kan zoowel het door de samenstelling ontstane nieuwe rechtstreeksche object (de oorspronkelijk door *kai* ingeleide instrumentalis) onmiddelijk volgen op het samengestelde werkwoord, of wel het oorspronkelijke directe object gaat vooraf. Nog eens zij herhaald, dat in geen der aangehaalde voorbeelden de samenstelling met *kai* noodzakelijk is en dat de voorbeelden, waarin men het aldus in samenstelling ontmoet veel minder talrijk zijn dan die, waarin *kai* als zelfstandig woord voorkomt. In één geval maakt men ook in finiete zinnen, enz. geregeld gebruik van de samenstelling van *kai* met het werkwoord, namelijk wanneer het subst., dat door *kai* zou ingeleid moeten worden, pas genoemd is of wegens den nadruk vooraan in den zin geplaatst is. Door deze samenstelling toch maakt men dit subst. tot rechtstreeksch object van het werkwoord, en zulk een rechtstreeksch object wordt in het Bim., wanneer het te voren genoemd is (en wij het dus zouden weergeven door een der voornaamw. van den derden persoon) gewoonlijk verzwegen. Dewijl wij in onze taal dergelijke samenstellingen juist niet kennen, moeten wij ons in de vertaling behelpen door »daarmede" bij het werkwoord te voegen, bijv. *ede-ra weha kai-na* (zie verder § 126) *oi mawa, karète weya kai-ḍu pâhu-na,* daarop nam hij rozenwater, (en) besprenkelde daarmede haar aangezicht, (73.41—42); *indo kapo òne-na ba sampari ede, nggâra turu kai-sa doü, na-made lalo mpa,* wat nu het nut van die kris uitmaakt (is, dat) zoo men daarmede naar iemand wijst, hij

terstond sterft (18.28); *tjoi-na ede ku-weli kai-du mbeè siwe,* »de opbrengst daarvan, ik koop daarmede eene geit" (voor de opbrengst daarvan zal ik eene geit koopen, 80.8. v. o); *parakâra mandede ede ku-waü-ra ngina kai,* dergelijke zaken, ik ben gewend daarmede (aan dergelijke zaken ben ik gewend, 50.25); *nggâra wâra-sa djâra ro sâhe ro au-au-du mamade ro mantjuwu deï ade ntadi doü, wati lowa-na katani kai doü ede ba bitjâra,* indien er een paard of buffel of wat het ook zij, wat dood of gewond is, in de aanplanting van iemand gevonden wordt, dan kan de rechtbank dien man daarmede niet bezwaren (14.6—5 v. o). Somtijds wijst *kai* ook op een te voren vermeld subst. of handeling, welke de oorzaak van het volgende is (vgl. de volgende §): *au-du raa-wuwa nggâhi doü ma'âlim na-iha kai-ku ade,* alwat door de wijzen gezegd is, hij bedroeft zich om reden daarvan (over alwat door de wijzen gezegd is, bedroeft hij zich, 83.30); *na-tlâhir pòda deï doü siwe padòkò-mu deï rahi-mu, na-ntjâra kai-ku ba doü siwe,* en geheel en al wordt bij de (andere) vrouwen uwe jalouzie jegens uw echtgenoot openbaar, en de vrouw faalt daardoor (nam. door het ijverzuchtig zijn, 87.41—42). In meer gewone taal wordt *kai* op deze wijze zelden of nooit gebezigd.

§ 118. Het meest wordt gebruikgemaakt van de samenstelling van *kai* met een verbaal woord, bij de verleden deelwoorden met *raa,* den passieven vorm met *ndai* en het participium passivum praesens. behandeld in § 62, de eenigste vormen, waarin zich in het Bim. eene bepaalde passieve constructie ontwikkeld heeft. Dit is zeer begrijpelijk, bij de actieve constructie toch is het alleen maar eene zaak van vorm of men zegt: *ta-bonto-ku kai malanta* of *ta-bonto-kai-ku malanta* (vgl. de vorige §), bij de passieve constructie daarentegen gaat daaraan tevens verschil in beteekenis gepaard. Beteekenen toch, bijv. de van het eenvoudige *diki* (binden) afgeleide vormen *raa-diki* en *ndai diki,* dat, wat gebonden is en dat, wat te binden is (dat, wat gebonden wordt), zoo hebben de van het uit *diki* en *kai* samengestelde werkwoord *diki* afgeleide vormen *raa-diki kai* en *ndai diki kai* eene beteekenis, die wij moeten omschrijven met, »dat, waarmede is gebonden", en »dat, waarmede te binden is (gebonden wordt)". Heeft het werkwoord oorspronkelijk intransitieve beteekenis, dan wordt het door samenstelling met *kai* transitief, zoodat er dus ook bovengenoemde passieve vormen van afgeleid kunnen worden, bijv. van *mai* (komen) *raa-mai kai* en *ndai mai kai,* de beteekenis van welke vormen wij moeten omschrijven met »dat, waarmede (men) gekomen is" en dat, waarmede men komen moet »(dat, waarmede men komt)".

Wat de beteekenis dezer vormen betreft, is nog op te merken, dat zij behalve het instrument, ook nog de oorzaak kunnen aanduiden, in welk geval wij ze op bovengenoemde wijze kunnen omschrijven door in plaats van »waarmede", »waardoor" of »waarom" te bezigen. De samenhang dezer beteekenissen is bekend genoeg (zie ook Aanm. II. na § 140), alleen zij nog vermeld dat *kai* als zelfstandige praepositie nooit gebezigd wordt om de

oorzaak aan te duiden. Een enkele keer bezigt het Bim. wel eens *kai* waar wij een ander voorzetsel zouden gebruiken, bijv. *landa kai* (52.36), verkoopen voor (eene zekere som); *ngina kai* (15.11); gewend zijn aan, enz. Bij samenstelling van *kai* met zulk een werkwoord kan dan weder een woord ontstaan als: *raa-ngina kai,* dat, waaraan men gewend is.

Omtrent den vorm-zelf is hier voorloopig het volgende op te merken. Heeft het werkwoord oorspronkelijk transitieve beteekenis, dan kunnen de hier besproken passieve vormen zoowel van het samengestelde als van het enkelvoudige werkwoord afgeleid worden; naast eene uitdrukking als: *ai ra-ḍiki kai* (*ndai ḍiki kai*) *sarumbu-na,* het touw waarmede zijn lichaam gebonden (te binden) was, (vgl. boven § 115), afgeleid van het samengestelde werkwoord, kan dus ook eene voorkomen als: *sarumbu-na ra-ḍiki* (*ndai ḍiki*) *kai ai,* zijn lichaam, dat gebonden (te binden) was met een touw. Wanneer nu, gelijk hier in het eerste voorbeeld, de agens niet uitgedrukt wordt en het tweede object onmiddelijk op *kai* volgt, dan is bij het spreken volstrekt niet te hooren, dat de verhouding van *kai* tot het werkwoord in het eerste voorbeeld eene geheel andere is dan in het tweede, dewijl in beide gevallen het werkwoord en *kai* hun eigen klemtoon behouden. Ook wanneer de Bimanees schrijft met het Arabische letterschrift, wordt *kai* in alle gevallen als een afzonderlijk woord voorgesteld, wordt daarentegen de agens uitgedrukt, bijv. door het verkorte pers. voorw. v. d. 3den pers. *na,* dan zal de Bim. in het eerste geval steeds zeggen en schrijven: *ai ra-ḍiki kai-na* (*ndai ḍiki kai-na*) *sarumbu-na,* in het tweede geval meestal: *sarumbu-na ra-ḍiki-na* (*ndai ḍiki-na*) *kai ai,* vgl. voorts § 123. Nog is op te merken dat de meeste bijwoordelijke bepalingen in het Bim. meest met het werkwoord samengesteld worden, vgl. § 259, vlg.; bij samenstelling wordt *kai* dus, indien zulke bijwoordelijke bepalingen aanwezig zijn, achter deze geplaatst. Omtrent het gebruik dezer vormen, die natuurlijk evenals die, welke van de eenvoudige werkwoorden afgeleid zijn, de waarde van subst. hebben, is het volgende op te merken. Het participium passivum praesentis met *kai* is alleen attributief te gebruiken, dewijl alleen dáár de vorm uitgesproken passieve beteekenis heeft, vgl. § 62 (als praedicaat, enz. optredend zonder *ndai* zal dit woord wederom als verzwegen beschouwd worden, vgl. § 110 Aanm. II.), de vormen met *raa* en *kai* zijn overal daar te bezigen, waar *raa* met het volgende verbale subst. de beteekenis van ons verleden deelwoord heeft, de passieve vormen met *ndai* kunnen op dezelfde wijze gebezigd worden, als die van het eenvoudige werkwoord afgeleid.

§ 119. In de eerste plaats worden deze vormen dan gebezigd tot bepaling van subst. Voorb. *wâra wâli sa-buwa kapa mai kai bela ruma-t,* er is wederom een schip, waarmede kwam (gekomen is, vgl. § 51. 62) de vriend van den vorst (71.24); *ana tjumpu kai-na,* het kind waarmede men eindigt, het laatste, jongste kind; *ntika na-hengga-ku ba ompu malanta ra-bonto kai òha ro uta*

ede, toen de oude man het laken oplichtte, waarmede de rijst en toespijzen bedekt waren, enz., (44.37—38); *labo loa salaho-na ai ra-pète kai Maharadja Kurma,* terwijl zij tevens het touw, waarmede M. K. vastgebonden was, losmaakte (66.22—23); *ede nggâhi raa-sama kai,* dit is de reden, »waarmede" (waarover, waaromtrent) men te zamen is (overeengekomen is, 16.20, vgl. 17.4); *sudju(d) raa-kaeli ade kai-na,* eene nederbuiging, waarmede men een voornemen heeft gehad, (een bepaaldelijk voorgenomen nederbuiging XIV, vgl. 12.24); *oi nde nòno kai oi pana, oi busi,* enz. het vocht, waarmede het te drinken is, (gedronken moet worden) is warm water, koud water, enz. (4.25); *ake patula ndei ufi kai doü raa-hina ba rawi doü,* dit is een afweeringsmiddel, waarmede men moet blazen tegen iemand, die door tooverij getroffen is (5.42): *kau-pu ndawi weya garagadji* — — — *ro sa-mena-na marakani neè ndawi kai lopi,* beveel (hem) voor mij te maken eene zaag — — — en alle werktuigen, waarmede een schip vervaardigd moet worden (21.7—5, v. o.,); *sa-ori wâli mandai ringi-rònga kai pala ade-ta,* een ding nog »waarmede ons hart nu verbaasd zal zijn" (waarover wij nu verbaasd zullen zijn), is, enz. (91.12): *makento mpara ba ede, na-waü-ḍu raka kananu ndai hade kai sangadji Ana-ana,* daarna heeft hij eene gedachte gekregen »waarmede" (waardoor, door middel waarvan) vorst A. a. te dooden was (53.3—4); *ntjai mantjewi ntiri mandai pehe katantu kai-ta wâra-na Allah,* de zeer juiste weg, waardoor door ons met zekerheid is te kennen (waardoor wij met zekerheid kunnen leeren kennen) het bestaan van God (96.41); *bune santika supu-na maneyo ndai kura kai mòrotaba-na* — — — *ro au-ḍu masaori-ori pâhu supu ndai tuna ro bawa kai weki-na,* als bijvoorbeeld eene lichte ziekte, waardoor zijn aanzien minder moet worden — — — of welk soort van ziekte ook, waardoor zijn lichaam gering en laag moet worden (7.39); *kapo nggâra mu-neè sara bade açal mandai ndede kai-na,* indien gij nu de oorzaak wilt weten waarom zij aldus moeten zijn (97.33). *Ndai* is als verzwegen te beschouwen in: *na-nggâhi-ku ba ade-na: wati-ḍa ntjai mori kai-na,* zij zullen in hun hart zeggen, »dat er geen weg meer is, waardoor zij kunnen leven" (dat er geen middel meer op is om te leven, 12.6—5, v. o.); *marakani lewa kai-ta,* de gereedschappen, waarmede door ons te strijden is, onze oorlogsgereedschappen (77.21); *kani lewa kai-na,* zijn oorlogsgewaad (79.4); *genda lewa kai-na,* hun (of: de) oorlogstrom (79.10). In deze laatste voorbeelden kan men *lewa kai* ook wel als »waarmede gestreden wordt" verklaren.

Aanm. In plaats van het boven aangehaalde *ntjai mori kai-na,* kan men ook eene andere constructie bezigen, bijv. *wati-du wâra ntjai-na, tjampo labo wei-mu,* er is geen weg meer voor het (uw) vereenigen met uwe vrouw (er is geen middel meer op, dat gij u met uwe vrouw vereenigt, 52.27—28).

§ 120. De passieve deelwoorden met *raa* en *kai,* als ook de passieve vormen met *ndai* en *kai,* kunnen voorts als praedicaat optreden onder de voorwaarden, welke in § 68 en § 98 besproken zijn: *sa-mena-mena-na raa-rawi-mu ro ruu-mu ra-kaneè waü mena kai ba ruma Allah ta'âla,* al wat gij verricht

hebt en wat uw lot geweest is (is het), waarmede of waarover de Heer God reeds te voren zijn wil gehad heeft" (heeft God reeds van den beginne af gewild, 58.36); *duwa ratu ringgi neè landa kai-ku,* tweehonderd rijksdaalders zijn het, »waarmede (het) door mij verkocht wordt" (voor 200 rijksdaalders verkoop ik het, 53.5); *daa mu-lowa-sa èda angi labo doü bae-mu* — — — *sâhe malampa ntiri rasa-na ndai nggâhi kai-mu eli ade-mu,* indien gij den vijand niet kunt ontmoeten — — — »een buffel, die rechtstreeks naar zijn land gaat, moet het zijn, door welken gij uw voornemen zegt" (dan moet gij (den vijand) door een buffel, welke rechtstreeks naar zijn land gaat, uw voornemen, namelijk: om oorlog te gaan voeren, mededeelen, 13.10—13); *ede-ra ndai kantewi kai doü manggâhi mawati labo pâhu,* dit is het, waarmede te vergelijken zijn (hiermede moet men vergelijken) menschen, die spreken »dat wat geen gedaante heeft" (woorden zonder zin, 81.3); *ake ndei sodi kai doü ngâha ba nggeya,* hiermede (met deze woorden) moet men iemand ondervragen, aan wien de vampyr's gegeten hebben (I). Voorbeelden, waarin *ndai* verzwegen is, zijn: *ake kuta kai weki, ta-londo-sa awa dana,* dit is om er het lichaam mede te beschermen (hiermede moet het lichaam beschermd worden), indien gij naar beneden (d. i. uit huis) gaat (6.5); *ampo ta-kandeu-ku, upa bonto ngâmo kandeu kai,* vervolgens baadt gij (hem), vier potdeksels zijn het, waarmede (gij) baadt (nam.: met eene hoeveelheid water van 4 potdeksels, 5.30—31); *nggâra ku-waü-sa raka, sa-ratu arupiya ufa kai-ku ita,* indien ik haar verkrijg, »honderd gulden zijn het, waarmede ik u beloonen zal" (zal ik u met honderd gulden beloonen, 50.20); *nasi mangemo ntiri rasa-na nggâhi kai-mu raa-wuwa ade-mu,* door een vogel, die rechtstreeks naar zijn land vliegt, deelt gij mede wat gij besloten hebt (13.12, vgl. boven). Voorbeelden van *kai* met *ndai,* gebezigd op de wijze als in § 101 besproken zijn: *ndei nòno labo ndei bore kai weki,* het worde gedronken alsook er worde het lichaam mede ingewreven (4.25); *ndei sampuru kai,* er worde mede gespoten (6.10).

§ 121. Dezelfde vormen kunnen ook als vooropgeplaatst subst., als subject. enz. optreden: *nika ra ndai kai-na ba islâm ede upa ori,* dat, waardoor de islâm volmaakt wordt (bestaat uit, of zijn) vier zaken (8.17); *indo kapo niki kai-na ba islâm ede une santika niki kai-na ba imân udja mpa,* datgene nu, waardoor de islâm volmaakt wordt, is ook geheel gelijk aan datgene, waardoor de imân volmaakt wordt (10.4); *kapo nggâhi kai doü maraho kangampu ede, na-pèso-ku weki-na punggawa-na,* enz., voorts dat, waarmede gezegd worden (wat nu genoemd worden) lieden, die vergiffenis vragen, (dit is, indien) de bevelhebber zich verwijderd heeft, enz. (13.23), *indo kapo nggâhi kai nasi mangemo, doü ra-waü weya rasa-na, malao tako rasa makalai,* wat nu genoemd wordt een vliegende vogel (is) hij, wiens land genomen is en die zijne toevlucht neemt naar een ander land (13.34): *kanggâri kai-mu mori-mu sangi-sangi ntau doü,* datgene, waarmede gij uw leven verlevendigt, (bestaat) steeds (uit) de goederen

van anderen (85.23); *na-sapâhu pòda rahi ndai-ku labo ndai-mu, lai kai-na ba supu siwe labo mòne mpa*, mijn man gelijkt sprekend op u, »dat, waardoor het anders is, (is) door het vrouw en man zijn alleen" (het verschil bestaat alleen daarin, dat de een eene vrouw, de andere een man is, 73.34—35); *ntjambe kai ba sangadji Ana-ana mai kai lamada ḍuwa, mai karinga-ku ita ba neè-ku dula*, vorst A. a. antwoordde: dat, waarvoor wij komen, is: (de reden, dat wij hier komen, is): ons aan u mededeelen (om u mede te deelen), dat wij willen terugkeeren, enz. (45.27); *ntjambe kai-na: iyo, ruma-e, mai kai lamada raa-lambo ro boë ba rahi-ku*, zij antwoordde: ja heer! »dat, waarom ik kom is het geslagen zijn door mijn man", (de reden, dat ik kom is, dat mijn man mij geslagen heeft, 52.15); *e sangadji Ana-ana, kamai kai ba nahu nggòmi lao ngupa weya-pu*, enz., o vorst A. a. dat, waarom ik u laat komen is (daarom laat ik u komen), ga voor mij zoeken, enz. (46.10); *wati-ḍu wâra-na ndai kantewi kai-ta*, niemand is er, die wij daarmede vergelijken kunnen (niemand kunnen wij met haar vergelijken, 56.34); *kòne sa-umu kiyama ngupa-na ——— wati wâra ndai raka kai-na*, al zoekt hij zijn leven lang tot aan den dag der opstanding ——— niets is er, waardoor hij het krijgen zal (46.31—32); *wati wâra nèe lalehe kai-mu ade-mu kani-kani-mu*, er is geen kleedingstuk, waarover gij bezorgd moet zijn (over geen enkel kleedingstuk behoeft gij bezorgd te zijn, 48.15, voor de constructie vgl. § 110); *bè-bè-na mpara ndai nèfa ntjau kai ade*, »wat ook van dat, waardoor het hart vergeet" (wat het ook is, waardoor men zijn bewustzijn verliest, 11.24).

De subst. met *raa* en *kai* (waarvan voorbeelden, waarin zij als subject, enz. optreden, toevallig in de teksten ontbreken) kunnen ook na praeposities voorkomen, bijv. *makai raa-ngina kai*, met dat, waaraan (men) gewoon is, volgens gewoonte (10.38).

Aanm. Het voorkomen van *niki kai* in het tweede voorbeeld. na *bune santika*, dat steeds een subst. na zich vereischt, vgl. § 283, zal wel alleen daardoor mogelijk zijn, dat het grondwoord een kwalificatief werkwoord is, vgl. § 107.

§ 122. De passieve vormen met *ndai* en *kai* worden ook nog gebezigd om uit te drukken wat wij door »om te, met volgenden infinitief" te kennen geven, indien het object van het eerste werkwoord, zoo het transitief is of het subject, zoo het intransitief is, tevens ten opzichte van het tweede werkwoord het middel of de oorzaak aanduidt; of wel, indien de handeling in het eerste werkwoord uitgedrukt, zelve als middel of oorzaak van het tweede werkwoord te beschouwen is; *ampo ta-weha-ku oi ḍe tune, ta-waa-ku ḍeï ntjai mantjanga nde buwi kai hadju ra-weha-ta ede*, daarop neemt gij water uit het vat, gij brengt (dit) naar een kruisweg, om (of om daarmede) het hout, dat gij genomen hebt, te begieten (5.7—8); *ake mandai karawi-ta, nggâra ta-mpaa mentja-sa, ndei kantjuwu kai doü*, dit moet gij verrichten, indien gij schermt om (of om daardoor) de menschen te verwonden (1); *na-weha-ra ròo ro*

hadju, na-nipi-ku ndai bore kai-na sarumbu-na mawaü-ra ntjuwu, zij namen bladen en hout, en maakten dat fijn om er hun gewond lichaam mede in te wrijven (62.4); *na-weha-ra fuu ua manae-nae, na-kaleme-ku neè kòki kai-na woi-na,* zij namen (twee) zeer groote pinangboomen en maakten die scherp, om hunne tanden mede uit te peuteren (69.10—11); *na-kaambi weya-ḍu ngâha ro nòno ba ruma-ta, neè lao ou kai-na anakoda malabo wei-na,* de vorst maakte voor hen eten en drinken gereed, opdat zij daarmede den scheepsgezagvoerder en zijne vrouw gingen uitnoodigen (73.26; in het Bim. is *lao ou kai* één samengesteld transitief werkwoord, vgl. § 170); *kau kai-na* (vgl. § 126) *kaambi sa-buwa kapa neè lao kai-na raho loi weki-na labo sangadji makarama,* vervolgens beval hij een schip gereed te maken om daarmede aan den wonderdoenden vorst te gaan vragen om hem te genezen (59.6—7); *na-ngupa-ra katjihi ro aka neè lowa kai-na kawei wei pande ede,* hij zocht eene list om daardoor de timmermansvrouw te kunnen huwen (50.18); *kombi-kombi wâra kapa ro sakona masai ḍi nisa ede, wâra-ku ndai numpa kai-na,* of er wellicht een schip of schoener was, welke het eiland aandeed »opdat het was om mede te varen door hen" (waarmede zij mede konden varen, 66.15—16; vgl. § 93); *dòdo kai-ku masa sa-bune-bune kombi kasi ade-mu, wâra kumpiḍi ndai rowa kataho kai-ku ompu ede,* wat ik er voor vraag is geld, zooveel als gij medelijden hebt (om te geven), opdat ik daarmede voor den ouden man naar behooren offerfeesten kan aanrichten (40.12—13); *taho-pu lao-mu landa nahu sa-mpuru kombi, ḍuwa mpuru kombi, wâra-ka ndai tjengga ḍòho, wâra kuḍu ndai lao timba kai-mu,* gij moest mij maar verkoopen, hetzij voor tien, hetzij voor twintig rijksdaalders om die onder elkander te verdeelen, om daarvoor opium te gaan koopen (40.3); *mbuda isi mada-mu nggòmi, neè da èda kai-mu katantu au-au-ḍu mawâra ḍi ade pòo ede,* waren uwe oogappels blind (waart gij blind) »om niet duidelijk te zien" (zoodat gij daarmede (met de oogen) of daardoor (door het blind zijn) niet duidelijk kondt zien) wat er in deze bamboe was? (24.31); *na-neyo kimpiḍi oi ndai tjondo* ——— *na mango kidi karanggo ndai reko mandai bou mena kai ade lamada ada-ta,* moge het te scheppen water licht zijn ——— mogen de te binden twijgen droog zijn, opdat daardoor het hart van ons, uwe onderdanen, als nieuw worde (16.4—3, v. o., men houde in het oog dat *bou kai* in het Bim. transitief is); *doü daa mantiri parèsa, mabitjâra kantjèko mandai raka kai-na piti ro masa,* lieden, die niet juist onderzoeken, die onrechtvaardig rechtspreken om daardoor geld te verkrijgen (87.24—25); *ampo ta-lambo kantjihi-ku da ndei ntjâra kai-na,* daarop moet gij goed slaan, opdat het (d. w. z. de handeling) daardoor niet mislukt (3.29). Ook vindt men na intransitieven *ndai* hier wel verzwegen, bijv. *hadju raa-bou fati taho dja mpa nggâhi kai raa-wuwa ade-mu,* een boom, waaraan pas gehakt is, is ook goed om daardoor mededeeling te doen van uw plan (om oorlog te voeren, 13.14); *ndadi matja na-sanawa-ra kalalo kai-na hompa-na,*

de tijger hield aldus rust om zijne vermoeidheid (daardoor) te verdrijven (37.40—41).

§ 123. Eenige voorbeelden uit de teksten, waarin *kai* bij de behandelde vormen als zelfstandige praepositie moet opgevat worden, gelijk dat in § 118 besproken is, zijn: *kapa masa-ngganga ra-tata kai inta,* een gouden zadel, ingelegd met diamanten (77.41); *weki sâra mòne ro sâra siwe ndai dama kai lòko-na kangge,* (indien) de pudenda van een man of vrouw worden aangeraakt met het binnenste van den vinger (94.32—33). Met uitgedrukten agens: *ndadi na-lòsa mena-ra binata matoi-toi* — — — *ra-kòki-na kai fuu ua ede,* zoodat al de kleine diertjes te voorschijn kwamen — — — welke zij met de pinangstammen uitgepeuterd hadden (69.11—12). Gelijk gemakkelijk te begrijpen is, worden de samengestelde en niet samengestelde vormen, die uiterlijk van elkander niet verschillen, somtijds verward, zoo leest men 69.41: *ai waü-ra huku kai-na mina,* touw, dat door hem ingewreven was met olie, waar dus de agens foutief achter *kai* geplaatst is.

§ 124. Er zijn eenige woorden in het Bim. na welke een verbaal woord steeds den vorm van een subst. met *kai* moet aannemen. In de eerste plaats zijn dit de woorden waardoor naar de oorzaak van iets gevraagd wordt, en gedeeltelijk ook die, waardoor de oorzaak van iets gegeven wordt, namelijk: *Bau,* meest *ba bau,* waarom? (uit *ba au,* door wat? met nog eens *ba* van den nadruk, vgl. § 265). Voorb. *ba bau nde nangi kai nggòmi,* waarom weent gij? (25.27; letterlijk staat er dus: door wat (is) dat, waarom gij weent) *ba bau neè kapòro kai-mu nahu,* waarom zijt gij toornig op mij (24.30); *ba bau neè da mai kai-na ana nggòmi;* waarom is uw kind niet gekomen? (74.25—26).

Ndai kan ook verzwegen worden: *ba bau-si da ila toi kai-mu isi mada-mu,* waarom hebt gij toch uwe oogen niet een weinig opengedaan? (32.13); *ba bau-si hade kai-mu ana nahu ake,* waarom hebt gij mijn kind gedood? (20.19—20). Tusschen *ba bau* en het subst. met *kai* kan nog een ander woord geplaatst worden, bijv. een bijwoord, meermalen de agens, toch ook wel een subst. in den vocatief (zie beneden bij *au habar*); *bau-tji, nggòmi, tjili kai-mu ana saudaga ede,* waarom hebt gij het kind van dien koopman verborgen? (82.5). Voorbeelden met subst. van het perfectum zijn: *ba bau dja kombi waü-ra kòla kai-na gendi mada-ta,* waarom toch is uwe wenkbrauw kaal [geworden] (49.32); *ba bau-si, nggòmi, waü-ra mpèke ndake lalo kai-mu,* gij, waarom zijt gij aldus erg mager [geworden](35.19. v. o.). *Ba au,* als twee woorden, komt voor op 97.27: *nggâra mu-imbi-sa ba au daa dahu kai-mu, nggâra mu-dahu-sa ba au daa karawi kai-mu,* indien gij gelooft, waarom vreest gij dan niet, indien gij vreest, waarom handelt gij dan niet?.

Men kan *ba bau* ook constueeren met een eenvoudig verbaal subst. doch deze constructie is vrij zeldzaam, het eenige voorbeeld daarvan in de teksten

is: *ba bau-si wati wâra-na kòne òha di târe ade,* waarom is er zelfs geen rijst in deze schaal? (52.3).

Somtijds plaatst men nog na *ba bau* pleonastisch het woord *supu* (oorzaak): *ba bau supu-na kaeli kai-mu genda,* waarom hebt gij de trom geluid doen geven? (20.33); *ba bau supu-na, nggòmi, neè disa kai-mu mai waa wâli di tando nahu doü duwa-na ede,* gij, waarom (of: hoe, vgl. de volgende §) durft gij die twee menschen voor mij te komen brengen (60.20) Men merke op, dat het subst. met *kai* niet attributief, maar in genitief betrekking tot *supu* staat, blijkens den aangehechte genitief van het pers. voornaamw. v. d. derden persoon.

Au (wat?), wanneer dit als synoniem van *ba bau* gebezigd wordt: *au-tji neè ntanda kai-ta lamada mandede-ndede lalo,* wat is het, dat gij mij zoo aanziet, (waarom ziet gij mij zoo zeer aan? 73.32); *e pande, au-tji nangi rero kai-mu,* zeg, baas, waarom gaat gij weenende rond? (52.31). Ook hier kan de constructie met een eenvoudig verbaal subst. gebezigd worden: *au mai luu-na di tamba nahu binata ake,* »wat is het binnenkomen van deze dieren, (waarom zijn deze dieren binnengekomen) in mijn net? (18.2); *au mai luu mena-m nggòmi dòho,* waarom zijt gijlieden binnengekomen? (18.13). Tusschen *au* en het volgende subst. met *kai* of eenvoudig verbaal subst. kan nooit een ander woord geplaatst worden.

Au supu-na, (wat is de reden van? waarom?) wordt op dezelfde wijze geconstrueerd: *au-tji supu-na neè ngâha kai-na nggòmi,* wat is de reden, dat hij u zal opeten? (36.11—12); *au supu-na ndai hade kai-mu ana lènga-mu ake,* wat is de reden, dat gij het kind van uw makker gedood hebt? (13.16); *au supu-na da ngawa kai-mu mantau wei,* wat is de reden dat gij niet wilt trouwen? (42.4—5). Het subst. met *kai* staat hier wederom, evenals bij *ba bau supu-na* in den genitief. Ook hier kan wederom een eenvoudig verbaal subst. gebezigd worden: *au supu-na, nggòmi dòho manggeè di sori, lao rai mena awa mòti,* wat is de oorzaak, gijlieden, die de rivier bewoont, van het allen vluchten (dat gij allen vluchttet) naar de zee? (21.7).

Au haba(r) (wat is het bericht, wat is er voor nieuws?) pleegt eveneens met een subst. met *kai* geconstrueerd te worden: *au-tji habar mai kai nggòmi,* wat is het nieuws, waardoor gij hier komt, wat voor nieuws is er, dat gij hier komt, of waarom komt gij hier? (52.14); *au kombi habar, ruma-e! mai kasampu-sampu kai edi ita ruma-ku di uma mbintja lamada ake,* wat is er voor nieuws, heer, dat Uwe Majesteit komt (waarom komt Uwe Majesteit) hare voeten vuil maken in mijn bouwvallig huis (47.29—30). Eene andere constructie treft men aan in: *au kombi habar ndai* (zie over dit *ndai* § 215) *ruma kâli mamai kasampu-sampu edi,* enz., waarom komt mijnheer de kali zijne voeten vuil maken, enz., (46.39—40) welke constructie ontstaan moet zijn uit die met een eenvoudig verbaal subst. door vooropplaatsing van den agens, vgl. § 255.

Au rawi (wat is het werk?) wordt op dezelfde wijze gebezigd: *au kombi rawi, ita ruma-ku, lao simi rero kai-ta di ade kòla ake,* wat doet Mijnheer toch, dat hij in dezen vijver her- en derwaarts onderduikt (waarom duikt Mijnheer toch, enz., 53.26); *au-tji rawi-mu kandake kai weki-mu,* wat doet gij, dat gij uzelven aldus doet zijn (waarom handelt gij aldus tegen u zelven? 22.30). Ook hier kan een eenvoudig verbaal subst. gebezigd worden: *au-tji rawi-mu mai di uma nahu,* wat is uw werk om in mijn huis te komen (waarom komt gij in mijn huis, 34.19); *au rawi-mu luu di tamba nahu,* waarom zijt gij in mijn net gegaan? (18.23).

In indirecte vragen, drukt men »waarom" uit door het uit het Arab. ontleende *asa* of *asal* (*açal*), ook *asa*(*l*)- *usu*(*l*), wat het inheemsche *supu* in dergelijke zinnen, althans ter hoofdplaatse, geheel verdrongen heeft. Ook dit woord vereischt een subst. met *kai*: *na-sodi-ra asa*(*l*) *ndai wâra kai-na di nisa ake,* hij vroeg, waarom zij op dit eiland waren (70.11); *ndadi na-sodi-du ba Radja Mangendar-Sri asal neè nangi ro mbisa kai-na,* vorst M. S. vroeg derhalve, waarom zij geweend had en flauw gevallen was (73.42—74.1). Het gebruik van *ndai* is te verklaren doordien het subst. met *kai* niet als attributieve bepaling, maar als genitief na *asal* voorkomt, evenals boven na *ba-bau supu-na,* enz., het is in het Bim niet noodzakelijk het verkorte voornw. van den derden persoon te bezigen bij de genitief-constructie, vgl. § 187; vergelijk ook het hier volgende.

Asa(*l*)*-na* of *asa*(*l*) en *ede asa*(*l*)*-na* of *ede asa*(*l*) (de reden van, en: dit is de reden van, daarom) vereischen eveneens de constructie met het subst. met *kai.* Het eerste wordt gebezigd, indien de zin, die de oorzaak uitdrukt, volgt; het tweede, indien deze voorafgaat: *indo kapo asal-na ndai mai rai kai lamada, na-nggâhi-ku ba doü aka-n ede,* enz., daarom nu ben ik (hierheen) komen vluchten, (dewijl) die man zeide, enz. (26.17—18); *asal-na ndai ntanda kai ba ndai-ku, na-sapâhu pòda rahi ndai-ku labo ndai-mu,* daarom zie ik u zoo aan, (omdat) mijn man zoo sprekend op u gelijkt (75.34), men zou hier ook even goed het subst. met *kai* alleen voorop-geplaatst, kunnen bezigen, vgl. § 121); *asal neè lòsa kai oi mada-ku, wâra sasili — — — na-luu di mada-ku — — — ede asal-na neè lòsa kai ai mada-ku,* mijne tranen vloeiende daarom, (dewijl) er eene mier was — en deze in mijn oog kwam — daarom vloeiden mijne tranen (73.5—7); *bune-ku daa boë kai-ku* (vgl. de volgende §) *genda labo èda-ku doü malodja — — — ede asal-na neè boë kai-ku genda,* hoe zou ik de trom niet geslagen hebben, terwijl ik de menschen zag zeilen — — — daarom sloeg ik de trom (20.34—35); *nde pala na-kara-kiro mena weki-ku, ede asal neè mai kamapu kai weki-ku,* maar mijn lichaam is overal geheel stijf, daarom kom (ik) het lenig maken (22.31—32). Een voorbeeld waarin *asal* met een eenvoudig verbaal subst. geconstrueerd wordt, is mij niet voorgekomen, uitgenomen het volgende: *ake asa*(*l*) *ndadi nggeya,* (8.1) waarin *asal* evenwel

meer de beteekenis van oorsprong heeft: dit is de oorsprong van het ontstaan van vampyrs.

Het subst. met *kai* wordt voorts gebezigd na *ndadi au.* Letterlijk beteekent *ndadi au*: worden of strekken tot iets, wat ook (*au* staat hier voor *au-au* of *au-du*), bijv. *indo ndadi au-ku isi kòroma,* niet strekken tot iets van mij dadelpitten (ik heb niets aan dadelpitten, 24.15). De uitdrukking wordt evenwel ook vragend gebezigd in de beteekenis: strekt tot wat, waartoe? en evenals voor *bau,* waarom, wordt er dan nog soms de praepositie *ba* voor geplaatst: *ba ndadi au-mu weha kai-mu wunta ro wolo,* waartoe neemt gij wol? (34.28); *ndai au-mu kalondo kai-mu wadu riha doü ake,* waartoe brengt gij die steenen uit de keuken van dien man beneden? (33.38, men merke op dat *ndadi* hier tot *ndai* geworden is, vgl. de Aanm. na § 114). Wanneer op *ndadi au* geen werkwoord volgt, wordt de uitdrukking zelve soms met *kai* samengesteld: *ndadi au kai-mu wadu riha ake,* waartoe zijn u (wat hebt te maken met) deze steenen uit de keuken? (34.26). Waarschijnlijk is dit zoo te verklaren, dat hier een woord, dat naar de oorzaak vraagt, verzwegen is, zoodat de beteekenis letterlijk zou zijn: wat is de reden, dat u tot iets dient, enz. Nu evenwel is *kai* met deze uitdrukking tot één geheel samengegroeid, zoodat er wederom de praepositie *ba* voorgeplaatst kan worden: *ba ndadi kai-mu wunta ro wolo,* wat doet gij met wol? (34.7).

Het verzwijgen van een woord, dat naar de oorzaak vraagt of die uitdrukt, wat zoo even als verklaring van den vorm *ndadi au kai* gegeven is, komt in de taal meer voor, bijv. *bakai mena-ku sâhe-mu, neè da wâra kai, èda-ku, kòne sa-buwa,* waar zijn al uwe buffels, dat er niet één is, naar ik zie (wat is de reden dat er niet één is? 30.7—8); *sâhe pasaka nggòmi-ro neè lao landa mena kai-mu,* zijn het door u geerfde buffels, dat gij ze allen zijt gaan verkoopen? (reden waarom gij ze allen zijt gaan verkoopen, 30.10); *kombi wâra lalehe rasa ro dana-ta, neè karente mena kai londe di mòti ake,* wellicht is er eene ramp van ons land (heeft eene ramp ons land getroffen), dat (reden, waarom) al deze zeevisschen bovenkomen (20.11); *au rawi ro nggâhi, neè da wontu ntene kai-na kâli ede,* wat zou (de kali) doen of spreken, dat (reden, waarom) hij toch niet te voorschijn komt (47.20); *pasòle mabune nggòmi ede, neè boru kampoi kai-mu gendi mada-mu sa-bae,* wat een pronker zijt gij, dat (reden, waarom) gij uwe eene wenkbrauw geheel afgeschoren hebt, (49.28).

Op te merken is nog, dat het oorspronkelijke Bimaneesche woord voor oorzaak: *supu,* behalve wanneer het na *au* of *ba bau* geplaatst is, steeds met een eenvoudig verbaal subst. geconstrueerd wordt, nooit met een subst. met *kai*: *supu da ngawa-ku ntau wei,* de reden »van mijn niet willen trouwen" (dat ik niet wil trouwen, 42.6); *ba supu inga-mu ro sandaka-mu,* de oorzaak van uw helpen en bewaken (9.10); *ba supu da weha-na madju,* omdat hij de herten niet medegebracht had (18.20).

Aanm. Er moet nog gewezen worden op een zonderling gebruik van het woord *èda*, zien, na de woorden die »waarom" beteekenen. Op 20.37, leest men: *au supu-na, nggòmi ḍòho, neè èda kai-mu lodja-lodja ro karawe-rawe ro wèse ro gàla*, hetgeen men naar analogie van de andere voorbeelden zou vertalen: gijlieden, waarom ziet gij het zeilen (op verschillende wijze), het roeien, het pagaaien en het boomen. Uit het verband blijkt evenwel dat er gevraagd wordt; waarom hebt gij gezeild, enz. Wil men hier eenigen zin aan *èda* geven, dan zou men het moeten opvatten, alsof het een causatief prefix bevatte en beteekende: doen zien, vertoonen, dus: waarom hebt gij vertoond het zeilen, enz. Op 63.19 wordt tegen iemand, die pas uit eene flauwte bijkomt gezegd: *au-tji neè èda kai-mu ndake*, wat ook wel niet anders op te vatten is als: waarom vertoont gij dit? Op 31.6 wordt gezegd tegen iemand, die onverwachts met zijne bruid tehuis komt: *au supu-na neè èda kai-mu mai ndake ḍòho*, waarom vertoont gij het aldus met tweeën te komen (waarom komt gij aldus met u tweeën)? Nog eenmaal komt *èda* na de woorden »waarom" in de teksten voor en wel in den volgenden zin: *au supu-na raa-rawi-mu kombi ro raa-nggâhi-mu kombi ḍi maulu-ulu-u neè èda kai-mu raka supu mandake ake* (60.38). Hier zou men *èda* desnoods in de eigenlijke beteekenis kunnen opvatten, zoodat de vertaling zou zijn: om welke reden, hetzij (die bestaat in) hetgeen gij te voren gedaan, hetzij (in) hetgeen gij te voren gezegd hebt, is het, dat gij ziet het verkrijgen van eene dergelijke ziekte. Maar even goed kan men hier *èda* ook wederom in de beteekenis van »vertoonen", opvatten, dus: dat gij het verkrijgen van eene dergelijke ziekte vertoont = dat gij eene dergelijke ziekte verkregen hebt. Eene verklaring van dit taalgebruik is mij niet bekend.

§ 125. Het subst. met *kai* wordt voorts gebezigd na *bune* (hoe? ook: hoe is het mogelijk?), wat verklaard wordt door den nauwen samenhang van de woorden die de wijze, hoe iets geschiedt en die, welke de oorzaak aanduiden, vgl. § 140, Aanm. II. Ook kunnen de woorden voor »hoe en waarom" in het Bim. dikwijls voor elkander gebezigd worden (een voorbeeld hiervan vindt men in de vorige § onder: *ba bau supu-na*). Voorb. *bune-ku lowa kai luu labo djâra ḍi ade dobu ake*, hoe kan (ik) met een paard in dat suikerriet gaan? (26.4); *bune-tji da kapòro kai-ku labo mbeï-mu hòba kuu ro hiwa*, hoe zoude ik niet boos zijn, terwijl gij mij zemelen en fijngestampte rijstkorrels te eten geeft! (27.27); *bune-ku-tji neè kantjòki kai-mu ompu ake*, hoe (d. i. waarom) hebt gij dien ouden man mishandeld? (19.17); *bune-ku da hâri kai-ku, ku-èda-ku*, enz., hoe of waarom zou ik niet lachen, ik zag, enz (59.37); *bune-ku wii kai-mu nahu*, hoe is het mogelijk, dat gij mij achterlaat, hoe kunt gij mij achterlaten, (39.7).

Dikwijls wordt na *bune* nog *pâhu-na* (de gedaante van) gevoegd, het subst. met *kai* staat dan wederom als genitief van *pâhu*. Voorb. *bune pâhu-na neè lowa kai-na mai wâli la Kalai labo waü-ra mpangi*, hoe zou Kalai terug kunnen komen, terwijl hij verbrand is, (23.16); *bune-ku pâhu-na neè lowa kai-na mbora ḍi oi*, hoe kan het in het water verdwijnen? (53.34); *bune-ku pâhu-na tundu mbanta kai-na hadju malabo amu*, hoe is het mogelijk, dat hij een boom met de wortels voor zich uitgestrekt, draagt? (32.4).

Men treft hier ook wederom de constructie met het eenvoudige verbale subst. aan: *bune ringu-mu rawa nahu ede*, hoe hoort gij mijn gezang (hoe vindt gij mijn gezang? 69.20); *bune-ku pâhu-na kateï-ku labo nahu wati lowa-ku*, hoe is het mogelijk, dat ik het onderwijs, terwijl ikzelf het niet

kan (72.22); *bune-ku pâhu-na nggeè-ku labo ana doü toi ake di sera makalau,* hoe kunnen wij met dit kleine kind in het uitgestrekte woud wonen? (62.27). Men treft *bune* ook aan met een passieven vorm met *ndai* zonder *kai,* maar dan bepaaldelijk met gerundieve beteekenis: *ai ake bune-ku ndai rawi-ta,* hoe moeten wij nu handelen? (70.5—6).

Ook *sabune* (hoeveel?) wordt met een subst. met *kai* geconstrueerd, wanneer naar den prijs wordt gevraagd voor hoeveel iets gekocht of verkocht is (vgl. § 118) of hoeveel voor iets betaald is, bijv. *sabune ndei landa kai-mu,* voor hoeveel verkoopt gij het? (53.2). Anders wordt *sabune* met een eenvoudig verbaal subst. geconstrueerd.

§ 126. Het aanwijzend voornw. *ede* (dat) kan ook gebezigd worden om de oorzaak aan te duiden en wordt dan geconstrueerd met het subst. met *kai: bune-ku da lao rai kai lamada ḍòho labo ra-fou ngâro ba udi-ro-mudi, ede lao rai kai awa mòti,* hoe zouden wij niet op de vlucht zijn gegaan, terwijl de leguaan ons overal na heeft gezet, dat is het, waarom wij naar zee gevlucht zijn (21.8—9); *wâra djâra-ku marongga mòda ḍi ade kòla ake, ede neè ḍaro rero kai ro neè siwi rero kai-ku ḍi ade kòla ake,* mijn paard is in dezen vijver verdwenen, dat is het, waarom ik overal in dezen vijver rondtast en duik (53.28—29).

Ede-ra is oorspronkelijk eene versterking van *ede* (over *ra,* het Mal. *lah,* zie § 270) en wordt eveneens geconstrueerd met het subst. met *kai,* terwijl *ndai,* naar gewoonte uitgedrukt of verzwegen kan worden, bijv. *maune santika raa la Kio, na-balu mantiewi-ku, ede-ra ngâha kai ba lamada ḍòho,* wat het bloed van Kio betreft, dit rook zeer lekker, daarom hebben wij er van gegeten (gedronken, 3.6—7); *waü mpuḍu dengga ufi-na, wati-ḍu waü-ku nahu makiri weki, ede-ra neè maru kai-ku èse wawo ruwi ake,* toen zijn blazen ophield (toen hij ophield met blazen), kon ik mij niet omwenden, daarom lig ik boven op deze doornen (19.8—9). Gewoonlijk bezigt men evenwel *ede* zonder *ra* om de oorzaak aan te duiden, en *ede-ra* in de beteekenis van: daarop, volgens, toen; zoodat bijv. *ede-ra ndai nggâhi kai-na,* meestal beteekent: daarop zeide hij. De constructie zal wel zoo verklaard moeten worden, dat een zin als de bovenstaande, oorspronkelijk alleen beteekent heeft: »dat is de reden, dat hij sprak", terwijl daarnaast *ede-ra* ook in gebruik was in de beteekenis van: vervolgens (vgl. het Mal. *itu-pun*), waarschijnlijk geconstrueerd met een eenvoudig verbaal subst. (vgl. beneden) doch dat beide constructie's dooreengeloopen zijn, zoodat *ede-ra* ook in de laatste beteekenis, eveneens met het subst. met *kai* geconstrueerd is geworden en dat deze constructie later het meest in zwang gebleven is.

Het Bim. maakt zeer veel gebruik van dit *ede-ra*; het is zelfs het meest gebruikelijke bij- en voegwoord in den verhalenden stijl, waaruit reeds op te maken is, hoe veelvuldig de vormen met *kai* voorkomen.

Men bezigt *ede-ra* in de eerste plaats om de beteekenis van »daarop,

vervolgens, toen" aan het begin van een hoofdzin (of ook wel van een nevengeschikte zinsnede, zie beneden): *raka mpa ḍi hiḍi ede, ai-n mpara doü mawâra wâli, kòne-pu djâra na-waü-ra mòda wâli. Ede-ra ndei hera kai ade-na ruma-t ede, wati-ḍu sakâli-kâli lowa-n nggâhi,* toen zij op de plaats kwamen was niet alleen de man er niet meer, maar zelfs het paard was verdwenen. Toen verwonderde zich de vorst en kon hij volstrekt niet spreken (26.22—23); *ro na-soḍi-na asal ndai wâra kai-na ḍi nisa ake. Ede-ra neè nuntu mena kai ba Maharadja Kurma,* enz., en hij vroeg waarom zij op dit eiland waren. Daarop verhaalde M. K., enz. (70.11); *ede-ra ntjambe kai-na ba ruma sangadji: ai ake nggòmi-ra ndai maparenta rasa ake — — — Ede-ra tuu kai-na,* enz., toen antwoordde de vorst (of de vorst antwoordde) gij zult thans dit land besturen. — — — Daarop stond hij op, enz. (55.27 en 29). Men bezigt *ede-ra* ook wel, evenals *makento mpara ba ede,* daarna, (zie § 264), aan het begin van een verhaal, bijv.: *wâra-wâra ruwa-n ompu ro wai, wâra tolu-n ana mòne-n, na-waü-ra nae sampela mena. Ede-ra nggâhi kai ba ana-n masasae,* enz., er was eens, naar verhaald wordt, een oude man en vrouw, die drie zoons hadden, welke allen groot en volwassen waren. Daarop zeide de oudste zoon, enz. (26.8—7. v. o.). Meerdere voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden.

Men bezigt *ede-ra* voorts dikwijls, wanneer een tijdelijke nevenzin, welke bij ons begint met de voegwoorden »toen, nadat", voorafgaat, in dit geval blijft *ede-ra* bij ons onvertaald: *ntika na-ringa-ḍu ba saudaga ro na-èda-ḍu pâhu masa-ngganga mambòto ipi lalo, ede-ra neè hera kai-na,* toen de koopman (dit) hoorde en zag hoe bijzonder veel goud er was, verwonderde hij zich (62.39 - 40): *ntika na-ringa mpara ba rahi-na ede nggâhi mandede pâhu, ede-ra kapòro kai-na labo wei-na,* toen de man deze dusdanige woorden hoorde, werd hij toornig op zijne vrouw (24.28 - 29); *ntika na-èda mpara ba la Ḍadju, mai doü mambòto malabo ḍaha mena, ede-ra dòho ao kai ba la Ḍadju watu èse tantonga pamòka-na,* toen Ḍadju eene menigte menschen, allen met wapens, zag aankomen, ging hij voor zijn zoldervenster zitten met het aangezicht naar hen gericht (19.27—28); *rongga-pu akadawa, ede-ra ngeè ada kai ba ruma-t bitjâra,* daar gekomen maakte de rijksbestierder zijne opwachting bij den vorst (toen de rijksbestierder daar gekomen was, maakte hij zijne opwachting bij den vorst, 55.23); *ra-ringa-ku eli genda, ede-ra tuu rebo kai,* toen ik het geluid van de trom gehoord had, begon ik te dansen (20.21—22); *waü-ra watja-na ede-ra dòho kai-na,* nadat hij (zijne voeten) gewasschen had, ging hij zitten (44.36, vgl. § 78); *makento mpara ba ede, ede-ra londo waü kai-na ndai-na sangadji masupu ede,* daarna ging de zieke vorst—zelf het eerst aan land (59.22).

Ede-ra kan ook verzwegen worden, zoodat in dezelfde beteekenis alleen overblijft *ndai* met volgend verbaal subst. met *kai* of wanneer ook *ndai* nog verzwegen wordt, wat wel het meest voorkomende geval is, alleen het

verbale subst. met *kai*: *bakai itji isi kòroma ede? Nde nggâhi kai ba ina-na ana doü ḍòho ede,* enz., waar zijn die dadelpitten? Daarop zeide de moeder der kinderen, enz , (24.25); *ntika na-èda mpara wei-na ede wunga nangi bonto weki-n, ndai nggâhi kai ruma-t,* enz., toen de vorst zijne vrouw zag, die weende en zich in haar sarong gehuld had, zeide hij, enz. (25.26—27); *soḍi kai ba ina-na: bè-tji uta ra-waa-mu, Ḍadju-e?. Ntiambe kai ba la Ḍadju: waṭi wâra-na uta,* de moeder vroeg, waar zijn de visschen, welke gij medebracht, Ḍadju? Ḍadju antwoordde: er waren geen visschen (18.7); *ede-ra lao sama kai ḍuwa-na ede ḍi palando. Nggâhi kai ba palando,* enz., vervolgens gingen zij beiden gezamenlijk naar het dwerghert; toen zeide het dwerghert (20.24—25); *mandinga labo na-ḍonggo-ḍu kamâla Maharadja Kurma maramabu ḍi ai ra-tòpa ro djagu-na ḍi ade lewi. Ao kai ba Maharadja Kurma kamâla ede,* enz., en tevens overhandigde hij aan M. K. den bezoarsteen, die gevallen was, toen hij hem in den tuin geslagen had. M. K. nam den steen aan, enz., (75.28—29); *ntika na-èda ama-na* ——— *nggâhi kai ba ana dòho-na,* toen de kinderen hun vader zagen ——— zeiden zij (19.4—5); *waü-ra sambeya djumaa, ḍonygo ro mbeï wâli kai sadeka ba ruma-t bitjâra,* nadat het Vrijdagsgebed verricht was, deelde de rijksbestierder wederom aalmoezen uit (57.1); *raka mpara ḍi sera ḍiki waü kai-na wai ede,* toen zij in het woud gekomen waren, bonden zij de oude vrouw eerst vast (53.12).

Het verzwijgen van *ede-ra* is, gelijk uit bovenstaande voorbeelden te zien is, aan geen regel gebonden en kan steeds plaats hebben. Zeer dikwijls heeft dit weglaten plaats om van twee zinnen, die beide met *ede-ra* aanvangen, een samengestelden zin te maken, in welk geval wij ze door de conjunctie »en" plegen te verbinden, bijv. *ede-ra wonto kai sampari, turu sa-buwa-buwa kai ba la Ḍadju,* daarop trok (Ḍadju) zijne kris en wees daarmede één voor één aan (19.28—29); *ede-ra lòsa kai-na ruma paduka ede, dòho kai-na ḍi tando doü ede,* vervolgens kwam de vorstin uit huis en ging tegenover den man zitten (25.9); *ede-ra lao kai-n ḍi ade rasa ede, raho kai-n sadeka,* toen ging zij het land in en vroeg om aalmoezen (56.21); somtijds wordt de eerste zinsnede ook wel met een finiet werkwoord gecontrueerd of wordt eene finiete zinsnede ingevoegd, tusschen twee met *ede-ra* geconstrueerde: *na-lòsa sama-sama-ra watu nggâro dobu, lao ngupa kai doü mapanta kuta aka-n de,* zij gingen te zamen uit de rietaanplanting en gingen den man, die de heg zette, zoeken (26.21); *ede-ra kaleï kai ba ana ḍòho-na ede, lao waa lalo-ku aka uma ruma sangadji, lao nuntu mena kai sa-mena-na raa-rawi la Ḍadju* daarop droegen hem zijne kinderen, en zij brachten hem terstond naar het huis van den vorst en verhaalden al wat Ḍadju verricht had, (19.9 en 10, *lao waa lalo-ku* staat voor *na-lao waa lalo-ku*, vgl. § 231). Een enkele maal treft men de conjunctie *ro* (en) aan voor het verzwegen *ede-ra*: *ede-ra lao kai doü mambòto malao waü ro lèto la Kalai ro waa kai aka sara,* daarop ging de menigte Kalai grijpen en vangen en bracht zij hem naar het woud

(22.24—25). In plaats van de tweede zinsnede met *ede-ra* te construeeren kan men evengoed eene finiete zinsnede, hetzij al dan niet met *ro* (en) aanvangende, bezigen, (voorbeelden leveren de teksten passim) of wel een eenvoudig verbaal subst., bijv. *ede-ra nangi kanggitja kai-na ro raho-na ntjâra*, daarop weende en jammerde hij en vroeg om vergiffenis (48.39); *ede-ra sambele kai-na mbeè ede, kamami ra kapuwa-na*, daarop slachten zij den bok en maakten hem gereed (54.27); *ede-ra batu kai-na ba Ama Seho, kiḍi-na ḍi kantu Ama Kambeyo*, daarop volgde A. S. (den buffel), A. K. (den bok) en ging achter hem staan (37.19). Dewijl *ede-ra* ook door een eenvoudig verbaal subst. kan gevolgd worden (zie beneden) zijn de in deze zinnen gebezigde subst. als afhankelijk van het voorafgaande *ede-ra* te beschouwen. Bevat de eerste zinsnede alleen een der werkwoorden, welke »gaan", komen, enz. beteekenen, dan is het wel zoo gewoon om beide zinsneden tot één enkelen zin te vereenigen, vgl. § 170.

Voorts wordt *ede-ra* gebezigd aan het begin van een bijzin als voegwoord in de beteekenis van: toen; de daarop volgende hoofdzin kan dan ook met *ede-ra* geconstueerd worden: *ede-ra ringa kai ba ruma-t ro sa-mena-na doü madòho ede, na-tjuwa-tjuwa tuu rebo mena mpa*, toen de vorst en allen, die zaten (dit geluid) hoorden, stonden zij allen op om te dansen (19.20); *ede-ra èda kai ba wai ranggasasa, nggâhi kai-na*, enz., toen de reuzin dit zag, zeide zij, enz., (70.19); *nde ringa kai ba rato nggâhi ra-karongga ba la Kalai, ede mpara nangi rato*, toen de prins de door Kalai overgebrachte woorden hoorde, weende hij (23.27); *èda kai ba doü ḍi ade kapa rawi mandede ede, ede-ra linti ro ngango kai-na*, toen de lieden op het schip deze handelwijze zagen, maakten zij opschudding (60.4), In het volgende voorbeeld is het werkwoord van den hoofdzin verzwegen *ede-ra ndai ringa kai ntjambe ana doü ede ba doü aka-n de: na-mpinga-ku pala lako ake*, toen die lieden het antwoord van het kind hoorden, (zeiden zij): deze hond is doof (17.12, zoo ook 21.23—24. v. o.). Somtijds, hoewel niet dikwijls, wordt *ede-ra* ook geconstueerd met een eenvoudig verbaal subst., bijv. *ede-r nggâhi ba rato ede*, daarop zeide de prins (21.25, v. o.); *ede-ra maru sadòho-na*, daarop ging hij zittende slapen (41.11); *ede-ra dòḍo-na dula*, daarop vroeg hij verlof naar huis te gaan (55.26); *ntika na-èḍa-du ba anakoda Maharadja Kurma ḍi nganto kapa, ede-ra lao ḍundu-na*, enz., toen de scheepsgezagvoerder M. K. aan den rand van het schip zag, ging hij hem een duw geven, enz. (70.26—27).

Aanm. Men houde in het oog, dat een subst. als *nggâhi kai*, ontstaan uit de uitdrukking: *ede-ra nggâhi kai*, en dus in beteekenis niet van het eenvoudig verbale subst. *nggâhi* te onderscheiden, alleen reden van bestaan heeft, doordien *ede-ra* er bij verondersteld wordt, en het dus alleen dan kan gebezigd worden, wanneer dit *ede-ra* kan ingevuld worden. De verhouding van dit *nggâhi kai* tot *nggâhi* is dus eene geheel andere als bijv. die van het Mal. *pĕrkataan* tot *kata*.

§ 127. *Ede mpara* (over *mpara* vgl. § 270) komt in waarde volkomen overeen met *ede-ra* en wordt eveneens als bijwoord gebezigd. Het spraakgebruik

heeft echter gewild, dat deze uitdrukking als regel geconstueerd wordt met een eenvoudig verbaal subst. en slechts nu en dan treft men het, gevolgd door het subst. met *kai,* aan: *ede-ra uḍu mena kai hadju masabune-bune mbòlo-n ede, ede mpara kaa-n hadju, waü mpuḍu kaa* — — —, *ede mpara tjuwa-tjuwa nggontju mena-n ḍi ade afi,* daarop stapelden zij eene zekere hoeveelheid hout op, vervolgens staken zij het aan; nadat zij het aangestoken hadden — — — sprong elk van hen in het vuur (23.34, vlg.); *ede-ra hengga weya kai ntjai, ede mpara luu-na,* daarop opende men de deur voor haar, vervolgens trad zij binnen (57.5); *ede mpara nòno-n kahawa, na-waü mpara nòno kahawa, ede mpara iyu-na mawu,* daarop dronk hij koffie; nadat hij koffie gedronken had, voelde hij zich dronken (47.35); *makento mpara ba ede, na-tjuwa ngâha mpuḍu. Ede mpara dula-na ḍeï guru-na,* daarna at elk van hen. Daarop keerden zij naar hunnen leermeester terug (3.5).

Ede mpara lao kai wai maweha pòo ede, daarop ging de oude vrouw de bamboe halen (24.19); *makento mpara ba ede, djâra ede ntika na-mòda mpara ḍi woha kòla ede. Ede mpara lao ḍaro rero kai ro simi rero kai ba ndai kâli ḍi ade kòla ede,* daarna verdween het paard plotseling midden in den vijver. Daarop ging de kali-zelf overal in dien vijver rondtasten en duiken (53.22—23); *na-ringa ba ompu eli djalitu ede, ede mpara tuu maka kai ompu ede,* toen de oude man het geluid van de fluit hoorde, stond hij op (begon hij) te dansen (18.35—36).

Evenals *ede-ra,* kan ook *ede mpara* meerdere zinsneden beheerschen, bijv. *ede mpara kamidi-na weki-na,* — — — *bonto-na târe ede, londo lao-na aka doro,* daarop hield hij zich stil — — dekte de schaal toe en ging naar beneden (uit huis) naar het gebergte (28.19). In een zin als: *mpoi mpada mena pâhu mawâra ede, tau katjampo mena-na ḍi ade balase,* toen alle soorten, die er waren, op (gekocht) waren, deed hij alles in een zak (42.17—18) is, hetzij *ede-ra,* hetzij *ede mpara,* als verzwegen te beschouwen.

Aan het begin van een nevenzin heb ik *ede mpara* nooit aangetroffen.

Aanm. *Ede-ra* in de beteekenis van: het is genoeg! houd op! wordt steeds met een eenvoudig verbaal subst. geconstrueerd, vgl. § 238. *Ede-ra* als versterking van *ede* in de eigenlijke beteekenis, wordt naar den zin met passieve of actieve vormen met *ndai* geconstrueerd, vgl. § 104.

§ 128. *Patu,* wat gewoonlijk, hetzij met den passieven, hetzij met een actieven vorm met *ndai* geconstrueerd wordt, vgl. § 94, wordt, wanneer het vragend gebezigd wordt, soms gevolgd door *ndai* en een subst. met *kai,* bijv. *wâra tji patu-na neè lao simi rero kai-na djâra ḍi ade kòla,* is het voegzaam om overal naar het paard te duiken in den vijver? (53.31); *wâra patu-tji mai waa kai-mu timba manusiya ake,* is het passend, dat gij hier dit lijk komt brengen? (32.32).

Aanm. Van deze constructie weet ik geen andere verklaring te geven, dan dat *wâra tji patu-na?* in beteekenis vrij wel overeenkomt met *bune,* hoe is 't mogelijk? Verder trof ik de constructie met *kai* nog aan in den volgenden zin: *wati patu-na neè hâri kai-mu parakara ede,* het is niet voegzaam over deze zaak te lachen (59.39); waarin *kai* wellicht te verklaren is, door aan *wati patu-na* de beteekenis te geven van: er is geen grond of oorzaak voor. Men zou de constructie evenwel ook anders kunnen verklaren, door *hâri* (lachen) hier als gewoonlijk in

intransitieve beteekenis te nemen, terwijl *kai* dan eene andere praep. vervangt, vgl. § 129, 135. Het subst. met *kai* zal hier wederom als in genitief betrekking tot *patu* te staan, opgevat moeten worden.

§ 129. *Kai* kan, behalve om het instrument en in samenstelling ook de oorzaak aan te duiden, ook dienen om de praepositie *ḍi*, in zooverre het eene plaatselijke betrekking en eene enkele maal ook, indien het eene tijdelijke betrekking aanduidt, te vervangen. Hierbij houde men in het oog, dat *ḍi* de plaatselijke betrekking slechts zeer in het algemeen aangeeft en door ons naar omstandigheden met verschillende woorden als: in, van, op, naar, enz., te vertalen is. Als afzonderlijk woord heb ik *kai* in deze beteekenis slechts éénmaal aangetroffen, nam. *ampo ta-tau-ku kai òko ròo tula*, daarop doet gij in een mandje van rotan tula bladen (5.13); welk voorbeeld wel eenigszins verdacht lijkt. Hierbij is evenwel aan te halen: *bakai* (waar? van waar? enz.) uit *ba* en *kai*, waarin *ba* alleen voor den nadruk schijnt te dienen als in : *ba bau.* Veelvuldig treft men *kai* daarentegen in samenstelling aan. In finiete zinnen en in 't algemeen in elke actieve constructie bezigt men het zelden; waar men het evenwel bezigt, is het steeds (behalve in het eene bovengenoemde voorbeeld) met het verbale woord samengesteld. Men treft het dus ook wel bij die vormen aan (bijv. het actieve deelwoord, enz.) waarbij het om een instrument aan te duiden, niet pleegt samengesteld te worden. Door de samenstelling wordt natuurlijk het woord, dat anders door eene praepositie ingeleid zoude moeten worden, wederom direct object. Voorb. *ta-tau kai ku mangko bura*, gij doet (het) in eene witte kom (5.35, vgl. *ampo ta-tau-ku ḍe rowa bou*, daarop doet zij het in een nieuwen pot, 4.38); *kaḍuwa mbuwa rahi kai matjili ede daa mapehe, lòsa kai-ḍu ngâra manusiya, luu kai-ḍu djâra ro sâhe*, twee mannen in het geheim te hebben, kan niet, (dan) gaat men uit den naam (verliest den naam van) mensch en gaat in (gaat behooren tot) de paarden en buffels, (88.8—9, vgl. *ta-luu-ra ḍeï djumla*, 92.19); *ta-ntjenggu toi kai-ḍu qaum kâfir*, gij scheidt u af van de ongeloovigen (92.21); *waü-ra taho mbobo-na, na-ura kai-du katowa*, toen het water goed kookte, goot hij het over in een pot, (35.2—3); *tjoü-tjoü-ḍu manggawo kai-na siya, na-hina-ḍu ba bala*, alwie schaduw zoekt onder hem (dien boom), wordt door eene ramp getroffen (86.33); *ake patula ndei batja, ta-neè-sa maru daa luu kai ba rawi doü*, dit is een afweringsmiddel om op te zeggen, indien gij wilt slapen niet binnengegaan wordende door tooverij, (zonder dat tooverij tot u komt; I, dezelfde constructie als bijv. *made ngâha ba afi*, vgl. § 62); *na-waü-ḍu pule saraa ruwi rangga aka-n de maka ro mpaa kai ba ompu*, de bidara-doornen waren geheel en al verbrijzeld, bedansd wordende door den ouden man (dewijl de oude man er op gedanst had, 18.36—37); *na-mpoi hina tula ro pâhu-na ra-mboho kai ba mina*, en zijn hoofd en aangezicht waren geheel geraakt, overstort door de olie (81.2, constructie als: *made ra-hade ba*, vgl. § 67). Men bezigt *kai* in de actieve constructie ook wel pleonastisch te

gelijk met *ḍi* of *watu* (van uit), bijv. *ampo ta-wii kai-ku kalubu ḍeï òha-na,* vervolgens legt gij asch op de rijst (3.20); *na-katebe kai-ḍu oi ḍi asa-na,* zij liet water droppelsgewijze in zijn mond vallen (66.27); *na-lampa kai-ku watu ntjanga makalai,* hij ging langs een anderen tak van den weg, (hij volgde een anderen weg, 56.8); *na-wâra dja nasi manggeè kai-na ḍi fuu hadju,* er waren vogels, welke op dien boom woonden (82.22, v. o. In de meest gewone taal zegt men meestal: *nggeè ḍi,* bijv. 61.8 v. o.); *labo tòho kai-na ḍi ade bo(b) ake,* met hun inzetten (terwijl zij het invoegden) in dit wetboek (15.26); *ampo na-lowa nggori kai ḍeï dosa,* dan kan hij bevrijd zijn van zonden (103.34); *daa wâra kai-na ba haidl ḍeï weki,* het niet zijn van bloed op het lichaam (11.12).

Een voorbeeld, waarin *kai* in samenstelling eene tijdelijke betrekking aanduidt, is: *wati-sa mai-na ḍe wakatu mboha ai, na-mai kai-ku wakatu subu,* komt hij niet te middernacht, dan komt hij ten tijde van den ochtend (3.24).

Steeds bezigt men *kai,* wanneer dit betrekking heeft op een voorafgaand subst., op dezelfde wijze en om dezelfde reden als in § 117 vermeld is: *ampo ta-wii-ku ḍe kompe maru-kai-na* (vgl. § 139), *ampo ta-kaa kai-ku ilo lili,* vervolgens zet gij (het) terzijde van zijne slaapplaats, vervolgens brandt gij daarbij eene waskaars (3.9—10); *ta-wira-ku roò ntana . . . ampo ta-tala kai-ku òha,* gij spreidt ntana-bladen uit, . . . en vervolgens schikt gij daar rijst op (3.20—21); *sadja-na lopi ——— na-luu djuru-muḍi kai-ku ba la Sawi,* jammer van het schip ——— Sawi is stuurman daarop geworden (101.7—9); *sadja-na mpara lopi ——— madjuru-batu kai-na doü deï nisa dae Manasa,* jammer van dit schip ——— waarop bootsman is iemand van de eilanden, genaamd Daeng Manasa (101.31—34); *mai ka-ra ndede-na nisa ake, habar doü, wâra ranggasasa manggeè kai-na,* want, wat dit eiland betreft, volgens het gerucht zijn er reuzen, die daarop wonen (die het bewonen, 70.7). Somtijds heeft *kai* geen betrekking op een voorafgaand subst., maar op eene te voren vermelde handeling: *ampo mu-batja wâli-ku ———, ai-na hâri kabalo kai-mu,* dan bidt gij wederom ———, lach daarbij (bij dit bidden niet) en maak geen gekheid daarbij (92.2—3); *bae kai-ku* (vgl. § 135) *ade luu-na wakatu mandinga wâli labo kanteè kai-ku ade matantu ro makai katjai kai-ta pala wâra-na ronggu-na wakatu,* weten, wanneer de tijden voor het gebed beginnen, terwijl het hart (men) daarbij (bij dit weten) vast overtuigd is, of wij daarbij vermeenen, dat zulk een waktu gekomen is, (95.2—4). In meer gewone taal bezigt men *kai* nooit op laastgenoemde wijze, zoo luidt eene paralelplaats van het laatste voorbeeld: *na-bae kai-ku ade luu-na wakatu mandinga labo kanteè ade-na ro katjai-na* (11.32). Het voorafgaand subst. kan bij deze constructie met *kai* ook nog door *ḍi* worden ingeleid: *ḍeï ntjai malao ele mawantju mbòto doü malampa lele kai-na,* op den weg, die oostwaarts gaat, gaan zeer vele menschen hellend naar beneden (97.6).

§ 150. Vooral maakt men wederom van de samenstelling met *kai*, als plaatsvervanger van *ḍi*, gebruik bij de passieve vormen (vgl. § 118). In de eerste plaats dienen deze wederom ter bepaling van subst.: *ai pòda-pòda-na daa batu-na nggâhi galara ḍi ade rasa ro hiḍi nggeè kai-na*, laat hij toch vooral volgen het bevel van het dorpshoofd in (van) het dorp en de plaats, waarin hij woont (15.15—16); *kandai-ku kai oi ḍi sa-mena-na huri ro hiḍi wòko kai ba kere*, doe met het water in aanraking komen het geheele vel en al de plaatsen, waarop haar groeit (11.7); *wati lao batu-na ḍi ntjai lampa kai ba ama ro ina-na*, hij volgde niet den weg, langs welken zijne ouders gegaan waren (56.8); *ede-r lao kai ana ḍòho-n aka sera lao fati kai ruwi ba ama-n*, daarop gingen de kinderen naar het bosch, waar hun vader dorens was gaan hakken (19.3—4, imperf. voor perfectum), *na-raka dia-ra hiḍi panta kai kuta ede*, hij bereikte ook de plaats, waar de haag gezet werd (25.42); *hadju maladi-âra nggumpa kai ba hei ro handa*, een maladi-âra-boom, waarom zich de planten hei en handa slingeren (86.32); *na-èda-ḍu tantoru kalubu rai kai ba matja*, hij zag eene stofwolk, waarin de tijger liep (37.20—21); *na-ura kai-ḍu katowa ra-mbale kandeu kai la Keu ede*, hij goot het over in den pot, waarin Keu dikwijls gebaad was (35.3); *na-raho-ku besi-na ḍi saudaga ra-wii kai-na besi ede*, hij vroeg zijn ijzer aan den koopman, bij wien hij het ijzer nedergelegd (in bewaring gegeven) had (81.11—10. v. o.); *sabune-bune-ḍu sera makalau ndai lampa kai-na*, verscheidene waren de uitgestrekte bosschen waardoor hij gaan moest (door verscheidene uitgestrekte bosschen moest hij gaan, 65.7); *raso hiḍi kidi kai-na ndai sambeya kai-na*, het rein zijn van de staanplaats, waar iemand bidden moet (11.33); *ede-ra kapòro kai rato maèda ndau sa-dompo neè ndawi kai marakani masandede mbòto*, de prins werd toornig, toen hij die ééne naald zag, waaruit hij zoovele gereedschappen moest maken (21.2—1. v. o.). *Ndai* is als verzwegen te beschouwen in *taki wii kai masa-ngganga*, iets om goudwerk in te doen (25.17—18); *nepi maru kai*, bultzak om op te slapen (68.34); *tabe kamami kai òha*, een pot om rijst in gaar te koken (69.3).

Een voorbeeld waar *kai* op den tijd slaat, is: *kapo hiḍi mabu kai ba niyat ede ḍi ai saramba ntuu kai ba oi bè-bè-n mparu sarumbu*, het tijdstip nu waarop het voornemen (om zich te reinigen) vallen moet, is het oogenblik, waarop het water welk gedeelte van het lichaam ook ontmoet (10.17); *tolu kâli ngâha kai-ku mbòto-na*, (voor) driemalen, waarop of waarin wij eten, is de hoeveelheid er van (er is genoeg om driemaal te eten, 29.3). Gewoonlijk wordt de tijd waarop, als bepaling van een subst., door een eenvoudig verbaal subst. uitgedrukt, bijv. *nai-sa wakatu mai-na*, morgen is het de tijd van hun komen (66.41, vgl. § 244).

Aanm. Voor het subst. met *kai* als bepaling van een ander subst. optredende, treft men wel eens het prefix *ma* aan, bijv. *hiḍi mawâra kai-na ba oi*, eene plaats, waar water is (82.15, v. o. vgl. § 61).

§ 131. Als praedicaat kunnen de passieve vormen met *ra* of *ndai* en *kai* optreden in hetzelfde geval als die, welke in § 120 behandeld zijn: *pala nisa ede nggeè kai ba sa-buwa ranggasasa,* dit eiland nu (was het), waarop een reus woonde (66.10); *lewi-na ba sòroga pala ade rade ede ndai nggeè kai-na,* de hemelhof is het, waarin hij in het graf zal wonen (93.6); *hampa raa wii nahu, ake dula kai-mu* de door mij gestelde grens, deze is het, waarheen gij terugkeeren moet (4.10). Somtijds wordt het subject nog door eene praepositie ingeleid: *ḍeï ade afi naraka nekeka ndai iyu kai-na sikasa,* het helsche vuur is het, waarin hij later kwelling zal voelen (87.27); *ḍeï hela tanda-na doü mamade de ndei dòho kai ba doü masupu ede,* de tusschenruimte tusschen de grafteekens der dooden is het, waar de zieke moet zitten (5.29); *ḍi ntjai lawa aka ngèna kai-na,* gindsche poortdeur is het, waar zij wachten (40.15); *awa katere butu dòho kai ndeu,* het vooruitstekend gedeelte van het dak is het, waaronder (hij) moet zitten om te baden, (5.3); *watu siya mpa wontu kai tjilaka,* zij (de tong) is het, waaruit ongeluk voortspruit (105.40).

Ḍe malama djumaa mbadju kai, de nacht van Donderdag op Vrijdag is het, waarop het gestampt moet worden (4.19—20).

Voorts kunnen deze vormen wederom als subject, object, enz. optreden *tjengga ḍuwa-ku ba ruma-ta labo punggawa nae raa-mboo kai tunggu,* de vorst en de opperbevelhebber zullen in tweeën deelen, »dat, waarop het veldteeken gevallen is" (benaming van eene oorlogsschatting, 13.23); *sura wâra ndai salòngi kai ntjada mbòko ama-m,* mits er iets zij, waarin uw vader zijn kapmes steken kan (17.18).

§ 132. De passieve vormen met *ndai* en *kai* in deze beteekenis kunnen ook gebezigd worden om ons »om te met volgenden infinitief" als doel van een werkwoord uit te drukken, in de gevallen analoog aan die, welke in § 122 vermeld zijn: *na-kakiḍi-ra saladja-ladja neè nggeè kai-na,* hij richte hutten op om in te wonen (65.13); *na-lao-ra ngâri dana neè panta kai rii-na,* hij ging aarde uitgraven om daarin de stijlen (van het huis) te plaatsen (62.29); *na-weha-ḍu sa-buwa tau nde luwa tjura kai isi guni ede,* zij nam een bak om daarin door elkander den inhoud van den goenizak uit te storten (43.9); *na-kawâra ndai mboò kai tunggu ede sa-kati sa-taï,* zij moeten aanwezig doen zijn (opbrengen) één kati en één tahil »om door het veldteeken opgevallen te worden (opdat het veldteeken er opvalt en het daardoor eigendom van den overwinnaar wordt, 13.20. Men merke op, dat hier het direct object van het werkwoord achteraan komt, vgl. het voorbeeld met *sa-runde-na* onder § 91); *nggâra na-lampa-sa ḍi fuu hadju mataho-taho nggâri ro sori mataho-taho nowa oi-na, na-sanawa-ra kaḍihi-ḍihi weya kai ade tuwan Putiri ḍuwa-na ake,* als zij door schoon begroeid geboomte gingen of langs rivieren met mooi helder water, hielden zij rust om de beide prinsessen daar te vermaken (78.12); *ede-ra lao kai sangadji Ana-ana madòḍo kuru besi labo ruma-ta, wâra-ka ndai tau kai nasi,* daarop ging vorst A. a. eene ijzeren kooi aan den

vorst vragen om den vogel daarin te doen (46.21—22, vgl. § 93); *watu ake pala mataho ndai lao nonto lao ipa kai-ta,* hier is het goed voor ons om over te gaan naar de overzijde (57.34).

§ 133. Eenige woorden vereischen uit kracht van hunne beteekenis, wanneer zij door een verbaal woord gevolgd worden, eene constructie met het met *kai,* als plaatsvervanger van *ḍi,* samengestelde subst.

Hiertoe behooren in de eerste plaats de woorden welke »waar?" beteekenen: *bakai* (vgl. boven § 129), waar, waarheen, van waar? en *bakai-kai* of *bakai-ḍu* (of ook alleen *bakai,* bijv. 71.1), waar ook, waar, in nevenzinnen. Voorb. *bakai-tji ra-pòku kai-mu,* van waar zijt gij teruggekeerd? (58.3); *bakai-ḍu ra-lòsa kai-mu, edeḍeï mandai luu kai-mu,* waar gij ook uitgekomen zijt, daar moet gij ingaan (6.3. *Ra* wordt ook wel vóor *bakai* geplaatst in stede van voor het verbale subst., bijv. *ra-bakai raka kai-mu ringgi mambòto ake,* van waar hebt gij deze vele rijksdaalders verkregen? 30.3); *bakai ndai raka kai-ta nasi mantau djenggo,* waar zullen wij een vogel met een baard krijgen? (6.17); *bakai-tji lao kai-mu,* waar gaat gij heen? (76.20); *bakai-tji kau kai-ta lao ana-ta ede,* waarheen bevaalt gij uwe kinderen te gaan? (76.32); *ta-nggâhi-pu ba ita ruma-ku bakai-kai neè lao kai-ta, lamada neè mawaa-na* (*na* voor *ta*) zeg waarheen gij gaan wilt, dan zal ik u dragen. (70.32, het eerste *neè* moet hier in de beteekenis van »willen" genomen worden, zoodat het subst. met *kai* afgeleid is van het samengestelde *neè lao*). Zelden wordt *bakai* met een eenvoudig verbaal subst. geconstrueerd: *bakai-tji iyu-ku waü manusiya iyu ba nahu ake,* waar ruik ik deze menschenlucht, welke ik ruik? (68.36).

Het substantief met *kai* vereischt ook: *bè-bè-ḍu, bè-ḍu* (*bè-ra* of *bè mpara*) of *ḍi bèbè-ḍu,* enz., waar (van waar, waarheen) ook, waar (in nevenzinnen) waar — daar, dit laatste wordt dan uitgedrukt door *edeḍeï,* wat dan eveneens eene constructie met het subst. met *kai* vereischt (*bè-ku,* waar? schijnt alleen voor eigenlijke subst. gebezigd te worden, bijv. *ḍi bè-ku doü pasaka-ta ede,* waar (zijn) uwe erfslaven, 40.14). Voorb. *waa-pu nahu ḍi bè-ra lao kai kapa ake,* breng mij daar, waarheen dit schip gaat (70.33); *ḍi bè-ḍu lao kai karòku, edeḍeï-ra kaluu kai-na ndau,* waar die vlieg ging, daar stak zij haar naald in (73.12); *ḍi bè-bè-ḍu rasa lao kai ita, edeḍei neè wii kai-ta lamada ḍuwa,* waar ook het land is, waarheen gij gaat, daar moet gij ons beiden aan land zetten, (70.13). Ook hier kan het eenvoudig verbale subst. gebezigd worden: *ndupa-ku, bè mpara neè-ta, padja-na ro nâru-na,* meet af, waar gij wilt, de breedte en lengte (14.1). In de beteekenis van »wat ook" wordt *bè-ḍu* (en dan ook wel *ḍi bè-ḍu,* 32.10) met een deelwoord geconstrueerd, vgl. § 47 en 62.

Edeḍeï wordt alleen dan met het subst. met *kai* geconstrueerd, wanneer, evenals in bovenstaande voorbeelden, bijzondere nadruk op het woord valt, anders wordt het als een gewoon bijwoord behandeld, vgl. § 262.

Aanm. Ook de overige bijwoorden van plaats kunnen op dezelfde wijze geconstrueerd worden zoo de nadruk er op valt, voorbeelden daarvan komen in de teksten niet voor, het volgende evenwel: *nai sa-ra ta-lewa wâli-ku, akadawa-ra, nggòmi, èda kai-mu bisa-na sa-mena-na daha-ku*, is mij als vertaling gegeven van een Maleisch: *esuk harilah kita bĕrpĕrang pula, di sana-lah angkau lihat kasaktian sĕgala sĕndjata-ku.*

§ 134. *Di ade*, in het hart, in het binnenste, en van daar als praepositie gebezigd: in, binnen in, wordt, zoo een verbaal woord volgt, dikwijls met het subst. met *kai* geconstrueerd: *di ade lampa kai ndai-mu, ana-e, wati wâra èda-mu dambe toi duwa-na*, hebt gij in uw gaan (gedurende uw tocht, terwijl gij ging) geen twee kleine kinderen gezien? (76.22); *di ade lampa kai-na ede, na-lampa-si di doro madèse, na-ndadi piri*, als zij gedurende dit hun gaan, (onder het gaan) over een hoogen berg gingen, werd deze vlak (78.9); *sabune-bune-du ntoi-na di ade, kadihi kai-na ade na-mafaka-ra*, enz., eenigen tijd lang, terwijl men zich verheugde, beraadslaagden, enz. (78.29); *di ade ndede kai-na*, terwijl het aldus is (82.20. v. o.); *au-tji ndadi-ta ita-ra ake di ade waü kai-na-ra mango oi kòla ake*, wat zal er van ons worden, terwijl het water in dezen vijver uitgedroogd is? (82.18. v. o. Hier is *waü-ra* wederom als afzonderlijk woord beschouwd, vgl. § 81, 82). Even zoo vele malen treft men evenwel *di ade* met een eenvoudig verbaal subst. geconstrueerd aan: *di ade batja-na ede, na-lòsa kadjaru-djoro oi mada-na*, onder het lezen kwamen hare tranen in droppels te voorschijn (72.42); *di ade dòho-na ede, wati paki-na mada-na*, enz., gedurende het zitten, wende zij haar oogen niet af, enz. (73.31); *ampo na-nangi ro nggâhi di ade nangi-n ede*, toen weende zij en zeide onder het weenen, enz. (39.6—7).

Aanm. De eerste constructie zal wel zoo verklaard moeten worden, dat het subst. met *kai* als appositie staat bij het subst. *ade*, zoodat er letterlijk staat: in het hart (d. i. het binnenste, het inwendige), waarin, enz.; waarbij men zich »het binnenste" moet voorstellen niet van ruimte, maar van tijd gebezigd.

§ 135. De praeposities *labo* en *ba* kunnen evenals *kai* gebezigd worden om den instrumentalis uit te drukken, vgl. § 272, 273, de drie voorzetsels zijn dus gedeeltelijk synoniemen, de beide eerste hebben echter ook functien te vervullen, waarvoor *kai* als afzonderlijk woord, niet gebezigd kan worden. Dewijl de woorden evenwel gedeeltelijk synoniem zijn, wordt *kai* in samenstelling met een verbaal woord wel gebruikt in eene beteekenis, welke oorspronkelijk alleen aan de andere eigen is. Hierbij is echter op te merken, dat *kai* alleen voor *labo* gebezigd kan worden in die gevallen, waarin het in overdrachtelijke beteekenis voorkomt; ook kan *kai* nooit in de plaats van *ba* treden, waar dit woord den agens (of genitief) aanduidt. Op dezelfde wijze kan *kai* ook wederom in de plaats van *di* treden, waar dit voorzetsel in figuurlijken zin gebezigd wordt. Evenals in de samenstellingen, waarin *kai di* met plaatselijke beteekenis vervangt, kan de praepositie, voor welke *kai* in de plaats treedt, nog pleonastisch genoemd worden; in elk geval is *kai* onafscheidbaar aan het verbale woord verbonden. Voorb. *sa-waü-waü kasi kai-pu ade nahu*, heb zooveel mogelijk medelijden met mij! (48.14, *kasi*, samengesteld

met *kai* is natuurlijk transitief, vandaar kan *pu* hier gebezigd worden, vgl. § 235); *ba supu raa-daa-kasi kai-na ade ana jatîm,* wegens hun geen medelijden gehad hebben (dewijl zij geen medelijden gehad hebben) met de weezen (103.42, vgl. *kasi ade-mu labo nahu,* heb medelijden met mij! 22.36, deze constructie is de meest gewone): *nde pala ba ruma-ta na-wâra lalo kai-ku ade labo wei sangadji Ana-ana,* maar de vorst was met zijn hart zeer bij (was zeer verliefd op) de vrouw van vorst A. a. (45.42); *mandinga labo wati-ḍu hori ba mada-na wei sangadji Ana-ana, na-wâra kai-ḍu ade,* terwijl hij tevens de oogen van de vrouw van vorst A. a. niet afwendde, (dewijl) hij op haar verliefd was (46.41—42, vgl. *na-wâra pòda ade-ku nahu ake labo nggòmi,* mijn hart is (ik ben) waarlijk verliefd op u, 47.3). Opmerking verdient nog dat in zinnen, als bovenstaande, wanneer het werkwoord niet met *kai* is samengesteld, *ade* (hart) als grammatisch subject optreedt (althans gewoonlijk, vgl. § 161, 162), en dan steeds door den genitief van een der pers. voornw. bepaald is, terwijl, indien het werkwoord met *kai* ter vervanging van eene andere praepositie samengesteld wordt, het logisch subject tevens als het grammatische optreedt en *ade* door geen voornw. bepaald wordt. Bij uitzondering treedt *ade* echter ook hier wel eens als grammatisch subject op, maar dan bevat de zin een pleonasme, bijv. *saraa ade ita ruma-ku makasi kai ade lamada,* enz. wat letterlijk is: éénmaal heeft uw hart medelijden (in het) hart met mij, d. i. (slechts) éénmaal hebt gij medelijden met mij (47.8).

Op deze wijze zijn ook te verklaren de uitdrukkingen: *nae kai ade,* groot van hart zijn ten opzichte van, zeer naar iets verlangen 9.20. v. o.); *neyo kai ade,* licht van hart zijn ten opzichte van, iets licht achten (9.12. v. o.); *nira kai ade,* zuiver van hart zijn ten opzichte van iets (10.9). En zoo zal ook wel de uitdrukking: *bae kai ade,* iets (weten, kennen) te verklaren zijn (bijv. *pai-sa ku-bae kai-ku ade,* verondersteld dat ik geweten had, 85.3; *wâdjib ndai bae kai ade,* plichtmatig om geweten te worden, 6.22. v. o., enz.). Het woord *bae* zal hierin wel te vergelijken zijn met het Jav. *bahud* of wel met het Mal. *bau* (vgl. Kern. over de verhouding van het Mafoorsch tot de Mal. Polijn. talen, s. v. *fau* en vgl. § 8).

Andere voorbeelden zijn: *na-patu-ra galara ede kapòro kai-na siya,* het is voegzaam, dat het dorpshoofd toornig op hem is (15.14, *kapòro labo,* bijv. 19.11); *dahu kai-ku kantjòki ba ruma Allah,* vreezen het straffen van God (9.21. v. o, *dahu ba* 9.15. v. o.; 97.24; *dahu ḍi* 98.10; *dahu* kan ook zonder voorzetsel gebezigd worden, bijv. 96 14); *ndadi na-nuntu kai-ḍu labo ruma-ta,* enz., zij verhaalde dus aan den vorst (68.2); *na-nuntu kai-ḍu wei-na,* hij verhaalde aan zijne vrouw (67.21); *wati-pu disa-na ngeè ada kai-na ruma-t,* zij durfden het nog niet aan den vorst mededeelen (64.16, gewoonlijk *nggeè ada labo,* bijv. 25.3); *wâra sa-buwa sangadji — — — na-ntjewi kai-ku labo nae ra nene-n,* er was een vorst — — — en hij stak uit (die uitstak) door

grootheid (55.5—6); *wâra sa-buwa kòla na-ntjewi kai-ku ba taho,* er was een vijver, welke uitstak door schoonheid (82.23. v. o.); *na-mbòho kai-ku ba raa,* het druipt van bloed (12.10. v. o.; *mbòho labo,* 53 42): *ba kamentji kai-mu ade ḍeï ntau-na doü,* dewijl gij het jammer vindt van (gierig zijt ten opzichte van) de bezittingen van anderen (88.2. v. o.).

§ 136. *Kai* wordt voorts gebezigd bij de passieve vormen van *kau* (bevelen) en *kanta,* verbieden, wanneer deze de beteekenis hebben van, »dat wat bevolen (verboden) wordt of is": *ringa ro batu-ku au-au-ḍu raa-kau kai ba ina ro ama ede,* hooren en opvolgen al wat door de ouders bevolen wordt (9.2); *rawi raa-kau kai-na ba ruma Allah ta'âla,* een door God bevolen werk (9.20. v. o.); *nggâra (wâra) mandai kau kai ba Allah ta'âla mu-turu-tere,* als er iets door God bevolen wordt, ontwijkt gij het maar (104.13); *raa-kanta kai ba Allah ta'âla na-âri romo metji,* wat door God verboden is, beminnen zij zeer (104.17); *kadòo-ku weki ḍeï sa-mena-na raa-kanta ntjau kai-na ba ruma Allah ta'âla,* zich verwijderd houden van al wat door God verboden is (9.19. v. o.). Noodzakelijk is het gebruik van *kai* hier niet, bijv. *sa-mena-mena-na ra-kau ba la Kasipâhu,* al wat door K. bevolen was (63.34). Zonder *kai* zijn steeds de passieve vormen van *kau,* indien zij te kennen geven den persoon, aan wien iets bevolen wordt: *saudaga ra-kau-na ndawi sa-mena-mena-n marakani ede,* de kooplieden, wien hij bevolen had al dit geraad te vervaardigen (63.33); of wel, wanneer *kau* met het daarop volgende werkwoord, zoo dit transitieve beteekenis heeft, te zamen eene passieve uitdrukking vormt: *marakani ra-kau-na ndawi ede,* het geraad, dat door hem bevolen was, gemaakt te worden, (het geraad, dat hij bevolen had te maken (63.37); *wâra ana lamada, ra-kau-ku sandaka sahada marimba (= sâhe),* ik had een kind, dat ik den buffel bevolen had te bewaken (20.26). Ditzelfde vindt bij *kanta* plaats: *ampo na-wâdjib ndai kanta,* dan moet hij verboden worden (88.4); andere voorbeelden hiervan ontbreken toevallig in de teksten. Het gebruik van *kai* bij de eerste voorbeelden zal dus wel alleen ter onderscheiding dienen. Letterlijk moet een vorm als *ra-kau (kanta) kai* beteekenen: dat, waaromtrent iets bevolen (of verboden) is, zoodat *kai* hier de plaats van *ḍi* in overdrachtelijke beteekenis inneemt. Bij de actieve constructie bezigt men *kai* gewoonlijk niet, bijv. *ampo ta-kau-ku kani malanta doü masupu ede,* daarop beveelt gij den zieke zich in het wit te kleeden (5.27); *na-kau-ku waa doü ede,* zij beval den man (het) mede te nemen (25.20); *ampo ta-kau-ku simi,* dan beveelt (laat) gij (hem) duiken (5.21, vgl. voorts § 258); *watji-tji raa-kanta-mu nòno tuwa,* hebt gij niet verboden palmwijn te drinken? (85.9). In gedichten ontmoet men ook bij het actief wel de constructie met *kai*: *wati-tji raa-kau kai-mu sambeya,* is niet uw bevolen hebben (hebt gij niet bevolen) te bidden? (85.9); *na-lowa mpa kanta kai doü labo ndai-na makarawi,* hij is knap den menschen (iets) te verbieden, terwijl hij zelve het doet (86.20).

In den volgenden zin moet *kai* daarentegen den persoon aanduiden: *ra-kateï kai ba ina-m ro kateï kai ba ama-m, nggòmi Kalai-e, mandawi* (vgl. § 255) *mangga sarae,* heeft uwe moeder en heeft uw vader u geleerd, u Kalai, om een anker van zand te maken? (22.18, vgl. ibid. reg. 16 en 21); *ra-kateï kai* is hier geen passieve vorm, maar het verbale subst. van het perfectum, vgl. boven § 64 en verder § 241; lett. is dus de beteekenis: (is) het geleerd hebben aan (u) van uwe moeder, terwijl het voornaamwoord als direct object verzwegen is, vgl. § 258. Gewoonlijk heeft *kateï* zoowel den persoon, die onderwezen wordt, als de zaak tot direct object.

§ 137. *Kai* wordt voorts aangetroffen in de als voegwoord, in de beteekenis van »omdat, dewijl, want", gebezigde uitdrukking: *mai-ka* (of meestal: *mai ka-ra*) *ndede-na* (of *ndede-n*), bijv. *nde pala ba nahu wati disa-ku inga ro horu, mai-ka-ra ndede-n na-ntjâra waü ndai-na*: maar ik durfde hem niet helpen en bijstaan, dewijl hijzelf het eerst schuld had (56.37); *ai-na ngeri, mai-ka ndede-n nahu ake na-hido-ra lòko-ku,* blijf niet te lang, want ik heb honger (26.6); vgl. voorts § 282. De volledige vorm van deze uitdrukking is: *mai kai-ra ndede-na* of *mai kai-ra ndede-na ede,* zoo als zij aangetroffen wordt op 15.4. De letterlijke beteekenis is dus: dat, waardoor het aldus zijn daarvan (van wat voorafgegaan is) komt, dat, waardoor het aldus is, vgl. boven § 121. Het nadrukswoordje *ra* achter het subst. met *kai* zal wel zoo te verklaren zijn, dat de geheele uitdrukking afgeleid is van (*na*)-*mai-ra ndede-na,* evenals *waü kai-na-ra* van *waü-ra,* vgl. § 77, 85. Aanm. II., *wati kai-pu* van *wati-pu,* bijv. *ba-bau wati ntene kai-pu mai-na,* waarom is hij nog niet gekomen? (19.3). Hierbij is tevens te vergelijken: *ndede-ra kai-na,* dat, waardoor het aldus is, het is aldus, omdat (10.31), van *na-ndede-ra,* het is aldus, waar het nadrukswoord met het voorgaande eveneens als één woord behandeld is.

Op te merken is voorts *tangâra* (van *ngâra,* naam) dat steeds met *kai* geconstrueerd wordt, en zoowel »heeten, den naam dragen van" als »noemen" kan beteeken. Men treft dus zoowel aan: *ede-i matangâra kai,* enz., dit heet, enz., als: *ede-i tangâra kai* (*-na, -ta,* enz.), dit wordt genoemd (door hem, ons, enz.).

§ 138. Omtrent de met *kai* afgeleide vormen is in het algemeen nog het volgende op te merken. Heeft het werkwoord oorspronkelijk transitieve beteekenis dan wordt de agens, zoo deze vermeld is, op dezelfde wijze als bij de andere verbale subst. uitgedrukt, nam. door den aangehechten genitief van een der persoonlijke voornaamw. of door een volledig persoonlijk voornaamw. of subst., ingeleid door *ba,* in welk laatste geval naar willekeur nog de genitief van het pers. voorn. v. d. derden pers. aan het verbale subst. kan gehecht worden, vgl. boven § 64, 65 (§ 79, 81, 82) § 111 en verder § 254. Heeft het werkwoord oorspronkelijk intransitieve beteekenis, dan wordt het door de samenstelling met *kai* transitief, en de agens kan dus uitgedrukt

worden op dezelfde wijze als boven gezegd is; dikwijls evenwel wordt ook de samenstelling in dat opzicht als intransitief behandeld en de agens dus niet door *ba* ingeleid (vgl. § 228). Men kan dus zeggen: *ede-ra lao kai-(na) ba doü ede* (daarop ging de man) of wel: *ede-ra lao kai (-na) doü ede,* in beteekenis of gebruik bestaat er hoegenaamd geen verschil in. Voorbeelden hiervan vindt men passim in de voorgaande §§. Eveneens wordt de agens bij samenstelling van *kai* met werkwoorden als: *nggâhi* (spreken), *ntjambe* (antwoorden), welke afzonderlijk onverschillig als transitieve of intransitieve werkwoorden behandeld kunnen worden, (vgl. § 254) naar verkiezing al of niet door *ba* ingeleid.

Heeft het werkwoord oorspronkelijk transitieve beteekenis en wordt het oorspronkelijk object er van uitgedrukt, zoo kan de agens aan dit oorspronkelijk object voorafgaan, als bijv. *ede-ra kalòsa kai ba wai saninu,* daarop haalde de oude vrouw (haar) bril uit (73.9); *ede-ra lao boru kai ba wei sangadji Ana-ana gendi mada ruma sangadji,* daarop ging de vrouw van vorst A. a. de wenkbrauw van den vorst afscheren (48.29—30); of wel de agens volgt op het oorspronkelijk object: *ede-ra lao ḍonggo kuntji-na ba sangadji Ana-ana ḍi ruma sangadji,* toen gaf vorst A-a. den sleutel (van de kooi) aan den vorst (49.16); *ede-ra wura ao kai bòngi montja ro karaba ba ana ro wei,* daarop strooiden zijne vrouw en kinderen gele en geroosterde rijst voor hem uit (54.15—16).

In § 118 is reeds opgemerkt dat *kai* geplaatst wordt na de met het werkwoord samengestelde bijwoorden. Wanneer twee werkwoorden van synonieme beteekenis, welke door het voegwoord *ro* (en) verbonden zijn, met *kai* worden samengesteld, pleegt *kai* alleen na het tweede uitgedrukt te worden: *wau-ḍu pule saraa rawi rangga aka-ṅ de maka ro mpaa kai ba ompu,* de bidara-dorens waren ten eenemale vergruisd »bedanst geworden door den ouden man", (dewijl de oude man er op gedanst had, 18.36—37); *ede-ra ḍòḍo kai-na dula, lampa ro rai kai-na maròtji-ròtji,* daarop vroeg hij verlof heen te gaan en liep en ijlde met snelheid voort (25.24); *ede-ra hina hanta kai-ku maneyo, ḍonggo ro mbeï kai-ku,* daarop tilde ik toevallig iets lichts op, en vervolgens overhandigde [en gaf] ik het (34.27—28). Somtijds, doch zeldzamer, treft men dezelfde constructie aan als de woorden geen synonieme beteekenis hebben: *ede-ra weha ro mbeï kai taraku ede,* daarop nam zij de buks en gaf die (25.24); *ede-ra tjuwa nemba ro dula mena kai-na ḍi uma-na,* daarop maakte ieder zijn sembah en keerde naar huis terug (63.40); *ede-ra tjòla ro waa kai-na ḍi uma-na,* daarop betaalden zij het en brachten het naar huis (54.25).

Wanneer de constructie eene samenstelling van het werkwoord met *kai* eischt en *kai* terstond daarop als zelfstandige praep. zou moeten optreden, wordt *kai* slechts éénmaal uitgedrukt: *ede-ra ao dja kai rera ba doü mpanga,* daarop nam de dief (het) met de tong aan (41.29, vgl. ibid. reg. 26: *ao-ku ba nggòmi kai rera-mu*); *ede-ra kabe sa-buwa-buwa kai tadio sampari-na,*

daarop haakte hij (hen) één voor één met het heft van zijne kris aan (19.38—39, vgl. 18.29); *ede-ra siwe ro sangâme kai nggâhi ro eli mataho,* daarop vleide hij haar met mooie woorden (70.38). Men kan hier ook de gewone constructie bezigen door in plaats van de afzonderlijke praepositie *kai,* de synoniemen *labo* of *ba* te gebruiken. Ook indien een verbaal woord reeds met *kai* is samengesteld en de constructie nog eens *kai* zoude vereischen wordt het slechts éénmaal uitgedrukt: *na-weha-ra hadju, ede-ra lambo kai-na wei-na ede,* hij nam (een stuk) hout, en vervolgens sloeg hij zijne vrouw (daarmede, 52.12, als finiete zin geconstrueerd, zoude het laatste luiden: *na-lambo kai-ku wei-na,* vgl. § 117); *ede-ra tangâra kai-na ana-na ede Maharadja Kurma,* daarop noemde hij zijn zoon M. K. (62.26, vgl. de vorige §).

§ 139. Het subst. ontstaan door de samenstelling van *kai* met een verbaal subst. komt eene enkele maal in een meer concrete beteekenis voor en wel dan, wanneer *kai* gelijk aan *dị* is, in welk geval zij beteekenen kunnen: de plaats, waar hetgeen het werkwoord voorstelt, geschiedt of geschieden moet of kan: *malao lalo aka nggeè-kai bada,* doorgaande naar de woonplaats van den neushoorn (36.18); *ta-weha-ku oi deï nanga mantjanga èse, tjampo awa-na, ampo ta weha-ku oi dị tjampo-kai-na kai ngamo,* gij neemt water uit eene rivier, die in den bovenloop vertakt is, terwijl zij zich in den benedenloop vereenigt, gij neemt het water met een schepper op de plaats, waar (de takken) zich vereenigen (5.24—25). Voorts worden in de teksten nog aangetroffen: *lewa-kai,* slagveld (13.5) en *maru-kai,* slaapstede, bed (4.42, 5.10).

Evenwel worden deze subst. op bovengenoemde wijze in het Bim. slechts zelden gebezigd. Meestal wordt *hiḍi* (plaats), (bijv. *hiḍi nggeè kai,* 62.3) of wel een ander subst. dat eene plaats aanduidt (bijv. *sera lewa kai,* veld, waar men strijdt, slagveld, 82.10) er voorgevoegd. De beteekenis van plaats enz. welke deze woorden hebben, is dan ook ontstaan, door verzwijging van *hiḍi* of een dergelijk woord. Die subst. welke meer een geraad aanduiden als: *maru-kai* (door de Bim. verklaard als: *marakani ndai maru kai,* geraad om in te slapen), *katufe-kai,* kwispedoor, plegen meer zelfstandig gebruikt te worden, wat wel aan de lengte der uitdrukking is toe te schrijven.

Omtrent de subst. waar *kai* op het instrument of de oorzaak wijst, is alleen op te merken, dat *tjumpu-kai* (van *tjumpu,* eindigen, finiri) dikwijls geheel in de beteekenis van *tjumpu* als subst., gebezigd wordt, bijv. *tjumpu-kai-na mpâma* (55.2, 61.21) = *tjumpu-na mpâma* (bijv. 49.35), einde van een verhaal; *watu tampuu-mpuu-na saraka tjumpu-kai-na,* van het begin tot aan het einde (bijv. 58.33—34), en als adverb. *tjumpu-kai-na,* ten slotte, bijv. 98.2, 104.32, enz. Naar analogie van dit *tjumpu-kai* moet *waü kai-ra* (van *waü-ra,* vgl. § 77) afloop, of als absolutivum: na afloop, (102.1) gevormd zijn, het wordt ook als bijwoord, geheel synoniem met *tjumpu-kai-na* gebezigd. bijv. 83.38. In dezelfde beteekenis komt voor: *âri-âri-kai-na* (105.38), waarvan het grondwoord niet meer in gebruik is, vgl·§ 21.

§ 140. Zelden wordt *kai* samengesteld met een woord, dat niet oorspronkelijk verbale beteekenis heeft, en waar dit geschiedt, zijn deze woorden als intransitieven werkwoorden te beschouwen, vgl. § 257. Zoo ontstaat uit het oorspronkelijk subst. *sangadji*, vorst, *sangadji kai*, »dat, waardoor men vorst is", bijv. *peḍa sangadji kai*, het zwaard, waardoor men vorst is, het rijkszwaard (19.33). Eene afleiding van *bune* (hoe?) met *kai* treft men aan in de uitdrukking: *wati mpa bune kai-na*, het doet er niets toe (12.10—9. v. o.); waarin *bune* eigenlijk staat voor: *bune-bune*, hoe ook, terwijl na *wati*, *wâra* verzwegen is (vgl. § 266); zoodat de uitdrukking letterlijk beteekent: er is niets, waardoor het hoe ook wordt. Van *wati-pu*, nog niet, komt *wati kai-pu*, vgl. § 137. Van het samengestelde telwoord *ḍuwa mbuwa*, twee, treft men eene samenstelling met *kai* in den volgenden zin aan: *bune-ku da ḍuwa mbuwa kai-na sa-nai labo mbòto weki lamada ḍòho mangâha*, hoe zouden (de buffels) niet twee stuks per dag zijn, terwijl veel zijn onze personen, die eten? (hoe zouden wij niet twee buffels per dag eten, daar wij met ons velen zijn? 29.18). Vooral echter wordt de samenstelling na *kai* met een telwoord gebezigd in uitdrukkingen als: *ḍuwa* (*mbuwa* of *ori*) *kai-na, tolu* (*mbuwa* of *ori*) *kai-na*, enz.: dat, waardoor het twee is of wordt, ten tweede; dat, waardoor het drie is of wordt, ten derde, enz., vgl. N°. II en III, der teksten passim.

Aanm. I. Naast den vorm *ḍuwa* (*mbuwa* of *ori*) *kai-na*, enz. treft men ook aan: *makaḍuwa* (*mbuwa* of *ori*) *kai-na*, enz. (bijv. N°. V der teksten). Aan het prefix *ma* kan hier niet gedacht worden, want om van andere redenen te zwijgen, zoude men, indien *ma* hier werkelijk het in § 43 vlg. behandelde prefix ware ook kunnen zeggen: *maḍuwa kai-na*, wat nooit aangetroffen wordt en door de Bim. ook als verkeerd beschouwd wordt. De tweede vorm bevat daarentegen steeds *ma*. Men zal daarom wel in dezen vorm het o. a. nog in het Mak. en Bug. voorkomende prefix *maka* moeten aannemen, terwijl de samenstelling met *kai* naar analogie van den eersten vorm gevormd is.

Aanm. II. Door de samenstelling van *kai* met een verbaal woord wordt in het Bim. hetzelfde uitgedrukt, wat in talen als het Mal., Jav. enz. door de suffixen *kan* (*ake*, *akĕn*, enz.) en *i*, enz. wordt te kennen gegeven, in zooverre deze respectievelijk instrumentale en locatieve werkwoorden vormen, daargelaten dat het Bim. van de samenstelling meestal alleen bij nominale vormen gebruik maakt. In de talen van Noord-Celebes, in de Philippijnsche talen, enz. worden de instrumentale werkwoorden gevormd door middel van een prefix *i*. Datzelfde prefix vormt in sommige dezer talen ook nominale afleidingen, welke kunnen beteekenen: dat, waarmede iets geschiedt, bijv. Iban. *ipamutul*, dat, waarmede onthalsd wordt; dat, waarom iets geschiedt, Iban. *ipabbalot*, waarom geranseld wordt (vgl. boven § 124); de wijze hoe iets geschiedt, Iban. *ilalakad*, gewone wijze van gaan, Fidji. *idola-dola*, wijze van openen (vgl. het gebruik van het subst. met *kai* na *bune*, hoe? § 125); tevens kan datzelfde prefix uitdrukken de tijd waarop, bijv. Iloco. *idadatĕng*, tijd van komen en de plaats waar, Fidji. *itutu*, plaats om te staan (vgl. Kern, de Fidjitaal, enz. pag. 53 vlg.) voorts vergelijke men den vorm der ranggetallen: Tag. *ikaluá*; Bis. *ikaduha*; Iban. *ikarua*, Fidji. *ikarua*, enz. De functiën, welke *kai* in samenstelling in het Bim. vervult, kunnen dus in het algemeen in de verwante talen ook door een en hetzelfde prefix worden uitgedrukt, zij het dan ook, dat niet alle beteekenissen in één taal voorkomen. Voorts vergelijke men het Sund. suffix *an* (= Jav. Mal. *i*) en het Bal. Mak. en Bug. *ang* (= Mal. *kan*).

De oorspronkelijke beteekenis van *kai* weet ik niet met zekerheid te bepalen. De om-

standigheid, dat de praepos. dikwijls met het prefix *ma* gebezigd wordt (vgl. § 60), zou doen vermoeden, dat de beteekenis oorspronkelijk verbaal was, zoodat *ma* een overblijfsel is uit den tijd, toen dit ook nog gevoeld werd. Wellicht is *kai* in verband te brengen met *kani*, in beteekenis gelijk het Mal. *pakei*, zoodat *makai* dus gelijk zou zijn aan een Jav. *ngganggo*, Sund. *make*, welke woorden eveneens als praepositie gebezigd worden; *kani* zou dan op dezelfde wijze tot *kai* moeten geworden zijn, als *ndadi* tot *ndai*. Dat *kai* nu tevens dient om den locatief aan te duiden, zou dan verklaard kunnen worden door aan te nemen, dat de praep. *di* oorspronkelijk ook in het Bim., evenals de aequivalenten van dit woord in de verwante talen (*i*, *ing*, *ri*), gebezigd kon worden om den instrumentalis uit te drukken, en *kai* (*makai*) dus in deze beteekenis daarmede synoniem zijnde, bij het verloren gaan van de eigen beteekenis, ook voor *di*, als teeken van den locatief, in gebruik is gekomen.

LABO.

§ 141. De praepositie *labo* kan op dezelfde wijze als *kai* samenstellingen vormen met verbale woorden. In de tegenwoordige taal heeft *labo* als praepositie meer dan ééne beteekenis: het kan o. a. den instrumentaal en den datief aanduiden; in samenstelling wordt het evenwel alleen gebezigd in de beteekenis van: met = te zamen met, in gezelschap van, welke beteekenis, blijkens de samenstelling *doü-labo*, volgeling, metgezel, en den zin, die het woord als voegwoord heeft: benevens, en", wel de meest oorsponkelijke zal zijn.

Deze samenstelling kan plaats hebben bij actieve constructie: *nde pala wati-ra ntumbu labo-na Maharadja Kurma*, maar zij ontmoeten M. K. niet (68.29, voor *ntumbu-na labo*, vgl. Mal. *bĕrtĕmu dĕngan*); *mustaḥîl kiḍi labo-na makalai*, het is onmogelijk, dat Hij (God) staat (bestaat, is) te zamen met een ander (6.4. v. o); *na-ntjâra-ntjau labo-ku sa-mena-na mabou*, Hij verschilt van het nieuwe (= het geschapene, 6.6. v. o. Men merke het nadrukswoord *ku* op, dat in den indicatief bij eigenlijke werkwoorden alleen na die met transitieve beteekenis voorkomt, terwijl *ntjâra-tjau* op zichzelf intransitief is).

Het subst. waarop *labo* betrekking heeft, kan ook voorafgaan, in dat geval is de samenstelling met het verbale woord noodzakelijk, evenals bij die met *kai*, vgl. § 117 en § 129: *ntoi waü-ḍu kau-na ngupa ba ina-ku doü makambera ro katjâru, ampo ake ntumbu labo-ku*, lang heeft mijne moeder bevolen een vriendelijk en aangenaam mensch te zoeken, nu eerst ontmoet ik hem (32.40—41); *na-ntjâra-ntjau labo-ku sa-mena-na mabou, mustaḥîl sama labo-na*, Hij verschilt van al het geschapene, het is onmogelijk dat Hij gelijk daarmede is (6.6—5 v. o.); *mandede wâli ana ro wei doü ai-na lao-mu djina labo*, en voorts met de dochters en vrouwen van anderen pleegt geen overspel (50.4—5).

Door samenstelling met *labo*, evenals met *kai*, worden ook de oorspronkelijk intransit. werkwoorden transitief, en kunnen dus ook in het passief gebezigd worden: *tjoü mai labo-mu ake*, wie is het met wien gij hier komt (met wien komt gij hier? 45.41); *wâra sa-buwa doü ra-lampa labo aka-n de*, daar was

een man, met wien (ik) zoo even geloopen heb (43.5); *wati wâra ndai ntewi ro kasama labo kai,* er is niets waarmede (God) te vergelijken en gelijk te stellen is (6.5. v. o.). Dit laatste voorbeeld bevat eene eigenaardige samenvoeging van *labo* en *kai.* Eigenlijk behoort *kai* alleen bij *ntjewi* (vgl. bijv. 92.33; 56.34; 23.24) en *labo* bij *kasama* (vgl. *sama labo-na,* 6.5. v. o.), maar nu zijn de beide, door *ro* verbonden, verbale woorden als één geheel behandeld, gelijk dikwijls geschiedt, vgl. boven § 138, en daardoor zijn beide praeposities in samenstelling er achter gevoegd; *kai* staat het laatste, dewijl het ook anders steeds de laatste plaats in eene samenstelling inneemt, vgl. boven § 117 en § 142.

Bij deze samenstellingen met *labo* is evenwel in het oog te houden, dat *labo* ook op de wijze van een adverbium, dus zonder de rectie van het werkwoord te veranderen, met een verbaal woord kan samengesteld worden, *labo* is dan te vertalen door: tevens, en daarbij, bijv. *na-èda mena-ḍu pala ndai kâli na-waü-ra lòsa watu kuru besi, na-waü-ra safangga labo djenggo-na malanta ede,* zij zagen allen, dat de kali uit de ijzeren kooi gekomen was, (terwijl) zijn witte baard daarbij geheel verward was (49.21); *na-kau-ku ḍòḍo labo taraku,* zij hebben (mij) bevolen tevens eene buks te vragen (25.22).

WEYA.

§ 142. *Weya* komt in de tegenwoordige taal alleen voor in samenstelling met woorden van verbale beteekenis. Het geeft te kennen de betrekking, welke wij door den datief uitdrukken, dus de persoon (zeldzamer de zaak), die het verwijderd object eener handeling is, alsook dat, wat het werkwoord voorstelt, ten voordeele of nadeele van een persoon, zeldzamer van eene zaak, geschiedt; uit de hier beneden volgende voorbeelden zal blijken, dat het zoowel met het verbum finitum als met de verbale substantieven in samenstelling gebezigd wordt; voorts dat het, indien het verbale woord met adverbia is samengesteld, vgl. boven § 117 en § 259, vlg., na deze geplaatst wordt, doch vóór *kai,* indien de zin of constructie eene samenstelling met dat woord vereischt. In tegenstelling met *kai* en *labo* treedt het subst., waarop *weya* betrekking heeft, bijna nooit als subject van de passieve vormen op, vgl. § 145.

§ 143. Omtrent het spraakgebruik van de met *weya* samengestelde vormen is het volgende op te merken. In de eerste plaats kan *weya* betrekking hebben op een volgend vnw. of subst. Voorb. *lao ou weya-pu nahu,* ga (hem) voor mij roepen (23.20); *ta-kaambi weya-pu lamada isu ro bore,* maak voor mij gereed dat, waarmede het hoofd gewasschen en het lichaam ingesmeerd wordt (77.5—6); *lao ngupa weya-pu nahu nasi mantau djenggo,* ga voor mij een vogel

met een baard zoeken (46.11); *ra-rongga-ra kananu sangadji Indar-Anggasa makau ngupa doü mamada nowa neè matiyo weya ana-na ḍuwa-n ede ruu-na, na-taho ro iha,* het viel vorst I. A. in om wichelaars te laten zoeken om voor zijne beide kinderen te zien of hun lot goed of slecht zou zijn (64.1—2); *malai-na-sa ina makalòsa weya tuta-na doü malao tonggu-na kapa-mu ede,* maar (hun) moeder was het, die voor (ten opzichte van) hen, die uw schip waren gaan bewaken, het hoofd uit (haar kamer) stak (61.9); *dalîl ndai maturu weya-ta wâra-na Allah ta'âla,* een gids om ons het bestaan van God te toonen (97.2); *ku-sanggapi weya-ku* (vgl. beneden § 145) *eḍi toi-m ake neè waa weya-ku ina-ku,* ik zal u de toonen afklemmen om die voor mijne moeder mede te brengen (18.24—25). Soms vindt men *weya* ook pleonastisch tegelijk met *ḍi* gebezigd: *ndadi na-kalondo weya-ḍu bâla ḍi sangadji ede,* Hij deed nederdalen ten opzichte van (hij zond) den vorst eene ramp (58.11); *na-òto weya-ḍu ba doü malanda oi ani labo mina ḍi doü matapa,* de koopman in honing en olie bracht den kluizenaar een geschenk (80.10. v. o.). Uitgezonderd in dit laatste geval, volgt gewoonlijk het woord, waarop *weya* betrekking heeft, terstond na het werkwoord, hoewel dit, gelijk uit de voorbeelden blijkt, niet bepaald noodzakelijk is. Op deze wijze wordt *weya* vooral gebezigd om den dativum commodi et incommodi uit te drukken, dus die, welken wij met »voor" kunnen omschrijven, terwijl die, welken wij met »aan" omschrijven, gewoonlijk door praeposities (*labo* of *ḍi*) wordt uitgedrukt. Na een actieven vorm met *ndai* wordt *weya* wel verzwegen, indien het indirect object een persoonlijk voornaamwoord is, dewijl dit in den verkorten vorm aan het verbale woord gehecht kan worden: *ndai makapadja-ta hiḍi ḍi rade,* om voor ons de plaats in het graf breed te doen zijn (11.38); *ndai makaròtji-ta lampa,* om voor ons snel te doen zijn den gang, enz. (11.42).

§ 144. Dikwijls wordt het indirect object, waarop *weya* betrekking heeft, verzwegen en moet het uit den zin opgemaakt worden: *nggâhi kai ba ruma-t: lao hade weya-pu la Ḍadju,* de vorst zeide daarop: gaat Ḍadju voor (mij) dooden (19.26); *nggâhi kai ba ruma-t: lao waa weya-pu pabule,* de vorst zeide daarop: haalt (mij) een draagstoel (74.27); *malai-na-sa kani-kani ndai raho-n ede waa weya-pu ba nggòmi,* maar de kleedingstukken, om welke zij gevraagd hebben, neemt gij die voor (hen) mede (25.16—17); *wâra sa-buwa ana sangadji manggeè ḍi ade lòko kiyu ede, lao weha-pu ròo, rase weya-pu ḍi asa kiyu ede,* er is een koningszoon in den buik van dien haai, ga bladen halen, en steek die voor (dien prins) in den bek van den haai (71.11—12); *mai ndai anakoda maneè luu udja ḍi ade bili, na-bonto weya-ḍu ntjai ba wei-na,* toen de scheepskapitein zelf kwam en ook in de kamer wilde gaan, sloot zijne vrouw (hem) de deur (72.16—17); *ndadi na-tjiru weya-ḍu kareḍo, kaluu weya-ḍu ḍi asa-na,* daarop schepte zij voor (hem) de pap op, en deed het (hem) in zijn mond ingaan (66.28); *na-waü sara lao rahi-na, na-kaambi weya-ḍu oi ḍi tjere,* als haar man was heengegaan, maakte zij water voor (hem) in den

ketel gereed (50.13); *ede-ra ou ro ròdjo kai ba ompu kau neè ro ḍonggo weya-ḍu oi ḍi tjere,* daarop riep de oude man (hem) en sprak (hem) aan, om boven (in huis) te komen, en reikte (hem) water in een ketel toe (44.35); *nahu ake waü-ra hina ba fitena ba doü, na-nggâhi weya-ku,* enz., mij heeft men met lasterlijke praatjes getroffen (bedrogen), men zeide mij, enz. (76.33); *ndadi na-nuntu tala mena weya-ḍu sa-mena-na lampa rawi-na Maharadja Kurma,* aldus verhaalde zij (hem) in geregelde volgorde al de lotgevallen van M. K. (74.1); *ede-ra neè kai-na dòho, ede-ra lòsa kai wei sangadji Ana-ana malòsa wira weya dipi umpu,* daarop ging (de kali) naar boven (in huis) en zette zich; daarop kwam de vrouw van vorst A. a. uit (haar kamer) en spreidde een gezoomde mat voor (hem) uit (46.38); *bune santika ra-hadjal-mu ku-sanggu mpa kau ndawi weya pande,* wat nu betreft wat gij noodig hebt, ik neem op mij (het) een werkman voor (u) te laten maken (62.40—41); *taho pòda mpa mbako weya-ta bòngi makalai,* het best is maar »uw koken voor hem van andere rijst" (dat gij andere rijst voor hem kookt, 43.12—13); *nggâra na-mòda-sa djâra rangga ede, ntaa na-wâra mpara djâra rangga doü makalai ḍi ade-na ede, wati waü weha weya ba doü mantau djâra mamòda ede,* indien de hengst verloren gaat, en er ook een hengst van een ander bij geweest is, dan kan de eigenaar van het verloren paard het (hem, nam. den ander) niet nemen (ontnemen, 15.3—4; uit de laatste voorbeelden blijkt, dat zoo het werkwoord den vorm van een subst. aanneemt, zoowel het direct als het indirect object verzwegen kan worden, wanneer zij bij ons door een persoonlijk voornw. worden uitgedrukt); *raka-pu ḍi lawa, raho kai-na hengga ntjai* ——— *ede-ra hengga weya kai ntjai,* toen zij aan de poort kwam, vroeg zij de deur te openen ——— daarop opende men (haar) de deur (57.4—5); *ede-ra nuntu weya kai-na,* daarop verhaalde hij hem (36.12); *mundo mpara mada-na, ntanda batu-na ḍeï raa rawi rampa weya ba doü,* hunne oogen zijn wijd geopend, terwijl zij hunne werken nazien, welke (of waarvan de vrucht) hun door anderen ontroofd wordt (84.6—7); *ede-ra kau waa kaleï kai aka uma ra-kaambi weya,* vervolgens beval hij (den vorst) naar een voor (hem) gereedgemaakt huis te dragen (59.28).

Waar wij den datief met »aan" kunnen omschrijven, kan in plaats van *weya* ook *kai* gebezigd worden, vgl. § 135. Op 36.30, leest men: *na-nuntu weya kai-ḍu* (hij verhaalde hem) waarin dus een van beide overtollig is.

Aanm. Een enkele maal wordt *weya* wel eens gebezigd om een verzwegen persoon na een werkwoord, dat den persoon gewoonlijk tot direct object heeft, aan te duiden: *kapo mai dòho-ra simi ro ḍaro inga weya ḍi ade kòla ake,* komt dus allen en duikt en zoekt in dezen vijver om mij te helpen (53.30, vgl. *inga sa-waü-waü-pu nahu,* help mij zooveel gij kunt, 36.27); *wâra pòda hadjal lamada ake, ta-sa-waü-waü karaka weya ba ita,* ik heb werkelijk iets noodig, doet gij zooveel mogelijk uw best, dat ik dit verkrijg, (50.19—20).

§ 145. Zeer vaak wordt *weya* voorts gebezigd, wanneer een subst. of persoonlijk voornw., dat naar den zin als belanghebbend object kan beschouwd worden, in genitief — betrekking staat tot het direct object. Voorb. *nenti toi weya-pu*

djâra nahu ake, houdt dit mijn paard even voor mij vast! (26.5); *runtju mena weya-pu sa-mena-mena-n kani-kani-n,* trekt hen al hunne kleederen uit, (64.32); *na-kangampu weya-ḍu raa-ntjâra-mu,* hij vergeeft u uwe schuld (19.37); *waü-ḍu hengga weya ntjai kuru-mu ba hawo ro ninu ruma-ta,* Zijne Majesteit de vorst heeft u de deur uwer kooi geopend (49.19); *ede-ra* — — — *kangampu weya kai raa ntjâra-na,* daarop — — — vergaf (hij) hem zijne schuld (61.16). Omtrent bovenstaande voorbeelden, waarin ook wij den datief of de omschrijving daarvan met »voor" bezigen, te zamen met het bezittelijke voornw., is op te merken, dat het Bim. alleen den genitief van het voornw. bezigt; wordt het belanghebbend object evenwel door een subst. uitgedrukt, zoo kan dit ook na het verbum met *weya* en voor het direct object, wat dan nog met den genitief van het pers. voornw. v. d. 3den pers. (*na*) voorzien is, geplaatst worden, (een voorbeeld hiervan vindt men boven § 143) of wel na het object met *na* en ingeleid door *ḍi,* bijv. *tiyo weya-pu ruu-na mataho ro ruu-na maiha ḍi ana-ku ḍuwa-na ake,* zie voor mijne beide kinderen, »hun geluk of ongeluk" (of hun lot gelukkig of ongelukkig zal zijn, 64.13). Voorts wordt *weya* gebezigd, wanneer het op bovengenoemde wijze bepaalde direct object beteekent of het lichaam, of een gedeelte daarvan (ook in overdrachtelijke beteekenis, als dikwijls *ade,* hart of wel wat als een aanhoorigheid van het lichaam kan beschouwd worden, als bijv. de stem): *ede-ra tuu kai rahi-na malao ḍama weya weki-na,* daarop stond haar man op om haar het lichaam te bevoelen (om haar lichaam) te bevoelen (52.8); *ḥukum-na doü daa mangawa sambeya ede, dompo weya-ku wòo-na, hukum-na doü raa manòno tuwa, lambo weya-ku loki-na,* de straf van hen, die niet willen bidden is: men snijde hen den hals af, de straf voor hen, die palmwijn gedronken hebben is: men sla hen het achterste (men sla hen op het achterste 86.28 en 29), *wati-ḍu pèso-pèso-na mada-n mantanda weya pâhu wei sangadji Ana-ana,* hij wendde zijne oogen volstrekt niet af van het aanzien van het gelaat van de vrouw van vorst A. a. (46.1); *nasi mangemo na-dengga makadeè weya eli wai-ku marawa,* een vliegende vogel houdt op, luisterende naar de stem van mijne grootmoeder als zij zingt (69.22); *ba supu neè ngâha weya ade-na ba nggòmi,* om reden van uw willen (dewijl gij wilt) zijn hart eten (36.21); *ku-ngâha sipa-sipa weya-ku sarumbu-na,* ik zal zijn lichaam verscheuren en eten (37.39); *ai-na katoi weya ade-na,* maak hun het hart niet klein (ontmoedig hen niet, 13.5); *mandinga labo waü-ḍu boru kakòla mena weya gendi mada-na,* met het geheel kaalgeschoren hebben van de wenkbrauwen, terwijl (zij) hen de wenkbrauwen geheel kaal afgeschoren hadden, 48.37—38). Ook in bovenstaande voorbeelden kunnen wij *weya* meestal door den datief of wel door een accusatief van den persoon, terwijl de zaak door een of ander voorzetsel ingeleid wordt, weergeven; het Bim. bezigt het evenwel in het geval in den aanvang van deze § genoemd, ook dikwijls waar ons taalgebruik dit niet medebrengt: *ta-waü mpuḍu ngâha weya pala ana lamada,* gij hebt

dan (mij, ten mijnen nadeele) mijn kind opgegeten (3.13); *na-waü mpuḍu made lelo ana lamada ra-hade weya ba sahada marimba*; mijn kind was verpletterd, (mij, ten mijnen nadeele) gedood door den buffel (20.27—28); *pala na-tarima weya-ḍu dowa-n ede ba ruma Allah ta'âla*, God verhoorde zijn gebed (58.21); *bune santika ra-neè-n ede ku-tarima weya-ḍu ba nami ḍòho*, wat betreft het door hem gewilde, wij nemen het aan (berusten er in, 78.42; uit dit voorbeeld blijkt, dat het object ook kan voorafgaan), *mu-kaiha-ku mpa ade-mu nggòmi ba rungka weya nafasu-mu*, gij bedroeft u, dewijl men uwe hartstochten afbreekt, (dewijl men u tegengaat in uwe hartstochten, 88.10. v. o.); *kombi-kombi wâra èda angi-na labo wai raa-mawaa weya pòo-na aka-n ede*, wellicht zoude hij de oude vrouw nog ontmoeten, welke zijn (met geld gevuld) stuk bamboe mede genomen had (of hem ontdragen had, 24.37—38); *kasi-ra ade-mu makaada weya ana-ku ede*, wees zoo goed om mijn kind tot slaaf te maken (d. w. z. als schoonzoon aan te nemen, 27.3); *mu-kapòro-ro ba supu landa kampoi weya sâhe-mu ede*, zijt gij boos, omdat (ik) uwe buffels (ten uwen nadeele) al te maal verkocht heb? (30.11). Men merke voorts op het gebruik van *weya* na woorden als: *èda*, zien, *ringa*, hooren, (behalve het reeds behandelde geval als het direct object, een deel van het lichaam, enz. voorstelt): *rawi doü mpa mandai èda weya-mu pala ntjâra-na, nira-pu rawi ndai-mu-sa mantjâra wati pala èda-na* (*na* voor het rijm in plaats van *mu*), van de handelingen van anderen wordt door u (ten hunnen opzichte, tot hun nadeel) het verkeerde gezien (hoe anderen verkeerd handelen ziet gij), uwe eigene verkeerde handelingen ziet gij niet (86.16 en 17); *labo tjuwa hâri linti mpa ḍuwa-na labo wei maèda weya rawi ruma sangadji*, hij en zijne vrouw schaterden beiden maar van het lachen, toen zij de handelwijze van den vorst (ten zijnen opzichte tot zijn nadeel) zagen (toen zij zagen hoe de vorst zich gedroeg, 48.36—37); *wati-ḍu waü-na teè ade-na Maharadja Kurma makasi ade maèda weya nâra ro sâra wai ro ompu ede*, M. K. kon zich niet meer bedwingen uit medelijden, toen hij zag hoe de oude man en vrouw zich gedroegen (76.41); *sa-mena-na doü mantau uma maringa-na nggâhi la Bango, wati-ḍu wâra kapòro-na, malai-na-sa tjuwa-tjuwa hâri linti maringa weya rawi la Bango mampanga*, toen de bewoners van het huis hoorden wat B. zeide, waren zij niet meer toornig, maar elk schaterde van het lachen bij het hooren, hoe B. gehandeld had bij het stelen (34.32—34); *kadeè weya-pu paiya-na ro kambata-na doü bae-mu, na-mambe-sa eli-na*, enz., luister er naar hoe uwe vijanden juichen en schreeuwen: is hun geluid zwak, enz. (12.4. v. o.).

Omtrent het in deze § behandelde is nog op te merken, dat *weya* hoewel zeer veelvuldig gebezigd, toch in deze gevallen niet bepaald noodzakelijk is, men treft ook zinnen aan als de volgende: *na-donggo-ḍu kamâla Maharadja Kurma maramabu*, enz. hij overhandigde aan M. K. zijn kumala-steen, welke gevallen was (75.28); *lao balunggu wâli-pu eḍi-na*, gaat zijne voeten wederom

binden (54.39); enz. Dat ook na *èda*, enz. het gebruik van *weya* niet noodzakelijk is, blijkt uit de boven aangehaalde zinnen. *Weya* kan voorts nooit gebezigd worden, indien den genitief van het voornw. achter het direct object terugslaat op den agens. Men zegt dus: *ku-sambele-ku wòo-ku lamada,* dan snijd ik mij den hals af (28.13, en niet *ku-sambele weya-ku*); *na-runtju-ku sapatu-na,* hij trok zijne schoenen uit (42.36); zoo ook in de voorbeelden boven: *na-kaiha-ku ade-na* en *wati waü-na teè ade-na,* vgl. ook § 214). Wanneer twee werkwoorden op elkander volgen, vindt men wel eens *weya* achter het eerste gevoegd, hoewel het naar den zin bij het tweede behoort, bijv. *wati pòda ra-sangadja weya-ku hade ana-m ede,* het is geheel en al mijn voornemen niet geweest uw kind te dooden (20.21).

Aanm. Het eenige voorbeeld mij bekend, waarin een passieve vorm met *weya* attributief wordt toegekend aan het subst., waarop *weya* betrekking heeft, is: *indo kapo nggâhi kai rasi mangemo: doü ra-waü weya rasa-na malao tako rasa makalai,* wat nu een vliegende vogel genoemd wordt, is iemand, wien (ten wiens nadeele) zijn land genomen is, die zijn toevlucht neemt naar een ander land (13.34). Men kan hier *ra-waü weya rasa-na* niet als een absolutivum in de beteekenis van: nadat zijn land genomen is, opvatten, vgl. § 67, al komt het in den zin op hetzelfde neer, dewijl de volgende attributieve bepaling niet van het subst. kan gescheiden worden, dan door andere bepalingen van hetzelfde subst., indien het aldus moet zijn, dan is voor *malao tako* te lezen: *na-lao-ra tako,* vgl. ibid. reg. 30.

§ 146. In de voorgaande § heeft *weya* steeds eene betrekking tot personen aangeduid. Hoewel zeldzamer vindt men het in de eerste plaats ook wel gebezigd als het indirect object een dier en nog zeldzamer, zoo het eene plant of levenloos voorwerp voorstelt: *ede-ra lao kai ndai-na kâli malao kina weya rante djâra,* daarop ging de kali zelve zijn paard den ketting aandoen (53.11—12); *ndadi na-api weya-ḍu kèto-na ba hadju ra-bia ede,* zoodat het gespleten hout den staart (van den aap) vastklemde (80.21); *nggâra edja sara ngèna weya-ku toro-na,* wat de keladi betreft, men wachte het droog- zijn er van af (men wachte tot hij droog is, 104.39); *sâhe mandai kalòsa-ta weya djèka-na,* de buffel, welken gij voor de zakât moet opbrengen (9.6. v. o.); *saraka ana ra wai-ta mangâha weya tjoi-na, wati waü-na kampoi,* tot onze kinderen en kleinkinderen toe, als zij eten (leven) van de opbrengst ervan, kunnen zij het niet opmaken (62.33—34); *wati ndei tjii weya oi ntjidi-na,* het water van die rijst moet niet weggeworpen worden (3.33).

§ 147. *Weya* kan ook betrekking hebben op eene voorafgegane handeling. De beteekenis is dan eigenlijk wederom »ten voordeele van", maar deze beteekenis is zoodanig verzwakt, dat wij het kunnen vertolken met: tevens, daarbij. Voorb. *ta-kaluu mena-ku wunta hadju ede ḍe ade rowa — — — oi ḍeï temba ndei tau ḍe rowa ede, ampo ta-kaa weya-ku ilo lili,* gij doet al die bloemen in een pot — — — water uit de put moet gij in dien pot doen en vervolgens steekt gij daarbij (ten voordeele daarvan) eene kaars aan (4.41—42); *ampo ta-weha oi ḍeï tune, ta-batju weya-ku salawa tolu kâli,* dan neemt gij water uit een vat, en gij spreekt daarbij driemaal een gebed uit (5.6); *makento mpara ba ede, na-waü mpara mami mena, ede-ra tjedo kai-na ḍi ade pingga,*

sa-pingga sa-pâhu sapingga sa-pâhu, ampo na-wira weya-ku malanta, daarna, toen alles gaar was, schepte zij (de spijzen) in schotels, elke soort in een anderen schotel, en vervolgens spreidde zij daarbij wit goed uit (44.27—29). Men vergelijke hierbij: *ampo ta-wii-ku ḍe kompe maru-kai-na, ampo ta-kaa kai-ku ilo lili,* vervolgens plaatst gij het ter zijde van zijn legerstede, daarop steekt gij er eene kaars bij aan (5.9—10); vgl. § 129, welke constructie vrijwel hetzelfde uitdrukt, al ziet *kai* oorspronkelijk meer op de plaats, *weya* op het belang.

§ 148. In de volgende voorbeelden vervangt *weya* de praepos. *ḍi* na een kwalificatief werkwoord, dat, naar den zin, in den comparatief staat: *wati wâra maulu weya ulu-na ro wati warâ-na makento weya-na ndai tjumpu kai-na,* er is niets (of niemand) die vroeger is dan »zijn vroeg zijn" (dan Hij) en er is niets (of niemand), die later is dan Hij, om het einde te zijn (niemand heeft vroeger of zal later dan God bestaan, 6.10—9. v. o.); *ndawi-ku ndai malampa ulu weya ḍaha-ta,* gij maakt hen tot dezulken, die vóór uwe wapenen gaan (soort technische term voor onderworpen bevolkingen, 13.20, vgl. ibid. reg. 37).

Blijkbaar heeft men hier weder met een geval te doen, waarin een woord (in casu *weya*) dewijl het in eene bepaalde beteekenis met een ander (in casu *ḍi,* vgl. onder § 143) overeenstemt, ook voor het andere gebezigd wordt, in eene beteekenis, welke het oorspronkelijk niet bezit.

Aanm. I. Behalve in bovenstaande beteekenis, komt in de teksten geen voorbeeld voor, waarin *weya* met een intransitief werkwoord is samengesteld, uitgezonderd volgend: *kapo ba supu ndede-na mataho sara na-waü mpara taru-tehe, indo wâra weya mangawa kataho* (99.14—15). Waarop *weya* hier betrekking heeft is eigenlijk uit den zin niet op te maken, desnoods zou het echter uit wat vooraf is gegaan, kunnen opgemaakt worden, en dus het voornw. van den eersten pers. meerv. verzwegen zijn (vgl. de aangehaalde plaats). De vertaling zou dan luiden: daardoor nu is, wat goed is, verkeerd geworden, er is niemand voor ons, die het wil verbeteren. De beteekenis van *wâra weya* zou dan overeenkomen met het Lat. est met den datief. Dat *weya* hier te verklaren zou zijn op de wijze, welke besproken is in § 145, is niet waarschijnlijk, twee opeenvolgende werkwoorden, zooals daar ter plaatse voorkomen, worden dikwijls als eene samenstelling behandeld, vgl. § 165, wat niet het geval is met *wâra* en volgend als subject optredend deelw., vgl. ook de volgende Aanm. Een ander intransitief werkwoord: *sambeya* is mij in samenstelling met *weya* opgegeven in volgenden volzin: *sa-mena-na 'âlim masambeya weya timba-na sjarîf Ḥasan* welke de vertaling is van een Mal. *segala 'âlim mĕnjĕmbahjangkang mait Sj H.*

Tevens kan hier opmerkzaam gemaakt worden op het gebruik, dat somtijds van *weya* na *lowa* gemaakt wordt. Op 101.27—28 leest men: *lodja-na lopi na-waü-ra ntjii ndambı ripa-ripa, wati ròmo mpara mandai lowa weya nempa,* de zeilen van het vaartuig, zijn geheel en al in flarden gescheurd, zij kunnen in 't geheel niet meer gelapt worden. Men zou hier *weya* nog kunnen opvatten als betrekking hebbende op *lopi* (schip) met de constructie bedoeld in § 145, zoodat *weya* eigenlijk bij *nempa* behoort. Eveneens zou in het volgende: *pâhu-na uati ndai loua weya-ta sune kai matantu,* het uiterlijk (der vruchten, kunnen wij niet met zekerheid beschrijven (91.22), *weya* op *na,* wat *wua* (vrucht) vervangt, kunnen slaan. Op 15.6—7 evenwel wordt gelezen: *nggâra wâra-sa djâra ro sâhe raa-haa ba lako, nggâra na-made-sa ro na-iha-sa ndadi da lowa weya-na kani,* enz., indien een paard of buffel door een hond gebeten is, en sterft of bederft (verminkt raakt), zoodat het dier niet meer door hem (den eigenaar) gebruikt kan worden, enz. Hier

kan *weya* niet op deze wijze verklaard worden, en is zelfs geen indirect object, vgl. hierbij 100.31 en 102.31. De oorzaak van dit gebruik na *lowa* is mij onbekend. Meestal vindt men evenwel het woord zonder *weya*; bij het synonieme *waŭ* heb ik het nooit ontmoet.

Aanm. II. Als afzonderlijk woord komt *weya* in de hedendaagsche taal niet voor; wel leest men op 104.1—3: *indo kapo ma'ànâ jatîm ede duwa ori: sa-buwa ana jatîm daa mawâra ngâha ro kani; ama-na-tji weya mawâra ina-na wati, ede-i sa-buwa udja pala,* wat wel niet anders kan beteekenen dan: de beteekenis van *jatîm* (wees) is tweeërlei (wat eigenlijk niet voor *jatîm*, maar voor het Bim. aequivalent *kasipâhu* geldt), de één is hij, die geen voedsel of kleeren heeft; zijn vader is er, zijne moeder niet, (die wel een vader, maar geen moeder heeft), is de andere nu Deze constructie is wellicht te vergelijken met: *nggòmi mena ndai maparenta-na* voor *nggòmi maparenta mena-na* (gij zult ze allen beheerschen), vgl. § 268, zoodat *weya* als een adverbium, dat gewoonlijk in samenstelling met een werkwoord beschouwd zou kunnen zijn. Omtrent *wâra weya* zie men de vorige Aanm. Oorspronkelijk zal *weya* wel een voorzetsel geweest zijn, vgl. het Bul. *wiya*, Saw. *wiye* (aan).

DE IN ONBRUIK GERAAKTE PREFIXEN.

§ 149. Onder den taalschat van het Bim. komen verscheidene woorden voor, welke nog een of ander prefix bevatten als overblijfsel van een vroegeren toestand. De waarde van sommige dezer prefixen wordt nog min of meer gevoeld; alle komen echter dàarin overeen, dat er geen nieuwe woorden mede gevormd kunnen worden en zij dus als dood te beschouwen zijn. De voornaamste daarvan zullen hier beneden besproken worden.

§ 150. *Ka.* Behalve het in § 34, vlg. behandelde prefix *ka,* bezit het Bim. meerdere gelijkluidende doode prefixen. In de eerste plaats treft men een prefix aan, evenals in de verwante talen, zoowel bij de benamingen van planten en dieren als bij andere subst. van concrete beteekenis. Eenige voorbeelden van woorden, waarin het Bim. dit prefix heeft, terwijl verwante talen het missen, zijn: *kapantja,* Mal. *patjar* (soort plant); *kapala,* Mal. *pala* (muskaatnoot); *kampodu,* Sasak. *pĕtu* (tortelduif); *karifa,* Sasak. *lĕpang* (kikvorsch); *kababu,* Oud-Mak. Bug. *babú* (baadje); *kadòdo,* Mal. *dodol* (soort gebak); *kadjudji,* Mal. *djudi* (soort spel); Bat. *djudji* (spel); *kalubu* (asch, stof); Mal. *lĕbu* (stof); *kamaa,* Mal. *bara,* Jav. *wåwå* en *måwå* (gloeiende kool); *kaua,* Mal. *urat* (ader).

Somtijds wordt *ka* nog door een neusklank gesloten, vgl. het bovengenoemde *kamaa* en *kantjowa* (kuil), Mak. *kalobang,* vgl. § 22, vgl. ook Mal. *kĕmuntjak* = *puntjak.*

Het is evenwel niet zeker of *ka* hier steeds oorspronkelijk is, daar de *k* als beginletter van de derde lettergreep van achteren zeer goed in de plaats van een anderen medeklinker kan gekomen zijn (vgl. v. d. Tuuk, Tobasche Spraakk. § 22), zoo bijv. in *kantonga* uit het Mak. *tontongang* (venster), vgl. ook *karumpa,* Jav. *tĕrumpah*; *kampadja,* Sund. *papaya*; *kampudja,* Mal.

lampuyang. Omgekeerd is het ook mogelijk, dat het prefix *ka* vervat is in woorden, die nu met een anderen medeklinker beginnen.

Een substantiefvormend prefix *ka* schijnt voorts vervat te zijn in *kangampu*, Mal. *ampun*, ofschoon het woord thans ook als verbum gebezigd wordt. Evenwel zou èn de neusklank na *ka* èn het spraakgebruik der verwante talen er eerder toe leiden om dezen vorm als uit *pangampu* ontstaan, te beschouwen, dan om in *ka* het, vooral in het Daj. en Sund. (als ook in het Mak. in de afgeleide vormen) nog zeer gebruikelijke prefix tot vorming van abstracte subst. te zien, ofschoon de neusklank met een beroep op een Jav. vorm als *di-ngapurå* voor *di-apurå*, of door hem als uit *ngg* ontstaan, te beschouwen (vgl. § 19 en *sanggili* onder § 16) zou verklaard kunnen worden. Het is evenwel niet onmogelijk, dat het Bim. vroeger een prefix *ka*, al of niet door een neusklank gesloten, gekend heeft om dat aan te duiden, wat eene taal, als het Jav. door *pa* met een neusklank te kennen geeft, evenals het 't causativum door *ka*, in plaats van het meer gebruikelijke *pa* vormt. Het is toch niet het prefix, dat bij het verbale subst. de grammaticale waarde bepaalt, maar deze ligt in het grondwoord zelve, gelijk ten duidelijkste blijkt uit talen, als het Bim. Het prefix dient dus slechts om de grammaticale functie nader te specialiceeren. Naast *kangampu* wordt *kapapa* in dezelfde beteekenis aangetroffen, waarmede waarschijnlijk Mak. *popporó, pamopporó* te vergelijken is, (vgl. § 11). Nog kan hier bijgevoegd worden *kabantja* (bespotten), Sund. *njampah*, vgl. Jav. *tjampah*, en ook *kateï* = *teï*, aantoonen, onderrichten (vgl. § 9), wel geeft de vorm in 't Kòlosch *hateï* eenige moeielijkheid, dewijl de *k* van de prefixen *ka* niet *h* plegen te worden, doch dit kan aan het onkenbaar worden te wijten zijn. Ook nog bij andere woorden kan *ka* wellicht als substantief-vormend prefix beschouwd worden, zij zijn echter alle tevens als werkwoord in gebruik, terwijl de beteekenis van het grondwoord of hun vorm in andere talen, mij niet voldoende bekend zijn. Zoodanige woorden zijn o. a. *kasaro* en *kambowa* (wensch, wenschen); vgl. Sumba. *mbusang?* *katjai* (meening, meenen); *kananu* (gedachte, denken), Sumba. *kĕnandi*; *katjihi* (denken, verstand, vgl. Jav. *surup*, Kråmå en Bal. *sĕrep* of wel van Bim. *tjihi*, tot maat nemen, vgl. de beteekenissen van Jav. *andugå* en Bal. *ngukur?*); enz. Bij enkele dezer subst. doet de functie van *ka* meer aan die van het prefix in woorden als het Mal. *kahĕndak*; Daj. *kaharati*; enz., denken.

Een meer verbaal karakter draagt *ka* in de eerste plaats in woorden als: *kanggaḍo*, bewegen of schudden (intr.), zich bewegen of schudden (waarnaast: *kaḍo*, iets bewegen of schudden); *kangginda*, zich schudden (*kinda*, iets schudden), waarbij te vergelijken zijn: *kandindo* en *kangganti*, welke beide bewegen (intr.), zich bewegen, beteekenen. Voorts *kantero*, hangen (intr.), terwijl *tero* »iets ophangen" beteekent; *kambeyo* = *tarambeyo* (vgl. § 151), afhangen; *kanteya* (Mak. *áterá* Jav. *atap*), eene oprisping hebben; *kakila* schitteren (Mal. *bĕrkilat*, Jav. *kumilat*, Bug. *tjarilakilá*), waarbij te vergelijken

zijn de synoniemen: *kakiti, kantjilo, kantjindo,* schitteren, glinsteren; *kakida,* huiveren (Mal. *gumĕtar* of *tĕrkĕtar*); *kataru-tebe,* droppelen, als druppels uitloopen (het laatste gedeelte van het woord is: *tebe,* droppel), waarbij te vergelijken zijn: *kadjoro* en *kadjaru-djoro,* uitvloeien (als tranen uit de oogen). Bij de bovenopgesomde woorden zouden de verwante talen, als Jav., Mal., enz. òf het prefix bezigen, waarvan de Mal. vorm *bĕr* is, dan wel het infix *um.* Er is evenwel nog een prefix, waarmede hetzelfde kan uitgedrukt worden, nam. dat, waarvan de Mal. vorm *tĕr* is. Men vergelijke boven de aequivalenten in de zustertalen van *kakila* en *kakida.* Een woord als: *kantero* wordt in het Jav. uitgedrukt door: *gumantung,* in het Mal. door: *bĕrgantung,* daarentegen in het Mak. door: *tágentung,* Bug. *tágattung.* Het gebruik van *tĕr* bij een werkwoord met mediale beteekenis als *tágentung,* is te verklaren uit het begrip van »van zelf, uit zich zelven", dat gewoonlijk in de met dit prefix afgeleide woorden ligt. Dewijl *tĕr* dus een medium kan uitdrukken is er geen enkele reden, waarom het niet gebruikt zoude kunnen worden bij woorden als: zich bewegen, enz. Het spraakgebruik der verwante talen moge geen voorbeelden vertoonen van het gebruik van dit prefix, waar wij het kunnen weergeven door een werkwoord met »zich" in den accusatief (wanneer men althans zulke woorden als Mak. *tárimbá,* zich bewegen, wapperen, als bijv. een vlag, niet mede rekenen wil), in het Bim. moet het op deze wijze in gebruik zijn geweest; men zie de voorbeelden onder § 151. Dewijl nu de prefixen *ka* en *ta* ook in de verwante talen dikwijls voor elkander gebezigd kunnen worden, als bijv. in bepaalde gevallen in het Bataksch, terwijl in het nieuwere Javaansch *tĕr,* behalve in enkele woorden, geheel door een zwakkeren bijvorm van *ka* (*kĕ*) verdrongen is, kan aangenomen worden, dat in de bovenopgesomde woorden vervat is: een prefix *ka* in waarde gelijk *tĕr.* Sommige dezer woorden bevatten na *ka* nog een neusklank, waarover men vergelijke § 152. Even zij nog opgemerkt, dat, als aan *ka,* hier en beneden, verbale kracht toegeschreven wordt in tegenstelling van *ka,* bijv. in *kangampu,* daarmede alleen het volgende wordt te kennen gegeven. In een woord als *kangampu,* wijzigt *ka* de beteekenis niet, maar specialiceert alleen (althans oorspronkelijk) de grammaticale waarde van het woord; in een woord als *kanggaḍo* daarentegen, specialiceert *ka* de beteekenis van het werkwoord zelve. Overigens is *kanggaḍo* op zichzelf even goed een verbaal subst. als *kangampu.* Bij enkele der opgenoemde woorden, bijv. *kakila,* is niet met zekerheid uit te maken met welk *ka* men te doen heeft, doch de synoniemen maken het waarschijnlijk, dat *ka* hier verbale beteekenis heeft; *kanteya* kan bovendien ook subst. »oprisping" beteekenen, bijv. *eli kanteya-na,* het geluid hunner oprispingen (69.13, vgl. § 151, bij *tarii*).

Op bovengenoemde wijze is *ka* met groote waarschijnlijkheid in een aantal andere woorden te verklaren, bijv. in: *kakente* en *kambia,* schrikken, vgl. Mal. *tĕrkĕdjut*; *kantjora,* in beteekenis Mal. *tĕlandjur.* Zoo ook in *kabòro,*

zich verzamelen, naast *bòro*, verzamelen, waarbij evenwel op te merken is, dat *kabòro* thans ook geheel en al in den zin van *bòro* gebezigd wordt. En zoo kan ook de *ka* in *kagòro* (snorken) op dezelfde wijze als bijv. in *kanteya* verklaard worden, vgl. § 36.

Ka = O. J. *ka*, wordt aangetroffen in woorden als: *karunu*, vergruisd (worden of geworden), omtrent het gebruik van het perfectum bij deze woorden zie § 242), vgl. Jav. *rĕnjuh*; *katuntu*, tegengehouden, belemmerd; *katehe*, ingedeukt; *kabuha*, bedorven, vgl. § 7; enz.

Een prefix *ka* is voorts vervat in *kalai*, ander = *lai*, Mal. *lain*, al maakt het spraakgebruik dit verschil, dat *lai* in deze beteekenis alléén gebezigd wordt in samenstelling, bijv. *doü lai rasa* iemand, van een ander land, een vreemdeling (42.22), daarentegen: *rasa makalai*, een ander land (43.32); *bòngi makalai*, andere rijst (43.11); enz. Verscheidene kwalificatieve werkwoorden of adjectieven schijnen dit *ka* te bevatten, bijv. *katjiri*, koud, koel (vgl. Sund. *tiris*); *kalau*, uitgestrekt (vgl. Mal. *luwas*); *kaḍòri*, zoet; *katjori*, flauw; *kapòri*, snel, enz. Meer nog dan in het eigenlijke Bim. wordt dit *ka* in de taal van Kólo aangetroffen, bijv. *kabeu*, nieuw (Bim. *bou*); *kaḍalu*, diep (Bim. *ḍeï*); *kaḍempi*, nabijzijnd (Mak. *dampi*, vgl. Bim. *ḍeni*); *kadeu*, ver (Bim. *dòo*); *kalonggo*, hoog (Bim. *lenggo*); *kamète*, zwart (Bim. *meè*); *kapaḍa*, kort (Bim. *poro*); *karatu*, vlak (Bim. *riyu*); *katòo*, hard (Bim. *tera*); *katuwa* oud (Bim. *tuwa*). Omtrent de waarde van *ka* in deze woorden is uit het spraakgebruik niet veel op te maken, zij kunnen als subst. en als verbum optreden, bijv. Kólosch: *ba katòo, kaluki-mu* (Bim. *ba tera huri-mu*, 82.13 v. o.), wegens het hard zijn van uw vel (dewijl uw vel hard is, 110.17): *oi makaḍalu* (Bim. *oi maḍeï*), diep water; *na-kaḍalu-te oi ène* (Bim. *na-ḍeï-ra oi ede*), dit water is diep. Alleen het Bim. *kalai* treedt nooit als subst. op, wel de vorm zonder *ka*. Hierdoor wordt het meer dan waarschijnlijk, dat de functie van *ka* in deze woorden oorspronkelijk niet is geweest om abstracte subst. te vormen, maar integendeel het woord door *ka* vormelijk als een verbaal woord werd aangeduid. Eenigszins is hiermede te vergelijken het gebruik van het prefix *ba* in het Dajaksch, in woorden als *batatap*, vaardig, bereid. Men vergelijke voorts § 154.

Aanm. Bij sommige woorden is de functie van *ka* nog vrij duister, bijv. in: *kamodjo*, iets in den mond houden, op iets zuigen. In de verwante talen, voor zoover mij bekend, luidt dit woord: Daj. *unggum*, Bug. *orong*, Bat. *ongom* of *omom*, Mal. *kulum*, Mak. *kalimummung* of *kalimommong*. Dit schijnen alle variaties van hetzelfde woord te zijn, waarvan het Daj. den volledigsten vorm vertoont en de Mak. en Bat. vorm van het woord ontstaan is door de gewone verwisseling van *ngg* en *ng* en verder van de neusklanken onderling (vgl. de beide vormen in het Bat., terwijl in de overige talen de consonant, welke in het Daj. woord *g* luidt, een klankverloop moet gehad hebben overeenkomstig met dat der *g* in de Philippijnsche talen in een woord als: Tag. *bigás*, Mal. *bĕras*. Wat de klinkers betreft, vertoont het Mak. zoowel den vorm met *u* als met *o*. Bij deze woorden bevat het Maleische eene *k* meer dan het Daj. Bug. en Bat., het Bim. *ka* en bovendien eene *m*. In het Mak. en Bug. treft men *kali* (Bug. ook *ali*) aan voor eenige woorden van verbale beteekenis, bijv. *kalibangáng*,

verstomd staan (vgl. Bat. *bongang*); *kalipontjing*, omkrullen als een touw; *kaliputusú* naast *putusú*, ronddraaien (intr. en trans.); *kalipotosó* naast *potosó*, in den knoop; Bug. *kalitutu* naast *tutu*, zorgzaam, voorzichtig. Nog staat een Bim. *ka* tegenover een Mak. *kali* in *kamumu*, den mond spoelen, Mak. *kalimómóro*, Bug. *kalimómò*. De bijzondere uitspraak van de eerste *o* in het Mak. woord wijst op een weggevallen consonant; vergelijkt men hierbij het Bul. *lumimumu*, Tonsaw. *malimuchmuch*, gorgelen, waarin van het Mak. Bug. *kali* alleen de tweede lettergreep overgebleven is, en ook Mal. *kĕmur*, Jav, *kĕmu*, dan blijkt dat de weggevallen consonant die klank moet geweest zijn, welke in de Philip. talen *g*, in het Mal. *r*, enz. luidt. Uit de vergelijking van *kĕmur*, *kĕmu* (Sawu. *kammu*) met *kamumu*, enz. blijkt, dat het Bim. enz. de laatste lettergreep van het Mal. woord verdubbeld bevatten en dat het Mal. en Jav. woord *kĕ* bevat, evenals het Bim. *ka*. (De pĕpĕt zou in het Mal. en Jav. woord ontstaan kunnen zijn doordat het oorspronkelijk *kĕmu(r)mu(r)* luidde). Wellicht heeft *ka* hier wederom de met het Mal. *bĕr* of het infix *um* overeenkomstige beteekenis, welke boven behandeld is. Deze is toch ook aan de zustertalen niet geheel onbekend, vgl. bijv. het Mak. *kapulung*, zich verzamelen, Bug. *sipulung* van *pulung*, verzamelen en het Mal. *kĕmbali*. De functie van het Mak. *kali* zou dan ook ongeveer dezelfde moeten zijn, de hier bovenopgesomde woorden, welke dit *kali* bevatten, zijn dan ook alle intransitief (al kan *kaliputusú*, ook trans. gebezigd worden, wat te begrijpen is, dewijl het voorvoegsel nu niet meer begrepen wordt). Evenzoo kunnen *kamodjo* (Mak *kalimommong*, Mal. *kulum*) oorspronkelijk intr. vormen geweest zijn, die later ook transit. gebezigd zijn, evenals ook het Bug. *morong*. Moeielijkheid veroorzaakt evenwel de *m* na de *ka* in het Bim en Mak. woord, tenzij men aanneemt, dat *modjo* (*mommong*) op zichzelf al eene afleiding is, op de wijze van het Bug. *morong*. Ook in het Bim. zelve zijn een paar woorden, die een voorgevoegd *kali* bevatten, nam. *kalileko*, onrechtvaardig zijn of handelen, vgl. Mak. *leko-leko*, kronkelen en *kalingango* = *kangango*, storen, hinderlijk zijn, van *ngango*, drukte, rumoer. De gegeven voorbeelden maken het waarschijnlijk, dat de verhouding van *kali* tot *ka* zoodanig is, dat door het eerste tevens eene frequentatieve beteekenis wordt aangeduid. Bij andere woorden is de waarde van *ka* moeielijk te bepalen, daar de beteekenis van het grondwoord of de verwantschap met woorden in de zustertalen mij niet bekend is. Hiertoe kan ook gebracht worden: *kaḍami* = Mak. Bug. *kanjame*, smaken, proeven, smaak, wellicht verwant met Mao. *name*, Sumba. *lama*, Fidji. *yama*, tong, wat evenwel de functie van *ka* nog niet duidelijk maakt.

§ 151. *Ta*. Een prefix *ta* geheel gelijk in waarde aan een Mal. *tĕr*, enz., wordt aangetroffen in: *tahengga*, open, naast *hengga*, openen; *takapu* gesloten, dicht, naast *kapu*, sluiten; *tampiku* en *tariku*, gekruld; *taduku* en *taduki*, gerimpeld, gefronsd; *tangguru*, los; *tampòde-mpòde*, ineen gedraaid, gekronkeld, in ringen opgerold als een touw, naast *pòde*, ineendraaien. Omtrent het gebruik van het perfectum bij deze woorden vergelijke van § 242.

Voorts treft men dit prefix aan in: *tafèfa*, wapperen, (de vorm te vergelijken met Mak. *tárimbá*). De *r*, waarmede het voorvoegsel oorspronkelijk sloot, is bewaard gebleven in: *tarii*, wateren (vgl. Jav. *uyuh*, O. Jav. *ĕyĕh*, terwijl de vorm met Mak. *támeya* te vergelijken is). Dat de kracht van het voorvoegsel in dit woord niet meer gevoeld wordt, blijkt daaruit, dat men ook zegt: *oi tarii*, urine. Om een of ander onbekende reden moet de *r* ook gespaard zijn gebleven in: *tarambeyo* = *kambeyo*, afhangen. Op dezelfde wijze gebezigd als *ka* in: *kanggaḍo*. enz. treft men *ta* aan in: *tambâri*, zich omwenden, naast *wâri*, iets omwenden; *tambiri*, schudden (van het hoofd gezegd), naast *wiri*, *mbiri* (*tuta*), het hoofd schudden); *tanggili*, draaien, naast *kiri*, iets

draaien, iets omwenden. Van het subst. *fuu*, stam, is afgeleid *tampuu*, meestal met verdubbeling, *tampuu-mpuu*, beginnen (vgl. Jav. *awit*), ook als subst. in de beteekenis van »begin" in gebruik en met den genitief van het pers. voornw. derden pers.: *tampuu-mpuu-na*, gebezigd in den zin van »ten eerste". Van *ngâra*, naam, is afgeleid *tangâra*, steeds met *kai* geconstrueerd, en zoowel »heeten, genoemd worden" als »noemen" beteekenende. Uit bovenstaande voorbeelden blijkt, dat het Bim. dit prefix ook bezigde, waar in andere talen dat, waarvan de Mal. vorm *bĕr* luidt, of wel het infix *um*, gewoner is (vgl. beneden § 154). Omtrent den neusklank, welken verscheidene woorden na *ta* vertoonen, zie men de volgende §. Een enkel, op deze wijze gevormd woord, is geheel tot subst. geworden, nam. *tandii*, stijl, dat in vorm beantwoordt aan een Mal. *tĕrdiri*; vgl. *rii*.

Aanm. Ook bij sommige subst. komt een prefix *ta* voor, bijv. *tagambe*, gambir. Op te merken is voorts: *taua*, soort schaal of doos voor betel, vgl. *ua* (voor *wua*) betelnoot, vgl. Kern., de Fidjitaal, enz. § 226, i. v. *tâlafu*.

§ 152. *Sa*. *Sa* heeft als prefix met verbale beteekenis dezelfde waarde als *ta* = Mal. *tĕr*, evenals in het Bug. *tjá* naast *tá* staat, bijv. *saloa*, los, naast *loa*, losmaken, losbinden; *sampori* en *sanggori*, idem (*hori*, loslaten); *saròtjo* afgeschilverd, (als verf) (*ròtjo*, schillen); *sadundu*, opgestapeld; *santjihu* »gehoekt", met hoeken (v. *tjihu*, elleboog); *sanggòbo*, vooroverliggen (vgl. § 27); *sarènga*, achteroverliggen (Mak. *lengang*); *sambanta*, recht uitgestrekt; *safaka*, zich openen, geopend als eene bloem (vgl. § 14); *santjamba* en *santjaru-ntjamba*, zich verspreiden (vgl. *tjamba*); *sambura* (versterkt *sambara-mbura*) idem (*wura*, strooien); *sanggili*, zich verbergen, naast *ili*; iets verbergen (vgl § 16); *saròme*, glimlachen; *santjedi* (Mak. *tàtjàdo*), hikken. Omtrent het gebruik van het perf. bij deze woorden, vgl. § 242.

Voorts treft men verscheidene woorden met *sa* aan, afgeleid van kwalificatieve werkwoorden, waarin *sa* eene verminderende kracht heeft, evenals een Bat. *tar* in woorden als: *targosing*, geelachtig, bijv. *safaï*, bitterachtig (*paï* voor *mpaï*, vgl. § 154, bitter), *safaö*, eenigszins schor (*mpaö*, schor); *sarata*, eenigszins heet of bijtend op de tong (*nata*, heet, bijtend); *sabura*, witachtig (*bura*, wit); *sakala*, roodachtig (*kala*, rood); *sameè*, zwartachtig (*meè*, zwart); *sangontjo*, zuurachtig (*ngontjo*, zuur); *sampinga-mpinga*, doovig, hardhoorend (*mpinga*, doof); *sampini-mpini*, eenigszins door den neus sprekend (*mpini*, door den neus sprekend). In deze beteekenis nu is het prefix niet geheel in onbruik geraakt. Op 47.16—17 wordt volgende zin aangetroffen: *waŭ-ra tolu nòro, upa nòro nòno-na, ntika na-iyu mpa wâra sapili-pili tuta-n ro sambari-mbari-na ba bembe aka-n de*, toen hij drie of vier slokken gedronken had, voelde hij een weinig hoofdpijn en een weinig duizeligheid door de katjoeboeng. Op zichzelf nu bestaat er geen *sapili-pili tuta* of *sambari-mbari*, maar in eene constructie met *wâra* (zijn) gevolgd door het verdubbelde stamwoord met *sa* en den genitief van een der persoonlijke voornw. kan van

elk kwalificatief werkwoord of samenstelling, welke als zoodanig dienst doet (als *pili tuta*), op deze wijze gebezigd worden. Het gebruik van *wâra* is in bovenaangehaalden zin noodzakelijk, ook dan, wanneer zij attributief gebezigd worden, bijv. *doü wâra* (voor *na-wâra*, vgl. § 161) *sambari-mbari-na*, iemand, die een weinig dronken is; terwijl daarentegen woorden als: *safaï*, eenvoudig op de gewone wijze het prefix *ma* voor zich krijgen. Het heeft er allen schijn van, alsof bovengenoemde constructie ontstaan is door verwarring van het prefix *sa*, met *sa* in de beteekenis van één. Zeer gewoon toch is bij gebruik van dit tweede *sa* eene constructie als: *kuru besi wâra sa-ndupa nâru-na* (een ijzeren kooi van één vaam lengte, 46.23). Vervolgens zou *sa* met verminderende kracht, naar mij medegedeeld is (voorbeelden komen in de teksten niet voor) ook nog bij imperatieven gebruikt kunnen worden, als: *sakadèse-dèse-pu* (*kadèse* van *dèse*, hoog), maak het een weinig hoog; *sakambèko-mbèko-pu* (*kambèko* van *mbèko*, krom), maak het een weinig krom; *sakanae-nae-pu*, maak het een weinig groot; *saròtjo-ròtjo-pu niu ede*, doe het omhulsel wat af van die kokosnoot. Uit alles blijkt, dat het gevoel voor de kracht van *sa* in woorden als: *safaï* bewaard is gebleven, maar dat de eigenlijke aard ervan niet meer begrepen wordt.

Ook bij de met *sa* afgeleide woorden treft men dikwijls een met den medeklinker, waarmede de volgende lettergreep begint, correspondeerenden neusklank aan. Een woord als het bovenaangehaalde *sampinga-mpinga* bestaat duidelijk uit: *sa-mpinga* (verdubbeld). Vergelijkt men dit woord nu met: *safaï* en *safaö*, alsook met: *mpinga*, *paï* (Kòlo. *mpaï*) en *mpaö*, dan blijkt, dat *safaï*, enz. afgeleid zijn van den grondvorm zonder neusklank; woorden als: *sampinga-mpinga* daarentegen van den vorm met den neusklank Dewijl nu die neusklank voor dergelijke woorden oorspronkelijk beteekenis moet gehad hebben, vgl. § 154, kan met zekerheid gezegd worden dat eene afleiding als: *sampinga-mpinga* uit een later tijdperk der taal is (daarop wijst mogelijk ook de verdubbeling), toen de waarde van den neusklank niet meer gevoeld werd, het is dus eene afleiding van eene afleiding. Het zou de vraag kunnen zijn, of niet bij vele woorden, welke na *ka*, *ta* of *sa* in andere beteekenis een neusklank bevatten, hetzelfde geval zich voordoet. Zeker is het, dat bij sommige woorden, welke zoowel met den neusklank alleen als met een der genoemde prefixen voorkomen, de beteekenis van den vorm met den neusklank alleen niet, of althans zeer weinig verschilt, van die met een der prefixen (bijv. *nggori* en *sanggori*, vgl. § 154). Ook schijnen vormen als *tambâri*, *sambura*, waarin de *w* tot *b* geworden is, eerder van * *mbâri*, (vgl. *mbari-rihu*), en * *mbura* afgeleid, dan ontstaan uit * *tawâri*, * *sawura*. De mogelijkheid bestaat echter ook, dat de *w* na *ta*, enz. tot *b* werd als in het Bug. Evenwel is het volstrekt niet noodzakelijk den neusklank na de prefixen bij alle woorden op deze wijze te verklaren. Waar het gevoel voor het prefix als zoodanig is verloren geraakt, wordt het met het volgende tot één

geheel, en het sluiten van de eerste lettergreep van een driesyllabig woord door een neusklank is ook in de verwante talen een veel voorkomend verschijnsel (vgl. v. d. Tuuk, Tob. Sprk. § 22, III. a). Een voorbeeld daarvan levert het Bal. *tangkĕdjut*, Daj. *tangkedjet* = *tĕrkedjut*. Vgl. vormen als Mal. *tĕnggĕlam*, *kĕmbali*, enz.

Nog wordt een *sa* aangetroffen in: *samango*, van *mango*, droog, in de benaming: *ina samango*, drooge min, alsook in *sambètja*, van *mbètja*, nat, in *ina sambètja* = *ina makasusu*, min, zoogster (van de kinderen van den Sultan). Hierbij behoort ook *santjiwe* (van *siwe*, vrouw, vrouwelijk, vgl. § 18) in *galara santjiwe*, de vrouwelijke galara's, d. w. z. de vrouwen der dorpshoofden. Eene beteekenis weet ik hier niet aan *sa* toe te kennen, alleen zou *sa* hier eene functie kunnen hebben, overeenkomende met die van *ka* in een woord als *kalai*.

Nog een ander *sa* met verbale kracht komt voor in: *sakontu*, zich met den rug richten naar (bijv. *kau-ku sakontu ntjai*, laat hem met den rug naar de deur gaan staan, 5.11), van *kontu*, rug; *satando*, zich met het aangezicht ergens heen richten (bijv. *satando-ku qiblat*, zich met het aangezicht richten naar de qiblat, 11.33, vgl. 95.6) van *tando*, dat nu alleen met *di* als praepositie, de beteekenis van »voor' heeft, maar oorspronkelijk wel »voorzijde" zal beteekend hebben; *sakompe*, zich met de zijde wenden naar, van *kompe*, zijde. Hierbij zijn wellicht te brengen: *sangâme*, iets met fijnheid of zachtheid doen, vgl. *ngâme*, fijn; *sandaka*, bewaken, vgl. Bug. *paraka*, enz. Met dit *sa* is in de eerste plaats te vergelijken het Sund. *njang* in *njangharöp*, enz. Er bestaat evenwel dit verschil, dat de Bim. woorden transitief zijn, terwijl men in het Sund. bijv. zegt: *njangharöp ka kiblat*. mogelijk is dit Bim. *sa*, Sund. *njang*, hetzelfde als het Sumbaw. *se* of *sa*, gebezigd bij causatieve vormen, bijv. *sĕbrĕsi*, schoonmaken, bijv. een weg van onkruid, van *brĕsi*, vgl. het Mal. woord. (Ook in de woordenlijst van Zöllinger te vinden s. v. *tjoetji*). In deze woordenlijst wordt nog aangetroffen: *samate*, dooden, van *mate*, dood. Ook wordt *sa* soms door een neusklank gesloten, bijv. *sangita*, doen zien (voor * *sanggita*, van *gita*, zien). Wellicht kan hiermede nog vergeleken worden het prefix *si*, wat in het Ternat. en Galelar. dient tot vorming van causatieve en instrumentatieve werkwoorden. Nog komt een voorvoegsel *sa*, meest door een neusklank gesloten, voor in verscheidene subst. Dikwijls schijnt het niet van *ka* te verschillen, bijv. *santjaka* = *kantjaka*; *saninu*, spiegel = Sumba. *kaninu*.

§ 153. *Pa*. Een prefix *pa* wordt in eenige subst. aangetroffen. Daaronder zijn echter de meesten zeker, of althans meer dan waarschijnlijk, ontleend. Bij enkelen evenwel kan dit niet het geval zijn. Deze zijn bijv. *pabule*, draagstoel (Mak. *bulekang*); *padju*, wieg (maar ook verbaal: wiegen), Mal. *ayunan*; *pangâha*, koekjes, gebak, van *ngâha*, eten, vgl. Jav. *panganan*. Het prefix heeft in deze woorden eene beteekenis, welke naar het passieve overhelt,

zooals o. a. in het Bug. en Sumba. zeer gebruikelijk is, en soms ook wel in het Mal. voorkomt, als in *pĕtaruh,* wat vormelijk weder gevonden wordt in het Bim. *patòho,* maar met de afwijkende beteekenis van: schuldvordering. Uit den vorm *pangâha* schijnt men te moeten opmaken, dat er nog woorden met *pa* konden gevormd worden, toen de *ng* in *ngâha* reeds als tot het grondwoord behoorende werd beschouwd. Uit het Kòlosch is mij nog bekend *panganta* = Bim. *ngâra,* naam, vgl. § 29.

In het Kòlosche *palinga,* hooren (Bim. *ringa*) naast *kalinga* = Mal. *tĕlinga,* kan *pa* wel oorspronkelijk niet anders dan het verbale subst. aangeduid hebben. Uit het eigenlijke Bim. zijn als voorbeelden van deze functie van *pa* aan te halen: *pampindi,* aanplakken, vgl. § 27; *pambòdu,* het hoofd buigen, naast *wòdu,* iets buigen; *patala,* ordenen, naast *tala*; mogelijk ook *paiya-iya,* juichen, Mak. *riyá,* Mal. *teriyak, tereyak.*

Vervolgens komt *pa* voor met verbale beteekenis. Gelijk in de Aanm. na § 42, vermeld is, kent het Kòlosch een *pa* als causatiefprefix. In het eigenlijk Bim. vindt men dit met zekerheid terug in een woord als *pâha,* voederen, te eten geven, (naast *ngâha,* eten).

Een *pa* = *ta* in *tambâri, ka* in *kanggaḍo,* komt voor in *pampèso,* zich afwenden, zich verplaatsen, naast *pèso,* afwenden, vgl. ook *panggempe,* afhangen, dus in beteekenis = *tarambeyo, kambeyo.* Hoewel het nu niet onmogelijk is, dat de *p* hier voor *k* of *t* staat (vgl. § 25), is toch een prefix *pa* in waarde gelijk Mal. *tĕr,* ook uit de verwante talen bekend, bijv. in het Daj. *padjawut,* uitgetrokken; *patep,* toegesloten (vgl. Hardeland, Daj. Gramm. pag. 52), en zoo ook in het Bug. *paita,* zichtbaar, van *ita,* zien. Wellicht is hiermede te vergelijken de *pa* in het Bim. *patjinga,* zichtbaar van de tanden (vgl. Daj. *djadjingar*).

Aanm. Nog schijnt een *pa* bij sommige adjectieven voor te komen, bijv. *pagege,* gierig (Mal. *kikir*?); *padòko,* idem (Sumba. *kutus*?), *padere*; enz. De functie van *pa* kan hier wel geen andere zijn dan die van *ka* in *kalai,* men vergelijke het gebruik van *pa* in het Sumbasch in een vorm als *pakămbu,* zwanger, van *kămbu,* buik.

§ 154. De neusklank. Eenige woorden met verbale beteekenis vangen in het Bim. met een der neusklanken *ng, m* of *n* aan, waar deze in de verwante talen, als grondwoorden, een vocaal, een tenuis of *s* als beginletter vertoonen, bijv. *ngamu,* Mal. *amuk*; *ngâna,* Mal. *anjam*; *ngane,* Mak. *ane,* Mal. *ani*; *ngâri,* Bug. *kali,* Mal. *gali*; *medi,* Jav. *antih,* vgl. § 24; *nangi,* Mal. *tangis*; *nemba,* Mal. *sĕmbah*; *nòto,* Mak. *totó*; *numpu,* Jav. *tumbuk.* Uit deze woorden blijkt, dat voorheen ook in het Bim. de in ettelijke verwante talen nog gebruikelijke werkwoordsvorming door middel van het prefix *mang, mĕng* of den neusklank alleen in zwang was. Thans evenwel is het gevoel van de waarde van de nasaal geheel verloren gegaan en dient een vorm als *nangi,* weenen, ook als verbaal subst. Op deze wijze moet ook *ngilu* (kussen) afgeleid zijn van *ilu* (neus).

Een groot aantal woorden met verbale beteekenis vangt aan met: *mb, nd,*

ngg, mp, nt en *ntj*. De neusklank voor de *g, b* of *d* kan in de eerste plaats een overblijfsel zijn van de bovenvermelde in onbruik geraakte wijze van werkwoordsvorming. Evenwel stuit men bij het bepalen van de waarde van den neusklank bij een met eene media beginnend verbaal woord op eene moeielijkheid. In § 6 is er opgewezen, dat er een aantal woorden in het Bim. aanvangen met een neusklank, die alleen phonetische waarde heeft. Het is al op zichzelf niet waarschijnlijk, dat deze neiging tot het bezigen van een nasalen voorslag alleen beperkt is gebleven tot de eigenlijke substantieven, bovendien wordt het tegendeel bewezen bij woorden, welke met een tenuis beginnen als: *mpou*, naast *fou* (najagen); *ntanda* (aanzien); Kòlo. *tonda*, Daj. *tendjang*; men vergelijke ook woorden als: *nggunti*, wat zoowel »knippen" als »schaar" beteekent; *ndau*, »naaien" en »naald"; voorts *mbiri tuta* (het hoofdschudden) geheel en al gelijk aan *wiri tuta*. In het algemeen laat zich dus de bovenbedoelde waarde van den neusklank bij verba, die met eene media beginnen, niet aantoonen. Strikt genomen, kan men ook niet zeker bewijzen dat een vorm als *nangi*, niet uit een **ntangi* ontstaan is, maar het is niet waarschijnlijk, dat bij al de bovenopgesomde woorden eene gelijksoortige klankverwisseling heeft plaats gehad (daargelaten de vraag of een vorm als *ngamu*, dat dan uit **nggamu* zou moeten voortgekomen zijn, bestaanbaar is, zonder dat de nasaal werkelijk ter wille van de beteekenis er bijgevoegd is). Daarenboven is er nog wel een enkel woord, waarin aan de nasaal voor de media de bovenbesproken waarde kan toegekend worden, nam. *ndawi*, iets maken, naast *rawi*, werk, *karawi*, werken, vgl. ook *ndasa*, bewonen, naast *rasa*, land (vgl. een vorm als het Daj. *mangkalewu*).

Voorts zijn er een aantal woorden van verbale beteekenis, die aanvangen met een neusklank, hetzij gevolgd door eene tenuis, hetzij door eene media, waarnaast een vorm zonder neusklank met afwijkende beteekenis voorkomt en waaruit zich dus eene bepaalde waarde van de nasaal laat afleiden, gelijk uit de volgende voorbeelden blijkt: *mbali*, terugkeeren, *bali*, doen terugkeeren, terugzenden, teruggeven; *mbètja*, nat, *bètja*, natmaken; *mbia* en *mbisa*, breken, frangi, *bia* en *bisa* breken, frangere; *mbalo*, rond, *bolo*, omgeven (hier zouden evenwel twee woorden in elkander geloopen kunnen zijn, vgl. Mak. *bódong* en *bolong*); *mbòo*, vallen, *bòo*, vellen; *ndore*, liggen, *dore*, leggen; *nggiri*, draaien, circumverti, *kiri*, draaien, circumvertere (Mak. *giling*); *nggori*, losraken of zijn, *hori*, loslaten; *mpula* gesloten en dom, *pula*, sluiten, stoppen, bijv. een gat, bedekken; *ntiri*, in de juiste richting zijn, *tiri*, recht op iets afgaan; *ntodo*, met gaten worden of zijn, *todo*, door iets heen steken; *ntjafa*, over iets heen hangen, *tjafa*, over iets heen doen hangen, bijv. een doek over eene heg; *ntjâra*, mis, verkeerd zijn, *sâra*, iets missen, bijv. bij het schieten; *ntjeba*, open, geopend, *seba*, openen; *ntjengga*. scheiden, zich scheiden, *tjengga* iets van iets scheiden.

Voorts *mbunta*, in beteekenis = Mal. *bĕrbunga*, naast *wunta*, bloem; *mbuwa* =

Mal. *bĕrbuwah,* naast *wuwa,* vrucht; *ndinga,* te zamen zijn, naast *dinga,* kameraad; *nggâna,* Mal. *bĕranak,* naast *ana,* kind; *nggawo,* Mal. *bĕrnaung,* naast *hawo,* schaduw; *nggeli,* spreken, naast *eli,* geluid; *ntjuwu,* gewond worden of zijn, naast *suwu,* wond; *ntjewi,* meer zijn dan, uitermate, zeer, naast *sewi,* wat meer is, overschot. Uit bovenstaande voorbeelden blijkt, dat wat hier door den neusklank aangeduid wordt in het Mal. gedeeltelijk door het prefix *bĕr,* nog beter in het Bat. door de prefixen *mar* en *ma* wordt uitgedrukt.

Van de bovenopgesomde woorden kan *nggâna,* evenals het Mal. *bĕranak* ook transitief gebezigd worden. Zoo ook *ntjewi* in een zin als: *na-ntjewi upa kaki ḍèse-na,* lett. zijne grootte (hoogte) overtrof 4 voet (52.40). Van substantieven afgeleid, worden deze werkwoordsvormen ook aangetroffen waar het Jav. en Mal., enz. den vorm met den neusklank, waarna de tenues verdwijnen, bezigt. Ook deze woorden kunnen transitief gebruikt worden. Zoo treft men nog naast *hawi,* hengel, *nggawi,* met den hengel visschen, Mal. *mĕngail,* aan; naast *ati,* atap, dak, *nggati,* met een dak dekken, een dak maken, vgl. Jav. *ngatĕp.* Zoo is ook te verklaren: *ntando* = Mal. *mĕnghadap,* van *tando,* dat oorspronkelijk »voorzijde" moet beduid hebben, vgl. *satando,* § 152. Tegenwoordig evenwel bezigt men gewoonlijk in plaats van *ntando* den vorm zonder neusklank, bijv. *dòho tando ele,* zitten met het gelaat naar het oosten gekeerd (5.1). Dit zal wel zoo te verstaan zijn, dat de vorm *ntando* later weder tot *tando* afgesleten is. Men vergelijke hierbij *tjena,* aan den dauw blootstellen en *sena,* dauw; *tjumpu,* eindigen, finiri, (doch ook als subst. gebezigd: einde, bijv. van een verhaal) en *sumpu,* einde, uiteinde van een concreet voorwerp en zie ook beneden.

Verreweg het grootste aantal dier woorden, welke met het prefix *ma* de functie van onze adjectieven of verbaal adjectieven als attribuut vervullen, vertoonen nu zulk eene nasaal, tenzij de aanvangsletter van het oorspronkelijke grondwoord daarvoor niet geschikt is (eene *l* of neusklank, wel daarentegen eene *r,* welke dan tot *d* wordt, bijv. *ndapo,* Jav. *rapĕt*) en zoo zij niet reeds een der prefixen *ka, ta* of *sa* bevatten. Van andere, welke nu geen nasaal vertoonen, kan met meerdere of mindere zekerheid gezegd worden, dat zij die vroeger wel bezeten moeten hebben, zoo *paï,* bitter, waarvan de aanvangsletter, te oordeelen naar *safaï,* eene *f* zou geworden zijn, indien de *p* niet door den neusklank gespaard was, terwijl de vorm *mpaï* daarenboven nog in het Kòlosch is bewaard; *doò,* ver, nog *ndòo* in *sa-ndoò ntanda,* de geheele verte van zien, zoo ver men zien kan; *bou,* nieuw, waarvan de beginletter waarschijnlijk *w* zoude geweest zijn, vgl. § 17, als de vorm niet oorspronkelijk * *mbou* ware geweest, terwijl daarnevens nog *mbâru,* jong, bestaat; *bini* = Mal. *pĕnuh,* waarvan de *b* waarschijnlijk uit een ouder * *mbini* te verklaren is, vgl. § 14; enz. Uit deze verschijnselen is dus in de eerste plaats de conclusie te trekken, dat in lateren tijd in het Bim. eene neiging moet ontstaan

zijn om eene beginnende nasaal voor een anderen consonant af te werpen, wat door de bovenaangehaalde woorden *tando, tjena* en *tjumpu* bevestigd wordt. In de tweede plaats is het als meer dan waarschijnlijk te beschouwen, dat de neusklank in woorden als: *mbuda,* blind; *ntasa,* rijp; *ntjii,* scheuren: gescheurd, geen beteekenislooze voorslag, maar een overblijfsel van het boven besproken prefix is, evengoed als in *mbètja,* nat; *mbia,* breken, gebroken. In de oudere taal werd dus dat, wat wij een adjectief noemen, ook door een bepaalden vorm aangeduid en wel als een intransitief werkwoord. Men vergelijke het in § 150 besproken *ka,* welke vorm in beteekenis van den hier behandelde niet verschilt. Met het bovenstaande wordt natuurlijk niet bedoeld, dat alle adjectieven, waarbij de neusklank niet aangetroffen wordt, dien verloren hebben. Toen het prefix nog verstaan werd, zal denkelijk daarnaast het stamwoord nog als nominale vorm in gebruik zijn geweest. Zoo treft men in de tegenwoordige taal nog aan: *pana* en *mbâna,* welke woorden thans door elkander gebezigd worden, maar oorspronkelijk wel tot elkander gestaan hebben als een subst. tot een verbalen vorm. Evenals nu ook *pana* overgebleven is, zullen wel sommige adjectieven alleen in den nominalen vorm zijn bewaard. Bij anderen is ook een wegvallen van *ka* mogelijk, bijv. *tuwa,* naast Kòlo. *katuwa*; *deï,* naast Kòlo. *kadalu;* enz.

Wellicht is de neusklank in deze woorden een overblijfsel van een prefix, dat nog in het Jav. voorkomt in woorden als: *mantjĕrĕng*; *mantjorong*; enz. (vgl. v. d. Tuuk, Roorda's Beoef., pag. 45), Toen het prefix onverstaanbaar was geworden, kan *ma* voor het nog gebruikelijke prefix gehouden zijn, terwijl de neusklank aan het grondwoord gehecht bleef, wat de neiging der taal tot nasale voorslagen gemakkelijk maakte. Het geheele prefix zou bewaard kunnen zijn in *mantjòro,* verkouden, vgl. Bug. *woló,* snot, waarvan *bolokång,* verkouden, (vgl. § 21). De reden, dat *ma* bij dit woord is gespaard gebleven, zou kunnen zijn, dat het reeds vroeg, evenals nu, bijv. 108.30, ook de waarde van een subst. heeft verkregen, zoodat in *ma* niet het bekende prefix gezien werd.

Anm. Op te merken is nog, dat bij sommige adjectieven, welke nu met eene eenvoudige nasaal beginnen, deze ontstaan moet zijn uit de gewone verwisseling van *ngg* en *ng*; *mb* en *m*; *nd* en *n*, bijv. *ngontjo,* zuur, uit **nggontjo*; vgl. Jav. *kĕtjut*; *mintji,* duf, uit **mbintji,* Mal. *basi*; *mengi,* geurig, uit **mbengi,* Jav. *wangi*; *more,* rond, uit **mbore,* Mal. *bulat*; *mubu,* tot stof of poeder vergruisd, uit **mbubu,* Mal. Jav. *bubuk*; *nata,* heet, scherp, uit **ndata* blijkens *sarata,* eenigzins heet.

Anm. II. Behalve de in de vorige §§ behandelde prefixen worden, ofschoon minder veelvuldig voorkomend, bij een aantal woorden, die nu als stamwoorden gelden, nog sporen van andere grammatische elementen aangetroffen. Enkele drielettergrepige woorden van verbale beteekenis als: *lambahi,* schertsen; *lambila,* bekommerd zijn, bekommerd, vertoonen in het begin eene door een neusklank gesloten lettergreep *la.* Nu treft men echter ook aan: *langgadi,* naast *nggadi,* spelen, geheel en dezelfde beteekenis en *langèda angi* (van *èda,* zien) = *èda angi,* ontmoeten (wat als een intransitivum behandeld wordt, vgl. § 216). Uit dit laatste voorbeeld vooral blijkt, dat de neusklank niet tot het stamwoord behoort; wat kan evenwel de beteekenis van dit voorhechtsel zijn? De meest bekende verwante talen verspreiden daaromtrent geen licht.

In de taal van Sumba treft men op deze wijze gevormd aan: *langidip*, hikken (waarvan het stamwoord mij onbekend is) en *lamudji*, zuigen, uitzuigen. Dit laatste nu moet het Bim. *kamodjo* zijn, waarvoor het Mak. den vorm *kalimummung* of *kalimommong* vertoont, vgl. § 150 Aanm, Hierbij is ook te vergelijken het Sikkasche *lamur*, den mond spoelen. Mal. *kĕmur*, Bim. *kamumu*, waar de Mak. vorm eveneens *kali* vertoont, vgl. § 150. Aanm. Nu kan *la* in: *langidip*, *lamudji* beantwoorden aan of een overblijfsel zijn van *kali*; in dat geval kan het evenwel het gebruik van het prefix in een woord als: *langèda angi* niet ophelderen, want daarin kan het die beteekenis niet hebben. Evengoed kan evenwel de *la* in *lamudji* dezelfde functie vervullen als de *ka* in *kamodjo* en dus wederom dienen tot vorming van intransitieve verba, zoodat *lamudji* staat tot *kalimummung* als Bug. *timòmò* tot Bug, *kalimòmò*, en die waarde kan het zeker in de Bim. woorden hebben. De neusklank is bij deze woorden denkelijk op dezelfde wijze te verklaren als na: *ka*, *ta* en *sa*. Ook bij subst. wordt een gelijkluidend prefix aangetroffen, bijv. *lampifi* = Mal. Jav. *pipi* (hoewel het Bim. woord meer de streek bij de slapen aanduidt), zoo ook in: *langgiri*, soort garenwinder, vergeleken met *nggiri* en *kiri*; *langgòro*, eveneens een soort garenwinder, vergeleken met *mòro*, garen winden Eveneens in de taal van Sumba, bijv. *lĕnggurung*, strot, vgl. Jav. *gurung*. Ook in het Mal. is het prefix bij plantennamen als: *lĕmpuyang*, *lĕmpunai*, *lĕgundi* geenszins ongewoon Ook hier schijnt het in functie niet van *ka* te verschillen. Synoniem moet ook nog zijn *ti* als in Bug. *tigĕrrò*, strot, vgl, ook het bovenaangehaalde *timòmò*.

In *metji*, beminnen, moet een prefix *ma*, in beteekenis gelijk het Jav. *ma* of *a*, vervat zijn, vgl. Jav. *asih*.

Ook *mori*, leven, vergeleken met Jav. (*h*)*urip*, Mal. *hidup*, moet een prefix bevatten. (De vergelijking van deze woorden wordt bevestigd door den vorm van het woord in het Manggaraisch: *mòse*, deze taal toch pleegt eene *s* te vertoonen, in woorden waar het Mal. *d*, het Jav. (en ook het Bim.) eene *r* heeft, bijv. *ase* = Mal. *adik*, O. J. *ari*, Bim. *âri*; *isu*(*ng*), Jav. *irung*, Mal. *hidung*, Bim. *ilu*, (Kòlosch *iru*); *ngasa*(*n*), Jav. *ngaran*, Tag. *ngalan* (vgl. Brandes, Bijdr. t. d. vgl. klankl.), Bim. *ngâra*; *sau*(*n*) of *sau*(*ng*), Mal. *daun*, Jav. *ron*, Bim. *ròo*; *siri* (stijl), Bim. *rii*, vgl. Mal. *diri*. De nasale slotletters der Manggar. woorden heb ik tusschen haakjes geplaatst, dewijl in eene door den heer Meerburg vervaardigde woordenlijst van die taal, deze woorden op een vocaal eindigen, ik vermeen evenwel ze met *ng* of *n* te hebben hooren uitspreken. Ook in de bedoelde woordenlijst komen trouwens de *ng* en *n* als sluiters voor, bijv. *asan* = Mal. *arang*, Bat. *agong*). Dat *mori* uit *ma* en *uri* ontstaan zoude zijn, komt mij onwaarschijnlijk voor, aangezien het Bim. niet tot samentrekking overgaat. Men vergelijke voor de vocaal § 10. Waarschijnlijker dunkt het mij, dat *m* een overblijfsel is van *um* als prefix gebezigd. Een ander voorbeeld daarvan is *made* = Mal. *mati*. Ook *ngâha* moet vormelijk gelijk Mal. *makan* zijn. In *marakani*, gereedschap, geraad, utensilia, vgl. *kani*, gebruiken, schijnt een oud prefix *par* (of *mar*) te zijn bewaard gebleven.

In *tanaö*, leeren, discere, wat te vergelijken is met het Jav. *sinahu*, enz. en het Mal. *tahu*, kan een overblijfsel van het infix *in* schuilen, waarvan de *i* in de derde lettergreep tot *a* geworden is, vgl. § 7.

Balumba = Mal. *bĕlumbang*. vertoont, vergeleken met het Mak. *bombang*, het infix *al*. Zoo ook *salunga* = Jav. *kukusan*, vgl. met *sunga*, Jav. *kukus*. *Sarumbu*, lichaam, schijnt het infix *ar* te vertoonen, (bekend is het, dat lichaam in de M. P gewoonlijk als meervoudig wordt beschouwd, ook in het Bim. kan, zoo lichaam het object is, bij het werkwoord *mena* gevoegd worden, vgl. § 229), te vergelijken is het Mal *tubuh*. Ten slotte zij nog even gewezen op de woorden: *hade*, dooden, naast *made*, sterven; *beli* = *landa*, verkoopen, naast *weli*, koopen; *òno*, drenken, naast *nòno*, drinken en *kina* = *mĕngĕnakan*, naast *hina*, Mal. *kĕna*. De twee eerste luiden in het Kòlosch: *pahate* en *kamoli*, waarschijnlijk hebben ook deze woorden in het Bim. een prefix verloren.

Gelijk reeds in § 32 opgemerkt is, zijn de overblijfsels van andere suffixen in het Bim., voor zooverre ik zien kan, zeer zeldzaam. Een spoor van een oud suffix *ĕn* wordt denkelijk aangetroffen in *tiki* (stok), wat schijnt te beantwoorden aan Jav. *tĕkĕn*, (Bug. *tåkkång*, Sumba. *tokung*), vgl. Sund. *itök*, het zou evenwel niet onmogelijk zijn, dat het woord beantwoordde aan een Mal. *tungkat*, vgl. § 9 en 26.

Wura, strooien, vertoont, vergeleken met Mal. *hambur*, Jav. *sawur* of *tawur*, eene *a*, die niet tot den woordstam kan behooren; het spraakgebruik van het woord verspreidt evenwel geen licht over de waarde van dat suffix; *teka*, beklimmen, schijnt vergeleken te kunnen worden met Sumbaw. *ĕntek*, Sund. *taek*, Mal. *naik* (waarschijnlijk is een der vocalen bij dit woord uitgestooten). Hoewel ook hier het gebruik van het woord de beteekenis van het suffix niet volkomen opheldert, dewijl het ook intransitief in de beteekenis van: opgaan van zon of maan, kan gebezigd worden, staat overigens *teka* tot *neè* als in het Sund. *naekan* tot *naek*, wat doet vermoeden dat in *wura* en *teka* een overblijfsel van een suffix *an*, in waarde gelijk aan het Sund. *an*, schuilt. Dewijl overigens naast *wura* een *sambura* voorkomt, moet *wura* reeds ten tijde, dat *sa* nog een levend element was, als een grondwoord zijn beschouwd.

SAMENSTELLING.

§ 155. Samenstellingen worden in het Bim. gevormd door nevenstelling. Gewoonlijk worden zij gevormd van twee woorden, zoowel het eerste woord als het tweede kan evenwel op zichzelf reeds eene samenstelling zijn. Bij de samenstelling van een werkwoord met bijwoorden (en ook bij de bezittelijke samenst.) komen composita van meer dan twee woorden voor. Indien het eene lid van eene samenstelling het andere bepaalt, dan volgt het bepalende steeds op het bepaalde, gelijk dit de regel is in de westelijke verwante talen; evenals overal elders heeft een woord somtijds in samenstelling eene beteekenis, die eenigszins afwijkt van die, welke het als afzonderlijk woord heeft, zoo is *rawi doü*, lett. menschenwerk, bepaaldelijk in de beteekenis van: tooverij, in gebruik.

§ 156. Bij samenstelling van twee substantieven staat het bepalende in de meeste gevallen in genitief-betrekking tot het eerste, bijv. *ana doü*, menschenkind, kind; *ana bedi*, geweerkogel; *oi mada*, oogvocht, traan; *mada oi*, wel; *raa eḍi*, voetspoor; *hii madju*, hertenvleesch; *kangge rima*, vinger; *kangge eḍi*, teen. Op te merken is nog: *ilo lili*, waskaars (bijv. *ilo lili-na sa-djâri nâru-na*, eene (daarbij behoorende) waskaars van één vinger lengte (4.2) wat, zoover mij bekend is, het eenige voorbeeld is, waarin een subst., dat een stof aanduidt, met een ander samengesteld is. Overigens levert het Bim. bij deze soort van samenstellingen niets op, wat het van de verwante talen onderscheidt. Alleen is in het oog te houden, dat ook de genitief dikwijls door eenvoudige nevenstelling wordt uitgedrukt. Aan den vorm zijn deze samenstellingen dus niet te onderkennen en wanneer beide woorden niet noodwendig één begrip uitmaken, is het moeielijk met zekerheid te bepalen of zij eene samenstelling vormen of niet, ten minste bij die woorden, waarna de genitief met *na* ongebruikelijk is, vgl. § 187. Zoo is het bijv. in het Bim. niet uit te maken of *loi pili tuta*, geneesmiddel tegen hoofdpijn, in zijn geheel eene samenstelling is of niet, dewijl men ook zegt: *loi pili tuta*

madangawa dengga, middel tegen hoofdpijn welke niet wil ophouden, (4.32), waarin *loi* zeker geen samenstelling met *pili tuta* vormt. Van eenig practisch belang is dit evenwel niet. Minder talrijk zijn de samenstellingen waarin het tweede subst. als appositie bij het eerste staat. Deze worden ook vormelijk daardoor aangeduid, dat bij bepaling door den genitief van het pers. voornw., dit achter het tweede subst. wordt geplaatst, terwijl bij niet- samenstelling juist het omgekeerde plaatsheeft. Voorbeelden zijn: *ana mori,* leerling (bijv. *na-rada mpuḍu guru ba ana mori-na,* de leerling overtrof den meester, 3.2), uit *ana,* kind, en *mori,* het Arb. *murîd,* leerling; *doü bae,* vijand (*daa mulowa-sa èda angi labo doü bae-mu,* als gij uwen vijand niet kunt ontmoeten, 13,11), uit *doü,* mensch en *bae* = Mak. *bali,* vijand; *ada pasaka,* erfslaaf (*ada pasaka-ku upa-n ede,* deze mijne vier erfslaven, 40.19) uit *ada* slaaf en *pasaka* = Mal. *pusaka,* erfstuk. Op deze wijze moeten ook beschouwd worden de samenstellingen met woorden, die het geslacht uitdrukken als *mòne,* man; *siwe,* vrouw. Voorts behooren hiertoe de samenstellingen van *fuu,* boom; *uta,* visch; *nasi* vogel; enz. met de bijzondere soortnamen. Ook kunnen hiertoe gerekend worden die samenstellingen, waarbij het eerste lid met het laatste vergeleken wordt, bijv. *fâre kète ntjuna,* witte kleefrijst, uit *fâre kèta,* kleefrijst en *ntjuna,* witte ui, dus letterlijk: kleefrijst als witte uien; *fanda dipi,* pandan als een mat.

Eindelijk komen nog copulatieve samenstellingen voor namelijk, zulke, waarvan de leden bij oplossing der samenstelling door »en” verbonden moeten worden. De meeste, die hiertoe gerekend zouden kunnen worden, zijn substantief-vormen van werkwoorden. Bepaaldelijk alleen als subst. in gebruik is *ndidi ndai* naast *ndidi ro ndai,* volgorde, waarin evenwel de beide leden op zich zelve niet meer gebezigd worden, met deze samenstelling wordt gewoonlijk het Arb. *tartîb* weergegeven (8.37, 11.17). Een voorbeeld van zulk eene samenstelling van twee eigenlijke subst. vindt men in de volgende uitdrukking: *rato mawawa-ku madjaneli tureli,* de boven mij staande vorsten, de djaneli's en tureli's (16.10), vgl. § 58.

Gewoonlijk echter worden twee eigenlijke subst. steeds door de conjunctie *ro* verbonden, bijv. *ina ro ama,* moeder en vader, d. i. ouders; *doro ro wuba,* bergen en woud, z. v. a. wildernis, bijv. *nde pala kâli wati-ḍu waü-na sâra madja ade-na labo doü mambòto mandinga labo dahu-na lạbo ruma sangadji, ede-ra tuu londo rai kai-na ḍi doro ro wuba,* maar de kali kon zijne schande tegenover de menigte niet verdragen, daarenboven was hij bevreesd voor den vorst, hij ging dus naar beneden (uit het paleis) en vluchtte naar de wildernis (49.24—26). Dikwijls geeft de taal ook vormelijk te kennen, dat beide woorden eene éénheid vormen, door de conjunctie *ro* te verzwakken tot *ra* of zelf tot *r,* bijv. *ina-r ama* (75.39, 78.25, enz,). Men is dus gerechtigd ook dezen vorm onder de samenstellingen te rekenen, al zijn het dan ook oneigenlijke.

De Bimanees houdt er van twee substantieven van synonieme of bijna synonieme beteekenis door middel van *ro* te verbinden om één begrip uit te drukken, bijv. *âra ro wuba,* welke beide »woud", *donggo ro doro,* welke beide »berg", beteekenen. Ook hier kan *ro* in *ra* veranderd worden, zoodat ook deze verbindingen als oneigenlijke samenstellingen zijn te beschouwen. Hier nog eenige voorbeelden: *ba supu neè-na rètja lao tiyo dja rasa ra dana-na,* dewijl hij (zijne vrouw) wilde overhalen ook zijn land te gaan bezichtigen (45.19—20); *taho-ra dula-mu aka uma ro saladja-mu,* gij moet maar naar huis terugkeeren (lett. naar uw huis en bijgebouwen, 30.42); *na-nuntu kai-du* — — — *masaraka nggâhi ra eli Ama Kambeyo,* hij verhaalde hem — — — tot en met de woorden van A. K. (38.5).

In de bovenstaande voorbeelden behouden beide subst. nog altijd hunne waarde en kunnen desnoods bij vertaling nog door twee subst. worden weergegeven. Dit is echter niet steeds het geval. *Ósu ro siya* bijv. beteekent letterlijk: reisvoorraad en zout, maar als samenstelling is het ongeveer gelijk *òsu* alleen, men zoude het kunnen weergeven met: allerlei reisvoorraad (bijv. 59.8), het verschilt voornamelijk daarin van *òsu* alleen, dat dit laatste ook »geld voor de reis" kan beteekenen. *Wunta ro wolo,* lett. »bloem en kapas", maar als samenstelling komt het geheel overeen met *wolo* alleen (bijv. 34.29). *Ama ro duwa,* lett. »vader en oom" is als samenstelling de benaming van een soort hofbeambte, bijv. *ndadi kandadi-du ba ruma-t ama ra duwa, sa-buwa kandadi-ku pasiki,* de vorst maakte den eenen tot *ama ro duwa,* den ander tot *pasiki* (58.2—3). Dikwijls is ook een der subst., welke zulk eene samenstelling vormen, niet meer in gebruik, bijv. *ada ra kau,* onderhoorigen, ongeveer = *ada,* behalve dat het bepaaldelijk op een meervoud ziet (bijv. 23.34); *kampo ro mporo* = *kampo, kampong,* erf (43.38); *asi ro kara* = *asi,* paleis (63.96), waarvan *kau, mporo* en *kara,* als afzonderlijke woorden niet bestaan. Op te merken is nog: *udi ro mudi,* in verhalen voor *udi,* (één) leguaan, (vgl. 20.1).

§ 157. Eene samenstelling kan voorts bestaan uit een subst. en een grondwoord met verbale beteekenis. Wanneer dit laatste een werkwoord met transitieve beteekenis is, zoo kan het in de samenstelling, zoowel actieve als passieve beteekenis hebben; ook kan het subst. het werktuig zijn, waarmede de handeling verricht wordt, bijv. *doü mpanga,* dief, geheel gelijk aan: *doü mampanga,* bijv. *wâra sa-buwa doü mpanga ede,* enz., er was één der dieven, enz. (39.27) en *wâra doü mampanga upa-n malampa,* er waren vier dieven, die op weg waren (39.9); *doü sodi,* ten eerste: vrijer, verloofde (van *doü,* mensch en *sodi,* vragen, ten huwelijk vragen, bijv. 45.2), maar wordt ook van het meisje gebezigd, waarin dus *sodi* in passieven zin te nemen is (bijv. 22.22); *hadju kaa,* z. v. a. *hadju ndai kaa,* brandhout (31.3. v. o.); *ama (ina, ama) tjempe,* stiefvader (— moeder, — kind) van *ama (ina, ana),* vader (moeder, kind) en *tjempe,* verwisselen; *linggi pohu,* rolkussen, het Mal. *guling,*

van *linggi,* kussen en *pohu,* omvatten; *woi haa* z. v. a. *woi ndai haa kai,* slagtand, van *woi,* tand en *haa,* bijten (81.12). In *pande ndede,* smid, van *pande,* = het Mal. woord en *ndede,* smeden, gevormd op dezelfde wijze als *pande hadju,* timmerman, vervult *ndede* de plaats van een verbaal subst., zoo ook in *tjoi waa,* koopsom voor eene vrouw, van *tjoi,* prijs en *waa,* brengen, voeren (hier spec. naar huis voeren, vlg. de uitdrukking *òto ro waa*). Tot deze soort van samenstellingen moet ook gebracht worden: *doü labo,* medgezel, volgeling, ofschoon *labo* thans niet meer als werkwoord in gebruik is, vgl. § 60. Zeer veelvuldig komen deze samenstellingen overigens in het Bim. niet voor. Omtrent eene samenstelling als: *doü mpanga* zij nog opgemerkt dat die niet gebezigd kan worden met een object. genitief, een woord als paardendief kan dus niet weergegeven worden met: *doü mpanga djâra,* maar moet luiden: *doü mampanga* (of *marampanga*) *djâra.*

Ook komen samenstellingen voor met de grondwoorden der kwalificatieve werkwoorden, gewoonlijk heeft dan òf het eerste òf het laatste lid der samenstelling in meerdere of mindere mate zijn eigenlijke beteekenis verloren, bijv *ama toi,* klein-vader, d. i, oom; *ana tatoi* (voor *toi-toi*) in *ana tatoi-na ba galara,* de klein-kinderen, d. w. z. de onderhoorigen van een dorpshoofd (15.28); *masa-ngganga,* goud, naar Bim. spraakgebruik lett. roodachtig geld, *mada nowa,* helder-oog, d. i. wichelaar (64.3). Hiertoe zijn ook te brengen soortnamen als: *bure kèta,* paarsche bure; *fâre nae,* harige padie (lett. groote padie), enz. evenals bijv. ons roodekool, enz. *Mbòto,* veel, wordt in samenstelling gebezigd, wanneer het niet juist een groot aantal, maar eenvoudig een meervoud te kennen geeft, bijv. *ede mpara nggâhi-na ḍe ana mori mbòto-na,* daarop zeide hij tot zijne leerlingen (3.2). Op deze wijze is ook te verklaren de samenstelling van *ḍòho* met een subst. om een meervoud aan te duiden, vgl. § 185, ofschoon *ḍòho* thans geen levende beteekenis meer heeft. Somtijds evenwel treft men samenstellingen aan, waarin het subst. geheel en al in de eigenlijke beteekenis genomen wordt, terwijl ook het tweede lid zoodanig kan worden opgevat, bijv. *na-iwa-ku ana toi-n ede,* zij hield haar klein kind op den schoot (24.9); *wâra dja kombi ana ita? Ntjambe kai ba ompu; wâra ana siwe sampela-ku sa-buwa,* (hij vroeg:) hebt gij ook kinderen? De oude man antwoordde: ik heb éène volwassen dochter (42.24—25); *au kombi habar, ruma-e, mai kasampu-sampu kai eḍi ita ruma-ku ḍi uma mbintja lamada ake,* wat is er, heer, dat uwe Hoogheid hare voeten komt vuil maken in mijn bouwvallig huis? (47.30). Hier zoude het de vraag kunnen zijn of de samenstelling alleen formeel is, gelijk bijv. in het Bug., waar elk met onze adjectieven overeenkomend woord steeds met het bepaalde subst. zulk eene formeele samenstelling vormt, bijv. *aniarang makĕssin-na,* zijn mooi paard; dan wel of beide woorden ook eene eenheid van begrip te kennen geven. Mij schijnt het laatste het geval te zijn, zoodat de vertaling, bovengegeven, vooral van de beide laatste

voorbeelden, te sterken nadruk legt op het adjectief, *ana toi* is m. i. in dit verband weer te geven met »kindje", *ana siwe sampela,* eenvoudig met »dochter" (tegenover meisje of dochtertje), *uma mbintja,* door krot of iets dergelijks. Somtijds daarentegen vormt een subst. met volgend kwalificatief werkwoord één begrip, zonder dat dit door den vorm wordt aangeduid, zoo is *doü mambòto* (menigte) gebruikelijker, dan *doü mbòto,* vgl. ook *ai mangaḍi,* nacht; *ai marai,* dag; enz. vgl. ook § 52.

§ 158. Steeds in samenstelling met een subst. staan de woorden voor rechts en links: *wâna* en *kui,* bijv. *rima wâna-na manenti tadjo sampari, rima kui-na mabonto suwu-na,* zijne rechterhand hield (met zijne rechterhand hield bij) het gevest van zijn dolk vast, zijne linkerhand bedekte (met zijne linkerhand bedekte hij) zijne wonde (79.25). Zoo ook de namen der windstreken: *watu bae ḍi-na* (*ḍo-na, ele-na, ḍa-na*), aan de west- (zuid-, oost-, noord-) zijde (3.34, 4.1 en 2 en 4). Voorts *waü,* eerst, van oudsher en *ntjau,* al te gader, welke ook als adverbia steeds met het werkwoord samengesteld worden, vgl. § 264, 265: *kuru besi malabo kuntji waü-na,* een ijzeren kooi met een slot, dat daar steeds bij geweest is (met het bijbehoorende slot of sleutel, 46.20—21); *sa-mena-na doü ndai bae ntjau-na ruma Allah,* alle menschen, welke al te gader vijanden van God zijn (9.22. v. o.). De samenstelling van *weki* (lichaam) en *ntjau* heeft geheel de waarde van een kwalificatief werkwoord gekregen, vgl. § 58.

§ 159. Bezittelijke samenstellingen of bahuvrîhi's zijn composita, waarin het laatste lid een subst. is, dat tot het eerste in de verhouding van subject tot praedicaat staat en aanduiden, dat iets de in het laatste lid genoemde zaak of voorwerp bezit met het in 't eerste lid genoemde praedicaat. Ofschoon ook in onze taal dergelijke samenstellingen aanwezig zijn (steeds met den uitgang »ig" als goedhartig, langarmig, enz.) is hun aantal echter beperkt; in het Bim. komen zij echter, evenals in de verwante talen, veelvuldig voor en moeten wij ze dikwijls omschrijven, wat altijd kan geschieden door middel van »hebben" of bij attributief gebruik, door den genitief van het betr. voornaamw. met het in zijne bestanddeelen ontbonden compositum. Het eerste lid van zulk eene bezittelijke samenstelling kan in het Bim. in het algemeen zijn: een kwalificatief of intr. werkwoord of wel een telwoord; het tweede een eigenlijk of verbaal subst. en kan al dan niet bepaald worden door den genitief van het pers. voornaamw., dat overeenstemt met het subst. of voornw., waaraan de samenstelling als attribuut of praedicaat wordt toegeschreven. In de eerste plaats bezigt men deze samenstellingen attributief, in welk geval zij het prefix *ma* voor zich krijgen (vgl. § 46), *ma* kan evenwel verzwegen worden, indien het eerste lid uit een kwalificatief werkwoord bestaat, bij die woorden, waarbij dit ook buiten samenstelling kan plaats hebben, vgl. § 52, of indien het eerste lid een telwoord is, vgl. § 59. Voorb. *doü siwe mataho weki-n* (56.28) of *doü taho weki-na* 22.34—35), eene schoone vrouw;

doü siwe mataho pòda weki-na (56.34), eene zeer schoone vrouw (van *taho,* goed, of van de samenstelling *taho poda,* vgl. § 261, zeer goed en *weki,* lichaam); *saraba ro badju djuba ro kami mataho-taho weki,* een prachtige hoofddoek, tabbaard en hemd (53.13); *doü makalai rasa* (56.29) of *doü lai rasa* (42.22), een mensch, wiens land een ander is, iemand van een ander land, een vreemdeling; *pangâha malai-lai pâhu* (47.14) en *pangâha maniki-niki pâhu* (46.27), koekjes van verschillende (van allerlei) soorten; *oi kòla masandede deï,* water van een vijver, waarvan de diepte zoodanig is, (water van een vijver van zoodanige diepte, 53.35); *doü masabune-bune mbòto,* menschen, wier getal eenigen is (eenige menschen, 19.26); *hadju masabune-bune mbòto-n,* eene zekere hoeveelheid hout (23.34—35); *dosa mantjewi nae,* eene zonde, wier grootte bovenmate is (eene zeer groote zonde, 94.7); *wâra sa-buwa doü-na mantjewi dahu,* er was één der lieden, die zeer bevreesd was (41.8). Steeds worden ook deze samenstellingen gebezigd, wanneer attributief aan een persoon wordt toegeschreven, wat figuurlijk van het hart, enz. gezegd wordt: *doü mahau ade-na,* luie menschen (XII.); *doü makasi ade,* een medelijdend mensch (62.5); *doü manae lòko,* eene zwangere vrouw (69.21). Voorbeelden, waarin het eerste lid een intr. werkwoord is, zijn; *ana sangadji djawa mamade doü sodi-na,* een Javaansche prins, wiens verloofde gestorven is (22.28); *doü madawâra oi sambeya,* iemand, die geen water voor het gebed heeft (11.28); *djâra rangga madawâra wei-na,* een hengst, die geen merrie heeft, een hengst zonder merrie (15.5); *doü siwe masupu malòsa raa,* eene zieke vrouw, wier bloed uitkomt (eene vrouw, die aan bloedvloeiing lijdt, 5.32); *doü madaa-mai raa,* eene vrouw, wier menstrua niet uitkomen (11.37); *nggâhi mawaü-ra tjumpu raa-kananu,* een woord, waarvan het overdacht hebben, afgeloopen is, (een woord, wat voldoende overdacht is, 103.15). Het eerste lid is een telwoord in: *sâhe masambaa umu-na,* een éénjarige buffel (15.12), *ada doü masampuru ruma,* eene slavin, die tien meesters heeft gehad (17.27).

Somtijds bestaat het laatste lid uit meerdere subst., bijv. *dipi maupa ndupa nâru ro padja-na,* een mat wier lengte en breedte vier vaam is (een mat van vier vaam lengte en breedte, 69.4). Hier kan *nâru ro padja* nog als eene oneigenlijke samenstelling (vgl. boven § 156) beschouwd worden. Moeielijk kan dit evenwel bij het volgende: *weki ntjau daa mawâra saraü, tembe ro sambòlo,* naaktheid, welke geen zonnehoed, saroeng of hoofddoek heeft (88.19). Het subst. kan voorts bepaald zijn door een genitief of deelwoord: *sori mataho-taho nowa oi-na,* eene rivier, waarvan de helderheid van haar water zeer mooi is, (eene rivier met mooi helder water, 78.12); *ba èda-mu lènga-mu madèse morotaba(t) marada-mu,* dewijl gij uwe makkers ziet, wier plaats, welke u overtreft, hoog is, (dewijl gij ziet, dat uwe makkers eene hooge plaats hebben, welke de uwe overtreft, 83.27). In het volgende is het subst. wederom door eene bezittelijke samenstelling bepaald: *ake loi doü siwe*

masupu malòsa raa madaadengga lòsa ede, dit is een geneesmiddel voor eene vrouw, die ziek is, wier bloed uitkomt, waarvan (nam. van het bloed) dit uitkomen niet wil ophouden (dit is een geneesmiddel voor eene vrouw, die lijdt aan onophoudelijke bloedvloeiingen, 5.32). Het subst. in de tweede bezittelijke samenstelling is nog bepaald door *ede,* vgl. ook een voorbeeld onder de volgende §. Omtrent het eerste lid is nog op te merken, dat ook een subst. als zoodanig kan optreden in een zin als: *rasa Anta-Baranta(-ku) ngâra-na,* een land, welks naam A. B. is (het land dat A. B. heet, 61.9. v. o. Eigenlijk treedt hier het subst. op met de waarde van een intr. werkwoord, vgl. § 257, voor deze samenstellingen wordt *ma* evenwel niet gebezigd. In een zin als: *na-èda-ku palando raa-sambele wòo-na,* hij zag een dwerghert met een afgesneden hals, kan *raa-sambele wòo-na* wel niet anders dan als eene bezittelijke samenstelling beschouwd worden, waarvan dus het eerste lid wederom een subst. is, vgl. § 64, vlg. *Ma* kan natuurlijk ook hier niet gebezigd worden, dewijl het den zin geheel zou veranderen. Ongewoon is het de deelen der samenstelling te scheiden; in dichterlijke taal echter treft men wel eens zinnen aan als: *doü malòsa pala mani,* iemand, wiens semen uitgevloeid is (93.9. v. o.). Omtrent de bezittelijke samenstellingen, waarvan het laatste lid een verb. subst. met *ndai* is, vergelijke men § 94.

§ 160. Men bezigt de bezittelijke samenstellingen voorts na: *èda,* zien (vgl. § 47); *na-èda-ku ita marindi mada,* hij ziet u een duister oog hebbende (hij ziet, dat uwe oogen duister zijn, 73.20); *èda ba wai Tjahaya-Hairani mawaü-ra lòsa djaru-djoro oi mada-na,* toen de oude vrouw zag, dat de tranen van Tj. H. gevloeid hadden (73.2—3). Ook waar een deelwoord met *ma* als praedicaat kan optreden, vgl. § 54: *sîya mpa makadjoro wowa,* hij is het, wiens snot uitloopt (104.32), alsook daar, waar een deelwoord met *ma* als subject enz. kan optreden, vgl. § 55, 56 en 109: *wâra mpara maḍadju ro hau ade* (vgl. § 48), sommigen zijn lui en traag (85.11), *na-mbòto-ra masadompo ade-na doü labo-mu* (bepaling vooraan, vgl. § 110), velen uwer lieden »hebben een half hart" (zijn met een half hart bij de zaak, 13.4); *wati wâra makasi ade inga ro horu nahu ake,* er is niemand, die medelijden heeft om mij te helpen en bij te staan (37.12); *wâra-ra mandadi ana fana-n ede goroda, wâra mandadi nâga, wâra-ra mandadi ura afi,* er waren er wier pijlen garuda's werden, van sommigen werden zij tot draken. van anderen tot een vuurregen (79.18 en 19. Men merke op het verzwijgen van het tweede lid der samenstelling bij de herhaling); *saniki-niki maupa wela-na,* al wat vier zijden heeft (93.4).

§ 161. Wanneer evenwel een verbum finitum gebezigd moet worden, treden de bezittelijke samenstellingen in den regel niet als praedicaat op, maar wordt het compositum ontleed, zoodat het subst., wat daarin het tweede lid vormt, als subject optreedt, terwijl het subst. of voornw., wat bij attributief gebruik der samenstelling het geattribueerde is, in genitief-betrekking tot dit subject

geplaatst wordt, bijv. *na-kasi pòda-pòda ade ndai-ku maèda ndai-mu,* mijn hart heeft (d. i. ik heb) zeer veel medelijden als ik u zie (51.7—8); *na-dahu ade-ta lao ḍi doü ake,* ons hart is (wij zijn) bevreesd naar die menschen te gaan (31.22. v. o.); *na-dâra malai-ku ade-ku,* mijn hart is (ik ben) zeer hongerig (43.22); *makento ba ede, na-nae wâli-ra lòko-na wei-na sangadji ede,* daarna werd de buik van de echtgenoote van den vorst wederom groot (daarna werd de echtgenoote van den vorst wederom zwanger, 63.28—29); *mango pòda wòo-ku ake,* mijn keel is zeer droog (ik heb ergen dorst, 50.31). De oplossing dezer samenstellingen, welke blijkens bovenstaande voorbeelden ook daar gebezigd wordt, waar woorden als *ade,* in figuurlijken zin voor den persoon zelven staan, welke woorden in het Bim. als subject optredende meer de waarde van een grammatisch subject hebben (vgl. het gebruik der deelwoorden, § 50), heeft a fortiori ook in alle andere gevallen plaats: *na-wâra-ra katjihi-na,* hij heeft oordeel des onderscheids (11.3); *wâra dja-ra ana-mu-ro,* hebt gij kinderen? (50.38); *kira-kira wâra sa-singku ḍeï-na dana ra-ngâri-na ede,* ongeveer één arm was de diepte van den door hem uitgegraven grond (den grond had hij ongeveer één arm diep uitgegraven, 62.30); enz. Eenige der bezittelijke samenstellingen kunnen niet in een finieten zin opgelost worden. Hiertoe behoort *(ma)taho weki(n),* schoon. De reden hiervan zal wel zijn, dat *(na)taho weki-na,* als finieten zin, gewoonlijk in andere beteekenis gebezigd wordt, bijv. *taho pòda weki-na sai-mu ḍi uma,* het best is, dat gij even in huis aangaat, gij moest even in huis aangaan (42.25). Moet dit woord als praedicaat optreden, dan maakt men het door er een subst. voor te plaatsen wederom tot attribuut, bijv. *ana rato ka-mai doü taho weki-na,* die prinses ginds is een schoon mensch = is schoon (22.34); *wei pande ede doü sampela taho weki-na,* de timmermansvrouw was jong en schoon (50.8). Op dezelfde wijze zegt men ook: *lamada ḍòho tolu-n ake doü masabuwa ina ro ama,* wij met ons drieën zijn van één vader en moeder (60.27). Opmerking verdient nog *malai-lai pâhu,* veelsoortig, van allerlei soort. Bij dit woord is het prefix *ma* met het overige van het woord samengegroeid, en zoo treedt het woord ook in dezen vorm als praedicaat op, waar anders een finiet werkwoord vereischt wordt, bijv. *na-èḍa-du ba sangadji Ama-ana na-waü-ra nggâri saraa ro malai-lai pâhu raa kamami ba ana ompu ede,* toen vorst A. a. zag, dat wat de dochter van den ouden man gekookt had van zeer verscheiden en van allerlei soort was (44.38—39); *nggâri eli-na mawantju-wantju pala malai-lai pâhu,* de verscheidenheid van hun geluid is van zeer verschillenden aard (91.51). Hier treedt *malai-lai pâhu,* als subst. in het laatste lid eener bezittelijke samenstelling op, in waarde staat het dus gelijk met de in § 56 besproken subst. met *ma,* hoewel deze niet praedicatief plegen op te treden.

Ook wanneer een werkwoord in substantiefvorm moet optreden en het oorspronkelijk subject dus in genitief-verhouding tot dit verbale subst. komt

te staan, heeft er geen samenstelling plaats, bijv. *nggâhi mpa wâra-na imbi deï nawa-mu, nggâhi mpa wâra-na dahu-na ade-mu,* gij zegt, dat er geloof in uwe ziel is (dat gij gelooft), gij zegt, dat er vrees van uw hart is (dat gij God vreest, 104.11—12); vgl. § 247. Dewijl het nu echter in het Bim. veel gebruikelijker is den genitief van het pronomen van den 3den persoon in zulk een geval te verzwijgen, ook daar waar geen kwestie van samenstelling is, dus *wâra dahu ade-mu* voor *wâra-na dahu-na ade-mu,* is het gewoonlijk aan den vorm niet te zien, of er samenstelling plaats heeft of niet: *na-ipi pòda dâra ade-na doü ede,* deze man heeft zeer grooten honger (43.7—8); *ku-raho ntene-ku sa-waü-waü kasi ade-mu,* ik vraag toch, dat gij zooveel mogelijk medelijden hebt (57.13—14); *nahu wati bade-ku nggali tjoi-na peyo ede,* ik wist niet, dat boschhanen duur waren (18.11). In zinnen evenwel als: *loba ro tamaʿ aö-na lelu ro naè neè,* (*nae neè,* begeerlijkheid, uit *nae,* groot en *neè,* wil, 8.22—23); *wati-du wâra-na ndai kantewi kai-ta taho weki-na doü ede,* er is niets, waarmede wij de schoonheid dezer vrouw kunnen vergelijken (56.34—35); *pili tuta madangawa dengga,* hoofdpijn, die niet wil ophouden (4.32), zal men de woorden, *nae neé, taho weki-na* en *pili tuta,* dewijl zij duidelijk één begrip aanduiden, als samenstellingen van twee subst. dienen te beschouwen. In de praktijk maakt het zeer weinig verschil of men samenstelling aanneemt of niet, dewijl de vorm dezelfde is Bovendien treft men in minder gewone taal, ook waar men deze woorden als één begrip aanduidende zou beschouwen, alle mogelijke constructies aan, bijv. *mango-na wòo,* dorst (88.21); voor *mango wòo,* als op 85.1, 93.19; *sintji-ta ade,* uw berouw, voor *sintji ade-ta* (84.11). Ook bij de constructie met *kai* heeft geen samenstelling plaats: *ede-ra ndai hera kai ade-na ruma-t ede,* daarop verwonderde zich de vorst (26.23); *ede-ra neyo kai-na ade-na,* daarop was haar hart licht (daarop was zij verheugd, 62.19).

§ 162. Bij het in de vorige § behandelde geval kan de constructie evenwel ook eene andere zijn. In de eerste plaats is op te merken, dat verscheidene woorden, die aan het hart, enz. eene of andere eigenschap toezeggen, ook wel van den persoon zelven kunnen gebezigd worden, bijv. *dahu,* vreezen; *hera,* zich verwonderen (40.28); *hido,* honger hebben, (bijv. *doü mahido* 14.16 v. o. vgl. 85.1) en dus, als elk ander eenvoudig werkwoord, ook als praedicaat kunnen optreden, wanneer het subject een persoon voorstelt. Vervolgens wordt ook de bezittelijke samenstelling nu en dan als praedicaat gebezigd, bijv. *mu-pili lòko-mu-ro,* hebt gij buikpijn? (19.6); *sura mu-kasi toi ade labo nahu,* mits gij toch medelijden met mij hebt (48.22); *na-mbani pòda anakoda ake, na-sabuwa guru-na ro na-tjampu saraa labo ompu mantau lewi ede,* deze scheepsgezagvoerder is zeer brutaal, hij heeft één leermeester gehad met en is neef in den eersten graad van den ouden man, die eigenaar van den tuin is (75.22). Deze constructie moet steeds gebezigd worden in uitdrukkingen als: *kasi kai ade* voor *kasi ade labo,* vgl. § 135. Ten slotte kan, indien het

logisch onderwerp wordt voorgesteld door een persoonlijk voornw., dit aangeduid worden door het volledig voornw. na den genitief ervan te herhalen: *wati wâra masa-ku nahu kòne sa-balae,* ik heb geen geld, zelfs geen duit (57.28); *mbuda isi mada-mu nggòmi,* zijt gij blind? (24.31). Bij deze constructie valt geen bijzondere nadruk op het voornaamwoord, dewijl dit achteraan staat en dus de gewone plaats van het subject inneemt (vgl. § 289). Wil men den nadruk er op leggen, zoo wordt het vooraan geplaatst, bijv. *nde pala ai-na ngeri, mai ka ndede-n nahu ake na-hiḍo-ra lòko-ku,* maar maak het niet te lang, want ik heb honger. (Het Bim. moet hier nadruk op *nahu* leggen, dewijl het subject in de hoofd- en nevenzin verschillend is, vgl. § 230, 26.6). Met nadruk kan ook een subst. als logisch onderwerp vooraan geplaatst worden, bijv. *riyana-n ake mbòto sâhe-na,* (van) den schoonvader vele waren de buffels (de schoonvader had vele buffels, 27.11). Men vergelijke ook het gebruik der volledige voornaamw. te zamen met hunnen genitief na *wati.*

§ 163. Ook een attributief gebezigde bezittelijke samenstelling wordt dikwijls ontbonden, wanneer zij een woord bevatten dat »zeer, erg" beteekent, bijv. *wâra sa-buwa kòla na-ntjewi kai-ku ba taho,* er was een zeer schoone vijver (voor: *mantjewi taho,* 82.23. v. o.); *wâra sa-buwa lewi na-mbòto malai-ku isi-na,* er was een tuin, wiens inhoud zeer veel was (waarin zeer vele planten waren, 65.34). Ook de samenstellingen, welke de lengte en breedte te kennen geven, worden dikwijls op de volgende wijze ontbonden: *ede-ra mbeï kai ba ruma-t kuru besi wâra sa-ndupa nâru-na, sa-tenga ndupa ḍèse-na,* daarop gaf hem de vorst eene ijzeren kooi van één vadem lengte en één halven vadem hoogte (46.22—23); op dezelfde wijze, dus als bij praedicatief gebruik in een zin als: *kira-kira wâra sa-singku ḍeï-na dana ra-ngâri-na,* vgl. boven § 161.

Aanm. Slechts zelden treft men in het Bim. eene constructie aan, waarbij een subst. gevolgd door een deelwoord dient tot attributieve bepaling van een ander subst. Een voorbeeld is: *sintji mata mandanda,* een ring met steentjes op een rij (108.18) zoo ook: *doü neè-na mataho,* iemand van goeden wil (13.8).

§ 164. Andere samenstellingen, waarvan het eerste lid een werkwoord, het tweede een subst. is, zijn niet zeer talrijk. Voornamelijk treft men ze aan, als het werkwoord intransitief is, in de beteekenis van: als dat, wat het subst. voorstelt den inhoud van het werkwoord verrichten, bijv. *sadja-na lopi — na-luu djuru muḍi kai-ku ba la Sawi,* jammer van het schip, — waarop Sawi als stuurman in dienst is gekomen (101.7—9); *neè hadji* = Mal. *naik hadji* (10.3); *nggeè ada,* lett: als slaaf blijven of wonen, v. d. zijne opwachting maken bij den vorst of een hooggeplaatste en v. d. wederom ook als een transitief werkwoord gebezigd met de beteekenis van: iets berichten of mededeelen aan een hooggeplaatste, vgl. de teksten passim.

Voorts vormen eenige werkwoorden met hun object, wat dan steeds een verbaal subst. is, eene samenstelling, bijv. *mbeï ngowa,* (bijv. *mbeï ngowa-pu,* 34.8) mededeeling geven, kennisgeven; *mbeï ntjonggo,* leenen, ter leen geven; *nggâra ta-mpaa mentja-sa,* als gij *mentja* speelt (schermt, I). Eene enkele

maal staat het subst. ook in andere verhouding tot het werkwoord, bijv. in *mpaa luba,* kaartspelen,

§ 165. De samenstellingen van twee woorden van verbale beteekenis zullen hier voor het gemak verdeeld worden naar de transitieve of intransitieve beteekenis der woorden, die de samenstelling vormen.

Twee woorden met transitief-verbale beteekenis worden in de eerste plaats samengesteld om daardoor een begrip uit te drukken, wat bij ons wordt te kennen gegeven door samenstelling van een transitief werkwoord met een scheidbaar partikel of bijwoord: *ntjihi-ndai-na, nggòmi, ake pala biya weya-ku tuta-mu,* het juiste er voor (voor wat gij verricht hebt) zou zijn, gij, mijn stukslaan van uw hoofd (uw verdiende loon zou zijn, dat ik uw hoofd stuk sloeg, 30.31—32, *pala bia* uit *pala,* slaan en *bia,* breken, frangere); *ede-ra ponggo bòo mena kai-na fuu aduriya,* daarop hakte hij al de doerian-boomen om (30.22—23, *ponggo bòo* uit *ponggo,* hakken en *bòo,* vellen); *pata tjengga-ku rawi mamada labo mamami,* onderkennen (uit elkander kennen) onrijpe en rijpe daden (90.4, *pata tjengga* uit *pata,* kennen en *tjengga,* scheiden); *kòne wâra doü mamai fou batu-ta,* al is er iemand, die ons komt nazetten (41.6—7 *fou batu* uit *fou,* jagen, nazetten en *batu,* volgen). Op deze wijze is ook te verklaren een zin als: *kani imba-ku kani kafir* (*kani imba* uit *kani* = Mal. *pakei* en *imba,* nabootsen) nabootsend dragen de kleeding der ongeloovigen, zich als de ongeloovigen kleeden (9.14. v. o.). Verder behooren hiertoe de samenstellingen van een transitief werkw. met een ander, voorzien van het prefix *ka,* als *mbadju kakubi,* fijnstampen, waarvan reeds in § 40 voorbeelden gegeven zijn. Dewijl dat, wat wij door een scheidbaar partikel, adverbium of adjectieven uitdrukken, het eigenlijk bepalende element is, wordt dit in het Bim. ook steeds door het tweede werkwoord voorgesteld. In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat het Bim. evenals de verwante talen, dikwijls een enkelvoudig werkwoord bezigt, waar bij ons het gebruik van een compositum noodzakelijk is, bijv. *ndadi haa lalo weya ba wai rera doü mpanga ede sa-dompo,* de oude vrouw beet daarop dadelijk een stuk van de tong van den dief af (41.30).

In de boven aangehaalde voorbeelden vormen de twee werkwoorden niet alleen eene samenstelling naar den vorm, maar ook naar den zin, dewijl zij te zamen duidelijk één begrip uitdrukken. Dikwijls echter stelt het Bim. ook twee transitieve werkwoorden naar den vorm samen, zonder dat er aan eene eenheid van begrip te denken is, bijv. *ede-ra lao fou batu kai-na raa edi Ama Seho ede,* daarop ging hij A. S. (d. i. den buffel) achterna, zijne voetstappen volgende (36.18). Deze samenstellingen worden gebezigd, wanneer het tweede werkwoord door een deelwoord kan vervangen worden en beide werkwoorden hetzelfde object hebben, vooral wanneer dit laatste verzwegen is (dus bij ons door een voornaamw. wordt weergegeven). Het hier gegeven voorbeeld stelt dus een bijzonder geval voor, dat alleen daardoor mogelijk is, omdat het tweede werkwoord, *batu,* hier eigenlijk eene dubbele functie vervult,

in de eerste plaats heeft het tot object *raa eḍi,* maar in gedachten is het tevens met het eerste werkwoord als *fou batu* verbonden en heeft dan *Ama Seho* tot direct object (vgl. het vierde voorbeeld in deze §). Een ander voorbeeld is: *raka-ku matani, lao mbeï kai ba nahu, ntika na-paki ao-ku* (*paki ao* uit *paki,* wegwerpen en *ao,* aannemen), toen ik iets zwaars gevonden had, gaf ik het (hun) en op eens wierpen zij (het) weg (het) aangenomen hebbende (toen zij het aangenomen hadden, wierpen zij het op eens weg, 34.25). Vgl. de paralelplaats op 33.37: *ede-ra ao kai ba doü mpanga, na-èda-ku pala wadu, ede mpara paki-na,* daarop namen de dieven het in ontvangst, maar toen zij zagen, dat het steenen waren, wierpen zij ze weg. Bij deze samenstellingen kan het ook voorkomen, dat de volgorde der leden vrij onverschillig is, bijv. *ede-ra kaleï waa kai ḍi tando ruma-t,* daarop droegen zij (hem), (hem) voor den vorst brengende (en brachten hem voor den vorst, 59.23) en: *ede-ra kau waa kaleï kai aka uma ra-kaambi weya,* daarop beval (de vorst hem) dragende te brengen naar het voor hem gereedgemaakte huis (ibidem, reg. 28). Natuurlijk is het gebruik dezer samenstellingen niet noodzakelijk en kan in plaats van het tweede werkwoord, een deelwoord met *ma,* een verbaal subst. (vgl. § 249) of wel eene afzonderlijke zinsnede gebezigd worden, als bijv. *ede-ra kaleï kai ba ana ḍòho-na ede, lao waa lalo-ku aka uma ruma sangadji,* daarop droegen hem zijne kinderen en brachten hem terstond naar de woning van den vorst (19.9).

In het geval, bedoeld in de Aanm. na § 90, kunnen wij het tweede werkwoord van zulk eene samenstelling teruggeven door een infinitief, voorvoorafgegaan door »om te", bijv. *ede-ra ngâri kalòsa kai-na, waa kateï-ku wei-na,* daarop groef hij (het) uit en bracht (het) aan zijne vrouw om (het) haar te laten zien (62.32); *ede-ra ngupa kai-na mbeè neè sambele tjòla kai tindja-na,* daarop zochten zij eene geit om te slachten om daarmede hun gelofte te voldoen (54.17); *na-waü-ra wâra kamoa ra-dumpa-na, na-wii kipi-ku ḍi saliri-na,* er is reeds een door hem gevangen sprinkhaan (hij heeft reeds een sprinkhaan gevangen), welken hij onder den oksel gelegd heeft om (hem) vast te houden (51.23—24); *ku-waü mpuḍu sambele ngâha,* ik heb (ze) geslacht om (ze) op te eten (29.16). Vgl. ook § 169.

§ 166. Wanneer een transitief werkwoord met een intransitief wordt samengesteld, zoo heeft dit laatste het karakter van eene adverbiale bepaling. Gewoonlijk zijn het dan ook kwalificatieve werkwoorden. Van de andere intransitieven zijn mij alleen als tweede lid in eene samenstelling met een transitief werkwoord bekend: *rero, ngâro* en andere werkwoorden, welke »rondgaan, her- en derwaarts gaan" beteekenen (waaromtrent nog op te merken is, dat sommige bijna adverbia zijn geworden, dewijl zij meest altijd in samenstelling voorkomen), alsmede *sai,* ergens even aangaan. Deze kunnen hier behandeld worden, dewijl zij eigenlijk, evenals *ao* in *paki ao* (zie de vorige §), in plaats van een deelwoord staan. Alleen zij opgemerkt, dat hier de samenstelling steeds plaats heeft:

ngupa rero kai-na doü woro, masabune-bune ntoi ngupa warawingo-na, enz., daarop zocht hij rondgaande (= overal) naar het spook; nadat hij een tijd lang her- en derwaarts [gaande] gezocht had, enz. (26.11); *ede-ra lao ḍaro rero-na,* daarop voelde hij overal rond (39.19); *bune-ku da lao rai kai lamada labo ra-fou ngâro ba udi ro mudi,* hoe zouden wij niet gevlucht zijn, terwijl wij overal heen door den leguaan vervolgd werden? (21.8—9); *ede-ra neè loa djadja kai-na iwa ḍòho-n,* daarop maakte hij zijne makkers rondgaande (z. v. a. den een na den ander) los (41.1); *na-neè-ra wii sai masa sa-buwa rupiya ede ḍi ade pòo,* hij wilde den éénen gulden even aangaande (z. v. a. in het voorbijgaan) in het stuk bamboe leggen (24.24); *na-òno sai waü-pu djâra-na ḍi ade kòla,* hij drenkte in het voorbijgaan zijn paard eerst nog uit den vijver (53.17).

§ 167. Een intransitief werkwoord wordt met een transitief samengesteld in de eerste plaats: om een begrip uit te drukken, wat wij te kennen geven door samenstelling van een intransitief werkwoord met een scheidbaar partikel, soms ook moeten wij het tweede werkwoord door een bijwoord of voorzetsel weergeven; de samenstelling heeft in het Bim. steeds transitieve waarde. Voorb. *lampa hèko-ku labo pii napas ede,* men moet het omloopen, terwijl men den adem inhoudt (14.7, *lampa hèko* uit *lampa,* loopen en *hèko,* omgeven); *ede mpara mabu-na awa dana, mabu pita-ku lènga ḍòho-na,* daarop viel hij op den grond boven op zijne makkers (41.31, *mabu pita,* incidere uit *mabu,* vallen en *pita,* op iets zijn, op iets drukken); *ampo ta-dòho pita-ku,* vervolgens gaat gij er bovenop zitten (3.21); *tjoü-tji malampa rumpa weya koha tuta doü ake,* wie loopt daar tegen den schedel van dezen mensch (d. i. van mij) aan? (33.25, *lampa rumpa,* incurrere uit *lampa,* loopen en *rumpa,* aanbonsen); *wati-ḍu bae-bae-na rai rumpa-na hadju ro wadu,* zonder juist te weten wat hij deed, rende hij tegen boomen en steenen aan (38.36, *rai rumpa* uit *rai,* snel loopen en *rumpa,* aanbonsen); *na-mai tiri weya-si taḍa-ku,* indien hij op mijne deur afkomt (31.14. v. o., *mai tiri* uit *mai,* komen en *tiri* zijn koers nemen naar); *ede-ra teka kai-na niu ede, kalondo mena kai wuwa-na. Ede-ra londo batu kai-na ba la Kalai,* daarop klom hij in den klapperboom en wierp de vruchten naar beneden. Daarop ging Kalai ze achterna (21.22—21. v. o., *londo batu* uit *londo,* nederdalen en *batu,* volgen); *ede-ra londo kai-na watu èse elo hadju, na-londo raka-ḍu Ama Metjo,* daarop daalde hij van den top van den boom af [en daalde neer] naar den tijger (38.13—14, *londo raka,* afdalen naar, uit *londo,* afdalen en *raka,* bereiken). Op dezelfde wijze gevormd zijn: *lao raka,* gaan naar, bijv. *ntika na-èda-ḍu òbu afi, ede-ra lao raka kai-na,* toen hij den rook van het vuur zag, begaf hij zich daarheen (65.33—34); *rai raka,* ijlen naar: *na-waü-ra rai raka Ama Barewo,* hij is naar A. B. toe geijld (36.38); *mai raka,* komen bij: *na-mai raka-ku nahu,* hij is bij mij gekomen (36.36). Op te merken is, dat wanneer het eerste lid van zulk eene samenstelling gevormd wordt door de woorden: *mai,* komen; *lao,* gaan of een

werkwoord, wat wij door eene samenstelling met »gaan" kunnen weergeven, de beteekenis van het compositum ook eene andere kan zijn, zoodat wij het tweede werkwoord door een infinitief, al of niet voorafgegaan door »om te", moeten vertalen, vgl. § 170. Zoo kan *londo batu* evenals boven beteekenen: »afdalen, volgende iets, wat eveneens afgedaald is", maar ook: afdalen om iets, wat bijv. op den weg loopt, te volgen. In de tweede plaats worden ook op deze wijze, evenals van twee transitieve werkwoorden, enkel formeele samenstellingen gevormd, vgl. § 165, bijv. *ede-ra luu batu-kai-na lapa ede ḍi ade lewi*, daarop ging hij den tuin binnen, volgende de goot (of door de goot, 65.39). Zoo zijn ook te verklaren samenstellingen als *nangi kantjii-ntjii ade,* op hartverscheurende wijze weenen, enz., waarvan voorbeelden zijn gegeven in § 40.

Aanm. In deze samenstellingen worden de in § 154 besproken transitieven en intransitieven, als *bia* en *mbia,* door elkander gebezigd in transitieve beteekenis, zoo leest men op 13.11—13: *oi malao ntiri rasa-na, nasi mangemo ntiri rasa-na,* water, dat op zijn land afgaat of naar zijn land toestroomt, een vogel, die op zijn land afvliegt, waarin *ntiri* blijkbaar voor *tiri* staat, dewijl anders voor *rasa-na* eene praepositie moest staan, zoo ook na een transitief werkwoord: *ta-lòo mbia-ku rowa ede,* gij werpt den pot stuk (5.3); *waü ede, na-pòde wâri nggiri-ḍu ba ompu-mu,* daarna hebben uwe grootouders het ineengedraaid en omgewend (87.1).

§ 168. Zeer talrijk zijn de samenstellingen van twee intransitieve werkwoorden, soms kunnen wij deze eveneens door eene samenstelling weergeven, somtijds moeten wij het tweede door een deelwoord of de omschrijving daarvan, of wel door een adjectief, soms ook door een bijwoord of bijwoordelijke uitdrukking vertalen, ook in dit laatste geval vervult het tweede werkwoord in het Bim. eigenlijk de functie van een deelwoord. Bijv. *na-èda-ku ama-na wunga maru sarènga-na,* (toen) zij hunnen vader achterover zagen liggen (19.4—5, *maru sarènga* uit *maru,* liggen en *sarènga,* ook alleen: achteroverliggen); *na-maru sambanta-ra ḍi lewa-kai ede,* hij lag languit op het slagveld (79.27); *na-tantu ndadi mbòto-ra,* zij zullen zeker veel worden (vermeerderen, 80.8. v. o.); *wunga maru ngèpa-na awa fuu dobu,* terwijl hij onder het suikerriet verscholen lag (26.12, *maru ngèpa,* zich verschuilende liggen); *ede-ra made lelo kai-na ana udi-r mudi ede,* daarop stierf het kind van den leguaan, verpletterd (20.17); *saraka mabu tarambeyo-na ḍi kèto Ama Metjo,* totdat hij viel, hangende aan den staart van A. M. (d. i. den tijger), tot dat hij viel, terwijl hij aan den staart van den tijger bleef hangen (38.37); *na-lao lampa rero-ra ḍi kengge moti,* zij ging op het strand rondloopen (66.15); *na-sera sai-ra,* hij ging even aangaande (in het voorbijgaan) zijne behoeften doen (56.5); *na-luu ngâro-ra ḍi ade dobu ede,* hij ging rondgaande (d. i. nu hier dan daar) in het suikerriet (26.10); *na-waü-ḍu mbia sambara-mbura pingga ro mangko,* de schalen en koppen waren »zich overal verspreidende" (in duizend stukken) gebroken (27.23); *au-tji habar mai mbòto kai weki nggòmi ḍòho ake,* wat is er, dat gij lieden komt veel zijnde (met uw velen, 55.16); *sabune-bune-ḍu ntoi nggeè tjampo-na,* een tijd lang woonden zij »gemengd" (te zamen, 58.5).

Somtijds is de volgorde der leden van de samenstelling anders dan men, naar hetgeen in § 155 gezegd is, verwachten zou, bijv. *doü siwe mawaü-ra made sambanta di woha ntjai,* eene vrouw, die dood op den weg lag (32.25), waarin het tweede lid der samenstelling het hoofdwerkwoord is, dergelijke met een voorvoegsel voorziene werkwoorden, worden steeds in zulk eene samenstelling achteraangeplaatst, men kan *mawaü-ra made sambanta* ook verklaren door: welke dood was en nederlag, vgl. § 169. Moeielijker is de volgorde in *mimi made,* verdrinken (uit *mimi,* verzinken en *made,* sterven, bijv. *nggâra ta-lodja lao deï-sa, ta-mimi made,* als gij naar binnen zeilt, zult gij verdrinken (21.18—17. v. o.); *taho wâli-pu mbia sambura labo mimi made-ta,* het is ook beter om schipbreuk te lijden, dan dat wij verdrinken (21.16. v. o.). In alle gevallen laat zich ook *mimi made* verklaren door »verzinken en sterven". Woorden als *lòsa,* uitgaan en dergelijke, welke wij door eene samenstelling met »gaan" kunnen weergeven, staan in samenstelling met een ander intr. werkwoord vooraan, ook daar waar wij ze door een bijwoord moeten weergeven. Bijv. *ede-ra hengga-na ntjai tamba-n ede, lòsa ngemo mena kai djanga peyo ede,* daarop deed hij de deur van het net open, en de boschhanen »gingen alle vliegende uit" (vlogen er alle uit of weg, 18.3); *ede mpara londo babu kai ndai-na,* daarop sprong hij-zelf naar beneden, 33.22); *na-lao londo nggontju watu nggaranggonggo uma-na,* hij ging afdalen, springende van den gevel van zijn huis, (hij sprong van den gevel van zijn huis af, 48.3). *Mai,* komen, gaat ook aan deze woorden vooraf: *au mai luu-ma di tamba nahu binata ede,* waarom zijn die dieren mijn net binnengekomen (18.2). Ook *lao,* gaan, staat vooraan; zulke samenstellingen met *lao,* zijn evenwel te beschouwen als die, welke te behandelen zijn in § 170. *Rai* (Mal. *lari*) kan zoowel het eerste als het tweede werkwoord zijn, bijv. *ede-ra tjuwa rai lòsa kai-na watu kampo pà ede,* daarop ijlde ieder om te gaan buiten (daarop verliet elk ijlings) het erf van den pachter (41.2); *na-neè-rai nggontju watu tantonga, wati lowa-na*; *ede-ra rai luu tjili kai weki-na di ade kuru besi,* hij wilde ijlings uit het venster springen, maar hij kon niet; daarop ging hij ijlings in de ijzeren kooi om zich te verbergen (47.23); daarentegen: *ede-ra londo rai kai-na watu ntjai riha,* daarop vluchtte hij naar beneden (d. i. uit het huis) door de keukendeur (47.42); *ede-ra tuu londo rai kai-na di doro ro wuba,* daarop stond hij op en vluchtte naar beneden (uit het huis) naar de wildernis (49.26). Staat *rai* voorop, dan kan de samenstelling beschouwd worden als eene, welke in § 170 te vermelden is, in het andere geval als de in deze § behandelde; veel verschil in den zin geeft het evenwel meestal niet.

Somtijds moet eene samenstelling van twee intransitieve verba, door ons met twee door de conjunctie »en" verbonden werkwoorden worden weergegeven, zie de volgende §.

§ 169. Zeer dikwijls bezigt het Bim. verba van synonieme of bijna synonieme

beteekenis om één begrip uit te drukken, bijv. *ḍonggo ro mbeï,* overhandigen en geven (bijv. 34.28). Gewoonlijk zijn dan beide woorden door de conjunctie *ro* (en) verbonden. Niettemin dienen zij toch als samenstellingen beschouwd te worden, zij het dan ook als oneigenlijke. Wanneer toch *ma, raa* of in finiete zinnen een verkort persoonlijk voornw. gebezigd moet worden, is het voldoende dit alleen voor het eerste woord te plaatsen: *amal-mu ede daa maraka ro tjiki,* uwe goede werken zijn onvoldoende (83.13), vgl. § 48, *wâra mpara ndai mahaa ro ngènge,* sommige bijten, 84.17), vgl. § 111; *ba supu raa-lambo ro boë ba nggòmi,* (dewijl gij haar geslagen hebt (52.23), vgl. § 69; *na-kaḍòri ro matji,* zij zijn zoet (89.2) vgl. § 227, vlg. Ook kan *ro,* evenals tusschen twee substantieven, verzwakt worden tot *ra* of *r.*

Zeldzamer wordt *ro* geheel weggelaten en maken dus de beide woorden ook naar den vorm eene samenstelling uit. Voorb. *ta lèto pèto waü-pu lamada,* bind mij eerst vast! (19.15, *lèto = pèto*), *eli hadju ra-lòo bate ba la Bango,* het geluid van het hout, dat door Bango neergesmeten was, (32.2, *lòo = bate*) *mu-waü-ra nae sampela pala,* gij zijt nu groot en volwassen geworden (78.22).

Zeer dikwijls is het eerste of tweede woord alleen niet in gebruik, bijv. *wuu ro pata,* gelijk of versterking van *wuu,* jaloers (*pata* alleen in deze beteekenis niet gebruikelijk); *mpaa ro mpidji = mpaa,* spelen (*mpidji* ongebruikelijk); *nggasa ro nggâri = nggâri,* in de beteekenis: levendig zijn, bloeien van een land (*nggasa* alleen ongebruikelijk); *lewa ro laka.* strijden, ruzie maken (*lewa* alleen »strijden, oorlog voeren" *laka* alleen ongebruikelijk). Soms ook heeft het woord, dat nog afzonderlijk in gebruik is, alleen eene andere beteekenis, bijv. *ede-ra hiḍi,* vast, bestendig (*ede* heeft geen levende beteekenis meer, *hiḍi* alleen beteekent »plaats" vgl. Jav. *gĕnah,* vast, in het Bal. plaats). Soms zijn ook beide woorden alleen ongebruikelijk, bijv. *ede ro pehe,* vermanen, onderrichten (*pehe* alleen bestaat wel, maar beteekent: kunnen en kennen.

In dit geval wordt *ro* dikwijls verzwegen, bijv. *ede-hiḍi* naast *ede ra hiḍi*; *ntjihi-ntjao,* voldoende; *santjaru-ntjamba = santjamba,* verspreid; *ntara-ntodo = ntodo,* vol gaten zijn, enz. Van deze woorden moeten vele thans als grondwoorden beschouwd worden.

Somtijds worden zulke copulatieve samenstellingen ook wel gevormd van woorden, die geene synonieme beteekenis hebben, bijv. *mandinga labo nangi kanggitja-na,* terwijl zij daarbij weende en schreeuwde (52.11); *ai-na hâri kabalo kai-mu,* lacht en spot daarbij niet (92.3). Deze samenstellingen laten zich echter ook wel verklaren als die in § 165 en § 168. Alleen als copulatieve samenstelling evenwel laat zich verklaren: *luu lòsa,* in- en uitgaan, bijv. 11.2.

§ 170. Omtrent de samenstelling der woorden van verbale beteekenis is nog het volgende op te merken. De woorden *lao,* gaan; *mai,* komen, alsmede die, welke wij door eene samenstelling met »gaan" kunnen weergeven, nam.:

luu, ingaan; *lòsa,* uitgaan; *londo,* naar beneden gaan, afdalen; *neè,* naar boven gaan, opklimmen, als ook *tuu,* opstaan, kunnen met het daarop volgende werkwoord, wat wij weergeven door een infinitief alleen of een infinitief voorgegaan door »om te", naar willekeur al of niet samengesteld worden. *Rai,* snel gaan, ijlen, vóóraan geplaatst, wordt steeds met het volgende werkwoord samengesteld, (voorbeelden zie men boven onder § 168). Bijv. *lao weha-pu kapa ede,* ga dit scheepje halen (22.7); *ake bunga, wai-e, ta-lao-ra landa di kapa mabou mai ede,* hier zijn bloemen, grootmoeder, ga die verkoopen op het schip, dat pas aangekomen is (71.35); *na-lao hade-du,* zij gingen hen dooden (75.32); *na-lao-ra weha hadju kaa,* hij ging brandhout halen (65.16); *ede-ra lao weha kai-na hadju,* daarop ging hij hout halen (62.28—29); *ede-ra lao kai wai maweha pòo ede,* daarop ging de oude vrouw het stuk bamboe halen (24.19); *na-mai waa kaleï-ra ba doü di tando ruma-t,* de lieden kwamen hem in tegenwoordigheid van den vorst dragen (60.35); *ku-mai pòda mpa dòdo oi nòno,* ik kom werkelijk alleen maar om drinkwater vragen (50.30); *na-londo ao-du ba radja Mangendar-Sri,* vorst M. S. ging naar beneden om hem te gemoet te gaan (75.5—6); *ede-ra londo kai wei sangadji Ana-ana awa tinti tonda maao ruma-t sangadji mamai ede,* daarop ging de vrouw van vorst A. a. naar beneden, onder aan de trap om den vorst bij zijne komst te gemoet te gaan (48.1); *taho-pu neè maru-ku èse elo-n mangge ake,* het is het beste, dat ik opklim om te slapen (ga slapen) op den top van die tamarinde (40.41): *taho mpara neè-ku maru èse elo-na,* het best is, dat ik op den top ga slapen (41.9); *na-luu dja-ra raho,* zij ging ook binnen om te vragen (56.27); *ede-ra luu tiyo kai ba ina-na,* daarop kwam zijne moeder binnen om te kijken (33.2); *ede-ra lòsa kai ompu makaringa sangadji Ana-ana,* enz., daarop ging de oude man naar buiten om vorst A. a. mede te deelen, enz. (45.12); *ta-lòsa ao-ku aka woha ntjai,* wij zullen uittrekken om hem halverwege te gemoet te gaan (79.2); *ede-ra tuu rebo kai nahu,* daarop stond ik op om te (ging ik) dansen (19.7); *ede-ra tuu kai ompu malao sodi ana-na ede,* daarop stond de oude man op om zijn kind te ondervragen (45.7—8).

Vaak ook worden deze werkwoorden op de volgende wijze geconstrueerd: eerst worden zij als afzonderlijk woord gebezigd en dan herhaald in samenstelling met het volgend werkwoord als deelwoord of in substantief vorm als plaatsvervanger van het deelwoord (vgl. § 44 en § 249). Voorb. *ede-ra lao kai wai malao raho,* enz., daarop ging de oude vrouw [gaande] vragen, enz. (72.1); *wati ntene-pu mai-na kâli mamai waa wei sangadji Ana-ana,* toch kwam de kali de vrouw van vorst A. a. nog niet brengen (47.19): *ede-ra lòsa kai wei sangandji Ana-ana malòsa wira weya dipi umpu,* daarop ging de vrouw van vorst A. a. naar buiten (uit haar kamer) om eene omzoomde mat voor hem uit te spreiden (46.38). Gewoonlijk geschiedt dit, wanneer het werkwoord den vorm van een subst. moet aannemen, doch ook wel in een finieten zin, bijv. *nggâra na-lao sara ama ro rahi-na malao nggeè ada di*

ruma-ta, als de vaders en echtgenooten het aan den vorst gingen mededeelen (55.11). Ook wordt *lao* wel pleonastisch na *londo,* enz. gebezigd: *ede-ra londo kai-na watu uma-na malao hengga ntjai lawa,* daarop ging zij uit haar huis naar beneden om de poortdeur open te maken (50.32); *ede-ra nèe kai Radja Mangendar-Sri malao parèsa ngango ede,* daarop ging vorst M. S. naar boven om onderzoek te doen naar die opschudding (73.40); *taho-ra ba lòsa-ta, lao ngupa rasa makalai,* wij moesten maar uit (het land) gaan om een ander land te zoeken (55.14); *ede-ra luu kai-na ade bili-na lao maru,* daarop ging zij in haar kamer om te slapen (52.6). Ook na *mai* treft men wel eens *lao* aan: *ntika na-mai-ra doü kakai malao ou doü mataki mòke,* toen kwamen de afgezanten om de wichelaars te ontbieden (64.10—11). Dit zal echter wel als eene slordigheid te beschouwen zijn.

Bij deze samenstellingen is nog volgende constructie op te merken. Wanneer het direct object van een actief deelwoord of een actieven vorm met *ndai* een pers. voornw. is, pleegt dit in verkorten vorm aan het deelw., enz. gebecht te worden. Geheel volgens den regel vindt men dan ook: *doü mamai fou batu-ta,* iemand die ons komt achternazetten, (41.7); waarin *ta* het direct object is van het deelwoord met *ma* van het samengestelde transitieve werkwoord *mai* + (*fou* + *batu*). Nu kan evenwel dit pers. voornw. ook na het eerste woord geplaatst worden, bijv. *doü mamai-na fou batu,* iemand die hem komt achternazetten (41.34), hoewel *mai* alleen gebezigd natuurlijk nooit een rechtstreeksch object bij zich kan hebben. Hetzelfde vindt men bij de passieve vormen.

De regelmatige vorm van het passief van een samengesteld werkwoord *mai* (of *lao*) *fou batu* wordt bijv. aangetroffen in eene uitdrukking als *doü* (*ra-*, *ndai*) *mai* (of *lao*) *fou batu-na,* iemand, wien hij komt of gaat (is gekomen of gegaan; moet komen of gaan) nazetten, voorbeelden zijn hierboven, alsmede onder *raa* en *ndai* te vinden. Somtijds echter wordt de agens, zoo die door een pers. voornw. wordt voorgesteld, niet als boven aan het einde van het compositum gehecht, maar na *lao* of *mai,* alsof deze op zichzelf transitieve werkwoorden waren, bijv. *made mangodu ra-lao-ku ngupa,* een jonge dood (jong te sterven is het), wat ik ben gaan zoeken (107.23); *wuwa-na pala ede ndai mai-na waa ro òto,* hunne vruchten nu komen zij brengen en aanbieden (91.2). *doü lao-na raka,* de lieden naar wie hij zich begeeft (13.35—36).

Eigenlijk is *lao raka* meer eene samenstelling van de soort, welke in § 167 behandeld is, aangezien *raka* alleen niet in deze beteekenis gebezigd wordt; uit den aard der zaak worden beide soorten echter niet scherp onderscheiden. Eene enkele maal, doch zeer zelden, treft men ook bij het finiete werkwoord deze constructie aan: *lao tja-pu kanira toi lewi-ta,* ga onzen tuin eens wat schoonmaken (30.20, *pu* is bij den imperatief alleen na transitieven te gebruiken, vgl. § 235).

Hierbij is te vergelijken wat in § 111 gezegd is omtrent *ngawa, tjaú, lowa* en *waü,* gevolgd door een ander werkwoord. Deze woorden worden evenwel slechts zoo geconstrueerd in de actieve en passieve deelwoordelijke vormen, in finiete zinnen en als verbaal subst. vormen zij nooit met het volgende werkwoord eene samenstelling.

Hina, treffen, kan eveneens naar willekeur met een volgend werkwoord samengesteld worden of niet. Niet samengesteld is het bijv. in: *na-hina-ra ḍaro eḍi ompu,* hij trof tastende aan te raken", (bij het rondtasten raakte hij toevallig aan) den voet van den ouden man (39.29); *ntika na-hina-ḍu hanta wadu riha,* daarop trof hij op te lichten de haardsteenen (het trof, dat hij de steenen van de keuken oplichtte, 33.35); *ntika na-hina-ku èda wei pande ede,* daarop trof het, dat hij de timmermansvrouw zag (daarop kreeg hij de timmermansvrouw in het oog, 50.16). Samengesteld is het bijv. in: *ntika na-hina ḍaro mpuḍu peti nae aka-n ede,* daarop trof het, dat zij tastende de vermelde groote kist aanraakten (39.19); *ntika na-hina upa-ku ana udi-r-mudi,* daarop trapte hij bij ongeluk op het jong van den leguaan (20.17).

Ook *kau,* bevelen, gelasten, vormt somtijds, bij de constructie met *kai,* met het volgende werkwoord eene samenstelling, bijv. *ede-ra kau waa kaleï kai,* daarop beval hij (hem) te dragen en te brengen, enz., (59.28), *ede-ra kau lao kai ba ruma-ta parèsa kapa mamai ede,* daarop beval de vorst om onderzoek te gaan doen naar het schip, dat gekomen was (59.12). Veel gewoner is evenwel eene constructie als: *ede-ra kau kai-na lao,* enz. Ook in finiete zinnen wordt *kau* nooit met het volgende werkwoord samengesteld.

Steeds in samenstelling komt voor: *tjoro* (meestal *tjoro-tjoro*), voorwenden, voorgeven, wat wij dikwijls door: voor de leus, kwansuis, moeten weergeven: *nira pu ba nggòmi* (vgl. § 258) *ndai matjoro-tjoro lâri-na,* gij echter geeft voor het recht uit te spannen (87.3); *ndadi na-tjoro-tjoro kamaru-ḍu weki-na,* zij hield zich dus voor de leus slapende (39.16). Ook in de passieve vormen kan het gebezigd worden met eene constructie als boven beschreven is: *huri-mu mpa ndai tjoro-mu bore,* uwe huid wordt door u voor de leus ingewreven (104.15).

Oorspronkelijk werkwoorden zijn ook *tjuwa* of *tjuwa-tjuwa* en *nâha-nâha,* welke nu alleen in samenstelling voorkomen, vgl. § 207 en § 261. Zoo ook *turu,* vgl. het Wdb.

§ 171. Een werkwoord kan ook samengesteld worden met een telwoord. Voorb. *tjengga ḍuwa-ku,* verdeel ze in tweeën (7.21); *ta-tjengga upa taho-ku,* laat ons het juist in vieren verdeelen (39.23); *mpòka pidu,* in zevenen gebroken (101.4); *ntjai mantjangga upa,* een weg, die zich in vieren splitst (97.5—6).

Over de samenstelling van een werkwoord met een bijwoord, zal in § 259, volg. gesproken worden.

§ 172. Voor de samenstelling van een telwoord met een subst. zie men onder de telwoorden. Ook voor zooverre samenstellingen van andere woordsoorten voorkomen, zullen zij in de daarover handelende hoofdstukken besproken worden.

WOORDHERHALING.

§ 173. Omtrent den vorm bij woordherhaling is alleen op te merken, dat tweelettergrepige woorden geheel herhaald worden; terwijl, als een woord uit zichzelf of door een nog gebruikelijk of niet meer gebruikelijk voorvoegsel meer dan tweelettergrepen bevat, alleen de beide laatste herhaald worden; dus *salama-lama* van *salama*, het Arb. *salâmat*; *sangadji-ngadji*, van *sangadji*, vorst; *kantjii-ntjii* van *kantjii*, verscheuren; *tampuu-mpuu* van *tampuu*, beginnen, *tambâri-mbâri*, van *tambâri*, zich omwenden. Alleen vreemde woorden, die in de Bimaneesche uitspraak drielettergrepig worden, moeten in hun geheel herhaald worden als *mantari-mantari*. *Kai*, *labo* en *weya* hebben natuurlijk geen invloed op de herhaling, zij worden, zoo de zin dit vereischt, eenvoudig achter het herhaalde woord geplaatst. Hoewel de woordherhaling in het Bim. niet zeldzaam is, is toch hare functie niet zoo uitgebreid als in sommige verwante talen; er is mij bijv. geen subst. bekend, ontstaan uit de herhaling van een verbaal woord, als in het Mak. en Bug. niet zeldzaam zijn; ook eene herhaling van een subst. als bijv. het Mal. *kuda-kuda*, kan in het Bim. wel beteekenen: iets als een paard, maar er is mij geen voorbeeld bekend, dat zulk een herhaald subst. als benaming van een bepaald voorwerp optreedt, gelijk zulks in het Mal. het geval is. Met eenige zeldzame uitzonderingen geeft de herhaling in het Bim. nooit eene andere beteekenis aan het woord, maar wijzigt deze slechts eenigermate, wat wij meestal door eene nadere bepaling aanduiden. Deze wijziging van beteekenis nu komt overeen, met die, welke woordherhaling of reduplicatie in de zustertalen veroorzaakt.

§ 174. Is het woord een subst. dan drukt de herhaling in de eerste plaats een verschil of verscheidenheid of een onbepaald meervoud uit, bijv. *mbòto sangadji-ngadji ndai kabata-na*, vele vorsten (van allerlei rang) stonden onder zijne bevelen (55.7); *ampo na-wii-ḍu ròo-ròo hadju èse wawo-na*, vervolgens legden zij er (verschillende) boombladeren bovenop (69.40); *ro ndake-ra karawi-ku labo doü-doü makalai maraho inga labo ndai-ku*, en zoo handel ik jegens andere menschen (of iemand anders), die mij hulp komt vragen, (50.25—26). In de tweede plaats geeft de herhaling eene versterking te kennen, welke wij wel niet anders kunnen weergeven, dan door bij het subst. het adjectief »geheel" te voegen: *na-dòdo tja-awa-ku, na-èda-ku doü soḍi-na wunga bore-na loi, na-kanteya mena labo lawili-wili-na*, hij keek omlaag en zag zijne verloofde, terwijl zij zich juist met een geneesmiddel besmeerde, (zoodat) »zij zichtbaar

was met haar geheele borst (zoodat hare geheele borst te zien was, 32.10—11); *ede mpara tundu kai-na labo fuu-fuu-n labo sanga-sanga-n labo amu-amu-n,* daarop droeg hij (den boom) met den geheelen stam en al de takken en wortels (31.1. v. o.). In de derde plaats kan de herhaling eene verzwakking van beteekenis te kennen geven, zoodat het herhaalde woord aanduidt, iets als dat, wat het subst. beteekent: *nira-pu ai ake kòne-pu mbeè-mbeè neè mawaü-mu aka ro kampula nggòmi,* maar nu is zelfs een dier, als eene geit, in staat om u te bedriegen (38.8); *ede-ra nggeè wâli kai-na ade wuba, na-kakiḍi-ra saladja-ladja neè nggeè kai-na,* daarop gingen zij wederom in het bosch wonen en richtten iets als een schuur (of een soort schuur) op om in te wonen (65.12—13).

Ook bij woorden, die oorspronkelijk tot andere woordsoorten behooren, maar geheel als subst. gebezigd worden, heeft de herhaling dezelfde beteekenis, bijv. *watu tampuu-mpuu-na,* van het geheele begin af, bijv. 60.27. (Ditzelfde woord wordt ook gewoonlijk herhaald, wanneer het adverbiaal gebezigd wordt in de beteekenis: allereerst, ten eerste); *kamòtji mena-pu sa-mena-na maâlu-âlu,* bergt al het verschillende fijne goed op (55.34); *lao weha-pu mabura-bura,* haal het een of ander, dat wit is, (iets wits, 34. 26, vgl. § 56); *au-supu-na, nggòmi ḍòho, neè èda kai-mu* (vgl. § 124. Aanm.) *lodja-lodja ro karawe-rawe ro wèse ro gâla,* wat is de reden, dat gij vertoont hebt allerlei gezeil, geroei, gepagaai en geboom (wat is de reden, dat sommigen uwer gezeild hebben, anderen geroeid, gepagaaid of geboomd? 20.37), uit dit voorbeeld blijkt, dat bij zulk eene opsomming van al of niet door *ro* verbonden subst., het voldoende is een of enkele te herhalen, om de beteekenis der herhaling ook op de andere, niet herhaalde, te doen overgaan, vgl. ook onder § 176.

Op te merken is nog dat *âri-âri* van *âri,* jongere broeder of zuster, gewoonlijk attributief gebezigd wordt in den zin van »jongste", bijv. *ana maâri-âri,* jongste kind.

§ 175. Wordt een woord van verbale beteekenis herhaald, wanneer dit als praedicaat of als verbaal subst. in plaats van een finiet werkwoord optreedt, dan duidt de herhaling, hetzij het voortdurende of herhaaldelijke eener handeling aan, hetzij dat in een hoogen graad plaats heeft, wat het grondwoord beteekent: *makento mpara ba ede, lao kai-na wai ede ḍi uma pande, na-boë-boë-ḍu ntjai lawa manḍinga labo ou-ou-na, ntjambe kai ba wei pande; tjoü-tii maou-ou âri lawa ede,* daarop ging de oude vrouw naar het huis van den timmerman en klopte herhaaldelijk op de deur van de poort, terwijl zij tevens herhaaldelijk riep; de vrouw van den timmerman antwoordde: wie roept daar zoo buiten (20. 28 en 29); *ede-ra dula kai-na pande ede labo nangi-nangi salaho-na,* daarop ging de timmerman naar huis, terwijl hij voortdurend weende (52.28); *ede-ra lampa-lampa wâli kai-na,* daarop gingen zij wederom aanhoudend (daarop wandelden zij weder voort, 42.29 en 34, vgl. 58.22); *nde pala ta-ai-na*

katjampo, ta-kalai-lai weya-pu, doe het, als 't u blieft, niet door elkander, (maar) houd het goed afzonderlijk voor mij! (44.20); *na-èda-ḍu lampa rawi-na ana doü ḍòho ede, na-taho-taho parange-na,* toen hij zag aan de wijze hoe de beide kinderen zich gedroegen, dat hun aard zeer goed was (58.1—2); *tjaû-tjaû-ku-ni,* het is mijne bepaalde begeerte (30.18), (heeft *tjaû* meer de waarde van een eigenlijk subst., dan beteekent de herhaling: de geheele begeerte, bijv. *tjaû-tjaû nggòmi,* uwe geheele begeerte, al wat gij begeert, 31.3). Vooral na *wati* (niet), *ai-na* (niet!) is de herhaling zeer gebruikelijk: *wati patu-patu-na neè nggeè kai-ta rasa ake,* het gaat in het geheel niet aan, dat wij in dit land wonen (57.21); *ede-ra tjuwa rai mena wâli kai-na, kapòda-pòda ade-n ḍòho-na, wati kòne tambâri-mbâri-na,* daarop vluchtten zij allen zoo hard zij konden, zonder zelfs maar om te zien (41.36); *na-tjâru malai-ku iyu-na maru-na aka-n de mpa, saraka ake wati kakente-kente-na,* hij slaapt erg lekker, tot nu aan toe is hij in 't geheel niet wakker geworden (35.9—10); *ai-na-ra sambele-mbele wâli-mu sâhe ake,* slacht vooral niet wederom (van) deze buffels! (28.34); *nde pala mu-waü-si karahi, ai-na dja nèfa-nèfa-mu ndai-ku,* maar als gij (hem) gehuwd hebt, vergeet mij dan ook vooral niet (51.27—28). Zelden drukt de verdubbeling bij verbale woorden eene verzwakking, en dus een in geringeren graad plaats hebben van of een pogen tot dat, wat het grondwoord beteekent, uit. Een voorbeeld is: *nde pala ai-na kandeu kai oi busi, karana-rana toi-pu oi,* maar baad hem niet met koud water, maak het water wat warm (34.42); *neè ntjimbi-ntjimbi tja-pu ati uma-ta,* ga eens naar boven om het dak van ons huis wat te herstellen (32.8). Behalve in den imperatief met *sa* of *toi,* vgl. § 235, schijnt deze beteekenis evenwel niet voor te komen. Hiertoe kan ook gebracht worden de herhaling, die *tabai* (beproeven) dikwijls vertoont in den imperatief (bijv. 24.12; 31.21. v. o.; 36.15, enz.) of in eene omschrijving van den imperatief als: *maai ake taho-ra tabai-bai-mu nòno loi nahu ake,* nu moest gij maar eens beproeven mijn geneesmiddel te gebruiken (60.36—37).

Een aantal verbale woorden wordt tengevolge van hunne beteekenis, steeds of meestal herhaald, gebezigd, als: *kakiti-kiti,* schitteren; *tafèfa-fèfa,* wapperen, *tjoro-tjoro,* Mal. *pura-pura; beta-beta*; Jav. *ati-ati.* Evenwel heerscht hier volstrekt geen regelmaat in, zoodat woorden van synonieme beteekenis dikwijls niet verdubbeld worden.

Nèfa-nèfa van *nèfa,* vergeten, kan ook de bijzondere beteekenis van: voortdurend vergeten, d. i. malen, niet wel bij het hoofd zijn, hebben. *Kani-kani* onderscheidt zich van *kani,* dat het eerste: een kleedingstuk aantrekken, het tweede: een kleedingstuk dragen of in het algemeen iets gebruiken of bezigen, beteekent, doch komt het niet herhaalde woord ook dikwijls in de beteekenis van: *kani-kani* voor (bijv. 42.35, 53.13). *Mpaa-mpaa* is gelijk Mal. *bĕrmain-main* van *mpaa* = Mal. *bĕrmain.*

§ 176. Wordt een woord van verbale beteekenis attributief gebezigd dan kan de beteekenis dezelfde zijn als in de vorige § vermeld is: *doü malanda-landa*

wuwa hadju, iemand die voortdurend vruchten verkoopt, een fruitverkooper of verkoopster (24.10): *ba supu wâra-na ade-na matakabu-kabu,* dewijl hij een zeer hoogmoedig hart bezat (dewijl hij zeer hoogmoedig was, 52.21); *na-weha-ra fuu ua manae-nae,* zij nam een zeer grooten pinangstam (69.10).

Maar dikwijls ook duidt de herhaling van het als attribuut gebezigde woord aan, dat het toe te kennen is aan het geattribueerde in meer algemeene beteekenis of als onbepaald meervoud genomen: *ede-ra hinti kai-na lodja labo lodja mpa, sarunde-na makarawe, sarunde-na mawèse, sarunde-na magâla. Ntika na-èda-ḍu ba nasi tòtekadju doü malodja-lodja, makarawe-rawe mawèse-wèse ro magâla-gâla,* enz., daarop heeschen zij de zeilen en zeilden, een gedeelte roeide, pagaaide of boomde. Toen de vogel *tòtekadju* de menschen zag, waarvan eenigen zeilden, anderen roeden, pagaaiden of boomden, enz. 20.13—15, vgl. 20.24, waar de herhaling slechts bij een enkel woord gebezigd is); *lao weha weya-pu tjèpe lebe ro doü matuwa-tuwa ḍuwa ra tolu-na ndai makanika lamada ḍòho,* haalt voor mij een plaatsvervangend priester en twee of drie oude lieden om ons beiden in het huwelijk te verbinden (31.9—10); *kombi wâra ruwi ro hadju maleme-leme ḍi ade oi ede,* wellicht zijn er scherpe doorns of scherpe stukken hout (of: wellicht is er een of andere doorn of scherp stuk hout) in het water (44.14); *doü matoi-toi na-ngawa sara tanaö tunti,* enz., indien kleine menschen (z. a. kinderen) schrijven willen leeren, enz. (89.32). Wanneer een woord van verbale beteekenis op andere wijze gebezigd wordt, duidt de herhaling steeds eene versterking aan: *ai-na nggahi nae-nae,* spreek niet zeer luid (of: te luid, 39.14); *na-lampa labo rai-rai,* zij liep met alle snelheid (zoo snel mogelijk, 24.22—23). Gewoonlijk worden herhaald, hoewel niet altijd, de in § 41 behandelde vormen *ka,* als ook de met *sa* samengestelde bijwoordelijke uitdrukkingen als: *sa-waü-waü,* zooveel mogelijk; *sa-ntoi-ntoi-na* = Mal. *salama-lama-nja; sa-nâru-nâru ntjai,* den geheelen weg over; enz.

§ 177. Ook bij de tot andere woordsoorten behoorende woorden drukt de herhaling eene versterking uit of maakt de beteekenis algemeener, bijv. *ratu-ratu-na doü,* honderde menschen (50.2); *sa-nai-nai,* elken dag (ibidem); *sa-buwa-buwa,* ieder (bijv. 39.23); *au-au,* wat ook, al wat; *tjoü-tjoü,* wie ook, al wie; *bakai-kai,* waar ook; *ntjau-tjau,* bijv. in *lao ḍo ntjau-ntjau,* enkel maar zuidwaarts gaan (36.33); *kombi-kombi,* heel misschien; *ai-ai tòpo-na-ra kakombi* trekt het toch vooral niet in twijfel (84.2); *taho-ra lao waü-mu maai-nai-n ake-ake waü,* gij moest maar reeds dezen zelfden dag gaan (*maai-nai-n ake,* dezen dag, heden, 46.13). Gewoonlijk met herhaling worden gebezigd: *kèse-kèse,* alleen, op zichzelf; *sangi-sangi,* steeds; *sangge-sangge,* zoo dikwijls als; *ambi-ambi,* evenals. Meer over deze woorden zoeke men onder de respectieve hoofdstukken.

§ 178. Ook woordherhaling met veranderde klinkers komt in het Bim. voor, doch slechts bij enkele bepaalde woorden, en is dus als een doode vorm te beschouwen.

Voorbeelden zijn: *kara-kiro,* stijf en stram, van *kiro,* stijf; *sambara-mbura,* zich rechts en links verspreiden, van *sambura,* zich verspreiden. Omgekeerd is de volgorde in: *bura-bara,* van *bura* wit. Hierbij zijn te vergelijken uitdrukkingen als: *kandantja ro kandintji,* op verschillende wijze helder zijn van geluid; *karugu ro karege,* op verschillende wijze rammelen, waarvan evenwel elk woord ook afzonderlijk gebezigd kan worden. Dikwijls is er van een op deze wijze herhaald woord geen gebruikelijk grondwoord aanwezig, bijv. *djaro-* (of *djaru*)- *djoro*; *biko-bako* (*wiko-wako, tjiko-tjako*); *bilo-balo*; *idi-òda*; *kidi-kòda*; *ringi-rònga*; *tjingi-tjanga*; *kiri-kori*; *kili-kòle*; *dumpa-dampa*; *ruba-raba*; *kule-kale*; *kure-kare*; *mpule-mpale*; *rugu-rege*; *kanutju-kanetje* (waarin bij uitzondering het geheele drielettergrepig woord herhaald wordt); *kuku-keko*; *luku-leko*; *kòda-kada,* uit welke voorbeelden tevens de verhouding der vocalen in het herhaalde woord blijkt.

Eene herhaling met verandering van medeklinkers is wel aan te nemen in woorden als: *duki-duri*; *tjaba-raba.* Bij woorden als: *mbâru-mbanta,* heeft het eenigen schijn alsof zij bestaan uit eene herhaling met verandering zoowel van vocalen als van consonanten, evenwel is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat het samenstellingen van eenmaal bestaan hebbende woorden zijn.

§ 179. Reduplicatie of herhaling van de eerste lettergreep komt in het Bim. alleen in zeer enkele woorden voor, nam. in: *sasae,* van *sae,* oudere broeder, wat steeds attributief gebezigd wordt in: *ana masasae,* oudste kind, de tegenhanger van: *ana maâri-âri.* Voorts: in *tatoi* voor *toi-toi,* in de uitdrukking: *ana tatoi,* = *ompu,* kleinzoon, voor zooverre dit laatste ook overdrachtelijk gebezigd wordt voor: onderhoorigen van een hoofd.

DERDE DEEL.

OVER DE VERSCHILLENDE WOORDSOORTEN.

HET SUBSTANTIEF.

§ 180. De substantieven kunnen ook in het Bim. verdeeld worden in eenvoudige of stamwoordelijke, dat zijn dezulke, die in een vorm, welke in den tegenwoordigen toestand der taal als stamwoord te beschouwen is, optreden en in dezulke, waarbij een stamwoord, verbonden met een of meer andere elementen, als een geheel in de waarde van een subst. optreedt. Deze laatste soort wordt gewoonlijk onderscheiden in samengestelde en afgeleide subst., naar gelang het aan het hoofdwoord toegevoegde nog als afzonderlijk woord kenbaar is, of wel eene zoodanige uitbreiding en verandering van beteekenis heeft ondergaan, dat het niet meer als een afzonderlijk woord beschouwd kan worden. Waar dit verlies van zelfstandig bestaan als woord, nog niet geheel en al zijn beslag heeft gekregen, is het toegevoegde boven met den naam hulpwoord genoemd.

§ 181. De eenvoudige of stamwoordelijke subst. kunnen wederom verdeeld worden in zulke, welke oorspronkelijk substantief-beteekenis hebben en in woorden van oorspronkelijk verbale beteekenis, als zoodanig gebezigd.

De tot de eerste soort behoorende woorden zijn alle benamingen van zinnelijk waarneembare voorwerpen of van wat als voorwerp voorgesteld wordt, als: *djâra,* paard; *mada,* oog; *uma,* huis; *besi,* ijzer; *sangadji,* vorst; *ada,* slaaf; *âra,* woud; *mòti,* zee; *langi,* hemel; *angi,* wind. Waar de zinnelijke waarneembaarheid niet zoo zeer op den voorgrond treedt, is de oorspronkelijke beteekenis eenigszins gewijzigd, als bijv. de beteekenis van *wura,* maand, ontstaan is uit die van »maan", zoo *mbaa,* jaar, naar alle waarschijnlijkheid oorspronkelijk = Mal. *barat*; *ai,* dag, oorspronkelijk »zon", vgl. het Jav.. Woorden als *aö,* beteekenis; *òne,* nut; *tjoi,* prijs, maken hierop geen uitzondering, hoewel zij alleen als subst. voorkomen; het zijn oorspronkelijk woorden van verbale beteekenis, welke volgens algemeen geldende M. P. taalregelen steeds in substantief-vorm voorkomen. Eene werkelijke uitzondering maakt *ngâra,* naam, maar niet onwaarschijnlijk bevat dit woord in de *ng* een oud prefix, wat het bepaaldelijk tot subst. maakte, in welke waarde het ook

thans nog bewaard is gebleven. Andere abstracte subst. zijn, zoo het woord niet tevens als werkwoord in gebruik is, van vreemden oorsprong, als: *dosa, morotaba* (Arb. *mortabat*), enz.

Aanm. Omtrent het verbaal optreden der concrete subst. zie men § 257.

§ 182. Elk stamwoord van verbale beteekenis, hetzij de beteekenis transitief of intransitief of kwalificatief is, kan als een subst. optreden. De algemeene beteekenis van zulk een verbaal subst. is deze: het stelt den inhoud van het werkwoord in substantief-vorm voor, wat wij wel niet anders weergeven kunnen dan door den infinitief met een lidwoord of bezittelijk voornaamw. (soms ook door den infinitief alleen, vgl. § 248). Evenals in elke andere M. P. taal, moeten ook in het Bim. deze subst. somtijds in plaats van een finiet werkwoord gebezigd worden, waarover meer eigenaardig bij het werkwoord zal gesproken worden. Uit hunne beteekenis vloeit voort, dat zij door ons somtijds door een abstract subst., nam. een nomen actionis of het bij een adjectief behoorend subst. weergegeven kunnen worden, bijv. *raho inga,* vragen om het helpen = om hulp vragen (bijv. 36.36); *raho kangampu,* om het vergeven (= om vergiffenis) vragen (bijv. 15.10); *imân ndai ngâha-mu, dahu mandai kani-mu, madja ndai lombo-mu,* het geloof zij u tot voedsel, het vreezen (de vreeze Gods) tot kleeding, de schaamte tot dekking (84.25. v. o.), *ngèna kau ro ou* (85.16, *ngèna kau ro rundu,* 31.8 v. o.), wachten op bevel en uitnoodiging (aansporing); *parèsa nango ede,* onderzoek doen naar die opschudding (73.40); *pana-na afi,* de hitte van het vuur, *nae-na hadju ede,* de grootte van dien boom (91.28). Hierbij is in het oog te houden, dat zulke verbale subst., ook waar wij ze op bovengenoemde wijze door een abstract zelfst. naamw. kunnen weergeven, in het Bim. altijd iets meer verbaals blijven behouden, wat daaruit blijkt dat, zoo een werkwoord transitieve beteekenis heeft, het object ook na zulk een subst. in den accusativus blijft, vgl. § 243, vlg.

In de tweede plaats kan elk verbaal subst. als het woord transitief is, eene beteekenis hebben, welke wij door het als subst. gebezigde lijdende deelwoord van den tegenwoordigen tijd kunnen weergeven, het gebruik van het subst. in deze beteekenis is echter aan bepaalde regelen onderworpen, zie onder *ndai.*

§ 183. Dikwijls heeft het subst. van woorden met verbale beteekenis, behalve de algemeene, nog eene andere, meer eigenlijk substantief-beteekenis. Is het werkwoord transitief, dan staat op den voorgrond eene beteekenis, die met de algemeene in de vorige § in de tweede plaats genoemde, overeenkomt, nam. iets, wat ondergaan heeft of te ondergaan heeft, wat het stamwoord uitdrukt, bijv. *ngâha,* verb. subst. van »eten" en »voedsel, eten"; *ntadi,* verb. subst. van »planten" en »aanplanting, het geplante"; *ntjonggo,* verb. subst. van »leenen, schuld maken" en »schuld"; *nggâhi,* verb. subst. van »spreken" en »woord, taal (Sprache); *nuntu,* verb. subst. van »verhalen"

en »verhaal", (evenals het Lat. narratio); *ntau*, verb. subst. van »hebben, bezitten" en »bezitting"; *ponte*, verb. subst. van »inwikkelen" en »pak"; *pore*, verb. subst. van »kneden" en »klomp"; *rawa*, verb. subst. van »zingen" en »lied"; (evenals gezang en het Lat. cantus); *dompo*, verb. subst. van »snijden, afsnijden" en »stuk, brok"; enz., enz. Zeldzamer stelt het een persoon voor; een voorbeeld is: *kakai*, verb. subst. van »zenden" en »gezant".

Zeer dikwijls beteekent dit subst. ook een instrument of middel, bijv. *bonto*, verb. subst. van »dekken, bedekken" en »deksel"; *ponggo*, verb. subst. van »hakken" en »bijl"; *ndau*, verb. subst. van »naaien" en »naald"; *tjafi*, verb. subst. van »vegen" en »bezem"; *kapi*, verb. subst. van »knijpen" en »nijptang"; *loi*, verb. subst. van »genezen" en »geneesmiddel"; *èda*, verb. subst. van »zien" en »gezicht, gezichtsvermogen". Zeldzamer beteekent het eene plaats, als *tau*, verb. subst. van »ergens iets indoen" en »dat, waarin iets gedaan wordt of kan worden, een bak en dergl.". Zelden ook stelt het den persoon voor die de handeling verricht, als *tjèpe*, verb. subst. van »vervangen" en »vervanger".

Is het werkwoord intransitief, dan kan het subst. ook de beteekenis hebben van het tot subst. gewordene deelw. met *ma* in meer specialen zin genomen, bijv. *mubu*, verb. subst. van »vergruizen of vergruisd zijn" en »dat, wat vergruisd is"; spec. »meel"; *eli*, verb. subst. van »luiden" en »dat, wat luidt, woord"; *ntjâra*, verb. subst. van »verkeerd zijn" en »wat verkeerd is, schuld, misdrijf"; *ròka*, verb. subst. van »roesten, geroest zijn" en »dat, wat geroest is, roest". Er is mij in het gewone Bim. geen voorbeeld bekend dat het ook van personen gebezigd wordt; in dichterlijke taal echter wordt *made*, verb. subst. van »sterven, dood zijn", ook gebezigd in de beteekenis van »de dooden". Vervolgens kan het subst. eene beteekenis hebben, overeenkomende met de in den aanvang van de vorige § vermelde algemeene beteekenis, doch in meer eigenlijk substantieven zin genomen, bijv. *eli*, verb. subst. van »luiden" en »geluid"; *kanteya*, verb. subst. van »oprispen" en »oprisping"; *pòtju*, verb. subst. van »veesten" en »veest". Eene enkele maal beteekent het ook wel: dat, waarmede of dat, waar geschiedt wat het woord aanduidt: *tjumpu*, verb. subst. van »eindigen (finiri)" en = *tjumpu-kai*, dat waarmede iets eindigt, einde, slot, bijv. van een verhaal; *tampuu*, verb. subst. van »beginnen" en »begin"; *labu*, verb. subst. van »ankeren" en »waar men ankert, haven".

Of nu een verbaal subst., behalve met de algemeene ook met eene der hier boven opgesomde beteekenissen in gebruik is, kan alleen uit de praktijk geleerd worden. Natuurlijk kan zich ook het omgekeerde voordoen en de substantief-beteekenis de oorspronkelijke zijn, zoo zal wel van *santa* de beteekenis van »klappermelk" anterieur zijn aan die van »iets met klappermelk gereedmaken". In vele gevallen evenwel, waar de vorm van het woord niet beslissend is, zal wel niet uit te maken zijn welke beteekenis de oorspronkelijke moet geweest zijn. Somtijds worden ook voor het subst. en het naar den zin daarbij behoorende werkwoord geheel verschillende woorden

gebezigd als: *garagadji*, zaag, *ndiri*, verb. subst. van »zagen"; *pabule*, draagstoel, *kaleï*, verb. subst. van »dragen (in een draagstoel, enz.)"; *tjila*, kapmes, *fati*, of *manti*, verb. subst. van »kappen".

De verwante talen, die rijker zijn in afgeleide vormen, bezigen meestal gelijk bekend is, om de hierboven en in de vorige § genoemde subst. uit te drukken, vormen, welke met een voor- of achtervoegsel of wel met beide te zamen, samengesteld of afgeleid zijn. Voornamelijk wordt daardoor het woord ook formeel als subst. aangeduid; dewijl echter reeds het stamwoord als zelfst. naamw. in verschillende beteekenissen kan optreden, kan elke dezer afleidingsvormen ook, zoo niet in alle, dan toch in de meeste dezer beteekenissen voorkomen, al worde deze nu ook niet altijd in één en dezelfde taal aangetroffen. Even zij herinnerd dat ook in onze talen woorden, op dezelfde wijze als de nomina agentia gevormd, de hierboven opgenoemde beteekenissen (uitgezonderd die van een persoon) kunnen hebben.

§ 184. De afgeleide en samengestelde subst. zijn in de vorige afdeeling uitvoerig behandeld geworden. De afgeleide, als ook de door middel van *ndai* gevormde zijn grootendeels verb. subst. en behouden dit karakter ook, alleen de in § 56, § 65 (somtijds) en § 139 behandelde, naderen in hunne beteekenis de meer eigenlijke subst. Voorts behooren uit hun aard, de in § 76 behandelde tot de eigenlijke subst., terwijl die in § 112 een meer verbaal karakter dragen. Een samengesteld subst. is natuurlijk te rekenen bij de soort, waartoe het eerste lid behoort. Ook de met *ka* afgeleide en de samengestelde werkwoorden kunnen als verbaal subst. optreden, vgl. ook § 243, vlg.

Het is duidelijk, dat het Bim. ook een groot aantal werkelijke subst., welke in andere talen door afleidingsvormen van verbale woorden worden uitgedrukt, alleen door omschrijving kan aanduiden, als het stamwoord in die beteekenis niet gebruikelijk is, en er ook geen samenstelling op de wijze van § 157 of ander woord (zoo als in de vorige § vermeld is) bestaat, die dat begrip uitdrukken. Zoo moet een persoon, die iets doet of ondergaat, in de meeste gevallen uitgedrukt worden door een subst. met een actief of passief deelwoord; Mal. woorden als: *pĕnunggu*, *tawanan*, *buwangan*, kunnen in het Bim. niet anders dan door: *doü mangèna*, *doü ra-raka*, *doü ra-paki* worden weergeven. Wordt eene zaak als zoodanig voorgesteld, dan kunnen de actieve en passieve vormen met *ndai* (voor zooverre bruikbaar) en die met *raa* gebezigd worden, als er geen onduidelijkheid ontstaat. Dikwijls echter moet ter wille van de duidelijkheid tevens een eigenlijk subst. gebezigd worden. Zoo kan bijv. *ra-mbeï*, het gegevene, geschonkene, als subject of object optredende, zelfstandig gebezigd worden in de beteekenis van »geschenk", in een zin echter als: *sintji ede sintji ra-mbeï ba ina-r ama-na*, deze ring was een geschenk zijner ouders (vgl. 72.33), zoude het subst. voor *ra-mbeï* niet gemist kunnen worden, daar de zin anders zou opgevat worden als: deze ring (en niet iets anders) was het, wat zijne ouders hem gegeven

hadden. Een werktuig moet aangeduid worden door een subst. (in het algemeen *marakani*, werktuig) en den passieven vorm met *ndai* en *kai*; het Mal. *gantungan*, galg, bijv. kan in het Bim. alleen door *marakani ndai tero kai* worden weergeven. De plaats wordt soms door den in § 139 besproken vorm, meestal door omschrijving met *hiḍi*, uitgedrukt, bijv. *hiḍi ndai bungka kai wua*, losplaats.

Op dezelfde wijze moet het Bim. meestal te werk gaan om afleidingen van een subst. uit te drukken. Een Mal. *kayuan* of *kayu-kayuan*, geboomte, kan in het Bim. alleen gebrekkig weergegeven worden met *sa-mena-na hadju-hadju*. Een woord als *karadjaan* in de beteekenis van »koninkrijk" kan niet op eene soortgelijke wijze worden weergegeven, maar alleen door *rasa* of *dana* (land) aangeduid worden (in de beteekenis »koninklijk" is het *sangadji kai*, vgl. § 140).

§ 185. Een subst. heeft evenals in de verwante talen, op zichzelf geen getal, en kan op zichzelf zoowel het enkelvoud als het meervoud voorstellen. Wil men bepaaldelijk het meervoud uitdrukken, dan plaatst men na het subst., zoo het een persoon voorstelt, *ḍòho*, wat meestal eene samenstelling met het subst. vormt, bijv. *ana-na ba pande lima doü-n* — — —; *pala wâra dja doü malanda-landa wuwa hadju, ede-ra ou kai ba ana ḍòho-n ede*, de timmerman had 5 kinderen — — —; er was nu ook eene fruitvrouw en de kinderen riepen deze aan (24.8—10); *mai kara ndede-n ana ḍòho-mu na-nangi*, dewijl uwe kinderen weenden (ibidem, reg. 26). Somtijds blijft *ḍòho* ook wel een zelfstandig woord, bijv. *iwa-na ḍòho*, zijne makkers (28.37); daarentegen *iwa ḍòho-n*, (ibidem, reg. 36). Ook wanneer dieren als personen voorgesteld worden, kan dit woord gebezigd worden, bijv. *ede-ra mafaka kai bòte ḍòho*, daarop kwamen de apen overeen (38.1). Zoo kan het ook na woorden als *ade*, hart, geplaatst worden, wanneer deze in plaats van den persoon gebezigd worden: *ede-ra tjuwa rai mena wâli kai-na kapòda-pòda ade-n ḍòho-na*, daar vluchten zij wederom »hunne harten recht makende of er op zettende" (zich daartoe zooveel mogelijk inspannende, uit alle macht, 41.36). Met *ḍòho* wordt ook het meervoud der pers. voornw. gevormd, vgl. § 208, en zoo vindt men het ook wel op de volgende wijze gebezigd: *na-kau-ḍu lemba waa ḍi uma ḍòho-na* (of *uma ndai ḍòho-na*; 28.24), hij beval hun het naar hunne huizen (hunne eigene huizen) te brengen (29.11—12); waarin *ḍòho*, hoewel in samenstelling met het subst., niet het meervoud daarvan aanduidt, wat trouwens niet zou kunnen, dewijl het geen persoon voorstelt, maar het meervoud van den genitief van het persoonlijk voornw. Ook *mbòto*, veel, kan dienen tot uitdrukking van het meervoud, hetzij in samenstelling met het subst. als in: *ede mpara nggâhi-na ḍi ana mori mbòto-na*, daarop zeide hij tot zijne leerlingen (3.2), hetzij als afzonderlijk woord met *ma*, gelijk in: *ede-ra suru mena-na sangadji-ngadji mambòto ede*, daarop trokken de verschillende vorsten terug (79.32). Na andere subst. heb ik *mbòto* alleen zóo aangetroffen,

dat er geen reden bestond om het woord anders, dan in de eigenlijke beteekenis van »veel" op te vatten. Er bestaat dit verschil tusschen *ḍòho* en *mbòto,* dat het eerste ook gebezigd kan worden van twee personen: *sae ḍòho-ku,* mijne beide oudere broeders (28.18, gelijk uit het verband blijkt), terwijl het tweede altijd een grooter getal te kennen geeft.

Evenals in het Mal. *sĕgala,* wordt ook in het Bim. *sa-mena-na,* zoowel voor subst., die een persoon als die eene zaak voorstellen, dikwijls zoo gebezigd, dat het eenvoudig een meervoud aanduidt, als bijv. in: *ede-ra mafaka kai-na labo sa-mena-na mantari-mantari hulubala-na* — — — *maai ake taho-ra ba kaambi-ta sa-mena-na marakani lewa kai-ta,* daarop beraadslaagde hij met zijne mantri's en legerhoofden — — — wij moeten nu onze oorlogsgereedschappen klaar maken (77.18—20), meerdere voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden. Eindelijk kan een meervoud aangeduid worden door verdubbeling van het subst. (§ 174) of van het attribuut (§ 176). Evenals in de verwante talen wordt het meervoud vaak niet uitgedrukt, en moet uit het verband het getal van het subst. opgemaakt worden, maar bij subst., die een persoon voorstellen, wordt het meerv. vaker te kennen gegeven dan gewoonlijk in het Mal., enz. Het meervoud wordt niet uitgedrukt te gelijk met een telwoord, na *mbòto* als praedicaat, enz., dewijl hier geen onduidelijkheid kan voorkomen. Somtijds echter wordt wel van de herhaling gebruik gemaakt nevens telwoorden, zoo die niet een bepaald getal aanduiden, als bijv. »twee of drie", enz., een voorbeeld daarvan zie men onder § 176. Ook treft men wel de middelen om het meervoud aan te duiden pleonastisch bij elkander aan, bijv. *ndadi na-tjuwa ambi mena-ra sa-mena-na sangadji-ngadji ḍòho ede,* daarop maakten de verschillende vorsten zich gereed (79.12); *sa-mena-na dinga ḍòho-ku,* mijne kameraden (55.24).

Een bepaald enkelvoud wordt uitgedrukt door een der samengestelde telwoorden, welke één beteekenen, vgl. § 195, vlg.

§ 186. Het geslacht der subst. wordt zoo noodig uitgedrukt door achter de woorden, die een persoon voorstellen, *mòne,* voor het mannelijk, *siwe,* voor het vrouwelijk geslacht, te plaatsen. Van dieren bezigt men *rangga,* voor het mannelijk geslacht, bijv. *djâra rangga,* hengst (14.3. v. o.); *sâhe rangga,* stier (29.10) en voor het vrouwelijke geslacht *siwe*: *djâra siwe,* merrie (14.3. v. o.) en soms ook *wine*: *mbeè wine,* geit (17.16). Bij enkele subst. is het geslacht door hunne beteekenis bepaald, als *rahi,* man, echtgenoot; *wei,* vrouw, echtgenoote; *ama,* vader; *ina,* moeder; *ompu,* grootvader; *wai,* grootmoeder. Voor het mannetje van dieren bestaan somtijds afzonderlijke benamingen, die gewoonlijk tegelijk met den soortnaam gebezigd worden: *mbeè mbò,* bok; *djanga sawu,* haan. Waar geen verwarring kan ontstaan, bezigt men dikwijls den soortnaam alleen, bijv. *tadji djanga,* een haan de sporen aanbinden en v. d. hanen laten vechten.

§ 187. De casusverhoudingen der subst., voor zooverre zij de betrekking van een

subst. tot een werkwoord te kennen geven, moeten òf uit het verband opgemaakt worden òf worden door voorzetsels aangeduid. In dit laatste geval kan somtijds het werkwoord eene samenstelling met zulk een voorzetsel vormen, waardoor het subst. dan tot direct object of bij passieve constructie tot subject wordt. Enkele malen wordt dan ook wel een zelfstandig voorzetsel nog pleonastisch voor het subst. gebezigd. Over den nominatief en accusatief zie men § 258. De overige verhoudingen van het subst. tot een werkwoord, welke in onze talen door naamvallen worden uitgedrukt, worden in het Bim. op de volgende wijze omschreven: de datief door de praepos. *ḍi* en *labò* en door samenstelling van het werkwoord met *kai*, vgl. § 135 en *weya*, vgl. § 142, vlg.; de instrumentalis door de praep. *labo* en *kai*, hetzij afzonderlijk, hetzij in samenstelling met een werkwoord, vgl. § 115, vlg.; de locatief door de praep. *ḍi* en *kai* in samenstelling met een werkwoord, vgl. § 129, vlg.; de ablatief door de praep. *ba*, *watu*, *ḍi* en het verouderde *sa*, alsook door samenstelling van *kai* met een werkwoord, vgl. § 129, vlg. Door samenstelling van *labo* met een werkwoord, vgl. § 141, drukt het Bim. nog eene betrekking van een subst. tot een werkwoord uit, welke casus den naam draagt van socialis.

De genitief of verhouding van een subst. tot een ander wordt in het Bim. op drie wijzen uitgedrukt. Ten eerste door den genitief van het voornw. van den 3den persoon: *na*, te voegen achter het subst., waarvan de genitief afhankelijk is, waarna het subst. in genitivo als appositie volgt; ten tweede door eenvoudige nevenstelling; ten derde door voorplaatsing van de praepositie *ba*, waarmede eene aanhechting van den genitief van het pers. voornw. v. d. 3den persoon al of niet gepaard kan gaan. Van deze drie wijzen van uitdrukking zijn de eerste en tweede in den grond één en is de tweede zoo te verklaren, dat de genitief van het pers. voornw. verzwegen is, gelijk dit in sommige verwante talen, als bijv. het Mal., regel is geworden. Er bestaat dan ook, behoudens eenige hieronder te melden gevallen, geen verschil in het gebruik, het doet er niets toe of het subst. bepaald is of niet, evenmin doet de naamval, waarin het subst., waarvan de genitief afhangt, staat, iets ter zake. Voorb. *na-waü balu mpara raa-na la Kio*, het bloed van Kio rook lekker (3.4); *na-ngowa ḍi guru-na*: *maune santika raa la Kio na-balu mantjewi-ku*, zij zeiden tot hunnen leermeester: wat het bloed van Kio betreft, het is zeer geurig (ibid. reg. 6); *na-mai mpara ina-na la Kio*, de moeder van Kio kwam (3.9); *na-nggâhi mpara ina la Kio*, de moeder van Kio sprak (ibid. reg. 13); *kanggâhi weya-pu ruu-na ana-ku ḍuwa-na ede*, zegt mij wat het lot van deze mijne beide kinderen zal zijn (64.19); *ai-na dahu ro ili ro pita-mu ruu ana-k ede*, vreest niet en verbergt niet wat het lot van deze mijne kinderen zal zijn (64.14); *raka mpara ḍi uma-na doü siwe ede*, toen zij bij het huis van deze vrouw kwam (31.18. v.o.); *raka mpudu uma wai*, toen zij het huis van de oude vrouw bereikten (39.38—39); *wâra dja sa-buwa peti*

peti nae ḍi saladja wai ede, er was eene groote kist in de schuur van de oude vrouw (39.5); *taho-pu neè maru-ku èse elo-n mangge ake,* ik moest maar in den top van dezen tamarindeboom gaan slapen (40.41—42); *ede-ra londo-na watu èse elo mangge,* daarop daalde zij af uit den top van de tamarinde (41.38—39); *waü mpara kuntji, hengga ro rundu weya kai-na ntjai-na kuru ede,* nadat zij het slot geopend hadden, openden en schoven zij weg de deur der kooi (49.17—18); *raho-na hengga weya ntjai kuru besi ede,* terwijl hij vroeg de deur van de ijzeren kooi voor hem te openen (48.40); *ba nae-na madja ro weha-mu,* door de grootte uwer schaamte (83.26); *ba supu pana sunga,* door de hitte van den wasem (69.7); *bune santika sarae mbòto doü,* als zand was de menigte der menschen (77.34—35); *mu-kakai-ku ada-mu ruwa-na ede, ada-na doü wâli,* gij zendt uwe slaven uit, naar het heet, maar het zijn wederom slaven van iemand anders (83.11); *wâra mpara djâra rangga doü makalai,* en er is een hengst van een ander (15.2). Wanneer een werkwoord den vorm van een subst. moet aannemen, komt de agens daardoor in den genitief te staan; heeft een werkwoord nu intransitieve beteekenis, dan wordt deze genitief op eene der beide hier behandelde wijzen aangeduid, eveneens geheel naar willekeur, vgl. § 243, vlg.

Het kan natuurlijk voorkomen, dat ter wille van de duidelijkheid, de vorm met *na* bij voorkeur gebezigd zal worden. Zoo zal bijv. in een zin beginnende met *nae-na hadju ede* (de grootte van dien boom), enz., *na* niet licht weggelaten worden, dewijl men anders geneigd zou kunnen zijn de woorden op te vatten als: groot is deze boom, vgl. § 231. Zoo ook zal men *na* steeds bezigen als de twee subst. van elkander gescheiden zijn, als bijv. in: *wati-ḍu wâra pasa-na ḍi ade rasa ede taho weki-na,* er was geen wedergade van hare schoonheid in het land (45.37—38); *pili tuta* ——— *ake loi-na,* voor hoofdpijn ——— is dit het geneesmiddel (4.30). Op te merken is, dat bij de ontbonden bezittelijke samenstellingen met *ade,* enz. in finiete zinnen, vgl. § 161, *na* bij voorkeur gebezigd wordt: *kakente mena-ra ade-na riyana mòne ro riyana siwe-na,* zijne schoonouders schrokken (32.1—2); *ntika na-nae mpara lòko-na wei-na,* toen werd zijne vrouw zwanger (62.11); *na-nae wâli-ra lòko-na wei-na sangadji ede,* wederom werd de vrouw van den vorst zwanger (63.29). Deze voorbeelden zijn daarom van gewicht, dewijl ook het tweede subst. *na* heeft, en het dus na het eerste al lichter zoude verzwegen zijn (al kan dit nu niet eene bepaalde noodzakelijkheid genoemd worden, vgl. de voorbeelden bij § 243, vlg.). Onvermijdelijk schijnt het gebruik van *na* evenwel niet te zijn; wel is mij geen voorbeeld zonder *na* in een finieten zin bekend, doch waar een verbaal subst. optreedt, treft men ook constructie's aan als: *na-karinga-ḍu* ——— *ba waü-ra kasi ade doü,* zij deelde hun mede ——— dat de lieden medelijden hadden gehad (31.12. v. o.); *sa-bune-bune ntoi kadeè-na kasi ade ruma-t,* nadat zij eenigen tijd gewacht had of de vorst medelijden zou hebben (51.11—12). Daarentegen zijn er

eenige gevallen, waarin de genitief met *na* niet of althans hoogst zelden gebezigd wordt.

Nooit bezigt men *na* als het subst. in genitivo de stof uitdrukt, waaruit het eerste bestaat, als bijv. *sintji masa-ngganga,* een ring van goud, een gouden ring. Eene samenstelling vormen deze woorden evenwel niet, want worden zij bepaald door den genitief van een pers. voornw., dan wordt dit aan het eerste gehecht, bijv. *rante ro kapa-na masa-ngganga,* zijn gouden teugel en zadel (78.2).

Bijkans nooit bezigt men *na* achter die subst., welke voorafgegaan door eene praepositie of ook alleen, de functie van een praepositie vervullen, als bijv. *ḍi ade* of *ade,* in het binnenste van, binnen in; *ḍi kompe,* terzijde van; bijzijden; *ḍi woha,* in het midden van; *ḍi tanda,* aan de voorzijde, voor; *ba supu,* om reden, omdat. Een voorbeeld met *na* levert 9.4: *ai-na lampa rumpa watu tando-na ina ro ama-ta,* loop niet aan aan de voorzijde uwer ouders (loop niet van voren tegen uwe ouders aan).

Voorts zijn er een aantal subst., waarna het ongebruikelijk is *na* te bezigen ter aanduiding van den genitief van een volgend subst. Hiertoe behooren in de eerste plaats de meeste der in § 183 besproken subst., welke tevens de algemeene beteekenis van een verbaal subst. kunnen hebben. Men zegt: *loi doü masupu,* geneesmiddel voor een zieke (4.11); *loi pili tuta,* middel tegen hoofdpijn (4.27); *eli genda,* het geluid van de trom (20.16); *bune santika eli mabu wadu manduha eli hâri doü mambòto,* gelijk het geluid van het vallen van een instortenden steen (hoop), was het geluid van het lachen der menigte (49.22 en 23); *nggâhi sura ede,* het woord (de inhoud) van den brief (78.32 en 40); *ntadi doü,* iemands aanplantingen, wat iemand geplant heeft (14.4 en 5. v. o.). Zoo ook: *sama' aö-na ringa Allah ta'âla*; *baçar aö-na èda Allah ta'âla* (7.8 en 10), het gehoor van God; het gezicht van God (daarentegen *ringa* of *èda ba Allah ta'âla,* het hooren of zien van God of wat God hoort of ziet). Het is bepaald ongebruikelijk hier den genitief met *na* te bezigen, tenzij de duidelijkheid het gebiedend noodzakelijk maakt. De oorzaak hiervan is moeielijk op te geven. In sommige gevallen zal het wel ter wille der duidelijkheid geschieden, dewijl bijv. *èda-na Allah ta'âla* op zichzelf zou kunnen beteekenen: bij zijn zien van God, toen hij God zag; doch niet bij alle woorden is onduidelijkheid te vreezen. Ook zijn er woorden van dezelfde soort, die evengoed met *na,* als zonder *na* gebezigd kunnen worden, bijv. *ntau,* bezitting; *ruu,* lot.

Ook aan eenige oorspronkelijke subst. (of die althans nu als zoodanig te beschouwen zijn), pleegt *na* in de genitiefconstructie niet gehecht te worden, als: *lewi,* tuin; *nggâro,* tuin, aanplanting; *timba,* lijk.

Voorts wordt in zinnen als: *ba bau supu-na* (*au supu-na, bune-ku pâhu-na*) *lao kai-na, supu* en *pâhu* steeds met *na* geconstrueerd; daarentegen in eene uitdrukking als: *au haba(r) lao kai-na, haba(r)* steeds zonder *na,* terwijl

willekeurig gezegd wordt: *ede asa(l)* of *ede asa(l)-na lao kai-na.* Hier kan de eindconsonant van het vreemde woord van invloed geweest zijn.

§ 188. De derde genitiefconstructie moet in de eerste plaats steeds gebezigd worden, zoo het subst. in genitivo den agens van een transitief werkwoord in substantiefvorm voorstelt, vgl. voorts § 243, vlg. In het algemeen is dit ook het geval bij de afgeleide transitieve verbale subst.; bij het verschillend gebruik, dat van deze vormen gemaakt wordt, komen evenwel sommige afwijkingen voor, welke behandeld zijn in § 66, 138.

Voorts wordt op deze wijze vrij algemeen de genitief aangeduid bij familiebetrekkingen en wat daarmede overeenkomt. Voorb. *ruma-ta bitjâra Muḥammad Ya'qûb ama-na ba Abdu'nnabi,* onze rijksbestierder M. J. zoon van A. (15.23); *ana-na ba pande ede,* de kinderen van den timmerman (24,8); *Sulṭân mantau uma djati ama-na ba Sulṭân mawaa padju,* de Sultan met het huis van djatihout, de vader van den Sultan met het zonnescherm (90.20); *âri-na ba ruma-ta paduka,* de jongere broeder (of zuster) van de vorstin (25.5); *amaniya ba Tuwan Putiri,* de broeder van de prinses (80.5); *ruma-na ba doü bae-ta,* de vorst uwer vijanden (13.32); *ana tatoi-na ro ompu-na ba galara,* de onderhoorigen van een dorpshoofd (14.9). Na de woorden *ama* (vader), *ina* (moeder) is in de gewone taal de in de vorige § genoemde genitiefconstructie gebruikelijker, meest zonder *na*; na de andere woorden, de hier besprokene, men kan echter ook wel de eerste bezigen, bijv. *ana wai aka,* het kind van gindsche oude vrouw (26.7. v. o.). Ook na de woorden *rahi* (echtgenoot), *wei* (echtgenoote) wordt de genitief bijna altijd door enkele nevenstelling uitgedrukt; men vindt evenwel ook: *wei-na ba ompu,* de vrouw van den ouden man (19.2). Zeer dikwijls wordt deze genitief met *ba* ook aangetroffen na *òne* (nut), voorb. vindt men onder § 96, voorts: *òne-na ba sampari ede,* het nut van de kris (18.28), maar ook *òne-na sampari ede* (ibidem, reg. 27).

In meer deftige taal wordt de genitief met *ba* ook nog na andere subst. gebezigd, zelfs na verbale subst. van intransitieve beteekenis: *fuu-na ba islâm,* de grondslagen van den islam (10.3); *sjaraṭ-na ba djunub,* de voorschriften van (voor) de reiniging (11.3, maar ook *sjaraṭ rukû',* 12.22); *tanda-na ba doü mawâra katjihi,* het teeken van hen, die oordeel des onderscheids hebben (103.12); *parange-na ba sa-mena-na doü munâfiq ede,* het karakter der huichelaars (83.29); *lewi-na ba soroga,* de tuin des hemels (93.6); *ndadi ruu ba la Kasipâhu,* het ontstaan van geluk van (voor) K. (63.26); *ndede-ra mori-na ba doü,* aldus is het leven der menschen (97.38). Ook na sommige als praepositie optredende uitdrukkingen wordt *ba* gebezigd, vgl. § 272. Hierbij is het gebruik van het Mal. *oleh* te vergelijken.

Aanm. Het subst. in genitivo kan ook met nadruk geheel vooropgeplaatst worden, bijv. *pili tuta ——— ake loi-na,* voor hoofdpijn ——— is dit het geneesmiddel (4.30), meerdere voorbeelden zie men onder § 258. Ook wordt het in dat geval wel geplaatst onmiddelijk voor het subst., waarvan de genitivus afhankelijk is, waaraan dan steeds *na* gehecht wordt, bijv. *imbi-ku*

aherat ntjòki-na, gelooft in de straffen van het leven hiernamaals (105.11), *ta-kalòsa-ku dolu bura-na,* uit het ei doet gij het wit (3.31).

Aanm. II. Omtrent het spraakgebruik is nog op te merken, dat men gewoonlijk bij uitdrukkingen als: de vorst of de menschen van dit land, enz. geen genitief bezigt, maar men zegt: de vorst of de menschen in (*ḍi* of *ḍi ade*) het land, voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden. (Bij uitzondering is een genitief gebezigd op 49.12). Ook al volgt de naam van het land, enz., wordt dezelfde constructie gebezigd, bijv. *ndadi sangadji ḍi rasa Anta-Baranta,* vorst van A. B. worden (80.6), *na-ringa-ra habar ba Maharadja Indar-Dewa, sangadji di rasa Anta-Baranta,* toen I. D. vorst van A. B. hoorde het bericht, enz. (77.16). Als titel, gelijk in den laatsten zin, bezigt men anders meestal den genitief, bijv. *sâra dana Mbòdjo,* de rijksraad van Bima (16.12, enz.).

§ 189. Tot uitdrukking van den vocatief wordt achter het subst. een soort aanhechtsel *e* gevoegd wat oorspronkelijk wel gediend zal hebben om de stem bij het uit de verte roepen, beter te doen doordringen. Door dat *e* wordt het accent op de laatste lettergreep verplaatst, gaat het woordt op *e* uit, dan versmelt het aanhechtsel met de laatste lettergreep, dus *ḍambé* (kinderen!) voor *ḍambe-e.* Voorbeelden: *iyo ina-e,* ja moeder! (3.13); *wati-po, guru-e, dulu-na ḍe uma-na,* hij is nog niet t' huis gekomen, meester! (3.11); *ake-ku uma-ku, ana-e,* hier is mijn huis, kind! (42.39). Staat de vocatief aan het begin van een zin, dan wordt nog een partikel *ai* of *e,* ook *hai* of *he,* voorgevoegd: *ai ana-e, wâra pòdo hadjal ndai-ku,* kind, ik heb werkelijk iets noodig (40.10); *e ana ḍòho-e, ngèna mpa âri lawa ake,* kinderen, wacht hier maar buiten de poort (40.6); *ai tjina-e, bau-tji nggâhi tjowa kai-mu,* vrienden, waarom spreekt gij leugens! (104.9). Wordt een subst. op eene of andere wijze bepaald, dan wordt *e* gewoonlijk aan het laatste woord gehecht, ook al heeft er geen samenstelling plaats van het subst. met zijne bepaling; *e doü matuwa-e!* (25.35); *ai ana Kio-e,* mijn zoon Kio! (3.12); *ina ruma-e* (33.15). Evenwel kan *e* ook weggelaten worden, bijv. *mu-kapòro-ro, wai? Ntjambe kai ba wai: wati kapòro-ku, ana,* zijt gij toornig, grootmoeder? De oude vrouw antwoordde: ik ben niet toornig, kind (30.41 en 42); *ai ana ḍòho,* (40.1); *hai mbòda* (21.1. v. o.). Op te merken is nog *kaman-e,* makkers (ook wel eens *kama-n*), wat alleen in den vocatief voorkomt en daardoor de sluitende consonant bewaard heeft.

Aanm. Van woorden met verbale beteekenis worden dikwijls scheldwoorden gevormd, die als subst., ten minste in die beteekenis, alleen in den vocatief gangbaar zijn. Of het grondwoord alleen treedt, met achtervoeging van *e,* als zoodanig op, bijv. *e tongge randa-e!* (18.8), of *ma* wordt voor het grondwoord gevoegd, terwijl een subst. ingeleid door *ba* volgt (vgl. § 61); *maranda ba doü* (30.16). Enkele kunnen ook wel in andere naamvallen gebezigd worden, maar dan steeds in verbinding met een ander subst., bijv., *wati-ḍu ngawa-ku tjampo wâli labo tongge pande ede,* ik wil niet meer leven met dat galgenbrok van een timmerman 52.17).

§ 190. Eigennamen van personen, zoowel van mannen als vrouwen, worden aangeduid door voorvoeging van *la,* indien zij van inheemschen oorsprong zijn: *la Ḍadju dula-r ḍi uma-na,* Ḍadju keerde naar huis terug (18.42); *raa-na la Kio,* het bloed van Kio (3.4); *lao hade-po la Kio,* gaat Kio dooden (3.3); *ntjambe kai ba la Kalai,* daarop antwoordde Kalai (21.9. v. o.); *bune ai nahu*

maneè angi labo la Mpâno, wanneer heb ik het met Mpano gehouden (17.23); *Ama la Ḍambe,* Vader van Ḍambe (als eigennaam, 17.19). Door *la* kunnen ook woorden, die niet als naam gebruikelijk zijn en zelfs geheele uitdrukkingen, tot eigennamen gemaakt worden: *la Padòli-kohi,* de Gierige (96.17); *la Wodja,* de Vervloekeling (105.5): *la Da-ngâha-ba-teï,* de Onvatbare — voor — leering (101.5). *La* valt altijd weg in den vocatief, bijv. *ai Bango-e* (33.17); of: *e Bango*! (33.10); ook als de eigennaam als bepaling staat: *e tjilaka Bango-e,* o ongeluk van een Bango! (32.18); *ai ana Kio-e* (3.12). Alleen bij zulke gemaakte eigennamen, als *la Wodja,* blijft *la* ook in den vocatief, dewijl deze woorden anders niet als namen zouden herkend worden. Ook wanneer een titel voorafgaat, wordt *la* niet gebezigd, bijv. *sangadji Ana-ana* (42.1, enz.); *dae(ng) Malònga* (100.41), daarentegen wel na beroepsnamen, bijv. *pande la Kawi* (101 8). Ten slotte wordt *la* meestal niet gebruikt voor namen van vreemden oorsprong, vooral indien het dubbele namen zijn.

De namen van landen, steden enz. staan meestal als appositie: *rasa* (of *dana*) *Mbòdjo,* Bima (16.10); *tòro Lawi-lawi,* kaap L. l. (101.10). Bij bekende namen wordt de algemeene begripsnaam dikwijls weggelaten: *ai Mbòdjo-e,* o Bima! (96.35); *dula ḍeï Gowa,* naar Gowa terugkeeren (101.16). De namen van landen, enz. worden in den genitief (zonder *na* aan het voorafgaande subst.) gebezigd om onze van die namen afgeleide adjectieven uit te drukken, bijv. *ana sangadji Djawa,* een Javaansche prins (23.5); *doü Balanda,* Hollander (100.39). Wil men bepaaldelijk de afkomst uitdrukken, zoo bezigt men het ontleende *asa(l)* of *açal*: *doü asal Djawa,* iemand afkomstig van Java, vgl. (101.15). De namen van de dagen der week staan gewoonlijk in den genitief, bijv. *ai-nai-na djumaa,* de dag van Vrijdag, Vrijdag (4.5), het woord voor »dag” kan evenwel ook verzwegen worden, bijv. 53.14.

Elke bepaling van een subst. door een ander, welke wij door appositie uitdrukken, wordt in het Bim. op dezelfde wijze te kennen gegeven. Voorbeelden zijn reeds boven te vinden. Elk der subst. kan op zichzelf bepaald zijn: *nemba mbòto-mbòto-na ada-mu la Bango,* vele nederige groeten van uw dienaar Bango, (31.16. v. o.); *ede-ra lao sai kai-na ḍi bela-na sangadji ede,* daarop ging hij aanleggen bij zijn vriend den vorst (71.3—4); *na-kandadi-ḍu radja Budjangga-Indar amaniya ba tuwan Putiri Tjahaya-Hairani,* hij stelde B. I., den broeder van Prinses Tj. H., tot vorst aan (80.4—5). Wanneer de nadruk valt op het subst. in appositie, neemt het dikwijls het prefix *ma* voor zich, vgl. § 58 en het gebruik van het Mal. *jang.* Ook na een pers. voornw. kan een subst. als appositie staan: *ita doü matjilaka,* wij, ongeluksmenschen (15.23); *lamada ada-ta,* wij, uwe onderdanen (16.4. v. o.).

HET TELWOORD

§ 191. De hoofdgetallen, zooals zij bij het tellen opgenoemd worden zijn: *itja*, één; *ḍuwa*, twee; *tolu*, drie; *upa*, vier; *lima*, vijf; *ini*, zes; *pidu*, zeven; *wâru*, acht; *tjiwi*, negen; *sa-mpuru*, tien; *sa-mpuru sa-buwa*, elf (vgl. beneden § 195); *sa-mpuru ḍuwa*, twaalf; enz.; *ḍuwa mpuru*, twintig; *ḍuwa mpuru sabuwa*, één en twintig (vgl. bij elf); *tolu mpuru*, dertig; enz.; *sa-ratu*, honderd; *sa-ratu sa-buwa*, honderd en één; *ḍuwa ratu*, twee honderd; *sa-riwu*, duizend; *ḍuwa riwu*, twee duizend. Hoogere getallen worden evenals in het Mal. enz. met aan het Sanskrit ontleende benamingen benoemd. Het Bim. zal deze benamingen zeker uit eene der verwante talen overgenomen hebben, vandaar vertoonen zij ook de gewone afwijking van de oorspronkelijke beteekenis en worden zij evenals *ratu*, enz. behandeld. Naar de Bimaneesche uitspraak luiden zij: *sa-lakasa*, tienduizend; *sa-kati*, honderdduizend; *sa-djuta*, millioen. De woorden *mpuru*, *ratu* en *riwu* beteekenen, evenals hunne vertegenwoordigers in de verwante talen: tiental, honderdtal en duizendtal, bijv. *sabune-bune mpuru*, eenige tientallen (14.14. v. o.).

Aanm. In het dialect van *Kòlo* luiden de hoofdgetallen: *òsa*, *ḍuwa*, *tolu*, *upa*, *lima*, *onu*, *pitu*, *âlu*, *lape*, *sa-mpulu* of *ha-mpulu*, *sa-mpulu sa-mbuwa* of *ha-mpulu ha-mbuwa* (elf), *ḍuwa mpulu*, *sa-ratu*, *sa-riwu*, enz. Met *lape* is wel te vergelijken het Mak. *salapang*.

§ 192. Behalve bij het tellen, wordt één steeds uitgedrukt door *sa*, wat steeds in samenstelling met een subst. voorkomt. *Sa* wordt of aan het te tellen subst. zelve gehecht of wel aan een ander subst., dat dan als hulpwoord gebezigd wordt, vgl. beneden § 195. Het eerste is, met eene uitzondering, vgl. § 204, alleen het geval zoo het subst. de beteekenis heeft van eene "maat," van een deel van een geheel, eene tijdsverdeeling of geldswaarde, bijv. *sa-ndupa*, één vadem (62.31); *sa-singku*, één armslengte (62.30); *sa-tebe* (de hoeveelheid van) één druppel (10.35); *sa-tjanggi* (de veelheid van een) één kopje (47.34); *sa-mpuru*, één tiental; *sa-tènga*, een (de) helft (46.23); *sa-bae*, de éene zijde (57.33); *sa-bae* — *sa-bae*, de éene zijde — de andere zijde (69.41 en 42); *sa-nai*, één dag (68.31); *sa-mbaa*, één jaar (9.9. v. o.); *sa-ṿida mada*, één oogenblik (10.38); *sa-reya*, één reyaal (15.18); *sa-balae*, één duit (57.29). In verbinding met een ander subst. komen deze woorden, voor zooverre zij niet de functie van een hulptelwoord vervullen of geheel tot telwoord geworden zijn, als *sa-mpuru*, achteraan, bijv. *mundu sa-kula nae*, éene groote mand melatiebloemen (72.26); *sumpu-na sa-bae*, het einde aan den éenen kant, het éene uiteinde (69.41); *kapantja sa-kimi*, één handvol patjar (4.17); *oi sa-ongge* (de hoeveelheid van) één waterschepper water (5.15); *masa toi sa-uwa*, tien duiten klein geld (4.23).

Aanm. De beteekenis van "een" moet *sa* ook hebben in woorden als *saraa*, eenmaal en ten eene male; *saramba*, eerst, *sarunde* en *saruwe*, de helft; zij zijn echter thans als grondwoorden te beschouwen, dewijl het oorspronkelijke grondwoord geen beteekenis meer heeft, en ook niet met een ander telwoord kan verbonden worden, ik heb daarom ook *sa* zonder koppelteeken met het volgende aaneengeschreven. *Satoi*, weinig, zal wel letterlijk "éene kleinigheid" beteekenen.

§ 193. Evenals in de verwante talen geeft *sa* ook de verwante beteekenis van: al, geheel, te kennen, bijv. *ada-ta sa-dana Mbòdjo,* uwe onderdanen van geheel Bima (16.5) *sa-mbia ai labo sa-bala ai,* een geheelen avond en ochtend (48.41). Deze beteekenis heeft *sa* ook in *sa-niki-niki-na,* de geheele voltalligheid van, v. d. elk, van *niki,* voltallig; *sa-mena-na,* de geheelen gezamenlijkheid van d. i. allen, van *mena,* geheel.

Slechts zelden geeft *sa* in het Bim. een deelgenootschap te kennen. De mij bekende voorbeelden zijn: *sapâhu,* wat verbale kracht heeft, »van één uiterlijk zijn met (*labo*), gelijken op", en *satjina,* van *tjina,* broeder en dus »medebroeder", bijv. *ita ake — satjina,* wij zijn medebroeders, wij zijn broeders van elkander (59.41); *doü masatjina,* menschen, die broeders van elkander zijn (61.14. v. o.). In deze beteekenis is *sa* thans als niet meer levend te beschouwen (ik heb daarom *sa* met het volgende aanéén geschreven), woorden als: dorpsgenoot, enz. drukt men met eene bezittelijke samenstelling uit, als: *doü masabuwa rasa,* enz. (vgl. § 159 en § 195).

Aanm. Over *sa* in woorden als: *sa-pòda-pòda-na* = Mal. *sa-sungguh-sungguh-nja,* zie men § 272.

§ 194. De hoofdgetallen van twee tot en met negen worden afzonderlijk gebezigd in de eerste plaats voor de subst. welke *sa* kunnen aannemen, dus: *upa kaki,* vier voet (52.41); *tolu tjiru* (de hoeveelheid van) drie lepels (66.29); *ḍuwa bae,* twee (beide) zijden (81.21); *upa wela,* vier zijden (93.4); *ḍuwa mbaa,* twee jaar (9.4. v. o.); *ini nai, pidu nai,* zes dagen, zeven dagen (10.29); *wâru reya,* acht reyalen (14.15. v. o.). In verbinding met een ander subst. komt het subst. met het telwoord wederom achteraan: *masa-ngganga pidu dompo,* vier stukken goud (62.33).

In de tweede plaats bezigt men deze telwoorden bij subst., welke een persoon voorstellen. Steeds wordt dan de genitief van het pers. voornw. 3den pers. aan het telwoord gehecht. De gewone plaats van het telwoord is dan achter het subst., bijv. *ana-ta ḍuwa-na ede,* uwe twee kinderen, uwe beide kinderen (76.26); *ada pasaka-ku upa-n ede,* mijne vier erfslaven (40.19); *doü mpanga pidu-n,* zeven roovers (55.37). Soms wordt tusschen het telwoord en *na* nog *doü,* mensch, geplaatst, wat aldus een soort samenstelling met het telwoord vormt: *ada pasaka upa doü-na,* vier erfslaven (40.12). De telwoorden, altijd met *na,* worden ook wel voor de subst. geplaatst. Steeds schijnt dit te geschieden, zoo een bijzondere nadruk op het telwoord valt, als: *upa-na doü nde lao labo-ta sela-ti doü supu ede,* vier menschen moeten met u gaan, de zieke niet medegerekend (5.27). Zoo zoude de plaatsing ook verklaard kunnen worden in: *ba supu ḍuwa-na ana-na saraa landa mena ba wai,* dewijl hare beide kinderen op eenmaal door de oude vrouw verkocht waren (28.7). Moeielijker echter valt het om een bijzonderen nadruk aan te nemen in een zin als: *wâra tolu-n ana mòne-n,* zij hadden drie zonen (26.8. v. o.), zoodat wel aangenomen moet worden, dat het telwoord ook zonder nadruk vooraan geplaatst kan worden, al is dit ook niet de meest

gewone constructie. Na de persoonlijke voornaamwoorden wordt het telwoord zonder *na* gebezigd: *lamada ḍuwa,* wij beiden (45.27); *lamada ḍòho tolu ake,* wij drieën (60.26); *nggòmi ḍuwa ake,* gij beiden (60.15); *siya tolu ede,* zij drieën, deze drie (97.41). Ook wordt wel de genitief van het voornw. nog aan het telwoord gehecht: *ita ake tolu-ta,* wij met ons drieen (59.40), Uit de plaatsing van *ake* blijkt dat het telwoord bij deze constructie niet als eene appositie van het voornw. kan opgevat worden, men moet het dus als een absolutivum beschouwen, dus *tolu-ta*: »bij ons drie zijn, terwijl wij drie zijn", vgl. § 249 en 257. Voor *ḍuwa-na* na een subst., dat een persoon voorstelt, kan men ook zeggen: *maḍuwa-na* of *maḍuwa-n,* steeds met behoud van *na,* vgl. § 59. Om één uit te drukken, moet ook bij personen gebruik gemaakt worden van het hulptelwoord *sa-buwa,* steeds zonder *na.* Eene enkele maal wordt ook wel bij de andere getallen een hulptelwoord gebezigd, bijv. *wâra ana-na tolu mbuwa,* hij had drie kinderen (55.7), wat dan eveneens *na* niet aanneemt.

§ 195. Bij alle andere subst. moet om de getallen van één tot negen aan te duiden na het telwoord gebruik gemaakt worden van zekere subst., die als eene maat of maatstaf beschouwd worden en dus *sa* en de overige telwoorden voor zich kunnen hebben, en daarmede verbonden als hulptelwoord dienst doen. De eigenlijke beteekenis dier subst. gaat daarbij steeds in meerdere of mindere mate verloren, meest blijft er zooveel van over, dat zij alleen bij voorwerpen gebezigd worden, die eene zekere gelijkenis met wat het subst. eigenlijk voorstelt, vertoonen; soms blijft van die beteekenis niets over. Over het gebruik van *ma* bij deze woorden vgl. men § 59. Het voornaamste dezer subst. is het woord, dat in verbinding met *sa* als *buwa,* met de andere telwoorden als *mbuwa* (vgl. Aanm. na § 169) wordt uitgesproken. (In het Kòlosch zegt men ook *sa-mbuwa* of *ha-mbuwa*). Het is natuurlijk oorspronkelijk identisch met het Mal. *buwah,* Bim. *wuwa,* vrucht, maar wordt geheel als hulptelwoord gebezigd, zoodat het zoowel bij de meeste concrete subst. als van abstracte, welke daarvoor vatbaar zijn, gebruikt wordt. *Sa-buwa* kan ook als telwoord zonder nadruk dienen om de functie van ons onbepaald lidwoord te vervullen. Vooraan geplaatst heeft het gewoonlijk de beteekenis van ons onbepaald lidwoord: *ntika na-èda-ḍu sa-buwa ana doü siwe,* plotseling zag hij een meisje (67.15); *na-mai-dja-ra sa-buwa karòku mòro,* daar kwam ook eene groenachtige vlieg (73.11); *na-ntumbu-ra siya labo sa-buwa wawi,* hij ontmoette een varken (81.10); *na-nggeè-ra ḍi sa-buwa uma,* hij woonde in een huis 75.33—34); *lampa ḍi sa-buwa rasa makalai,* naar een ander land gaan (43.32); *na-lao ntjafa-ra ḍi sa-buwa nisa,* hij spoelde op een eiland aan (66.9); *wâra sa-buwa wakatu,* er was een tijd, z. v. a. op zekeren tijd (70.24); *wâra sa-buwa parakâra ndai nuntu waü,* er is eene zaak, welke eerst verhaald moet worden (60.23); *sa-buwa durhaka mantjewi nae,* eene zeer groote ongehoorzaamheid (98.12). *Sa-buwa* vervult ook de functie van onbepaald

lidwoord bij die subst., welke *sa* voor zich krijgen, wat natuurlijk alleen kan geschieden, zoo zij niet als maat, enz., maar als voorwerp van hunne soort gebezigd worden, zoodat de woorden, die niets dan eene maat, enz. voorstellen, vanzelf uitgesloten zijn, dus: *sa-buwa rupiya,* een gulden, als geldstuk. Een dag evenwel wordt uitgedrukt door: *ai sa-nai,* waarbij dus *sa-nai* de functie van hulptelwoord vervult, bijv. *wâra ai sa-nai,* op een dag, vgl. de teksten passim.

Eene enkele maal beteekent *sa-buwa,* vooraan geplaatst, bepaaldelijk: één, bijv. *sa-buwa sâhe masambaa umu-na malabo bòngi sampuru ganta,* één éénjarige buffel benevens tien gantangs rijst (15.12). Meestal evenwel staat het in die beteekenis achteraan, ook al valt er geen bijzondere nadruk op: *bune santika bunga masabuwa ake ai-na tòpo-tòpo landa-mu labo doü makalai,* verkoop die ééne bloem vooral niet aan een ander (72.35); *wâra-dja ana mòne-na sa-buwa,* hij had één zoon (67.9); *waü daa wâra-pu ana bedi sa-buwa, loi sa-taka maiha,* voordat één geweerkogel en één takar kruid bedorven (d. i. verbruikt) is (13.39—40). Daarentegen vindt men bij uitzondering *sa-buwa,* als onbepaald lidwoord achteraan: *wâra-dja doü manggèko sa-buwa ededeï,* er was ook eene hofdame (25.3). *Sa-buwa — sa-buwa,* de een — de andere, wordt zoowel voor als na het subst. geplaatst: *sa-buwa rupiya — masabuwa rupiya ede* (24.3 en 4); *sa-buwa tabe — sa-buwa tabe,* een pot — een andere pot (69.2 en 3); *wati wâra èda-mu ḍambe toi ḍuwa-na, siwe sa-buwa, mòne sa-buwa,* hebt gij niet twee kindertjes gezien, het een een jongen, het andere een meisje? (76.22—23).

Ḍuwa mbuwa, enz. wordt gewoonlijk achter het subst. geplaatst: *ntjai ḍuwa mbuwa,* de twee wegen (11.19); *oi talâga ḍuwa mbuwa ede,* het water der twee vijvers (69.10)); *parenta-na maini mbuwa,* zes zijner voorschriften (15.27); *wakatu tolu mbuwa ede,* deze drie waqtu's (3.25). Valt de nadruk op het telwoord, dan wordt dit vooraan geplaatst: *ra-ntjonggo nggòmi tolu mbuwa matja — — — maai ake mu-waa tjòla kai-ku ntjonggo-mu sa-buwa,* gij zijt drie tijgers schuldig — — — en nu brengt gij er één om uwe schuld te betalen (38.31—32); *tani upa mbuwa ringgi,* het gewicht van vier rijksdaalders (10.80. Men bezigt het hulptelwoord ook wel eens vooraan, eigenlijk minder juist, waar de geldwaarde bedoeld wordt, bijv. 54.25); *na-tada ḍi rera-na wâru mbuwa ḥûruf,* duidelijk moeten op de tong zijn (duidelijk moeten uitgesproken worden) alle acht letters (12.16—17).

§ 196. Als hulptelwoorden worden voorts gebezigd de woorden, welke een stuk, gedeelte van iets, aanduiden: *tako edja pidu dompo,* zeven stuks kaladie stengels (5.13); *kapenta sa-dompo.* ééne plank (21.13. v. o.); *kapenta sa-tobe ake,* deze ééne plank (21.11. v. o.). Als hulptelwoorden komen deze woorden bijna alleen bij de hier vermelde subst. voor, soms ook nog bij de benamingen van kleinere gereedschappen als naalden, spijkers, enz., waarbij evenwel *buwa* (*mbuwa*) gebruikelijker is. In meer eigenlijke beteekenis komen deze woorden voor in uitdrukkingen als: *masa-ngganga pidu dompo* (62.31, of

kòḍu ibid. reg. 34), zeven stukken goud; *karata sa-bintji*, één stuk papier. De constructie blijft hetzelfde als men wil zeggen: een stuk van iets, bijv. *lako sa-dompo*, een stuk van een hond (31.14. v. o.). In dat geval kan evenwel een aanwijzend voornw. vooraf gaan: *ndadi haa lalo weya ba wai rera doü mpanga ede sa-dompo*, daarop beet de oude vrouw in eens een stuk van de tong van den dief af (41.30).

Verder zijn als hulptelwoorden in gebruik:

kabore, iets rolronds, als subst. alleen als hulptelwoord gebruikelijk, voornamelijk bij het tellen van stukken houtskool: *kamaa sa-kabore* (34.15). Ook zegt men wel: *siya sakabore*, één korrel zout, doch ook: *siya sa-buwa*.

lela, blad (vgl. § 21), doch alleen als hulptelwoord in gebruik, wordt gebezigd bij het tellen van bladeren: *ròo wunta sa-lela*, één kapas-blad (3.18); *ròo salira pidu lela*, zeven salira-bladeren (5.12); *mpori sa-lela*, één grashalm (97.5). Ook eene bladzijde van een boek heet: *sa-lela*· Voorts wordt het bij het tellen van haren gebruikt (10.18).

lobe, afdeeling, wordt somtijds bij het tellen van matten gebezigd: *lante sa-lobe*, vgl. 16.6.

lòna, alleen als hulptelwoord gebruikelijk, eigenlijk stam, vgl. *ròna*, wordt gebezigd bij het tellen van boomstammen (80.16); en voorts van lansen, messen, kaarsen; *ilo lili pidu lòna*, zeven kaarsen, (63.6).

mòbo, bloemknop, wordt gebezigd bij het tellen van bloemen: *wunta kaduwi tarende pidu mòbo*, zeven bloemen van de *kaduwi tarende* (soort nachtschade, 4.28); *wnnta djene mawara pidu mòbo*, zeven kambodja-bloemen (4.36).

mpuu, alleen als hulptelwoord in gebruik, van *fuu*, boomstam, wordt gebezigd bij het tellen van boomen, enz., bijv. *hadju sa-mpuu* of *fuu hadju sa-mpuu* (31.2. v. o. en 30.37); *edja wila ḍuwa mpuu*, 104.41). Men zegt ook: *sa-mpuu nggâhi*, één woord.

ndòo, alleen als hulptelwoord gebruikelijk, van *ròo*, blad, wordt gebezigd bij het tellen van dunne en platte voorwerpen, als matten (vgl. 16.6), hoofddoeken, baadjes, enz.

nggini, alleen als hulpwoord gebruikelijk, wordt gebezigd bij het tellen van zaden, *isi sisi pidu nggini*, zeven sisipitten (4.27), en wat daarop gelijkt, als een steentje: *dori wadu sa-nggini*, één steentje (97.5).

tako, stengel, wordt ook als hulptelwoord gebezigd bij het tellen van sommige wortels: *amu niu mangoḍa tolu tako*, drie pinangwortels (ibidem).

tembe, alleen als hulptelwoord gebruikelijk, wordt gebezigd bij het tellen van peulvormige vruchten: *sabiya tolu tembe*, drie stuks spaansche peper (5.34); *mangge sa-tembe*, één tamarindevrucht (14.20. v. o.).

tumu, uitspruitsel, wordt somtijds als hulptelwoord gebezigd bij het tellen van stengels: *randa nahi pidu tumu*, zeven betelstengels (4.37).

Voorts worden nog als hulptelwoorden opgegeven: *babudja*, wat uitsteekt, bijv. *doro ḍuwa babudja*, twee bergen; *hadju*, hout; bijv. *tembe ḍuwa hadju*,

twee stukken saroengstof; *kani*, eigenlijk: kleeding of als werkwoord: gebruiken, bij het tellen van zeilen, maar *buwa* (*mbuwa*) is gebruikelijker; *lamba*, alleen als hulptelwoord in gebruik, vgl. het Mal. *lĕmbar* = *ndoò*; *lingyi*, ineenrollen, als subst. alleen als hulptelwoord in gebruik: *rante tolu linggi*, drie kettingen; *labu*: *âla sa-labu*, één net (vgl. het Bug. *labuwang*). In de teksten komen hiervan geen voorbeelden voor.

De gewone plaats dezer woorden, hetzij met *sa*, hetzij met een der overige telwoorden tot negen verbonden, is na het te tellen subst. Valt de nadruk op het telwoord, dan worden zij gewoonlijk vooraan geplaatst, bijv. *wati-ḍu wâra-na kòne sa-mpuu fuu hadju*, niet één boom is er meer (30.30—31); *ai-na daa hina-na kòne sa-lela honggo ro kere*, laat niet één haar van het hoofd of lichaam niet geraakt zijn (10.18). De hulptelwoorden met *sa* kunnen ook wel ons onbepaald lidwoord uitdrukken, bijv. *ede-ra weha kai-na hadju sa-mpuu ma-waü-ra made mbangga*, daarop nam hij een boom, die geheel dood was (31.2. v. o.); in dat geval is echter *sa-buwa* gebruikelijker; bijv. *sa-buwa hadju* (67.12). Uit het voorlaatste voorbeeld blijkt, dat eene deelwoordelijke bepaling soms ook na het hulptelwoord geplaatst wordt, wanneer zij wat uitgebreid is; gewoonlijk is de plaatsing omgekeerd.

Aanm. De vormen *mpuu*, *ndòo*, enz., alsook *mpuru*, zijn natuurlijk daaruit te verklaren, dat het telwoord oorspronkelijk voor woorden, die eene maat, enz. aanduiden en dus ook voor de hulptelwoorden, met een neusklank sloot, als in het Jav., Bat. en Mak. Thans geldt echter deze regel niet meer; de Bimaneezen beschouwen *mpuru* als een afzonderlijk woord, in den tegenwoordigen toestand der taal kunnen dus *mpuu*, *ndòo*, enz. ook wel niet anders dan als afzonderlijke woorden opgevat worden, vooral dewijl zij ook na *sa* den neusklank vertoonen.

Mogelijk is de neusklank bij sommige woorden, die hoewel geen hulptelwoorden, toch eene maat, enz. aanduiden, als *ndupa*, vadem; *mbaa*, jaar, op deze wijze te verklaren, maar evengoed kan hij alleen phonetische waarde hebben. De vorm *nai* daarentegen in: *sa-nai*, *ḍuwa nai*, van *ai*, dag, moet evenals *mpuru* verklaard worden, zoodat de *n* daarin dus staat voor de *ng*. De uitdrukking *nai-s*, morgen, zal wel af te leiden zijn van: *sa-nai-s*, nog een dag. Of *ai-nai-na* bijv. in *ai-nai-n(a) djumaa*, Vrijdag, eene samenkoppeling is van *ai* en *nai* (als grondwoord beschouwd) + *na*, dan of de *n* in het midden door inwerking van de *n* of *na* op het einde is ontstaan, is mij niet duidelijk, evenmin als de reden, waarom het Bim. hier niet eenvoudig *ai* of *ai-na* bezigt in overeenstemming met de verwante talen.

§ 197. Een soort hulptelwoord is nog *ori*, waarvan de eigenlijke beteekenis onbekend is. Het wordt alleen van abstracte begrippen gebezigd: *madja âra duniya ake sa-ori*; *madja ḍeï ahera pidu mpuru ori*, de schaamte hier op deze aarde is één, de schaamte hiernamaals is zeventig (of zeventigsoortig, 83.21); *indo kapo ma'anâ jatîm ede ḍuwa ori*, de beteekenis van jatîm is tweeërlei (104.1); *indo kapo mafaralu ḍi oi sambeya ede ini ori*, wat verplicht is omtrent het water voor het gebed is (bestaat uit) zes zaken (11.14); (vgl. bijv. Sundan. *ari pĕrlu wulu èta gĕnĕp pĕrkara*, Grashuis, Sund. Leesb. pag. 52); *tolu ori ndai maḥarâm*, drie dingen zijn verboden, enz, (94.36); of zelfstandig: *sa-ori wâli*, één ding nog, voorts (12.12. v. o., ibid. 6 v. o., enz.); *ake wâli sa-ori*, dit is nog iets, 5.4 en 16). Vgl. voorts § 202. In plaats van *ori* kan ook *buwa* (*mbuwa*) gebezigd worden, bijv. 94.20.

§ 198. De telwoorden van af tien worden voor of achter de subst. geplaatst, terwijl hulpwoorden gewoonlijk niet gebruikt worden, (uitgezonderd *ori*), dewijl *sa-mpuru,* enz., reeds zelf het karakter van een hulptelwoord dragen. Evenwel kan een hulpwoord gebezigd worden, bijv. *bindera duwa ratu mbuwa* (78.3, zonder hulpwoord 77.42). De getallen, waarin één voorkomt, als: elf, een en twintig, zijn in het Bim. echter niet anders uit te drukken dan door: *sa-mpuru sa-*; *ḍuwa mpuru sa-*, enz. en een hulptelwoord, in de meeste gevallen *buwa,* zoodat men ook bij het tellen zegt: *sa-mpuru sa-buwa* (vgl. § 191). De telwoorden van af tien komen altijd voor de subst., die *sa* voor zich krijgen, dus: *sa-mpuru nai,* tien dagen; *upu mpuru nai,* veertig dagen (68.9); *tolu ratu ganta,* driehonderd gantang's (9.8, v. o.); *sa-ratu arupiya,* honderd gulden (50.20). Bij de andere subst. komen zij gewoonlijk achteraan: *ade binata upa mpuru upa,* vier en veertig harten van dieren (68.41); *çifat ḍuwa mpuru,* de twintig eigenschappen (van God, 96.42). Na subst., die een persoon voorstellen, krijgen zij *na* niet, dus *nabi ḍuwa mpuru lima,* de 25 profeeten (II); *malaeka upa mpuru upa,* veertig engelen (II). Met nadruk worden ook deze telwoorden vooraangeplaatst: *tani ḍuwa mpuru lima ringgi sa-niçâb,* het gewicht van 25 rijksdaalders is één belastbare hoeveelheid (9.2. v. o.); *upa mpuru upa tuta doü matuwa ngupa-na, ampo upa mpuru tolu mawâra,* vier en veertig hoofden van oude lieden zoekt hij, eerst drie en veertig zijn er (25.37); *pidu mpuru ḍuwa bidiadâri* (92.5).

§ 199. De telwoorden kunnen ook afzonderlijk gebruikt worden, doordien het subst., wat zij tellen, verzwegen is; in dat geval moeten bij getallen onder de tien op de gewone wijze de hulpwoorden of, zoo een persoon bedoeld wordt, de genitief van het pers. voornw. 3den pers. *na* gebezigd worden. Voorb. *nde pala sa-buwa ede na-nenti kalai-ḍu,* maar die ééne (nam. bloem) hield zij afzonderlijk (72.38); *sa-buwa ede: ta-lao weha-ku-ro ro ede-ra lao weha,* dit eene (een van beide): moeten wij hem gaan halen of niet? (70.6); *ede-ra sambele kai-na ḍuwa mbuwa,* daarop slachtten zij er twee (nam. buffels, 29,31); *nahi upa lela ḍuwa lela masarènga, ḍuwa lela masanggòbo,* vier bladen sirih, terwijl twee op de voorzijde, twee op de achterzijde liggen (4.22—23). Bij hoogere getallen dan tien wordt geen hulptelwoord gebezigd: *upa mpuru tolu mawâra,* drie en dertig (nam. hoofden) zijn er (25.37).

Na-ntjâra-ntjao labo ḍuwa-na ede, hij kreeg twist met deze twee (61.11. v. o.); *ḍi ade matolu-n ede,* onder deze drie (61.12. v. o.); *na-nggampo-ra eli ḍuwa-na ede,* zij beiden vereenigden hunne stemmen (69.24); *sa-mena-mena-na raa-nuntu ḍuwa-na,* al wat door deze twee (hen beiden) verhaald was (60.2); *ndadi na-lampa-ra upa-n ede,* daarop gingen deze vier voort (daarop gingen zij met hun vieren voort, 56.2—3); *ede-ra mabu kai ḍuwa-na ede,* daarop vielen zij beiden (70.21); *ede-ra lòsa lampa kai-na lima doü-na ede,* daarop trokken zij met hun vijven uit (55.36). Het telwoord wordt ook wel herhaald: *ede-ra lao kai-na mpanga tolu-tolu-n ede,* daarop gingen zij met hun drieën stelen (33.31).

Het Bim. pleegt ook een telwoord te gebruiken, wanneer een persoon gezegd wordt iets te verrichten te zamen met een of meer anderen, in het laatste geval echter alleen wanneer het getal bepaald en niet te groot is. Het telwoord stelt dan de som der handelende personen voor, het kan naar willekeur herhaald worden of niet. Treedt in zulk een geval volgens ons taaleigen een persoonelijk voornw. van den derden pers. als agens op, dan vervult in het Bim. het telwoord deze functie: *na-sama made-ra ḍuwa-na labo ruma sangadji*, zij stierf te zamen met den vorst (79.40—41); *na-lao-ra weha hadju kaa ḍuwa-ḍuwa-na labo wei-na*, hij ging met zijne vrouw brandhout halen (65.16—17); *ede-ra lòsa lampa kai-na tolu-tolu-n labo ana-na* ——— *sabune-bune-ḍu sera makalau lampa kai tolu-n labo ana-n*, enz., daarop trok hij met zijne beide kinderen uit (het land), ——— verscheiden uitgestrekte vlakten had hij met zijne beide kinderen begaan, enz. (57.22 en 23); *ede-ra tjuwa ngâha ro nòno kai-na upa-upa-na labo ana-na*, daarop aten en dronken zij (de beide ouders) met hunne twee kinderen (56.41). Treedt een subst. als agens op, dan wordt het telwoord daar achter geplaatst: *pala nisa ede nggeè kai sa-buwa ranggasasa ḍuwa-na labo wei-na*, dat eiland nu werd bewoond door een reus met zijne vrouw (66.10); *na-lao-ra la Kasipâhu ḍuwa-ḍuwa-na labo wei-na luu ḍi ade rasa*, K. ging met zijne vrouw de stad binnen (61.3. v. o.). Hoewel deze constructie voornamelijk voorkomt, indien van den agens gezegd wordt te zamen iets te doen, kan zij, wanneer het subst. uitgedrukt is, ook in alle andere gevallen gebezigd worden, bijv. *ake sura watu Maharadja Kurma malabo Radja Mangendar-Sri ḍuwa-na labo hera-na*, dit is een brief van M. K. en zijn zwager M. S. (78.32—33). Ook kan het subst. ook hier verzwegen worden, wanneer het geen onduidelijkheid veroorzaakt: *ede-ra mbeï kai-na ba ruma-t bitjâra sadeka tolu-n labo ana-na*, daarop gaf de rijksbestierder aalmoezen »aan de drie met de kinderen" (aan haar en hare beide kinderen, 56.30). Vgl. de constructie in het Mal. als *radja kaampat* (*dĕngan*) *anak-nja*, enz. Op te merken is nog dat, zoo een telwoord als agens optreedt, noch na een transitief werkwoord (vgl. § 220) noch na een verbaal subst. (vgl. § 254) of de passieve vormen (vgl. § 65, 66 en 111), *ba* gebezigd wordt.

De telwoorden, de hulptelwoorden, de subst. met *sa*, enz. kunnen ook als praedicaat optreden. In § 197 zijn reeds voorbeelden daarvan met het hulptelwoord *ori* te vinden, hier volgen nog enkele: *ana-na ba pande ede lima doü-n*, de kinderen van den timmerman waren vijf (in getal, 24.8); *dei masabuwa-buwa tapu-na wuwa-na pidu mpuru riwu*, aan elken stengel zijn de vruchten zeventig duizend (in getal, 91.20). Achter het telwoord kan nog *mbòto-na* (de menigte er van) gevoegd worden, wat dan de functien van subject vervult, terwijl wat nu het subject is, een met nadruk vooropgeplaatste genitief wordt. Als praedicaat treden deze woorden ook op in zinnen als: *tolu singku turu nâru-na*, drie singku turu's (soort maat) zij de lengte er van

(zij, nam. de vlag, zij drie singku turu's lang, 14.10); *sa-pida mada-na midi-na*, één oogenblik is het aanhouden er van (het houdt een oogenblik aan, 10.38). Men kan hierbij ook *wâra* (zijn) bezigen, bijv. *wâra sa-singku deï-na*, de diepte er van was één armslengte (het was één armslengte diep, 62.30); *mbeè-na wâra* (voor *na-wâra*) *tolu mbuwa*, hare geiten waren drie (zij had drie geiten, 17.8), vgl. voorts § 257.

§ 200. »Één van", enz. wordt uitgedrukt door het telwoord of hulptelwoord te plaatsen na een der aanwijzende voornw., welke het subst. bepalen: *bakai-ku sâhe ake sa-buwa*, waar is één dezer buffels? (28.28); *bakai-ku wâli-ku sâhe ake duwa mbuwa*, waar zijn wederom twee van deze buffels? (29.15—16); *lao sambele-pu sâhe aka duwa mbuwa*, gaat twee van gindsche buffels slachten (29.28). Waar geen verwarring kan ontstaan, kan de gewone constructie der telwoorden gebezigd worden, bijv. *nde pala wâra sa-buwa doü mpanga ede, na-ipi pòda-ku nae neè-n*, één der dieven echter was zeer begeerig (39 27); hier is door het gelijktijdig gebruik van het bepalende *ede* en van *wâra* de zin duidelijk genoeg aangegeven. »Één van hen" is: *sa-buwa doü-na*, bijv. *ntika na-nggori sa-buwa doü-na, ede-ra neè loa djadja kai-na iwa dòho-n*, één van hen kwam plotseling vrij, daarop maakte hij zijne makkers ieder op hunne beurt los (41.1, vgl. 41.8); zoo ook *sa-buwa doü-ta*, één van ons (vgl. 39.23); *sa-buwa doü-mu*, één van u (86.38). Nadere bepalingen komen gewoonlijk bij wijze van een vooropgeplaatsten genitief geheel vooraan, vgl. 41.1.

Uitdrukkingen als ons »één of twee, enz." om iets onbepaalds aan het getal te geven, worden in het Bim. op dezelfde wijze uitgedrukt, bijv. *sa-buwa ro duwa-na doü matuwa-tuwa*, één of twee oude lieden (45.14, *doü matuwa sa-buwa ro duwa-na*; ibid. reg. 16); *doü matuwa-tuwa duwa ra tolu-na*, twee of drie oude lieden (31.10, *duwa* en *tolu* vormen hier eene oneigenlijke samenstelling, evenals soms twee subst., vgl. § 156 vandaar *ra* voor *ro*). Wanneer niet over personen gesproken wordt, wordt meestal geen voegwoord tusschen de telwoorden geplaatst: *karedo duwa tolu tjiru*, twee of drie lepels pap (66.29); *sâhe maupa mbuwa lima mbuwa*, vier of vijf buffels (29.20). Ook wordt het subst. wel mede herhaald: *duwa nai, tolu nai*, twee of drie dagen (75.19), wat natuurlijk altijd moet geschieden, om één of twee, uit te drukken, bij de woorden die *sa* voor zich krijgen.

§ 201. »Half" of »een half" wordt thans bij de woorden, welke *sa* voor zich krijgen, uitgedrukt door: *sa-tènga*: *sa-tènga ringgi*, (de waarde van) een halven rijksdaalder (87.4); *sa-tènga nai*, een halve dag. Het echte Bim. woord schijnt *sa-dompo* (een deel) te wezen, het wordt echter hoe langer hoe meer door *sa-tènga* verdrongen, men zegt echter nog wel *sa-dompo nai*. De helft van voorwerpen is: *sarunde-na* (13.22, 29.40, 72.28), of *saruwe-na*. Somtijds beteekent *sarunde-na* niet zoo bepaaldelijk de helft, als wel een gedeelte, bijv. *sa-runde-na makarawe, sarunde-na mawèse, sarunde-na mayâla*, een deel van hen roeide, een deel

pagaaide, een deel boomde (20.13 en 14). De »helft van hen" is: *sarunde-na* of *sarunde doü-na* (60.6), vgl. de vorige §. Ook nog andere woorden worden aangewend om de helft van iets te kennen te geven, als: *sa-bintji*, bijv. *na-tia weya-du kahuntu sa-bintji ai masidi, sa-bintji ai mambia neè ngâha ba âri-na*, hij spleet (deelde) katoepat voor zijne zuster, om het ééne deel (de ééne helft) 's morgens, de andere helft 's avonds te eten (65.8—9); *sa-tia* (van *tia*, splijten), bijv. *ua sa-tia*, één halve pinangnoot (50.4).

Breuken, kleiner dan een half, worden aangeduid door: *tjengga* (deel) in samenstelling met den noemer, dus: *tjengga tolu-(na)*, één derde; *tjengga upa*, één vierde; *tjengga lima*, één vijfde. Een vierde heet ook: *sa-parapa* (vgl. het Mak. en Bug.). Breuken met een grooteren teller dan één, worden door omschrijving uitgedrukt, op dezelfde wijze als in het Mak. en Bug. Evenwel kan men zeggen: *duwa tjengga*, twee derden; *duwa (tolu) parapa*, twee (drie) vierden. Ook het gebruik der andere breuken, vooral als de noemer groot is, wordt meestal door andere zinswendingen vermeden.

§ 202. De rangschikkende telwoorden zijn: *saramba, makaduwa* (vgl. § 140, Aanm. I.) of *makaduwa mbuwa, makatolu* of *makatolu mbuwa*, enz. Met uitzondering van *saramba* worden zij zeer zelden gebezigd, de Bim. zegt gewoonlijk in plaats van »eerste hoofdstuk (artikel)", enz. »ten eerste", enz., vgl. bijv. N°. V. der teksten. De hoeveelste dag van eene maand wordt door een hoofdgetal, gevolgd door *na*, uitgedrukt, bijv. *di sa-mpuru lima-na wura*, op den vijftienden der maand (62.20). Ten eerste is: *saramba-na* (86.42); maar meestal: *tampuu-mpuu-na* (N°. II. passim), ook wel: *itja kai-na* (10.42). Ten tweede is: *duwa kai-na* (bijv. 94.24) of *makaduwa kai-na* (bijv. 7.27), of *duwa mbuwa kai-na* (bijv. 7.22) of *duwa ori kai-na* (bijv. 8.1) of *makaduwa ori kai-na* (51.28); ten derde is: *tolu kai-na* of *makatolu kai-na* of *tolu mbuwa kai-na* (bijv. 7.29) of *makatolu mbuwa kai-na* (II) of *tolu ori kai-na* (II) of *makatolu ori kai-na*; enz. Ten een en twintigste is: *duwa mpuru sa-buwa kai-na* of *makaduwa mpuru sa-buwa kai-na* (15.17); of met *ori*. Er wordt volstrekt geen verschil gemaakt tusschen de samenstellingen met *mbuwa* of *ori*. De genitief van het pers. voornw. 3den pers. *na* wordt ook wel weggelaten, dus: *duwa (ori) kai* (16.12. v. o., 7.22); enz.

Eerst in »nu eerst" is *ampo*; in »voor het eerst" *ampo de*, vgl. § 264.

§ 203. De multiplicativa zijn: *saraa* of *sa-kâli, duwa kâli, tolu kâli*, enz., *sa-mpuru sa-kâli* (elfmaal), enz. bijv. *pidu kâli dende hèko asi ede*, zevenmaal voerde (men hen) om het paleis (68.12); *duwa kâli tolu kâli lampa hèko-na*, twee of driemaal liep hij (er) om heen (65.37); *kòne tolu kâli ngâha kai-ku mbòto-na*, zelfs driemaal om door ons gegeten te worden is de hoeveelheid er van (er is zoo veel, dat wij er zelfs drie keer van eten kunnen, 29.3); *sa-kâli ade ndai dòho-m, sa-mpuru kâli tarima ba ndai-ku*, »éénmaal is ulieder hart, tienmaal wordt het door ons aangenomen" (als gij éénmaal goed jegens ons zijt, zijn wij er tienmaal dankbaar voor, 27.2, vgl. een dergelijken zin op

47.8 met *sa-raa-riwu-riwu kâli*). Meestal neemt het verbum na deze woorden, ook al valt op hen geen bijzondere nadruk, den substantief-vorm aan, men kan ze evenwel met een finiet werkwoord bezigen, vooral bij den imperatief of plaatsvervangenden conjunctief; zij worden dan achter in den zin geplaatst: *ta-batja weya-ku salawa tolu kâli*, gij bidt daarbij driemaal (5.6); *ta-tjompo-ku kangge rima tolu mbuwa ndei ḍama kai wòke-na tolu kâli, tolu nai-dja*, gij dompelt drie vingers (in het water) om daarmede zijn navel aan te raken »drie keer, drie dagen ook" (drie dagen lang drie maal, I.).

Tweevoudig, enz. is: *ḍuwa lipi* (of *lapi*) of *ḍuwa kâli ganda-na*, enz.; elfvoudig is: *sa-mpuru sa-lipi*, enz.

§ 204. Distributieve telwoorden bezit het Bim. niet, waar deze dus in verwante talen gebezigd moeten worden, kan het Bim. de hoofdgetallen gebruiken. Evenwel komen er enkele constructie's voor, waardoor meer bijzonder wordt te kennen gegeven dat, wat elders door de distributieven wordt uitgedrukt: *ede-ra tjeḍo kai-na ḍi ade pingga, sa-pingga sa-pâhu sa-pingga sa-pâhu*, daarop schepte zij het in schotels »één schotel één soort, één schotel één soort" (op iederen schotel telkens één soort 44.28—29). Op te merken is, dat *sa* gebezigd wordt in deze constructie voor subst., waarvoor dit anders niet geoorloofd is, *pingga* toch is hier niet eene maat, maar het subst. als voorwerp, en ook *pâhu* wordt met het hulpwoord *buwa* (*mbuwa*) geteld (bijv. 4.26), de herhaling van *sa-pingga sa-pâhu* geschiedt voor den nadruk, doch is niet noodzakelijk. Van personen evenwel gebruikt men *sa* niet, maar zegt bijv. *wâra òha sa-ponte sa-buwa doü*, er is rijst één pakje één mensch (er is van ieder een pakje rijst, 28.37—38). Eene andere constructie is, dat men voor het hulptelwoord of de samenstelling van *sa* (en andere telwoorden) met een subst. plaatst de woorden *mangga* of *hangga*, waarvan de eigenlijke beteekenis onbekend is: *nai-sa tjuwa-tjuwa waa ḍòho òha mangga sa-ponte*, morgen brenge ieder uwer rijst mede, ieder één pakje (28.24—25); *labo ngemo waa-na ba nasi ḍi sumpu-na mangga sa-bae*, terwijl de vogels ieder aan eene zijde dragende (het stuk hout) wegvlogen (82.8—7. v. o.); *ròo ntana ro ròo wunta kèta hangga sa-lela-na*, *ntana-* en *wunta kèta*-bladen, telkens één blad er van (van ieder één blad, 3.18); *hangga saloi ndei tòsi*, van ieder moet een weinig afgesneden worden (5.6). Vgl. ook de Kòlosche vertaling van het tweede voorbeeld met *mangga*: *nangi* (= Bim. *labo*) *nggembo* (= Bim. *ngemo*) *waa ba nasi sumpu-na hangga ha-bintje* (= Bim. *sa-bintji*, 110.22).

Aanm. Zoude in *mangga* een oud prefix schuilen, dat later niet meer verstaan en als een afzonderlijk woord beschouwd is geworden? *Mangga* zoude dan wel uit *maka* moeten zijn ontstaan (vgl. Jav. *mongkå* en voor de *g* voor *k* § 12). Een vorm als bijv. *makaḍuwa* kan ontstaan zijn uit *maka* en *ḍuwa*, dus »tot twee maken" (vgl. § 140.). Aanm. I) maar men zoude het zich ook ontstaan kunnen denken uit *ma* en *kaḍuwa* (tweetal, vgl. de Mal. beteekenis »alle twee") een voorbeeld van eene afleiding van een telwoord, reeds van het prefix *ka* voorzien, leveren de ranggetallen in het Fidjisch en in de Philippijnsche talen, bijv. Tag. *ikaluá*, tweede, wel letterlijk: waardoor het een tweetal (of twee) wordt, vgl. het Bim. *ḍuwa kai*. Een in dien zin hypothetisch Bim. *makaḍuwa* zoude dan beduiden: bij tweetallen, en zeer goed

als distributief telwoord gebezigd kunnen worden, vgl. het Daj. *hadaduä*. Een bezwaar hier tegen is dat het Bim. nog een vorm *makaduwa* kent, en dus het onherkenbaar worden van het prefix minder waarschijnlijk is, doch mogelijk is het ook, dat ter onderscheiding reeds vroeg of wellicht van het begin af de neusklank na *ma* voorkwam, wanneer het woord distributieve beteekenis had, waaruit later *mangga* ontstond, waarin geen *ma* en *ka* meer herkend werd (vgl. ook het Daj. *hangkalimä* (vijfmaal) met een Bulusch *makaliwa*). Een ander bezwaar levert *hangga* op. Het waarschijnlijkste is dat *h* hier voor eene oorspronkelijke *p* staat (vgl. § 19), vgl. bijv. Bent. *pakarua* = Bul. *makarua*.

§ 205. »Twee aan twee, enz." wordt door verdubbeling van het telwoord aangeduid, als adverbiale bepaling en tevens ter onderscheiding van andere verdubbelingen staat het dan meestal in samenstelling met het werkwoord: *ede-ra kabe sa-buwa-buwa kai tadjo sampari*, daarop haakte hij (hen) één voor één met het gevest van zijne kris aan (19.38); *ede-ra tiyo sa-buwa-buwa kai-na*, daarop bezag zij (de soorten) één voor één (44.18). *Mpuru, ratu*, enz. worden ook verdubbeld met *ma* na een subst. gebezigd: *sangadji mampuru-mpuru*, vorsten bij tientallen, tientallen van vorsten (63.15); *paruga maratu-ratu*, honderde hulpgebouwen of baroega's (79.10); van personen gebezigd kunnen zij ook nu vooraangeplaatst worden: *ratu-ratu-na doü*, honderden van lieden (50.2). Ook subst., welke eene maat, enz. aanduiden, worden verdubbeld met *ma* na een subst. geplaatst: *pala sandake ntoi-na rongga mòda mpa kalo nahu matunde-tunde*, zoolang toch verdwijnen mijne bananen bij trossen (65.42—66.1).

§ 206. Tot de onbepaalde telwoorden kunnen gerekend worden:

sabune (vgl. § 272) of *sabune-ku*, hoeveel? bijv. *sabune-ku tjoi-na mbeè akè*, hoeveel is de prijs van dezen bok? (hoeveel kost deze bok, 14.24). Het wordt ook als vraagwoord gebezigd bij woorden, die eene uitgebreidheid van ruimte of tijd aanduiden, dus: *sa-bune nae-na*, hoe groot is het? *sabune ntoi-n*, hoe lang? *sabune* vervult in het Bim. steeds de functie van praedicaat, een zin als: hoevele menschen wonen in dit land? moet in het Bim. weergegeven worden door: *sabune doü manggeè di ade rasa ake*, lett. hoeveel zijn de in dit land wonende menschen? Een werkwoord moet derhalve na *sabune*, om als subject op te treden, den substantiefvorm aannemen, vgl. § 245, in een bepaald geval wordt ook het verbale subst. met *ndai* en *kai* gebezigd, vgl. § 125. In indirecte vragen wordt nooit *sabune-ku*, maar *sa-bune* of *sabune-du* (zie beneden) gebezigd, vgl. § 224.

Pila, hoeveel? treedt nooit als praedicaat op, maar behoort bij het subst. evenals de telwoorden (vgl. beneden *pila-pila*); *boë pila*; hoe laat is het? *Sabune-bune* of *sabune-bune-du* (zelden *ra* en nooit *ku*, vgl. § 270), waarvoor bij verkorting ook *sabune-du* (zeldzamer *sabune mpara* of *mpudu*) en zelfs *sabune* alleen, voorkomt, heeft in de eerste plaats de beteekenis van: hoeveel ook: *sabune-bune-du raho-mu*, hoeveel gij ook vraagt. Dikwijls moeten wij het door »hoezeer" vertalen: *sabune-bune-du raho ba doü weli wati neè-na mbeï*, hoezeer de lieden ook vroegen om (ze) te koopen, wilde zij (ze toch) niet geven (72.38); *sa-bune-bune-du siwi ba ruma-t* — — — *wati romo-romo*

ngawa-na kawei ba ruma-t, hoezeer de vorst haar ook vleide — — — wilde zij toch in 't geheel niet door den vorst tot vrouw genomen worden (58.8). Vervolgens duidt *sabune-bune,* enz. eene onbepaalde doch niet te groote hoeveelheid aan, in welke beteekenis wij het door »eenige", kunnen vertalen, bijv. *sabune-bune ntoi supu-na ede,* eenigen tijd was hij ziek geweest of nadat hij eenigen tijd ziek geweest was (58.15); *sabune-bune-ḍu ntoi lampa-na ede,* eenigen tijd was hij voortgegaan (32.24, (*sabune mpara ntoi lampa-na,* idem 38.21). Eindelijk kan *sabune-bune,* enz. ook eene onbepaalde groote hoeveelheid aanduiden, in weke beteekenis wij het door »verscheidene, ettelijke, enz". kunnen vertalen: *sabune-bune-ḍu doü maçâlih* — — — *mawaüra luu ḍeï ade naraka,* verscheidene vrome menschen (menig vroom mensch) — — — zijn (is) in de hel gekomen, enz. (103.39); *sabune-bune sanda maloi-na* (*sabune-bune-ḍu sando maloi-na,* 59.25), ettelijke geneesheeren behandelden hem (58.15); *sabune-bune-ḍu sori maḍeï ndai sapa-na,* verscheidene diepe rivieren moesten zij oversteken (65.7), of met volgend verbaal subst. *sabune-bune-ḍu sapa-na sera makalau-lau,* veel was zijn doortrekken van uitgestrekte velden (verscheidene uitgestrekte velden trok hij door, 76.11); *sabune-bune lampa-ku ḍi doro maḍèse-ḍèse,* over ettelijke hooge bergen ben ik gegaan (76 37); *wati-pu sabune ntoi-na dula-na,* nog niet veel was de lengte van tijd van zijn terugkeeren (nog niet lang was hij teruggekeerd, 25.25). In alle deze zinnen, onverschillig hoe wij ze weergeven, vervult *sabune-bune,* enz. blijkbaar steeds de functie van praedicaat (zoodat het dus na *wati* bij wijze van een verbaal subst. is te beschouwen, vgl. § 266), het daarop volgend subst., hetzij eigenlijk of verbaal, is dus steeds het subject. Anders dan als praedicaat (of het praedicaat vervangend verb. subst. na *wati*), kan het woord niet voorkomen; men kan dus, bijv. »door verscheidene menschen" niet weergeven met »*ba sabune-bune doü*". Voor dat geval maakt men van *sabune-bune* als praedicaat en *mbòto* of *ntoi* als subject, eene bezittelijke samenstelling, welke dan attributief achter het subst. gevoegd wordt: *ede-ra lao kai doü masabune-bune mbòto,* daarop gingen verscheidene menschen (19.26); *ede-ra uḍu mena kai hadju masabune-bune mbòto-na ede,* daarop stapelden zij de ettelijke stukken hout op elkander (23.34—35); *labo sa-mena-na mantari-mantari masabune-bune mbòto-na,* met al zijne ettelijke mantri's (77.33—34). Deze constructie kan niet gebezigd worden, zoo het aldus bepaalde subst. het subject zou worden, in dat geval moet de eerst behandelde gevolgd worden, tenzij op het subst. als subject een bijzondere nadruk valt, zoodat de in § 58 behandelde vormen als praedicaat optreden, bijv. *kanggitja ro kanggio masabune-bune mpuḍu ntoi manâha-nâha ntjòki,* het langdurig jammeren en schreeuwen wordt hoe langer hoe ellendiger (84.3. v. o.). Gelijk gezegd is, moet *sabune-bune* na *wati* bij wijze van verbaal subst. beschouwd worden, ditzelfde is het geval in den volgenden zin: *kòne na-ntoi sabune-bune mpuru mbaa-na,* al duurt het (wat vooraf gezegd is) ook tientallen van jaren (14.14. v. o. De zin is eenigszins vreemd, waarschijnlijk

is zij ontstaan uit een Mal. *bĕbĕrapa tahun lama-nja* en wist de vertaler met het laatste woord geen weg). *Ntoi*, dat hier geheel als ons »duren" gebruikt wordt, moet hier als een transitief werkwoord beschouwd zijn, waarvan de zin *sabune-bune mpuru mbaa-na* (veel zijn de tientallen van jaren er van) het direct object is, en dus het praedicaat den substantiefvorm aanneemt, vgl. § 245. Na praeposities evenwel kan het woord nooit op deze wijze gebruikt worden (vgl. de volgende § bij *mbòto*). Over het gebruik van het prefix *ma* bij dit woord zie men § 59. Over den zin *ḍòḍo kai-ku masa, sabune-bune kombi* (vgl. § 265) *kasi ade-mu*, wat ik er voor vraag is geld, zooveel als gij medelijden hebt (zooveel als gij geven wilt, 41.12—13), zie men beneden bij *sandede*.

Pila-pila is een synoniem van *sabune-bune*, het wordt evenwel op andere wijze geconstrueerd, het treedt niet afzonderlijk als praedicaat op, maar behoort bij het subst., waarvoor het geplaatst is, wat een der hulptelwoorden zijn kan, die gebruikt worden voor die subst., welke deze bij de telwoorden van één tot tien vereischen. Voorb.: *waü-ra pila-pila mbuwa kombi* (vgl. § 265), *sera raa-sapa-na*, nadat hij verscheidene vlakten overgetrokken was, (37.38, het is onverschillig of men *waü-ra* hier als praepositie, dan wel als aanduiding van het perf. wil opvatten, vgl. § 242); *labo fâre-mu mawaü-ra bini pila-pila mbuwa djompa*, »terwijl uwe rijst ettelijke volle schuren heeft" (terwijl uwe rijst ettelijke rijsthuisjes vult, 27.28); *waü-ra pila-pila nai*, na ettelijke dagen (75.40). In verbinding met een hulptelwoord en vooral met *mpuru*, enz. wordt het ook na het subst. geplaatst, bijv. *doü mapila-pila mpuru riwu*, verscheidene tienduizenden van menschen (63.15).

Sandede en *sandake*, zooveel (vgl. § 272 en Mak. *sikamma, sikontu*, Bug. *siku*) treden wederom alleen als praedicaat op: *sandede* (of *sandede mbòto-na*) *ntau doü mamòda*, zoovele schatten der menschen gingen verloren. *Sandede* en *sandake* worden, evenals *sabune*, ook gebezigd bij woorden, die eene uitgebreidheid van ruimte of tijd te kennen geven, in welk geval wij het door »zoo" vertalen. Evenals wij *sabune* soms moeten weergeven door »hoezeer", zoo moeten wij *sandede* soms vertalen met »zoozeer", bijv. *kòne bune santika sangadji Ana-ana sandede-ra tjaû ba lamada, ai-na-ti mpara nggâhi wâli ita ruma-ku*, »zelfs wat vorst A. a. betreft zoozeer is mijn beminnen" (zelfs vorst A. a. bemin ik zoozeer) hoeveel te meer dan u (47.5). Zeer veelvuldig treft men *ntoi* na deze woorden aan: *pala sandake ntoi-na rongga mòda mpa kalo nahu* ——— *pala nggòmi mampanga-na*, zooveel nu is de lengte van tijd van, enz" (zoolang nu verdwijnen mijne bananen ——— gij nu zijt de dief, 65 42); *ḍi ade sandede ntoi-na mbisa-na, na-katjai-ku ba ompu na-waü-ra made*, terwijl hij zoolang bewusteloos was, meende de oude man dat hij dood was (66.7, hierin is *sandede* wederom als een verbaal subst. geconstrueerd: »onder het zoolang zijn zijner bewusteloosheid"). *Sandede ntoi-na* kan ook in de beteekenis »zoolang als" gebezigd worden, bijv.

sandede ntoi tjampo-na labo pande wati-pu wâra-na ròpo ro nggadi-na, zoo lang als zij gehuwd was met den timmerman, hadden zij nooit twist of ruzie gehad (66.9). De zin is eigenlijk, zoolang is haar getrouwd zijn, zoo lang enz. maar de beteekenis van dit herhaalde »zoolang" wordt in het eene samengetrokken. Andere voorbeelden zijn: *nde pala masandede* (*ma* voor het praedicaat evenals soms voor *sabune-bune*, vgl. § 59) *ntoi nggeè-na ede siwi* ——— *wati ngawa-na tarima,* zoolang als zij bleef, wilde zij geen liefkoozingen ——— aannemen (61.1); *nggâra na-ndede-sa, nggeè nggòmi sandede ntoi-n,* (constructie met vooropgeplaatst onderwerp, vgl. § 258), *mu-nggeè labo ade maiha,* als het aldus is, hebt gij, zoolang als gij hier verblijf hieldt, met een gebroken hart gewoond (68.27). Ook in den nazin kan *sandede ntoi-na* voorkomen, bijv. *ede mpara rawi-na sa-nai-nai, sandede ntoi-na nggeè-na ḍi ade wuba,* dit deden zij elken dag, zoolang als zij in het bosch woonden (62.10).

Hierbij is te vergelijken het boven aangehaalde: *dọ̀ḍo kai-ku masa, sabune-bune kasi ade-mu,* de zin is eigenlijk: hoeveel ook uw medelijden is (of: hoeveel gij ook geven wilt), zooveel geld vraag ik er voor. In *sabune-bune* wordt echter de beteekenis van »hoeveel ook — zooveel" samengetrokken, evenals in *sandede ntoi* die van »zoolang — zoolang", er staat dus: zooveel, hoeveel dit dan ook zij, uw medelijden is, vraag ik er geld voor (in omgekeerde volgorde der zinnen), men kan in het Bim. *sabune-bune kasi ade-mu* niet als bepaling van *masa* beschouwen, het blijven twee afzonderlijke zinnen.

In dezelfde gevallen, waarin *sabune-bune* in eene bezittelijke samenstelling moet gebezigd worden, moet dit ook geschieden met *sandede* of *sandake,* bijv. *oi kòla masandede ḍeï,* het water van een vijver, die zoo diep is (53.35). In gedichten vindt men weliswaar *sandede* alleen na een subst. gebezigd, bijv. (*bidiadâri*) *masandede ede ba doû mûmin mandai kawei,* »deze zoovele hoeri's zullen door de geloovigen tot vrouw genomen worden (92.6), in meer gewone taal wordt hiervan gezegd: *masandede mbòto-*(*na*), bijv. 21.1. v. o.). Te vermelden is nog de behandeling van zinnen met *sandede,* enz. na een woord, dat de constructie met *kai* vereischt, bijv. *ba bau sandake ntoi-na da wâra kai nuntu ro nggâhi-mu,* enz., waarom is er zoo langen tijd geen verhaal of woord van u geweest", waarom hebt gij zoo langen tijd niets verhaald of gezegd, enz. (68.25), zooals blijkt wordt *kai* hier niet achter *sandake,* maar achter het eigenlijke of logische praedicaat van den zin geplaatst. Men kan evenwel ook zeggen: *ba bau sandake ntoi-na da wâra nuntu ro nggâhi-mu,* vgl. § 124. Deze constructie moet gebezigd worden, waar op het woord terstond een subst. met deelwoordelijke bepaling volgt (als bijv. in het eerste voorbeeld bij *sandede*).

§ 207. Veel, weinig, enkele, wordt uitgedrukt door de woorden: *mbòto* (en synoniemen), *satoi* en *nggali,* die dan wederom als praedicaat optreden, vgl. § 109, echter alleen in hetzelfde geval wanneer ook *sabune-bune* als praedicaat optreedt,

dat is wanneer volgens ons taaleigen »vele", enz. als subject, dan wel als adjectief bij een als subject optredend subst. staan. Anders staan zij, als elke andere attributieve bepaling, na het subst., bijv. *na-èda-ku doü siwe mambòto malòsa watu rasa,* hij zag vele vrouwen uit de stad komen (79.30—31), terwijl »velen", enz. dan moet uitgedrukt worden door »vele menschen". Wel kan *mbòto,* enz. den vorm van een verbaal subst. aannemen als plaatsvervanger van het praedicaat, dan is echter de zin een andere, namelijk zoo, dat het ook volgens ons taaleigen het praedicaat zou zijn, bijv. *labo mbòto weki lamada ḍòho mangâha,* »met het veel zijn van onze lichamen, die eten" (terwijl wij, die aten met zijn velen waren (29.19). *Satoi* in de beteekenis van »een weinig" komt achter het subst., bijv. *ròo rangga satoi,* een weinig bidara-bladen (4.18); *sari satoi,* een weinig (een klein stukje) van den vloer (5.5).

»Elk, ieder" is *sa-niki-niki-na* of *sa-niki-niki,* (dikwijls met het prefix *ma,* vgl. § 59), wat een subst. is (vgl. boven § 193), terwijl het volgende subst. in den genitief staat, gelijk uit den genitief van het pers. voornw. na *sa-niki-niki* voldoende blijkt: *ḍi sa-niki-niki-na rasa,* in elk land of elke stad (103.31); *ḍeï masaniki-niki-na pamòka-na,* in elk der zolders (91.34); *ḍi sa-niki-niki djumaa,* elken Vrijdag (53.14); *doü sa-niki-niki laluru,* de menschen van elken weg (die langs elken weg woonden, 49.12); *ḍeï sa-niki-niki galara ede,* aan elk der dorpshoofden (V.); *labo kau-na dòho èse kadera sa-niki-niki saudaga ede,* terwijl hij elk der kooplieden beval op een stoel te gaan zitten (63.36). Ook bezigt men in dien zin: *sa-buwa-buwa,* bijv. *ḍeï masabuwa-buwa tapu-na,* aan elk der stengels (91.20), wat steeds moet gebezigd worden, indien het subst. na het woord voor »elk" verzwegen is: *bune santika nae tjanggi nae-na sa-buwa-buwa,* als de grootte van een kopje was de grootte van elk" (elk (der gezwellen) was zoo groot als een kopje, 32.17); *tjòla kai-pu pidu reya sa-buwa-buwa,* betaalt elk met 7 reyalen (betaalt zeven reyalen per stuk, 29.5); waar geen verwarring kan ontstaan, bezigt men wel *sa-buwa* zonder herhaling, vgl. de paralelplaats van het laatste voorbeeld *tjòla ḍòho-pu kai mapidu reya sa-buwa* (29.29—30).

Bij de subst., waarbij het getal wordt uitgedrukt door samenstelling met *sa,* wordt »elk" te kennen gegeven door herhaling van deze samenstelling, bijv. *sa-nai-nai,* elke dag, elken dag, dagelijks (bijv. 65.18, 75.34, enz.) Men vindt ook wel in deze beteekenis *sa-nai* zonder herhaling; elke nacht (*ai mangaḍi*) is *sanai ai mangaḍi* (bijv. 9.10. v. o.); *sa-bae-bae,* elke zijde, aan weerszijden (48.17); *sa-kâli-kâli,* elke keer, telkens, evenals *sa-kâli* met het werkwoord in substantiefvorm geconstrueerd, bijv. *sa-kâli-kâli mabu kamaa, nggâhi-ra la Bango,* enz., telkens als een kool viel, zeide Bango, enz. (34.15. *Sa-raa-raa* wordt meest in de beteekenis van »zoodra" gebezigd met een finiet werkwoord); *ḍeï masakamburu-mburu,* aan elken tros (91.21); *ḍeï masanggini-nggini,* aan elk (van vruchten, zaden, enz. gebezigd, 91.6).

Stelt »elk, ieder" evenwel den agens voor (onverschillig of deze daarbij tevens het grammatisch subject is of niet), dan bezigt men *tjuwa* of met herhaling *tjuwa-tjuwa*. Dit woord staat steeds in samenstelling met het logische praedicaat, onverschillig of dit met het grammatische overeenstemt, dan wel in den vorm van een eenvoudig verbaal subst. (ook na praepositie's) of van een afgeleid verbaal subst. voorkomt. Bij die samenstelling neemt het steeds de allereerste plaats in, dus komt het nog voor *nâha-nâha* of *tjoro-tjoro* te staan, vgl. §§ 170, 261. Ongetwijfeld hangt het woord samen met *sa-buwa*, vgl. Bug. *suwa* en *tjuwa*, in het Bim. heeft het echter naar alle waarschijnlijkheid verbale kracht, zoodat daardoor de plaats, die het in de samenstelling inneemt, verklaard wordt, terwijl de *tj* dan te verklaren is uit een vroeger voorafgaanden neusklank (vgl. § 15 en § 154), de eigenlijke beteekenis zou dan kunnen zijn: telkens éen zijn, dus *na-tjuwa-tjuwa lao-ra*, zij zijn telkens één om te (of: in het) gaan, zij gingen ieder of ieder van hen ging, vgl. *sa-buwa-buwa*, ieder, lett. telkens éen. Het niet herhaalde *tjuwa* houd ik voor eene verkorting, evenals men soms *sa-buwa* voor *sa-buwa-buwa* bezigt, wat hier des te meer kon plaatsvinden, dewijl er geen verwarring kan ontstaan. Voorb. *wâra maweha hadju wâra maweha wadu, na-tjuwa-tjuwa tòba-ḍu la Kasipâhu mandinga labo fou kalòsa-na*, sommigen namen een (stuk) hout, sommigen een steen en zij wierpen ieder (of ieder van hen wierp) dien naar K. en joegen (hem) weg (61.1. v. o.); *ro mandede wâli mpa sa-mena-mena ana sangadji na-tjuwa-tjuwa kina-ḍu bae ade-na*, en zoo bracht ook elk der prinsen zijne kunde in toepassing (79.17—18); *ede-ra tjuwa-tjuwa mbisa gantu-gantu-na*, daarop viel elk van hen van de eene flauwte in de andere (75.11); *labo tjuwa-tjuwa kambèke-na hiḍi mandai rai kai*, »met het zoeken van ieder" (terwijl ieder zoekt) eene plaats om te vluchten (84.1. v. o.); *na-tjuwa nangi ndiha-ra tolu-n ede*, elk der drie weende hevig (65.1); *ede-ra tjuwa lemba kai ba ndai ruma-t labo ana-na tolu-n, tuwa Putiri na-suu-ra*, de vorst zelve en zijne drie zonen droegen elk op de schouders, de vorstin droeg op het hoofd (55.35). Ook als attributief actief deelwoord kan de samenstellng met *tjuwa* voorkomen: *iyu ni'mat ḍeï masanggini-nggini sa-riwu matjuwa-tjuwa lai*, de aangename smaak in elk is duizend, waarvan elk anders is (in elke (vrucht) zijn duizenderlei, elk van elkander verschillende smaken, 91.6). De Bimanees maakt veel gebruik van dit woord, altijd kan het worden vertaald gelijk boven is geschied, maar dikwijls wordt het zoo gebezigd, dat wij, volgens ons taaleigen, het werkwoord eenvoudig in het meervoud zetten of wel »alle" bezigen: *ede-ra tjuwa ngâha ro nòno kai-na upa-na labo ana-na*, daarop aten en dronken zij met hunne beide kinderen (56.41); *na-tjuwa-tjuwa lao wâli-ra ḍi amba*, zij (de man en vrouw) gingen wederom naar de markt (62.5). Zoo bezigt men het ook in een zin als: *wai ranggasasa tjuwa maru kai-na ḍuwa-na labo rahi-na*, de oude reuzin nu ging vervolgens slapen met haar man (69.26), dewijl *ḍuwa-na* het grammatisch onderwerp is. Ook

tegelijk met *mangga* (vgl. § 204) wordt het gebezigd: *waü mpara ngâha, tjuwa londo kai-na nòno ḍi talâga mangga sa-buwa talâga,* nadat zij gegeten hadden, gingen zij (man en vrouw) naar beneden om ieder uit een vijver te drinken (69.9). Zeer dikwijls wordt het bij intransitieven tegelijk met *mena* (vgl. § 229) aangetroffen, bijv. *na-tjuwa-tjuwa tuu rebo mena mpa,* elk van hen allen stond maar op om te dansen (allen »stonden op om" (gingen) maar dansen, 19.20); *ede-ra tjuwa-tjuwa hâri linti mena kai-na ruma sangadji ro ruma-t bitjâra labo sa-mena-na doü mambòto ede,* daarop schaterden de vorst en de rijksbestierder benevens de geheele menigte het allen uit van het lachen (49.34); *ndadi na-tjuwa kara mango mena oi talâga ḍuwa mbuwa ede,* zoodat al het water der beide vijvers uitdroogde (69.9—10, letterlijk staat er: »dat elk der wateren (*mena* wordt ook van twee personen of zaken gezegd, vgl. § 229) der beide vijvers uitdroogde"). »Elk van hen, elk van u", enz., zoo het niet den agens voorstelt, is *sa-buwa-buwa doü-na, sa-buwa-buwa doü-mu,* bijv. *ai-na wâra makura ro mantjewi ḍi sa-buwa-buwa doü-ta,* laat er niet iets te weinig of te veel zijn aan elk onzer (laat geen onzer iets te veel of te weinig hebben, 39.23).

»Alle" wordt uitgedrukt door *sa-mena-na* of *sa-mena-mena-na,* wat als een versterkte vorm te beschouwen is. Het is een subst. (vgl. § 193) evenals *sa-niki-niki-na* en heeft dus eveneens het volgende subst. in den genitief achter zich. Voorbeelden zijn in de teksten overal te vinden. Soms wordt het volgende subst. nog met *mena* samengesteld, bijv, *sa-mena-mena-na mantari raayat mena-na,* al zijn mantri's en onderhoorigen (79.8—9), doch dit geschiedt zeer zelden. Dikwijls duidt *sa-mena-na* eenvoudig het bepalend lidwoord en te gelijk het meervoud van het volgende subst. aan, vgl. § 185. Bij woorden, die een collectieve beteekenis hebben, kan *sa-mena-na* ook »geheel" beduiden, evenals het Mal. *sĕgala*: *sa-mena-na sarumbu,* (vgl. § 154 Aanm. II) het geheele lichaam (10.18); *sa-mena-na 'âlam,* de geheele wereld (97.1); *sa-mena-na nuntu ro nggâhi,* het geheele verhaal (60.14). Het kan ook op meerdere subst. betrekking hebben: *sa-mena-na huri ro hiḍi wòko kai ba kere,* het geheele vel en alle met haar begroeide plaatsen (11.7). Steeds moet het echter door een subst. gevolgd worden, om ons »alle" (zelfstandig gebezigd) of »alles" uit te drukken, moet dus steeds het subst., dat bedoeld wordt, achter *sa-mena-na* geplaatst worden. Stelt »alle, alles" evenwel den agens voor, zoo kan het, indien het logische praedicaat eene intransitieve beteekenis heeft, door samenstelling van *mena* met dit praedicaat worden weergegeven, vgl. § 229, of wel door *tjuwa-tjuwa,* hetzij het praedicaat intransitieve, hetzij het transitieve beteekenis heeft (zie boven).

»Sommige" hetzij zelfstandig gebezigd als subject, hetzij als adjectief bij een als subject optredend subst., kan uitgedrukt worden door de constructie met *wâra mpara,* (vgl. § 109), of wel door *sarunde-na,* wat ook in andere gevallen te bezigen is. »Sommigen van hen" is *sarunde doü-na* (60.6).

»Geen" wordt evenals in de verwante talen uitgedrukt door »niet een" *wati wâra masa-ku nahu kòne sa-balae*, ik heb zelfs niet één (geen) duit geld (57.28). Natuurlijk kan, wanneer de nadruk niet op één valt, het woord voor één verzwegen worden: *wati-ḍu wâra uma, wati-ḍu wâra doü*, er was geen huis, er was geen mensch meer (76.14). »Geen enkel" wordt uitgedrukt door »niet — elk", bijv. *wati wâra sa-niki-niki kapa ro sakona madisa sai ḍi nisa ede* »niet is er elk schip of schoener", (er is geen enkel schip of schoener), dat bij dit eiland durft aanleggen (66.16—17). Vgl. het boven aangehaalde voorbeeld op 39.23.

Aanm. Omtrent het Kòlosch is nog op te merken, dat na subst., welke een persoon voorstellen, het telwoord dikwijls *ka* voor zich krijgt, hoewel het niet noodzakelijk is, bijv. *haü* (= Bim. *nahu*) *maneè nggâna ana kapitu-n* (= Bim. *pidu-n*), ik wil zeven kinderen baren (110.7 v. o.); *ha-kàli nggâna-na ana pitu-n, kaonu-n* (= Bim. *ini na*) *mamòne, ha-mbuwa pawai* (= *sa-buwa siwe*), eenmaal baarde zij zeven kinderen, zes jongens en een meisje (110 5—4. v. o.). *Sabune* luidt in het Kòlosch *saapa*, voor het overige bezigt men de Bim. woorden.

VOORNAAMWOORDEN.

§ 208. Van sommige persoonlijke voornaamwoorden bestaat in het Bim. naast een volledigen een verkorten vorm.

De volledige persoonlijke voornaamwoorden zijn:

Voor den eersten persoon enkelvoud:

Nahu. Dit woord is als het eigenlijke voornaamwoord van den eersten persoon te beschouwen, het wordt gebezigd, wanneer men bij zich zelven spreekt, of wanneer men familiaar spreekt tegen iemand van gelijken stand, voorts wanneer een meerdere tegen een mindere, of een oudere tegen een jongere spreekt. Ook wordt het gebezigd wanneer men tegen de Godheid spreekt.

Lamada. Dit woord wordt gebezigd wanneer een mindere tegen een meerdere of een jongere tegen een oudere spreekt.

Ndai-ku. Wanneer men beleefd spreken wil, doch niet zoo nederig als wanneer men *lamada* bezigt, gebruikt men *ndai-ku*, bijv. wanneer personen van gelijken rang met elkander spreken, wanneer zij elkander niet familiaar kennen. Wanneer iemand tegen een ander, die lager in rang, toch ouder is dan hij, beleefdheidshalve *lamada* bezigt, dan zegt deze *ndai-ku*, dewijl *nahu* te gemeenzaam zoude zijn.

Voor den eersten persoon meervoud:

Ita = Mal. *kita* gebezigd, wanneer de toegesproken persoon mede ingesloten wordt.

Nami = Mal. *kami* wanneer de toegesproken persoon uitgesloten wordt.

Deze beide woorden behooren als meervoud bij *nahu*. Dikwijls zegt men ook *ita ḍòho* en *nami ḍòho.*

Lamada ḍòho behoort als meervoud bij *lamada*.

Ndai-ta of *ndai-ku* behoort als meervoud bij *ndai-ku*.

Voor den tweeden persoon enkelvoud;

Nggòmi, wordt gebezigd in dezelfde gevallen als *nahu*.

Ita, wordt gebezigd in dezelfde gevallen als *lamada*, spreekt men echter tegen iemand, hetzij man of vrouw, van zeer hoogen rang, dan gebruikt men:

Ita ruma-ku.

Ndai-mu, wordt gebezigd als *ndai-ku*.

Voor den tweeden persoon meervoud:

Nggòmi ḍòho, meervoud van *nggòmi*.

Ita ḍòho, meervoud van *ita*.

Ndai ḍòho-mu, meervoud van *ndai-mu*.

Een meervoud van *ita-ruma-ku* is niet gebruikelijk.

Te vermelden is nog:

Siyara-e! dat in meer verheven taal en alleen in den vocatief voorkomt, zonder onderscheid van rang.

Voor den derden persoon enkelvoud:

Siya. Dit kan gebezigd worden van menschen, dieren (bijv. 73.16), voorwerpen (bijv. 105.41), of zaken (bijv. 10.3). Het volledig voornaamwoord van den derden persoon komt zelden voor; als subject zonder nadruk wordt het vervangen door den verkorten vorm *na* (zie bij het werkwoord), als direct object wordt het meestal verzwegen, vgl. § 258; in andere gevallen bezigt men in plaats van het voornaamwoord meestal het subst., wat er mede bedoeld wordt, hetgeen steeds geschiedt, zoo men van een persoon spreekt jegens wien men eerbied verschuldigd is. Toch kan het, nagelaten de gevallen waarin men het beleefdheidshalve niet bezigt, op dezelfde wijze als de overige volledige voornaamwoorden gebruikt worden.

Als een beleefder voornaamwoord van den derden persoon kan beschouwd worden:

Ndai-na of *ndai*, wat evenwel steeds gevolgd wordt door een subst., dat een persoon voorstelt, vgl. § 215.

Voor den derden persoon meervoud:

Siya ḍòho (bijv. 55.31) en

Siyadara ede of *siyadera ede* (55.15); of meestal *sa-mena-na* (*sa-mena-mena-na*) *siyadara* (*siyadera*) *ede*, ook wel met wegwerping van de slotvocaal *a* (vgl. de Aanm.) *sa-mena-na siyader ede* (bijv. 56.26).

Er bestaat geen verschil tusschen beide vormen van het meervoud; omtrent het gebruik geldt hetzelfde wat boven bij *siya* gezegd is.

Een meervoudsvorm van *ndai-na* is mij nooit voorgekomen.

Alle persoonlijke voornaamwoorden worden zonder onderscheid van geslacht gebezigd. Gelijk uit het voorgaande blijkt, onderscheidt het Bim. alleen een enkelvoud en een meervoud. Wil men bepaaldelijk twee of drie, enz.

aanduiden, dan plaatst men de telwoorden *ḍuwa, tolu,* enz. achter het volledige voornaamwoord, in welk geval *ḍòho* bij de voornaamwoorden, die hun meervoud met dit woord vormen, naar willekeur kan vervallen of blijven, dus *lamada ḍuwa* of *lamada ḍòho ḍuwa,* vgl. § 194, men kan echter *lamada ḍòho,* enz. zonder telwoord ook voor twee personen bezigen. Behalve voor een telwoord wordt *ḍòho* na de volledige voornaamwoorden zoo goed als nooit weggelaten, slechts eene enkele maal, als de zin zeer duidelijk is (bijv. *lamada ada-ta sa-dana Mbòdjo,* wij, uwe onderdanen van geheel Bima, 16.12. v. o.) geschiedt dit, maar ook, wanneer er geen verwarring kan ontstaan, wordt *ḍòho* gewoonlijk gebezigd.

De verkorte persoonlijke voornaamwoorden komen alleen in verbinding met andere woorden voor.

Zij zijn:

ku (achter een woord soms tot *k* verkort), wat bij *nahu* behoort; *ta,* wat bij *ita* in beide beteekenissen behoort (zoo het bij *ita* »wij" behoort, achter een woord soms verkort tot *t*); *mu* (achter een woord soms tot *m* verkort), wat bij *nggòmi, na* (achter een woord soms tot *n* verkort), wat bij *siya* behoort. Over het spraakgebruik dezer verkorte vormen en over de uitdrukking van het meerv. zie men § 210. De overige voornaamwoorden bezitten geen verkorte vormen.

Aanm. De vormen der verkorte persoonlijke voornaamwoorden leveren niet het minste bezwaar op, van de meeste der volledige voornaamwoorden is niet hetzelfde te zeggen. *Nahu* is ongetwijfeld oorspronkelijk een emphatische vorm als een Jav. *ing aku,* een Bulusch *ni-y-aku* (wat mij betreft), te vergelijken is het Mak. *inakkè. Nami* is natuurlijk verwant met Mal. *kami,* ik kan evenwel niet beslissen of men het zich ontstaan moet denken uit *mami* (O. Jav. genitief van *kami,* in het N. Jav. ook nominatief en accusatief, vgl. Fidjisch *kei mami,* vgl. Kern., De Fidjitaal, enz., pag. 19, volg.) met verwisseling der aanvangsneusklanken, vgl. § 24, dan wel uit een oorspronkelijk emphatischen vorm van *kami,* welke voor de *k* met een neusklank sloot (vgl. *nggòmi*), bijv. *ing kami,* waaruit eerst * *inggami* en na wegvalling van de *i* als bij *nahu* * *nggami,* waaruit weder met de gewone verwisseling van *ngg* en *ng ngami,* waaruit wederom *nami* ontstaan is. Ook *nggòmi* zal wel oorspronkelijk een emphatische vorm geweest zijn. In de laatste lettergreep zal de *i* wel, gelijk zoo vaak in het Bim., voor *u* staan, zoodat ik het woord voor identisch met Mal. *kamu* houd, de *o* voor *a* in de eerste lettergreep is dan te verklaren door het oorspronkelijk accent van het woord (bijv. Bat. *hamú*), vgl. § 10 en Fidjisch *kemu* (in *kemuni,* enz.), Tonga. *kimo,* (Kern., Fidjitaal enz., pag. 19, volg.). Het Mal. *kamu* heeft weliswaar oorspronkelijk meervoudbeteekenis, doch er is niets vreemds in, dat ditzelfde woord in eene andere taal meer bepaaldelijk voor het enkelvoud gebezigd wordt, men vergelijke slechts het gebruik van *mami* in O. en N. Jav. als ook dat van het Bat. *hamú. Ita* is het Mal. *kita,* in dezen vorm wordt het woord ook in het Daj. aangetroffen. *Siya* komt in denzelfden vorm ook in het Bul. voor, te vergelijken is ook de nominatiefsvorm *siya* in het Tagal.

Een duister woord is *lamada.* Naar analogie van de verwante talen is met vrij groote zekerheid te gissen, dat hierin *ada,* slaaf, onderdaan, schuilt. Is *la* hierin identisch met het *la,* dat voor eigennamen pleegt geplaatst te worden? (vgl. bijv. het gebruik van *si* in het Jav. en Mal. en Tag. *siya,* hij, Ibanag. *sikau,* gij (dus nominatief) en het gebruik van het Fidjisch *ko* (Kern., Fidjitaal, l. l.). Evenwel blijft dan de *m* onverklaarbaar, tenzij men die wilde verklaren als klinkerscheider, waarbij dan de *m* nog als uit *n* ontstaan zou zijn te beschouwen,

er is mij in het Bim. evenwel geen enkel voorbeeld van het gebruik van een klinkerscheider bekend. Of is het eerste gedeelte van het woord een prefix, waarover in Aanm. II. na § 154 gesproken is? Maar ook dan zoude men de *m* wederom als uit *ng* ontstaan moeten denken, terwijl bovendien de beteekenis van dit prefix geheel in het duister ligt. Wellicht is het Fidji. *tamata* (mensch) te vergelijken.

Siyadera of *siyadara* in *siyadera* (*siyadara*) *ede* bestaat duidelijk uit *siya* en *dera* of *dara*. Vroeger moet dit laatste bestanddeel meer in gebruik zijn geweest tot vorming van het meervoud, Op 14.13 leest men *nggòmi dera* = *nggòmi ḍòho*, ibid. *rato dera* = *rato ḍòho*. Mogelijk bevat dit *dera* of *dara* het meervoudsexponent *ra*, gelijk bijv. het Bulusche *sera*, maar hoe het te verklaren is, is mij onbekend. De Bimaneezen schijnen de laatste lettergreep als het nadrukswoord *ra* te beschouwen, vandaar de vorm *siyader* (met het accent op de laatste lettergreep, vgl. § 3. Met den volledigen vorm van het woord: *siyadera* (*siyadàra*) *ede* is te vergelijken het Mal. *marika itu*. *Siyara-e* (de *e* is het teeken van den vocatief, vgl. § 18) zal wel oorspronkelijk een meervoud van *siya* geweest zijn, wat later van den tweeden persoon is gebezigd geworden.

Ndai-ku, enz. beteekent letterlijk »ik zelve", enz. vgl. § 213.

Ḍòho waarmede het meervoud der meeste voornaamwoorden gevormd wordt, is besproken in § 135.

§ 209. De volledige voornaamwoorden worden gebezigd: in de eerste plaats, wanneer de nadruk op het voornaamwoord valt, dus wanneer zij emphatisch vooraangeplaatst worden, hetzij al dan niet ingeleid door *bune santika* of *ba* (wat betreft); zulk een vooropgeplaatst voornaamwoord kan zoowel het subject voorstellen, in welk geval het gevolgd wordt door het finiete werkwoord met het voornaamwoord nogmaals in verkorten vorm, vgl. § 230, alsook het direct of indirect object of wel een genitief (vgl. § 248). Zoo ook, wanneer zulk een voornaamwoord met nadruk als subject optreedt, waarna een actieve of passieve vorm met *ndai* (hetzij *ndai* uitgedrukt of verzwegen wordt) als praedicaat volgt, vgl. § 98, vlg. In bepaalde gevallen kan een volledig voornaamwoord met meer of minder nadruk ook na het praedicaat optreden, vgl. § 230. Voorts worden zij somtijds als genitief met meer of minder nadruk gebezigd, vgl. de volgende §. Natuurlijk treden steeds als zoodanig op die, waarvan geen verkorte vorm bestaat.

De volledige voornaamwoorden moeten voorts gebezigd worden, al valt er volstrekt geen nadruk op:

Als subject, zoo een eigenlijk subst. als praedicaat optreedt (evenwel met eenige uitzonderingen, vgl. 257).

Als direct object na een finiet werkwoord of verbaal subst. (na een actief deelwoord of den actieven vorm met *ndai* bezigt men meestal de verkorte voornaamwoorden, vgl. § 49 en § 111).

Als indirect object na een met *weya* samengesteld werkwoord, vgl. de voorbeelden onder § 142, 143. (Na een actieven vorm met *ndai* bezigt men ook hier dikwijls het verkorte voornaamwoord, vgl. § 111 en § 143).

Na eene eigenlijke praepositie. Na eene als praepositie gebezigde uitdrukking bestaande uit eene eigenlijke praepositie en een subst., als bijv. *di tando*, aan de voorzijde, vóór, bezigt men van het voornaamwoord van den derden

persoon steeds den verkorten vorm, van de andere voornaamwoorden heb ik steeds den volledigen vorm aangetroffen. Vgl. het Hoofdstuk over de Voorzetsels.

De volledige vorm wordt uit den aard der zaak ook gebezigd bij den vocatief der voornaamwoorden, voor zooverre deze voorkomt, als vocatief treedt steeds het voornaamwoord zonder *e* (vgl. § 189) op (uitgezonderd het in de vorige § vermelde *siyara-e*).

Voorbeelden van het gebruik der volledige voornaamwoorden vindt men onder de boven aangehaalde §§.

Van hun gebruik als direct object zijn de voorbeelden gemakkelijk in de teksten te vinden. Den vocatief treft men aan in zinnen als: *ba-bau-si, nggòmi, waü-ra mpèke ndake kai-mu,* waarom zijt gij zoo mager [geworden]? (35.19. v. o. vgl. § 124). Ook in *'amal-mu ede, nggòmi, daa maraka ro tjiki,* uwe goede werken, gij, zijn niet voldoende (83.13), is *nggòmi* als vocatief op te vatten, blijkens de plaatsing na *ede.* In een zin als *mu-nggeè mpara nggòmi ḍeï sòroga maawa nganto,* gij woont aan den beneden rand des hemels (83.1) is *nggòmi* geen vocatief, vgl. § 230. Van *ita* en *ita ruma-ku* bezigt men zelden den vocatief, zoo ook van *ndai-mu,* maar tegen zeer hooge personen zegt men: *ruma-e,* heer! tegen oude lieden: *ompu-e,* zoo het een man, *wai-e,* zoo het eene vrouw is, of wel men bezigt de woorden, die den graad van bloedverwantschap aanduiden of wel den eigennaam, al naarmate de verhouding is, waarin men tot den aangesprokene staat, toch kan de vocatief ook gebezigd worden, bijv. 49.32.

§ 210. De verkorte persoonlijke voornaamwoorden worden, behalve de reeds in de vorige § genoemde gevallen, gebezigd:

In de eerste plaats als genitief der volledige voornaamwoorden na eigenlijke en verbale subst., dus in de beteekenis onzer bezittelijke voornaamwoorden. Zij vormen één geheel met het subst., waaraan zij gehecht zijn en doen den klemtoon dus verspringen op de oorspronkelijk laatste lettergreep. Voorbeelden van hun gebruik na eigenlijke subst. zijn overal in de teksten te vinden, voor die van hun gebruik na verbale subst., vgl. men § 64, 65, 81, 82, 111 en 241 vlg. In de spreektaal wordt dikwijls de eindvocaal weggelaten, zoodat men bijv. zegt *ana-k* (natuurlijk met den klemtoon op de laatste lettergreep) voor *ana-ku, ana-m* voor *ana-mu, ana-n* voor *ana-na, ana-t* voor *ana-ta* (in de beteekenis van: ons kind; is *ta* verkorting van *ita,* als beleefd voornaamwoord van den tweeden persoon, dan heeft die wegwerping van de slotvocaal niet plaats), vooral het verkorte voornaamwoord van den derden persoon *na* wordt dikwijls tot *n.* De verkorte voornaamwoorden als genitief na een eigenlijk of verbaal subst., of als object na een deelwoordelijken vorm of een actieven vorm met *ndai* komen in gebruik overeen, met de volledige voornaamwoorden, waarbij zij behooren; men zegt dus *ana-mu,* wanneer men *nggòmi, ana-ta* wanneer men *ita* bezigt, alleen wordt *ku* ook gebezigd als

genitief van *nami*, zie beneden. Omtrent *na* is op te merken, dat het geheel en al zonder onderscheid van stand gebruikt wordt. Het meervoud van *mu* en *na*, dus de verkorte voornaamwoorden bij *nggòmi ḍòho* en *siya ḍòho* behoorende, kan uitgedrukt worden door *ḍòho* achter en in samenstelling met het subst. (eigenlijk of verbaal) te plaatsen en daarachter *mu* of *na* als genitief te voegen, bijv. *sura kutika ḍòho-mu*, ulieder wichelaarsboeken, uwe wichelaarsboeken (64.8); *na-ntjâra kananu ḍòho-mu*, ulieder gedachte is verkeerd (55.19); *ai-na-ra mbure mena ḍòho-mu*, »niet zij het allen nalatig zijn van ulieden" (zijt allen niet nalatig! 77.22); *uma ḍoho-n*, hunne huizen (29.12); *na-mafaka-ra* ——— *mandai rawi ḍòho-na*, hij beraadslaagde ——— over wat zij te doen hadden (56.15—16). Is het verzwijgen van *ḍòho* bij de volledige voornaamwoorden eene groote zeldzaamheid, bij de verkorte heeft dit dikwijls plaats: bijv. *salama-lama lao-mu ana ḍòho-e*, vaartwel kinderen (45.32—33), enz. Een enkele blik op de teksten doet zien, dat vooral het enkelvoudige *na* veel meer in gebruik is ook in meervoudige beteekenis dan *ḍòho-na*; *ta* (als verkorting van *ita*, gij) heb ik nooit met *ḍòho* aangetroffen, zoo ook geen der verkorte voornaamwoorden na een actief deelwoord met of zonder *ndai*. Gelijk in § 185 gezegd is wordt het meervoud van subst., die een persoon voorstellen, op dezelfde wijze uitgedrukt, komt nu *ḍòho* met *na* of *mu* achter zulk een subst., dan is alleen uit den zin op te maken of *ḍòho* bij het subst. of het pronomen behoort, bijv. op (45.32) leest men: *ama ḍòho-n*, alleen uit het verband is te zien dat dit beteekent »hun beider vader". Dat *ḍòho* ook hier eene samenstelling vormt met het subst. blijkt voldoende uit de constructie met *kai*, bijv. *wâra kuḍu ndai lao timba ḍòho kai-mu*, opdat gijlieden daarvoor opium kunt gaan koopen (40.4).

De voornaamwoorden, die geen verkorte vormen hebben, treden na eigenlijke subst. in hun volledigen vorm als genitief op, dus bijv. *ade lamada*, mijn hart (67.2); *rahi ndai-ku*, mijn echtgenoot (73.34); *ade ita ruma-ku*, uw hart of het hart van uwe Hoogheid (57.9); *nggâhi ndai-mu*, uw woord (51.6). Als den agens representeerende genitief na verbale subst., worden zij geheel als de subst. behandeld. Voorbeelden zijn bij de verschillende verbale subst. te vinden. Als genitief van *nami* na eigenlijke subst. wordt, gelijk gezegd is, *ku* steeds zonder meervoudsteeken gebezigd: *sintju-ku* (40.32); *ade-ku* (82.16. v. o.). Ook na verbale subst. kan *ku* gebezigd worden, maar na transitieven bezigt men meestal *ba nami*, ook na intransitieven kan *nami* als genitief optreden, bijv. *saraka ntjòki nami*, »tot aan ons in moeielijkheden komen, (totdat wij in moeielijkheden kwamen, 41.19). Doch ook de volledige vorm der voornaamwoorden *nahu*, *nggòmi* en *ita* (wij) kan als genitief optreden.

In de eerste plaats geschiedt dit, wanneer er een bijzondere nadruk op het voornaamwoord valt, bijv. *ake-du kamâla nahu ra-mpanga-na lako ake*, dit is mijn bezoaarsteen, welken deze hond gestolen heeft (66.5); *âri-mu ede ḍi maulu-na parenta ro kuwasa nahu, maai ake nggòmi mantau parenta ro kuwasa*

di siya, (over) uwe jongere zuster (d. i. vrouw) was vroeger mijne macht, thans hebt gij de heerschappij en macht over haar (45.30); *ndadi ntjao-ra rera nggòmi labo rera nahu,* zoodat uwe tong de mijne ontmoet (41.26—27). Maar dikwijls worden zij ook zonder eenigen nadruk gebezigd. Somtijds geschiedt dit voor de duidelijkheid. Zoo zal men, wanneer hetzij in één, hetzij in twee verbonden zinnen, een volledig voornaamwoord van den eersten persoon en een genitief van het voornaamw. van den tweeden persoon (of omgekeerd) voorkomt, dezen genitief gewoonlijk door het volledige voornaamwoord uitdrukken. Evenzoo wordt, indien in een zin een genitief van den eersten en van den tweeden persoon voorkomt, gewoonlijk één daarvan of wel beide door het volledig voornaamwoord uitgedrukt. Dit geschiedt zoowel na eigenlijke subst., als daar, waar het voornaamw. na verbale subst. tot uitdrukking van den agens optreedt, in het laatste geval is het na transitieven wederom door *ba* in te leiden. Voorb. *au-mu luu mena-m nggòmi dòho di ade tamba nahu,* wat hebt gij in mijn net in te gaan (18.13—14); *wâra wei nggòmi mamai âra nâhu,* uwe vrouw is bij mij gekomen (52.23); *simpa wâra kasi ade nggòmi labo nahu,* wellicht hebt gij medelijden met mij (47.2); *pala sandake ntoi-na rongga mòda kalo nahu — — — pala nggòmi mampanga-na,* zoo lang nu verdwijnen mijne pisangs — — — gij nu zijt de dief (65.42—66.1); *maai ake taho-ra tabai-bai-mu loi nahu ake,* nu moest gij dit mijn geneesmiddel beproeven (60.36—37); *doü ra-kakai ba nahu malao tonggu kapa nggòmi,* de lieden door mij gezonden om uw schip te bewaken (61.7—8). Gelijk gezegd is, geschiedt dit gewoonlijk, een vaste regel is het evenwel niet, men kan ook den verkorten vorm bezigen, als bijv. in: *ai-na neè-mu mbòto nggâhi ro rawi âra nahu,* wil niet veel praats en drukte hier bij mij hebben (37.30). Men vergelijke voorts § 230. Meermalen vindt men evenwel de volledige voornaamwoorden *nahu, nggòmi* en *ita* ook gebezigd, terwijl er noch de nadruk op valt, noch eenige onduidelijkheid te vreezen is, bijv. *pòda ipi lalo nggâhi nggòmi,* zeer juist zijn uwe woorden (52.18); *na-bini saraa-ku tamba nahu aka-n de,* mijn net was zoo even geheel vol (18.6); meerdere voorbeelden zijn in de teksten passim te vinden. De slotsom is dus, dat de genoemde volledige vormen gebezigd moeten worden als er nadruk op valt, maar ook in elk ander geval gebezigd kunnen worden. Ook *siya* kan als genitief optreden, wanneer er de nadruk op valt: *nggâhi nahu taï doü, nggâhi siya taï lako* »mijn zeggen" (ik zeide), dat het menschendrek was, »zijn zeggen" (hij zeide), dat het hondendrek was (42.32); in andere gevallen bezigt men steeds den verkorten vorm. Op te merken is nog, dat *nahu* in den genitief, evenals *ku,* ook in plaats van *nami* optreedt, bijv. *bune ringa-mu rawa nahu ede,* hoe hoort (vindt) gij ons gezang? (69.20). Staan de volledige voornw. in het meervoud, dan komt ook in den genitief *dòho* achteraan: *iwa nggòmi dòho,* een makker van ulieden (37.33).

In de tweede plaats worden de verkorte voornaamwoorden gebezigd in

samenstelling met een ander woord, doch vooraangeplaatst tot vorming van het finiete werkwoord, waarbij zij dus tevens het subject zonder nadruk kunnen uitdrukken. Bij dit gebruik staat *ku* niet alleen voor *nahu* en *nami*, maar ook voor *lamada, lamada ḍòho, ndai-ku; mu* voor *nggòmi* en *nggòmi ḍòho, ndai-mu* en *ndai ḍòho-mu*; *ta* voor *ita* in beide beteekenissen en voor *ita ruma-ku*; *na* voor *siya* en *siya ḍòho*; zie voorts het Hoofdstuk over de werkwoorden, § 227, vlg.

§ 211. Het verkorte voornaamw. van den derden persoon *na* wordt nog gebezigd:

Tot vorming van den genitief, vgl. § 187.

Voorts wordt het, evenals in vele verwante talen, dikwijls zoo gebezigd, dat wij het door het lidwoord of in het geheel niet weergeven, hoewel het de eigenlijke beteekenis behoudt, bijv. *ta-wira-ku ròo ntana labo ròo wunta, ampo ta-tala kai-ku òha upa mbuwa ede, ampo ta-wii kai-ku kalubu ḍeï òha-na*, gij spreidt *ntana* en kapasbladen uit, dan spreidt gij daarop de vier soorten rijst uit, dan doet gij asch op de rijst (lett. de rijst er van, nam. van die bladeren, 3.19—21); *watu bae èle-na: ḍuwa mbuwa dolu djanga labo òha-na ḍuwa pore, ilo lili-na ḍuwa djâri nâru-na nde kaa*, aan de oostzijde (legt gij) twee kippeneieren benevens twee klompen rijst (lett. rijst er van, rijst, die er bij behoort) en ééne waskaars van twee vingers lengte om te branden (4.2); *kalòsa-ku djèka-na, nggâra wâra-sa masa-na maraka bila-na*, »opbrengen zijn zakât, indien er is zijn geld, dat het getal ervoor bereikt", (de zakât opbrengen, indien men geld heeft, dat de belastbare som bereikt (8.3); *bune santika sarae manggeè ḍi sò-na mbòto manusiya*, de menschen waren talrijk als het zand, dat zich bevindt in een inham (ervan, nam. van de zee, 77.34—35); *mpoi mpada mena uma labo sa-mena-na doü-na ngâha ba afi* »geheel op verteerd door het vuur" (geheel verbrand) waren de huizen met alle menschen (65.13). Men vergelijke ook het gebruik van *na* in adverbiale uitdrukkingen, vgl. § 267.

Nog bezigt men *na* bij enkele woorden om de tijd als verstreken aan te duiden tegenover *sa* (*si* of *s*), vgl. § 264, *ḍiḍi-na* of *ḍiḍi-n*, eergisteren tegenover *ḍiḍi-sa, ḍiḍi-si* of *ḍiḍi-s*, overmorgen; *awi-na* of *awi-n*, gisteren tegenover *nai-s*, morgen, zoo doet men *aka*, ginds, (vgl. § 217) door aanvoeging van *na* onbepaald op een verleden tijd duiden: *djama ai aka-na*, de verleden tijd tegenover *djama ake* of *djama ai ake* (vgl. 49.17). Van hetzelfde woord maakt men door achtervoeging van *na* en *ede* een bijwoord van tijd: *aka-na ede, aka-n ede, aka-n de*, in de beteekenis van »daareven", dat ook evenals het Jav. *wahu* gebezigd wordt, zie § 219. Vgl. het gebruik van *na* in het Bat., v. d. Tuuk, Tobasche Spraakk. § 150. 4°.

§ 212. Omtrent de persoonlijke voornaamwoorden is nog het volgende op te merken. Wanneer men beleefd of zelfs nederig spreekt, maakt men niet uitsluitend gebruik van de meer beleefde of nederige voornaamwoorden. Dit blijkt reeds uit *ita ruma-ku*, gij mijn heer, waarvan het laatste bestanddeel *ku*

niet tot de beleefde taal behoort. Spreekt een Bim. bijv. tegen den vorst en dergelijken, dan zal hij wel nooit het volledige voornaamw. *nahu* in plaats van *lamada* bezigen, maar als genitief zal hij herhaaldelijk *ku*, nu en dan afgewisseld door *lamada*, gebruiken (bijv. *eli mèhe rahi lamada ringa-ku ede, ruma-e,* het is het hoesten van mijn echtgenoot, wat ik daar hoor, heer! 48.34, vgl. ook N°. VI der teksten). Is de aangesprokene minder hoog, dan wisselt ook het volledige *nahu* met *lamada* af. Wat hier gezegd is voor het geval, dat men met *lamada* spreekt, geldt natuurlijk in nog hoogere mate, zoo *ndai-ku* gebezigd wordt. *Nggòmi* en *ita* (*mu* en *ta*) plegen niet verwisseld te worden, behalve in algemeene voorschriften, waarin nu eens het eene dan het andere woord gebezigd wordt. De genitief van *ita ruma-ku* wisselt herhaaldelijk met *ta*; *ndai-mu* met *nggòmi*. Soms worden *ndai-ku* en *ndai-mu* zonder bepaalde reden gebezigd, tusschen *nahu* en *nggòmi* door; voorbeelden zijn hiervan moeielijk te geven. *Nahu, lamada,* enz. treft men overal in de teksten aan, van de minder dikwijls voorkomende volgen hier eenige plaatsen:

ndai-ku: 27.1 en 2, 40.19, 50.24 en 26, 51.8 en 28, 72.4, 73.34, enz.

ndai-mu: 27.8. 35.24, 40.12, 50.21 en 27, 51.6 en 8 en 10,51. 27, 62.37 en 40, 66.34, 72.11, 73.35, enz.

siyara-e: 83.17, 84.2, 85.36, 92.30.

sa-mena-na siyadera ede: 84.10. v. o., 85.7, 86.12, 98.1, 55.15, 81.23, enz.

In beleefde taal dient *lamada ḍòho* ook voor *nami*. Zoo zegt (44.22) eene vrouw tot haar man: *lamada ḍòho siwe,* wij vrouwen, vgl. 32.19. Het eenigszins beleefde voornaamwoord voor *nami* is *ndai-ku* (vgl. de vorige §) bijv. 82.12 en 13. v. o.

Tot versterking van den nadruk wordt somtijds *ra* achter het voornaamwoord gevoegd: *nggòmi-ra ndai maparenta rasa ake,* gij zijt het, die dit land zult besturen (55.28). Ook wordt *ku* tot hetzelfde doel gebezigd (vgl. 10.3), alsmede *mpara* (22.33, enz.). Op te merken zijn nog de uitdrukkingen *ruma-ta* of meer gewoon *ruma-t,* letterlijk: onze heer, en *ruma-t bitjâra,* onze heer de rijksbestierder, welke natuurlijk oorspronkelijk van den vorst en den rijksbestierder van Bima gebezigd worden, maar waarin de genitief van het voornaamwoord eigenlijk dood geworden is, zoo dat deze woorden ook voor de vorsten, enz. in elk ander land gebezigd worden, bijv. *ringa kai ba ruma-t nggâhi ruma-t bitjâra,* daar de vorst hoorde wat de rijksbestierder zeide (55.26), in de teksten komen deze woorden meermalen voor.

»Het mijne", enz. is *ntau-ku,* of wel men drukt dit begrip uit door eene omschrijving geheel gelijk aan die in de verwante talen; uitdrukkingen als »de mijnen" enz. worden eveneens geheel op dezelfde wijze als in de verwante talen omschreven.

§ 213. In plaats van *siya* gebruikt men, gelijk reeds in § 208 gezegd is, gewoonlijk het subst., waar het op wijst. Een subst. te bezigen in plaats van de

voornaamwoorden van den eersten of tweeden persoon, gelijk in het Maleisch uit beleefdheid zoo dikwijls plaats heeft, is aan het Bim. in het algemeen vreemd. Alleen van den vorst wordt wel in den tweeden persoon *hawo ro ninu ita ruma-ku* (*hawo* = *ninu*, schaduw) gezegd, zooveel als: Uwe Majesteit, bijv. *pòda ipi lalo nggâhi hawo ro ninu ita ruma-ku*, zeer juist zijn de woorden van Uwe Majesteit (het is zeer juist, wat Uwe Majesteit zegt, 46.32—33). In den derden persoon bezigt men daarvoor *hawo ro ninu ruma-ta*, bijv. *waü-ḍu hengga weya ntjai kuru-mu ede ba hawo ra ninu ruma-ta*, Zijne Majesteit heeft de deur van uwe kooi geopend (41.19). Nu en dan evenwel worden in plaats van de voornaamwoorden van den eersten en tweeden persoon wel eens de subst., waar zij op wijzen, gebezigd, doch niet juist uit beleefdheid, bijv. *maai ake ku-neè-ra ngâha weya ade Ama Seho ede*, nu wil ik het hart van A. S. (den toegesprokene, dus van u) eten (36.4); *wâra sasili, kira-ku, ḍi ade bunga wai ake*, er was, meen ik, eene mier in de bloem van deze oude vrouw (de toegesprokene, dus = van u, 73.5—6); *tjoü-tji malampa rumpa weya koha tuta doü ake*, wie loopt tegen den schedel van dezen mensch aan? (33.25, met *doü ake* wordt de spreker bedoeld). In plaats van het enkele voornaamwoord treft men ook wel eens *weki* (lichaam) met den genitief van het voornw. aan, bijv. *na-waü-ra wâra fitena pala ḍi weki nahu ake*, »er is evenwel kwaadstokerij tegen mijn lichaam geweest" (men heeft evenwel kwaad tegen mij gestookt, 46.18—19); *mai kara ndede-n weki ita ke na-mbòto*, dewijl onze lichamen veel zijn (dewijl wij met zijn velen zijn, 29.20). In deze laatste uitdrukking pleegt men meest *weki* te gebruiken, vgl. 29.7 en 19, 55.16. Ook zegt men *sa-mena-na weki-na*, zij allen (28.23, 29.32), = *sa-mena-na siyaḍera ede*. Evenals de verwante talen, omschrijft het Bim. dikwijls bij woorden, die eene gemoedsaandoening of eene lichamelijke gewaarwording aanduiden, het pers. voornw. door een subst., een lichaamsdeel voorstellende, met een genitief van het pronomen, als: *na-kasi-ra ade-mu*, »uw hart heeft" (= gij hebt) medelijden; *na-ndiha-ra ade-ku* »mijn hart is" (= ik ben) vroolijk; *na-hiḍo-ra lòko-na* of *na-dâra-ḍu ade-na* »zijn buik of zijn hart" (= hij) is hongerig; *na-nae-ra lòko-na*, haar buik is groot = zij is zwanger; *na-mango wòo-ku*, mijne keel is droog = ik ben dorstig. Evenwel kan men voor de meeste dezer woorden ook de voornw. bezigen (natuurlijk niet in de beide laatste voorbeelden, dewijl dit een geheel anderen zin zoude geven), bij alle kan men het logisch onderwerp scherper doen uitkomen, vgl. § 159, vlg. Waar wij een voornw. bezigen als subject, terwijl het praedicaat bepaald wordt door een subst., wat een lichaamsdeel of eigenschap van het subject aanduidt, als: ik heb pijn in het hoofd, hij is goed van aard, dan moet dit subst. in het Bim., evenals in de andere M. P. talen grammatisch subject worden, dus: *na-pili-ra tuta-ku, na-taho parange-na.* Dat echter zulk een subst. ook slechts als grammatisch onderwerp gevoeld wordt, bewijzen

constructie's als: *na-pili-ra tuta-ku nahu* of zelfs *ku-pili-ra tuta-ku,* vgl. § 162. Staat in zulk een geval het voornw. in den accusatief, bijv. hij nam hem bij de hand, dan bezigt men het werkwoord met *weya,* dus *na-nenti weya rima-na,* vgl. § 145.

§ 214. De reflexieve voornaamw. in den accusatief worden uitgedrukt door *weki* (lichaam) met den genitief van het pers. voornw. Gelijk in de vorige § gezegd is, kan *weki* ook dienen ter vervanging van de gewone pers. voornw., evenwel niet in den accusatief, ook kan men dan steeds het gewone voornw. er voor in de plaats stellen, terwijl men nooit zeggen kan: *ku-kamaru-ku nahu* of *lamada,* maar dit steeds moet luiden: *ku-kamaru-ku weki-ku.* Voorb. *peya nahu makandadi weki-ku mbeè,* ik zal mij aanstonds tot een bok maken (54.20); *ku-lowa kimpiḍi rai pèso waü weki-ku,* opdat ik mij eerst ijlings kan verwijderen (37.23)· *taho-ra ba kaambi mena weki-ta,* het beste is, dat wij ons allen gereedmaken (79.2); *he saê, ta-lao neè kamidi-pu weki-ta,* man, ga gij naar boven om u te verbergen (46.25); *katuna ro kabawa-ku weki-ta labo ina ro ama-ta,* uzelven vernederen voor uwe ouders (9.8); *kahengge-pu weki-mu* »doe u de koorts hebben" (doet alsof gij de koorts hebt, 51.20); *maru kamidi-pu weki-mu ḍi ade bili-mu,* ga liggen, u stilhoudende (ga liggen en houd u stil) in uwe kamer (51.19); *na-pèso-ku weki-na punggawa-na,* hun aanvoerder heeft zich verwijderd (13.24); *na-tangâra kai-ḍu weki-na la Kasipâhu,* hij noemde zich K. (61.7. v. o.); *ede-ra iyu kai weki-na,* »daarop voelde zij zich" (daarop kwam zij tot zichzelve, 73.42). De genitief van het voornw. na *weki* kan ook verzwegen worden, bijv. *kabawa-ku weki,* zich vernederen (10.6); *kanae weki,* zich verhoovaardigen (89.11); *mu-waü-ra mai wii weki labo nahu,* gij zijt gekomen om u aan mij toe te vertrouwen (37.17—18). Men moet de reflexieve voornw. ook gebruiken, wanneer, in het geval dat een subst. of pers. voornw. met een deelw. in plaats van een verbaal subst. als object van een ander werkwoord optreedt (vgl. § 255), het voornw. als object op het subject terugslaat, bijv. *na-bade-ḍu weki-na ra-hina ba fitena,* zij wisten zich getroffen door laster, zij wisten, dat zij door laster getroffen (nam. misleid) waren (65.14); *na-pehe-ku weki-na waü bonggu,* zij erkennen, dat zij overwonnen zijn (13.30); *wati-ḍu iyu-na weki-na hina ba ruwi rangga,* hij voelde niet meer, dat de bidara-doorns hem raakten (18.39); *na-kadawâra-ku weki-na ede raa-kandadi ba ruma Allah ta'âla,* »hij doet zich niet zijn geschapen" (hij zegt niet geschapen te zijn) door den Heer God (8.14); *ntika na-iyu-ḍu ba wawi weki-na na-waü-ra ntjuwu,* toen het varken voelde, dat het gewond was (81.11). Voorts moeten de reflexieve voornw. gebezigd worden na *raho* en *ḍòdo* (vragen), gevolgd door een verbaal subst., indien het object van dit verbale subst. terugslaat op het subject van *raho* of *ḍòḍo.* Voorb. *kau kai-na kaambi sa-buwa kapa neè lao kai-na raho loi weki-na labo sangadji makarama,* daarop beval hij een schip gereed te maken om den wonderdadigen vorst te gaan vragen hem te genezen (59.6—7);

na-mai raho horu weki-na, hij kwam vragen hem te helpen (36.20); *ku-neè-ku ḍòḍo kaada weki-ku lamada labo ita ḍòho,* ik wensch u beiden te verzoeken mij tot slaaf te maken (= als zoon aan te nemen, 45.6). Na *raho* pleegt men ze ook te gebruiken, zoo het subject van het tweede werkwoord op het subject van het eerste terugslaat, bijv. in het passim voorkomende *na-raho-ra weki-na dula,* hij verzocht om terug te keeren, hij vroeg verlof om terug te keeren (wat tevens overeenkomt met ons: hij nam afscheid); *na-neè raho weki-na lao mpaa-mpaa ḍi sa-buwa lewi,* zij wilde verlof vragen om zich in een tuin te gaan vermaken (67.29); *na-raho-ra weki-na malao* (vgl. § 255) *weha âri-na,* hij verzocht verlof (of hij nam afscheid) om zijne zuster te gaan halen (77.25). Na *ḍòḍo,* dat volkomen synoniem is met *raho,* alleen beleefder, bezigt men *weki* in dit geval niet. Men zegt dus: *ḍòḍo dula* = *raho weki-na dula* (bijv. 25.24); *lamada neè ḍòḍo lao mpaa-mpaa aka lewi,* ik wensch verlof te vragen om mij in gindschen tuin te vermaken (67.33). Waarom *weki* gebezigd kan worden, is gemakkelijk in te zien, vooral als de persoon, aan wien men vraagt, vermeld wordt, zoude er verwarring kunnen ontstaan, bijv. *na-raho-ra dula labo nahu* zoude opgevat kunnen worden als: hij vroeg mij, dat ik terugkeerde. In vele gevallen is deze verwarring evenwel niet te vreezen. Een reden waarom *weki* na *raho* wel, na *ḍòḍo* niet pleegt gebezigd te worden, zal wel niet te vinden zijn. Enkele malen ontbreekt *weki* ook wel eens na *raho* (bijv. 81.6. v. o.). *Dula* of *lao* worden na *raho* of *ḍòḍo* wel verzwegen, bijv. *ede-ra raho kai weki-na labo Tjahaya-Hairani,* daarop namen zij afscheid van Tj. H. (69.27); *na-ḍòḍo-ra labo riyana-na,* hij nam afscheid van zijn schoonvader (29.42); vgl. het Mal. *minta diri.*

De reflexieve voornw. kunnen alleen in den accusatief optreden. Als genitief dient die der pers. voornw., bijv. *ku-sambele woò-ku lamada* (vgl. § 230), ik snijd mijn hals af (28.13); *na-hengga-ku padju-na,* hij opende zijn zonnescherm (44.12). Dat *weya* hier niet gebruikt kan worden is reeds in § 145 opgemerkt. Waar wij in andere gevallen »zich" bezigen, is in het Bim. *ndai* te gebruiken, vgl. de volgende §. Alleen is nog op te merken, dat *weki* als subject, niet alleen eenvoudig in de plaats van het pers. voornw. kan treden, maar ook tevens kan aanduiden, wat wij uitdrukken door »uit zichzelf", bijv. *nira neè teka rasa-na, na-mai mpara weki-na doü ede,* enz., indien (gij) de stad of het land wilt aanvallen, en de inwoners komen uit zichzelf (nam. om hunne onderwerping aan te bieden), enz. (13.20).

§ 215. Anders wordt »zelf" uitgedrukt door *ndai.* Dit is een subst. en krijgt derhalve de voornw. of een ander subst. op de gewone wijze in genitivo achter zich, dus: *ndai-ku,* ik zelve; *ndai-na,* hij zelve, *ndai-na ruma-t* of *ndai ruma-t,* de vorst zelve. Dit aldus bepaalde subst. kan wederom in genitivo achter een ander subst. geplaatst worden (het eerste subst. staat dan steeds zonder *na*), bijv. *uma ndai-ku,* het huis van mijzelven = mijn eigen huis.

Voorb. *wati disa-ku inga ro horu nggòmi, mai ka-ra ndede-n ndai nggòmi waü mantjâra,* ik durf u niet te helpen, want gij zelve draagt stellig de schuld (36.14); *weha toi-pu ba ndai-mu, wai-e, lamada ake wati lowa-ku tuu,* neem gij ze maar zelve, moedertje, ik kan niet opstaan (24.18); *na-kau-ku wâli-ḍu mbako ba supu hiḍo-na, ndai-na na-lao wâli-ra ngupa uma madantau riha,* hij beval wederom rijst te koken, dewijl hij honger had, zelf ging hij wederom een huis zonder haard zoeken (43.27—28); *na-tjeï kaneè-ku ba ndai-na ruma sangadji,* de vorst zelve droeg (haar) naar boven (67.21); *na-waü-ra mbòto doü masoḍi-na, nde pala wati tjaû-na ba ndai âri-m ede,* velen hebben om hare hand gevraagd, maar uwe jongere zuster zelve wilde niet (45.3); *nde pala wati waa weya-ku ngâra ndai-mu ḍi kâli, wâra waü nggâhi ro aka ndai-ku marongga labo kâli,* »maar ik zal uw naam niet brengen tot den kali, mijn eigen woorden en raad zullen tot hem komen" (maar ik zal niet uit uw naam tot den kali spreken, als mijn eigen woorden en raad zal het tot hem komen, 51.12); *mu-èda-ku mpa ninu ndai-mu ba nggòmi,* gij zaagt uw eigen spiegelbeeld (38.10); *mbeè wine ake mbeè ina-ku, mbeè toi ake mbeè ndai-ku,* die geit is van mijne moeder, dit bokje is van mij zelven (17.11); *ndadi wati-ḍu karongga-na raa-parenta ruma-ta — — — na-wontu mpara neè ro hadjal ndai-na,* hij bracht derhalve niet over wat de vorst bevolen had, — — — (maar) zijn eigen begeerte en behoefte kwam te voorschijn (46.42—47.1); *bè-ḍu da waü-na ngâha na-kau-ku lemba waa ḍi uma ndai ḍòho-na,* al wat zij niet konden opeten, beval hij hun naar hunne eigen huizen mede te dragen (28.23—24). Men kan *ndai* ook bij de reflexieven voornw. bezigen, natuurlijk achteraan, dus *weki ndai,* »eigen lichaam", mij zelven, enz. (bijv. 94.41).

Ndai met den genitief der voornw. van den eersten en tweeden persoon kan, zoo als gezegd is, ook optreden in de beteekenis van het eenvoudige pers. voornw. Dikwijls ook, wanneer het gevolgd wordt door een subst., vooral als dit de titel van een aanzienlijk persoon voorstelt, als bijv. *ndai ruma-t, ndai kâli,* gaat de beteekenis van »zelf" geheel verloren, eene uitdrukking, als bijv. *ndai ruma-t* is dan eenvoudig te beschouwen als beleefder dan het subst. alleen, evenals *ndai-ku* beleefder is dan *nahu.* Voorbeelden zijn moeielijk te geven, daar meestal alleen uit het geheele verband kan blijken of *ndai* de beteekenis van »zelf" heeft of niet; uit de volgende zinsneden blijkt het gebruik der uitdrukking echter vrij duidelijk: *ba supu neyo ade-na dula labo taho-r ntai ndai kâli,* uit vreugde, dat de kali ongedeerd teruggekeerd was (54.16—17): *wâra doü woro raa-kakai ba ina ro wai ndai ruma paduka,* er is iemand uit het geestenland, gezonden door de moeder en grootmoeder (de vrouwelijke voorouders) der vorstin (25.4—5). Evenals *ndai-ku* evenwel telkens door *nahu* vervangen wordt, zoo bezigt men ook zulk een subst. met en zonder *ndai* door elkander.

Men bezigt voorts *ndai* als absolutivum of adverbiale bepaling, tot uitdrukking

van dat, wat wij door eene praepositie met »mij zelven, zich zelven", enz. te kennen geven. In dat geval wordt *ndai* dikwijls verdubbeld, bijv. *na-kiḍi ndai-ndai-na Allah ta'âla,* God staat op zich zelven (6.4. v. o.); *lamada ku-ufi ndai-ndai-ku djalitu ake,* ik blies voor mij zelven op deze fluit (19.18—19); *bòngi ede na-kalai-ku ndai-na, kaboë ede na-kalai-ku ndai-na,* de rijst hield zij afzonderlijk [op zich zelve], de katjang hield zij afzonderlijk (44.22—23).

Te vermelden is nog *kèse,* dat gewoonlijk als absolutivum gebezigd (en dan ook meestal verdubbeld) eveneens de beteekenis heeft van »op zich zelven", maar meer eene geheele afscheiding aanduidt, zoodat wij het door »alleen" weergeven, bijv. *ku-lampa mpa kèse-kèse-ku,* ik ga maar »op mij zelven" (= alleen, 76.8). Het wordt echter ook wel als genitief na een subst. gebezigd, bijv. *ai-na batu neè kèse-mu,* volg. niet uw eigen wil (of uw eigen wil alleen, 13.7—8).

Aanm. De eigenlijke beteekenis van *ndai* kan wel niet anders zijn dan »wat staat, persoon, lichaam" (vgl. § 8). Hoe zulk een woord, zoowel in de beteekenis van »zelf" als van een eenvoudig pers. voornw. kan optreden, leert het Mal. *diri*, vgl. het Jav. *ḍewek-e*. Als verbaal woord heeft het Mal. *diri* de beteekenis van »staan" en zoo zal *kèse* ook waarschijnlijk een andere vorm zijn van *kiḍi,* staan.

§ 216. Het reciprocum of wederkeerig voornaamw. is *angi.* Na dit *angi* kunnen de pers. voornw. in genitivo geplaatst worden, doch meestal worden zij verzwegen, daarentegen is het gewoonte, zoo het werkwoord den substantiefvorm moet aannemen den genitief van het pers. voornw. niet achter het verbale subst., maar achter *angi* te voegen. Van samenstelling van *angi* met het werkwoord is overigens geen sprake, dewijl bij de finiete vormen het nadruks-woord na het verbale woord en niet na *angi* geplaatst wordt, zoo ook *kai.* De oorspronkelijke beteekenis van het woord zal wel »makker" geweest zijn. In de tegenwoordige taal is nog gebruikelijk de samenstelling: *tjina ro angi,* makkers, vrienden, van welke samenstelling alleen het eerste woord nog in afzonderlijk gebruik is, in de beteekenis van: broeder, vriend.

Voorb. *wâra-wâra ruwa-n udi-ro-mudi labo sahada marimba makabela angi,* er was eens een leguaan benevens een buffel, die »elkander tot vriend hadden" (met elkander bevriend waren, 20.1); *ta-ròdjo-ku, ta-lowa kuḍu pehe angi,* laten wij (hem) aanspreken, opdat wij elkander kunnen leeren kennen (38.2); *wati-pu wâra-na ròpo ro nggadi-na, malai-na-sa metji-metji angi-na,* zij hadden nog nimmer twist of strijd gehad, maar elkander steeds bemind (50.9—10); *nggâra wati-sa wâra-na doü maèda-na mpangga-na ro kaiha angi-na,* indien niemand gezien heeft, dat zij vochten en elkander beschadigden (15.4); *taho mpara kawei ro karahi angi-ta,* het beste is, dat wij elkander huwen (41.21); *ede-ra nangi ro pohu ngilu kai angi-na,* daarop weenden zij en omhelsden en kusten zij elkander (60.14—15); *tuḍu ro bere angi doü mòne ro doü siwe,* het elkander aanraken van een man en eene vrouw (8.41). Wanneer de agens bestaat uit een voornw. en een subst., wordt dit laatste na *angi* geplaatst, voorafgegaan door *labo*: *ba supu pohu ro ngilu angi-na labo wei ruma-ta,*

»ter oorzake van hun elkander omhelzen en kussen met de vrouw van den vorst" (dewijl zij en de vrouw van den vorst elkander omhelsd en gekust hadden, 60.5—6).

Het Bim. pleegt *angi* ook te gebruiken, wanneer de beteekenis van het werkw. eene reciproque is, doch er slechts van een persoon of zaak met betrekking tot de andere gesproken wordt. Voorb. *nasi maḍuwa-n ede na-kabela angi labo kura-kura,* deze beide vogels nu waren bevriend met een landschilpad (82.21. v. o.); *na-tjetji angi uma-na labo uma doü malanda oi niwa,* zijn huis was in de nabijheid van dat van een honigverkooper (80.11. v. o., *tjetji* is in het Bim. transitief); *ai Mpâno, nggâhi ba puwa-mu aka: nahu maneè angi labo nggòmi,* Mpâno, je meesteres zeide, dat ik het met je houd (17.25; *neè angi* van *neè,* willen); (*oi ede*) *ai-na nggète angi labo ai mafaralu,* laat (dit water) niet in aanraking komen (zich vermengen) met het water, dat aan de vereischten voldoet (11.8). Zoo is ook te verklaren: *batu angi,* elkander volgen, v. d. bijeenbehooren, en van eene zaak gezegd: behooren bij, bijv. 10.34. Zeer veel voorkomend is: *èda angi,* lett. elkander zien, vandaar: elkander ontmoeten, en van één persoon gebezigd: iemand ontmoeten, waarvan met het prefix *ka* een causativum: *kaèda angi,* doen ontmoeten, kan gevormd worden, bijv. *raka-pu ḍi sera makalau na-èda-ra angi-na labo doü mpanga pidu-n,* in een uitgestrekt woud gekomen, ontmoeten zij zeven roovers (55.37); *na-kaèda tòpo-ku angi labo nabi Isa, kòne pòda mpowa sa-piḍa mada èda angi-ku labo nabi Isa,* moge Hij (mij) Jezus doen ontmoeten, al is het slechts één oogenblik, dat ik hem ontmoet (58.19). Men bezigt *èda angi* ook in de beteekenis van »elkander weerzien, iemand weerzien", bijv. *wati-ḍu èda angi-ta, ana-e, mu-waü-ra nae sampela ampo ta-èda angi,* wij hebben elkander niet weergezien, kinderen, eerst nu gij groot en volwassen zijt, zien wij elkander weer (78.21—22); *ndadi na-èda-ra angi labo rahi-na* zij zag haar man dus weder (61.19) Wordt in plaats van het subst. na *labo,* volgens ons spraakgebruik een voornw. van den derden persoon gebezigd, dan wordt *labo* met *èda* samengesteld, dus: *wati-ḍu èda labo-na angi,* niet was zijn (hem of haar) ontmoeten (hij ontmoette (hem of haar) niet, bijv. 24.38). Op te merken is nog volgende constructie: *tudu angi huri labo doü siwe,* het aanraken van de huid (van een man) van of het in aanraking komen van de huid van een man met (die van) eene vrouw (11.21). In het Bim. is *huri* als genitief bij het verbaal subst. de representant van het subject, doch slechts van het grammaticale subject (vgl. § 213); wanneer er van twee personen gesproken werd, zouden wij het kunnen weergeven met »het elkander aanraken van een man en eene vrouw met de huid", in het Bim. bezigt men het evenwel ook op de bovenbesproken wijze van één persoon, vandaar volgt na *labo* niet *huri doü siwe,* maar hetgeen logisch in de gedachte ligt eenvoudig *doü siwe.*

In al deze voorbeelden is *angi* steeds het direct object en anders kan het,

in het algemeen, niet voorkomen. *Weya* kan bij het werkwoord niet gebezigd worden, dus indirect object kan het niet zijn. Als genitief kan het voorkomen in een zin als: *na-nenti rima angi-na* (vertaling van *bĕrpĕgangan tangan,* in de teksten komt er geen voorbeeld van voor), waarin evenwel *angi* toch het logisch direct object is. Waar dit niet het geval is, bijv. in een zin als »zij namen elkanders bezittingen" kan *angi* ook niet gebruikt worden. Dergelijke zinnen moeten in het Bim. op andere wijze uitgedrukt worden, en dikwijls kan daarbij het woord *lènga,* makker, waarmede *angi* oorspronkelijk synoniem moet zijn, gebezigd worden, zoo zoude genoemde zin uitgedrukt kunnen worden door: *na-tjuwa-tjuwa weha* (*weya*)*-ku ntau lènga-na,* ieder nam het eigendom zijns makkers. Wanneer wij »elkander", voorafgegaan door eene praepositie, bezigen, kan het Bim. somtijds eveneens van *lènga* gebruik maken, bijv. *ede mpara nggâhi kai-na labo lènga ḍòho-n,* zij zeiden tot hunne makkers (= tot elkander, 20.11) of wel, het geeft het denkbeeld door adverbia terug als: *sama-sama,* te zamen, met elkander; *tjampo,* (vermengd), onder elkander; *mbâru-mbanta,* door elkander (vallen of liggen), enz..

Voor »onder elkander" bestaat de uitdrukking *angi ndai* met genitief van het pers. voornw., waarvoor ook wel gezegd wordt: *kai* of *sama angi ndai* (dat laatste denkelijk naar het Mal. gevormd): *nggâra wâra-sa ana tatoi-na ro ompu-na ba galara mantjâra-ntjau ro ròpo sama angi ndai-na,* enz., indien er onderhoorigen van een dorpshoofd zijn, die verschil en twist onder elkander hebben (15.9—10); *mu-dahu tjempe mpara kai angi-mu ndai-mu lèko,* gij zijt bevreesd om op oneerlijke wijze onder elkander te ruilen (86.35).

Aanm. Er bestaat nog eene andere wijze om den reciproquen vorm uit te drukken, welke evenwel zeer zelden gebezigd wordt, namelijk door het actieve deelw. met *ma* als subject te doen optreden, terwijl het passieve deelwoord (meest zonder *ndai*) samengesteld met *udja* of *dja* (ook) het praedicaat vormt, bijv. *ndadi na-tjuwa luu-ra ntjambu angi-na, mafati fati dja-ku, matuba tuba dja-ku, mapala pala dja-ku,* daarop ging ieder van hen binnen (in de gelederen van den vijand) om handgemeen te worden, »de houwende werd ook gehouwen" (zij hieuwen elkander), zij staken elkander, zij sloegen elkander (79.15—16). Over *ku* hier, vgl. § 270. Wellicht is deze constructie als eene overbrenging van Mal. vormen als *tulung-mĕnulung,* enz. te beschouwen.

§ 217. De aanwijzende voornaamwoorden zijn: *ake,* deze, dit; *ede,* die, dat en *aka,* geene of gindsche, in de spreektaal dikwijls verkort tot *ke, de* en *ka.*

In de eerste plaats worden zij gebruikt ter bepaling van subst., als bijv. *uma ake,* dit huis; *uma ede,* dat huis; *uma aka,* gindsch huis; voorbeelden zijn overal in de teksten te vinden. Alleen omtrent *aka* is op te merken, dat het dikwijls gebezigd wordt bij subst., die een persoon voorstellen, wanneer de persoon niet bij den sprekende aanwezig, maar toch in de nabijheid is, bijv. *ndai-ku malao nggâhi labo kâli aka,* ik zal het den kali zeggen (51.10). In plaats van *aka* bezigt men in dat geval ook wel *aka mai* of bij verkorting *ka mai,* bijv. *ro ana rato ka mai doü taho weki-na,* en gindsche (of die) prinses is schoon (22.34). Men kan echter in zulk een

geval ook *ede* bezigen, vgl. 28.9 met ibid. reg. 12; 31.22. v. o. met ibid. 20 v. o., enz.

Soms moeten wij *ake, ede,* en *aka* na een subst. door de bijwoorden: hier, of daar, of ginds, vertalen, dewijl het Bim. de aanwijzende voornw. in plaats van de bijwoorden bezigt: ten eerste, als het werkwoord in den actieven of passieven vorm met *ndai* als praedicaat voorkomt: *uma ita mamudu aka,* het is ons huis, dat ginds brandt (70.20); meerdere voorbeelden zie men onder § 104; ten tweede, zoo er geen werkwoord in den zin voorkomt, bijv. *rasa au-ku ngâra-na ake ro au-ku ngâra-na sangadji ake,* »een land, welks naam is hoe, is dit" (hoe is de naam van dit land) en hoe (is) de naam van den vorst hier? (71.20); *au kombi èsc wawo kontu-n aka,* wat (is) daar ginds toch op zijn rug (38.23). Vgl. § 262.

Ede dient voorts, evenals het Mal. *itu,* om het bepalend lidwoord, zoo wel het genereele als het individueele uit te drukken, ook na verbale subst., als bijv. *ḍi ade batja-na ede,* onder het lezen van haar, terwijl zij las (72.42); *masuna ḍeï ndeu ede,* wat verdienstelijk is bij het baden (11.5); *raa-sake ede* het afgesprokene (27.42); enz. Voorbeelden leveren de teksten overal op. Alleen is op te merken, dat *ede* als genereel lidwoord vooral dan gebezigd wordt, zoo het subst. met nadruk voorop wordt geplaatst (vgl. N°. II en III der teksten), anders wordt het lidwoord gewoonlijk niet uitgedrukt, tenzij de duidelijkheid het bepaaldelijk eischt (een voorbeeld daarvan vindt men onder § 220). Ook zonder dat de duidelijkheid het bepaaldelijk vereischt, kan het wel gebezigd worden, bijv. *lewi-na ba sorga pala ade rade ede ndai nggeè kai-na,* de hemelhof nu is in het graf hunne woonplaats (93.6), maar veel gewoner is bijv. *òne-na ndai makapadja-na ade rade,* het dient om het inwendige van het graf voor hen ruim te maken (ibid. reg. 1). Als individueel lidwoord staat het daarentegen even dikwijls als er géén nadruk op het subst. valt, het kan evenwel zeer goed weggelaten worden, zoo zal bij subst., die den titel, enz. aanduiden, *ede* gewoonlijk niet gebezigd worden, tenzij zij met nadruk voorop worden geplaatst, hoewel het ook dan niet noodzakelijk is, bijv. *nggâhi kai ba ruma sagadji,* de vorst zeide (46.30); *ntjambe kai ba ruma-t bitjâra,* de rijksbestierder antwoordde (ibid. reg. 32); *ede-ra lao kai kâli,* daarop ging de kali (ibid. reg. 34): *wei pande na-lao-ra weha oi nòno, na-mbei-ḍu wai,* de timmermansvrouw ging drinkwater halen, en gaf (het) aan de oude vrouw (50.33) enz., aan den anderen kant staat het ook dikwijls overtollig, bijv. waar het woord reeds door den genitief van een voornw. bepaald is: *na-pata-ḍu sae-na ede,* zij herkende haar broeder (75.1). Somtijds treedt *ede* ook als lidwoord op na eigennamen, bijv. *wati wâra èda-na Maharadja Kurma ede,* zij zag M. K. niet (74.19—20), dit kan zelfs geschieden, zoo *la* voor den naam komt: *ede-ra kandadi kai ba ruma-t ruma-t bitjâra la Ḍadju ede,* daarop maakte de vorst Ḍadju tot rijksbestierder (19.41—42); *ku-sakasi-ku nabi Muḥammad ede ndai kakai-na la Allah ta'âla,* ik getuig dat M. de gezant

Gods is (7.42—8.1). Wanneer men evenwel spreekt of iemand in een verhaal sprekende ingevoerd wordt, schijnt *ede* voornamelijk na een eigennaam gebezigd te worden om eene zekere minachting uit te drukken, bijv. *na-waü-ḍu lao rai pèso weki-na ḍi hiḍi makalai sangadji Ana-ana ede,* die vorst A, a. is ijlings de wijk gaan nemen naar eene andere plaats (46.30); *tjòo tja-âra-pu Ama Seho ede, neè-ku ngâha weya ade-na,* lever dien Ama Seho uit, ik wil zijn hart opeten (37.26). *Ake* na een eigennaam geeft daarentegen in dit geval bewondering of verwondering te kennen: *nggâra na-ndede sara, Maharadja Kurma ake asal-na doü manae-nae,* als het zoo is, dan is M. K. van hooge afkomst (74.34); *ede-ra kananu kai ade ruma-t: wâra pala bisa-r guna-na la Ḍadju ake,* de vorst dacht bij zich zelven: deze Ḍadju heeft bovennatuurlijke vermogens (19.32). Wanneer men spreekt of wanneer in een verhaal iemand sprekende wordt ingevoerd, kan *ake* evenzeer de plaats van ons lidwoord vervullen, bijv. *na-wâra-pu doü ḍi ade rasa ake,* zijn er nog menschen in het land? (74.22). Of ons individueel lidwoord in zulk een geval weer te geven is door *ake* of *ede,* (*aka,* zie het begin), hangt natuurlijk daarvan af, welk der beide aanw. voornw. te bezigen zou zijn, zoo daar meerdere nadruk op viel. Na subst., die een persoon voorstellen, wordt *ake* gebezigd, evenals na eigennamen, om verwondering aan te duiden: *ndadi kananu-n ba doü mambòto ede: na-rongga-ra ringu-na kâli ake,* de menigte dacht bij zich zelve: de kali is gek geworden (53.30—31); *nggâhi kai ba la Kalai: na-tjowa pala rato ake,* Kalai zeide: de prins heeft gelogen (21.19. v. o. Uit het verband blijkt, dat de prins niet zoo nabij is, dat *ake* dienen kan om op hem te wijzen). De aanwijzende voornw., hoe wij ze ook moeten weergeven, staan steeds het laatste van alle bepalingen van het subst. Nu kan evenwel een subst. bepaald worden door een ander in den genitief, of wel, indien het 't verbaal subst. van een transitief werkwoord is, kan het een subst. als direct object achter zich hebben, of wel een bepalend actief deelwoord kan een object bij zich hebben, of wel het subst. zelve of een bepalend deelwoord kan bepaald worden door een subst. voorafgegaan door eene praepositie, wanneer nu een aanw. voornw. achteraan geplaatst wordt, kunnen zich verschillende gevallen voordoen. In de eerste plaats kan het aanw. voornw. alleen bij het allereerste subst. behooren, bijv. *ede-ra kuntji kai ba ruma-t kuru besi ede,* daarop ontsloot de vorst de kooi van ijzer (de ijzeren kooi, 49.17); *na-ntjâra-ntjuwa-ra kaa-ta la Kalai ake, nai-s siḍi, ampo ta-kaa,* mislukt is dit ons verbranden van Kalai, morgen zullen wij (hem) verbranden (22.26); *pao-mu òha ede isi-na ḍaḍi doü, ngâha-mu wuwa hadju ede, lewi doü raa-kanahu* „het rijsthappen van u, (het is) de inhoud van de velden van een ander, het vruchteneten van u, de toegeëigende tuin van een ander" (indien gij rijst eet, is het uit de velden van een ander, indien gij vruchten eet, zijn zij uit den tuin van een ander, welke gij u toegeëigend hebt, (83.6 en 7). Dit is echter zelden het geval, slechts waar het voornw. alleen

bij het eerste subst. kan genomen worden, als in de beide eerste voorbeelden, of het subst. met nadruk voorop is geplaatst, als in het laatste, zal men een aanw. voornw. bezigen, wanneer het alleen op het eerste subst. betrekking mag hebben, gewoonlijk wordt het echter niet uitgedrukt, evenals boven bij *lewi doü*: de tuin van een mensch (ander). In de tweede plaats kan het aanw. voornw. alleen bij het als genitief, enz. bepalende subst. behooren, bijv. *raka mpara èse elo-na, tjapa kai-na sanga mangge ede,* toen hij op den top kwam, ging hij schrijlings op een tak van die tamarinde zitten (41.10—11); *ai-na teka-mu niu nahu ede* »niet zij uw klimmen" (klim niet) in dien klapperboom van mij (21.24. v. o.); *nggâra wati-sa wâra doü maèda-na mpangga-na ro kaiha angi-na ede,* als er niemand is, »die dit hun vechten en elkander beschadigen ziet" (die hen ziet vechten en elkander beschadigen, 15.4); *na-hompa-ra* — — — — *doü matala-na nuntu ro mpâma ake,* de man (of hij, die) dit verhaal ordent, zou vermoeid worden (79.21—22). In de meeste gevallen evenwel kunnen de aanw. voornw. gerekend worden als bij alle voorafgaande subst. te behooren, bijv. *ompu lewi ede,* de oude man van den tuin (75.26); *eli hâri doü mambòto ede,* het geluid van het lachen der menigte (49.23); *ompu mantau lewi ede,* de oude man, die den tuin bezat (75.23); enz.; staat een aanw. voornw. na een subst., dat voorafgegaan door eene praepositie een ander subst. bepaalt, dan zal het in het algemeen wel te beschouwen zijn, als bepaaldelijk bij het laatstgeplaatste te behooren, hoewel het naar den zin dikwijls ook tevens bij het bepaalde subst. kan genomen worden. Toch kan ook in zulk een geval het aanw. voornw. meer bepaaldelijk op het eerste subst. slaan, nam. als dit met nadruk, al of niet ingeleid door *indo kapo,* vooropgeplaatst wordt, als bijv. *indo kapo ndai maḥarâm mandai karawi-na ba doü madeï ḥadats nae ede lima ori,* voorts, dat, wat verboden is te doen voor iemand, die in de groote onreinheid is, is vijfderlei (10.41); *ede* behoort hier speciaal bij *ndai maḥarâm,* dewijl men na een woord als *hadats,* dat hier zonder nadruk staat, het (genereele) lidwoord niet pleegt te bezigen (althans in gewone taal), wel daarentegen na met nadruk vooropgeplaatste subst. (vgl. N°. II, III en IV der teksten, en de Aanm. na § 108). In het voorbijgaan zij nog opgemerkt, dat het plaatsen van *na* bij de genitiefconstructie, volstrekt niet aanduidt, dat het aanw. voornw. speciaal bij het bepalend subst. behoort, bijv. *ede mpara ntanda sageï-na labo kèto mada-na, ndadi na-lowa-du kaaö ba Mayang-Mangure ntanda-na Radja Mangendar-Sri ede,* daarop zag hij (R. M. S.) (haar) van ter zijde aan, zoodat M. M. dien blik van R. M S. kon begrijpen (78.25—26) en vgl. voorts de teksten N°. II en III. Evenmin doet het pleonastisch bezigen van *na* achter een actief deelwoord of den actieven vorm met *ndai* iets ter zake, bijv. *indo kapo makaiha-na oi sambeya ede,* dat wat nu het water voor het gebed krachteloos maakt (11.18); waar *ede* wederom bij *makaiha* behoort.

Wanneer twee subst. door *ro* of *labo* verbonden zijn, plegen de aanw. voornw. alleen achter het laatste geplaatst te worden: *anakoda labo ompu lewi ake* (75.31); *wai malabo ompu ede* (76.31).

§ 218. De aanw. voornw. kunnen voorts nog gebezigd worden na telwoorden: *ndadi na-lampa-ra upa-n ede,* daarop gingen deze vier (zij met hun vieren) voort (56.2—3); *ḍi ade matolu-n ede,* onder (van) deze drie (61.12. v. o). Zoo ook na de pers. voornw.: *nahu ake neè nika labo ana rato,* ik wil huwen met eene prinses (22.31); *nahu ake-ra ndai tjèpe-na,* ik zal zijn vervanger zijn (70.38); *lamada ake-ra ana matjilaka,* ik ben het ongelukskind (77.1); *bune santika ra-neè-n ede ku-tarima weya-ḍu ba nami ḍòho ake,* wat zijn wil betreft, wij onderwerpen ons daaraan (78.42—79.1); *hori toi-pu nahu ake,* help mij een weinig! (36.10); *kombi-kombi doü makawe ita ake doü mararaka ba lalehe,* wellicht zijn zij, die ons wenken, menschen, wien een ongeluk overkomen is (70.8); *nahu matoi ake,* ik, die klein ben (37.17); *tjoü-tji ndai-mu ake, âri?* wie zijt gij, zuster? (66.34); *au-tji lalehe-mu nggòmi ake,* wat scheelt u? (36.25); *na-nggâhi-ku ada pasaka-na nggòmi ḍòho ake,* zij zeide dat gijlieden hare erfslaven waart (40.27); *pasòle mabune nggòmi ede,* wat een pronker zijt gij! (49.28); *ḍi ai wakatu kateï ba ita ede,* op den tijd, dat gij (haar) onderwijst (72.23); *siya tolu ede,* zij drieën (97.41); vgl. *siyadera ede.*

Voornamelijk worden de aanw. voornw. na de pers. gebezigd, wanneer deze met nadruk vooropgeplaatst worden, maar ook, gelijk uit de voorbeelden blijkt, wanneer zij object zijn, na eene praepositie staan. Eenige verandering in de beteekenis wordt door het gebruik der aanw. voornw. niet veroorzaakt, ook kan men ze naar willekeur bezigen of niet, zoo luidt (52.1): *nahu ake ku-hengge-ku* (ik heb de koorts), maar (52.7): *nahu ku-hengge-ku.* Na de voornw. van den tweeden persoon wordt zoowel *ake* als *ede* gebezigd, verschil in het gebruik heb ik niet kunnen opmerken. Komt na een pers. voornw. met een aanw. voornw. een nadrukswoord, bijv. *ra,* zoo wordt dit na het laatste geplaatst, vgl. de voorbeelden.

§ 219. In verhalenden stijl worden subst., hetzij zij een persoon of zaak voorstellen, dikwijls bepaald door *aka-na ede* meest *aka-n ede* of *aka-n de,* dat eigenlijk: daar straks, daareven, beteekent, zoodat bijv. *ompu aka-n ede* (43.3); *guni aka-n ede* (ibidem, reg. 4), eigenlijk wil zeggen: de oude man van zooeven, de goeniezak van zooeven, vandaar: de vermelde oude man, de vermelde goeniezak, enz., terwijl wij het meestal eenvoudig met het bepalend lidwoord weergeven. Het wordt dus op dezelfde wijze gebezigd als het Jav. *mahu.* Evenals *ake,* enz. staat het 't laatst van alle bepalingen, voorbeelden zijn in de teksten gemakkelijk te vinden.

§ 220. De aanw. voornw. kunnen ook zelfstandig optreden. In de eerste plaats kunnen zij als subject met den nadruk voor verbale woorden gebezigd worden, zij kunnen dan zoowel betrekking hebben op een persoon of zaak, als op

een geheelen zin, vgl. hiervoor de voorbeelden onder §§ 98, 100, 102, 104. (Men vergelijke ook *ede-ra, ede mpara,* §§ 126, 127, oorspronkelijk moet *ede* hierbij ook subject met den nadruk geweest zijn, door de verandering van beteekenis evenwel, welke deze woorden ondergaan hebben, zijn zij thans als praedicaat te beschouwen; eene constructie toch als *ede mpara dula-na,* hij ging daarop naar huis, komt geheel en al overeen met een *na-tantu-ra ntau-ku,* ik zal zeker rijk zijn, waarin, wat bij ons bijwoord is, in het Bim. praedicaat wordt, vgl. § 243, vlg.); zonder nadruk kunnen de aanw. voornw. voor een verbaal woord niet als subject gebezigd worden, maar moeten vervangen worden, hetzij door het subst., waarop zij wijzen, hetzij door een pers. voornw. zonder nadruk, dus in verkorten vorm gehecht aan het verbale woord.

Treedt evenwel een eigenlijk subst. als praedicaat op, dan kunnen de aanw. voornw. zoowel met als zonder nadruk als subject optreden, in het eerste geval staan zij voor, in het tweede na het praedicaat. Dewijl het Bim., wanneer er geen verbaal woord in den zin is, de bijwoorden »hier" en »daar" door de aanw. voornw. vervangt (vgl. boven § 217), moeten wij deze dikwijls door die bijwoorden weergeven. Voorb. *ake loi pili tuta,* dit is een geneesmiddel voor hoofdpijn (4.32); *ake-ku pala doü siwi ede* (vgl. § 217), dit nu is de vrouw (is eene ware vrouw, 44.40); *ake masa sa-ratu dina ndai òsu-mu,* hier zijn honderd dinar's tot reisgeld (42.10); *ede pala 'amal ndai mahanta kaḍèse weya mortabat,* dat zijn goede werken, welke (uw) rang zullen verhoogen (92.39); *ede-ku doü mòne masamporona,* dat is een volmaakt man (44.6); *he doü ake,* hei! dit is een mensch of hier is een mensch (39.30, vgl. het verband van den zin aldaar); *soḍi kai-na: nonto au ake? Ntjambe kai ba ompu: nonto doü ake, ana-e! Ntjambe kai ba sangadji Ana-ana: lai-na nonto doü ake,* enz., hij vroeg: wat is dit voor eene brug? De oude man antwoordde: dit is eene brug voor menschen, mijn zoon. Vorst A. a. antwoordde: dit is geen brug voor menschen, enz. (42.29—30, *lai-na* wordt niet als verbaal subst. behandeld, vgl. § 266); *tjoü-tji ake,* wie is dit of wie is hier? (33.26); *lai-na mpòso barakamate ede,* dat zijn geen steenpuisten (32.18); *tjoü-tji ede,* wie is dat of wie is daar (34.18).

De aanw. voornw. kunnen na eene praepositie voorkomen, zij slaan dan evenwel niet zoo zeer op een bepaalden persoon of zaak, maar op een geheelen, voorafgeganen zin of wel zijn zij door ons met »hier, daar (of van tijd: nu, dan)" te vertalen. Voorb. *waü ede, waü ba ede* (vgl. § 77), na dat (wat voorafgegaan is), daarna; *makento mpara ba ede,* »dat, wat na dat, wat voorafgegaan is, is", daarna, van tijd en plaats gebezigd, vgl. de teksten passim; *âri mai ba ede* (9.13. v-o,) of *âri mai ba ake* (98.17); buiten of behalve dat (dit); *watu ake pala mataho ndai nonto lao ipa kai-ta,* hier langs is het goed voor ons om naar de overzijde als over eene brug te gaan (57.34); *ede-ra lampa kai-na watu ede,* daarop gingen zij daar langs (33.24); *saraka*

ake, tot nu toe (35.10). Om onze aanw. voornw. in genitivo, dativo of na een voorzetsel, zoo zij op een bepaalden persoon of zaak wijzen, uit te drukken, moet men in het Bim. gebruik maken van het subst. of van het pers. voornw.

Op dezelfde wijze kunnen de aanw. voornw. ook in den accusatief voorkomen: *tiyo-pu ake, wati ngawa-na ngâha òha ro uta ake,* zie dit (of hier), hij wil de rijst met toespijs niet eten (43.21); *ake, ao rotji-pu ake!* dit (hier), neemt snel (dit of hier) aan! (34.5). In dezen laatsten zin wijst *ake* eigenlijk wel op een voorwerp, dat de spreker vasthoudt, maar het komt toch niet volkomen met ons aanw. voornw. overeen. Wanneer de spreker niet zou kunnen wijzen, bijv. in verhalenden stijl, in een zin als »toen zij dit aannamen", is het aanw. voornw. als object niet te gebruiken. Men zoude het tweede *ake* ook, evenals het eerste, als een afzonderlijken zin kunnen opvatten. Overigens moet een aanw. voornw., zoo het object zoude zijn, indien er nadruk opvalt tot subject worden gemaakt, met de constructie vermeld in § 104, terwijl het, zoo er geen nadruk op valt, òf door een subst. te vervangen is òf verzwegen wordt. In zinnen als »toen hij dit hoorde", enz. wordt het aanw. voornw. in het Bim. of verzwegen, bijv. *ringa ba ruma-ta, ede-ra kau kai-na,* enz., toen de vorst dit hoorde, beval hij (62.17); of wel vervangen door *ndede* (aldus), bijv. *ringa-pu ndede-na* (of *ringa ndede-pu* 71.37); *ba wai pande, ede-ra londo kai-na,* enz. toen de timmermansvrouw dit hoorde, ging zij naar beneden, enz. (50.31).

Wanneer *ake* met nadruk als subject optreedt, krijgt het dikwijls de nadrukswoorden *ra* (bijv. 6.15. v. o.), *du* (bijv. 66.5) of *ku* (bijv. 44.40), zeldzamer *mpara* of *mpudu,* na zich. Ook na *ede* kunnen deze gebruikt worden (*ede-ra,* 80.5; *ede mpara,* 78.13), doch, uitgezonderd *ku* in *ede-ku,* dat nog al dikwijls voorkomt, worden zij niet veel gebezigd, dewijl *ede-ra ede mpara* en *ede-du* meest in andere beteekenis voorkomen. In plaats daarvan bezigt men na *ede* dikwijls *tji,* of *o,* waarbij op te merken is, dat terwijl *ake-ra,* enz. gebezigd wordt, hetzij men beleefd of minder beleefd spreekt, *ede-tji* gebezigd wordt als men gemeenzaam, *ede-i* en *ede-o* (*ede-y-o*) als men beleefd spreekt. Volgens zeggen zoude *ede-o* als beleefder gelden dan *ede-i,* in de teksten is dit niet te bemerken.

§ 221. *Ake* en *ede* samengesteld met *udja,* verkort *dja,* hebben de beteekenis van »dezelfde" (dezezelfde, diezelfde), vgl. het Mal. *ini djuga* en *itu djuga.* Meestal wordt er nog *mpa* (vgl. § 265) achtergevoegd, bijv. *ede udia mpa* (97.3). Als subject zonder nadruk, enz. bezigt men *siya udja mpa* of *siya dja mpa* (bijv. 10.3 en 4).

Ede siya (10.35) of *ede-ku siya* (75.8) is in beteekenis gelijk aan het Mal. *itu diya.*

Ake en *ede* kunnen ook op zichzelf een onvolledigen zin of uitroep vormen, bijv. *ake, ao ròtji-pu ake!* (34.5, vgl. de vorige §); *ake, sarae sa-kalea*

ake kau-na mbeï ita ruma-ku, hier (of zie hier), dezen klapperdop zand heeft hij bevolen u te geven (22.14); *ede awa-ḍu sa-kabore,* daar, een stuk is beneden (34.15). Ook kunnen zij vooraangeplaatst als bijwoord optreden; in welk geval *ake* door: »nu", *ede* door »dan, toen" te vertalen is. Voorb. (gij bevaalt eene vrouw te zoeken), *ake, na-waü-ḍu wâra doü siwe mamidi ra maü, mu-kau-ku lao kadula wâli. Ede doü mabune pòda-tji ndai ngupa,* nu er eene stille en rustige vrouw is, beveelt gij (mij) haar te gaan terugbrengen, wat voor eene moet (ik) dan zoeken? (32.34 en 35); *nggâra na-raho sara weli ba kâli, ede landa kai-pu maḍuwa ratu ringgi,* als de *kali* vraagt het te koopen, verkoop (het) dan voor twee honderd rijksdaalders (52.35); *nggâra wati-sa ngawa-na tarima, ede na-patu-ra galara ede kapòro kai-na siya,* indien hij (het) niet wil aannemen, dan moet het dorpshoofd toornig op hem zijn (15.13—14); *ede bakai-ku madju ede,* waar zijn dan die herten (18.18); *wâra upa nai, lima nai ndede-na ede, ede ntika raka ba supu mandake ake,* vier of vijf dagen was het alzoo, toen kreeg (ik) op eens deze ziekte (61.3—4). Over het gebruik van *ake* of *ede* bij *kapo, ampo* zie men § 264 en § 281. *Aka* kan ook als praepositie optreden, vgl. § 274.

§ 222. De vragende voornaamwoorden zijn: *au* en *tjoü.*

Au wordt zelfstandig en met een subst. verbonden gebezigd. Zelfstandig gebezigd heeft het de beteekenis van: wat? bijv. *au-tji aö-na nggâhi-na ede,* wat is de beteekenis van dit gezegde van hem? (44.7); *au òne-na sampari ede,* wat is het nut van (waartoe dient) die kris (18.27); *au* (of *au-tji*) *supu-na,* wat is de oorzaak? (vgl. § 124); *au habar,* wat is er voor nieuws? (ibidem); enz.

Au, verbonden met een subst., wordt daar achter geplaatst en heeft de beteekenis van: wat voor, welk? bijv. *nonto au ake,* wat voor eene brug is dit? (42.30); *nasi au-tji soḍı-mu labo nahu,* naar welken vogel vraagt gij mij? (66.32); *parakâra au-tji nee nuntu-mu labo nahu ede,* »welke zaak is dat mij mede — te — deelene" (welke zaak hebt gij mij dan mede te deelen, 60.25). Zooveel mij bekend is, wordt *au,* ook in verbinding met een subst., alleen van voorwerpen en zaken, niet van personen, gebezigd.

Tjoü vraagt naar personen, bijv. *tjou-tji ndai-mu ake,* wie zijt gij? (66.34). Achter *tjoü* kan het subst. *doü* gevoegd worden: *tjoü doü,* welk mensch? (vgl. 104.38); *tjou doü-doü-ra,* welk soort mensch, wat voor een mensch? (23.6). (Uit de plaatsing van *ra* blijkt, dat *tjoü doü* als samenstelling te beschouwen is). Andere subst. kunnen, voor zooverre mij bekend is, na *tjoü* niet voorkomen.

De vragende voornw., alsook het subst. met *au,* staan steeds vooraan in den zin en kunnen alleen in den nominatief voorkomen, meestal als subject, soms als praedicaat, vgl. ook § 224. Over de constructie van het verbum na deze woorden, vgl. men § 104

In plaats van den accusatief dezer woorden bezigt men den nominatief

met den passieven vorm met *ndai*; in plaats van den datief en van een praepositie voor deze woorden bezigt men insgelijks den nominatief met den passieven vorm met *ndai* van het met *kai* of *labo* samengesteld werkwoord; in plaats van den genitief bezigt men zooveel mogelijk andere zinwendingen, bijv. »wie bezit dit paard"? voor »wiens paard is dit", waar dit niet mogelijk is, plaatst men ze vooraan en voegt *na* achter het subst., dat den genitief veroorzaakt, bijv. *tjoü ana-na nggòmi ake,* wiens kind zijt gij?; *au tanda-na ake,* van wat is dit een teeken?. Vgl. hierbij constructie's als een Mal. *bĕrĕsin itu apa 'alâmat-nja,* van wat is niezen een voorteeken? of een Mak. *nai ballá-na andjo,* van wien is dat huis?. (Er moet bijgevoegd worden, dat men mij een Mal. *angkau ini anak siyapa* ook wel vertaald heeft door: *nggòmi ake ana tjoü,* maar het schijnt, dat dit eenvoudig eene woordelijke vertaling is, zooals men zoo dikwijls krijgt).

Zoo een nadrukswoord na *au* gebezigd wordt, bezigt men daarvoor in gemeenzame taal meest *tji,* eene enkele maal ook *ku* (bijv. 49.23). De andere nadrukswoorden zullen waarschijnlijk wel gebezigd kunnen worden, maar geven meestal aan het woord een anderen zin, vgl. § 224. Na *tjoü* bezigt men insgelijks in gemeenzame taal meest *tji,* ook *ra* komt voor (55.32). Na *au* treft men dikwijls *kombi* aan, in de beteekenis van het Mal. *garangan* (vgl. § 265).

Op te merken is nog, dat *au* soms na een subst. gebezigd wordt, niet om vormelijk te vragen, maar in de beteekenis van een uitroep, bijv. *rawi au malako ndede,* welk werk is zoo hondsch, wat een hondsch werk, wat een gemeene streek! (30.31); *nggâhi au maturu karawi lako ndede,* wat een slecht, gemeen praatje (17.22). Voorts wordt *au* met het verbale subst. van een intr. verbum als subject, dikwijls in de beteekenis van *ba bau,* waarom? gebezigd, vgl. § 124. Op te merken is nog de uitdrukking: *rasa au-ku ngâra-na ake,* hoe heet dit land? (71.20); lett. een land, welks naam is wat, is dit, waarin dus *au* als eerste lid van eene bezittelijke samenstelling fungeert.

Aanm. *Au* is denkelijk ontstaan uit *anu* (vgl. § 28), dat, gelijk bekend is, in het O. J. en Sund. de functie van betrekk. voornw. vervult, in het Mak. en Bug. dat, wat, iets, beteekent en in het Tagal. als vragend voornw. (wat?) optreedt. In den zin, waarin *anu* in het N. Jav. en Mal. voorkomt, bezigt het Bim. *hanu. Tjoü* moet staan voor *soü* (vgl. § 15 en § 10) en is dus te vergelijken met het Jav. *såpå.*

§ 223. Behalve de eigenlijke vragende voornw. doen nog als zoodanig dienst:

Mabune, hoedanig (van *bune,* hoe?), bijv. *nde pala doü siwe mabune-tji ndai ngupa,* maar eene hoedanige vrouw (wat voor eene vrouw) moet (ik) zoeken (32.23). Dit *mabune* doet denzelfden dienst na een subst., dat een persoon als *au* (in den zin van »wat voor") na een, dat een voorwerp of zaak voorstelt, ook in een zin als: *pasòle mabune nggòmi ede,* wat een pronker zijt gij, (49.28). Naar een voorwerp vraagt *mabune* zelfstandig gebezigd, bijv. *ai ake, mabune wâli-tji ndai weha,* hoedanig iets moet nu wederom genomen worden (33.40); eigenlijk niet onderscheiden van *au-tji ndai weha,*

(bijv. 33.33). Van bepaalde voorwerpen of zaken bezigt men, zoo naar de hoedanigheid gevraagd wordt, *au pâhu-na* (Mal. *apa rupa-nja*), bijv. *au-tji pâhu-na sake ede*, hoedanig of hoe is die afspraak? (35.16. v. o.). In plaats van *au* kan ook *bune* gebezigd worden, maar dan geeft het, ten minste gewoonlijk, niet zoo zeer eene vraag, dan wel een uitroep te kennen: *bune mpara pâhu-n lewi mawaü-ra ndake pâhu-na ake*, hoedanig is een tuin (wat is een tuin, wat heeft men aan een tuin), »waarvan deze zijne gedaante aldus geworden is" (die er zoo uitziet! 30.31); *bune mpara sarae, hina sara ba oi, na-leli mena sarae ede*, hoe is zand, indien het water (daarmede, nam. iets, wat van zand gemaakt is) in aanraking komt, dan gaat al het zand uit elkander (22.17).

De woorden *bakai* en *bè*, welke »waar"? beteekenen, worden eveneens als vragende voornw. voor personen of voorwerpen gebezigd: *bakai-tji manusiya madisa mai di hidi ita ake*, welk mensch durft bij ons komen? (68.37); *bè-ku ntjai malao èse Kòlo*, welke weg gaat naar Kòlo? (17.10).

Aanm. Hetgeen hierboven van de vragende voornw. gezegd is, geldt voor directe vragen. In het algemeen bezigt het Bim. in indirecte vragen geen woorden, die eene vragende beteekenis hebben, dus niet alleen geen vragend voornw, maar ook niet zulke woorden als: hoe, waarom, enz.; zoo zegt men voor »hij vroeg waarom", enz. »hij vroeg de reden", vgl. § 124.

Hier mogen nog eenige voorbeelden volgen: *na-sodi-ku nonto*, hij vroeg wat voor eene brug het was (42.33); daartegenover staat in de directe rede *nonto au ake*? (ibid. reg. 30); *ede-ra kau lao kai ba ruma-ta parèsa kapa mamai ede*, daarop beval de vorst onderzoek te gaan doen naar het schip, dat gekomen was (welk schip gekomen was, 59.12); vgl. *kapa au mamai ake*? (71.5); *kanggâhi weya-pu ruu-na ana-ku duwa-na ede*, spreekt uit wat het lot zal zijn van mijne beide kinderen (64.19). Daarbij is nog te bemerken, dat men na woorden als »zeggen, vragen", enz. gewoonlijk in de directe rede overgaat. Waar in eene indirecte vraag een zelfstandig gebezigd vragend voornw. zou moeten optreden, bezigt men daarvoor een onbepaald, vgl. de volgende §. *Au* na een subst. alsook *mabune* kan, zoover mij bekend is, in indirecte vragen niet gebruikt worden, wel echter *bè* of *bakai*, ofschoon het, gelijk gezegd is, zeer zelden geschiedt, een voorbeeld zie men onder de volg. §.

§ 224. Van *au, tjoü* alsook van *bè* ontstaan door verdubbeling de onbepaalde betrekkelijke voornw. *au-au, bè-bè*, al wat, wat ook, en *tjoü-tjoü*, al wie, wie ook (*bakai-kai* heb ik alleen ontmoet in den zin van »waar ook"). Gewoonlijk krijgen zij een nadrukswoordje en wel meestal *du*, men treft evenwel ook *au-au mpara* (bijv. 58.28), *au-au mpudu* (bijv. 46.25), doch nooit *au-au-ku*, aan. Zeer dikwijls wordt voor het gemak de niet geredupliceerde vorm gebezigd met een nadrukswoord, vandaar zijn thans *au-du, au mpara* (bijv. 45.21) en *au-ra* (51.5), zoo ook *bè-du* of *bè-ra*, zoo goed als uitsluitend in gebruik in de beteekenis van *au-au-du* of *bè-bè-du* (vgl. de vorige §). Waar geen verwarring kan ontstaan, worden *au* en *tjoü* alleen ook wel in die beteekenis gebezigd. Naast *bè-bè-du* bestaat de vorm *bè-bè-na mpara*. Voorb. *nggâra wâra-sa djâra ro sâhe ro au-au-du mamade ro mantjuwu deï ade ntadi doü*, indien er in de aanplanting van iemand is (gevonden wordt) een paard of buffel of (iets), wat ook, dat dood of gewond is (14.6. v. o.); *paki ulu waü-ku au-du mandako deï weki*, verwijder eerst al wat aan het lichaam kleeft, (93.2. v. o.): *ringa*

ro batu-ku au-ḍu raa-kau kai ba ina ro ama ede, luisteren naar en opvolgen van al wat door de ouders geboden is (9.2); *weha-pu au-ḍu mataho,* neem al wat goed is (105.21); *ku-batu mena-ḍu au-au mpara nggâhi ita ede,* ik zal opvolgen al wat gij zegt (51.30); *au-ḍu parenta ita ruma-ku ku-suu-ku ba lamada,* al wat u beveelt, draag ik op het hoofd (volg ik op, 48.23); *au-au-ḍu* (11.18: *bè-bè-na mpara*) *malòsa watu ntjai maḍuwa* (of *ḍuwa*) *mbuwa,* al wat uit de twee wegen komt (94.21); *wii-ku ndadi au ana matjilaka,* laat die ongelukskinderen worden tot wat ook (64.32, vgl. § 124); *wâra talima raa waa-n labo au kombi ḍi ade sontjo,* een granaatappel droeg hij benevens (iets), wat ook, in een peperhuisje (23.19); *wâra èda-ku doü mawaa taraku labo au kombi tundu-na sa-ponte nae,* ik heb een man gezien, die eene buks droeg, terwijl er (iets) wat ook was, dat hij als een groot pak op den rug droeg (26.2); *bè ḍu da-waü-na ngâha na-kau-ku lemba,* enz., wat zij niet konden opeten, beval hij hun te dragen, enz., (28.23, *bè-bè-ḍu* in denzelfden zin: 29.11); *ndai maluu ḍeï sorga bè-ḍu pala mantjihi,* hetgeen in den hemel komt, is al wat waar (goed) is (85.13); *kani imba-ku kani kâfir, bune santika ḍiki wòo* — — — *ro bè-bè-na mpara maâri mai ba ede,* enz., de kleeding der ongeloovigen nabootsen, als bijv. eene das — — — en »al wat van dat, wat" (alwat) daar buiten is (9.14.—13. v. o.); *tjoü-tjoü-ḍu manggawo kai-na siya na-hina-ḍu ba bala,* alwie onder hem (dezen boom) schaduw zoekt, (hem) treft eene ramp (86.33); *tjoü-tjoü-ḍu manèe lao mpaa-mpaa, raho waü rela,* alwie zich wil gaan vermaken (in dien tuin), vrage eerst verlof (of indien iemand, enz. 67.35); *indo kapo tjoü-tjoü-ḍu marungka-na ro masapa-na nggâhi galara ede, tani-na,* enz., voorts alwie het bevel van het dorpshoofd te niet doet en overtreedt, zijne boete is (hij wordt beboet), enz. (15.30); *tjoü-tjoü-ḍu makapòro landa-ku* wie toornig wordt, worde verkocht (27.5, *tjoü makapòro* in denzelfden zin: 27.41 en 28.15); *kadi-na edja ro mbari-na lèḍe, wati-ḍa, tjoü doü daa mabade,* het jeukveroorzakende van de kaladi en het dronkenmakende van de gadoeng, »niet is er wie ook, die het niet weet" (weet ieder, 104.37—38).

Omtrent het gebruik dezer woorden is het volgende op te merken. De woorden voor »al wat" kunnen gelijk uit bovenstaande voorbeelden blijkt (vgl. ook de nog hier beneden volgende), zoowel subject als object, enz. zijn, terwijl zij ook na eene praepositie kunnen voorkomen. Dewijl in deze woorden eene relatieve beteekenis ligt, en elke relatieve volzin in het Bim. door eene participiale constructie moet uitgedrukt worden, worden zij dikwijls door een deelwoord gevolgd, (na *bè-bè-na* moet dit uit den aard der zaak den genitief zijn van een verbaal subst. met *ndai*). Waar zij als subject of object optredende, op hunne gewone plaats staan (dus na het praedicaat, vgl. § 258) of wel na eene praepositie voorkomen, is het uit de voorbeelden gemakkelijk te zien, dat het volgende verbale woord, niets dan een deelwoord kan zijn. Dientengevolge moet in een zin als de bovenaangehaalde, *be-ḍu da waü-na*

ngâha na-kau-ku lemba, het eerste gedeelte niet als een afzonderlijke volzin beschouwd worden, maar *be-du* is gelijk een vooropgeplaatst object (vgl. § 258) bepaald door een deelwoord, dus z. v. a. »wat betreft dat, wat zij niet konden opeten", enz. Ook in zinnen als de volgende: *au-au mpudu rawi lamada ta-ai-na ròdjo ro nggâhi,* wat ik ook doe, spreekt gij niet (46.25); *au-au-du rawi ai-na ngèna kau ro rundu,* welk ook het werk zij, wacht niet op bevel en aansporing (31.9. v. o.); *bè-bè-na mpara pâhu supu, mbaa mpara kombi, ake ndei rawi-ta,* welke ook de aard der ziekte of kwaal is, dit moet gij doen (I), is *au-au mpudu rawi lamada,* enz. niet als eene afzonderlijke zinsnede met subject en praedicaat te beschouwen, maar *au-au-du* is op te vatten als een absolutivum, zoodat het geheel de beteekenis heeft van »bij al wat ik doe". Dit blijkt duidelijk waar, gelijk in het laatste voorbeeld *bè-bè-na* gebezigd wordt, *bè-bè-na mpara pâhu supu* beteekent niets anders dan: »welke ook van de soorten van ziekten", zoodat hier dus van geen subject of praedicaat sprake kan zijn. Een subst. na *au-au-du* of *bè-du,* bijv. *au-au mpara pâhu supu,* welke ook de aard van de ziekte is (59.3) of *bè-du sewi-na,* al wat het overblijfsel er van is (3.32), moet dus, naar hetgeen boven gezegd is, als genitief beschouwd worden. *Tjoü-tjoü-du* kan evenals *au-au-du* behandeld worden; meestal echter wordt het, welke functie het ook in den zin vervult, buiten het eigenlijk verband van den zin vooraangeplaatst (vgl. § 258), zoodat zulk een zin lett. te vertalen zou zijn: »wat betreft ieder, die", enz. Het verbale woord na *tjoü-tjoü-du* is wederom als deelwoord te beschouwen, dit is niet alleen op te maken uit de relatieve kracht, die in het woord ligt, maar ook uit een zin als: *tjoü-tjoü-du mabatu-na parenta mafasu-na ede kahina-n,* alwie de bevelen zijner hartstochten opvolgt, wordt door hem, d. i. den Duivel, bedrogen (86.5), waarin *tjoü-tjoü-du* niet vooropgeplaatst is, maar het grammatisch subject van *kahina* moet zijn, zoodat *mabatu-na* niets anders dan een deelwoord zijn kan. Ook in een zin als: *kòne tjoü-tjoü maraho hengga ntjai wati ngawa-na hengga,* (als iemand) wie ook haar vroeg de deur te openen, wilde zij niet openen (50.12), moet *maraho* niet als praedicaat beschouwd worden, maar *tjoü-tjoü-du* is, evenals boven *au-au-du,* als een absolutivum op te vatten.

Omtrent *bè bè-na mpara* is nog op te merken, dat het, behalve geheel en al gelijk aan *au-au-du,* nog meer speciaal gebruikt wordt in de beteekenis van »welk gedeelte ook" van iets, of »welke ook" van een bepaald aantal, bijv. *di ai saramba ntuu kai ba oi bè-bè-n mpara sarumbu,* op het oogenblik dat het water voor het eerst in aanraking komt met welk gedeelte ook van het lichaam (10.7); *watja tuta, bè-bè-n mpara tuta,* het hoofd, welk gedeelte van het hoofd ook, wasschen (11.15); *bè-bè-na mpara huruf mawâru mbuwa ede,* welke ook van de acht letters (12.10). Voorts heeft ditzelfde woord soms dit eigenaardige, dat een deelwoord, of vorm met *ndai,* wat een volgend subst. bepaalt, niet achter dit, maar onmiddelijk op *bè-bè-na mpara* volgt,

bijv. *ake loi doü masupu, bè-bè-na mpara ndei loi kai supu,* dit is een geneesmiddel voor zieken, welke ook de daarmede te genezen ziekte zij (4.11), *bè-bè-na mpara nde rai kai-na oi matolu mbuwa pâhu ede,* op welke der drie soorten vocht men ook gesteld is (4.26). In *bè-bè-na mpara mamai deï maupa mbuwa pâhu ede,* welke van deze vier gedaanten ook kome (3.26), wordt het subst. nog door eene praep. ingeleid. Men bezigt echter ook de gewone constructie, bijv. *bè-bè-na mpara wakatu mai kai-na,* op welke waqtu hij ook kome (ibid. reg. 25).

Deze onbepaalde voornw. worden ook gebezigd in indirecte vragen, bijv. *mbuda isi mada-mu nggòmi neè da èda kai-mu katantu au-au-ḍu mawâra ḍi ade pòo ede,* zijt gij blind om niet zeker te kunnen zien wat er in dat stuk bamboe was? (24.31). Hierbij is de volgende zin te vergelijken: *maai ake taho-ra ba lao-ta tiyo ai-nai-n bè-tji mataho ndai lampa kai-ta,* nu moest gij maar gaan zien welke dag goed voor u is om op reis te gaan (75.40—41). Hierin is *bè-tji* waarschijnlijk als onbepaald voornw. »welke ook", te beschouwen, zoodat *bè-tji mataho,* welke ook de goede (dag) zij, als appositie staat bij *ai-nai-n,* het direct object van *tiyo,* dus dezelfde constructie als in het boven aangehaalde *watja tuta, bè-bè-na mpara tuta.* Anders is de plaats van *bè-tji* onverklaarbaar, dewijl het in directe vragen steeds praedicaat is, vgl. § 223. Zie ook § 262.

§ 225. Ons onbep. voornw. »men" kan weergegeven worden door *doü,* meestal evenwel bezigt men het voornw. van den derden persoon in verkorten vorm: *na* (vgl. § 228) of wel de constructie bedoeld in § 231.

»Het" en »er" worden, evenals in de verwante talen, niet uitgedrukt, dewijl men zegt voor »er was een vorst", »een vorst was", enz. Slaat »het" als subject op een geheelen zin, dan wordt het door *na* weergegeven, bijv. *nggâra na-ndede-sa,* als het aldus is (bijv. 60.15); vgl. § 257. »Iemand" als grammatisch subject kan door de constructie met *wâra mpara,* hetzij al dan niet gevolgd door *doü,* uitgedrukt worden, vgl. § 109. Somtijds, kan het ook door *tjoü-tjoü-ḍu* weergegeven worden, vgl. de voorbeelden onder de vorige §. In andere naamvallen en na praepositie's is het door *doü* weer te geven. »Niemand" is op dezelfde wijze als »iemand", maar met de ontkenning, weer te geven. »Iets" kan door de constructie met *wâra mpara* worden uitgedrukt, vgl. § 109, soms ook door *au-au,* vgl. de voorgaande § of wel door *sa-ori pâhu* of meest met verdubbeling *sa-ori-ori pâhu,* bijv. *na-karawi-ku masaori-ori pâhu karawi-na ede* enz., hij (men) doet iets, wat hij (men) te verrichten heeft, enz. (8.24—25); *wodja ra samba-n* — — — *nggâra ku-bade-s sa-ori-ori pâhu,* verdoemd mag ik zijn — — — indien ik (er) iets (van) weet (24.16—17). Dikwijls wordt deze uitdrukking ook na *wâra mpara* gebezigd, ook na praepositie's kan zij voorkomen: *ḍi masaori-ori pâhu,* in iets (6.5. v. o.). Ook wordt *pâhu* wel weggelaten: *kai masaori-ori,* met iets (11.5). Ook treft men *sa-ori-ori pâhu* wel na *au-au-ḍu* aan, bijv. 7.39, 8.38. »Niets" is »iets" met de ontkenning.

Als onbep. voornw. is voorts nog *hanu,* het Mal. Jav. *anu* te betrachten. Het wordt ook na het voornw. van den tweeden persoon gebezigd: *nggòmi hanu-e,* gij, wie gij ook zijt! (6.2).

§ 226. Een betrekkelijk voornw. bezit het Bim. niet; eene relatieve zinsnede, waarin zulk een voornw. den agens zou moeten vervullen, wordt weergegeven door een actief deelwoord of den actieven vorm met *ndai*; zulk eene, waarin het rechtstreeksch object zoude zijn, door de passieve deelwoorden of den passieven vorm met *ndai.* Relatieve zinnen, waarin het in den datief of na eene praepositie zoude moeten voorkomen, worden weergegeven door de passieve deelwoorden of den passieven vorm met *ndai,* afgeleid van een met *kai* of *labo* samengesteld werkwoord; zulke waarin het als genitief zoude voorkomen, zoo men geen andere zinswending bezigt, door eene bezittelijke samenstelling.

»Degene, hetgene" kunnen, zoo zij een geheel algemeenen zin hebben door *tjoü-tjoü-ḍu* of *au-au-ḍu* worden weergegeven. Anders kunnen zij door de actieve of passieve vormen met *ndai* worden uitgedrukt (vgl. § 166) in de gevallen, waarin deze vormen bruikbaar zijn, of door het als subst. gebezigde deelw. met *raa*; voor »degene" bezigt men echter ook dan meestal *doü* met de relatieve zinsnede als deelwoord, enz. Valt er geen nadruk op deze woorden, dan worden zij uitgedrukt door subst. als *doü,* mensch; *rawi,* werk; *parakâra,* zaak; *pâhu,* soort, gedaante; enz. met volgend deelwoord.

»Zoodanig, dusdanig, zulk" worden uitgedrukt door het deelwoord van *ndake* en *ndède,* dikwijls gevolgd door het correspondeerende aanwijz. voornw.: *supu mandake ake,* eene dusdanige ziekte (60.39); *na-èda-ku rawi mandede ede,* toen zij dit zoodanige werk zag, (toen zij zag, wat er gebeurde, 72.11); *ntika na-èda mpara pâhu òha ro uta mandede ede,* toen hij zag »het zoodanige uiterlijk van de rijst en toespijs" (dat de rijst en toespijzen er zoodanig uitzagen, of: hoe de rijst en toespijzen er uitzagen, 43.19). Ook kan *ndake* of *ndede* eene bezittelijke samenstelling met *pâhu* vormen, bijv. 30.31. Soms vormt *ndede* ook eene samenstelling met het bepaalde subst. bijv. *ba supu ndede-n,* om eene dergelijke reden (14.21. v. o.). Ook als subject met den nadruk kunnen deze woorden optreden: *kapo mandede ede ndai weha-ta,* enz., het zoodanige nu moet gij nemen; enz. (97.13, vgl. § 260).

Aanm. Het Kòlosch heeft volgende afwijkende woorden en vormen: *haü* (voor *ahu*) = Bim. *nahu,* als meervoud is opgegeven *hau ḍòho* (Bim. *ita*), doch als genitief heb ik steeds *ta* aangetroffen; *hami* = Bim. *nâmi; heu* (uit *kau*) = Bim. *nggòmi*; *iya* = Bim. *siya*; *bae-ku* (*-mu, -na,* enz.), = Bim. *ndai-ku* (*-mu, -na,* enz.) zoowel in de beteekenis van »ik zelve", enz. als in de beteekenis van »ik", enz.; *tuwu* (vgl. Mal. *tubuh*) = Bim. *weki,* bijv. *pèso tuwu* Bim. *pèso weki*: *angi* blijft in het Kòlosch, bijv. *ndadi pata angi-n nangi* (= Bim. *labo*) *ina-n,* vervolgens herkenden zij en hunne moeder elkander (111.12); *ini* = Bim. *ake*; *ène* = Bim. *ede, apa* = Bim. *au, apa-te* = *au-ḍu,* bijv. *apa-te nanga* (Bim. *nggâhi*) *ku-batu kena* (= Bim. *mena*), wat gij ook zegt, zal ik opvolgen (110 20); *seï* = Bim. *tjoü.*

HET WERKWOORD.

§ 227. Naar den vorm kunnen de werkwoorden in het Bim. onderscheiden worden in stamwoordelijke als *lao,* gaan (waartoe thans ook te rekenen zijn vormen als *tahengga,* enz., vgl. § 150, vlg.); in afgeleide met het prefix *ka,* vgl. § 34, vlg.; in samengestelde met *kai,* vgl. § 115, vlg., *labo,* vgl. § 141 of *weya,* vgl. § 142, vlg. of eenig ander woord, vgl. § 159, vlg.

Naar de beteekenis zijn zij te verdeelen in transitieve en intransitieve (waarbij ook de kwalificatieve behooren). Dit verschil in beteekenis heeft ook in vele gevallen verschil in de behandeling ten gevolge.

Een werkwoord kan voorkomen als verbum finitum, als deelwoord en als verbaal subst.

Vormelijk drukt het Bim. in het finiet werkwoord twee tijden uit. Door den eenen wordt de handeling als nog niet voltooid aangeduid, onverschillig of zij reeds begonnen is of niet, terwijl tevens het onvoltooide der handeling hetzij absoluut, hetzij ten opzichte eener andere handeling kan zijn, dientengevolge hebben wij dezen tijd weer te geven door onzen tegenwoordigen tijd of toekomenden tijd, of wel door onzen onvoltooid verleden tijd, (ook als historische tijd). De tweede geeft te kennen, dat de handeling voltooid is, en is door ons met ons perfectum, plusquamperfectum of futurum exactum weer te geven (vgl. § 240). Evenals bij het finiete werkwoord heeft men ook bij de deelwoorden en de verbale subst. vormen, welk dit verschil in tijd uitdrukken. Men kan deze tijden met de namen imperfectum en praeteritum of perfectum onderscheiden. Soms wordt de eerste tijd nog nader door bijwoorden als: *maai ake,* nu; *peya* (voor het futurum) aangeduid, vgl. § 264. Als een soort deelwoord te betrachten zijn nog de actieve en passieve vormen met *ndai* in hunne eigenlijke beteekenis, waarnaast een overeenkomstig verbaal subst. staat. Over de deelwoorden vergelijke men de hoofdstukken over *ma, raa, waü* en *ndai*; voor de verbale subst. dezelfde en voorts § 243; vlg.

§ 228. De aantoonende wijs van het imperfectum wordt gevormd door de pers. voornw. in den verkorten vorm te plaatsen voor het verbale subst. (d. i. het woord in den vorm, waarvan het thans als grondwoord te beschouwen is of wel dit woord, voorafgegaan door *ka* of gevolgd door het element waarmede het samengesteld is), het doet hierbij niets ter zake of de beteekenis van het werkwoord eene transitieve of intransitieve is. Meestal wordt het werkwoord in den indicatief gevolgd door een der nadrukswoordjes *ra, ḍu, ku, mpara* of *mpuḍu,* verschil in beteekenis veroorzaken deze woorden volstrekt niet, alleen bestaat er verschil in gebruik, naar gelang van de transitieve, intransitieve of kwalificatieve beteekenis van het werkwoord, waarover men nader zie § 270. Intransitieve werkwoorden komen wel eens zonder nadrukswoord voor; heeft het werkwoord daarentegen transitieve beteekenis,

dan schijnt het in den indicatief altijd van een nadrukswoord voorzien te moeten worden, tenzij het gevolgd wordt door *mpa*, dat eigenlijk »slechts, maar" beteekent, maar dikwijls ook geen eigen beteekenis meer heeft, vgl. § 265. De nadrukswoorden vervallen voor het vraagpartikel *ro*. Komt aan het begin van eene zinsnede *nggâra* (indien) te staan, dan worden bovengenoemde nadrukswoorden vervangen door *sa* of *sara*, welke ook de beteekenis van het werkwoord zij, vgl. § 270. In de eerste plaats is omtrent het finiete werkwoord op te merken, dat de verbinding van het pers. voornw. en het handeling- aanduidend woord vrij innig is, waardoor het Bim. werkwoord meer het onze nadert, dan dat het geval is met de werkwoordelijke vormen der overige westelijke M. P. talen. De derde persoon bijv. van *lao* is *na-lao-(ra*, enz.), hij (zij, het) gaat (ging, of zal gaan) of zij gaan, enz., dit *na* blijft echter ook, wanneer een subst. als subject optreedt, »de vorst gaat" luidt dus *na-lao-ra ruma-t*; nu kan men, althans in de tegenwoordige taal, wel is waar ook zeggen: *lao-ra ruma-t*, vgl. § 231, maar het is duidelijk, dat in dit geval *na* als verzwegen te beschouwen is, indien de vorm zonder *na* toch als de eigenlijke aan te merken was, dan zoude daar, waar *na* gebezigd wordt vanzelf de agens met eenigen nadruk op den voorgrond gesteld worden, en dit is nu geenszins het geval. Ook is nu nog het weglaten van *na*, zelfs bij het spreken, uitzondering, meestal wordt het uitgedrukt.

In de tweede plaats is op te merken, dat het Bim. door middel van een finiet werkw. geen actief of passief kan onderscheiden. Een eenvoudig passief zonder dat tevens de agens genoemd wordt, als bijv. »ik wordt geslagen", kan in het Bim. eigenlijk niet uitgedrukt worden; wel kan men, gelijk in het hoofdstuk over *ndai* aangetoond is, met nadruk op »ik", zeggen: *nahu ndai lambo*, ik ben het, die geslagen wordt, waarbij dan de agens genoemd of verzwegen kan worden, doch zonder nadruk op het lijdend subject is dit onmogelijk. Nu en dan kan, wat wij door zulk een eenvoudig passief uitdrukken, in het Bim. door een intransitivum worden weergegeven, zoo kan bijv. een Bim. *nggâra na-iha-sa* (15.7) door ons vertaald worden met »indien het geschonden wordt", terwijl »schenden" *kaïha* is, dit hangt natuurlijk van de beteekenis van het werkwoord af. In het algemeen moet dus de agens vermeld worden, maar ook dan kan het Bim. geen onderscheid maken tusschen zinnen als »ik wordt door hem geslagen" en »hij slaat mij" zonder tevens bijzonder nadruk op »ik" te leggen bij de eerste wijze van uitdrukken, in welk geval geen finiet werkwoord, maar de passieve vorm met *ndai* te bezigen is; zonder nadruk zegt men in het Bim. steeds *na-lambo-ra* (enz.) *nahu*. Treedt een subst. zelve als agens op bij een transitief werkwoord, zonder dat er bijzondere nadruk op valt, zoodat het op de gewone plaats achter het praedicaat staat, dan krijgt het werkwoord wederom *na* voor zich, maar het subst. moet, met eenige later te vermelden uitzonderingen,

steeds ingeleid worden door de praepositie *ba,* waardoor evenzeer een subst. als agens bij de passieve deelwoorden wordt ingeleid, dus bijv. *na-lambo-(ra* enz.) *nahu ba doü,* wat wij, naar omstandigheden, kunnen vertalen door »ik wordt door een mensch geslagen" of door »een mensch slaat mij". (Zie ook de Aanm.).

Wanneer de voornaamwoorden, waarvan geen verkorte vormen bestaan, gebezigd moeten worden, staan zij na het praedicaat, waarbij zij, zoo dit transitief is, door *ba* moeten ingeleid worden, terwijl voor het verbale woord naar omstandigheden *ku, mu, ta* of *na* gebezigd moet worden, dus: *ku-lao-ra nami* (*lamada, lamada ḍòho* of *ndai-ku*); *ta-lao-ra ndai-ta; mu-lao-ra ndai-mu*; *ta-lao-ra ita ruma-ku; na-lao-ra sa-mena-na siyadera ede*; *ku-lambo-ra ba nami* (*ba lamada, ba lamada ḍòho, ba ndai-ku*); *ta-lambo-ra ba ndai-ta*; *mu-lambo-ra ba ndai-mu* of *ndai ḍòho-mu*; *ta-lambo-ra ba ita ruma-ku, na-lambo-ra ba sa-mena-na siyadera ede.* Dikwijls echter bezigt men in de finiete vormen eenvoudig *ku* in plaats van *ku* — (*ba*) *lamada, ku* — (*ba*) *ndai-ku,* enz. In het voorbijgaan is hier nog op te merken, dat de agens ook, zoo er nadruk op valt, buiten het verband van den zin vooraangeplaatst kan worden, bijv. *doü ede na-lao-ra,* wat wij letterlijk kunnen vertalen met: (wat betreft) dien mensch, hij ging, maar bij ons gewoonlijk alleen door het redeaccent onderscheiden wordt van een zin, die weergeeft wat het Bim. uitdrukt door *na-lao-ra doü ede.* Dewijl zulk een vooropgeplaatste agens buiten het verband van den zin staat, wordt hij voor transitieven niet door *ba* ingeleid, dus: *doü ede na-lambo-ra nahu; nggòmi mu-lambo-ra nahu,* enz. Voorb. *ku-kapòro waü ni,* ik ben zeker toornig (27.27); *nahu ku-hengge-ku,* ik ben koortsig, ik heb de koorts (52.7); *mai ka-ra ndede-n nahu ku-ntoi,* want [wat mij betreft] ik ben klein (38.15); *ku-made-ra, wati sara kasi ade nggòmi,* ik sterf, zoo gij geen medelijden hebt (36.41); *ku-lampa mpa kèse-kèse-ku,* ik zal maar alleen op weg gaan (76.8); *nggâra ku-maru-sa awa fuu mangge,* enz., indien ik (ga) slapen onder de tamarinde, enz. (41.9); *ku-sakasi-ku wati wâra-na ruma makalai,* enz., ik betuig, dat er geen andere heer is, enz. (7.41); *nai-sa ku-lemba-ku sa-mena-na mawâra ede,* morgen zal ik alles wat er is, mededragen (18.11); *nggâra na-ntjihi-ntjau-sa tjoi-na, ku-landa mpa,* als de (geboden) prijs billijk is, zal ik (het) verkoopen (53.3—4); *bune-ku da-hâri kai nahu, ku-èda-ku nasi* enz., hoe zoude ik niet lachen, terwijl ik vogels zag, enz. (59.37—38); *nggâra ku-landa-sa, tjoi-na ede ku-weli kai-ḍu mbeè siwe,* als ik (de melk) verkoop, zal ik voor de opbrengst daarvan eene geit koopen (80.8. v. o.); *nggâra ta-lewa-sa ḍi ade rasa-ta,* enz. indien wij in ons land strijden, enz. (79.3); *bune santika ra-neè-n ede ku-tarima weya-ḍu ba nami ḍòho ake,* wat zijn wil betreft, wij onderwerpen ons daaraan (78.42): *ta-lao raho tja-pu sa-panta labo doü maweli-n ede, ku-neè-ku èda ba lamada,* ga eens een ruiker aan de lieden, die ze gekocht hebben, vragen, (want) ik wensch (ze) te zien (72.1); *au-ḍu parenta ita ruma-ku ku-suu-ku ba lamada,*

wat u ook beveelt, neem ik op mij (48.23); *ku-lao ngupa-ku ba ndai-ku,* ik zal zelf gaan zoeken (32.22); *mu-made-ra ba nahu,* gij zult door mij sterven (65.42); *ai ake mu-kapòro pala,* nu zijt gij toch boos (27.28); *mu-metji pòda pala nggòmi labo nahu,* gij bemint mij wel zeer (45.24); *mu-rumpa-sa, ai-na hèko-mu bente,* als gij aanvalt, omsingel dan de benteng niet (12.6. v. o.); *na-dula dja-ra ḍi uma-na,* hij keerde ook naar huis terug (18.33); *nggâra na-made-sa ro na-iha-sa,* indien het (dier) sterft of bederft (15.7); *nggâra na-nae-sa supu-na,* indien de ziekte hevig is (4.22); *na-sawai poda-ku karòku tjilaka ede,* die ongelukkige vlieg is wel slecht (73.19); *na-mai dja-ra sa-buwa karòku,* daar kwam ook eene vlieg (73.10); *waü mpara tjumpu tunti, na-kaluu-ḍu sa-buwa sintji ḍi ade bunga ede,* nadat hij geschreven had, deed hij een ring in die bloemen (72.32); *ntika na-èda mpara ba la Ḍadju mai doü mambòto.,* enz., toen Ḍadju de menigte zag komen, enz. (19.27); *ndadi sa-mena-mena-na raa-nuntu ḍuwa-na ede na-ringa mena-ku ba ina-na,* zoodat al wat deze beiden verhaald hadden door hunne moeder gehoord werd (60.2); *makento mpara ba ede wei pande na-kaweï-ḍu ba kâli,* daarna huwde de opperpriester de timmermansvrouw (52.37); *ro mandede wâli mpa sa-mena-na ana sangadji na-tjuwa-tjuwa kina-ḍu bae ade-na,* en zoo ook wendde elk der prinsen zijne kunde aan (79.17—18).

Uit bovenstaande voorbeelden is te zien, dat het Bim. de finiete vormen bezigt in hoofd- en nevenzinnen, in vragende of uitroepingszinnen, kortom overal waar de taal niet het gebruik van het verbaal subst. of van de actieve of passieve vormen met *ndai* eischt; over de verhouding van deze laatste tot een met nadruk vooropgeplaatsten agens (of object) met volgenden finieten zin, vgl. § 258.

Aanm. De agens, zoo deze een volledig voornw. of subst. is, wordt na de finiete vormen geheel op dezelfde wijze uitgedrukt als na de verbale subst., bijv. *ba supu lao-ku* en *ba supu lao nahu*; *ba supu lao-(na) doü*; *ba supu lambo-ku* en *ba supu lambo ba nahu*; *ba supu lambo-ra ba doü.* Na alle verbale subst. nu staat de agens in den genitief, terwijl de genitiefvorm der pers. voornw. als zoodanig kan optreden. Dewijl nu ook in de verwante talen het woord, dat de handeling aanduidt, zoo het door de verkorte voornw. wordt voorafgegaan, in den vorm van het verbale subst. optreedt, kunnen de finiete vormen wel niet anders beschouwd worden, dan als oorspronkelijk verbale subst. te zijn. Hierbij is nog op te merken, dat vooreerst woorden als *neè,* willen; *nngâhi,* zeggen, ook thans nog, zonder verschil van beteekenis, hetzij als finiet werkwoord, hetzij als verbaal subst. worden gebezigd (vgl. § 251). Bij andere werkwoorden geschiedt dit, in de gewone taal, gewoonlijk alleen in bepaalde gevallen, maar in gedichten ziet men vooral voor den derden persoon dikwijls het verbaal subst. gebezigd voor het finiete werkwoord, ook in een hoofdzin, vgl. § 252. Nu is dit gebruik juist niet dichterlijk te noemen, ook bij het gewone spreken, vooral wanneer men verhaalt, wordt dikwijls gebruik gemaakt van het verbale subst. (vgl. het Kòlosche verhaal onder N°. XIV der teksten), maar dit wordt als minder net, boersch of hoe men het noemen wil, beschouwd. Er bestaat dus niet het minste bezwaar om aan te nemen, dat de finiete vormen oorspronkelijk de waarde van een subst. hebben gehad. Indien dit zoo is, dan kunnen de voorgehechte voornw. oorspronkelijk ook niet anders dan genitieven geweest zijn, (vgl. Brandes, over de genitief-constructie in de »Bijdrage tot de vergelijkende Klankl." pag. 20, volg.). Oorspronkelijk moet dus een vorm als *na-lao-ra doü* gelijk gesteld

worden met *lao-na doü*, terwijl de vorm *lao doü* met verzwijging van *na* zijne wedergade vindt in *lao-ra doü* (vgl. § 231), zoo ook *na-lambo-ra ba doü* en *lambo-ra ba doü* met *lambo-na ba doü* en *lambo ba doü*; *ku-lambo-ra ba nami* met *lambo-ku ba nami*. Men vergelijke hierbij een vorm als het Bat. *hu-buwat hami*. De verbinding van het verkorte voornw. met een intransitivum is in de meeste der meer bekende talen niet gebruikelijk, wel echter in het Mak. en Bug., maar ook daar niet op dezelfde wijze als in het Bim. In het Bug. toch zal men »hij slaapt, ik ben ziek" enz. weergeven door: *matinro-i*, *malosa-w-á*, niet als in het Bim. door: *na-maru-ra*, *ku-supu-ra*, alleen in bepaalde gevallen zal men in eerstgenoemde talen de met de Bim. overeenkomende constructie bezigen, dit is een der redenen, waarom zich in deze talen nooit een volkomen finiet werkwoord ontwikkeld heeft De verbinding van een pers. voornw. met een transitief werkwoord heeft in verschillende talen passieve waarde, zoo als blijkt uit het gebruik van het verbale subst. met de praepositie *ḍi*, als bijv. in het Jav. en Mal. tot uitdrukking van den derden persoon; door vormen als *di buwat ho* voor den tweeden persoon in het Bat. Ook in het Mak. en Bug. zijn deze vormen dikwijls passief op te vatten, bijv. in een Mak. *parassangang na-pamantangi-a* = Bim. *rasa nggeè kai-na ede*, het land, dat hij bewoont. Maar het kan niet gezegd worden, dat de beteekenis bepaaldelijk eene passieve moet zijn, dat dezelfde constructie ook bij intransitieven gebezigd kan worden, bewijst reeds het tegendeel, eigenlijk geeft de vorm niets anders te kennen, dan dat de handeling plaatsheeft, terwijl het actieve of passieve der handeling geheel en al in het midden gelaten wordt. Men kan ook den finieten vorm in het Bim., ontstaan door de verbinding van een voornw. met een transitief werkw., volstrekt niet gelijkstellen, wat het gebruik betreft, met het zoogenaamde subjectief-passief in het Mal., enz. Zeker kan zulk een passief in het Bim. meestal door den finieten vorm worden weergegeven, maar het Bim. bezigt deze ook dikwijls, waar de verwante talen den actieven-vorm bezigen, in een zin bijv. als het bovenaangehaalde *ku-sakasi-ku wati wâra-na*, enz. zullen de genoemde talen den actieven vorm bezigen, bijv. Sund. *kaula nganjahokën, jen*, enz Ook het Mak. en Bug. bezigt den vorm dikwijls op deze wijze. Het komt mij daarom beter voor al de finiete vormen als actief te beschouwen, of ten minste niet van actief en passief te spreken, vooral dewijl er toch geen verschillende vorm voor bestaat, en het ook niet waarschijnlijk is dat *ku-lao-ra* of *na-lao-ra* en *ku-lambo-ra* of *na-lambo-ra* voor het taalgevoel der Bim. zullen verschillen, terwijl ook het gebruik van *ba* als genitiefteeken na de eigenlijke. verbale subst. te frequent is, om bij de finiete vormen noodzakelijk het gevoel van een passief op te wekken. Al mogen nu de finiete vormen te verklaren zijn uit een verbaal subst., thans hebben zij dezelfde kracht als bij ons een werkwoord; zij kunnen dan ook nooit gebezigd worden, waar de taal een verbaal subst. eischt, een gebruik als bijv. in het Bug. *sabá na-parännuwangi-mu* (wegens zijn vertrouwen stellen op u), waarin het verbale woord met voorgevoegd voornw. geheel als verbaal subst. optreedt, is in het Bim. onmogelijk.

Aanm. II. Wanneer een volledig voornw. na een finieten vorm bepaald wordt door een subst. of deelw., zoo wordt soms deze bepaling als den eigenlijken agens beschouwd, bijv, *na-ndede mena nami siwe*, zoo zijn wij vrouwen allen (32.19, het werkwoord dus in den derden persoon). Men vergelijke hierbij ook volgende genitief-constructie: *ndede waü-pu sâra-na ita manggeè ḍi duniya*, dewijl nu eenmaal dus de wijze van handelen is van ons, die in de wereld wonen (76.35). Vgl. ook v. d. Tuuk, Tob. Spraakk. § 103, Aanm. II.

§ 229. In den eersten persoon en bij het gebruik der volledige voornw. wordt het enkel- of meervoud reeds door het pronomen aangeduid. De verkorte voornw. van den tweeden en derden persoon zijn evenwel dezelfde voor het enkel- en meervoud. In dat geval wordt dikwijls het meervoud aangeduid op eene der volgende wijzen: door samenstelling met *ḍòho*, bijv. *nggâra wati sara neè-na lòsa, ede ampo mu-lòsa ḍòho*, indien hij niet uit (het land) wil gaan, dan eerst moet gijlieden vertrekken (55.21). Veelvuldig wordt *ḍòho* in den indicatief echter niet gebezigd. (Het kan ook bij

transitieven voorkomen, vgl. 41.5, waar het werkwoord in substantiefvorm staat en § 235).

Door samenstelling van het werkwoord met *mena* (het grondwoord van *sa-mena-na,* allen), zoowel wanneer een voornw. als wanneer een subst. den agens voorstelt, onverschillig of het meervoud reeds bij het subst. uitgedrukt is of niet; *ndadi na-lòsa mena-ra binata matoi-toi,* zoodat de diertjes uit (te voorschijn) kwamen (69.11); *na-eï mena dja-ra mada-na,* hunne oogen (zij) worden ook slaperig (41.3); *na-wâra mêna sa-mena-na rato-rato,* (de prinsen waren er (49.5). Bij transitieven duidt *mena* gewoonlijk het meervoud van het object aan, vgl. § 265.

Ook de samenstelling van *tjuwa* of *tjuwa-tjuwa* met een verbaal woord, zoowel van transitieve als van instransitieve beteekenis (in het laatste geval nog dikwijls met *mena* verbonden), geeft meermalen een meervoud te kennen, vgl. § 207.

Dikwijls echter en vooral bij transitieven wordt het enkel- of meervoud niet vormelijk aangeduid en kan het alleen uit het verband opgemaakt worden. Voorbeelden zijn in de teksten passim te vinden.

§ 230. Niet zelden worden de volledige pers. voornw. *nahu, nggòmi* en *ita,* na het finiet werkw. te gelijk met hunnen verkorten vorm gebezigd; zoo het werkwoord transitief is, ingeleid door *ba.* Dit geschiedt niet om den nadruk op het voornw. te leggen, hiertoe bezit het Bim. reeds twee constructie's met vooropplaatsing van het volledige voornw., terwijl het hier op de gewone plaats van den agens staat, zoodat er geen of althans weinig nadruk op valt. Het gebruik der volledige voornw. in dit geval komt overeen met hun gebruik als genitief, in plaats van den verkorten vorm zonder bijzonderen nadruk, vgl. § 209. Wanneer bijv. in een zin een finiet werkwoord in den eersten persoon en een volledig voornw. van den tweeden persoon als direct of indirect object voorkomt, of omgekeerd, zal men gewoonlijk den agens èn door het verkorte èn door het volledig voornw. uitdrukken. Zoo ook, wanneer van twee verbonden zinnen de agens verschillend is (gewoonlijk zoo de eerste en tweede persoon, zeldzamer zoo de eerste of tweede persoon en de derde tegenover elkander staan), zonder dat nochthans eene eigenlijke tegenstelling in den zin ligt. In dat geval kan in beide of, gelijk meestal, in een der verbonden zinnen een volledig voornw. gebezigd worden. Maar evenmin als bij het gebruik der volledige voornw. als genitief, zijn dit vaste regels, noodzakelijk is het bezigen der volledige voornw. in bovenstaande gevallen niet, terwijl men ze daarentegen ook wel eens aantreft, waar moeielijk een reden voor hun gebruik te vinden is. Voorb. *mu-metji pòda pala nggòmi labo nahu,* gij bemint mij dan wel zeer! (45.24); *nde pala kombi nggòmi mu-lampa ntjubu rongga ḍi wombo-wombo hadju, ndadi ku-mabu-ra nahu bata ba hadju ede,* maar wellicht zult gij onder de boomen doorkruipen en dan zal ik »vallen, geraakt door die boomen"

(afgeworpen worden door die boomen, 38.17—18); *ndake-ku matangâra kai nika bati*: *ku-mama waü nahu, ndadi rafa-ku ede ao-ku ba nggòmi,* aldus is dat, wat het onderhandsche huwelijk heet: eerst kauw ik betel, en die betelpruim van mij moet gij aannemen (41.25—26); *kòne bune santika makalai-lai wâli ra-neè nggòmi ku-mbeï-ku ba nahu,* zelfs andere dingen, die ook door u begeerd worden, zal ik (u) geven (48.29); *mu-nggeè mpara ḍeï sorga maawa nganto, mu-ndasa ḍu ba nggòmi sorga makobo,* gij zult wonen in »een hemel, wiens rand onder is" (in den laagsten hemel), gij zult een ledigen hemel bewonen (83.1); *nggâra wati sara dula sama-ku labo ana siwe-mu, ku-hade kampoi-ku ba nahu,* indien ik niet te zamen met uwe dochter terugga, dood ik (u) allen (*ba nahu* hier gebezigd, dewijl *nggòmi,* hoewel niet uitgedrukt, doch in de gedachte ligt, 31.1—2); *kòne pòda mpowa na-dula, wati sara waa-na nasi mantau djenggo, ku-hade ntene-ku ba nahu,* al keert hij ook terug, indien hij geen vogel met een baard medebrengt, dood ik hem toch (48.9—10). Gelijk vanzelf spreekt, worden in de bovengenoemde gevallen ook *lamada,* enz. meestal uitgedrukt. Het voornw. van den derden persoon daarentegen wordt uiterst zelden op deze wijze gebezigd. Een voorbeeld levert 73.20: *na-èda-ku ita marindi mada, na-mai wâli-ra siya makalingango,* zij (de vlieg) ziet dat gij »duister van oogen zijt" (niet goed zien kunt) en nu komt zij wederom hinderen. Op te merken is hierbij, dat niet in den zin, waarin het volledige voornw. *ita* voorkomt, maar in den daarmede verbondene, die denzelfden agens heeft, *siya* gebezigd wordt, vgl. 41.16—17: *mai ka-ra ndede-n mu-waü-ra karinga nami ḍòho: tampuu-mpuu-na mu-nggâhi ba nggòmi,* enz., dewijl gij ons voor den gek hebt gehouden, (want) ten eerste zeidet gij, enz. Een ander voorbeeld geeft 15.11: *indo kapo na-raho kangampu siya mantjâra ede,* dan vrage de schuldige vergiffenis. (Het is duidelijk, dat, wanneer eene bepaling van het voornw. te vermelden is, steeds de volledige vorm moet gebezigd worden, toevallig ontbreken voorbeelden, waarin de overige voornw. op deze wijze bepaald zijn, in de teksten). Een derde voorbeeld levert 44.7—8: *nggâhi nahu taï doü, na-nggâhi-ku ba siya taï lako,* ik zeide, dat het menschendrek was, hij (echter) zeide, dat het hondendrek was. (Hier valt zeker wel nadruk op *siya,* vgl. ook 42.32, *nggâhi nahu* —— *nggâhi siya.* Ware hier het voornw. van den tweeden persoon te gebruiken geweest, dan had men waarschijnlijk gezegd: *nggòmi mu-nggâhi-ku,* met het voornw. van den derden persoon echter schijnt deze constructie minder in gebruik te zijn, zij is mij althans nergens voorgekomen, en daar het volledige voornw., al is het achteraan geplaatst, te zamen met den verkorten vorm toch allicht eenigen nadruk geeft, vooral het zeldzaam gebezigde *siya,* is het niet onverklaarbaar dat deze constructie in de plaats kan treden van die met het vooropgeplaatste voornw.).

Hier volgen nog eenige parallelplaatsen, waaruit te zien is dat het hier besproken gebruik der volledige voornw. nooit noodzakelijk is: *nggâra na-luu*

wâli sara nai-sa, ku-waa mena-ku ba nahu, als zij morgen wederom (in mijn net) binnengaan, zal ik ze allen medebrengen (18.21, vgl. *nggâra na-luu wâli sara nai-sa, ku-lemba-ku sa-mena-mena-na mawâra ede,* 18.11); *mai ka-ra ndede-n mu-waü-ra karingu nami ḍòho, tampuu-mpuu-na mu-nggâhi-ku ba nggòmi mbòto ntau ro wâra-mu ḍi ade peti nae,* enz., want gij hebt ons allen voor den gek gehouden, ten eerste zeidet gij, dat er vele schatten in die groote kist waren, enz. (41.16—17, vgl. *mu-waü-ḍu kampula-mpula nami ḍòho ake, mu-nggâhi-ku mbòto ntau ro wâra-m ḍi ade peti nae,* 39.39—40).

§ 231. Gelijk reeds te voren opgemerkt is, kan het verkorte voornw. in de finiete vormen soms verzwegen worden.

I. Dat kan in de eerste plaats geschieden in den derden persoon, zoowel bij een intransitief als transitief werkwoord, wanneer een subst. als agens optreedt en na het praedicaat staat, en in den eersten of tweeden persoon, wanneer uit beleefdheid *lamada, ndai-ku,* enz. na het praedicaat staan (daarentegen wordt *ku,* voor zooverre mij bekend is, nooit verzwegen zoo *nami* na het praedicaat staat, ook worden de verkorte voornw. nooit verzwegen bij het in de vorige § vermelde gebruik der volledige voornw.). Voorb. *dula mena-ra rato labo doü labo-na. nggeè mpara la Kalai kèse-kèse-na,* de prins en zijne volgelingen gingen naar huis, en Kalai bleef alleen (22.27, vgl. *ede-mpara dula-na la Kalai ḍi uma-na, na-nggeè-ra ana sangadji ede kèse-kèse-na ḍi sera,* daarop keerde Kalai naar huis terug en de vorstenzoon bleef alleen in het woud, 23.2); *ntoi rongga-mu-ro,* »is al lang uwe komst" (zijt gij al lang aangekomen? 75.18, vgl. *na-ntoi-ra supu-mu-ro,* zijt gij al lang ziek geweest? 59.24); *pòda mena nggâhi ndai-mu, ana-e,* »waar zijn uwe woorden" (gij hebt gelijk) mijn kind (51.6, vgl. *na-pòda mena nggâhi ita de, wai!* 51.13); *kasi-ra ade-ta, wai-e mainga lamada,* »uw hart heeft medelijden" (gij zijt wel goed), moedertje, om mij te helpen (51.33); *ndadi kandadi-ḍu ba ruma-ta ama-ra-duwa.* de vorst maakte (hem) vervolgens *ama-ra-duwa* (58.2, vgl. *na-kandadi-ku ba ruma-ta djuru kuntji,* ibid. reg. 4); *na-neè sara ngâha, pao weya-ku ba doü,* indien hij wilde eten, gaf men het hem in den mond (58.14); *bune mpara pâhu-na sarae, hina sara ba oi,* enz., wat is zand, als water het aanraakt, enz. (22.17); *ra-oro ba oi, antjo kaneè-ḍu ba balumba,* nadat het water (den schedel) medegevoerd had, wierpen de golven hem op het strand (58.17); *au-ḍu parenta ita ruma-ku suu-ḍu ba lamada ḍòho,* wat u beveelt, nemen wij op ons (60.22, vgl. *ku-suu-ku ba lamada.* 48.23); *ndadi katjai-ḍu ba lamada ḍòho lalehe rasa ro dana,* zoodat wij meenden, dat er was een onheil van het land (dat een onheil het land getroffen had, 21.4).

Uit de vergelijking der verschillende voorbeelden blijkt voldoende, dat het verzwijgen van het verkorte voornw. geen verandering in de beteekenis medebrengt.

Een intransitief werkwoord kan ook nog zonder nadrukswoord aangetroffen

worden, bijv. *ede-ra lao ou kai, mai tote-kadju,* daarop gingen zij (den vogel *tote-kadju*) roepen en deze kwam (20.32, de parallelplaatsen hebben *mai-ra,* ibid. reg. 36 en *mai mpuḍu,* ibid. reg. 40); *wâra-wâra ruwa-n doü mampinga sa-uma-uma, mpinga ama-n mpinga ina-n, mpinga ana-n,* er was eens iemand, die met zijn geheele huis doof was, doof was de vader, doof was de moeder, doof was het kind (17.6); *nggâra mu-teka-si, made ana-m, mu-londo-si, made ina-m mu-midi mboha-si, made ndai-mu,* als gij opklimt, sterft uw vader; daalt gij af, dan sterft uwe moeder; blijft gij in het midden, dan sterft gijzelve (21.24 en 23. v. o.). Nu verschilt het werkwoord in deze zinnen volstrekt niet in vorm van het verbale subst., ook kan niet gezegd worden dat een verbaal subst. in deze zinnen niet gebruikt zou kunnen worden (vgl. § 252) alleen slechts, dat hier een finiet werkwoord het gebruikelijkst zoude zijn. Men kan deze vormen dus ook als werkelijke verbale subst. opvatten. Van werkwoorden van transitieve beteekenis, zonder voorgevoegd verkort voornw. en zonder nadrukswoord, is mij geen voorbeeld bekend, dat niet zeker als verbaal subst. op te vatten is.

Nogmaals zij hier opgemerkt, dat het verzwijgen van het verkorte voornw., op deze wijze hier vermeld, altijd nog eene uitzondering is. Bij transitieven heeft het zeer zelden plaats, bij intransitieven echter meer. In sommige veel voorkomende uitdrukkingen is de weglating regel, bijv. *taho weki-na* (zie de teksten passim), lett. het lichaam er van is goed, (mooi), v. d. het is schoon, het is goed, goed!. Ook *wâra* (zijn) komt meestal zonder voornw. en nadrukswoord voor, bijv. *wâra sa-buwa sangadji,* er was een vorst (55.5); *wâra tolu-n ana mône-n,* er waren drie zoons van haar (zij had drie zoons, 26.8. v. o.); *wâra ana siwe-ta-ro,* hebt gij eene dochter? (43.36); *na-hengga-ku padju-na, kombi wâra sawa ro meti,* enz., hij stak zijn zonnescherm op, (dewijl) er wellicht slangen of schorpioenen zouden zijn, enz. (44.12). Men treft echter ook aan: *wâra-dja-ra ana-mu-ro,* hebt gij ook kinderen? (50.38); *na-wâra-pa doü,* zijn er nog menschen? (74.22); *na-wâra-ra katjihi-na,* hij heeft oordeel des onderscheids (11.3); vgl. ook § 240, vlg.

II. Bij een intransitivum kan het voornw. van den derden persoon verzwegen worden, zoo een subst. als subject vooraangeplaatst is, bijv. *ndadi wawi ede na-made-ra ro doü ede made dja-ra,* het zwijn stierf derhalve, en de man stierf ook (81.13); *ndadi ruma-t lao luu-ra ḍi ade nggâro dobu,* daarop ging de vorst in de rietaanplanting (26.7). Bij werkwoorden van transitieve beteekenis, kan in dit geval het verzwijgen van het voornw. niet plaats hebben.

III. Wanneer twee of meer volzinnen, die te zamen een samengestelden volzin vormen den agens gemeen hebben, kan het verkorte voornw. in de tweede en volgende zinsneden verzwegen worden. De in de eerste zinsnede uitgedrukte agens kan zoowel een subst. als een pers. voornw. zijn, het is niet noodzakelijk dat hij tevens grammatisch subject zij. De verschillende

zinsneden kunnen of eenvoudig neven elkander gesteld zijn, of door de conjunctie's *ro*, *ampo* of *ndadi* verbonden zijn. Voorb. *ede-ra tuu kai-na, lao karinga-ku wei-na ro ana-na*, enz., daarop stond hij op »en ging zijne vrouw en kinderen berichten, enz. (55.29); *ndadi na-tjiru weya-ḍu kareḍo, kaluu weya-ḍu ḍi asa-na*, daarop schepte zij de pap met een lepel op en deed hem die in den mond (66.28); *ede mpara dula-na ompu ede, lao karinga-ḍu wai*, enz., daarop keerde de oude man naar huis terug en hij ging de oude vrouw mededeelen, enz. (30.35—36); *ampo na-dula, na-bali mena-ku sâhe-n waa ḍi uma-n, lao kaluu mena-ku ḍi ade parangga-na, nai siḍi ndede wâli rawi-na, lao waa-ku sâhe-n ḍi doro*, enz., dan keerde hij terug en hoedde hij de buffels, (ze) naar huis voerende, en ging ze in hun stal brengen. Den volgenden dag deed hij wederom aldus, hij ging zijne buffels naar de bergen brengen, enz. (27.17 en 18); *ede mpara* ——— *mabu-na awa dana, mabu pita-ku lènga ḍòho-na*, daarop ——— viel hij op den grond, bovenop zijne makkers (41.31, vgl. § 167); *ede-ra lao nenti kai ba doü mambòto, lao waa wâli-ḍu aka uma ntâru, balunggu weya-ku eḍi-na*, daarop ging de menigte hem vatten, en ging hem wederom naar een leeg huis brengen, en boeide hem de voeten (54.41 en 42); *ede-ra ou ro ròdjo kai ba ompu, kau neė ro ḍonggo weya-ḍu oi ḍi tjere*, daarop riep hem de oude man en sprak hem aan, hem bevelende boven te komen, en reikte hem water in een ketel aan (44.35); *ede-ra lao kai doü malao nenti ro randa kâli ede, waa-ḍu ḍi sa-buwa uma ntâru, kalòsa mena weya-ḍu sòroba ro kami-na, sarowa-na, ampo mbeï-ḍu, kau kani, tembe ro badju makalai, ndadi balunggu weya-ḍu eḍi-na*, daarop gingen de lieden en grepen en sleurden den opperpriester mede, en brachten hem in een leeg huis, ontdeden hem van zijn hoofddoek, hemd en broek, gaven hem een andere saroeng en baadje met bevel die aan te trekken, en boeiden dan zijne voeten (54.1—3); *ede-ra lao kai doü malèto-na, waa-ḍu ḍi sa-buwa uma mbòda, nai sidi ampo hade-ku*, daarop gingen zij, die hen binden zouden heen en brachten hen in het huis van een *mbòda*, »den volgenden dag, dan zouden zij hen dooden" (terwijl zij hen den volgenden dag zouden dooden, 60.9—10); *ede-ra tjòla ro waa kai-na ḍi uma-na, nai sidi, ampo sambele*, daarop betaalden zij (den bok) en brachten hem naar huis, terwijl zij hem, den volgenden dag zouden slachten (54.25). Een voorbeeld, waarin het voornw. van den eersten persoon verzwegen is, levert 20.22: *ede-ra tuu rebo kai nahu, hina upa-ḍu ana nggòmi*, daarop stond ik op om te dansen en vertrapte bij ongeluk uw kind (zoo ook ibidem reg. 31). Een voorbeeld van zulk eene weglating met een intransitief werkwoord levert 21.15. v. o. *ede-ra wâri kai lodja ede, lao âri-ra*, daarop wenden zij de zeilen en gingen buitenwaarts, ook 62.7—8: *na-rai-ra la Kasipâhu ḍuwa-na labo wei, lao wâli-ra aka wuba hiḍi-na, Kasipâhu* en zijne vrouw vluchtten en gingen wederom naar het woud, dat hunne woonplaats was. Bij de intransitieven schijnt overigens in dit geval het verzwijgen zelden plaats te hebben, de

beide voorbeelden hierboven zijn de eenige, die de teksten opleveren. Doch ook bij transitieve werkwoorden is het verzwijgen hier niet noodzakelijk, integendeel, meestal wordt het voornw. uitgedrukt, zooals een enkele blik op de teksten kan leeren. Men treft ook wel samengestelde zinnen aan waarbij in éene zinsnede het voornw. uitgedrukt is, in de andere niet, bijv. *ede-ra kanae ra kabuwa kai ro ndawi weya-ḍu kani-kani ro na-ndawi weya-ḍu sa-buwa malige,* daarop brachten zij haar groot en verzorgden haar en maakten kleederen voor haar en bouwden voor haar een paleis (67.24 en 25. Hier is eigenlijk de agens ook in de eerste zinsnede verzwegen, bij elke constructie, waarbij een werkwoord den substantief-vorm moet aannemen, kan de agens, als die door een voornw. wordt voorgesteld, verzwegen worden, zoo er geen onduidelijkheid ontstaat, gelijk reeds uit de verbale subst. met *raa* en *ndai* gebleken is; voor de volgende finieten zinnen blijft de toestand, alsof de agens uitgedrukt ware, zoo ook bijv. *rongga-pu ḍi asi, kuru besè ede tohò-ḍu ḍi tando ruma-t,* bij het komen in het paleis zetten zij de ijzeren kooi voor den vorst neer, 49.14—15); *na-londo ao-ḍu ba radja Mangendar-Sri, na-djaba, tanga-ra, waa kaneè-ra èse paruga,* vorst M. S. ging naar beneden hem te gemoet, schudde hem de hand en bracht hem boven in de raadzaal (75.5—6).

IV. In de tot dusverre behandelde gevallen is het verzwijgen van het verkorte voornw. afhankelijk van de vermelding van den agens, terwijl zij ook volstrekt geen beteekenis heeft, en dus alleen te verklaren is uit gemakzucht of streven naar kortheid. Evenwel wordt het verkorte voornw. soms ook verzwegen, zonder dat de agens op eene andere wijze vermeld wordt, bijv. *ndonta wâli-ḍu parakâra Maharadja Ali,* enz. (58.8); *ndonta wâli-ra wai aka-n de,* enz. (40.35), enz. Dit *ndonta-ra* zou bijv. in het Mal. luiden: *tĕrsĕbut-lah.* Het Mal. bezigt dezen vorm, wijl, gelijk bekend is, in inlandsche verhalen de persoon van den verhaler geheel op den achtergrond treedt en dus de agens van het werkwoord in dit geval onbepaald is. Zoo duidt nu ook de weglating van het verkorte voornw. in het Bim. de onbepaaldheid van den agens aan. Wij kunnen den vorm weergeven door »men" als subject te bezigen of wel door eene passieve constructie te gebruiken. De vertaling der bovenstaande zinsneden luidt dus: men vermeldt verder, of er wordt verder vermeld omtrent de zaak van vorst Ali (omtrent de genoemde oude vrouw), enz. Andere voorbeelden zijn: *indo kapo òne-na ba sampari ede, nggâra turu kai-sa doü, na-made lalo mpa, nggâra neè sara kamori wâli,* enz., het nut nu van die kris is, (dat) indien men er mede naar iemand wijst, deze terstond sterft, en (dat) indien men hem weder in het leven wil terugroepen, enz. (18.28 en 29); *makento mpara ba ede, na-ringa-ra habar ba sangadji masupu* — — — *kau kai-na kaambi sa-buwa-kapa* — — —, *ndadi kaambi weya-ḍu sa-buwa kapa,* daarna hoorde de zieke vorst het bericht — — — daarop beval hij een schip uit te rusten — — — daarop werd er voor hem een schip uitgerust (59.6—7); *kaḍuwa mbuwa rahi kai matjili ede*

daa mapehe, lòsa kai-ḍu ngâra manusiya, luu kai-ḍu djâra ro sâhe, in het geheim twee mannen te hebben mag niet, »men gaat uit den naam van mensch, men gaat in tot de paarden en buffels" (men verliest daardoor den naam van mensch en gaat behooren tot de paarden en buffels, 88.8—9). Uit den aard der zaak wordt van deze weglating van het pers. voornw. dikwijls gebruik gemaakt bij algemeene voorschriften, recepten, enz. bijv. *doü raa-maweha ntau doü, wati raa-mbali-na, rante weya-ku asa-na, tongge weya-ku wòo-na, tarungku wâli weya-ku bali bae-na eḍi,* (wat betreft) hen, die de goederen van anderen weggenomen hebben zonder ze teruggegeven te hebben, men doe hun een ketting om den mond, men zette hun hals in de *tongge,* en men boeie hunne beide voeten (87.10—12. Vgl. ook voor dit en de volgende voorbeelden § 233); *ḥukum-na doü daa mangawa sambeya ede dompo weya-ku wòo-na, ḥukum-na doü raa-manòno tuwa lambo weya-ku loki-na,* wat betreft de straf voor hen, die niet willen bidden, men snijde hun den hals af, de straf voor hen, die palmwijn gedronken hebben is, men sla hun op het achterste (86.28—29); *kadòo-ku au-ḍu nahi, pata tjengga-ku rawi mamada labo mamami,* men verwijdere al wat onrein is, men onderscheide rijpe en onrijpe handelingen (90.3 en 4). Nu is ook hier wederom het verzwijgen van het verkort voornw. niet bepaald noodzakelijk te noemen, bij een enkelen blik op N°. I. (vooral het laatste gedeelte) en N°. IV. (vooral van af blz. 13 reg. 21) der teksten ziet men, dat het Bim. in algemeene voorschriften, enz. òf den hier behandelden vorm bezigt, dan wel zich richt tot een onbepaalden tweeden persoon. Uit N°. IV is tevens te zien, dat de vorm met het verzwegen verkort voornw. (althans voornamelijk) dan gebezigd wordt, wanneer men met *ita* spreekt, terwijl zoo men met *nggòmi* spreekt, het voorschrift meest in den vorm van den imperatief gebracht wordt (vgl. § 235). In dergelijke zinnen is dus *ta* als verzwegen te beschouwen. Evenwel heb ik ook hier den agens in de vertaling met »men" weergegeven. Op zichzelf duidt de vorm toch geen tweeden persoon aan, evengoed zou het den derden kunnen zijn (vgl. ook beneden), althans zoo in den zin geen voornw. van den tweeden persoon is voorafgegaan, in welk geval het ook onder I. of III. gebracht zou kunnen worden. Ook wordt, als het een bepaalde persoon is, die met *ita* aangesproken wordt, het voornw. zelfs in den imperatief niet weggelaten, vgl. § 235. De vorm met het weggelaten voornw. is dus als nog onbepaalder te beschouwen, al is het verschil bijv. tusschen *weya-ku* en *ta-weya-ku* niet groot, evenmin als bij ons tusschen: men neme, en gij neemt of gij moet nemen. Vgl. ook § 233. In het eerste en derde voorbeeld kan alleen *na* verzwegen zijn (in het tweede en vierde kan men òf *na* òf *mu* (*ta*) invullen), hierbij is echter in het oog te houden, dat *na* een onbepaalden agens voorstellende, alleen uitgedrukt wordt, zoo het geen verwarring kan veroorzaken (vgl. beneden V), in eene uitdrukking als: *ndonta-ra* pleegt het nooit vermeld te worden.

Bij intransitieven heb ik het verzwijgen van het verkorte voornw. nooit aangetroffen als de agens een onbepaalden persoon voorstelt, wel indien wij het verzwegen voornw. door »het" kunnen vertalen, bijv. *nggâra ndede-sa*, indien het aldus is (60.31, *na-ndede*, bijv. ibid. reg. 15); *pòda dja*, het is waar (75.39).

V. Een bijzonder gebruik wordt gemaakt van de finiete vormen met weglating van het voorgevoegd verkort voornw. om het onbepaalde van den agens aan te duiden in zinnen als de volgende: *indo kapo sjarat imân ede sa-mpuru ori: metji ro tjaû-ku ruma Allah ta'âla, metji-ku sa-mena-na malaeka*, enz., de voorschriften van den imân nu zijn: God te beminnen en lief te hebben, de engelen lief te hebben, enz. (9.24 en 23. v. o.). Wij zouden hier een infinitief bezigen en ook het Bim. kan hier het verbale subst. gebruiken, bijv. *indo kapo maharâm ndai karawi-na ba doü madawâra oi sambeya ede tolu ori: sambeya; hèko bait'ullah; nenti qoraan ro tiwi ro waa* (*waa-na* in de parallelplaats 94.38), voorts wat verboden is om te doen voor hem, die geen water voor het gebed heeft, is drieërlei: bidden, het huis Gods omgaan, de Qorân vasthouden of dragen (11.28 en 29. In het voorbijgaan zij herinnerd dat de Westelijke verwante talen in zulk een geval den werkwoordsvorm bezigen, bijv. Jav. *utawi parlu-ne wulu iku nĕnĕm* — — — *kaping tĕlu amasuh tangan karo*; zoo ook Sund. *katilu ngumbah löngön*, vgl. Grashuis, Soend. Leesb. pag. 137 en 48., daarentegen Bim. *tolu ori kai-na watja-ku rima bali bae*, 8.35 of *watja antju bali bae*, 11.14). Bij intransitieven wordt nu òf het verbale subst. òf een finiete vorm met voorgevoegd voornw. gebezigd; is de beteekenis daarentegen transitief, dan is de finiete vorm met het weggelaten voornw. het meest in gebruik. Het verzwegen voornw. is *na*, somtijds wordt het ook wel uitgedrukt, men vergelijke bijv. 10.13 en 14: *indo kapo makaiha-na islâm ede upa ori: karawi labo daa bae ade; bade-ku mpa wati ngawa-na karawi;* — — — *kabantja ro sungge-ku doü makarawi mataho* (wat den islâm krachteloos maakt is vierderlei: eene godsdienstige handeling (verrichten zonder te weten (wat men doet), weten en niet willen verrichten, — — — hen die het goede doen, bespotten) met 8.24 vlg. *indo kapo makaiha-na islâm ede upa ori: tampuu-mpuu-na na-karawi-ku masaori-ori pâhu karawi-na ede labo wati bae kai-na ade; duwa ori kai-na na-bae kai-ku ade wati ngawa-na karawi;* — — — *upa ori kai-na na-kabantja ro sungge-ku doü makarawi mataho.* Voorts: *kakidi-ku sambeya* (9.10. v. o.) en *na-kakidi-ku sambeya* (8.1), het gebed »doen staan" (verrichten). Uit deze laatste voorbeelden, alsook uit meerdere in N°. II en III der teksten, is te zien, dat *na* zoowel als genitief, als voor een werkwoord gevoegd, op een onbepaalden agens kan duiden. Over het nadrukswoord *ku*, dat gewoonlijk na deze vormen gebezigd wordt, zie men de Aanm. na § 233.

§ 232. Bij den in § 228 gestelden regel, dat een subst. of volledig persoonlijk

voornw., als agens optredende, na een finiet transitief werkwoord steeds door *ba* moet ingeleid worden, zijn de volgende uitzonderingen en bijzonderheden op te merken, welke ook voorkomen bij de uitdrukking van den agens na een verbaal subst. met transitieve beteekenis, voor zoo verre de voorbeelden bij de finiete vormen ontbreken, vgl. men aldaar.

I. In de eerste plaats wordt de agens niet door *ba* ingeleid, indien het direct object bepaald wordt door den genitief van een persoonlijk voornw., dat met den agens correspondeert (welk voornw. evenwel ook verzwegen kan worden), en de agens na het direct object geplaatst is. Bijv. *ampo na-weha-ku ntau-na Allah ta'âla,* dan neme God zijn eigendom (58.20); *ntika na-èda mpuḍu ninu ndai-na Ama Metjo ḍi ade talaga ede,* toen A. M. (de tijger) zijn eigen spiegelbeeld in dien vijver zag (37.35); *ku-sambele wòo-ku lamada,* (dan) snijd ik mijn hals af (28.13). Bij uitzondering vindt men ook hier wel eens den agens door *ba* ingeleid, bijv. *mu-èda-ku mpa ninu ndai-mu ba nggòmi,* gij zaagt slechts uw eigen beeld (38.10). Wanneer een werkwoord *weki,* in de beteekenis van het reflexieve voornw., of *angi* tot direct object heeft, wordt de agens nooit door *ba* ingeleid, dewijl het in de beteekenis dezer woorden ligt, dat zij bepaald worden door den genitief van een met den agens correspondeerend voornw., al kan dit voornw. ook verzwegen worden. Men vergl. § 214 en § 215.

II. Sommige transitieve werkwoorden kunnen, wanneer zij zonder object vermeld worden, ten opzichte van den agens hetzij als transitieven, hetzij als intransitieven behandeld worden. Voornamelijk zijn dit de woorden *nggâhi,* spreken, zeggen; *ntjambe,* antwoorden; *nuntu,* verhalen, ook *parenta,* bevelen, zou hier toe gerekend kunnen worden; in finiete zinnen pleegt dit echter niet voor te komen, men zegt dan: *mbeï parenta*; met verbale beteekenis treft men het vooral aan in den vorm: *raa-parenta,* wat gewoonlijk den agens zonder *ba* na zich heeft (daarentegen wordt *kau,* bevelen, altijd als een transitivum behandeld): *makento mpara ba ede, na-nggâhi-ra ruma sangadji: wati wâra-na,* enz., daarna zeide de vorst: is niet enz. (48.5, vgl. 48.26, 76.28); *wâra-ra upa, lima nai, nggâhi-ra riyana-na,* na verloop van vier of vijf dagen zeide zijn schoonvader, enz. 31.3. v. o., met weggelaten voornw.), daarentegen: *tampuu mpuu-na na-nggâhi-ku ba iwa-ku: ḍaro-pu,* enz., ten eerste zeiden mijne makkers: voel, enz. (34.24); *na-nggâhi-ku ba Allah ta'âla ḍi ade qorân,* God zegt in den Qorân (III). Somtijds, doch zeldzamer, worden ook andere werkwoorden op deze wijze behandeld, in de teksten zijn mij alleen *ngâha,* eten, *nòno,* drinken, *mbako,* kooken (speciaal rijst), *teka,* opklimmen, voorgekomen, doch het is wel aan te nemen, dat dit ook met andere kan plaats hebben, zoo er slechts geen verwarring tusschen agens en object kan ontstaan. Evenwel wordt bij deze werkwoorden toch gewoonlijk de agens door *ba* ingeleid. Volgt een object dan bezigt men steeds *ba* (vgl. echter § 254) bijv. *mu-nggâhi-ku ba nggòmi mbòto ntau ro wâra ḍi ade peti nae,*

gij zeidet »het veel zijn van" (dat er veel waren) schatten in de groote kist (41.17). Afgescheiden hiervan, doet zich ook in het Bim., evenals in andere talen, het feit voor, dat sommige werkwoorden zoowel transitief als intransitief kunnen zijn, zoo is *metji*, beminnen, meestal transitief, men kan echter ook zeggen: *metji labo.*

De agens wordt voorts niet door *ba* ingeleid na de volgende werkwoorden, ofschoon zij een direct object bij zich hebben.

Na *raho*, vragen, in de uitdrukkingen: *raho dowa*, bijv. *makento mpara ba ede, na-raho dowa nabi Isa di Allah ta'âla,* daarna vroeg Jezus beden (bad Jezus) tot God (58.27); en *raho kangampu*, bijv. *na-raho-ra kangampu ruma-na,* en hun heer vraagt vergiffenis (13.33); *indo kapo na-raho kangampu siya mantjâra,* voorts vrage hij, die schuldig is om vergiffenis (15.10). Anders wordt *raho* op de gewone wijze behandeld, bijv. *na-raho-ku ba doü mantau,* en de eigenaars vragen (om hun eigendom, 85.24).

Ntau, voor zoover mij bekend is, onverschillig wat het object is: *na-ntau eli-ra nò nae,* de groote gong had (gaf) geluid (77.38), *makento mpara ba ede, na-ntau wâli mpara neè ana-na maâri-âri pòda,* daarna had de allerjongste zoon wederom begeerte (naar die vrouw, 28.8).

III. Wanneer een werkwoord in substantiefvorm staat na de werkwoorden *lao, mai, neè, ngawa, lowa, waü, disa,* vgl. § 248, alsook na *raho* en *dòdo* (zoo de agens van beide werkwoorden gelijk is) wordt de agens, zoo die door een subst. of volledig voornw. wordt voorgesteld, gewoonlijk na het tweede werkwoord geplaatst, is dit laatste transitief dan wordt hij door *ba* ingeleid, is het intransitief, dan volgt de agens zonder *ba*: *na-neè-ku ngâha weya ade-ku ba Ama Metjo,* A. M. (de tijger) wil mijn hart eten (36.11); *nggâra na-raho sara weli ba kâli,* indien de opperpriester vraagt (het paard) te koopen (52.35); *ndadi na-lowa-du kaaö ba Mayang-Mangure ntanda-na ede,* zoodat M. M. dien blik van hem kon begrijpen (78.26); *lowa pòda-ra kurewe asa-m* je mond kan erg babbelen (gij kunt erg babbelen, (17.26). Op het tweede werkwoord is ook toepasselijk hetgeen boven onder I en II gezegd is, vandaar: *na-neè-sa ngâha ade-na,* indien »hun hart wil" (zij willen) eten (90.1 v. o.). Wordt echter de agens tusschen de beide werkwoorden geplaatst, eene constructie, welke overigens bij de finiete vormen niet dikwijls voorkomt, dan hangt het al of niet bezigen van *ba* van het eerste werkwoord af, vandaar: *mu-lowa pòda pala nggòmi, wai-e, saa hudu,* gij kunt wel zeer goed luizen vangen, kleindochter (69.18). Ook *neè,* willen, is dan als een intransitief te beschouwen, hoewel er, indien het zelfstandig gebezigd wordt, vormen als *ra-neè* van bestaan (gewoonlijk wordt ook na *ra-neè* de agens niet door *ba* ingeleid, dus *ra-neè ndai-na,* 47.32, *ra-neè nggòmi,* 48.29, evenwel komen bij het verbale subst., in de beteekenis van het deelwoord als subst., meer afwijkingen voor, vgl. § 254).

Wanneer overigens het verbale subst. met gelijken agens als object

van het eerste werkwoork staat, kan de agens na het tweede geplaatst worden en moet dan steeds door *ba* ingeleid worden, al is het intransitief, bijv. *na-iyu mpara mbari ba ruma-t,* de vorst voelde »het dronken zijn" (dat hij dronken was, 48.26). Meer gewoon is het evenwel in dit geval, den agens na het eerste werkwoord te plaatsen. Zoo ook bij de omschrijvende constructie met *weki* (vgl. § 214); *ntika na-iyu-ḍu ba wawi weki-na na-waü-ra ntjuwu,* toen het zwijn voelde, dat het gewond was (81.11, dewijl de agens voor *weki* komt, geldt het sub. I opgemerkte hier niet).

Wanneer een verbaal subst., afhangend van een ander werkwoord, een anderen agens heeft dan dit, staat de agens van het eerste werkwoord voor het verbale subst. en wordt, naar gelang zulk een werkwoord transitief of intransitief is, al of niet door *ba* ingeleid. Is het eerste werkwoord een der woorden, die »bevelen, laten, verbieden, beletten, vragen (verzoeken)" beteekenen, dan pleegt de agens na het afhankelijke verbale subst. geplaatst te worden, zoo de agens daarvan niet uitgedrukt wordt; steeds wordt hij door *ba* ingeleid, zoodat men bijv. zegt: *na-kau-ku mai ba ruma-t,* de vorst beval (zijn) komen (hem te komen), vgl. § 254. Ook bij de constructie met *weki* na *raho* of *ḍòḍò* (vgl. § 214). wordt de agens na het afhankelijke verbale subst. geplaatst, in dit geval echter zonder *ba,* bijv. *ku-neè-ku ḍòḍo kaada weki-ku lamada labo ita ḍòho,* vgl. § 214.

§ 233. De conjunctief kan in het Bim. uitgedrukt worden, maar dikwijls is de vorm niet van dien van den indicatief te onderscheiden, gelijk uit het volgende te zien is.

I. Door achter een finiet werkwoord de volgende nadrukswoorden te bezigen: de enklitische *ku* of *ka,* of de samengestelde en niet enklitische *kuḍu, kaḍa, kiḍi, kumpuḍu, kampaḍa, kimpiḍi* (*kumpiḍi*), ondergaat het eene wijziging in de beteekenis, welke wel niet den conjunctief in het algemeen aanduidt, maar toch iets wat daartoe behoort, namelijk wat in het Latijn door »ut met den conjunctief", door ons met »opdat en den conjunctief" (voor zooverre wij dien dan nog bezigen) zou uitgedrukt worden. Omtrent *ku* is op te merken, dat het in tegenstelling van het bij den indicatief gebezigde *ku,* ook na eigenlijke intransitieven kan gebezigd worden, vgl. § 270. Men treft deze woorden in de eerste plaats aan na *wâra* (zijn) in de reeds in § 93 besproken uitdrukkingen: *wâra-ku, wâra-ka,* enz., opdat zij, opdat, als ook in *mòḍa-ku* enz., wat wij wel niet anders dan door »opdat" kunnen weergeven, vgl. § 284. Andere voorbeelden zijn: *ku-lampa mpa kèse-kèse-ku, na-rotji kuḍu lao ro-mai-ku,* ik zal maar alleen gaan, »opdat snel mijn gaan en komen zij" (opdat ik snel ga en weer terugkom, 76.8); *nggâhi kantiri-ntiri-pu labo nahu, nggâra wati sara waü-mu horu nahu, ku-lowa kimpiḍi rai pèso waü weki-ku,* zeg mij oprecht, indien gij mij niet kunt helpen, opdat ik mij eerst ijlings verwijderen kan (37.22—23); *patu tanaö-mu rawi lewa, mu-èda weya kuḍu òne-na ḍeï woha sera,* het is voegzaam, dat gij het oorlogs-

handwerk leert, opdat gij het nut daarvan ondervindt op het slagveld. (14.14).

II. Dezelfde nadrukswoordeu worden nu gebezigd na den finieten vorm met het voornw. van den eersten persoon, tot omschrijving van den imperatief. Gewoonlijk gaan dan *mai-ra* of *mai* = het Mal. *mari-lah* of *taho-ra* of *taho mpara* (vgl. § 235) = het Mal. *baik-lah* vooraf. Voorb. *mai-ra ta-lampa-ku,* komt, laat ons op weg gaan (56.13, het Latijn en Grieksch bijv. zouden hier den conjunctief bezigen); *mai-ra ta-neè-ka ḍi uma wai,* komt, laat ons het huis van de oude vrouw inklimmen (39.18); *mai-ra ta-lao kaḍa lampa,* komt, laat ons verder gaan (17.13); *maai ake mai ta-lao kuḍu nggeè ada labo ruma-t,* welaan, laat ons nu onze opwachting gaan maken bij den vorst (60.15—16); *maai ake taho-ra ta-lòsa kaḍa,* welaan, laat ons nu uit (het land) gaan (55.34); *kapo de taho-ra ta-lao kaḍa rai aka uma-ta,* daarom laat ons naar onze huizen vluchten (20.12). Evenwel behoeven de woorden *mai-ra* of *taho-ra* niet vooraf te gaan: *ntjambe kai ba iwa ḍòho-n, iyo, kaman-e, taho pòda weki-na, ta-maru kaḍa,* de makkers antwoordden: ja kameraden, het is goed, laat ons gaan slapen (41.6, *taho weki-na* beteekent hier »goed, het is goed" als antwoord op eene vraag, *taho-ra* is = *mai-ra* en kan door ons nooit met »het is goed" worden weergegeven, zie § 235, in andere gevallen echter zijn beide uitdrukkingen geheel en al gelijk van beteekenis); *nggâra doü-sa, ta-rai kaḍa,* als er iemand is, laat ons dan vluchten (39.31 en 33); *nahu ku-lao-ku lewa, âri-e,* laat ik ten strijde gaan, vrouw (79.6). Na een werkwoord van transitieve beteekenis heb ik nooit een ander nadrukswoord aangetroffen dan *ku,* hetzij *mai-ra* of *taho-ra* voorafgaat, hetzij niet. Eigenlijk is er dus geen verschil in vorm met den indicatief, alleen is op te merken, dat dit *ku* hier niet, gelijk in den indicatief, verwisseld kan worden met *ra, ḍu,* enz. Voorb. *mai-ra ku-tundu-ku waa ḍi uma-ku,* welaan, laat ik haar op de schouders nemen en naar huis dragen (32.41); *maai ake taho-ra ta-hanta-ku peti ake,* laat ons nu deze kist opnemen (39.25); *iyo, taho pòda weki-na, ta-ròdjo-ku,* ja, goed, laten wij hem aanspreken (38.2); *lao waa-pu ake sera, ta-kaa kantjore-ku,* brengt (hem) naar het woud, laten wij (hem) in tegenwoordigheid van velen verbranden (22.23—24). Wel wordt somtijds geen nadrukswoord gebezigd: *taho weki-na, ta-lao weha doü ede,* goed, laat ons die menschen gaan halen (70.9).

Omtrent deze hier behandelde uitdrukking is nog op te merken, dat zij ook gebezigd wordt in plaats van den tweeden persoon van den imperatief, wanneer het werkwoord nader bepaald wordt door de woorden: *labo nahu,* met mij, bijv. *wati sara imbi-mu mai ta-lao sama-sama-ku labo nahu,* indien gij (het) niet gelooft, welaan ga dan te zamen met mij (38.11). Dit *ta* is hier niet het voornw. van den tweeden persoon, want men spreekt hier met *nggòmi,* gelijk uit het verband blijkt, maar het voornw. van den eersten persoon meerv., lett. zegt dus de Bim.: welaan, laat ons te zamen gaan met mij (ik medegerekend), zoo ook: *Bango-e ede-ra lao-mu mpanga, mai-ra*

ta-nggeè sama-ku labo nahu, Bango, ga niet meer uit stelen, ga met mij samenwonen (34.35); *mai-ra ta-lao-ku labo nahu nggeè ada labo ruma-t,* komt, gaat met mij onze opwachting bij den vorst maken (55.22). Zonder dit *labo nahu* moet bij den tweeden persoon na *mai-ra* en *taho-ra* steeds de imperatief gebezigd worden.

De woordjes *ku, ka, kuḍu,* enz. kunnen ook nog gebezigd worden in zinnen, voorafgegaan door *ede-ḍu* of *sareè-pu,* § 236.

III. *Ka* en de samengestelde woorden *kuḍu, kaḍa,* enz. worden (althans voor zooverre mij bekend is) alleen in de twee bovengenoemde gevallen gebezigd, doch het gebruik van *ku* is ruimer.

Wanneer men in den imperatief spreekt en dan *ampo,* »dan, vervolgens" bezigt, dan moet na dit *ampo* in plaats van den imperatief, een finieten vorm met voorgevoegd verkort voornw. (dat evenwel ook verzwegen kan worden) en het nadrukswoord *ku* gebezigd worden. Een voorbeeld levert 12.12. v. o. vlg.: *niru panta-mu bente, ngâri waü-pu dana* ——— *ampo mu-kimi-ku, ampo mu-sangafa-ku,* als gij eene versterking aanlegt, graaf dan eerst de aarde uit ——— houd die dan vast (of dan moet gij die vasthouden), beruik ze vervolgens, enz. Op zichzelf kan nu een *mu-kimi-ku* ook indicatief zijn, maar dat deze vorm hier voor den imperatief optreedt, alsmede het feit, dan men hier voor *ku* nooit *ra,* enz. ontmoet, doet reeds in den vorm een conjunctief zien. Vergelijkt men hierbij 71.27: *ta-lao weha-pu, lamada neè makara-na, ampo ta-lao-ku landa,* ga gij ze halen, ik zal ze vlechten, en ga gij ze dan verkoopen, dan ziet men dat ook hier *ku* na een intransitivum kan geplaatst worden, en dus hetzelfde is als het sub I en II besprokene, en niet het bij den indicatief gebezigde nadrukswoord. Hierbij vergelijke men: *peya na-waü sara maru wai, ampo ta-neè-ku weha weya peti-na,* als de vrouw zal zijn gaan slapen, laat ons dan in (huis) klimmen om hare kist weg te nemen (39.15). Ware hier *ampo* niet te gebruiken geweest, dan had men gezegd: *mai-ra ta-neè-ku* (of *ka,* enz.), na *ampo* mag echter *mai-ra* of *taho-ra,* dat een imperatief is, niet gebezigd worden, terwijl tevens alleen *ku* als nadrukswoord in gebruik is.

Men leest op 70.6: *sa-buwa ede, ta-lao weha-ku-ro ro ede-ra lao weha,* dit ééne (wij zouden zeggen »één van tweeën") zullen wij (ze) gaan halen of niet. *Ta-lao weha-ku* zoude op zichzelf wederom indicatief kunnen zijn, doch op te merken is, dat de nadrukswoorden van den indicatief niet voor het vraagwoord *ro* (vgl. § 228) gebezigd worden. Maar vooral het tweede lid van den vraag is beslissend; eenvoudig »of niet" zou zijn: *ro wati,* maar *ede-ra lao weha* is eene van de wijzen, waarop men een verbod uitdrukt, vgl. § 237. Hier kan de beteekenis geen andere zijn, dan die van een conjunctief met eene ontkenning, gelijk trouwens de vormen, waarmede men verbiedt, gewoonlijk voor den conjunctief in ontkennende zinnen gebezigd worden. (Men zie beneden). Hieruit is met zekerheid op te maken, dat

ku hier den conjunctief aanduidt, en het Bim. dus ook in twijfelende vragen deze wijze gebruikt.

Bij algemeene voorschriften, vermaningen, recepten, enz. bezigt men in den tweeden persoon, wanneer men met *ita* spreekt, den finieten vorm met *ku* als nadrukswoord (terwijl, gelijk reeds in § 231 sub III opgemerkt is, bij het gebruik van *nggòmi* den imperatief gebezigd wordt, behalve na *ampo*), bijv. *ake tjumpu kai-na ba ndeu patula* — — — *ta-weha-ku oi*, enz., dit is de laatste der baden om eene ziekte af te weren — — — gij haalt (moet halen) water, enz. (5.24). Voorbeelden zijn overal, vooral in N°. I en IV der teksten te vinden. Dat *ta* verzwegen kan worden en voorbeelden daarvan, zijn besproken in § 231 sub III. Ook in den derden persoon wordt dan als nadrukswoord *ku* gebezigd, bijv. *ampo na-hori-ku bongi raa-kimi-na ede*, dan late hij (de zieke) de rijst, die hij in de hand gehouden heeft (houdt) los (5.21); *nggâra na-made-sa, na-tjèpe-ku, nggâra na-supu mpowa-sa, na-loi-ku*, sterft hij, dan moet hij hem vervangen, wordt hij slechts ziek, dan moet hij hem genezen (14.12. v. o.). Aangezien nu ook hier voor *ku* nooit *ra*, enz. gebezigd wordt, moet het 't teeken van den conjunctief zijn. Somtijds echter bezigt men in 't geheel geen nadrukswoord, bijv. *ampo mu-batja salawa tolu kâli*, bid dan driemaal een gebed (12.11. v. o.); *ta-weha wunta wau*, gij moet nemen bloemen van de waroe (4.32); *indo kapo na-raho kangampu siya mantjâra ede*, voorts vrage hij, die schuldig is om vergiffenis (15.10); *ampo ta-dula ḍeï uma*, dan moet gij naar huis terugkeeren (5.22); *au-ḍu raa rawi-mu* — — — *na-dula ḍeï ra-hiḍi-na, na-mbali ḍeï weki ndai-mu*, wat gij ook verricht hebt — — — keere terug tot wat zijne plaats is geweest, het keere tot u zelven terug, (6.2 en 3). Vgl. ook sub II en onder *sareè-pu* en *ede-ḍu*, § 238. In dat geval is dus de conjunctiefvorm van een intransitief werkwoord niet van den indicatiefvorm te onderscheiden.

Ten slotte zij herinnerd aan het gebruik van *ku* bij de vormen met *ndai*, zoo de gerundieve beteekenis op den voorgrond moet treden, vgl. § 150. Over den conjunctief na *sura* (mits) vgl. men § 238 en zie voorts bij: *ampo* (§ 264) alsook bij: *kombi* en *kòne* of *kòne pòda mpowa* (§ 265).

De gewone ontkenning *wati* doet het werkwoord den substantiefvorm aannemen, dientengevolge krijgt het geen nadrukswoord en zou men dus ook den conjunctief niet van den indicatief kunnen onderscheiden. Heeft het werkwoord transitieve beteekenis, dan bestaat er de constructie van *wati* met den passieven vorm met *ndai* (bijv. *wati ndei tjïi weya oi ntjidi-na*, het rijstwater ervan moet niet afgegoten worden, men giete het rijstwater niet af, vgl. § 101), welke tegenover *wati* met het enkele verbale subst. (bijv. *wati tjïi weya oi tjidi-na*, men giet het rijstwater niet af) staat als een conjunctief tegenover een indicatief. Evenwel wordt deze vorm zelden gebezigd, en kan bij intransitieven in 't geheel niet gebruikt worden, dewijl bijv. een *wati ndai malòsa*, niets anders dan eene dichterlijke uitdrukking

van *wati lòsa* »(hij) gaat niet uit" is, vgl. § 95. Men bezigt in plaats van den conjunctief in zinnen met de ontkenning, bij transitieven gewoonlijk, bij intransitieven altijd de vormen, waarmede men verbiedt, vgl. § 237.

Aanm. In het in § 231 sub V behandelde geval, waarin het verkorte pers. voornw. kan verzwegen worden, wordt als nadrukswoord gewoonlijk *ku* gebezigd (bij weglating van het voornw. heb ik nooit een ander dan *ku* aangetroffen). Nu kan men zeker in een zin als: *indo kapo sjarat imân ede sa-mpuru ori: metji ro tjaù-ku ruma Allahu ta'âla*, enz. *metji ro tjaù-ku* als een conjunctief opvatten, zoodat de letterlijke vertaling zoude zijn: de voorschriften van den imân nu zijn tienderlei, men beminne God en hebbe hem lief, enz. (vgl. de aangehaalde §). Moeielijk evenwel valt het in een zin als: *indo kapo makaiha-na imbi ede sa-mpuru ori — — — imba-ku rawi kafir*, wat het geloof vernietigt is tienderlei — — — de handelingen der ongeloovigen navolgen enz. (9.18—15. v. o.) in *imba-ku* een conjunctief te zien. Nu vergelijke men hierbij zinnen met de ontkenning: *indo kapo sjarat-na maaho ba weha oi, sambeya ede ini ori — — — ai-na wàra matapa-na oi*, enz. de voorschriften nu van dat, wat voor het nemen van het water voor het gebed moet zijn, zijn zesderlei — — — het niet zijn van iets, wat het water belet (lett. laat er niets zijn, dat het water belet) dus een bepaald verbod, vgl. § 237 (11.11). Daarentegen: *indo kapo makaiha-na imbi ede sa-mpuru ori — — — wati dahu-na ba mabu imbi-na* (niet vreezen dat zijn geloof valt); *indo kapo makaiha-na islâm ede upa ori — — — bade-ku mpa wati ngawa-na karawi* (vgl. § 231). Bij hetgeen van het standpunt der schrijvers niet goed is, bezigt hij den verbiedenden vorm (welke, gelijk boven gezegd is, in ontkennende zinnen in plaats van den conjunctief treedt), bij hetgeen op zijn standpunt slecht is, het verbale subst. met *wati*, dat is de uitdrukking van den indicatief met de ontkenning. (In het voorbijgaan zij er opgewezen, dat, als men in plaats van de finiete vormen hier het meer kleurlooze verbale subst. bezigde als ontkenning *daa* gebruikt wordt). Hieruit is de conclusie te trekken, dat, waar iets van het standpunt der schrijvers goed is, de conjunctief gebezigd wordt (vgl. ook 8.35; *watja-ku rima* met 94.13 *watja-pu rima*, imperatief, zoo ook ibid. reg. 12), anders de indicatief. Dat nu ook, in dit laatste geval *ku* steeds als nadrukswoord pleegt gebruikt te worden is licht verklaarbaar. Vooreerst toch kan *ku* ook in den indicatief voorkomen, met zekerheid is verder wel te zeggen, dat er, wanneer indicatief en conjuntief vormelijk niet te onderscheiden zijn, hier en daar verwarring tusschen beide wijzen moet ontstaan, het verschil in gebruik is hier in beide gevallen zoo gering, dat wij zoowel den indicatief als den conjunctief door een infinitief weergeven en ook het Bim. in beide gevallen een verbaal subst. kan bezigen, dewijl men in het ééne geval steeds *ku* moest bezigen, is men er toe gekomen *ku* als het vaste nadrukswoord voor de op deze wijze gebezigde finiete vormen te beschouwen. Wordt *na* wel uitgedrukt, dan kan ook in zinnen, waarin noch goed- noch afkeuring van het standpunt van den schrijver wordt uitgedrukt, een ander nadrukswoord gebezigd worden: *indo kapo mafaralu sambeya tolu ori — — — na-ntau-ra katjihi*, wat nu verplichtend is voor het gebed is drieërlei — — — men heeft (het hebben van) oordeel des onderscheids (11.35). Voor een ander gebruik van *ku* in den indicatief, en wel een bepaald misbruik zie men § 270.

§ 234. De optatief wordt uitgedrukt door *tòpo* achter het werkwoord te plaatsen, bijv. *ede-ra raho kai-na dowa di ruma Allah ta'âla koha tuta ede: na-kaèda tòpo-ku angi labo nabi Isa*, daarop bad de schedel tot God: moge hij (mij) Jezus doen ontmoeten (58.18—19); *pòda-si nahu asal-ku dewa-dewa, ndadi tòpo-ra rasa*, indien ik werkelijk van goddelijke afkomst ben, moge (dan) eene stad ontstaan (77 8—9). Men kan den optatief ook uitdrukken door als finiet werkwoord *kamòda* te bezigen, wat letterlijk »gemakkelijk maken" beteekent, maar in dezen zin voor ons onvertaalbaar is (vgl. het Mal. *mudah-mudahan*), waarachter wederom *tòpo* met het nadrukswoord gevoegd wordt, terwijl

dan dit *kamòḍa* het eigenlijke werkwoord van den zin den vorm van een verbaal subst. doet aannemen. Voorbeelden leveren de teksten niet op, de volgende zinnen zijn mij evenwel opgegeven: *sura ake na-kamòḍa tòpo-ku karongga ba Allah ta'âla,* enz., moge God dezen brief doen toekomen, enz.: *na-kamòḍa-mòḍa tòpu-ku tjèpe weya ba Allah ta'âla sa-mena-na rawi taho nggòmi,* moge God u uwe goede werken vergelden. Een derde wijze van uitdrukking van den optatief bestaat daarin, dat men na *simpa-simpa-(na)*, wat wij op zichzelf door »wellicht, misschien" moeten weergeven, *tòpo* plaatst, waarna het werkwoord in substantiefvorm volgt: *simpa-simpa tòpo-(na) ndundu umu-mu,* moge uw leven lang zijn, moogt gij lang leven, vgl. (100.4). De optatief in ontkennende zinnen wordt uitgedrukt door den verbiedenden vorm met *tòpo,* vgl. § 237.

Aanm. In het tweede voorbeeld volgt na *ndadi tòpo* als nadrukswoord *ra*, mij is verzekerd dat *ku* daar niet kan gebruikt worden, zoodat aan te nemen is, dat in den optatief de nadrukswoorden van den indicatief worden gebezigd. Vgl. nog § 270.

§ 235. De tweede persoon van den imperatief wordt, indien men met *nggòmi* spreekt, bij een intransitief werkwoord uitgedrukt door het enkele stamwoord of wel door *ra* achter het stamwoord te voegen, bijv. *mu-neè sara raho sadeka, lao aka uma sigi,* als gij eene aalmoes wilt vragen, ga dan naar de moskee! (56.22); *e tjina-e, kasi ade-mu labo nahu,* vriend, heb medelijden met mij! (22.36); *lao-ra, ana-e, salama-lama lao-mu,* gaat kinderen en gelukkig zij uwe reis! (65.5); *nggâhi kai ina-n: lao dja-ra ngupa ra deï ndai ngâha ro nòno,* de moeder zeide: ga iets zoeken om te eten en te drinken! (17.3. v. o.).

Is het werkwoord transitief dan wordt de imperatief in dit geval gevormd door achter het stamwoord *pu* te plaatsen: *nggâhi kai ruma paduka: weha-pu taraku ede, mbeï-pu doü ake,* de vorstin sprak: haal die buks (en) geef die aan dezen man! (25.23); *ai ina-e, lao soḍi weya-pu lamada ana wai aka,* moeder, ga voor mij de dochter van gindsche vrouw (ten huwelijk) vragen (26.7. v. o.); *inga sa-waü-waü-pu nahu,* help mij zooveel gij kunt (36.27); *mu-rumpa-sa, kadeè weya-pu paiya-na ro kambata-na doü bae-mu,* als gij een aanval doet, luister (dan) naar het schreeuwen en juichen uwer vijanden (12.5—4. v. o.); *kapo de lao tiyo-pu,* gaat derhalve naar (hem) zien (19.3).

Somtijds wordt het volledig voornw. na den imperatiefvorm geplaatst. Dit geschiedt zoowel, wanneer de zin den nadruk op het voornw. doet vallen, als in die gevallen, waarin ook in den indicatief, enz. het volledig voornw. pleonastisch achteraan geplaatst wordt, vgl. § 230. Is het werkwoord transitief dan wordt het door *ba* ingeleid, het kan dus ook na een intransitief niet als een vocatief beschouwd worden. Voorb. *nggâhi kai ba rahi-na: midi nggòmi ḍòho akeḍeï, nahu neè malao raho sadeka,* de man zeide: blijft gij hier, ik zal aalmoezen gaan vragen (56.16); *wali-ḍu wâra-na masa ḍi nahu, lao-ra nggòmi aka asi,* enz., ik heb geen geld meer bij mij, ga naar het paleis, enz. (57.3); *nami ḍòho ake neè lao ngguḍa oma, sandaka-pu uma*

nggòmi, wij willen onze velden gaan beplanten, bewaak gij het huis (34.39—40); *wati lowa-ku lao nahu — malai-na-sa kani-kani ndai raho-n ede waa weya-pu ba nggòmi,* ik kan niet gaan, — maar wat de kleederen betreft, waarom zij gevraagd hebben, breng die voor mij (25.16—17). Gewoonlijk bezigt men ook het volledige voornw., wanneer de imperatief de eerste woorden uitmaakt, die men tot iemand spreekt. Hieraan is het gebruik van het voornw. toe te schrijven, bijv. 78.41: *lao-ra dula nggòmi, mbeï ngowa-vu,* enz., keer terug (en) geef bericht, enz.; 20.8: *karente mena nggòmi ḍòho, ḍambe,* komt allen aan de oppervlakte, makkers, gelijk uit het verband te zien is. Ook kan het voornw., indien er bepaald nadruk opvalt, voorafgaan: *nahu malao ngupa afi, nggòmi ḍòho midi èse wawo wadu ake,* ik ga vuur halen, ga gij rustig op dezen steen zitten (65.32).

Hoewel het evenmin als in de verwante talen noodzakelijk is het meervoud aan te duiden, gelijk ook uit de voorbeelden boven te zien is, kan het ook in den imperatief bij intransitieven door *mena* en *ḍòho,* bij transitieven door *ḍòho* aangeduid worden: *lao lòsa mena,* gaat er uit! (18.3); *lao kaa ḍòho-pu nahu,* gaat mij verbranden (23.31—32); *sâhe mambui-pu ede tjòla ḍòho-pu kai mapidu reya sa-buwa,* betaalt de nog overige buffels met zeven reyalen per stuk (29.29). *Tjuwa-tjuwa* heb ik in den imperatief nooit ontmoet, er is echter geen reden voor te vinden, waarom het niet gebezigd zou kunnen worden, vgl. voorts § 229.

Spreekt men met *ita* dan wordt de imperatief aangeduid door voor den eigenlijken imperatiefsvorm het verkorte voornw. *ta* te plaatsen (vgl. ook § 237); bijv. *ta-lao-ra nggeè ada labo ruma-ta, ta-karinga-pu waü-ra wâra nasi mantau djenggo, ta-raho-pu doü,* enz., ga (of ga u) uwe opwachting maken bij den vorst, deel hem mede, dat de vogel met een baard er is, vraag hem lieden, enz. (48.42 en 49.1); *ta-lao weli weya-pu lamada sa-mena-na bune santika pâhu mawâra ake, — — — ta-kalai-lai weya-pu,* koop voor mij »alles gelijk de soorten, die hier zijn" (van alles, wat hier is) — — — maar houd het goed uit elkander (44.19 en 20). Spreekt men met *ita ruma-ku,* dan wordt dit nog achteraan gevoegd: *malai-na-sa ta-nggâhi-pu ba ita ruma-ku bakai-kai neè lao kai-ta,* maar uwe Hoogheid zegge, waarheen zij wenscht te gaan (70.32). Is het werkwoord intransitief, dan is alleen uit het verband op te maken of een vorm als: *ta-lao-ra* den indicatief of den imperatief voorstelt.

Omtrent den tweeden persoon van den imperatief is nog op te merken, dat men, schoon zelden, na een transitief ook wel *mpuḍu* voor *pu* bezigt: *kapo lèto ro waü ḍòho mpuḍu,* bindt en grijpt ze daarom; (40.34—35); *ta-tjempe mpuḍu wuwa hadju-mu,* ruil uwe vruchten (24.14, wordt *ta* gebezigd, dan is wederom alleen uit het verband te zien of de zin imperatief is of den indicatief aanduidt).

De tweede persoon imperatief kan worden voorafgegaan door *mai-ra* of

taho-ra (*taho mpara*); vgl. de vorige § sub II. Bijv. *mai-ra lao batu-pu nahu,* kom, volg mij (35.14—13. v. o.); *taho-ra ta-ampa kaneè waü-pu,* welaan, breng hem eerst boven (75.9); vgl. § 233. (*Mai-ra* is natuurlijk de imperatief van *mai,* komen; *taho-ra* ook *taho mpara* (een voorb. vindt men hieronder in de Aanm.) is eigenlijk de derde persoon van den indicatief, terwijl de volgende imperatieve zin logisch het subject is; dit verband wordt echter niet uitgedrukt, want dan zoude het werkwoord na *taho-ra* als verbaal subst. moeten optreden (vgl. de volgende §), vandaar wordt *taho-ra* evenals *mai-ra* behandeld, als of het ook een imperatief ware, en kan niet in deze beteekenis na *ampo* optreden). Door *tja* (het Mak. en Bug. *sa*) achter het werkwoord te plaatsen wordt het bevelende van den imperatief eenigszins verminderd, wij kunnen het door »eens" weergeven, bijv. *e ḍambe, lao tiyo tja-pu ama-mu,* kinderen, gaat eens naar uw vader zien (19.2); *tiyo tja-pu lampa rawi-na la Tahi,* let eens op het gedrag van Tahi (104.33); *ai ana-e, neè ntjimbi-ntjimbi tja-pu ati uma-ta ake,* zoon, ga eens naar boven om het dak van ons huis te herstellen (32.8). Hoewel de imperatief met *ta* uit den aard der zaak steeds meer het karakter van een verzoek heeft, wordt toch ook bij dezen wel *tja* gebezigd: *ta-lao raho tja-pu sa-panta,* ga u eens een bloemruiker voor mij vragen (71.42). Ook *tabai* (beproeven) wordt dikwijls tot hetzelfde doel gebezigd (vgl. het gebruik van *tjoba* in het Maleisch): *parakâra au-tji neè nuntu-mu labo nahu ede, maai ake tabai tja-pu nuntu,* welke zaak hebt gij mij te verhalen, verhaal nu maar eens! (60.25—26); *tabai-bai-tja-pu lao raka Ama Gedjo,* ga maar eens naar A. G. (36.15); *tabai* kan in dezen zin ook achter het andere werkwoord komen, bijv. *lao raka tabai-tja-pu Ama Barewo* (36.32). Ook kan het werkwoord na *tabai* als een gecoördineerde imperatief staan: *tabai-bai tja-pu raho-pu tjempe labo wuwa hadju,* vraagt maar eens (ze) te ruilen voor de vruchten (24.12). Men bezigt *tabai* ook wel twee malen, als: *tabai tja-pu, lao tabai-pu,* probeer maar eens, ga maar eens (probeer maar eens te gaan 26.5—4. v. o.). De imperatief krijgt het karakter van een verzoek door *toi* (een weinig, vgl. *satoi*) achter het werkwoord te plaatsen. Wij kunnen het door »wat" of »even" weergeven: *kasi toi ade nggòmi, nenti toi weya-pu djâra nahu,* heb wat medelijden (wees zoo goed en) houd mijn paard even vast (26.5); *weha toi-pu ba ndai-mu, wai-e, lamada ake wati lowa-ku tuu,* neem het even zelve, moedertje, (want) ik kan niet opstaan (24.18). Evenwel kan *toi* ook bij den imperatief in de meer eigenlijke beteekenis voorkomen, bijv. *mai ròtji toi, mai ka-ra ndede-n nami ḍòho ake wunga sèke tagiya-ku,* kom een beetje snel terug, want wij zullen spoedig behoefte aan opium krijgen (40.8. Uit het geheele verband blijkt beter dan uit het enkele voorbeeld, dat er hier van geen vriendelijk verzoek sprake is. Vgl. ook 34.42).

Door *tòpo* (vgl. § 234) achter het werkwoord te plaatsen, krijgt de imperatief het karakter van eene bede of dringend verzoek, bijv. *e ruma-e, kamori tòpo*

weya-pu nahu koha tuta ake, o heer, doe voor mij dezen schedel levend worden, (58.29—30); *ai tjina-e, sandaka-pu tòpo-ni rera-mu,* o vrienden, bewaakt toch uwe tong! (105.39. Hier is *tòpo,* om er nog meer nadruk op te leggen, niet in samenstelling met het werkwoord gebracht, vgl. § 237). Ook wordt *tòpo* wel tegelijk met *toi* gebruikt: *inga tòpo toi-pu nahu ake,* help mij toch! (36.40 en 37.9).

Aanm. Op 68.38—39 leest men: *nggâra ta neè-sa ngâha lamada, ta-ngâha-ra,* indien gij mij wilt eten, eet dan! Vergelijk hierbij *ta-nòno waü-ra* (*ta-nòno waü,* 48.22) *kahawa, ruma-e,* drink eerst koffie, heer! (47.12); vgl. *taho mpara ta-nòno waü kahawa* (47.34). Men zoude deze zinnen kunnen verklaren, door aan te nemen, dat hier uit beleefdheid de indicatiefvorm voor den imperatief gebezigd is. Andere voorbeelden zijn mij echter van een dergelijk gebruik van den indicatief niet bekend. Waarschijnlijk zijn ze dus te verklaren door aan te nemen, dat deze werkwoorden hier als intransitieven behandeld zijn, vgl. § 232; wel is waar heeft *nòno* hier een object, maar men vergelijke § 254.

§ 236. De eerste persoon van den imperatief wordt gewoonlijk omschreven op de wijze als in § 233 sub II. behandeld is; de derde persoon kan door den enkelen conjunctief weergegeven worden, zie de aangehaalde § sub III. Voorts kunnen alle personen van den imperatief op de volgende wijze omschreven worden.

I. Door het werkwoord in substantiefvorm tot subject te maken van *taho,* goed. Wij kunnen het zoowel letterlijk vertalen met: »het is goed (het zoude goed zijn) dat", dan wel weergeven met: »ik, enz. moest maar", bijv. *maai ake taho mpara kawei ro karahi angi-ta,* nu moesten wij maar te zamen trouwen (41.21); *taho-ra maru-ta awa fuu mangge ede,* wij moesten maar onder die tamarinde gaan slapen (41.5); *taho-pu neè maru-ku èse elo-n mangge ake,* »beter nog" (het best) is, dat ik op een tak van die tamarinde ga slapen (40.41); *e sangadji kiu-e, taho-ra ngâha-mu nahu,* o vorst haai, gij moest mij maar opeten (27.29); *au kombi hadjal ndai-mu, ana-e, taho mpara kalòsa-mu,* wat hebt gij van noode, mijn zoon, gij moest dit maar uitspreken, (50.21); *taho-ra lao polo-ta mundu ede,* gij moest die melatie's maar gaan plukken (71.32); *maai ake taho-pu lao-mu landa nahu ake,* nu moest gij mij maar gaan verkoopen (40.2); *taho mpara made ama-ku,* dan moet mijn vader maar sterven, of het beste is, dat mijn vader sterft (21.22. v. o.). Na *taho* kan ook de praepositie *ba* (vgl. § 272) met het verbaal subst. volgen, bijv. *nahu ake taho-ra ba made-ku,* ik moest maar sterven (70.29); *nggâra wati sara tjaû ba ita ruma-ku, taho-ra ba lao paki-ta,* indien u niet van (hen) houdt, moesten wij (ze) maar gaan verbannen (64.31); *taho-ra ba katjampo-ta ana-ta ḍuwa-n ede,* wij moeten die beide kinderen maar in het huwelijk verbinden (68.3); *maai ake taho-ra ba kaambi-mu sa-mena-na marakani,* nu moest gij maar alle benoodigdheden gereedmaken (77.29). Men bezigt ook wel in deze zinnen *taho weki-na,* in welk geval het verbale subst. in genitivo na *weki* komt te staan, bijv. *taho pòda weki-na sai-mu ḍi uma, peya ku-kau mpa mbako,* gij moest maar (bij mij) in huis aangaan, dan zal ik laten kooken (45.25).

II. Door *neè*, willen, gevolgd door een verbaal subst. of door *ba* met een verbaal subst, bijv. *nggâra na-waü sara nggâhi ro nuntu ina ro ama* (vgl. § 232); *indo kapo neè-ra ntjambe kai nggâhi mangâme*, als (uwe) ouders iets gesproken of verteld hebben, moet (gij) antwoorden met beleefde woorden (9.5—6); *sa-mena-na mandai rawi na-neè-ra ba tahi*, al wat gedaan moet worden, moet overwogen worden (87.32); (*neè* wordt in de beteekenis van »iets begeeren" eveneens met *ba* geconstrueerd). Vgl. het Mal. *hĕndak-lah*. Ook *patu*, met volgend verbaal subst. of de constructie met *ndai*, kan dikwijls als omschrijving van den imperatief beschouwd worden.

III. Door het bezigen der woorden: *sareè-pu, ede-du, tòho* of *katòho*. welke met het Mal. *biyar-lah* overeenkomen. *Sareè-pu* kan worden gevolgd door een verbaal subst.: *mu-neè sara mbeï. sareè-pu mbeï*, indien gij (haar) wilt geven, geef (haar) dan maar! (31.3); dan wel door een finiet werkwoord met een der in § 233 genoemde woorden als nadrukswoord: *sa-reè-pu na-lao kimpidi ndai taï doü*, laat hem tot het uitvaagsel der menschen worden (99.5—6); doch deze nadrukswoorden kunnen ook verzwegen worden: *sareè-pu ku-landa*, laat ik ze maar verkoopen (30.11 en 19). *Ede-du* wordt gevolgd door een finiet werkwoord, met een der in § 233 genoemde woorden als nadrukswoord, dat echter ook verzwegen kan worden: *ede-du na-bòtjo-si bòtjo kada*, laat het ongelijk zijn (17.21; zonder nadrukswoord; ibidem reg. 17. *Tòho* en *katòho* worden door een verbaal subst. gevolgd: *tòho-ra nggero-(ku)*, laat ik maar mager zijn (108.13); *katòho mpara ntjengga(-na)* laat hen maar scheiden 88.3).

Aanm. *Saree-pu* is de tweede persoon imperatief van een werkwoord, dat »overgeven aan, toelaten", moet beteekenen. Ten minste in deze beteekenis komt het voor in den vorm *kasareè*, (wat mogelijk oorspronkelijk een substantief-vorm is, vgl. § 150, de gewone beteekenis kan het prefix *ka* hier niet hebben). *Tòho* beteekent als afzonderlijk woord »stellen", *katòho*, overgeven aan, vertrouwen op, berusten (ook hier is de functie van *ka* twijfelachtig, eigenlijk is *katòho* niet te onderscheiden van *tòho*, vgl. *taru*, dat zoowel »zetten, inzetten" beteekent als synoniem met *katòho* is). Men vergelijke hierbij het gebruik van *nanro* en *boli* in het Mak. *Tòho* en *katòho* staan in den bovengenoemden zin in den indicatief, letterlijk staat er dus: men vertrouwt er op of men berust er in, dat, enz. *Ede-du* is het aanwijz. voornw. *ede* met het nadrukswoord *du*, letterlijk beteekent dus het bovenaangehaalde voorbeeld: dit, (dit is het nu eenmaal), het zij ongelijk.

§ 237. De imperatief met de ontkenning wordt uitgedrukt:

I. Door *ai-na* (*ai-na-ra* of versterkt *ai-ai-na-ra*), met volgend verbaal subst. Dit is het meest gewone woord. Het kan in alle personen gebezigd worden, alleen wanneer men met *ita* spreekt, heeft de tweede persoon een bijzonderen vorm; dewijl evenwel de genitief van het persoonlijk voornw. na het verbaal subst. dikwijls verzwegen wordt, is ook de persoon dikwijls alleen uit het verband op te maken. Voorb. *ai-na katòku kanae-mu eli-mu marada eli ina ro ama-mu*, maak uwe stem niet sterker en luider dan die uwer ouders (9.4 en 5); *ai-na tiyo-mu duwa-na ede kai tiyo makadure*, zie deze beiden niet met stuursche blikken aan (ibid. reg. 11); *ai-na kakai doü matjaba-raba*,

zend geen grootspreker (13.16); *ai-na-ra sambele wâli sâhe,* slacht geen buffels meer (29.23); *ai-na nggâhi nae-nae,* laat (ons) niet luide spreken (30.14); *lawa-na ede ai-na hina-na ba angi nae,* wat de poort betreft, laat een hevige wind deze niet raken (12.8. v. o.); *ai-na turu kadeè au-au-ḍu habar daa mawâra tantu,* laat (hij) het oor niet leenen aan elk onzeker gerucht! (90.35).

Het meervoud kan op dezelfde wijze als in § 235 gemeld is, uitgedrukt worden, bijv. *ai-na-ra ngango ḍòho-mu,* maakt geen opschudding! (74.4); *ai-na-ra mbure mena ḍòho-mu,* weest niet nalatig (77.22).

Door *tòpo* in samenstelling achter *ai* te plaatsen, krijgt het geheel het karakter van eene bede of een wensch: *ai-ai tòpo-na katjai-mu nggâhi makiri-kori,* meen toch niet, dat het verwarde gezegden zijn, (93.13); *ai-ai tòpo-na-ra kakombi,* betwijfelt (het) toch niet! (84.2); *ai tòpo-na-ra nèfa-mu* — — — *duniya ahera,* vergeet toch niet — — — het tijdelijke en eeuwige leven (100.17). Ook wordt *tòpo,* vooral verdubbeld, wel afzonderlijk na *ai-na* geplaatst, bijv. *ai-na tòpo-tòpo landa-mu labo doü makalai,* verkoop (ze) toch vooral niet aan een ander (72.35); *ai-na tòpo-tòpo paki-mu nahu,* verwerp mij toch vooral niet (74.38).

Wanneer men met *ita* spreekt, plaatst men voor *ai-na* met het verbale subst. het verkorte voornw. *ta*: *ta-ai-na lao ntoi,* ga niet voor langen tijd weg! (69.28); *ta-ai-na lalehe ade!* (of *ade-ta,* 46.19), wees niet bekommerd (66.42); *ta-ai-na katjampo, ta-kalai-lai weya-pu,* doet (ze) niet door elkander, maar houdt ze voor (mij) afzonderlijk! (44.20). Het behoeft geen betoog, dat deze constructie eenvoudig naar analogie van die van den beleefden imperatief gevormd is. Eigenlijk zou *ta,* een verkort voornw., nooit voor een subst., zooals *ai-na* klaarblijkelijk is, kunnen staan.

II. Door *ede-ra* met volgend verbaal subst. Meestal geven wij *ede-ra* weer door »niet meer", het kan evenwel ook geheel en al gelijk aan *ai-na* zijn. Voorb. *ai Bango-e, ede-ra lao-mu mpanga,* ga niet meer stelen, Bango! (34.35); *ede-ra kapòro, ina-e,* wees niet meer boos, moeder! (18.20); *ede-ra dòho, sura kiḍi mpa,* zit nu niet meer, (het is nu geen tijd meer van zitten), maar het is tijd van staan! (25.6); *ede-ra lalehe-lehe-mu ba supu ngâha ro nòno,* wees niet bekommerd wegens het eten en drinken (71.29). Voorbeelden, waarin men met *ita* spreekt, ontbreken in de teksten, in dit geval is bijv. »wees niet toornig" door *ede-ra kapòro-ta* (niet *ta-ede-ra kapòro*) weer te geven. Het kan ook in de andere personen gebezigd worden; voorbeelden ontbreken in de teksten (zie echter beneden).

III. Om een verzoek met de ontkenning uit te drukken, bezigt men *kangampu* (vergiffenis) of meestal *kangumpu mbòto-mbòto* (zeer veel, duizendmaal verschooning) met volgend verbaal subst. Voorb. *kangampu mpara dòho, sura kiḍi mpa* (23.26); vlg. sub II. *ede-ra ḍòho,* enz.; *ai ana ḍòho, kangampu mbòto-mbòto hade-mu nahu, indo au-dja òne-na,* kinderen, doodt mij niet, het

zoude tot niets nuttig zijn (40.1—2); *kangampu mbòto-mbòto lampa-ta nai-s, lamada maraho tempo pidu nai wâli,* ga toch niet morgen op reis, ik vraag nog zeven dagen uitstel (75.42). Het kan ook in de andere personen gebezigd worden, vgl. 64.40. De vormen voor de verbiedende wijs (uitgezonderd *kangampu*) worden, gelijk reeds in § 233 gezegd is, ook gebezigd tot uitdrukking van den conjunctief in een zin met de ontkenning.

De in § 233 sub II behandelde omschrijving van den eersten persoon imperatief is met de ontkenning niet anders dan door *ai-na* en volgend verbaal subst. uit te drukken.

Waar bij algemeene voorschriften enz. de tweede persoon van het werkwoord met *ta* in den conjunctief wordt gebruikt, ziet men in zinnen met de ontkenning steeds *ai-na* gebezigd Men zie de teksten vooral N°. 1 en IV. (Hoewel het in de teksten niet voorkomt, zou ook *ede-ra* gebruikt kunnen worden). Men bezigt in dit geval nooit het verkorte voornw. *ta* voor den vorm. De derde persoon wordt eveneens door *ai-na* met het verbale subst. weergegeven, vgl. de Aanm. na § 233. Vooral in den derden persoon echter bezigt men dikwijls eene omschrijving met *lowa* of *waü,* bijv. *wati lowa-na* (of *waü-na*) *weha,* »hij kan of mag niet nemen", voor: »hij neme niet", vgl. vooral N°. V der teksten.

Nog is hierbij aan te halen het reeds in § 233 sub III behandelde: *sa-buwa ede, ta-lao weha-ku-ro ro ede-ra lao weha,* waaruit te zien is, dat de constructie met *ede-ra,* als deze een conjunctief met ontkenning uitdrukt, niet tot den tweeden persoon beperkt is. Opdat niet (vgl. § 233 sub I.) luidt: *mòḍa* (*mòḍa-ka,* enz.) *ai-na,* bijv. *ai-na nggâhi nae-nae, mòḍa ai-na ringa ba wai,* laat ons niet luid spreken, opdat de oude vrouw het niet hoort (39.14); *ndadi kèto-na djâra ede nenti katjiya ba nahu, mòḍa ai-na mòda wâli-na,* den staart van het paard houd ik dus stevig vast, opdat het niet wederom verdwijnt (54.34—35); *ndei kani-na, mòḍa-ka ai-na hina ba rawi doü,* om door hem gedragen te worden, opdat hij niet door tooverij getroffen worde (6.1). Vgl. ook de verwante talen. Voorts kan *ai-na* nog voorkomen na *sareè-pu* of *ede-ḍu: sareè-pu* (*ede-ḍu*) *ai-na rampa masaori-ori pâhu,* laten zij niets rooven; voorbeelden komen in de teksten niet voor.

Zinnen als: *ai-ai tòpo-na weha-na nggâhi ntjundu,* moge hij geen (valsche) aanklacht opnemen (90.34), kunnen beschouwd worden als de uitdrukking van den optatief met ontkenning.

Aanm. *Ai-na* kan niets anders zijn dan een subst., waarna het verbale subst. blijkens *na* in genitief betrekking staat, vgl. de constructie van het Fidjisch *kakua* (Kern. De Fidjitaal, enz., pag. 122). Zonder *na* komt *ai* voor in zinnen als de volgende: *ai ama-tji mapata ana, ai ana-tji mapata ama,* noch de vader herkende den zoon, noch de zoon den vader (58.42 en 59.1). In dergelijke zinnen bezigen de verwante talen, voor zooverre ik weet, het gewone woord voor »niet". Verder is in het oog te houden, dat, wanneer in zinnen als: *wati bade(-na) ba doü ede,* die man weet het niet, waar een verbaal subst. moet gebezigd worden, de nadruk op het logisch onderwerp (hier dus *doü ede*) valt, dit vóór het werkwoord

geplaatst moet worden, wat den vorm van een deelwoord aanneemt, dus: *wati doü ede mabade,* vgl. § 255. In den bovenaangehaalden zin valt zeker wegens de tegenstelling nadruk op *ama-na* en *ana,* en dat de constructie met het deelwoord in de plaats van die met het verbale subst. staat, is daaruit op te maken, dat *ai* geheel vooraan, vóór het onderwerp met den nadruk geplaatst is. Waarschijnlijk is dus *ai* oorspronkelijk gelijk *wati,* terwijl de substantiefconstructie van het werkwoord dan te verklaren zal zijn uit de oorspronkelijke beteekenis van »niet zijn". Wellicht is hierbij te vergelijken het Tondanosch: *rai* of *dai,* Bulusch *rei,* niet, het Fidjisch *de,* opdat niet, alsmede het Kòlosch *rai* = Bim. *wára,* zijn. Het Kòlosch bezigt voor *ai-na: howi,* bijv. *howi tòpo hengga nggoü* = Bim. *ai-tòpo-na hengga asa,* open toch den mond niet (110.19). De oorspronkelijke beteekenis van dit woord is mij onbekend. *Ede-ra* is het aanwijzend voornw. *ede* met het nadrukswoord *ra*; *ede-ra kapòro(-mu)* bijvoorbeeld is dus letterlijk: dit is uw toornig zijn, d. i. tot zooverre zij uw toornig zijn, voldoende is uw toornig zijn, vgl. het Jav. *sampun* als Kr. van *wis* en van *ådjå,* alsook het gebruik van *alam* (genoeg) in het Skr. bij den vetatief (vgl. Kern,› de Fidjitaal, vgl, § 112).

§ 258. Omschrijvingen van den vetatief zijn weinig in gebruik; als zoodanig kan alleen beschouwd worden: *wati patu-na* met de constructie met *ndai,* vgl. § 94. Over den vetatief na *sareè-pu* en *ede-du* is in de vorige § gesproken; na (*na-*) *neè-ra* en *tòho* of *katòho* is hij niet gebruikelijk.

Evenals in de verwante talen geeft de ontkenning (voor het verbale subst.) na het partikel van den vetatief aan het geheel het karakter van een dringend bevel: *ai dja-na daa umbu-mu doü mamade,* begraaf ook vooral de dooden (13.6); *ai pòda-pòda-na daa batu-na nggâhi galara,* laten zij vooral het bevel van het dorpshoofd opvolgen (15.15). Als ontkennend partikel kan hier *wati* niet gebezigd worden, vgl. § 266.

Op te merken is nog de volgende uitdrukking: *ai-na mpara nggâhi wâli* (14.9. v. o.) of zooals zij gewoonlijk luidt: *ai-na-ti* (of *nti*) *mpara nggâhi wâli,* lett. »spreek niet meer van" of »laat ons niet spreken van", waarmede het Bim. ons »laat staan" of »boeveel te meer (hoeveel te minder)" weergeeft. *Ti* of *nti* (zooals de beste vorm heet te zijn) is een nadrukswoordje, het komt bijv. ook voor in de uitdrukking: *sela-ti* = *sela-tji* = *sela-du,* uitgezonderd. *Mpara* is thans volkomen = *ra*; mogelijkerwijze heeft het hier de oorspronkelijke beteekenis van *mpa,* slechts, maar. Voorb. *kòne bune santika sangadji Ana-ana, sandede-ra tjaû ba lamada, ai-na-ti mpara nggâhi wâli ita ruma-ku,* zelfs vorst A. a. bemin ik zoo zeer, hoeveel te meer dan u (47.5—6). Dikwijls vindt men na de uitdrukking nog *bune santika,* als, gelijk, wat betreft, bijv. *ndake-ra karawi-ku labo doü-doü makalai maraho inga labo ndai-ku, ai-na-nti mpara nggâhi wâli bune santika ndai-mu,* zoo handel ik jegens andere menschen, die mij om hulp vragen, hoeveel te meer dan wat u betreft (50.26 en 27); *kòne-pu — — — wati disa-na horu, ai-na-ti mpara nggâhi wâli bune santika nahu, matoi ake, neè mawaü-na ao Ama Metjo ede,* zelfs (zij) — — — durven niet helpen, hoeveel te minder kan ik, die klein ben, A. M. (den tijger) weerstaan (37.15—17. Op te merken is dat *nahu* hier het met nadruk vooropgeplaatste subject van *neè mawaü-na* is, zoodat aan de eigenlijke betrekking van *nahu* tot het voorafgaande niet meer gedacht

wordt, en de geheele uitdrukking slechts de waarde van een bijwoord heeft). Dergelijke beteekenis heeft ook *ai-na mpara*, bijv. *ai-na mpara doü mawâra wâli*, (vgl. over de constructie § 255), *kòne-pu djâra na-waü-ra mòda wâli*, laat staan dat de man er was, zelfs het paard was verdwenen (26.22); en *kangampu mpa* (vgl. ook de vorige § sub IV.), bijv. *kangampu mpa lao di rasa ro dana ita, kòne pòda mpowa lao luu di mòti afi*, laat staan om naar uw land te gaan al ware het 't ingaan in eene zee van vuur (45.21). Ook *ndonta ra* kan in dezelfde beteekenis voorkomen: *ndonta-ra gendi mada nahu, kòne bune santika makalai-lai wâli ra-neè nggòmi, ku-mbeï-ku ba nahu*, laat staan mijne wenkbrauw, ook iets anders, wat gij verlangt, zal ik geven 48.28); *ndonta-ra bune santika ita ruma-ku ndai karuma neè da tarima ro neè da tjaû kòne bune santika sangadji Ana-ana, sandede-ra tjaû ba lamada, ndonta wâli-ra ita ruma-ku*, men zwijge er van dat Uwe Majesteit niet zoude aangenomen of bemind worden, zelfs vorst A. a. beminde ik zoo zeer, hoeveel te meer dan u (48.12). *Ndonta-ra* beteekent lett. men vermeldt, maar is natuurlijk hier ironisch bedoeld, in den zin van »men vermelde niet, men zwijge er van". Op te merken is, dat in het laatste voorbeeld *ita ruma-ku* wederom als met nadruk vooropgeplaatst subject van *neè da tarima* staat.

Op te merken is voorts de uitdrukking: *sura ila ku*, in de beteekenis van »mits niet", bijv. *sura ila-ku katada nggero*, mits de magerheid niet zichtbaar wordt (109.27). Dewijl *ila* eigenlijk »niet willen" beteekent, is hierbij het Mak. *teya*, niet willen, en partikel voor den vetatief, alsook het Mal. *açal djangan* te vergelijken. *Ila* staat zeker in den conjunctief, dewijl het intransitief is en *ku* als nadrukswoord heeft. Gewoonlijk wordt *sura*, zoo de zin bevestigend is, door een verbaal subst. gevolgd. De eenige voorbeelden in de teksten met een finieten zin zijn: *sura weha-ku sewi ndupa-na*, mits men neemt »een overschot van de maat" (iets meer dan de maat, 14.2); *suru mu-kasi toi ade-mu labo nahu*, mits gij een weinig medelijden met mij hebt (48.22). Het werkwoord kan in deze zinnen zoowel in den conjunctief als indicatief staan, de uitdrukking *sura ila-ku* maakt het evenwel waarschijnlijk, dat men het als een conjunctief moet beschouwen.

§ 239. Er bestaat in het Bim. ook een passieve imperatief, welke reeds in § 101 behandeld is. Deze is evenwel alleen in den derden persoon te gebruiken. Uitdrukkingen als: word bemind of gij moet bemind worden, zijn in het Bim. wanneer men niet tevens den nadruk op »gij" wil laten vallen, alleen uit te drukken door omschrijvingen als: *neè-ra metji nggòmi* (met weglating van den agens om de onbepaaldheid aan te duiden), men moet u beminnen. Door voorvoeging van *wati* laat zich evenwel van dezen imperatief een passieve vetatief vormen (vgl. de aangehaalde §). Door de bijzondere constructie van *ndai* na *wati* kan deze vetatief ook in de andere personen gebezigd worden zonder dat er bijzondere nadruk op den patiens valt, bijv. *wati ndai hade nggòmi*, gij moet niet gedood worden, vgl. § 95.

HET PERFECTUM.

§ 240. Gelijk de finiete vormen van het imperfectum worden gevormd van het eenvoudige verbale subst. zoo worden die van het perfectum gevormd van het met *waü-ra* (of-*du*) samengestelde verbale subst., vgl. § 80. *Ra* en *du* krijgen in de finiete vormen wederom hun eigenlijk karakter van nadrukswoorden terug, en kunnen vervangen worden door *mpara* of *mpudu* (nooit door *ku*), vgl. § 80 en 81 Aanm. Zelden treft men *waü* zonder nadrukswoord aan. Omtrent de uitdrukking van den agens, het gebruik van een volledig voornaamwoord achteraan, alsmede omtrent het verzwijgen van het voorgevoegd verkort voornw. gelden dezelfde regels als bij het imperfectum. Voorb. *ku-waü-ra ipi hompa-ku,* ik ben zeer vermoeid [geworden] (37.28); *ku-waü-du ndonta parange edja ro lède deï façal-na maulu aka-na ede,* ik heb den aard van de kaladie en gadoeng zooeven in het vorige hoofdstuk vermeld (106.9 en 10); (*bakai-ku sâhe — — —?*), *ku-waü-du* (*ku-waü mpudu,* 29.16) *sambele ngâha,* (waar zijn de buffels — — — ?) ik heb ze geslacht om te eten (28.29); (*bakai-ku madju ede — — —?*) *— — — ku-waü-ra hori mena,* (waar zijn de herten — — — ?) ik heb ze alle laten gaan (18.19); *nde pala mu-waü-ra mai wii weki labo nahu, nahu-ra neè mainga-mu,* maar (daar) gij gekomen zijt om u zelven aan mij toe te vertrouwen, zal ik u helpen (37.17 en 18); *mu-made-ra hade ba nahu — — — mai ka-ra ndede-n mu-waü-ra karingu nami dòho,* gij zult door mij sterven, — — — dewijl gij ons voor den gek hebt gehouden (41.15—16); *e ruma-e, na-waü-ra mai la Kalai,* Kalai is teruggekomen, heer! (23.15); *maai ake na-waü-du ringu,* nu is hij gek geworden (53.35); *na-waü-ra ndeu saraa ba howi sarumbu-mu,* uw lichaam is geheel en al gebaad in zweet (bedekt met zweet, 36.25 en 26); *mataho sara na-waü mpara taru-tehe,* het goede is ongelijk (slecht) geworden (90.14); *sâhe-ta, wai-e, na-waü mpudu mpoi,* uwe buffels, moeder, zijn op (30.14); *pòku lamada, na-waü mpudu made lelo ana lamada,* toen ik terugkeerde, was mijn kind verpletterd gestorven (20.27); *na-waü lelo saraa edi ro sarumbu-na,* zijne voeten en zijn lichaam waren geheel stuk gegaan (18.39); *na-wâra pòda la Kalai, na-waü mpudu kani sambòlo songke,* Kalai is er werkelijk en hij heeft aangedaan een hoofddoek van soengkit, enz. (23.17—18); *wati wâra ra-ntjâra-mu nggòmi dòho, nde pala na-waü-du landa ba wai,* gij hebt niets misdreven, maar de oude vrouw heeft (u) verkocht (40.26—27); *djama ai ake na-waü-du wâri ba Allah ta'âla,* heden ten dage heeft God het veranderd (37.32); *bara-bara wua lopi-sa na-waü-du ngâha ba kako,* de goederen, de lading van het schip, zijn door de wormen opgegeten (102.6). Voorbeelden met een volledig voornw. achteraan zijn: *mu-waü-ra mpore, èda ba nahu, nggòmi ake,* gij zijt vet geworden, naar ik zie (36.1); *e-ama-e, ta-waü sara ntjaû ba ita, ake mpa weki lamada,* vader, als gij behagen in hem schept, »dit is mijn lichaam" (dan onderwerp ik mij aan uw wil, 45,10). Voorbeelden met verzwegen verkort voornw. zijn: *waü-du tjumpu mena kapa wadu ede,* het

steenen schip is geheel af (22.9); *mai ka-ra ndede-n nahu waü-ḍu mbòto rugi-ku,* want, wat mij betreft »veel is geworden mijne schade" (ik heb veel schade geleden, (22.34); *waü-ḍu mbai wâli ndai-ku,* nu stink ik zelf ook (lett. nu ben ik zelf ook bedorven, 33.20); *e nasi — — —) waü-ḍu hengga weya ntjai kuru-mu ede ba hawo ro ninu ruma-ta,* o vogel, — — — zijne Majesteit heeft de deur van uwe kooi geopend (49.18—19); *nira-pu sadopa ro sapatu waü-ḍu waa rai ba lako,* met de muilen en schoenen is een hond weggerend (102.5); *ede-ra dula karinga kai-na rato: waü mpuḍu bòro hadju, ruma-e,* daarop keerden zij terug en berichtten den prins: men heeft het hout verzameld, heer! (23.31).

Somtijds bezigt men ook de finicte vormen in plaats van de in § 78 behandelde constructie, dus *na-waü-ra mai* voor *waü-ra mai(-na),* nadat hij gekomen was, bijv. *indo kapo doü siwe aka-n de, na-waü-ra tarima sadeka, lao kai-na ḍi amba,* de genoemde vrouw ging, nadat zij eene aalmoes ontvangen had, naar de markt (56.38 en 39); *ede mpara nòno-n kahawa, na-waü mpara nòno kahawa, ede mpara iyu-na mawu,* daarop dronk hij koffie; nadat hij koffie gedronken had, voelde hij zich duizelig (47.35); *kapo wei pande, na-waü-ra dula wai ede, na-lao-ra hengga ntjai,* enz., de timmermansvrouw nu ging, nadat de oude vrouw naar huis gegaan was, de deur openen, enz. (51.36). Vooral na *makento mpara ba ede* worden de finiete vormen dikwijls in dien zin gebruikt, bijv. *makento mpara ba ede, na-waü-ra tjumpu sambeya ro dowa-na, ede mpara londo lao kai-na,* enz., daarna, nadat zijne gebeden geëindigd waren, ging hij naar beneden (uit de moskee) om te gaan, enz. (43.16); *makento mpara ba-ede, na-waü mpara mami mena, ede-ra tjedo kai-na,* daarna, nadat alles gaar was [geworden], schepte zij (het) met een lepel op (44.28). Men kan echter ook zeggen: *makento mpara ba ede, waü mpuḍu tjumpu sambeya, na-tjuwa londo,* daarna na afloop van het gebed, ging ieder naar beneden (53.36—37).

De vormen van het perfectum kunnen ook de beteekenis van het futurun exactum hebben, vooral is dit het geval in zinnen, die met *nggâra* »indien, als" beginnen, waarbij dan *sa* (*si*) of *sara* als nadrukswoord na *waü* komt (dezelfde zin heeft ook het gebruik dezer nadrukswoorden alleen). Voorb. *ku-waü sara tarima masa, ku-mai mbeï,* als ik het geld zal ontvangen hebben, zal ik het komen geven (40.7); *wâra pòda hadjal lamada ake — — —, nggâra ku-waü-sa raka, sa-ratu arupiya ufa kai-ku ita,* ik heb werkelijk iets noodig — — —, als ik het verkregen heb, zal ik u met honderd gulden beloonen (50.19—20); *nde pala, mu-waü-si karahi, ai-na dja nèfa-nèfa-mu nahu,* maar als gij getrouwd zult zijn, vergeet mij dan ook niet (51.27); *ta-kaluu mena-ku — — — ḍe ade rowa bou, ta-waü-sa tau, ta-bonto kai-ku malanta,* gij moet alles doen — — — in een nieuwen pot, als gij het er in gedaan hebt (of: zult hebben), moet gij (dien) met wit goed bedekken (4.40—41); *nggâra mu-waü-si mpore, ku-ngâha weya-ku ade-mu,* als gij vet

zult zijn [geworden], zal ik uw hart eten (35.15. v. o.); *mai ka-ra ndede-n, na-waü sara lòsa ḍòho, tjoü-ra ndai makaruma-ta ita ḍòho,* want, als zij weg zullen gegaan zijn, wie zal ons (dan) als vorst erkennen? (55.32); *wâra sa-buwa parakâra ndai nuntu waü labo ita ruma-ku, waü-si ringa ba ita ruma-ku nggâhi ro rawi ake, wati dja-ḍu lowa,* enz., er is ééne zaak, die eerst aan u moet verhaald worden, als uwe Majesteit deze woorden en deze zaak gehoord zal hebben, kan het niet anders of, enz. (60.23—24). Soms moeten wij dergelijke met *nygâra* aanvangende zinnen ook met het perf. (of plusq. perf.) vertalen: *nggâra na-waü sara ringu, wati-ḍu lowa-ta kandadi kâli,* als hij gek geworden is, kunnen wij hem niet meer opperpriester doen zijn (53.39 en 40); *sâra-na ruma-t bitjâra: na-waü sara sambeya djumaa ro na-waü sara mbeï sadeka, — — — na-luu-ra ḍi ade asi,* het was de gewoonte van den rijksbestierder, dat, als hij het Vrijdagsgebed verricht en aalmoezen gegeven had, — — — hij het paleis binnen ging, (56.31 en 32); *na-lampa-si ḍi sori, na-kani-ku sapatu-na, na-waü sara lòsa watu oi ro sori, na-runtju-ku sapatu-na,* als hij door eene rivier ging, dan trok hij zijne schoenen aan, als hij weder uit het water [en de rivier] gekomen was, trok hij zijne schoenen uit (42.35 en 36).

§ 241. In vragen en antwoorden wordt dikwijls in plaats van de finiete vormen het verbale subst. van het perf. gebezigd: *na-soḍi-ku: ra-ròpo ndai-mu-ro labo rahi-mu? — — — iyo ra-ròpo-ku lamada,* en zij vroeg: hebt gij twist gehad met uw man? — — — ja, ik heb twist gehad (72.11 en 12); *na-soḍi-ḍu la Bango: waü-ḍu kandeu-mu-ro âri-mu aka-n ede? — — — waü-ḍu kandeu ba nahu kai oi pana,* zij vroegen aan Bango: hebt gij daareven uw broeder gebaad? — — — ik heb (hem) gebaad met warm water (35.18 en 19). Men kan echter, evenals in het imperfectum, ook de finiete vormen bezigen, bijv. *na-waü-ra wâra doü soḍi-na-ro? — — — na-waü-ra mbòto doü masoḍi-na,* heeft zij al een vrijer? — — — »veel zijn geweest die" (velen) hebben haar ten huwelijk gevraagd, (45.2 en 3). Buiten vraag en antwoord leest men 72.17: *kira ba nahu ra-ròpo-na anakoda ede labo wei-na,,* naar ik meen, heeft de scheepsgezagvoerder met zijne vrouw twist gehad. (Het is niet waarschijnlijk, dat *ra-ròpo* hier object van *kira* is, vgl. § 247, ten eerste dewijl dergelijke woorden, als *kira,* gewoonlijk als absolutieven gebezigd worden, waarbij het volgende in de directe rede staat, vgl. § 251 en ten tweede, dewijl de verbale subst. met *ra,* althans in meer gewone taal, niet in dezen zin als object plegen op te treden, vgl. § 255). Nu vergelijke men hierbij 66.11: *pala ranggasasa ede wâra ra-weha-na ana sangadji,* de reuzen nu, hadden eene koningsdochter genomen (geroofd). Natuurlijk heeft hier *ra-weha* na *wâra* de beteekenis van het verbale subst. van het perf., niet, gelijk in de voorbeelden onder § 65, die van »het genomene". Het zoude absoluut hetzelfde geweest zijn, indien men voor *wâra ra-weha-na* gezegd had *na-waü(-ra,* enz.) *weha.* Men kan dus voor de finiete vormen van het

perfectum *wâra* met het verbale subst. van het perf. bezigen, welke constructie wederom gelijkwaardig is met die in de drie eerste voorbeelden, waarin het verbale subst. zonder *wâra* optreedt en waarin men *wâra* als verzwegen kan beschouwen, (noodig is dit evenwel niet, vgl. § 252 en zie ook hier beneden). Een ander voorbeeld is: *bakai itji isi kòroma ede?* — — — *wâra ra-tero ḍi ade poò ede* (24.17), wat wij kunnen weergeven met: waar zijn die dadelpitten? — — — zij zijn opgehangen in die bamboe (wij zouden nauwkeuriger zeggen: zij zijn in die bamboe, welke daar hangt). Wij kunnen hier *wâra ra-tero* door een passief vertalen, het Bim. kan ook hier geen eigenlijk passief te kennen geven, maar door verzwijging van den agens na *ra-tero,* welke ook niet uit het verband is op te maken, drukt het toch uit, wat misschien meer letterlijk te vertalen is met »men heeft ze opgehangen", wat hier evenwel al zeer weinig verschilt van »zij zijn opgehangen". Op deze wijze zal wel ook de zin op 14.3—2. v. o. te verklaren zijn, waarop reeds in de Aanm. na § 68 gewezen is: *nggâra wâra-sa djara ro sâhe mangâha ntadi doü* — — — *nggâra raa-tuba-sa djâra ro sâhe ede,* enz., indien een paard of buffel van de aanplanting van iemand eet, — — — indien dat paard of die buffel (met eene lans, enz.) gestoken is, enz. De woorden: *djâra ro sâhe ede* zijn het object van *raa-tuba,* terwijl de agens niet uitgedrukt is. Over het algemeen wordt er zeer weinig gebruik van dezen vorm gemaakt, uitgezonderd, gelijk boven gezegd is, in vragen en antwoorden. Ook daar kan *wâra* uitgedrukt zijn, maar dan pleegt men in plaats van het verb. subst. van het perf., het eenvoudige verbale subst. van het imperf. te bezigen. Voorb. *wati wâra èda-mu doü woro mawaa taraku,* enz., hebt gij niet iemand uit de andere wereld gezien, die eene buks droeg, enz.? — — — ik heb iemand gezien met eene buks, enz. (26.1 en 2); *wati wâra èda-mu Ama Seho aka-n ede?* — — — *wâra mai raka-na nahu,* hebt gij A. S. (den buffel) zooeven niet gezien? — — — hij is naar mij toe gekomen (36.19 en 20); *wâra waa-ta saninu-r?* — — — *wâra waa-k saninu,* hebt gij uw bril medegebracht — — — ik heb mijn bril medegebracht (73.8). Valt er nadruk op den agens, dan komt deze na *wâra* te staan en wordt het verbale subst. in een deelwoord veranderd, vgl. § 255, bijv. *wati wâra-na kâli mamai aka-n, ede?* — — — *wati wara-na, ruma-e, mai-na akeḍeï,* is de opperpriester niet zooeven gekomen? — — — hij is hier niet gekomen (47.28 en 29). Zoo is ook te verklaren: *e pande, wâra wei nggòmi mamai âra nahu mawaa parakâra,* enz., baas, uwe vrouw is hier bij mij gekomen, brengende eene zaak (aanklacht), enz., (52.23); *he kaman-e, wâra djâra-ku marongga mòda ḍi ade ake kòla ake,* makkers, mijn paard is verdwenen in dezen vijver (53.28). Uit het verband blijkt, dat men deze zinnen niet heeft op te vatten als: er is eene vrouw van u, die, enz., en: er is een paard van mij, dat, enz. Beide zinnen leveren tevens voorbeelden van het gebruik van de in deze § behandelde uitdrukking van het perfectum, buiten

vraag en antwoord, terwijl in beide het teeken van het perf. voor den verbalen vorm na *wâra* ontbreekt. Een ander voorbeeld nog is: *maai ake wâra nggadu-na sura,* nu heeft hij een brief gezonden (73.37).

Niet altijd evenwel heeft *wâra,* gevolgd door een eenvoudig verbaal subst., de beteekenis van het perfectum, het kan ook imperf. zijn. In dat geval echter geeft de constructie aan het werkwoord steeds eene nadrukkelijke beteekenis. Dit kan nu ook het geval zijn, zoo de constructie in plaats van het perfectum staat, bijv. in de antwoorden, maar uit de bovenstaande voorbeelden blijkt, dat zij ook gebezigd wordt, waar volstrekt geen bijzondere nadruk op het werkwoord valt. Voorb. *ede-ra kau lao tiyo kai ba pà. Ede-ra èda kai ba doü malao parèsa-na aka-n de, na-wâra pòda èda-na doü upa-na,* daarop beval de pachter te gaan kijken. Daarop zag hij, die ging onderzoeken (rond) en hij zag werkelijk de vier menschen (40.15—16). Eigenlijk drukt de constructie met *wâra* hier hetzelfde uit, wat ook reeds door *pòda* »werkelijk" wordt te kennen gegeven, vgl. 54.22. Vooral in ontkennende zinnen met *wati* is deze constructie gebruikelijk: *na-tambâri kui, na-tambâri wâna, wati wâra èda-na doü masalâm,* hij wendde zich links, hij wendde zich rechts, maar hij zag volstrekt niemand, die groette (58.24); *makento mpara ba ede kadeè-deè ba ruma sangadji, wati-pu wâra mai-na ruma-t bitjâra ro kâli,* de vorst wachtte daarna langen tijd, maar de rijksbestierder en opperpriester kwamen nog in het geheel niet terug (47.40); *wati wâra ntjambe-na sangadji Ana-ana,* vorst A. a. antwoordde volstrekt niets (46.12); *indo kapo poò ede wati-ḍu wâra èda-n,* de bamboe evenwel zag hij in 't geheel niet meer (24.24); (het nut van zich naar den qiblat te richten is): *wati-ḍa wâra-na hina-na pala ba sikasa,* dat straf hem zeker niet treffen zal (93.2).

§ 242. Omtrent het gebruik en de beteekenis van het perfectum is nog het volgende op te merken. Het perf. der kwalificatieve werkwoorden beteekent in de meeste gevallen: »geworden zijn, wat het woord aanduidt". Voorb. zijn in de voorgaande §§ te vinden, hier volgen nog enkele: *wati-ḍu èda angi-ta, ane-e, mu-waü-ra nae sampela, ampo ta-èda angi,* wij hebben elkander niet weer gezien, eerst nu gij groot en volwassen geworden zijt, zien wij elkander weder (87.21—22); *na-waü-ra takabu rawi-na ba waü-na lowa,* zijn gedrag is laatdunkend geworden, dewijl hij knap geworden is (99·31). Soms kunnen wij het vertalen door »reeds, al" in te voegen: *wâra tolu-n ana monè-n, na-waü-ra nae sampela mena,* zij hadden drie zoons, die allen reeds groot en volwassen waren (26.8. v. o.). Dikwijls wordt evenwel ook het perfectum gebruikt, waar wij dit niet zouden gebruiken. Men houde hierbij in het oog, dat deze woorden, in het imperfectum gebezigd, door ons ook dikwijls weer te geven zijn door »worden, enz.," wat het woord verder aanduidt, bijv. *makento mpara ba ede, na-supu-ra ompu,* daarna werd de oude man ziek (39.2); *na-taho lalo mpa supu ede,* dan werd de ziekte terstond »goed (beter, 59.4). Hoe wij nu deze werkwoorden vertalen moeten, hangt

af van de verhouding van subject en praedicaat. Stelt het praedicaat eene eigenschap van het subject voor, welke vast of als vast gedacht is, dan geven wij het werkwoord weer door »zijn", anders door »worden" en wat het woord verder aanduidt; bijv. *nahu ku-ntoi,* ik (de aap) ben klein (van natuur, als vaste eigenschap, 38.15); *na-taho-taho parange-na,* hun aard is zeer goed (58.2); *na-ringu pòda pala doü ede,* die man is werkelijk gek (43.11. Hier wordt *ringu* als blijvende eigenschap gedacht, terwijl men in het midden laat of het subject dit geworden of altijd geweest is); enz. Wanneer nu een dergelijk praedicaat geen vaste eigenschap van het subject aanduidt, maar eene, welke er op het oogenblik aan wordt toegekend, dan bezigt het Bim. het perf., bijv. *na-waü-ra mawu une doü raa-manòno tuwa,* hij is dronken als iemand, die palmwijn gedronken heeft (99.33); *rongga — — — ura ro fòde, na-waü-ḍu rindı saraa mòti ede,* er kwam — — — regen en storm, en de zee was geheel duister (70.24—25); *indo kapo tuwa kâli ede na-waü-ra bura mena djenggo-na,* wat nu de opperpriester betreft, zijn baard was geheel wit. (46.9). Ook wanneer een deelwoord te bezigen is, wordt op dezelfde wijze gebruik van het perf. gemaakt, alleen is in herinnering te brengen, dat het deelwoord met *waü-ra* veelal in een finieten zin ontleed wordt, vgl. § 85. bijv. *wâra sa-buwa sâhe na-waü-ra mpèke bange pòda-pòda,* er was (eens) een buffel, die zeer mager was (35.21. v. o.). Vgl. ook de voorbeelden onder § 83—85. Stelt het woord eene vaste eigenschap of eene, die als blijvend gedacht wordt, voor, dan bezigt men het deelwoord van het imperfectum. Ook bij het verbale subst. dezer woorden geldt dezelfde regel voor het gebruik van het perf., men zie de voorbeelden onder § 81, maar hier bezigt men ook dikwijls het subst. van het imperf. voor dat van het perf.. bijv. 54.7: *ba supu ringu-na,* ter oorzake van zijn gek zijn, (naar de beteekenis: dewijl hij gek geworden was), zoo ook ibid. reg. 8, *ba ringu-na,* enz. In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat woorden als: *hengge,* de koorts hebben; *pili,* pijnlijk zijn; op gewone wijze in het imperf. worden gebezigd. Slechts zelden is het perf. der kwalificatieven ook door ons met denzelfden tijd te vertalen, zoo kan bijv. opgevat worden *waü-ḍu mbòto rugi-ku,* veel is geweest mijne schade (ik heb veel schade geleden 22.34).

Wat betreft die woorden, waarvan het deelwoord van het imperfectum door ons weergegeven wordt met verleden deelwoorden als: *maiha,* bedorven, geschonden, vernield; *mambai,* bedorven, verrot; *mantjuwu,* gewond; enz., is op te merken, dat zij in deze beteekenis, hetzij als deelwoord, hetzij in de finiete vormen of als verbaal subst. alleen dan voorkomen, zoo zij eene vaste eigenschap of eene als zoodanig gedachte aanduiden, wat uit den aard der zaak, vooral bij de deelwoorden, geschiedt. Is dit niet het geval dan hebben zij de beteekenis van: bederven (corrumpi), verrotten, enz. en moeten om ons »bedorven", enz. uit te drukken in het perf. geplaatst worden: *nggâra*

na-made-sa of *na-iha-sa,* indien het sterft of bederft (of: geschonden wordt, 15.7); *sandaka-pu iha ngâra-mu,* zorg voor het bederven van uw naam (zorg dat gij geen slechten naam krijgt. 84.26. v. o.); *na-waü-ra iha mena kòne tembe-ku,* zelfs mijn saroeng is heelemaal vernield (34.32); *iha ade,* zich bedroeven (83.30, 86.18), maar: *bente maiha,* eene vernielde, vervallen versterking (78.36); zoo ook in de uitdrukking: *ruu maiha,* ongeluk, tegenspoed (bijv. 8.11); *tiyo weya ruu-na, na-taho ro na-iha,* zien naar iemands lot, of het goed of slecht is (64.3); *iyu-na na-mbai,* de lucht er van is bedorven, het stinkt, als vaste eigenschap (10.28); *fòo mambai,* bedorven, rottige mangga's (62.16); maar *na-waü-ra mbai wöu-na ake,* die lucht van haar is bedorven, zij stinkt (33.9, als toevallige eigenschap); *nggâra na-ntjuwu mpowa-sa,* als het alleen maar gewond wordt (15.8); *ndei bore kai-na sarumbu-na mawaü-ra ntjuwu,* om zijn gewond lichaam mede in te wrijven (62.4); maar *ai-na paki-mu doü mantjuwu,* werp niet weg (laat niet in den steek) de gewonden (13.5); *ndadi na-ambi mena-ra sa-mena-na sangadji-ngadji ḍòho ede, waü mpara ambi,* enz., daarop maakten de verschillende vorsten zich gereed, toen zij gereed waren, enz. (79.12—13); *na-waü-ra ambi waü oi ḍi tjere,* het water in den ketel stond al te voren gereed (44.34). Het deelwoord met *ma* van *made,* sterven, heeft de beteekenis van ons adjectief »dood" *ai-dja-na daa umbu-mu doü mamade,* begraaf toch vooral de dooden (13.6); *nggâra wâra-sa djâra ro sâhe ro au-au-ḍu mamade,* indien er is een paard of een buffel of wat ook, dat dood is (14.6. v. o.); daarentegen: *kamori mena-pu doü maramade ake,* maak (weder) levend al deze lieden, die gestorven (die door uw toedoen gedood) zijn (19.37—38).

Bij enkele veel voorkomende woorden wordt wel eens het perf. niet vormelijk uitgedrukt, bijv. bij *tjumpu,* eindigen (finiri): *na-waü-ra tjumpu doü ḍi ade rasa-ro?* — — — *tjumpu-ra,* zijn de menschen uit dit land op? (zijn er geen menschen meer in het land?) — — — zij zijn op (74.13 en 14); *nggâra na-tjumpu sara oi,* als het water op is (5.2); *na-mpoi-sa mai-na,* als hun komen afgeloopen is (als er niet meer komen, IV.); *na-bini saraa-ku tamba nahu aka-n de,* mijn net was ten eene male vol (18.6, *waü-ra bini,* ibid. reg. 2 en 13). Ook als het werkwoord den vorm van een subst. moet aannemen, wordt het perf. dikwijls niet aangegeven, bijv. *wati-pu made-ku nahu ake,* ik ben nog niet dood (33.17). Daarentegen wordt in de finiete vormen als historische tijd, het perf. voor het imperf. gebruikt: *ede mpara mbia sambura pòda-na lopi rato aka-n ede; doü labo-na waü-ra made mena,* enz., »daarop brak het schip van den prins werkelijk uiteen" (daarop leed de prins werkelijk schipbreuk), zijne volgelingen zijn allen omgekomen (kwamen allen om), enz. (21.13—14. v. o.); *ede-ra hanta kai-na târe malabo tonggo ro pingga, lòo bate mena kai ba rido-n na-waü-ḍu mbia sambara-mbura mena pingga ra mangko,* daarop nam de schoonzoon de schalen met deksels en borden op, en wierp ze neer, (zoodat) al de borden en koppen (z. v. a.

het aardewerk) in stukken braken (27.22—23). Op te merken is nog, dat de hier behandelde woorden de beteekenis van het perf. hebben in samenstellingen: *made lelo,* verpletterd (door verplettering) sterven (20.17 en 27); enz.

De woorden, welke gevormd zijn met de in onbruik geraakte en voor het Bim. geheel synonieme prefixen *ka, ta* en *sa* worden op dezelfde wijze behandeld. Het duidelijkst valt dit in het oog bij die woorden, welke wij door adjectieven of verleden deelwoorden kunnen weergeven als: *tahengga,* open; *sanggori*; los; *sambanta,* uitgestrekt. Evenals nu *supu,* indien het geen blijvende eigenschap uitdrukt door ons weer te geven is met »ziek worden", evenzoo beteekent in dat zelfde geval *tahengga,* open worden, d. i. zich openen, opengaan; *sanggori,* los worden, los gaan; *sambanta* »uitgestrekt" worden (niet als passief van uitstrekken, maar als een adjectief met worden, extendi, zich uitstrekken). Wil men nu uitdrukken »open zijn", enz., dan moet derhalve het perf. gebezigd worden. Men zegt dus: *na-èda-ḍu ntjai lawa-na na-waü-ra tahengga mena,* hij zag, dat de poortdeur geheel open stond (51.38 en 39); *na-èda-ḍu Maharadja Indar-Dewa na-waü-ra sambanta,* hij zag vorst I. D. uitgestrekt liggen (79.37—38); *parada sara na-waü-ra saròtjo,* de verf is afgeschilverd (100.26); *na-waü-ra pala saròtju mena wòle-na,* de grendel is geheel afgeschoven [geraakt] (102.20). Doch ook bij die woorden, welke wij anders weergeven, geldt dezelfde regel. Een woord als *kakila,* bijv. vertalen wij door: schitteren, glanzen, maar eigenlijk behoort het tot dezelfde catagorie woorden als: *tahengga,* men zegt dus: *na-waü-ra kakila bune saninu weki-na djâra ede,* het lichaam van het paard glom (lett. ongeveer: was glimmende geworden) als een spiegel (52.41). Om dezelfde reden is het perf. gebezigd in: *labo waü kadjaro-djoro raa weki-na* »met het in stroomen vloeien van het bloed van hun lichaam", (terwijl het bloed in stroomen vloeide uit hun lichaam, 62.2). Men vergelijke nog de vertaling van volgenden Maleischen zin: *pandji-pandji marika itu pon berkibaran-lah dan sĕgala lambung marika itu pon berkilatan-lah dan sĕgala parisi marika itu pon gumirlapan-lah: bindera siyadera ede na-waü-ra tafèfa-fèfa labo sa-mena-na budja siyadera ede na-waü-ra kakila labo sa-mena-na tende siyadera ede na-waü-ra kantjindo.*

Een woord als *sarènga* vertalen wij door »op den rug of achterover liggen", en deze beteekenis kan het ook werkelijk hebben, bijv. in de substantief-constructie, anders is het wederom in het perf. te bezigen: *timba ompu na-waü-ra made sarènga ḍi ade peti,* het lijk van den ouden man, dat achterover (dood) in de kist lag (39.35, *waü-ra* behoort bij *sarènga,* over deze samenstelling, waarin van de gewone volgorde afgeweken wordt, zie men § 168).

Stellen deze woorden evenwel eene blijvende eigenschap voor, dan staan zij in het imperf., maar in de beteekenis, welke anders het perf. heeft, dus:

amu fanda matarambeyo, afhangende pandan-wortels (d. i. afhangend zijnde, niet wordende, als vaste eigenschap, pensilis, 4.14); *rii masaḍiḍi,* recht opstaande stijlen (16.10); *katiti-kiti tjahaya-na boë ba liro,* de glans er van nam. van de *uwi tandii,* (soort plant) schittert, als de zon haar beschijnt (106.15). Voorts dikwijls in samenstellingen als: *maru sambanta,* liggen uitgestrekt zijnde, uitgestrekt liggen (79.47); *maru sarènga,* liggen achteroverliggende, achteroverliggen (19.5). Ook wanneer het werkwoord den vorm van een subst. moet aannemen of ook in eene daarvoor in de plaats tredende constructie met het deelwoord: *ba bau neè tahengga kai mena ntjai lawa,* waarom is de poortdeur geheel open? (51.41); *ḍuwa lela masarènga,* twee bladen achteroverliggende, vóór: met het achteroverliggen van = terwijl achteroverliggen twee bladen, vgl. § 255 (4.23).

Hier volgen nog eenige voorbeelden van het gebruik van het imperf. bij deze woorden: *doü mûmin na-neè-sa ngâha ade-na, ampo na-kanggaḍo sanga-na hadju ede,* als de vroomen willen eten, dan bewegen zich de takken der boomen (90.1. v. o. *kanggaḍo* »bewogen worden", moveri, in beweging komen); *na-tambâri kui, na-tambâri wâna wati wâra èda-na,* enz., hij wendde zich links, hij wendde zich rechts, maar hij zag volstrekt niet, enz. (58.24); *na-tjoro-tjoro kamaru-ḍu weki-na, na-kagòro-ra eli nawa-na,* zij hield zich slapende en het geluid van haar adem werd snorkende (en zij begon te snorken 39.16); *wati taho ade-ko maèda weya raa-na masambara-mbura ede,* ik kan het niet verdragen te zien »hun bloed, dat zich overal verspreidt of verspreidt wordt, 64.30).

Wâra (zijn) pleegt in het perf. te staan in de finiete vormen zoo het »bestaan, in wezen zijn" beteekent, bijv. *na-waü-ḍu wâra na-kadawâra-ku,* het bestaat (is) reeds (voor »wat bestaat", vgl. § 85) doet hij niet bestaan (7.5, vgl. 97.12). Doch in substantiefvorm wordt steeds het imperf. gebezigd, bijv. *wudjûd aö-na wâra Allah* (6.14 v. o.); *tanda wâdjib wâra-na Allah* (ibid. reg. 13. v. o.). Ook in de beteekenis »ergens aanwezig zijn" wordt dikwijls het perf. gebezigd, wanneer er over iemand of iets gesproken wordt, dat te voren ergens nog niet aanwezig was, bijv. *na-waü-si wâra doü siwe ede âra uma ake mpa, ku-mbeï-ku,* enz., als die vrouw hier in dit huis zal zijn (ongeveer: aanwezig geworden zal zijn, gekomen of gebracht zal zijn), zal ik geven, enz. (51.34); (gij hebt bevolen eene vrouw te zoeken): *ake, na-waü-ḍu wâra doü siwe mamidi ro mau, mu-kau-ku lao kadula wâli,* en nu er eene stille en rustige vrouw is, beveelt gij haar weder terug te brengen (32.34); (hij gaf bevel alle bewoners van het land bijeen te roepen), *ndadi sa-mena-mena-na doü ḍi ade rasa ede na-waü-ra wâra mena,* vervolgens waren al de inwoners van het land tegenwoordig (74.12). Ook wel in substantiefvorm: *ba supu neyo ade-na ba waü-ra wâra Maharadja Kurma,* uit vreugde dat M. K. aanwezig (teruggekomen) was (75.34—35). Doch bezigt men ook wel eens in dit geval het imperf., zoo leest men 23.15: *na-waü-ra mai la*

Kalai, Kalai is teruggekomen, en verderop (reg. 17): *na-wâra pòda la Kalai,* Kalai is er werkelijk. Wanneer het al of niet te voren aanwezig zijn niet in aanmerking komt, bezigt men het imperf., bijv *ḍi ai wakatu ede, na-bini-ku doü manggeè ada labo ruma-ta, wâra-dja ruma-t bitjâra, wâra dja tuwa kâli,* enz., op dien tijd was het vol met menschen, die hunne opwachting bij den vorst maakten, de rijksbestierder was ook aanwezig, ook de opperpriester (46.7—8 zoo ook 49.6, 67.30). In zinnen, waarin wij »hebben" bezigen, kunnen wij het perf. door »reeds. al", weergeven: *na-waü-ra wâra doü soḍi-na-ro,* heeft zij al een vrijer? (45.2), daarentegen is het imperf. gebezigd in: *wâra dja-ra ana-mu-ro,* hebt gij ook kinderen? (50.38). In een zin als: *na-waü-ra wâra fitena pala ḍi weki nahu ake,* maar er is geweest laster jegens mij (maar men heeft mij belasterd, 46.18), heeft het perf. de beteekenis van het onze.

De woorden, die een geluid nabootsen en ook de daarvan met *ka* afgeleide woorden, worden meestal in het perf. gezet: *na-waü-ra tarutake eli koha tuta-na,* het geluid van zijn schedel was *tarutake* (zijn schedel maakte een dof geluid, 38.38); *na-waü-ḍu rugu-rege tampòde-mpòde-na labo tjere ede,* zijn op en over elkander rollen met den ketel was *ruge-rege* (maakte een rammelend geluid 54.31); *eli-na afi na-waü-ra kagaka,* het geluid van het vuur is loeiend (84.13. v. o,.); *eli au-tji mawaü kantaru-ntoü* (30.28). Doch vindt men ook *karege ro karugu eli rante-na* (84.12. v. o.); *eli mboò hadju makantaru-ntoü ndede lalo ede,* het geluid van het vallen der boomen, dat zoo zeer *ntaru-ntoü* was (30.27). Het perf. bij deze woorden zal wel op dezelfde wijze als bij de kwalificatieven te verklaren zijn, alleen schijnt er bij het gebruik meer willekeur te heerschen.

Hetzelfde geldt van het gebruik van het perf. bij *ngango* en *linti,* in opschudding raken, bijv. *tjuwa-tjuwa mbisa gantu-gantu-na, na-waü-ra ngango saraa èse tadja ede,* zij vielen van de eene flauwte in de andere, en men raakte op den zolder in groote opschudding (75.11 en 12, zoo ook 73.19); *ndadi sa-mena-mena doü — — — na-waü-ra ngango mena malao batu,* enz., de menschen — — — geraakten in opschudding, terwijl zij volgden, enz. (49.12); *na-waü-ra linti ḍi rasa ede ba supu mboü,* enz., en men geraakte in opschudding in het land, omdat algemeen bekend werd, enz. (45.36), maar ook *rongga-pu ḍi rasa, na-ngango ro linti mena-ra doü,* toen zij in de stad kwamen, geraakten de lieden allen in opschudding (67.18—19).

Ook *ndede* en *ndake* worden somtijds in het perf. gebezigd (bijv. 22.39, 76.9), gewoonlijk echter staan deze woorden in het imperf. (bijv. 43.8, enz.).

Omtrent het gebruik van het perf. bij de overige intransitieven en transitieven is alleen nog op te merken, dat men somtijds wel het imperf. in den zin van het perf. bezigt, evenals in de verwante talen, hoewel betrekkelijk zeldzaam, bijv. *pai-sa ku-bae kai-ku ade ntjòki mandake, ku-sambeya ro ku-puwasa,* verondersteld dat ik deze kwalen gekend had, dan had ik gebeden en gevast (85.3 en 4).

SUBSTANTIEF-CONSTRUCTIE.

§ 243. In vele gevallen moet een werkwoord een vorm aannemen, welke den inhoud van het werkwoord met de waarde van een substantief weergeeft. Evenals bij de finiete vormen en de deelwoorden, zijn ook bij de verbale subst. twee tijden vormelijk te onderscheiden, het imperf. en het perf. (Ook het subst. met *ndai* kan in een bepaald geval voor het verbale subst. van het imperf. staan, vgl. § 97). Als subst. van het imperf. treedt op het woord, dat in de tegenwoordige taal als stamwoord te beschouwen is, (dus *èda*, verbaal subst. van »zien"; *nae*, verbaal subst. van »groot zijn"; *tahengga*, verbaal subst. van »opengaan"; enz.) of wel het stamwoord met het prefix *ka*, vgl. § 34, volg., of wel het stamwoord samengesteld met *kai* of *labo* (deze subst. komen weinig voor, voorbeelden zijn te vinden onder § 117 en § 141, zij zijn niet te verwarren met het subst. met *ndai* en *kai* wat door weglating van *ndai* vormelijk gelijk kan zijn); met *weya*, vgl. § 142, vlg., of eenig ander woord, vgl. § 159 vlg. Over het verbale subst. van het perf. zie men § 64 en 81. Ook bij de substantief-constructie plegen de meeste bijwoordelijke bepalingen met het verbale woord samengesteld te worden. Omtrent actief of passief geldt hetzelfde, wat bij de finiete vormen gezegd is. In herinnering is evenwel te brengen, dat na enkele werkwoorden een subst. met *ndai* gebezigd kan worden in de waarde van onzen passieven infinitief (zonder uitgedrukten agens) vgl. § 97. De agens staat bij de verbale subst. uit den aard der zaak in den genitief. Wordt de agens door een subst. voorgesteld, dan wordt, zoo het werkwoord intransitief is, de genitief uitgedrukt òf door aanhechting van *na* aan het verbale subst. òf door eenvoudige nevenplaatsing, evenals dit bij de eigenlijke subst. plaatsvindt; is het werkwoord transitief, dan wordt de genitief uitgedrukt door *ba* voor het subst. te plaatsen, terwijl achter het verbale subst. *na* al dan niet kan geplaatst worden. Treedt een pers. voornw. als agens op, dan kan de genitief worden uitgedrukt door den verkorten of eigenlijken genitiefvorm aan het verbale subst. te hechten of wel door het volledig voornw., in de gevallen in § 209 vermeld, terwijl dan wederom na transitieven *ba* gebezigd moet worden, wat natuurlijk ook het geval is bij die voornw., waarvan geen verkorte vorm bestaat. Voorbeelden zijn in de volgende § te vinden, en voor enkele bijzonderheden zie men § 254. De wijze, waarop wij het verbale subst. weergeven, kan verschillend zijn, altijd kunnen wij het vertalen door een infinitief, hetzij bepaald door het lidwoord of een voornw., hetzij niet, maar meestal brengt ons taaleigen mede, dat wij met verandering van constructie, een finiet werkw. bezigen, somtijds echter moeten ook wij een infinitief, hetzij bepaald, hetzij onbepaald gebruiken. Vooral de verbale subst. van het imperf. kunnen wij ook dikwijls met onze abstracte subst. weergeven, maar in het Bim. behouden deze subst. altijd een meer verbaal karakter, wat vooral merkbaar

is, zoo het werkwoord transitieve beteekenis heeft, dewijl dan ook het verbale subst. een rechtstreeksch object regeert. Uit den aard der zaak is dit minder duidelijk bij de verbale subst. der intransitieven en vooral bij die der kwalificatieven. Wanneer zulk een woord iets, door de zinnen waarneembaars voorstelt, dan heeft het verbale subst. wel eens eene meer eigenlijke substantief-beteekenis, evenals bij ons woorden als: warmte, koude, enz. somtijds eene bijna concreete beteekenis kunnen hebben (bijv. eene aangename warmte verspreiden). Meestal kunnen deze subst. echter ook als verbale opgevat worden, niet alleen in zinnen als: *wati-pu* (*mbui-pu*) *pana-na*, »nog niet (nog) is het warm zijn er van, het is nog niet (nog) warm" maar ook in zinnen als: *ba pana-na afi*, door de hitte (= het heet zijn) van het vuur, *ba nae-na angi*, door de hevigheid (het hevig zijn) van den wind, enz.

§ 244. Wanneer een verbaal woord moet optreden als subject of als direct object of als bepaling van een subst. (zoo die bepaling niet door een deelwoordelijken vorm, maar door eene genitief moet uitgedrukt worden) of wel na eene praepositie, dan heeft het steeds den vorm van een subst. Voorb. *kaduwa mbuwa rahi kai matjih ede daa mapehe*, het de mannen twee doen zijn (het hebben van twee mannen) in het geheim kan niet (88.8); *dahu mandai kani-mu, madja ndai lombo-mu*, het vreezen (de vreeze nam: Gods) zij u tot kleeding, het beschaamd zijn (de schaamte) tot dekking (84.25. v. o.); *na-mpoi-sa mai-na*, als hun komen afgeloopen is (als er niet meer komen, IV.); *na-waü-du rugu-rege tampòde-mpòde-na labo tjere*, zijn op en over elkander rollen met den ketel maakte een rammelend geluid (54.31—32): *na-ntjâra ntjuwa-ra kaa-ta la Kalai ake*, ons verbranden van Kalai mislukt (22.26); *nggâra na-nae-sa supu-na*, als zijn »ziek zijn" (ziekte) hevig is, enz. (4.22); enz.

Sandaka-pu iha ngâra-mu marada sandaka-mu ntau-mu, bewaak (zorg voor) het bederven van uw naam, overtreffende uw bewaken (zorgen voor) uwe bezittingen (draag meer zorg voor uw goeden naam, dan voor uwe bezittingen, 84.26. v. o.); *ndai makaròtji-ta lampa dei nonto*, enz., om voor u snel te doen zijn het gaan (den gang) over de brug (11.42); *kaede-hidi-ku karawi sa-mena-n masawai*, men doet voortdurend zijn het verrichten van al wat slecht is (9.14. v. o.); *kanae-nae-pu lembo ade-mu*, doe groot zijn het »breed zijn van het hart" = het geduldig zijn (vermeerder uw geduld, 65.24).

Òne-na ba kidi, het nut van het staan (11.38); *lampa rawi ntjengga-na labo*, enz., de toedracht van haar scheiden (scheiding) van (73.36); *wati-du wâra ntjai-na tjampo labo wei-mu*, er is geen weg meer voor het uw vermengen (er is geen weg of middel meer om u te vereenigen) met uwe vrouw (52.27—28). Dikwijls ook staat een verbaal subst. in den genitief, dewijl het 't logisch subject is van een ander verbaal subst.: *waü mpara tjumpu tunti*, na afloop van het schrijven, toen het schrijven afgeloopen was (72.32); *sabune-bune ntoi-na ngèna-na Maharadja Kurma*, toen zij een tijd lang (op) M. K. gewacht had (67.5—6); *marai warawito-ra ba nae-na madja ro weha-mu*

ba èda-mu lènga-mu madèse mòrotaba, her- en derwaarts ijlend wegens »het groot zijn van uw beschaamd en verlegen zijn" (wegens de grootte uwer schaamte en verlegenheid) »door uw uwe makkers zien, die" (dewijl gij ziet, dat uwe makkers) een hoogen rang hebben (83.26 en 27); *dahu ba mabu imbi,* vreezen voor het vallen (verminderen) van het gelooven (geloof) (9.15. v. o.); *ḍi toi waü-na — — — saraka nae sampela-na,* van haar vroegste klein zijn (jeugd) — — — tot aan haar groot en volwassen zijn (totdat zij groot en volwassen was, 66.12); *ḍi raka-ku madja taho-pu batu-ku nggâhi ruma-t bitjâra,* (in vergelijking) van mijn verkrijgen het beschaamd zijn, is het beter, dat ik de woorden van den rijksbestierder opvolg (het is beter dat, enz., dan dat ik schande verkrijg, 55.27); *nggâhi kai ina-na labo nangi salaho-na,* daarop zeide de moeder »met het tevens weenen" (al weenende, 65.4); *na-kabengke-ku weki-na labo-ku nenti-na rii uma-na,* zij hield zich stijf, terwijl zij den stijl van haar huis vasthield (52.11); *ede-ra ao kai-na mandinga labo wiḍi salaho-na,* zij nam (de bloemen) vervolgens aan en zocht ze tevens uit (72.49); *ede-ra kapòro kai-na labo wei-na saraka ia ro kamai-na,* toen werd hij toornig op zijne vrouw »tot aan zijn schelden" (zoo zeer, dat hij ging schelden, 24.29); *nuntu mena kai — — — watu tampuu waü-na masaraka luu-na ḍi ede asi,* zij verhaalden — — — van het eerste beginnen (begin) tot aan haar binnengaan in het paleis (57.18 en 19); *na-mai dja-ra ndai ruma-ta watu nggalo,* (niet lang daarna) kwam ook de vorst terug van het jagen (van de jacht, 25.25—26). Zoo ook na de als praepositie gebezigde uitdrukkingen *ḍi ade,* waarna evenwel ook het subst. met *kai* gebruikt kan worden, vgl. § 134 en *ba supu*: (doe uwe ouders geen verwijten) *ba supu wâra-na karawi-mu mataho ḍi doü ḍuwa-na ede, ba supu inga-mu ro sandaka-mu,* ter oorzake van uw verricht hebben (omdat gij verricht hebt) een goed werk jegens hen beiden, (of) omdat gij (hen) helpt en bewaakt (9.9 en 10); *na-nangi-ra ba supu hiḍo-na,* zij weende, dewijl zij honger had (65.22). Na *ḍi ade* en *ba supu* staat het verbale subst. natuurlijk in den genitief. Op te merken is nog dat *labo* en *mandinga labo* ook als conjunctie kunnen optreden en dan een finiet werkwoord na zich krijgen. Voorbeelden met het subst. van het perf. zijn te vinden onder § 64 en § 81. Over het gebruik van het verbale subst. in zinnen als: *indo kapo mafaralu ḍi oi sambeya ede — — — watja pâhu,* enz., is reeds gesproken onder § 231.

§ 245. Een verbaal woord moet in substantiefvorm als subject optreden in ieder geval, dat het woord logisch het subject van een zin is, het kan dan nooit door een zin met een finiet werkwoord omschreven worden. (Men vergelijke echter § 255). Dientengevolge zijn onze onderwerpszinnen, die met »dat" en meestal ook die met »hoe" (vgl. Aanm. na § 223) aanvangen, door het verbale subst. weer te geven. (Vangen dergelijke zinnen aan met »hetgeen, dat, wat", dan zijn natuurlijk de subst. met deelwoordelijke beteekenis te bezigen, voor zooverre deze als subject plegen op te treden, anders is een

subst. met deelwoordelijke bepaling te gebruiken, tenzij het verbale subs ook in eene meer eigenlijke substantief-beteekenis in gebruik is, die men me »dat, wat" kan omschrijven, bijv. *na-pòda mena nggâhi ita de,* uwe woorde zijn waar, (hetgeen gij zegt is waar, 51.21—22). Voorb. *taho mpara tji waü-ku ita,* het is het best, dat ik u eerst verberg (68.34, vgl. § 236) *wati taho-na* (vgl. § 253) *lao ita,* het is niet goed, dat gij gaat (56.18) *wati-ḍu ndadi-na* (vgl. § 253) *lao tiyo,* het ging niet door (het geschiedd niet), dat zij gingen zien (76.31); *mustaḥîl mpinga-na,* het is onmogelijl dat hij doof is (7.8); *mustahi daa waa kaneè-na ba radja Mangendar-Sri,* he is niet te denken, dat vorst M. S. (hem) niet bovenbrengt (75.4); *hi kalòsa-na tjuke-na,* het staat vast (het is noodzakelijk), dat hij schattin opbrengt (13.33); *wati kura-na tiyo ro ngupa,* »het was niet te weinig, da zij rondzagen en zochten" (zij schoten niet te kort in het rondzien e zoeken, 65.19); *ndadi mpara tada-na daa wâra-na madja-mu,* het gevolg i dat zichtbaar wordt, dat gij geen schaamte hebt (105.41): *pai-sa mu-nunt kai, pehe-ra kau-ku lao ngupa,* verondersteld, dat gij het aan (ons) vertel hadt, dan was het mogelijk geweest, dat ik bevolen had (hem) te gaa zoeken (68.26). Zoo ook bij *wâdji(b), ḥarâm (hara), patu,* na welke woorde echter meestal (na *pehe* somtijds) het verbale subst. met *ndai* gebezigd word vgl. § 94, welke constructie door ons weer te geven is met: het is verplichtend enz. (om) te, enz. Bij andere woorden is deze constructie niet gebruikelijk men zegt dus: *na-ipi-ku ntjòki-na* (vgl. de volgende §) *ndawi weya marakan ede,* het is zeer moeielijk (om) dit geraad te vervaardigen (62.42); ook we bij *pehe*: *wati pehe-na karawi sambeya,* het is onmogelijk het gebed t verrichten (94.37). Voorts: *nae-na hadju ede wati-ḍu ndai waü-ta nuntu* de grootte van dezen boom (hoe groot deze boom is) kan niet door on beschreven worden (91.28); vgl. § 95.

Ook wanneer zulke zinnen bij ons een subst. in genitivo (na een ande subst.) omschrijven, zijn zij in het Bim. door een verbaal subst. weer t geven: *nai-sa wakatu mai-na,* morgen is het de tijd »van hun komen" (da zij komen, 66.41); *ai watja-ta,* op het tijdstip, dat gij wascht (5.9); *ḍi a sapa-ta nanga,* op het tijdstip, dat (toen) wij de rivier overstaken (56.5 Hier kan ook het subst. met *ndai* en *kai* gebezigd worden, vgl. § 130) *tanda nggawe ro ḍeni tlâhir imâm Mahdi,* het teeken, dat nabij is de verschijnin van den Mahdi (99.12—13).

Aanm. Zinnen als *qâd.run aö-na makuwasa, mustaḥîl maròme, qâdirun* beteekent »sterk", he absurde is »zwak" (7.16), kunnen natuurlijk evenals in elke andere taal voorkomen.

§ 246. Zeer dikwijls treedt een verbum in substantiefvorm als subject op, waa ons taaleigen een finiet werkwoord als praedicaat eischt. Dit geschiedt wanneer de nadruk valt op eene nadere bepaling van plaats, tijd of omstandigheid wat, volgens een algemeen geldenden M. P. regel, aangeduid moet worde door een subst. (of partikels, deze laatste komen echter in het Bim. nie

voor, vgl. Kern, De Fidjitaal, enz., pag. 107). Een zin als: ik zal zeker rijk worden, wordt in het Bim. weergegeven door: *na-tantu-ra ntau-ku* (80.6. v. o.); waarin blijkbaar, wat bij ons praedicaat, subject is, en wat bij ons adverbiale bepaling, praedicaat is. De eigenlijke waarde van zulk een zin is (vgl. de voorgaande §): »het is zeker, dat ik rijk zal worden", het is ook in onze taal duidelijk, dat door deze constructie op »zeker" nadruk gelegd wordt. (Vgl. ook het gebruik van *an* in het Oud Jav., en in het in deze § genoemd geval, en in de beteekenis van ons »dat" na woorden als: zeggen, enz., vgl. Proeve Râmayana, pag. 12).

I. Nadruk valt in het Bim. steeds op de woorden: waar? waarheen? van waar?, enz. (*bakai, bè,* vgl. § 133 en § 262); waarom? (*ba bau,* enz., vgl. § 124); hoe? (*bune-ku,* enz., vgl. § 125), *sabune* (hoeveel? vgl. § 125): alsmede op *bakai-kai,* enz., (waar ook).

Na deze woorden moet een werkwoord ten alle tijde den vorm van een subst. aannemen, evenwel is hier het subst. met *ndai* en *kai* gewoner dan het verbale subst. (uitgezonderd na *sabune*). Het vragend bijwoord van tijd »wanneer?" luidt in het Bim. *bune ai,* ook hier moet een verbaal subst. volgen, wat evenwel als een genitief na *ai* te beschouwen is.

II. De nadere bepalingen dier woorden, die eene uitgebreidheid in ruimte of een duur van tijd of den prijs of de waarde van iets te kennen geven, krijgen steeds den nadruk, bijgevolg moet het verbale woord steeds als subject in den substantiefvorm staan: *tolu singku turu nâru-na,* hij is (of zij) drie *singku turu* lang, enz. (14.10). Het is onnoodig meerdere voorbeelden te geven, in de verwante talen geldt toch dezelfde regel. Alleen zij opgemerkt, dat enkele woorden, die steeds eene bepaling bij zich hebben moeten (hetzij het vragende *sabune,* hetzij eene bevestigende) alleen in substantiefvorm voorkomen, bijv. *umu(r)*, het oud zijn, leeftijd; *tjoi,* het waard zijn, prijs; *hela,* het verwijderd zijn, afstand (*doò-na mangâha ba bedi toi hela-na bente,* de bentengs moeten een buksschots afstand van elkander verwijderd zijn 12.8—7. v. o.).

III. In de meeste gevallen echter hangt de nadruk alleen van den zin af. Voor zooverre het uit de volgende voorbeelden niet zelve blijkt, kan men uit het verband zien, dat daarin de nadruk op de nadere bepaling vallen moet: *tabai-bai tja-pu lao raka Ama Gedjo, ḍa sumpu dana ka-kn nggeè kai-na,* ga maar eens naar A. G. (den olifant), in het Noorden op gindsche landtong woont hij (36.15; over *ku* vgl. § 270; het subst. met *kai* laat zich hier opvatten, hetzij als een met *kai* samengesteld verbaal subst., hetzij als het subst. met *ndai* en *kai*); *ampo ḍuwa nai, tolu nai rongga-ku ḍi ade rasa ake,* eerst twee of drie dagen ben ik in dit land gekomen (75.19); *nai sidi neè-ku lampa,* morgen wil ik op reis gaan (75.42); *na-ntoi-ḍu rongga-mu-ro,* is het lang geleden, dat gij gekomen zijt? (75.18); *na-ntoi-ra tjampo-mu labo pande,* zijt gij al lang met den timmerman gehuwd? (50.37);

nggâra na-taho sara kubi-na, als het goed fijn is (4.24); *nggâra na-èda sara nggòmi, tantu-ra dompo weya-na tuta-mu,* als hij u ziet, zal hij u zeker het hoofd afslaan (25.38); *ku-lampa mpa kèse-kèse-ku, na-ròtji kuḍu lao ro mai-ku,* ik ga maar alleen, opdat ik snel ga en kome (76.8); *taho-taho ro salama-lama lao-mu,* ga in voorspoed en vrede! (45.32—33). Ook kan eene praepositie voorafgaan, bijv. *saraka boha ai nangi-na,* tot middernacht weende zij (39.9); *watu ai masiḍi waü ngupa-na madju,* van den vroegen ochtend af had hij herten gezocht (67.11); *ḍi toi waü-na, ra-weha-na, saraka nae sampela-na nggeè sama-sama labo-na ḍi ade nisa ede,* van hare vroegste jeugd, nadat zij (de reuzen) haar medegenomen hadden, totdat zij volwassen was, had zij te zamen met hen op dit eiland gewoond (66.12); *nira-pu ai ake labo-ku mòḍa-na raka-ta ana siwe,* nu echter hebben wij met gemak een meisje gekregen (67.17); *sa-nâru ntjai mabu kamaa ede, sa-nâru ntjai dja nggâhi la Bango,* enz., den geheelen weg over vielen de kolen, den geheelen weg over sprak Bango de woorden, enz. (34.15 en 16). Voorbeelden met het subst. van het perf. zijn te vinden onder § 64 en § 81.

Hierbij is nog het volgende op te merken:

Bij eene bepaling van tijd wordt somtijds, doch zeldzaam, het subst. met *kai* gebezigd, bijv. *ampo djumaa ede kani kai-na badju mantika-ntika,* eerst dien Vrijdag had hij een prachtig baadje aangetrokken (53.14).

Tijdsbepalingen, ingeleid door *ai, ḍi ai, ḍi ai wakatu* of *ḍi ade,* die wij door een bijzin vertalen, hebben nooit invloed op het werkwoord van den hoofdzin; zoo er nadruk op valt, worden zij eenvoudig vóóraan, anders achteraan geplaatst. Zoo ook niet: *ḍi ai wakatu ede,* te dien tijde; *djâma ai ake,* thans, (bijv. 37.32); *ḍi maulu-ulu-na,* vroeger, (bijv. ibid. 31), al zijn zij vooraangeplaatst (bijv. 46.7, 49.5). En zoo wordt elke tijdsbepaling, ofschoon vooraangeplaatst, door een finieten zin, al of niet door *ampo* (vgl. § 264) ingeleid, gevolgd, zoo wij die bepaling kunnen weergeven met een zin, beginnende met »nadat, als", bijv. *ndâra-s wakatu loho(r), ampo na-dula ngâha,* straks, als het middag is, komt hij tehuis om te eten (50.36); *waü-ra teè-na, ai mambia, ai masiḍi, na-lao-ra tiyo tamba-n ede,* toen hij (het net) gezet had, was het avond, toen het morgen geworden was, (den volgenden morgen) ging hij naar zijn net zien (17.1. v. o. — 18.1). In plaats van een finieten zin kan in den verhalenden stijl, evenals na de constructie met *waü-ra,* (vgl. § 78) *ede-ra* of *ede mpara* gebezigd worden, bijv. *makento ba ede, wakatu subu nae, ede mpara lao kai rido-n,* daarna toen de dag aangebroken was, ging de schoonzoon, enz. (30.22). De oorzaak is natuurlijk, dat deze woorden in dit geval eene afzonderlijke zinsnede vormen.

Enkele bijwoorden als *wâli, waû,* enz., die steeds in samenstelling voorkomen, kunnen niet op de bovengenoemde wijze behandeld worden. Dit zelfde geldt ook van eenige, die nooit in samenstelling voorkomen, als *kombi*; bij deze kan echter de nadruk door hunne vooropplaatsing worden uitgedrukt. Dit

geschiedt ook wel, doch zeldzamer, bij zulke, welke de behandelde constructie wel toelaten, bijv. *kombi-kombi wâra doü mamai batu-ku, tantu* (niet: *tantu-ra*) *na-raka-ku ro na-èda-ku nahu,* als er misschien iemand mij achterna komt zetten, zal hij mij zeker bereiken en zien (40.41, zoo ook 41.9). Over *ntjewi, ipi,* enz., vgl. § 261.

Ook wanneer men beveelt, enz. kan bovengenoemde constructie worden toegepast: *sa-waü-waü karongga weya-mu hadjal nahu ake,* doe mij zooveel gij kunt bereiken, wat ik noodig heb! (47.7); *sa-waü-waü toi* (vgl. § 235) *waa weki ita ruma-ku,* maak u eens op, zoo gij maar eenigszins kunt (25.12); *sa-waü-waü tòpo lao ròtji,* ga toch zoo snel als maar mogelijk is (23.26); *nira tampuu-mu rawi ulu waü kakai-mu doü,* als gij het werk (nam: den oorlog) begint, zend dan eerst iemand als gezant (13.10); *nai-sa tjuwa-tjuwa waa ḍòho òha,* morgen brenge ieder rijst mede (28.24). In dergelijke zinnen is het natuurlijk alleen aan den toon, waarop men spreekt te bemerken, dat de beteekenis eene imperatieve is, uitgenomen daar, waar *toi* en *tòpo* gebezigd zijn, Gewoonlijk evenwel blijft ook in dit geval de imperatief-vorm. Is de nadere bepaling een bijwoord, dat gewoonlijk in samenstelling voorkomt, dan kan de nadruk worden aangegeven, bijv. door verdubbeling (*nggâhi kantiri-ntiri-pu!* 37.22; enz.); door voorplaatsing van eene praepositie (bijv. *kamai labo ròtji toi-pu,* doe haar een weinig snel komen! 46.34 enz.); dikwijls ook alleen maar door bijvoeging van woorden als *pòda,* zeer; *lalo,* uitermate, *toi,* een weinig, enz. Eene andere wijze om den nadruk te kennen te geven is, dat men in plaats van het bijwoord, een werkwoord met *ka* bezigt, bijv. *karòtji mpuḍu paki,* doe snel zijn het wegwerpen! werp het snel weg! dit behoort evenwel tot den meer deftigen stijl. Eene tijdsbepaling kan vooraangeplaatst worden en is dan te verklaren als boven: *nai siḍi lao tja-pu kanira toi lewi-ta,* als het morgen geworden is, ga (ga morgen ochtend) onzen tuin een weinig schoonmaken (30.20). Eene plaatsbepaling moet subject worden, terwijl het subst. met *ndai* in gerundieve beteekenis en *kai* als praedicaat optreedt, vgl. § 131. Hetgeen hier voor den imperatief gezegd is, geldt ook voor den vetatief en den conjunctief. Men zie slechts N°. I, II, III en IV der teksten.

Wanneer het werkwoord in den vorm van een deelwoord (waartoe ook te rekenen is de constructie na *ede-ra, ede mpara*) of in substantiefvorm, om andere redenen dan de in deze § besprokene, voorkomt, is de nadruk op eene bepaling van plaats of tijd uit den aard der zaak, alleen aan de plaats in den zin herkenbaar. In de sub I en II genoemde gevallen blijft de regel steeds gelden (*wati sabune ntoi-na; lili masadjâri nâru-na,* enz.), overigens geldt hetzelfde, wat omtrent den imperatief gezegd is. Wanneer het werkwoord den substantiefvorm aanneemt wegens eene voorafgaande praepositie, waar wij een finieten zin met een voegwoord bezigen, wordt dikwijls eene adverbiale bepaling in substantiefvorm (ter vervanging van het praedicaat) vooropgeplaatst:

labo-ku tjâru-na pitja-mu, »met het lekker zijn van uw pidjetten" (terwijl gij lekker pidjet, 69.19); *ba supu ngeri lao nggòmi,* dewijl gij zoo laat gaat (74.37).

§ 247. Een verbaal woord moet als rechtstreeksch object in substantiefvorm optreden, telkens wanneer 't logisch het object van een ander werkwoord is. (Vgl. evenwel ook § 255). Dientengevolge zijn onze voorwerpszinnen, welke met »dat" en dikwijls ook die met »hoe" (vgl. § 245) aanvangen, steeds door een verbaal subst. weer te geven. (Vangen zij met een ander woord aan, dan geldt hetzelfde wat onder § 245 gezegd is, bijv. *kawâra raa-sake-na,* zich herinneren wat men belooft heeft, bijv. 36.2; *ringa nggâhi-na,* hooren zijn woord, hooren wat hij zegt; *èda rawi-na,* zien wat hij doet, vgl. de teksten passim). Dikwijls ook moeten wij het verbale subst. door een infinitief weergeven.

Men treft deze constructie, ter vervanging van onzen voorwerpszin, voornamelijk aan na de werkwoorden, welke beteekenen: zien, hooren, voelen; zeggen, mededeelen, vertellen; denken, meenen, gelooven; weten; vragen, bidden; wenschen, willen; bevelen, laten, verbieden, beletten.

Voorb. *èda kai ba anakoda tahengga ntjai bili,* toen de scheepsgezagvoerder zag dat de deur van de kamer open was (of ging, 72.8); *djâra nahu — — — ampo de ku-èda luu lalo-n ḍi ade,* enz. mijn paard — — — heb ik daar net binnen zien gaan in, enz. 54.33—34); *ringa ba ompu ro wai wâra-na koha tuta ḍuwa mbuwa ḍi sera ede,* toen de oude man en vrouw hoorden, dat er twee schedels in het woud waren (76.24): *ringa ndede roi ba Tjahaya-Hairani,* toen zij aldus hoorden het prijzen van Tj. H. (toen zij aldus hoorden, dat Tj. H. hen prees 69.22 en 23); *ndadi na-ringa-ra ba ruma-t nuntu weya ba djuru kuntju asa(l)-usu(l)-na,* toen nu de vorst den sleutelbewaarder zijne afkomst hoorde verhalen (60.30); *na-kakente-ra doü mantau uma, na-ringa-ḍu nggâhi doü: ede awa-ḍu sa-kabore,* de huisheer schrok wakker en hij hoorde iemand zeggen: daar ligt er één (34.16—17); *ndadi na-iyu-ra ba Maharadja Kurma luu oi busi ede,* M. K. voelde daarop het koude water ingaan (door de keel gaan, 66.27); *ede mpara iyu-na mawu,* daarop voelde hij, dat hij dronken (bedwelmd) was (of werd, 47.35).

Nggâhi-mu (vgl. § 251) *mpa raso-na, koḍo-e, rahasiya-mu, nggâhi mpa wâra-na imbi ḍeï nawa-mu, nggâhi mpa wâra-na dahu-na ade-mu,* gij zegt maar, dat uw innerlijk rein is, ongelukkige, gij zegt maar, dat gij geloof in uwe ziel (in u) hebt, gij zegt maar, dat uw hart (= gij) vreest (nam.: God, 104.10—12); *mu-nggâhi-ku mbòlo ntau ro wâra-m ḍi ade peti ede,* gij zeidet, dat veel waren de schatten (dat er veel schatten van u waren) in die kist (39.40); *na-nggâhi weya-ku nae tjilaka-na ana ḍuwa-n ede,* zij zeiden mij, »dat groot het ongeluk der beide kinderen was" (dat beide kinderen veel ongeluk zouden aanbrengen, 76.33—34); *ba bau sandaka ntoi-na da wâra kai nuntu ro nggâhi-mu karinga-mu nami wâra sae-mu,* waarom hebt gij zoo lang niets verhaald of gesproken om ons mede te deelen, dat er een

oudere broeder van u is? (68.25 en 26); *na-nuntu, wâli-du ndawi-na sa-buwa rasa,* hij verhaalde bovendien, dat hij eene stad gesticht had (77.28); *ede-ra nuntu tala mena kai ba wai ngâra rasa ro ngâra sangadji ro di ai wakatu lao nggalo-na wâra raka-na sa-buwa ana siwe,* daarop verhaalde de oude vrouw in geregelde volgorde den naam van het land en van den vorst (hoe het land en de vorst ervan heette) en hoe deze, toen hij op jacht was gegaan, een meisje gevonden had, (71.21 en 22); *ndonta-ra raho-ta labo ruma, kòne labo doü,* enz., men vermeldt dat wij vragen aan den vorst (d. i. laat staan, dat wij aan den vorst vragen), al is het ook aan de inwoners, enz. (62.13); *dalîl maturu weya-ta tantu wâra-na raa-makaura-ura-na,* een gids om ons te wijzen, dat er zeker iets bestaat, wat het veranderd heeft (97.13).

Na-katjihi-ku neè mbumba langi, zij dachten, dat de hemel wilde (zoude) instorten (69.25); *na-katjai mpudu tendo-na oi madeï,* hij meent, dat diep water ondiep is (98.42—99.1); *makai katjai kai-ta pala wâra-na rongga-na wakatu,* terwijl gij daarbij meent, dat de tijd voor het gebed gekomen is (95.4); *na-katjai-ku rongga supu-na kâli,* »zij meenden, dat eene ziekte van den opperpriester kwam" (zij meenden, dat de opperpriester ziek (d. w. z. gek) was geworden, 53.27); *imbi-ku kasi ade-na ruma Allah ta'âla,* men geloove, dat God barmhartig is (9.21. v. o.); *na-bae kai-ku ade luu-na wakatu,* men wete, dat de tijd voor het gebed is ingegaan (11.32, zoo ook 95.2); *nahu wati bade-ku nggali tjoi-na peyo ede,* ik wist niet, dat de boschhanen zoo duur waren (18.11); *ntjai mandai pehe katantu kai-ta wâra-na Allah,* een weg, waardoor wij met zekerheid leeren kennen, dat God bestaat, (het bestaan van God, 96.41); *ku-dòdo wâli weya-ku nâru wâli mori-na, ndende wâli umu(r)-na, dèse morotaba(t)-na, nae kuwasa-na,* wij vragen (bidden) wijders voor hem, dat lang zij zijn leven (dat hij lang leve) en een hoogen ouderdom bereike, dat zijn rang verheven, zijne macht groot zij (16.17 en 18); *dòdo-ku di ruma Allah ta'âla ——— nggasa ra nggâri-na dana Mbòdjo malai labo nggasa ro nggâri-na marawaü,* wij bidden tot God ——— dat Bima moge bloeien anders (meer) dan het te voren bloeide (16.12—10. v. o.); *ede-ra raho-na hengga weya ntjai,* hij vroeg de deur voor hem te openen (48.40); *raho kai-n hengya ntjai labo doü masandaka-na,* daarop vroeg zij aan de wachters de poort te openen (57.4); *wati ngâwa-na kawei ba ruma-t,* zij wilde niet dat de vorst haar tot vrouw nam (58.10, vgl. § 248); *nggâra ta-neè sara ròtji nae ade lamada,* indien gij wenscht, dat mijn hart spoedig groot wordt (67.3 zoo ook 68.41); *ai-na neè-mu mbòto nggâhi ro rawi,* wil niet dat veel zij (uw) zeggen en werken (wil niet te veel praats en drukte hebben, 37.30).

Ampo ta-kau-ku kani malanta doü masupu ede, vervolgens laat (beveelt) gij den zieke wit goed aan te trekken (5.27); *na-kau-ku waa doü woro ede,* zij beval het spook (het) mede te nemen (25.20); *ku-sanggu mpa kau ndawi weya pande,* ik beloof het een goudsmid voor u te laten maken (62.40—41);

kau-pu ndawi weya garagadji, beveel (hem) eene zaag voor mij te maken (21.7. v. o.); *lamada ḍuwa wati kau-na luu,* ons beiden lieten zij niet binnengaan (57.19); *wati-tji raa-kanta-mu nòno tuwa,* hebt gij niet verboden palmwijn te drinken (85.9); (*doü siwe*) *makaantanana ntau-na wei mahalâl rahi,* (eene vrouw), die haar man belet, (nog) eene vrouw, die hem geoorloofd is, te nemen (87.30).

Op te merken is nog: *ngèna,* wachten op iemand of iets, dat in het Bim. transitief is, vandaar: *doü ḍi uma sigi, na-waü-ra ngèna mena neè-na kâli,* de menschen in de moskee nu hadden daarop allen gewacht, dat de opperpriester naar boven (in de moskee) ging (53.19—20).

Voorts geeft het verbale subst. elken infinitief van onze taal weer, die het object van een voorgaand werkwoord is, zoo beide werkwoorden den agens gemeen hebben of de agens van het eerste het rechtstreeksch object van het tweede is (waar wij dus een passieven vorm bezigen), bijv. *tanaö tunti ro ngadji,* schrijven en lezen leeren (89.32); *tabai tja-pu pala,* probeer eens te staan (30.32); *raho* (of *raho weki-na*) of *ḍòḍo dula,* vgl. § 214; *ndai-ku masanggu-na kawâra,* ik beloof (neem op mij) haar aanwezig te doen zijn (50.24); *wati-ḍa waü-na sâra ngâha kuu,* hij kon het niet meer verdragen zemelen te eten (28.3); *lamada ḍòho wati-ḍu waü siya kantjòki ba ana ruma-ta,* wij kunnen niet meer verdragen »het kwellen van" (gekweld te worden door) den zoon van den vorst (55.18); enz. Op deze wijze is ook te verklaren het verbale subst. na *hina,* bijv. *ku-hina-ku èda* of *ku-hina èda-ku,* ik raakte te zien, ik zag toevallig of bij ongeluk, vgl. § 170). Ook zij zoo te verklaren de passim voorkomende verbale subst. na *tjaû,* behagen in iets scheppen, er van houden om, beminnen, dat in het Bim. steeds transitief is, alsmede na *neè,* willen, begeeren, voornemens zijn (zie ook boven), bijv. *tjaü hâri-hâri,* er van houden om te lachen (89.27); *nggâra ta-neè-sa mbeï doü,* indien gij het iemand wilt geven (5.42) enz.; of evenwel, vooral het laatste, als een werkelijk transitief is te beschouwen, is twijfelachtig, vgl. beneden § 254.

Nog zijn de volgende opmerkingen te maken:

Het werkwoord *èda,* zien, heeft meestal de constructie met het deelwoord vgl. § 47 en § 62, zeker als het volgende werkwoord transitieve beteekenis heeft.

Volgt op *ringa* nog als object *haba(r),* dan staat het volgende werkwoord als subst. in genitivo, bijv. *na-ringa-ra habar ba Maharadja Indar-Dewa wâra sa-buwa rasa mabou ndadi,* vorst I. D. hoorde het bericht, dat er eene stad was, die pas was ontstaan, (dat er pas eene stad was ontstaan, 63.19 en 20).

Na de werkwoorden, welke »zeggen, mededeelen, meenen", enz. beteekenen, gaat men meestal over in de directe rede. Na *soḍi,* vragen en *kananu,* denken, bezigt men steeds de directe rede. Eene uitzondering maakt *nuntu,* verhalen, doch ook na dit woord gaat men in de directe rede over, als er te veel verbale subst. zouden moeten volgen. Men zie bijv. het vervolg van den bovenaangehaalden zin met *nuntu* (71.21, vlg.).

De woorden, welke »mededeelen" beteekenen, kunnen ook gevolgd worden door de praepositie *ba* of door *ba supu* met volgend verbaal subst. Voorb. *na-nuntu weya-du ba neè-na londo awa paruga Mayang-Mangure,* zij verhaalde hem, dat M. M. van de *paruga* had willen afdalen (75.8 en 9); *na-nuntu* — — — *ba supu lingi vo samada ade-na labo ina-r ama-na,* hij verhaalde, dat hij verlangen had naar zijne ouders (75.38); *ede-ra lao kai nggeè ada di ruma-t ba waü-ra balunggu-na kâli,* daarop gingen zij den vorst berichten, dat zij den opperpriester geboeid hadden (54.6); *malao nggeè ada di ruma sangadji ba supu kâli na-waü-ra ringu* (vgl. § 255), gaande berichten aan den vorst, dat de opperpriester gek geworden was (53.38); *na-lao-ra karinga Tjahaya-Hairani ba waü-ra tjumpu doü,* hij ging Tj. H. mededeelen, dat de menschen op waren (dat er geen menschen meer in het land overbleven 75.7). Voornamelijk, hoewel niet uitsluitend, gelijk uit de voorbeelden blijkt, bezigt men *ba* of *ba supu* voor een verbaal subst. van het perf. In een zin als: *ede-ra nuntu kai* — — — *watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na lèto ro kantjòki ba ompu mantau lewi* (66.37 en 38), staan de verbale subst. *lèto* en *kantjòki* als appositie bij *tjumpu-kai-na,* dus: (hij) verhaalde daarop (alles) van het eerste begin tot aan het einde, tot daaraan toe, hoe de oude man, die eigenaar van den tuin was, hem gebonden en mishandeld had, (vgl. ook 58.34, 68.21). Zoo ook: *ndadi na-nuntu weya-du watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na di ai luu-ua di lawa ruma-t, bonto ba doü ntjai,* hij deed hem het verhaal van het eerste begin tot aan het einde, tot daaraan toe, dat de lieden, toen zij (hunne moeder) de poort van den vorst was binnengegaan, de deur sloten (59.42). Op dezelfde wijze staan in: *ede-ra nuntu weya kai-na watu tampuu-mpuu-na raa-sake ro kampore ba Ama-Metjo,* daarop deed hij hem het verhaal van af het begin, daar van af, hoe hij eene overeenkomst gemaakt had en hoe A. M. (de tijger) hem vetgemest had (36.12 en 13), de verbale subst. in appositie bij *tampuu.* Eene enkele maal gaat men ook wel in de directe rede over, (bijv. 60.27). Zoo een werkwoord op *raho* of *dòdo* volgt, pleegt de agens, zoo deze door een voornw. wordt voorgesteld, ook al is hij verschillend van dien van het eerste werkwoord, niet aangegeven te worden en is dus uit het verband op te maken, bijv. *kòne bune santika djâra nahu ede na-raho wâli-ku wii ba ina ro wai nggòmi,* zelfs mijn paard vroegen (verzochten) uwe moeder en grootmoeder (mij) ook achter te laten (of ik achterliet, 26.27); *nggâra na-raho sara weli ba kâli,* indien de opperpriester verzoekt (het paard) te koopen (of hij het paard mag koopen, 52.35).

Kau, kanta en *kaantanana* hebben zoowel den persoon, wien bevolen, enz. wordt, als het verbale subst. tot rechtstreeksch object. Nooit kan een verkort voornw. na het verbale subst. gebezigd worden ter aanduiding van den agens. Uit de voorbeelden is te zien, dat na deze woorden eerst het verbale subst. met de bepalingen en dan het subst. of voornw., dat den persoon voorstelt,

wordt geplaatst, alleen uitgezonderd het geval, dat aan het eerste werkwoord in den vorm van een deelwoord een verkort voornw. gehecht is, vgl. § 49. Vgl. ook § 136 en § 170. *Mbeï parenta,* bevel geven, wordt steeds gevolgd door *makau* of *kau-na.*

Somtijds wordt ook de agens van het verbale subst., wanneer deze dezelfde is als die van het voorafgaande werkwoord, nog door een verkort voornw. aangegeven: *tarima weya ba Allah t'aâla kantjihi-ntjau-na loi ede,* toen God het goed gevonden had (toen het God behaagd had, vgl. beneden § 249) het geneesmiddel voor (hem) eene goede uitwerking te doen hebben (61.17); *neè ḍòḍo ba lamada boru waü weya-ku gendi mada kui-ta,* ik wensch (u) te verzoeken of ik eerst uwe linker wenkbrauw mag afscheren (47.37—38), vgl. boven: *na-nuntu wâli-ḍu ndawi-na,* enz.

Ten slotte is nog op te merken, dat het verbale subst. van het perf. in gewone taal zelden of nooit als object pleegt op te treden. Enkele voorbeelden kan men vinden sub § 64 en § 81. Gewoonlijk echter bezigt men de in § 255 te vermelden constructie.

§ 248. Het verbale subst. wordt nog na andere werkwoorden gebezigd in de volgende gevallen:

I. Na de volgende intransitieven, waarmede het verbale subst. als het ware één begrip uitmaakt: *lao,* gaan; *mai* komen; enz., vgl. § 170; *ngawa,* willen, geneigd zijn (*na-ngawa sara tanaö tunti,* als zij willen leeren schrijven, (89.32); *wati ngawa-na taho,* zij (de ziekte) wilde niet beter worden (58.15, vgl. 59.25; vgl. ook *neè* en *tjaû* onder de vorige §); *lowa,* kunnen, in staat zijn (bijv. *lowa tuu,* kunnen opstaan, 24.18); kunnen = mogen (*wati lowa-na katani kai doü ede ba bitjâra,* de rechtbank kan of mag dien man daarmede niet bezwaren, 14.5. v. o.); kunnen = bekwaam zijn (bijv. *lowa kara bunga,* bloemen kunnen vlechten, 73.14): *waü,* kunnen = in staat zijn (*waü kiri weki,* zich kunnen omwenden, 19.1); kunnen = mogen (*wati waü weya ba doü mantau djâra mamòda ede,* de eigenaar van het verloren paard kan of mag het niet nemen, 15.3); *disa,* durven (*doü mamadja wati-ḍa disa-na rungka raa-sake,* iemand, die eergevoel heeft, durft wat hij overeengekomen is (zijn woord) niet breken, 103.19; *wati disa-ku inga ro horu nggòmi,* ik durf u niet helpen en bijstaan, (36.14). Meerdere voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden. Zoo ook na *rongga* in de uitdrukkingen: *rongga wâra,* aanwezig komen te zijn, op eens aanwezig zijn (74.29, 75.20, 76.13) en *rongga mòda,* verloren komen te zijn, op eens wegraken (53.28, 65.42); beide uitdrukkingen vormen thans eene samenstelling (*raka* in uitdrukkingen als: *raka èda,* te zien krijgen, 41.9; *raka nuntu,* te vermelden krijgen, er toe komen om te vermelden, 83.10, is als transitief te beschouwen, als nadrukswoord bezigt men na *raka,* dat met het volgende woord geen samenstelling vormt, *ku,* vgl. § 270).

II. Na de woorden, die eene gemoedsgesteldheid aanduiden als: vreezen,

zich verheugen, zich bedroeven, zich schamen, berouw hebben, ook na twijfelen en overtuigd zijn, (het woord *ade* kan daarbij verzwegen worden). Voorb. *ba supu dahu-na* (of *dahu ade-na*, vgl. sub III) *ngâha ba mbeè*, ter oorzake van zijn vreezen (uit vrees) dat de bok (hem) zou opeten (37.38); *ba dahu-na neè tjòla kai ntjonggo ba Ama Batu*, uit vrees, dat A. B. (de aap) met (hem) zijne schuld zou willen betalen (38.36—37); *ba supu neyo ade-na dula labo taho-r ntai ndai kâli*, »om reden van het licht zijn van hun hart" (uit vreugde), dat de opperpriester ongedeerd was teruggekeerd (54.16); *ba supu wedi ade-na wâra-na Maharadja Kurma ḍi ade rasa ede*, dewijl zij ontsteld was daarover, dat vorst K. in dit land was (73.1); *ba kakente ade-na, mbui-pu* (vgl. § 264) *mori-na*, dewijl hij schrok, dat hij (de ander) nog in leven was (54.16); *wati taho ade-ku lampa kèse-kèse-ta*, »mijn hart is niet goed" (het bevalt mij niet, het smart mij), dat gij alleen gaat (76.6); *ade-ku na-pili ro rede kandu-na 'adjaib*, mijn hart heeft pijn (het smart mij), dat hij bezit dat, waarover men zich verwonderen moet (XII); *na-waü-sa kanteè ade-ta ra-fati ba doü bae-mu*, als uw hart rustig is (als gij overtuigd zijt) dat uwe vijanden (den boom) hebben omgehakt (13.14—15); *na-nggongga ade-na wâra Allah ta'âla ro wati*, hij twijfelt of God bestaat of niet (8.13). Men kan evenwel na deze woorden ook eene praepositie met volgend verbaal subst. bezigen, bijv. *dahu ba* (9.15. v. o.); *ḍi* (84.7. v. o., vandaar als transitief met *kai*, vgl. § 135: *dahu kai-ku kantjòki ba Allah*, men vreeze door God gestraft te worden, 9.21. v. o.); *neyo ade ba* (75.35); enz. Is de agens van het volgende verbale subst. gelijk aan dien van het voorafgaande werkwoord, dan valt het gebruik tevens onder het hieronder te noemen geval.

III. Om weer te geven onzen infinitief voorafgegaan door »om te" (of ook door »te", in de gevallen, waarin hij niet het direct object van het voorgaande werkwoord uitmaakt, in welke gevallen wij dan ook, althans in de spreektaal, zeer dikwijls »om te" bezigen), doch alleen dan, wanneer ook de actieve vorm met *ndai* kan gebezigd worden.

(Omtrent het verbale subst. na: *luu, lòsa, londo, neè, rai* en *tuu*, zie men § 170).

Voorb. *ba supu neè-na rètje lao tiyo dja rasa ra dana-na*, dewijl hij (haar) wilde aansporen (om) ook zijn land te gaan zien (45.19—20); *makento mpara ba ede, na-rètje-ḍu wei sangadji Ana-ana luu ḍi ade bili*, daarna spoorde hij de vrouw van vorst A. a. aan (om) in de kamer te gaan (47.36); *kau-ku* (vgl. § 251) *mai ba nahu kâli ro ruma-t bitjâra mamai ou nggòmi lao nggeè ḍi asi*, ik heb den opperpriester en den rijksbestierder bevolen u te gaan uitnoodigen (om) uwe opwachting in het paleis te gaan maken (48.7—8); *na-kakai-ra doü lao karinga ina-r ama-na*, hij zond iemand om zijne ouders bericht te gaan geven (78.15); *na-hanta-ra weki-na — — — lao raka*, zij maakten zich op — — — om te gaan naar, enz. (ibid. reg. 16—17); *bune santika ntjai uma-mu ra-ngina-mu bonto ro wòle*, uwe huisdeur nu, zijt gij gewoon te sluiten en te grendelen (51.16); *ede mpara hinti kai-na wei-na*

lao maru, daarop sleurde hij zijne vrouw mede om te gaan slapen (52.10); *ngemo lao ngupa ngâha*, (uit)vliegen om voedsel te zoeken (77.37); *na-waü-ra suru sera*, zij zijn achteruitgegaan (hebben zich verwijderd) om hunne behoefte te doen (99.8); *kapo mai dòho-ra simi ro ḍaro inga weya ḍi ade kòla ake*, komt derhalve duiken en rondtasten in dezen vijver om (mij) te helpen; (53.30); *neè-ku* (vgl. § 251) *mai raho inga ndawi weya sa-mena-na marakani masa-ngganga ake*, ik wensch (u) te komen vragen, of gij mij helpt om voor mij te maken al dit gouden geraad (62.38); *nahu mpara ndai tjèpe nggòmi nika labo ana rato ede*, ik zal u vervangen om te huwen (ik zal in uwe plaats huwen) met die prinses (22.33); *na-dahu ngâha ribâ*, hij is bang om woekerwinst te »eten" (te behalen, 96.14); *na-dahu ade-ta lao soḍi doü aka* »onze harten" (wij) zijn bang om dat meisje te gaan vragen (26.6. v. o.); *lamada dahu ade-ku nggeè kèse-kèse*, ik ben bang alleen te blijven (69.29); *daa madja-na rungka raa-sake*, zijn zich niet schamen om af te breken, wat hij overeengekomen is (97.25); *daa madja-mu nggâhi*, gij schaamt u niet (vgl. § 252) te zeggen (83.8); *wati wâra makasi ade inga ro horu nahu ake*, niemand was (zoo) medelijdend om mij te helpen en bij te staan (37.12); *ore mpa doü mahau ade-na ngâri*, »veel zijn zij, die (te) lui zijn" (velen zijn te lui) om te graven (XII).

Somtijds wordt ook hier de agens van het verbale subst. nog door een verkort voornw. aangeduid: *ba bau sandake ntoi-na da wâra kai nuntu ro nggâhi-mu karinga-mu nami*, enz., waarom hebt gij zoo lang niets gesproken en verteld om ons mede te deelen, enz. (68.25); *na-tenggo kandadi-na sa-mena-na mumkin*, hij is krachtig (hij heeft de macht) om het aanwezen te geven aan al wat mogelijk is (7.4—5).

Aanm. Na een subst. wordt ons »om te" door den genitief weergegeven als het een eigenlijk subst. is, bijv. *ntjai-na tjampo*, weg of middel van zich vermengen of vereenigen (om zich te vermengen of te vereenigen, 52.28). Is het subst. evenwel een verbaal subst., dan volgt òf een ander verbaal subst. òf de actieve vorm met *ndai*, bijv. *au-tji rawi-mu mai ḍi uma nahu* (34.19, vgl. § 124); *na-rongga-ra kananu-na sangadji Indar-Anggasa makau ngupa*, de gedachte van vorst I. A. kwam (vorst I. A. kwam op de gedachte) om te laten zoeken (64.1—2); *ndaḍi wati-ḍú karongga-na raa-parenta ruma-ta malao ou*, enz. hij bracht dus niet over het bevel van den vorst om te gaan ontbieden, enz. (46.42).

§ 249. De verbale subst. worden op verschillende wijze als absolutieven gebezigd. Hun gebruik laat zich vrij wel onderscheiden naar de plaats, die zij in den zin innemen, al zijn de grenzen niet scherp te trekken.

I. Vooraan in den zin geplaatst, staat een verbaal subst. als absolutivum ten eerste in plaats van tijdelijke adverbiale zinnen, voorafgegaan door *ntika* of *ede-ra*. Voorb. *èda ba Tjahaya-Hairani anakoda maneè luu, ede-ra bonto kai-na*, enz., toen Tj. H. zag, dat de scheepsgezagvoerder wilde binnengaan, sloot zij, enz. (72.9); *ringa ba nabi Isa eli doü masalam, na-tambâri* enz., toen Jezus eene stem hoorde, die hem groette, wendde hij zich, enz., (58.23); *ringa ba iwa-na, ede-ra tjuwa tòhò kai-na peti ede*, toen zijne makkers dit hoorden,

zetten zij de kist neer (39.34); *mai ndai anakoda* — — — *na-bonto weya-du ntjai ba wei-na,* toen de scheepsgezagvoerder kwam, — — — sloot zijne vrouw de deur voor hem (72.16); *ntumbu wâli labo nonto, na-sòḍi wâli-ku,* enz., toen hij weder bij eene brug kwam, vroeg hij wederom, enz. (43.40); *mai teka liro, ampo nòno-ku,* als de zon opkomt, moet men het drinken (5.35). Een voorbeeld van het gebruik van het subst. van het perf. vindt men onder § 64, meestal wordt echter in het perf. de constructie met *waü(-ra,* enz.) gebezigd, vgl. § 78. Doch ook hier, evenals overal waar een verbaal subst. te bezigen is, staat dikwijls dat van het imperf. voor dat van het perf., bijv. *lòsa-na watu uma pà, na-sai-ra di amba,* toen zij uit het huis van den pachter was gegaan, ging zij even naar de markt (40.36); *raka-ku matani, lao mbeï kai ba nahu,* toen ik iets zwaars had gevonden, ging ik het (hun) geven (34.25); *ngèna ba ita watu ai masiḍi waü masaraka ai mambia, wati-pu lòsa-na ina-ta,* (maar), nadat wij van den vroegen ochtend tot den avond gewacht hadden, kwam onze moeder nog niet buiten (60.1). Somtijds wordt na het verbale subst. in dit geval een nadrukswoord gevoegd en wel *pu*: *ringa-pu ndede-na ba wei pande, ede-ra londo kai-na,* toen de timmermansvrouw hoorde dat het aldus was (toen de timmermansvrouw dit hoorde) ging zij naar beneden (50.31); *waü ede, bala-pu ai sanai, na-tjuwa-tjuwa lao wâli-ra ḍi amba,* daarna, toen een zekere dag aanbrak (of: was aangebroken) gingen zij wederom naar de markt (62.4—5). Gewoonlijk treft men dit *pu* aan na *rongga* en *raka,* bijv. *rongga-pu ḍi uma-na, èda-kai ba ina ro ama-na,* enz., toen hij in huis gekomen was, zagen zijne ouders, enz. (31.4); *raka-pu ḍi mamango, nggâhi kai ba rato,* enz., toen hij op het drooge gekomen was, zeide de vorst, enz. (21.13. v. o.); de agens pleegt na deze woorden nooit uitgedrukt te worden, men vergelijke de teksten. Zeer zelden bezigt men ook bij deze woorden de constructie met *waü-ra,* een voorbeeld levert 25.39.

Aanm. Men treft vooral na *raka* ook wel de nadrukswoorden aan, die bij de finiete vormen gebruikt worden, als: *ḍu* (bijv. 18.34, 79.9); *mpara* (41.10, *rongga mpara*; 29.13); *mpuḍu* (40.6). Meestal kan men ze dan ook als een finiet werkwoord beschouwen. Evenals toch bijv. *na-waü-ra lao* zonder voorafgaande conjunctie, gebezigd kan worden in de beteekenis van *waü-ra lao,* vgl. § 240, zoo kan dit ook in het imperf. plaats vinden, bijv. *na-raka mpuḍu ḍi doü ede, ede-ra tjuwa waü kai-na,* (toen) zij bij die lieden kwamen, grepen zij hen (40.23); *na-raka mpara ḍi uma ede, weha kai-na oi,* (toen) hij het huis bereikt had, nam hij water, enz. (43.2). Is het verkorte voornw. verzwegen, dan kan dit beschouwd worden als te vallen onder § 231. In een zin als: *makento mpara ba ede. raka mpuḍu ba ai-nai-n djumaa, ede-ra lao kai,* enz. daarna, »toen het tot Vrijdag was gekomen" (toen het Vrijdag was geworden), ging hij, enz. (53.11), kan het verzwijgen van *na* verklaard worden door het onbepaalde van den agens, vgl. § 231. Evenwel kan men *raka,* enz. ook hier als subst. beschouwen, de oorzaak dat men *ḍu,* enz. gewoonlijk niet bezigt na verbale subst. zal wel geen andere zijn, dan om verwarring met de finiete vormen te voorkomen; eene reden, waarom zij niet zouden kunnen voorkomen, zal wel niet bestaan, en wijl nu in de constructie met *waü* (§ 78) ook *ḍu, mpara* en *mpuḍu* gebezigd worden (al is de oorzaak daarvan ook oorspronkelijk eene andere), zou het ook niet onmogelijk zijn, dat men ze in navolging daarvan ook bij het verbale subst. van het imperf. is gaan gebruiken, waar dit op dezelfde wijze werd aangewend als de constructie met *waü,* vooral in zulk eene bijna staande uitdrukking als *raka* in de beteekenis van »gekomen",

II. In de tweede plaats staan de verbale subst. vooraan ter vervanging van een zin, beginnende met *nggâra*, indien, als: *mandede wâli nggâra na-lampa-sa ḍi hawo hadju, na-hengga-ku padju-na mandede wâli lampa-na ḍi sori ro ḍi oi, na-kani-ku sapatu-na* — — — *mandede wâli nggâhi-na lao ngupa uma madantau riha, aö-na ede,* enz., zoo ook (dat), als hij onder de schaduw der boomen ging, hij zijn zonnescherm opstak, — — — voorts (dat), als hij door eene rivier of een water ging, hij zijne schoenen aantrok en als hij zeide dat hij een huis zonder keuken ging zoeken, dan beteekende dit, enz., (44.13 en 15); *patu-ra nahu, ngâha-ku, wati mbòtju-ku* (vgl. § 253), *isu, wati ngiri-na, ndeu wati mbètja-ku* — — — *pala ba supu neè èda angi labo nggòmi,* het is natuurlijk dat ik, zoo ik at, niet verzadigd werd, dat (mijn haar), zoo ik het waschte, niet glad werd, dat ik, zoo ik mij baadde, niet nat werd — — — omdat ik verlangde u te ontmoeten (71.16); *labo tembe-na hinti tja-èse, wati rongga èse-na, hinti tja-awa, wati rongga awa-na,* terwijl zijn saroeng niet tot bovenaan kwam, indien hij hem naar boven trok (al trok hij hem naar boven) en niet tot onderaan kwam, als hij hem naar beneden trok (61.7 en 6 v. o.); *iha-na lopi siya mpara mantau ngâra ndai zamân,* als het schip te gronde gaat, zal hij een naam hebben, die durend zal zijn (101.14); *pao-mu òha ede, isi-na ḍadi doü, ngâha-mu wuwa hadju ede, lewi doü raa-kanahu,* zoo gij rijst hapt (eet), den inhoud der velden van anderen (wat de velden van anderen opleveren, bezigt gij daarvoor), zoo gij vruchten eet, dan heb (gij) den tuin van een ander (u) toegeëigend (83.6 en 7).

Voorts zijn nog op te merken zinnen als: *nggeè-mu ḍeĩ duniya ake, sangi-sangi mpa biko-bako,* bij uw verblijf (gedurende uw verblijf in deze wereld, pleegt (of pleegdet) gij steeds bedrog (83.3); *weta-na ede* — — — *tjoü-ra ndai ou,* met dit klagen — — — wien roept (gij)? 88.16. v. o.). In meer gewone taal pleegt men hier praeposities voor het verbale subst. te bezigen.

III. In den zin, hetzij tusschen het praedicaat en het subject, hetzij tusschen het subject en eene bepaling, wordt het verbale subst. op de volgende wijze gebezigd: *maai ake, wai-e, mbòto, èda-ku, bunga mundu,* nu, grootmoeder, naar ik zie, zijn er vele melatie-bloemen (71.26); *mu-waü-ra mpore, èda ba nahu, nggòmi ake,* gij zijt vet geworden, naar ik zie, (36.1); *wâra sasili, kira-ku, ḍi ade bunga,* er was, naar ik meen, eene mier in de bloemen (73.5—6); *bakai mena-ku sâhe-mu ede, neè da wâra-kai, èda-ku, kòne sa-buwa,* waar zijn al uwe buffels, dat er, naar ik zie, niet één is? (30.7—8); *nai siḍi, sake-na, tjuwa-tjuwa waa mena masa,* den volgenden dag zou ieder, volgens belofte, geld mede brengen (29.7). Eene vaste plaats heeft het verbale subst. zoo gebezigd evenwel niet, het kan ook achteraan in den zin komen, bijv. *maai ake na-waü-ra lao raka wâli Ama Gedjo-ku* (vgl. § 270), *nggâhi-na,* nu is hij wederom naar A. G. (den olifant) gegaan, naar hij zeide (36.22—23, door deze plaatsing valt meer nadruk op het object); *wâra doü neè-na,*

ringa-ku habar matantu, (en) hij heeft eene maîtresse, naar ik eene zekere tijding gehoord heb (naar ik met zekerheid vernomen heb, 51.9). Wanneer een vorm met *ndai* als praedicaat optreedt, dan wordt het verbale subst. regelmatig niet tusschen het subject en praedicaat geplaatst, dus: *djanga peyo mataho, nggâhi ba ina-ku,* boschhanen zijn het, die goed zijn, volgens het zeggen van mijne moeder (18.14, vgl. ibid. reg. 24). Ten slotte kan het verbale subst. in deze beteekenis ook vooraangeplaatst worden: *ringa ba nahu, ruma-ta ede na-ngupa tuta doü matuwa,* naar ik hoor, zoekt de vorst hoofden van oude lieden (25.36).

IV. Achter in den zin geplaatst, hebben de verbale subst. van het imperf. en van het perf. van een transitief werkwoord in de eerste plaats de beteekenis, die wij kunnen weergeven door een lijdend deelwoord, als in: *made ngâha* (*ra-ngâha*) *ba afi,* sterven, verslonden wordende (verslonden) door het vuur, vgl. § 62 en § 67. Ook een intransitief, met een anderen agens dan het hoofdwerkwoord, kan op deze wijze als absolutivum gebezigd worden, bijv. *tjoü-tji maou-ou âri lawa ede, wati wâra* (voor *labo wati wâra*) *ndai-na pande,* wie roept daar herhaaldelijk buiten de poort, terwijl de baas-zelf er niet is? (50.29); *tuḍu angi huri labo doü makalai, daa wâra-na sa-ori-ori pâhu malama-na,* elkanders vel aanraken, terwijl er niets is, wat het bedekt (94.24—25); *ampo ta-kau-ku nòno, ntjao asa labo ròpe-na,* vervolgens laat gij hem (het ei) opslurpen, terwijl zijn mond den dop ontmoet (3.31—32); *ampo ta-kau-ku ntjubu ḍeï wombo uma-na luu watu ḍa, lòsa watu ḍo,* dan laat gij hem kruipen door de ruimte onder het huis, terwijl hij aan den Noordkant ingaat en aan den Zuidkant uitkomt (5.22).

V. De verbale subst. van het imperf., transitieve en intransitieve, kunnen echter ook zoo gebezigd worden, dat hun agens overeenstemt met dien van het hoofdwerkwoord. Zij staan dan in plaats van de deelwoorden met *ma.* Voorb. *bune-ku da karente kai lamada ḍòho, èda-ku kanatja* — — — *manggeè mena ḍi sori rai londo mena ḍi mòti,* hoe zouden wij niet aan de oppervlakte gekomen zijn, (met) het zien (= ziende of toen wij zagen), dat de *kanatja's* — — —, die in de rivier verblijfhouden, allen naar zee vluchtten (21.2); *kâli na-mbui ntene-pu lambuhu-lambate labo tjere, bate tja-ḍo, bate tja-ḍa-na,* de opperpriester was nog maar aan het worstelen met den ketel, dien naar Zuid en Noord smijtende (terwijl hij dien links en rechts smeet, 54.40 en 41); *mundo mpara mada-na ntanda batu-na ḍeï raa-rawi,* hunne oogen zijn wijd open, terwijl zij hunne werken nazien (84.6); *wati-ḍu wâra-na kòne sa-mpuu hadju, raso mena mbòo mbali-elo-na ro mbâru-mbanta-na,* er is niet één boom meer, zij zijn schoon op, ondersteboven gevallen en door elkander liggende (30.37); *mandinga labo parenta ruma-ta* — — — *kau-na lao tonggu,* terwijl de vorst tevens beval — — — bevelende (= om) te gaan bewaken, enz. (59.29). Meestal wordt evenwel het verkorte voornw. na het verbale subst. verzwegen: *ede-ra mbeï kai-na parenta, kau lao lèto,* daarop gaf hij

bevel bevelende (= om) (hem) te gaan binden (60.8—9, vgl. 30.33, 68.28); *na-nangi-ra* — — — *raho waü weya nasi ede,* zij weende — — — vragende om voor haar dien vogel te vangen (65.28); *labo weta* — — — *raho oi* tevens jammeren — — — om water vragende (85.1); enz.

Aanm. De verbale subst., die in plaats van het deelwoord met *ma* staan, zijn niet te verwarren met die, welke afhangen van een voorafgaand *ede-ra* (*ede mpara*), daar, waar een dezer woorden als verzwegen kan beschouwd worden, vgl. § 126 en 127.

VI. Ten slotte zij nog gewezen op de volgende absolutieven: *aho dja-pu kaambi-ta marakani ro doü ndai maòto-ta lao,* eerst moeten wij ook de benoodigdheden en menschen uitrusten om u te vergezellen op uw tocht (76.1—2); *ede-ra nâha-nâha kanae kai-na eli-n rawa,* daarop verhieven zij hunne stem hoe langer hoe meer bij het zingen (69.23). De verbale subst. *lao* en *rawa* staan hier wederom voor deelwoorden, doch hier voor attributief gebezigde. Het Bim. drukt deze bepalingen namelijk door een deelwoord uit, derhalve: *taho pòda eli ita marawa,* zeer mooi is de stem van u, die zingt (zeer mooi is uwe stem bij het zingen of als gij zingt, 69.20); *ana-ta malao ede wati dja mpa ipi lalo ntjòki-na,* »uwe kinderen, die gingen, ook niet al te zeer was hun in moeielijkheden zijn" (uwe kinderen nu hebben op hunnen tocht niet al te veel moeielijkheden ondervonden, 76.36). In de eerste zinnen staan dus *lao* en *rawa* als bepalingen van de verkorte voornw. *ta* en *na,* en dewijl deze geen attributieve bepaling kunnen aannemen, is de substantiefvorm gebezigd, dat kan evenwel ook alleen in dit geval geschieden. Andere voorbeelden, waarin eene dergelijke bepaling door een deelwoord uitgedrukt wordt, zijn: *wati-ḍu paki-na mada-na mantanda,* zij wendde niet af hare oogen, die aanzagen (zij wendde hare oogen niet af van het aanzien, enz. (73.31, vgl. 46.1); *doü labo-na mampanga,* zijne medgezellen, die stalen (in het stelen, 34.20—21); *iwa mangèna sâhe,* makkers in het buffelhoeden (28.36); *ku-waü-ra ipi hompa-ku malao ngupa rero siya,* ik ben zeer vermoeid, hem her- en derwaarts gaande zoeken (van het hem her- en derwaarts gaan zoeken, 37.28), In dit laatste voorbeeld wordt het deelwoord niet meer attributief gebezigd, wijl hier de agens dezelfde is als die van het hoofdwerkwoord (zoo een subst. of volledig voornaamwoord als subject fungeert, kan het natuurlijk ook attributief gebezigd worden, als in het bovenaangehaalde *ana-ta malao ede*). In plaats van het deelwoord kan dus hier, gelijk boven vermeld is, steeds een verbaal subst gebezigd worden, dus: *na-waü-ra ipi hompa ade-ku marai lao ḍi lao raka-ku Ama Bedo, rai lao ḍa lao raka-ku Ama Gedjo, rai lao ḍo lao raka-ku Ama Barewo,* ik ben zeer moede van het Westwaarts vluchten om mij naar A. B. (den neushoorn) te begeven, van het Noordwaarts vluchten om mij naar A. G., van het Zuidwaarts vluchten om mij naar A. B. te begeven (37.11 en 12); *mu-bawa-ra ḍeï mori-mu pala, mu-tuna-ra made,* laag zijt gij in uw leven, gering zijt gij (zult gij zijn) dood zijnde (in den dood, 84.21. v. o.).

§ 250. Op het praedicaat valt bij gewone orde altijd eenige nadruk door de plaats, die het in den zin inneemt. Een zeer sterke nadruk kan te kennen worden gegeven door de subst. met *ndai* (in actieven of passieven vorm) voorop te plaatsen vgl. § 106 en 121. Enkele verbale woorden treden steeds in stamvorm met den nadruk vooraangeplaatst op, namelijk *aö*(*-na*), dat wat het beteekent, de beteekenis er van, *òne*(*-na*), dat waartoe het dient, het nut, het voordeel er van; alsook *asa*(*l*), waarvan (iemand) afkomstig is, afkomst, wat het inheemsche *nuu* bijna geheel verdrongen heeft: *qodrat, aö-na tenggo* — — — *aö-na tenggo ede*: *na-tenggo kandadi-na,* enz., qodrat, dat beteekent: kracht — — —, de beteekenis nu van kracht is: dat Hij krachtig is om te scheppen, enz. (7.4); *gradlab, aö-na mbale kapòro, gradlab* »de beteekenis er van is" (beteekent) dikwijls toornig worden (84.24). Over *òne* vgl. men § 96; *nggâra na-ndede sara, Maharadja Kurma ake asa*(*l*)*-na doü manae-nae,* als het aldus is, dan is deze vorst K. afkomstig van zeer aanzienlijke lieden (74.34). Vooraan staan deze woorden ook in afhankelijke zinnen: *pòda-si nahu asal-ku dewa-dewa,* als het waar is, dat ik van goddelijke afkomst ben (77.8—9, vgl. 63.10); *labo na-bade-ra asa-usu-na Putiri Mayang-Mangure sangadji nae-nae,* en zij wisten, dat de prinses M. M. van een zeer groot vorst afkomstig was (75.35). *Asa*(*l*) kan ook attributief optreden, bijv. *doü açal* (*asa*) *Djawa* (vgl. 101.15), maar behoudt dan toch steeds den substantiefvorm. Voorts kunnen hiertoe nog gerekend worden woorden als: *ntjihi ndai-na,* dat, wat het juiste daarvoor is, bijv. *ntjihi ndai-na nggòmi ake pala bia weya-ku tuta-mu,* »dat wat het juiste daarvoor zoude zijn (ten opzichte van) u, is mijn stukslaan" enz. (gij verdiendet, dat ik daarvoor je hoofd stuksloeg (30.31 en 32); *ntjihi-ndai-na pâhu-mu* — — —: *doü manae-nae-y-o neè makawei-mu,* uw gelaat verdient — — — dat een aanzienlijk man u tot vrouw neemt (51.3); *sâra-na,* het is de gewoonte daaromtrent, bijv. *mai kai-ra ndede-n sâra-na ḍi ade rasa ake*: *ḍi ai-nai-na adjumaa na-kabòro,* enz., want, dat, wat daaromtrent gewoonte is in dit land, is: (want het is de gewoonte in dit land) dat zich elken Vrijdag verzamelen, enz. (56.23); *sâra-na ruma-t bitjâra* — — — *na-luu-ra ḍi asi,* enz. de gewoonte van den rijksbestierder was — — — hij ging het paleis binnen (de rijksbestierder was gewoon — — — het paleis binnen te gaan, ibid. reg. 31). Zoo treft men ook aan: *hiḍi-na,* (dat wat vast is daaromtrent, is) met volgenden finieten zin (bijv. 7.9), niet te onderscheiden in beteekenis van *hiḍi* gevolgd door een verbaal subst. (het is vast dat, enz.).

§ 251. Bij de woorden welke zeggen, denken, meenen, vragen (verzoeken) beteekenen, alsmede bij *neè,* willen, en soms ook bij *kau,* bevelen, bezigt men dikwijls een verbaal subst. in plaats van de finiete vormen. Voorb. *nggâhi nahu taï doü, nggâhi siya taï lako,* ik zeide dat het menschendrek was, hij zeide, dat het hondendrek was (42.32); *na-ou dja-ra ana wai Kabaya ede, nde pala nggâhi-na ba Maharadja Kurma*: *kangampu,* enz, zij ontboden ook den zoon

van grootmoeder K., doch deze zeide: verschooning, enz. (74.10); *ra-nggâhi ba ina-ku, na-waü sara mbai, ede lao umbu-ku,* mijne moeder heeft gezegd: als (iets) bedorven is, ga het dan begraven (33.18); *nggâhi-mu mpa raso-na, kodo-e, rahasiya-mu, nggâhi mpa wâra-na imbi deï nawa-mu,* gij zegt maar, helaas, dat uw gemoed rein is, (gij) zegt maar, dat gij geloof hebt, (104.10 en 11); *nggeè ada, ruma-e, bune santika sa-mena-na dinga dòho-ku di ade rasa, wati-da tjaû-na,* enz., ik deel mede, heer, dat mijne makkers in het land (mijne medeburgers) niet meer willen, enz. (55.24); *ntika na-èda mpudu ninu ndai-na* — — — *katjai ba Ama Metjo iwa ndai pòda-na,* toen hij zijn eigen spiegelbeeld zag, — — — meende A. M., dat het werkelijk een makker van hem was (37.35—36): *katjıhi ba lènga dòho-na, katjai-na wâra doü,* enz. zijne makkers dachten, [meenende], dat er iemand was (41.33, vgl. 53.27); *ndadi kananu-n ba doü mambòto ede: na-rongga-ra ringu-na kâli ake,* de menigte dacht derhalve: de opperpriester is gek geworden (53.30); *dòdo-ku ndende umu-na nâru mori-na,* wij bidden, dat lang zijn leven moge zijn (16.6. v. o.); *dòdo-ku dinga-ku neè makaleï-na,* ik vraag om eenige mijner mededienaren om hem (den vogel) te dragen (49.3): *nggâra wâra sara nata ro ntjii ade ita ruma-ku, neè-ku mai dòdo wòka-wòka sadeka,* als gij medelijden en erbarmen hebt, wenschte ik te komen vragen om wat er van de aalmoezen over gebleven is (57.9); *nahu ake neè nika labo ana rato,* ik wil huwen met eene prinses (22.31); *waü mpudu raka tolu nai, lao wâli kai-na mbòda di la Kalai: kau mai ba rato* enz., nadat het de derde dag geworden was, ging de *mbòda* wederom naar Kalai (en zeide): de prins beveelt (mij) te komen (22.89); *doü na-ringu mena-ku pala, kau-ku mai ba nahu kâli ro ruma-t bitjâra mamai ou nggòmi,* enz., de menschen zijn gek, ik had den opperpriester en den rijksbestierder bevolen u te komen ontbieden, enz. (48.7). *Dòdo* en *neè* hebben deze constructie alleen in den eersten persoon.

Wanneer na de woorden, welke »zeggen, denken", enz. beteekenen wordt overgegaan in de directe rede, laat zich het verbale subst. ook verklaren op de wijze van § 249 III. Overigens maakt het volstrekt geen verschil of men hier een subst. dan wel de finiete vormen bezigt. Men vergelijke de volgende zinsneden met de bovenaangehaalde: *nggâhi nahu taï doü, na-nggâhi-ku ba siya taï lako* (44.7—8); *ku-dòdo wâli weya-ku nâru wâli mori-na, ndende wâli umu-na* (16.13); *nggâra wâra-sa kasi ade ita ruma-ku, ku-neè dòdo wuwa foò,* als gij medelijden hebt, wensch ik mangga's te vragen (62.16). Men vergelijke ook het gebruik van het Jav. *karĕp-ku, pangrâså-ku,* enz. Vgl. ook de volgende §.

§ 252. Ook andere verbale woorden worden wel eens in substantiefvorm aangetroffen, zonder dat een der bovenbehandelde gevallen zich voordoet en zonder dat een woord voorafgaat, dat eene substantief-constructie eischt, (vgl. de volgende §). Treft men zoo een transitief werkwoord aan met het object op de gewone plaats achteraan, als: *tarima-ku ba nahu raa-parenta rato ede,* ik

neem op mij, wat de prins bevolen heeft (22.5); *e mboda-e suu kai tuta, tundu kai lipi raa-parenta rato, mbòda,* (ik) draag op het hoofd en op de schouders, wat de prins bevolen heeft (21.9. v. o.), dan kan men desnoods *ndai* als verzwegen beschouwen, zoodat de zin is: dat, wat ik aanneem (dat, wat de prins bevolen heeft) is, enz., hoewel het gebruik van den vorm hier wel eenigszins vreemd zou zijn, dewijl hij dan gelijkwaardig zou zijn aan de finiete vormen van het werkwoord (bijv. 48.23, enz.). In den zin: *ai-na lalehe-lehe-mu ba supu ngâha ro nòno nggòmi, ngâha kuu nahu* (vgl. § 254), *ngâha kuu nggòmi, ngâha hiwa nahu, ngâha hiwa nggòmi,* weest volstrekt niet bezorgd over uw eten en drinken, als ik zemelen eet, zult gij zemelen eten, eet ik fijngestampte rijstkorrels, dan zult gij ze eten, (71.29 en 30), is blijkens de plaatsing van den agens aan dezen vorm niet te denken (het eerste en derde *ngâha* valt natuurlijk onder § 249 II.). Zoo ook, als het werkwoord intransitief is, bijv. *tjowa-na binata mbòda ake,* dat dier van een *mbòda* liegt (23.15, vgl. 66.3), waarin *tjowa-na* wel niet verschillen zal in beteekenis met *na-tjowa,* bijv. in: *na-tjowa pala rato ake,* deze prins liegt! (21.19. v. o.). Vooral in gedichten wordt wel gebruik gemaakt van een verbaal subst. op deze wijze, bijv.: *kanggitja mena-na maraho oi nòno ba mango-na wòo, mandede wâli mpara weta-na ba lòko mahiḍo, weki-ntjau daa mawâra sarau, tembe ro sambòlo, nangi wâri-sore ba madja-na labo rai warawito,* zij schreeuwen, vragende om drinkwater, wegens hunnen dorst, eveneens jammeren zij wegens den honger, zij zijn naakt, hebbende geen zonnehoed, saroeng of hoofddoek, zij weenen allerhevigst uit schaamte, terwijl zij tevens her- en derwaarts ijlen, (88.21 tot 18. v. o.); *ngawa-mu ngadji kitâb, daa ngawa-mu tobat,* gij wilt wel de boeken lezen, maar gij wilt u niet bekeeren (98.13 en 14); *na-nggâhi-ku ba ade-na: nahu ake-ra mantjewi lowa, kamòḍa-na lodja daa mawâra padoma, daa tjaû-na batu nggâhi doü matuwa,* enz., hij zegt bij zich zelven, ik ben zeer knap en hij maakt zich het zeilen gemakkelijk geen kompas hebbende en hij wil de woorden van ouderen niet volgen, enz. (101.11 tot 13); *kanahu-ḍu weki-na ndai anakoda dae Malònga labo siya pala doü maḍèse nèfa ro mènga, lodja kai-na* (= *lodja-na kai*) *lopi-na mawaü-ra waru-wònga,* enz, als scheepsgezagvoerder werpt zich daeng M. op, terwijl hij een zeer vergeetachtig mensch is, hij zeilt met een schip, dat geheel lek is, enz. (100.41 tot 101.1). Men vergelijke verder N°. XI en XII der teksten. Men zie ook het gebruik der verbale subst. met *raa.* Zooals deze verbale subst. op de hierboven besproken wijze in de proza-teksten voorkomen, laat zich nog denken, dat ter wille van den nadruk den substantiefvorm gebezigd wordt, hoewel een finiete vorm ook steeds te gebruiken is, maar zooals zij in de dichterlijke teksten voorkomen, is het moeielijk eene reden te vinden, waarom hun gebruik noodzakelijk zou zijn. Doch niet alleen in poëtische geschriften, ook in meer gewone taal treft men dergelijke verbale subst. aan. Het wordt als minder beschaafd beschouwd, veel gebruik te

maken van deze constructie, maar in de spreektaal wordt zij toch wel vernomen, zoo ook in minder goed gestijleerde verhalen. Men zie de volgende zinsneden uit het Kòlosch verhaal: *âla* (Bim. *weha*) *ina-n ra-tongge, padula-na* (Bim. *kadula-na*) *masa ha-riwu* (Bim. *sa-riwu*). *Ndadi pata angi-n nangi* (Bim. *labo*) *ina-n, ndadi waa-n ina-n,* zij haalden hunne moeder, die in de *tongge* was, zij gaven het geld ter waarde van duizend (gulden) terug, zij en hunne moeder herkenden elkander daarop, zij voerden hunne moeder vervolgens mede (111.11 en 12). Er kan wel geen twijfel bestaan of het verbale subst. heeft hier geheel en al dezelfde waarde als de finiete vormen. Men kan dus meestal een verbaal subst. bezigen in plaats van de finiete vormen, al geschiedt dit in den meer beschaafden proza-stijl zeldzaam.

§ 253. Er bestaan nog eenige woorden, die afgescheiden van de bovenbehandelde regels, steeds eene substantief-constructie vereischen. Hiertoe behoort bijv. *wati,* niet, waarvan de eigenlijke beteekenis is: niet zijn, zoodat een volgend werkwoord vanzelf als subject moet optreden. Voorts: *ai-na,* het partikel van den vocatief, het daarmede synonieme *kangampu,* enz. Voor zooverre deze woorden nog niet in de vorige hoofdstukken behandeld zijn, zullen zij besproken worden in die, welke over de bij- en voegwoorden handelen.

§ 254. Omtrent de verbale subst. is nog op te merken:

I. Dat omtrent het gebruik van *ba* om den agens aan te duiden na een transitief werkwoord, dezelfde uitzonderingen voorkomen als bij de finiete vormen. (Waar toevallig van het eenvoudige verbale subst. geen voorbeelden in de teksten voorkwamen, zijn die met het subst. met *ndai* en *kai* genomen): *nai sịdi, sake-na, tjuwa-tjuwa waa mena masa weki-na mambòto ede,* den volgenden dag zou, volgens afspraak, ieder van hen allen geld medebrengen (29.7, vgl. *na-kalòsa udja-ku piti-na sa-mena-na doü ḍeï ade rasa toi,* de lieden uit de dorpen moeten hun (volgens ons spraakgebruik: het) geld opbrengen. 14.8—7. v. o.); *ede-ra hanta kai-na tuta-na Ama Kambeyo,* daarop hief A. K. zijn hoofd op (38.10); *sura wâra ndai salòngi kai ntjada mbòko ama-m,* mits er iets zij, waarin uw vader zijn krom kapmes kan steken (17.18). Vandaar ook nooit *ba* gebezigd als *weki* (als reflexief voornw.) of *angi* het direct object is, vgl. § 214 en 216, als ook 232. I.

Wati wâra ntjambe-na sangadji Ana-ana, vorst A. a. antwoordde volstrekt niet (46.12); *ede-ra raho kai-na dowa ḍi ruma Allah ta'âla koha tuta ede,* daarop bad de schedel tot God (51.18—19, vgl. ibid. 10—11); *irâdat aö-na ntau neè Allah ta'âla, irâdat,* dat is: het een wil hebben van God (7.7); *ba neè ntau wei rahi ede,* dewijl de man eene vrouw wil hebben (88.1); *ede mpara lao kai-na mbako ndai pande ede,* daarop ging de timmerman zelve (rijst) kooken (52.4—5); *mai teka liro, ampo nòno-ku,* als de zon opkomt, moet men het drinken (5.35—36). Vgl. § 232. II.

Aanm. Gewoonlijk worden deze werkwoorden als het object vermeld wordt, als transitieven behandeld. Evenwel treft men na *ngâha* ook wel eens den agens zonder *ba* aan, al is het object vermeld, bijv. *ngâha kuu nahu, ngâha kuu nggòmi,* enz. (vgl. § 252). Men zou hier kunnen denken

aan een verzwegen genitief van het voornw. na *kuu*, zoodat de zin zoude zijn: eet ik mijne zemelen, dan zult gij uwe zemelen eten; men vergelijke echter de voorbeelden in de Aanm. na § 235, waaruit schijnt te blijken, dat *ngâha* en *nòno* zelfs met uitgedrukt object ook geheel en al als intransitieven kunnen behandeld worden. Eene andere afwijking treft men aan 75.3: *au nggâhi-na doü mambòto*, wat zal de menigte zeggen, en 58.28: *au-au mpara raho-n nabi Isa*, wat Jezus ook vroeg. Deze kunnen evenwel op de wijze van eigenlijke subst. behandeld zijn, in welke categorie de van een verbaal woord afkomstige subst., met de beteekenis van het zelfstandig gebezigde deelwoord, dikwijls overgaan. Echter zijn dit de eenige voorbeelden in de teksten, waarbij deze woorden, als zij ter vervanging van een finiet werkwoord gebezigd worden, de agens op deze wijze uitgedrukt wordt.

Ba supu neè ngâha weya ade-na ba nggòmi, dewijl gij zijn hart wil opeten (36.21); *ba neè-na nika tjina-na ede*, omtrent het willen huwen van haar broeder (25.15): *wati-ḍu ngawa-na kadeè ba wei-na*, zijne vrouw wilde niet meer naar hem luisteren (52.6 en 7); *tanaö-pu 'ilmu ndai ngawa kai-na dahu ade-mu deï Allahu ta'âla*, leert de wetenschap, waardoor uw hart geneigd wordt [voor] God te vreezen (98.12); *wati-ḍu lowa-na katjihi ba wai ede*, de oude vrouw kon niet meer denken (39.3); *wati lowa-ku lao nahu*, ik kan niet gaan (25.16); *wati-ḍu waü-na teè ade-na Maharadja Kurma*, vorst K. kon zich niet meer bedwingen (76.41); *wati-dja-ḍu waü-na siya ba Maharadja Kurma kasi ade-na* (agens met *ba* dewijl hij voorafgaat), vorst K. kon zijn medelijden ook niet meer verdragen (bedwingen) (65.2); *wati disa-k inga ba nahu*, ik durfde (hem) niet te helpen (36.31 en 32); *ede-ra raho kai-na dula Maharadja Kurma*, daarop verzocht M. K. naar huis te mogen gaan (76.9—10). Het verkorte voornw. kan na het eerste werkwoord naar willekeur geplaatst worden of niet.

Sabune-bune-ḍu raho ba doü weli, hoezeer de lieden ook vroegen om (ze) te koopen (72.38); *neè pòda ade-ku ngâha sâhe*, mijn hart heeft (ik heb) ergen lust buffels te eten (28.21). Voorbeelden met de andere werkwoorden zie men onder § 255.

Sangi-sangi raka-na nuntu mpa ba doü, de menschen komen er telkens toe (het) te vertellen (83.10); *wati-ḍu waü-na siya ba rido ngâha òha kuu*, de schoonzoon kon het niet meer verdragen zemelen-rijst te eten (27.21); *tarima weya ba Allah ta'âla kantjihi-ntjau-na loi ede*, toen God goed gevonden had het geneesmiddel eene goede uitwerking te doen hebben (61.17).

Ede-ra kau kai lao paki ba nahu, daarop beval ik (ze) te gaan wegwerpen (verbannen, 76.34); *nde pala wati kau-na dula ba ruma-t*, maar de vorst liet haar niet naar huis gaan (57.13); vgl. § 232. III, alsook § 247.

II. Treedt een pers. voornw. als agens op, dan bezigt men de volledige vormen in dezelfde gevallen, waarin deze na een eigenlijk subst. als genitief optreden. Staat een verbaal subst. in de plaats van een finieten zin, dan kan de agens, evenals bij de finiete vormen, verzwegen worden om uit te drukken, dat deze onbepaald is, evenwel kan de genitief van het pers. voornw. van den derden persoon *na* ook, waar geen verwarring te vreezen is, op een onbepaalden agens slaan, bijv. *wati dahu-na*, men vreest niet (9.15. v. o.).

Wanneer het verbale subst. afhangt van *wati*, niet, en een pers. voornw. als agens optreedt, dan is het gewoonte om tegelijk met den verkorten vorm het volledige voornw. achteraan te plaatsen. Nadruk wordt hiermede volstrekt niet te kennen gegeven, maar alleen laat men daardoor den logischen agens beter uitkomen. In geval men bij de finiete vormen een volledig voornw. achteraan zou plaatsen, wordt dit bij *wati* juist geheel vóóraan geplaatst, terwijl een sterke nadruk op den agens wordt te kennen gegeven door deze tusschen *wati* en het verbale woord te plaatsen (vgl. de volgende §): *wati nangi-ku lamada*, ik ween niet (73.5, was het alleen te doen om het beleefde voornw. te bezigen, dan was *ku* geheel overbodig, vgl. bijv. *pòku lamada*, toen ik terugkwam, 20.27); *wati ringu-ku nahu*, ik ben niet gek (54.4); *wati disa-ku nggeè ada ba lamada ḍòho ruu-na ana-k ede*, wij durven niet zeggen, wat het lot der kinderen zijn zal (64.18); *wati-pu made-ku nahu ake*, ik ben nog niet dood (33.17); enz. Voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden.

Evenals bij de finiete vormen kan door *ḍòho, mena* en *tjuwa* een meervoud worden aangeduid.

Hoe het verbale subst. van het imperf. tallooze malen voor dat van het perf. staat, kan uit de voorgaande §§ blijken.

§ 255. Indien de nadruk valt op een agens, welke in genitivo na een verbaal subst. zou moeten optreden, dan wordt bij vóór het verbale woord geplaatst, terwijl in plaats van het subst., een vorm met het prefix *ma* optreedt (zie beneden): *wau-ḍu ana mapata ama ro ama mapata ana*, nadat de kinderen hun vader en de vader zijne kinderen herkend had (60.33 en 34, vgl. § 78); *wati wâra-na kâli mamai aka-n ede*, is de opperpriester niet zoo even gekomen? 47.28, vgl. § 241); *waü daa wâra-pu ana bedi sa-buwa, loi sa-taka maiha*, »nadat nog niet bedorven is" (voordat verbruikt is) één geweerkogel, en één takkar kruid (13.39—40); *wati wâra lamada marakantjòki ompu*, niet ik heb den ouden man gekweld (19.18); *sabune-bune-ḍu nahu maneè labo ana siwe*, hoezeer heb ik verlangd naar eene dochter (67.16, vgl. § 206); *bune ai nahu maneè angi labo la Mpâno*, wanneer heb ik het met Mpâno gehouden? (17.23, vgl. § 246); *kangampu mbòto-mbòto, ina-e, lamada maweha kamâla ake*, laat ons dezen bezoaarsteen maar niet aannemen, moeder! (64.40—41, vgl. § 237); *wati-ḍa tjoü mawaü-na tule* »niet wie ook" (niemand) kan er zich tegen verzetten (102.15); *wati-ḍa tjoü doü daa mabade*, niemand is er, die het niet weet (104.38); *na-nggâhi-ku ba doü aka-n ede ita ruma-ku mangupa tuta*, enz., de man van zooeven zeide, dat gij hoofden zocht, enz., (26.18), *nggâhi ba puwa-mu aka nahu maneè angi labo nggòmi*, uwe meesteres daar zegt, dat ik het met u houd (17.25); *wâra-dja kombi ra-ngina kai-ta ringa, ruma kâli-e, karawo mangâha besi*, zijt gij soms gewoon te hooren, heer rechter, dat ratten ijzer opeten? (82.10); *ruu nae pòda-ta ita ḍòho ake maraka masa-ngganga*, — — —, *saraka ana ra-wai-ta mangâha weya tjoi-na*, enz., een

groot geluk is ons te beurt gevallen, dat wij goud gevonden hebben — — — »tot aan het eten onzer kinderen en kleinkinderen" (zelfs als onze kinderen en kleinkinderen leven) van de opbrengst daarvan, enz. (62.32—33); *labo ndai-na makarawi*, »met het doen van hem zelven" (terwijl hij zelve het doet, 86.20) *labo fâre-mu mawaü-ra bini pila-pila mbuwa djompa*, terwijl uwe rijst verscheidene schuren vult (27.27—28).

Maru pala maruku loki, mampabodu tuta, loki-ta makangganti, slapen het achterste bewegend, met het hoofd schuddend, terwijl ons achterste beweegt (94.29, hier staat: *loki-ta makangganti* voor wat zonder nadruk op den agens zoude zijn: *kangganti loki*, dat is een verbaal subst. als absolutivum, vgl. § 249. IV). Zoo ook te verklaren: *nahi* — — — *upa lela mantjao kèto, ḍuwa lela masarènga, ḍuwa lela masanggòbo*, vier bladen betel, waarvan de onderste uiteinden verbonden zijn, terwijl twee bladen achterover, twee vooroverliggen (4.38—39); *na-waü-ra sambanta* — — — *rima wâra-na manenti tadjo sampari, rima kui-na mabonto suwu-na*, hij lag uitgestrekt, terwijl zijne rechterhand vasthield (met de rechterhand vasthoudende) het gevest van zijne kris, met de linkerhand zijne wond bedekkende (79.38 en 39); *mada nahu marindi, mai wâli*, enz., terwijl mijne oogen duister zijn, komt hij bovendien, enz. (73.16).

Op te merken is nog de volgende zinsnede: *indo kapo wâdjib ḍi ita mabae kai ade*, enz., dat, wat voor ons verplichtend is te weten, enz. (6.19. v. o., vgl. ibid. reg. 23. v. o,), waar de vooropgeplaatste agens van *bae kai ade* tevens met *wâdjib* in verbinding is gebracht.

Er bestaat op het hierboven gezegde eene uitzondering, namelijk: wanneer een verbaal subst. afhangt van *ede mpara* (of *ede-ra*) en de agens gaat vooraf, dan neemt het verbale woord nooit *ma* voor zich: *ede mpara wai ede dula-na*, daarop keerde de oude vrouw naar huis terug (24.22); *ede-ra la Ḍadju lao dula-n*, daarop keerde Ḍadju terug (18.16); enz. De oorzaak van deze afwijking zal wel de volgende zijn. Oorspronkelijk volgt op *ede-ra* een subst. met *ndai* (en *kai*) als praedicaat. Toen *ede-ra* de eigenlijke beteekenis verloor en eigenlijk een bijwoord werd, is men het ook met een eenvoudig verbaal subst. gaan construeeren (eene substantief-constructie was nu eenmaal voor het taalgevoel noodig), alsof het een bijwoord met den nadruk was, als in § 246. Dewijl nu op een subst. met *ndai* een voorafgeplaatste agens geen invloed heeft, is dit ook overgegaan op de later ontstane constructie met het eenvoudig verbaal subst.

Evenzoo kan het direct object, zoo er de nadruk opvalt, vooropgeplaatst worden, waarop dan natuurlijk een passieve vorm volgt (vgl. beneden): *ede-ra nangi wâli kai wai ede mantjewi-ntjewi ba supu ḍuwa-na ana-na saraa landa mena ba wai mantau ana siwe ede*, daarop weende de oude vrouw wederom zeer hevig, dewijl de »vrouw die het meisje bezat" (moeder van het meisje) hare beide zoons ten eenemale verkocht had, (28.6—7).

Van deze constructie wordt veel gebruik gemaakt wanneer het verbale subst. van het perf. als object zoude moeten optreden, ook wanneer er eigenlijk geen nadruk op den agens of op het direct object valt. Heeft het werkwoord intransitieve beteekenis dan plaatst men het actieve deelwoord van het perf. na den agens, waarbij het deelwoord met *waü-ra* gewoonlijk in een finieten zin opgelost wordt, vgl. § 85; heeft het werkwoord transitieve beteekenis dan plaatst men het passieve deelwoord na het object. Voorb. *imbi-ku ruu mataho ro ruu maiha raa-mamai watu Allah ta'âla mena mpa,* men geloove, dat alle voor- en tegenspoed van God is gekomen (8.11); *na-ringa mena-ra ba doü ḍi ade kampo ede sangadji Ana-ana waü-ra mai,* enz., (toen) de lieden in de kampong hoorden dat vorst A. a. teruggekomen was, enz. (45.35—36); *ba ringa lewi-na waü mena-ḍu mpoi fuu hadju-na,* doordat zij hoorde, »haar tuin, welks boomen alle op waren” (dat haar tuin geheel van boomen ontbloot was, 30.39). Wanneer een voornw. van den derden pers. den agens zou moeten voorstellen, wordt het gewoonlijk verzwegen: *na-katjai-ku ba ompu na-waü-ra made,* de oude man meende, dat hij (vorst Kurma) dood was (66.7); *ntika na-iyu mpuḍu na-waü-ra kòla,* toen hij voelde, dat zij (de wenkbrauw) kaal (afgeschoren) was (49.33). Voorbeelden met een transitief werkwoord zijn: *na-nuntu kai-ḍu wei-na ana doü ede* (zie beneden) *ra-raka-na ḍi ade wuba ede,* hij vertelde aan zijne vrouw, dat hij dit kind in het woud gevonden had (67.21—22); *na-waü-ra ringa kâli waü-ra balunggu,* (toen) zij gehoord hadden, dat de opperpriester geboeid was (54.8). Is nu, waar het subst. van het perf. te bezigen is zoo het werkwoord intransitief is, de agens, zoo het transitief is, het direct object gelijk aan den agens van het eerste werkwoord, dan wordt de constructie met *weki* gebezigd, waarvan voorbeelden te vinden zijn onder § 214.

Ook de genitief van het verbale subst. van het perf. pleegt zoo behandeld te worden na de uitdrukking *ringa habar,* bijv. *na-ringa-ra habar ba Maharadja Indar-Dewa sangadji ḍi rasa Anta-Baranta Maharadja Kurma na-waü-ra dula,* toen vorst I. D., vorst van A. B., het bericht hoorde, dat vorst K. teruggekeerd was (77.16—17); *na-ringa mpara habar ba ina-r ama-n ana-na waü-ḍu landa,* toen de ouders het bericht vernamen, dat hun kind verkocht was (27.30). Zeldzamer vindt men ook in andere gevallen dezelfde constructie gebezigd, zonder dat de nadruk op den agens of op het object valt; voorbeelden zijn: *ba supu kâli na-waü-ra ringu,* dewijl de opperpriester gek geworden was (53.38); *na-waü-ra mboü — — — kâli waü-ra balunggu,* het was algemeen bekend, — — — dat men den opperpriester geboeid had (54.6—7). Daarentegen wordt eene enkele maal het verbaal subst. van het perf. ook als object gebezigd; behalve de voorbeelden onder § 64 en § 81 komt nog in de teksten voor: *ringa ba doü mampanga aka-n de waü-ḍu kakente doü mantau uma,* toen de dieven hoorden, dat de heer des huizes wakker was geworden (34.20—21).

Op 38.9 leest men: *wâra patu-tji mbeè neè mangâha matja,* zou het mogelijk

zijn, dat een bok een tijger opeet? wat natuurlijk niet de constructie met *ndai* na *patu* bevat (vgl. § 94), maar staat voor: *wâra patu-tji ngâha ba mbeè matja.* Op 59.13—14 vindt men: *wâra sa-buwa sangadji* — — — *neè mamai raho,* enz., een vorst — — — is gekomen om te vragen, enz. In deze zinnen staat de vooropgeplaatste agens als subject met den nadruk, gelijk dat in § 98 behandeld is, tegenover het tweede werkwoord. Vergelijkt men hierbij het voorbeeld boven: *ana doü ede ra-raka-na,* dan blijkt uit de plaats van *ede,* dat *ra-raka-na* niet als attributief bij *ana doü* gevoegd kan zijn. Dezelfde plaats heeft *ede* in: *ku-sakasi-ku nabi Muhammad ede ndai kakai-na ba Allah ta'âla* (8.1, vgl. § 113) alsook in: *na-kadawâra-ku weki-na ede raa-kandadi ba ruma Allah ta'âla* (8.14, vgl. § 214). Daarentegen wordt het deelwoord van het perf. van een intransitief werkwoord in een finieten zin opgelost, alsof het attributief gebezigd werd (ten minste zoo het subst. niet door een aanwijzend voornw. bepaald wordt). De eerste constructie is zeker de meest juiste, het met nadruk vooropgeplaatste subst. of volledig voornw. staat op zichzelf niet in verband met het woord waarvan de substantief-constructie afhankelijk is, maar de geheele zin staat bij wijze van subject, object, enz., dus staat dit subst. of voornw. ten opzichte van het volgende werkw. als subject met den nadruk vooropgeplaatst. Evenwel blijkt het, dat de taal zelve hier onzeker is, vandaar staat in het begin van deze §, dat een vorm met *ma* of een passieve vorm voor het verbale subst. optreedt, waarbij in het midden wordt gelaten welke de waarde van dien vorm is, met andere woorden of *ndai* als verzwegen moet beschouwd worden of niet.

§ 256. Wanneer bij de woorden *lao, mai, lowa, waü* en *disa,* de agens, in den vorm van een subst. of volledig voornw., tusschen het eerste werkwoord en het volgende verbale subst. wordt geplaatst, verandert dit laatste in een vorm met het prefix *ma.* (Bij *ngawa* is mij deze constructie nooit voorgekomen, in het eenige voorbeeld uit de teksten waar de agens zoo na *neè* geplaatst wordt, verandert het verbale subst. niet: *neè pòda ade-ku ngâha sâhe,* vgl. § 232). Zoo ook het eerste werkwoord in substantief-constructie staat, valt door deze constructie volstrekt geen bijzondere nadruk op den agens. Men vergelijke bijv. 14.19—18. v. o. en 15.38—39, met 15.33 en 36. Voorb. *ede-ra lao kai sae-na mabale kai wadu,* daarop ging haar broeder (den vogel) met een steen werpen (65.28); *ede-ra lao mena kai doü masodi-na,* daarop gingen de menschen hem vragen (54.32); *ede-ra lao kai sangadji Ana-ana madòdo kuru besi,* daarop ging vorst A. a. eene ijzeren kooi vragen (46.21. Zoo pleegt de agens na *lao* steeds geplaatst te worden bij de constructie met *ede-ra,* zoo men beide werkwoorden niet in samenstelling brengt); *mada nahu marindi, mai wâli siya makangango,* terwijl mijne oogen duister zijn, komt hij bovendien gedruisch maken (73.16); *wati pòda-pòda lowa-na ana ruma-ruma ro ana rato-rato makarawi-na,* enz., het kan volstrekt niet, dat de vorsten en prinsenzonen verrichten, enz. (15.33); *wati-du waü-ku*

nahu makiri weki, ik kon mij niet meer omkeeren (18.9, het gebruik van *nahu* na *wati* volgens § 254); *wati disa-na manusiya ro binata mamai ḍeni ḍi hiḍi ita ake,* geen mensch of dier durft dicht bij »onze plaats" (ons) te komen (69.30).

Op 76.7 leest men: *kangampu mbòto-mbòto kau-mu lao doü ndai maòto ndai-ku,* beveel niet aan de lieden te gaan om mij te begeleiden, (dat zij mij gaan begeleiden). De verklaring is dus naar alle waarschijnlijkheid, dat men in dit geval den vorm, welke overeenkomt met onzen infinitief, voorafgegaan door »om te", na de genoemde werkwoorden bezigt, vgl. § 90. Vgl. ook het gebruik van den passieven vorm met *ndai* na *lao,* enz. in § 97. Eene enkele maal blijft het verbale subst. gespaard, zoo na *lao* (61.3. v. o., 73.27), na *lowa* (69.18—19, waar evenwel een subst. in den vocatief tusschen den agens en het tweede werkwoord staat, daarentegen is in hetzelfde geval de vorm met *ma* gebezigd 74.39).

Aanm. Wanneer het volgende werkw. het direct object van het eerste is, dan veroorzaakt de plaatsing van den agens voor het tweede werkwoord in den regel geen verandering, bijv. *raho ba doü weli* (72.38); enz. In de uitdrukking: *raho weki-na lao* of *dula,* vgl. § 214, bezigt de taal onverschillig het verbale subst. of den vorm met *ma.* Eene enkele maal geschiedt dat ook wel eens bij andere werkwoorden; zoo leest men 22.18—19: *ra-kateï kai ba ama-mu, nggòmi Kalai-e, mandawi,* heeft uw vader u geleerd, gij Kalai, te maken enz.; ibidem reg. 21: *ra-kateï kai ba ama rato ede mandawi,* enz., daarentegen ibid. reg. 16—17: *ra-kateï kai ba ama-na ndawi.* Zoo ook 70.30: *wati-ḍu waü-ku siya ba nahu maiyu,* ik kan niet uithouden te voelen, enz. Te vermelden is ook nog het gebruik van *ma* in den volgenden zin: *ruu nae pòda ita ḍòho ake maraka ana doü siwe,* het is een zeer groot geluk voor ons, dat wij een meisje vinden (67.15); het gebruik van *ma* is hier te verklaren doordat de agens in den vorm van een volledig voornw. voorafgaat, hoewel dit hier niet de met nadruk vooropgeplaatste agens is, maar in den genitief als bepaling van het voorafgaande subst. Gaat het volledig voornw. niet vooraf, dan bezigt men volgens den regel het verbale subst., bijv. *da ruu-si ndinga,* als het 't lot niet is te zamen te zijn (108.8).

Aanm. II. In de teksten komen enkele voorbeelden voor, waarin een vorm met *ma* zonder reden voor een verbaal subst. gebezigd wordt: *au supu-na da ngawa kai-mu mantau wei,* waarom wilt gij niet trouwen? (42.4—5). Het is mogelijk dat *ngawa* ook met den vorm, die overeenkomt met onzen infinitief met »om te", kan geconstrueerd worden, vgl. ook het gebruik van den passieven vorm met *ndai,* (§ 97). Overal elders evenwel, zoo ook ibid. reg. 6, volgt het verbale subst. op dit veel voorkomende woord.

Tjaû makambòto-mbòto maru, er van houden om »het slapen, zeer veel te doen zijn" (zeer veel te slapen, 89.26). Daarentegen wordt ibidem reg. 27 *tjaû,* evenals overal elders, door een verbaal subst. gevolgd. Ook overigens wordt *tjaû* steeds transitief gebezigd. Wellicht is hier òf aan invloed van het Maleisch òf eenvoudig aan eene schrijffout te denken.

Sandaka maraho rela, er voor zorgen om verlof te vragen (9.7). Hier kan wel met zekerheid gezegd worden, dat *ma* hier voorkomt, omdat in het Maleisch origineel (zie de Aant. op de teksten) *maminta* stond.

OVER HET GEBRUIK VAN EENIGE ANDERE WOORDSOORTEN ALS WERKWOORD.

§ 257. Elk eigenlijk subst. kan als werkwoord optreden met de beteekenis van »zijn, wat het subst. aanduidt". In hoofdzinnen nu maakt men in den eersten en tweeden persoon geen gebruik daarvan, maar zegt bijv. *nggâra na-ndede-sa, ana nahu pala nggòmi ḍòho tolu ake,* als het aldus is, dan zijt gij drieën mijne kinderen (60.31); *lamada ake doü kakai,* ik ben een afgezant, met den nadruk op het pers. voornw. (76.20). In den derden persoon evenwel behandeld men de subst., zoo zij als predicaat optreden en er geen nadruk op het voornw. valt, als werkwoorden, bijv. *na-waü-ḍu ruu lamada ndai maraka rugi,* (vgl. Aanm. I. na de vorige §), het is nu eenmaal mijn lot, schade te lijden (81.7. v. o.); *na-tjampu saraa labo ompu ede,* hij is neef in den eersten graad met (hij is een neef van) den ouden man (75.23). Het verkorte voornw. van den derden persoon wordt echter dikwijls verzwegen, bijv. *sâhe pasaka nggòmi-ro,* zijn het buffels, die gij geërfd hebt? (30.10). In nevenzinnen, welke met *nggâra,* indien; *pai-(sa),* gesteld dat, aanvangen, kan ook in den eersten en tweeden persoon het verkorte voornw. gebezigd worden. Het eenige voorbeeld in de teksten is 108.10 en 11: *pai ku-djâra, ntoi waü-ḍu nggero; pai ku-lopi, ntoi waü-ḍu sela-n,* gesteld ik ware een paard, dan zou ik (of: het) reeds lang mager zijn, gesteld ik ware een schip, dan zou het reeds lang uit elkander zijn. In den derden persoon kan ook hier het verkorte voornw. uitgedrukt of verzwegen worden, bijv. *nggâra na-siwe-si,* indien het eene vrouw is (14.15. v. o.); *nggâra na-mòne-sa,* indien het een man is (14.14. v. o.); *nggâra djâra rangga-sa,* indien het een hengst is (14.14. v. o.).

Voorbeelden van den conjunctief van een als werkwoord gebezigd subst. zijn: *na-salaka mpowa-ku kombi, na-pâhu marakani-ku kombi, sama mena mpa lòsa-na,* hetzij het eenvoudig (onbewerkt) zilver is, hetzij het in de gedaante van geraad (bewerkt zilver) is, evenveel wordt er (als zakât) van beide opgebracht (9.2. v. o.); *watja tuta, bè-bè-na mpara tuta, na-ḍeri-ku kompe fiko,* het hoofd wasschen, al wat hoofd is, hetzij de nek, hetzij de rand van het oor (11.15—16. De verkorting *kompe fiko* voor *na-kompe fiko-ku* heet geoorloofd te zijn). Men vergelijke het gebruik van den conjunctief bij subst. in het Jav. In de gevallen, waarin de taal bij een gewoon werkwoord de substantief-constructie eischt, bezigt men, zoo een eigenlijk subst. als praedicaat optreedt en een voornw. van den eersten of tweeden persoon het subject is, dezelfde constructie als in een finieten zin, bijv. *na-nggâhi-ku ada pasaka-na nggòmi ḍòho ake,* zij zeide, dat gijlieden hare erfslaven waart 40.21). Ditzelfde heeft plaats, zoo een ander subst. als subject fungeert, bijv. *na-nggâhi-ku doü siwe mena marasoḍi-na ede,* zij zeide, dat degenen, die haar ten huwelijk

gevraagd hadden, altemaal vrouwen waren (45.4). Zoo het subject een voornw. van den derden persoon is, kan in dit geval het verkorte voornw. vooraan niet gebezigd worden, het subject wordt dan verzwegen, bijv.: *katjai ba Ama Metjo iwa ndai pòda-na,* A. M. (de tijger) meende dat het werkelijk een makker van hem was (37.36); *na-katjihi-ku âri ndai-na,* hij dacht, dat het zijne eigene zuster was (66.32—33). Ook de andere voornw. kunnen, zoo er geen verwarring door ontstaan kan, verzwegen worden, bijv. *lai kai-na ba supu siwe labo mòne mpa,* dat, waardoor het (uiterlijk) verschilt, (is) maar door het vrouw en man zijn (het verschil in uiterlijk bestaat alleen daarin, dat gij eene vrouw en hij een man is, 73.35).

Uitdrukkingen als: *ba waü-mu sabandar,* door uw havenmeester geworden zijn (dewijl gij havenmeester zijt geworden (98.30), moeten ontstaan zijn, nadat men *waü* (*-ra, -ḍu*) wederom als een afzonderlijk woord ging beschouwen, vgl. § 81. Aanm.

Ook als absolutivum kan een eigenlijk subst. optreden; zoo is bijv. in een zin als: *waü-ra teè-na, ai mambia, ai masiḍi na lao-ra tiyo,* enz. (18.1) *ai masiḍi* als absolutivum op te vatten, gelijk reeds in § 246 besproken is. Somtijds bezigt men ook de constructie met *waü-ra* (§ 78), bijv. *kira-kira waü-ra loho, na-dula-ra rido aka-n ede,* toen het ongeveer middag (geworden) was, keerde de schoonzoon terug (27.13).

Men vergelijke voorts § 58.

Een voorbeeld, waarin een telwoord, zij het ook als eerste lid van eene bezittelijke samenstelling, in een hoofdzin als een werkwoord behandeld wordt, levert 75.22: *na-sabuwa guru-na labo ompu ede,* hij heeft één leermeester gehad met dien ouden man. In bijzinnen met *nggâra,* enz., behandelt men de telwoorden steeds als werkwoorden (tenzij op het subject bijzondere nadruk valt), bijv. *nggâra na-lima mpuru ringgi-sa,* indien het (nam. het geld) vijftig rijksdaalders zijn (8.4); *sampuru-sa doü-na,* indien het tien van zijne lieden zijn (IV). In de gevallen, dat een verbaal subst. vereischt zou worden, geldt hetzelfde, wat van de subst. is gezegd, bijv. *na-karinga-ku wei-na sa-buwa rupiya,* hij deelde zijne vrouw mede, dat het één gulden was, (24.2). Vgl. voorts § 59.

Onder de als werkwoord gebezigde woorden zouden nog kunnen genoemd worden woorden als: *awa, âri, èse,* die zoowel tot de bijwoorden als tot de voorzetsels kunnen gebracht worden, bijv. *awa-ḍu sa-kabore,* beneden (is) één stuk (34.15 en 16 en 17); *èse-ḍu wura matarowa sambia,* boven (is of staat) de maan, die 's nachts schijnt (108.15); *waü mpara awa dana peti ede,* nadat de kist beneden op den grond was (39.22); *waü mpara èse uma,* toen zij boven in huis waren (39.9). Zij kunnen in bepaalde gevallen het prefix *ma* aannemen, vgl. § 60. Evenwel zal men voor dergelijke woorden het verkorte voornw. niet gebruiken; gaat het subject met nadruk voorop, als bijv. in: *au kombi èse wawo kontu-n ake,* wat (is) daar op zijn rug (38.23), dan wordt er ook

geen vorm met *ma* van gemaakt. Dewijl deze woorden in dergelijke zinnen steeds als praedicaat optreden, hebben zij, evenals bijv. *sabune*, hoeveel, *bakai*, waar; enz. een nadrukswoordje, evenals een verbaal praedicaat. Attributief gebezigd kunnen zij het prefix *ma* aannemen, dewijl zij oorspronkelijk substantief-beteekenis moeten hebben gehad.

OVER DE WOORDSCHIKKING.

§ 258. Het voornaamste, wat hieromtrent te melden valt, is reeds in de voorgaande §§ behandeld geworden, hier moge alleen nog een kort overzicht volgen, van de meer algemeen geldende regels.

Het onderwerp staat, zoo er geen bijzondere nadruk op valt, hetzij het door een volledig pers. voornw., hetzij het door een subst. wordt voorgesteld, steeds na het praedicaat, tenzij het reeds opgesloten ligt in het verkorte voorgehechte pers. voornw. van den finieten vorm; men vergelijke de voorbeelden onder § 228, vlg., en voorts de teksten. Wanneer het werkwoord den vorm van een subst. moet aannemen, geeft dit alleen in zooverre verandering, dat het verkorte voornw. als genitief na het verbale subst. wordt geplaatst.

Valt de nadruk op het onderwerp, dan wordt dit vóóraangeplaatst. Dit kan op twee wijzen geschieden. In de eerste plaats doordien na het vooropgeplaatste subject de actieve vorm met *ndai* (waarbij *ndai* uitgedrukt of verzwegen kan worden), dan wel een der actieve deelwoorden van het perf. als praedicaat optreedt. In de tweede plaats door het onderwerp, al of niet ingeleid door *ba* of *bune santika* (wat betreft), buiten het eigenlijke zinsverband te plaatsen, waarna dan weder een finiete zin volgt, aanvangende met een met het voorafgaande subject correspondeerend verkort pers. voornw. (vgl. § 228, vlg.). Door de eerste wijze wordt de meeste nadruk op het subject gelegd, men vergelijke de voorbeelden onder § 68 en 74; § 82 en 83; § 98—100 en 102. De tweede wijze wordt vooral veel gebezigd, wanneer in verbonden zinsneden het onderwerp verschillend is, zonder dat zij nochthans eene bepaalde tegenstelling bevatten, bijv. *na-dòho-ra âri luwa, wei pande na-lao-ra weha oi nòno*, zij (de oude vrouw) ging buiten zitten, en de timmermansvrouw ging drinkwater halen (50.33); *ndadi wawi ede na-made-ra ro doü ede made dja-ra*, zoodat het zwijn stierf en de man ook stierf (81.13). Men bezigt deze constructie ook daar, waar niet het hoofdaccent, maar om bovengenoemde reden een nevenaccent op het subject valt, als bijv. *pâhu-na na-pule, iyu-na na-mbai*, de gedaante ervan is klonterig, de lucht ervan is stinkend (het ziet er klonterig uit (en) het stinkt, 10.28); *tolu singku turu nâru-na, lembo-na ḍuwa singku turu*, hij zij drie singku-turu's lang en twee breed (14.10). Gelijk blijkt, heeft deze vooropplaatsing van het onderwerp of in eene of in meerdere zinsneden plaats.

Wanneer in twee verbonden zinsneden het subject verschillend is en op beide de nadruk valt, bezigt men meestal in de eerste de constructie met het buiten het zinsverband geplaatste onderwerp, bijv. *nahu ku-ntoi, nggòmi manae,* ik ben klein (en) gij zijt groot (38.15); *nggâhi-na na-tjihi mpa, rawi-na mpa mantjâra,* zijne woorden zijn juist, (doch) zijne daden zijn verkeerd (99.30).

Nog is op te merken dat, zoo een persoon pas begint te spreken, gewoonlijk op het voornw. van den eersten persoon nadruk wordt gelegd, meestal door den volledigen vorm tegelijk met het verkorte voornw. te bezigen, als: *nahu ku-lao-ku lewa,* laat ik ten strijde gaan (79.6).

Wanneer een verbum den vorm van een subst. aanneemt, komt de logische agens in den genitief te staan. Een sterke nadruk op dien agens wordt uitgedrukt op de wijze als in § 255 vermeld, een minder sterke door het gebruik van het volledig voornw. als genitief of, indien de agens een subst. is, door geheele vooropplaatsing (vgl. beneden), men zie echter ook het onder § 254 opgemerkte. Natuurlijk laten zich deze beide wijzen van den nadruk op het subject uit te drukken niet overal zeker uit elkander houden, en hangt het dikwijls van de willekeur van den spreker of schrijver af, welke gebezigd wordt.

Het subject is altijd een subst., voornw. of telwoord. Het kan evenwel door eene praepositie of eene uitdrukking, welke als zoodanig dienst doet, worden voorafgegaan.

Behalve de voorbeelden onder § 131, 246, vgl. men de volgende: *watu ake pala mataho ndai nonto lao ipa kai-ta,* hierlangs is het goed om over te gaan naar de overzijde (57.34, in het Bim. is *mataho* praedicaat van het voorafgaande *ake,* vandaar het gebruik van het prefix *ma,* niettegenstaande aan *ake* eene praepositie voorafgaat), zoo ook: *ḏi ade matolu-n ede matjuwa-tjuwa ndadi mena sangadji,* ieder van hen drieën was vorst (61.13. v. o.); *ba supu siya neè èda kai ntjòki ita ḍòho,* hij is het door wien wij onze ellende ondervinden (56.14). Ook in eene uitdrukking als: *taho-ra ba lòsa-ta* = *taho-ra lòsa-ta,* wij moesten maar uittrekken, vgl. § 236, wordt het subject door eene praepositie ingeleid.

Op het praedicaat valt bij de gewone constructie, waarbij het onderwerp volgt of alleen in den vorm van een verkort pers. voornw. voorafgaat, steeds de nadruk. Als zoodanig kunnen in dit geval optreden de finiete vormen van een werkwoord, een eigenlijk subst., een telwoord, bijwoord of bijwoordelijke uitdrukking (vgl. § 257 en § 246). Gaat evenwel het onderwerp vooraf, zonder nochthans buiten het eigenlijk zinsverband geplaatst te worden, dan kan het praedicaat alleen voorkomen in substantief-vorm (de vormen met *ndai,* de deelwoorden van het perf., een eigenlijk subst. (telwoord of voornw.). Bijzondere nadruk op het praedicaat kan nog aangeduid worden op de wijze in § 250 vermeld.

Het object staat, zoo er geen bijzondere nadruk op valt, na het praedicaat. Het kan zoowel vóór als na den agens komen te staan: *ku-hade-ku nggòmi ba nahu,* ik zal u dooden (46.12); *ku-tjaû ba nahu doü âri mai,* ik bemin

dien man daar buiten (45.11); *na-tarima weya-du dowa-na ba ruma Allah ta'âla*, God verhoorde zijn gebed (58.21); *ntika na-èda-ku ba ruma-t doü siwe taho weki-n*, toen de vorst de schoone vrouw zag (57.8). Wanneer het werkwoord is samengesteld met *weya* en dit betrekking heeft op eene genitiefbepaling van het direct object, volgt dit laatste gewoonlijk terstond op het werkwoord. Over het direct object van een met *kai* (of *labo*) samengesteld werkwoord, vgl. § 117, 129 en 141. Voor het geval, dat een verbaal subst. als direct object fungeert, vgl. § 247 en 254. Wanneer het werkwoord zelve den vorm van een subst. moet aannemen, heeft dit geene verandering in de plaatsing van het object ten gevolge, behalve dat de agens, zoo die door den genitief van een pers. voornw. wordt uitgedrukt, natuurlijk steeds voor het object komt te staan.

De nadruk op het object kan op twee wijzen te kennen gegeven worden. Ten eerste door het oorspronkelijke object tot subject te maken, terwijl als praedicaat volgt de passieve vorm met *ndai* of een der passieve deelwoorden, vgl. § 68 en 82, en § 98—100, 120 en 131. Ten tweede kan de nadruk op het object te kennen gegeven worden door vooropplaatsing buiten het eigenlijke zinsverband, al of niet ingeleid door *bune santika* (wat betreft). Voorb.: *sa-buwa rupiya na-mbeï-ku wei-n, masabuwa rupiya na-wii-ku ḍi ade pòo*, één gulden gaf hij aan zijne vrouw, één gulden legde hij in de bamboe (24.5 en 6); *doü siwe ake ampo de ku-èda*, deze vrouw zie ik nu voor het eerst (56.28); *ro wai Kabaya na-kau dja-ra neè ḍi ade mungku(r)*, en moeder K. lieten zij ook in de draagstoel stijgen (78.7); *lamada ḍuwa wati kau-na luu*, ons beiden lieten zij niet binnenkomen (57.19); *ndadi òha — — — ede, wati-ḍu ngâha ba doü*, zoodat de lieden de rijst — — — niet aten, (54.42); *tjoi-na ede ku-weli kai-ḍu mbeè siwe*, van de opbrengst ervan zal ik eene geit koopen (80.8. v. o.); *ana ro wei doü ai-na lao-mu djina labo*, pleegt geen overspel met de dochters en vrouwen van anderen (50.5); *une santika kalea ta-bonto-ku kai malanta*, wat den klapperdop betreft, gij bedekt dien (den klapperdop bedekt gij) met wit goed (3.27); *bune santika tjere ai-na isi kai oi*, vul den ketel niet met water (51.18). Zoo het werkwoord den substantiefvorm aanneemt, wordt de nadruk op het object te kennen gegeven als in § 255 is vermeld.

Door de eerste wijze wordt stellig de meeste nadruk te kennen gegeven, maar in het gebruik is weinig of geen onderscheid tusschen beide wijzen te bemerken.

Nog is omtrent het direct object op te merken, dat het, wanneer het reeds te voren genoemd en dus uit het verband op te maken is, zeer dikwijls verzwegen wordt. Bijna altijd heeft dit plaats, waar wij een pers. voornw. van den derden persoon zouden bezigen: *wati-ḍu sabune lao-na, na-raka-ra ḍi lawa, na-èda-ḍu ba ruma-t bitjâra*, enz., niet lang was hij (de vorst) gegaan, of hij kwam bij de poort (en toen) de rijksbestierder (hem) zag, enz. (47.41);

nggâra ta-ufi sara, na-ringa sara ba doü, indien gij (op de fluit) blaast en de menschen (het) hooren (18.30). Meerdere voorbeelden zijn overal in de voorgaande §§ te vinden. Hoewel zeldzamer worden ook de voornaamwoorden van den eersten en tweeden persoon als object verzwegen: *ta-lao kuḍu nggeè ada labo ruma-ta, kòne poda mpowa na-hade-ku ba ruma-ta,* laat ons (het) mede gaan deelen aan den vorst, al zal de vorst (ons) ook dooden (60.16); *ai-na karinggu-mu, na-tjengga-ku ba doü bae-mu,* wees niet onvoorzichtig, zoodat uwe vijanden (u) afscheiden (13.1—2); *nggâra wati sara lowa ro bade-ta, na-kantjòki-ku ba Allah ta'âla,* indien gij (het) niet kunt en weet, zal God (u) straffen (II.).

Met nadruk vooropgeplaatst en buiten het eigenlijke zinsverband gebracht, wordt ook dikwijls een woord, dat in genitief-betrekking staat tot eenig ander woord in den zin, bijv. *fuu hadju ede fuu-na tambâga,* van dezen boom is de stam van koper (91.16); *nggeè nggòmi sandede ntoi-na* »van uw verblijven, zoo lang als de duur er van was"; (zoo lang gij hier verblijf gehouden hebt, 68.27, vgl. § 206); *ntika na-waü mpuḍu dengga djalitu, na-tjuwa-tjuwa iyu mena mpada ḍi weki-na, la Ḍadju wati-ḍu wâra-na,* vervolgens, nadat de fluit opgehouden had, kwam ieder tot zich zelven, (maar) Ḍadju was er niet meer (19.24—25); *pili tuta* — — — *ake loi-na,* voor hoofdpijn — — — is dit het geneesmiddel (4.30); *djâru nahu maramòda ḍi ade kòla ampo de ku-èda mai luu lalo-n,* mijn paard, dat in den vijver verdwenen was, heb ik zooeven rechtdoor zien binnengaan, enz. (54.33); *doü raa-mampanga ede rima-na wati ngawa-mu dompo,* van hen, die gestolen hebben, wilt gij de hand niet afhakken (86.27); *nde pala fuu hadju ede mbòto bòte èse elo-na,* maar op den top van dien boom ware vele apen (37.40).

Wanneer de logische agens door de constructie in den genitief komt te staan en door een pers. voornw. wordt voorgesteld, wordt een niet te sterke nadruk, overeenkomende met dien, welke bij de finiete vormen door vooropplaatsing van het subject buiten het eigenlijke zinsverband wordt te kennen gegeven, gewoonlijk uitgedrukt door als genitief het volledige voornw. te bezigen. Dewijl men evenwel gewoon is in een zin met *wati,* benevens het verkorte voornw, ook nog het volledige voornw. achteraan te plaatsen, zonder dat eenige nadruk bedoeld is, wordt deze alsdan door vooropplaatsing van het voornw. aangeduid. Voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden. Ditzelfde geschiedt om dezelfde reden, wanneer een woord als *ade,* enz. als grammatisch subject optreedt (vgl. § 254).

Ook het indirect object kan met nadruk vooropgeplaatst worden, bijv. *wâra patu doü mahompa ra maki mbeï-mu ngâha òha ro uta mandake pâhu ake,* is het wel behoorlijk, dat gij aan een vermoeid mensch zoodanige rijst en toespijs te eten geeft? (27.25). Over de overige bepalingen is gesproken bij de behandeling der deelwoordelijke vormen. Ook kunnen nog eenige rhetorische omzettingen voorkomen, als: *mandai songko* — — — *òne-na* (voor

òne-na ——— *mandai songko*), het strekt ——— tot hoofddeksel (93.26); *pòde ro òle mu-disa*, gij durft bedrog plegen (88.7. v. o.); welke evenwel in de meer gewone taal niet gebruikelijk zijn.

HET BIJWOORD.

§ 259. Het aantal woorden, dat in de tegenwoordige taal uitsluitend als bijwoord gebezigd wordt, is betrekkelijk niet groot. Grootendeels zijn het woorden, welke oorspronkelijk òf verbale òf substantief-beteekenis hebben (in het laatste geval al dan niet door eene praepositie voorafgegaan) welke als zoodanig optreden. Van de woorden, die thans alleen als adverbium voorkomen, laten zich sommige, als bijv. *lalo*, Mal. *lalu*; *wati*, niet; *nai-s* morgen, van *ai*, dag, als tot bovengenoemde woordsoorten behoorende, erkennen. Het behoeft niet nader aangetoond te worden, dat, evenals in de verwante talen, de beteekenis van menig werkwoord zoo bepaald is, dat wij die door een verbaal woord met een bijwoord moeten weergeven. Ook wordt wat bij ons eene adverbiale bepaling is, dikwijls door een ander werkwoord aangeduid, als bijv. *hina èda*, raken te zien, toevallig zien; *waa kalòsa*, brengen naar buiten doen gaan, naar buiten brengen, enz. Wanneer de nadruk valt op eene bijwoordelijke bepaling treedt deze in den regel als praedicaat op, vgl. § 246, en zoo het woord oorspronkelijk verbale beteekenis heeft, neemt het dan ook geheel en al het karakter van een werkwoord aan.

§ 260. Als bijwoorden van hoedanigheid worden, zoo zij ter bepaling van een transitief werkwoord dienen, de in § 41 vermelde met het prefix *ka* afgeleide vormen gebezigd, voor zooverre zij ook nu nog gebruikelijk zijn. Evenwel kan ook dikwijls, zelfs in dit geval, het eenvoudige stamwoord van een kwalificatief werkwoord als zoodanig optreden, wat steeds het geval is, zoo er geen met *ka* afgeleide vorm bestaat (en bij intransitieven). Voorb. *sandaka taho-* (= *kataho-*) *ku*, men zorge goed (11.8); *taho pòda weki-na ba katjampo ròtji-* (zeldzaam *karòtji-*) *ta*, wij moesten (hem) maar spoedig in het huwelijk verbinden (68.4); *ai-na nggâhi nae-nae* (*kanae-nae*, vgl. § 41), spreek niet zoo luid! (39.14); *na-bini taho-ku dipi*, de maat was goed (geheel en al) vol, (69.4); *na-mpoi taho-ku òha*, de rijst was goed (geheel) op (ibid. reg. 8); *ede-ra rai doò kai-na labo wuba ede*, zij vluchtten verre weg van het woud (69.36); *ta-ai-na lao ntoi*, ga niet lang (voor langen tijd) weg (69.28—29); enz.

Zoo wel de met *ka* afgeleide als de eenvoudige stamwoorden, welke op deze wijze als bijwoorden gebezigd worden, worden gewoonlijk samengesteld met het woord, dat zij bepalen. Eene enkele maal staan zij evenwel ook afzonderlijk, bijv. *na-tuu-ra nâri-nâri*, hij stond langzaam op (48.3). De met *ka* gevormde bijwoorden kunnen niet, zoo er de nadruk opvalt, als praedicaat

optreden, in plaats daarvan is dan het stamwoord te bezigen; zoo dit den zin zou veranderen (als bijv. bij *tantu* en *katantu*), het stamwoord voorafgegaan door de praepositie *labo*; of wel men duidt den nadruk door verdubbeling aan.

Het vragend bijwoord van hoedanigheid is *bune*, meestal van de nadrukswoordjes *ku* of *tji* voorzien, dikwijls gevolgd door *pâhu-na*. (Soms worden beide nadrukswoordjes wel te zamen gebezigd, bijv. *bune-ku-tji nika bati ede*, hoe is dat »geheime" huwelijk, 41.25). Over de constructie vgl. § 125. Het wordt, voor zooverre ik weet, alleen in directe vragen gebezigd, ons »hoe" in nevenzinnen wordt of niet uitgedrukt, vgl. § 245 en § 247 en de Aanm. na § 223, of wel weergegeven door *pâhu*, bijv. *ntika na-èda mpara pâhu òha mantjewi-ntjewi wâli da bae-na*, »toen hij zag het uiterlijk van de rijst, dat wederom zeer slecht was" (toen hij zag hoe erg slecht de rijst weer was (29.39); *ntika* — — — *na-èda-ḍu pâhu masa-ngganga mambòto ipi labo*, toen — — — zij zagen hoe erg veel goud er was (62.39); *wati-ḍu waü-ta kaḍonḍo nuntu ro mpâma pâhu lampa-na*, wij kunnen niet meer voortgaan te verhalen hoe hunne tocht was (78.4).

De aanwijzende bijwoorden van hoedanigheid zijn: *ndake*, aldus; *ndede*, alzoo. Het zijn intransitieven, wier deelwoorden wij weergeven door: zoodanig, dusdanig, vgl. § 226, welke ook zelfstandig als praedicaat, optreden bijv. *nggâra na-ndede-sa*, als het zoodanig is, als het zoo is (37.2); *ede-ra soḍı kai-na ba nabi Isa asa(l)-usu(l) neè ndede kai ruu-na*, Jezus vroeg vervolgens waarom alzoo zijn lot was (58.32—33); *ringa-pu ndede-na* »bij het hooren, dat het alzoo was", (toen zij hoorde, dat het alzoo was, of toen zij dat hoorde, 50.31); en dan ook weder als bepaling van een ander werkwoord dienst kunnen doen: *ndake-ra karawi-ku*, aldus handel ik (50.25); *ba bau-si mpèke ndake lalo kai-mu*, waarom zijt gij aldus mager? (35.19. v. o.); *ringa ndede-pu*, toen (zij) alzoo hoorde (71.37); *au rawi-mu lao ndede*, waarom gaat gij zoo (op die wijze, 76.39); *djâra na-waü-ra ntika ndede lalo*, het paard, dat zoo buitengemeen schoon was (53.1). Men kan hetzelfde ook door middel van *pâhu* uitdrukken: *ede pâhu-na kuwasa-na ruma Allah ta'âla* zoo is de gedaante van (zoo, zoodanig is) de macht van God (30.5); *ede-ra pâhu ra-parenta ruma-ku*, zoo (zoodanig) is, wat mijn heer bevolen heeft (76.40). Vgl. ook 78.11: *na-lampa-si di sori, na-ndadi-ra bune santika mòti ba pâhu mbòto-na edi manusiya*, zoo zij door eene rivier gingen, werd deze als eene zee door de zoovele menschenvoeten, waarin *pâhu* eigenlijk *sandede* (vgl. § 206) vervangt.

Op te merken is nog *ingge*, wat door de Bimaneezen als synoniem met *ndede* wordt opgegeven. Het wordt gevolgd door *de* (*ede*) soms gebezigd tot bevestiging van den inhoud van een voorafgaanden zin, bijv. *ede mantangâra kai sabu-kati-na ingge de*, dit heet de sabu-kati, alzoo (is het) (13.29). In poëtische taal treedt het ook wel als praedicaat op. Een verkort voornw. of het prefix *ma* krijgt het echter nooit voor zich en het wordt ook niet gebezigd tot bepaling van een substantief.

Aanm. Het Kòlosch heeft *marini* = Bim. *ndake* en *marène* = Bim. *ndede*, welke woorden door middel van een thans niet meer gebruikelijk prefix afgeleid zijn van *ini* = Bim. *ake* en *ène* = Bim. *ede*. Wanneer men hiermede de Maleische vormen *bĕgini* en *bĕgitu* vergelijkt, dan is het zoo goed als zeker, dat deze laatste het prefix bevatten, dat gewoonlijk *bĕr* luidt, maar waarvan de eindconsonant bij deze twee woorden behandeld is op de wijze als dit in de Philippijnsche talen gebruikelijk is. Ook de *r* in het Kòlosch is hier onregelmatig, dewijl dit, evenals het eigenlijke Bim., de *r* pleegt af te werpen in hetzelfde geval als het Javaansch. Vergelijkt men nu *ndake* en *ndede* met *ake* en *ede* dan is het waarschijnlijk, dat ook deze woorden oorspronkelijk eene *r* bevatten, welke door den voorgevoegden neusklank op de gewone wijze in *d* veranderd is. Het ontstaan van dien neusklank kan aldus verklaard worden, dat men de derde lettergreep, van achteren gerekend, van een verondersteld *marake* (*marede*) met een neusklank is gaan uitspreken, gelijk dat zoo veelvuldig voorkomt bij de woorden, welke oorspronkelijk met prefixen als *ka*, *ta* of *sa* zijn afgeleid, waardoor dus de vormen *mandake* en *mandede* ontstonden, waarin *ma* dan later beschouwd werd als het prefix, zooals het thans gebezigd wordt, en dus als grondvormen *ndake* en *ndede* overbleven.

Een moeielijk te verklaren woord is *bune*, hoe? Evenals het Latijnsche »ut" en het Duitsche »wie" heeft het ook de beteekenis van: als, gelijk, maar komt dan meestal voor in den vorm *une*. Het is mogelijk, dat *bune* ontstaan is uit *ba une*, men vergelijke *ba bau*, § 265 en *bakai*, § 262, evenmin als aan het eerste *ba* in *ba bau*, zou het noodig zijn hier beteekenis aan de praepositie toe te kennen, deze zou enkel gebezigd kunnen zijn tot meerderen nadruk. Men zou dan moeten aannemen, dat de oorspronkelijke beteekenis van *une* »zoo, dus" was, waaruit zich die van »als", ontwikkeld heeft, als bijv. bij het Mak. *kamma*, het Bug. *ku*, *ko*, terwijl dit woord, op vragenden toon gebezigd, de beteekenis van »hoe" heeft verkregen. Bovendien echter komt *bune* voor in de uitdrukking *bune ai*, wanneer? Eerder zoude men hier *au* verwacht hebben. In het Maleische *bĕtapa*, het Sund. *kumaha*, het Bat. *borhá* is, hoe ook het eerste gedeelte dezer woorden te verklaren is, het vragend voornaamwoord *apa*, *aha* duidelijk te herkennen, wellicht, dat ook *une* en *au* oorspronkelijk van hetzelfde woord zijn af te leiden, nam. *anu*, waarbij dan in het eene geval de *n* zou afgeworpen zijn, en in het andere geval omzetting van de klinkers zou plaats gehad hebben, waarbij de *a* tevens door inwerking van de *u* tot *e* geworden zoude zijn; of evenwel de vorm *bune* met voorgevoegde *b*, zoo de verklaring van *une* juist is, op de wijze als boven is geschiedt, dient verklaard te worden, dan wel of aan de praepositie beteekenis moet toegekend worden (dus eigenlijk »met wat, op wat, op welke wijze", zoo misschien ook in het Sund. *kumaha*), is moeielijk uit te maken, ook al had de *b* oorspronkelijk beteekenis, dan is die toch in de tegenwoordige taal, in de uitdrukking *bune ai*, verdwenen. De beteekenis »als" zou, indien *une* werkelijk »wat" beteekend heeft, uit »hoe" moeten ontstaan zijn.

§ 261. Om een hoogen graad uit te drukken bezigt men:

a. Ipi. Het treedt meestal als praedicaat op en vormt dus met het woord, dat het bepaalt, eene bezittelijke samenstelling, welke constructie ook in finiete zinnen behouden wordt: *na-ipi lingi ade-na labo ita*, »zijn hart" (hij) verlangt zeer naar u (23.26); *ku-waü-ra ipi hompa-ku*, ik ben zeer vermoeid [geworden] (37.28); *na-ipi-ku madja-na*, hij is zeer beschaamd (105.16); *na-ipi-ra ntjòki ade-na*, hij was zeer verontrust (81.7). De oorzaak dezer constructie is oorspronkelijk de in § 246 genoemde, de oorspronkelijke beteekenis van *ipi*, welke onbekend is, moet eene verbale zijn, vandaar dat het ook steeds den vorm van een werkwoord aanneemt met het verkorte voornaamwoord en nadrukswoord. Evenwel kan het ook na het bepaalde woord geplaatst worden, zonder dat men zeggen kan, dat bij de eene constructie meer nadruk op het woord valt dan bij de andere, bijv. *na-mbòto ipi doü siwe*, zeer veel zijn de

vrouwen (79.32); ook kan er eene afleiding met *ka* van gevormd worden: *na-rai wento kaipi-ra weki-na,* hij ijlde zich zeer in te spannen (ijlings spande hij zich zeer in, 36.8).

Ipi kan ook de beteekenis hebben van »te veel, te", bijv.: *tjoü-tjoü-ḍu mametji ipi-na duniya,* al wie de wereld te zeer bemint (103.9); *nae-na na-kura, nâru-na maipi,* de grootte ervan is te weinig, de lengte is te veel (hij is niet groot genoeg, maar te lang (XII).

b. Ntjewi, werkwoordsvorm van *sewi,* wat overblijft, overschot, wat meer is, Mal. *lĕbih,* Jav. *luwih.* Het wordt meestal op dezelfde wijze geconstrueerd als *ipi*: *na-ntjewi-ku bisa ro guna-na,* overtreffend is zijne wondermacht, hij is zeer wondermachtig (74.34); *na-ntjewi-ku âli*(*m*), hij was zeer geleerd (50.1); *ntjai mantjewi ntiri,* een zeer juiste weg (om iets te bereiken, 96.41). Het woord kan ook dienen om den superlatief uit te drukken, bijv. *mantjewi taho na-neè-ra muwâfaqat* (in het Bim. gewoonlijk als transitief werkwoord gebezigd), over hetgeen het beste is, moet men overeenstemmen (103.14); dikwijls evenwel wordt de superlatief niet bepaald uitgedrukt en is alleen uit den zin op te maken. *Ntjewi* kan ook met de praeposities *labo* of *ba* geconstrueerd worden: *na-ntjewi kai-ku labo nae ra nene-n,* »hij overtrof met grootheid", (hij was zeer groot en aanzienlijk, 55.6); *wâra sa-buwa kòla na-ntjewi kai-ku* (vgl. § 135) *ba taho,* er was een vijver, welke zeer schoon was (82.23. v. o., vgl. 110.8). Evenals *ipi* kan ook *ntjewi* achter het bepaalde woord geplaatst worden zonder merkbare verandering van beteekenis, maar dan altijd voorzien van het prefix *ma,* vgl. § 60. Ook kan *ntjewi* »te veel" beduiden: *ai-na wâra makura ro mantjewi,* laat er niet iets te veel of te weinig zijn (39.23). Over *ntjewi* als transitief werkwoord, vgl. § 154 en zie beneden.

c. Wantju, denkelijk Sumba. *kawalu,* hevig (vgl. § 22), het wordt geheel als synoniem van *ntjewi* gebezigd, doch alleen in meer deftige taal. Gewoonlijk treedt het als praedicaat op: *na-wantju nae kapòro-na,* hij zal zeer toornig zijn (84.4); *ba wantju samangi ro dahu,* wegens het zeer huiveren en bevreesd zijn (dewijl zij zeer huiveren en bevreesd zijn (84.9. v. o.); het kan evenwel ook achter het bepaalde woord geplaatst worden en krijgt dan steeds het prefix *ma* voor zich, vgl. § 60.

d. Arira, eveneens alleen in gedichten, enz. gebruikelijk. Als afzonderlijk woord beteekent het »buitengemeen, zeer groot zijn", bijv. *pana-na madja na-arira, na-rada wâli-ku afi,* de hitte der schaamte is buitengemeen, zij overtreft nog (die van) het vuur (83.17). Voorts wordt het als synoniem van *wantju,* enz. gebezigd: *na-arira ntjòki ade-na,* zij zijn uiterst bekommerd (101.29); *na-arira ringi-ronga ade ita,* wij zijn ten zeerste verwonderd (93.5). Ook wel met *ipi* verbonden: *na-arira ipi tjâru-na,* het is zeer lekker (102.20). Het woord komt alleen voor in finiete zinnen, nooit in den vorm van een deelwoord. Dewijl het nooit met een nadrukswoord voorkomt, zou men

geneigd zijn het laatste *ra* als zoodanig te beschouwen, en te denken aan *âri*, buiten, v. d. buiten iets zijn, het wordt evenwel steeds uitgesproken met den nadruk op de voorlaatste lettergreep en hoewel dit geen bepaald beletsel is om de laatste lettergreep als oorspronkelijk een nadrukswoord te zijn te beschouwen, maakt dit het evenwel zeer onzeker.

e. Malai, bijzonder, erg, van *lai,* ander, steeds met *ma* achter het bepaalde woord: *na-dâra malai-ku ade-ku,* »mijn hart heeft" (ik heb) bijzonderen (ergen) honger (43.22); *na-nae malai-ku tjilaka-na,* »hun ongeluk" (hunne ongeluk aanbrengende eigenschap) is bijzonder groot (64.21); *wâra sa-buwa lewi, na-mbòto malai-ku isi-na,* er was een tuin, »waarvan de inhoud bijzonder veel was" (waar bijzonder veel in was, 65.34). Het wordt dikwijls met *ipi* verbonden: *na-ipi malai-ku tjaû ro pili ade-ku labo wei pande,* ik bemin zeer bijzonder en heb verlangen naar de timmermansvrouw (50.23); *na-ipi malai-ku hera ade-na,* hij verwonderde zich bijzonder (42.8).

f. Lalo, (vgl. Mal. *tĕrlalu*), steeds achter het bepaalde woord, doch zonder *ma: ta-mbadju kakubi lalo-ku,* gij moet het zeer fijn stampen (4.21); *na-wâra lalo kai-ku ade labo wei sangadji Ana-ana,* hij was zeer verliefd op de vrouw van vorst A. a. (45.42). Het wordt zeer dikwijls met *ipi* of *ntjewi* verbonden: *na-ipi lalo nggâri-na lampa-na ede,* »zeer levendig was zijn gang" (hij ging met een zeer grooten stoet, 77.42); *ta-ai-na dja pana-pana ipi lalo,* wees toch niet al te ongeduldig (47.9); *ede-ra kapòro kai ba ruma-ta mantjewi-ntjewi lalo labo djuru kuntju,* vervolgens werd de vorst zeer toornig op den sleutelbewaarder (60.19).

g. Saraa, eigenlijk: éénmaal, en vandaar: ten eenemale, zeer: *na-waü-du rindi saraa mòti ede,* de zee was ten eenemale duister (70.25); *na-waü-ra ndeu saraa ba howi sarumbu-m ake,* uw lichaam baadt geheel en al »door" (in) 't zweet (36.25—26). Ook het synonieme *sa-kâli* kan aldus gebezigd worden: *wati-du sa-kâli-kâli lowa-mu tjampo,* gij kunt u in het geheel niet meer (met uwe vrouw) vereenigen (52.27). Deze woorden staan nooit in samenstelling met het woord, dat zij bepalen.

h. Pòda, waar, werkelijk, wordt ook, evenals het Jav. *tĕmĕn,* gebezigd om een hoogen graad aan te duiden: *taho pòda weki-na,* het is zeer goed (bijv. 72.25); *na-sawai pòda-ku karòku tjilaka ede,* die ongeluksvlieg is zeer slecht (73.19): *na-dâra pòda ade-ku,* ik ben zeer hongerig (42.23); *wati pòda-pòda ngawa-n tarima,* zij wilde volstrekt niet goedvinden, enz. (61.3); (*ana*) *maâri-âri pòda,* de jongste (zoon, bijv. 55.9, ook alleen beteekent *maâri-âri* reeds: de jongste). Ook wordt *pòda* wel met *ipi* of *ntjewi* verbonden: *wâra sa-buwa doü mpanga ede, na-ipi pòda-ku nae neè-n,* er was één der dieven, die buitengemeen begeerig was (39.27); *wâra sa-buwa doü-na mantjewi pòda dahu,* er was één van hen, die zeer bevreesd was, (één van hen was zeer bevreesd, 41.8).

i. Romo, recht en vandaar ook: juist, waar, en dus synoniem van *pòda,* wordt vooral bij de ontkenning gebezigd: *wati romo-romo ngawa-na kawei*

ba ruma-ta, zij wilde volstrekt niet door den vorst tot vrouw genomen worden (58.9—10); *wati romo iyu-ku hina ba ruwi rangga sarumbu-ku,* ik voelde volstrekt niet, dat de bidara-dorens mijn lichaam raakten (19.7). Ook dikwijls ter versterking bij imperatieven gebezigd: *kapu-kapu romo-pu sanuru-mu ede, midi romo ḍi kontu nahu ake,* houd je bek goed dicht, blijf heel stil achter mij staan (37.24).

Zeldzamer wordt het ook met andere woorden, welke een hoogen graad uitdrukken, verbonden: *raa-kanta kai ba Allah ta'âla na-arira romo metji,* wat God verboden heeft, bemint (gij) zeer (104.17).

k. Mantjòki, erg, van *ntjòki,* Mal. *sukar,* steeds met het prefix *ma,* vgl. § 60: *na-ndiha mantjòki-ku nika ede,* de bruiloft is erg druk (26.26).

Nog andere woorden kunnen hiertoe gebracht worden, als bijv. *ndiha* (druk, levendig) in: *na-tjuwa nangi ndiha-ra,* zij weenden hevig (65.1); *taho* als in: *na-bini taho-ku dipi,* de mat was geheel vol (69.4); *ndake* en *ndede* als bepaling van *lalo* (en dan steeds vooraan): *ntjòki mandake-ndake lalo,* het dus erg ellendig zijn (70.30); *au-tji nee ntanda kai-ta lamada mandede-ndede lalo,* waarom kijkt gij mij zoo aan? (73.32—33).

Omtrent de overige woorden, welke als adverbium gebezigd, onder de bijwoorden van graad gebracht kunnen worden, is het volgende op te merken. »Een weinig, eenigszins" wordt uitgedrukt door *toi*: *ba bau si da ila toi kai-mu isi mada-m,* waarom hebt gij uwe oogappels (uwe oogen) niet een weinig open gedaan (32.13); *sura mu-kasi toi ade-mu labo nahu,* mits gij een weinig medelijden met mij hebt (48.22); *nde pala ku-raho toi tempo saraka nai siḍi,* maar ik verzoek eenigszins, (ik heb een klein verzoek) om uitstel tot morgenochtend (36.5). Vgl. ook het gebruik van *toi* bij den imperatief, § 235. Wordt evenwel bepaaldelijk »weinig" bedoeld, dan bezigt men *satoi*: *kura satoi upa uwa,* weinig minder dan veertig duiten (10.2).

»Bijna", wordt uitgedrukt door het verbum *neè*: *na-neè-ra bini pòo ede ba arupiya,* de bamboe was bijna vol guldens (24.20); ook wel door *ambi,* bijv. *kala na-ambi mpòka ro dumpu-ra,* de pen is bijkans stuk en stomp (79.23, vgl. § 283).

»Meer" wordt uitgedrukt door *ntjewi,* zoo er een bepaald getal op volgt: *na-ntjewi upa kaki ḍèse-na,* het was meer dan vier voet hoog (52.40); *nggâra na-ntjewi sara sa-mpuru lima nai,* indien het meer is (langer duurt) dan tien dagen (10.30); ook attributief gebezigd: *ana sangadji ḍòho mantjewi ratu,* de meer dan honderd vorsten (78.5). Anders bezigt men het deelwoord van *rada,* overtreffen: *na-busi-o marada oi, na-neyo marada wolo,* het zij koud meer dan water (kouder dan water), licht meer dan kapas (lichter dan kapas, 16.8. v. o.); *ai-na katòku kanae-mu eli-mu marada eli ina ro ama-mu,* doe uwe stem niet hard en luid zijn meer dan die uwer ouders (doe uwe stem niet harder en luider zijn dan die uwer ouders 9.4—5); *sandaka-pu iha ngâra-mu marada sandaka-mu ntau mu,* zorg »voor het bederven van" (dat niet bederft)

uw naam, meer dan voor uwe bezittingen (84.26. v. o.). Eene andere wijze om den comperatief uit te drukken, vindt men onder § 272 en § 273.

»Minder" en »te weinig" is *kura*, Mal., enz. *kurang*.

»Ongeveer" is *kira-kira*: *kira-kira waü-ra loho*, toen het ongeveer middag [geworden] was, (27.13); of *tjihi*, (als werkwoord: tot maat nemen): *ngâri waü-pu dana tjihi sa-tjaka*, graaf eerst de aarde uit ongeveer (ter diepte van) één span (12.12. v. o.). Het zijn oorspronkelijk verbale subst. als absolutieven gebezigd, vgl. § 249.

Nâha of *nâha-nâha* dient om ons »hoe langer hoe meer" uit te drukken: *waü sara nòno oi ede, na-nâha-nâha tarowa-ra pala pâhu*, als (zij) dit water gedronken hebben, wordt hun aangezicht hoe langer hoe helderder (93.23); *nira-pu ba nggòmi ndai matjoro-tjoro lâri-na, pala mu-nâha-nâha kambuhu*, gij evenwel spant het voor de leus uit, maar gij verwart het hoe langer hoe meer (87.3); *nggâhi-sa na-waü-ra nâha pòle*, (hunne) woorden bedriegen hoe langer hoe meer (96.25). Dikwijls wordt het ook met *ipi* of *ntjewi* verbonden: *ndadi nâha-nâha ipi-ra takabu ade-na kâli ede*, zoodat de opperpriester hoe langer hoe hoogmoediger werd (53.10); *ede-ra nâha ipi-ipi kai kapòro-na*, daarop werd hij hoe langer hoe toorniger (63.42); *ede-ra nâha ntjewi-ntjewi kai neyo ade-na*, daarop verheugden zij zich hoe langer hoe meer (63.31). Het woord staat steeds in samenstelling en vooraan, waarschijnlijk is het oorspronkelijk een werkwoord, waarop een ander in substantiefvorm volgde.

Aanm. In den volgenden zin is een *nâha-nâha-na* mij door Mal. *supaya* verklaard geworden: *taho-pu lao-mu landa nahu ake sa-mpuru kombi ḍuwa mpuru kombi, wâra-ka ndai tjengga ḍòho, nâha-nâha-na wâra kuḍu ndai lao timba ḍòho kai-mu* (40.2—4); waarvan de beteekenis is, als men *nâha-nâha-na* niet medetelt: gij moest mij maar verkoopen, hetzij voor tien, hetzij voor twintig (rijksdaalders), opdat gij die verdeelt (en) opdat gij daarvoor opium kunt gaan koopen. »Opdat" wordt reeds door *wâra kuḍu* uitgedrukt, wellicht beteekent *nâha-nâha-na*: bovendien, daarenboven.

Over de uitdrukking voor »hoeveel te meer (minder)" zie § 238.

Over *sabune*, hoeveel? *sabune-bune*, hoezeer; *sandake*, *sandede*, zoo veel, zoo zeer, vgl. § 206.

§ 262. Het vragend bijwoord van plaats luidt: *bakai* of *bè* (of *ḍi bè*). Gewoonlijk is het voorzien van de nadrukswoorden *ku* of *tji* en treedt steeds als praedicaat op: *bakai-ku sae-mu ede*, waar is uw oudere broeder? (56.4); *ḍi bè-ku doü pasaka-ta ede*, waar zijn uwe erfslaven? (40.14); *bè-tji uta ra-waa-mu*, waar zijn de visschen, welke gij medegebracht hebt? (18.5). Als de zin een werkwoord bevat, wordt *bakai* gebezigd, met de constructie vermeld in § 133, waar tevens te zien is, dat *bakai* niet alleen »waar", maar ook »van waar, waarheen", kan beteekenen. *Bakai* kan ook als bepaling na een subst. komen in eene uitdrukking als: *nggòmi doü bakai*, gij (zijt) een mensch van waar? van waar zijt gij? (42.22).

In nevenzinnen is zoowel in de beteekenis van »waar", als van »waarheen, van waar", de vorm te bezigen, die eigenlijk het onbepaalde »waar (waarheen, van waar) ook" aanduidt; *bakai-kai* en (*ḍi*) *bè-bè*, bij welke vormen alleen

de nadrukswoorden: *ḍu, ra, mpara* (*mpuḍu*) gebruikelijk zijn, waardoor de verdubbeling, evenals bij *au-ḍu*, vgl. § 224, meestal nagelaten wordt en de eigenlijke beteekenis uit het nadrukswoord te zien is. Voorbeelden vindt men onder § 133, voorts: *ḍi be-ḍu lewi ro nggâro doü manggâri-nggâri, edeḍeï-ra waa kai-na Ama Seho,* waar een goed gevulde tuin of eene aanplanting van iemand was, daarheen bracht hij A. S. (35.3. v. o.).

Wanneer eene praepositie zou moeten komen voor *bakai-kai,* enz., moet *hiḍi* (plaats) gebezigd worden, bijv. *na-raka dja-ra ḍi hiḍi panta kai kuta ede,* hij kwam ook tot (daar), waar men de heg zette (25.42); natuurlijk kunnen dergelijke zinnen ook steeds letterlijk vertaald worden.

De aanwijzende bijwoorden van plaats zijn: *akeḍeï,* (in de spreektaal ook *kaḍeï,* vgl. § 7), hier, alhier; *edeḍeï,* daar, aldaar; *akadawa* (*kadawa*), ginds, daar. Voorb. *miḍi nggòmi ḍòho akeḍeï,* blijft gijlieden hier! (56.16—17); *wati wâra-na kâli ro ruma-t bitjâra mamai akeḍeï aka-n ede,* zijn de opperpriester en de rijksbestierder hier niet zooeven gekomen? (48.5—6); *wati wâra èda-na doü masalâm, malai-na-sa koha tuta mpa manggeè edeḍeï,* hij zag niemand, die hem groette, alleen maar een schedel, welke daar lag (58.24—25); *wâra dja doü manggèko sa-buwa edeḍeï,* er was ook eene hofdame aldaar (25.3, vgl. ook § 133) *ede mpara lao-na ḍi doro, rongga-pu akadawa,* enz., daarop ging hij naar de bergen, aldaar aangekomen, enz., (28.35, vgl. 55.16, 65.34, enz.); *mai-ka-ra ndede n rasa maḍuwa mbuwa ntoi akadawa ro ntoi akeḍeï,* want wat deze twee landen betreft, zoowel ginds als hier, moet (gij) lang verblijven (45.29). Men bezigt deze woorden ook in den zin van »hierheen, van hier", enz., bijv *lao batu ròtji-pu akadawa,* volg hem snel daarheen! (36.23); *labo hanta-na tiki-na ede akadawa akeḍeï,* terwijl hij zijn stok ophief (bewoog) daarheen hierheen (her- en derwaarts 80.1. v. o.). Dikwijls worden de aanwijzende voornw. in plaats van deze bijwoorden gebezigd; dit geschiedt steeds zoo er geen werkwoord in den zin is (dus wanneer wij het werkwoord »zijn" bezigen), als ook wanneer het werkwoord in den vorm met *ndai* als praedicaat optreedt, zoo ook na praeposities, bijv. *watu ake,* hier langs (57.34), ook: hier van af; *watu ede,* daar langs (33.24), ook: daar van af. De aanwijzende bijwoorden van plaats worden nooit met het bepaalde woord samengesteld.

Aanm. Het Kòlosch bezigt *awakai,* in den zin van »waar", dit schijnt te bestaan uit *awa* en *kai*; *awa* vervult in het Kòlosch de plaats van het Bim. *ḍi* en beteekent dus: te, in, op, naar.

Het Bim. *bakai* schijnt te zijn *ba* en *kai,* waarbij evenwel op te merken is, dat de praepositie *ba,* althans in de tegenwoordige taal, nooit eene plaatselijke betrekking aanduidt. Wat kan *kai* echter zijn? Aan het in § 115, vlg. behandelde woord is moeielijk te denken (al is dat ook de opvatting der Bim.), tenzij *kai* met plaatselijke beteekenis een ander woord is dan *kai* met instrumentale beteekenis, wat niet waarschijnlijk is, dewijl het woord in de eerste beteekenis alleen in samenstelling voorkomt, evenals dan, wanneer het ter vervanging van *labo* en *ba* dient (§ 135), wat er op wijst, dat eene praepositie *kai* met plaatselijke beteekenis, oorspronkelijk niet aanwezig was. (Het eenige mij bekende voorbeeld, onder § 129 opgenomen, waarin *kai* in genoemde beteekenis buiten samenstelling voorkomt, zal,

indien het juist is, wel door de Bim. opvatting van de afleiding van *bakai* te verklaren zijn). Wellicht is *kai* oorspronkelijk *aka* of *ka* (vgl. § 217 en § 274) + *i* (vgl. *ede-i*), zoodat de beteekenis eigenlijk »daar" zou zijn, wat op vragenden toon uitgesproken, ook in den zin van »waar" in gebruik is gekomen; *ba* in *bakai* zou ook verklaard kunnen worden als in *ba bau*, vgl. § 265, de Kòlosche vorm maakt dit evenwel minder waarschijnlijk. Bij het verloren gaan van het gevoel voor de afleiding, terwijl men *bakai* als één woord beschouwt, laat het zich denken, dat er thans weer andere nadrukswoorden aan toegevoegd kunnen worden. »Waarheen" enz. »van waar" luiden in het Kòlosch: *awa mboë* en *liri mboë*, welke op dezelfde wijze als *bakai* geconstrueerd worden, bijv. *liri mboë ra-mai kai-mu*, van waar zijt gij gekomen? Omtrent *akaḍeï* en *eḍeḍeï*, is op te merken, dat het laatste gedeelte der beide woorden geheel en al op dezelfde wijze wordt uitgesproken als *ḍeï*, binnen. Wat de beteekenis van *dawa* in *akadawa* betreft, mij is *âri-dawa* opgegeven (in de teksten komt het niet voor) als geheel gelijk aan *âri-luwa*, buiten, waaruit opgemaakt kan worden, dat ook *dawa* oorspronkelijk »buiten" beteekent (te vergelijken is denkelijk Jav. *djåbå*, hoewel men dan eerder de vorm * *ḍawa* zou verwachten, trouwens verwarring van *d* en *ḍ* is niet zeldzaam) en dat dus de aanwijzende bijwoorden van plaats zijn gevormd uit de aanwijzende voornw. en een woord, dat binnen of buiten beteekent. Naast *akeḍeï* wordt, ofschoon zeldzaam, ook *âra-kaḍeï* aangetroffen, samengesteld uit *âra* (vgl. § 263) en de verkorte vorm *kaḍeï*. In het Kòlosch zijn mij slechts twee aanwijzende bijwoorden van plaats bekend: *iniwini* en *ènewène*, welke eenvoudig door verdubbeling uit de aanwijzende voornw. *ini* en *ène* schijnen ontstaan te zijn, zij worden ook gebezigd in de beteekenis van »hierheen, daarheen, enz., bijv. *lao ènewène*, daarheen gaan.

§ 263. Alleen als noemende bijwoorden van plaats of als praepositie treden op: *awa*, beneden, onder; *èse*, boven; *ḍeï*, binnen, in; *âri*, buiten. Deze woorden worden als praedicaat gebezigd, zoo er zich geen werkwoord in den zin bevindt (dat is, wanneer wij »zijn" kunnen bezigen), zie de voorbeelden onder § 257, wanneer zij gebezigd worden tot bepaling van een subst., enz., kunnen zij ook het prefix *ma* aannemen, vgl. § 60. Als zij een werkwoord bepalen, vormen zij daarmede eene samenstelling: *nanga mantjanga èse tjampo awa-na*, eene rivier, die boven zich vertakt en beneden zich vereenigt (5.24—25). Gewoonlijk evenwel worden de drie eerste voorafgegaan door de praepositie *watu* (vgl. § 273), in welk geval er geen samenstelling plaats heeft, bijv. *(na-)mabu pita-ku lènga ḍòho-n mamaru watu awa*, hij viel boven op zijn makkers, die beneden (onderaan) sliepen (41.31—32); *nami ḍuwa neè maao-na watu awa*, wij beiden zullen het beneden (of: van onderen) aannemen (33.32—33); *ampo mu-kuntji-ku watu ḍeï*, vervolgens moet gij aan de binnenzijde (van binnen) sluiten (70.41—42). *Watu awa*, enz. kan ook beteekenen: van onderen af, enz., vgl. § 273. Voor *âri* plaatst men geen praepositie, maar men bezigt de samenkoppeling: *âri-luwa*, waarin *luwa*, natuurlijk het Mal. *luwar*, synoniem met *âri* is (of ook *âri-dawa*, vgl. de Aanm. boven), bijv. *na-ḍòho-ra âri-luwa*, zij ging buiten zitten (50.33). Tot de woorden, die alleen als bijwoord en als praepositie optreden, kan ook gerekend worden *ipa* of gewoonlijk *ipa bae*, aan de overzijde, aan gene zijde, waartegen over staat: *sa-bae* of gewoonlijk *watu sa-bae*, aan deze zijde.

Van de bovenstaande woorden (met uitzondering van *sa-bae*) worden door middel van de praepositie *tja* (vgl. § 272) bijwoorden gevormd, die eene

beweging daarheen uitdrukken. Niet alleen staat *tja* steeds in samenstelling met het volgende woord, maar de geheele uitdrukking staat ook steeds in samenstelling met het bepaalde woord: *na-dòdo tja-awa-ku,* hij keek naar beneden (32.10); *na-waa tja-awa-ḍu ba oi,* het water voerde (hem) naar beneden (stroomafwaarts, 66.8—9); *waü-ḍu paki tjâri* (= *tja-âri*), naar buiten geworpen (XII); *òto tja-ipa-pu nahu,* breng mij naar de overzijde (57.26); *nahu malao danḍa tja-ipa waü sae-mu,* ik zal eerst uw ouderen broeder naar de overzijde brengen (ibid. reg. 35). Wanneer *lao,* gaan, het bepaalde werkwoord is, dan worden deze woorden daarmede in samenstelling geplaatst zonder *tja*; zoo het bepaalde woord een ander werkwoord is, dat eene beweging van het subject ergens heen aanduidt, dan wordt in plaats van *tja lao* gebezigd, eveneens in samenstelling met het bepaalde woord: *nggâra ta-lodja lao âri-sa, ta-mbia sambura, ta-lodja lao ḍeï-sa, ta-mimi made,* als gij naar buiten, (buitenwaarts, zeewaarts) vaart, zult gij schipbreuk lijden, zoo gij binnenwaarts vaart, zult gij verdrinken (21.18 en 17. v. o. vgl. ibid. reg. 15. v. o.); *ede-ra lampa lao awa kai-na,* daarop trokken zij naar beneden (stroomafwaarts) voort (57.31 en 32); *watu ake pala mataho ndai nonto lao ipa kai-ta,* hier langs is het goed, dat wij als over eene brug naar de overzijde gaan (57.34).

Zonder voorzetsel en in samstelling staat *awa,* enz. ook na *rongga,* komen tot, bereiken, bijv. *labo tembe-na, hinti tja-èse, wati rongga èse-na, hinti tja-awa. wati rongga awa-na,* terwijl hun sarong, als hij naar boven getrokken werd, niet tot bovenaan kwam, zoo hij naar beneden getrokken werd, niet tot onderaan kwam (61.7—6. v. o.). Op te merken is nog, dat men in plaats van *tja-âri* of *lao âri,* dikwijls *âri-luwa* bezigt: *manî mpa ndai katjela ro kasela maâri-luwa* (vgl. § 268), het semen alleen is [»naar buiten"] uit te zonderen (94.22); *ede mpara lòsa kai-na âri-luwa wai aka-n de,* daarop ging de oude vrouw naar buiten (30.15). Nog is op te merken, dat na een transitief werkwoord *awa, èse* en *ḍeï* niet met *tja* kunnen gebezigd worden in de beteekenis »naar beneden, naar boven, naar binnen", maar dat dan de met *ka* afgeleide woorden: *kalondo, kaneè* en *kaluu* worden gebruikt, vgl. § 40, wel kan *tja-awa* en *tja-èse* na een transitief werkwoord voorkomen in de beteekenis van »stroomaf- en stroomopwaarts", gelijk uit de bovenstaande voorbeelden blijkt. Ook voor »naar buiten" wordt in dit geval meestal *kalòsa* gebezigd.

Door middel van *tja* wordt ook gevormd: *tja-âra,* herwaarts, naar mij toe. Het woord *âra* treedt op als praepositie, in welk geval wij het door »hier" met een voorzetsel moeten weergeven, bijv. *âra duniya,* hier op aarde, vgl. § 274. Als bijwoord treedt het nooit zelfstandig op, alleen in de zeldzaam voorkomende samenstelling *âra-kaḍeï* vgl. Aanm. boven. Wel kan het als praedicaat optreden, het wordt evenwel dan in eene eenigszins gewijzigde beteekenis gebezigd, zoodat de Bimaneezen het steeds verklaren als »teruggekeerd",

hetzij het perfectum uitgedrukt is of niet. Voorb. *waü-ḍu âra pala ndai-mu watu ḍo woro? Nggâhi kai la Kalai: iyo, âra-ḍu ndai-ku,* zijt gij nu uit het doodenrijk (hier) terug? Kalai sprak: ja, ik (of: ik zelve) ben (hier) terug (23.12); *e Ama Kambeyo! Ama Kambeyo-e! âra wâli-ḍu Ama Metjo aka-e,* A. K.! A. K.! hij is er weer A. M. ginds! (ginds is de tijger, A. M. weer, 38.22—23). In het eerste voorbeeld laat zich nog »hier" invoegen, in het tweede evenwel niet. Voorbeelden van *tja-âra* zijn: *hori tja-âra ndake-pu,* laat hem aldus los naar mij toe (lever hem aldus uit aan mij! 37.39); *lao waa weya-pu pabule neè kaleï tja-âra kai-mu,* ga hem eene draagstoel brengen, opdat gij hem daarmede herwaarts draagt (74.27). Op te merken is nog de uitdrukking: *tjâra-puḍu,* geef op! dat is: *tja-âra mpuḍu* (vgl. § 235) met verzwijging van *mbeï.*

Door middel van *tja* worden nog bijwoorden afgeleid van de namen der windstreken, bijv. *bate tja-do, bate tja-ḍa-na,* hem zuidwaarts (en) noordwaarts werpende (54.40 en 41). Bij deze woorden geldt hetzelfde, wat boven vermeld is, indien het bepaalde woord eene beweging van het subject aanduidt; *ntjai malao ele ede,* de weg, die oostwaarts gaat (97.6); *na-waü-ra ipi hompa ade-ku marai lao ḍi,* ik ben zeer vermoeid [geworden] door het westwaarts rennen (37.10—11).

In samenstelling staan ook steeds: *ulu,* vooraan, het eerst en *kento,* achteraan, het laatst: *malampa ulu sangadji,* enz., hij die vooraan ging (was) vorst, enz. (77.39); *ndawi-ku ndai malampa ulu weya ḍaha-ta,* vgl. § 148. Oorspronkelijk zijn het substantieven, *ulu* is in het Bim. evenwel alleen als deelwoord of adverbium in gebruik (vgl. § 264); *kento* moet verwant zijn met *kontu,* rug, en *kèto,* staart, het is eveneens alleen als deelwoord of adverbium in gebruik.

Zonder praepositie, doch niet in samenstelling staan gewoonlijk: *wâna,* rechts en *kui,* links: *na-api-ku ba nasi kui wâna,* de vogels omgaven hem links en rechts (82.5. v. o.). Men zegt evenwel ook: *kadòho-du watu wâna-na Mayang-Mangure,* men deed hem zitten aan de rechterzijde (of: rechts) van M. M. (68.13). Ook worden deze woorden gebezigd in den zin van »naar rechts, naar links", bijv. *na-tambâri kui, na-tambâri wâna,* hij wendde zich links en rechts (58.24). *Wâna* is eene verkorting van * *kawâna,* welken vorm het woord nog in de taal van Sumba heeft en waarvan het Mal. *kanan,* enz., eene andere verkorting is, *kui* is = Mal. *kiri* = Mak. *kairi,* alleen dit laatste bevat dus in de *k* een overblijfsel van een prefix of woord, waarvan de waarde wel oorspronkelijk zal gelijk geweest zijn aan de nog in het Mal. gebruikelijke praepositie *ka.*

Als bijwoorden kunnen soms ook beschouwd worden: *sa-bae,* aan (of: van) ééne zijde; *sa-bae-bae,* aan elke zijde, bijv. *ntjai uma-mu hengga-pu sa-bae,* open uwe huisdeur aan de eene zijde (51.18); volgt evenwel nog een subst. op deze woorden, dan gaat meestal *watu* vooraf: *na-kambata ro paiya-ra*

doü watu sa-bae Maharadja Kurma, de lieden van de zijde van vorst K. schreeuwden en juichten (79.27). Dikwijls worden deze woorden als bepaling bij een subst. gebracht, vgl. § 192, dit is steeds het geval met *bali-bae,* bijv. *kapi ḍi sumpu bali-bae-na hadju,* de uiteinden van een (stuk) hout aan weerskanten in den bek nemen (82.11. v. o.); ook kan het, evenals de hulptelwoorden vooraanstaan: *ta-kau-ku kimi bali bae rima-na doü masupu de,* gij moet bevelen dat de zieke het met de »handen aan weerskanten" (beide handen) vasthoudt (5.18).

De meeste overige bijwoorden van plaats worden uitgedrukt door een subst. met eene praepositie als: *ḍi tando,* aan de voorzijde, voor (ook: van voren, naar voren); *ḍi kontu,* achter (naar achteren, van achteren); enz., ook treft men wel *watu tando-na* aan (9.4), bijv. *ai-na ndonta-na* »*wou*" *ḍeï tando, bune santika Allahu wakbar,* men spreke vooraan geen *wou* uit, als, enz. (12.15—16). Menigvuldiger is het gebruik van deze woorden bijwijze van praepositie, vgl. § 267.

Omtrent *mai* in verbinding met sommige bijwoorden of voorzetsels zie men § 274.

Bijwoorden als: hieronder, daaronder, hieruit, hierin, enz. worden gevormd door *awa,* enz., hier als praepositie optredende, gevolgd door *ba ake* of *ede*; door de praepositie *watu* met *ake* en *ede,* en voorts door de als praepositie dienstdoende uitdrukkingen, bestaande uit een subst., al of niet voorafgegaan door eene praepositie, gevolgd door den genitief van het persoonlijk voornw. van den derden persoon, bijv. *luu lòsa ḍi uma sigi ro lampa ro nggongga ḍeï ade-na,* de moskee in- en uitgaan of daarin loopen en heen- en weergaan (11.2); *wâra sa-buwa wuba, ḍi ade-na mbòto bòte,* er was een woud, daarin waren vele apen (80.14). »Daarop" wordt uitgedrukt door *èse* als praepositie gevolgd door *wawo,* dat de kracht van een subst. heeft: *ampo na-wii-ku ròo-ròo hadju èse wawo-na,* daarop legden zij er verschillende boombladen op (69.40).

Op te merken is nog: *makento* (*mpara*) *ba ede,* daarna, daarachter, bijv. *makento ba ede na-lampa wâli-ra sangadji Budjangga-Indar,* daarachter ging wederom vorst B. I. (78.1). Op zichzelf beteekent *makento*: dat, wat achteraan is, het is een vorm, gelijk de in § 106 behandelde en staat dus steeds vooraan in den zin. Dewijl *kento* evenwel oorspronkelijk substantiefbeteekenis moet gehad hebben, wordt het ook gevolgd door den genitief van het aanwijzend voornw. Het spraakgebruik wil dat *makento* gewoonlijk door een nadrukswoord, meestal *mpara,* soms ook *ra* (vgl. § 270) of *mpa* (vgl. § 265), gevolgd wordt. Zeer menigvuldig wordt het als bijwoord van tijd gebezigd, vgl. de volgende §.

§ 264. Het vragend bijwoord van tijd is: *bune ai* (vgl. de Aanm. na § 262 en § 246), bijv. *bune ai tji neè-mu lao mpaa-mpaa.* wanneer wilt gij u gaan verlustigen? (67.40). In nevenzinnen zijn wederom als nadrukswoorden *ḍu,*

enz. te bezigen, vgl. § 262. Dan kan het woord echter ook de beteekenis hebben van ons »wanneer = als", bijv. *bune ai-ḍu kubi-na, ampo ta-ahi-ku,* wanneer het fijn is, moet gij (het) er uit nemen (4.21).

Andere bijwoorden van tijd of woorden, die de plaats daarvan vervullen, zijn:

Adja, dikwijls, vaak, telkens: *wuwa nggâhi-mu maadja kalalo,* uwe woorden gaan dikwijls te ver (86.25); *labo rasulu'llahi ede ai-ai tòpo-na adja-mu lao kalai,* ga toch niet telkens anders dan de gezant Gods! (84.12); *sangge-sangge sara puwasa-na, adja puwasa kapadi-padi,* zoo dikwijls als hij vast, vast hij telkens (steeds) met tusschenpoozen (onderbreekt hij zijn vasten steeds, 85.19). Uit de voorbeelden is te zien, dat het woord eigenlijk een verbum is, dat een ander verbum in substantief-vorm na zich krijgt. Het wordt evenwel ook geconstrueerd met de praepositie *ba*: *adja ba hâri,* dikwijls lachen; *adja ba tunti,* dikwijls schrijven, deze constructie is in de dagelijksche taal de meest gewone (zie ook beneden bij *sangi*).

Aho, steeds verbonden met *pu,* nog (vgl. hieronder bij *mbui*), nog lang, bijv. *lamada maraho tempo pidu nai wâli, mai ka-ra ndede-na aho dja-pu kaambi-ta marakani ro doü ndai maòto-ta lao,* ik verzoek nog zeven dagen uitstel, dewijl het toch nog lang duurt, voordat wij het geraad en de menschen klaar gemaakt hebben om u te vergezellen op uwen tocht (76.1); *ndake sara lampa nahu, aho-pu, raka-ku rasa Puspa-Sari,* als ik aldus voortga, zal het nog lang duren, voordat ik het land P. S. bereik (ibid. reg. 12—13).

Ook wordt het woord nog gebezigd in den zin van »nog eerder dan, voordat", het wordt dan eveneens gevolgd door een verbaal subst., bijv., *Nuru-ku ngâra-mu aho-pu wâra-mu,* Nur(u) was uw naam »eerder dan uw zijn" (voordat gij bestondt of geboren waart); of wel, het wordt door de praepositie *ba* gevolgd, *sjaraṭ-na maaho-(pu) ba weha oi sambeya ede* (11.10) = *sjaraṭ maulu ḍi weha oi sambeya ede* (8.29), de voorwaarden, die (aanwezig moeten zijn) nog eerder dan (voor) het nemen van het water voor het gebed; vgl. ook 11.30.

Ai, dag, tijd; hiervan worden de volgende bijwoorden of bijwoordelijke uitdrukkingen afgeleid: *ai ake* of gewoonlijk *maai ake,* nu; het staat steeds als eerste woord in den zin, ook voor die woorden, welke als praedicaat steeds vooraanstaan: *maai ake bakai-ku ranggasasa ede,* waar zijn nu de reuzen (66.40); *ai ake bune-ku ndai rawi-ta,* hoe moeten wij nu handelen? (70.5): *maai ake lao balunggu wâli-pu eḍi-n,* gaat hem thans wederom de voeten boeien! (54.39); *maai ake taho-ra ba lao-ta tiyo,* nu moest gij maar gaan zien (75.40); *maai ake na-neè wâli ngupa mbeè,* thans wil hij wederom eene geit zoeken (54.19); *ai ake wati-ḍa wâra-na doü ndai mangawa-mu horu,* nu is er niemand meer, die u wil helpen (88.14. v. o.). Ook wordt *ai ake* na een subst. geplaatst in: *djama ai ake djama ake,* de tegenwoordige tijd, thans, heden (bijv. 37.32). *Ai-nai-n ake* wordt, achter in den zin, gebezigd in de beteekenis van »heden, vandaag": *nggâra wati sara kasi ade nggòmi, wati-ḍu*

sâla-sâla-na made nahu ai nai-n ake, als gij u niet ontfermt, zal het niet missen of ik kom heden om (36.27—28); *taho-ra lao waü-mu maai-nai-n ake-ake waü,* gij moest maar nog dezen zelfden dag heengaan (46.13). Door achtervoeging van *ede* en al of niet voorafgegaan door de praepositie *ḍi* wordt van *ai* eene bijwoordelijke uitdrukking gemaakt in de beteekenis van »op dat tijdstip, toen", meestal wordt het dan verbonden met het ontleende *wakatu* (*waqtu*), als: *ḍi ai wakatu ede na-bini-ku doü manggeè ada labo ruma-ta,* op dat tijd (toen) waren de lieden, die hunne opwachting bij den vorst kwamen maken, in groot aantal tegenwoordig (46.7). Deze uitdrukking staat ook steeds vooraan, zonder invloed op de constructie van den volgenden zin uit te oefenen, vgl. § 246. *Ḍi ai* of *ai*, gevolgd door een verbaal subst., vervult de plaats van onze voegwoorden »wanneer, toen", vgl. § 284. Andere adverbiale uitdrukkingen zijn nog: *wâra ai sa-nai,* op een dag, eens (vgl. § 195); *sa-nai-nai,* dagelijks, bijv. *na-ndiha ndano-ra sa-nai-nai eli genda* — — — *labo doü mampaa sa-nai-nai,* het geluid van de trom was dagelijks levendig — — — terwijl de menschen dagelijks zich verlustigden (63.18). Zie ook beneden: *nai-s.*

Aka, in: *aka-na ede, aka-n de* (vgl. § 211 en 219), zooeven: *wâra la Ḍadju, maufi djalitu aka-n de,* zooeven was daar Ḍadju, die op de fluit blies (19.7); *wâra sa-buwa doü ra-lampa labo aka-n de,* daar was iemand, met wien (ik) zooeven geloopen heb (43.5—6); *ku-waü-ḍu ndonta parange* — — — *ḍeï façal maulu aka-n ede,* ik heb den aard vermeld — — — zooeven in het voorgaande hoofdstuk (106.9—10). Het staat steeds achteraan; zoo er nadruk op moet vallen, bezigt men *ampo-ya,* zie onder *ampo.* Zie ook onder *ndâra.*

Ake, in de beteekenis van »nu", vgl. § 221, dan ook *ake-ake.*

Ampo is voor een subst., dat eene tijdsbepaling uitdrukt, weer te geven door »pas, eerst". Voorb. *ntoi ḍu rongga-mu-ro?* — — — *ampo ḍuwa nai, tolu nai rongga-ku,* zijt gij reeds lang aangekomen? — — — pas twee of drie dagen ben ik aangekomen (75.18—19); *ḍi toi waü-na saraka nae sampela-na* — — — *wati wâra èda-na manusiya, ampo ai nai-n ede èda-na,* van hare vroegste jeugd totdat zij volwassen was — — — had zij nooit een menschelijk wezen gezien, eerst dien dag zag zij er een (66.19—20); *ampo sa-nai,* pas één dag (68.31); *ampo djumaa ede,* eerst dien Vrijdag (53.14),

Voor een verbaal woord kunnen wij het weergeven door »nu pas, nu eerst, of eenvoudig: nu; toen pas, toen; dan pas of dan", wanneer een zin, waarin eene tijdsbepaling vervat is, voorafgaat. Voorb. *nira-pu, waü-ḍu raka-ta ntjòki ro kasipâhu, ampo na-wâra ana,* evenwel nu pas, nadat wij tot ellende en armoede vervallen zijn, hebben wij een kind (62.25); *mu-waü-ra nae sampela pala, ampo ta-èda angi,* eerst nu, nu gij groot en volwassen zijt, zien wij elkander weder (78.22); *na-tjuwa-tjuwa maru-ra* — — — *saraka mbia ai, ampo na-tjuwa-tjuwa kakente,* (daarna) sliepen allen — — — tot den avond, toen ontwaakten zij (29.8—9); *ndâra's wakatu loho, ampo na-dula*

ngâha, van middag, [dan] komt hij t'huis om te eten (50.36); *nai sidi, ampo hade-ku,* den volgenden ochtend [dan] zou men hen dooden (60.10); *nai sidi, ampo sambele,* den volgenden ochtend [dan] zou men (den bok) slachten (54.25). Waar, gelijk in de drie laatste voorbeelden, de voorgaande zin alleen uit een subst., dat eene tijdsbepaling uitdrukt, bestaat, is het ook in het Bim. niet noodzakelijk *ampo* te bezigen, vgl. § 246.

Ook wordt *ampo* in de beteekenis van »dan pas, dan" gebezigd, zoo de voorgaande zin eene voorwaarde bevat: *malai-na-sa galara ndadi* (= *ndai*) *mawaa-na wuwa nggâhi ede, ampo na-tarima-ku ba bitjâra,* maar alleen het dorpshoofd »drage dit woord" (brenge de aanklacht in), dan eerst wordt zij door de rechtbank aangenomen (14.18—17. v. o.); *doü mûmin na-neè-sa ngâha ade-na, ampo na-kanggado sanga hadju ede,* als de geloovigen willen eten, dan bewegen zich de takken dier boomen (90.1. v. o.); *na-ndede-o, ampo pala ta-raka-ku rahmat,* als het alzoo is, dan zult gij genade verkrijgen (103.25).

Eindelijk wordt *ampo* nog gebezigd in de beteekenis van »dan, vervolgens, daarop". Voorb. *na-lao ngâri-ra sa-buwa karombo di ntjai lawa ranggasasa, ampo na-wii-du ròo-ròo hadju èse wawo-na,* zij gingen een kuil graven bij (voor) de poortdeur der reuzen, dan (vervolgens) legden zij daar allerlei boombladeren op (69.39—40); *na-tala mena-du — — — pingga ro piri ro mangko, ampo na-bonto wâli kai-du malanta,* zij plaatste ordelijk — — — de schalen, borden en kommen, dan bedekte zij die wederom met wit goed (44.29—30). Hier is het woord dus een synoniem van *ede-ra* en *ede mpara,* met dit onderscheid evenwel, dat, wanneer in imperatieve zinnen »dan, vervolgens" moet uitgedrukt worden, alleen *ampo* gebezigd kan worden en wel met den conjunctief, gelijk dat in § 233 besproken is.

Na *ampo* kan ook *de,* de verkorte vorm van het aanwijzend voornw. *ede,* geplaatst worden, de beteekenis zal dan wel eigenlijk zijn »pas dat", d. i. van tijd gebezigd »pas toen, pas dan", het wordt evenwel ook gebruikt in den zin van »pas nu", waarvoor men ook, hoewel zeldzamer, *ampo ake* vindt. Men bezigt *ampo de* (*ake*) in plaats van *ampo* alleen, wanneer er bepaaldelijk nadruk op het woord valt, en het dus als praedicaat moet optreden, terwijl het werkwoord den substantief-vorm aanneemt: *makento mpara ba ede, ampo de-ra lampa-na mungku katja,* daarachter [toen pas] ging de glazen draagstoel (78.5, eigenlijk dient *ampo de-ra* hier om nadruk te leggen op *makento ba ede,* omdat hierop, dewijl het altijd vooropstaat, geen nadruk kan te kennen gegeven worden); *wâra dja kombi ra-ngina kai-ta ringa, ruma kâli-e, karawo mangâha besi sa-ratu piku, ampo de ringa ba lamada,* zijt gij wellicht gewend te hooren, heer rechter, dat de ratten honderd pikoel's ijzer opgevreten hebben, nu eerst (nu voor het eerst) hoor ik het (82.10—11); *ntoi waü-du kau-na ngupa ba ina-ku doü makambera ro katjâru, ampo ake ntumbu labo-ku,* lang (reeds) heeft mijne moeder (mij) bevolen) eene zacht-

zinnige en vriendelijke vrouw te zoeken, nu eerst ontmoet ik (haar, 32.40 en 41). Het is evenwel niet noodzakelijk *ampo de* met een verbaal subst. te construeeren, hoewel toch steeds de nadruk op *ampo* valt, bijv. *ede-ra nggeè wâli kai-na ade wuba* — — — *ampo de na-sintji-ku weki-na,* daarop woonden zij weer in het woud — — — en toen eerst hadden zij berouw (65.12—13); *doü siwe ake ampo de ku-èda, sa-ntoi-ntoi-na wati wâra-na doü ake,* deze vrouw zie ik nu voor het eerst, nog nooit is zij er geweest (56.28 en 29, hier zou men even goed *ampo* alleen hebben kunnen gebruiken).

Vervolgens bezigt men *ampo de* op de volgende wijze: *ampo de na-bade ro na-iyu wati wâra gendi mada-na, ede-ra nggahi-kai,* enz., pas wist hij en voelde hij, dat zijne wenkbrauw er niet was, dan zeide enz. (zoodra hij wist en voelde, dat zijne wenkbrauw er niet was, zeide hij, enz. 49.31). Hier kan ook wel *ampo* alleen gebezigd worden, bijv. *ampo taho kidi-na, ampo na-taho weha weki-mu,* zoodra hij goed staat (geplaatst is), dan is het goed (geschikt) u terug te trekken (13.3 en 4, het eerste *taho* schijnt subst. te zijn). Ook wordt *ampo de* wel gebezigd in de beteekenis van »pas, zoo even, vgl. *ampo-ya*: *djâra nahu maramòda di ade kòla ampo de ku-èda mai luu lalo-na di ade tjere ake,* mijn paard, dat in den vijver verdwenen was, heb ik zoo even (pas) in dezen ketel zien gaan (54.33—34). Ook wordt *ede* wel vóór *ampo* geplaatst. De beteekenis is dezelfde als die van *ampo* alleen: *wâra-si umu, nai-s kombi, didi-s kombi ede ampo ta-waa wâli-ku saninu makalai,* als wij tijd van leven hebben, »morgen of overmorgen, dan brengt gij" (breng dan morgen of overmorgen) een anderen bril mede (73.21—22); *nde pala sa-mena-mena-na lampa rawi ede labo-ku èsetiya, ede ampo ta-lowa-ku wii kai ruma Allah ta'âla,* maar al deze dingen moeten met vrije keuze geschieden, dan eerst kunnen wij ze aan God overlaten (51.6—7); (als de vijanden zich onderworpen hebben), *ede-o ampo kabae weya-ku mandai rawi-na,* dan stelle men goed voor hen vast, wat zij te doen hebben (13.28).

In § 233 is vermeld dat, als *ampo* in de beteekenis van »dan, vervolgens" in een zin met imperatieve beteekenis staat, de conjunctief gebezigd wordt. Doch ook anders wordt in een zin, voorafgegaan door *ampo, ede ampo* of *ampo de* (wanneer dit met een finiet werkwoord geconstrueerd wordt), na een transitief werkwoord als nadrukswoord alleen *ku,* dikwijls ook in het geheel geen nadrukswoord gebezigd, terwijl overal in de teksten een intransitief werkwoord na deze woorden zonder nadrukswoord voorkomt, uitgezonderd 77.29—30, waar na een intransitief *ku* gebezigd wordt: *taho-ra ba kaambi-mu sa-mena-na marakani ro òsu ra siya, pidu nai wâli, ampo ta-lampa-ku,* gij moet maar al de benoodigheden en den reisvoorraad gereedmaken »nog zeven dagen, dan" (over zeven dagen, zullen wij op weg gaan. Na *ampo,* enz. staat dus het werkwoord steeds in den conjunctief. Hierop bestaat evenwel ééne uitzondering, namelijk: wanneer *ampo* door *ede-ra* of

ede mpara kan vervangen worden, staat het werkwoord in den indicatief, gelijk uit de voorbeelden boven te zien is.

Aanm. Met *ampo* zijn te vergelijken Mak. *inampa* of *nampa*, Bug. *inappa* of *nappa* en Lampongsch (dialect van Kroë) *ampaj*, welke alle »pas, eerst" beteekenen; in het Sumbaw. is *ampo* = Mal. *lagi*, nog, ditzelfde is het geval in het Sasaksch, volgens de woordenlijst van Zollinger. Het Bim. *pu* (in sommige streken *po* uitgesproken, vgl. N°. 1 der teksten) beteekent »nog" evenals het Mak. en Bug. *pa*, bijv. Bim. *wati-pu*, nog niet = Mak. *taena pa*, Bug. *dé-pa*, dezelfde beteekenis heeft *pe* in het Bulusch, in het Lampongsch beteekent *paj* »eerst, even" (bijv. *kanah paj*, wacht even)! in welken zin het Bulusche woord ook in gebruik is. Voorts is op te merken, dat het Bul. *kampe* (*kan* + *pe*) zoowel »nog" als »pas, zoo even" kan beteekenen, terwijl het woord *lagi*, zooals het in het Mal. en Jav. gebezigd wordt, de beteekenissen van »juist, pas, zoo even" nog in zich vereenigt. Het is derhalve zoo goed als zeker dat in de woorden *ampo*, enz. *pu* of *po*, enz. vervat moet zijn. Het Bat. drukt »nu eerst, dan eerst" uit door de pronomina *on* en *i* met achtervoeging van *pe*, waarschijnlijk bevat *ampo*, enz. eveneens nog een dergelijk woord, vgl. het Bataksche *an*, die, dat, het Mak. *a* als lidwoord en nadrukswoord, alsook het gebruik in het Bim. van *ede ampo* = *ampo*.

Wanneer *sa* of *si* achter *ampo* gevoegd wordt, heeft het de beteekenis van »immers, toch". (De Bim. plegen het te vertalen door het Mal. *bukan*, of te omschrijven door *kira-ku*, naar ik meen). Het wordt dan steeds gevolgd door een subst., hetzij een eigenlijk of verbaal: *mbuda isi mada-mu nggòmi neè da èda kai-mu katantu au-au-ḍu mawâra ḍi ade pòo ede, ampo-sa masa arupiya ntjau*, waart gij blind, dat gij niet goed zien kondt wat in de bamboe was, immers enkel guldens! (24.31—32); *ampo-sa ndede nggâhi ra-sama kai*, aldus toch zijn de woorden, waarmede men heeft ingestemd (17.4); *ampo-sa sanuru nggòmi ḍòho mambeï parenta*, enz., immers uw beider mond gaf bevel, enz. (30.33); *ampo-si wati-ḍu èda angi-ta*, wij hebben elkander immers niet weergezien (78.21). Ook wordt een verbaal subst. na *ampo-sa* wel door *ba* ingeleid (bijv. 85.32).

Aanm. De eigenlijke beteekenis schijnt te zijn »dit juist", vgl. de voorgaande Aanm. en het Bat. *i pe*, alsook eene Mak. uitdrukking als: *andjo-ka ku-kana memang* (ik heb immers altijd gezegd). Ook in het Bim. laat zich *ede* in enkele zinnen door »immers" vertalen, bijv. *ede-ra nggâhi nggòmi ḍòho mpa makau weha*. enz., dit (was) ulieder woord, dat beval te nemen = uw woord beval (of gij bevaalt) immers te nemen, enz. (33.39). Of *sa* (*si*) in *ampo-sa* nog iets meer dan een enkelen nadruk te kennen geeft, kan ik niet beslissen. Voor de tegenwoordige taal is *ampo-sa* (*si*) als praedicaat van den zin te beschouwen.

Ten slotte komt *ampo* nog voor in *ampo-ya*, zoo even, pas. Dit kan na het verbum geplaatst worden, dikwijls te zamen met *aka-n ede*, bijv. *wâra ampo-ya aka-n ede* (36.35) = *wâra aka-n ede* (37.6), (hij) was er zoo even. Met nadruk staat het op de gewone wijze als praedicaat vooraan: *ampo-ya dula-na*, zoo even is hij teruggegaan (25.30). Als synoniem van *ampo-ya* wordt vermeldt *ampo-mpi-ya*, in de teksten komt het voor (103.7) voorzien van het prefix *ma*, als synoniem van *masaḍoü-na*, vgl. beneden. *Mpi* is ontstaan uit *mpa*, slechts, maar, vgl. § 265, de vocaal zal wel zoo te verklaren zijn, dat *ya* oorspronkelijk *iya* luidde. Thans komt *iya* als afzonderlijk woord in de taal niet meer voor. Men vergelijke *ampo de*.

Bou, het Mal. *baharu*, pas. Het staat steeds vóór het woord, dat het

bepaalt en gewoonlijk in samenstelling daarmede, bijv. *rasa mabou ndadi*, eene stad, die pas ontstaan is (63.20). In gedichten treft men het ook wel buiten samenstelling aan, bijv. *bou raa-garu*, pas geglansd (106.14).

Ḍoü, voorafgegaan door *sa* en gevolgd door *na*, beteekent: één oogenblik, bijv. *ta-kaèda tòpo-pu angi labo ada ede sura sa-ḍoü-n mpa*, doe (mij) deze slavin toch ontmoeten, al is het maar één oogenblik; *na-taho lalo mpa ḍi ade masaḍoü-ḍoü-na ede*, hij werd aanstonds op hetzelfde oogenblik beter (61.18). Voorts wordt het gebezigd in den zin van »oogenblikkelijk, aanstonds": *ku-neè lao sa-ḍoü-na*, ik wil oogenblikkelijk (aanstonds) gaan (23.29); *ede-ra made-na, ruma-t bitjâra neè matjèpe-na sa-ḍoü-n*, daarop stierf hij (de vorst), en de rijksbestierder verving hem oogenblikkelijk (= voor het oogenblik 58.7—8). Voorafgegaan door *peya*, zie beneden, beteekent het: aanstonds! wacht even! bijv. *peya sa-ḍoü-na, nahu ku-lao nggeè ada waü labo rato*, wacht even, ik zal het den vorst eerst gaan mededeelen (23.13). Ook wordt het met *ma* attributief gebezigd: *duniya masaḍoü-na ake*, deze wereld, die slechts één oogenblik duurt (92.15, vgl. 103.7).

»Één oogenblik" wordt gewoonlijk uitgedrukt door *sa-piḍa mada*: *kòne pòda mpowa sa-piḍa mada èda angi-ku labo nabi Isa*, al ontmoet ik Jezus maar één oogenblik (58.19 en 20).

Aanm. Op zichzelf is *ḍoü* thans geen gangbaar woord meer. Denkelijk is te vergelijken Sumba. *kadiru*, even (vgl. § 10 en 11 als ook § 28). Ook het Saw. *kediki*, oogenblik, zou hetzelfde woord kunnen zijn, zoo de *k* voor *g* staat (vgl. § 9 en 22), de beteekenis van *ḍoü* zou dus oorspronkelijk: blik, oogenblik, kunnen zijn. *Sa-ḍoü-na*, aanstonds, wil dus eigenlijk zeggen: op het oogenblik ervan. In deze verbinding moet *sa* dus praepositie zijn.

Daarentegen moet *sa* de beteekenis »één" hebben in de beide eerste voorbeelden. Dat ook in de beteekenis: één oogenblik, *na* aan het woord gehecht wordt, is wel daaraan toe te schrijven, dat het veel meer in de beteekenis van »aanstonds" gebezigd wordt en de grondbeteekenis van het woord niet meer gevoeld wordt. *Piḍa* is = Mak. *kida*, Mal. *kĕdjap*.

Ede, dan, vgl. § 221.

Ede-ra en *ede mpara*, vervolgens, daarop, vgl. § 126 en 127.

Kento moet oorspronkelijk een subst. geweest zijn (vgl. § 263), thans is het alleen in gebruik in den zin van »achteraan" en »later". bijv. *sudjûd makento*, de latere sudjûd (12.2). Vandaar *ḍi makento*, later (107.8). Zeer veelvuldig komt voor de uitdrukking: *makento mpara ba ede* (ook; *makento ba ede, makento-ra ba ede, makento mpa ba ede*, zelden bij verkorting *kento mpara ba ede*, enz.), daarna: *makento mpara ba ede, na-mai mpara ina-na*, daarna kwam zijne moeder (3.9); *makento mpara ba ede, na-kabuwa-ḍu pangâha*, daarna maakte zij gebak gereed (46.27). Tusschen *makento mpara ba ede* en den hoofdzin kan ook een nevenzin of een als absolutivum optredend verbaal subst., enz. geplaatst worden, bijv. *makento mpara ba ede, raka-pu ai masiḍi, djuru kuntji na-neè-ra lao èse asi*, daarna, toen de dag aanbrak, wilde de sleutelbewaarder naar het paleis gaan (60.10); *makento mpara ba ẹde, ḍi ade ndede-na, na-supu-ra ruma-t sangadji*, daarna werd, terwijl het

aldus was (onder die omstandigheden), de vorst ziek (58.6). Meestal evenwel wordt de hoofdzin dan nog ingeleid door *ede-ra,* bijv. *makento mpara ba ede, ntika na-èda-ra ba doü mapanimba lampa rawi mandede ede, ede-ra lao* — — — *kai-na,* enz., daarna, toen de veerman zag wat er geschiedde, ging hij, enz. (57.40 en 41); *makento mpara ba ede, raka mpuḍu ba ai-nai-na djumaa, ede-ra lao kai ndai-na kâli,* daarna, toen het Vrijdag geworden was, ging de opperpriester, enz. (53.11). Ook wordt *ede-ra* wel gebezigd zonder dat een nevenzin voorafgaat, bijv. *makento mpara ba ede, ede-ra lampa kai-na,* lett. daarna vervolgens ging zij verder, = daarna gingen zij verder (56.1 en 12); *makento mpara ba ede, ede-ra ḍòḍo kai-na,* daarna namen zij afscheid (45.31). In zinnen, waarin na *makento mpara ba ede,* een verbaal subst. met *kai* gebezigd wordt als bijv. *makento mpara ba ede ntjambe kai ba ina-na,* daarna antwoordde de moeder (3.11); *makento mpara ba ede nggâhi kai ba ruma sangadji*; daarna sprak de vorst (46.29); of wel een eenvoudig verbaal subst., als: *makento mpara ba ede lao tiyo ba Ama Metjo,* daarna ging A. M. (de tijger) zien (36.16), is *ede-ra* als verzwegen te beschouwen.

Evenals *ede-ra* wordt *makento mpara ba ede* ook gebezigd zonder eigenlijke beteekenis om een verhaal voort te zetten, bijv. *indo kapo sangadji-na Maharadja Puspa-Indar wâra-dja ana mòne-na sa-buwa. Makento ba ede na-lao nggalo pala,* enz., de vorst van dat land nu had één zoon — — — »Daarna ging hij op jacht" (z. v. a. het geschiedde nu dat hij op jacht ging, enz., 67.8—10, zoo bijv. ook 3.1, 56.31, enz.).

Lalo (vgl. § 261) kan ook »aanstonds" beteekenen, het staat dan eveneens achter en steeds in samenstelling met het bepaalde woord en wordt gewoonlijk gevolgd door *mpa* (vgl. § 265): *nggâra turu kai-sa doü, na-mada lalo mpa,* indien er mede naar iemand gewezen wordt, sterft hij aanstonds (18.28); *na-taho lalo mpa supu ede,* de ziekte werd aanstonds beter (59.4); *ede-ra kaambi lalo mpa marakani,* daarop maakte men aanstonds de benoodigdheden gereed (68.5). Nog kan *lalo* de beteekenis hebben van »doorgaande tot, rechtstreeks", bijv. *na-waa tja-awa-ḍu ba oi lao lalo aka mòti,* het water voerde hem stroomafwaarts rechtstreeks naar zee (66.8—9); *ampo de ku-èda mai luu lalo-na ḍi ade tjere ake,* zooeven heb ik (het) rechtdoor in dezen ketel zien ingaan (54.34). Uit deze beteekenis van het woord zal die van »aanstonds" wel ontstaan zijn; dikwijls loopen ook beide beteekenissen ineen, bijv. *raka-pu ḍi sigi* — — — *wati-pu neè lalo-na ḍi uma sigi, na-òno sai waü-pu djâra-na ḍi ade kòla,* toen hij bij de moskee kwam, — — — ging hij niet rechtstreeks (of aanstonds) binnen, (maar) drenkte eerst nog in 't voorbijgaan zijn paard uit den vijver (53.15—17).

Mbale, ook *mbali,* dikwijls, gewoonlijk, (wel van *wale,* sterk, krachtig, vgl. het Mak. *kuwat*) steeds voor het bepaalde woord en in samenstelling daarmede; *ghadlab aö-na mbale kapòro*; *ghadlab* beteekent; dikwijls toornig worden (89.24); *na-tjaü-ku mbali dòho labo doü matuwa-tuwa,* hij houdt

ervan dikwijls samen te zitten met oude lieden (90.32); *katowa ra-mbale kandeu kai la Keu ede,* de kuip, waarin K. gewoonlijk gebaad werd (35.3).

Mbui moet door ons met »nog" worden weergegeven (vgl. Bal. *buwin,* idem). In de gewone taal wordt het steeds door *pu* (vgl. § 270) gevolgd. In het Bim. is het een werkwoord en kan ook zelfstandig optreden met de beteekenis »nog aanwezig zijn", bijv. *sâhe mambui-pu ede,* de buffels, die er nog zijn, de nog overige buffels (29.29). Gewoonlijk echter wordt het gevolgd door eene verbaal subst., waarmede het dan eene bezittelijke samenstelling vormt, zoodat in finiete zinnen de verkorte pers. voornw. voor *mbui* geplaatst worden. Voorb. *mu-mbui-pu nggâhi ntjihi-mu,* gij spreekt nog juist (98.18); *indo kapo kâli ede na-mbui ntene-pu lao ngâro rero-n ḍi ade kòla ede,* de opperpriester nu ging toch nog her- en derwaarts in den vijver (53.41). Gaat de agens van het verbale subst. vooraf, dan kan het verkorte voornw. verzwegen worden: *ade lamada ake mbui-pu toi-na,* mijn hart is nog klein (68.40). In een zin als: *maai ake mbui-pu kawâra-mu-ro raa-sake-mu,* herinnert gij u nu nog, wat gij afgesproken hebt? (36.2) is *mbui-pu* als een verbaal subst. te beschouwen, vgl. § 241. *Pu* blijft dus ook bij de substantief-constructie; een ander voorbeeld is: *ba supu mbui-pu wâra-na wei sangadji masupu ede ḍi ade kapa,* dewijl de vrouw van den zieken vorst nog op het schip was (59.30, vgl. 66.33, 75.20). Daarentegen vervalt *pu,* als *sa* (indien) te bezigen is: *ta-mbui-sa mori maâra duniya,* indien wij nog hier op aarde leven (XIII).

Eene constructie als in: *pidu mpuru mbaa ——— mbui-na matji ro kadori kaḍami-ta,* na zeventig jaren ——— hebben wij nog een zoeten smaak (93.20—21) waarin *mbui* zonder *pu* voorkomt en als verbaal subst. met den genitief van het pers. voornw. achteraangehecht, behoort tot de minder gewone taal.

Met de ontkenning is nooit *mbui,* maar *pu* alleen te bezigen, vgl. § 270.

Nekeka, ook wel *nekêk* uitgesproken (wat doet veronderstellen, dat het bestaat uit *neke* en *ka*), wordt verklaard door: *di blakang, nanti.* Het schijnt op eene verre toekomst te duiden, bijv. *da ndai marongga-ku nekeka ela ro doü nahu,* enz., dat wat later niet tot mijn volk moge komen, is, enz. (97.35); meestal duidt het bepaaldelijk »hiernamaals" aan en zoo wordt het ook gebezigd na subst., bijv. *ḍeï ahera nekeka,* in het toekomstige leven hiernamaals (85.12); *ḍeï rasa ahera nekeka,* in het land van hiernamaals (92.22); *ḍeï ade afi naraka nekeka,* in het helsche vuur hiernamaals (87.27).

Ndâra, steeds met *sa* of *si* verbonden, wat gewoonlijk tot *s* verkort wordt, vgl. § 270, ziet op eene nabijzijnde toekomst. Meestal wordt het gevolgd door een woord, dat een bepaalden tijd aanduidt: *ndâra-s wakatu loho,* aanstaanden middag, van middag (50.36); *ndâra-s sambiya* (of *ndâra sambiya*), van avond (29.1); *ndâra-s sangaḍi* (of *ndâra sangaḍi*) van nacht (25.6). (Het omgekeerde is: *aka-n wakatu loho,* gepasseerden middag, enz.). Ook wordt *ndâra-s*

wel na een subst. gebezigd: *kapantja ndâra-s ede,* de *kapantja* (de feestviering bij het roodverwen der nagels), welke aanstonds zal plaats hebben (25.14).

Ntaa, vervolgens, daarop, steeds vooraan in den zin, vgl. 14.22. v. o., 15.2.

Ntika, plotseling, op eens: *na-tjita-ku, ntika na-rongga wâra mpara djâra,* hij dacht of wenschte bij zich zelven (het Mal. *tjinta*) en plotseling was er een paard (74.29); *na-neé-ra lao sanawa ḍi wombo hadju ede. Ntika na-èda-ḍu sa-buwa ana doü siwe.* enz., hij wilde gaan rusten onder dien boom. Op eens zag hij een meisje, enz. (67.12—13); *wâra upa nai, lima nai ndede-na ede, ede ntika raka ba supu mandake ake,* vier of vijf dagen was het alzoo, toen (ik) op eens deze ziekte kreeg (61.4). Behalve door de substantief-constructie, kan de nadruk op *ntika* ook uitgedrukt worden door verdubbeling; *na-waü-ra made mena doü maralao, ntika-ntika na-mbòo mpa ḍi sareï la Ḍadju,* alle lieden die gegaan zijn, zijn dood, plotseling vielen zij neer op het erf van Ḍadju (19.31).

Voorts wordt *ntika* gebezigd geheel en al gelijk *ede-ra.* In de eerste plaats in de beteekenis van »toen, daarop, vervolgens". Het onderscheidt zich van *ede-ra* alleen daarin, dat het steeds door een finiet werkwoord gevolgd wordt, terwijl ook nog, evenals na *makento mpara ba ede,* een nevenzin of absolutivum tusschen *ntika* en den hoofdzin kan geplaatst worden: *ntika, wati-p sabune, na-rongga dja-ra ama-n watu doro,* daarop, niet lang daarna, kwam ook de vader van het gebergte (17.18); *ede-ra sarere-kai ba ruma-ta, ntika na-iyu mpuḍu na-waü-ra kòla,* daarop streek de vorst met zijne hand (langs zijne wenkbrauwen) en toen voelde hij, dat hij kaal was (49.33); *makento mpara ba ede, wâra ḍuwa nai, tolu nai hela-na, ntika na-nggâhi wâli mpara ana ba wai maḍiwoha,* twee of drie dagen daarna, [toen] sprak de middelste zoon van de oude vrouw (27.33); *ntika, wakatu subu, na-rai wento kaipi-ra weki-na,* vervolgens, tegen den tijd van het ochtendgebed, spande hij zich ijlings zoo veel mogelijk in (36.7).

Vooral wordt *ntika* gebezigd aan het begin van nevenzinnen als conjunctie, de daarop volgende hoofdzin wordt dan dikwijls door *ede-ra* of eveneens door *ntika* ingeleid: *ntika na-èda mpuḍu kaleya-leya-na afi,* — — — *ede-ra lao raka kai-na,* toen hij het opflikkeren van het vuur zag, — — — ging hij er heen (34.11—12); *ntika na-èda-ḍu ba ruma-t bitjâra sa-buwa doü siwe mataho weki-n, ede-ra kananu kai ade-na,* enz., toen de rijksbestierder eene schoone vrouw zag, dacht hij, enz. (56.27 en 28); *ntika na-ringa-ku ba ruma-ta lampa rawi-na* — — — *ede-ra mbeï kai-na parenta,* enz., toen de vorst van hun gedrag hoorde, — — — gaf hij bevel, enz. (60.7 en 8. Natuurlijk kan *ede-ra* ook verzwegen worden, bijv. *ntika na-èda mpuḍu timba manusiya, nggâhi kai ba ina-na* enz., toen de moeder een lijk van een mensch zag, zeide zij, enz. 32.30 en 31); *ntika na-èda mpara pâhu òha mandede ede, ntika na-kananu mpa ba ade-na,* enz., toen hij zag, dat de rijst zoodanig was, dacht hij bij zich zelven, enz. (28.17).

Peya ziet op de toekomst. Oorspronkelijk schijnt het op eene nabijzijnde toekomst te duiden, bijv. in *peya sa-ḍoü-na* (zie onder *ḍoü*), in welke beteekenis *peya* afzonderlijk ook in gebruik is, bijv, *nde pala ta-ai-na dja pana-pana ipi lalo, peya nonò waü kahawa,* maar wees niet al te ongeduldig, aanstonds (wacht even), drink eerst wat koffie (47.9). Ook wanneer *peya* vooraanstaat en er een finiet werkwoord op volgt (en ook soms, wanneer een met nadruk vooropgeplaatst subject het eerstvolgende woord is), kan het door »aanstonds", enz. worden weergegeven: *peya, na-waü sara maru wai, ampo ta-neè-ku,* straks, als de oude vrouw is gaan slapen, laat ons dan naar boven gaan (39.14); *taho pòda weki-na sai-mu ḍi uma, peya ku-kau mpa mbako,* gij moest maar even in mijn huis aangaan, zoo meteen zal ik (de rijst) laten kooken (42.25—26); *peya nahu makandadi weki-ku mbeè, ede mpara dula-na, na-lao kandadi weki-na mbeè,* aanstonds zal ik mij in een bok veranderen; daarop keerden zij huiswaarts en veranderde hij zich in een bok (54.20). Gewoonlijk wordt het echter in een onbepaald toekomenden tijd gebezigd en kan door ons alleen weergegeven worden door het werkwoord in het futurum te bezigen, het staat dan steeds achteraan zoo er een finiet werkwoord in den zin is, in andere gevallen vooraan: *ta-ngupa-ku mpa doü siwe makalai, na-landa wâli-ku nggòmi peya,* gij moet maar eene andere vrouw zoeken, (anders) zullen zij u wederom verkoopen (27.25 en 36); *kahengge-pu weki-mu, na-kapòro-ra peya rahi-mu labo nggòmi,* doe alsof gij de koorts hebt, dan zal uw man boos op u worden (51.20—21); *peya nahu mambeï-mu sintji inta,* ik zal u een diamanten ring schenken (48.15); *peya ḍi ai wakatu kateï ba ita ede, lamada makau-na,* enz., wanneer gij onderricht zult geven, (dan) zal ik bevelen, enz. (72.23).

Peya ede is gelijk aan *peya*: *ai-na nggâhi kanae-nae lalo-mu, na-bola doü mantau uma peya ede,* spreek niet al te luid, (zoodat) de heer van het huis zal wakker worden, (33.41—42).

Peya-sa ede (vgl. § 270) = *peya ede* (86.15, 87.33).

Sangi of *sangi-sangi,* steeds, altijd. Het staat vooraan als praedicaat en wordt gevolgd door een verbaal subst., maar neemt nooit den vorm van een werkwoord aan. *Fâsiq aö-na sangi-sangi turu karawi, fâsiq* wil zeggen: steeds slecht handelen (89.8). Ook wordt het verbaal subst. wel door *ba* ingeleid, men vergelijke de constructie *taho-ra ba* § 236: *sangge-sangge sara sambeya-na* — — — *sangi-sangi ba wii,* zoo dikwijls als hij bidt, houdt hij steeds op (85.18); *sangge-sangge sara zakât-na ede, sangi-sangi mpa ba tjili,* zoo dikwijls als hij de zakât opbrengt, verbergt hij steeds maar (wat, 85.20). Andere voorbeelden van het gebruik van *sangi* zijn: *wati wâra-na rawi-na makalai sangi kateï doü mpa,* hij had niets anders te doen, dan maar steeds de menschen te onderrichten (50.2); *wati wâra-na rawi-na makalai sangi lao kaiha rero weya wei ro ana doü,* hij deed niets anders, dan steeds overal de vrouwen en dochters der bewoners schenden

(55.10). In zinnen als: *indo kapo mandai tjaû-na ngâha tolu mbuwa ede sangi-sangi mpa mbeè,* dat nu, wat deze drie steeds maar begeeren te eten zijn geiten (97.37—38); *kanggâri kai-mu mori-mu sangi-sangi ntau doü,* dat waarmede gij uw leven steeds levendig (vroolijk maakt) zijn de goederen van anderen (85.23), is *sangi-sangi* grammaticaal praedicaat, resp. van *mbeè* en *ntau,* maar behoort naar den zin bij het voorafgaande verbale woord. Deze zinnen leveren tevens een voorbeeld, hoe zulke woorden, die steeds als praedicaat optreden, worden geconstrueerd, wanneer daarmede tevens samengaat de constructie met het met nadruk vooropgeplaatste subst. met *ndai.*

De oorspronkelijke beteekenis van *sangi* is waarschijnlijk: dagelijks, vgl. § 20.

Saramba, vgl. § 202, wordt ook als bijwoord gebezigd in den zin van »voor het eerst", het staat dan voor en in samenstelling met het bepaalde woord, bijv. *ḍi ai saramba ntuu kai ba oi bè-bè-n mpara sarumbu,* op het tijdstip, dat het water welk gedeelte van het lichaam ook, voor het eerst aanraakt, (10.17).

Ulu, vgl. § 263, eerst vooraf, te voren, wordt geplaatst na en in samenstelling met het bepaalde woord: *ndai-ndai kèse-ku malao ulu,* ik alleen ga eerst (vooraf) (76.4 en 5); *bune santika pâhu ra-weli ulu-n ede,* gelijk de soorten, welke hij te voren gekocht had (43.34). Ook wordt het wel met het synonieme *waü* (zie beneden) verbonden: *paki ulu waü-ku au-ḍu mandako ḍeï weki,* verwijder eerst al wat aan het lichaam kleeft (93.2. v. o.). Valt de nadruk op *ulu,* dan treedt het als praedicaat op: *ulu waü kakai-mu doü,* zend eerst iemand als afgezant! (13.10); *waü-ra ulu waü ra-tarima ba ndai-ta sa-mena-mena-na ruu-ta,* geheel te voren (van den beginne af) hebben wij ontvangen (z. v. a. is voor ons bestemd) ons lot (58.37).

Voorts wordt van *ulu* de bijwoordelijke uitdrukking *ḍi maulu-n* gevormd: *ompu marakantjòki-na ḍi maulu-n,* de oude man, die hem vroeger mishandeld had (75.25); *âri-mu ede ḍi maulu-n parenta ro kuwasa nahu,* wat uwe jongere zuster betreft, te voren (stond zij onder) mijn bevel en in mijne macht (45.30); *ḍi maulu-ulu-na mbeè ndai ngâha ba matja,* oudtijds werd een bok door een tijger gegeten (37.31).

Wakatu (Arb. *waqtu*) wordt dikwijls in verbinding met *ai* gebezigd (vgl. boven), doch ook afzonderlijk, bijv. *wakatu ede* (49.5) = (*ḍi*) *ai ede; wâra sa-buwa wakatu,* op zekeren tijd (24.8) = *wâra ai sa-nai.*

Wâli, eigenlijk: weder, wederom, nogmaals (vgl. *mbali*) en van daar: ook nog, bovendien, wijders, ook, nog. Het staat na het bepaalde woord en gewoonlijk in samenstelling daarmede, zoo dit een verbaal woord is of een woord, dat steeds als praedicaat optreedt (als bijv. *bakai*). Somtijds wordt het nog eens herhaald na een op het werkwoord volgend subst.. Voorb. *makento mpara ba ede, lampa wâli kai-na ḍi sa-buwa rasa, na-luu wâli-ra ḍi ade amba, na-weli wâli-ra pâhu bune santika pâhu ra-nuntu aka-n ede, ro*

na-èda wâli-ra angi labo sa-buwa ompu wâli, enz., daarna ging hij wederom op weg naar eene stad, (daar) ging hij wederom naar de markt, (en) kocht hij wederom de soorten, gelijk de zoo even vermelde, en ontmoette hij wederom een ouden man, enz., (43.24, 25 en 26); *ede-ra lao weha wâli kai-na mundu sa-kula nae wâli,* daarop ging zij wederom eene groote mand melaties halen (72.26); *nggâra na-mai wâli-sa ḍi sigi djumaa makento, kau-pu mai âra nahu,* als zij den volgenden Vrijdag weer in de moskee komt, laat haar dan bij mij komen (56.36); *na-wii wâli-ra ḍi ade padjo-na,* hij legde (het kind) weer in de wieg (35.7); *na-nuntu mena kai-ḍu sa-mena-na lampa rawi ina ro ama-na ro na-nuntu wâli-ḍu ndawi-na sa-buwa rasa,* hij verhaalde haar de lotgevallen hunner ouders en hij verhaalde ook nog, dat hij eene stad had gesticht (77.27—28); *sunnat wâli èse mai ba tjihu,* het is ook nog *sunnat* (de armen te wasschen) boven den elleboog (11.15); *ku-ḍòḍo wâli weya-ku nâru wâli mori-na, ndende wâli umu(r)-na,* wij vragen (bidden) ook nog (wijders, voorts) voor hem, dat zijn leven lang zij (16.16 en 17); *au-au wâli kombi raa-dosa ro durhaka-mu wâli,* wat daarenboven ook uwe zonden en ongehoorzaamheid geweest zijn (83.15); *ana bidiyadâri wâli ndai mabini mena-na,* hoeri's zijn het daarenboven, die alles vullen (91.35); *lao soḍi wâli weya-pu lamada ana wai aka,* ga ook voor mij de dochter van gindsche vrouw vragen (28.9); *lamada maraho tempo pidu nai wâli,* ik vraag uitstel, nog zeven dagen (ik vraag nog zeven dagen uitstel, 76.2); *sa-ori wâli,* eene zaak nog = voorts, verder (bijv. 13.7); *na-rada wâli-ku afi,* zij (de hitte der schaamte) overtreft nog (die van) het vuur (83.17).

Mandede wâli en *mandinga-ndinga wâli,* vgl. § 279. Wanneer *wâli* behoort bij een werkwoord, dat in substantief-vorm staat, afhangend van een voorafgaand werkwoord, wordt het soms bij het eerste gevoegd: *mu-lowa wâli-ku kantjèko,* gij kunt het wederom krom maken (85.31, vgl. ibid. reg. 33).

Waü komt bijna alleen in samenstelling voor, zoowel na verbale woorden als na subst.. Wel wordt (16.9. v. o.) *marawaü,* in beteekenis gelijk *maulu* of *maraulu,* aangetroffen, in de tegenwoordige gewone taal echter pleegt het woord niet zoo gebruikt te worden.

De meest voorkomende beteekenis van *waü* is: »eerst, te voren", het wordt dan ook wel met *ulu* verbonden (zie boven): *ta-nika bati waü, ede ampo ta-lowa ngilu ro pohu angi,* laat ons eerst het *nika bati* volbrengen, dan kunnen wij elkander kussen en omhelzen (41.24); *peya sa-ḍoü-na, ku-lao nggeè ada waü labo rato,* wacht even, laat ik er eerst den prins kennis van geven (23.13—14); *taho-ra ba kaambi waü-ta sa-mena-na marakani lewa kai-ta,* wij moeten maar te voren al ons oorlogsgeraad in gereedheid brengen (77.20). Deze beteekenis is ook aan *waü* toe te kennen in de uitdrukkingen: *watu tampuu waü-na,* van het eerste begin (bijv. 74.2); *ḍi toi waü-na,* van haar eerste klein zijn, van haar vroegste jeugd (66.12); *watu ai masiḍi waü,* van den eersten (d. i. vroegen) ochtend (67.11).

Voorts heeft *waü* de beteekenis van »van vroeger af, van oudsher" en vandaar »steeds" (vgl. het Mal. en Mak. *memang*), bijv. *sâra waü-na* (*ndede waü-ku sâra-na,* 34.19. v. o.) *doü mòne labo doü siwe,* het (aldus) is van oudsher (of steeds) de gewoonte van mannen en vrouwen (26.3. v. o.); *qidam aö-na wâra waü-na Allah, qidam* beteekent: het steeds bestaan hebben van God (6.10. v. o.); *sintji ede sintji ra-kani waü-na,* dezen ring had hij steeds gedragen (72.33). Uit deze beteekenis is het gebruik van *waü* in de volgende uitdrukkingen te verklaren: *kuru besi malabo kuntji waü-na,* eene ijzeren kooi met het slot (of den sleutel), die er steeds bij is, (den bijbehoorenden sleutel, 46.20—21); *djâra labo doü manente waü-na,* een paard met de bijbehoorende lieden, welke het vasthouden (74.30). Hier is dus *waü,* in tegenstelling met het voorafgaande voorbeeld, adverbiaal bij het verbale woord gevoegd, zoo ook in: *na-tjuwa-tjuwa wâra mena waü labo tjoma-na kabaya ede,* elk dezer kabaya's heeft de bijbehoorende speld (48.19—20); *ndadi tòpo-ra rasa maniki waü labo sa-mena-na marakani sangadji kai,* moge eene stad ontstaan, geheel voorzien van de bijbehoorende vorstelijke uitrusting (77.9).

Ook kan *waü* de beteekenis van »stellig" hebben (vgl. Mal. Mak. *memang*): *ku-kapòro waü-ni, bune-tji da kapòro kai-ku labo mbeï-mu hòba kuu,* ik ben stellig boos, hoe zou ik niet boos zijn, dewijl gij zemelen te eten geeft (27.27); *wati disa-ku horu ba nahu, mai ka-ra ndede-na ntjâra waü ndai-mu nggòmi,* ik durf u niet te helpen, want gij zelve hebt inderdaad schuld (37.2); *taho-ra lao waü-mu maai-nai-n ake-ake waü,* gij moest nu maar »op den dag van heden stellig" (dezen zelfden dag) gaan (46.13 en 14. Omtrent het gebruik van het eerste *waü* is te vergelijken, dat van het Mal. *dahulu,* in zinnen als: *pulang-lah dahulu*; bij het tweede is te vergelijken het Mak. *iya memang andjo allowa,* dienzelfden dag); *ruu nae pòda-ta ita ḍòhò ake maraka masa-ngganga pidu dompo waü,* wij hebben een zeer groot geluk, dat wij »goud stellig zeven stukken" (wel zeven stukken, niet minder dan zeven stukken goud) gevonden hebben (62.32—33): *doü mampòso barakamate ḍuwa mbuwa waü,* iemand, die wel twee steenpuisten heeft (32.16).

Aanm. Het gebruik van *waü* stemt vrij wel overeen met dat van *memang* in het Mak. en Mal., van *memang* in het Bug., doch wordt het ook wel gebezigd, waar deze talen respectievelijk *ri-olo* of *dahulu* zouden gebruiken. Vormelijk zoude het woord kunnen beantwoorden aan het O. Jav. *wahu* (N. Jav. *wau, mau*) en dus oorspronkelijk één met *mbou* zijn. Weliswaar wijkt het gebruik sterk af; doch is op te merken, dat ééne der beteekenissen, waarin *memang* gebezigd wordt, nam., »vroeger, te voren" ook die van het Jav. *wahu* is. Voorts is te vergelijken het Bal. *malu,* eerst, vooraf, dat ook een onregelmatige vorm van hetzelfde woord zou kunnen zijn.

Een ander *waü* (althans voor de tegenwoordige taal) komt voor in de uitdrukking: *waü ba ede, waü ede* en gewoonlijk *waü mpara ba ede,* geheel en al gelijk aan: *makento mpara ba ede,* bijv. *waü mpara ba ede, na-mbeï-ḍu loi,* daarna gaf hij het geneesmiddel (61.17). Eveneens geldt hetgeen boven over de constructie en het gebruik van *makento mpara ba ede* is opgemerkt;

bijv. *waü mpara ede, ede-ra lao kai-na ao ruma-t bitjâra,* daarna ging zij den rijksbestierder tegemoet (47.26).

Waü-sa, vgl. § 77. Vgl. ook de Aanm. na § 85.

Wunga duidt aan, dat eene handeling of toestand voortduurt tegelijk met eene andere en is door ons met »juist bezig zijn, juist" of ook »terwijl" weder te geven: *ede-ra lao ngupa kai-na la Mpâno, pala la Mpâno wunga mbadju-na mubu,* daarop ging hij Mp. opzoeken, deze nu was juist bezig met meel te stampen (was juist aan het meel stampen, 17.23—24); *wei-n na-wunga ngqâna toi-n,* zijne vrouw was juist jongkraams (24.9); *doü wunga sampela mena-na,* lieden, die allen juist volwassen waren (74.30); *na-linti ro ngango-ra doü matiyo-na ana doü siwe mataho weki-na ra-raka ba ruma-ta wunga nenti-na nasi ḍi ade wuba ede,* het volk geraakte in opschudding, toen het 't schoone meisje zag, dat de vorst in het woud gevonden had, terwijl zij een vogel in de hand hield (67.19—20, vgl. 71.22); *wunga kiḍi-na, na-mai-ra peti ede,* terwijl hij stond, kwam de kist aan. Dikwijls wordt het woord ook na *èda* (zien) gebezigd: *ntika na-èda-ḍu Mayang-Mangure wunga mbisa-na, ede-ra weha kai,* enz., toen hij M. M. in eene flauwte zag liggen, nam hij, enz. (73.41). Steeds wordt *wunga* gevolgd door een verbaal subst., gewoonlijk neemt het noch 't prefix *ma* noch een voorgevoegd verkort pers. voornw. aan.

Noemende bijwoorden van tijd zijn o. a. *awi-na* of *awi-n* (vgl. § 211), gisteren; *nai-sa, nai-si* of *nai-s,* morgen (*nai-s siḍi* of *nai siḍi,* morgenochtend; *nai-s sambia, nai sambia,* morgenavond; *nai-s sangaḍi, nai sangaḍi,* morgennacht); *ḍiḍi-na* of *ḍiḍi-n,* eergisteren; *ḍiḍi-sa, ḍiḍi-si* of *ḍiḍi-s,* overmorgen; *sambia,* 's avonds; *sangaḍi,* 's nachts; *siḍi-siḍi,* vroeg in den morgen; *ai mangaḍi ai marai,* dag en nacht (68.7, 88.18); enz.

§ 265. Eenige andere bijwoorden zijn nog:

ba bau (*ba au, ba bau supu-na* ook *au* of *au supu-na*), waarom? vgl. § 124 en § 272. Het wordt voor zooverre mij bekend is, alleen in directe vragen gebezigd, in indirecte bezigt men: *asa(l),* vgl. § 124. »Daarom" wordt uitgedrukt door: *asa(l), asa(l)-na* of *ede asa(l), ede asa(l)-na,* vgl. § 124 en zie ook: *kapo ake, kapo ede* (onder *kapo,* § 281) en *ndadi* (§ 282).

Kombi, misschien, wellicht. *Kombi* kan zoowel voorop als achter het praedicaat geplaatst worden: *kombi na-ringu-ku doü ede* (43.8); *na-ringu kombi doü de* (44.5), misschien is die man gek; *kombi ta-kapòro labo lamada,* zijt gij soms boos op mij? (29.21); *wâra dja kombi ana ita,* hebt gij wellicht kinderen (42.24).

Kombi-kombi, dat steeds vooraan geplaatst wordt, heeft eigenlijk geheel en al dezelfde beteekenis, bijv. *nggâra ku-maru-sa awa fuu mangge ake, kombi-kombi wâra doü mamai batu-ku, tantu na-raka-ku nahu,* als ik onder die tamarinde ga slapen en wellicht iemand mij achterna komt, zal hij mij zeker vinden (40.40, vgl. 41.8). Vooral evenwel wordt het zoo gebezigd, dat wij het weergeven kunnen door »of misschien" of »het is mogelijk dat,

in de hoop of uit vrees dat misschien; waarschijnlijk", enz. Voorb. *na-lao lampa rero-ra ḍi kengge mòti, kombi-kombi wâra kapa masai ḍi nisa ede,* zij ging langs het strand heen en weder wandelen, of er wellicht (in de hoop, dat wellicht) een schip bij het eiland zou aanleggen (66.15); *na-tjuwa-tjuwa lao wâli-ra ḍi amba. kombi-kombi wâra doü makasi ade,* beiden gingen wederom naar de markt, in de hoop dat er wellicht een medelijdend mensch was (62.5); *kombi-kombi wati wâra kasi ade-na labo lamada ndai kâli,* het is te vreezen, dat de opperpriester geen medelijden met mij heeft (51.22); *ḍeï afi naraka puru kai sikasa; kombi-kombi wati mpada ndai malòsa,* in het helsche vuur worden zij geroosterd tot straf, wellicht zullen zij er in het geheel niet uitgaan (of: het is te vreezen, dat, enz., 105.29—30); *kombi-kombi doü ede na-ntjihi,* wellicht hebben die menschen gelijk (het is mogelijk dat, enz., 106.4); *kombi-kombi doü makawe ita ade doü mararaka ba lalehe,* waarschijnlijk zijn zij, die ons toewuiven, lieden, die een ongeluk gekregen hebben (70.8). Ook het niet herhaalde *kombi* kan op deze wijze gebezigd worden: *na-lampa-si ḍi hawo hadju, na-hengga-ku padju-na, kombi wâra sawa,* enz., als hij in de schaduw der boomen ging, stak hij zijn zonnescherm op, uit vrees, dat er wellicht eene slang was, enz. (44.11—12, vgl. ibid. reg. 14). *Kombi-ni* (vgl. § 270) wordt op zichzelf staande gebezigd in den zin van »het kan wel zijn, het is mogelijk" (52.1).

Kombi ——— *kombi,* wellicht ——— wellicht, d. i. of ——— of, hetzij ——— hetzij, of in ontkennende zinnen: noch ——— noch. Voorb. *nai-s kombi, ḍiḍi-s kombi, ampo ede ta-waa wâli-ku saninu makalai* »breng morgen misschien, overmorgen misschien" (breng morgen of overmorgen) weder een anderen bril mede (73.21 en 22); *taho-pu lao-mu landa nahu ake sa-mpuru kombi ḍuwa mpuru kombi,* gij moest mij maar gaan verkoopen voor tien of twintig (rijksdaalders, 40.2—3); *wati-ḍu wâra èda-na nggâhi-na kombi rawi-na kombi mantjâra,* zij bemerkten geen woord noch daad meer van hem, die verkeerd was (54.11—12); *nggâra na-mpòka ro na-ntjuwu kombi,* indien hij, hetzij (een arm of been) breekt, hetzij gewond wordt (14.20. v. o.). Omtrent dit laatste voorbeeld is ten eerste op te merken, dat *kombi* éénmaal verzwegen is, dit heeft wel meer plaats, bijv. *rawi-na kombi ro raa-nggâhi,* hetzij (door) daad of woord (106.3); *bè-bè-na mpara pâhu supu, mbaa kombi,* welk de soort ook zij der inwendige of uitwendige ziekte (I.).

Voorts ontbreekt na *mpòka* en *ntjuwu* het nadrukswoord *sa,* dat anders altijd voorkomt als een zin met *nggâra* aanvangt. Vergelijkt men hierbij: *na-salaka mpowa-ku kombi, na-marakani-ku kombi* (zie § 257) met het nadrukswoord *ku,* alsmede eene Jav. uitdrukking als: *lanangå wadonå,* dan zal het weglaten van *sa* wel daaraan toe te schrijven zijn, dat hier de conjunctief gebezigd is.

Ook bij *kombi,* in de beteekenis van »misschien", vindt men boven den vorm *wati ndai* gebezigd, wat bepaaldelijk den conjunctief aanduidt; al de

overige plaatsen in de teksten, waar het bij een finiet werkwoord gebezigd wordt, zijn van dien aard, dat het nadrukswoord of het ontbreken daarvan niet beslist een conjunctief of indicatief aanduidt, vgl. § 233. Op te merken is echter, dat men in ontkennende zinnen, in de gewone taal, eenvoudig *wati* met het verbale subst. bezigt. Een conjunctief van het perf. bestaat in het Bim. niet; staat het werkwoord dus in dien tijd, dan heeft het gebruik van *kombi* volstrekt geen invloed, een voorbeeld is te vinden op 70.60. Wanneer wij *kombi* — — — *kombi* door »hetzij — — — hetzij" moeten vertalen, dan nemen de eigenlijke subst. den vorm van een werkwoord aan, vgl. § 257.

Voorts wordt *kombi* nog in den zin van het Mal. *garangan* gebezigd na *au* en *ba bau*: *au kombi rawi ita ruma-ku ake,* wat doet u toch? (54.32); *habar au kombi mai kai-na tjina-ku,* welk nieuws is het, waarvoor mijn vriend komt? (62.37); *wâra talima ra-waa-n labo au wâli kombi di ade sontjo.* hij had een granaatappel bij zich en nog het een of ander in een peperhuisje (23.19, *au* voor *au-du*; vgl. 26.2); *ba bau dja kombi waü-ra kòla kai-na gendi mada-ta sa-bae,* waarom (hoe) toch is uwe ééne wenkbrauw ook kaal afgeschoren (49.32). Ook wordt het, vrijwel overtollig, gebezigd in uitdrukkingen als: *pila-pila mbuwa kombi* (37.39) of *sabune-bune kombi,* hoeveel ook (40.13).

Kòne, zelfs (vgl. het Bug. *kĕnneng*), staat voor het woord waarop nadruk gelegd wordt: *na-waü-ra nira kalau tada mena kòne langi,* hij (de tuin) is geheel kaal, zoodat zelfs de hemel geheel zichtbaar is (30.35, *tada langi* is op te vatten als eene bezittelijke samenstelling, wederom in samenstelling gebracht met *kalau*); *na-waü-ra mbia kòne saninu,* (zoodat) zelfs haar bril gebroken was (brak, 73.18); *wati kòne tambâri-mbâri-na,* zij wendden zich zelfs in het geheel niet om (41.36); *labo deï oi wati raka-na kòne tatuu,* terwijl de diepte van het water zelfs niet de knieën bereikt, (terwijl het water niet zoo diep is, dat het maar tot de knieën reikt, 53.32); *kòne nahu ku-lòsa sama-sama labo nggòmi dòho,* zelfs ik zal dan met ulieden te zamen uit (het land) gaan (55.21); *kòne ompu* — — — *na-neè bisa ai,* zelfs de oude man — — — wilde het touw breken (19.21). Het wordt zeer veelvuldig gebezigd voor met *sa* (één) samengestelde woorden als eene ontkenning voorafgaat, om den nadruk op één te leggen, bijv. (*sera*) *daa mawâra mpori kòne sa-lela, dori wadu kòne sa-nggini,* (eene vlakte) zonder één grassprietje, zonder één steentje (97.4 en 5); *wati-du wâra-na kòne sa-mpuu fuu hadju,* er is niet één boom meer (30.36—37); *ai kòne-na daa hina-na kòne sa-lela honggo,* laat het (water) niet één haar niet raken (laat het water vooral elk haartje raken, 10.18, het tweemaal bezigen en in samenstelling brengen van *kòne,* gelijk hier, is niet gewoon).

Staat *kòne* vóóraan, dan wordt er somtijds *pu* achtergevoegd: *kòne-pu djâra na-waü-ra mòda wâli,* zelfs het paard was ook nog verdwenen (26.22,

zoo ook 37.15, 38.8). Ook kan het volgende subst. of voornw. nog ingeleid worden door *bune santika* (vgl. § 283): *kòne bune santika djâra nahu ede na-raho wâli-ku wii ba ina ro wai nggòmi*, zelfs mijn paard hebben uwe moeder en grootmoeder mij verzocht achter te laten (26.27, vgl. 47.5, 48.28, enz.).

Vooraangeplaatst kan *kòne* ook den zin hebben van »zelfs al, al is het ook, hoewel": *mu-turu rase-ra, kòne daa na-raso*, gij steekt (iets) maar in den mond, zelfs al is het ook niet rein (98.27); *kòne na-ou-ou-ku ba rahi-mu, ai-na kadeè*, al roept uw man ook herhaaldelijk, luister er niet naar (51.20); *ndonta-ra raho-ta labo ruma, kòne labo doü ḍi ade rasa*, enz., laat staan, dat wij het aan den vorst zouden vragen, al ware het ook aan de bewoners van het land, enz. (62.13); *nggâra piti sara kòne sa-mpuru gòḍo-ku, wati lòsa-na*, indien het duiten zijn (wat duiten betreft), al zijn er tien pakhuizen (vol van), er wordt toch niet van opgebracht (nam. de zakât, 9.1. v. o.); *sa-mena-na doü mafâsiq maringu tjingi-tjanga, kòne na-ringa-ku ba fiko-na, pala ade-na siya mampinga, kòne na-èda-ku ba mada-na, ade-na pala mambuda sanganga*, de goddeloozen zijn geheel verdwaasd, hoewel zij met hunne ooren hooren, is hun hart toch doof, hoewel zij met hunne oogen zien, is hun hart toch stekeblind (86.9 en 10).

In deze laatste beteekenis worden dikwijls na *kòne*, de woorden *pòda mpowa* (werkelijk maar) gevoegd: *wati-ḍu dula-na, kòne pòda mpowa na-dula, — — — ku-hade ntene-ku ba nahu*, hij keert niet meer terug (en) al keert hij ook terug, — — — dan dood ik hem toch (48.9); *kòne pòda mpowa na-hade-ku ba ruma-ta, sura waü*, enz., al doodt (ons) de vorst ook, zoo maar eerst, enz. (60.16); *ai-na lao-mu mpanga, kòne pòda mpowa ua sa-tia — — — raa-weha-mu, — — — ede mpanga-ku ngâra-na*, ga niet stelen, al hebt gij ook maar een halven pinang genomen, — — — dan heet (is) dit diefstal (50.4); *kòne pòda mpowa lamada ada doü masampuru ruma*, hoewel ik eene slavin ben, die tien meesters gehad heeft (17.26 en 27).

Wanneer *konè pòda mpowa* of *kòne* alleen in dezelfde beteekenis voor een finiet werkwoord staat, komen de transitieve werkwoorden overal in de teksten met het nadrukswoord *ku*, de intransitieven zonder nadrukswoord voor. Waarschijnlijk wordt hier dus wederom de conjunctief gebezigd. In ontkennende zinnen bezigt men evenwel *wati* met het verbale subst. bijv. *kòne pòda mpowa wati waa-ta Mayang-Mangure*, al neemt gij M. M. niet mede (76.5). Ook wordt wel eens na *kòne* een verbaal subst. gebezigd: *kòne pòda mpowa wâra-na mandai nifi*, al is er ook iets, dat gedroomd wordt (al wordt er ook gedroomd (94.31); *kòne pòda mpowa lao luu ḍi mòti afi*, al is het ook in eene zee van vuur ingaan (45.21).

Ook kan na *kòne* nog *bune santika* met volgend verbaal subst. gebezigd worden, bijv. *kòne bune santika ntanda weya mpowa pâhu-mu*, al is het ook maar [wat betreft] uw aangezicht te zien (47.14). Op 104.31 wordt *kòne-po* (= *pu*)*mpowa* in dezelfde beteekenis aangetroffen.

Labo, vgl. § 273, wordt ook als bijwoord gebezigd in den zin van »tegelijk, tevens", meestal staat het dan in samenstelling, vgl. § 141; soms evenwel ook afzonderlijk, bijv. *waa-pu labo saninu mada-ta,* breng tevens uw bril mede (72.7).

Mena, geeft na en in samenstelling met een werkwoord van intransitieve beteekenis te kennen, wat wij uitdrukken door »alle" of »alles" tot subject te maken of wel bij het subject te voegen: *na-ntau eli mena-ra,* alles gaf geluid (77.15); *na-waü-ra nggèle mena,* alles was vuil (53.24); *na-ndede mena nami siwe,* zoo zijn wij vrouwen allen (32.19); *nemba mena lamada ada-ta,* het maken van een sěmbah (de eerbiedige groeten) van ons allen, uwe onderdanen (16.5). Dikwijls moeten wij het eenvoudig weergeven door het meervoud, hetzij dit ook bij het subject uitgedrukt wordt, als bijv. *ndadi na-mabu mena-ra sa-mena-na binata,* zoodat alle (of de) dieren vielen (69.5); hetzij niet, als bijv. *na-linti ro ngango mena-ra doü,* de lieden maakten opschudding (67.19); *na-waü-ra èda rai mena doü mpanga ede,* (toen) zij gezien had dat de dieven gevlucht waren (41.38); zie voorts § 229 en § 207.

Staat het na en in samenstelling met een transitief werkwoord, dan heeft het betrekking op het rechtstreeksche object. Is het object niet uitgedrukt, dan moeten wij *mena* weergeven door »alles, allen, hen allen": *na-lao waa mena-ḍu ḍi kengge mòti,* hij bracht alles naar het zeestrand (69.38—39); *ede-ra hanta kai-na târe malabo tonggo ro pingga, loò bate mena kai ba rido-n,* daarop nam de schoonzoon de schalen benevens de deksels en borden op en vervolgens smeet hij ze alle neer (27.22—23); *na-nuntu mena-ku watu tampuu-n saraka tjumpu-kai-na,* zij verhaalde alles van het begin tot het einde (25.28); *ku-waü-ra hori mena,* ik heb ze (de herten) alle los gelaten (18.19). Wordt het object uitgedrukt, dan moeten wij *mena* weergeven door er »alle" bij te voegen of het eenvoudig in het meervoud te nemen: *kamori mena waü-pu doü maramade ake,* maak eerst al deze gestorvenen (of eenvoudig: deze gestorvenen) weder levend! (19.37); *taho-ra ba kamòtji mena-mu marakani maâlu-âlu,* gij moest maar alle fijne goederen (z. v. a. tilbare goederen) inpakken (69.35—36). Zeer dikwijls gaat nog *sa-mena-na* (vgl. § 207) aan het object vooraf: *na-mbeï-ḍu parenta makau lao ou kabòro mena sa-mena-mena-na doü mòne ḍi ade rasa,* hij gaf bevel alle mannen in het land samen te roepen (74.7).

Het gebruik van *mena* is evenwel niet noodzakelijk, ook al wordt bij een intransitief het (logisch) subject, bij een transitief het object door *sa-mena-na* voorafgegaan; voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden. Somtijds moeten wij *mena* zoowel bij een transitief als bij een intransitief werkwoord door »geheel" wedergeven: *na-waü-ra iha mena kòne tembe-ku,* mijn saroeng is zelfs geheel bedorven (34.32); *mandinga labo èda-ku sarumbu-na na-waü-ra kèta-kèta mena,* terwijl ik gezien heb, dat haar lichaam geheel en al bont en blauw was (52.24—25); *maai ake ntjai lawa-mu hengga menu-pu,* zet nu

uwe poortdeur heelemaal open! (51.17—18); *taraku ra-tata mena kai masangganga,* eene geheel met goud ingelegde buks (25.21). Deze wijze van het woord te gebruiken zal wel de oorspronkelijke zijn.

Mena wordt ook gebezigd, wanneer er slechts van twee personen of zaken sprake is (bijv. 57.41, enz.).

Eene enkele maal ziet *mena* ook bij een transitief werkwoord op den agens. Hiervan geven de teksten de volgende voorbeelden: *na-èda mena-ḍu pala ndai kâli na-waü-ra lòsa watu kuru besi,* enz., (toen) zij nu den opperpriester zagen, die uit de ijzeren kooi gekomen was (49.20—21); *mòḍa kaḍa èda mena ba doü djâra kâli mataho weki,* opdat de lieden allen het mooie paard van den opperpriester zouden zien (53.9); *na-waü-ra ngèna mena neè-na kâli ḍi uma sigi,* zij hadden gewacht, dat de opperpriester naar de moskee zou opgaan (53.20); *na-nggâhi mena-ku doü maringu,* zij zeiden allen, dat het een gek was (43.30, *nggâhi* wordt evenwel ook in andere opzichten als een intransitivum behandeld, hoewel zeldzaam met uitgedrukt object); *matjuwa-tjuwa ngupa mena wâra-na Allah ta'âla,* allen het aanwezig zijn van God zoekende (97.8).

Wanneer een door *mena* bepaald werkwoord in substantief-vorm staat, afhangend van een voorafgaand werkwoord, dan wordt het somtijds in samenstelling gebracht met het eerste: *na-lowa-mena-ra kaaö nggâhi sura ede,* hij kon den geheelen inhoud van dien brief begrijpen (78.40); *na-waü mena-ra tjingi-tjangi,* zij zijn allen in de war geraakt (85.28, vgl. § 81 Aanm.). Treedt een subst. als praedicaat op, dan staat *mena* daarachter: *inta mena,* zij zijn altemaal (van) diamant (48.20); *na-nggâhi-ku doü siwe mena marasoḍi-na ede,* zij zeide, dat zij, die haar gevraagd hebben, altemaal vrouwen waren (45.4). Waarschijnlijk heeft ook hier samenstelling plaats, vgl. *sa-mena-mena-na* — — — *raayat mena-na* (79.9) en *ade-na doü mena-n* (82.6. v. o); hoewel de functie van *mena* daar eenigszins anders is, dewijl het in het eerste geval staat ter versterking, in het tweede in plaats van *sa-mena-na.* Van de plaatsing van *mena,* zoo *lai-na* als praedicaat optreedt, vindt men een voorbeeld bij het genoemde woord (§ 266).

Behalve in het onder § 268 te noemen geval, kan *mena* nog buiten samenstelling voorkomen, zoo het door *mpa,* (zie beneden) gevolgd wordt, bijv. *imbi-ku ruu mataho ro ruu maiha raa-mamai watu Allah ta'âla mena mpa,* gelooven, dat voor- en tegenspoed allebeide van God zijn gekomen (8.11), vgl. 58.38—39: *ruu-ta mataho ro ruu-ta maiha raa-mamai mena watu Allah ta'âla.*

Mpa, slechts, maar, wordt steeds achter het woord of de uitdrukking, waarop het betrekking heeft, geplaatst, doch altijd zelfstandig. Voorb. *wati wâra-na uta, ina-e, djanga peyo mpa,* er waren geen visschen, moeder, slechts boschhanen (18.6); *ḍuwa nai mpa raa-ndawi ba nahu,* in slechts twee dagen heb ik het vervaardigd (22.10); *samata-mata duniya mpa ndai tjaû ro metji,* slechts de wereld wordt bemind (89.17); *mu-kabantja ro sungge-ku mpa*

raa-nggâhi-na guru-mu, gij bespot maar wat uw leermeester gezegd heeft (88.11. v. o.); *wati londo-na kâli watu èse kontu djâra, na-hengga weya-ku mpa rante-na,* de opperpriester steeg niet van het paard af, hij maakte slechts den toom los (53.18—19); *ta-ngupa-ku mpa doü siwe makalai,* gij moet maar eene andere vrouw zoeken (27.35); *ngèna mpa âri lawa ake, ndai-ku mpa ndai malao landa weki-ku,* wacht maar buiten de deur, ik zelve slechts zal mij gaan verkoopen (40.6 en 7); *pala sandake ntoi-na rongga mòda mpa kalo nahu,* zoo lang toch verdwijnen mijne pisangs zoo maar (65.42); *ede mpara lao kai wai maweha pòo ede. Ntika na-èda-ku mpa masa di ade pòo ede,* enz., daarop ging de oude vrouw de bamboe halen. Toen zij zoo maar (zonder er op verdacht te zijn) het geld in de bamboe zag (24.19—20); *ntika na-ringa-ku mpa eli genda, — — — ede-ra tuu maka,* toen hij zoo maar (zonder er op verdacht te zijn) het geluid van de trom hoorde, — — — begon hij te dansen (20.15—16); *wati wâra rawi-na makalai kâli ede sangi lao nente djâra mpa,* de opperpriester had niets anders te doen, dan maar steeds te gaan paardrijden (53.8—9). Evenals de woorden van deze beteekenis in de verwante talen, wordt het dikwijls zoo gebezigd, dat het ons overtollig voorkomt en ook moeielijk in eene vertaling kan weergegeven worden. Overal waar het woord evenwel zijne eigenlijke kracht bewaard heeft, sluit het steeds iets anders uit en meestal kan het ten minste begrijpelijk gemaakt worden door het weer te geven door »maar, niets anders zijn of doen, dan", bijv. *parakâra ede na-mòda mpa,* deze zaak is maar makkelijk (is niet anders dan makkelijk = is heel makkelijk, 51.15); *makento mpara ba ede neè kai-na èse uma — — — labo tjuwa hâri linti mpa,* daarna gingen zij naar boven in huis, terwijl elk van hen — — — niets deed dan lachen (of: terwijl zij beiden steeds maar lachten, 48.35—36); *ede-ra weha kai ba ompu kamâla ede labo tòpa ro djagu wâli mpa saraka mbisa-na,* daarop nam de oude man den bezoarsteen en deed maar niet anders dan hem ook nog slaan met hand en vuist (en sloeg en stompte hem ook nog voortdurend), totdat hij flauw viel (66.5—6); *taho mpa* of *taho mpa-ni,* het is niet anders dan goed, het is heel goed, (zie de teksten passim); *mena mpa,* niets anders dan *mena* (zie boven), allen zonder uitzondering, geheel en al (bijv. 8.11, 9.7 en 2 v. o.); *sama mpa,* niet anders dan gelijk, geheel gelijk (bijv. 9.3. v. o.); *wati mpa,* niet anders dan niet, volstrekt niet: *wati mpa bune kai-na,* het doet er heelemaal niets toe, het doet heelemaal geen kwaad (12.10. v. o.); *wati dja mpa ndai madja kai-ta,* er is ook volstrekt niets, waardoor wij beschaamd worden (26.3. v. o.); *une binata nggâhi ro rawi maiha ro mataho daa na-lowa mpa pata,* (zij zijn) als dieren, slechte en goede woorden of daden kunnen zij in 't geheel niet onderscheiden (85.38—39). Steeds wordt *mpa* aangetroffen na *lalo,* in de beteekenis van »aanstonds" (dus lett. »niet anders dan" doorgaande, meteen doorgaande), vgl. § 264. De beteekenis van »meteen" is aan het woord ook toe te kennen in zinnen als: *ede-ra*

hinti kai-na lodja labo lodja mpa, daarop heeschen zij de zeilen en zeilden meteen (20.13); *ede mpara tuu maka kai ompu ede labo rebo-n mpa,* toen stond de oude man op om te dansen (toen ging de oude man dansen en tandakte meteen (tevens, 18.35—36).

Ook kan *mpa* de beteekenis hebben van ons »wel" in antwoorden (vgl. het Mal. *djuga*) en ook in zinnen als: *na-lowa mpa òto ita,* hij kan u wel begeleiden; *kombi na-neè mpa landa,* misschien wil hij het wel verkoopen, *bade-ku mpa wati ngawa-na karawi,* men weet het wel, (maar) wil het niet verrichten (10.13).

In de uitdrukkingen: *ede udja mpa, siya udja mpa, ndede udja mpa* (diezelfde, dezelfde, eveneens) is *mpa* als synoniem met *udja* te beschouwen. Deze beteekenis heeft het ook nog in *mpa* ——— *mpa* (*wâra mpa* ——— *wâra mpa*), evenals — evenals = zoowel — als (bijv. (48.19), waarvoor evenwel *mpara* — *mpara* gebruikelijker is, vgl. § 270.

De beteekenis van *mpa* is in vele gevallen zoo zwak, dat het niet alleen volgens ons taaleigen niet uitgedrukt wordt, gelijk aan vele der bovenstaande voorbeelden te zien is, maar ook in het Bim. zelf evengoed weggelaten kan worden.

In eene uitdrukking als: *rakka mpa* (bijv. 23.21, 26.22, enz., waarin *mpa* geheel en al gelijk is aan *pu* (vgl. § 249 en § 270), alsook dikwijls, waar het woord na een finiet werkwoord staat, dat niet door een ander nadruks-woord gevolgd wordt (als *na-èda mpa,* 18.22; *na-raka mpa,* 24.23; *ntika na-nggâhi mpa,* 49.28; enz.) kan moeielijk meer eene zelfstandige beteekenis aan het woord toegekend worden en doet het alleen nog dienst als nadrukswoord; al laat zich wellicht nog, zeer verzwakt, de beteekenis van »meteen" opmerken.

Geheel en al is dit het geval, waar *mpa* met andere nadrukswoorden verbonden wordt; (met ééne uitzondering, zie § 270), waarbij dan de vocaal zich schikt naar die van het nadrukswoord, als: *mpara, mpuḍu, kampaḍa, kumpuḍu,* enz., vgl. § 270.

Mpada, eigenlijk: eindigen, ten einde zijn, wordt ook als bijwoord gebezigd in den zin van »geheel en al", vandaar: *mena mpada,* z. v. a. *mena mpa,* alleen zonder uitzondering (19.25); *wati mpada romo waü-na tuu,* hij kan werkelijk in het geheel niet opstaan (100.14); *kombi-kombi wati mpada ndai malòsa,* het is te vreezen, dat hij er in het geheel niet uitkomt (vgl. boven).

Mpowa, (eigenlijk: ledig, zonder inhoud), wordt gebezigd als synoniem van *mpa* in de beteekenis van »slechts, alleen" en wordt daarmede ook wel verbonden, bijv. *malai-na-sa lamada ke mpowa mpa manusiya,* ik alleen slechts (ben als) mensch (hier, 68.38). Met verbale woorden wordt het, zoo het afzonderlijk gebruikt wordt, in samenstelling gebracht: *nggâra na-supu mpowa-sa,* als hij alleen maar ziek wordt (14.12. v. o., 15.8). Veelvuldig komt het voor in de uitdrukking: *kòne pòda mpowa,* zie bij *kòne.*

Ook met subst. kan het samenstellingen vormen, bijv. *na-salaka mpowa-ku kombi,* hetzij zilver alleen (onbewerkt zilver, 9.2. v. o.).

Ngau-na, misschien, waarschijnlijk, mogelijk: *ake-ku ngau-na peti isi ntau ra wâra wai ede,* dit is denkelijk de kist, welke de schatten van de oude vrouw bevat (39.20); *mbòto-na ngau-na kombi-kombi sa-katowa,* ter hoeveelheid van één pot vol wellicht (99.34).

Aanm. *Ngau-na* moet een als absolutivum gebezigd verbaal subst. zijn. Waarschijnlijk is het oorspronkelijk één met *ngau*, bedreven in iets, bekwaam in iets, vgl. Jav. *gadjĕgge* = *ngau-na*, *gadjĕg* ook: geschikt, bekwaam tot een bijzonder werk. De beide beteekenissen, waarin het woord voorkomt zouden dan van het begrip »kunnen" afgeleid zijn (vgl. ook Bug. *odje* en *badje* »kunnen" en »wellicht").

Ntene kan meestal weergegeven worden door »toch": *kòne pòda mpowa na-dula, wati sara waa-na nasi mantau djenggo, ku-hade ntene-ku ba nahu,* al keert hij terug, dan dood ik hem toch, als hij den vogel met den baard niet medebrengt (48.9—10); *wati-ḍu kadeè-na,* — — — *na-balunggu ntene weya-ḍu eḍi-na,* zij luisterden niet, — — — en zij boeiden zijne voeten toch (54.5); *ede-ra nangi kai wei-n mampabuwa ntene fòo ḍi ade lewi ruma,* daarop weende de vrouw, die (daar zij) toch de mangga's uit den tuin van den vorst volstrekt hebben wilde (62.14). Soms moeten wij het woord door »toch maar, maar" weergeven: *au rawi ro nggâhi neè da wontu ntene kai-na kâli ede,* wat zou het werk of het woord zijn, waarom de opperpriester (wat zou de opperpriester te doen of te zeggen hebben, dat hij) toch maar niet komt opdagen? (47.20). Vooral in verbinding met *mbui-pu,* nog, of *wati-pu,* nog niet, is *ntene* door »maar" of »steeds maar" weer te geven: *indo kapo kâli ede na-mbui ntene-pu lao ngâro rero-n ḍi ade kòla ede,* de opperpriester nu ging nog maar steeds in den vijver heen en weder (53.41, vgl. ibid. reg. 21, 54.40); *wati ntene-pu-ro ròdjo angi-mu labo rahi-mu,* zijt gij nog maar (steeds) niet met uw man verzoend? (73.4, vgl. 19.3, 47.19, 56.6, 57.16). Eigenlijk is *ntene,* op die wijze gebezigd, een synoniem van *mpa* en wordt daarmede dan ook wel verbonden. Evenwel kunnen beide woorden ook in verbinding hunne eigen beteekenis behouden, bijv. *ba anakoda maèda rawi ede na-lembo ntene mpa ade-na,* toen de scheepsgezagvoerder zag wat er geschiedde, bleef hij toch maar geduldig (70.42—71.1). *Ntene* staat steeds in samenstelling, uitgezonderd in het geval van § 268.

Ntjau heeft de verwante beteekenissen van »enkel, alleen maar, niets dan" en van »geheel en al, altemaal, alle". Het staat steeds in samenstelling, hetzij met een subst., hetzij met verbaal woord. Voorb. *weki ntjau,* naakt, lett. enkel het lichaam (4.20, 88.19. v. o.); (kondt gij niet zien wat er in was), *ampo-sa masa arupiya ntjau,* immers niets anders dan (of: altemaal) guldens (24.32); *nggâhi malao ntjau,* woorden, die alleen maar gaan (zonder iets te bereiken) = ijdele woorden (89.23, 97.21); *ede-ra wâri wâli kai-na weki-na, rai lao ḍo ntjau-ntjau,* daarop wendde hij zich weder om enkel maar (geheel en al, al maar door) zuidwaarts rennende (36.33, vgl. 36.9 *rai lao ḍi ntiri,* juist westwaarts rennende. Over de samenstelling *rai lao ḍo,* vgl. § 263); *wâra ana-na tolu mbuwa, mòne ntjau,* hij had drie kinderen, altemaal zoons

(55.7—8, hier zou even goed *mena* gebezigd kunnen worden, vgl. 61.14. v. o., en boven bij *mena*). Ook geeft het na subst. gebezigd, een soort collectief meervoud te kennen: *doü toi ntjau,* de kleine lieden, het volk (13.39); *doü ndai bae ntjau-na ruma Allah ta'âla,* de menschen, die altegader vijanden zijn van God of eenvoudig: de vijanden Gods (19.22. v. o.); *nggòmi dera mamòne ntjau,* gij mannen! (14.13).

Bij verbale woorden is *ntjau* meestal geheel en al gelijk aan *mena,* eveneens ziet het bij intransitieven op den agens, bij transitieven op het direct object, evenwel heb ik *ntjau* voor *mena* alleen aangetroffen, waar het verbale woord in een deelwoordelijken vorm voorkomt (dus met *ma-*, of *raa-* of *ndai*): *bè-bè-na mpara* — — — *masama ntjau labo kani kâfir,* al wat — — — gelijk is aan de kleeding der ongeloovigen (9.13. v. o.); *sa-mena-na pâhu mawâra ntjau ede,* al de aanwezige soorten (44.24); *kau-pu kamori mena doü maramade ntjau ede,* beveel hem de gestorvenen weder levend te maken (19.34); *sa-mena-na raa-kanta ntjau kai-na ba ruma Allah ta'âla,* al het door God verbodene (9.19. v. o.); *bè-bè-na mpara ndai nèfa ntjau kai ade,* wat het ook zij, waardoor het hart (men) het bewustzijn verliest (11.24).

Pala wordt, met het nadrukswoord woord *ni* versterkt, gebezigd als uitroep, z. v. a. ach, helaas, (bijv. 85.36, 93.1. v. o.). Voorts wordt het na een praedicaat geplaatst in zinnen, waarin als uitroep of vraag, verwondering of verrassing, onverschillig van welken aard die ook zij, wordt te kennen gegeven. Het woord behoudt dan min of meer het karakter van een uitroep. Ons taaleigen brengt mede het in de meeste gevallen onvertaald te laten. Voorb. *doü matuwa tjilaka pòda pala ake,* wat een groot ongeluk van een oud wijf is dit! (33.6); *na-ringu pòda-ku pala doü ake,* die man is waarachtig gek! (42.37); *mu-lowa pòda pala nggòmi,* enz., wat zijt gij bekwaam! enz. (69.18); *na-mbui-pu mori-n pala doü manusiya ake,* deze mensch leeft nog! (66.24—25); *waü-ra mai pala nggòmi,* zijt gij al terug? (45·40); *ta-waü mpuḍu ngâha weya pala ana lamada,* gij hebt mijn kind opgegeten! (3.13); *nggâra na-ndede-sa, ana nahu pala nggòmi ḍòho tolu ake,* als het zoo is, dan zijt gij drieën mijne kinderen! (60.31); *nggâra na-ndede-sa, Mayang-Mangure ake asal-na ana sangadji manae-nae pala,* als het zoo is, dan is M. M. van afkomst eene aanzienlijke vorstendochter! (68.23).

Zoo de zin geen uitroep bevat, geeft *pala* eene tegenstelling te kennen en kan het weergegeven worden door »echter, evenwel", bijv. *ede-ra ao kai ba doü mpanga ede, na-èda-ku pala wadu, ede mpara paki-na,* daarop namen de dieven het aan, toen zij evenwel zagen, dat het steenen waren, wierpen zij zij ze weg (33.37—38); *ampo-si wati-ḍu èda angi-ta, ana-e, mu-waü-ra nae sampela pala, ampo ta-èda angi,* wij hebben elkander immers niet weergezien, kinderen, nu evenwel, nadat gij groot en volwassen zijt, zien wij elkander eerst weer (78.21—22).

Dikwijls is echter de tegenstelling, welke in »echter", enz. ligt, te sterk,

en wordt het woord het best door »nu" of iets dergelijks weergegeven, bijv. *makento ba ede, na-lao nggalo pala,* daarna was hij nu gaan jagen (67.10); *na-waü mpara lòsa, na-èda mena-ḍu pala ndai kâli na-waü-ra lòsa watu kuru besi,* toen hij er uit gekomen was, zagen de menschen nu hoe de opperpriester uit de ijzeren kooi gekomen was, enz. (49.20—21). Op deze wijze wordt *pala* ook aangetroffen na een subst., dat, hetzij als subject vooraan staat, hetzij buiten het zinsverband vooropgeplaatst is: *kòne na-èda-ku ba mada-na, ade-na pala mambuda sanganga,* hoewel hij met zijne oogen ziet, is zijn hart evenwel stekeblind (86.10); *fuu-na tambâga suwasa, sanga-na pala masa-ngganga,* de stam is van koper en klokken-metaal, de takken nu zijn van goud (91.16—17); *'ilmu çaraf pala na-waü mpara suru,* de taalkunde nu is achteruitgegaan (96.19). Waar wij het woord door »nu" weergeven is het in vele gevallen reeds niet veel meer dan een stopwoord, in gedichten wordt het telkens zoodanig gebezigd, en dan ook maar ergens, onverschillig waar, in den zin geplaatst, bijv. *lopi* — — — *raa lapi kai pala tambâga,* het schip, — — — dat met koper beslagen is (101.31—32); *na-waü-ra malao lodja pala ḍeï rasa rade,* (de gezagvoerder) is gestorven, koersgezet hebbende naar het land van 't graf (101.39—40). Men zie voorts N°. XI en XII der teksten.

Vooraan geplaatst is *pala* eveneens door »maar, echter, nu" weer te geven: *ede-ra lao kai-na, pala tembe-na ngâha-ra ba afi,* daarop ging hij heen »doch zijn saroeng werd gegeten door het vuur" (kreeg brandgaten 34.13—14); *mu-nggâhi-ku ba nggòmi mbòto ntau ro wâra-mu ḍi ade peti nae, pala timba rahi-mu,* gij zeidet, dat er vele kostbaarheden van u in de groote kist waren, maar het was het lijk van uw man (41.17); *na-hengga-ḍu òha ḍi târe, pala wati-pu kòne ra-mbako,* »hij opende de rijst in de schaal" (hij nam het deksel van de schaal met rijst), zij was echter nog niet eens gekookt (52.2); *ede-ra lao ngupa kai-na la Mpâno, pala la Mpano wunga mbadju-na mubu,* daarop ging hij Mpâno zoeken, deze nu was juist aan het meel stampen (17.23—24); *na-lao-ntjafa-ra ḍi sa-buwa nisa. Pala nisa ede nggeè kai sa-buwa ranggasasa* — — —. *Pala ranggasasa ede,* enz., hij kwam aan te spoelen op zeker eiland. Dit eiland nu werd bewoond door een reus — — — deze reus nu, enz. (66.10 en 11); *pala ba riyana-na na-kau wâli-ḍu ngèna sâhe,* de schoonvader nu beval hem wederom de buffels te hoeden (28.1); *pala wâra ai sa-nai,* op zekeren dag nu (66.18); (*ede-ra raho kai-na dowa*). *Pala na-tarima weya-ḍu dowa-n ede ba ruma Allah ta'âla,* (daarop bad hij) — — — God nu verhoorde zijn gebed (58.18—20).

Een regel, wanneer *pala* in de laatst besproken beteekenis, voor of achter in den zin staat, schijnt niet gegeven te kunnen worden. Uit de voorbeelden blijkt, dat het woord dan gewoonlijk vooraan staat, zoo een subst. met nadruk, hetzij in, hetzij buiten het zinsverband, er op volgt of wel *wati,* terwijl het bij de gewone constructie op het praedicaat volgt, doch uit de voorbeelden blijkt tevens, dat dit geen vaste regel is.

Over *nde pala*, maar, doch, zie § 280.

Aanm. *Pala* schijnt niet in verband te staan met het gelijkluidende Bataksche woord of met Mal. of Mak. *sapala-pala*.

Ruwa-na, naar den vorm een als absolutivum gebezigd subst., heeft den zin van het Mak. *bedeng*, het Mal. *kunun: au-tji di ade guni ake? bòngi ro uta ruwa-na di ade guni ake*, wat is er in dien zak? rijst en toespijs naar het heet (43.4—5); *ede-ra pala ruwa-n waa kai ba nasi hadju sa-dompo*, daarop nu brachten de vogels, naar verhaald wordt, een stuk hout (82.9. v. o.).

Salaho komt alleen in samenstelling voor met een verbaal subst., dat door *labo* of *mandinga labo* wordt voorafgegaan: *ntjambe kai ba kâli labo saròme salaho-na*, de opperpriester antwoordde toen al glimlachende (46.40—41); *ede-ra lao lampa hèko kai ba Maharadja Kurma lewi ede mandinga labo ou-ou salaho-na doü mantau lewi*, daarop liep M. K. om den tuin heen, al roepende om den eigenaar (65.36); *ede-ra ao kai-na mandinga labo widi salaho-na*, daarop nam zij (de bloemen) aan, terwijl zij ze tegelijk uitzocht (72.41).

Aanm. *Laho* is in dit woord wellicht een oudere vorm van *lao* = Jav. *laku*, zoodat de beteekenis eigenlijk zou zijn »in één gang", vgl. het Mal. *sambil*.

Sama staat in de beteekenis van »te zamen" gewoonlijk achter en in samenstelling met het bepaalde woord, dikwijls wordt het ook verdubbeld: (*mai-ra ta-nggeè sama-ku labo nahu* ———). *Ede-ra nggeè sama-sama kai-na*, komt, laat ons te zamen wonen (vgl. § 233. II.), daarop woonden zij te zamen (34.35—36); *wati neè-ku dula, nggâra wati sara dula sama-ku labo ana siwe-mu*, ik wil niet naar huis gaan, als ik niet te zamen met uwe dochter ga (31.1); *na-dòho sama-sama-ra di ade bili-na*, zij zaten te zamen in hare kamer (71.39). Zelden staat het buiten samenstelling, bijv. *mai-ra ta-lao kada sama-sama*, komt, laat ons te zamen gaan! (38.12—13). Met nadruk kan het ook voor het bepaalde woord geplaatst worden; *ta-sama mimi, ta-sama karente labo lamada*, laat ons te zamen zinken, te zamen bovenkomen (74.39 en 40).

Vooraan staat *sama* steeds in uitdrukkingen als: *sama raa-kandadi*, medeschepsel (9.17. v. o.); *sama islâm*, mede-Islamiet (ibid. reg. 16. v. o.), alsook waar het »gelijk, even" beteekent, bijv. *sama piri*, even vlak (93.8); waarvan dan weder afleidingen als *kasama-piri* (even vlak doen zijn) kunnen gevormd worden (bijv. 12.22). In deze beteekenis kan het ook als praedicaat optreden: *sama-mena mpa lòsa-na*, »geheel en al gelijk is het uitgaan ervan", evenveel wordt ervan opgebracht als belasting, 9.2. v. o. Op te merken is nog, dat *sama* als praedicaat, ook waar wij het door »gelijk zijn" moeten weergeven, nooit den vorm van een werkwoord door voorgevoegd verkort voornw. of achtergevoegd nadrukswoord aanneemt. Wel kan het *ma* voor zich krijgen (9.13. v. o.); alsook met *wati* den agens in den genitief aannemen: *wati sama-na*, het is niet gelijk (bijv. 14.6).

Simpa, of meest *simpa-simpa* (vgl. § 234) kan ook geheel synoniem met *kombi* of *kombi-kombi* zijn: *simpa* (*simpa-simpa*, 31.20. v. o.) *wâra kasi ade*

nggòmi labo nahu, wellicht hebt gij medelijden met mij (47.2); *wati kura-na tiyo ro ngupa rero-na ana-na duwa-n ede, simpa-simpa mbui-pu wâra-na di ade wuba ede,* zij schoten niet te kort in het zien en rondzoeken naar hunne kinderen, (in de hoop, dat) zij wellicht nog in het woud waren (65.19—20). Het schijnt, dat het woord ook in deze beteekenis de constructie met een verbaal subst. vereischt, vgl. § 234.

Udja of bij verkorting meestal *dja* (vgl. Mak. *dja,* Jav. *uga* Mal. *djuga),* »ook, eveneens" staat gewoonlijk, zoowel in den volledigen als in den verkorten vorm, in samenstelling: *tantu udja-ra raka-na salâmat,* het is ook zeker dat hij heil verwerft (86.3); *wati-pu sabune ntoi-na, — — — mai dja-ra ndai ruma-ta watu nggalo,* niet lang daarna, — — — kwam ook de vorst van de jacht terug (25.25); *na-batu dja-ra ba ompu rawa,* ook de man volgde (stemde in met) den zang (69.23—24); *ta-kateï dja-pu lamada,* leer het mij ook! (72.4); *ba supa neè-na rètje lao tiyo dja rasa ra dana-na,* dewijl hij (haar) wilde overhalen ook zijn land te gaan bezien (45.19—20); *ai dja-na daa umbu-mu doü mamade,* begraaf vooral ook de gesneuvelden! (13.6); *wati dja taho-na,* het is niet goed (14.3); *ba bau dja kombi waü-ra kòla kai-na gendi mada-ta sa-bae,* waarom is toch ook uwe eene wenkbrauw kaal afgeschoren? (49.32). Somtijds wordt het nog met *wâli* verbonden, bijv. *sodi wâli dja kai ba Tjahaya-Hairani asal-na,* Tj. H. vroeg daarop ook nog naar zijne afkomst (66.36). Zelden staat het woord buiten samenstelling, als 67.35: *ede-ra ntjambe kai dja ba Radja Mangendar-Sri,* en toen antwoordde (bracht in het midden) ook vorst M. S. (zoo ook 47.9, 94.25).

Behalve met verbale (en de onder § 268 de noemen) woorden wordt *dja* ook samengesteld met *ndai,* eigen: *tuwa kâli ede na-dòho di tantonga uma ndai-na, ntika na-hina-ku èda wei pande ede, na-dòho di tantonga uma ndai dja-na,* de opperpriester zat voor zijn venster en op eens kreeg hij de timmermansvrouw in het oog, terwijl zij ook voor haar eigen venster zat (50.16 en 17; zonder *ndai* zou men moeten zeggen: *na-dòho dja di tantonga uma-na*). Na eene ontkenning beteekent *dja* ook wel »toch": *kòne wâra doü mamai fou batu-ta, wati dja-du raka-na,* al komt ook iemand ons achternazetten, dan vindt hij (ons) toch niet (41.6—7); *nggâra wati-s tarima-na, wati dja mpa ndai madja kai-ta,* indien zij het (aanzoek) niet aannemen, dan is er toch volstrekt niets, waardoor wij beschaamd worden (26.4—3. v. o.); *nde pala ai-na dja pana-pana ipi lalo,* maar wees toch niet al te ongeduldig (47.9).

Ook in *siya udja mpa* = Mal. *iya djuga*; *ede udja mpa,* Mal. *itu djuga,* staat *udja* in samenstelling met een nadrukswoord: *siya udja-ku mpa,* enz., (vgl. 10.3).

§ 266. Het meest gebruikelijke woord om eene ontkenning uit te drukken is *wati.* Het treedt steeds als praedicaat op, zoodat het volgende werkwoord steeds den substantief-vorm aanneemt. Behalve wanneer *nggâra* (indien) voorafgaat. in welk geval na *wati* de nadrukswoorden *sa* (*si, sara*) geplaatst worden,

wordt het gewoonlijk niet van een nadrukswoord voorzien (in *wati-ḍu* heeft *ḍu* oorspronkelijk beteekenis, al wordt het dikwijls gebezigd geheel en al gelijk aan *wati*, vgl. § 270): *wati ringu-ku nahu*, ik ben niet gek! (54.4); *ta-raka-ku ro wati*, hebt gij hem gevonden of niet? (26.24—25); *nggâra wati sara neè-na lòsa*, als hij niet uit (het land) wil gaan (55.21); *wati-sa rela doü mantau-na*, als de eigenaar het niet goed vindt (50.4). Voorbeelden zijn overal in de teksten te vinden. Valt de nadruk op den agens van het volgend werkwoord, dan staat deze vooraan: (vorst K. herkende zijne ouders), *nde pala ina ro ama-na wati pata-na Maharadja Kurma*, doch de ouders herkenden vorst K. niet (76.18); *na-pèso weki-na punggawa-na, ruma-na wati paki-na rasa-na*, de legeraanvoerder verwijdert zich, (doch) de vorst verlaat zijn land niet (13.24). Zoo ook het direct object, indien er de nadruk op valt. Wanneer een werkwoord den vorm van een subst. moet aannemen, moet *wati* ook gerekend worden een verbaal subst. te zijn, hoewel dit uiterlijk niet te zien is: *na-iyu wati wâra gendi mada-na*, (zoodra) hij voelde dat zijne wenkbrauw er niet was (49.31, vgl. § 247); *ḍuwa kâli, tolu kâli wati wâra raka-na kòne sa-ori-ori pâhu*, twee of driemalen had hij niets gekregen (81.6, vgl. § 246).

Wanneer in plaats van het verbale subst. de vorm met *ma* gebezigd wordt, blijft *wati* gewoonlijk eveneens onveranderd: *patu-ra nahu* (*ngâha-ku*) *wati mbòtju-ku*, het was natuurlijk, dat ik niet verzadigd werd (als ik at, 71.16) Ook na praepositie's kan *wati* gebezigd worden: *saraka wati-ḍu* (vgl. § 270), *lowa-na londo*, tot aan het niet meer kunnen (zoodat zij niet meer konden) beneden komen (37.41); *labo wati-bae kai-na ade*, met het niet weten (zonder het te weten (8.25). Dikwijls wordt *labo* voor *wati* verzwegen: *ba supu londo lao-na wati ngawa-na ngâha*, dewijl hij »naar beneden gegaan was om te gaan" (uit huis gegaan was) zonder te willen eten (43.31); *na-ndiha ndano-ra sa-nai-nai eli genda* — — — *wati-ḍu sanawa-na*, het geluid van de trom — — — was dagelijks levendig, zonder ophouden (63.18); *tjaü-tji maou-ou âri lawa ede wati wâra ndai-na pande*, wie roept daar buiten de deur, terwijl de baas-zelf er niet is? (50.29).

Ook kan *wati* door eene praepositie gevolgd worden, bijv. *wati ba supu*, het was niet om reden van, het was niet omdat (61.8). Een voorbeeld, waarin het nadrukswoord *ra* na *wati* gebezigd is, geeft 68.29. Op te merken is nog, dat na *wati* het werkwoord *wâra* (zijn) wel eens verzwegen wordt, als bijv. in: *wati dja mpa ndai madja kai-ta* (vgl. boven § 265 sub *udja*), dit is niet te verwarren met het gebruik van *ndai* na *wati*. Vgl. ook § 66, 100, 101, 249 en 254.

Aanm. Uit de constructie van het werkwoord na *wati* blijkt, dat het woord oorspronkelijk verbale kracht moet gehad hebben en de beteekenis dus eigenlijk is »niet zijn". Naar den vorm kan het woord wel niet anders zijn dan een krâmâ-vorm van *wâra*, evenals in het Jav. *batĕn* (*botĕn*).

Daa of bij verkorting *da* wordt daarentegen geheel als adverbium gebezigd. Het staat voor het bepaalde woord en wordt, geheel en al naar willekeur,

daarmede samengesteld of niet. Uit den aard der zaak wordt de verkorte vorm meest in samenstellingen gebezigd, en de volledige vorm zoo het woord op zichzelf staat; evenwel komt ook de volledige vorm in samenstellingen voor en omgekeerd: *daa mu-lowa-sa èda angi labo doü bae-mu,* als gij uwe vijanden niet kunt ontmoeten (13.10); *ampo na-daa hina-ku ba sintji ade-mu,* dan eerst zal berouw uw hart niet treffen (14.14); *ni'mat da ndai weha kai ntewi,* wat zoo aangenaam is, dat er geen voorbeeld van is (bijv. 93.3); *na-iha-sa ndadi* (= *ndai*) *da lowa weya-na kani,* indien het zoo geschonden wordt, dat hij het niet gebruiken kan (15.7). In meer gewone taal wordt *daa* (*da*) vooral dan gebezigd, waar het gebruik van *wati,* wegens de volgende substantief-constructie en het niet aannemen van nadrukswoorden, onduidelijkheid zou kunnen veroorzaken. Men bezigt het dus vooral: bij deelwoorden en dan meest in samenstelling (in de gedichten ook dikwijls buiten samenstelling) men kan evenwel ook *wati* bezigen, (vgl. 53.13 alsook 81.3, *mawati*); steeds bij de vormen met *ndai* (uitgezonderd in de in § 95, 100, 101 gemelde gevallen; steeds waar een verbaal subst. als absolutivum optreedt, ook in het geval genoemd in de Aanm. na § 233 en dikwijls ook na voorzetsels: *labo daa bae ade* (10.13); enz.

Ook kan *daa* (gewoonlijk *da*) ons »on" in samenstellingen zijn.

Aanm. De verkorte vorm *da* beantwoordt aan het Jav. *tan,* het Mak. *ta,* het Bug. *tě* of *tang*, vgl. Sumba. *da,* (*nda*). Minder zeker is de volledige vorm te bepalen. Het Jav. heeft *taya* wat een woord voor »zijn" kan bevatten, vgl. Sund. *aya,* Mal. *ada,* in den grond één met O. Jav. *wara* (vgl. ook Jav. *boya*). Mogelijk bevat ook het Bim. *daa* een dergelijken onregelmatigen vorm van »zijn", zonder *w* gelijk in *taya* en met geheele wegvalling van de *r*. Het Mak. heeft *taiya* (*teya, tiya*), het Bug. *tăniya* (d. i. *tăn—iya*), vgl. het Sumba. *ndeya.* Men zou ook *daa* kunnen beschouwen als te zijn ontstaan uit *daya* voor *da-iya.* Het wegvallen van de *y* zou niet onregelmatiger zijn dan die van de *r* bij de eerste veronderstelling. Aan *iya* zou in deze samenstelling wel de beteekenis »daar zijn" moeten toegekend worden (vgl. ook *âra,* § 274).

Indo wordt eveneens als een gewoon bijwoord gebezigd, doch staat nooit in samenstelling. In de meer gewone taal komt het niet dikwijls voor; bijna alleen in uitdrukkingen als: *indo ndadji au-ku isi koròma,* dadelpitten zijn mij tot niets nut (24.15); *indo au-dja òne-na,* het dient tot niets (40.2, 41.20). In gedichten is het evenwel zeer gebruikelijk: *indo na-ngawa romo mpa mbuwa,* hij wil maar volstrekt geen vrucht dragen (95.3. v. o.). In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat op alle plaatsen in de teksten het finiete werkwoord zonder nadrukswoord staat; éénmaal komt een transitief met *ku* voor (99.12); de voorbeelen zijn evenwel te weinig talrijk om er eenig besluit uit te kunnen trekken.

Nog wordt *indo* gebezigd in een zin als: *indo wâra nggâhi waü nahu,* heb ik niet (ik heb immers) steeds gezegd (27.13).

Lai-na is in beteekenis het Mal. *bukan* (vgl. Sund. *lain*): *lai-na nonto doü ake,* dit is geen brug voor menschen (42.31); *lai-na nahu la Kalai,* ik ben Kalai niet (23.5, *nahu* voorop wegens den nadruk); *nggâra na-ndede-sa, lai-na*

ana ita, als het zoo is, dan zijn het uwe kinderen niet (76.29); *doü masampurna 'ilmu labo 'aqal, ede doü matuwa, lai-na doü matuwa ba ḍondo umur-na mampowa-mpowa,* hij, wiens wetenschap en verstand volmaakt is, is een oud mensch, niet is men een oud mensch door lengte van leeftijd alleen (90.6—7). Eigenlijk is *lai-na* een subst. en beteekent een zin als: *lai-na nonto ake* letterlijk: dit is het andere (het tegendeel) van eene brug.

Bij de substantief-constructie blijft *lai-na* natuurlijk onveranderd: *ba supu lai-na doü mòne mena masodi-na ede,* dewijl zij, die haar vroegen, altemaal geen mannen waren (44.32); *labo lai-na rawi ndai-na,* terwijl het zijne eigen zaak niet is (80.24). Over de constructie van een verbaal woord na *lai-na* zie men § 109. Over *lai-na* ——— *lai-na* zie men § 109 en 110. Soms staat *lai-na* voor *malai-na-sa* (bijv 98.15, vgl. § 280).

De uitroep van bevestiging is *iyo,* ja! bijv. *iyo, taho pòḍa mpa,* ja, het is zeer goed (bijv. 43.12); beleefder: *iyo ita!* (bijv. 44.37). Voorts dienen als bijwoorden van bevestiging: *pòda,* werkelijk, waar: *mu-waü pòda-pòda-ku hora nahu ro wati,* kunt gij mij werkelijk helpen of niet (38.25); *wâra pòda hadjal lamada ake,* ik heb inderdaad iets noodig (50.19); *doü pòda ake,* het is wezenlijk een mensch: (39.32); *ngâra doü pòda-si,* als het inderdaad een mensch is (ibid.); ook *sa-pòda-pòda-na, kai masapòda* = Mal. *sa-sungguh-sungguh-nja*; *tantu,* zeker; *hiḍi* en *hiḍi-na,* vgl. § 245, 250; alsook uitdrukkingen als: *wati-ḍu sâla-sâla-na made nahu,* het zal niet missen of (het is zeker) dat ik sterf (36.27); *wati-ḍa daa sente-ne,* zij zullen er niet geen eerbied voor hebben (zij zullen er zeker eerbied voor hebben (13.1).

De noodzakelijkheid van iets wordt, behalve door de vormen met *ndai,* uitgedrukt door: *wati lowa-na wati* = Mal. *ta-dapat tiyada,* bijv. *nggâra na-ndede sara, wati lowa-na wati lewa-ta,* als het zoo is, moeten wij wel strijden (77.19); alsook door *mpabuwa*: *ḍi ade tolu nai mpabuwa-ku tjumpu-na,* in drie dagen moet het af zijn (21.10. v. o., *mpabuwa* is oorspronkelijk een transitief werkwoord en heeft *tjumpu-na* tot direct object, de zin heeft imperatieve beteekenis, derhalve staat het niet in substantief-constructie, *ku* geeft hier den conjunctief als plaatsvervanger van den imperatief te kennen; de imperatief wordt gebezigd op 95.9: *mpabuwa-pu pula,* (men) moet (het) bedekken).

§ 267. Bijwoordelijke uitdrukkingen worden nog gevormd: A. door *kai* met een deelwoordelijken vorm, vgl. § 60 en § 71, deze staan nooit in samenstelling; B. door *labo* met een verbaal subst. van een kwalificatief werkwoord (vgl. het Mal. *dĕngan*). Deze vormen somtijds eene samenstelling met het bepaalde woord, bijv. *kamai labo ròtji toi-pu,* laat (haar) wat snel komen! (46.34); gewoonlijk evenwel staan zij afzonderlijk: *ba supu neyo ade-na dula labo taho-r ntai ndai kâli,* uit vreugde, dat de opperpriester ongedeerd terug was gekomen (54.16). Valt er de nadruk op, dan staan zij vooraan als praedicaat, een voorbeeld vindt men onder § 246. C. door *sa,* vlg. § 272, met een verbaal subst. (dikwijls verdubbeld), meestal gevolgd door *na* of een subst.,

in dat geval staan zij steeds zelfstandig: *wudjud aö-na wâra Allah sa-ntoi-ntoi-na, wudjud* beteekent dat God eeuwig bestaat (6.14. v. o.): *ede-ra rai kai-na sa-wale-wale ade-na,* en toen vluchtte hij uit alle macht (36.9). Vooraangeplaatst treden zij als praedicaat op (voorbeelden vindt men onder § 246), doch bij den imperatief of den daarmede overeenkomenden conjunctief kunnen zij ook vooraanstaande door een finiet werkwoord gevolgd worden (vgl. de aangehaalde §). *Sa-waü-waü,* dat nooit *na* achter zich krijgt, kan ook in samenstelling voorkomen, hetzij voor het bepaalde woord: *ta-sa-waü-waü karaka weya ba ita,* doe het mij bereiken, zooveel gij kunt (50.20), hetzij daarachter: *inga sa-waü-waü-pu nahu,* help mij zooveel gij kunt (36.27). Somtijds wordt nog *kai* voor deze uitdrukkingen geplaatst, alsdan staan zij steeds zelfstandig: *inga-pu kai masawaü-waü,* help zooveel gij kunt! (40.11); *kai masapòda-pòda ringa ro batu-ku,* enz., men luistere en volge in waarheid, enz. (9.2). Over het gebruik van *ma* bij deze worden, vgl. § 59. D. Enkele bijwoorden worden ook gevormd door eenvoudige achtervoeging van *na*: *wòha-na ini nai, pidu nai,* het midden ervan (nam. van den duur) is zes of zeven dagen (gemiddeld duurt het zes of zeven dagen, 10.29, daarentegen met *sa*: *sa-kura-kura-na,* op zijn minst, op zijn kortst; *sa-toi-na,* op zijn langst, ibid.), *èse-na sa-mpuru upa,* op zijn hoogst veertien jaar (oud, 11.23, van *èse,* dat oorspronkelijk een subst. moet geweest zijn, nu echter alleen als bijwoord, vgl. § 263, en voorzetsel, vgl. § 274, in gebruik is). Voorts zijn hiertoe te brengen: *tampuu-mpuu-na,* ten eerste (van *tampuu-mpuu,* als subst., begin); *ḍuwa (ori) kai-na,* ten tweede, enz.

§ 268. Omtrent de bijwoorden is nog op te merken:

A. De bijwoorden, welke gewoonlijk in samenstelling voorkomen met verbale woorden, worden gewoonlijk ook in samenstelling gebracht met woorden als: *bakai, sabune,* enz., zoo een eigenlijk subst. als subject optreedt: *bakai mena-ku sâhe-mu ede,* waar zijn uwe buffels altemaal? (30.7), *bakai wâli-ku ḍuwa mbuwa,* waar zijn nog twee stuks? (38.33).

B. Als een volledig persoonlijk, aanwijzend of een vragend voornw. als subject optreedt, gevolgd door het subst. met *ndai* of een ander deelwoordelijk praedicaat of wel door een eigenlijk subst., dan worden de bijwoorden *mena, mpa* (zoo dit het verbum bepaalt) *mpowa, ntene, pala, pòda-pòda, udja, wâli* en *waü* (wellicht ook nog andere, vgl. boven § 265 onder *ngau-na*) tusschen het subject en het praedicaat geplaatst (*ede-ra* en *ede mpara* in de beteekenis van »daarop" hebben evenwel deze constructie niet, daarentegen wordt *ba bau* dikwijls op dezelfde wijze als *au* behandeld, een voorbeeld vindt men onder *udja* § 265). Voorb. *ro bune santika ada ra kau nggòmi mena ndai maparenta-na ro mandede wâli sa-mena-na ntau ro wâra ——— nggòmi mena mantau,* en wat (mijne) onderdanen betreft, gij zult ze allen beheerschen, zoo ook (mijne) kostbaarheden ——— gij zult alles bezitten (48.21 en 22); *ede-i mena mantjewi raso,* dit is geheel en al zeer rein (94.23); *ede mena*

wuwa ḍòḍo ba lamada ada-ta, dit zijn de gebeden van ons, uwe onderdanen (16.19); *sandaka-pu tòpo-ni rera-mu, watu siya mpa wontu kai tjilaka,* hoed toch uwe tong, uit haar spruit slechts ongeluk voort (105.39—40); *ede mpa mandai rawi-na wai ede,* dit deed de oude vrouw voortdurend (28.2, vgl. (24.5, 35.3. v.o., 65.18); *ede ntene mpa rawi-na,* idem (27.20); *ake pala rawi ndai daa waü kai siya ba sae dòho-ku,* dit is dan het werk (dat is het dus) wat mijne beide broeders niet hebben kunnen verdragen! (28.18); *ake-ku pala doü siwe ede,* dit is de vrouw! (dit is eene ware vrouw, 44.40); *au pòda-tji ndai weha,* wat moet er nu inderdaad genomen worden? (34.9); *doü mabune pòda-tji ndai ngupa,* wat voor eene vrouw moet nu werkelijk gezocht worden? (32.35); *ake wâli façal,* dit is nog een hoofdstuk (II.); *mabune wâli-tji ndai weha,* wat moet nu wederom genomen worden? (33.40); *ndai nggòmi waü mantjâra,* gij zelve hebt stellig schuld (36.14).

Zoo een subst. op deze wijze als subject vooropgeplaatst wordt, veranderen deze bijwoorden in den regel niet van plaats, bijv. *ndai ruma-t bitjâra neè mambeï mena-na sadeka,* de rijksbestierder was het, die de aalmoezen gaf (56.24, vgl. 23.8—39, 91.35, enz.); *sjarat kiḍi ede sa-ori mpa,* het voorschrift voor het staan is slechts één (12.11—12). Eene enkele maal, in minder gewone taal, vindt men evenwel ook dan de hier besproken constructie gebezigd, bijv. *bumi renda udja matabai-na,* enz., de *bumi renda* beproeft ook, enz. (100.1). Uit de bovenstaande voorbeelden blijkt, dat die bijwoorden, welke gewoonlijk in samenstelling staan, ook met de vragende voornaamwoorden eene samenstelling vormen; na de andere voornw. staan zij op zichzelf. Op te merken is nog, dat in een zin beginnende bijv. met *ede mpa, mpa* ook zeer goed bij *ede* kan behooren, zoodat de beteekenis is: dit slechts, enz. (bijv. 44.16).

Na *ai-na* en *wati* komen steeds: *mpa* (met synoniemen), *pòda, udja* en *waü* (in de beteekenis van »volstrekt") te staan, hetzij in samenstelling of niet, naarmate zij na een verbum plegen behandeld te worden; wordt *daa* gebezigd dan staan zij na het werkwoord; in gedichten komen hierop wel eens uitzonderingen voor.

C. Wanneer een woord van verbale beteekenis als bijwoord gebezigd, buiten samenstelling staat, dan neemt het *ma* aan, zoo het bepaalde werkwoord in den vorm van een subst. komt te staan: *ede-ra lampa ro rai kai-na maròtji-ròtji,* daarop ging hij weg en ijlde snel voort (25.25); *ede-ra kapòro kai ba ruma-ta mantjewi-ntjewi lalo,* daarop werd de vorst zeer toornig (60.19); *au-tji neè hâri kai nggòmi mandede-ndede lalo,* waarom lacht gij zoo zeer? (59.36—37); *ngadji kitâb masama-sama,* te zamen het boek lezen (90.31, *sama-sama* vindt men ook wel zonder *ma.* bijv. 74.28, vgl. boven § 265 onder *sama*); *ba ḍonḍo 'umur-na mampowa-mpowa,* door lang leven alleen (90.7); *tjaû hâri-hâri daa mapatu,* er van houden op ongepaste wijze herhaaldelijk te lachen (89.27). De met *ka* afgeleide adverbia (vgl. § 41) krijgen

echter in dit geval *ma* niet, een voorbeeld vindt men 24.31. Zoo het bijwoord oorspronkelijk geen verbale beteekenis heeft, kan *ma* gebezigd worden, bijv. *ndai kasela maâri luwa,* uit te zonderen (94.22); noodzakelijk is het evenwel niet (vgl. 30.15, 60.3, enz.). Nooit neemt een bijwoord *ma* aan als het buiten samenstelling staat na woorden als: *bakai,* of ook *ai-na*: *bakai-ku pòda wai ede,* waar is die oude vrouw nu inderdaad? (40.30); *ai-na pòda-pòda* (bijv. 9.9).

DE NADRUKSWIJZERS.

§ 269. De nadrukswijzers kunnen zoowel dienen om nadruk te leggen op een bepaald woord in den zin, als om eene bijzondere toepassing te geven aan de beteekenis van een woord (vgl. v. d. Tuuk, Tob. Sprkk. § 165).

Voor zooverre deze woordjes eenlettergrepig zijn, verbindt de Bimanees ze bij het schrijven met Arabische karakters steeds met het voorafgaande woord, waarvan de eindvocaal dan tevens lang geschreven wordt (dus *na-èdâ-du, na-èdâ-sa, èdâ-pu,* enz.), evenals dit in Maleische geschriften pleegt te geschieden bij woorden, welke op eene vocaal eindigen bij de aanhechting van *lah,* enz. Wanneer nu een Bimanees zeer langzaam en duidelijk spreekt, brengt hij ook werkelijk het accent van het woord op de laatste lettergreep.

Bij de gewone wijze van spreken evenwel hebben de eenlettergrepige nadrukswijzers volstrekt geen invloed op het accent van het voorafgaande woord, hoewel zij daarmede als één geheel worden uitgesproken, zij zijn derhalve als enklitisch te beschouwen. De twee- of drielettergrepige nadrukswijzers hebben een eigen accent en oefenen dan ook nooit, ook niet in schrift, invloed uit op het voorafgaande woord. Zij bestaan óf uit *mpa* (vgl. § 265), gevolgd of ook tevens voorafgegaan door een der eenlettergrepige nadrukswijzers en hebben dan steeds het accent op de voorlaatste lettergreep (dus op *mpa*) óf uit eene samenstelling van twee der eenlettergrepige nadrukswijzers en hebben dan steeds het accent op de laatste lettergreep.

§ 270. De als nadrukswijzers gebezigde woorden zijn: *da, du, e, i, itji, ka, kada, kampada, kidi, kimpidi, ku, kudu, kumpudu,* (*kimpudu*), *mpara, mpudu, ni, o, pu, ra, sa, sara, si, ti,* (*nti*), en *tji.* Enkele dezer woorden kunnen in bepaalde gevallen door elkander gebezigd worden; zoodanige zijn: *du, mpudu, ra, mpara* en *ku* achter de finiete vormen van het werkwoord in den indicatief. Uit de talrijke voorbeelden, vooral onder § 78, 228 en § 80 en 240 gegeven, blijkt, dat er behoudens eene uitzondering, in dit geval niet het minste verschil in hun gebruik bestaat en dat zij hier alleen dienen om de functie, welke het verbale woord vervult, duidelijk te doen uitkomen. De bedoelde uitzondering is de volgende: *ku* kan (in den indicatief) nooit komen na de

eigenlijke intransitieve werkwoorden, als *lao,* gaan; *mai,* komen, enz. Wel daarentegen na de kwalificatieve, bijv. *na-mpinga-ku pala,* hij is doof! (17.12); *na-ringu pòda-ku pala,* hij is werkelijk gek! (42.37); *na-bini taho-ku dipi,* de mat was goed (geheel) vol (69.4, vgl. 71.35); *na-bini-ku doü,* »de menschen waren vol in iets" (het was vol met menschen, 46.7); *ndede-ku,* het is aldus (13.15); *na-mpoi-ku,* het is op (69.8); ook zegt men: *na-tjowa-ku,* hij liegt (dus eigenlijk: hij is leugenachtig, (38.9). Ook kan *ku* gebezigd worden na woorden als: *lowa,* kunnen; *disa,* durven; enz., bijv. *na-lowa wâli-ku kantjèko,* gij kunt het wederom krommaken (85.31, vgl. ibid. reg. 33); *mu-disa-ku mpa pala* (stopwoord) *pèso,* gij durft er maar van afwijken (86.34). Nooit kan *ku* evenwel na *wâra* (zijn) geplaatst worden; ofschoon dit woord anders dikwijls gelijk de kwalificatieven behandeld wordt, ook niet na *wati* (niet).

Dezezelfde woorden kunnen ook gebezigd worden, alleen tot nadruk, na de pers. voornw., zoo deze als subject optreden (anders is alleen *ra* gebruikelijk), in hetzelfde geval na de aanwijzende voornw., (aan sommige verbindingen, als: *ede-ra, ede mpara, ede-ḍu,* heeft het spraakgebruik eene bijzondere beteekenis gegeven), na de vragende voornw., alsook na die adverbia, welke steeds als praedicaat optreden (*bakai, bune* enz.), meestal maakt het spraakgebruik hier een verschil tusschen *ku* en de andere; zie bij de genoemde woorden. Te vermelden is nog dat tegenwoordig, althans in de hoofdplaats, *ḍu* en *mpuḍu* gebruikelijker zijn dan *ra* en *mpara.*

Ḍa komt afzonderlijk voor alleen in: *wati-ḍa,* gelijk *wati-ḍu.*

Ḍu. A. Het woord heeft nog beteekenis in *wati-ḍu,* niet meer, waarvoor *wati-ḍa* eene deftiger uitdrukking is (vgl. Mak. *taena-mo*; Bug. *dè-na,* niet meer), bijv. *na-wâra-pu doü ḍi ade rasa ro wati-ḍu,* zijn er nog menschen in het land of niet meer? (74.42); *ede-ra bonto wâli kai-na, wati-ḍu ngawa-na ngâha,* daarop dekte hij (de spijzen) weder toe en wilde niet meer eten (43.19); *ai ake wati-ḍa wâra-na doü mangawa-mu horu,* thans is er niemand meer, die u wil helpen (88.14. v. o.). In dit geval blijft *ḍu* (*ḍa*) ook daar, waar eene substantief-constructie vereischt wordt: *na-nggâhi-ku ba ade-na wati-ḍa ntjai mori kai-na,* zij zouden (anders) bij zich zelven zeggen, dat er geen weg (middel) tot leven meer is (12.6—5. v. o.); *na-iyu-ku wati pòda-ḍu wâra gendi mada-na sa-bae,* hij voelde, dat zijne eene wenkbrauw er werkelijk niet meer was (49.30); *saraka wati-ḍu* (37.41). Evenwel wordt deze uitdrukking ook dikwijls zoo gebezigd, dat *ḍu* (*ḍa*) volstrekt geen beteekenis meer heeft, bijv. *au rawi ita ruma-ku lao simi rero kai-ta ḍi ade kòla ake wati-ḍu runtju waü-ta djuba,* wat hebt gij toch in dien vijver overal te duiken, zonder eerst uw tabbaard uitgetrokken te hebben? (53.26.

B. Het verricht de functie van nadrukswijzer na de finiete vormen van elk soort van werkwoord in den indicatief en na andere woorden, als boven vermeld is.

E. Zonder eigen beteekenis, gebezigd om nadruk te geven aan subst. in den vocatief, vgl. § 189.

I. Zonder eigen beteekenis, als nadrukswijzer alleen gebruikelijk na de als subject optredende aanw. voornw. (bijv. 7.22 en 23, 87.31 enz.). Het wordt beschouwd als beleefder dan *tji,* doch minder beleefd dan *o.*

Itji, met den nadruk op *tji,* dus wel ontstaan uit *i* + *tji,* in beteekenis gelijk *tji,* bijv. *bakai itji* = *bakai-tji* bijv. 24.17).

Ka, duidt den conjunctief aan in de gevallen vermeld in § 233; zoo het door een anderen nadrukswijzer versterkt wordt, schikt zich de vocaal naar die van het tweede.

Kaḍa, uit *ka* + *ḍa* (zie boven), gelijk *ka.*

Kampaḍa, uit *ka* + *mpaḍa* en dit weer uit *mpa* + *ḍa* (vgl. *mpuḍu*) gelijk *ka.*

Kiḍi, uit *ka* + *ḍi* (eene variatie van *ḍa* en *ḍu,* in het Bim. niet gebruikelijk, maar wel in het Kòlosch), in beteekenis gelijk *ka.*

Kimpiḍi, uit *ka* + *mpiḍi,* vgl. *kiḍi,* in beteekenis gelijk *ka.*

Ku. A. Nadrukswijzer bij den indicatief na transitieve en kwalificatieve werkwoorden, alsmede na andere woorden, als boven vermeld is.

B. Eveneens als nadrukswijzer gebezigd met uitsluiting der andere, waar een subst. of telwoord en subst. als praedicaat in hoofdzinnen optreedt: *tani-na wâru reya-ku* (omzetting van: *wâru reya-ku tani-na*) wat de boete betreft, — — — deze is acht reyalen (14.20. v. o.); *ruu galara* — — — *sa-reya-ku sa-bae,* wat het honorarium van het dorpshoofd betreft, — — — dit is een reyaal van ééne zijde (van de ééne partij, 15.18); *sumpu dana ka-ku nggeè kai-na* (*ka* voor *aka*), op gindsche landtong woont hij (36.15); *ele sumpu dana ka-ku nggeè kai-na,* in het Oosten, op gindsche landtong woont hij (37.3). Het subst. wordt met zijne bepalingen ten opzichte van *ku* als eene eenheid beschouwd, evenals dit bij de werkwoorden het geval is. Evenwel is het volstrekt niet noodzakelijk hier een nadrukswoord te bezigen.

Hierbij kan ook nog gebracht worden het gebruik van *ku* in een zin als de volgende: *maai ake na-waü-ra lao raka wâli Ama-Gedjo-ku nggâhi-na,* nu is hij wederom naar A. G. gegaan, volgens zijn zeggen (36.22—33). Door *ku* wordt de geheele voorafgaande zin in betrekking tot *nggâhi-na* gebracht, eenigszins als bij verkorting van *ndede-ku nggâhi-na.* Deze constructie kan alleen gebezigd worden, zoo het laatste woord van den zin een subst. is. Meer gewoon is eene andere plaatsing van *nggâhi-na,* vgl. § 249.

C. Het wordt steeds als nadrukwijzer gebezigd, zoo een subst. (en soms ook het vragend voornw., vgl. hieronder), gevolgd wordt door *ngâra-na* (*-ku, -mu,* enz.): *lao hade-po aka doro Putju Lino-ku ngâra-na,* gaat (hem) dooden op gindschen berg P. L. genaamd (3.3); *ede-ra tangâra kai susu-ku ngâra-na,* dit worden borsten genoemd (32.18—19); *Wai Kabaya-ku ngâra-na wai ede,* grootmoeder *Kabaya* was de oude vrouw genaamd (71.10); *rasa au-ku ngâra-na ake,* »een land, welks naam is dit" (hoe is de naam van dit land? 71.20).

Eigenlijk komt het gebruik van *ku* hier overeen met het sub B. gemelde, daar het subst. met *ngâra-na* (*-ku, -mu,* enz.) eene bezittelijke samenstelling

vormt, waarin het de functie van praedicaat vervult. De Bimanees verbindt bij het schrijven dikwijls *ku* met *ngâra* in plaats van met het voorafgaande subst. Dit zal wel hieraan toe te schrijven zijn, dat dit subst. dikwijls, vooral waar het als genitief, object, enz. in een zin optreedt, eerst alleen in de gedachte ligt, terwijl *ngâra-na* er later als nadere bepaling bijgevoegd wordt, zoodat *ku,* dat men nu eenmaal gewoon is vóór *ngâra-na* te bezigen en van welks functie zich de Bimanees natuurlijk niet duidelijk bewust is, tegelijk met *ngâra-na* wordt uitgesproken en dewijl het toonloos is, daarmede verbonden wordt. Het behoort er evenwel niet bij, zooals duidelijk blijkt uit volgenden zin uit een bezweringsformulier (I.): *Nuru-ku ngâra-mu, aho-pu wâra-mu, Nuru-Habba-ku, lahi wâra-mu,* Nuru (was) uw naam voor gij bestondt, Nuru-Habba (is uw naam) nu gij bestaat.

D. Nog wordt het gebezigd na de praepositie *labo* (*mandinga labo*) en soms ook na *kai.*

E. Ten slotte wordt *ku* gebezigd om den conjunctief aan te duiden na elk soort van werkwoord en na als werkwoord optredende substantieven, vgl. § 233 en § 257. Hiermede hangt samen het gebruik van het woord na de vormen met *ndai,* waar deze gerundieve beteekenis hebben. Hierbij is echter op te merken, dat men in de spreektaal ook *ku* gebruikt of begint te gebruiken, waar deze vormen geen gerundieve beteekenis hebben. Het eenige voorbeeld in de teksten is: *mapala pala-dja-ku,* hij, die sloeg, werd ook geslagen, z. v. a. zij sloegen elkander (79.16, vgl. § 216. Aanm.).

Dit gebruik laat zich gemakkelijk verklaren uit het sub B. gemelde.

Kuḍu, uit *ku* of *ka* en *ḍu,* gelijk *ka.*

Kumpuḍu, uit *ku* of *ka* en *mpuḍu,* gelijk *ka*; men zegt ook *kimpuḍu.*

Mpara, uit *mpa* en *ra,* kan somtijds een versterkt *mpa* zijn. Zoo vooral in *wâra mpara — wâra mpara,* vgl. § 109 en § 265, zoo ook zonder *wâra*: *doü mamori mpara doü mamade, doü matoi mpara doü manae,* zoowel dooden als levenden, zoowel »kleine als groote menschen" (kinderen als volwassenen, 94.34). Ook kan *ede mpara,* enz. soms staan voor *ede mpa* (vgl. § 268), bijv. 62.10, 78.13). Zoo schijnt het ook beschouwd te moeten worden in *bè-bè-na mpara,* vgl. § 224 en enkele uitdrukkingen meer. Op 82.2. v. o. vindt men het ook in deze beteekenis na verbale subst. gebezigd: *ndede nggâhi-na, hengga-na asa-na labo mabu-na mpara* (= *mpa,* vgl. § 265), zoo sprak hij, terwijl hij zijn bek opende en meteen viel. Zoo ook ibid. reg. 6 en 3. v. o., evenwel is dit gebruik, althans ter hoofdplaatse, ongewoon.

Gewoonlijk dient *mpara* als nadrukswijzer na de finiete vormen van elk soort van werkwoord in den indicatief en na andere woorden als in het begin van deze § vermeld is.

Mpuḍu, uit *mpa* en *ḍu,* is: A. geheel en al gelijk *mpara* als nadrukswijzer.

B. Ook wordt het gebezigd bij den imperatief van transitieve werkwoorden, vgl. § 235. Hier is het eigenlijk ontstaan uit *puḍu,* dat is *pu* versterkt door

du, zooals dit nog over is in de uitdrukking: *tjâra pudu* (met den nadruk op *du*), vgl. onder *âra*, § 263.

Ni wordt voornamelijk gebezigd ter versterking van bijwoorden, hetzij deze eene afzonderlijke zinsnede vormen, als *kombi-ni*, of ook *pala-ni* (vgl. § 265), hetzij deze in zinsverband voorkomen: *ku-kapòro waü-ni*, ik ben wel stellig boos (27.27); *sandaka-pu tòpo-ni rera-mu*, bewaak toch uwe tong! (105.39); *taho mpa-ni*, het is niets dan goed, het is zeer goed (bijv. 33.33). Ook treft men het na verbale subst. aan: *tjaû-tjaû-ku-ni*, het is nu eenmaal mijne begeerte! (30.11 en 18); *wati pehe-na-ni*, het is onmogelijk (94.1); *kòne na-waü tuwa-ni*, al is hij ook oud (89.40).

O wordt beschouwd als een eenigszins deftig woord. Het wordt alleen voor den nadruk gebezigd na de aanwijzende voornw., bijv. *ede-o*, ook geschreven en uitgesproken *ede-y-o*, vgl. bij *i*. Ook kan het na verbale woorden (althans kwalificatieve) geplaatst worden: *na-busi-y-o marada oi*, het zij koeler dan water (16.8. v. o.); *na-mbètja mena-o sarumbu-ta ba oi*, uw geheele lichaam worde nat (bevochtigd) door het water (93.3. v. o.); *dòdo-ku ndende umu-na nâru mori-na, dèse-o mortaba-na, nae-o kuwasa-na*, wij bidden dat lang zijn leven zij, dat hoog zijn rang, dat groot zijne macht zij (16.6. v. o. Met zekerheid laat zich niet uitmaken of *dèse-yo* en *nae-y-o* als verbale subst., afhangende van *dòdo* zijn op te vatten, vgl. de paralelplaats 16.17 en 18, dan wel of bij deze woorden in de directe rede wordt overgegaan; het gebruik van *o*, niet bij *ndende* en *nâru* en wel bij de volgende woorden, zoude het laatste doen vermoeden. Een ander voorbeeld van het gebruik van *o* bij een verbaal subst. leveren de teksten niet op, wel echter na een deelwoordelijken vorm: *doü manae-nae-y-o neè makawei-mu*, een aanzienlijk man moest u tot vrouw nemen, 51.3). Waar *o* na een finieten vorm voorkomt in de bovengegeven voorbeelden, staat het werkwoord in den conjunctief, dewijl het echter zoo zelden aangetroffen wordt, kan ik niet zeggen of dit regel is. Ook kan het gelijk zijn aan *sa*, A., zie beneden (ten minste na *ndede*): *na-waü-du ndede udja-o raka-ta bade, ampo na-wâra patu-na*, enz., als gij op dezelfde wijze kennis verkregen hebt, dan eerst is het voegzaam, enz. (97.18—19); *na-ndede-o, ampo pala ta-raka-ku rahmat*, als het aldus zal zijn, dan eerst zult gij heil verwerven (103.25 vgl. 92.13).

Pu, dialectisch *po*, in de spreektaal ook verkort tot *p*, heeft

A. de beteekenis van »nog". Zoodanig wordt het steeds gebezigd bij de ontkenning: *wati-pu wâra ana lamada*, ik heb nog geen kinderen, (50.39); *wati-p sabune lampa-na*, nog niet lang was hij gegaan (73.29). Uit den aard der zaak blijft *pu* in dit geval bij de substantief-constructie: *ba supu wati-pu wâra èda-na*, wegens haar (hem) nog niet gezien hebben (74.20); *ba bau wati ntene kai-pu mai-na*, waarom komt hij nog maar niet terug? (19.3). Wordt *daa* als ontkenning gebezigd, dan staat *pu* na het verbale woord: *madaraka-po dana*, welke den grond nog niet bereiken (4.14).

Vgl. Mak. *taena-pa*, Bug. *dé-pa*. Voorts kan *pu* in deze beteekenis staan na *wâra* of na een kwalificatief werkwoord, het is dan uit den aard zwakker dan *mbui-pu*. Voorb. *na-wâra-pu doü ḍi ade rasa ake*, zijn er nog menschen in het land? (74.22); *taho-pu batu-ku nggâhi ruma-t bitjâra ake*, het is nog beter dat ik opvolg wat de rijksbestierder zegt (55.27); *mbòlo-pu doü siwe makalai ḍi ade rasa ake*, er zijn nog vele andere meisjes in het land (28.11); *kura udja-pu bade*, zijn weten is ook nog te wenig (101.42). Ook na bijwoorden: *ai ake-pu*, nu nog (100.36); *na-òno sai waü-pu djâra-na*, hij drenkte eerst nog in het voorbijgaan zijn paard (53.17). In het algemeen krijgt het verbale woord geen anderen nadrukswijzer, wanneer er *pu* »nog" achterstaat; in een conditioneelen bijzin met *nggâra* beginnende, is men evenwel genoodzaakt *sa* te bezigen. Een voorbeeld levert 89.41: *nggâra pala koroa ede wati-sa-pu waü-na ngadji*, als hij den Qorân niet kan lezen. (In het oorspronkelijke is, eigenlijk juist, geschreven *wati sapu*, voor de uitspraak is *sapu* één woord, evenals bijv. *kaḍa*, met het accent op de laatste lettergreep; ik heb evenwel gemeend dit in de transscriptie niet te moeten navolgen, dewijl de verhouding van *pu*, dat zijne eigen beteekenis behoudt, tot *sa* eene geheel andere is dan bijv. die van *ḍa* tot *ka*). In de gewone taal vermijdt men dit door eenvoudig *wati-pu* in zulke zinnen te bezigen, waarin dan *wati* te beschouwen is als een verbaal subst. bij wijze van absolutivum gebezigd, als vermeld is in § 249. Vgl. ook de volgende §.

B. Verder duidt *pu* den tweeden persoon van den imperatief aan bij transitieve werkwoorden (vgl. het gebruik van het Lampongsche *paj*; zie onder *ampo*, alsook van het Bulusche *pe*: *kumam-pe*, eet, eet eerst! In het Bim. is evenwel aan *pu* volstrekt geen eigen beteekenis meer toe te kennen).

C. Voorts wordt *pu* gebezigd als nadrukswijzer bij de in § 249 vermelde als absolutiva gebezigde verbale substantieven. (Oorspronkelijk zal een zin als *rongga-pu akadawa, na-nggâhi-ra*, wel beteekend hebben: pas daar aangekomen, zeide hij, vgl. Bul. *kampe* zie onder *ampo*, thans echter is ook hier geen eigen beteekenis aan *pu* meer toe te kennen). Door het veelvuldig gebruik van *pu* na de woorden *rongga* en *raka* begint men het ook na deze woorden te bezigen, waar zij als finiet werkwoord in den indicatief staan, bijv. *na-rongga-pu* (75.36, 78.17, enz.); *ntika na-raka-pu* (57.23, enz.).

Pu wordt nog gebezigd na *aho* en *mbui* (§ 264) in de beteekenis van »nog", zoo ook soms na *kòne*: *kòne-pu*, zelfs, zelfs nog (vgl. het Bat. *pe* en ook het Mal. *pon*), alsook in *nira-pu* zie § 281.

Ra, vgl. Mal. *lah*, dient:

A. Als nadrukswijzer na de finiete vormen van elk soort van werkwoord in den indicatief en ook na de woorden in het begin van deze § gemeld.

B. Dan duidt *ra* den tweeden persoon imperatief aan van intransitieve werkwoorden.

C. Voorts wordt *ra* gebezigd als nadrukswijzer na de deelwoordelijke vormen van elk soort van werkwoord (*ḍu*, enz. kunnen hier niet gebruikt worden): *doü mabade-ra mataho ro maiha*, iemand, die het goede en kwade kent (11.30); *marai warawito-ra*, her- en derwaarts vluchtende (83.26).

D. Ten slotte dient *ra* nog uitsluitend als nadrukswijzer na de praepositie *saraka*.

Sa, in de spreektaal soms tot *s* verkort, wordt:

A. Het meest gebezigd na de finiete vormen van elk soort van werkwoord in den indicatief, zoo de zin begint met *nggâra*, indien. Ook elk als werkwoord fungeerend subst., enz. moet dan *sa* (*sara* of *si*) aannemen. Ook *sa* alleen na het woord heeft dezelfde beteekenis: *mu-rumpa-sa*, als gij aanvalt (12.6 en 5. v. o.); *na-mambe-sa eli-na*, als hun geluid zwak is (ibidem, reg. 4 v. o.), vgl. voorts de teksten passim. Eene enkele maal kunnen wij het door »of" weergeven (vgl. het Mal. *kalau*): *ḍaro-pu wâra-sa matani-tani*, voel eens rond, of er iets zwaars is! (34.24). Zie voorts *pai-sa* en *sara-sa*, § 284. (Vgl. Bulusch *sa*, indien).

B. Voorts bezigt men *sa* om nog meer nadruk op een vooropgeplaatst subject of ook op eene vooropgeplaatste bepaling te leggen, bijv. *asa-na-sa na-turu rase*, wat zijn mond betreft, die eet maar alles (96.4); *rawi-na-sa na-mbai*, hunne daden zijn stinkend (96.29); enz. Voor een vooropgeplaatst subst. zou men nu ook nog *nggâra* kunnen zetten, vgl. § 284, men bezigt evenwel ook *sa*, waar *nggâra* niet zou kunnen gebruikt worden, bijv. *ḍeï maradaawâra-sa na-waü mpâra wâra*, uit dat, wat niet bestaan heeft, is het aanwezig (97.11); *ba waü-mu bora-sa*, enz., dewijl gij aanzienlijk geworden zijt, enz. (98.21). Vgl. ook *malai-na-sa* § 280.

C. Ten slotte bezigt men *sa* in tegenstelling van *na* in de uitdrukkingen *nai-sa*, morgen; *diḍi-sa*, overmorgen, vgl. § 211. Na deze woorden wordt *sa* meestal tot *s* verkort.

Sara, uit *sa* en *ra* is geheel en al gelijk *sa*: *na-mai sara ranggasasa*, als de reuzen komen (67.1—2); *mataho sara na-waü mpara taru-tehe*, het goede nu is slecht geworden (99.14); *nai sara* = *nai-sa* (doch zelden gebezigd). Bij het onder *sa* sub B. genoemde gebruik, treft men (in gedichten) wel *sa* en *sara* tegelijk aan: *ra-nggâhi-na-sa sara* (99.7); *parada sara-sa* (100.26).

Si is:

A. Geheel en al gelijk *sa*: *na-lampa-si ḍi sori*, als hij door eene rivier ging, enz. (42.35); *nai-si* = *nai-sa*. Het is in de tegenwoordige spreektaal nog gebruikelijker dan *sa*.

B. Ook kan *si* gelijk *tji* zijn: *ba bau-si* = *ba bau-tji* (bijv. 32.13 en 14).

Ti komt zelden voor. Men treft het aan in *sela-ti* = *sela-tji* = *sela-ḍu*, alsook in de in § 238 besproken uitdrukking, alwaar men ook *nti* zegt. (Te vergelijken zijn wel *ta* en *te*, die in het Kòlosch den rol vervullen van Bim. *ra* en *ḍu*: *waü-ta* = *waü-ra*; *apa-te* = *au-ḍu*).

Tji wordt voornamelijk voor den nadruk geplaatst na woorden met vragende beteekenis: *au-tji*, wat? *tjoü-tji*, wie? *ba bau-tji*, waarom? *bakai-tji*, waar? De Bimaneezen beschouwen *tji* als minder net dan *ku*. Door het veelvuldig gebruik na deze woorden is men aan *tji* eene vragende beteekenis gaan hechten en wordt het wel eens gebezigd voor *ro* (vgl. de volg. §): *wâra patu-tji*, is het voegzaam of mogelijk (38.9); *wati-tji raa-kau kai-mu sambeya*, hebt gij niet bevolen te bidden? (85.9). Het wordt evenwel ook zonder vragende beteekenis gebezigd na de aanwijzende voornw., vgl. onder *i* en in *sela-tji*, behalve. Somtijds bezigt men, vooral na *bune*, hoe? *ku* en *tji* te gelijk, dus: *bune-ku-tji*; vgl. de voorbeelden onder § 125. Voor de uitspraak ontstaat door die samenkoppeling wederom een woord als *sara*, enz., dewijl echter *ku* en *tji* hierin gelijk van waarde zijn, is maar steeds de hier gebezigde schrijfwijze gevolgd.

Aanm. Het is wel niet twijfelachtig, dat deze woordjes oorspronkelijk pronomina zijn, vele ervan zijn ook nog als zoodanig, hetzij zelfstandig, hetzij met een ander element verbonden in de verwante talen gebruikelijk. Reeds uit hunne beteekenis om ergens op te wijzen, dus ergens de aandacht op te vestigen, wordt hun gebruik bij sommige woorden, bijv. ter versterking van de thans gebruikelijke pronomina, verklaard. Vanzelf hebben zulke aanwijzende woordjes tevens de beteekenissen van »hier, nu, daar, dan, toen", enz, (zie bij *ake*, enz., § 217, vlg.). En zeker wel deze niet alleen, maar evenals nu nog, bijv. *bakai* of *ededeï* niet alleen gebezigd worden waar wij »waar" of »daar" gebruiken, maar ook in den zin van: »van waar, waarheen; van daar, daarheen", zoo zullen ook deze woordjes wel tevens den zin gehad hebben van: »tot, van, enz. hier (daar, enz.)" en dus als adverbia: »tot (van) nu, nog, toen nog, daarna (vgl. *ede-ra*) verder, meer", enz. Oorspronkelijk zullen zij wel bij werkwoorden, zij het dan ook zwakke, adverbiale beteekenis gehad hebben; deze is echter hoe langer hoe meer verdwenen, totdat deze woordjes geworden zijn, wat zij nu zijn, men vergelijke bijv. *pu* en *du*. Het laat zich gemakkelijk begrijpen, dat toen de oorspronkelijke kracht dezer woordjes niet meer gevoeld werd, hunne verschillende vormen, naarmate zij wezen op iets, dat meer of minder van den spreker verwijderd was, verward werden, zoo zal wel oorspronkelijk tusschen *da*, *du* en (het Kòlosche) *di* hetzelfde verschil bestaan hebben, als bijv. tusschen Jav. *iki*, *iku* en *ikå*. (Waarschijnlijk is *da*, enz. in den grond één met *ra*, Mal. *lah*, Mao. *ra*, ook een zwak »daar" en »dan", vgl. Kern., de Fidjitaal, enz. pag. 147). Waarom nu de taal in het eene geval bepaaldelijk het eene woordje, in het andere geval het andere bezigt, is moeielijk uit te maken, dewijl de redenen die daartoe geleid hebben, wel meestal met de eigenlijke kracht dier woordjes niets te maken hebben, op zichzelf toch ligt bijv. in *ra* niets, waarom het alleen bij den imperatief van intransitieven zoude te gebruiken zijn, het Mal. bezigt dan ook *lah* wel degelijk bij transitieven, evenmin ligt er iets in de oorspronkelijke beteekenis van *pu*, wat het alleen voor transitieve werkwoorden geschikt doet zijn. Uit het gebruik van *tji* (dat wel alleen eene andere uitspraak van *si* is, vgl. *si*, B. en dus oorspronkelijk vrij wel hetzelfde als *sa*) als middel om een vraag uit te drukken, is te zien, hoe zulk een woord soms eene bepaalde functie krijgt.

§ 271. Tot de nadrukswijzers kan ook gebracht worden het woordje *ro* (vgl. Sawu. *do* en Bim. *indo*), dat eveneens enklitisch is, doch niet bij een bepaald woord behoort, maar een geheelen zin of zinsnede eene vragende beteekenis geeft. Gewoonlijk wordt het na 't laatste woord van den zin gevoegd: *mu-pili lòko-mu-ro*, hebt gij buikpijn? (19.6); *mbeè ake neè landa-ro*, is deze bok »om te verkoopen" (te koop)? (54.23); *na-ntoi-ra supu-pu-mu-ro*, zijt gij reeds

lang ziek? (59.24); *sâhe pasaka nggòmi-ro,* zijn het uwe eigen geërfde buffels? (30.11); *na-waü-ra tjumpu doü ḍi ade rasa-ro,* zijn de menschen van het land »ten einde" (zijn er geen menschen meer in het land? 74.13). Het kan evenwel ook meer midden in den zin komen te staan; bijv. in uitdrukkingen als: *wâra patu* gevolgd door een verbaal subst. of een vorm met *ndai,* zal men *ro* na *patu* plaatsen en niet achter het volgende, wat eigenlijk in plaats van een nevenzin staat, zoo ook waar het verbale subst. van het perf. in plaats van een finieten vorm staat: *waü-du ḳandeu-mu-ro âri-mu aka-n ede,* hebt gij uw broertje daar straks gebaad? (35.8, vgl. 72.11). Zoo het na de finiete vormen van een werkwoord in den indicatief komt te staan, wordt geen andere nadrukswijzer gebezigd, bijv. *mu-kapòro-ro,* zijt gij boos? (bijv. 27.26, vgl. 28.29, 30.19 enz.). De nadrukswijzer voor den conjunctief kan echter blijven, vgl. § 233, zoo ook *pu,* in de beteekenis van: nog; eigenlijk ontstaan, door de verbinding dezer woordjes met *ro,* wederom woorden als *kaḍa,* enz. (zie de vorige §), in de teksten heb ik ze evenwel op dezelfde wijze geschreven als bijv. *sa* en *pu* na een woord te zamen komende, vgl. de vorige § sub *pu.* Wanneer een zin met *wati* of *wati-pu* begint, hangt de plaats van *ro* af van den meerderen of minderen nadruk, dien men op deze woorden leggen wil: *wati ntene-pu-ro ròdjo angi-mu labo rahi-mu,* zijt gij nog maar niet met uwen man verzoend? (73.4); *wati neè-mu weli sâhe-ro,* wilt gij geen buffels koopen? (29.3—4); staan de volledige pers. voornw. of de aanwijzende als subject voorop, dan wordt *ro* aan deze gehecht, het eenige voorbeeld in de teksten is op 97.8, waar *ro* tegelijk met *tji* voorkomt. Overigens is het gebruik van *ro* in vragen niet noodzakelijk.

VOORZETSELS.

§ 272. De eenlettergrepige woordjes *ba, ḍi, sa* en *tja* komen alleen als voorzetsels voor en kunnen ook voor de tegenwoordige taal als oorspronkelijke voorzetsels beschouwd worden, d. w. z. hunne beteekenis kan niet teruggebracht worden tot eene vatbare naamwoordelijke of werkwoordelijke (daargelaten dat zij allereerst wel pronomina zullen geweest zijn). In hetzelfde geval verkeert waarschijnlijk ook het tweelettergrepige *watu.*

Ba.

A. *Ba* wordt in de eerste plaats gebezigd tot uitdrukking van den genitief en van den agens der transitieve verbale vormen, vgl. § 187, 188 en § 65, 79, 111, 228 en 254. Hier is nog alleen op te merken, dat het ook na intransitieven ons »door" kan beteekenen: *mu-made-ra ba nahu,* gij zult door mij sterven (65.42); *mbari ba bembe,* dronken van of door katjoeboeng (47.17); *bini ba arupiya,* vol met guldens (24.33).

B. Verder kan door *ba* de instrumentalis worden uitgedrukt: *renta ba rera,* vermelden met de tong (III); *karawi ba weki,* verrichten met het lichaam (8.18); *ringa ba ſiko-na,* hooren met zijne ooren (86.9).

C. Ook wordt *ba* gebezigd in beteekenis van »door, wegens, omtrent", in welk geval wij het dikwijls door de voegwoorden »omdat, dewijl" kunnen weergeven: *ba ra-lòsa mani,* wegens het uitkomen van het zaad (10.21); (*doü mararaka ba lalehe*) *ba ra-mbia lopi-na,* (lieden, die in het ongeluk zijn gekomen) »door het gebroken zijn van hun schip" (doordien zij schipbreuk geleden hebben, 70.8); *ba nae-na madja ro weha-mu ba èda-mu lènga-mu madèse mortaba(t),* wegens de grootte uwer schaamte, dewijl gij ziet, dat uwe makkers een hoogen rang innemen (83.26 en 27); *dahu ba,* vreezen wegens, vreezen voor = *dahu ḍi* (bijv. 9.15. v. o.). Vgl. ook het gebruik van *ba* na werkwoorden als *karinga,* mededeelen, zie § 34 en na de in § 248 genoemden.

D. Voorts wordt *ba* gebezigd in den zin van »omtrent, wat betreft" voor vooropgeplaatste subst. en pers. voornw. Bij de vertaling wordt het 't best door het redeäccent weergegeven: *nde pala ba nahu wati disa-ku inga ro horu,* maar ik durfde (hem) niet helpen en bijstaan (36.21); *nde pala ba sa-mena-mena doü madòho ede na-hera mena ade-na,* al de lieden nu, die zaten (aanwezig waren), waren verwonderd (49.6); *ndadi ba wai na-waü-ra warawito rima-na,* de handen der oude vrouw nu gingen her- en derwaarts (73.14); *nde pala ba doü ḍi amba maèda la Kasipâhu,* — — — *ede-ra tjuwa-tjuwa bale kai-na hadju* (*maèda* in plaats van *èda,* als absolutivum gebezigd, volgens § 249, dewijl een subst. als agens voorafgaat, vgl. § 255), toen de lieden nu op de markt K. zagen, — — — wierpen zij hem met hout (62.6); *nde pala satoi ba lowa-mu sambele sâhe,* maar wat betreft uw buffels kunnen slachten (maar dat aangaande, dat gij in staat zijt of er toe overgaat om buffels te slachten, 28.30). Men vergelijke ook *ba* in *ba bau,* waarom?

E. Ten slotte bezigt men *ba* na *raka,* komen tot, bereiken, in uitdrukkingen als: *raka ba lalehe,* in het ongeluk komen (70.8); *na-raka-ra ba wakatu loho,* (toen) hij kwam tot den middag, (toen) het middag geworden was (51.37). Daarentegen bezigt men steeds *ḍi,* zoo dat, wat bereikt wordt, eene plaats of concreet voorwerp is (*raka* wordt in genoemde beteekenis steeds als een intransitief behandeld, daarentegen als een transitief in de beteekenis: verkrijgen of vinden) uit dit gebruik van *ba* blijkt dat het woord vroeger ook eene beteekenis moet gehad hebben gelijk aan die van *ḍi,* Mal *di,* welke thans echter op den achtergrond is geraakt. Denkelijk is Sawusch *pa* te vergelijken (over *b* voor *p* zie § 12).

Ḍi (Mal. *di,* enz.), *ḍe, ḍeï.*

A. *Ḍi* geeft zoowel rust op, als beweging van en naar eene plaats (of tijdstip, maar dan als »beweging naar" niet gebruikelijk) te kennen. Het is dus door ons naar het verband met »te, in, op, van, naar" weer te geven:

nggeè di sori, in de rivier wonen (21.3); *kidi di doro,* op een berg staan (16.5. v. o.); *maru di hawo hadju,* in of onder de schaduw der boomen liggen of slapen (29.8) *dòho di tantonga,* voor of bij het venster zitten (50.15); *puwasa di wura ramala,* vasten in de maand Ramadlan (9.10. v. o.); *lampa di sori,* in of door eene rivier gaan (42.35); *luu di mada,* in het oog gaan (73.6); *wii di tuta maru-kai-na,* nederleggen aan het hoofdeneinde van de slaapplaats (4.42); *dula di uma,* naar huis terugkeeren (bijv. 18.33); *lao di ruma-t,* naar den vorst gaan (74.28—29); *raka di doro,* op de bergen gekomen (29.26): *raka mpa di rato,* toen hij bij den prins gekomen was (23.21, in zulke uitdrukkingen kan men in het Bim. naar willekeur voor het subst., dat een persoon voorstelt, *hidi* »plaats" al dan niet bezigen; *hidi* bijv. gebezigd op 37.4, 79.13 enz.), *di toi waü-na,* van hare vroegste jeugd af (66.12). Zeer dikwijls wordt *di* met volgend subst. ook gebezigd tot bepaling van een ander subst., bijv. *londe di mòti,* de visschen in zee, de zeevisschen (20.7); *lampa rawi-na di kapa,* zijne lotgevallen op het schip (73.25); *doü di rasa,* de menschen in het land, de bewoners van het land (74.9).

B. Vandaar wordt *di* ook meer overdrachtelijk in de beteekenis van »aan, omtrent, van" gebezigd, bijv. *raho di,* vragen aan (59.27); *nggeè ada di,* medeeling doen aan (22.6); *kateï di parakâra hukum,* omtrent of aangaande het recht onderwijs geven (50.3); *raso di,* rein van (8.21); *makalai di,* dat, wat verschilt van, dat wat anders is dan (6.12. v. o); *malowa ro mabade di sa-mena-na isi langi,* »die kundig is en weet ten opzichte van", (die kundiger is en meer weet dan) de (overige) hemelbewoners (7.14); *maulu di,* dat, wat eerder is dan (8.29); *di raka-ku madja taho-pu batu-ku nggâhi ruma-t bitjâra,* het is beter dat ik opvolg wat de rijksbestierder zegt, dan dat ik schande verkrijg (55.26).

Als een meer deftig woord bezigt men *de* (vgl. Jav. *den* = *di* bij passieven), bijv. *tau de rowa,* in een pot doen (4.42), *de malam djumaa,* in den nacht voor Vrijdag (4.19); enz.

Meer nog is als zoodanig in gebruik *deï,* bijv. *wii deï òha,* op de rijst leggen (3.21); *daa mawâra raa — — — deï weki-na,* welke geen bloed — — — aan het lichaam heeft (10.35); *masuna deï ndeu ede,* hetgeen sunnat is ten opzichte van het baden (11.5); *deï tampuu-na,* van het begin af (12.20); *dula deï guru,* terugkeeren naar den leermeester (3.5); *oi deï temba,* water uit den put, putwater (4.41). Somtijds (doch zeldzaam) neemt *deï* het prefix *ma* aan, vgl. § 60.

Dit *deï* zal wel oorspronkelijk hetzelfde woord zijn als het gelijkluidende dat »diep" en »binnen" beteekent. Eerst zal men wel gezegd hebben *di dei* in de beteekenis van het Mal. *di dalam,* waarvoor men thans in het Bim. *di ade* bezigt; daarna *deï* zonder *di* evenals nu *ade,* en dewijl, wat door een *deï* = *di dalam* uitgedrukt wordt ook door *di* op meer onbepaalde wijze te kennen wordt gegeven, zoodat beide woorden gedeeltelijk synoniem zijn, zal

men wel bij de overeenkomst in klank van *ḍeï* met *ḍi, ḍe,* deze woorden eindelijk als geheel synoniem zijn gaan beschouwen.

Tja, »naar", alleen in samenstelling met enkele woorden, vgl. § 263. Het Kòlosch heeft *ha: ha-rowa* = Bim. *tja-awa,* naar beneden. Het schijnt oorspronkelijk één met *sa* te zijn.

Sa. Als zelfstandig voorzetsel komt *sa* voor in de beteekenis van »tot, tot aan": *ḍeï tampuu-na sa tjumpu-kai-na,* van het begin tot het einde (12.21); *wati-ḍu wâra romo midi ro sana ro taho ade-na sa bala ai ede,* hij was onrustig en ongedurig tot aan het aanbreken van den dag (36.7); *kòne sa umu kiyama ngupa-na,* al zoekt hij tot den tijd van de opstanding (53.31, vgl. ibid. reg. 18 waar *saraka* gebezigd is). Overigens komt *sa* slechts in samenstelling voor en wel:

A. Met ablatief-beteekenis in: *sambia,* des avonds (*ai mambia,* avond), bijv. *wura matarowa sambia,* de maan, welke des avonds schijnt (108.15) en vooral gebezigd in: *nai-s sambia,* morgenavond, *ndâra-s sambia,* aanstaanden avond, enz., alsook in *sangaḍi,* des nachts (*ai mangaḍi,* nacht) in *nai-s sangaḍi,* enz., welke woorden ook na subst. kunnen voorkomen, bijv. *amba sambia,* markt bij avond, avondmarkt, *ròko sangaḍi,* feest bij nacht, nachtelijk feest. Vgl. het Bat. *si-borngin,* alsook het Mal. *samalam.* Het gebruik van *sa* in deze beteekenis is verouderd en voor de tegenwoordige taal zijn *sambia* en *sangaḍi* dan ook als zelfstandige woorden te beschouwen. Nog moet *sa* in die beteekenis voorkomen in: *sa-ḍoü-na,* vgl. § 264, hoewel de Bimaneezen thans aan dit *sa* de beteekenis van één geven.

B. Voornamelijk wordt *sa* gebezigd bij de vorming van de, ook in de verwante talen gebruikelijke, adverbiale uitdrukkingen als: *sa-kura-kura-na,* op zijn minst (bijv. 10.29); *sa-mbòto-mbòto-na,* op zijn meest (bijv. 15.12); *sa-ntoi-na,* op zijn langst (bijv. 10.29); *sa-ntoi-ntoi-na,* bij al den duur ervan, altijd (bijv. 6.14. v. o.) en met de ontkenning bij het werkwoord »nooit" (bijv. 56.29); *sa-ntoi-ntoi duniya,* zoolang de wereld duurt (16.19); *sa-nâru-nâru ntjai,* bij de geheele lengte van den weg, den geheelen weg over (62.3, ook *sa-nâru ntjai,* bijv. 34.15); *sa-ḍondo ntanda,* naar de lengte van zien, zoover men zien kan (93.4); *masatenggo-tenggo* (vgl. § 60) *djâra ede rai-na,* hij spoedde zich volgens (of: met) alle kracht van het paard (26.9); *na-hera ade-na masanae-nae hera,* hij verwonderde zich met al de grootte der verwondering, hij verwonderde zich ten zeerste (61.12—13); *sa-pòda-pòda* (9.2 en 7) of *sa-pòda-pòda-na* (bijv. 64.14); volgens het waarzijn (ervan), naar (of: in) waarheid; *sa-waü-waü,* naar vermogen, zooveel mogelijk. De beteekenis van *sa* in deze uitdrukkingen kan naar het woord, waarmede het verbonden is, verschillend opgevat worden, gelijk in de verschillende talen ook verschillende praeposities voor dergelijke uitdrukkingen gebezigd worden. In *sa-mbòto-mbòto-na,* enz. laat zich *sa* verklaren als »tot", vgl. het Lat. ad entremum, het Duitsche zum höchsten; in *sa-pòda-pòda-na,*

enz. heeft *sa* stellig instrumentale beteekenis, dewijl men daarvoor nog *kai* kan plaatsen, vgl. ook het gebruik van *kai* met deelwoorden tot het vormen van bijwoordelijke uitdrukkingen; in *sa-ntoi-ntoi-na*, enz. kan men aan *sa* de beteekenis geven sub A. vermeld, maar evengoed eene instrumentale, welke wij door »bij" kunnen weergeven. Hoewel *sa* ook in deze uitdrukkingen alleen in samenstelling voorkomt, heeft het toch in zooverre levende waarde, dat naar analogie dergelijke woorden nog opnieuw gevormd kunnen worden.

C. Nog komt de praepositie *sa* voor in: *sadòho* (van *dòho,* zitten), *sakiḍi* (van *kiḍi,* staan) en *samori* = (van *mori,* leven), bijv. *ede-ra maru sadòho-na,* en toen ging hij zittende slapen (41.11); *na-ḍonggo sakiḍi-ḍu sura ede,* hij gaf dien brief staande over (78.39); *mu-turu karawi-ku nggòmi ba lowa-mu umbu samori weki-mu,* gij handelt zeer slecht, doordien gij in staat zijt uzelf levend te begraven (33.28). Men vergelijke hierbij een Maleisch: *tangkap orang dĕngan hidup-nja.* De beteekenis »met, te zamen of te gelijk met", welke hierin aan *sa* toegeschreven moet worden, schijnt het ook te hebben in: *salondo* (van *londo,* afdalen) wat de Bim. verklaren door *turuntumurun*: *kapo ede salondo doü manggeya,* daarom (zult gij) van geslacht tot geslacht tot vampyrs worden (3.14). Waarschijnlijk is *londo* hier als subst. te nemen in den zin van afstammeling (het is mij echter niet bekend of het in deze beteekenis nu nog in gebruik is), zoodat *salondo* letterlijk zou zijn: met de afstammelingen. Eene dergelijke uitdrukking is: *sa-uma-uma,* bijv. *doü mampinga sa-uma-uma,* iemand, die doof is met zijn geheele huisgezin (17.6). Nieuwe uitdrukkingen laten zich echter op deze wijze niet meer vormen.

Aanm. Deze praepositie *sa* zal ook wel vervat zijn in woorden als: *sabune,* hoeveel? vgl. Kòlo *siyapa,* Mak. *siyapa,* Bug. *siyaga,* Bat. *sadiya*; zoo ook in *sandake* en *sandede,* zooveel, vgl. Mak. *sikamma,* waarvan de oorspronkelijke beteekenis dus moet zijn: tot hoe (wat waar); tot aldus, tot alzoo. Omtrent de verwantschap der beteekenissen, waarin *sa* kan voorkomen, vgl. Kern., Kawi-Studiën, pag. 83.

Watu.

A. De eigenlijke beteekenis is: van, uit: *watu tampuu-na,* van het begin af (bijv. 25.28); *watu ai masiḍi waü — — — saraka ai mambia,* van den vroegen ochtend — — — tot den avond (67.11, vgl. *ḍi*); *londo watu,* afdalen van (bijv. 50.32); *mai watu Allah,* komen van God (8.11); *mai watu nggalo,* terugkeeren van de jacht (25.26); *sura watu,* enz., een brief (afkomstig) van, enz. (72.29); *taho watu ringu-na,* beter worden van de krankzinnigheid (54.9); *lòsa watu oi,* uit het water gaan (42.36); *paki watu rasa,* uit het land verbannen (64.31); *mabu watu,* vallen uit (bijv. 34.14); *watu siya mpa wontu kai tjilaka,* uit haar (de tong) komt slechts ongeluk voort (105.40).

B. Uit de beteekenis van »uit" spruit voort het gebruik van het woord in de volgende uitdrukkingen, welke ook in andere talen door den ablatief worden te kennen gegeven: *kadòho watu wâna-na,* doen zitten aan hare rechterzijde (68.13); *kuntji watu ḍeï,* van binnen, aan de binnenzijde sluiten

(70.42); *watu bae ḍi-na*, aan de Westzijde (3.34): *lampa watu ntanga makalai*, langs een anderen tak van den weg voortgaan (56.8); *watu ake*, langs dit, hierlangs, Lat. hac (57.34); *watu ede*, daarlangs (33.24).

Aanm. Waarschijnlijk is *watu* te vergelijken met Bul. *witi* en *witu*. Denkelijk zijn deze woorden samenkoppelingen van oorspronkelijk gelijkwaardige elementen, evenals bijv. Jav. *iku*, Mal. *itu*, Bim. *aka*. Als praepositie is *tu* nog gangbaar in het Bat., terwijl het in 't Maleische *itu* nog als pronomen voorkomt. Tusschen *wa*, *wi* en *a* als in *aka*, *i* als in *itu*, zal wel weinig of geen verschil bestaan hebben. Als prefix komt *wa* nog voor in het Bal. in woorden als: *waumah*, huisgenoot; *wadesa*, dorpsgenoot. Men zou bij *watu* ook aan het Jav. *wĕtu* kunnen denken. Hiertegen pleit echter in de eerste plaats, dat de vocaal van de eerste lettergreep in dat geval, naar alle waarschijnlijkheid, niet *a* maar *o* zou zijn (vgl. § 10). In de tweede plaats, dat het woord nooit het prefix *ma* kan aannemen, wat toch met die praeposities, welke van verbalen oorsprong zijn, meestal wel het geval is, vgl. de volgende §.

§ 273. Alleen met de waarde van een voorzetsel komen in de tegenwoordige taal voor, hoewel de oorspronkelijke beteekenis eene verbale moet geweest zijn: *kai*, *saraka*, *sela* en *waü*. Hierbij kan *labo* gebracht worden, dat evenwel ook als bij- en voegwoord kan voorkomen.

Kai. Over dit woord zie men § 115, als ook de Aanm. II. na § 140. Dikwijls neemt 't het prefix *ma* aan (voorb. onder § 60 en 115). Met een nadrukswijzer komt het zelden voor, zoo er een gebezigd wordt is *ku* te gebruiken, bijv. *kai-ku nggâhi*, *kai-ku neè-ta mataho*, »met woorden, met uw willen het goede" (zoowel door middel van de taal, die gij bezigt als door het goede d. i. wat de adat voorgeschreven heeft, te willen of te volgen, IV).

Saraka, tot, tot aan, voor verbale subst. ook met »tot dat" te vertalen, van *raka*, komen tot, bereiken. (Denkelijk is *sa* hier = Mal. *tĕr*). Voorb. *watu tampuu-n saraka tjumpu kai-na*, van het begin tot het einde (bijv. 25.29); *saraka boha ai nangi-na*, tot middernacht weende zij (39.9); *saraka ake*, tot hier of tot nu toe (35.10); *labo tòpa ro djagu wâli mpa saraka mbisa-na*, terwijl hij hem tevens wederom met hand en vuist sloeg, totdat hij flauw viel (66.6); *ḍi ade masanai-nai lai nae-na saraka sampela-na*, dagelijks »veranderde hare grootte" (werd zij grooter), totdat zij volwassen was (67.27).

Voor *saraka* kan het prefix *ma* gebruikt worden: *watja eḍi masaraka bumbu djanga*, de voeten wasschen tot aan de enkels (11.16); *na-nuntu-ra* — — — *watu tampuu waü-na masaraka kantjòki-na ba doü mantau lewi, masaraka ḍunḍu lòo-na ba anakoda awa mòti*, hij verhaalde van het eerste begin af — — — tot daartoe, hoe de eigenaar van den tuin hem mishandeld had, tot daartoe, hoe de scheepsgezagvoerder hem in zee geduwd had (75.14). Ook wordt na *saraka* wel *ra* gebezigd: *saraka-ra subu*, tot den tijd van het morgengebed (41.3); *saraka-ra ai mambia*, tot den avond (27.17); nooit *ku*, als na *labo*, wijl *raka* in de beteekenis van »komen tot" als intransitief beschouwd wordt, zie onder *ba*. Soms moeten wij *saraka* weergeven door »zoodat zelfs", bijv. *saraka ana ra wai-ta mangâha weya ntoi-na, wati*

waû-na kampoi, zoodat zelfs onze kinderen en kleinkinderen het niet kunnen opmaken, als zij van de opbrengst ervan leven (62.33, *mangâha* voor *ngâha* als absolutivum, vgl. § 249 dewijl de agens als subst. voorafgaat, vgl. § 255); *ede-ra kapòro kai-na labo wei-na, saraka ia ro kamai-na*, daarop werd hij toornig op zijne vrouw, zoodat hij haar zelfs uitschold (24.29).

Sela, behalve, uitgezonderd, wordt steeds gevolgd door een nadrukswijzer, meestal *ti*, doch ook wel *tji* (bijv. 93.6. v. o.) of *du*; het prefix *ma* neemt het echter nooit aan: *tudu angi huri labo doü siwe* — — — *sela-ti honggo-na ro uhu-na ro woi-na*, het elkander aan het vel aanraken van (een man) en eene vrouw — — — uitgezonderd het haar, de nagels en de tanden (11.21—22); *upa-na doü nde lao labo-ta, sela-du doü masupu ede*, met vier menschen moet gij gaan, behalve den (niet medegerekend den) zieke (5.27); (het water voor het gebed maakt onbruikbaar) *mòda aka(l)-na* — — — *sela-ti maru makanteè*, het verlies van het bewustzijn — — — uitgenomen het rustig slapen (8.40). Vgl. ook *malai-na-sa*, § 280.

Aanm. Er komt in het Bim. nog een *sela* voor in de beteekenis van breken (frangi), stuk, uit elkander. Dit woord schijnt hetzelfde te zijn als het Daj. *sila*. splijten, men vergelijke Bim. *mbia*, breken en Mal. *bĕlah* en voor het wegvallen van de *l* in dit woord het Bim, woord voor »splijten": *tia*, wat wel uit een nevenvorm van *bĕlah* te verklaren is. Als subst. beteekent *sila* ook: deel, zijde, kant. vgl. *bĕlah*, vandaar zou zuk een woord, wederom verbaal genomen, ook de beteekenis kunnen hebben van »aan eene zijde, aan een kant zijn, à part zijn of doen zijn", al naar men het woord als een intransitivum of als een transitivum neemt. Eene dergelijke beteekenis vertoont nu het Jav. *silah* nam.: afzonderlijk, als subst. »iets afzonderlijk", *silah-silah*, één voor één, goed uiteengezet. Uit het begrip »afzonderlijk zijn" kan zich licht ontwikkeld hebben »uitgezonderd zijn" en derhalve is het Bim. *sela* »behalve" waarschijnlijk hetzelfde woord als *sela* = Daj. *sila*. Ook het Mal. *tjuwali, katjuwali, katjuwali-nja*; het Mak. *sangali, pasangali-na, pasawali-na*, het Bug. *sangadi-na* of *pesewali-na* moeten hetzelfde gronddenkbeeld bevatten, vgl. Bug. *wali*, Mak. *bali*, zijde, kant; *pasawali* en *pesewali* beteekenen niets anders dan: aan de éene of aan de andere zijde doen zijn, à part doen zijn, zie ook *âri* § 274.

Waü, vgl. § 77 en § 85 Aanm. I. Onder § 77 is een voorbeeld te vinden, waarin *waü* het prefix *ma* aanneemt, zij het ook als bepaling van een subst.

Labo, (vgl. 141) kan het prefix *ma* aannemen of wel den nadrukswijzer *ku* achter zich krijgen.

A. In de eerste plaats heeft het de beteekenis van: met, te zamen met: *dòho labo*, zitten (te zamen) met (bijv. 73.29—30); *lampa labo*, gaan (te zamen met (bijv. 74.32 en zoo zeer dikwijls, wanneer *sama* bij het werkwoord staat gebezigd, vgl. § 265); *sapâhu labo*, van één gelaat zijn met = gelijken op (73.34—35); *ròpo labo*, twisten met (51.15); *ntjao labo*, te zamen komen met (41.26—27); *èda angi labo* en *ntumbu labo* = vgl. *bĕrtĕmu dengan* (passim); *sambeya labo sewi-na*, bidden met wat er over is (10.40); *lai labo*, verschillen met (16.10. v. o., vgl. *di*); *ntjâra-ntjao malabo*, idem (12.11); *ntjengga labo*, te zamen scheiden met = zich scheiden van (73.37); *deni labo* (38.30) = *deni di* (69.30), dicht bij; *doü mambòto malabo daha mena*, vele lieden, die altemaal met wapenen waren (19.27).

B. Uit de beteekenis »met" spruit voort die van: benevens: *ou anakoda labo wei-na,* den gezagvoerder met of benevens zijne vrouw uitnoodigen (73.27); *na-èda-ku djâra mambòto labo doü waü manenti-na,* zij zag de paarden benevens de (bijbehoorende) lieden, die ze vasthielden (74.33). Vandaar kan *labo* ook zooveel als »en" zijn ter verbinding van subst., bijv. *na-raho-ru kafa labo ndau. Ede-ra mbeï-kai kafa malabo ndau,* zij vroeg om garen en (benevens) eene naald. Daarop gaf men haar garen en eene naald, (73.10); *wâra sa-buwa wai malabo ompu,* er was eens eene oude vrouw en een oude man (39.1); *mpâma nasi malabo kura-kura,* verhaal van de vogels en de landschilpad; *na-raka 'ilmu labo rahasiya, duniya labo ahera,* hij verkrijgt wetenschap benevens wat geheim is, de wereld en het toekomstige leven (86.1 en 2). Ook wordt *labo* in dien zin wel eens door *mandinga* voorafgegaan (vgl. onder D): *niyat mandinga labo oi,* de *niyat* benevens water (10.16).

C. In de beteekenis van »met" wordt *labo* gevolgd door het verbale subst. der kwalificatieve werkwoorden, ook gebezigd tot vorming van adverbiale uitdrukkingen, vgl. § 267.

D. Meestal evenwel moeten wij *labo* gevolgd door een verbaal subst. weergeven door »en daarbij, en tevens, terwijl", de beteekenis van de praepositie blijft natuurlijk hierbij de sub A. genoemde: *na-kabengke-ku weki-na labo-ku nenti-na rii uma-na,* zij hield zich stijf en daarbij (en tevens) hield zij den huisstijl vast (52.11); *na-ntjewi-ku upa kaki dèse-na labo-ku mpore-na,* het was meer dan vier voet hoog en daarbij vet (52.41); *ède-ra tòpa — — — ba ama-na ana-n duwa-n ede labo katèsa kalondo-na watu asi,* daarop sloeg — — — de vader zijne beide kinderen en joeg hen tevens naar beneden uit het paleis (64.34—35); *labo tjuwa-tjuwa kambèke-na hidi mandai rai kai labo weta ba hido,* terwijl elk eene plaats zoekt om te vluchten, tevens jammerende uit honger (84.1. v. o. en 85.1); *ntjambe kai — — — labo saròme salaho-na,* zij antwoordde al glimlachende (27.39—40, vgl. *salaho* § 265); *ede-ra rai kai-na — — — labo waü kadjoro-djoro raa weki-na,* daarop vluchtten zij — — — terwijl het bloed uit hun lichaam stroomde (62.1—2); *bune-ku da mpèke kai nahu labo ngâha-ku wati ròmo ntjihi-na,* hoe zoude ik niet mager zijn, terwijl ik volstrekt niet voldoende eet? (35.18. v. o.); *labo wati bae kai-na ade,* zonder het te weten (8.25).

Behalve *labo* alleen, bezigt men op deze wijze ook dikwijls *mandinga labo,* eig. »dat, wat te zamen is met" (*ndinga* van *dinga,* makker, Mal. *dĕngan*). Ook dan kan *labo* den nadrukswijzer *ku* aannemen. Voorb. *komba mena edi ra rima-na upa mbuwa — — — mandinga labo-ku nae,* zijne vier pooten waren gevlekt — — — en tevens was het groot (52.39—40); *na-ntjambe-ra — — — mandinga labo waü bura feka pâhu-na,* hij antwoordde, — — — terwijl hij daarbij doodsbleek was geworden (75.19—20); *au-tji habar mai kai nggòmi mandinga labo waü-ra mbala-mbala sarumbu-mu ake,* wat is er voor nieuws (of: wat is de reden), dat gij komt, terwijl uw lichaam bont

en blauw ziet? (52.14); *mandinga labo ou-ou salaho-na,* tevens herhaaldelijk roepende (65.36).

Ook wordt *labo* wel eens in samenstelling gebracht met *wâli*: *labo wâli-ku,* en daarbij ook, en daarbij nog (bijv. 95.4. v. o.).

Somtijds wordt zoowel *labo,* in deze beteekenis, als *mandinga labo,* als voegwoord behandeld, zoodat dus de finiete vormen van het werkwoord volgen. Betrekkelijk geschiedt dit nog zeldzaam, iets meer met *mandinga labo* dan met *labo* alleen. Voorb. *labo na-waü-ra lelo une santika âla,* en (de sarong) was daarbij vol gaten als een net (61.6. v. o.); *na-tangâra kai-ḍu weki-na* — — — *labo tangâra kai-ḍu rasa-na,* enz., hij noemde zich — — —, terwijl hij zijn land den naam gaf van, enz. (63.16—17); *mandinga labo sangadji ḍi ade rasa ede na-ntjewi-ku tjaû-na labo kâli ede,* terwijl de vorst van het land zeer gesteld was op den opperpriester (50.6 en 7, als *mandinga labo* hier als voorzetsel behandeld ware, moest het laatste gedeelte luiden: *mantjewi tjâu-na.* enz., vgl. § 255): *mandinga labo bade-ku,* terwijl men het weet (6.16. v. o.); *mandinga labo na-bade-ra,* enz., terwijl zij tevens wisten, (75.35).

E. Uit de beteekenis »met, te zamen met" is voorts ontstaan die van »met, door middel van", bijv. *ringa labo fiko,* hooren met de ooren (7.8); *èda labo mada,* zien met de oogen (ibid. reg. 10); *huku labo tembe,* met de sarong afvegen (73.9).

F. Uit de beteekenis »met" heeft zich eveneens ontwikkeld die van »in vergelijking met of van" (vgl. ook *lai labo,* verschillen met), bijv. *sabune ruu-na nasi ede labo ruu ita dòḥo ake,* »hoeveel is het lot dezer vogels met ons lot", (wat is het lot dezer vogels in vergelijking van het onze? 59.40); *taho wâli-pu mbia sambura labo mimi made-ta,* het is nog beter schipbreuk te lijden »in vergelijking van ons verdrinken" (dan dat wij verdrinken, (21.16. v. o.).

G. Op te merken is nog het gebruik van *labo* in zinnen als de volgende: *sara-sa labo bonggu ba doü bae-ta,* zoo gij al niet sneuvelt, »wordt gij daarbij door uwe vijanden overwonnen" (dan wordt gij toch in alle gevallen door uwe vijanden overwonnen, 14.5); *kòne pòda mpowa wati waa-ta Mayang-Mangure labo wâra ntene-na doü maòto ita,* al neemt gij M. M. niet mede, laten er dan toch in alle gevallen menschen zijn om u te begeleiden, (76.5—6).

H. Ten slotte wordt *labo* in plaats van *ḍi* gebezigd om de betrekking tusschen een werkwoord en indirect object aan te duiden en is dan door ons met verschillende voorzetsels weer te geven: *nggâhi labo,* zeggen aan (bijv. 20.11); *nggeè ada labo,* mededeelen aan (bijv. 23.14); *ḍonggo labo,* overhandigen aan (72.40); *kapòro labo,* toornig op (24.29); *lingi ade labo,* verlangen naar (23.26); *neè labo,* verlangen naar iets (67.16); *katuna weki labo,* zich vernederen voor (9.8); *karawi labo,* verrichten jegens (50.26); *ngango labo,* in opschudding zijn wegens iemand, (55.1); *tanaö labo,* leeren bij of van iemand (72.8); enz. Dit gebruik van het woord zal wel wederom daardoor

te verklaren zijn, dat het, als synoniem van *ḍi* in bepaalde functien, ook in deze gevallen daarmede gelijkgesteld is geworden. Vgl. het gebruik van *sama* in het Batav. en spreek-Maleisch.

Aanm. Alleen in de waarde van eene praepositie komt nog voor, hoewel het in de gewone taal niet meer gebruikelijk is: *anta-na ba*, in beteekenis = *ba* (c.) of *ba supu*, vgl. § 276. Oorspronkelijk moet het een subst. geweest zijn, terwijl door *na* en *ba* de volgende genitief aangeduid wordt, vgl. § 274

§ 274. Als praepositie kunnen voorts optreden de woorden *âra, âri, awa, ipa* en *èse*, die ook als bijwoorden in gebruik zijn. Eigenlijk behoort hiertoe ook *ḍeï*, dat evenwel eene meer uitgebreide beteekenis gekregen heeft (zie *ḍi*). Hierbij kan gebracht worden *aka*, dat ook als aanwijzend voornw. optreedt en wegens de beteekenis: *wawo*, hoewel dit niet zonder eene andere praepositie gebezigd kan worden. Dikwijls moeten wij deze woorden door een voorzetsel tegelijk met een bijwoord weergeven.

Aka geeft als praepositie zoowel beweging naar, als rust op eene plaats te kennen en kan dus steeds door *ḍi* vervangen worden. Tegelijk duidt het echter aan, dat die plaats van den spreker verwijderd is of in den verhalenden stijl, dat die plaats verwijderd is van die, waar zich de persoon, van wien gesproken wordt, heet te bevinden. Onder dit laatste is steeds als regel de vaste verblijfplaats te verstaan, zoo zal men altijd zeggen: *na-dula-ra ḍi uma-na*, hij bracht het naar zijn huis en niet: *na-dula-ra aka uma-na*, enz. (vgl. de teksten passim), dewijl natuurlijk het huis als de vaste verblijfplaats te beschouwen is. Wel leest men 45.35: *na-lao waa-ra aka uma-na*, hij ging en bracht (haar) naar zijn huis, maar hier is sprake van iemand, die een tijd lang in een ander land gewoond heeft en daar gehuwd is, en nu met zijne vrouw naar zijn eigen land terugkeert. Wanneer men iemand aanspreekt kan men natuurlijk zeggen: *taho-ra dula-mu aka uma-mu*, gij moest maar naar huis terugkeeren (30.42).

Op de meeste plaatsen, waar *aka* in de teksten voorkomt, staat het na de werkwoorden *lao*, gaan (en synoniemen) en *waa*, brengen, zoodat voor voorbeelden naar de teksten verwezen kan worden. Alleen is op te merken, dat, evenals na *ḍi*, ook een subst., dat een persoon voorstelt, op *aka* volgen kan, bijv. *waa sura aka sangadji*, een brief brengen naar den vorst (76.21).

Andere voorbeelden met *aka* zijn: *lao hade-po la Kio aka doro*, ga Kio dooden (daar) op den berg (3.3); *lao ngèna-pu sâhe aka doro*, ga de buffels hoeden (daar) op de bergen (27.12); *ede-ra lao kai — — — lao nggeè ada aka ruma sangadji*, daarop gingen zij — — — hunne opwachting maken bij den vorst (45.39, vgl. 67.31: na *nggeè ada* in de beteekenis van »mededeelen" kan *aka* niet gebezigd worden); *lamada neè ḍòḍo lao mpaa-mpaa aka lewi*, enz., ik wensch verlof te vragen om mij te gaan vermaken in den tuin, enz. (67.33—34); *rongga-pu aka kapa*, toen zij op het schip gekomen was (71.36; gewoonlijk zegt men hier evenwel *ḍi*, vgl. de vorige §); *ntjambe kai ba wai: na-waü-ra mpoi weli rantja ba doü aka tuta kapa*, zij zijn op, dewijl de lieden

op het voorschip ze om strijd gekocht hebben (71.41—42); *eli au-tji* — — — *aka lewi aka*, wat voor een geluid is dat — — — in gindschen tuin? (30.28); *wati-ḍu wâra-na* — — — *aka hiḍi-na*, hij was niet meer — — — daar op die plaats (36.16—17). Zelden bezigt men, gelijk in het voorlaatste voorbeeld, het aanwijzend voornw. tegelijk met de praepositie.

Âra duidt als praepositie het tegenovergestelde van *aka* aan: *kau-pu mai âra nahu*, laat haar (hier) bij mij komen! (56.37); *na-waü-si wâra doü siwe âra uma ake*, als die vrouw hier in dit huis zal zijn (51.34—35); *sa-mena-na binata âra duniya ake*, de dieren hier op aarde (84.11. v. o.).

Âri, buiten: *ngèna mpa âri lawa ake*, wacht maar buiten deze poortdeur! (40.6). Zelden bezigt men de samenkoppeling *âri-luwa* als voorzetsel, een voorbeeld levert 81.4. v. o. *âri-luwa ba ntjai*, buiten de deur; omtrent *ba* zie beneden. Voorts kan *âri* in plaats van *ḍi* gebruikt worden, waar wij tegelijk met eene praepositie de bijwoorden, buiten, naar buiten, kunnen gebruiken; *paki âri woha sera*, wegwerpen naar buiten in het veld (99.6); *ku-raka-ku èda âri sò matangâra Liya*, ik ben er toe gekomen dit te ondervinden buiten in den inham genaamd Liya (103.8).

Awa kan gebezigd worden voor *ḍi*, zoo wij bij eene praepositie »beneden, naar beneden" als bijwoord kunnen voegen: *londo awa duniya*, afdalen (uit den hemel) naar de aarde, (61.10. v. o.); *londo awa paruga*, naar beneden gaan tot onder aan de paruga (soort gebouw, 74.21, 75.3 en 9); *mabu awa mòti*, in zee vallen (70.27); *mabu awa dana*, (uit een boom) op den grond vallen (41.31); *lao awa mòti*, (benedenwaarts, stroomafwaarts) naar zee gaan, (57.38—39); *dula awa kapa*, naar het schip terugkeeren (59.19); *paki awa dana*, op den grond werpen (29.40); *nggeè ada awa penta ro tini*, zijne hulde betuigen onder aan de voetzolen en hielen (78.37); *tjoü ringa-ku mamèhe-mèhe awa dana ede*, wie hoor ik (die boven in huis ben) daar beneden op den grond hoesten? (48.33); *raka-ḍu awa uma-na*, toen hij onder aan het huis gekomen was (47.21—22); *nahi awa loki rowa*, sirih onderaan op den bodem van den pot (4.38); *awa fuu hadju ede mbòto wadu*, onderaan dien boom waren vele steenen (65.26); *ta-weha oi awa nanga*, gij neemt water uit de rivier (die beneden is, I).

Het gebruik van *awa* wordt in deze zinnen echter nooit bepaaldelijk door de taal vereischt, evenmin als dat van *aka*, enz.; in de daar vermelde gevallen, kan men in het Bim. evengoed zeggen: *mabu ḍi mòti* (bijv. 70.36); *londo ḍi kapa* (bijv. 59.9); enz.

Ipa, gewoonlijk *ipa bae*, aan de overzijde: *nggeè ipa bae ba nanga*, aan de overzijde der rivier blijven, tegenover *nggeè watu sa-bae ba nanga*, aan deze zijde der rivier blijven (57.39). Over *ba* zie beneden.

Èse wordt gebezigd voor *ḍi*, overal waar wij de bijwoorden »boven, naar boven" met een of ander voorzetsel zouden kunnen gebruiken. Voorb. *neè èse taḍja*, naar boven gaan naar den zolder (bijv. 32.9); *wâra èse uma*, in huis

zijn (34.22); *ou kaneè dòho èse saladja,* iemand uitnoodigen boven te komen om in de *saladja* (soort bijgebouw of hut) te zitten (76.18—19); *rongga-pu èse tadja,* (toen zij) op zolder gekomen was (75.10); *lao èse asi,* naar het paleis gaan (60.11); *maru èse nepi,* op een bultzak slapen (52.10); *teè èse doro,* (een net) uitzetten op de bergen (17.1. v. o.); *weha èse elo-na,* boven uit den top (van een boom) nemen (4.38); *weha uta èse tadja,* visch van den zolder nemen (99.26); *ntâra èse langi,* de sterren boven aan het uitspansel (91.36); *ndadi sangadji èse kahiyanga,* vorst zijn in het godenrijk (61.12. v. o.).

Wawo is op zichzelf geen voorzetsel, maar wordt, voorafgegaan door *èse,* als zoodanig gebezigd in de beteekenis van »op, bovenop": *au kombi èse wawo kontu-n aka,* wat heeft hij daar toch boven op zijn rug? (38.23); *èse wawo butu,* boven op het dak (69.42); *ta-wii-ku èse wawo nahi ede,* gij plaatst het boven op de sirih (4.24); *ede-ra hade kai-na èse wawo doro,* vervolgens doodden zij hem op den berg (3.3—4); *wuwa èse wawo djâra,* op het paard »laden" (zetten, 67.18). *Wawo* behoudt in deze uitdrukkingen de waarde van een subst. (hoewel het op zichzelf geen concreete beteekenis meer heeft) en kan door den verkorten vorm van een pers. voornw. gevolgd worden: *èse wawo-na,* daarop, daar bovenop (69.40).

Zeldzamer wordt, in plaats van *èse, ḍi* gebezigd, voorbeelden zijn: *ḍeï wawo rade,* boven op de graven (4.22); *ḍi wawo ruwi,* boven op de doorns (18.42).

De woorden *âri, awa, èse* en ook *ḍeï,* waar dit bepaaldelijk de beteekenis heeft van »in, binnen", kunnen met *mai* samengesteld worden, wanneer zij de functie van een voorzetsel, zelden wanneer zij die van een bijwoord vervullen. Als praepositie beteekenen *âri mai, awa mai* en *èse mai* bepaaldelijk: buiten, onder en boven; *ḍeï mai*: binnen in iets, gerekend van het standpunt van iemand, die er buiten is. In deze uitdrukkingen moet *mai* derhalve op eene richting wijzen, die van den spreker verwijderd is, vgl. het Mak. *mae* en het Bug. *mai,* welke echter beide zoowel naar den spreker toe, als van den spreker af wijzen. Worden deze woorden als adverbium gebezigd, dan is de zin van *mai* natuurlijk dezelfde, hoewel het minder duidelijk is, waarom het gebruikt wordt. Alleen dan heb ik *mai* na de bijwoorden aangetroffen, wanneer zij ter bepaling na een subst. geplaatst zijn. Voorb. *bè-bè-na mpara maâri mai ba ede,* al wat »buiten dit" (daarbuiten) is (9.13. v. o.); *ro makalai-lai wâli ma'açîyad maâri mai ba ake,* en nog verschillende andere ondeugden buiten deze (98.17); *doü âri mai,* de man buiten, de man, die daar buiten is (45.9 en 11); *awa mai ba huri raa-suna,* beneden het gedeelte van de huid, dat besneden is (11.7); *wâra dja sa-buwa lapa awa mai ba kuta,* er was ook eene goot onder de heg (65.38 en 39); *ḍeï-na oi — — — awa mai ba tatuu,* »de diepte van het water — — — was onder de knie" (het water reikte slechts tot onder de knie, 53.16); *sangadji-ngadji awa mai ba parenta-ku,* verschillende vorsten, die onder mijne bevelen staan (77.11, zonder

ba ibid. reg. 33); *hadju ṭûbî ede awa mai-na ba 'arasj Allah,* de ṭûbî-boom is onder den troon Gods (91.24); *èse mai ba tjihu,* boven den elleboog (11.15); *mortabat ruma maèse-èse mai waü,* »de rang van heer, welke altoos zeer bovenaan is geweest" (de heerlijke of goddelijke rang, welke altoos zeer verheven is geweest, 16.10. v. o.); *âri siwe-ku ḍeï mai bili ede,* mijne jongere zuster, die binnen in die kamer is (45.2).

Uit de voorbeelden blijkt, dat wanneer *âri mai, awa mai* en *èse mai* als voorzetsels optreden, zij bijna altijd door *ba* gevolgd worden, wat hier wederom den genitief aanduidt; in een der voorbeelden is zelfs ook nog *na* gebezigd, waaruit dus blijkt, dat deze woorden oorspronkelijk de waarde van een subst. hadden. Dezelfde waarde moet *ba* ook hebben na *ipa* (*bae*) en *âri luwa.*

Ook kan *mai* na *aka* geplaatst worden, waar dit als aanw. voornw. optreedt: *ana rato ka-mai,* gindsche prinses (22.34). Zie ook Aanm. II.

Aanm. I. *Ka,* de stam van *aka* is, gelijk bekend is, hetzij al dan niet voorafgegaan door een of ander element, hetzij al dan niet door een neusklank gesloten, in menigvuldig gebruik, ook in de verwante talen. Als voornw. wordt het, behalve in het Bim. *aka,* nog in het Jav. aangetroffen in *ikâ, ingkang, kang;* O. Jav. *ika, ikâ, ikan, ikang;* als zelfstandige praepositie komt het in de vormen *ka* en *akan* in meerdere talen voor, zoo ook in samenstelling met verbale woorden als *kan* of (met verzwakten klinker) *kĕn, akĕn,* enz., terwijl het stamwoord ook in vele talen tot prefix is geworden, o. a. in het Jav. enz. bij de vorming van het passief, waarbij de verhouding van *ka* en *di* dezelfde is als die van de Bim. praepos. *aka* en *ḍi.* Voorts is het adverbium in het Bim. *aka-n ede,* vgl. § 219; bijwoord of nadrukswijzer in het Bim. in den vorm *ka,* in het Bulusch in den vorm *kan;* voegwoord en tusschenwerpsel in het Mak., enz. Vormen als *aka, akan* en *ika* zullen wel te beschouwen zijn als samenkoppelingen van twee pronominale woordjes, vgl. ook Mak. *andjo* en Bug. *ro.*

Awa is natuurlijk het Mal. *bawah,* de vorm *awa* wordt ook gevonden in het Bug. *ri-y-awa* en het Mak. *irawa* (voor *ri-awa*). Het Kòlosch bezigt een *awa* geheel en al in den zin van het Bim. *ḍi: awa ate = ḍi ade,* binnen, in (het Bim. *awa* is aldaar *rowa*), nu kan ook in het Bim. *ḍi* meestal voor *awa* gebruikt worden, onmogelijk is het dus niet, dat met *awa* hetzelfde geschied is als met *ḍeï,* vooral dewijl het Kòlosch *ḍi* als praepositie geheel verloren heeft, met zekerheid durf ik evenwel niet te zeggen, dat het Kòlosche *awa* hetzelfde woord is als het Bimaneesche.

Åra houd ik voor hetzelfde woord als *wâra* (zonder *w* als in Mal. *ada,* Sund. *aya*), vgl. Bug. *rinî* »hier" en »zijn" en vgl. ook de Aanm. onder § 266.

Åri is waarschijnlijk hetzelfde woord als dat, wat vervat is in het Bat. (*di*) *bali*(*an*), het Bug. (*ri*) *sali*(*wĕng*), alsook in het Mal. *katjuwali,* het Mak. *sangali,* het Bug. *sĕngadji,* Tondano. *sangariyan,* behalve, vgl. *sela* onder § 272; als grondwoord is aan te nemen het nog in het Mak. en Bug. gebruikelijke *bali, wali,* kant, zijde.

Èse zou wellicht in verband met Mal. *atas* kunnen gebracht worden, vgl. § 8 en 23; vgl. ook Mak. *ate* in *irate.*

Ipa is het Bat. *ipar,* Daj. *dipah,* de overzijde, vgl. Nias. *jefo,* aan de overzijde.

Wawo komt ook voor in het Bug., Bul., enz.

Aanm. II. Uit *aka* en *mai* wordt nog een bijwoord gevormd, waarvan men mij evenwel geen verklaring of vertaling wist te geven. De plaatsen, waar het in de teksten voorkomt, zijn: 94.30: *sela-ti pala maru aka mai loki mamidi,* uitgenomen is het slapen — — — terwijl het achterste rustig blijft (vgl. 8.40: *sela-ti maru makanteè madapampèso*); 96.40: *aö-na: mandai tada ro kanteya kai-na aka mai ntjai mantjewi ntiri, mandai pehe katantu kai-ta wâra-na Allah,* dat is: datgene waardoor, — — — duidelijk en zichtbaar wordt de zeer juiste weg, waarop wij met zekerheid het bestaan van God leeren kennen; 99.13—14: *dalîl*

ndai maturu weya-ta aka mai bou sa-mena-na 'alam, een gids om ons ——— te wijzen op de vernieuwing der geheele wereld. Daarbij zijn mij nog de volgende voorbeelden gegeven: *na-ngáha-ra aka mai de* (voor *ede*, vgl. *aka-n ede, peya-sa ede*) *wati nòno-na*, hij eet ——— zonder te drinken; *ta-tunti-ra aka mai ede nggâhi Mbòdjo*, gij (daarmede werd mijn persoon bedoeld) schrijft ——— Bimaneesche woorden. Naar het verband zou men *aka mai ede* in de beide laatste voorbeelden vertalen door »aanhoudend, voortdurend, steeds", en ook in de drie voorgaande kan deze beteekenis passen, mits men in het eerste *aka mai* als bepaling van *midi* opvat, welke plaatsing, van het bijwoord in gedichten wel meer voorkomt. Nu moet *aka mai*, als bijwoord van tijd gebezigd, oorspronkelijk op eene verwijderde tijdsbepaling gewezen hebben, wat dus toegepast op het verledene overeenkomt met: vroeger, voorheen; in dezen zin komen dan ook voor het Mak. *andjo mae* en het Bug. *iya-ro mai*. Evengoed als bijv. *akadawa* (vgl. § 262) kan *aka mai* evenwel ook eene beweging aanduiden en daardoor eveneens de beteekenis hebben van »van voorheen, van oudsher; hoe daaruit die van »altoos, steeds" ontstaat, is uit het Mal. en Mak. *memang* te zien (vgl. *waü*, § 264). Evengoed zou daar ook de beteekenis »aanhoudend" uit kunnen voortvloeien. Eerst zou dit dan gebezigd moeten zijn van »wat van vroeger af aanhoudend plaats had" enz. (zooals dit met *memang* in den zin van »altoos" het geval is), maar daarna kan het ook op meer absolute wijze in gebruik zijn gekomen als in de bovenstaande voorbeelden. Men vergelijke hierbij ook het gebruik, dat het Bulusch maakt van *mokannei*, van uit *mo + kan + mei*, in een zin als: *siya ikariris-ku mokannei i milĕk*, hij wordt bestendig door mij verafschuwd als ik hem zie (Niemann, Bijdr. enz. Aant. op blz. 62).

§ 275. Als praepositie treedt nog zelfstandig op *hampa*, dat ook nog als subst. in gebruik is. Het beteekent eigenlijk »grens" en vandaar als praep. »tot aan", bijv. *watja rima hampa tjihu*, de handen (armen) wasschen tot aan den elleboog (94.13); *labo nâru-na hampa lawili-na* »terwijl de lengte ervan was tot aan zijne borst" (terwijl (de baard) zoo lang was, dat hij hem tot de borst reikte; 46.9—10); *hampa tolu nai mpa mpabuwa tjumpu-na*, »tot aan drie dagen slechts" (uiterlijk binnen drie dagen) moet het af zijn (22.4). Soms wordt voor *hampa* ook wel het prefix *ma* gebezigd (bijv. 8.35 en 36), mogelijk is de oorspronkelijke beteekenis eene verbale: »tot grens stellen", hoewel men daarvoor tegenwoordig zegt: *kahampa*.

§ 276. De functie van praepositie wordt ook nog vervuld door sommige verbindingen van eigenlijke praepositie's met een subst. Als zoodanig zijn te beschouwen: *ba supu, ḍi ade, ḍi hela, ḍi kompe, ḍi kontu, ḍi liri, ḍi tando* en *ḍi woha*; in plaats van *ḍi* kunnen naar omstandigheden ook de andere voorzetsels, welke *ḍi* vervangen, gebezigd worden. Zeldzamer wordt *watu* aangetroffen. Sommige dezer woorden gaan eenigermate over tot de eigenlijke praepositie's, doordien zij ook zonder voorafgaand *ḍi*, enz. kunnen optreden, dit blijft evenwel altijd nog uitzondering.

De persoonlijke voornw. kunnen na deze woorden in den verkorten vorm voorkomen, doch gewoonlijk staan de voornw. van den eersten en tweeden pers. in den volledigen vorm.

Ba supu, »door de oorzaak", »ter oorzake van", is eene duidelijker omschrijving van eene beteekenis, die *ba* op zichzelf ook heeft en bij het genoemde woord sub C. vermeld is (vgl. § 272). Voorb. *ede-ra wura ao kai bòngi montja* ——— *ba supu neyo ade-na dula* ——— *ndai kâli*, daarop strooiden

zij hem te gemoet gele rijst — — — uit vreugde, dat de opperpriester — — — teruggekeerd was (54.15—16); *na-nangi-ra ba supu hido*, zij weende wegens honger (65.22); *mawati-pu mai ba supu pili lòko-na*, die nog niet gekomen is wegens buikpijn (74.23); (doe uwe ouders geen verwijtingen) *ba supu wâra-na karawi-mu mataho di doü duwa-na ede, ba supu inga-mu ro sandaka-mu*, »ter oorzake van" uw iets goeds verricht hebben (omdat gij iets goeds verricht hebt) jegens hen beiden, doordien gij hen geholpen of bewaakt hebt (9.9 en 10); *ede-ra kapòro kai ba ina-na ba supu da weha-na madju*, daarop werd zijne moeder toornig, dewijl hij de herten niet medegenomen had (18.19—20). Evenals *ba* bezigt men *ba supu* ook na de werkwoorden in § 247 en § 248 gemeld.

Di ade, »in het hart, in het binnenste", van daar: binnen, in. Voorb. *wii de ade rowa*, in een pot leggen (4.40); *wâra sasili di ade bunga*, er was eene mier in de bloemen (73.5—6); *ede-ra kaluu kai-na rima-na di ade karombo peti ede*, daarop stak hij zijne hand in het gat in de kist (59.29); *rongga di ade rasa*, in het land gekomen zijn (75.19); *di ade lalehe*, in rampspoed, in tijden van rampspoed (11.1); *di ade matolu nai*, binnen drie dagen (22.1); *deï ade sa-mbaa*, in één jaar, per jaar (9.9. v. o.); *na-tiyo-du sa-buwa-buwa di ade doü mambòto ede*, zij zag elk afzonderlijk »in" (onder) de menigte aan (74.19); *sangadji di ade rasa ede*, de vorst »in" (van) het land (bijv. 50.7); *ku-mai weha afi-ku di ade lewi ita*, ik kwam vuur, dat in uw tuin is, halen, (ik kwam vuur uit uw tuin halen, 66.3); *mama nahi di ade salapa masa-ngganga*, sirih uit eene gouden doos kauwen (44.42); *rai watu ade rima ranggasasa*, »van onder de handen" (uit de macht) der reuzen vluchten (69.37); *deï* of *di ade-na*, daarin (bijv. 11.2); ondertusschen (12.23); *deï ade* (ibid. reg. 25), *di ade-na ede* (15.3), idem. Over *di ade* in de beteekenis van »gedurende, terwijl", zie § 134.

Nu en dan bezigt men *ade* op deze wijze ook zonder voorafgaande praepositie: *luu ade bili*, in de kamer gaan (52.6); *ade peti*, in de kist (39.34); *nggâhi ade sura-na ede*, de woorden in dien brief van hem (waren), enz. (72.29).

Di hela, in de tusschenruimte (van), v. d. tusschen: *dòho deï hela tanda-na doü mamade*, zitten tusschen »de teekens der dooden" (de grafteekens, 5.29). Ook wel zonder praepositie: *kandeu hela isa labo magari*, (iemand baden tusschen de waqtu's ʿisjā en magrib (5.30).

Di kompe, aan de zijde van, bijzijden, naast: *wii de kompe maru-kai-na*, bijzijden (naast) zijne legerstede zetten (5.10); *dòho di kompe anakoda*, naast den scheepsgezagvoerder zich zetten (75.26); *nggeè di kompe uma-na*, naast zijn huis (naast hem) wonen (50.8); *na-raka-ra di kompe Ama Kambeyo*, »hij kwam tot naast" (hij kwam bij) A. K. (37.21); *na-ringa-ku nggâhi lalòse doü awa kompe uma-na*, zij hoorde het gefluister van menschen »onder aan" (op den grond) bijzijden haar huis (59.16). Zeer zelden wordt *kompe* zonder praepositie gebezigd, een voorbeeld geeft 61.8. v. o. *nggeè-ra di sa-buwa*

wuba kompe rasa Anta-Baranta, hij woonde in een bosch, bijzijden (naast, nabij) het land A. B.

Ḍi kontu, aan de achterzijde (van), achter: *kiḍi ḍi kontu Ama Kambeyo,* achter A. K. staan (37.19); *kamiḍi-pu weki-mu ḍi kontu nahu ake,* houd u rustig achter mij! (38.29); *ḍeï kontu-ku,* achter mij (6.6); *ḍeï kontu rasa,* achter de plaats (stad of dorp, (3.34). Ook wordt het op de volgende wijze gebezigd: *ḍi kontu doü ede,* »achter deze lieden", dat wil zeggen: na het vertrek van deze lieden (17.13); *ḍi kontu doü kakai ede,* na het vertrek van den gezant (79.1); *ḍi kontu ba wai Kabaya malao ḍi ruma-t,* nadat moeder K. naar den vorst was gegaan, (74.28). Zelden wordt *kontu* alleen gebezigd, een voorbeeld levert 92.23: *lampa batu kontu rasulu'llah,* achter den gezant Gods gaan, waarin *kontu* eigenlijk pleonastisch na *batu* staat.

Ḍi liri, juist op de plaats (van), juist aan, bij, enz. (*liri* heeft geen eigenlijke zelfstandige beteekenis meer, oorspronkelijk moet het evenwel »plaats" beteekent hebben, in gebruik is nog *liri-na* = *hiḍi-na,* het moet wel, het is natuurlijk). Voorb. *rima kai-na mabonto suwu-na ḍi liri ade-na,* (terwijl) hij met de linkerhand de wond juist bij het hart bedekte (79.25); *ta-wii-ku ḍeï liri tuta maru-kai-na doü ra-ngâha ba nggeya,* gij legt het juist aan het hoofdeinde der slaapplaats van hem, aan wien een vampyr gegeten heeft (3.18—19); *ede-ra léto pète kai ana sangadii ede ḍi liri hadju ra-pète kai la Kalai aka-n de,* daarop bonden zij den vorstenzoon vast, juist aan den boom, waaraan K. zooeven was gebonden geweest (23.1).

Ḍi tando, aan de voorzijde, voor (alleen in plaatselijke beteekenis): *wâra dja sa-buwa kòla ḍi tando uma sigi,* er was ook een vijver voor de moskee (53.16); *ḍe tando-ku,* voor mij (6.6); *na-èda-ku Tuwan Putiri ḍi tando-na,* hij zag de prinses voor zich (staan, 66.30—31); *ede-ra hanta kai ḍi tando kâli,* daarop zette (zij de versnaperingen) den opperpriester voor (47.10); *ede-ra hanta ao kai òha ḍi tando-na ba ompu ede,* daarop zette de oude man hem de rijst voor (43.18). Dikwijls heeft *ḍi tando* ook de beteekenis van: voor = in tegenwoordigheid van: *wati disa-na ufi ḍi tando nahu,* hij durft niet (op de fluit) te blazen in mijne tegenwoordigheid (19.14); *ai-na kangontju pâhu-mu ḍi tando ina ro ama-mu,* zet geen zuur gezicht, in tegenwoordigheid uwer ouders (9.13); *rongga-pu ḍi tando ruma-ta,* voor den vorst gekomen (64.7); *ede-ra mbisa kai-na ḍi tando doü mbòto ede,* daarop viel zij flauw in tegenwoordigheid van de menigte (73.39).

Ḍi woha, in het midden (van): *ngeno ḍi woha-na,* in hun midden vliegen (82.5. v. o.); *ḍi woha kòla,* in 't midden van den vijver (53.22); *raka-pu ḍi woha-woha nanga,* ongeveer in het midden der rivier gekomen (57.37). Voor subst., welke eene groote onbepaalde uitgestrektheid voorstellen, staat het dikwijls in plaats van *ḍi,* enz. alleen (dat echter evengoed gebezigd kan worden, bijv. 22.25): *raka-ḍu ḍi woha sera,* toen zij op het veld gekomen waren (79.9); *wâra èda-ku aka woha sera ḍuwa mbuwa koha tuta,* ik heb werkelijk

op het veld (of: in het woud) twee schedels gezien (76.23—24); *kangemo èse woha ai,* doen opvliegen in de lucht (82.3). Vgl. het spraakgebruik van het Mal. *di tĕngah,* enz Waar verwarring zou ontstaan, kan het juiste midden, op analoge wijze als in het Mal., door *ḍi sama woha* worden uitgedrukt.

§ 277. Omtrent het gebruik der praepositie's is nog het volgende op te merken.

Dikwijls wordt, wat wij door eene praepositie te kennen geven, in het Bim. uitgedrukt door een verbaal woord in samenstelling met een ander, zoo wordt bijv. ons »om, rondom" steeds door het verbale *hèko* uitgedrukt, bijv. *lampa hèko lewi,* om den tuin heen loopen (vgl. 65.37). Men vergelijke ook het gebruik van *lao,* vermeld onder § 263. Alleen de praepositie's *kai, labo* kunnen in het Bim. samenstellingen vormen.

Voorts is op te merken, dat, evenals bij ons, ook twee als zelfstandige praepositie's gebezigde woorden na elkander kunnen komen: *masaraka awa mai,* tot onder (11.7); *masaraka labo tjihu,* tot en met den elleboog (11.15); *na-mai dja-ra ruma sangadji watu awa paruga,* ook de vorst kwam van onder de *paruga* (68.1); *londo watu èse kontu djâra,* van [den rug van] het paard afstijgen (53.18); *londo watu èse elo hadju,* [van boven] uit den top van den boom naar beneden komen (38.13); *dòho ao watu èse tantonga pamòka,* [boven] aan het zoldervenster (iemand) zitten opwachten (19.28).

Nog is op te merken, dat de praepositie's dikwijls weggelaten of verzwegen kunnen worden. Zeer dikwijls is dit met *labo* voor een verbaal subst. het geval, vgl. § 249, 255 en 266. Menigmaal wordt *labo* ook verzwegen voor het indirect object na *mbeï,* geven: (*ede-ra*) *mbeï-na ana-na,* daarop gaf hij het aan zijn kind (44.22, vgl. 50.34, 62.18, enz.); ook wel na andere woorden: *na-soḍi-ku ompu,* hij vroeg aan den ouden man (41.39 en 40); *ba supu kapòro-mu ina ro ama-mu ede,* dewijl gij toornig zijt (op) uwe ouders (9.12); *nemba ama-na,* een sĕmbah maken voor hun vader (45.32). Ook wordt *ba* en *ḍi* wel verzwegen na *raka: raka-pu wakatu subu* (76.10, zie bij *ba,* § 272); *na-raka-ra uma-na* (74.32, zie bij *ḍi* § 272). Ook wel eens *ḍi* (*ḍi ade*) bij eene plaatsbepaling na eene subst., bijv. *doü saniki-niki kampo,* de lieden uit alle kampong's (49.12). Ook kan *ḍi* verzwegen worden in eenen zin als: *iha ba nggâhi* (voor *ḍi iha,* enz.), *taho-pu iha ba rawi,* het is beter te gronde te gaan door de daad, dan door het woord (106.12. v. o.). Sommige bepalingen van den tijd, waarin iets geschiedt, als de namen der dagen, de waktu's, kunnen zoowel met als zonder *ḍi* staan; andere nemen nooit *ḍi* aan, zie bij § 264; nooit wordt *ḍi* gebezigd indien eene tijdsbepaling als eene afzonderlijke zinsnede vooropstaat, vgl. § 246. Ook *kai* wordt soms verzwegen na *landa,* verkoopen: *taho-pu lao-mu landa nahu ake sa-mpuru kombi ḍuwa mpuru kombi,* gij moest mij maar voor tien of twintig (rijksdaalders) verkoopen (40.2—3). Dikwijls wordt in het Bim. ook een verbaal subst. alleen gebezigd (vgl. § 248 en 249) of wel een deelwoord (vgl. § 249) waar wij een voorzetsel zouden gebruiken.

Aanm. Het Kòlosch bezit de volgende van het Bim. verschillende voorzetsels; *awa* = *di*; *liri* = *watu*, *nangi* = *labo* (ook als voegwoord), *rowa* = *awa*. Over *awa* zie men § 274 bij *awa*. *Liri* zal wel een ander woord zijn dan het boven in § 276 vermelde, vermoedelijk is het Mal. *dari*, *dĕri*, te vergelijken. *Nangi* is = het Bim. *ndinga*, vgl. Mal. *dĕngan* met omzetting der klinkers. *Rowa* wordt op dezelfde wijze gebezigd als het Bim. *awa*, bijv. *waa rowa lopi* = Bim. *waa awa lopi*, (van land) naar het schip brengen (111.13).

DE VOEGWOORDEN EN TUSSCHENWERPSELS.

§ 278. In deze afdeeling zullen de voornaamste woorden besproken worden, waarvan de functie overeenkomt met die, welke in onze talen door voegwoorden wordt vervuld, voor zooverre deze nog niet onder de Hoofdstukken over de Bijwoorden en de Voorzetsels besproken zijn. Het aantal eigenlijk gezegde voegwoorden is in het Bim. niet groot. Evenals in de verwante talen worden dikwijls de verschillende zinsneden zonder voegwoord eenvoudig naast elkander geplaatst, bijv. *na-hera mena ade-na, na-èda-ku ruma sangadji na-waü-ra kòla gendi mada-na*, zij verwonderden zich allen, (dewijl of toen) zij zagen, dat de wenkbrauw van den vorst kaal afgeschoren was (49.7). Meerdere voorbeelden zijn overal in de teksten te vinden.

§ 279. Tot verbinding van zinsneden of van woorden worden gebezigd:

Ro »en", doch ook gezegd daar, waar wij »of" zouden zeggen, verbindt zoowel woorden als zinsneden: *peya nahu mambeï-mu sintji inta ro karabu inta ro djima*, enz., ik zal u geven ringen en oorhangers van diamant en armbanden, enz. (48.15—16); *bune santika ntjai uma-mu ake ra-ngina-mu bonto ro wòle ro mandede wâli ntjai lawa-mu mu-bonto ro wòle dja-ku*, uwe huisdeur zijt gij gewoon te sluiten en te grendelen en zoo ook sluit en grendelt gij uwe poortdeur (51.16 en 17); *ku-sakasi-ku wati wâra-na ruma makalai malai-na-sa Allah ta'âla ro ku-sakasi-ku nabi Muhammad ede ndai kakai-na*, ik betuig, dat er geen heer is dan God en ik betuig, dat M. zijn gezant is (7.41—42); *ede-ra tòku ro kapòro kai-na ro ia-r kamai-na riyana-na ede*, daarop werd hij heftig en toornig en schold hij zijne schoonouders uit (28.4); *ai-na wâra makura ro mantjewi di sabuwa-buwa doü-ta*, »laat er niet iets te weinig of te veel zijn bij ieder van ons" (laat niemand van ons te weinig of te veel krijgen, 39.23); *nggâra na-made-sa ro na-iha-sa*, indien het sterft of bedorven wordt (15.7); *ta-raka-ku ro wati*, hebt gij hem gevonden of niet? (26.24—25). In samenstellingen wordt *ro* wel tot *ra* of *r*, vgl. § 156.

Mandede wâli of *ro mandede wâli* of *ro mandede wâli mpa* (ook *mandede wâli mpara*, *mandede udja mpara* en *mandede wâli udja mpara*), lett. »dat, wat ook nog alzoo is", vandaar: zoo ook, en ook. Voorb. *kapo niçab bòngi ede: tolu ratu ganta tolu mpuru ganta malòsa mandede wâli djago*, enz., wat nu de belastbare hoeveelheid van rijst betreft, (van) driehonderd gantang's moeten er dertig opgebracht worden, zoo ook van mais, enz. (9.8. v. o.);

bune santika sarae manggeè di sò-na mbòto manusiya mandede wâli djâra ro gadja, talrijk als het zand in een inham waren de menschen, zoo ook de paarden en olifanten (77.34—35); (*peya nahu mambeï-mu sintji inta*) — — — *mandede wâli nahu mambeï-mu salampe* — — — *ro mandede wâli sa-mena-na ntau ro wâra* — — — *nggòmi mena mantau,* (ik zal u ringen met diamant geven) — — — zoo ook zal ik u een slendang schenken — — — en ook al mijne schatten zult gij bezitten (48.18 en 21); *ro sa-mena-mena-na lampa rawi bune santika lampa rawi-na labo ompu maulu ede ro mandede wâli mpa ompu ro ana siwe-na na-nggâhi mena-ku doü maringu,* en al wat hij deed was gelijk aan dat, wat hij met den vorigen ouden man verricht had, en ook zeiden de oude man en zijne dochter dat hij een gek was (43.28—29) *au-du parenta ama ro ina-mu ai-na karuru mandede wâli udja mpara deï guru,* mor niet, wat het ook zij dat uwe ouders bevelen, zoo ook ten opzichte van uwe onderwijzers (105.24—25); *sabune-bune doü maçâlih ro ma'alîm mandede wâli mpara doü ma'âdil hakîm,* enz., vele vromen en wijzen alsook rechtvaardigen, enz. (103.39—40). Dewijl *mandede wâli,* uit kracht van de eigenlijke beteekenis, gewoonlijk gebezigd wordt wanneer er sprake van iets anders is dan het voorafgaande, onverschillig of dit in den zin de functie van subject, object, enz. vervult, wordt het meestal gevolgd door een vooropgeplaatst subst. Noodzakelijk is dit evenwel niet, bijv. *na-bonto weya-du ntjai ba wei-na: kira ba nahu ra-ròpo-na anakoda labo wei-na ro mandede wâli na-raho tanaö kara bunga,* enz., (toen) deed zijne vrouw de deur toe, (zoodat) ik meende, dat de scheepsgezagvoerder twist had gehad met zijne vrouw, en ook nog vroeg zij mij bloemen te leeren vlechten (72.17—18). In de spreektaal zegt men ook wel: *ro ndede wâli,* in de teksten levert 34.40 daarvan het eenige voorbeeld.

Mandinga wâli of gewoonlijk: *mandinga-ndinga wâli,* dat wat er ook nog bij is, en daarenboven. Voorb. *mandinga-ndinga wâli âri-mu ede di maulu-na parenta ro kuwasa nahu,* en daarenboven was uwe jongere zuster te voren (in) mijne macht (45.29); *na-kasi pòda-pòda ade ndai-ku maèda ndai-mu nggeè kèse-kèse, wii paki ba rahi-mu mandinga-ndinga wâli rahi-mu wâra doü neè-na,* enz., ik heb zeer veel medelijden met u, als ik u zoo alleen zie blijven, verwaarloosd door uw man, en daarenboven heeft uw man eene maitresse, enz. (51.8—9): *mandinga-ndinga wâli ku-waü-ra ipi hompa-ku,* en daarenboven ben ik zeer vermoeid (37.28). Omtrent de constructie van den zin na *mandinga-ndinga wâli* geldt hetzelfde wat boven omtrent *mandede wâli* is opgemerkt.

Labo en *mandinga labo,* benevens, en daarbij, als voegwoord en voorzetsel, zie aldaar onder § 273; *ai — ai,* noch — noch, zie de Aanm. na § 237. Hoe ons »zoowel — als" wordt weergegeven, is te zien bij *mpa* (§ 265) en *mpara* (§ 270).

§ 280. Tegenstelling of uitsluiting worden uitgedrukt door:

Nde, maar, evenwel: *baçar aö-na èda Allah,* — — — *nde wati èda-na labo*

mada, baçar wil zeggen het gezichtsvermogen van God, — — — maar hij ziet niet met oogen (7.10).

Gewoonlijk echter wordt na *nde* nog *pala* (vgl. onder § 265) gevoegd: *kalâm aö-na na-nggâhi Allah,* — — — *nde pala wati nggâhi-na labo rera, kalâm* wil zeggen: God kan spreken, — — — maar hij spreekt niet met eene tong (7.11); *ede-ra lepi mena kai ba doü bunga ede, nde pala sa-buwa ede na-nenti kalai-du,* daarop ontrukte men haar de bloemen, maar ééne ervan hield zij afzonderlijk (72.37—38); *na-waü-ra lao ngupa ngâha, nde pala nai-sa wakatu mai-na,* zij zijn heengegaan om voedsel te zoeken, morgen echter is het de tijd van hun komen (66.40—41); *taho-ra ba lao ròtji-mu* — — — *nde pala ku-raho-ku, ana-e, labo nggòmi;* enz., gij moet maar snel gaan — — —, evenwel vraag ik u, mijn zoon, enz. (74.37); *kandeu-pu, nde pala ai-na kandeu kai oi busi,* baad (hem), maar baad hem niet met koud water (34.41—42).

Dikwijls wordt na *nde pala* nog *satoi* (een weinig) of *satoi mpa* gevoegd, bijv. *wati kapòro-ku, nde pala satoi ba lowa-mu sambele sâhe manae ede,* enz., ik ben niet toornig, maar wat dat betreft, dat gij er toe overgaat om groote buffels te slachten, enz. (28.30); *taho weki-na, ruma-e, nde pala satoi mpa neè dòdo ba lamada boru waü weya-ka gendi mada kui-ta,* het is goed, heer, maar ik zou wel willen vragen eerst uwe linker wenkbrauw (te mogen) afscheeren (47.37).

Nde pala kan ook aan het begin van een hoofdzin staan, en is dan ook door »maar", enz. weer te geven, bijv. *Nde pala wati-du kadondo weya nuntu-na parakâra lewa ede,* maar wij zullen het verhaal omtrent den oorlog niet langer maken (79.20—21). Dikwijls echter is de tegenstelling, die het woord uitdrukt, zeer zwak en bestaat alleen daarin, dat er over iets of iemand anders gesproken wordt, bijv. *wâra-wâra ruwa-n sangadji Ana-ana-ku ngâra-na, nde pala wâra dja sa-buwa sangadji ade rasa ede,* enz., er was eens iemand, die vorst A. a. heette, en er was ook een vorst van dat land, enz. (42.1); *ede mpara èda-na sa-buwa fuu hadju,* — — — *nde pala fuu hadju ede mbòto bòte èse èlo-na,* daarop zag hij een boom, — — — op den top nu van dien boom waren vele apen (59.39—40). In plaats van *nde pala* kan ook *pala* alleen gebezigd worden, vgl. § 265.

Aanm. Dewijl *pala* alleen reeds »maar" kan beteekenen en *nde* anders gelijk *ndai* (*ndei*) is, doet *nde pala* eenigszins aan het Mal. *akan tĕtapi* denken. Hierin schijnt *akan* reeds op zichzelf eene tegenstelling aan te duiden, doch deze beteekenis zal wel niet rechtstreeks voortkomen uit die, welke het met *nde* = *ndai* gemeen heeft, maar uit de oorspronkelijk aanwijzende kracht van *ka*; men vergelijke Mak. *mangka* (Jav. *mongkå*), *mingka* en *iya-ka*, Bug. *iyakiya*. Indien dus *nde* = *ndai* en *nde* »maar", oorspronkelijk één zijn, moet wel aangenomen worden, dat zij in de plaats zijn getreden van een ander woord, dat een element als *ka* bevatte, waardoor het in beide gevallen kon gebezigd worden. Maar dan is het wel eenigszins vreemd, dat in de beteekenis van »maar" nooit de vollere vormen *ndai* of *ndei* gebezigd kunnen worden. Derhalve is het veiliger ze als verschillende woorden te beschouwen. Misschien is niet *ndai*, maar het O. Jav. *nda, ndah, ndan* te vergelijken.

Malai-na-sa, malai-na-si of *malai-na sara* (vgl. het Mal. *malainkan*), lett. dat, wat het andere ervan is, dat, wat anders dan dat is (*sa*, enz. hier te nemen in de sub B genoemde beteekenis), vandaar: behalve, alleen maar, maar: *ku-sakasi-ku wati wâra-na ruma makalai malai-na-sa Allah ta'âla*, ik betuig, dat er geen andere Heer is, dan God (7.41—42); *wati wâra èda-na doü masalâ(m), malai-na-sa koha tuta mpa manggeè ededeï*, hij zag (echter) niemand, die hem groette, alleen maar een schedel, welke daar zich bevond (58.24—25); (niemand mag eene aanklacht inbrengen), *malai-na-sa galara ndadi* (= *ndai*) *mawaa-na wuwa nggâhi ede*, alleen het dorpshoofd kan dit woord (= deze aanklacht) inbrengen (14.18. v. o.); *wati-pu wâra-na ròpo ro nggadi-na, malai-na-sa metji-metji angi-n*, zij hadden nog nooit twist gehad, maar elkander voortdurend bemind (50.10); *ndonta-r bune santika pangâha*, — — — *kòne bune santika ntanda weya mpowa pâhu-mu ro ringa weya nggâhi ra eli-mu, malai-na-sa Allah ta'âla ndai matjèpe-na kasi ade nggòmi*, laat staan het gebak, — — — al is het maar alleen (dat ik kan) uw gelaat zien en uwe woorden en stem hooren, maar God moge u uwe goedheid vergelden (47.13—15); *wati mbòtju-ku lamada ba supu ngâha-ku ita ruma-ku, malai-na-sa ta-nggâhi-pu ba ita ruma-ku*, enz., ik zou niet verzadigd worden door u op te eten, maar spreek gij, enz. (70.31—32): (elke ziekte, die door den vorst behandeld werd), *wati lowa-na daa taho, malai-na-sa na-taho lalo mpa supu ede*, kon niet niet beter worden (wijken), maar werd oogenblikkelijk beter (week oogenblikkelijk, 59.3—4).

Wanneer op *malai-na-sa* eene volledige zinsnede volgt, waarvan de agens verschilt van dien in hetgeen voorafgaat, dan staat deze agens voorop en treedt het verbale subst. met *ndai* als praedicaat op (tenzij de zin den imperatief vordert); dit geschiedt alleen uit kracht van de sterke tegenstelling, welke *malai-na-sa* uitdrukt. Is de agens dan ook dezelfde, dan kan een gewoon finiet werkwoord gebezigd worden (vgl. boven). Somtijds echter neemt het werkwoord ook dan den vorm van een verbaal subst. aan, vgl. het boven aangehaalde voorbeeld op 50.10 en *nde pala wati disa-na ròdjo ro nggâhi, malai-na-sa tjuwa-tjuwa saròme mpanga mena-n mpa*, zij durfden echter (hem) niet aanspreken of iets zeggen, maar ieder van hen glimlachte slechts steelsgewijze (49.9, zoo ook 34. 33—34, enz.). Deze constructie zal wel te verklaren zijn uit de eigenlijke beteekenis van *malai-na-sa*.

Ook kan een finiete zin volgen, zoo de agens van de eerste zinsnede als lijdend voorwerp in de tweede fungeert: *wati-du lowa-na* — — — *ngâha ra nòno, malai-na-sa, na-neè sara ngâha, pao weya-ku ba doü*, hij kon niet meer — — — eten en drinken, maar als hij wilde eten, werd hij door de menschen gevoed (58.13—14). Voorbeelden van *malai-na-si* en *malai-na sara* vindt men op 44.9 en 11.

Nira-pu, zie de volgende §.

Sura, zie § 284.

»Of" wordt uitgedrukt door *ro* (vgl. § 279); »of — of, hetzij — hetzij"

kan weergegeven worden door *taho-taho* gevolgd door een eigenlijk of verbaal subst., meestal evenwel door *kombi-kombi* (vgl. § 265).

§ 281. *Kapo* en *indo kapo* worden aan het begin van hoofdzinnen gebezigd, zij zijn, wat het gebruik betreft, te vergelijken met het Mal. *ada-pun*, wij kunnen ze door »voorts, nu", enz. weergeven: *kapo òne-na ba kiḍi ede ndai makapadja-ta hiḍi ḍi rade*, het nut nu van het staan is: dat het voor ons de plaats in het graf ruim maakt (11.38); *indo kapo sjaraṭ imân ede sampuru ori*, de voorschriften nu van den imân zijn tienderlei (9.24. v. o.); *ḍi ai wakatu ede na-bini-ku doü manggeè ada labo ruma-ta, wâra dja ruma-t bitjâra wâra dja tuwa kâli, indo kapo tuwa kâli ede na-waü-ra bura mena djenggo-na*, enz., op dien tijd waren de lieden in grooten getale aanwezig om hunne opwachting bij den vorst te maken, ook de rijksbestierder en ook de opperpriester waren aanwezig, de opperpriester nu had een geheel witten baard, enz. (46.7—8); *nggâhi-na: indo kapo la Kasipâhu maulu-n ede na-waü-ra ndadi sangadji*, zij zeiden: die K. van vroeger is vorst geworden; enz. (63.22—23); uit den aard der zaak volgt op deze woorden gewoonlijk een subst. of voornw., hetzij als subject, hetzij buiten het eigenlijke zinsverband vooropgeplaatst (vgl. ook § 106), noodzakelijk is dit evenwel niet: *indo kapo na-nggâhi-ku ba nabi-ta*, voorts zegt onze profeet (97.35); *kapo nggâra mu-neè sara bade*, enz., en indien gij nu wilt weten, enz. (97.33).

Somtijds wordt *kapo* of *indo kapo* wel na eene voorafgaande conditioneele zinsnede gebezigd: *nggâra wati sara ndede-na, lai-na tangâra kai mani, kapo wati wâdjib-na ndeu*, indien het niet zoodanig is, dan wordt het niet semen genoemd, dan is men niet verplicht te baden (10.23—24); (indien onderhoorigen van een dorpshoofd twist hebben), *indo kapo na-raho kangampu siya mantjâra ede*, dan vrage hij, die ongelijk heeft, vergiffenis (15.10).

Kapo wordt ook dikwijls voor *ai ake* of *maai ake* ter versterking gezet, vgl. het Mal. *akan sĕkarang* (bijv. 18.24, 36.14, 47.20, enz.).

Ook wordt *kapo* voor de aanw. voornw. *ake* en *ede* geplaatst, welke dan adverbiaal in den zin van »derhalve" gebezigd worden: *nde pala satoi wati wâra marakani nahu ake* — — —, *kapo ake lao nggeè ada weya-pu nahu*, maar ik heb geen gereedschap, — — — geef derhalve daarvan bericht voor mij (aan den prins, 21.8. v. o.); *kombi wâra lalehe rasa ro dana-ta*, — — — *kapo de taho-ra ta-lao kaḍa rai aka uma-ta*, wellicht heeft eene ramp ons land getroffen, — — — laat ons daarom naar huis ijlen (20.11—12); *wâra pòda hadjal ndai-ku ake, kapo de kasi kai-pu ade*, enz., ik heb werkelijk iets noodig, heb derhalve medelijden met (mij), enz. (40.10—11). Zoo men niet in den imperatief spreekt, treedt *kapo ede* (*ake*) als praedicaat op: *nggâra na-ndede sara, ntjâra waü ndai-mu, udi-ro-mudi, kapo de raa-tarima-na*, enz., indien het aldus is, zijt gij zelve stellig de schuldige, leguaan, derhalve moet men er in berusten, enz. (21.10). Ook schijnt *kapo* alleen, wel eens voor *kapo ede* gebezigd te worden, zie 40.34.

Aanm. *Kapo* is ook in het Balineesch gebruikelijk. Het kan zeer wel samengesteld zijn uit *ka* = *aka* en *po* = *pu* (vgl. Mal. *pun*), vergelijk het Bulusche *kampe*, daargelaten dat dit laatste alleen als bijwoord of nadrukswijzer optreedt. Evenwel is het, ook voor het Bim., nu als een afzonderlijk woord te beschouwen en valt het accent op de gewone wijze op de voorlaatste lettergreep. Of *indo* in *indo kapo* het zelfde woord is als het in § 266 besprokene *indo* »niet", kan ik niet beslissen, indien dit het geval is, moet *indo kapo* wel in vorming gelijk *ada-pun* zijn.

Nira-pu (vgl. § 285) wordt vooraan in een zin gebezigd op dezelfde wijze en met dezelfde beteekenis als *kapo*. Voorb. *nira-pu umu-na sa-kura-kura-na sa-mbia ai, sa-bala ai,* de leeftijd (duur) ervan is minstens één avond en één ochtend (10.28); *nira-pu kiyu ede na-lòsa sambanta dja-ra ḍi sa-buwa lewi,* de haai nu ging ook uit (het water en ging) uitgestrekt liggen in een tuin (71.9); *nira-pu ndai qiblat-na masa-ngganga ro salaka,* hun qiblat nu is goud en zilver (98.5).

Tusschen twee zinsneden drukt *nira-pu* eene tegenstelling uit: *nira-pu ḍi ai ndadi-ta sangadji — — — wati wâra raka-ta ana, nira-pu waü-ḍu raka-ta ntjòki ro kasipâhu, ampo na-wâra ana,* ten tijde nu, dat wij vorst waren, — — — hebben wij geen kinderen gekregen, maar nu, nadat wij tot ellende en armoede geraakt zijn, is er een kind (62.23 en 24); (wij dachten, dat geen dier u kon weerstaan), *nira-pu ai ake kòne-pu mbeè-mbeè neè mawaü-mu aka ro kampula nggòmi,* maar nu kan zelfs een dier als een bok u bedriegen (38.8); *rawi doü mpa mandai èda weya-mu ntjâra-na, nira-pu rawi ndai-mu-sa mantjâra wati pala èda-na,* het verkeerde, wat door anderen verricht wordt, slechts ziet gij, maar uw eigen verkeerde daden ziet »hij" (voor gij) niet (86.16—17). Soms is de tegenstelling echter zeer zwak: *fuu-na paramata mabura, nira-pu sanga-na paramata makala,* de stam is van wit edelgesteente, de takken echter (of: nu) van rood edelgesteente (91.25—26).

§ 282. Als oorzakelijke voegwoorden worden gebezigd:

Mai ka-ra ndede-n (voor *mai kai-ra ndede-n* (of *—ndede-n ede*), lett. dat, waardoor het zoo zijn ervan komt; dat waardoor het zoo is, vandaar »want", vgl. § 137, ook kan het wel door »omdat, dewijl" worden weergegeven, waarbij dan de voorafgaande zinsnede als hoofdzin te vertalen is. Voorb. *wati wâdjib-na ndeu wilâdat, mai ka-ra ndede-na na-batu angi labo,* enz,, men is niet verplicht het wilâdat-bad te nemen, want (dewijl) dit behoort tot, enz. (10.34); *ai-na-ra sambele wâli sâhe, mai ka-ra ndede-n na-ḍeni mpara rawi ro lao-ta ake,* slacht geen buffels meer, want ons werk op het veld is nabij (29.23); *ku-waü-ḍu tjempe kai wuwa hadju ba lamada, mai ka-ra ndede-n ana ḍòho-mu na-nangi neè weli wuwa hadju,* ik heb ze verruild voor vruchten, omdat uwe kinderen weenden, daar zij die vruchten wilden koopen (24.26); *mu-made-ra hade ba nahu, binata tuwa, mai ka-ra ndede-n mu-waü-ra karingu nami ḍòho,* gij zult sterven, door ons gedood, oud beest, dewijl gij ons bedrogen hebt (41.15—16); *nggâra na-ndede-sa, lai-na ana ita, mai ka-ra ndede-na koha tuta ḍuwa mbuwa ede na-waü-ra bura honggo-na,* als het zoo

is, dan zijn het uwe kinderen niet, want de beide schedels hadden grijze haren (76.29); *nde pala ku-raho tempo sa-mbaa, mai ka-ra ndede-na na-ipi-ku ntjòki-na ndawi weya marakani ede,* evenwel vraag ik één jaar tijd, want het is zeer moeielijk dit geraad te vervaardigen (62.41); *wati disa-ku inga ro horu nggòmi mai ka-ra ndede-n ndai nggòmi waü mantjâra,* ik durf u niet helpen, want gij zelve zijt stellig schuldig (36.14).

Ndadi (Mal. *djadi,* enz.) kan als voegwoord zoowel aan het begin van een nieuwen zin als ter verbinding van twee zinsneden gebezigd worden en is dikwijls, al naar het verband, weer te geven door: »bijgevolg, alzoo, dus" of door »zoodat". Voorb. *nde pala lamada wati wâra piti-k, ndadi ku-tjempe kai-ku isi kòroma,* maar ik had geen duiten, dus heb ik (de vruchten) geruild voor dadelpitten (24.27); *bune-ku lampa rawi lampa-ta ake, mai ka-ra ndede-na, nahu ku-toi, nggòmi manae, ndadi wati lowa-ta lampa sama-sama,* hoe zullen wij gaan, want ik ben klein en gij zijt groot, zoodat wij niet te zamen kunnen gaan (38.14—15); *ede-ra raho kai-na dowa — — —. Ndadi na-kalondo weya-ḍu bala ḍi sangadji ede, na-hina-ḍu ba supu — — — ndadi wati-ḍu lowa-na kòne ngâha ro nòno,* daarop had zij tot God — — —. Dientengevolge deed (God) eene straf op den vorst nederdalen (en) trof hem eene ziekte, — — — zoodat hij zelfs niet meer eten of drinken kon (58.11 en 13).

In verreweg de meeste gevallen geeft *ndadi* als voegwoord echter geen oorzakelijk verband te kennen, maar laat zich overzetten met: »het geschiedde nu dat, vervolgens, daarop, enz., en is dus als synoniem van *ede-ra* te beschouwen, bijv. *na-waü-ra wâra kamoa ra-dumpu-na, — — — ndadi na-dumpa wâli-ku kamoa makalai, ndadi kamoa ndai dumpa-na ede wati raka-na,* enz., (de aap) had reeds een sprinkhaan gevangen, vervolgens greep hij wederom naar een anderen sprinkhaan, en toen ving hij dien sprinkhaan, welken hij te grijpen had, niet, enz. (51.23—24); *na-katebe-ḍu oi ḍi asa-na, ndadi na-iyu-ra ba Maharadja Kurma luu oi busi ede, ndadi na-hengga wâli-ḍu asa-na, ndadi na-tjiru weya-ḍu karedo, kaluu weya-ḍu ḍi asa-na, ndadi na-ngâha-ra kareḍo* enz., zij druppelde hem water in den mond, toen vorst K. het koude water voelde ingaan, deed hij zijn mond wederom open, daarop schepte zij pap voor hem op en deed ze hem in den mond, en daarop at hij de pap, enz. (66.27, 28 en 29); *ede-ra ringa kai ba ruma-t ḍuwa-n labo wei-na nuntu Mayang-Mangure, ndadi na-nggâhi-ra ade ḍòho-na,* enz., toen de vorst en zijne echtgenoote het verhaal van M. M. hoorden: zeiden zij bij zichzelf, enz. (68.22); *ntoi-ḍu rongga-mu-ro, anakoda-e, — — —. Ndadi anakoda na-ntjambe-ra,* enz., zijt gij reeds lang gekomen, anakoda — — —. Daarop antwoordde de anakoda, enz. (75.18).

In gedichten wordt *ndadi* in de beteekenis van »zoodat" nog wel als een finiet werkwoord geconstrueerd: *niyat labo hâdjat-na na-waü mpara ntjâra, na-ndadi-ra wòko-na rawi na-waü mpara tjura-tjura,* hun niyat en wat zij noodig hebben, is verkeerd, »er ontstaat een opgroeien van het werk, dat

geheel verward is" (zoodat het gedijen van hetgeen zij te doen hebben geheel en al mislukt, 104.25—26); *ndadi mpara tada-na daa wâra-na madja-mu,* »er ontstaat het zichtbaar worden" (zoodat zichtbaar wordt), dat gij geen schaamte hebt (105.41).

Ampo-sa, immers, zie *ampo,* § 264.

Ba, ba supu en *anta-na ba,* om uit te drukken de voegwoorden »omdat, dewijl", enz., zie § 272, § 276 en de Aanm. na § 273.

§ 283. Om eene vergelijking uit te drukken, dienen: *une, bune, une santika* of *bune santika,* als, gelijk, waarvan *bune santika* in de gewone taal het gebruikelijkste is; in gedichten treft men ook wel eens *maune* aan. Voorb. *na-waü-ra kakila bune saninu weki-na djâra ede,* het lichaam van het paard glom als een spiegel (52.41); *labo na-waü-ra lelo bune santika âla,* en daarbij was (de saroeng) vol gaten als een net (61.6—5. v. o.); *na-lampa ḍi sori, na-ndadi-ra bune santika mòti.* gingen zij door eene rivier, (dan) werd deze als eene zee (78.10—11); *na-waü-ra mawu une doü raa-manòno tuwa,* hij is dronken als iemand, die palmwijn gedronken heeft (99.33); *sarumbu-na na-leli-ra une lili,* hunne lichamen smelten als was (87.23).

Als een woord, dat eene uitgebreidheid, hoeveelheid, enz. logisch het praedicaat is, dan neemt het steeds den vorm van een subst. aan, terwijl *une,* enz. met het volgende subst. vormelijk als praedicaat optreedt: *bune santika nae tjanggi nae-na sabuwa-buwa,* »(terwijl) de grootte van elk is als de grootte van een kopje (terwijl elk zoo groot is als een kopje, 32.17); *bune santika sarae mbòto manusiya,* de menschen waren zoo talrijk als het zand (77.34 en 35): *une ntâra èse langi mbòto-na lantera,* de lantarens zijn zoo talrijk als de sterren aan den hemel (91.36); *une liro ro wura pâhu-na,* zij zien er uit als zon en maan (ibid. reg. 37). In deze zinnen wordt *une* met volgend subst. behandeld als eene adverbiale bepaling volgens § 246. Valt de nadruk op het woord, dat bij ons praedicaat is, dan wordt het vooropgeplaatst: *wâra sa-ndupa nâru-na, nae-na bune santika wangga,* zij waren één vadem lang en zoo groot (in omvang) als eene dij (62.31). Eene constructie als *nae-na bune santika wangga* is letterlijk op te vatten als: (wat betreft) de grootte ervan, zij is als (die van) eene dij, vgl. § 250 en zie beneden. Van deze constructie wordt ook bij andere woorden gebruik gemaakt om er den nadruk op te leggen, bijv. *pâhu-na une santika mabura dolu djanga, iyu-na une santika mubu lere mintji,* het ziet er uit als het wit van een ei, het riekt als duf *lere-* (soort katjang) meel (10.22); *nahu ku-hengge-ku, pana weki-ku bune santika afi,* ik heb de koorts, mijn lichaam is heet als vuur (52.7); *leli ro lelo-na na-waü-ra une mbohi katiri,* het is opgelost (tot eene brij geworden) geheel en al (zie beneden) als inmaaksel van katiri-visch (100.32).

Noodzakelijk is het gebruik van het verbale subst., waar het woord geen uitgebreidheid, enz. beteekent, echter niet (vgl. de voorbeelden in den aanvang van deze §), alleen wordt er nog meer nadruk op het woord gelegd.

Als praedicaat treedt *une* met volgend subst. voorts op, wanneer een eigenlijk subst. vergeleken wordt, dat, zoo er geen bijzondere nadruk opvalt, als subject op de gewone wijze achteraan staat: *bune kapenta kontu-na Ama Seho ede*: de rug van A. S. was als eene plank (35.1. v. o.); *bune santika eli mabu wadu manduha eli hâri doü mambòto ede*, het geluid van het lachen der menigte was als »het geluid" (dat) van het vallen van eene instortende rots (49.22); *nggâra une nggâhi ede-sa rawi-mu*, enz., indien uwe handelingen zijn als deze woorden (indien gij handelt, als hier gezegd is (13.2). Ook kan een subst. voorafgegaan door *une*, enz. een afzonderlijken zin of eene zinsnede vormen, bijv. *ndadi bune santika bòte madumpa kamoa*, zoodat (het is) als de aap, die naar sprinkhanen greep (51.23); *wati wâra-na-pu raka-na rahasiya, une uta daa mantjihi siya*, nog heeft hij wat geheim (innerlijk) is niet bereikt, (hij is) gelijk aan visch, waarbij het zout niet voldoende is (95.16—15. v. o., vgl. 105.18). Ook kan zulk eene zinsnede wederom als attribuut, object, subject, enz. gebezigd worden in de beteekenis van: dat, wat is als: *na-weli wâli-ra pâhu bune santika pâhu ra-nuntu aka-n ede*, hij kocht wederom (allerlei) soorten, »die waren als de soorten" (gelijk aan die) welke zooeven vermeld zijn (43.24—25); *kakiti-kiti tjahaya-na* — — — *ntewi kai-ta une inta(n)*, met het glinsteren ervan — — — is door ons te vergelijken (het glinsteren van) »dat, wat is als diamant" (iets als diamant, 106.15—16); *nggâra wâra-sa bune ntika sâhe kapal*, »indien er iets is als de buffels voor de schepen" (indien er bij voorbeeld buffels voor de schepen zijn (14.11. v. o.); *nggâra wati sara une santika raa-wuwa nggâhi ede*, »indien niet is dat, wat is gelijk het hier gezegde", indien het niet is, zooals hier gezegd is (84.23. v. o.); *na-tarima-ku bune santika raa-sake ede*, hij vindt goed dat, wat is als dit overeengekomene (27.41 en 42); *wati pòda-pòda ngawa-n tarima bune santika ra-neè lumada ede*, zij wilde volstrekt niet toestemmen in hetgeen was als mijn wil (61.3); *ku-kawâra-ku bune santika raa-sake-ku*, ik herinner mij, dat wat is als mijne overeenkomst (36.3). In deze drie laatste voorbeelden wordt door *bune santika* eigenlijk alleen meerderen nadruk op het object gelegd, gelijk dit in de verwante talen dikwijls door voorplaatsing van eene praepositie geschiedt. Op dezelfde wijze is het gebruik van *bune santika* te verklaren na *ndonta-ra, ai-na-ti mpara nggâhi wâli*, in de beteekenis van: laat staan, hoeveel te meer (te minder), vgl. § 238, bijv. *ndonta-r bune santika pangâha*, laat staan het gebak, lett. laat staan iets als het gebak (47.13); *ai-na-ti mpara nggâhi wâli bune santika nahu*, hoeveel te minder [iemand als] ik (36.16—17).

Uit de bovenstaande voorbeelden blijkt, dat eene vergelijking kan gesteld worden, bijna op dezelfde wijze als in ons taaleigen, bijv. *bune santika eli* — — — *eli*, met dat verschil dat wij met omzetting der constructie in plaats van het tweede subst. een voornw. bezigen. (Wel kan ook in het Bim. een voornw. gebezigd worden, maar dan kan er geen bepaling op volgen; *rawi bune santika ede*, handelingen als deze, 83.32).

Evenwel uit de voorbeelden is ook te zien, dat, in geval *une*, enz. met volgend subst. als praedicaat fungeert, alleen het woord, wat volgens ons taaleigen in den genitief komt te staan, in de vergelijking vermeld wordt, bijv. *pana weki-ku bune santika afi*, lett. de hitte van mijn lichaam is als het vuur. Dit kan ook geschieden als *une*, enz. voorafgaat: *waü bune santika mbumba doro eli-na*, hun geluid was geheel als (dat van) een instortenden berg (69.24); *une santika lako mori-na ede*, hun leven is als (dat van) een hond (103.10).

Er bestaat bij vergelijkingen nog eene andere constructie, waarbij het vergeleken woord, dat verschillende functien in den zin kan bekleeden, verzwegen wordt. Voorb. *ade lamada bune santika nae hiwa witi* (voor: *nae-na ade lamada*, enz.), mijn hart is zoo groot (klein) als eene fijngestampte *witi*-korrel (67.2); *matòta kamubu ba doü bune santika nae sepi*, (gij die verdient), dat men u vergruist zoo »groot" (klein) als een *sepi!* (soort kleine garnaal, 30.16—17); *ede-ra tjuwa kakani-kani kai* — — — *bune santika kani-kani ana sangadji manae-nae*, daarop kleedde men (hen) aan — — — (met kleederen) als de kleederen van hooge prinsen (68.9—10); *ede-ra wòtu kai-na bedi bune santika eli karaba ringa*, daarop barstten de geweren los (met een geluid) als het geluid van het roosteren van oliezaad (59.11—12); *doü maqâdli une parange lako*, een qâdli (wiens aard is) als de geaardheid van een hond (97.37); *tjoü-tji doü bune ade nahu*, wie is de man, wiens hart is als het mijne (107.30); *ta-lao weli weya-pu lamada sa-mena-na bune santika pâhu mawâra ake*; — — — *ede-ra* — — — *lao weli kaniki mena kai bune santika pâhu mawâra di ade guni ede*, ga voor mij al de soorten koopen, gelijk aan die (vgl. het voorbeeld boven, op 43.24—25) welke hier zijn; — — — daarop — — — ging hij een volledigen inkoop doen van al de soorten, gelijk aan die, welke in den goeni-zak waren (44.19 en 20).

Bij dit laatste voorbeeld is nog op te merken, dat *sa-mena-na* altijd gevolgd moet worden door een subst. of voornw., grammatisch is dus *bune santika pâhu* als het subst. in genitivo na *sa-mena-na* te beschouwen.

Wanneer volgens ons taaleigen eene finiete zinsnede op »als", enz. zou volgen, bezigt het Bim. een subst., bijv. *ro na-lampa ro nggâhi wâli bune santika lampa ro nggâhi-na labo ompu maulu aka-n de*, en hij ging en sprak gelijk hij gegaan was en gesproken had met den ouden man van zoo even (43.26—27); *na-nggâhi siyadera ede une santika nggâhi nabi*, zij spreken als de profeten spreken (98.1); *ndanga mpara ade-mu une ndanga-na siya*, uw hart is zilt als zout [ziltig is]; *na-raho kangampu siya mantjâra bune santika raa-ngina kai-ta makai kaleli sa-buwa*, enz., de schuldige vrage vergiffenis, zooals wij gewoon zijn, met één kĕmiri, enz. (15.10—11). Staat *bune santika* vooraan in den zin, dan wordt het wederom praedicaat en moet ook het andere werkwoord den substantief-vorm aannemen: *nggâra une nggâhi ede-sa rawi-mu*, als gij handelt, gelijk hier gezegd is (13.2).

omtijds heeft *une*, enz. den vorm van een perfectum, in de gewone taal echter steeds zonder voorgevoegd verkort voornw. (daarentegen op 100.32 met *na*), in dat geval laat het zich vertalen door »geheel en al als" (vgl. Kern., de Fidjitaal, enz., pag. 11).

Men bezigt *une*, enz. ook gelijk ons »als" in den zin van »bijvoorbeeld, namelijk": (laat er niets zijn) *ndai malapa-na oi bune santika nana hadju ro afu*, wat het water (van het lichaam) afhoudt, als bijvoorbeeld plantenlijm of kalk (11.6); *ro na-ntau eli-ra mantau eli, bune santika genda ro nò*, enz., en wat geluid had, gaf geluid, als trommels en gong's, enz. (77.13—14).

Nog komt *une*, enz. voor in den zin van »alsof" en wordt dan steeds door een deelwoord gevolgd. Voorb. *na-lampa-ra mungkur bune santika marama pâhu-na*, de draagstoel ging voort alsof hij kroop (78.7 en 8); *pili tula maune santika mamoü isi mada*, hoofdpijn alsof de oogappels uitvallen (4.30); *ro ḍèse kaleya-na bune santika maneè raka langi*, en de hoogte van de vlam was, alsof zij den hemel wilde bereiken (70.19); *lino une bou raa-garu*, glad alsof zij pas geglansd zijn (106.14); *Putiri Mayang-Mangure bune santika ra-ndawi-ndawi-n mpa nae-na, ḍi ade masanai-nai lai nae-na*, het groot worden van de Prinses M. M. was »alsof men haar telkens gemaakt had" (alsof zij eene pop was, die telkens weder op nieuw vervaardigd werd), elken dag verschilde zij in grootte (67.26—27). Wanneer het verbale woord na *une*, enz. intransitief is en een anderen agens heeft dan het hoofdwerkwoord, vormt het met den agens eene bezittelijke samenstelling (zie het eerste en tweede voorbeeld). Is het werkwoord in dit geval transitief, dan worden de passieve vormen gebezigd. Woorden als *nae*, enz. moeten in den hoofdzin wederom steeds in substantief-vorm optreden.

Ten slotte wordt *une santika* of *bune santika*, evenals het Mal. *sapĕrti* voor een vooropgeplaatst subst. of voornw. gebezigd en kan dan weergegeven worden door »wat betreft". *Une* of *bune* alleen is mij op deze wijze nooit voorgekomen: *une santika kalea ede ta-bonto-ku kai malanta*, wat den klapperdop betreft, gij moet (hem) met wit goed bedekken (den klapperdop moet gij met wit goed bedekken (3.27); *bune santika parakâra raa-ringa-mu* — — —, *wati ba supu tjaû ra neè angi-na labo doü siwe ede*, wat betreft de zaak welke gij gehoord hebt — — — zij was (geschiedde) niet, dewijl zij die vrouw beminden (61.7); *ai ake nggòmi-ra ndai maparenta rasa ake, bune santika nahu, taho mpara lòsa-ku*, thans zult gij het land besturen, wat mij betreft, het beste is, dat ik het land verlaat (55.28); *bune santika doü âri mai, na-mai raho*, enz., wat dien man buiten betreft, hij komt vragen, enz. (45.8); *na-ngowa ḍi guru-na: maune santika raa la Kio na-balu mantjewi-ku*, zij berichtten aan hunnen leermeester: wat het bloed van K. betreft, dit is zeer geurig (3.6).

Somtijds wordt ook wel *une* (*bune*) *ntika* voor *une* (*bune*) *santika* gebezigd (bijv. 14.11. v. o.). *Maune santika* op 3.6 is zoo te verklaren, dat *une santika*

met het volgende subst. als één geheel wordt beschouwd, in de beteekenis van: dat, wat is als; dat, wat betreft, enz. en behandeld is naar analogie van de in § 106 besproken vormen.

Ambi-ambi, ook wel *ambi-na,* als, alsof (wel het Mal. *imbas* met omzetting der klinkers, vgl. *imba*): (*doü*) *matjaû hâri-hâri kabalo ambi-ambi doü masowa,* (iemand), die er van houdt te lachen en gekheid te maken als een idioot (90.9); *sangge-sangge sara nggâhi-mu maambi-ambi kabalo,* zoo dikwijls als gij spreekt, »het is, als scherts" (is het alsof gij schertst, 86.24). *Maambi-ambi kabalo* staat hier eigenlijk voor *ambi-ambi makabalo,* vgl. het volgende voorbeeld, waaruit te zien is, dat in de beteekenis van »alsof" ook een deelwoord volgt, evenals na *une.* Ook wordt het wel met *une* verbonden: *ai-na hâri kabalo kai-mu ambi-ambi une daa maimbi,* lach en scherts er niet bij, alsof gij niet gelooft (92.3). *Ambi-na* wordt door een finiet werkwoord gevolgd, (bijv. 86.31).

»Dan" bij den comparatief wordt uitgedrukt door *ḍi* (vgl. § 272) of door *labo* (vgl. § 273). Na sommige woorden als *ntjewi,* meer; *kura,* minder, wordt het niet uitgedrukt.

§ 284. Aan het hoofd van tijdelijke nevenzinnen staan:

Ḍi ai, ook wel *ai* of *ḍi ai wakatu* of *wakatu,* op het tijdstip dat, wanneer, toen: *peya ḍi ai wakatu kateï ba ita ede, lamada makau-na,* enz., wanneer gij onderricht zult geven, zal ik bevelen, enz. (72.23); *ta-batja weya-ku sahada ai watja-ta,* enz., gij reciteert de geloofsbelijdenis, wanneer gij wascht, enz. (5.9); *wati-pu lowa-na kòne lampa ḍi ai wakatu lao-na,* zij konden nog niet eens loopen, toen zij weggingen (76.28); *ḍi ai sapa-ta nanga, na-sera sai-ra,* toen wij de rivier overstaken, verrichtte hij in het voorbijgaan zijne behoeften (56.5); *mandinga labo wakatu nggâna-na, na-kaleya kabusu-na,* en daarbij schitterde de kruin van zijn hoofd, toen zij (hem) baarde (62.22). Dewijl zulk eene uitdrukking met *ḍi ai,* enz. in het Bim. eigenlijk eene adverbiale bepaling van tijd is, kan zij zoowel voor als achter het hoofdwerkwoord komen te staan. Vgl. voorts § 264.

Ede-ra, vgl. § 126.

Ntika, vgl. § 264.

Sandede ntoi-(*na*), zoo lang als, vgl. § 206.

Santawi (ook wel *ntawi*), zoo lang als, terwijl; *santawi wati-pu ḍeni-n,* zoolang als (of: terwijl) hij nog niet nabij is (38.26); vgl. Daj. *tahi,* lang van tijd, *katahi,* zoo lang als. Vgl. ook het Bim. *ntoi.*

Sangge-sangge steeds door *sara* gevolgd (*sa* of *si* zijn hier niet gebruikelijk) alsmede door een verbaal subst., »zoo dikwijls als; *sangge-sangge sara soḍi ba wei-na* — — — *ntjambe kai ba rahi-n,* enz., zoo dikwijls als de vrouw vroeg — — — antwoordde de man, enz. (24.6); *nggâhi ba nggòmi, sangge-sangge sara soḍi ba nahu,* enz., gij zeidet, zoo dikwijls als ik (er naar) vroeg (24.34); *sangge-sangge sara nuntu hâri lambahi,* zoo dikwijls als (hij) verhaalt, lacht en schertst hij (96.30).

Overal waar dit woord in de teksten gebezigd wordt, staat ook het verbum van den hoofdzin als subst., meestal in den vorm van het eenvoudige verbale subst., welke bij nadruk op den agens behandeld wordt gelijk in § 255 gezegd is (bijv. 85.21). In het eerste voorbeeld is het subst. met *kai* gebezigd, zoodat daar *ede-ra* als verzwegen is te beschouwen.

Meermalen ook wordt de hoofdzin ingeleid door *sangi-sangi* met volgend verbaal subst., vgl. § 264.

Saraa-raa (van *saraa,* éénmaal), metéen dat, zoodra als, toen; het wordt steeds gevolgd door een verbaal subst., bijv. *saraa-raa ringa ba ompu nggâhi ruma-t ede, na-hera ade-na,* zoodra de oude man hoorde wat de vorst zeide, verwonderde hij zich (26.15); *ede-ra mbeï ao kai òha kai târe ra tonggo mantika-ntika, saraa-raa hengga karombo, pala òha hiwa matjampo labo kuu,* daarop zetten zij hem rijst voor in eene mooie schaal met deksel, zoodra of: toen) hij het mandje (met rijst, dat in de schaal stond) open deed, was het echter rijst van fijngestampte korrels, vermengd met zemelen (27.14). Ook wordt in dezelfde beteekenis *sa-kâli-si* (*-sa* of *sara*) — — — *saraa* gebezigd: *makento mpara ba ede ruma sangadji ede na-ntanda-ku ruma-t bitjâra, nde pala sa-kâli-si ntanda-na, saraa saròme-na,* daarna zag de vorst den rijksbestierder aan, maar zoodra hij hem aanzag, glimlachte hij meteen (49.27).

Ampo ede, zoodra, zie § 264.

Ḍi ade en *wunga,* ter uitdrukking van »terwijl" zie § 134 en § 264. Ons »nadat" kan weergegeven worden door *ntika* met het volgend werkwoord in het perfectum, meestal echter door de constructie met *waü(-ra,* enz.), vgl. § 78, of het verbale subst. met *raa* als absolutivum, vgl. § 67, op een bepaalde wijze ook door *ḍi kontu,* vgl. § 267. »Voordat" kan uitgedrukt worden door *aho-pu,* vgl. § 264 of door de constructie met *waü* met verbaal subst. voorafgegaan door *daa* en gevolgd door *pu,* vgl. de Aanm. II na § 85.

§ 285. Aan het hoofd van conditioneele nevenzinnen staan:

Nggâra, het meest gebruikelijke woord voor »indien". Het werkwoord wordt na *nggâra* steeds gevolgd door *sa, si* of *sara* (uitgenomen in het geval genoemd onder *kombi,* § 265), welke ook op zich-zelf voldoende zijn om aan den zin de conditioneele beteekenis te geven, vgl. § 270; voorbeelden vindt men op elke bladzijde der teksten. De conditioneele bijzin gaat gewoonlijk aan den hoofdzin vooraf, hij kan evenwel ook volgen (bijv. 15.4, 54.23, enz.). Komt *nggâra* te staan voor zinnen, waarin een vorm met *ndai* als praedicaat optreedt, dan wordt *sa,* enz. achter het subject geplaatst: *nggâra lèḍe sara ndai ngèna-ta,* indien het de gadoeng is, waarop wij wachten (104.40). Nog wordt *nggâra* wel voor een vooropgeplaatst subst. gebruikt, wat aldus tot eene conditioneele zinsnede wordt gemaakt, bijv. *nggâra sâhe sara tolu mpuru sa-niçâb,* indien het buffels zijn = wat buffels betreft, dertig daarvan vormen de belastbare hoeveelheid (9.6. v. o.).

Sa, enz. komt in dat geval na de bepalingen van het subst. te staan, vgl. § 270 en zie ook het voorbeeld beneden onder *ridi.*

Nira is eveneens te vertalen door »indien", het wordt steeds gevolgd door een verbaal subst. en is dus eigenlijk praedicaat: *nira panta-mu bente, ngâri waü-pu dana,* als gij een benteng opricht, graaf (dan) eerst de aarde uit (12.12. v. o.); *wati mpa bune kai-na nira haa angi-na rawi,* (dan) is er geen kwaad bij, »indien de werken (krijgsdaden) elkander bijten" (indien men handgemeen wordt, ibid. reg. 9. *Nira-pu,* zie boven, § 281.

Ridi is in beteekenis gelijk *nggâra* en krijgt eveneens een finiet werkwoord met *sa* achter zich. In de teksten komt het alleen voor op 10.33: *ridi ana malòsa sama labo raa sara,* indien het een kind is, dat tegelijk met het bloed te voorschijn komt.

Bune ai-ḍu, wanneer, als, vgl. § 264.

Sara-sa, sara-si, ook *sara-tji* met volgend verbaal subst. »indien al niet": *sara-sa puli-ta labo bonggu ba doü bae-ta,* indien gij al niet sneuvelt, zult gij toch door den vijand overwonnen worden (14.5). Het woord is waarschijnlijk oorspronkelijk het Mal. *salah* (vgl. Bim. *ntjâra* en *sâra,* de *â* kan, doordat de klemtoon bij de uitspraak meermalen op de tweede lettergreep viel, vgl. § 269 tot *a* geworden zijn, zoodat de eigenlijke beteekenis is: »mist het".

Sura, mits. Over de constructie van het werkwoord na *sura,* zie § 238. Het kan ook voorkomen in den zin van »al is het maar": *taho mpara ta-nòno waü kahawa, sura sa-tjanggi toi,* drink eerst koffie, al is het maar één klein kopje (47.34); alsmede in de beteekenis van »maar" *ede-ra dòho sura kiḍi mpa,* zit niet, maar sta (25.6—7).

Pai-sa of *pai-pai-sa,* verondersteld dat, als: *pai-pai-sa mabu gòlo-na* — — — *na-patu neè lao ḍaro ro simi rero-na,* gesteld dat zijn houwer gevallen ware — — — dan zou het natuurlijk zijn, dat hij overal (in den vijver) rondvoelde en ronddook (53.32); *pai-sa mu-nuntu kai, pehe-ra kau-ku lao ngupa,* als gij (dit) verteld hadt, dan was het mogelijk geweest, dat ik bevel had gegeven om te gaan zoeken (68.26); *pai-sa ku-bae kai-ku ade ntjòki mandake, ku-sambeya,* als ik deze kwellingen geweten had, dan had ik gebeden (85.3). In gedichten komt *pai* ook zonder *sa* voor: *pai ku-djâra,* gesteld, dat ik een paard ware (108.10); *pai-pai na-ringa-ku ba sa-mena-na binata,* gesteld, dat de dieren het zouden hooren (84.11. v. o.). Na een werkwoord in het imperf., voorafgegaan door *pai-sa,* enz., wordt in de teksten òf geen nadrukswijzer òf *ku* gebruikt, waarschijnlijk wordt dus hier de conjunctief gebezigd, met zekerheid kan ik dit evenwel niet zeggen, dewijl mij nooit een intransitief werkwoord met *ku* is voorgekomen. Evenwel wordt somtijds, althans in gedichten, de nadrukswijzer *sa,* in plaats van na *pai,* na het werkwoord geplaatst, bijv. *pai na-ngawa-sa la Hïdo,* gesteld dat H. zou willen (95.20. v. o.); welke constructie overeenkomt met die na *nggâra.* en waarbij dus het werkwoord in den indicatief staat.

§ 286. Aan het hoofd van concessieve bijzinnen staat *kòne* of *kòne pòda mpowa*, vgl. § 265.

Aan het hoofd van doelaanwijzende zinnen staan:

Wâra-ka (*-ku, kaḍa,* enz.), vgl. § 93.

Mòḍa-ka (*-ku* of een der andere onder § 233 genoemde nadrukswijzers) gevolgd door een verbaal subst. Voorb. (hij zocht een middel om vorst A. a. te dooden), *mòḍa-ku lowa-na kawei ra-wei sangadji Ana-ana*, opdat hij diens vrouw kon huwen (46.4); (dagelijks bereed de opperpriester het paard), *mòḍa kaḍa èda mena ba doü djâra kâli mataho weki*, opdat de menschen allen zijn mooi paard zagen (53.9); *mòḍa kimpiḍi*, bijv. 102.36, enz. Als ontkenning wordt *ai-na* gebezigd, vgl. § 237. Letterlijk kan *mòḍa-ka*, enz. niet anders beteekenen dan »opdat gemakkelijk zij, opdat doenbaar zij". »Opdat" kan ook uitgedrukt worden door het bezigen van de nadrukswijzers *ka, ku*, enz. na de finiete vormen van het werkwoord, vgl. § 233.

§ 287. De voornaamste tusschenwerpsels zijn: *ai, e, hai* of *he* bij den vocatief; *wadjo* = Mal. *ayo*; *to* ter versterking na *iyo* gebezigd (bijv. 41.6); *iḍa* (33.25); ook wel *aḍo* (98.12) = Mal. *aduh*; *pala-ni*, helaas, vgl. § 265; *koḍo-e*, idem; *toba-toba*, verdoemd (van het Arb. *tobat*); *wadja ro samba-na*, idem; enz.

Verder moeten hiertoe gerekend worden de geluiden, waarmede men dieren roept, wegjaagt, aandrijft, enz., alsmede verschillende woorden, waarmede een of ander natuurgeluid nagebootst wordt. Omtrent deze laatste woorden is evenwel op te merken, dat de Bimanees ze zelden als tusschenwerpsel bezigt, maar meestal met het prefix *ka* samengesteld als adverbium bij het werkwoord voegt.

VERBETERINGEN.

BIMANEESCHE TEXTEN.

Blz. 5, reg. 27. Voor *(ma)lao labo-ta* lees: *[ma]lao labo-ta.*
» 6, » 23. v. o. Voor *subhanahu* lees: *subhânahu.*
» 8, » 4. Voor *mpuru ringgi* lees: *mpuru ringgi-sa.*
» » » 11. Voor *imbi ku* lees: *imbi-ku.*
» » » 28. Na *mataho* is uitgevallen: *mandinga labo na-kaharus.*
» » » 42. Na *doü siwe* is uitgevallen: *mangâha ba sura nika Upa ori kai-na: dama ro tudu-ku marakani doü mône ro doü siwe.*
» 9, » 6. v. o. Voor *nicâb* lees: *niçâb.*
» » » 2. » » Na *kombi,* is uitgevallen: *na-pâhu marakani-ku kombi,*
» 11, » 11. Voor *matapu-na* lees: *matapa-na.*
» 12, » 11. Na *indo kapo* is *sjarat* uitgevallen.
» 14, » 10. Voor *Aka* lees: *Ake.*
» » » 14. Voor *mu-èda weya-ku* lees: *mu-èda weya kudu.*
» » » 21. v. o. Voor *na-supu-sa.* lees: *na-supu-sa,* enz.
» » » 9. v. o. Voor *ai-na mpara nggâ* lees: *ai-na mpara nggâhi.*
» 16, » 15. Voor *hukûm* lees: *hukum.*
» » » 6. v. o. Voor *èse-o* lees: *dèse-o.*
» 24, » 14. Voor *wara kada* lees: *wâra kada.*
» 25, » 36. Voor *doü matuwa, ndai dompo-n,* enz. lees: *doü matuwa ndai dompo-n,* enz.
» 26, » 18. Voor *aka-n ede, ita ruma-ku,* enz. lees: *aka-n ede ita ruma-ku,* enz.
» 30, » 8. Voor *wâra kai èda-ku,* enz. lees: *wâra kai, èda-ku,* enz.
» » » 35. Voor *na-waü-ra kalau* lees: *mawaü-ra kalau.*
» 34, » 15. Na *sa-kabore"* is uitgevallen: *sa-nâru ntjai mabu kamaa ede.*
» 43, » 21. Voor *tiyo-pu, ake wati,* enz. lees: *tiyo-pu ake wati,* enz.
» 48, » 30. Voor *Ana-na* lees: *Ana-ana.*
» 49, » 30—31. Voor *gendi mada-n sa-bae, ampo de,* enz. lees: *gendi mada-n sa-bae. Ampo de,* enz.
» » » 31. Voor *gendi mada-na. Ede-ra,* enz. lees: *gendi mada-na, ede-ra,* enz.
» 50, » 25. Voor *ndaka-ra* lees: *ndake-ra.*

Blz. 64,	reg.	11.	Voor *na-lao ou doü* lees: *malao ou doü.*
» 68,	»	27.	Na *wuba* is uitgevallen: *nggâra na-ndede-sa, nggeè.*
» 70,	»	19.	Voor *na-neè raka langi* lees: *maneè raka langi.*
» 71,	»	36.	Voor *ede-aa* lees: *ede-ra.*
» 78,	»	12.	Na *mataho-taho* is uitgevallen: *nggâri ro sori mataho-taho.*
» »	»	41.	Voor *lao-ra dula, nggòmi,* enz. lees: *lao-ra dula nggòmi,* enz.
» 80,	»	24.	Voor *labo lai-na karawi ndai-na* lees: *labo lai-na rawi ndai-na.*
» 82,	»	3.	*Ḍi* voor *èse* moet vervallen.
» 86,	»	16.	Voor *ntjâra-a* lees: *ntjâra-na.*
» 87,	»	27.	Na *naraka* is *nekeka* uitgevallen.
» 88,	»	16.	v. o. Voor *tjoü ndai ou* lees: *tjoü-ra,* enz.
» 90,	»	9.	Voor *hâri-hari* lees: *hâri-hâri.*
» »	»	20.	Voor *ana-na* lees: *ama-na.*
» 92,	»	39.	Voor *mortaba(f)* lees: *mortaba(t).*
» 94,	»	23.	Na *ede-i* is *mena* uitgevallen.
» »	»	24.	*Ori* moet vervallen.
» 98,	»	11.	Na *ede* is uitgevallen: *Indo kapo tjaû nggâhi da ndai karawi ḍeï rawi mataho ede sa-buwa durhaka mantjewi nae.*
» 100,	»	3.	Na *rondo* is uitgevallen: *ndede-ku pala rawi-na doü marindi.* *Bata nggampo sara na-waü-ra turu nggumpa,* *londo lao-na mandai neè kai-na rimpa,* *na-tabai udja-ku itja-itja neè rumpa.*
» »	»	9.	Voor *tangara* lees: *tangâra.*
» »	»	26.	Voor *sara* lees: *sara-sa.*
» 102,	»	14.	Voor *balatai* lees: *balata.*
» »	»	15.	Voor *nggâh* lees: *nggâhi.*
» »	»	20.	Na *wòle-na* is uitgevallen: *nggâhi bitjâra na-arira ipi tjâru-na, rawi-na na-mbòto-ra mawaü-ra tjura-tjura.*
» 104,	»	2.	Voor *mawârâ* lees: *mawâra.*
» »	»	15.	Voor *huri-na* lees: *huri-mu.*
» 107.	»	21.	Voor *ruwa si* lees: *ruwa-si.*
» 116,	»	12.	Voor *sa-oro* lees: *sa-ori.*
» »	»	13.	Voor *mai-nu* lees: *mai-na.*

BIMANEESCHE SPRAAKKUNST.

Blz. 13,	reg.	18.	Boven § 5 behoort alleen »Woordvorm" te staan.
» 14,	»	9.	De laatste woorden zijn te lezen: tweede lettergreep.
» 15,	»	9.	v. o. Voor *tambari* lees: *tambâri.*
» »	»	8.	» » Voor *tambari-mbari* lees: *tambâri-mbâri.*
» 20,	»	15.	» » Voor *zâkat* lees: *zakât.*
» 22,	»	14.	Voor: voorbeelden, lees: voorbeeld.

Blz. 69, reg. 18. v. o. Voor 41.4. v. o. lees: 14.6. v. o.
» 71, » 8. » » Na § 96 bij te voegen: alsook § 143.
» 74, » 3. » » Voor: gereduplcieerd, lees: geredupliceerd.
» 86, » 11. v. o. Voor IV. 85. lees: 25.37.
» 87, » 17. Voor 41.21. v. o. lees: 31.2.
» 91, » 14. v. o. Na *pòku lamada* is aldus te lezen: *na-waü mpuḍu made lelo ana lamada ra-hade weya-na,* enz.
» 96, » 4. » » Na 77.33 is in te voegen: vgl. § 257.
» » » 2. » » Voor »*na-kadawâra-ku,* wat niet is" lees: *na-kawâra-ku,* wat is", enz.
» » » 1. » » Na »hij" moet »niet" vervallen.
» 103, » 11. Voor § 82 lees: § 84.
» 108, » 5. v. o. Voor 24.27. lees: 47.24—25.
» 109, » 22. Voor 37.5. lees: 7.5.
» 120, » 8 en 9. De teekens: § 96 zijn uit den tekst te nemen en vóór *Ndai* (reg. 9) te plaatsen.
» » » 10. Na § 112 is in te voegen: 107.
» 126, » 20. Voor 4.15—16. lees: 44.15—16.
» » » 23. Voor 2.42. lees: 22.42.
» 127, » 6. v. o. Voor 6.18—19. lees: 56.18—19.
» 128, » 17. Voor 8.32. lees: 78.37.
» » » 20. Voor 45.42—61.1. lees: 65.41—66.1.
» » » 12. v. o. Voor 2.31. lees: 22.31.
» 129, » 12. Voor 95.14 lees: 93.14.
» 132, » 12. v. o. Voor 62.2—1. v. o. lees: 61.2—1. v. o.
» 143, » 12. Voor »laag" lees: haag.
» » » 16. v. o. Voor 7.92, enz. lees: 7.42, enz.
» 147, » 17. » » Voor *ka* lees: *kai.*
» 148, » 8. Voor 4.10—11. lees: 15.10—11.
» 152, » 7. v. o. Voor *ntjai_na, tjampo,* enz. lees: *ntjai-na tjampo,* enz.
» 164, » 15. » » Voor 21.23—24. v. o. lees: 21.23—22. v. o.
» 165, » 6. » » Voor *wâra tji* lees: *wâra-tji.*
» 166, » 22. Voor *kai ku* lees: *kai-ku.*
» 170, » 15. Voor 6.17 lees: 46.17.
» 201, » 16. v. o. Voor 63.96. lees: 63.16.
» 214, » 8. Voor 84.11. lees: 84.7. v. o.
» 219, » 4. v. o. Voor 20.28, enz. lees: 50.28, enz.
» 238, » 12. » » Voor 10.80. lees: 10,1.
» 246, » 20. » » Voor 14.24. lees: 54.24.
» 261, » 18. Voor 35.24. lees: 39.24.
» 277, » 8. Na *mpara* is *pâhu-na* in te voegen.
» 285, » 13. v. o. Voor *nngâhi* lees: *nggâhi.*

Blz.	293,	reg.	7.	Voor *raa-mbali-na* lees: *ra-bali-na.*
»	295,	»	8.	v. o. Voor III lees: XII.
»	306,	»	14.	Voor *sa-reè-pu* lees: *sareè-pu.*
»	»	»	24.	Voor *saree-pu* lees: *sareè-pu.*
»	309,	»	16.	Na »kan" is in te voegen: (uitgenomen de in de vorige § genoemde met *wati lowa-na*).
»	313,	»	18.	v. o. Voor 35.18—19. lees: 35.8—9.
»	319,	»	6.	Voor 79.47. lees: 79.27.
»	323,	»	15.	Voor 72.49. lees: 72.41.
»	326,	»	4.	v. o. Voor *wau* lees: *waü.*
»	331,	»	21.	Voor *luu-ua* lees: *luu-na.*
»	333,	»	12.	Voor 54.16. lees: 75.20.
»	339,	»	12.	Voor 84.24. lees: 89.24.
»	340,	»	20.	v. o. Voor 22.89. lees: 22.8—9.
»	342,	»	16.	Voor »vocatief" lees: vetatief.
»	349,	»	16.	v. o. Voor 14.14. v. o. lees: 14.3. v. o.
»	365,	»	11.	In te voegen na: § 235: en zie *mpudu* onder § 270.
»	376,	»	20.	Voor 27.25, enz. lees: 27.35, enz.
»	379,	»	2.	Voor 34.19, enz. lees: 31.19, enz.
»	382,	»	7.	Voor 70.70 lees: 70.36.
»	389,	»	5.	Voor 19.22, enz. lees: 9.22, enz.
»	400,	»	14.	v. o. Voor 36.22—33 lees: 36.22—23.

OPGAVE DER PLAATSEN UIT DE BIMANEESCHE TEKTSEN, WELKE IN DE SPRAAKKUNST BESPROKEN OF AANGEHAALD ZIJN.

Bladzijde 3.

Reg.	§.
1.	264.
2.	156, 157, 185.
3.	190, 270, 274.
4.	187, 190, 274.
5.	127, 272.
6.	60, 187, 283.
7.	79, 126.
9.	187, 264.
11.	189, 264.
12.	189, 190.
14.	272.
15.	57.
18.	196, 204.
19.	276.
20.	129.
21.	129, 167, 211, 272.
24.	129.
25.	195, 224.
26.	224, 258.
27.	117, 283.
29.	41, 122.
31.	188 (A. I.).
32.	224, 249.
33.	100, 146.
34.	158, 272, 276.

Bladzijde 4.

Reg.	§.
1.	158.
2.	88, 156, 158, 211.
3.	59.
4.	158.
5.	190.
7.	115.
8.	117.
10.	131.
11.	187, 224.
14.	44, 46, 50, 242, 270.
15.	45.
17.	192.
18.	207.
19.	50, 272.
20.	58, 131, 265.
21.	40, 101, 261, 264.
22.	228, 244, 274.
23.	192, 199, 242.
24.	246, 274.
25.	101, 119, 120.
26.	59, 204, 224.
27.	40, 187, 196.

Bladzije 4.

Reg.	§.
28.	38, 196.
30.	187, 188 (A. I.), 258, 283.
31.	101, 112.
32.	156, 161, 220, 233.
34.	196.
36.	196.

Reg.	§.
37.	88, 196.
38.	129, 274.
39.	255.
40.	276.
41.	52, 117, 240, 272.
42.	139, 147, 272.

Bladzijde 5.

Reg.	§.
1.	154.
2.	242.
3.	131, 167 (A.).
4.	197.
6.	147, 203, 204.
8.	117, 122.
9.	245, 284.
10.	129, 139, 147, 276.
11.	152.
12.	61, 196.
13.	117, 129, 196.
15.	192.
16.	197.
18.	50, 263.
20.	103.

Reg.	§.
21.	136, 233.
22.	233, 249.
24.	233.
25.	139, 263.
27.	52, 136, 194, 247, 273.
28.	45.
29.	131, 276.
30.	276.
31.	120.
32.	112, 159.
33.	52.
34.	101.
35.	52, 249.
36.	254.
42.	90, 119, 247.

Bladzijde 6.

Reg.	§.
1.	88, 237.
2.	225, 253.
3.	153, 233.
5.	120
6.	272.
10.	120.
Reg. v. o.	
24.	58.
23.	56, 255.
22.	94, 135.
19.	57, 255.

Reg. v. o.	§.
16.	273.
15.	104, 220.
14.	242, 267, 272.
13.	108, (A.), 242.
12.	56, 272.
10.	264.
9.	148.
6.	141.
5.	59, 141, 225.
4.	56, 141, 215.

Bladzijde 7.

Reg.	§.	Reg.	§.
4.	250.	21.	171.
5.	75, 85, 242, 248.	22.	202, 270.
6.	34.	23.	270.
7.	254.	27.	202.
8.	187, 245, 273.	29.	202.
9.	250.	36.	101.
10.	187, 273, 280.	39.	59, 119, 225.
11.	280.	41.	228.
14.	272.	42.	279, 280.
16.	245 (A.).		

Bladzijde 8.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	113, 124, 202, 217, 231, 255.	25.	225, 231, 266, 273.
3.	211.	27.	231.
4.	257.	29.	264, 272.
5.	59.	31.	89.
11.	242, 255, 265, 272.	32.	59, 94, 110.
12.	108.	35.	60, 231, 233, (A.), 275.
13.	248.	36.	275.
14.	35, 214, 255.	37.	156.
17.	121.	38.	108, 225.
18.	272.	39.	59.
21.	272.	40.	45, 273.
23.	161.	41.	46, 216.
24.	88, 231.	42.	60, 61, 116.

Bladzijde 9.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	60.	10.	111, 124, 244, 276.
2.	60, 136, 224, 267, 272.	11.	116, 237.
4.	237, 263.	12.	277.
5.	44. 237, 261.	13.	276.
6.	236.	Reg. v. o.	
7.	60, 256, (A. II.), 272.	24.	231, 281.
8.	214, 273.	23.	231.
9.	244, 268, 276.	22.	113, 158, 265.

Bladzijde 9.

Reg. v. o.	§.
21.	135, 247, 248.
20.	135, 136.
19.	136, 265.
17.	60, 265.
16.	265.
15.	135, 233 (A.), 244, 248, 254, 272.
14.	165, 244.
13.	60, 220, 224, 265, 274.
12.	135.
10.	207, 231, 272.

Reg. v. o.	§.
9.	59, 192, 276.
8.	103, 198, 279.
7.	265.
6.	88, 103, 146, 285.
5.	89, 92.
4.	194.
3.	59, 265.
2.	108, 198, 257, 265.
1.	265.

Bladzijde 10.

Reg.	§.
1.	106, 195.
2.	261.
3.	164, 188, 208, 212, 221, 265.
4.	121, 221.
6.	214.
7.	224.
9.	135.
10.	59.
13.	231, 266.
14.	231.
16.	273.
17.	130, 264.
18.	196, 207, 265.
19.	109.
21.	73, 272.

Reg.	§.
22.	56, 283.
23.	109.
24.	281.
28.	242, 258, 281.
29.	194, 267, 272.
30.	261.
31.	137.
33.	285.
34.	216, 282.
35.	192, 221, 272.
37.	77.
38.	71, 121, 192, 199.
40.	94, 273.
41.	94, 217.
42.	202.

Bladzijde 11.

Reg.	§.
1.	276.
2.	169, 263, 276.
3.	161, 188, 231.
4.	56.
5.	217, 225, 272.
6.	283.

Reg.	§.
7.	130, 207, 274, 277.
8.	216, 217, 264.
10.	56, 60, 260.
11.	55, 88, 110, 233 (A).
12.	129.
14.	197, 231.

Bladzijde 11.

Reg.	§.
15.	224, 264, 274, 277.
16.	257, 273.
17.	156.
18.	59, 108, 224.
19.	195.
21.	71, 216.
22.	273.
23.	267.
24.	45, 121, 265.
25.	44.
28.	46, 94, 108, 159, 231.
29.	231.
30.	264, 270.
32.	129, 247.
33.	130, 152.
34.	52.
35.	233 (A.).
37.	96, 159.
38.	111, 143, 244, 281.
39.	112.
42.	111, 143, 244.

Bladzijde 12.

Reg.	§.
2.	264.
5.	96.
6.	42, 96.
10.	224.
11.	273.
12.	286.
16.	263.
17.	195.
20.	272.
21.	272.
22.	34, 112, 188, 265.
23.	276.
24.	119.
25.	276.
Reg. v. o.	
12.	197, 233, 261, 285.
11.	233.
10.	135, 265.
9.	104, 140, 285.
8.	61, 237.
7.	246.
6.	197, 228, 270.
5.	119, 270.
4.	145, 235, 270.
2.	112.

Bladzijde 13.

Reg.	§.
1.	266.
2.	258, 283.
3.	66, 98, 264.
4.	110, 160, 264.
5.	139, 145, 242.
6.	112, 238, 242, 265.
7.	264.
8.	56, 112, 163 (A.), 215.
10.	246, 264, 266.
11.	156, 167 (A.).
12.	44, 120, 167 (A.).
13.	120, 245.
14.	122.
15.	248, 270.

Bladzijde 13.

Reg.	§.
16.	90, 237.
20.	108, 132, 148, 214.
21.	112.
22.	201.
23.	121, 131.
24.	214, 266.
26.	101.
28.	112, 264.
29.	260.

Reg.	§.
30.	214.
32.	188.
33.	232.
34.	121, 145 (A.).
36.	77, 170.
37.	148.
39.	265.
40.	195, 255.

Bladzijde 14.

Reg.	§.
1.	133.
2.	238.
3.	96, 265.
4.	55, 59, 109.
5.	273, 285.
6.	265.
7.	167.
9.	188.
10.	199, 246, 258.
11.	117.
13.	94, 208 (A.), 265.
14.	233, 266.
Reg. v. o.	
22.	264.
21.	266.
20.	196, 265, 270.

Reg. v. o.	§.
19.	58.
18.	114, 256, 280.
17.	264.
16.	162.
15.	194, 257.
14.	191, 206, 257.
12.	233, 265.
11.	283.
9.	238.
8.	114.
7.	254.
6.	47, 224, 242.
5.	117, 187, 248.
4.	68 (A.), 187.
3.	186, 257.
2.	241.

Bladzijde 15.

Reg.	§.
2.	187, 264.
3.	248, 276.
4.	137, 144, 216, 285.
5.	110, 159.
6.	66.
7.	92, 114, 148 (A. I), 228, 242, 266, 279.

Reg.	§.
8.	242, 265.
10.	182, 216, 232, 233, 281.
11.	116, 118, 230, 283.
12.	59, 159, 195, 272.
13.	41, 114.
14.	135, 221.
15.	238.

Bladzijde 15.

Bladzijde 16.

Bladzijde 17.

Bladzijde 18.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	246, 257.	21.	230.
2.	124, 168, 242.	22.	115, 265.
3.	168, 235.	23.	124.
4.	40.	24.	103, 249, 281.
5.	262.	25.	90, 143.
6.	210, 242, 265.	26.	116.
7.	126.	27.	188, 222.
8.	40, 88, 189, (A.).	28.	117, 188, 231, 264.
9.	256.	29.	231.
11.	161, 228, 230, 247.	30.	258.
13.	124, 242.	33.	228, 272.
14.	210, 249.	34.	249 (A. I.).
16.	124, 255.	36.	127, 265.
18.	221.	37.	129, 138.
19.	138, 240, 265.	39.	214, 240.
20.	124, 237, 276.	42.	190, 274.

Bladzijde 19.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	248.	21.	103.
2.	73, 188, 235.	25.	258, 265.
3.	137, 235, 265, 270.	26.	59, 144, 159, 206.
4.	130.	27.	228, 273.
5.	126, 168, 242.	28.	126, 277.
6.	162, 271.	29.	126.
7.	78, 170, 261, 264.	31.	264.
9.	57, 126, 165.	32.	217.
10.	126.	33.	100, 112, 140.
11.	135.	34.	265.
14.	276.	36.	100.
15.	169.	37.	145, 265.
17.	125.	38.	205, 242.
18.	255.	39.	138.
19.	64, 215.	42.	217.
20.	126, 207.		

Bladzijde 20.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	156, 216.	7.	85, 272.

Bladzijde 20.

Reg.	§.
8.	235.
11.	124, 216, 273.
12.	233, 281.
13.	104, 201, 265.
14.	176, 201.
15.	176.
16.	187, 265.
17.	168, 170, 242, 256 (A. I.).
19.	256 (A. I.).
20.	64, 124.
21.	67, 145, 256 (A. I.), 265.
22.	126, 231.
24.	114 (A.), 176.

Reg.	§.
25.	126.
26.	136.
27.	67, 240, 242, 254.
28.	145.
30.	44, 50, 60.
31.	231.
32.	231.
33.	124.
35.	124.
36.	231.
37.	124 (A.), 174.
40.	231.

Bladzijde 21.

Reg.	§.
2.	47, 249.
3.	272.
4.	105, 231.
7.	44, 124.
8.	64.
9.	126, 166.
10.	281.
Reg. v. o.	
25.	126.
24.	217, 231.
23.	231.
22.	126, 236.
21.	167.
19.	217, 252.

Reg. v. o.	§.
18.	263.
17.	168, 263.
16.	168, 273.
15.	231, 263.
14.	114 (A. II.), 242.
13.	196, 249.
11.	196.
10.	266.
9.	190, 252.
8.	281.
7.	247.
5.	119.
4.	65.
1.	130, 189, 206.

Bladzijde 22.

Reg.	§.
1.	59, 276.
3.	65.
4.	275.
5.	252.

Reg.	§.
6.	272.
7.	170.
9.	80 (A.), 240, 251.
10.	64, 265.

Bladzijde 22.

Reg.	§.
14.	221.
16.	136.
17.	223, 231.
18.	136, 159.
21.	136.
22.	157.
23.	78.
24.	41, 233.
25.	78, 126, 276.
26.	217, 244.
27.	231.
28.	46.
30.	124.
31.	105 (A.), 218, 251.
32.	124.
33.	212, 248.
34.	52, 161, 217, 240, 242, 274.
35.	159.
36.	135, 235.
39.	242.
40.	79.
42.	104.

Bladzijde 23.

Reg.	§.
1.	276.
2.	231.
5.	190, 266.
6.	104, 222.
8.	81.
10.	53.
12.	263.
13.	264.
14.	264, 273.
15.	240, 242, 252.
16.	125.
17.	242.
18.	240.
19.	224, 265.
20.	143.
21.	265, 272.
22.	59.
23.	107.
24.	112, 141.
26.	237, 246, 261, 273.
27.	126.
29.	264.
31.	240.
32.	235.
34.	156.
35.	79, 127, 159, 206.
36.	127.
39.	268.

Bladzijde 24.

Reg.	§.
2.	34, 257.
3.	195.
4.	59, 195.
5.	59, 98, 104, 215, 258, 268.
6.	104, 284, 258.
8.	188, 199, 264.
9.	157, 264.
10.	78, 176, 185.
12.	175, 235.
13.	70.
14.	93, 235.
15.	124, 266.

Bladzijde 24.

Reg.	§.
16.	83.
17.	225, 241, 270.
18.	57, 215, 235, 248.
19.	127, 170.
20.	261, 265.
22.	255.
23.	176, 265.
24.	166, 241.
25.	126.
26.	185, 282.
27.	282.
28.	117.
29.	126, 244, 273.
30.	124.
31.	122, 162, 224, 268.
32.	264, 265.
33.	272.
34.	284.
38.	145, 216.
40.	56.

Bladzijde 25.

Reg.	§.
3.	135, 195, 262.
5.	188.
6.	237, 264.
7.	285.
9.	126.
12.	246.
14.	264.
15.	254.
16.	110 (A. I.), 254.
17.	144, 235.
18.	130.
20.	136, 247.
21.	265.
22.	141.
23.	235.
24.	138, 214.
25.	60, 206, 265 268.
26.	244, 272.
27.	124, 126.
28.	265, 272.
29.	273.
30.	264.
35.	189.
36.	90, 249.
37.	62, 100, 103, 114 (A. II), 199.
38.	246.
39.	249.
40.	112 (A.).
42.	130, 262.

Bladzijde 26.

Reg.	§.
1.	241.
2.	62, 224, 241, 265.
4.	125.
5.	145, 235.
6.	137, 162.
7.	78, 231.
9.	272.
10.	53, 168.
11.	59, 166.
12.	168.
15.	284.
18.	124, 255.

Bladzijde 26.

Reg.	§.
19.	112.
21.	126.
22.	238, 265.
23.	126, 161.
25.	266, 279.
26.	60, 261.
27.	56, 247, 265.
28.	93.

Reg. v. o.	§.
8.	58, 85, 194, 231, 242.
7.	126, 188, 235.
6.	248.
5.	235.
4.	235.
3.	264, 265.

Bladzijde 27.

Reg.	§.
1.	212
2.	203, 212.
3.	145.
5.	100, 224.
8.	212.
9.	117.
11.	162.
12.	274.
13.	257, 261, 266.
14.	284.
15.	66.
17.	231, 273.
18.	231.
21.	254.
22.	112.
23.	168, 242, 265.
24.	185.

Reg.	§.
25.	94, 258.
26.	271.
27.	83, 125, 228, 264, 270.
28.	206, 228, 255.
29.	236.
30.	255.
32.	66.
33.	264.
34.	66.
35.	264, 265.
36.	185, 264.
37.	185.
38.	40, 52.
39.	53.
40.	273.
41.	224, 283.
42.	217, 283.

Bladzijde 28.

Reg.	§.
1.	265.
2.	268.
3.	247.
4.	279.
5.	82.
7.	194, 255.

Reg.	§.
8.	58, 232.
9.	217, 264.
11.	270.
12.	217.
13.	145, 214, 232.
15.	100, 224.

Bladzijde 28.

Reg.	§.	Reg.	§.
17.	264.	29.	240, 271.
18.	185, 268.	30.	272, 280.
19.	40, 127.	31.	56.
21.	254.	34.	175.
23.	62, 213, 224.	35.	262.
24.	60, 215, 246.	36.	249.
25.	204.	38.	204.
28.	59, 200.		

Bladzijde 29.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	264.	20.	200, 213.
3.	130, 203.	21.	265.
4.	271.	23.	237, 282.
5.	207.	26.	272.
6.	117.	28.	200.
7.	213, 249, 254.	29.	59, 235, 264.
8.	272.	30.	207.
9.	264.	31.	199.
10.	186.	32.	213.
11.	224.	33.	78.
12.	185, 210.	37.	78.
13.	249, (A. I.).	39.	260.
16.	165, 200, 240.	40.	90, 201, 274.
18.	140.	42.	41, 214.
19.	59, 207, 213.		

Bladzijde 30.

Reg.	§.	Reg.	§.
3.	133.	16.	61, 189 (A.).
5.	78, 260.	17.	283.
7.	268.	18.	175, 270.
8.	124, 249.	19.	236, 271.
10.	124, 257.	20.	170, 246.
11.	145, 236, 270, 271.	22.	246.
14.	111, 237, 240.	23.	165.
15.	263, 268.	27.	242.

Bladzijde 30.

Reg.	§.
28.	242, 274.
30.	58.
31.	196, 222, 223, 226, 250.
32.	165, 247, 250.
33.	103, 249, 264.
35.	265.

Reg.	§.
36.	67, 231.
37.	196, 249, 265.
39.	255.
41.	189.
42.	156, 189, 274.

Bladzijde 31.

Reg.	§.
1.	265.
2.	230.
3.	175, 236.
4.	249.
6.	41, 124 (A.).
9.	81.
10.	176, 200.
12.	70.
13.	76.
Reg. v. o.	
22.	161, 217.
21.	175.

Reg. v. o.	§.
20.	217, 265.
19.	264.
18.	187.
16.	190.
14.	167, 196.
12.	81, 187.
9.	224.
8.	182.
3.	157, 232.
2.	196.
1.	174.

Bladzijde 32.

Reg.	§.
2.	169, 187.
4.	125.
8.	175, 235.
9.	274.
10.	133, 263.
11.	174.
13.	124, 261, 270.
14.	270.
16.	264.
17.	207, 283.
18.	190, 220.
19.	212, 228 (A. II.), 265, 270.
20.	83.

Reg.	§.
22.	228.
23.	48, 60, 223.
24.	206.
25.	85, 168.
26.	48.
30.	264.
31.	264.
32.	128.
34.	221, 242.
35.	221, 268.
38.	48, 85.
40.	48, 81, 264.
41.	141, 233, 264.

Bladzijde 35.

Reg. v. o.	§.	Reg. v. o.	§.
21.	85, 242.	14.	235.
19.	124, 209, 260.	13.	235.
18.	273.	10.	85.
16.	223.	3.	262, 268.
15.	240.	1.	283.

Bladzijde 36.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	240, 249.	19.	241.
2.	65, 247, 264.	20.	214.
3.	283.	21.	145, 254, 272.
4.	213.	23.	249, 262, 270.
5.	261.	25.	218, 240.
7.	264, 272.	26.	240, 261.
8.	361.	27.	144 (A.), 235, 266, 267.
9.	265, 267.	28.	264.
10.	218.	30.	144.
11.	232.	31.	254.
12.	124, 144, 247.	32.	235, 254.
13.	247.	33.	177, 265.
14.	215, 248, 268, 281, 282.	35.	264.
15.	175, 235, 246, 270.	36.	167, 182.
16.	264.	40.	235.
17.	274, 283.	41.	228.
18.	139, 165.	42.	76.

Bladzijde 37.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	57, 260, 264.	15.	265.
3.	270.	16.	111, 112.
4.	272.	17.	105, 218, 238, 240.
6.	264.	18.	60, 111, 214, 240.
9.	235.	19.	126, 276.
10.	263.	21.	276
11.	249, 263.	22.	41, 246.
12.	109, 160, 248, 249.	23.	214, 233.
14.	161.	24.	261.

Bladzijde 37.

Reg.	§.	Reg.	§.
26.	217.	35.	232.
28.	206, 240, 249, 261, 279.	36.	82, 251, 257.
30.	210, 247.	38.	248.
31.	246, 264.	39.	145, 263, 265.
32.	240, 246, 264.	40.	258.
33.	82, 210.	41.	59, 122, 266, 270.

Bladzijde 38.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	185.	23.	217, 257, 263, 274.
2.	216, 233.	25.	266.
3.	133.	26.	284.
5.	156.	28.	169.
7.	108, 110.	29.	276.
8.	60, 102, 111, 174, 265, 281.	30.	273.
9.	255, 270.	31.	65.
10.	106, 215, 232, 254.	32.	117, 195.
11.	233.	33.	268.
13.	265, 277.	35.	117.
14.	167.	36.	167.
15.	228, 242, 258, 282.	37.	168, 248.
18.	230.	38.	242.
21.	88, 206.		

Bladzijde 39.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	44, 273.	19.	166, 170.
2.	242.	20.	265.
3.	254.	22.	257.
5.	187.	23.	171, 177, 200, 207, 261, 279.
7.	125, 134.	24.	212.
9.	157, 246, 257, 273.	25.	233.
10.	81.	27.	157, 200, 261.
14.	41, 176, 237, 260, 264.	29.	170.
15.	233.	30.	220.
16.	170, 242, 276.	31.	233.
18.	233.	32.	266.

Bladzijde 39.

Reg.	§.
33.	233.
34.	249, 276.
35.	85, 242.
39.	187.
40.	230, 247.

Bladzijde 40.

Reg.	§.
1.	189.
2.	236, 237, 266.
3.	93, 122, 265, 277.
4.	210, 261 (A.).
6.	189, 249 (A. I.), 265, 274.
7.	105, 240, 265.
8.	235.
10.	76 (A.), 189.
11.	267, 281.
12.	62, 194, 212.
13.	122, 265.
14.	133, 262.
15.	131.
16.	241.
19.	59, 156, 194, 212.
21.	257.
23.	249 (A. I.).
27.	218, 240.
28.	162.
30.	105, 268.
32.	210.
34.	281.
35.	231, 235.
36.	249.
40.	265.
41.	170, 236.
42.	187, 246.

Bladzijde 41.

Reg.	§.
1.	66, 166, 200.
2.	168.
3.	229, 273.
4.	48.
5.	229, 236.
6.	49, 233, 287.
7.	165, 170, 265.
8.	49, 159, 200, 261, 265.
9.	170, 228, 246, 248.
10.	249, (A. I.).
11.	126, 217, 272.
12.	81.
13.	206.
15.	62.
16.	52, 240, 282.
17.	230, 232, 265.
18.	54.
19.	64, 69, 210, 213.
20.	266.
21.	216, 236.
24.	264.
25.	260.
26.	100, 138, 230.
27.	104, 210, 273.
29.	138.
30.	165, 196.
31.	167, 231, 274.
32.	263.

Bladzijde 41.

Reg.	§.
33.	251.
34.	78, 170.
36.	175, 185, 265.
38.	265.
39.	187, 277.
40.	59, 277.

Bladzijde 42.

Reg.	§.
1.	190, 280.
3.	49.
5.	124, 256, (A. II.).
6.	124, 256, (A. II.).
8.	261.
10.	112, 220.
18.	40, 127.
19.	44.
22.	52, 150, 159, 262.
23.	261.
24.	265.
25.	157, 161.
26.	264.
29.	175.
30.	220, 222, 223 (A.).
31.	266.
32.	210, 230, 251.
33.	223 (A.).
34	56, 175.
35.	175, 240, 270, 272.
36.	145, 440, 272.
37.	265, 270.
39.	189.

Bladzijde 43.

Reg.	§.
2.	249 (A. I.).
3.	219.
4.	219, 265.
5.	141, 265.
6.	264.
8.	161, 242, 265.
9.	132.
11.	150, 242.
12.	266.
13.	144.
15.	62.
16.	116, 240.
18.	276.
19.	226, 270.
21.	45, 220.
22.	60, 161, 261.
24.	66, 264.
25.	283, 264.
26.	264.
27.	283.
28.	215.
29.	279.
30.	265.
31.	266.
32.	150, 195.
34.	264.
36.	231.
38.	156.
40.	249.
42.	59.

Bladzijde 44.

Reg.	§.	Reg.	§.
5.	265.	23.	215.
6.	220.	24.	40, 265.
7.	222.	25.	109.
8.	230, 251.	26.	65.
9.	280.	28.	240.
11.	280.	29.	56, 147, 204.
12.	214, 231, 265.	30.	264.
13.	249.	32.	266.
14.	176, 265.	34.	242.
15.	249.	35.	78, 144, 231.
16.	104, 268.	36.	126.
18.	205.	37.	266.
19.	235, 283.	38.	65, 119.
20.	175, 235, 237.	39.	161.
21.	283.	40.	220, 268
22.	122, 277.	42.	276.

Bladzijde 45.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	157, 241, 242, 274.	25.	236.
3.	215, 241.	27.	121, 194.
4.	257.	29.	262, 279.
6.	214.	30.	210, 264.
8.	283, 170.	31.	264.
9.	274.	32.	210, 277.
10.	240.	33.	210, 246.
11.	258, 274.	35.	274.
12.	170.	36.	242, 255.
14.	200.	38.	187.
15.	91.	39.	274.
16.	200.	40.	265.
20.	156, 248, 265.	41.	141.
21.	224, 238, 265.	42.	135, 261.
24.	228, 230.		

Bladzijde 46.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	145, 249.	4.	76, 286.

Bladzijde 46.

Reg.	§.	Reg.	§.
7.	246, 264, 270.	23.	152, 163, 192.
8.	242, 281.	25.	214, 224.
9.	242.	27.	159, 264.
10.	275.	29.	264.
11.	143.	30.	217.
12.	241, 254, 258.	32.	121, 217.
13.	177, 264.	33.	213.
14.	34, 264.	34.	217, 246, 267.
17.	133.	38.	144, 170.
18.	242.	40.	124.
19.	213, 237.	41.	265.
21.	50, 158, 256, 264.	42.	65, 135, 248 (A.).
22.	132.		

Bladzijde 47.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	215.	23.	168.
2.	210, 265.	25.	41, 85.
3.	135.	26.	264.
5.	206, 265.	28.	241, 255.
6.	238.	29.	241.
7.	246.	30.	124, 157.
8.	135, 203.	31.	52.
9.	261, 264, 265.	32.	232.
10.	276.	34.	192, 235 (A.), 285.
12.	235 (A.).	35.	80 (A.), 127, 240, 247.
13.	283.	36.	248.
14.	159, 265.	37.	280.
15.	102, 280.	38.	247.
17.	152, 272.	40.	241.
19.	170, 265.	41.	258.
20.	124, 265, 281.	42.	81, 168.
22.	274.		

Bladzijde 48,

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	170.	3.	41, 168, 260.

Bladzijde 48.

Reg.	§.
5.	232.
6.	262.
7.	251.
8.	248.
9.	265.
10.	230, 265.
12.	238.
14.	135.
15.	111, 121, 264.
16.	279.
17.	207.
18.	279.
19.	109, 265.
20.	264, 265.
21.	268, 279.
22.	105, 162, 235 (A.), 238, 261, 268.
25.	224, 228, 231, 252.
26.	232
28.	70, 238. 265.
29.	230, 232,
30.	138.
32.	104.
33.	274.
34.	100, 212.
36.	81, 265.
37.	145.
38.	145.
39.	126.
40.	187, 247.
41.	193.
42.	235.

Bladzijde 49.

Reg.	§.
1.	81, 235.
3.	110 (A. II.), 251.
5.	229, 246, 264.
6.	242, 272.
7.	278.
9.	280.
11.	53.
12.	188 (A. II.), 207, 242, 277.
15.	231.
16.	138.
17.	211, 217.
18.	187.
19.	80 (A.), 145, 240.
20.	85.
21.	141, 265.
22.	52, 187, 283.
23.	187, 217, 222.
26.	156, 168.
27.	284.
28.	124, 218, 223, 265.
30.	270.
31.	264, 266.
32.	124, 209, 265.
33.	255, 264.
34.	207.
35.	139.

Bladzijde 50.

Reg.	§.
1.	261.
2.	37 (A.), 59, 177, 205, 264.
3.	98, 272.
4.	68, 201, 266.

Bladzijde 50.

Reg.	§.
5.	141, 258.
6.	273.
7.	273, 276.
8.	145, 161, 276.
10.	37, 216, 280.
12.	106, 224.
13.	144.
15.	272.
16.	47, 170, 265.
17.	265.
18.	122.
19.	266.
20.	120, 144 (A.), 198, 240, 267.
21.	212, 236.
23.	261.

Reg.	§.
24.	105, 212, 247.
25.	117, 260.
26.	50, 174, 212, 238, 273.
27.	212, 238.
28.	175.
29.	104, 175, 249, 266.
30.	170.
31.	161, 220, 249, 260.
32.	170, 272.
33.	217, 258, 263.
34.	277.
36.	246, 264.
37.	246.
38.	161, 231, 242.
39.	270.

Bladzijde 51.

Reg.	§.
1.	50.
2.	59.
3.	250, 270.
5.	224.
6.	210, 212, 231.
7.	47, 264.
8.	161, 212.
9.	62, 249, 279.
10.	212, 217.
11.	254.
12.	50, 187, 215.
13.	231.
15.	265, 273.
16.	248, 279.
17.	279.
18.	258, 263, 265.
19.	116, 214, 254.

Reg.	§.
20.	214, 265.
21.	264.
22.	245, 265.
23.	88, 283.
24.	165, 282.
27.	94, 212, 240.
28.	175, 202, 212.
30.	62, 224.
33.	231.
34.	59, 242.
35.	274.
36.	240.
37.	272.
38.	242.
39.	242.
40.	47.
41.	242.

Bladzijde 52.

Reg.	§.
1.	218, 265.

Reg.	§.
2.	265.

Bladzijde 52.

Reg.	§.
3.	124.
4.	78.
5.	254.
6.	254, 276.
7.	218, 228, 254, 283.
10.	248, 274.
11.	53, 169, 244, 273.
12.	138.
14.	124, 273.
15.	121.
16.	114 (A. II.).
17.	189 (A.).
18.	210.
19.	66, 70.
21.	176.
23.	60, 64, 169, 210, 241.
24.	85.
25.	265.
26.	70.
27.	261.
28.	119 (A.), 175, 244, 248 (A.).
30.	73.
31.	124.
35.	221, 232, 247.
36.	117, 118.
37.	59, 73, 228.
39.	52.
40.	261, 273.
41.	194, 242, 273, 283.

Bladzijde 53.

Reg.	§.
1.	260.
2.	104.
4.	119, 228.
5.	120.
6.	59, 91, 116.
8.	50.
9.	265, 286.
10.	50, 261.
11.	249 (A. I.), 264.
12.	146.
13.	66, 159, 175, 266.
14.	190, 207, 246, 264.
16.	274, 276.
17.	166, 264, 270.
18.	272, 277.
19.	265.
20.	247, 265.
21.	265.
22.	276.
23.	127.
24.	265.
26.	124, 270.
27.	247, 251.
28.	241, 248.
29.	126.
30.	144 (A.), 248, 251.
31.	128, 217, 272.
32.	265, 285.
33.	94.
34.	125.
35.	159, 206, 240.
37.	240.
38.	247, 255.
39.	240.
40.	240.
41.	44, 264, 265.
42.	92, 135.

Bladzijde 54.

Reg.	§.
1.	231.
2.	231.
3.	231.
4.	254, 266.
5.	265.
6.	247.
7.	242, 255.
8.	242, 255.
9.	272.
11.	49.
12.	265.
16.	138, 248, 267, 276.
17.	165, 215.
18.	34.
19.	264.

Reg.	§.
20.	214, 264.
22.	206, 241.
23.	98, 271, 285.
25.	138, 195, 231, 264.
27.	126.
30.	47.
31.	242.
32.	244, 256, 265.
33.	258.
34.	47, 100, 247, 264.
35.	237.
39.	116, 145, 264.
40.	249, 263, 265.
41.	231, 249, 263.
42.	69, 231, 258.

Bladzijde 55.

Reg.	§.
1.	273.
2.	139.
5.	231.
6.	135, 261.
7.	56, 110, 174, 194.
8.	265.
9.	261.
10.	264.
11.	59, 170.
12.	76 (A.).
14.	170.
15.	208, 212.
16.	168, 213, 262.
18.	247.
19.	210.

Reg.	§.
21.	229, 266.
22.	233.
23.	126.
24.	185, 251.
26.	126, 208, 212, 272.
27.	126, 244, 270.
28.	105, 212, 283.
29.	126, 231.
31.	105, 208.
32,	104, 222, 240.
34.	78, 174, 233.
35.	207.
36.	199.
37.	194, 216.

Bladzijde 56.

Reg.	§.
1.	264.

Reg.	§.
3.	199, 218.

Bladzijde 56.

Reg.	§.
4.	262.
5.	168, 245, 284.
6.	78, 265.
8.	130, 272.
12.	264.
13.	94, 233.
14.	258.
16.	107, 210, 235.
17.	105, 262.
18.	245.
19.	105.
21.	126.
22.	235.
23.	250.
24.	102, 268.
27.	170, 264.
28.	46, 159, 258, 264.
29.	52, 159, 264, 272.
30.	199.
31.	240, 250, 264.
32.	240.
34.	111, 141, 159.
35.	161.
36.	264.
37.	137, 274.
38.	240.
39.	240.
41.	199, 207.
42.	78.

Bladzijde 57.

Reg.	§.
1.	126.
3.	235.
4.	49, 247.
5.	127, 144.
6.	82.
8.	258.
9.	210, 251.
13.	40, 44, 254.
16.	265.
18.	244.
19.	244, 247, 258.
21.	175.
22.	199.
23.	199, 270.
26.	263.
28.	162, 207.
29.	192.
31.	98, 263.
32.	73, 98, 263.
33.	192.
34.	132, 220, 258, 262, 263, 272.
35.	263.
37.	276.
38.	62, 114 (A. II.).
39.	104, 274.
40.	264.
41.	264, 265.

Bladzijde 58.

Reg.	§.
2.	175, 231, 242.
3.	156.
4.	231.
5.	168.

Bladzijde 58.

Reg.	§.
6.	264.
7.	102.
8.	206, 231, 264.
10.	247, 261.
11.	143, 282.
13.	282.
14.	231, 280.
15.	206, 248.
17.	67, 231.
19.	216, 234, 264.
20.	232, 264, 265.
21.	67, 145, 258.
22.	175.
23.	249.
24.	241, 242, 263.
25.	262, 280.
26.	78.
27.	232.
28.	224, 254 (A.).
30.	235.
33.	60, 260.
34.	139, 247.
36.	37, 76, 120.
37.	64, 73, 112, 264.
39.	85, 265.
40.	91, 111.
42.	237 (A.].

Bladzijde 59.

Reg.	§.
1.	237 (A.).
3.	224.
4.	242, 264, 280.
5.	59.
7.	122, 214, 231.
8.	156.
9.	274.
10.	76.
12.	170, 223 (A.), 282.
14.	255.
15.	51.
19.	66, 112, 274.
22.	126.
23.	165.
24.	231, 271.
25.	206, 248.
27.	272.
28.	144, 170.
29,	53, 249, 276.
30.	264.
33.	62.
37.	47, 58, 125, 268.
38.	104, 228.
39.	128 (A.).
40.	194, 273, 280.
41.	193.
42.	247.

Bladzijde 60.

Reg.	§.
1.	249.
2.	199, 228.
3.	268.
4.	126.
6.	104, 201, 207, 216.
7.	264.

Bladzijde 60.

Reg.	§.
8.	53, 264.
9.	231, 249.
10.	231, 264.
11.	274.
14.	207.
15.	194, 216, 225, 231.
16.	233, 258, 265.
19.	261, 268.
20.	124.
22.	231.
23.	195.
24.	240.

Reg.	§.
25.	222.
26.	194, 235.
27.	59, 161, 174, 247.
30.	247.
31.	231, 257, 265.
33.	255.
34.	255.
35.	170.
37.	175, 210.
38.	124 (A.).
39.	226.

Bladzijde 61.

Reg.	§.
1.	206.
3.	261, 283.
4.	221, 264.
5.	94.
7.	66, 283.
8.	91, 210, 266.
9.	143.
13.	272.
16.	76.
17.	247, 254, 264.
18.	59, 264.
19.	216.
20.	58.
21.	139.

Reg. v. o.	§.
14.	193, 265.
13.	59, 258.
12.	199, 218, 274.
11.	199.
10.	274.
9.	159.
8.	129, 276.
7.	214, 249.
6.	249, 263, 273.
5.	283.
3.	199, 256.
1.	109, 207.

Bladzijde 62.

Reg.	§.
2.	242, 273.
3.	83, 139, 272.
4.	122, 242.
5.	49, 159, 207, 249, 265.
6.	44, 92, 272.

Reg.	§.
8.	231.
10.	206, 270.
11.	187.
13.	247, 265.
14.	76 (A), 265.

Bladzijde 62.

Reg.	§.
16.	145, 242, 251.
17.	220.
18.	277.
19.	161.
20.	202.
22.	284.
23.	281.
24.	281.
25.	264.
26.	138.
27.	52, 125.
29.	132, 170.
30.	66, 161, 192, 199.
31.	192, 196, 283.
32.	78, 90 (A.), 165.
33.	194, 255, 264, 273.
34.	146, 196.
35.	105.
37.	212, 265.
38.	248.
39.	260.
40.	126, 212.
41.	144, 247, 282.
42.	245.

Bladzijde 63.

Reg.	§.
6.	196.
10.	250.
15.	59, 205, 206.
17.	273.
18.	264, 266.
19.	124 (A.), 156, 247.
20.	247, 264.
23.	281.
26.	188.
29.	161, 187.
31.	261.
32.	107.
34.	136.
36.	207.
37.	136.
40.	138.
42.	261.

Bladzijde 64.

Reg.	§.
2.	91, 143, 248 (A.).
3.	157, 242.
6.	58.
7.	276.
8.	210.
10.	77.
11.	170.
13.	37, 60, 145.
14.	187, 272.
16.	135.
17.	104.
18.	254.
19.	37, 187, 223 (A.).
21.	97, 261.
24.	58.
27.	97.
30.	92, 242.
31.	236, 272.
32.	145, 224.
35.	273.
39.	93.
40.	237.
41.	255.

Bladzijde 65.

Reg.	§.
1.	207, 261.
2.	254.
4.	53. 244.
5.	235.
7.	88, 130, 206.
9.	201.
11.	62.
13.	132, 174, 211, 264.
14.	214.
16.	170.
17.	90, 199.
18.	207, 268.
19.	245.

Reg.	§.
20.	59, 265.
22.	244, 276.
24.	244.
26.	274.
27.	47, 52.
28.	249, 256.
32.	235.
34.	163, 167, 261, 262.
36.	265, 273.
37.	203, 277.
38.	274.
39.	167, 274.
42.	58, 206, 210, 228, 248, 265, 272.

Bladzijde 66.

Reg.	§.
1.	105, 205.
3.	252, 276.
5.	66, 210, 220.
6.	265, 273.
7.	206, 255.
9.	195, 206, 263, 264.
10.	131, 199, 265.
11.	241, 265.
12.	67, 244, 246, 264, 272.
15.	168, 265.
16.	122.
17.	207.
18.	265.
20.	264.
21.	56.
23.	119.

Reg.	§.
25.	265.
27.	38, 129, 247, 282.
28.	144, 231, 282.
29.	194, 200, 282.
31.	276.
32.	104, 222.
33.	257, 264.
34.	212, 218, 222.
36.	265.
37.	247.
38.	247.
39.	109 (A.), 112.
40.	264.
41.	130, 245, 280.
42.	237.

Bladzijde 67.

Reg.	§.
2.	210, 270, 283.
3.	247.

Reg.	§.
4.	90.
6.	244.

Bladzijde 67.

Reg.	§.
9.	195.
10.	264, 265.
11.	246, 264, 272.
12.	52, 196.
13.	195, 264.
15.	256 (A. I.).
16.	255, 273.
17.	246.
18.	274.
19.	242, 265.
20.	264.
21.	135, 215.
22.	255.
24.	231.
25.	231.
27.	273, 283.
29.	214.
30.	242.
31.	274.
33.	214.
34.	274.
35.	224, 265.
40.	264.

Bladzijde 68.

Reg.	§.
1.	277.
2.	135.
3.	94, 236.
4.	260.
5.	93, 264.
7.	264.
9.	198.
10.	50, 283.
12.	203.
13.	263, 272.
21.	247.
22.	282.
23.	265.
25.	206, 247, 248.
26.	245, 247, 285.
27.	206, 258.
28.	249.
29.	141, 266.
31.	192, 264.
34.	130, 245.
36.	62, 133.
37.	223.
38.	265.
39.	235 (A.).
40.	264.
41.	198, 247.

Bladzijde 69.

Reg.	§.
1.	65.
3.	130.
4.	159, 260, 261, 270.
5.	265.
7.	187.
8.	260, 270.
9.	207.
10.	176, 195, 207.
11.	122, 229.
12.	123.
13.	150.
15.	82.

Bladzijde 69.

Reg.	§.
17.	117.
18.	232, 265.
19.	246, 256.
20.	125, 210, 249.
21.	44, 159.
22.	145, 247.
23.	247, 249.
24.	199, 265, 283.
25.	247.
26.	207.
27.	214.

Reg.	§.
28.	237.
29.	248, 260.
30.	256, 273.
32.	44.
36.	260, 265.
37.	276.
39.	265.
40.	82, 174, 263, 264, 274.
41.	123, 192.
42.	192, 274.

Bladzijde 70.

Reg.	§.
3.	52, 116.
5.	264.
6.	49, 125, 199, 233.
7.	129.
8.	49, 73, 218, 265, 272.
9.	233.
11.	124, 126.
13.	133.
19.	126, 283.
20.	217.
21.	62, 199.

Reg.	§.
24.	195.
25.	242, 261.
27.	126, 274.
29.	236.
30.	256 (A. I.), 261.
32.	133, 235, 280.
33.	133.
36.	265, 274.
38.	112, 138, 218.
42.	50, 263, 272.

Bladzijde 71.

Reg.	§.
1.	133, 265.
4.	190.
5.	104, 111, 223 (A.).
9.	281.
10.	270.
12.	144.
16.	249, 266.
20.	217, 222, 270.
21.	247.

Reg.	§.
22.	51, 247, 264.
24.	119.
26.	249.
27.	233.
29.	237, 252, 254 (A.).
30.	252, 254 (A.).
32.	236.
33.	270.
35.	170.

Bladzijde 71.

Reg.	§.
36.	79 (A.), 274.
37.	220, 260.
39.	104, 265.
42.	235, 274.

Bladzijde 72.

Reg.	§.
1.	170, 228.
3.	74.
4.	111, 212, 265.
7.	265.
8.	47, 247, 273.
9.	47, 249.
11.	212, 226, 241, 271.
12.	241.
16.	40, 46, 249.
17.	144, 241.
18.	279.
21.	81.
22.	125.
23.	54, 218, 264, 284.
25.	261.
26.	192, 264.
28.	201.
29.	272, 276.
30.	89.
31.	76.
32.	228, 244.
33.	66, 184, 264.
35.	59, 195, 237.
38.	40, 199, 206, 254, 256 (A. I.) 280.
40.	273.
41.	65, 244, 265.
42.	134, 217.

Bladzijde 73.

Reg.	§.
1.	248.
2.	85.
3.	160.
4.	265, 271.
5.	254.
6.	60. 213, 249, 272, 276.
7.	124.
8.	241.
9.	138, 273.
10.	228, 273.
11.	52, 195.
12.	133.
14.	248, 272.
15.	46.
16.	208, 255, 256.
18.	67, 265.
19.	228, 242, 261.
20.	47, 160, 230.
21.	60, 265.
22.	264, 265.
25.	76, 272.
26.	122.
27.	256, 273.
29.	270.
30.	273.
31.	134, 249.
32.	124.
33.	261.
34.	210, 212.
35.	121, 212, 257, 273.

Bladzijde 73.

Reg.	§.
36.	244.
37.	60, 241, 273.
39.	276.
40.	170, 182.
41.	264.
42.	117, 214.

Bladzijde 74.

Reg.	§.
1.	124, 144.
2.	264.
4.	237.
6.	78.
7.	44, 265.
10.	251.
12.	242.
13.	242, 271.
14.	242.
19.	276.
20.	217, 270.
21.	274.
22.	217, 231, 270.
23.	114, (A. II.), 276.
26.	124.
27.	144, 263.
28.	268, 276.
29.	248, 264.
30.	264.
32.	49, 273, 277.
33.	273.
34.	217, 250, 261.
37.	246, 280.
38.	237.
39.	256, 265.
40.	265.
42.	270.

Bladzijde 75.

Reg.	§.
1.	217.
2.	41.
3.	44, 254 (A.), 274.
4.	40, 245.
6.	170, 231.
7.	81, 247.
8.	221, 247.
9.	235, 247, 272, 274.
10.	274.
11.	207, 242.
12.	242.
14.	273.
18.	231, 246, 282.
19.	200, 246, 264, 276.
20.	248, 264, 273.
22.	162, 257.
23.	217, 257.
25.	73, 264.
26.	40, 217, 276.
28.	75, 145.
29.	69, 126, 272.
31.	40, 217.
32.	98, 170.
33.	91.
34.	124, 195, 207.
35.	242, 248, 250, 273.
36.	270.
38.	247.
39.	156, 231.
40.	206, 264.
41.	224.
42.	237, 246.

Bladzijde 76.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	105, 264.	22.	134.
2.	91, 249, 264.	23.	195.
3.	91.	24.	247, 276.
4.	264.	26.	194.
5.	264, 265.	28.	232, 284.
6.	248, 273.	29.	266, 282.
7.	256.	31.	217, 245.
8.	215, 228, 233, 246.	32.	133.
9.	242.	33.	82, 144.
10.	254, 277.	34.	247, 254.
11.	206.	35.	44, 228 (A. II.).
13.	248, 264.	36.	249.
14.	76, 207.	37.	206.
18.	266.	39.	53, 260.
19.	274.	40.	260.
20.	50, 133, 257.	41.	145, 254.
21.	274.		

Bladzijde 77.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	218.	25.	214.
6.	143.	28.	247, 264.
9.	234, 250, 264.	29.	236.
11.	274.	30.	264.
13.	56.	33.	75, 84 (A.), 274.
14.	283.	34.	88, 111, 206, 283.
15.	265.	35.	187, 211, 279, 283.
16.	188 (A. II.).	37.	248.
17.	255.	38.	232.
18.	185.	39.	263.
19.	266.	40.	83.
20.	185, 264.	41.	123.
21.	119.	42.	52, 198, 261.
22.	210, 237.		

Bladzijde 78.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	263.	2.	187.

Bladzijde 78.

Reg.	§.
3.	198.
4.	260.
5.	261, 264.
7.	258, 283.
8.	283.
9.	45, 134.
11.	260, 283.
12.	132, 159.
13.	59, 104, 220, 270.
15.	248.
17.	248, 270.
21.	264.
22.	169, 216, 264, 265.
24.	48.
25.	156.
26.	217, 232.
28.	40.
29.	134.
32.	187.
33.	97 (A.), 199.
34.	89.
36.	242.
37.	105, 274.
39.	272.
40.	187, 265.
41.	235.
42.	70, 145, 228.

Bladijzde 79.

Reg.	§.
1.	218, 276.
2.	170, 214.
3.	110, 228.
4.	119.
6.	233, 258.
9.	59, 207, 249 (A. I.), 276.
10.	119, 205.
12.	185.
13.	242, 272.
16.	216 (A.), 270.
18.	160, 207, 228.
19.	160.
21.	49, 280.
22.	217.
23.	261.
24.	67.
25.	158, 276.
27.	168, 242, 263.
31.	207.
32.	110, 185, 261.
34.	55.
38.	242, 255.
39.	255.
41.	199.

Bladzijde 80.

Reg.	§.
5.	104, 188, 190, 220.
6.	91, 188 (A. II.).
11.	40.
14.	263.
15.	65.
16.	114 (A. II.), 196.
21.	146.
23.	67.
24.	266.

Bladzijde 80.

Reg. v. o.	§.
11.	216.
10.	143.
8.	117, 168, 228, 258.

Reg. v. o.	§.
5.	112.
2.	116.
1.	262.

Bladzijde 81.

Reg.	§.
2.	129.
3.	56, 119, 266.
6.	266.
7.	261.
10.	195.
11.	214, 232.
12.	157.
13.	231, 258.

Reg.	§.
21.	194.
23.	212.
Reg. v. o.	
12.	81.
10.	130.
7.	257.
6.	214.
4.	274.

Bladzijde 82.

Reg.	§.
3.	276.
5.	124.
7.	42.
9.	42.
10.	139, 255.
11.	264.
Reg. v. o.	
23.	135, 163, 261.
22.	129.
21.	216.
20.	134.

Reg. v. o.	§.
16.	210.
15.	130 (A.).
13.	150, 212.
12.	212.
11.	263.
9.	265.
7.	204.
6.	270.
5.	263, 276.
3.	270.
2.	270.

Bladzijde 83.

Reg.	§.
1.	209, 230.
3.	249.
4.	111.
6.	217, 249.
7.	217, 249.

Reg.	§.
8.	248.
10.	248, 254.
11.	187.
13.	54, 169, 209.
15.	76.

Bladzijde 83.

Reg.	§.
17.	212, 261, 264.
19.	110.
21.	197.
24.	95.
25.	44.
26.	187, 244, 270, 272.
27.	49, 159, 244, 272.
28.	64.
29.	112, 188.
30.	117, 242.
32.	283.
36.	94.
38.	77, 139.

Bladzijde 84.

Reg.	§.
1.	56.
2.	212, 237.
4.	261.
6.	62, 249.
7.	144.
8.	98.
9.	109.
11.	161.
12.	41, 264.
13.	92.
Reg. v. o.	
26.	242, 244, 261.
25.	182, 244.
23.	283.
21.	249.
17.	169.
13.	242.
12.	242.
11.	274, 285.
10.	212.
9.	261.
7.	248.
6.	82.
4.	109.
3.	206.
1.	207, 273.

Bladzijde 85.

Reg.	§.
1.	161, 162, 249, 273.
2.	109.
3.	135, 242, 285.
4.	40, 242.
5.	116.
7.	212.
9.	136, 247, 270.
11.	160.
12.	264.
13.	47, 224.
15.	90, 264.
16.	182.
17.	111.
18.	264.
19.	41, 264.
20.	264.
21.	284.
23.	121, 264.
24.	232.
28.	265.
30.	109, 110.
31.	264, 270.

Bladzijde 85.

Reg.	§.
32.	264.
33.	264, 270.
34.	111.
36.	212, 265.
39.	265.

Bladzijde 86.

Reg.	§.
1.	273.
2.	273.
3.	265.
5.	224.
9.	265, 272.
10.	54, 103, 265.
12.	212.
14.	112.
15.	95, 264.
16.	145.
17.	145, 281.
18.	242.
20.	136, 255.
24.	283.
25.	264.
27.	73, 258.
28.	145, 231.
29.	145, 231.
30.	48, 109.
31.	283.
33.	129, 224.
34.	270.
35.	216.
38.	200.
42.	202.

Bladzijde 87.

Reg.	§.
1.	167 (A.).
3.	170, 261.
4.	201.
11.	231.
12.	231.
14.	112.
17.	60.
18.	64.
20.	75.
22.	117, 242.
23.	283.
24.	112.
25.	122.
27.	131, 264.
30.	247.
31.	270.
32.	107, 112 (A.), 236.
33.	264.
34.	34.
35.	74, 105.
36.	88.
37.	60.
42.	48, 117.

Bladzijde 88.

Reg.	§.
1.	254.
3.	236.

Bladzijde 88.

Reg.	§.
4.	94, 136.
7.	74.
8.	34, 94, 244.
9.	129, 231.
16.	107.
18.	264.
19.	58, 159.
Reg. v. o.	
21.	44, 161, 252.
20.	252.

Reg. v. o.	§.
19.	252, 265.
18.	252.
16.	104, 249.
14.	110, 111, 264, 270.
11.	65, 265.
10.	145.
7.	258.
6.	88.
2.	135.

Bladzijde 89.

Reg.	§.
2.	169.
6.	103.
8.	264.
11.	214.
17.	98, 265.
23.	265.

Reg.	§.
24.	250, 264.
26.	256 (A. II.).
27.	247, 256 (A. II.), 268.
32.	176, 247, 248.
40.	270.
41.	270.

Bladzijde 90.

Reg.	§.
3.	231.
4.	165, 231.
7.	109, 266, 268.
9.	283.
14.	240.
20.	188.
22.	107.

Reg.	§.
31.	268.
32.	264.
34.	237.
35.	237.
Reg. v. o.	
1.	232, 242, 264.

Bladzijde 91.

Reg.	§.
2.	170.
5.	79.
6.	207.
12.	119.

Reg.	§.
16.	258.
17.	265.
19.	111.
20.	199, 207.

Bladzijde 91.

Reg.	§.
21.	206.
22.	111, 148 (A. I.).
24.	274.
25.	52.
26.	281.
28.	95, 111, 182, 245.
31.	161.
34.	59, 207.
35.	102, 264, 268.
36.	274, 283.
37.	283.

Bladzijde 92.

Reg.	§.
3.	129, 169, 283.
5.	198.
6.	98, 206.
13.	270.
14.	49.
15.	42, 60, 264.
16.	56.
17.	48.
19.	129.
21.	129.
22.	264.
23.	276.
28.	96.
29.	111.
30.	212.
32.	112.
33.	141.
36.	95.
39.	89, 220.

Bladzijde 93.

Reg.	§.
1.	217.
2.	241.
3.	112, 266.
4.	160, 194, 272.
5.	261.
6.	131, 188, 217.
8.	265.
9.	112.
13.	237.
14.	106.
15.	106.
17.	94.
19.	161.
20.	68.
23.	79, 261.
26.	112, 258.
Reg. v. o.	
11.	77.
9.	159.
8.	57, 94.
6.	273.
3.	270.
2.	47, 224, 264.
1.	108, 265.

Bladzijde 94.

Reg.	§.
1.	270.
7.	159.

Bladzijde 94.

Reg.	§.
12.	233 (A.).
13.	233 (A.), 275.
17.	109.
21.	224.
22.	111, 263, 268.
23.	268.
24.	202.
25.	110, 249, 265.
26.	94.
27.	94.

Reg.	§.
28.	44.
29.	255.
30.	274 (A. II.).
31.	109, 265.
33.	123.
34.	270.
36.	58, 102, 197.
37.	245.
38.	231.
41.	44, 215.

Bladzijde 95.

Reg.	§.
1.	56.
2.	247.
3.	129.
4.	129, 247.
5.	108.
6.	152.
9.	266.

Reg. v. o.	§.
24.	89.
20.	285.
15.	283.
4.	273.
3.	266.

Bladzijde 96.

Reg.	§.
2.	94, 112 (A.).
3.	98.
4.	270.
14.	135, 248.
17.	190.
19.	265.
25.	261.
28.	107.

Reg.	§.
29.	270.
30.	284.
35.	190.
37.	111.
40.	274 (A. II.).
41.	49, 119, 247, 261.
42.	37, 94, 198.

Bladzijde 97.

Reg.	§.
2.	89, 111, 143.
3.	37, 221.

Reg.	§.
4.	265.
5.	50, 196, 265.

Bladzijde 97.

Reg.	§.
6.	129, 171, 263.
7.	60, 109.
8.	265, 271.
9.	110.
11.	74, 270.
12.	104, 242.
13.	89, 112, 226, 247.
16.	41.
19.	83, 270.
21.	92, 111, 265.
22.	112.
24.	135.
25.	248.
27.	124.
33.	119, 281.
35.	108, 264, 281.
37.	106, 111, 283.
38.	188, 264.
41.	194, 218.

Bladzijde 98.

Reg.	§.
1.	212, 283.
2.	139.
3.	48.
4.	88, 98.
5.	112, 281.
10.	135.
11.	75.
12.	195, 254, 287.
13.	252.
14.	252.
15.	266.
17.	220, 274.
18.	264.
21.	270.
23.	81.
27.	265.
30.	257.
36.	81.
40.	82 (A.).

Bladzijde 99.

Reg.	§.
1.	247.
6.	82, 112, 236, 274.
7.	270.
8.	248.
9.	66.
12.	266.
13.	245.
14.	56, 274 (A. II.).
15.	148 (A. I.).
16.	56, 73, 82.
17.	97.
26.	274.
30.	103, 258.
31.	242.
33.	73, 242, 283.
34.	265.
35.	81.

Bladzijde 100.

Reg.	§.
1.	268.
4.	234.

Bladzijde 100.

Reg.	§.
5.	50.
11.	109.
14.	265.
17.	237.
21.	66.
22.	83.
25.	82.
26.	242, 270.
29.	82.
30.	65.
31.	148 (A. I.).
32.	283.
35.	64.
36.	270.
39.	66, 190.
41.	190.
42.	252.

Bladzijde 101.

Reg.	§.
1.	252.
4.	171.
5.	190.
7.	69.
8.	190.
9.	129, 164.
10.	190.
11.	252.
12.	252.
13.	252.
14.	249.
15.	190, 250.
16.	190.
21.	68.
28.	95, 148 (A. I.).
29.	261.
30.	62.
32.	265.
34.	129.
39.	44.
40.	265.
42.	270.

Bladzijde 102.

Reg.	§.
1.	139.
5.	240.
6.	240.
7.	109.
9.	65.
10.	112.
15.	255.
18.	65.
20.	242, 261.
22.	97.
23.	82.
31.	148 (A. I.).
36.	286.
38.	88.
39.	106.
41.	70.

Bladzijde 103.

Reg.	§.
7.	60, 264.
8.	274.
9.	47, 261.
10.	283.

Bladzijde 103.

Reg.	§.
12.	188.
13.	107.
14.	261.
15.	83, 98, 159.
19.	65, 248.
20.	68.
25.	264, 270.
31.	207.
34.	129.
39.	83, 206.
40.	279.
42.	135.

Bladzijde 104.

Reg.	§.
1.	197.
3.	148 (A. II.).
8.	94.
9.	189.
10.	247, 251.
11.	247, 251.
12.	261, 247.
13.	136.
15.	170.
16.	111.
17.	136, 261.
26.	282.
27.	102, 109.
29.	37, 110.
31.	265.
32.	139, 160.
33.	235.
38.	222, 224, 255.
39.	146.
40.	98, 285.
41.	66, 196.

Bladzijde 105.

Reg.	§.
5.	190.
11.	72, 188 (A. I.).
12.	117.
13.	62.
16.	261.
18.	283.
19.	37, 70.
21.	56, 224.
25.	279.
28.	117.
30.	95, 265.
32.	97, 109.
38.	139.
39.	235, 270.
40.	131, 268, 272.
41.	208, 245, 282.

Bladzijde 106.

Reg.	§.
3.	265.
4.	265.
9.	240.
10.	240, 264.

Bladzijde 106.

Bladzijde 107.

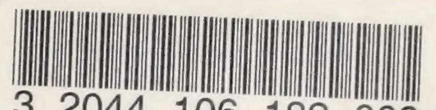
Bladzijde 108.

Bladzijde 109.

Bladzijde 110.

Bladzijde 111.

3 2044 106 182 009

